БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА
ХХ СТАГОДДЗЯ

BELARUSIAN THOUGHT IN THE 20TH CENTURY

Беларуская думка
XX стагоддзя

Філасофія, рэлігія, культура
(Анталогія)

Укладанне, прадмова і апрацаванне
Юры Гарбінскі

Варшава 1998

Polish Academy of Sciences
Institute of Slavic Studies

Belarusian Thought In the 20th Century

An Anthology of Philosophical, Religious, and Cultural Writings

Edited
by Jury Garbinski

Consultation Staff
Uładzimir Konan of Minsk, Belarus
Vital Skałaban of Minsk, Belarus
Jury Turonak of Warsaw, Poland
Lavon Yurevič of New York City, U.S.A.

Editors
Natalia Davydzienka
Natalia Mazouka

Editors
Elżbieta Aftowicz
Piotr Grzelak
Zenobia Mieczkowska

Text Proof-Readers
Natalia Davydzienka - Russian language text
Nina Niamkovič - Belarusian language text
Magdalena Michałowska - Polish language text

English Translations
Teresa Castelluzzo
Iwona Kogut
Ewa Lech-Piwowarczyk
Mariusz Szerocki

Pagination Team
„Kryvia"

Printed in Poland

ISBN 83-86619-62-7

Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (SOW)
przy Instytucie Slawistyki PAN
00-478 Warszawa
Al. Ujazdowskie 18 m. 16

ZAKŁAD POLIGRAFICZNY
DRUK-POL
03-808 WARSZAWA, ul. Mińska 25
tel./fax (0-22) 813-43-25

CONTENTS

II. ON THE NATIONAL PATRIOTISM POSITION

III. IN THE MIRROR OF NATIONAL COMMUNISM

IV. ON THE TRAIL OF BELARUSIAN FUNDAMENTALISM

V. AT THE CROSSROADS OF WAR

VI. BELARUSIAN THOUGHT ON EMIGRATION

VII. IN SEARCH OF THE ALTERNATIVE AND DIALOGUE

ЗМЕСТ

VII. У ПОШУКАХ АЛЬТЭРНАТЫВЫ І ДЫЯЛОГУ

SPIS RZECZY

III. W LUSTRZE NARODOWEGO KOMUNIZMU

IV. ETAPY FUNDAMENTALIZMU BIAŁORUSKIEGO

V. NA ROZDROŻACH WOJNY

VII. W POSZUKIWANIU ALTERNATYWY I DIALOGU

Introduction

the 10th century until today, Belarus has been a battlefield for two trends of — undoubtedly Aryan — culture: the western and the eastern. The bor-etween both trends which divides the Slav culture into two runs across Belarus, and the Balkans.*

state of things made it impossible for the Belarusians, the Ukrainians, and the lavs to unambiguously join either of them.

Ihnat Kančeuski(Adviečnym šlacham: Daśledziny belaruskaha švietahladu. Vilnia, 1921)

efine civilisation and the cultural bases of the Belarusian historical , mentality, and national character it is necessary to take into con-on a variety of important questions. According to Vitaut Tumaš, a ian cultural researcher and historian of literature in exile, it is best with the following issues:

*tion should be turned to the centuries-old and inherited constituents of spiritual t is necessary to define their character and classify them in terms of "eastern", ", or other cultural essence. It might also be beneficial to trace the influence of and the West on Belarus that are important components of our civilisation and present today.***

ctive answers to these questions and issues is not possible unless es into consideration the intellectual output of the successive gen-s of philosophers, scholars, both Orthodox and Catholic clergymen, , and politicians as a whole.

anthology is the first attempt to look into Belarusian philosophi-gious and cultural thoughts of this century from the points of view the East and the West. These are the greatest factors that have

Introduction

the 10th century until today, Belarus has been a battlefield for two trends of — undoubtedly Aryan — culture: the western and the eastern. The bor-etween both trends which divides the Slav culture into two runs across Belarus, and the Balkans.*

state of things made it impossible for the Belarusians, the Ukrainians, and the lavs to unambiguously join either of them.

Ihnat Kančeuski(Advięčnym šlacham: Daśledziny belaruskaha śvietahladu. Vilnia, 1921)

efine civilisation and the cultural bases of the Belarusian historical , mentality, and national character it is necessary to take into con-on a variety of important questions. According to Vitaut Tumaš, a ian cultural researcher and historian of literature in exile, it is best n with the following issues:

*tion should be turned to the centuries-old and inherited constituents of spiritual t is necessary to define their character and classify them in terms of "eastern", ", or other cultural essence. It might also be beneficial to trace the influence of and the West on Belarus that are important components of our civilisation and present today.***

ctive answers to these questions and issues is not possible unless es into consideration the intellectual output of the successive gen-s of philosophers, scholars, both Orthodox and Catholic clergymen, , and politicians as a whole.

anthology is the first attempt to look into Belarusian philosophi-gious and cultural thoughts of this century from the points of view the East and the West. These are the greatest factors that have

21. – (the comment ours — I.C.)

treated as kinds of codes, allowing understanding of the ethnic psycholo-gy of the Belarusian people, their national character, and the universum of Belarusian soul against the background of civilisation influence as well as historical, religious and cultural interactions of the traditions of the East and the West. Not of less importance was to show the complete spectrum of the foundations and stereotypes of the East and the West in the Belarusian mentality, the depth of their rootedness and manner of functioning in history and the present day of the Belarusian nation.

The texts presented in the anthology were published both in Belarus and in exile. Some of them had their first editions in Polish and national magazines in the period of Poland's twenty years of independence after World War I. For many years, however, some of the texts could not function in full in Belarusian and European awareness (including both Polish and Russian) due to Soviet political censorship and a narrow sphere of their use. For example, the fundamental work of Ihnat Kančeuski "Immemorial Trail" (Vilno, 1921) — socio-philosophical tract about the Belarusian philosophy of life and mentality — was prohibited until the early 90 and stored as so called "special collections". The history of Belarusian books and press of the period of German occupation of Belarus during World War II was not less dramatic. It was out of the question to discuss the Belarusian cultural and intellectual output, as well as the social and cultural works of Belarusian agitators and Catholic clergymen in the Second Polish Republic.

The texts presented in the book are arranged chronologically as that allowed full presentation of the turning-points in Belarusian thought of the 20th century and enabled the reader to relate them to the more important historical processes in Belarus, Central and Eastern Europe.

biographic profiles of the founders of Belarusian thought of the tury introduced here serve the purpose of an extensive presenta- he historical background for the issues considered in the antholo-

e factographic material was prepared, special attention was paid uthenticity of the texts, to preservation of the original spelling, unctuation, use of words, and orthography. Unfortunately, the ns from that rule are the texts of Vacłau Łastouski and Tamaš hose typography (Belarusian modification of the Latin alphabet) nical reasons was changed into Cyrillic alphabet. The principle of city preservation was the deciding factor in choosing to publish the text in three languages: Belarusian, Polish and Russian.

st be stressed that the concept of the anthology is the author's per- of the Belarusian problem as the epicentre of cultural and civilisa- nfluences of the East and the West. The texts presented do not the outlined problem with full particulars. They are rather meant urce material for researchers of the history of Belarusian thought 0th century and show the place of Belarus on the civilisation map pe.

KNOWLEDGEMENTS

uld like to express my gratitude to all those who have actively par- d in the preparation of the book. My special thanks are offered to nagement of the Institute of Slavic Languages of the Polish ny of Sciences: Professor Kwiryna Handke and Professor Iryda bisowa for their understanding and hearty support for the idea of hology. I am especially grateful for consultations from Professor

Minsk, Professor Lavon Jurevič of
of Warsaw. I would also like to thank Professor Elżbeta Smułkova, Halina Zaremba, M.A. and Irena Okruszko, M.A., Danuta Garbińska and Alfred Garbiński. I wish to extend my thanks to the Director of the Belarusian Institute in New York, Professor Vitaut Kipel for having sent me a very valuable collection of books and journals on Belarusian immigration which turned out to be especially useful for the preparation of this anthology. My gratitude for financial support enabling this edition of the book is due to Mr Paweł Kazanecki and the "IDEE" Foundation.

Kamai — Warsaw, June 1998 Jury Garbinski

Прадмова

усь ад X веку і да гэтай пары фактычна зьяўляецца полем змаганьня ункӑ эўрапэйскай — пэўне — арыйскай, культуры: заходняга га. Граніца абодвых уплываў, падзяляючы славянства на два станы, ь праз Беларусь, Украіну і хаваецца ў балканскіх краёх.*

цёхвяковае ваганьне сьведчыць аб тым, што беларусы, як украінцы скія славяне, не маглі шчыра прылучыцца ні да аднаго, ні да другога

Ігнат Канчэўскі (Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду. Вільня, 1921)

інулым, як вядома, усе шляхі вялі ў Рым. Па сутнасці гэты ў стратэгічным плане не змяніўся і ў XX стагоддзі. Сёння хі па-ранейшаму вядуць у Еўропу, а геапалітычны фактар, так сёды, у многім вызначае лёсы дзяржаў і народаў. У тым ліку саў.

адвечнае цывілізацыйнае ўзаемадзеянне, канфрантацыя ог, канфлікт і кампраміс паміж візантыйскім Усходам скім Захадам, „германска-раманскім” светам і славянскім, Еўропай і Азіяй”, каталіцызмам і праваслаўем пакінулі і след не толькі ў характары і ментальнасці беларусаў, але і ў янальнай і рэлігійнай свядомасці. Як і шматвяковае змаганне ы і Расіі за беларускую „душу”, за палітычныя, культурныя йныя ўплывы на літоўска-беларускія землі.

у пры вызначэнні культурна-цывілізацыйных асноў скага гістарычнага працэсу, ментальнасці і нацыянальнага ру беларусаў важна і мэтазгодна ўлічваць шэраг ключавых аў. На думку Вітаўта Тумаша, беларускага культуролага рыка літаратуры на эміграцыі, варта пачаць ад разгляду ных праблем:

а, у першую чаргу, зьвярнуць увагу на беларускія спрадвечныя нныя духовыя элемэнты, іхны характар, ды паспрабаваць цы і склясыфікаваць "усходнасьць", "заходнасьць" ці іншую культурную існасьць. Трэба прасачыць і вонкавыя

Паспяховае вырашэнне такога комплексу задач для беларускага і еўрапейскага даследчыка будзе праблематычным без уліку і падсумавання навуковага і культурна-нацыянальнага даробку некалькіх пакаленняў беларускіх гісторыкаў, культуролагаў, філосафаў, палітыкаў і культурных дзеячаў.

Анталогія беларускай філасофскай, рэлігійнай і культурнай думкі XX стагоддзя ўяўляе сабою першую спробу сістэматызацыі і абагульнення ўсяго інтэлектуальнага вопыту прадстаўнікоў краёвай ідэі, свецкай і духоўнай эліт беларускага народу ў кантэксце праблемы Беларусі як эпіцэнтра культурна-цывілізацыйных уплываў Усходу і Захаду. Гэтая апошняя акалічнасць у многім прадвызначыла канцэпцыю выдання і адзін з асноўных крытэрыяў выбару фактаграфічнага матэрыялу. Прапанаваныя ніжэй тэксты разглядаюцца намі як ключавыя коды, з дапамогай якіх чытач наблізіцца да разумення марфалогіі беларускага этнасу, сутнасці нацыянальнага характару і ментальнасці беларусаў, адметнасці і універсалізму беларускай душы, яе аўры ў перманентным узаемадзеянні з гістарычнымі, рэлігійнымі і культурнымі традыцыямі Усходу і Захаду. Не менш важнай функцыяй-зададзенасцю публікуемых фактаграфічных матэрыялаў з'яўляецца паказ, рэ(дэ)канструкцыя існуючых у беларускім светаглядзе комплексаў і стэрэатыпаў Усходу і Захаду, наглядная ілюстрацыя і выяўленне ўсяго спектра мадыфікацый гэтых комплексаў і стэрэатыпаў, іх жыццёвасці, глыбіні і часава-прасторавай інтэнсіўнасці функцыянавання ў беларускай свядомасці.

Тэксты, што склалі анталогію, у пераважнай большасці мелі свае першапублікацыі ў беларускіх айчынных і эміграцкіх выданнях, на старонках польскага і краёвага перыядычнага друку. Працяглы час не ўсе яны аднак мелі магчымасці шырокага функцыянавання ў свядомасці беларускіх і еўрапейскіх інтэлектуальных колаў

** Максімовіч Р., Важнейшыя мамэнты культурных працэсаў Беларусі. Запісы, Нью-Йорк, 1954, N 2, кн. 3, с. 65

дскасці. Перш за ўсё з прычын палітычнага характару і вузкай ўжывання. Так, да прыкладу, фундаментальнае даследаванне ўскага — сацыялагічна-філасофскі трактат "Адвечным : Дасьледзіны беларускага сьветагляду" (Вільня, 1921) амаль тку 90-х гадоў нашага стагоддзя знаходзіўся ў так званых ранах" і, зразумела, не перавыдаваўся. Не менш драматычны аткаў выданні з часоў нямецкай акупацыі Беларусі. Пра вы і культурны даробак беларускай эміграцыі гаварыць не прыходзілася. Што да творцаў краёвай ідэі, то іх навуковая цыстычная спадчына, толькі сёння пачынае займаць належнае ў гісторыі беларускай нацыянальнай ідэі. Так як камоўны даробак беларускіх культурных і рэлігійных дзеячаў ы Паспалітай Польскай.

снову структурна-кампазіцыйнай пабудовы нашага выдання зены храналагічна-тэматычны прынцып, што мела на мэце на аб'ектыўна і прадметна-канкрэтызавана раскрыць змест, ар і этапы эвалюцыі беларускай інтэлектуальнай і рэлігійнай ў суаднесенасці з асноўнымі перыядамі развіцця беларускай ейскай гісторыі.

дзенне ў анталогію жыццярысаў аўтараў публікуемых тэкстаў іла, на нашую думку, пашырыць гістарычны уралагічны кантэкст пастаўленай праблемы і дало магчымасць аць кірункі інтэлектуальна-філасофскіх пошукаў яе вырашэння скімі філосафамі, вучонымі, палітыкамі, пісьменнікамі урнымі дзеячамі. У 30-я і 40-я гг. жыццёвая і творчая біяграфія з іх была абарвана татальным тэрорам і рэпрэсіямі.

падрыхтоўцы тэкстаў да анталогіі асаблівая ўвага надавалася ыпу аўтэнтычнасці іх перадачы: захаванню стылістыкі, ункцыі, лексікі і арфаграфіі. Выключэнне, нажаль, паасобныя тэксты Вацлава Ластоўскага і Тамаша Грыба, пачатковы графічны варыянт якіх (беларускую мадыфікацыю і) з тэхнічных прычын прыйшлося перадаць кірылічным ом. Аднак сам факт функцыянавання ўласнабеларускага нага пісьма поруч з кірыліцай і лацінкай у беларускіх нях і перыёдыцы (з часоў "Нашай нівы" і да нямецкай

польскай і расійскай мовах.

Варта падкрэсліць, што канцэпцыя анталогіі выяўляе аўтарскае разуменне праблемы Беларусі як цывілізацыйнага сумежжа Усходу і Захаду. Маем аднак надзею, што гэтае выданне, ні ў якім разе не прэтэндуючы на ўсю паўнату тэкставага матэрыялу, дазволіць істотна папоўніць фактаграфічны варштат як беларускіх навукоўцаў, так і іх калег, славістаў з Расіі, Польшчы, Заходняй Еўропы і ЗША пры вывучэнні беларускага пытання ў кантэксце праблем еўрапейскай гісторыі і культуралогіі.

Словы падзякі хачу выказаць усім тым, хто спрычыніўся да выдання дадзенай анталогіі. Перад усім, дырэкцыі Інстытута Славістыкі Польскай Акадэміі Навук прафесар Квірыне Хандкэ і прафесар Ірыдзе Грэк-Пабісавай — за гарачую падтрымку ідэі стварэння такой кнігі. За навуковыя кансультацыі шчыра дзякую прафесарам Лешэку Бэднарчуку і Яну Прокапу з Кракава. Глыбока ўсведамляю каштоўнасць удакладненняў і крытычных заўваг прафесараў Уладзіміра Конана і Віталя Скалабана з Мінску, Аляксея Каўкі з Масквы, Тэлесфара Пазьняка і Францішка Сяліцкага з Вроцлава, Лявона Юрэвіча з Нью-Йорку і Юрыя Туронка з Варшавы. Не ў меншай ступені ўдзячны дырэктару Беларускага Інстытута Навукі і Мастацтва ў ЗША, прафесару Вітаўту Кіпелю за дасланыя беларускія эміграцкія кнігі і перыядычныя выданні. Мае словы падзякі таксама пані прафесар Эльжбеце Смулковай, магістрам Галіне Зарэмба і Ірэне Акрушка, Дануце і Альфрэду Гарбінскім. За фінансавую падтрымку шчыра дзякую спадару Паўлу Казанэцкаму і Фундацыі „ІДЕЕ”.

Камаі — Варшава, чэрвень 1998 г. Юры Гарбінскі

Wstęp

ruś od X wieku do dnia dzisiejszego jest polem walki dwóch kie- europejskiej — zapewnie — aryjskiej kultury:zachodniego dniego. Granica obydwu wpływów, dzieląc Słowiańszczyznę na guny, przechodzi przez Białoruś, Ukrainę i dzieli Bałkany.*

ten doprowadził do tego, że Białorusini, Ukraińcy i Słowianie Bał- nie mogli w sposób jednoznaczny przyłączyć się do jednego z tych ów.

Ihnat Kančeuski(Adviečnym šlacham: Daśledziny bełaruskaha śvietahladu. Vilnia, 1921)

rzeszłości, jak dobrze wiemy, wszystkie drogi prowadziły do Rzy- zasadzie ten stan rzeczy strategicznie nie zmienił swojego kierun- e i w XX stuleciu. Dziś wszystkie drogi, a raczej myśli i orientacje owane ku Europie, a geopolityczny czynnik również skutecznie niej decyduje o losach państw i narodów — w tym też i narodu kiego.

jemne cywilizacyjne oddziaływanie, konfrontacja i dialog, kon- ompromis między bizantyjskim Wschodem i łacińskim Zachodem, n „germańsko-romańskim" a słowiańskim, „między Europą katolicyzmem i prawosławiem zostawiły w charakterze i mental- Białorusinów, w ich narodowej i religijnej świadomości głęboki przeszłości do dnia dzisiejszego. Jak również wielowiekowa wal- ki i Rosji o „duszę" białoruską, o religijne, kulturowe i polityczne na ziemiach litewsko-białoruskich.

ego przy określeniu cywilizacyjno-kulturowych podstaw białoru- procesu historycznego, mentalności i charakteru narodowego Bia- ów trzeba uwzględnić szereg ważnych kwestii. Według Vitauta Tu- iałoruskiego kulturologa i historyka literatury na emigacji, zacząć od następujących zagadnień:

erwszej kolejności trzeba zwrócić uwagę na odwieczne i odziedzi- przeszłości składniki kultury duchowej. Określić ich charakter, cześnie spróbować ukazać i sklasyfikować „wschodniość", „za- ość" lub inną ich kulturową istotę. Należy również prześledzić cywilizacji Zachodu i Wschodu, przenikające na Białoruś, a będą-

Skuteczne rozwiązanie tych kwestji i
uwzględnienia całego intelektualnego dorobku kolejnych pokoleń białoruskich myślicieli, uczonych, prawosławnych i katolickich księży, pisarzy i działaczy politycznych.

Niniejsza Antologia stanowi pierwszą próbę całościowego ujęcia białoruskiej filozoficznej, religijnej i kulturowej myśli XX wieku z perspektywy Wschodu i Zachodu. Okoliczność ta zadecydowała o koncepcii tomu i legła u podstaw doboru materiału faktograficznego. Przedstawione uwadze czytelnika teksty traktować należy jako swoiste kody, pozwalające zrozumieć psychologię etniczną narodu białoruskiego, jego charakter oraz uniwersum „duszy" białoruskiej na tle cywilizacyjnych wpływów jak również wzajemnych oddziaływań historycznych, religijnych i kulturowych tradycji Wschodu i Zachodu.

Nie mniej ważnym zadaniem Antologii było ukazanie maksymalnie pełnego spektrum postaw i stereotypów Wschodu i Zachodu w białoruskiej mentalności, głębi ich zakorzenienia i sposobów funkcjonowania w historii i współczesności narodu białoruskiego.

Prezentowane w Antologii teksty były w większości opublikowane zarówno na Białorusi, jak i na emigracji. Niektóre z nich miały swoje pierwodruki na łamach polskiej i krajowej prasy na początku wieku , a później — w dwudziestoleciu międzywojennym. Przez wiele lat nie wszystkie mogły jednak wpełni funkcjonować w świadomości białoruskiej i europejskiej (w tym również polskiej i rosyjskiej). Przede wszystkim z przyczyn sowieckiej politycznej cenzury i wąskiej sfery użytku. Tak, na przykład, fundamentalna praca Ihnata Kančeuskaha „Adwečnym šlacham: Daśledziny biełaruskaha śvetahladu"(Vilnia, 1921) — socjologiczno-filozoficzny traktat o światopoglądzie i mentalności Białorusinów — do początku lat 90-ch była zakazana i przechowywana wyłącznie w tak zwanych zbiorach specjalnych. Nie mniej dramatycznie ułożyły się losy książek i prasy białoruskiej z okresu okupacji Białorusi przez Niemców w czasie Drugiej wojny światowej. Co do intelektualnego i kulturowego dorobku białoruskiej emigracji, to o nim prawie nic się nie mówiło, jak nie było też mo

** Максімовіч Р., Важнейшыя мамэнты культурных працэсаў Беларусі. Запісы, Нью-Йорк, 1954, N 2, кн. 3, s. 65

ołeczno-kulturowej pracy białoruskich działaczy, katolickich i pra-
nych księży w okresie Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej.

eszczone w niniejszej książce teksty zostały przedstawione w po-
hronologicznym, co, jak nam wydaje się, pozwoliło w sposób naj-
pełny ukazać przełomowe okresy rozwoju białoruskiej myśli XX
powiązać je z ważniejszymi historycznymi i cywilizacyjnymi pro-
na Białorusi i w Europie Środkowo-Wschodniej.

owadzenie do Antologii sylwetek twórców białoruskiej myśli XX
miało za zadanie poszerzyć tło rozpatrywanych w niniejszej książ-
dnień geokulturowych.

opracowaniu faktograficznego materiału została szczególnie
dniona autentyczność przekazu tekstów: z zachowaniem oryginal-
wni, stylistyki, interpunkcji, leksyki i ortografii. Wyjątek, niestety,
tekstów Vacłava Łastouskaha i Tamaša Hryba , których graficzna
białoruska modyfikacja łacińskiego alfabetu) z przyczyn technicz-
stała zamieniona na cyrylicę. Zasada autentyczności zadecydowa-
nież o publikacji tekstów w trzech językach — białoruskim, pol-
rosyjskim.

ży podkreślić, że koncepcja Antologii przedstawia autorskie rozu-
zagadnienia Białorusi jako epicentrum kulturowo cywilizacyjnych
ów Wschodu i Zachodu. Prezentowane w niej teksty nie wyczerpu-
wdzie całości nakreślonej problematyki. Dostarczają one jednak
wszystkim materiału źródłowego dla badaczy dziejów białoruskiej
X wieku i ukazują kulturowe miejsce Białorusi na cywilizacyjnej
Europy.

ę wyrazić swoją wdzięczność tym wszystkim, którzy przynili się
stania tej książki. Przede wszystkim Dyrekcji Instytutu Slawistyki
ani Profesor Kwirynie Handke i Profesor Irydzie Grek-Pabisowej
rozumienie i gorące poparcie idei stworzenia niniejszej Antologii.
ólnie jestem wdzięczny za wnikliwe naukowe konsultacje profeso-
szkowi Bednarczukowi i Janowi Prokopowi z Krakowa. Za mery-
e uwagi i cenne informacie chcę złożyć podziękowanie profeso-
aksiejowi Kauce z Moskwy, Franciszkowi Sielickiemu i Telesforo-
niakowi z Wrocławia, Włodzimierzowi Kononowi i Witalowi Ska-
wi z Mińska , Leonowi Jurewiczowi z Nowego Jorku i Jerzemu Tu-

rembe i Irenie Okruszko, Danucie
wsparcie składam podziękowanie Panu Pawłowi Kazaneckiemu i Fundacji „IDEE”.

Komaje — Warszawa, czerwiec 1998 r. Jerzy Garbinski

I

ПРАРОКІ
НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭІ

ЛУЦКЕВІЧ
1946?)

орык, літаратуразнавец, крытык, лінгвіст, культурны, грамадскі і палі-
дзеяч. Адзін з ідэолагаў беларускага нацыянальна-вызваленчага руху XX
нчыў Мінскую класічную гімназію. Вучыўся ў Пецярбургскім і Дэрпцкім
тэтах. Ініцыятар і заснавальнік Беларускай сацыялістычнай грамады, аў-
палітычнай праграмы. Арыштаваны царскімі ўладамі за распаўсюджванне
ьнай рэвалюцыйнай літаратуры (1904). Арганізатар і выдавец першых бе-
х легальных газет «Наша доля» і «Наша ніва» (1906—1915). Выступаў за
не незалежнай літоўска-беларускай дзяржавы (Канфедэрацыі Вялікага
а Літоўскага) з сеймам і сталіцай у Вільні. Прымаў удзел у беларускіх
на-асветных, грамадскіх і палітычных арганізацыях. Узначальваў Бела-
ародны камітэт (1915), Віленскую беларускую раду (1918). Ініцыятар аб-
ня незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі (25 сакавіка 1918 г.).
цягу 1918—1920 гг. старшыня Рады народных міністраў БНР. Міністр за-
х спраў. Выконваючы дыпламатычную місію, прыкладаў намаганні па
нню Беларускай дзяржавы на еўрапейскай арэне. Пасля расколу Рады
ыйшаў у адстаўку. У 1921—1939 гг. — старшыня Беларускага нацыяналь-
амітэта, дырэктар Беларускага музея ў Вільні, заснавальнік Беларускай
ай рады, якая пазней злілася з Таварыствам беларускай школы, выклад-
ленскай беларускай гімназіі. Двойчы арыштоўваўся польскімі ўладамі па
ачанню ў шпіянажы на карысць Савецкай Расіі (1927, 1929) і двойчы быў
апраўданы. Аўтар шэрагу артыкулаў, брашур, культуралагічных і літара-
крытычных артыкулаў па гісторыі і культуры Беларусі. З прыходам Чыр-
Арміі абвінавачаны ў контррэвалюцыйнай дзейнасці. 30 верасня 1939 г.
аваны савецкімі ўладамі. Асуджаны на 6 гадоў зняволення. Паводле ад-
естак загінуў у Казахстане, па другіх — расстраляны ў Мінску.

КРАЁВАЕ СТАНОВІШЧЭ

ткі гадоў жывем мы тутака разам — на аднэй Зямлі — беларусы і
ы, палякі і жыды. Нейкі гістарычны прымус, дужэйшы, чым жа-
я мільёнаў людзей, звязаў нас усіх і разам далучыў да дзержавы

тутака дажджэмся.

Але гэту долю павінны мы здабыць усе разам: мэты ў нас тые самые, і тые ж перашкоды спатыкалі мы ўсе на дарозі сваёй.

Чаму гібее народ беларускі? Бо цёмны, а дарога да развіцьця сваёй культуры для яго зачынена, ды нават у школі заместа прасьветы суляць яму «абрусеньне». Бо бедны, а ўсялякая грамадская праца дзеля стварэньня экономічнай сілы натыкаецца на паліцэйскі окліч: «Стой! Ані кроку ўпярод!» Бо раздзелен балотамі, лесамі ды абшарамі чужых зямель; бо брата проці брата іншай веры цкуюць яго ворагі; бо ня ведае нават, хто ён... Ці ж у такіх варунках жыцьцё народу можэ цячы вольна і шырока?!

Тые ж ненормальные варункі спыняюць развіцьцё літвіноў, прымушаючы іх кожную драбніцу здабываць страшэнне вялікай цаной. Тые ж варункі спарадзілі ў тутэйшых палякаў нейкі хворы націоналізм, каторы не дае ім бачыць навакол сябе братоў іншых націй, што цяжка змагаюцца «За нашу і вашу волю». І гэтые самые варункі, гэтае ж безпраўнае палажэньне адрывае ад жыдоўскага народу яго інтэлігенцію, прымушае перарабляцца ў расейцаў і аддаваць усе сілы свае на працу дзеля развіцьця расейскай культуры, забываючы аб мільённай грамадзе цёмнага, галоднага, загнанага жыдоўскага «дэмоса», духоўнае багацьце каторага змешчаецца ў хедэры і сынагозе.

Дзесяткі гадоў жыве наша старонка ненормальным жыцьцём. Гэта рэзультат так званай «окраіннай» палітыкі ураду, каторы сваей мэтай на «окраінах» паставіў дэнаціоналізацію «інородцоў» — у тым ліку й беларусоў. Ня кажучы аб агранічэньнях правоў кожнай нації паасобку, адмецім, што і экономічнае жыцьцё нашага краю, ад катораго залежыц доля ўсіх націй, спатыкае тутака страшэнные перашкоды. Агранічэньня права куплі-прадажы зямлі задзержываюць пераход дворных абшараў да сялян. Колонізація Літвы і Беларусі вялікарускімі сялянамі (стараверамі прымушае лепшые мейсцовые сілы шукаць способу да працы ажно за акіянам — у Амерыцы; тут, дома, літвін ці беларус, калі ён каталік, да купіцца ня можэ — ды нават праваслаўным беларусам банк прадае зямлю тады, калі астаецца лішэк пасьля прывозных расейскіх колоністаў. Праз дзесяткі гадоў ніхто не рупіўся аб селянскай гаспадарцы, не дава нашым хлебаробам падмогі ні навукай, ні грашмі (таннага крэдыту і ця пер німа ў вёсцы), а ўселякіе сялянскіе хаўрусы — банчкі, крамы хаў русныя і т.п. — зацьверджаюць у нас вельмі неахвотна. У трох губер нях — Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай, дзе народ найбольш куль турны, дагэтуль не заводзяць земства, і ўсім жыцьцём вёскі найчасьце кіруюць тутака людзі, прысланыя с чужой стараны, незнаёмые с тутэй шым жыцьцём, с тутэйшымі патрэбамі. У таргоўлі гэтаксама бачым усе

ранічэньні некаторых націй (права свабодна жыць усюды), а
ные промыслы часта-густа не маглі развівацца затым, што ўста-
і былі для нашага краю надта невыгодныя для нас прывозныя
. Урэшці тут, на нашай зямлі, урад ні за што не дазваляе ат-
ніверсытэту, без katoрага мы ніколі не будзем мець даволі куль-
работнікоў, патрэбных для развіцьця краёвага жыцьця.
гэта вельмі цяжка адбіваецца на жыцьці кожнай асобнай нацыі,
клясы, кожнага стану. Гэткая «аўтаномія in minus» задзержывае
оньняе развіцьцё краю і яго жыхароў. І кожын павінен ведаць,
ошая справа, дзеля каторай с чыстым сумленьнем могуць і павін-
цаваць поруч беларусы і літвіны, палякі, жыды і іншыя, гэта —
ць тую «аўтаномію наадварот».
к бачым, што ўсе тутэйшыя нацыі звязаны ня толькі тым, што на
ямлі жывуць: нас злучае ў вадну вялікую сямью, у вадно брацтва
оля-нядоля, нашы беды і жаданьня, наша супольная палітычная
С тэй думкі творыцца краёвая програма, павэдлуг каторай усе
інны змагацца за шчасьце краю.
ўсе прыстаюць на гэта. У кожнай нацыі ёсць людзі, каторым і ця-
вецца добра, каторые патрапілі накінуць уласьць сваю на шыю
абейшых, чым яны, і жывуць іх працай крывавай... У іх свая
я мэта. Таксама ёсьць людзі, каторые ня хочуць працаваць дзеля
старонкі затым, што для іх яна чужая: адны працуюць дзеля
чы, другіе шукаюць бацькоўшчыны ў Палестыне, трэйціх сэрцэ
ў Маскву. Тут — у нас — яны быццам госьці дачэсныя. Яны ха-
свае сілы, сваю здольнасьць дзеля іншай зямелькі, каторую лі-
ваёй бацькоўшчынай. Гэта не грамадзяне нашага краю, а колоніс-
ы заўсёды астануцца для нас чужымі. Для іх краёвая ідэя ня мае
цаны.
горшы вораг краёвай ідэі — гэта нацыяналізм. Нацыяналізм — гэ-
рае пачуцьцё сваёй нацыянальнай асобнасьці. Нацыяналісты — усё
якой нацыі — апрача сваіх, сваёй нацыі, сьвету ня бачуць. Для іх
ічога важнага, цэннага, калі гэта стварыў чужы народ. У іх вачах
сусьветныя ідэалы адыходзяць на другі плян. Жадаючы волі для
народу, нацыяналісты ня бачуць, што іншые нацыі гібеюць у ня-
ы самі гатовы цісьнуць і зьневажаць слабейшую нацыю, калі маюць
ўласьць. Зьдзек і ўціск, кажуць яны, благі тады, калі яго перано-
народ; калі ж іншы — гэта іх не цікавіць. Нацыяналісты гавораць
уг асноў этыкі людаедоў: «Калі вораг забіў і з'еў маю жонку, —
рэнна; калі ж я гэтаксама зраблю з жонкай ворага, то будзе доб-
я дзіва, што і ў нашым краю людзі, каторых захапіў нацыяналіс-
шал, ня могуць жыць у згодзі, ня могуць згаварыцца аб суполь-

дно, калі б кожын матрос думаў аб сабе, забыўшыся аб караблі.

Нацыяналізм дужэ пашырэн у нас. Ён пануе ў польскім грамадзянстве, захапіў багата літвіноў і жыдоў, агарнуў безмала ўсіх тутэйшых расейцаў, асабліва ж перарабленых з беларусоў. Не сягоньня, дык заўтра можна спадзевацца, што гэта хвароба не абміне і беларусоў, нясучы з сабой ненавісьць да іншых націй, каторай дагэтуль у нас не было і німа, кіруючы сілы нашага народу не на творчэскую дарогу, а на дарогу змаганьня з нашымі братамі, зьвязанымі з намі гісторыей краю і супольнай нядоляй. Ад яе павінны мы бараніць наш народ, пакуль ня позна, пакуль яна ня ўелася ў душу яго. І ў гэтым змаганьні з нацыяналізмам нам пададуць руку ўсе шчырые дэмакраты іншых націй, каторым і мы павінны чым мага памагаць у іх рабоці. Мы павінны цьвёрда памятаць, што ў дэмакратоў усіх націй ёсьць адна супольная дарога, адны ідэалы — агульналюдзкія ідэалы волі, роўнасьці і брацтва, каторые абыймаюць і ўсе нашые, беларускіе патрэбы, нясуць і нам вызваленьне. Шчыры дэмократызм, ваюючы за спаўненьне гэтых ідэалоў, роўна бароніць ад здзеку і ўціску беларуса і літвіна, паляка і жыда.

Дэмократызм — гэта жаданьне вызваліць з палітычнаго і экономічнаго ўціску тую вялікую, многамільённую грамаду народу, што працай сваёй корміць усенькі сьвет, а за гэта сама падчас галодна, што сваімі рукамі будуе фундамент для высокай культуры, а сама жыве ў цемнаце, што бароніць дзержавы ад ворагоў, а сама гібее ў безпраўі. Мы, беларусы, гэта йшчэ бадай чыста мужыцкі народ, і німа ў нас дагэтуль станоў і кляс, каторым бы жылося вольна. Мы, беларусы, гэта прыродные дэмократы. І затым то ў той момэнт, калі ідэалы дэмократызму заваюють сабе пачэснае мейсца ў жыцьці, настане мінута вызваленьня і беларускаго народу. З дэмократамі ўсіх націй мы можэм і павінныісьці поруч, нага ў нагу: толькі між імі знойдзем мы таварышоў у змаганьні за нашу волю, за нашэ шчасце. На грунці ўедананьня дэмократычных элементоў усіх тутэйшых націй здолеем мы стварыць вялікую сілу, здолеем вясьці выразную політычную лінію, карысную для ўсяго краю, усіх жыхароў яго.

Гэтак вырысовываецца палітычнае становішчэ беларусоў у нашых краёвых справах: становішчэ дэмократычна-краёвае. Яно — і толькі яно адно — дае нам можнасьць абмінуць ці хаця бы зьменшыць, колькі можна, тые нацыональные сваркі, каторые што болей развіваюцца ў нашай старонцы, марнуючы безкарысна падчас найлепшыя сілы народу. Яно пазваляе нам усю творчэскую сілу збудзіўшагося ад векавога сну народу накіраваць да спакойнай культурна-нацыональнай работы, да працы дзеля ўзмацаваньня нашага грамадзянства, да вызваленьня народу з экономічных путаў, да ўсестароньняга адраджэньня яго.

1914

АБ ДЗЯРЖАЎНЫМ БУДОЎНІЦТВЕ

ля кожнага народу, так і для нас, гісторыя — гэта жывая ыцьця. Яна дае нам магчымасьць пазнаць агульны кірунак ьця нашага народу, а разам з тым выкрывае прычыны нааззьнейшага ўпадку — ажно да апошніх часоў уваскрая. А навука мінуўшчыны асабліва патрэбна нам цяпер, калі будоўваем нашу дзяржаўнасьць.

даючыся ў эпоху тварэньня нашай старой дзяржаўнасьці, мы зузнаходзім у ім таго прынцыпу, які ляжыць звычайна ў аснове ўнасьці другіх народаў, прынцыпу нацыянальнага. Магутная сіла ньня беларускіх зямель да Балтыцкага мора, як да вольнага выхавесь сьвет, прымусіла нас гуртавацца, як каля дзяржаўнага ядра, тоўскага племя, залёгшага на дарогах нашых да мора. І хаця ў чаага супольнага з літвінамі дзяржаўнага жыцьця ў межах Вялікага тва Літоўскага мы бачым расьцьвет нашае нацыянальнае культуя наша мова была мовай гасударственнай ва ўсей Літве, хаця мы твінам нашы нормы права і асновы грамадзянскага быту, — адынцып абароны рознапляменнай дзяржавы стаяў у нас вышэй ыпу нацыянальнага, і гэта было прычынай таго, што, зліўшыся скай дзяржаўнасьцю, мы не здолелі даць адпору польскаму нацыаму націску і, разам з утратай асобнасьці гасударственнай, утраышэйшых станах сваю нацыянальнасьць. Праўда, гэта сталася ня рацьбы, — толькі і барацьба за нашу нацыянальную самабытвялася пад штандарам не нацыянальным, а рэлігійным. Дарэмна окія людзі — патрыоты (як Васіль Цяпінскі і інш.) паднімалі олас с прызывам да вышэйшых станаў дзяржацца сваёй нацыаьсьці і свайго языка: як раней прынцып дзяржаўнасьці, так пасьля засланілі сабой аснову нашага быту — прынцып нацыянальны. гая польская, а пасьля маскоўская няволя не давалі магчымасьці сам збудзіцца нацыянальна, бо ўсе нашы творчыя культурныя сіралі палякі і маскалі. Аднак магутны парыў да волі, які дзевяты век абярнуў у век адраджэньня нацыянальнасьцей, дайшоў і да нас. І вось ужо у першай палове XIX ст. мы бачым спробы ць беларускі рух. Але першыя спробы былі зроблены не на грунце нацыянальным, а на грунце так званым «краёвым»: пад той час раю, населенага некалькімі нацыянальнасьцямі, стаяла наперадзі і тыя, хто браўся будзіць беларусаў, былі нацыянальна далёкімі ад сь чаму ажно да канца XIX сталецьця спробы нацыянальнага адньня беларусаў канчаліся звычайна нічым, і толькі век дваццаты,

нацыянальнай дзяржавы, [illegible] вайны быць праведзенай у жыцьцё; на нашых вачох Беларусь сталася незалежнай дзяржавай. І ў тым, што гасударственнае творства беларусаў абапёрта на нацыянальнай аснове, — заповедзь яснае будучыны нашага народу.

Нікому ня тайна, што доўгі сьцяг новаўтвораных гасударственных арганізмаў свой быт атрымаў толькі дзякуючы таму, што дужэйшым за іх палітычным сілам было карысна іх існаваньне. Мо шмат каму прыкра аб гэтым гаварыць, мо гэта балюча для тых народаў, каторыя аказаліся забаўкай у чужацкіх руках, а ўсё ж такі гэта — факт. Вось жа калі самыя народзіны гэтых дзяржаў аснаваны на чужой волі, дык і далейшы іх быт можа быць залежным ад тэй жа волі, а пры непамысных палітычных варунках яны проста могуць загінуць. Ясна, што і прызнаньне і ўмацаваньне незалежнага дзяржаўнага быту Беларусі таксама залежны ад агульных палітычных варункаў. Вось жа каб пры зьмене гэных варункаў на нашу некарысьць не пагібла і наша дзяржава, мы павінны ў аснову яе палажыць нешта такое, што будзе трываць вечна, што не залежыць ад тых ці іншых наплываў. А гэта і ёсьць аснова нацыянальная, каторая не разваліцца датуль, дакуль жыць будзе беларускі народ.

Будаваць незалежную Беларусь павінны самі беларусы — і то беларусы нацыянальна сьвядомыя, беларусы, каторыя не на словах толькі, а на жывым дзеле ўсім сваім жыцьцём, кожным сваім крокам умацоўваюць беларушчыну. Мы павінны цяпер больш чым калі сьцерагчыся так званых «тоже белорусовъ», каторыя, называючы сябе беларусамі, маюць у душы толькі пагарду да свае мовы, да сваіх братоў сярмяжных, да ўсяго роднага, беларускага. Благі той будаўнічы, каторы закладае фундамэнты вялізарнага гмаху з нягоднага матэрыялу: яго будыніна ня будзе мець моцы і хутка разваліцца. Вось жа каб будоўля незалежнай Беларусі і не развалілася, каб пры найгоршых для нас варунках мы асталіся самі сабой, трэба ў аснову нашага дзяржаўнага будоўніцтва палажыць чыстую беларускую нацыянальную ідэю.

1918

БЕЛАРУСЬ І РАСЕЯ

У справах, ад каторых залежыць мо ўся далейшая будучыня нашага народу, пачуцьцё — благі райца. Наадварот, тут патрэбна толькі развага, толькі халодны розум, каторы адзін можэ разьвязаць асноўныя пытаньні нашага быту, узіраючыся ні на мімалётнае і зьменнае настраеньне, а на сапраўдныя інтарэсы і патрэбы нашага народу і краю.

Здаўна між маскоўскай і польскай інтэлігэнцыяй на Беларускай зямлі ішла канкурэнцыя на грунці дэнацыяналізацыі беларусаў: маскалі стара-

ртаць нас у маскалёў, палякі — у палякоў, ды як адны, так і
сімі магчымымі спосабамі нішчылі ўсё спрадвечна беларускае.
калі настаў гістарычны мамэнт адбудовы палітычнай незалеж-
нашай Бацькаўшчыны, маскалі і палякі аб'явілі нашым незалеж-
акую ж вайну, як колькі гадоў таму назад беларускім адраджэн-
ад той час, як палякі з безнадзежнасьцю ўглядаюцца на новабу-
Польскае каралеўства і ажно сіпяць ад злосьці, што Беларусь
разарванай старую унію з Польшчай, маскалі, карыстаючыся з
старой палітыкі абмаскоўленьня беларусаў, сьпекулююць на на-
ьнай забітасьці нашага народу і на насьледках тэй цемры, якую
а маскоўская казённая «прасьвета». Дзіва німа, што маскалі за
авога панаваньня над нашым народам прывыклі глядзець на нас
на сваю ўласнасьць, быццам на сваіх рабоў. Але сумна тое, што
олелі ўбіць шмат каму з абмаскоўленых, хоць і чыстакроўных, бе-
падобны дзікі пагляд: такім абмаскоўленым беларусам здаецца,
ан рабства для нашага народу — зусім нармальны, што без чу-
нагайкі, без маскоўскага ўрадніка мы жыць ня здолеем!
сь, — кажуць яны, — вы хочаце, каб Беларусь была незалежнай
вай. Але як жа яна будзе жыць без Расеі?»
лей ідуць без канца збанкруціўшыеся за гэту вайну ўжо да канца
славянафільскія гутаркі аб «брацтве славянаў», каторыя з такім
білі адны адных чуць не на ўсіх ваенных фронтах, аб «славян-
ям'і», уславіўшайся тым, што дужэйшыя «браты» сто гадоў ката-
аіх меншых братоў і т. д. На пытаньне: «Як мы будзем жыць без
мы можэм адказаць таксама пытаньнем: а як жа мы без яе жылі
ечым гадоў таму назад? А як жыла Сербія і Чарнагорыя, як жыве
уе Балгарыя, каторая не ўбаялася падняць аружжа проці свайго
нага брата» — Расеі, памагаўшай сербам абрабаваць балгарскі на-
алі ён быў абясьсілены пасьля крывавай барацьбы з туркамі за во-
х Балканскіх славянаў?
ькі вельмі наіўныя людзі могуць верыць, быццам Расея, абіраючы
бе славянскія землі, папраўдзі думала калі-колечы аб утварэньні
ай і сільнай «славянскай сям'і». Зьбіраньне славянаў вялікарусамі
на мэці адно ўзмацаваньне Маскоўшчыны, высмактываўшай усе
«братоў» і стараўшайся вынішчыць усе адзнакі іх самабытнасьці
ярнуць у маскалёў.
мо сабой разумеецца, што ад гэтага магла быць карысьць адно
лём, а ні тым, каго яны нішчылі.
сь жа калі падыйшлі часы разьвіцця дэмакратызму па ўсім сьвеце
сеі, адкрыты гвалт над слабейшымі «братнімі народамі» трэба было
прыкрыць, прыхарошыць. Тады маскоўскія палітыкі выдумалі

баронено гаварыць, пісаць, друкаваць і маліцца ў роднай мове! Першыя славянафілы ў Расеі былі наогул чорнасоценцамі і знайшлі прыхільны прыём адно толькі ў польскіх чорнасоценцаў, маніўшыхся вытаргаваць ад маскалёў дзеля апалячэньня беларусаў-католікаў. Але ўсе іншыя славянскія народы далі ім дружны адпор: салодкіе словы маскоўскіх славянафілаў лішне ўжо напаміналі словы ваўкоў, якімі тыя заклікаюць бараноў да свайго трыбуха!.. Тады збанкроціўшуюся «славянафільскую ідэю» пераняли ад чорнасоценцаў расейскія ліберальны: яны асаладзілі яе яшчэ харашэйшымі словамі, перафарбавалі пад ліберальны тон і нават пачалі цішком — але так, каб не пачуў гарадавы! — гутарыць аб аўтаноміі паняволеных народаў. Аднак і яны ня мелі ўдачы: з-пад авечай шкуркі хутка заблішчэлі воўчыя зубкі, — і калі ўкраінцы першыя адкрыта заявілі, што яны гатовы належаць да Расейскай федэрацыйнай дзяржавы, але толькі як палітычна нізалежны арганізм, тварцы «новаславянства» паднялі страшэнны крык і кінулі на ўвесь украінскі рух пракляцьце, закляйміўшы яго імем адшчапенства, здрады, мазепінства.

Учасьце ў вайне балгараў, выступіўшых проці Расеі, адбудова Польшчы... немцамі, пасьля таго як Расея суліла ёй адно толькі культурную аўтаномію, прызнаньне цэнтральнымі дзяржавамі незалежнасьці Украіны пад той час, як бальшавікі, на словах прызнаючыя права народаў Расеі на самаазначэньне хоць бы ў форме поўнага аддзяленьня ад Расейскай дзяржавы, стараліся крывёй задушыць украінскі незалежніцкі рух, — усе гэтыя факты з найнавейшага часу павінны паказаць нават і сьляпому, што народы ў сваёй палітыцэ кіруюцца не сымпатыямі, ня блізкасьцю па крыві, не гістарычнымі традыцыямі, а выключна сваёй карысьцю. І толькі правільным зразуменьнем сваёй нацыянальнай карысьці могуць і павінны кіравацца беларусы ў той незвычайна важны гістарычны мамэнт, калі перад імі адкрываецца магчымасьць самім наладзіць сваё жыцьцё. Толькі тады, як мы ўжо створым сваю нізалежную дзяржаву, мы можам у меры патрэбы пашукаць сабе саюзьнікаў, але пры гэтым наш выбар павінен быць зусім вольны ад усялякіх пустых і фальшывых ідэй аб «славянскай еднасьці», якой ніколі не было, няма і, трэба думаць, ня будзе. Расея, падпісваючы Берасьцейскую ўмову, разарваўшую жывое цела нашага народу на 2 часьці, дала яшчэ адзін доказ таго, што аб карысьці і жыцьцёвых патрэбах беларускага народу яна зусім ня думае. Бальшавікі ў гэтым ані ні адышлі ад старой ідэалогіі царскай Расеі. І калі беларусы, шукаючы сабе саюзьнікаў, ня выцягнуць свае рукі на Усход, дык у гэтым будуць вінаваты тыя нашы «старэйшыя браты», якія заўсёды цікавалі і цікуюць на нашу нацыянальную пагібель.

1918

ГАРЭЦКІ

1938)

заік, драматург, крытык, літаратуразнавец, філосаф, лексікограф, фальк-
культурны і грамадскі дзеяч, класік нацыянальнай літаратуры. Нарадзіў-
Малая Багацькаўка на Магілёўшчыне. Скончыў Горацкае каморніцка-аг-
нае вучылішча (1913). Працаваў у Вільні каморнікам землеўпарадкаваль-
місій Віленскай губерні (1913—1914). Супрацоўнічаў з газетаю «Наша ні-
е апублікаваў свае першыя празаічныя творы (1913). У гады Першай
ай вайны скончыў Паўлаўскае ваеннае вучылішча ў Петраградзе (1916),
нце быў цяжка паранены. З 1917 г. жыў у Смаленску, працаваў у Сма-
Савеце. Супрацоўнік бальшавіцкіх перыядычных выданняў — газет
тия Смоленского Совета...» і «Звезда». У час польска-савецкай вайны
іўся ў Вільні. Працаваў у беларускіх культурна-асветных арганізацыях і
вах. Выкладчык Віленскай беларускай гімназіі. Рэдагаваў і выдаваў газеты
думка» і «Беларускія ведамасьці» (1920—1921). У студзені 1922 г. арыш-
польскімі ўладамі. Больш года правёў за кратамі ў турме на Лукішках. З
чніка 1923 г. — у Савецкай Беларусі. Займаўся навуковай, літаратурнай і
чыцкай дзейнасцю. Быў абраны правадзейным сябрам Інстытута бела-
культуры. Акадэмік Беларускай акадэміі навук (1928—1930). Адзін з па-
нікаў беларускай інтэлектуальна-філасофскай прозы (аповесць «Дзве ду-
раманы-хронікі «На імперыялістычнай вайне» і «Камароўская хроніка»,
вяданняў і інш.). Аўтар «Гісторыі беларускае літаратуры» (1920) — пер-
лыбока навуковага манаграфічнага даследавання па гісторыі нацыяналь-
рыгожага пісьменства. Адзін з тэарэтыкаў беларускай культурнай і гра-
й думкі. 19 ліпеня 1930 г. арыштаваны савецкімі ўладамі па справе неіс-
й контррэвалюцыйнай арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі». Асуджа-
5 гадоў пасялення ў Расіі. Спачатку жыў у Кіраве (былая Вятка), затым у
очня (цяпер г. Кіраў) Калужскай вобл. 4 лістапада 1937 г. арыштаваны
аз. Прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Расстраляны.

РАЗВАГІ І ДУМКІ

(Фрагмент)

ларускі рух... беларускі рух... Што гэта за дзіва? Што йшчэ за пра-

нуліся прад эспэрантыстамі, інтэрнацыяналістамі і рознымі другімі альбо добра-карыстнымі, альбо невартымі славы «істамі»; пасьля таго разінулі рот прад гісторычным гоманам дзядоў сваіх с таго сьвету і на ўсю сілу пачалі ўжо лашчыць капрысна-хваравіты і не саўсім дзеля іх саміх зразумелы нахіл свайго сэрца да нечэга, здаецца-то і праўда, новаго і прыемнаго ў разуменьні слова «нацыя», народ і, нездаволенные, што іх цягнуць за валасы, а часамі і пужкаю паддаюць ім ахвоты, падганяюць іх на жаданае лона трыядынай «российской» нацыянальнасьці, хапіліся шукаць новых падмуровак гэтаму разуменьню і, ня дбаючы на канцавые вынікі сваей справы, неўраджайна, безплодна і шкодна кіруюцца да таго, каб утопію, немажлівасць зрабіць рэальным фактам?..

Гм, гм... Ці то, можэ, памінальная псальма добрэнькіх унукоў па абкропленых хвалою дзядох і бацькох, расейскіх народніках 60-х гадоў і польскіх праўдзівых дэмократах часоў ранейшых і пазьнейшых?

Гм, гм... А можэ гэта сякі-такі компроміс, змова і згода інтэлігентнаго чэлавека беларускай косткі, абросшай польскім ці расейскім мясам, змова з глухімі дамаганьнямі беларускаго карэньня, што а ні як жэ не ўсыхаець ў яго душы і троху-патроху ды безупынна, без перэстанку шкодзіць спакою яго сумленьня?

Ці гэта законная зайздрасць к другім, мо і драбнейшым, галінкам дрэва славянскаго, што куды раней пукацца пачалі і к часу беларускага адраджэньня закрасавалі? Гм... гм... Тут, можэ, кірунак с прымусу, каб пазбыцца векавечнаго сораму у гісторыі? Гм... тут, можэ, людзкая рацыя: украінцы адрадзіліся і закрасуюць — з жыцьцём спрэчацца ня можна; а раз так — павінен, павінен адродзіцца і твой народ, праўда?

Ці гэта балбатаньне «тутэйшых патрыотоў», што дзеля дзяціннай славы завялі не дзяцінную справу?

Ці гэта, можэ быць, праяўленьне экономіцкага гнёту, што выдавіў у беларуса-мужыка ўсе духі і прымусіў яго брыкацца с-пад калоды?

Што гэта?

Можэ, гэта здаровы і патрэбны крык аб сваіх правох беларуса, як сына беларускай нацыі, нацыі па сваіх духоўных асаблівасьцях самабытнай... Можэ, гэта крык аб правох народу ядынага у псыхіцы і здольнаго да самабытнаго жыцьця сярод народоў, каторому не да твару быць прыбаўкаю, дадаткам да нацыі дужэйшай... і асабліва блізкай па крыві, што йшчэ горш, бо с чужым! — так дык так, а не так і ня трэба, ну а з неўдалаю раднёю цацкайся, дзядзька, пакуль яна с хаты твае ня турыць цябе.

Можэ, так?

Ці ж я ведаю? Можэ, й так... «Я ведаю толькі тое, што я нічога ня ведаю».

А я хачу ведаць, і ці ні варта будзе мне прыслухацца да шчыраго, толькі шчыраго пачуваньня беларусоў і правых, і левых, і сярэдніх, і

«тоже бъелорусы», і тых, што нясуць крыж са славамі: «Жыве
!?»
ля чулі вы, дзядзькі, цёткі, ад людзей не нашай нації і ці не чы-
екаторых этнографаў, што беларусы ў большай сваей часці ня
быць шчырымі ў жыцьці грамадзянскім і ў іншым, што яны
яшчырые, «палавіна на зямлі, палавіна пад зямлёю», што па-
беларуса не задавішся, шчырасьці ад яго не дажджэшся... Ці ня
што:
ларусы двудушны?..

на, гэта непраўда, паклёп, напасць!
некалі вы, магло быць, ого-го як і гневаліся за гэткі прыгавор
эных пракурораў... Даводзілі, мусіць, якраз іншае, маючы на
огалікі тып дабрадушнаго, рахманаго, трошку тужліваго белару-
рыста, што калі такі выяўляіць сябе нібы то ня шчырым, дык
го, каб спрадвечную жыцьцёвую нуду захаваць ад прыкра-сьцю-
погляду чужынца па думках.
ня вы, дык я, а не я, дык ешчэ хто пэўне гневаўся за тую на-
Што ж, скажэця, рацыі ня меў?
еў рацыю...
пер нехта ой — таёмны, ой — цьвёрды ў слові, з вялікаю непа-
тугою шэпчыць ды й шэпчыць мне пад вуха:
«тоже бъелорусы», і младабеларусы, і ўсе яны, усе троху-многа
ны і рэдка саўсім шчыры ў сваіх справах палітычных...
не кляніця мяне, адраджоные! Сярод вас ёсць верные і аглашон-
сярод верных і аглашонных многа серадзінкі. Гэта серадзінка ці
ушна!
ая бываіць двудушнасць. «Грэх і сорам, — вучаць нас праліса-
ралы, — быць двудушным». Тым жэ самым дакучаіць нам і па-
дабра і зла.
го тое пачуцьцё ў большай пашані, той мені двудушны.
ушнасць адпрыродна ў чэлавеку.
ваіць адна двудушнасць, калі чэлавеку ўжо ні стаець сіл разумнай
тоб не здвудушнічаць, альбо двудушным ён бываіць, узіраючы на
вума. За гэткую двудушнасць сварыцесе, людзі, калі ў вас язык

ая двудушнасць, калі чэлавек сумысьля і ў угоду свайму злому
слухаіцца голаса дабра і забіваіць у сябе добрае карэньня, а ўсё
аго, каб...
ке бъелорусъ», калі толькі ў ім захаваліся чэлавецкіе пачуцьця,
змагаецца з голасам свайго сумленьня: «Глядзі не ашукайся! Ці
ты ўцяміў заветы дзядоў сваіх? Ці па тэй дарозі пайшоў ты? Не
пракляцьцем роднай зямліцы... Ці не варта ізноў палічыць, аца-

зываючы сябе шчырэйшым шчырэйшага, ён... ня пэўен сам у сабе, ён заўсёгды сварыцца з голасам дэмократычнага беларускага карэньня, мучаецца праз тое і часам неспадзевана, раптоўна ідзець з ім на змову, паднімаіць гоман сярод паноў «чорнай сотні», чапурыцца, пакуль... пакуль ізноў «пакута» і лізаньня рукі грашавітых паноў чорнай сотні!

І дробные душы маюць у сабе драбінкі золата, але так і астаюцца дробнымі.

І калі «тоже бѣлорусъ» — сумленны чэлавек, — вяліка драма душы яго, жалобен ён дужа... Калі ж ён толькі «дзелец», — памаўчым аб ём.

Потым ёсць у нас і нерухомые і нерухавые людзі, калоды, пні, шчасьлівые пад сваім сонцэм; ня проч яны пажадаць і лепшаго сонца, але калоды яны.

Ёсць і такіе, што Богу сьвечку нясуць, а чорту качаргу валакуць. Німа ў іх толку ў паглядах на мінуўшчыну і будучыну Беларусі і на саміх сябе, як сыноў сваёй бацькаўшчыны. Куды вецер дзьмець... Прыходзіцца: заплюшчу вочы прад тым і закрычу на ўсю сілу аб гэтым.

А ладные маладзенькіе беларусы, хлопцы і дзеўчаткі, хварэюць у сваім часі на адну больку: «Ня ведаім, куды і як нам іцьці, каб было найлепей»... І варта было б, каб ён паказаўся ў нашай літэратуры, пакуль ён ёсць у ва ўсёй сваёй цікавасьці; зараз яго і саўсім ня будзіць: расьцець беларуская маладзёж, сьведамая ад малых гадоў!..

Шкода неяк гэтых маладзенькіх, слаўных браткоў і сястрычак, — на раздарожжы яны.

Пайці ў адзін бок — у старую родную Беларушчыну, куды магнэсам цягне, — мулка, ня шчыра-беларускае гадаваньне сварыцца, ды й ці ж варта цяпер, ці ж выйдзіць тут добрае, а ці ня позна, а чаго ж дабівацца ў канцы, якіх ідэалоў, — няўжо ж тых страхаў-страшных сэпаратызму страшнаго? Ой, як паўзці туды, слухаючы сэрца і ня чуючы галавы, што страшыць немажлівасьцю справы, недасьцігласьцю ідэалоў жаданых!..

А пайці ў другі бок, па «обшчэ» расейскаму ці польскаму шляху, — уй, тошна, ой, роднае карэньня не дазваляіць... А злашча цяпер і гідка, і брыдка, і ня хочэцца, цяпер, калі ёсць жа і гэты, люба-таёмны, свой родны шлях, і па ім людзі ідуць дый ідуць...

Дык гдзе ж ступаці? Хіба-ткі па роднаму шляху? А ён так і пайшоў поплеч і блізюжынька са шляхам працуючаго дэмосу ўсяго сьвету і вядзе, мусіць, да аднэй мясьцінкі...

Можэ, гэта ступаньне па роднаму шляху і ёсць «беларускі рух»!..

Маладая Беларусь будзіцца на абломках старыны. Будаваць новае младабеларусам дужа трудна, бо ў абломках старыны многа-многа трухляціны, ад каторай у наш час толькі пыл ідзець.

І не дарма ў младабеларуса, катораму жыцьцё йшчэ не паказалося добра з розных бакоў цяпер і ў мажлівай будучыні, недарма ў яго ўсхапліваецца пытаньне: ці варта яму дзеля нейкай блізка што ўтопіі «белару-

Ці варта яму зарабляць жалосна-прыкрые ўхмылкі няпрошэных
каў, што пазіраюць на яго, як на нейкаго лятуна-фантазёра або
стога чапурышніка. Ці варта яму часам завадзіць у сваёй сямей-
ую нязгоду праз «беларушчыну», нейкі разлад, нейкую непры-

рма так пытаіцца ён сябе.

часам... Тымчасам ідэя бярэць сілу, верх. І вот слухайця, дзя-
ёткі — літэратары нашы, слухайця, якіе добрые мэты вам...
кі цяпер на Беларусі сямеек, гдзе спрэчаюцца дзеткі з бацькамі!
х цяпер такіх, у каторых ёсць новаго заводу «самавольніка» ці
ачка».

ж дзіва! У сямейцы пануіць польская мова, польская ідэологія,
традыцыі... Сам бацька з гасьцямі даволі добра гаворыць «по-
му», саўсім рэдка, абмыліўшыся, кульганець «па-просту», каш-
перханець, і абмылка не ў знаку.

дуіць добрых дзетак на карысць маткі Польшчы... І вот табе
дзін ці адна з гэтых дзетак, пасьля новаго нейкаго паветра,
а, але няўступна гаворыць, цьвёрда і сумна гледзючы бацьку ў
Не, татка, я ведаю: мы беларусы...» Гвалт! Аткуль ён ведаіць?
ўся хлапец, сапсувалася дзеўка... Горэ пану, сорам пані...
авольнік ці самаволачка, нічога ня чуючы, нікога ня слухаючы,
ь, беларусіцца болі й болі...

уць рады, лекі: — «Не пускай ты яе, панічка, да беларусоў: гэта
нейкую сымпацію таіць, с таго ўсё й выходзіць. Не пускайця,
вылечыць». І йшчэ паддаюць духу... Прыходзіць у госьці к мат-
волачкі добрая суседка. Тое-гэта, аб тым, аб сім, але вот: «А я
маю інтэрас...» Ідуць у другі пакой. — «А-ей, панічка, ня дума-
б панні Ядзі... Сватоў трэба ждаць, а яна ўсё па-просту ды па-
. Гэта ж ніхто паненку й замуж ня возьміць...»

самаволачку пачынаюць наседаць, пачынаюць лячыць яе ад «му-
» беларушчыны, і...

арма! Калосіцца ураджай...

вот: — «О-о, я ж рускі! Бацька мой за сахою хадзіў, а я ў людзі
, зьвязду над казыром нашу. Гавару «правільна» (па-расейску)...
маю не абы якую — с папоўскага роду; школіць яна мяне часам
ыцкі закалец», а я, каб падражніцца, і наўмысьля дзеля жарту
ці якну. Дзеткі мае слова па-мужыцку ня скажуць, матка ужо за
рванеіць...»

ра, ладна, пане з мужыкоў! Ляцьвей табе...

лтам — скуль бяда? Сын — студэнт, гордасць, спадзеванне
, прыежджаець з унівэрсытэту і... ані слова «правільна»: па-му-
так і сыпліць!

ўда, выходзіць у яго неяк ні саўсім па-мужыцку, а даволі прыем-

Хітрэйшыя бацькі пачынаюць і хітрэйшую палітыку. Яны і самі як бы не чураюцца родных слоў, часам выпінаюцца прад сынам за горкую долю мужыка і трошку-патрошку заводзюць с сынам гаворку аб тым, што «шкада — справа спознілася», «ах, ня маіць яна ў нашы часы сэнсу», «трэба глядзець каля сябе глыбей, трэба спытацца ў народа, ці ж ён пойдзіць за вамі» і т. д.

І жыцьцёвая драма для чулага хлопца — гатова, а сын свайго бацькі патрапіць «расчаравацца»...

Руху сярод нашай праўдзівай інтэлігенціі найболі й шкодзіць недахват волі і гэта рэфлексія, гэта самакрытыка, гэты самааналіз лепшых адросткаў карэньня беларускаго.

Вот тут-то я і звярнуся да «генералоў» адраджэньня, кіраўнікоў руху... Тут я скажу ім: сьмялей гаварыця новае слова народу беларускаму! Сьмялей!! Менш уважайця на напасьці з польскаго і расейскаго боку. Менш азірайцеся на іх. Сьмялей спраўляйця хаўтуры па тых сьвятых мучэніках, на касьцях каторых радзілася новая Беларусь, і сьмялей пасылайця добрые весткі тым братом нашым, што «сярод лядоў, сярод жуды» пакутуюць за адраджэньне! Сьмялей і выразьней кажыця новую дарогу. Сьмялей і выразьней цьвярдзіця і гаварыця, да чаго вы кіруецеся і куды вядзіцё народ. І да паэтоў сваіх звярнуся: і ты дзядзька Янка, і ты дзядзька Якуб, і вы, усе другіе «парнаснікі» нашы, калі вы хочэця папраўдзі быць пракокамі народу нашаго, а ня толькі хваленымі аўтарамі кніжак у беларускай мове, — сьмялей і выразьней гаварыця сваё новае слова і дбайця, дбайця аб тым, каб у вас слова і дзела было нешта адно, каб у вас слова радзіло дзела, а дзела паддавало духу слову... Скажуць: слова паэта — яго дзела... Так! Але ў наш час беларускі паэт павінен памятаць, што толькі таго прарока вера шырыцца паміж народу, каторы быў прарокам як на слові, так і на дзелі, бо як вера бяз дзела мёртва, так і слова бяз дзела можэ быць нікчэмна і йшчэ горэй — шкодна. Памятайця, хто маіць на тое памяць, як жыў Тарас Шэўчэнка. Ня меў спакою вялікі Толстой, пакуль лупежыў панства, жывучы ў панстві, і не дарма «на санёх седзя», прад сьмертухнай сваею уцёк ён ад панства.

Дык сьмялей і цьвярдзей! І выразней! Не баючыся болек і не хаваючыся ад сьветла.

Прыдзіця к нам, справедлівые, прыдзіця к нам, цьвёрдые, упорные, сьмелые, прыдзіця к нам, рухавые! Прыдзіця к нам з воляю крэпкаю, прыдзіця к нам асілкі волі! А вы, браты мае, сястрычкі мае, здабывайця сабе волю, гадуйця ў сабе волю, перш-наперш будзьця вольны ў саміх сабе...

1914

УПАЛА
(…942)

…, драматург, перакладчык, публіцыст, культурны і грамадскі дзеяч, кла-…янальнай літаратуры. Сапраўднае імя і прозвішча Іван Луцэвіч. Нара-…фальварку Вязынка на Міншчыне. Скончыў Бяларуцкае народнае вучы-…898). З верасня 1908 г. асталяваўся ў Вільні. З'яўляўся супрацоўнікам … газеты «Наша ніва» і адначасна працаваў бібліятэкарам у бібліятэцы …Даніловіча. Са снежня 1909 г. у Пецярбургу. Вучыўся на агульнаадука-…курсах А.Чарняева (1909—1913). Наведваў пасяджэнні навукова-літара-… гуртка беларускіх студэнтаў Пецярбургскага універсітэта. Восенню …ярнуўся ў Вільню. Сакратар Беларускага выдавецкага таварыства. Суп-… рэдакцыі газеты «Наша ніва». У сакавіку 1914 г. прызначаны яе адказ-…актарам. У жніўні 1915 г. у сувязі з набліжэннем фронту эвакуіраваўся …расіі. Некаторы час жыў у Арле, а пазней у Маскве і Смаленску. Пасля …ння Беларускай Народнай Рэспублікі пераехаў у Мінск. Працаваў у бе-… культурна-асветных установах і арганізацыях. Рэдактар часопісаў …1920) і «Вольны сьцяг» (1920—1922). Не прыняў Кастрычніцкай рэва-… бальшавіцкіх метадаў вырашэння нацыянальнага пытання на Беларусі. … знаходзіўся пад хатнім арыштам. Савецкімі ўладамі былі канфіскаваны … паэта. З пачатку 20-х гг. яго мастацкія творы пастаянна цэнзураваліся. …чаны ў «нацыянал-дэмакратызме» і прыналежнасці да неіснуючай у рэ-… контррэвалюцыйнай арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі», пасля …а выкліку на допыт спрабаваў скончыць жыццё самагубствам (27 ліс-…930 г.). Быў выратаваны. Аднак у хуткім часе на старонках газеты «Звяз-…упіў з т.зв. «пакаянным пісьмом», у якім асуджаў «нацыяналістычны» …нізм і абяцаў «аддаць усе сілы сацыялістычнаму будаўніцтву». У гады …сусветнай вайны, пасля нападзення Германіі на Савецкі Саюз, знахо-…п. Пячышчы каля Казані (лістапад 1941 — пачатак чэрвеня 1942). Тра-…інуў у Маскве пры нявысветленых акалічнасцях. Паводле адных звестак … жыццё самагубствам. Па другіх — быў скінуты ў пралёт лесвіцы ў га-…асква» супрацоўнікамі органаў савецкай бяспекі.

ВЕРА І НАЦЫЯНАЛЬНАСЬЦЬ

сваёй бацькаўшчыны, ці рабочая і дойная жывёла.

Апрача палітычнай і экономічнай залежнасьці была і другая прычына, асьляпіўшая сьветапагляд беларуса, — гэта рэлігійная нязгода двух хрысьціянскіх абрадоў у нашым краю: каталіцтва і праваслаўя. Гэтые дзьве цэркві — заходняя і ўсходняя, вядучы вечную спрэчку паміж сабою, раздзеляюць наш ядыны народ на дзьве часьці, адных і тых жэ дзяцей сваей маткі-зямлі вадзюць паміж сабой, даводзечы нават часта да бойкі за сьвяты знак хрысьціянства — крыж. Прыкладоў далёка шукаць ня трэба: узяць хоць бы справу з Рубяжэвіцкім крыжам і іншые. Гэта змаганьне двух вер ня толькі дзеліць беларусаў на дзьве часьці па рэлігіі, але, самае важнае, забіваіць у іх сьведамасьць і пачуцьцё нацыональнай еднасьці. Беларусу-каталіку ўгаварываюць, што раз ён каталік, то ён — паляк і не павінен братацца з тым, хто іншай веры; беларусу-праваслаўнаму кажуць, што раз ён праваслаўны, то ён — расеец і каталіка-беларуса павінен сьцерагчыся, бо ён — паляк. І што з гэтаго выходзіць? Расьце нязгода, расьце ненавісьць — рэчы нікому не патрэбные, апрача хіба ворагам нашаго народу.

Беларус-каталік ці беларус-праваслаўны павінны тое помніць, што ў іх адна бацькаўшчына — Беларусь, адна мова родная — беларуская, адны звычаі і абычаі, ад веку перэдаваные с пакаленьня ў пакаленьне.

Ці беларус-праваслаўны, ці беларус-каталік павінен ясна сабе ўсьведамляць, што ён сын сваей бацькаўшчыны, гаспадар свайго краю і для дабра гэтай сваей бацькаўшчыны, для лепшай і сьвятлейшай сваей долі не павінен слухаць падшэптаў ненавісьці да свайго брата, аткуль бы гэтые шэпты не выходзілі. У нас на Беларусі і так, дзякаваць Богу і добрым людзям, бяды і гора ўсякага хоць гаць гаці, дык нашто ешчэ падліваць смалы ў агонь?

Спольна і згодна працаваць над адраджэньнем сваей вялікай старонкі, здабываць для сябе лепшую долю — вось наша праўдзівая мэта ў жыцьці.

Помніма, братцы, ці мы католікі, ці мы праваслаўные, мы беларусы, а Бацькаўшчына наша — Беларусь. Не мешаймо справы рэлігіі з нацыянальнасьцяй.

1914

ТОРЖЫШЧО

Тые гуманітарные ідэі, якіе йшлі з Захаду, заўседы знаходзілі шчыры водгук на Усходзе, і ня было больш-меньш вялікшага — ці то палітычнага, ці то навучнага здарэньня — на Захадзе, каб яно не адгукнулося на Усходзе.

...шлі дні, месяцы, годы, сталецьці.
...ьмянілося. Зьмяніліся варункі жыцьця, зьмянілася праўда лю-...

...ж мы бачым сягодня?
...дня ідзе паганы торг за ідэі, за праўду векавечную, агульналю-... Сягодня таргуецца Захад з Усходам, заходняя культура — з ус-...дзічэньнем, і таргуюцца за што?
...юцца за цэлые народы, за цэлые дзяржавы, а ўсе для таго, каб ...а, каб у гэтым агульным разбурэньні вытаргаваць сабе лішнюю ... ці мільярд руб.
...шна і стыдна робіцца за гэтых паноў гандляроў сягоднешняй ...ай, культурай заходняй, эўропэйскай. Ды гэта ж, людзі мае, ...балото такое самае, якога ня было навет на Усходзе ў рабскай ...шчыне з часаў Івана Грознага.
...ы ж і к чаму ведзяце вы сягоднешнюю гісторыю, усе антанты, ...нтанты і вам падобные?
...тварылі усясьветную вайну за свае кішаневые інтарэсы; пасьля, ... ж вайну прадоўжыць для гэтых самых кішаневых спраў, выкі-...льозунг, што ваюеце за вызваленьне народаў; ну, а далей, як па-...шчэць і падаць вашы крывавые троны і кароны, што вы сказалі? ...плявалі людзей і народы і кінулі сваіх нядаўных рабоў у анархію, ...ей у мутнай вадзе рыбу лавіць.
...значыцца, ваша заходняя і ўсходняя культура адплацілася за тые ... ахвяр, што палеглі за вашы дзяржаўные фалшывые фетышы.
...трэ было, панове, адным будаваць вялікі Заход (спэкуляцкі), а ...— вялікі Усход (таксама спэкуляцкі). Вы ў сваім паходзе імпэры-...ным і мілітарным ішлі і сьціралі ўсе і ўсіх на сваей дарозе, а ўсе ...аваньня ўсясільнага молаха — золата.
...пер вы ўсе — і з Захаду і з Усходу — усе кідаеце аблудны кліч ...оны, што вы ваявалі за вызваленьне нявольнікаў, за самаазна-... народаў...
... скажэце, дзе тое ваша «вызваленьне»?
... сто лет таму назад, стогне пад ярмом Беларусь, Украіна, Армэ-...дыя і дзесяткі іншых дзяржаваў і народаў.
...ы словы аб вызваленьні другіх — гэта насьмешка з нявольнікаў ...ных, што ніякай сілы ў сабе не маюць.
... ня кідайце ж вялікіх абманных льозунгаў аб сваіх заходніх ці ...х першынствах. На хварбованых лісох даўно ўжо людзі пазналіся. ...таксама бязсільны павярнуць долю народаў у той ці іншы бок, як ...ны вецер перанесьці Каўказкіе ці Швайцарскіе горы адны на ...другіх.
...це волю народам самім будаваць сваю долю. А тады гэтые наро-...жуць свае шчырае слова аб вашай культурнасьці — ці то заход-...

аб беларускай мове

Акоў паломаных жандар,
Сліўнём зарыўшыся ў нару,
Сядзіць расійскі чынадрал,
«Слуга оцечаству, цару».

Ён сніць былую моц і шыр,
Цары, царыцы, цэрквы, трон,
Пагромы, катаргі, Сібір...
О, Русь! Прымі раба паклон!

Табе такой служыць па гроб
Не кіну я і расцярзаць
Не дам дзяржаўнасці «оплот»,
Цябе, «единую», о, маць!

Здарма ж двуглавы твой арол
Праз векі ў кіпцюрах трымаў
Мільёны ўбогіх хат і сёл,
Рабоў мільёны!.. Не, здарма!

У твой ланцуг былі, о Русь,
Уплецены з усіх бакоў
Украйна, Польшча, Беларусь
І сотні іншых «языков».

Цяпер што бачу я кругом?
Пасад маўклівы збуран скрозь...
Рэспублікі?! ды з «языком»
З іх лезе кожная ўсур'ёз.

А ты, о рускі мой «язык»!
Мой «обшчарускі», што з табой?
Табе слухмян быў мал, вялік,
Быў славен ты сваёй кляцьбой.

Табой сам самадзержац-цар
Пісаў ланцужны свой закон,
Што маці-Русь есе жандар
Усёй Еўропы...

І свой сон
Сніць далей гэты царадвор,
Калі надыдзе яму дзень,
Ізноў пад лезгат царскіх шпор

Свой распасцерці чорны цень.
Ён, гэты скінуты сатрап,
Не знае, што ў свабодзе жыць;
Яму дай вісельню, дый каб

На ёй «языки» ўсе ўшчаміць.
Не па нутру, як смерць, яму,
Што беларускае дзіцё
Бяжыць у сцюжную зіму

У школку пазнаваць жыццё.
Спужаўся, што хлапчук ў лапцёх,
Напаўадзеты вёскі сын,
У роднай мове ўчыцца змог?

О стыдна, рускі «гражданин»!
Язык твой царскі ён табе
Не выража, спакойны будзь!
Цябе тваім жа у кляцьбе
Ён не забудзе памянуць.

Былых не выклічаш вякоў
І ты, Масквы кароннай гразь,
Парваных не скуеш акоў,
З якой брахнёю ні вылазь!

1926

Максім БАГДАНОВІЧ
(1891—1917)

Паэт, перакладчык, крытык, гісторык, публіцыст, культурны дзеяч, класік нацыянальнай літаратуры. Нарадзіўся ў Мінску. З 1896 г. жыў у Ніжнім Ноўгарадзе, а пазней — у Яраслаўлі, дзе скончыў мясцовую гімназію (1911). Як літаратар дэбютаваў на старонках газеты «Наша ніва» з алегарычным апавяданнем «Музыка» (1907) і першымі вершамі (1909). З гэтага часу знаходзіўся ў сталым кантакце з супрацоўнікамі рэдакцыі братамі А. і І.Луцкевічамі, В.Ластоўскім і інш. Вучоба ў Дзямідаўскім юрыдычным ліцэі (1911—1916) і літаратурна-публіцыстычная дзейнасць гэтага перыяду аказаліся асабліва плённымі і па якасці і па колькасці напісанага. Менавіта тады малады крытык напісаў і апублікаваў на старонках газеты «Наша ніва» першыя гадавыя літаратурныя агляды творчасці беларускіх мастакоў слова, а таксама літаратурна-крытычныя даследаванні па творчасці Т.Шаўчэнкі. Асобнаю вехай стала выданне ў Вільні першага і, як аказалася, адзінага прыжыццёвага паэтычнага зборніка «Вянок» (1913). У наступным годзе М.Багдановіч быў прыняты на правах правадзейнага сябра ва «Всероссийское товарищество периодической печати и литературы». Актыўна супрацоўнічаў з расійскімі і ўкраінскімі перыядычнымі выданнямі. Адным з першых у беларускай паэзіі пачаў распрацоўваць класічныя вершаваныя формы (трыялет, санет, рандо і інш.). Плённа працаваў у галіне мастацкага перакладу. Перакладаў на беларускую мову мастацкія творы французскіх, нямецкіх, рускіх паэтаў, класікаў антычнай літаратуры. У 1916 г., пасля заканчэння вучобы, пераехаў у Мінск. Працаваў у губернскай харчовай камісіі. Прымаў актыўны ўдзел у рабоце Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. Гімнам нацыянальнага адраджэння стаў напісаны ў гэты перыяд верш «Пагоня». У сувязі з чарговым туберкулёзным працэсам у лёгкіх і пагаршэннем здароўя ў лютым 1917 г. выехаў у Ялту, дзе ў хуткім часе і памёр.

БЕЛОРУССКОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ

(Фрагмент)

I

Приступая к характеристике и описанию белорусского национального движения, определим прежде всего соотношение между ним и общеевропейским прогрессом. Основные линии этого последнего обознача-

одо и ясно: именно они ведут в сторону все более и более уве-
щегося дробления культур вообще и литератур в частности.
бедиться в этом, достаточно беглого обзора цепи наиболее зна-
ых и выпуклых фактов из истории европейских культур.

пив от современной пестрой и многоязычной литературной
глубь, ко временам Средневековья, мы очутимся в эпохе, когда
енным крупным орудием духовной культуры в области слова
инский язык, игравший роль языка интернационального. Вся-
уждый умственным интересам человек, в какой бы точке Запад-
опы он тогда ни жил, непременно был с ним знаком, так как
тво это являлось необходимым условием всяческого образова-
чти все, что писалось в это время, писалось по-латыни. Итоги
ой литературы, возникшей таким путем, давно уже подведены и
ются весьма многозначительными. Из них видно, что, несмотря
разработанность, латинский язык оказался пригодным только
я научных трудов; что же касается художественного творчества,
в течение целых столетий никаких истинных ценностей не воз-

ко эти ценности сразу же начали создаваться, когда писатели
ве с Дантом) обратились к народным европейским языкам —
скому, французскому, немецкому, английскому, испанскому,
грубым, необработанным, но живым. Конечные результаты это-
ения налицо: единая для всех стран, общекультурная литература
, а ее место заняли основные европейские литературы, обозна-
областями своего распространения границы нескольких наибо-
нительных культур.

ако описываемый процесс на этом не только не остановился, но,
кимо развиваясь, расширял и углублял свое русло и возрастал,
азать, не в арифметической, а в геометрической прогрессии.
а культурами крупного калибра на историческую сцену выступил
ряд более мелких: португальская, голландская, румынская, чеш-
новогреческая, сербская, болгарская, фламандская, кельтская,
я, эстонская, литовская, латышская, грузинская, армянская, та-
и т.д. Это движение, докатившее свои волны до нашего време-
аждым годом все более растет, крепнет и, расширяя сферу своего
я, захватывает даже такие народности, как чуваши, черемисы,
сы и т.п.

ное место в этом грандиозном сдвиге занимает процесс размеже-
родственных культур. Одни разносоставные культурные массивы

илась украинская и, наконец, белорусская**. Таким образом, перед нам
в лице этой последней находится не монстр, не раритет, не уникум,
глубоко жизненное явление, находящееся в русле общеевропейско
прогресса. Присмотримся же ближе к ее прошлому и настоящему.

Бегло выбирая и суммируя факты, по своей общепризнанности сп
ру не подлежащие, мы убеждаемся, что белорусская культура отнюдь
является простым вариантом культуры великоруской. Наоборот, в
лице перед нами находятся два самостоятельных культурных комплекс
с самого же начала росших и развивавшихся независимо друг от дру
Разнясь между собою и по бытовым первоосновам, и по влияния
направленным извне, и по событиям дальнейшей исторической жизн
они, естественно, пришли к далеко не тожественным конечным резул
татам.

Дело в том, что уже к концу XIII ст. (по авторитетному свидетел
ству проф. Карского) белорусская народность выступает сформирова
шейся в своих основных чертах, опередив в этом отношении наро
ность великорусскую, которая, таким образом, не могла влиять на пр
цесс возникновения ее. Отсутствие экономических креп между ним
географические условия, изолировавшие Белоруссию от северо-восто
ных земель — все это оставляло еще меньше места для какого-ли
взаимодействия. Наконец, в том же XIII веке подошли они к госуда
ственному распутью, что еще резче обособило их: Белоруссия целик
оказалась в границах Великого княжества Литовского, а великорусск
области сгруппировались вокруг Москвы. С этого времени жизнь обо
данных народов, равно как и исторические судьбы их, надолго утрач
вает всякую общность.

Что касается великорусского народа, то ход его развития общеизве
тен. Ассимилировав массу финских племен, усвоив их приспособле
ный к окружающим условиям бытовой уклад и, следовательно, откл
нившись от исконного славянства как антропологически, так и культу
но, он в довершение всего пережил эпоху татарщины и оказался поч
совершенно отрезанным от Западной Европы.

* Не следует забывать и развития литератур на местных языках, не являющихся, однако, орган
отдельных культур. Так как в Италии возникают художественные произведения на всех ее 1
языках, в Испании растет каталонская литература, во Франции — провансальская и т.д.

** Напомним, что белорусы сплошной массой заселяют всю Могилевскую губернию, Минскую (
ме Мозырского уезда), северную часть Гродненской, восточную — Виленской, всю Витебс
губ., кроме ее верхнего угла, северную часть Черниговской (уезды Мглинский, Суражский, Н
зыбковский и Стародубский), а также прилегающие ко всей этой области части губерний Су
кской, Ковенской, Смоленской. Белорусское население этой территории исчисляется 8 милли
ми.

бы Белоруссии сложились иначе. Войдя полностью в состав
го княжества Литовского, она ощутительно перетянула тяжестью
ультуры на весах истории Литву и, приобретя над ней приори-
одолжала развиваться на своих древнеславянских корнях. «Пи-
мски (т.е. государственный канцлер) маеть по-руску (т.е. по-бе-
ки) литерами и словы рускими вси выписы, листы и позвы писа-
е иншимъ езыкомъ и словы», — гласила знаменитая фраза тог-
о закона (Статут 1588), а это значило, что государственная жизнь
го княжества Литовского должна была проявляться в белорус-
ациональных формах. На белорусском языке творился суд, по-бе-
ки писались акты и грамоты, велись сношения с иностранными
ствами, белорусский же язык, наконец, являлся обиходным для
го князя и его придворных. Но закрепление и развитие старых
оных основ являлось лишь одной стороной в процессе поступа-
го движения белорусской национальности. Быть может, не менее
е значение имело сближение ее с Западной Европой, с которой
давна вела оживленные сношения благодаря связям как геогра-
ким, так и экономическим. Это сближение тем более следует от-
, что именно с той поры в выработке белорусской культуры учас-
е только серая деревня, но и торговый город европейского типа,
организованный на основах магдебургского права. Он сделал бе-
кую культуру более красочной, многогранной, ввел ее в оборот
о-европейской жизни и стал, таким образом, передовым форпос-
падной Европы на востоке.
дивительно поэтому, что в эпоху Возрождения общий умствен-
одъем, начавшийся на Западе, отразился и в Белоруссии. Ключом
тут жизнь, шла, причудливо переплетаясь, горячая религиозная,
нальная и классовая борьба, организовывались братства, бывшие
ом белорусской народности, закладывались типографии, учрежда-
школы с неожиданно широкой по тому времени программой (в
орых преподавалось пять языков), возникали высшие учебные за-
я (юридическая школа имени св. Яна, Полоцкая академия с пра-
университета и т.д.). Все это придало широкий размах книгопеча-
, только что успевшему сделать в Белоруссии несколько первых
. Основу ему положил один из лучших представителей нарождав-
тогда белорусской интеллигенции, доктор медицины и бакалавр
свободных наук» Франциск Скорина из славного града Полоцка.
1517—1519 гг. Скорина издал в Праге чешской «Библию зупол-
переведя ее на белорусский язык, а затем с 1525 г. начал «выда-
свои «битыя» книги в самой Вильне. Он, правда, не нашел себе
редственных преемников, но когда лет через 40—50 в Белоруссии
сь только что описанное мощное движение, печатная белорус-

рые художественные произведения, каковы, например, прекрасная повесть о Тристане и Изольде, видение Тундала, сказание о Трое, длинный фантастический рассказ об Александре Македонском — «Александрия» и т.п. Параллельно этому шла созидательная работа и в других областях духовной жизни; отметим хотя бы полоцкие стенные росписи кисти Сальватора Розы. Все это, взятое вместе, выдвигало Белоруссию на одно из первых мест среди культурного славянства, ставя ее далеко впереди Московщины — тогдашнего славянского захолустья, питавшегося, как чужеядное растение, духовными соками Белой Руси.

Однако вслед за описанным «золотым веком» в истории белорусской культуры начался период упадка. Пограничным камнем между ними является дата уничтожения в государственном обороте Великого княжества Литовского пользования белорусским языком и замена этого последнего польским. К указанному времени, т.е. к концу XVII столетия, летаргия белорусской национальной жизни обозначилась вполне ощутительно. Литовско-русское государство, с 1569 г. связанное унией с Польшей, успело утратить львиную долю своей самостоятельности. Высший и средний слой белорусского дворянства очень быстро денационализировался. То же самое, хотя более медленно и не в столь резких формах, происходило среди мелкой шляхты и городского мещанства. Лишенный классов, крепких экономически и культурно, придавленный крепостной зависимостью, белорусский народ не только не мог продолжать развитие своей культуры, но не был в состоянии даже просто сберечь уже добытое раньше. Лишь основные, первоначальные элементы культуры (вроде языка, обычаев и т.п.) удержал он за собою, а все остальное, представлявшее собою, так сказать, «сливки» его предыдущего развития, было ассимилировано, вобрано в себя польской культурой и с тех пор фигурирует под польской этикеткой, будучи по существу белорусским.

Одним из наиболее печальных проявлений указанного обнищания белорусской культуры, бесспорно, следует признать почти полное исчезновение печатной книги на белорусском языке. Однако этот язык, переставший уже служить основою для культурного строительства в Литовской Руси, все еще повсеместно господствовал в домашнем обиходе многих слоев населения, даже тяготевших к Польше. Этим и объясняется широкое развитие рукописной белорусской литературы, идущее сплошь на протяжении XVII, XVIII и отчасти XIX столетий. Характер она имела главным образом чисто практический (лечебники и т.п.), хо-

---

* Отметим среди них Статут Великого княжества Литовского, изданный в 1588 г. и являющийся капитальнейшим памятником национального белорусского права, выросшего на основе юридических начал, заложенных еще в киевский период русской истории.

дки были и исключения. Несколько поддерживало белорусскую у униатское духовенство, так как уния была распространена исключительно среди простого народа и являлась в крае как бы альной белорусской религией. Начиная с конца XVIII столетия ким духовенством на белорусском языке произносились пропове- авались религиозные песнопения* и т.п. Последним проявлением ятельности является изданный в 1837 г. белорусский Катехизис; два года произошло воссоединение униатов, Катехизис сожжен, едь на белорусском языке воспрещена.

больше значения в тогдашней белорусской словесности имеют едения юмористического характера. Уже в XVII веке можно от- остроумное сатирическое письмо на политические и бытовые те- ходившее якобы от известного краснослова Мелешки и разошед- в массе списков по всей Белоруссии. С этого же времени ведет ачало целый ряд белорусских комедий, писавшихся профессора- орики из местных коллегий, а то и самими учениками. Назовем, ксендза Цецерского, автора комедии «Doktor przymuszony» (1787 современника проф. риторики и поэзии в Забельской гимназии ашевского и проч. Живость белорусской речи — качество весьма ое в произведениях этого рода. Наконец, в половине XVII же сто- появилась стихотворная сатира на протестантского пастора, напи- и напечатанная иезуитом. По-белорусски в ней говорит (и хоро- мечу в скобках, говорит) крестьянин Sieńko Nalewajko, пытаю- разобраться в проповеди пастора, переполненной греческими ми. Сатира эта** была едва ли не первым белорусским стихотво- м***. Она положила начало целому ряду юмористических стихот- х вещиц, обычно низкопробного достоинства, стремящихся к то- иной раз посмеяться не только на белорусском языке, но и над усским языком — прекрасное мерило культурности местного пан- Для образца укажем на плоское и написанное скверной речью кание «Энеиде» Котляревского, принадлежащее перу смоленского дика Ровинского (жил на рубеже XVIII—XIX стол., писал и по-). Наконец, к последним годам описываемого периода намечает- ке некоторая радикально-демократическая струя. Об ее наличнос- идетельствуют, напр., трагические стихи крестьянского мальчика ка из-под Крошина, очень острая «Hutarka Nobilja z Rustikusom, lachcica z chłopom», хранящаяся в белорусском виленском (час- музее, и т.п. явления. Но их уже следует считать предвестниками

них известны сборничек «Kantyczka», изд. в 1774 г., и отдельные стихотв. вещицы: «Radujsia narodzie», «Nowa radość stała», «Caru Chryście miły», «Każuć ludzi» и проч., вышедшие в 1771, и 1792 гг.

БЕЛОРУСЫ

Границы белорусского народа сравнительно довольно отчетливы. Он сплошной массой заселяет всю Могилевскую губернию, всю Минскую, за исключением Мозырского уезда, Витебскую, кроме ее северо-западного угла, Виленскую, кроме ее западной части, и, наконец, северную половину Гродненской губ. Помимо этого, белорусы составляют большинство в смежных уездах Смоленской губ., северной части Черниговской губ., Августовском уезде Сувальской губ., Новоалександровском уезде Ковенской губ. и проч. Общее же их количество на всей этой территории исчисляется цифрою около 8 миллионов человек.

Ясно обозначившейся самостоятельной народностью белорусы являются уже в XII и XIII столетиях, т.е. в непосредственном преддверии возникновения двух наиболее крупных и своеобразных русских государственных величин: Великого княжества Московского и Великого княжества Литовского. Государственная граница при этом совпала с племенной. Великорусские земли сгруппировались вокруг Москвы, белорусские отошли к Литве.

С этого времени каждая из названных русских народностей уже окончательно обособляется, а когда они сто с небольшим лет назад опять очутились в общих государственных границах, то за плечами обеих лежали целые века самостоятельно изжитого существования. Белорусы не впитывали в себя целого моря финских элементов и не подвергались воздействию татарщины, как великорусы. В противоположность им они не порывали с началами, выработанными в предыдущий период русской жизни, а развивались на старом корне. Войдя в состав Великого княжества Литовского, они оказались стоящими на более высоком культурном уровне, чем литовцы. Благодаря этому вся государственная жизнь Великого княжества Литовского протекала в белорусских национальных формах. По-белорусски говорили великий князь и вся знать, по-белорусски велись дипломатические сношения с иностранными государствами, по-белорусски писались законы, грамоты, акты, по-белорусски отправлялся суд.

Но была в истории белорусской культуры и еще одна сторона. По своим географическим и экономическим (а отчасти и политическим) условиям жизни Белоруссия была связана с Западной Европой, входила в оборот западноевропейской жизни, являлась едва ли не крайней точкой опоры ее на востоке. В эту эпоху Белоруссия представляется горнилом, в котором перерабатывались и своеобразно соединялись русские и чужеземные начала. В ней росла культура, опиравшаяся не только на

кую деревню, но и на белорусский город европейского типа, организованный на основе магдебургского права. Неудивительно, льтурный подъем, начавшийся в Западной Европе с эпохи Возия, докатил свои волны и до Белоруссии. Ключом здесь забила шла, причудливо переплетаясь, горячая религиозная, национальлитическая, классовая борьба, основывались школы, учреждапографии, выходила масса белорусских печатных книг.

VII столетии национальная жизнь Белоруссии начала клониться у. Великое княжество Литовское было слишком тесно объединеольшей; высшие слои белорусского народа быстро полонизиро- целый ряд отраслей белорусской культуры, удовлетворявших остям этих слоев, начал отмирать. И когда в конце XVIII столеовное ядро белорусского народа вошло в границы России, этот ий состоял исключительно из темной, угнетенной и невежест- крестьянской и мещанской массы, сберегшей лишь элементарновы своей, когда-то богатой национальной культуры. Но эта а — пусть элементарная, урезанная, растерявшая слишком мноих приобретений — была культурой самостоятельной, а не ва- культуры великорусской; точно так же в лице белорусского и русского народов встретились две самостоятельные национальноные величины, формировавшиеся и выросшие независимо друг а.

ивелирование белорусского народа, за массовую фабрикацию из ов великорусов правительственная власть принялась далеко не Лишь в 40-х годах прошлого столетия мы наталкиваемся на гнезоприятий, стремящихся добить белорусскую культуру: конфиско- и жгли белорусские книги (впрочем, жгли их и раньше, начиная указов XVII ст. о книгах «литовской печати»), совершенно вос- печатание новых, воспретили проповедь на белорусском языке, кили суд по белорусскому праву, ликвидировали унию, являвшукрае национальной белорусской религией и, следовательно, наьным цементом. Но это были мероприятия все, так сказать, предего характера. Что же касается овеликорушения народа, то оно ь лишь в 60-х годах (после польского восстания 1863 г.) вместе м великорусских школ, газет и т.д. Пятьдесят лет, протекших с , вот, строго говоря, и все время широкого внедрения велико- культуры в белорусскую. Правда, и за этот период оно оказащутительным, порождая в городах великорусско-белорусский и т.п. Однако за последнее десятилетие в лице белорусского наьного движения создался известный противовес этим антикуль-

Белорусское возрождение проявляется, разумеется, прежде всего в создании литературы на белорусском языке. Точно говоря, эта литература никогда не замирала окончательно в крае. Линия ее жизни представляется непрерывной. В XVII столетии (в конце его) печатное белорусское слово почти совершенно исчезло, но рукописная литература была громадна. Она просуществовала вплоть до наших дней, только изменяясь в различные эпохи по своему составу. Первоначально удовлетворявшая различным практическим, религиозным и учебным потребностям, она в XIX столетии начала выдвигать на первый план беллетристику, зачатую — с юмористической стрункой. Не знавшая типографского станка, являвшаяся в крае как бы придатком к литературе польской и великорусской, она имела много слабых сторон. Но она все же развивалась, расширяла круг своих приемов и тем, отражала на себе смену литературных течений и общественных настроений. Время от времени возникали кружки белорусских деятелей, пытавшихся придать ей более широкое значение, время от времени в числе ее писательских сил появлялись люди бесспорного таланта. Так, в 40-х годах писал стихи в народном стиле друг Мицкевича Я.Чечот, и притом так удачно, что многие этнографы перепечатывали их в качестве чисто народных. В шестидесятых годах много писал по-белорусски Сырокомля (Кондратович), талантливый «краевой» поэт, известный и русским читателям. Одновременно с ним писали Даревский-Верига, Коротынский и многие другие. В 80—90-х годах выдвинулись Я.Лучина и Бурачок (Ф.Богушевич), писатели народнического склада, а последний — с выразительной национально-радикальной идеологией.

Порою кое-что из этой литературы обходило цензурный запрет и проникало в печать, иногда — подпольным путем. Развилась и революционная литература; в 60-х гг. ее печатали польские, в 80—90-х кой-какие местные социалистические кружки; наконец, в эпоху недавних революционных событий массу брошюр и воззваний выпустила «Белорусская Грамада». Я не стал бы в этих строках останавливаться на ее деятельности, если бы не то обстоятельство, что она обращалась уже не к любителям белорусской словесности, а к многомиллионному белорусскому народу и пробила дорогу белорусскому печатному слову в широкие народные массы. Спрос на все, что помогло разобраться в происходивших тогда событиях, был в белорусской крестьянской среде необычайно велик и напряжен. Лихорадочно работали подпольные станки. Наконец, в 1906 г. вышла первая легальная белорусская газета «Наша доля», ярко радикальной окраски. Вскоре ее приостановили; но еще раньше появилась другая, более сдержанная газета «Наша ніва», сыгравшая в белорусском движении чрезвычайно крупную роль.

уже 10-й год выходит «Наша ніва». За этот срок она окрепла,
своего писателя и читателя. Это читатель и писатель из народа.
о всей России, в Белоруссии начался многообещающий широ-
оцесс формирования народной интеллигенции. «Наша ніва» сде-
ее духовной выразительницей. Крестьянин, рабочий, реже на-
учитель, — вот кто ее читатели. Но те же слои населения дали
сателей. Эта газета идет из народа и к народу. Люди, лучше уме-
бращаться с сохой, чем с пером, урывая время у сна, у работы,
в «Нашу ніву» корреспонденции, статьи, рассказы, стихотворе-
тобы дать понятие, какой массовый характер приняла эта дея-
ть, укажу, что еще в 1910 г. в «Нашай ніве» приняло участие в
е сотрудников около 400 человек.
связь с нарождающейся в самих недрах народа интеллигенцией
ла белорусское движение на прочное основание, открыла широ-
спективы. Количество белорусских органов печати стало быстро
Ко времени возникновения войны их было уже шесть (кроме
ніві» выходили сельскохозяйственный орган «Саха», литера-
ублицистический временник «Маладая Беларусь», католический
ельник («Biełarus», журнал для детей «Лучынка» и для студен-
«Раніца»). Имелись информационные органы (местные) на вели-
ком и еврейском языках. Разрасталось тиснение белорусских
брошюр, открылось несколько белорусских книжных магазинов,
ся белорусский музей, возникли кружки для изучения Белорус-
звития белорусской сцены и музыки. Далеко вперед ушла бело-
художественная литература, отлившаяся в очень своеобразную
ну и выдвинувшая несколько бесспорно талантливых писателей
все — крестьяне, рабочие). В общественный оборот края начал
ать белорусский язык. Наряду с этим в «краевых» междуплемен-
рганизациях, основанных на начале национального представи-
а, за последнее время отводят место и представителям белорус-
движения.
одная интеллигенция, как мы уже отмечали, явилась основой
вижения. Но она же окончательно закрепила и демократический
его идеологии. Белорусский народ (как и его интеллигенция) все-
ринадлежит к трудовым классам населения. Поэтому защита и
кивание национальных прав белорусского народа есть защита и
кивание прав трудового слоя края. Понятия «нация» и «демокра-
данном случае точно совпадают. Это избавило белорусское дви-
от патологических сторон, столь нередких в национализме мно-
совых народов. Защищая интересы своего народа и кладя в осно-
й деятельности наличность самостоятельной белорусской нацио-

Что касается национально-культурных требований, выставленных белорусским движением, то основу их составляют домогательства характера элементарного и, по своей элементарности, бесспорного. Это именно преподавание в народных школах на белорусском языке и введение белорусского языка в церковь и костел. Менее внимания белорусская общественная мысль уделяла белорусскому языку в средней школе, университете (добиваются его открытия в Вильно) и некоторых других государственных учреждениях. Однако и в этой сфере она выставляет некоторые домогательства. Наконец, есть еще требование выделения Белоруссии и Литвы, спаянных экономически, географически и исторически, в областную самоуправляющуюся единицу. Думается, что русская интеллигенция может встретить эти чаяния и домогательства с полным сочувствием. Думается, что она может протянуть свою руку белорусской интеллигенции. Они не чужды друг другу. Ведь последняя делает именно то, что составляет смысл существования всякой интеллигенции: она развивает народную культуру. Эта культура в крае была национальной белорусской культурой. Отсюда возникло белорусское национальное движение.

1915

ЛАСТОЎСКІ
1938)

рык, этнограф, літаратуразнавец, лексікограф, пісьменнік, культурны, і палітычны дзеяч, акадэмік Беларускай акадэміі навук. Адзін з ідэоларускага нацыянальна-адраджэнскага руху першай чвэрці XX ст. У ступіў у Польскую сацыялістычную партыю ў Літве (ППС у Літве). Сябускай сацыялістычнай грамады (1906—1908). З 1909 г. — у Вільні, выбавязкі рэдакцыйнага сакратара газеты «Наша ніва». Напісаў і выдаў ю гісторыю Беларусі» — першую папулярна-навуковую працу па нанай гісторыі на беларускай мове (1910). Рэдактар газеты «Homan» 917), а пазней часопіса «Krywičanin» (1918). Падтрымліваў урад БелаНароднай Рэспубліцы. Узначальваў Беларускае прадстаўніцтва пры Літоўыбе. Пазней — беларускі аташэ пры літоўскім пасольстве ў Берліне. у партыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У 1923 г. выйшаў з ИР. Адышоў ад палітычнай дзейнасці. Займаўся літаратурнай і навукодаю. Рэдагаваў у Коўне часопіс «Крывіч» (1923—1927). Падрыхтаваў і ундаментальную працу «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» (1926). З а 1927 г. — у Савецкай Беларусі. Працаваў дырэктарам Беларускага кага музея, а пазней — неадменным сакратаром Беларускай акадэміі рыштаваны савецкімі ўладамі ў ліпені 1930 г. па абвінавачанню ў прысці да арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі». Пазбаўлены звання акавысланы на 5 гадоў у Саратаў. Там жа другі раз арыштаваны (20 ліпеня Прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Расстраляны.

ШЛЯХАМ ТВОРЧАСЬЦІ

д наш мае за сабой тысячалетнюю дарогу, пройдзеную за час гістарычнага жыцьця. На гэтай дарозе сустрачаўся ён з рознымі і рознымі культурамі, браў сам ад іншых многае і даваў другім дным словам, пступаў так, як усякі іншы народ на сьвеце: абся тым, чым быў багат, і браў ад ішых тое, чаго яму не ставала. ны народ у сваім жыцьці памятае большую або меншую культур-

раецца праявіць свае характэрныя асобнасці. І дзеля гэтага народы, на-вучыўшыся ад другіх народаў пісьма, музыкі, песьні, штукарства, нават саўсім несьвядома, твораць з чужога сваё, адменнае. Бо дух людскі — сіла творчая, каторая ня можа паднявольна толькі патураць чужым узорам, не даючы нічога зь сябе.

Мы, беларусы, з гістарычных часоў перажывалі ўплывы грэцкія, якія да нас прыйшлі разам з хрысьціянствам, а такжа палуднёва-славянскія, якія прыйшлі разам з пісьменнасьцю і хрысьціянскай літургіяй. Гоцка-скандынаўскія ўплывы прыйшлі да нас разам з дзяржаўнай арганізацыяй і шляхецка-кіруючым станам. Нямецкія — праз купецтва і крыжакоў, лацінскія — праз Польшчу і Чэхію, літоўскія — праз еднасьць дзяржаўную з імі, а гэтаксама польскія — праз дзяржаўнасьць польскую, каторая мела ў нас вялікі і доўгі ўплыў, асабліва на вышэйшыя класы нашага народа. У канцы давяршылі ўплывы маскоўскія.

Але народ наш, будучы ў розныя часы пад уплывам чужых культур, не загубіў сваёй духовай індывідуальнасьці (асобнасьці), а наадварот, паглыбляў яе, довадам гэтага служаць выйшаўшыя ў розных часах з народа нашага выдатныя людзі.

У першыя вякі хрысьціянства народ наш даў усёй славяншчыне «перлы літаратуры славянскай» праз Кірылу Тураўскага, Клімента Смаляціча і інш. Князеўскія часы ўслаўлены імем полацкага князя Усяслава, каторы «людзям суды судзіў, князям гарады парадкаваў». Лацінская літаратура ўзбагацілася творамі нашых разнаверцаў XVI сталецьця. Польскі ваенны рамантызм і аружная слава павінны беларусам імёнамі Хадкевічаў, Сапегаў, а літаратура — сотнямі слаўных імён. Маскоўскай літаратуры народ наш даў імя Дастаеўскага і многа меншых.

І от жа, ці то ў творах славянскіх, лацінскіх, польскіх ці іншых — прадстаўнікі, выйшаўшыя з народа нашага, хоць і пісалі мовай чужой, але характар далі ў творах сваіх уласцівы народу нашаму. Іначай кажучы, у чужой вопратцы давалі творы беларускага народнага духу. Таксама польскі Сарбеўскі хоць пісаў творы свае ў мове лацінскай, але душа гэных твораў — польская. Калі ж станем прыкладаць творы Кандратовіча, Міцкевіча, Ажэшковай, Крашэўскага, то знойдзем і ў іх па-за польскай мовай прыроду, і людзей, і душы, уласцівыя толькі беларускаму народу. І не дзіва: людзей тых выдаў геній нашага племені!

Дзеля вышэйсказаных прычын да гісторыі творчасьці мысьлі беларускай павінны быць палічаны ўсе творы сыноў зямлі і народа нашага, нягледзячы на тое, якой мовай і дзе яны твораны.

Часта бывае, што, знаходзячыся пад чужым духовым уплывам, геніі давалі ў сваіх творах тыя мысьлі, якія панавалі ў акружаючай іх атмасферы, дужа, быць можа, саўсім не згодныя з праўдзівымі патрэбамі таго народа, які іх выдаў. От жа ў даным прыпадку гісторыка літаратуры мо

...віць старана артыстычная твораў, а палітычная і класавая можа ...ь толькі за матэрыял да гісторыі перажываных класа ці народа ...ных ідэалаў.

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ ПЫТАНЬНЕ

...шы часы нацыянальнае пытаньне займае так выдатнае месца ў ...агульналюдскіх праблем, што кляймо яго кладзецца на ўсе пра...дскога жыцьця — і на палітыку, і на эканоміку, і на этыку, і на ...стыку, на літаратуру і нават на рэлігію, эстэтыку, псіхалогію, бі... т.д. і т.д.

... ж і чаму гісторыя высунула перад чалавецтвам нацыянальнае ...не?

...з на гэтае пытаньне дае нам гісторыя чалавецтва: «разнародные ...ыяльныя і кліматычныя варункі ды розныя гістарычныя прычы...жалі праз доўгі чарод сталецьцяў патомкаў родавых сувязей роз...ходжаньня. Большай часьцю гэтыя родавыя сувязі гаварылі ад...ой самай мовай, усваівалі болей альбо меней сходныя псіхалагіч...клоннасьці і некаторыя звычаі ды праданьні. Гісторыя выдзяляла ...ую гэткім чародам групу ад другіх падобных груп, пераходныя ... між гэтымі групамі з часам знікалі, і ў выніку атрымлівалася ... нацыя — гістарычны прадукт чалавечага размнажэньня, з адна..., і культуры, з другога.

...олькі на гэтым біялагічным і сацыяльна-гістарычным груньце ...бо іншая нацыя адасаблялася ад другіх, паўставаўшых на той жа ... для яе пачыналася, як і для ўсяго жывога, змаганьне — вайна ... бытаваньне, а яе наступаючыя пакаленьні перадавалі адно дру...істоце вельмі просты наказ: барані свайго бытаваньня, колькі і ...аш, расшырай свой уплыў і пакарай сабе ўсё акружаючае, колькі ...ы, паядай другія нацыянальнасьці фізычна, палітычна або ўмыс...лькі здолееш.

...м энергічнейшая нацыя, тым лепей яна праводзіць першае. І ...а чалавечней, тым меншае мае для яе значэньне апошняе. Гіста... роля нацыі мерыцца здольнасьцю яе ўплываць на другія нацыі, ...каваньні сваіх і чужых асобнасьцей» (па Лаўрову).

...кэй прыведзеныя словы як не трэба лепей абрысоўваюць самую ...нацыянальнага пытаньня, біялагічна-гістарычную аснову яго, ... могуць не прызнаць ня толькі антынацыяналісты, але і нацыя.... Зрэшты, гэтыя апошнія, прызнаючы самыя факты, розьняцца ...ыых толькі тым, што кажуць: «Так павінна быць», дзе першыя

гэтай нянавісьці, з мэтай хоць бы змаганьня з ёй. Прычын нацыянальных розней ня раз трэба дашукавацца ня толькі ў палітычных і эканамічных прычынах, але і ў этналогіі і этнаграфіі. «Этнаграфія і этналогія, — кажа Шпрынгер, — яўляюцца неўнікнёнымі спамагаючымі навукамі для нацыянальнага палітыка. Яны выяўляюць і выясьняюць прычыны развіцьця і ўпадку нацый і даюць гэткім спосабам рукавадзячыя наказы палітыкам, якія кіруюцца дапамагчы развіцьцю нацый».

Этнаграфія і этналогія даюць багаты матэрыял дзеля суджэньня аб тым, як неабаснавана расавая нянавісьць, як несправядліў і няправен гнёт адной нацыі над другой, як фальшыва даволі пашыранае перакананьне, што ёсьць народы «вышэйшыя» і «ніжэйшыя», «лепшыя» і «горшыя», «выбраныя» і «барбарскія». Бо большае або меньшае культурнае развіцьцё народаў варункуецца ходам яго гістарычнага жыцьця і геаграфічнага палажэньня. Народы, спрамогшыеся на незалежнае дзяржаўнае жыцьцё, зазвычай маюць спрамогу і да культурнага развіцьця, і з утратай незалежнасьці кожны народ трапляе пад уплыў пераможны і памалу загубляе сваю індывідуальнасьць, а разам з ёй і сваю індывідуальную культуру.

Пакідаючы ў старане этнаграфічныя і этналагічныя прадпасылкі, нельга не згадзіцца з прафесарам Градоўскім, «што нацыянальнае пытаньне — перш за ўсё — гэта пытаньне аб варунках культурнага развіцьця народа (разумеючы пад словам «культурнае» і духовае, і палітычнае, і эканамічнае). Кожная народнасьць — гэта зборная асоба, розная ад другіх асобнасьцямі свайго характару, сваіх матэрыяльных і ўмысловых здольнасьцей, а дзеля гэтага маючая права на незалежнае жыцьцё і развіцьцё. Разнароднасьць нацыянальных асобнасьцей — гэта фундаментальны варунак здаровага ходу агульналюдскай цывілізацыі». У імя агульналюдской цывілізацыі «ўсе народы прызваны да працы і жыцьця. Кожная народнасьць павінна даць чалавецтву тое, што захавана ў сілах яе духова-матэрыяльнай натуры. Народная творчасьць — гэта найвышэйшая мэта, паказаная народу самой прыродай, мэта, без каторай ня можа быць дасьцігнута дасканальнасьць чалавечага роду». Але побач з гэтым, — заўважае той жа Градоўскі, — права народнасьці на індывідуальнае разьвіцьцё, на сваю гісторыю, «аставалася б мёртвай літарай, калі б зрэалізаваньне яго не абеспячалася б кардынальным варункам — палітычнай незалежнасьцю народа».

Значыць, тэарэтычная пастаноўка нацыянальнага пытаньня зводзіцца да таго, што няма на сьвеце народаў «горшых» і «лепшых», а што за гэтым ідзе, — няма апраўданьня ніякаму гнёту дужэйшых народаў над слабейшымі, што кожная нацыянальная індывідуальнасьць тэарэтычна мае права на культурнае — у шырокім гэтага слова значэньні — раз-

…у канцы, правільнае, здаровае развіцьцё нацыі павінна быць …ана палітычнай яе незалежнасьцю.

НАШЫ ЦЭННАСЬЦІ

…ь даволі ходкі афарызм, каторы кажа: «Народ жыве датуль, па… …ве яго мова: без народнай мовы няма народа». Гэты афарызм, …ога іншых афарызмаў, у кароткай і меткай форме выказвае, якая …айглаўнейшая прымета народнасьці, ці, як па-загранічнаму на… …ь цяпер — нацыянальнасьці. Аднак жа афарызм гэты не абмінае … цэннасьцей, каторыя разам твораць народнасьць — нацыю з … этнічнай групы. Даўней, блізка да XIX сталецьця, не было саў… …ыянальнага пытаньня. Нацыянальнасьць злучалі з гасударствен… …і царквой, як гэта цяпер яшчэ робяць цёмныя людзі. Развіцьцё …альнага пытаньня прыпадае на XIX сталецьце, а навучная разра… …го на канец XIX сталецьця і нашы часы. У апрацаваньні гэтага …ага самім жыцьцём, у меру развіцьця дэмакратызму, пытаньня … заслугу палажылі такія вучоныя, як Спенсер, Тэйлар, Каўцкі, …а апошнімі часамі Вернер Зомбарт і іншыя перваразрадныя на… … еўрапейскія сілы. І вось паводле найнавейшай навукі нацыя… … цэннасьці бываюць дваякія: матэрыяльныя і маральныя. Матэ… …ыя цэннасьці — гэта гасударственнасьць, войска, выпаўніцель… …аны і іншыя прыналежнасьці гасударственнай уласьці. Матэры… … нацыянальныя цэннасьці могуць мець толькі гасударственныя … недаступны нацыям негасударственным. Але жыцьцё паказвае …о нацыі, не маючыя сваёй гасударственнасьці, могуць трымацца …ысячалецьці і процістаяць найдужэйшаму нават дэнацыяналізу… …плыву другіх, суседніх, сільнейшых з кожнага боку нацый. Такія …ытрымліваюць пастаронні націск, пераносяць цэла даўгалетні …іраючыся на *маральныя* нацыянальныя цэннасьці. Маральныя …альныя цэннасьці ў свой чарод бываюць дваякія: *інстытуцыйныя* …*ыя*. Інстытуцыйныя цэннасьці складаюцца з сумы маральных ін… …ій і арганізацыйных форм, каторыя распадаюцца на чатыры вя… …дзелы: мову (якая абымае і літаратуру — словы і славеснасьць), … пачуцьцё нацыянальнай годнасьці і абычаяў. Ідэальныя цэн… …— гэта гісторыя, традыцыі, ідэалы. Налічнасьць усіх гэтых цэн… … творыць моцную нацыю, нават без матэрыяльных цэннасьцей …кыць і развівацца ў чужой нацыянальнай гасударственнасьці без …альнага для сябе ўшчэрбу пры варунку, што гасударственная чу… …анізацыя ня будзе кiравацца да дэнацыяналізацыі паднявольнай

нальныя цэннасьці і якія маем шансы называцца нацыяй.

Найперш *матэрыяльныя* цэннасьці. Іх у нас няма, але навука кажа, што без іх нацыя можа жыць і развівацца. Знача, цэннасьць да жыцьця нацыі не канечна патрэбная.

Маральныя цэннасьці. *Інстытуцыйныя:*

І. Мова; мову мы маем, мова наша жыве, гэта адна з цэннасьцей, без каторай нацыя ня можа жыць. Мы яе маем.

II. Пачуцьцё нацыянальнай еднасьці творыцца праз мову; пачуцьцё такое сярод шырокіх мас беларускіх, нават найцямнейшых, ёсьць.

III. Абычаі; пад абычаямі разумеецца ўклад жыцьця, грамадзянскія формы і інш. Гэта таксама мы маем.

IV. Царква; царквы нацыянальнай мы не маем, але і царква хоць патрэбна для паўнаты нацыянальных цэннасьцей, аднача без яе можа нацыя жыць. Прыклады маем на нацыях, каторыя нацыянальнай царквы не маюць. Нацыянальная царква — гэта важнейшая справа для гасударственнасьці, чым для нацыянальнасьці.

З пералічанага вышэй відаць, што мы, беларусы, з чатырох інстытуцыйных нацыянальных цэннасьцей маем тры найважнейшыя і недахват нам апошняй — царквы.

Далей — як жа ў нас справа стаіць з *ідэальнымі* цэннасьцямі?

I. Гісторыя; ці маем сваю гісторыю? Маем, была нават беларуская гасударственнасьць.

II. Нацыянальныя традыцыі. Маем, хоць... слабыя, ня дзеля таго, што іх не было, але дзеля таго, што яны не захаваліся праз утрату нашай буржуазіі і мяшчанства.

III. Ідэалы; ёсьць: агульналюдскія — дэмакратычныя і нацыянальныя, без каторых, разумецца, не было б гутаркі аб адраджэньні нашым як нацыі.

З гэтага ізноў перагляду відаць, што мы маем гісторыю, слабыя традыцыі і, так сказаць, зародышы ідэалаў. Зародышы таму, што мы агульналюдскія ідэалы куём не ў сваёй нацыянальнай кузьні, а пераймаем іх ужо пераробленымі, пережванымі, падсоленымі і падпечанымі гісторыяй, традыцыямі і кірункамі мысьлі нашых старакультурных суседзяў. Такія ідэалы, нават найшырэйшыя, найбольш людскія (гуманітарныя), не маюць, аднача, прыцягаючай сілы.

І выходзіць, што мы маем цела (народ з інстытуцыйнымі цэннасьцямі), але гэтае цела каб ажывіць, патрэбен жывы дух, патрэбны ідэалы, раўнацэнныя ўсясьветным, прапушчаныя праз нашу нацыянальную прызму. Каб заваяваць месца ў агульналюдскай культуры, павінны ня толькі браць з агульналюдскай скарбніцы, але і класьці ў яе раўнацэнныя.

нрасьцей кажучы: калі мы хочам жыць і быць нацыяй, народам, нны стварыць сваю літаратуру, навуку, сваё штукарста. Вось зарунак бытаваньня нас, беларусоў, як нацыі.

ШТО СПРЫЯЕ РАЗРОСТУ І ЎПАДКУ НАРОДАЎ І ДЗЯРЖАЎ

рыя — гэта вялікі магільнік і калыбка дзяржаў і народаў. Ня старавoтнай, але і ў навейшае гісторыі мы можам бачыць многа даў, як малыя, саўсім нязначныя князьствы выраcталі ў аграмад-ржавы і, наадварот, вялікія і сільныя дзяржавы малелі, разсыпа-ўрэшце саўсім зыходзілі з гістарычнай арэны. Разважаючы над дзяржаў і народаў, само сабой вынікае пытаньне: якія прычыны ць іх разросту і што спрычыняецца да іх упадку? Чаму, прыкла-ленькая Літва ў свой час разраслася ў аграмадную дзяржаву, ме-й сягалі Балтыцкага і Чорнага мора ўдоўжкі; Тыльзіту і Каломны сквой ўшыркі. Чаму некалькі сот гадоў праістнаваўшы, яна ўтра-цьцёвыя сокі, пачала занепадаць і, урэшце, перастала існаваць жава? Скуль чэрпала буйныя жыцьцёвыя сокі Маскоўскае заху-нязьства, што з бегам часу сталася Расійскай імпэрыяй, якая шостую часьць зямельнай сушы? Гэтаксама чамусьці маленькая вырастае ў нямецкую Імпэрыю.

араветнай гісторыі падобных прыкладаў можна налічыць шмат Егіпет, Пэрсія, Рым, Юдэя і мн. другіх.

лядаючы гісторыі народаў, найперш кідаецца ў вочы тое, што ы ўтвараюць толькі народы з ярка выражанымі індывідуальнымі або ярка акрэсьленымі імкненьнямі. Не было ў гісторыі прыпад-утварыў трывалую дзяржаву народ, каторы па сваей істоце зьяў-нечым пераходным, неакрэсьленым, у каторага няма выразных якія адрожніваюць яго ад другіх, падобных яму народаў. Ярка за-ная індывідуальнасьць народу — гэта першы і найважнейшы ва-патрэбны да яго існаваньня і разросту. Гэта індывідуальнасьць можа выражацца ў яго асобнай расе, рэлігіі, мове, гістарычных ях, урэшце, у яго народным імені. Народы, каторыя не аблада-ключна для сябе, ніводнай з павыжшых рысаў і не маюць ў сабе ціі вытварыць якую колечы з іх, не маюць перад гісторыяй апраў-на сваё існаваньне. Рана-позна яны прымушаны зыйсьці з гіс-ай арэны, уступаючы мейсца другім, якія абладаюць ярчэйшымі ьцямі.

рэньне трывалай дзяржавы і яе разрост варункуецца іншымі

лучна ей прыналежная гістарычная місія, якую яна выконуе ў часе. Выканаўшы сваю гістарычную місію, дзяржава, калі не стаўляе сабе іншай гістарычнай місіі, пачынае памалу занепадаць і зыходзіць з гістарычнай арэны. Гэтак было з в.кн. Літоўскім. Яго гістарычная місія, каторая высунула гэту дзяржаву на гістарычную відаўню, была ў змаганьні з татарскай навалай. На гэтым змаганьні Літоўская дзяржава расла і крэпла, але калі татарская моц была зломлена, то ў Літвы не аказалася ў запасе новага пасланніцтва, якое бы пабуджала да чыну яе грамадзян, і яна, не маючы да правядзеньня ў гісторыі сваей уласнай мэты, ні палітычнай, ні рэлігійнай, павінна была падпасьць пад чужыя палітычныя і рэлігійныя ўплывы і зыйсьці з балон гісторыі.

Маскоўскае княсьства разраслося дзякуючы таму, што яно ўзяло на сябе выключнае прадстаўніцтва грэцкага абрадку на ўсходняй славяншчыне і пропаганду грэцкага праваслаўя паміж фінскімі, татарскімі і другімі народамі эўропэйскага ўсходу і Сібіры. «Руская» вера была галоўнай спружынай, якая паслужыла да ўтварэньня Расійскай імпэрыі. Акамеўшае ў служэньні маскоўскаму абсолютызму праваслаўе ў XIX ст. пачало ўжо трацiць сваю сілу, і, разам з ім, Расійская дзяржава пад канец гэтага стагодзьдзя яўна стала кланіцца да ўпадку. Вайна і рэвалюцыя крэпка скалынулі гмах Расійскай дзяржавы, але комунізм уліў у яе замiраўшыя жылы новыя імкненьні. Ці гэты лек акажацца скутэчным, нам сягоньня трудна судзіць.

Але якое ж мейсца ў гісторыі празначана нам, Крывічом? А найперш, ці маецца ў нас апраўданьне на індывідуальнае істнаваньне ў гісторыі?

Перш чым даць адповедзь на гэтыя пытаньні, мы павінны выясьніць, якія маюцца ў нас індывідуальныя рысы, на аснове каторых можна наш народ лічыць асобным гістарычным індывідуумам.

Справы нашы на першы погляд выяўляюцца не найлепей.

Мы не маем, падобна жыдом, сваей асобнай рэлігіі, якая бы нас аддзяляла ад другіх блізкіх і далёкіх нам народаў. Больш таго, акром рэлігійнай залежнасьці ад цэнтраў іх у нас істнуе падзел народу на праваслаўных і каталікоў. За гэтым падзелам ідуць да нас культурныя і палітычныя ўплывы, якія вяжуць нас з прадстаўніцай грэцкага праваслаўя Масквой і прадстаўніцай рымскага каталіцтва Варшавай. Рэлігійнай індывідуальнасьці ў нас няма, а яшчэ горшае — няма волі знайсьці сабе рэлігійную індывідуальнасьць. Няма нават такога шуканьня, якое бачым мы ў бліжэйшых нашых пабратымаў — Украінцаў, каторыя на нашых вачах твораць уласную націянальную царкву, пераносячы грэцкае праваслаўе на свой націянальны грунт. Насаджаньне чужымі рукамі і ў чу-

эрасах сярод нашых грамадзян уніяцтва носіць чыста спэкуля-
характар і ня можа сыграць для нас ролі націянальнай.
на лепей стаіць справа з мовай. Наша мова паміж усходна-сла-
і — расійскай, польскай, украінскай — абладае сваімі асобнымі
і характарам. Праўда, гэтыя рысы значна зацерты доўгалетнімі
мі ня столькі ўплывамі на нас, сколькі запазычкамі ў нас. Але
акі наша мова з яе блізка тысячалетняй гісторыяй, багатай і мала
аванай этнографіяй зьяўляецца аднэй з галоўнейшых астой на-
ціянальнай індывідуальнасьці. Заданьнем нашай маладой навукі
жай пісьменнасьці ёсьць праца над ачысткай гэтай мовы і паг-
ьнем яе індывідуальных рысаў. На жаль пры цяперашнім падня-
м палажэньні нашага народу і яго падзеле справа гэта ня лёгкая.
ольш што ў нас саміх яшчэ замала волі да шуканьня і знахо-
я сваей індывідуальнасьці ў родным слове. А тымчасам ад гэтай
лком залежыць будучына нашай мовы: калі мы будзем перапаў-
вой слоўнік словамі, запазычанымі ад суседзяў, мы ўтрацім з ча-
ват тыя індывідуальныя рысы, якімі цяпер абладаем, і, наадварот,
і будзем унікаць суседзкіх слоў і зваротаў, а галоўнае, слоў пера-
аваных з суседніх моў і заступаць іх па магчымасьці яркімі, сваімі
мі словамі, узятымі з вусн народу або са старой пісьменнасьці, то
га будзе па нашай старане; мы ня толькі абаронім, але і паглыбім
уальнасьць сваей мовы.
ак галоўнай астояй нашай індывідуальнасьці і крыніцай нашага
чнага прызваньня ёсьць нашы гістарычныя традыцыі. Адноў-
нашых гістарычных традыцій у націянальнай сьвядомасьці
нам адразу ярка выражаную індывідуальнасьць сярод народаў,
ас акружаюць. Крывічанскае племя разпадаецца на тры галіны:
кую (якая калісь ўхадзіла ў склад в. кн. Літоўскага), Ноўгародзка-
кую і Северскую. Галоўныя традыцыі ўсіх трох гэтых галін Крыві-
іх народапраўства, якое выражалася даўней у вечавым укладзе, і
ралізація, якая вынікае з пашаны да асобы. Нашы гістарычныя
ціі ня маюць нічога супольнага ні з маскоўскім азіяцкім абсолю-
, ні з польскім анархістычным шляхэцтвам. Мы павінны навя-
ноў парваную ніць нашых гістарычных традыцій і на іх будаваць
гістарычныя заданьні.
ікае значэньне ў гісторыі і ў жыцьці народаў мае іх націянальнае
я народу або яго зьлівае і зьмешывае з другімі, або яго адзьдзяляе
гіх. У шуканьні сваей індывідуальнасьці мы павінны мець волю
ца на тым з паміж нашых гістарычных імён, каторые найбольш
і праўдна акрэсьляе нас як народ. Дзеля гэтага ня можа нас зда-
імя Беларусы. «Беларусы» — гэта пераходная ступень, часьць цэ-

ад Ноўгарадцах, Пскоўцах і Северанах. Адзіна імя Крывічы абымае усе галіны нашага племя, і яно даволі выразіста адцяняе нашу індывідуальнасьць у гістарычнай мінуўшчыне. Дзеля гэтага, не выракаючыся іншых гістарычных і провінціяльных нашых імён, мы павінны крэпка трымацца імені Крывічы як адзінага імені, якое прыналежыць вылучна толькі нашаму народу.

Урэшце, раз народ мае даволі індывідуальных рысаў, каб гісторыя апраўдала яго істнаваньне, то народ гэты мае права так жа на сваю дзяржаўнасьць. Але істнаваньне дзяржавы толькі тады апраўдуецца гісторыяй, калі гэта дзяржава выконуе якое-колечы гістарычнае пасланьніцтва.

Якое ж нашае пасланьніцтва, каторае мы павінны выканаць перад чалавецтвам?

Пачнем ад найбліжэйшых нашых заданьняў. Найперш, на нашай павіннасьці ляжыць аб'яднаць, разарваныя ў мінуўшым, часьці нашага народу ў адно цэлае. Гэта датыча ня толькі сьвежа крывавячай раны, дакананай расійска-польскай угодай у Рызе, але так жа зьвязаньня ў адно цэлае ўсяго балтыцкага славянства, усіх трох галін крывічанскага племя. Наша, заходная галіна Крывічоў павінна ўзяць на сябе гэтае вялікае гістарычнае пасланніцтва ў стасунку да сваіх пабратымаў — паўночнай і северскай галінаў. Акром гэтага ўнутранага пасланніцтва, на нас ляжыць яшчэ пасланніцтва агульналюдзкае: Крывічанская славяншчына ў цэлым павінна даць чалавецтву новыя культурныя цэннасьці. Даўно было заўважана ўжо расійскімі вучонымі, што на ўсім абшары Расійскай імпэрыі толькі ў Ноўгародзка-Пскоўскім і Беларускім краю істнуе саўсім асобнае, саўсім самаістае і індывідуальнае будаўніцтва. Але важней за індывідуальнае будаўніцтва ёсьць індывідуальны уклад жыцьця, індывідуальная псыхіка ў падходзе да соціяльнага будаўніцтва, абапертая на індывідуалізме.

Нашае заданьне ў гісторыі — дэцэнтралізм і народапраўства, якія дадуць новыя цэннасьці, нясучы вызваленьне чалавецтву, якое задыхаецца ў путах стадна-цэнтралістычнага абсолютызму так сама ў дэмократычных, як у монархістычных і соціялістычных сучасных нам дзяржавах.

Мы павінны знайсьці саміх сябе ў кожнай дзедзіне духовай і матэр'яльнай творчасьці, у соціяльным укладзе, у рэлігіі і мастацтве. І на гэты шуканьні прабіў ужо вялікі час.

Гора тым, хто перад аблічам вялікага гістарычнага моманту, які ідзе ўжо, стане з пустымі рукамі або — ні зімны, ні гарачы.

1926

ан ДОЎНАР-ЗАПОЛЬСКІ
1934)

орык, этнограф, эканаміст, культурны і грамадскі дзеяч, адзін з засна-
аў беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі. Нарадзіўся ў г. Рэчыца на
чыне. Скончыў Кіеўскі універсітэт (1894). Доктар гістарычных навук
З 80-х гг. XIX ст. пачаў даследаваць гістарычнае мінулае Беларусі. Браў
беларускім нацыянальна-вызваленчым руху. Пасля абвяшчэння ў сакаві-
г. Беларускай Народнай Рэспублікі садзейнічаў яе прызнанню еўрапей-
зяржавамі. З гэтай мэтаю падрыхтаваў папулярную навукова-інфарма-
брашуру «Асновы дзяржаўнасьці Беларусі» (1919), выдадзеную як на
кай, так і ў перакладзе на асноўныя еўрапейскія мовы. З 1925 г. праца-
еларускім дзяржаўным універсітэце ў Мінску. Быў абраны правадзейным
Інстытута беларускай культуры, старшынёй яго гісторыка-археаграфіч-
ісіі. У сувязі з абвінавачаннямі ў «контррэвалюцыйным» нацыяналізме і
ю рэпрэсій выехаў у Расію. Працаваў у Маскве. Аўтар шэрагу манагра-
следаванняў па гісторыі, эканоміцы і культуры Беларусі («Нарыс гісто-
ывіцкай і Дрыгавіцкай зямель...» (1891); «Народная гаспадарка Беларусі,
914 гг.» (1926); «Гісторыя Беларусі» (1926) і інш.).

АСНОВЫ ДЗЯРЖАЎНАСЬЦІ БЕЛАРУСІ

(Фрагмент)

даўнейшыя часы гісторыі Беларусі адзначаны панаваньнем дэ-
ычных ідэй у грамадскім і гаспадарскім ладзе. Найвышэйшая
ь прыналежыць вечу, або народнаму сходу, каторы ў Вітэбску і
ку выбіраў князёў, а ў Смаленску і Тураве бяз згоды яго ўласьць
ла перахадзіць ад аднаго князя да другога. Разьдзелу на станы ня
панавала роўнасьць. Гэткі лад дзяржаўся да пачатку XVI сталець-
лі, перакінуўшыся з Літвы і Польшчы, разьдзел на станы зрабіў
перамены ў старабытных дэмакратычных парадках. Аднак ко-
трох станаў, на якія быў падзелены беларускі народ, захаваў
і даўнейшае ўласьці народу. Пакуль сяляне былі вольныя, яны

торая давала гэтаму стану права вельмі шырокага ўчасьця ў справах гаспадарства, пачынаючы ад выбару вялікага князя і канчаючы справамі вайны і міра і правадаўства. Констытуцыю баранілі асобныя прывілеі, выпаўняць каторыя вялікія князі запрысягаліся. Шляхоцкі стан, як ваенна-служэбны, дабіўся найбольш у разьвіцьці парлямэнцкага ўстройства. Сперша ён складаўся з двох слаёў: панства-арыстакратаў і неарыстакратаў. Нерадавітыя элементы дабіліся поўнай роўнасьці з радавітымі, абдоранымі прывілеямі. Але шляхоцкага стану ў Беларусі нельга зусім раўнаваць да шляхты ў Заходняй Эўропе. Шляхта ў Літве і Беларусі, — і асабліва ў Беларусі, была вельмі чысьленая і сваёй заможнасьцю пераважна ня рожнілася ад сялян. Гэта — тыя ж адвечныя земляробы, дробныя земляўласьнікі, якіх бралі на ваенную службу: яны сваімі ўласнымі рукамі выраблялі зямлю, маючы яе часта зусім мала. На іх долю выпадала найцяжэйшая служба ў гасударстве, і вось за гэту службу іх абдорывалі прывілеямі, і яны ў сваіх правох зьліліся з нячысьленым радавітым, часьцю тытулованым панствам, паходзіўшым ад старых княжых родаў.

Панаваўшый у Літоўска-Беларускім гаспадарстве дзяржаўны лад — гэта лад *рэспубліканскі* з выбарным дажывотна прэзыдэнтам, каторы називаўся вялікім князем. Так у новай форме адрадзілася традыцыя народнае ўласьці старой Русі. Гістарычныя рэспубліканскія традыцыі нашага народу не на жарт палохалі царскае правіцельства: у межах быўшай Расейскай імперыі ня было другой старонкі, да каторай царскі ўрад адносіўся бы гэтак жа сурова, як да Беларусі. Зьнішчыўшы польска-беларускія школы, расейскі ўрад ня даў нам ніводнай вышэйшай школы, нават духоўнай акадэміі, ды блізка зусім не адкрываў гімназій, а да існуючых адносіўся так, што за Аляксандра III чысло школ і вучняў у іх нават паменшала, раўнуючы да ранейшых часаў. Урадовая палітыка вельмі шмат памагала апалячываньню краю, бо ўсе, хто думаў аб палітычным вызваленьні, далучаліся да палякоў, з каторымі спадзяваліся разам дайсьці спаўненьня сваіх ідэалаў. Не прызнаваючы беларусаў местовых і вясковых, урад пазбаўляў нас сваёй інтэлігенцыі. За чыноўнікаў назначалі ў нас вялікарусаў, нязнаёмых з нашым жыцьцем і часта мала здатных да працы. Быў нават выданы прыказ, каб беларусаў не назначалі за біскупаў. Нястача вышэйшых школ, немагчымасьць для беларусаў неяк устроіцца ў адным з адміністрацыйных пунктаў краю зрабілі тое, што беларуская інтэлігэнцыя пакідала сваю Бацькаўшчыну і вандравала на чужыну. У местох Беларусі яна не магла ўмацавацца йшчэ і затым, што, выходзячы з народу, ня здолела ўвайсьці ў таргова-прамысловае жыцьцё, — дый тое, праўду кажучы, было ў нас слаба разьвіта. Ведама, нястача тутэйшай інтэлігенцыі ў свой чарод была аднэй з прычын застою ў таргоўлі і прамышленасьці.

ючыся з беларускай культурай і яе прадстаўнікамі, расейскія
— інстынктыўна, ці мо і сьвядома — разумелі самабытнае зна-
гэтай культуры і баяліся яе.
аўды, з культурнага пагляду беларускі народ можа з гордасьцю
аць аб сваей мінуўшчыне. Пачынаючы ад XII сталецьця, бела-
нацыянальнасьць уславілася і ў навуках, і ў літэратуры. Імёны
сьменнікаў і культурных дзеячоў, як Кірыла Тураўскі, Абраам
скі, Клімант Смаляціч, Еўфрасінія Полацкая, уславілі цэлую
тарарускай прасьветы і пісьменства. У часах літоўска-беларускай
ы мы бачым высокае разьвіцьцё ў беларусаў літэратуры і права.
кая мова была вельмі пашырана. Ад канца XIV сталецьця нават
Жмудзі большая частка жыхароў ужывала дома старабеларускай
ў судох і адміністрацыйных установах беларускі язык быў аба-
як урадовы. Ня толькі практыка, але і закон прызнаваў дзяр-
ць і абавязковасьць беларускага языка. Толькі дэкрэтам 1697 г.
мніла польская мова.
ларускай мове зьявіліся найстарэйшыя і з навуковага пагляду
уложаныя зборнікі беларускіх законаў, раўнуючы да другіх па-
ў рускага права: Літоўскія Статуты ў трох выданьнях — 1529,
588 гг. Гэта — плод працы выдатных юрыстаў, вельмі ўдачна
ны асновы старога нацыянальнага права з законамі навейшага
йства. Такім чынам, статутовае права — гэта ў значнай меры на-
цыянальнае права. І гэта тым больш цікаўна, што пазьнейшыя
і статутаў пераглядаліся камісіей, зложанай з беларускіх юрыс-
ходзіўшых навукі ў заходня-эўропэйскіх унівэрсытэтах. Наагул,
цё навукі права ў Беларусі было надта высокае, што відаць ня
старых дакумэнтаў і правадаўчых актаў, але і з знамянітых пры-
ў адвакацкіх прамоў на судзе. Дык дзіва няма, што ў пачатку
палавіны XVI сталецьця мы ўжо бачым у Вільні першы юрыдыч-
ультэт, на каторым беларуска-літоўскае і нямецкае права выкла-
арускія вучоныя-юрысты.
гіх галінах літэратуры беларуская культура выявіла сябе гэтакса-
. Па беларуску выйшаў у сьвет першы ў Расеі друкаваны перак-
сьвятога пісьма — слаўная праца першага беларускага народні-
ара мэдыцыны «з слаўнага места Полацка», Францішка Скары-
цаваўшага над сваім выданьнем у Празе і ў Вільні ў самым па-
VI сталецьця. Беларуская ж літэратура мае першага панславіста
Васіля Цяпінскага, земляка Скарыны, пераклумачыўшага на бе-
о мову евангельле ў сярэдзіне XVI ст. Нават толькі тая друкава-
саная беларуская літэратура, якая да нас дайшла ў кнігах багас-
іх, рэлігійна-палемічных творах, аповесьцях, летапісах, грама-
нш., дае доказ шырокага разьвіцьця беларускага языка. Друка-

рай і з цьвердай сьвядомасьцю нацыянальнай дзяржаўнасьці. Аднак гэтакая рэлігійна-нацыянальная пазыцыя станавіла і вялікую небяспеку ў часах рэлігійнай барацьбы, абхапіўшай усю Заходнюю Эўропу.

Першы ўдар беларускай нацыянальнай справе зрабіла пратэстанцтва, прыйшоўшае ў Беларусь у форме кальвінізму і соцыніянства. З пагляду на культурную работу, пратэстанцтва не пярэчыла ўстаноўленай традыцыі і, працуючы дзеля рэлігіі, прыкладала руку да адкрываньня школ, падняцьця прасьветы і нават пашырэньня літэратуры, бо многа пратэстантаў-беларусаў карысталася роднай беларускай мовай для шырэньня новай веры. Дый у праваслаўнай цэркві ў Беларусі было шмат такога, што зьбліжала яе да пратэстанцтва: удзел сьвецкіх людзей у царкоўным жыцьці, саборнасьць царкоўнага ўстройства. Але пратэстанцтва прынесла з сабой ідэі інтэрнацыяналізму і разьбівала крэпкую спайку насяленьня з старой верай.

Калі пратэстанцтва пачало губляць сваю вагу і пачалася рэлігійная рэакцыя (паварот назад), адзначыўшаяся ў Беларусі такой шырокай працай езуітаў, якой ня ведалі іншыя старонкі, — тады пратэстанты з быўшых праваслаўных пачалі шыбка пераходзіць на каталіцтва. А як да езуітаў належалі пераважна палякі, дык справа пашырэньня каталіцтва скора абярнулася ў апалячываньне беларусаў. Асабліва пачала польшчыцца шляхта. Дзеля тэй-жа мэты — акаталічываньня і апалячываньня беларусаў — быў перакінут мост між праваслаўнай цэрквай і каталіцтвам у форме Берасьцейскай царкоўнай уніі ў 1596 гаду, праведзенай супроць волі народу жменяй біскупаў, адрокшыхся праваславія і падзержаных усёй сілай уласьці караля Жыгімонта III. Насталі цяжкія часы рэлігійнай і нацыянальнай барацьбы.

А ўсе ж беларускі народ ператрываў гэту барацьбу, у значнай меры месты і ўсё сялянства асталіся вернымі сваёй нацыянальнасьці, нават і прыняўшы унію, ня гледзячы на прымусовы спосаб правядзеньня яе. Праваслаўныя брацтвы далі стойкі прыклад абароны сваёй нацыянальнасьці. Яны адбаранілі Беларускую культуру, пісьменства, прасьвету і цераз эпоху ўціску ўважліва данясьлі нацыянальныя традыцыі і пачуцьцё нацыянальнай самабытнасьці да пачатку XIX ст., калі рэлігійная барацьба ўтраціла сваё значэньне.

У XIX сталецьці і да нашых дзён беларуская нацыянальная ідэя не замірала ні на адзін мамэнт. Праўда, сперша польская, а пасьля расейская культура прыцягівала да сябе многа лепшых сыноў Беларусі. Польская культура ўзбагацілася гэткімі сынамі нашае Бацькаўшчыны, як Тадэуш Касьцюшка, Сыракомля, Крашэўскі і нават Адам Міцкевіч. Усё ж прыемна адзначыць, што тры апошнія прадстаўнікі польскай літэратуры з вялікай любасьцю да роднага краю і яго народу пісалі на родныя матывы, толькі карыстаючыся польскай мовай, падобна як

сын Украіны Гоголь карыстаўся расейскай. Яны, як і многа ін-
колі не адрываліся ад роднага краю і не разрывалі зьвязі з тым
кім гуртком, каторы часьцю ў польскай, часьцю ў роднай бела-
мове працаваў над адраджэньнем і паддзержкай беларускай на-
най ідэі. Даволі назваць такія імёны, як гісторыкаў Нарбута і
, праф. Ярошэвіча, Даніловіча, Кукольніка, імёны этнаграфаў,
бэлетрыстаў, як Ян Чэчот, Ян Баршчэўскі, Дунін-Марцінкевіч
іншых, каторыя стварылі слаўную эпоху нацыянальнага адра-
беларусаў ад 30-х да 60-х гадоў мінулага сталецьця.
ыццам замершая на чверць веку пасьля Мурав'ёўскай гаспадаркі
арускага адраджэньня пачала ізноў выяўляцца ўжо ў канцы 80-х
сперша, з прычыны цэнзурнага ўціску, вельмі нясьмела то ў
тацей і кніжак, даводзіўшых самабытнасьці беларускай этнагра-
торыі, пісаных Сапуновым, Стукалічам, Нікіфароўскім, Доўнар-
кім, Карскім і другімі, то хаваючыся ў нелегальных віленскіх і
арганізацыях. Але яна дайшла шыбкага і буйнага расцьвету ў са-
чатку рэвалюцыйнага руху. Зьявіліся гурткі, арганізацыі, журна-
ты. Паяўленьне «Нашай нівы», імёны Янкі Купалы і іншых па-
амадзкая і літэратурная праца братоў Луцкевічаў і доўгага сьцягу
працаўнікоў і арганізацый становяць цэлую эпоху ў гісторыі
ьця беларускай нацыянальнай сьвядомасьці. Увесь беларускі рух
га часу ажно да Усебеларускага зьезду ў Менску ў сьнежні 1917
а ўтварэньня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі сьведчыць
ьнасьці да жыцьця беларускай нацыянальнасьці і аб крэпкай
е з дзяржаўнай незалежнасьцю.
этага агляду трэба было бы дадаць факты, якія выдзяляюць эт-
чны тып беларуса — самабытны і адменны ад другіх рускіх на-
цей, тып чыстага славяніна, а такжа факты, паказываючыя эка-
ю абасобленасьць Беларусі. Каб лішне не пашыраць нашай ка-
запіскі ў гэты бок, мы ў канцы лічым патрэбным яшчэ раз
адзначыць тыя вывады, якія лагічна вынікаюць з вышэйсказа-
арод, каторы праз колькі сот гадоў самага цяжкага гістарычнага
, нягледзячы на вострую нацыянальную барацьбу і на ўціск ура-
йдужэйшай на сьвеці дзяржавы, ня ўтраціў сваёй нацыянальнай
тнасьці, — народ, меўшый праз некалькі сталецьцяў сваю дзяр-
незалежнасьць, — народ, каторы мае вытворную вякамі культу-
ратуру, свае яркія асобеннасьці этнаграфіі і языка, — такі народ
япер усе правы на дзяржаўную незалежнасьць, і гэтае права з
льшай справядлівасьцю павінна быць паддзержана ў той мамэнт,
аскрасаюць і прызываюцца да новага жыцьця другія нацыяналь-
незалежны быт каторых ня быў ані гэткі доўгі, ані гэтак абасоб-

здольнасьць да жыцьця і жыцьцёвая сіла, будзе заўсёды барацца і бараніць свае правы, а значыць, можа нарушаць агульны спакой датуль, пакуль ня будуць здаволены яго нацыянальныя патрэбы, правы і дамаганьні забяспечаньня яго нацыянальнага быту.

1919

ЕСІК

940)

ог, мовазнавец, пісьменнік, публіцыст, культурны, грамадскі і палі-
еяч. Нарадзіўся ў в. Мікалаеўшчына Мінскага павета. Вучыўся ў Мала-
й настаўніцкай семінарыі (1898— 1899). Скончыў гарадское вучылішча
арад-Северскі на Чарнігаўшчыне (1902). Працаваў настаўнікам у Баб-
ельскагаспадарчай школе. З 1903 г. — настаўнік Грамячанскай школы
-Северскага павета. Двойчы арыштоўваўся царскімі ўладамі (1906,
ў асуджаны на пажыццёвую высылку ў Сібір. На пасяленні знаходзіўся
й губерні (ваколіцы Кірэнска, Бадайбо). Падтрымліваў сувязь з бела-
ультурна-нацыянальнымі асяродкамі ў Вільні і Пецярбургу. Карэспан-
эдакцыяй газеты «Наша ніва». З Сібіры вярнуўся пасля лютага 1917 г.
удзел у беларускім нацыянальна-адраджэнскім руху. Уваходзіў у шэраг
х грамадскіх і палітычных партый і арганізацый. Адзін з лідэраў Бела-
цыялістычнай грамады (БСГ), сябра Беларускага нацыянальнага камі-
ктар яго газеты «Вольная Беларусь» (1917— 1918). Адзін з лідэраў Вя-
аруской рады. Дэлегат Усебеларускага з'езда (снежань 1917 г.). Удзель-
рацы Народнага сакратарыята Беларусі (1918). Адзін з ініцыятараў аб-
і Беларускай Народнай Рэспублікі. Пасля расколу БСГ узначаліў
ую сацыял-дэмакратычную партыю. Старшыня Рады БНР (чэрвень
Прымаў удзел у рэдагаванні і выданні беларускіх газет незалежніцкай
ыі «Звон» і «Беларусь» (1919— 1920). У перыяд нямецкай акупацыі і
савецкай вайны адначасова з палітыкай займаўся навуковай, педагагіч-
аратурна-публіцыстычнай дзейнасцю. Выкладчык беларускай мовы на
еларусазнаўства. Распрацоўваў граматыку беларускай мовы. У 1921—
ла педагагічнай і навуковай рабоце. З 1922 г. — правамоцны сябра Ін-
еларускай культуры. У пачатку лістапада 1922 г. арыштаваны, але па
ву аднаго з лідэраў беларускіх нацыянал-камуністаў, тагачаснага нар-
еты БССР У.М.Ігнатоўскага быў вызвалены. Удзельнік Акадэмічнай
цыі па рэформе правапісу і азбукі (лістапад 1926 г.). У 1928 г. абраны
ным сябрам Беларускай акадэміі навук, акадэмік. Старшыня Тэрміна-
камісіі. Аўтар «Практычнай граматыкі беларускай мовы», падручнікаў
ускай мове. У ліпені 1930 г. арыштаваны савецкімі ўладамі па справе
ай арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі», пазбаўлены звання акадэ-

Беларусь у пазьнейшыя часы дзяржаўнай незалежнасьці насіла най-
меньне Вялікага Княжства Літоўскага, Рускага, Жмудзкага й інш., аб
карацей — Вялікае Княжаства Літоўскае. Істнуючая гістарычная навук
яшчэ ня выясьніла пытаньня, чаму Беларуская дзяржава звалася тагд
Літоўскаю. Што яна была Рускаю й Жмудзкаю — гэта зразумела: б
яна складалася з беларусаў, а гэтак сама й украінцаў, каторыя звалі сяб
рускімі, і жмудзінаў, каторых цяпер у кніжнай мове завуць літоўцам
Але чаму яна звалася Літоўскаю, то на гэтае пытаньне гісторыя не да
нам пэўнага адказу.

Сталася так, што пад Літвою разумеюць землі, заселеныя жмудзінамі
або даўнейшую Жамойць. Але само слова Літва й дагэтуль даволі цём
нае й па свайму гістарычнаму значэньню аніяк ня можа азначыць цяпе
рашніх літоўцаў, каторых сумежныя беларусіны дражняць клаўсям
(клэўсь-і). Слова Літва было ўжо цёмнае й незразумелае ў часы далёка
прошласьці. Нашы продкі, прыкладам, ужо ў 15 і 16-м сталецьцях утва
ралі цэлыя легэнды, каб вытлумачыць сабе, адкуль ўзялося слова Літва
Беларускія летапісі вось як тлумачаць сабе ўтварэньне гэтага слова*.

«Сталася ест ваплашчэньне Сына Божага ад Духа Сьвятога з блага
славеннае дзявіцы чыстае Марэі ад пачатку сатварэньня сьвету лета пя
цітысячнага пяцьсотнага дваццаць шостага. Аднаго часу панства Рым
скае было пад цэсарам Аўгустам, каторы жа ня толка аднаму Рыму, ін
й усяму сьвету панаваў. Яка ж вышэй пісана, іж часу цэсарства Аўгус
тава сын Божы ваплаціўся, а часу Тывірэя, цэсара ўтарога па Аўгусьце
на крэсьце волную муку прыняў для збавеньня й адкупеньня роду чала
вечаскага...

Па сьмерці Тывірэя цэсара быў цэсарам Гайос, а па Гайосе — Клаў
дзей, е па Клаўдзеі царстваваў сын яго Нэрон. Каторы жа Нэрон бы
пан акрутны а неўставічны, іж уласную матку сваю й фактара сваяго на
вышшага Сэноку баз кождае прычыны ку сьмерці прыправіў і колка ра
казаў места Рымскае запаліваць. А ні для чаго іншага, толка для таго, і
бы ся таму дзіваваў, а пацеху меў. А княжатам і паном Рымскім, шляхц
й усяму паспольству крыўды й уціскі вялікія чыніў. Для чаго ж усяк
падданы яго для вялікага акруценства й неўставічнасьці яго ня быў ніх
то пэван а ні баспечан ня толка йменяй албо скарбаў, але й здароў
сваяго. А так многія, апускаючы йменьні й скарбы свае, уцякаліся д
размаітых земль, насьлядуючы справядлівага ўпакою.

Гдзе ж адно княжа Рымскае, іменем Палемон, каторы жа цару Нэро
ну быў крэўны, забраўся з жаною й дзецьмі сваімі й з падданымі

---

*Сьпісак Рачынскага «Полн. Собр. русск. лет.» 1907 СПб

ваімі. З каторым жа княжацем пяцьсот шляхты так жа з жонамі ьмі й з многімі сіламі. І ўзяўшы з сабою аднаго астранома, ка- знаў па зьвездах, і пашлі ў караблёх морам па заходу солнца, сабе знайці на зямлі месца слушнае, гдзе бы ся маглі пасяліці а з пакоем. А з тымі — шляхты чатыры ражаі навышныя імёны: Кітаўрус—Даўспрунг, а з Калюмнаў—Прэшпар, а з Русі — а з Рож — Эктар. А так оныя людзі немалы час па мору ха- рышлі Межаземскага мора й дашлі да ракі да Шумы. І тою ра- маю ў мора акіян і морам акіянам дашлі да ракі усьця, гдзе Нё- цываець у мора акіян. І патом пашлі ракою Нёмнам уверх, оліж Малое, каторае называецца мора Малое, каторае называецца мо- авае. А для тое прычыны тое мора Нёмнавае называецца, іж у Нёман упадываець дванаццацьма усьці, а кождае завецца асоб- нем. Межы каторымі ж усьці адно завецца Гільля. І пашлі тым уверх. І дашлі цэлага Нёмна, гдзе ўжэ он сам увесь у вадном чэць. І верх Нёмна дашлі да ракі Дубісы. Яка ж ушэдшы ў тую бісу, й нашлі над нею горы высокія, й раўніны вялікія, й дубро- ошныя, й размаітых абфітасьцяй напоўнена ў зьверах рознага го ест напервей: тураў, зуброў, ласей, аленяй, сарн, рысяй, ку- ц, белак, гарнастаяў і йных размаітых ражаяў. І тэж у рэках вя- фітасьць рыб непаспалітых, іж нятолка тыя рыбы, каторыя ся ў іх плодзяць, але множаство рыб размаітых а дзіўных прыходзяць — за тою прычынаю, іж недалёка ўсьце Нёмнавае, гдзе Нёман упадаваець. Над каторымі ж рэкамі, над Дубосаю й над Нёмнам раю, там ся пасялілі й пачалі размножывацiся. І онае мяшкань- е тым рэкамі вельмі ся ім падабала. І назвалі тую землю Жа-

ь Палемон урадзіў трох сыноў: старшы — Борк, а другі — Ку- рэці — Спэра. Старшы жа сын Борк учыніў горад на рацэ Юры. на імя таго княжаці паспол з ракою імя рацэ Юра, а княжаці і назваў тот замак Юрбарк. А сярэдні сын Кунас прышоў на акі Нявяжы, гдзе ана ўпадываець у Нёман. І тут учыніў горад і го іменем сваім — Кунасаў горад**. А трэці сын Спэра пашоў пушчу ка ўсходу слонца. І перашэдшы раку Нявяжу й раку й трэцюю раку Шырвінту, знашоў озера лукамі й размаітым і украшана; гдзе ж, зьлюбіўшы, й над тым озерам пасяліўся. І ра іменем сваім назваў — Спэра. І панаваў многія лета, і быў аскаў падданым сваім. І патом умер баз плоду. І падданыя яго, і яго й подле рымскага абычаю, учынілі сабе балвана. І назвалі ра на памець яго.

й мяшкалі бяз пана.

Па малых жа часех умрэць брат яго, каторы мяшкаў на Юрбарку, н маючы дзяцей; і брат яго Кунас озьмець і тую часьць брата сваяго Бор ка й горад Юрбарк, і ў той часці будзець панаваці. І онае княжа Куна меў двух сыноў — аднаго Кернуса, а другога Гінбунта. І пануючы яму зямлі Жамойцкай, пачаўся множыці, й расшыраці, й выходзіці на рак Вельлю ў землю Завельскую. І перашодшы раку Сьвятую вышэй, і на шоў места вельмі хароша. І спадабалася яму тое месца вельмі. Тагды о там пасяліў сына сваяго Кернуса. І назвалася тое месца па Кернусе — Кернава. А патом Кунус умрэ. І па нем пачнець сын яго Кернус пана ваці па ўсёй зямлі Завельскай па граніцу Латыгольскую й па Завельсі Браслаўль, оліж па раку Дзьвіну. А брат яго Гінбунт на Юрбарку, й н Кунасаве, й на ўсёй зямлі Жамойцкай. А ў тот час, гдзе Кернус панава на Завельскай старане, людзі яго тыя, што за Вельляю аселі, ігрывалі н трубах Дубасных. І празваў тот Кернус бераг сваім языком уласным, п латыні, — *Літус*, гдзе ся людзі яго множаць; а трубы, што на іх йгра юць — туба. І даў імя тым людзям сваім языком па-латыні: заўважыў шы бераг з трубою — *літусба*. І простыя людзі няўмелі зваці па-латын і пачалі зваці *Літвою*. І ад таго часу пачалі зваці панства Літоўскае множыціся ад Жамойці. І князь вялікі Кернус панаваў на Літве, а княз Гінбунт — на Жамойці»...*

Гэтак апавядаюць беларускія кронікі, або летапісі. Само сабой разу меецца, тлумачэньне летапісца нікога здаволіць ня можа. Тут адно толь кі ясна, што нашыя летапісі выводзяць род сваіх князёў з Рыму, дово дзячы гэтым, быццам яны былі ня тутэйшага, *простага*, а *панскага* рымскага роду. А што важней за ўсё, дык гэта тое, што Літва Жмудзь — дзьве рэчы зусім розныя, і, апіраючыся на летапісныя вестк ні ў якім разе ня можна зваць цяперашніх жмудзінаў літоўцамі. Гісто рыя сьведчыць, што літоўцамі зваліся людзі, што жылі каля цяперашня Вільні й «множыліся ад Жамойці» (Жмудзі) — гэта значыць, папаўнялі ся перасяленцамі з Жмудзі, каторая ляжала, як кажа летапісь, над рэч камі — Дубісаю, Нёмнам і над Юраю, недалёка ад усьця Нёмнавага. сама Вільня належыць да самых даўнейшых славянскіх сяліб. Вучаны кажуць, што першымі будаўнікамі гэтага гораду былі славяны з плем Валоты (вількі, люцічы, люцікі-лютка, Літва?), аб каторых у 2-м век ўпамінае Птолёмей. Племя гэтае займала землі цяперашняй Віленшчы ны й часткаю сумежнай Меншчыны. Васкрасенская летапісь захавал вестку, што каля 1128 г., калі Мсьціслаў Вялікі напаў на землі Крыві чоў, дык ваколічнае насяленьне места Вільні выбрала сабе за княз

* Выпіска зроблена з «Полн. собр. русск. летоп.» т. 17. Западн.-русск. летопись. Список гр. Рачин ского.

ава Рагвалодавіча — славяніна з роду князёў Полацкіх. Гэтая ля нас вельмі важная. Яна паможа нам разам з іншымі данымі га зьместу разабрацца ў тэй гістарычнай блутаніне, каторая Літву за Жмудзь і наадварот, ды хоць троху разьвее гістарычны творапы імпэрыялістычнымі тэндэнцыямі палякоў.

зразумела, што ні Польшчы, ні царскай Расіі, прэтэндаваўшым рускія землі й лічыўшым беларускі народ за сваю народнасьць, а было капацца ў беларускай гісторыі. Не чапай, кажуць, ліха, сьпіць. Спачатку, напэўна, рабілася гэта сьвядома ды наўмысь- імпэрыялістычным хмелем блуталі гістарычныя факты. Потым, цца, пераблутаныя весткі прымаліся за праўду, бо ўсім жа хаце- б Беларусі ня было, а каб быў «северо-западный край», або schodnie». І пахаваць беларускую гісторыю было вельмі лёгка: од, страціўшы сваю інтэлігэнцыю, нацыянальна спаў, а тэрмін адказваў накінуць усю гэтую «няпрыемную гісторыю» на Жму- больш што некаторые сьвятлейшыя жмудзіны самі ахвотна на- сябе літоўцамі ды лічаць гісторыю даўнейшой Беларуска-Літоў- ржавы *сваёю* гісторыяй. Мала гэтага, цяперашнія літоўцы (жму- пэўнілі навет усю Эўропу, што гэты іх маленькі жмудзкі народ колісь магутнай і слаўнай Літоўска-Рускай дзяржавай. Цяпе- жмудзіны прыкрываюцца гістарычнай ілюзіяй, і ўсе вераць ім. сам, гэта гістарычны туман, літоўская ілюзія становіць цяжкае нае непаразуменьне. Цяжкае яно як для цяперашніх літоўцаў, беларусінаў. Літоўцам балюча будзе растацца з ім, а беларусі- меньш будзе цяжка разьвеяць яго. Але разьвеяцца павінен, бо нуць, а факты застаюцца...

цяперашнія жмудзіны называюць сябе *літоўцамі*, то гэта справа але калі яны прэтэндуюць на даўнейшую літоўска-рускую гіс- калі яны выступаюць з чужым скарбам, каб выкарыстаць яго цяперашняга часу, то тут ужо справа іншага гатунку. Гэта карыстаньне дабром таго народу, каторы ня мог бараніць сваё ці.

дзь, як народ, ня мела ніякага значэньня ў гісторыі Літоўска- княжаства, як Латвія або Эстонія, каторыя гэтаксама ўваходзілі гэтага княжаства. Жмудзь была маўчліваю невялічкаю провін- тоўска-Русскай дзяржавы й навет не заўсёды да яе належала. дары гэтай дзяржавы былі славянскага роду, патомкі полацкіх Рагвалодавічаў. Усе яны насілі падвойныя найменьні: адно на- у гутарцы славянскага пляменьня люцічаў (пазьнейшых літоў- другое хрысьціянскае. Першае найменьне, народнае, для вуха няга беларусіна зычыць крошку незнаёма, — мабыць гаворка ых люцічаў-літоўцаў крыху розьнілася ад гаворкі беларускіх

Мы сказалі, што даўнейшая Жмудзь, а цяперашняя Літва, не заўсёды навет належала да Літоўска-Беларускай дзяржавы. Аб гэтым сьведчаць гістарычныя факты. Князь Міндоўг, сапраўдны тварэц вялікай Літвы, дабравольна аддаў быў Жмудзь (цяперашнюю этнаграфічную Літву) на вечныя часы Крыжаком. Ці ж бы мог гэта зрабіць кроўны літовец-жму дзін з сваёю бацькаўшчынай? Мала гэтага, падарунак Міндоўга пад цьвердзілі яго насьледнікі, або наступнікі. Ягайла гэтаксама дабравольн адступіў Жмудзь крыжаком, а Вітаўт, гэты багатыр Беларуска-Літоўска дзяржавы, насаўсім аддаў немцам гэтую зямлю. Ён быў навет шчадрэй шым за свайго стрэчнага брата, бо па сваёй сьмерці назначыў крыжако сваімі спадкаемцамі на Жмудзь. Ці ж маглі гэта зрабіць сапраўдны жмудзіны? Ці ж маглі яны дабравольна адрачыся ад свае бацькаўшчы ны?..

І толькі перамога над крыжакамі ў бітве пад Дуброўнай (Грунваль дам) у 1410 г. вярнула Жмудзь да Беларуска-Літоўскай дзяржавы.

Такім чынам, гісторыя сьведчыць, што цяперашнія літоўцы ня мо гуць пасылацца на гісторыю вялікага княжатва Беларуска-Літоўскага Літоўская Пагоня — гэта беларускі дзяржаўны гэрб. Яго ўжывалі ўс даўнейшыя беларускія ваяводзтвы. А які гэрб мела Жмудзкая зямля, — ну, хоць цяперашняя Ковеншчына, бязумоўна, літоўская (жмудзкая зямля, — то няхай цяперашнія літоўцы спытаюцца ў гісторыі. Яна ім скажа, што гэрб Ковеншчыны меў чорнага, на дыбачках стоячага, мя дзьведзя.

Яшчэ раз зазначаем, што ўся гэтая *літоўская* неразьбярыха вырасл на грунце гістарычнага непаразуменьня, каторае ў сваю чаргу выклікал імпэрыялізмам дзяржаўных нашых суседзяў. І калі цяперашнія літоўцы лічаць гісторыю Вялікага Княжаства Беларуска-Літоўскага (Літоўска Рускага) гісторыяй жмудзкага народу, то з гэтакім жа правам беларусін й украінцы могуць лічыць расійскую гісторыю сваёй гісторыяй, пры намсі з таго часу, як Беларусь і Украіна былі прылучаны да Маскоў шчыны. Але сказаць гэта мала хто адважыцца, хоць сьвет багаты на ад важных людзей. Вось, прыкладам, адзін украінскі граматыст І.Нячуй Лявіцкі лічыць беларускую мову ўкраінскай падмовай, гаворкай. У агульных увагах да слоўніку, зьмешчанаму ў сваёй граматыцы («Грама тыка ўкраіньскага языка. Этымологія». Кіеў, 1914 г.), ён піша:

«Вядомы вучоны Міклошыч у першы раз налічыў дзевяць незалеж ных славянскіх моў, а беларускую мову прызнаў *паднаречіем,* або гутар каю ўкраінскай мовы» (стр. 9), «у беларусаў мова гэтакая самая, як і н Украіне й у Галічыне, й слоўнік іх мовы й тры чвэрці песень украін скіх... У наш час гэта мова ўсё роўна як у немцаў *швабская* падмова. Гэ та (беларусіны) нашы швабы... Як ня было яшчэ ўкраінскіх слоўнікаў

вянскія вучоныя чыталі ўкраінскія кніжкі па старому беларуска-
ніку Насовіча, чаго ня можна зрабіць, каб чытаць украінскія
на слоўніку велікарускай мовы Даля. Нашы ўкраінскія сяляны
ць усю дарэшты беларускую размову (гутарку)», — кажа Н.Ля-

обры лад, дык подлуг гэтага трэба было б украінскую мову залі-
дмовай беларускай мовы. Прынамсі, гэтак падказуе здаровая лё-
каб розум расійскіх, польскіх і ўкраінскіх вучоных ня быў за-
ы імпэрыялізмам, то ў іх бы зусім натуральна й лёгічна паўстала
ьне: а калі на беларускую мову падобны ўсе мовы ўсходніх сла-
ці не справядлівей будзе сказаць, што беларуская мова ёсьць
оў усходніх славян, тым больш што да яе вельмі падобна й ста-
вянская мова, каторая, няма сумніву, была маткаю ўсіх славян-
ў. Але, гдзе запахне імпэрыялізмам, там лёгіцы няма месца. І
омасьцьц І.Нячуй-Лявіцкі, прыкладам, дадумаўся да таго, нібы
кі Статут напісаны прыгожаю народнаю ўкраінскаю моваю» (!)
«Укр. грамат.»). Гэта ўжо — Андрэй Кузьме родны Тодар, але
стаецца фактам і сьведчыць нам, што гэтакім жа спосабам ма-
жмудзкі народ адтрымаў неспадзявана такую вялікую спадшчыну,
рыя В. К. Літоўска-Рускага. А каму невядома, як расійскія гіс-
эксплёатуюць дзеле імпэрыялістычных мэт назву *рускі*? Як веда-
аўнейшыя часы рускімі называлі беларусінаў, а цяперашнія ра-
ядомы былі пад найменьнем маскоўцаў, маскавітаў, маскавіцян.
ьне рускіх маскоўцы прысвоілі сабе далёка пазьней. А тым ча-
таючы адзін з аснаўных законаў Літоўскага Статуту аб тым, што
емскі маець *па-руску* літарамі й словы *рускімі* ўсе лісты й нозвы
а ня іншым языком і словы», — расійскія гісторыкі кажуць:
ачыце: *па-руску*, гэта значыць — па-расійску, па-вялікаруску.
тут беларушчына?!» І гэтак наўмысьле блуталіся гістарычныя
тэрміны, назвы ды полуг гэтага пісалі гісторыю. Гэтак утварыла-
оўская неразьбярыха.
скія й польскія гісторыкі, дзякуючы сваім імпэрыялістычным
ыям, ня вытлумачылі сабе значэньня слова *Літва* й верацъ
ай ілюзіі, што ўвесь гістарычны скарб б. В. К. Літоўска-Рускага
скага) належыць цяперашнім Жмудзінам. Але правільнае асьвят-
гістарычных фактаў сьведчыць нам пра тое, што Літва — гэта
лавянскае племя, увайшоўшае ў склад цяперашняга беларускага
Літва, Лютва, Люцічы — іменьні славянскага племя, і назва гэ-
ачае народ люты й страшны для ворагаў, але адважны й храбры
х. Ніжэй мы ўгледзім, што ўсё гэта адпавядае гістарычным па-
калі нашы продкі — беларусіны ў прошлых сталецьцях звалі ся-
намі, то яны ведалі, што казалі. Яны ведалі, што ў склад бела-

скія старажытнасьці» ды піша, што паміж народамі славянскага пле-
меньня, найслаўнейшае зрабілі сабе ў гісторыі імя, — ці то дзякуючы
сваёй лічэбнасьці ды храбрасьці, ці то праз сваю вытрываласьць пры
даўнейшых парадках і звычаях, — гэта так званыя *валоты*, валеці, віль-
кі, або ваўкі ды *люцічы*. Племя славян, каторае жыло паміж Эльбаю
Дняпром, Бярэзінай і Заходняй Дзьвіной, пасунутае кале нараджэньня
Хрыста markers рознымі прычынамі з месца, спынілася на цяперашняй Літве
Беларусі, на Віленшчыне. Адна частка Віленшчыны звалася тагды Віль-
коміна, або зямля Вількаў, гдзе горад Вількамір, *Вількастан*, сяліба Віль-
каў. Ня можна з пэўнасьцю азначыць, як доўга яны тут жылі. Але, пра-
быўшы на месцы вякоў два, сталі яны пасувацца да Бальтыцкага мора
й апанавалі пруская пабярэжжы, а з часам морам і сушаю перайшлі да
усьця Одры, занялі вастравы й краіны, ляжачыя на захад, ды ў тым жа,
як здаецца, часе дабраліся да Батавіі й Брытаніі. Гэта яны з сваімі са-
юзьнікамі, паміж 150 і 170 гг. па нараджэньні Хрыста, адабраўшы ў Го-
таў, Вандаляў і іншых нямецкіх пляменьняў бальтыцкае пабярэжжа, са-
мі там моцна ўселіся. Тут іх не застаюць яшчэ старэйшыя гісторыкі, як
Мэля, Страбон, Плініус, Тацыт, але Птолёмей іх ужо там застае й апі-
суе. Ня пойдзем іх тропам па розных краінах цяперашніх дзяржаў і з
мора Эўропы. Успомнім толькі, што гэта іх было тое княжаства й той
князь, каторыя ў Васкрасенскай летапісі (ч. 1, 48, а Ptb 1793) завуцца
князь Вількам (воўкам), а народ Вількамі (ваўкамі). Гэта яны сваёй ста-
ліцай й рэчкам свае найменьні пакінулі — Вільня, Вільля**. Ад іх немцы
сталіцу Вільню — Вільдай звалі, а Бальтыцкае мора — Вільдамор пра-
звалі.

Племя *люцічы, люцікі* — зваліся гэтак ад славянскай прыметы *люты*,
што ў хвалебным разуменьні азначала — *сьмелы, храбры, адважны,
слаўны*, а для ворага і пакорных — *жорсткі, драпежны, люты*. Істную-
чая казка пра ваўкалакаў, або пра людзей, што ваўкамі робяцца, утва-
рылася мабыць таму, што суседзі празвалі Вількаў, або Ваўкоў людаеда-
мі за іх жорсткасць на вайне. Навет у неславянскіх краёх, гдзе толькі
былі Вількі, істнуе вымысел пра ваўкалакаў. Па цэлай славяншчыне за-
хавалася шмат памятак і пагаданак пра іх ня толькі ў гісторыі, але і
вуснах народу.

У мове *рускіх* славян Вількі, Вэлеты зваліся — ваўкі, волаты, а во-
лат — азначае: асілак, вялікан, страшыдла. У розных мясцох Беларусі
ёсьць Волатава поле, Волатава магіла, Валатоўская слабада, рэчка Вала-
цея, Волатава гарадзішка. У беларусінаў у ваколіцах Полацку й Вітаб-

---

* Польскі пераклад гэтай кнігі П.Дальмана й Г.Банкоўскага.

** Вільля, цяпер Віленка, у даўнейшых дакументах, асабліва лавінскіх, Велька. Замена літары і на
павялічвае довад, што гэтае найменьне ад Велетаў дашло.

гілы, або магільныя капцы, завуцца — валатоўкі, волаткі, на Ба-
чыне было староства Вяляцікае, можа некалі Валецкае, а гэ-
Вілейка, рака Вільля, выраз у народнай песьні «паедзем дамоўкі
алатоўкі» — бязумоўна трэба аднесьці да Валетаў, Волатаў.
ва адзначыць, што рэчка Вільля па-літоўску (па-жмудску) завец-
а, Нэрыс, Няра. З гэтага відаць, што жмудзіны (цяперашнія лі-
у сябе гэтую рэчку звалі Нэрай, а валеты, вількі — Вільляй. Што
ы *Вількі*, то тут цікава вось што. І цяпер яшчэ на Беларусі (Мі-
чына Менскага павету) захаваліся дзіцячыя гульні, у каторых
оўк перадаецца мякка, як *вільк*. Прыкладам, істнуе гульня ў гусі
, у каторай пастухі гэтак клічуць гусі: «Геньці, геньці, ідзьце да-
- Чаго? — Бо вількі за горою». Тут мы ня можам думаць, што
лёнізмы навейшага часу. Трэба ведаць, што ў склад цяперашняга
кага народу ўвайшлі ня толькі пляменьні ўсходніх славян. Племя
ы было ляцкае, галіна заходніх славян, а тым часам яно было
аснаўных пляменьняў, што ўтварылі адзіны беларускі народ. Гэ-
лумачыцца, што беларуская мова захавала шмат такіх слоў, като-
прывыклі чуць у вуснах заходніх славян — чэхаў і палякаў. Ад-
можна сказаць, што пляменьні Люцічаў і Вількаў па мове займалі
не месца паміж усходнімі й заходнімі славянамі. Тут варта зьвяр-
вагу на такія назовы, як даліна Сьвентарэю Сьвянцяны.
гул, шмат ёсьць месц на Беларусі, прыпамінаючых Люцікаў (Літ-
лькаў, асабліва ад слова *вількі* — ваўкі. Прыкладам, Вільня, Вя-
Вільля, Вількамір, Вількішкі, Вілкамушы, Воўчая, Ваўчыца, Ваў-
Ваўкалакі, Ваўкалата, Ваўкавыск, Воўчын, Ваўчкевічы і г.д. Іс-
ія цяпер на Беларусі прозьвішчы ўтварыліся поўна ад даўнейшых
этай зямлі: Вільчак, Вільчкоўскі, Вільчынскі, Вількоўскі, Вільке-
отавецкі, Вільканец і гэт. падоб. — Люткевіч, Лютаехаўскі або
Ваўчок, Ваўчацкі, Валодка, Валодзька,Валадковіч, Ваўкоўскі,
цкі, Ваўковіч, Ваўканоўскі і г.д.
я выпіска з гістарычных выведаў чэскага гісторыка Шафарыка
для нас з двух бакоў: першае, яна кідае сьвет на слова *Літва*,
чы нам, што Літвою звалася адно з славянскіх пляменьняў,
х на зямлі цяперашняй Віленшчыны й Меншчыны; другое, пры-
пад увагу, што на цяперашняй Віленшчыне сядзела некалі сла-
е племя Вількі, ваўкі, з сталіцаю ў Вільні, можна вытлумачыць
значэньне таго сну, што сьніўся вялікаму князю Гідыміну. Вось
он у перадачы нашай кронікі Быхаўца.
каторага часу паехаў князь вялікі Гідымін са стольца свайго Кер-
ловы за пяць міль за раку Вельлю. І найдзе гору ў пушчы красну,
амі й раўнінамі аблеглую. І спадабалося яму вельмі. І он там па-
, і залажы горад, і назаве імя яму Трокі, гдзе былі Старыя Трокі.

каторую звалі Крывая, а цяпер Лысая, стаіць воўк жалезны вялік, а ў нем равець, калі бы сто ваўкоў выла, і ачуціўся ад сну сваяго і рачэць варажбіту сваяму, іменем Лязьдзейку, каторы быў знайдзен у арловем гнязьдзе. І быў той Лязьдзейка ў князя Гідыміна варажбітом і найвышшым панам паганскім. Відзіх дзей сон дзіўны, і спаведаў яму ўсё, што ся яму ва сьне відзіла. І тот Лязьдзейка варажбіт рачэ яму: «Княжа вялікі! Воўк жалезны знамянуець горад сталечны тут будзець, а што ў сяго ўнутры равець, то слава яго будзець слынуці на ўвесь сьвет». І князь вялікі Гідымін на заўтрые ж, не ад'яжджаючы, паслаў па людзі й залажыў горад — адзін на Швінтарозе, імя тым гарадом Вільня. І збудаваўшы гарады, перанёс столец свой з Трокаў на Вільню».

Можна дагадацца, якога гэта «жалезнага воўка» сьніў Гідымін. Яму трэба было адабраць у Вількаў іх сталіцу Вільню, а ўжо пазьней народ прыбраў гэтыя падзеі ў легенду. А магло быць і так, што Гідымін наўмысьле перад паходам на Вількаў распусьціў праз варажбітоў чуткі, каб падаць вайне папулярнасьці. Тут цікава яшчэ й тое, што перад тым, як пайсці вайною на Вількаў, Гідымін пабудаваў найперад крэпасьць, горад Трокі, як базу для будучай вайны, ды назваў тую крэпасьць Трокамі ад беларускага слова *трокнуцца* — дагадацца, раптам успомніць. А можа — *Тропы*? Ад слова *троп* — сьлед, трапінка, сьцежка, трапіць.

Але пойдзем далей ды паслухаем яшчэ, што кажа гісторыя пра даўнейшую Літву. Вось вывед К.Скірмунт «Nad Niemnem i Bałtykiem: w zaraniu dziejów». Ня трэба й казаць, што аўтар меў на увазе цяперашніх літоўцаў і хацеў давесьці, што жмудзіны — гэта літоўцы. Але ня важна, чаго хацеў аўтар. Важна тое, што кажуць яго выведы або пра што сьведчаць тыя ведамасьці, якія падае аўтар. А ведамасьці яго гавораць вось што:

Наезды Скандынаваў, або варагаў, на бальтыцкае пабярэжжа хаваюцца ў змроку найдаўнейшых часоў. Продкі Скандынаваў — готы ў глыбокай старажытнасьці ведалі ўжо усьце Нёмна. Там утворана была скандынаўская правінцыя Русыя (Нарбут, т. 1, 309) калыска многіх марскіх багатыроў-норманаў, пра каторых сьпяваюць паўночныя сагі (песьні). Норманы, або скандынавы, ці варагі прыходзілі сюды як вайсковая разбойніцкая арганізацыя, которым падабаўся тытул марскіх разбойнікаў. «Мы, з Божой ласкі, архіпіраты востравоў гэбрыдзкіх», — пісаў адзін з скандынаўскіх здабыўцаў гэтых астравоў. Як разбойнікі яны наводзілі страх на спакойных людзей. У хрысьціянскіх царквах Зап. Эўропы маліліся тагды: «Ад лютасьці норманаў збаў нас, Божа!»

...др ЦЬВІКЕВІЧ
...1937)

...рык, філосаф, палітычны і культурны дзеяч. Скончыў Пецярбургскі ...тэт (1912). Адзін з арганізатараў і заснавальнікаў Беларускай народнай ... ў Маскве (1917). Міністр замежных спраў Беларускай Народнай Рэс... З 1923 г. прэм'ер-міністр БНР на эміграцыі ў Празе. Пасля Берлінскай ...най канферэнцыі беларускіх прадстаўнікоў прыехаў у Савецкую Бела...25). Працаваў у Народным камісарыяце фінансаў, сакратаром Інстытута ...кай культуры, а пазней — у Інстытуце гісторыі Беларускай акадэміі на...9). Даследаваў праблемы станаўлення і развіцця дзяржаўнасці і самасвя... беларускага народа, фарміравання культурнай і грамадска-палітычнай ... Беларусі. Аўтар цэлага шэрагу навуковых прац («Беларусь: Палітычны ... (1919); «Адраджэньне Беларусі і Польшча» (1921); «Западно-руссизм»: ... па гісторыі грамадскай думкі на Беларусі ў XIX і пач. XX ст.», (1929) і ... сувязі са справаю «Саюза вызвалення Беларусі» арыштаваны і сасланы ...1930). Другі раз арыштаваны ў 1937 г. У Мінску асуджаны да вышэйшай ...карання. Расстраляны.

АДРАДЖЭНЬНЕ БЕЛАРУСІ І ПОЛЬШЧА
(Фрагмент)

...веі апошніх гадоў — усесьветная вайна і вялікая расейская рэва... — зьніштожылі тую сілу, каторая стала над Польшчай і над Бе...ю і каторая ўстанаўляла па свайму жаданьню адносіны паміж гэ...ох народаў.

...улі муры расейскай турмы, і Польшча і Беларусь ізноў сустрэлі... з другам безпасярэдна, як некалькі вякоў таму назад.

...сь, ня гледзючы на тое, што гэтые два народы пражылі сумесна ...эй страхой не адно сталецьце, што ў іх мінулым былі супольные ...ы, — аказалося, што яны надта далёкі друг другу, што спаткалі... амаль што незнаёмымі.

...алося, што Польшча ня ведае сучаснай Беларусі.

...ь час, пакуль Беларусь мысьлілася як частка Польшчы, яна лі...

Цэннай самой па сабе, суб’ектам праваадносін і адзінкай палітычна роўнай Беларусь за гэты час ніколі не лічылася.

Як і старая Расея, Польшча да гэтага часу не лічыла беларусаў палітычным народам, здольным ставіць сабе свае мэты, якія павінны былі б служыць яго ўласным інтарэсам.

Мы ня склонны дабачаць у гэтым *што-небудзь* такое, што парочыло б Польшчу ў вачах беларускага народу. Прычынай гэткага нэгліжаваньня беларускай нацыянальнасьці і яе дзяржаўнай здольнасьці служыло адзіна тое, што сам беларускі народ не дайшоў яшчэ пэўнай ступені самасьвядомасьці і арганізаванасьці, якая звычайна дае права на прызнаньне з боку суседзяў.

Мы зьвертаем увагу на гэта толькі таму, каб паказаць, што Польшча аказалася непадгатаванай дзеля вырашэньня ўзьнікшай перад ей задачы.

Падгатавацца да гэтага было наагул трудна. Ніхто ў Польшчы ня мог думаць, каб беларускае адраджэньне, яшчэ дзесяць гадоў таму назад змагаўшаеся з расейскім урадам за права друкаваць лемэнтары на беларускай мове, пранікло ў тоўшчу народу, раскалыхало масы і пасунуло іх на творчасьць самаістнай дзяржаўнасьці.

Ніхто ня чакаў, каб беларускае пытаньне вырасло з рамак «заходнарасейскага пытаньня» ў явішча эўропейскага значэньня і было выкінуто на торжышча міжнарадовай палітыкі. Гэта з аднаго боку.

З другога боку, у самай Польшчы ніхто сур’ёзна не рахаваў, каб іх напоўзадушаная бацькаўшчына вярнулася да жыцьця ў форме сувэрэннай дзяржавы і зрабілася адным з першых фактараў палітычнага жыцьця Усходняе Эўропы.

У варунках старога парадку, калі гаварылі ўрады і маўчалі народы, пытаньне гэтае, здавалося простым; але пры першых спробах вырашаньня яго ў новых варунках, аказалося ня ў меру трудным і складаным.

Старая, дарэвалюцыйная Польшча магла мысьліць вырашаньне беларускае проблемы ці ў рамках расейска-польскіх адносін, калі яно скончылося бы угодай ураду Расеі з урадам Польшчы, ці ў рамках свайго дзяржаўнага самаазначэньня пасьля вайны, пры дапамозе вялікіх дзяржаў — незалежна, Антанты ці Цэнтральнага Саюзу. Спорныя тэрыторыі і населяючые іх народы, як пры першым так і пры другім выпадку, засталіся б у старым сваім значэньню, г.зн. разглядаліся бы як об’екты дзяржаўных плянаваньняў.

Справа вымагала бы толькі патрэбнай дыплёматычнай зручнасьці, вядомай зговорчывасьці. Разам с тым, пытаньне засталося бы ясным, абмежаным строгімі варункамі фактычных магчымасьцяў, і, урэшці, па-

...ыло б вырашыцца згодна жаданьням высокага арэопагу дзяржаў-...кцаў.

...ерака пытаньне беларуска-польскіх адносін пастаўлена зусім у ...роўню.

...ст Расеі — старой, абноўленай ці зусім «новай» — Польшча мае ...бою бушуючае мора комуністычнай рэвалюцыі, жадаючай зама-...формы «дзяржавы-комуны», з якой, вядома, ніякіе згаворы не-...ы і якая не пакіне змагацца за зьдзейсненьне ўсесьветнай рэва-... Замест цьвёрда ўстаноўленых загадаў усемагутнага арэопагу — ... неакрэсьленнасьць, выкліканая як немагчымасьцю пры сучас-...ставінах вырашыць у поўным аб'ёме «ўсходную проблему», так і ...насьцю інтарэсаў саміх суседзяў.

...дгатаванай Польшчы прыходзіцца вырашаць гэту проблему сам-... народамі, якіе на месцы праваліўшайся імпэрыі заявілі волю да ...ўнага існаваньня. Гэткая сітуацыя аказалася шмат адпаведнай-...ым купля-прадажа ў зацішках дыплёматычных габінэтаў.

...оды аказаліся не так ідэальна сарганізаванымі і не так уступчы-...к іх старыя ўрады. Разам з гэтым іх нібыто відавочная фізычная ...ць параджала вялікіе апэтыты і магчымасьці, шырыла для Поль-...літычные гарызонты, надзіла здзейсненьням аграмадных, амаль ... ўсесьветнага значэньня плянаў.

... націскам шпаркіх палітычных падзей польская мысьль пачала ... шукаць патрэбные словы, апрацоўваць адпаведные новаму часу ...цыі. І першае, што сустрэнулося на шляху гэтых спроб, была Бе-... (...)

...джэньне Беларусі можна разумець з аднаго боку як эволюцый-...ьтурны процэс, які ў дацяперашні час быў гвалтоўнымі захадамі ...скай дзяржавы прыдушан і які цяпер, у варунках вольнай дэ-...ычнай дзяржаўнасьці, павінен развівацца нормальна і ў канеч-...зультаце прывесьці да самастойнай беларускай культуры. Процэс ... істоце сваей спакойны і знаходзіцца ў залежнасьці ў першую ...д ўзроста інтэлектуальных сіл краю, якіе нельга стварыць адпа-... распараджэньнем дзяржаўнай ўлады; ад палітыкі ён залежыць ...ькі, наскалька ў дзяржаве можа быць пастаўлена пытаньне: ці ...ці німа беларускай нацыональнасьці. Калі на гэтае пытаньне ...ва адказвае нэгаціўна, дык німа мовы аб гарантыях для яе раз-... а ёсьць простая забарона яе; калі ж на пытаньне гэтае адказва-...дна, дык у сучаснай эўропэйскай дзяржаве звычайна ўжо не ім-... да спыну культурнага ўзросту народу; можнасьць развіцьця ра-...да сама сабой, і ідзе гутарка аб як найлепшым забяспечаньні та-...росту.

г.д. — амаль поўнасьцю перадаюцца компэтэнцыі месцовых органаў урадаваньня: краёваму сойму як законадаўчаму абаронцу месцовых інтэрасаў і краёваму ўраду як органу выканаўчай месцовай палітыкі.

Сучасная Польшча лічыць сябе заходна-эўропэйскай дзяржавай і дзеля гэтага вызнае патрэбу вольнага развіцьця беларускай культуры.

Але галоўная прычына, зразумела, ляжыць ня ў тым, што Польшча лічыць беларускі народ за асобную нацыю. Як было зазначана вышэй, сярод польскага грамадзянства больш популярна пераконаньне, што беларусы — гэта этнографічна *teren przejściowy*, а беларусы-каталікі гэта амаль што звычайныя палякі.

Галоўнае аб'ясьненьне крыецца ў тым, што развіцьцё беларускай культуры ляжыць ў інтэрасе Польскай дзяржавы, і калі польская палітыка ідзе насустрэч дамаганьням беларусаў аб нацыянальнай школе, мове, звычаях і г.д. — дык гэтыя пляны можна лічыць даволі шчырымі. Трэба толькі даваць ім належнае аб'ясьненьне і не надта імі захапляцца.

Старая Расея не баялась Польшчы і дзеля таго не ганялась за тым, каб прывярнуць беларусаў да сябе і тымі ці іншымі ўступкамі абярнуць іх супроць Польшчы. Да таго ж, беларускі народ быў заўсёды этнографічна бліжэй да яе, нічым да Польшчы, і паддаваўся пэўнай асыміляцыі. З яго ня трэба было нават рабіць свайго саюзьніка супроць каталіцызму, як гэта мела месца ў грунтоўна рознай этнографічна Літве. І таму на Беларусі была палітыка не ўступак, але наймацнейшага гвалту.

Сучасная Польшча, па-першае, баіцца Расеі, баіцца магчымай «усходнай навалы» і, па другое, яна бачыць, што нацыянальна розную Беларусь не ў яе сілах перэтварыць ў нацыянальна польскі край. І таму яна ідзе шляхам уступак ў дзедзіне нацыянальнай культуры, зацікаўлена ў нацыянальным узросьце Беларусі і зьвертаньні яе фронтам супроць усходу. Польскай дзяржаўнай думцы ясна карысьць ад беларусаў як саюзьнікаў; ясна карысьць ад стварэньня паміж ей і Расеяй нацыянальна-асобнага беларускага барьеру, які хоць крыху мог бы бараніць яе ад «навалы са ўсходу» і прыняць на сябе адтуль першы ўдар.

Вызначаючы карысьць ад беларускага нацыянальнага адраджэньня і даючы яму пэўныя гарантыі, польская палітычная думка ставіць яго аднак у залежнасьць ад двох варункаў:

а) адраджэньне беларускай нацыі павінна абхапіць сабой увесь магчыма поўны этнографічна-беларускі абшар на ўсход, але павінна адмовіцца ад заходных яго частак. Горадзеншчына і Віленшчына, ня толькі ў каталіцкай сваей частцы, але наагул, павінны быць прызнаны за абшар польскі і тут цалком павінна запанаваць польская культура.

раджэньне беларускай нацыі павінна адбывацца ў межах польс-
ржаўнасьці, г.зн. у тэй ці іншай залежнасьці ад Польскай дзяр-

ч мяркаваньняў чыста палітычнага характару, аб якіх мы мелі
ьць успамянуць, гаворучы аб тэорыі «гістарычных граніц» у вы-
ню п. Галецкага, прыводзяцца яшчэ і іншые мяркаваньня. У
ы прынята думаць, што Беларусь культурна, духоўна больш
а да Польшчы, чым да ўсходу, што ў ей больш моцны культур-
дыцыі захаду, што яна больш «цягне» да Варшавы. Польская су-
ць у гэтым сенсе недалёка адыйшла ад точкі погляду месцовага
га патрыотызму 30—60 гг., і ў ей жыве пераконаньне, што дзя-
сувязі Беларусі з Польшчай у мінулым, сувязі, якой не магла
150-гадовае панаваньне Маскоўшчыны, і дзякуючы прысут-
на Беларусі польскай меншасьці, увасабляючай польскі «культур-
італ», — на Беларусі «пламянее польскі дух», нават да ўсходніх
ў Магілёўшчыны і Вітэбшчыны.

угога боку, пэўная частка палякаў лічыць, што беларускае адра-
е цесна зьвязана з Польшчай і што, ласьне, дзякуючы апошней,
кі рух набываў увесь час сілы для змаганьня з расейскім царыз-
ольшча ў гэтым сенсе лічыць сябе ня толькі саюзьнікам адраджа-
Беларусі, але нават яе апекункай. «Калі толькі беларусы не за-
стапіцца ў усерасійскім моры, дык яны павінны зразумець прак-
абавязковасьць аўтаномнай сувязі сваей з Польшчай», — кліча
ялкоўскі.

на гэткі «практычны грунт» і становіцца ідэолёгія, лічучая пат-
абаперці адраджэньне Беларусі на Польшчу.

ьшча, сьведчыць яна, — дзяржава з адносна невялікім насялень-

нават не згадзіцца, што Польшча больш нацыянальна толерант-
Расея, і прызнаць, што здольнасьць польскай культуры датычна
оналізацыі Беларусі аднолькава са здольнасьцю Расеі, то ўсё ж
рыймаючы пад увагу лік насяленьня абедзьвех старон, напор дэ-
алізуючых сіл з боку Польшчы будзе заўсёды ў 4, а нават і ў 5
шы, чым з боку Расеі.

ыяйлівае развіцьцё беларускай культуры пад Польшчай забяспеч-
яшчэ тым, што працілегласьці беларускай і польскай культуры,
ючые з іх нацыянальнай адлегласьці, неўпараўнаньню вялікшые,
ультуры беларускай і расейскай. Беларус этнографічна бліжэй вя-
у, ён два апошніе сталецьця жыў з ім у аднэй дзяржаве, прывык
мова беларуса непараўнаньню бліжэй да мовы расейскай, чым да

мове. Ня гледзячы на сваю адсталасьць, Расея ўсё ж такі мае да распараджэньня нагэтулкі значны рэзэрвуар культурных сіл — учыцельства, чыноўніцтва і інш., — што адбіцца ад наплыва іх Беларусі заўсёды будзе трудна. Расея ўжо сотні гадоў валадзела Беларусьсю, расейская культура пранікла ў тоўшчу народа, ва ўсе галіны беларускага жыцьця, яна амаль што зусім дэнацыяналізавала беларускі горад і ў значнай меры дэнацыяналізавала беларускую вёску, — яе трэба будзе з аграмаднымі высілкамі выкарчоўваць, у той час калі польская культура павінна будзе нанова заваёўваць Беларусь.

Да таго ж, Польшча — дзяржава заходнай культуры і, як Беларусь у часе свайго росквіту ў мінулым, бярэ свой пачатак ад крыніц рымска-романскай цывілізацыі. Польшча, як і Беларусь, заўсёды стаяла тварам на захад, а не на ўсход, і толькі гвалтоўніцкая палітыка маскоўскага царызма прымусіла яе завязнуць у нятворчым візантызме і глядзець на поўазіяцкую Маскву як на другі Рым. Дзеля гэтага і сёніка, пасьля таго, як парвана сувязь Беларусі з Расеяй і Беларусь пачынае ўваскрашаць сваю мінулую славу, яна павінна зьвязаць свой лёс з Польшчай як бліжэйшай заходнай суседкай. Добра і тое, што адраджэньне беларускага народу адпавядае польскім інтарэсам, бо яно можа абаперціся ня толькі на плятонічные сымпатыі ці антыпатыі, якіе граюць у дзяржаўным жыцьці даволі зьняверную ролю і могуць зьнікнуць пад уплывам прыпадковых абставін, а на фактары сталые, ад сымпатый незалежные.

Апошнім і галоўным довадам на карысьць збліжэньня Беларусі з Польшчай зьяўляецца ссылка на констытуцыйнасьць польскага народу і яго дзяржавы. Расея — гэта старана без дзяржаўнага розуму ў эўропэйскім разуменьні, старана няўроўнаважаная, старана палітычных крайнасьцяў. Гэта — дзяржава ці «скованных рабов», калі на чале яе сядзіць цар, ці — дзяржава «рабов взбунтовавшыхся», калі ў ей пануець самая дзікая, нестрыманая анархія. Зьвязываць свой лёс з ей — гэта значыць рабіць скок у невядомасьць і падвадзіць Беларусь пад рызыку загінуць у грамадзянскай вайне ці зноў трапіць у старую «турму народаў».

Як бы там ні было, але ўсе проэкты дзяржаўнага аб'еднаньня Беларусі з Польшчай гарантуюць ей свабоднае развіцьцё культуры. Хоць гэта і програма-мінімум, але яна рэальна, вядзе да добрых мэт, урэшці, адпавядае ўдзельным суадносінам сіл абедзьвех старон. Правы, якіе прыпадаюць Беларусі згодна гэтых програм, можна ў рэспубліканскай Польшчы замацаваць у адпаведнай констытуцыі і быць пэўным на будучыну, што яны ня будуць зьменяны пад уплывам якіх-небудзь часовых, пераходзячых падзей.

орым з вышэйнаведзяных аргумэнтаў ня можна адмовіць у ьці, але агульна кажучы, у іх зашмат гістарычнага ідэалізму і, е, яны занадта вялікае значэньне прыдаюць пісанаму закону.

ачацца з тым, што старая беларуская культура шла з заходу і бырганічна зьвязана — нельга. Даволі ўспомніць хоць бы біогра- Францышкі Скарыны. Таксама нельга спрэчацца з тым, што частка польскага грамадзянства за часоў рэвалюцыйнай барацьвае вызваленьне ўплыла на беларускае адраджэньне і нават ў годы царызму ідэйна дапамагала беларускаму руху. Але гэтые адта мала, а мо і зусім нічога не гавораць на карысьць палітычеднаньня Беларусі з Польшчай. Гісторыя сьведчыць хутчэй на- што культурнаму беларускаму адраджэньню трэба ўнікаць палісувязі з Польскай дзяржавай.

«ЗАПАДНО-РУССИЗМ»

(Фрагмент)

западно-руссизмом» мы разумеем тую плынь у гісторыі грамамкі на Беларусі, якая лічыла, што Беларусь не зьяўляецца красобнай нацыянальнай культурай і ня мае дзеля гэтага права на йнае культурнае і палітычнае разьвіцьцё, але што яна зьяўляецурна і дзяржаўна часткай Расіі і таму павінна быць разглядана з яе састаўных элемэнтаў. Прадстаўнікі гэтае плыні імкнуліся , што Беларусь як «Заходняя Расія» непадзельна зьвязана з цэ- «адзінай вялікай Расіяй» і што беларусы як адно з славянскіх няў органічна ўваходзяць у склад «единого русского народа».

рацягу XIX і пачатку XX веку «западно-руссизм» згуртаваў вакол чны лік прыхільнікаў, выпрацаваў сваю ўласную ідэолёгію і ў онсе процістаўляў сябе плыні нацыянальна-беларускай. За мінуён перажыў некалькі адценьняў і адмен, аднак заўсёды быў хаы паказанай ідэяй — служэньнем ідэалу адзінае Расіі і адпаведсыфікатарскімі тэндэнцыямі ў стасунку да Беларусі. У гэтым ожна з упэўненасьцю разважаць аб «западно-руссах» як аб пэўарычнай школе, кіраванай суцэльным сьветаглядам і акрэсьлетыкай.

кненьне на Беларусі «западно-русской» плыні трэба аднесьці алёка, да тых часоў, калі побач з дзяржаўным узростам Расіі ў ых колах насельніцтва Беларусі, у першую чаргу сярод правас- і вуніяцкага духавенства, пачала ўзмацняцца думка, што Бела- гачасная «Літва») ёсьць «Заходняя Русь» і што ў барацьбе з

радавай. Вуніяцкія папы пасьля гэтага сабору павінны былі, на мане ксяндзоў, галіць бароды, насіць сутаны замест рас, прыняць кнігі рымскага друку, зьняць у сваіх царквох іконастасы, завесьці арганы, званочкі і г.д. Сярод вуніятаў пачалася з таго часу глухая барацьба: адны жадалі застацца «пры старыне», пры сваіх ранейшых звычаях і рытуалах, другія лічылі для сябе абавязковымі пастановы Замойскага сабору. Най больш упартымі ў барацьбе былі тыя групы, якія ў старых звычаях і абрадах угледзелі сувязь з уласнай гісторыяй, а нават нацыянальнасьцяй. Гэткімі былі старавуніяцкія прыходы ў Галіччыне, якія бачылі ў новым павароце спраў пагрозу вуніі з боку каталіцызму і захопніцкія пляны Польшчы[1].

Падобная старавуніяцкая партыі, праціўная Замойскім наватарствам, была і на Беларусі. Як вядома, вунія тут была старой мясцовай «мужыцкай верай» і мела здаўна вельмі адданых прыхільнікаў. Пры канцы XVIII веку, бачачы, як занепадае вунія пад націскам Рыму, правадыры яе на Беларусі ўсімі сіламі імкнуліся захаваць «старыну», прычым шчыра жадалі зьдзейсьніць «прымірэньне» паміж каталіцтвам і праваслаўем. Аднак чым менш спробы іх удаваліся і чым больш упэўняліся яны ў намерах Рыму ліквідаваць вунію, тым больш схіліліся яны на бок Масквы ў надзеі, што пры яе падтрымцы здолеюць зьберагчы чыстату вуніяцкае рэлігіі. Масква заўсёды ахвотна ішла насустрач падобным надзеям і рабіла вуніятам усялякія падтрымкі, асабліва калі знаходзіла ў гэтай падтрымцы магчымасьць чым-небудзь шахаваць Польшчу. Пацёмкін, адзін з бліжэйшых супрацоўнікаў Кацярыны II, вёў у гэтым сэнсе шырокую палітычную гульню, выкарыстоўваючы для яе вядомага беларускага вуніяцкага дзеяча Лісоўскага і імкнучыся праз яго зьвязаць вуніяцкае пытаньне з пашырэньнем у Польшчы расійскіх уплываў[2]. Самая Кацярына II нічога ня мела супроць гэтае гульні, бо ў пытаньні аб далучэньні Беларусі да Расійскае імпэрыі і ў пытаньні яе русыфікацыі мела даволі выразныя пляны. Нягледзячы на афіцыяльныя загады аб захаваньні ўсіх асаблівасьцяй Беларусі пасьля падзелу Польшчы ў 1772 г., яна ў патаемных наказах сваім прадстаўнікам тут выказвала ня раз жаданьне, каб між Беларусьсю і Расіяй зьнікла грань «инородия» і каб гэтыя дрэўнія абшары рускія зрабіліся рускімі не адным толькі імем, але «душою і сэрцам»[3].

Расійская палітыка здаўна вельмі падазрона ставілася да «захаду» і змагалася супроць заходняга «лацінства». У 1727 г. смаленскі арх. Філафей пісаў у Сынод, што «смаленская шляхта пасылае сваіх дзяцей вучыцца ў лацінскія школы за літоўскі рубеж»[4]. Сынод адразу паведаміў аб гэтым Вярхоўны Тайны Савет, і 16 лютага 1728 г. быў напісаны «высочайший указ» Сыноду, каб «смаленскае шляхты дзяцей за рубеж у Польшчу для навук і ні для чаго ніяк ня пушчаць і абвясьціць гэтай

што калі яна сваіх дзяцей лацінскай і іншым мовам вучыць жа-
вучыла іх у расійскіх школах, паколькі гэткіх школ у Маскве і
малы лік»[5].
рына II вельмі цьвёрда праводзіла гэтую думку. Яе палажэньне
ных и малых народных училищах», якія былі заведзены ў По-
Магілёўскай губэрнях у 1789 г. «для народу, а не для шляхты»,
сканалым дапаўненьнем да распаўсюджаньня на Беларусі расій-
онаў, да будаўніцтва тут праваслаўных цэркваў і інш. У 1791 г.
расійскія школы» былі адкрыты ў павятовых гарадох Магілёў-
амесьніцтва — Воршы, Капысі, Мсьціслаўлі, Чэрыкаве і Чаву-
1794 г. адкрыта чатырохклясавая школа ў павятовым тады гора-
ацкага намесьніцтва — Віцебску. Тыя прамовы, якія былі ска-
д час адчыненьня школы ў Магілёве вядомым Георгіем Каніс-
лі аднэй з праяў «цягі» праваслаўных і часткі вуніятаў у
— на Маскву[6].
ньне аб тым, наколькі далёка ішлі ў гэтым сэнсе пляны Каця-
, у навуцы дакладна ня высьветлена. Ёсьць думка, што справа
ацыі далучаных тэрыторый, у тым ліку і Беларусі, здавалася ёй
туманнае будучыні і што да зьдзейсьненьня яе яна не прысту-
е з гэтым згадзіцца цяжка — ужо адзін факт аснаваньня на Бе-
амянёных вышэй «народных» школ сьведчыць пра адваротнае.
жа сучасна сьведчыць і вядомае «насаждение» на Беларусі расій-
мляўласнасьці шляхам раздачы канфіскаваных польскіх маёнткаў
нінскім фаварытам. Праўда, далучэньне Беларусі да Расіі адбы-
ы Кацярыне II мэханічна ў сувязі з падзеламі Польшчы, галоў-
нам дзеля дзяржаўных, а не нацыянальных меркаваньняў, аднак
думаць, што ёй было ўсё роўна, у якім характары знаходзяцца
ыя провінцыі да Расійскае дзяржавы. Напрыклад, гр. Безбарод-
бліжэйшы супрацоўнік, ведаў, што «сяляне ў Літве і ў нас адзін
равы ў суседзтве маюць» і што для таго, каб яны «абруселі і да
ьня прывыклі», трэба пасылаць туды для вярхоўнага кіраўніцтва
сопётов і тому подобное», а людзей паважных, ад дзейнасьці якіх
ло бы взаимное уважение»[7]. Сама Кацярына раней Безбародкі
ла аб гэткім абрусеньні. У перапісцы з Грымам[8] яна заўсёды
ьлівае, што далучэньнем Беларусі да Расіі яна не захапіла нівод-
залка польскае зямлі. «Гэтага дурня Гэрцбэрга[9] варта пабіць, —
на Грыму, — ён столькі ж ведае гісторыю, як мой папугай. Ён
азаць, што Расія ніколі ня мела права заўладаць Полацкам», тым
, які яшчэ Уладзімерам I даны быў на ўдзел свайму старшаму
яславу, старшыні роду князёў полацкіх. Літву ён аддаў другому
айму, Сьвятаславу, які ня меў патомства. У 1386 г. пяты сын
а, Ягельлён, або Якаў, прыняўшы лацінскую веру і жаніўшыся
зе, каралеве польскай, зрабіўся каралём польскім. Ён і аб'яднаў
Польшчай. Гэтага ня ведае дурны і няпісьменны міністр. Гэты

ёй «лекцыі» прускаму ўраду. «Пры падзелах Польшчы, — піша яна другім месцы таму ж Грыму, — я не атрымала ніводнага вяршка польс кае зямлі, а ўзяла тое, што самі палякі называюць Чырвонаю Русьсю... Што датычыць Літвы, дык яна ніколі ня была Польшчай... Палякі пра дажныя, сапсаваныя, лёгкамысныя, дэспотычныя; яны ссуць кроў з сва іх падданых і плацяць ім за гэта вельмі мала — вось вам жывы партрэ палякаў, якія нават ня ведаюць, што ў мяне няма ніводнага вяршка польскай зямлі, і прапануюць мне польскую карону»[11].

Сваю палітыку «распалячваньня» Беларусі Кацярына II праводзіла ў рэлігійным абсягу. У сувязі з сэкулярызацыяй у 1795 г. лішніх базыль янскіх манастыроў і скарыстаньнем іх фундушаў на арганізацыю епар хіяльных сэмінарый на Беларусі яна пісала таму ж Грыму: «Вуніяты рымскае духавенства скардзяцца, што іх прасьледуюць. Справа ў тым што рымскае духавенства ўвяло вунію ў Літву для таго, каб завабліваць праваслаўных. Тымчасам у мінулым годзе (1795) шмат вуніяцкіх прыхо даў вярнулася да нашае праваслаўнае царквы. Зразумела, вуніяты пад няслі тады лямант, бо іх духавенства апынулася бяз паствы»[12].

Разам з тым у сваіх адносінах да далучаных правінцый Кацярына II была заўсёды вельмі асьцярожнай. Так, напрыклад, у сакрэтнейшым на казе кн. Вяземскаму яна яшчэ ў 1764 г. пісала аб заходніх правінцыях што «парушаць прывілеі іх усе адразу вельмі няпрыстойна было б, аднак і называць іх чужаземнымі і абыходзіцца з імі на гэткай аснове ёсьць больш, чым памылка, а можна сказаць з пэўнасьцю, што глупства... Іх трэба лягчэйшым спосабам прывесьці да таго, каб яны абруселі і перас талі глядзець, як ваўкі ў лесе»[13].

Як бы там ні было, але рэальна прыступіць да русыфікацыі Беларусі Кацярына II у поўнай меры ня здолела: ёй перашкодзіла ў гэтым сьмерць. Ня здолела яна, між іншым, арганізаваць «малыя народныя школы» на тых беларускіх абшарах, што адышлі да Расіі пасьля другога і трэцяга падзелу Польшчы ў 1793 і 1795 гг. Тым ня менш патрэбны кірунак у стасунку да Беларусі ёй быў даны, і ўся «западно-русская» традыцыя беспасрэдна з ёю зьвязана. «Расія заўсёды ведала Заходнюю Расію, — зазначае з гэтае прычыны выдатнейшы прадстаўнік «западно-руссизма» М.Каяловіч, — і расійская ўлада і літаратура ніколі не забывалі аб сваіх правах на Западную Расію і заўсёды напаміналі аб гэтым Польшчы»[14].

Эпоха цараваньня Паўла I была часам ліквідацыі мерапрыемстваў, задуманых Кацярынай II. Хоць у 1799 г. і былі адчынены дзьве «малыя» расійскія школы ў Веліжы і Невелі, але разам з тым была закрыта школа ў Копысі, а Полацкае «галоўнае» вучылішча было рэформавана ў «малое». Зацікаўленасьць расійскае палітыкі да Беларусі ўсё больш спадала, і ўся справа асьветы зноў апынулася ў руках мясцовых духоўных

— піараў, базыльян і інш. Была, як ведама, адноўлена на Бела- «Літоўскага Статуту».

час Аляксандра I пачаўся ўжо адваротны працэс — узмоцненай цыі Беларусі. Галоўную ролю ў гэтай справе адыгрываў заснава- тудзеня 1803 году Віленскі унівэрсітэт на чале з куратарам акру- Ад.Чартарыскім. Гэта быў цікавейшы час у гістарычным жыць- русі, калі іменна ў сувязі з узростам культурных уплываў Поль- тым жа самым Віленскім унівэрсытэце сярод тагачаснай профэ- беларускага пахаджэньня зарадзілася думка аб самастойнай е краіны і аб магчымасьці яе адраджэньня, незалежнага ад ы і Расіі. У гэты час асабліва яскрава ўспыхнулі сярод мясцовага нства традыцыі былога княства Літоўскага — традыцыі, якія, ніколі не перарываліся ў Вільні з самога акту Люблінскай вуніі ператрывалі ўсе падзелы Польшчы і захаваліся да паловы XIX веку. ў рэдкіх выпадках тагачаснае беларускае грамадзтва ў сваёй ба- з Польшчай абапіралася на Расію, а калі і абапіралася, дык не не з жаданьнем замяніць Польшчу на Расію, а каб пры дапамозе й адбіцца ад надзвычайна моцных, эканамічных, культурных і ных уплываў польскіх і абараніць свае ўласныя, «літоўскія», ін- У першую чвэрць XIX в. мы яшчэ ня можам гаварыць аб «за- руссизме» ў дакладным разуменьні гэтага слова.

адно-руссизм» упяршыню рэльефна зазначыўся і набыў сваю у ў эпоху царaваньня Мікалая I, пры міністры Увараве, калі, па Пакроўскага, «Расія трымалася як консэрв у гермэтычна закупо- аробцы». Пад час змаганьня мікалаеўскага рэжыму з «духам рэ- і», пад час «эўропофобіі», якая тлумачылася «боязнью перад эў- кім капіталам, эўропэйскай буржуазіяй і буржуазна-дэмакратыч- эямі», у гэты час пачаў вырастаць і «западно-руссизм» як адна з тага змаганьня ў заходніх провінцыях імпэрыі. Галоўным прад- ом яе ў гэты час быў Іосіф Сямашка, украінец па паходжаньні, ец Віленскага унівэрсітэту і выдатнейшы правадыр аб'яднаньня праваслаўем.

Сямашкі ў разьвіцьці «западно-руссизма» выключна важная. жна лічыць сапраўдным «бацькам» гэтае школы, і толькі той то сам ён не зьяўляецца беларусам, не дае нам магчымасьці за- асьледваньнем яго дзейнасьці[15].

ча вуніяцкага пытаньня, якое дало найбольшы імпульс для разь- «западно-русской» ідэолёгіі, гэтаму разьвіцьцю дало мацнейшы к першае польскае паўстаньне 1831 г. і зьвязаныя з ім падзеі. орыентацыі беларускіх вуніятаў «на Маскву» мы зазначылі заці- сьць, калі можна гэтак сказаць, больш «дыплёматычнага» харак- даньне абаперціся на Расію дзеля ўзмацаваньня веры сваіх дзя- роць ваяўнічага каталіцызму і толькі *пры гэтым* (г.зн. пры вуніі,

папоўцы, служылы люд, мяшчане па гарадох — усе яны былі *эканоміч-на* зацікаўлены ў пасьпяховым правядзеньні барацьбы. Забарона польскае мовы і асьветы, забарона палякам паступаць на дзяржаўную службу і займаць лепшыя пасады, конфіскацыя маёнткаў польскіх памешчыкаў і іншыя мерапрыемствы, што мелі сваёй мэтай паслабіць сілу польскіх уплываў на Беларусі, адкрывалі найлепшыя пэрспэктывы перад усімі гэтымі мясцовымі людзьмі. Ходам справы яны павінны былі займаць месца выцісканага польскага элемэнту, а дзеля таго што права на падобнае заняцьце давала расійская ўлада і яе палітыка, давала, агулам кажучы, «праваслаўная царская Масква», дык тут то і вытыркала экономічная сутнасьць «западно-русской» ідэолёгіі.

Чым больш завастралася барацьба расійскага царызму з «пальшчызнай» у заходніх губэрнях, тым больш грунту было для ўзмацаваньня «западно-русской» плыні. Аднак дзеля таго, што сутна-дваранская палітыка Мікалая I не пашла далёка ў зьнішчэньні польскага памешчыка на Беларусі дый з прычыны клясавай салідарнасьці з ім гэтым шляхам пайсьці не магла, «западно-руссизм» не разьвінуўся тады ў належным выглядзе. Носьбітамі і прадстаўнікамі яго былі занадта «дробныя людзі» і ніколі буйныя магнаты, нават ня проста дваране, памешчыкі; таму яны і не маглі атрымаць сабе прызнаньня ў Расіі Мікалая I. Адно толькі грунт для «западно-руссизма», як мы казалі, стварыўся вельмі спагадны. Разгром арганізаванай польскай фізычнай сілы ў выглядзе польскіх войскаў, закрыцьцё Віленскага унівэрсітэту, ліквідацыя вуніі ў 1839 г., спыненьне «Літоўскага Статуту» ў 1840 г. і замена яго агульнарасійскімі законамі, урэшце, працяглая дзейнасьць сакрэтнага «Западного Комитета», якому была пастаўлена мэта «прыраўнаць заходнія губэрні, ад Польшчы далучаныя, ва ўсіх адносінах да ўнутраных вялікарасійскіх губэрняў», — усё гэта расчысьціла шлях перад «западно-руссизмом». У запісках і проектах, якія пасыпаліся тады ў «Западный Комитет» ад губарнатараў з беларускіх і ўкраінскіх губэрань, а таксама ад розных «спачуваццеляў» справы, ясна ўжо гаворыцца, што Беларусь разам з Літвой зьяўляецца «дрэўняй Славяніяй», якая «однородна» з Вялікарасіяй па мове і веры, і што гэтае «адзінства мовы і законаў родзіць адзінства пачуцьця і паняцьцяў, без якіх няма трываласьці ў існаваньні народным»[16].

Большасць першых «западно-руссов» выхавалася ласьне ў гэтую эпоху, калі ўпяршыню быў выкінуты знамяніты ўвараўскі лёзунг аб «православии, самодержавии и русской народности» і калі па загаду Мікалая I было закрэсьлена нават самае імя Беларусі[17].

Урэшце, апошнім этапам разьвіцьця «западно-русской» школы былі 60-я і 70-я гады мінулага веку, другое польскае паўстаньне і гвалтоўная палітыка М.Муравьёва. У гэтыя гады «западно-руссизм» набыў сваё

імя і падвёў пад сваю палітычную праграму нібыта навуковы
ант. Далейшае разьвіцьцё яго пад час рэакцыі Аляксандра III і
II пайшло ўжо бяз значных перапынкаў і дакацілася да сучас-
хі — імпэрыялістычнае вайны і рэволюцыі.
рацягу гэтай доўгай гісторыі «западно-руссизм» вырас у вагром-
палітычную сілу, якая затрымлівала разьвіцьцё беларускага куль-
адраджэньня і якая гэтак цяжка падбівала разьвіцьцё беларускай
нчай ідэі нават на нашых вачох. У пэўным разуменьні яна
я антытэзай сілам полёнізуючым, якія ішлі на Беларусь з захаду
намагаліся тэорыяй і практыкай давесьці, што Беларусь ёсьць
Польшчы і што беларуская народная культура ёсьць сваяадмен-
ьская культура. «Западно-руссизм» ласьне і змагаўся супроць гэ-
дэнцыі, але ў інтарэсах не Беларусі, а «Вялікае Расіі». У гэтым
ультурная гісторыя Беларусі ў XIX—XX стст. і была выражэнь-
емнае барацьбы русыфікацыйных і полёнізуючых начал за геге-
ў Беларусі.
ледваньне прыроды і гісторыі «западно-руссизма» зьяўляецца, на
гляд, амаль такім жа абавязковым, як і дасьледваньне разьвіцьця
беларускага руху. Ён складае адмоўны бок агульнага працэсу гіс-
ультуры на Беларусі, творыць адзін з яе элемэнтаў і ў гэтым сэн-
нам шмат чаго да разуменьня беларускага мінулага.
гэтым мусім зазначыць, што для мэт нашага дасьледваньня пе-
ае значэньне мецьме агляд ня ўсіх дзеячоў «западно-русской»
і і ня ўсіх русыфікацыйных уплываў. Нас будуць цікавіць пера-
толькі тыя зьявы, якія выходзілі і нараджаліся ў самой Беларусі,
ма толькі тыя іх прадстаўнікі, якія былі этнографічна ці, як ка-
тэрыторыяльна», беларусамі. Бо толькі апіраючыся на іх, можна
за зьместам грамадзкіх рухаў на Беларусі ў мінулыя гады, за
ьцём яе грамадзкай мысьлі і разам з тым, толькі дасьледуючы іх
ёгію, можна рабіць плённыя вывады і абагуленьні ў стасунку да
нае гісторыі нашае краіны наогул.

Likowski «Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX w. w.», 1906. ч. II, st. 38 і далей.

овіч называе палітыку Пацёмкіна «дурачеством», але гэта ня зусім справядліва: гл. «К предсто- 50-летию воссоединения западно-русских униятов», асоб. адб., стар. 26, тут жа літаратура аб цёмнай справе.

Моск. О-ва истории и древностей. 1866, кн. 1, смесь.

[10] Сборник. Русск. Истор. О-ва, т. XXIII. N 238, стар. 620.

[11] Ibid., N 248.

[12] Сборник. Русск. Истор. О-ва, т. XIII, N 247.

[13] Ibid., т. VII, стар. 348.

[14] М.Коялович «Лекции по истории Западной России», 1864, стар. 20—21.

[15] Ва ўмацаваньні «западно-русского» разуменьня Беларусі выдатнейшае значэньне мелі тры вядомыя «запіскі» Іосіфа Сямашкі: першая — ад 5 лістапада 1827 г. на імя міністра асьветы Шышкова, дзе вылажаны социяльныя, эканамічныя і палітычныя патрэбы аб'яднаньня вуніі з праваслаўем; другая — ад 30 верасьня 1830 г. Мікалаю I і трэцяя — ад 26 лютага 1859 г. Аляксандру II аб патрэбах і формах змаганьня з полёнізмам у Беларусі. Гэтымі запіскамі І.Сямашкі цалкам быў падрыхтаваны грунт для «западно-русской» школы з сярэдзіны мінулага веку, ад якога часу мы і пачынаем свае нарысы.

[16] «Чтения», 1866, кн. I, стар. 103 — «О необходимости уничтожения отдельных прав в губерниях от Польши присоединенных».

[17] Гл. «Городские поселения в Российской империи», т. II, СПб., 1863; 18 ліпеня 1840 г. пры выпадку, калі яму трэба было падпісаць указ, у якім паміналіся губэрні Беларускія, Мікалай I, закрэсьліўшы назву «Беларускія», загадаў перапісаць указ з найменьнем кожнай губэрні — Віцебскай і Магілёўскай — паасобку; пры гэтым надпісаў уласнай рукой рэзолюцыю: «правила сего держаться и впредь, никогда иначе не прописывая, как поименно губернии». Цікава, аднак, што ў справаводзтве Сэнату назва «белорусские губернии» захавалася, нягледзячы на загад Мікалая I і пазьнейшыя забароны, на працягу ўсяго стагодзьдзя да 1893 г. (гл. загад Сэнату мін. унутр. спраў ад 12 чэрвеня 1893 г. аб выкупных актах у губэрнях «северо-западных и белорусских»; С.Рубинштейн «Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России» за 240 лет — с 1652 по 1892 год», СПб, 1894, стар. 849).

КАНЧЭЎСКІ

1923)

соф, асветнік, паэт і публіцыст. Адзін з тэарэтыкаў беларускай нацыя- ідэі. Скончыў Віленскае рэальнае вучылішча (1913). Вучыўся ў Пецяр- тэхналагічным інстытуце, на гісторыка-філалагічным факультэце Мас- а універсітэта (1913—1916). Са студэнцкай аўдыторыі забраны на вай- службу (1916). Пасля афіцэрскага вучылішча ў чыне прапаршчыка вая- Румынскім фронце (1916). З 1919 г. у Вільні. Браў удзел у беларускім на-асветным і грамадскім жыцці. Прыхільна ставіўся да ўкраінскага на- ьнага руху. Працаваў служачым у віленскім Саюзе беларускіх каапера- ў вучнёўскі гурток па геаграфіі ў Віленскай беларускай гімназіі. Сябра кага навуковага таварыства ў Вільні. Выступаў з артыкуламі, філасофскі- вершамі і перакладамі ў беларускім перыядычным друку (газетах «Бела- едамасьці», «Наша думка», «Наш сьцяг» і інш.). Перспектыву высокага нага, эканамічнага і палітычнага развіцця беларускага народа звязваў з ай дзяржаўнай незалежнасці Беларусі.

АДВЕЧНЫМ ШЛЯХАМ

Дасьледзіны беларускага сьветагляду

Час, калі трэба журыцца
Душою на сьвежых магілах
Пуста пранёсшыхся днёў.

М.Багдановіч

чаецца У.І.)

ь, як граніца паміж Усходам і Захадам. — Грунтоўная адзнака беларус- оры — духовае ваганьне паміж Усходам і Захадам. — Тыповыя адзнакі Усходу і Захаду. — Мэсыянізм Усходу і Захаду.

ны часы — часы агульнай заблутанасьці, часы паўстаньня пра- к быццам ідэалаў і іх канечнага зьніканьня праз недаўгі час... Тое, ней здавалася чыстым і сьветлым, штодзённа аплятаецца жыць-

даць беларусам права на законнае сярод іншых народаў існаваньне. У невыразнасьці беларускай культуры хочуць бачыць духовую сьмерць народу, яго няздольнасьць вызначыць свой уласны ідэал. Фармальна мы павінны згадзіцца, што ў нас неакрэсьлена культура, што ў нас смутны гістарычныя шляхі, але ў гэтым ня можна бачыць духовай беднасьці нашага народу, яго няздольнасьці ўласным крокамісьці да вытварэньня ўласных формаў жыцьця, — не, жыцьцёвыя акалічнасьці даводзяць аб іншым, што нават меней здольныя, меней сільныя народы вытварылі культурна-вызначанае жыцьцё. Калі беларускі народ не стварыў выразнай культуры, дык гэта дзеля таго, што ў гістарычнай спадчыне яго была вялікая трагэдыя народнага духу, якую перажыць выпала толькі двум-тром эўрапейскім народам: Беларусь ад X веку і да гэтай пары фактычна зьяўляецца полем змаганьня двох кірункаў эўрапейскай, пэўне — арыйскай, культуры — заходняга і ўсходняга. Граніца абодвых уплываў, падзяляючы славянства на два станы, праходзіць праз Беларусь, Украіну і хаваецца ў балканскіх краёх.

Дзесяцёхвяковае ваганьне сьведчыць аб тым, што беларусы, як украінцы і балканскія славяны, не маглі шчыра прылучыцца ні да аднаго, ні да другога кірунку. Мы не зрабіліся народам Усходу, але не прынялі й культуры Зах. Эўропы. За ўвесь час нас пачалі зваць цёмнымі.

Толькі па форме мы лічыліся каталікамі або праваслаўнымі, грамадзянамі Масквы і Расеі або Польшчы. Напавер, мы былі благімі сынамі і цэрквы і касьцёлу, і «ojczyzny» і «отечества». Толькі найбольш дрэнныя, духова-распусныя элемэнты нашага народу, як даўней — шляхта, а ў апошнія часы — частка страціўшай сувязь з народам інтэлігэнцыі, уцяклі ад беларускага карэньня, пакідаючы народ на свой уласны лёс. І народ застаўся жыць сам па сабе: духовым жыцьцём — з ідэаламі і пераконаньнямі паганскай веры, гаспадарчым — з прадвечнымі прыладамі земляробства: сахой, драўлянай бараной, цэпам і жорнамі, у тым «вечным бары», аб каторым так жудасна пяе наш беларускі паэт.

Але, адмовіўшыся ад карысьці выразнай культуры ў яе поўнасьці, народ схаваў незалежнасьць свайго духу. І вось зараз, калі набліжаецца вялікі крызыс датыхчасовых ідэалаў, калі ўся «культура» знаходзіцца ў небясьпецы і гатова разваліцца ў руіны, беларускі народ — як быццам зьнімаюць з яго векавыя ланцугі — прабуджаецца да жыцьця, да шуканьня новых ідэалаў, да стварэньня новых падставаў чалавечага жыцьця.

Гэта праўда, што мы мала маем, гэта праўда, што мы шукалі па чужых дарогах і, не знайшоўшы, або здрадзілі бацькаўшчыну і шлі да чужынцаў, або вагаліся паміж варожымі кірункамі. Але зараз прыходзяць часы, калі багач зрабіўся бедаком і пойдзе на вялікі шлях шукаць з намі,

...мі, новага багацьця, новага чалавечага ідэалу. А з глыбіні вякоў ...на нас Скарына, такі ж вагаўшыйся і шукаючы, і, жадаючы нас,

...зімнымі хвалямі Дзьвіны я быў візантыйцам — Юрым, а ў Кра...уды мяне пацягнула за эўрапейскай ведай, — лацінікам Фран... А дапраўды, я ня быў ні Юрым, ні Францішкам, а быў воль...езалежным духам, якога вы шукаеце, духам агульначалавечым ...ў беларускай скуры. Шукайце ж!»

...ньне паміж Захадам і Усходам і шчырая непрыхільнасьць ні да ...ні да другога зьяўляецца асноўнаю адзнакаю гісторыі беларускага ... Прыклад Скарыны, аб якім да гэтай пары няведама, хто ён быў ...каталік, ці праваслаўны, і пэўна, што і той і другі разам, адбівае ...ьявішча беларускага духу ў індывідуальнасьці, у душы нашага ...а інтэлігэнта. Гэтую рысу беларуская народная інтэлігэнцыя за... да нашае пары, але, як бачым, на тое ёсьць гістарычныя пры...

...веку славяншчына прымае хрэст, а разам шмат чаго як спадчыну ...дарсьцьвеннага, эканамічнага і духовага ўстрою Візантыцка-Рым...пэрыі. Заходнія славяны бяруць лацінскі ўзор, усходнія — візан... Беларусь апыняецца паміж варожымі кірункамі. Аб'ектыўны стан ...ымагае прыняцьця новае культуры, але гэтая культура ня тво...арганічна, а накідаецца неперапрацованая народным духам. Ус...і заходнія славяны прымаюць эўрапэйскую культуру з яе фар...га боку. Беларусь з гэтага часу пачынае вагацца. Як тая Рагнеда, ...ў палон кн. Валадзімірам, Беларусь павінна хрысьціць сваіх дзя... прымусам на ўсходні ўзор, але выхоўвае іх на старым капыл па..., у нялюбасьці да ўсходняга хрысьціянства. Крывавая барацьба ...кіеўскімі і полацкімі (беларускімі) князямі вызначае той час бе...й гісторыі і адбіваецца нават у «Слове аб палку Ігараве», дзе пя... вялікай бойцы на Нямізе, ля Менску. Гэты ж літаратурны па...адбівае і другую рысу тагачасных беларусаў: зрабіўшыся хрысьці...нны не запомнілі аб сваіх старых пераконаньнях. Князь Усяслаў ...к — добры хрысьціянін, ён слухае ўтрэню ў Полацку, але абяр...сівым ваўком і бяжыць да кіеўскай Сафіі на абедню.

...хільнасьць да старой паганскай веры зрабіла тое, што ў XIII в. ...сь злучаецца з «паганскай» яшчэ Літвой. Мусібыць, Зьніч літоў...нязя гарэў ярчэй, чымся крыжы кіеўскага князя і польскага ка...

...и Гэдыміна, калі кругом пачалося зьбіраньне славянскіх земляў: ...дзе — Калітой, на захадзе — Лакеткам, а асабліва часы Альгерда

Вітаўта, яго прыхільнасьць да польскага шляхоцтва, яго нявызначаныя адносіны да беларускіх князёў і народу зрабілі тое, што Беларусь траціць гаспадарсьцьвенную незалежнасьць, а разам і магчымасьць выказаць свой культурны твар.

Паміралі паганскія багі, а новых так і не прызнаў беларускі народ. Прыйшла Рэфармацыя, кінуліся беларусы шукаць новае слова, але і новае слова іх не задаволіла. Толькі старыя муры па вёсках і мястэчках сьведчаць, што ў самае сэрца Беларусі прыйшло кальвінскае казаньне, але не затрымалася, памёрла. За ім прыйшло каталіцтва. І вось, прыпадкова, дзеля чыста тэрытарыяльнай стычнасьці то з усходняй, то з заходняй культурай беларусы падзяляюцца на дзьве часткі, але застаюцца варожымі і непрыхільнымі да абедзьвюх.

З гэтага часу ваганьне народнага розуму і сумленьня не перапыняецца. Гэтаму ваганьню пачынае адпавядаць і блутаньне па нашым краі дзяржаўнай граніцы. То далёка на ўсход заходзіць яна, і ў тых паветах, дзе цяпер запомнілі аб польскім панаваньні, захаваліся гарматы і гэрбы «Gospodara Korola jego miłości sławnaj pamiaci Zykgimonta» і Уладыслава, і іншых, то, наадварот, у глыбіні Літвы вырастае магільны курган «ваяводы рускага цара» — глыбока ў нашай старонцы гаспадарылі тады казацкія шаблі.

Так плылі вякі... Зноў, на нашай памяці, п'юць ваду з Дняпра польскія коні, а праз колькі тыдняў над Бугам і Віслай гараць нялічаныя дымныя агні ворагаў і чуваць маркотную валгарскую песьню.

Да нашага часу беларускі народ ня ставіць апору ні ўсходняй ні заходняй хвалі і яны вольна перакочваюцца над яго галавой. Страціўшы ў сабе вольнага паганца, што маліўся пню, зьліваўся духам з вялікімі сіламі зямлі, пяяў прыгожыя песьні, сустракаючы вясьнянкамі Вясну або хаваючы Купалу, што мог вольна адпавядаць і вольнаму дыханьню ветру і руху свае душы, — страціўшы ўсё гэта, беларус ня ўбачыў нічога прынаднага і ў новым складзе жыцьця. Уплывы Захаду і Усходу ў перакручаных, спэцыфічна славянскіх, часам карыкатурных выразах, круцілі і гвалцілі душу беларуса, толькі прымушаючы яго ўбачыць, што ў чужой скуры заўсёды дрэнна, што трэба вытварыць нешта сваё, роднае, блізкае, арганічнае. Шмат вякоў беларусы вялі змаганьне з чужынскімі варожымі ўплывамі за сваю душу, і, здаецца, прыбліжаюцца часы, што будзе яна вольнай. Жыцьцё ставіць мяжу старажытным ідэалам і кліча беларускі народ, зьняважаны і забіты,ісьці нароўні з іншымі на будоўлю новага агульначалавечага ідэалу.

У гэты час хай будзе нашым правадыром і сьветачам старажытны Скарына, «доктар лекарскіх навук з слаўнага места Полацку», што хацеў лячыць беларускі народ праменьнямі духовай асьветы. Ён на сабе адчуў

ужацкіх культур і не прызнаў іх сваімі ў сваім сэрцы. Першы ад наў, што толькі праз разьвіцьцё асабістага і народнага духу дойы да ўсечалавечага ідэалу і на мужыцкую простую мову пераклаў ігу — тады адзіны праменьчык усечалавечнасьці.

и цягнецца карагод, што шукалі свайго ўласнага духу, вагаліся, ўваліся і гінулі.

найшоў свае праўды вялікі Адам і загінуў на чужыне з болем у блуталіся рамантыкі, у глыбіні сэрца хаваючы нуду і скаргу. Нааленьне павінна стаць апошняй чарадой пад пахмурным пажагм Скарыны: «І на Усходзе і на Захадзе — шукайце!»

ія вякі беларусы стаялі на раздарожжы: адзін шлях кіраваўся на другі на Усход; так нашыя сьцежкі, пачынаючыся разам, расхоў розныя, праціўныя бакі.

ўда, вызначанасьць абодвух культурных тыпаў пад уплывам часу сапсавалася: усходняе жыцьцё прымае заходняэўрапейскія адзнадварот; цяпер трудна казаць аб розьніцы, якая істнавала паміж змам і лацінствам, але, у кожным разе, і да гэтай пары моцна оцца культурныя асобнасьці абодвух тыпаў.

уховым выглядзе ўсходніх славянаў казалі шмат. Найболей вы- адзнакаю іх характару зьяўляецца нахіласьць да ўсяго скрайнага, ага, ясна падкрэсьленага. Усходні славянін ня любіць нічога пага, вечна шукае нейкай агульнай, адналітай формы, якой і пасьваё жыцьцё. Выкаваная на візантыцкіх узорах, так вырасла мас- гаспадарсьцьвеннасьць, якой былі пасьвечаны ўсе другія бакі нага жыцьця краю. Прыхільнасьць да выразнай аб'яднаўчае фораканчальнага і безумоўнага правядзеньня яе ў жыцьцё вызначыдэі адзінай палітычнай улады. «Уся ўлада цару» — гэты покліч зкі па свайму палітычнаму зьместу да лёзунгу сучасных усходніх лістаў: «Уся ўлада Саветам», і ў абодвых выпадках паказвае, што — не затрымліваецца пасярэдзіне, што кожную форму трэба праў найбольшай чыстаце.

Коль любить — так без рассудку,
Коль ругнуть — так сгоряча,
Коль рубнуть — так уж сплеча... —

характарызуе сябе вялікарос. Калі ён незадаволены істнуючым, абхоплівае зуда перавярнуць усё дагары нагамі. Такой рысай лася ўся чыннасьць Пятра, гэта ж бачым і ў сучаснасьці. Абхаё жыцьцё разам, зьмяніць і вялікае і малае, пранікнуць далейшыя ыцьця аднэю прызнанай формай, адмятаючы без ніякага жалю адобнае, — ідэя Усходу ўва ўсіх яго палітычных, сацыяльных і

камі і ворагамі, але потым, супакоіўшыся, варожыя кірункі мірна ...
юць разам і находзяць кампраміс, згоду, — змаганьне на Усходзе ідзе да
той пары, пакуль ня згіне апошні адкрыты вораг. Там кампрамісу няма
уступкі ня робіцца ні аднэй драбніцы. Дзеля гэтага на Усходзе адвеку
садзяць у турмы і зьневажаюць чалавека не за дзеі, а за тое, што ён го
ліць або ня голіць бараду або ня так, як трэба, носіць вопратку. Ус
драбніцы, усе абставіны жыцьця вымагаюць акрэсьленьня, вызнача
насьці. Ува ўсіх павінен быць адзін выгляд, адны пераконаньні, адзі
погляд на жыцьцё. Гэтым тлумачыцца дзіцячая самапэўнасьць расейскі
камуністых, яны ўсё жыцьцё пераробяць на адзін капыл. Чуваць, шт
яны лічаць неабходным стварыць сваю ўласную рэлігію, каб і ў гэта
галіне жыцьцё мела аднолькавы выгляд.

Такія жыцьцёвыя адносіны зусім незразумелы для Захаду; ягона
культура, наадварот, уся вырасла на барацьбе з скрайнімі кірункам
якія захацелі абхапіць жыцьцё цалкам. У Зах. Эўропе ня вытрымал
спробы ідэя адзінай рэлігіі: каталіцтва не апанавала ўсіх краёў, а нара
дзіла шмат пратэстанскіх вучэньняў, што далёка разыйшліся як ад сваі
го карэньня, так і паміж сабой. Не зрэалізавалася ідэя «Сьвяшчэнна
імпэрыі», хоць у працягу сярэдніх вякоў гэтае пытаньне стаяла на чарз
Імпэрыя рассыпалася на 5—6 неспадобных адзін да аднаго гаспадарсы
венных арганізмаў, разлучаных географічна і таксама разлучана пайшо
шых у сваім культурным жыцьці.

Такі лёс кожнай шырокай ідэі, якая хоча абхапіць усё жыцьцё: яе
Зах. Эўропе затруць, скароцяць, абцягнуць тысячамі кампрамісаў. Яш
прыклад: эўрапейскі сацыялізм. Другі Інтэрнацыянал, разбураны жыц
цём, цяпер шукае службовае пасады ў канцэлярыі капіталізму. Наагул
палітычным жыцьці ў праціўнасьць Усходу, дзе ня можа загінуць пры
цып канцэнтрацыі ўлады ў адных руках, або ў цара, або ў клясу, на З
хадзе ўся ўлада падзелена паміж уладаючымі клясамі, але ніхто ня м
поўнасьці ўлады і не зусім адапхнуты ад яе. Сіла эканамічная такса
падзелена, і ўласнасьці ў народным багацьці зусім не пазбаўлен на
пралетарыят, што зусім немагчыма для забітага, матарыяльна бедна
ўсходняга пралетарыяту. Акцыі расейскіх шахтаў, а ў часе вайны і г
падарсьцьвенных пазычак, купілялі францускія пралетары: кухаркі,
каёўкі, швайцары, звозчыкі; вось чаму цяпер пасьля нацыяналізацыі
сейскіх шахтаў і скасаваньня даўгоў яны адчуваюць сябе пакрыўджан
мі гаспадарамі расейскага дабра. Ангельскі работнік, можа ня ведаю
аб тым, карыстаў з эксплёатацыі індуса-земляроба, кафра-быдлаво
карыстаў прыбыткамі імпэрыялістычнага вырабу і гандлю, каб пал
шыць свой дабрабыт: мець кватэру ў 3-4 пакоі, электрычнасьць, газа
печ, піяніна, мяккія мэблі. Так само жыцьцё працівілася разьвіцц

...сьцяў, ставячы ім апор. Нават такая ўмеркаваная ідэя, як Ліга ...ў, радзіўшыся ў Амэрыцы, на эўрапейскім грунце пацярпела ка...у, дзеля таго, што здавалася залішне радыкальнай.

...а адзначыць, як цікавае зьявішча заходняга жыцьця, што разьбі...ска прыхільнікаў нейкай ідэі не складае свайго аружжа, а, прай...бойку, пачынае істнаваць як звычайны агульнаграмадзкі фактар. ...што па катастрофе каталіцтва яно істнуе і карыстаецца ў нейкай ...грамадзянства пашанай і падтрыманьнем. Наагул, варожыя кірун...аюць паразуменьня, ідуць на згоду, абяцаюцца падтрымліваць ...днаго.

...ага выплывае нейкі распыл жыцьця, істнаваньне шмат асобных, ...не зьвязаных часьцінак. Мір, як асобы, так і грамадзянства, не ...ы нейкім аб'яднаньнем. Усё рассыпана, усё падзелена, варожа ...нае жыве разам, згаджаецца, не пратэстуе. Да часу, пакуль няма ...й перавагі, аснова заходняэўрапейскіх адносін — кампраміс.

...беларусы, вагаліся паміж двума культурнымі тыпамі, ня ведаю...якога прылучыцца. Нам падабалася ўсходняя прастата, шчы...адпаведнасьць выгляду нутранай сутнасьці, якія вызначаюць ча...Усходу. Калі ён добры да каго, дык можа палажыць за яго сваю ...алі ён кажа, што любіць, дык ня зробіць ніякае прыкарсьці. Ста...ы прыклад — кіеўскі князь Сьвятаслаў: ён ніколі не ўжываў хіт...здрады. Ідучы на ворагаў, папераджаў іх: «Іду на вы».

...грунтоўная рыса Усходу нам вельмі падабалася, але прыкмецілі, ...авесьці яе цалкам у жыцьцё — немагчыма. Мы прыкмецілі, што, ...маны карыснай, можа быць, і ёсьць яшчэ мана сьвятая. Ня толь...я карысьці і з прычыны нізкіх пабуджэньняў нельга называць ...орагаў — ворагамі, а з прычыны грунтоўнай невыразнасьці ..., калі часта самыя простыя рэчы трудна назваць іх уласнымі ...мі. Прыклады на кожным кроку даводзяць нам аб гэтым. Не аб ...рэчы можна пэўна сказаць, ці любіш яе, ці не, ці добрая яна, ...ая. Вялікі абшар жыцьця застаецца невыразным, цёмным, і толь...ікай тугой гэта шэрае можна назваць белым або чорным.

...што Захад уцяміў гэтую праўду, нам вельмі спадабалася і было ...прынадна. Заходняе цьвярозае пачуцьцё здавалася нам зусім ад...ым да сапраўдных абставін жыцьця. З гэтага пачуцьця выплывае ...эўрапейская цярпімасьць да розных кірункаў людзкой думкі і яе ..., з гэтага вынікае і тое вельмі прыемнае асабістае захаваньне за...эўрапейца, якое сваёй далікатнасьцю так адзначае яго ад прос...рубога Усходу.

...вось, нам вельмі падабалася і цягнула шчырасьць і вызнача...

гаў ад нас прыняцьця свайго, усходняга выгляду, які, па усходняму ра-
зуменьню, быў абавязковым. «Славянские ручьи сольются в русском
море» — вось як падгрунтоўвалася абавязковасьць абмаскаліцца. З гэта-
га вынікае гвалт і ўціск нашай індывідуальнасьці, з гэтага гвалтоўна
жаданьне адняць наш твар. Яны ня ўцямілі, што разам з беларушчына
мы трацім і лепшую частку чалавечнасьці.

Нашага вызваленьня, нашага ратунку ад прымусу Усходу мы чака
ад Захаду. Ён ішоў да нас з прыемнай усьмешкай на рожавых вуснах,
мы гістарычна пазнаёміліся з гэтым ласкавым выглядам. Праўда, на
шым бліжэйшым Захадам былі славяне, палякі, і заходнія ўплывы пры
нялі ў іх спэцыфічна-славянскія выразы, але ўсё ж гэта быў Заха
Прынцып ня толькі не лічыць шэрае чорным, але сьцерагчыся і бела
назваць белым быў прыняты і нашымі суседзямі. І глыбокія народны
гістарычныя дасьледзіны навучылі нас, што калі заходні чалавек робі
вам прыемнасьць, дык гэта ня знача, што з яго боку ня будзе прыкрас
ці. Яго пацалунак сьведчыць ня толькі аб прыхільнасьці, але і аб магчы
масьці здрады. Такія ўжо глыбокія народныя дасьледзіны.

Гэтая рыса Захаду моцна адчувалася ў яго адносінах да нас. Ён пры
нёс нам найлепшыя ідэі: гуманістычныя, лібэральныя, дэмакратычны
але разам з пекнымі ловамі заўсёды зьмяшчаліся гвалт духоўны і экан
мічны, эксплёатацыя, уціск, зьнявага. Пекныя словы і благія дзеі ня
дзіўна і незразумела для нас ужываліся ў заходнім жыцьці.

Усход гвалціў нас у імя шырокіх заданьняў: у імя зьліцьця ўсіх сл
вянаў, у імя аб'яднаньня пралетарыяту ўсяго сьвету. І гэта ня толь
адзнака маскалёў, а ўсяго Усходу наогул, бо нават адзін харвацкі паэ
той кажа, што харваты абновяць сьвет, пойдуць на чале паўстаньня пр
ці «гнілога Захаду» і створаць вялікі ўсясьветны культурны сінтэз. А З
хад не такі, Захад такой абмылкі ня зробіць: ён ведае няздольнасьць, н
магчымасьць рэалізацыі такіх ідэй. Але практычна адносіны да нас У
ходу і Захаду розьняцца толькі ў драбніцах: не па сутнасьці, а толькі
колькасьці, велічыні. Усход адразу захоплівае шмат, Захад — па сва
далікатнасьці — меней. Ніводзін эўрапэйскі імпэрыялізм не параўнае
ца ў сваіх замерах і плянах з маскоўскім Інтэрнацыяналам, таксама
Варшава ніколі ня квапілася на Маскву або Прагу, тады як Масква з
сім шчыра ў сваім славянафільсьцьве хоча валодаць і Прагай, і Варш
вай, і Белградам, і Сафіяй.

Затое Захад — вялікі чалавек на малыя справы, і яго здольнасі
моцна адбіваюцца на беларускай шыі. Польшча ня верыць у сваё сл
вянскае прызваньне, яе мэсыянізм — усходняга капыла, яго творца
беларус па крыві — Міцкевіч. Але для сапраўднага паляка яго мары
так, пекныя словы, а арганічна зразумелай і прыемнай польскаму сэр

я «idea jagiełłońska», вельмі далёкая ад міцкевічаўскага мэсыяніз-
кі штучна ім прыаздобленая. Тут справа не ідзе аб усім сьвеце,
славянах, не — Польшча хоча быць «od morza do morza».
ь ідзе гвалт над нашымі душамі, бо мы прыпадкова апыніліся
паміж абодвымі морамі. Тут Захад ідзе з усёй жорсткасьцю
гвалт, прымус, зьдзек, вырываньне душы беларуса ідзе разам з
рыбутамі прыемнага заходняга твару.

ўгія вякі гнёту і зьдзеку над нашай душой мы ўцямілі, што якую
лком не накінь чалавеку, ён застанецца незадаволеным, бо заў-
захоча перш-наперш быць самім сабой, чалавекам, а не зама-
м каталіком або праваслаўным, выгаленым на адзін капыл ра-
ці паляком, прававерным буржуём ці камуністым. У гэтыя цес-
эрныя рамкі не ўсадзіць вялікай душы чалавека. Векавое дась-
не кажа нам, што вольнага разьвіцьця нашага духу не запаўняе
дняя, ні ўсходняя культура, бо яны абяртаюцца ў формах гвал-
людаежнага мэсыянізму і розьніца між імі толькі ў назовах, лё-
а іх аціскаючыя ланцугі аднолькавы для нашага духу.
а шукаць на другіх шляхох...
запэўніць нашаму народу вольную творчасьць ува ўсіх галінах
, трэба стварыць і адпаведныя, свае, беларускія формы жыцьця.
зусім ясна, але ў сьветлым імкненьні духовага адраджэньня ха-
і вялікая небясьпека: каб як замест чужацкіх мэсыянізмаў не
ць свайго, уласнага, каб як знойдзеныя формы новага беларуска-
ьця не зрабіліся для нас саміх вялікай турмой і зьдзекам. Бо на
дзе чужацкіх мэсыянізмаў мы бачылі, як страшэнна сьціскае
атрымаўшая неакрэсьленую ўладу форма. З нашага высокага
індывідуальнага і народнага адраджэньня ня створым жа гвалту
і для іншых, ні для саміх сябе: не павінна быць беларускага мэ-
у. І ў вялікім і малым, і для сваіх і чужых ён — прымус, зьдзек
ць. Уласным коштам — мільёнамі сьмерцяў, хваробы, нуды слу-
ы чужацкім мэсыянізмам. Не на гэтай падставе збудуем нашу бу-
.
а шукаць на другіх шляхох.
а пазнаць, дзеля чаго сучаснае жыцьцё нашых суседзяў прыняло
ціскаючыя, гвалтаўнічыя, бяздушныя формы.

II

**ьне формаў і змаганьне з імі — гістарычны зьмест Эўрапейскага жыцьц-
Жывучасьць сацыяльнай формы. — Духовае мяшчанства. — Патрэба
зьменнай, ліючайся формы.**

Рымскае, а яшчэ раней Грэцкае гаспадарства згінулі з прычыны д
ховай распусты, дэмаралізацыі. Апошняя ж была вынікам канфлікту п
між асобай і хаўрусам, гаспадарствам. Хаўрус не адпавядаў жаданьня
асобы сваімі захопліваючымі імкненьнямі, барацьба асобы проціў уціс
хаўрусу здэмаралізавала і асобу і хаўрус, і яны загінулі. У змаганьні п
між сабой гарадоў, гарадзкіх партыяў і жадаючых безумоўнай волі ад
нак развалілася эльлінскае гаспадарства. Рымская імпэрыя, наадвар
задавіла, згвалціла асобу, пашыраючы рабства, душачы грамадзянск
пачуцьцё, творачы саладкаваты шавінізм: «dulce et docorum est pro pat
mori». Так згінуў і Рым, выpадзіўшыся ў вялікі хаўрус незадаволены
узбаламучаных рабоў. Ні антычная думка, ні антычнае рэлігійнае п
чуцьцё справы зносін асобы і хаўрусу ня вырашылі, як ня выраш
пытаньня аб адносінах вечнага і сьмертнага, канечнага і безканечна
Гэтыя пытаньні разам з выпрацаванымі формамі жыцьця перайшлі
сучасных народаў.

Барбарская няўмеласьць спраўляцца з усёю грамадаю і рознас
жыцьцёвых праяваў выклікае прыхільнасьць да заўсёднай выразна
вызначанай формы. У такой форме барбары пачулі патрэбу ў той ч
калі іх сацыяльнае жыцьцё пашырылася і ўзмацавалася. Для індыві
альнасьці ня трэба формы. Дух жыве пачуцьцём, яму ня трэба сым
ляў: «Дух дышыць, гдзе хоча». Толькі ў зносінах з падобнымі да сябе
сьветам надворным робіцца патрэбнай вызначанасьць — форма. Зак
уласнага сумленьня замяняецца агульнаабавязковай маральлю, фарма
ным, абычаёвым правам, з якога разьвіваюцца ўсе іншыя формы пра
вога жыцьця. Калі барбары сутыкнуліся з выпрацаванай эльлінск
культурай, дык адразу на іх сацыяльнай творчасьці моцна адбіліся
тычныя ўплывы, але, на жаль, толькі з выгляднага боку. Спачатку б
ныя барбары зусім ня ведаюць духоўнай спадчыны старажытнасьц
толькі паволі з ёю знаёмяцца. І гэта няведаньне старога духу станов
сапраўдную нядолю новай Эўропы. Тое, што толькі цяпер пазнаў суча
ны філёзаф Бэргсон, казаў 25 вякоў назад Гэракліт Цёмны: «Усё
шыцца, усё цячэ, нельга два разы плёхнуцца ў тую самую раку», а пр
хільнасьць да заўсёднай зьдзеравянеўшай, зьмярцьвелай формы,
нязьменных рэчаў і ідэяў высьмяяў у сваіх камэдыях Арыстафан.

І вось эўрапэец стараецца зьдзейсніць сваю прыхільнасьць да цьв
дых формаў; Усход рыпаецца ўзяць візантыцкую спадчыну, як вала
рогі, і ў аднальковасьць формы ўцісьнуць усё жыцьцё, нягледзячы на
што такі спосаб прыгнятае, губіць усё жывое; Захад карыстае багацы
рымскае культуры і ў сваім жаданьні ўсё ўсталяваць, вызначыць, с
радкаваць хоча зафіксаваць вечную зьменнасьць і цякучасьць жыц
аб якіх казаў Гэракліт, у вялікім ліку нежывых; затое цьвёрдых, пры

апэйскаму пачуцьцю формах. Сярэднія вякі праходзяць пад зна-
аноўленай формы, дагмату, падпарадкаваньня аўтарытэтам.
кам Адраджэньня пачынаецца пратэст: у рэлігіі проціў дагмату і
у філёзофіі і мастацтве — проці дазволенага і ўстаноўленага, у
ы — проці суровых формаў людзкога прыгону. Апошнія настроі
оцца ў цэлы рад паўстаньняў па ўсёй Эўропе, пачынаючы ад паў-
ў Англіі 1381 г. і канчаючы Сялянскай вайною 1525 г. Зьяўля-
чэньне аб самацэннасьці чалавека, яўляецца новы сьвяты —
шак з Асізіі, каторы кажа ў праціўнасьць афіцыяльным перака-
м, што сутнасьць чалавека і яго імкненьня ня грэшны і паскуд-
обры і сьветлы, што ня трэба ланцугоў пакуты, што жыцьцё па-
ыць радасным і прыгожым.

джэнскі пратэст ня зьдзейсніўся да канца дзеля сапсаванасьці
ца. Яму ізноў захацелася цьвёрдай формы, ён не пазнаў яшчэ,
кная гэткая форма — ланцуг для жыцьця. Зноў ён зьвяртаецца
ычнай формы і будуе на яе падставе ложнаклясычныя мастацтва,
і мараль да новага пратэсту — Француской рэвалюцыі, ня ўця-
таго, што старое аджыло, спарахнела, што нельга жывога ўкла-
труну аджыўшага. На вогнішчах, запаленых рукой Кальвіна, гіне
уючы дух пратэстанцкіх рэлігіяў; яны, паўсталыя з абурэньня
ежывой літары, хаваюцца ў плашч дагмату і формы. Зноў усё як
замірае да новага спалоху.

д спазьніўся блізка на два вякі. І ў Маскве вынікае пратэст проці
бчай формы і разьліваецца Смутным часам, рэлігійным раско-
вінаўскім паўстаньнем. Там справа не даходзіць ні да якіх выні-
пратэст не вылупляецца далей анархічных выпадаў. Заместа шу-
іншых формаў Усход, з усёю сваёю скрайнасьцю, адмаўляецца
ясна, што жыцьцё, якое ня можа ні моманту абыйсьціся бяз
перамагае.

а, гэтае зацьверджаньне гучыць крыху абстрактна, але зусім зра-
што амаль уся жыцьцёвая нядоля мае сваёй падставай неадпа-
ць жыцьцёвага зьместу тым формам, у якія ён уложаны. Усе ня-
, як індывідуальныя, так і сацыяльныя, залежаць якраз ад таго,
рмы жыцьця заместа таго каб служыць чалавеку, маюць сілу ва-
ім, сьціскаючы і затрымліваючы яго духовыя імкненьні.

мы жыцьця нам не накідаюцца, мы самі творым іх, мы самі, у
трэбы, надзявалі нашы ланцугі, але тады яны былі неабходнымі:
і сям'ю, гаспадарства, суд, касьцёл, партыю; гэта стварылі мы
мат чаго ўжо сьціскае, душыць нашу вольнасьць, але створаныя
маюць сілу вялікай жыцьцёвасьці. Заместа таго каб служыць ча-

Форма — вынік чалавечай творчасьці, а чалавек творыць заўсёды ка
хаючы, ён любіць дзіця свае творчасьці, жадае яму вечнага істнаваньн
у гэтым — першая падстава жыцьцёвасьці і сілы формы. Маральны з
кон, абычаёвае права, у творчасьці якога прымае чын амаль што ўвес
народ, заўсёды мае адзнаку боскасьці. Творацца легэнды і казкі, ш
Бог сходзіў на зямлю і даў людзям гэты закон. Першы людзкі маральн
кодэкс — Дзесяць запаведзяў — прыйшоў з маланкаю і грамніцамі
самаго Бога, каторы ў хмарах сходзіў на гару Сінай. Так, адзнакаю бо
кага натхненьня народ надзяляе кожную абычаёвую форму. У гэтым
сіла, магчымасьць валадаць людцамі, гвалтаваць іх, калі форма нав
страціць свой сэнс і запатрабуецца новае.

Другая падстава жыцьцёвасьці і сілы формы — карысьць. Калі чал
веку або грамадзе істнуючая форма здаецца карыснай, тады заўсёды э
істычныя мэты аздабляюцца істнуючай формай. Так, формай касьцё
карысталася духавенства. Ідэя хрысьціянскай любасьці прыкрывала
мыя дрэнныя карысныя замеры: «Хто дарыць цэркві — таму вечн
спасеньне, хто адніме ад другога і дасьць цэркві — таксама спасень
душы, а хто адніме ад цэрквы, таму — праклёнства і вечныя мукі». Т
духавенства ўсходняе і заходняе карысталася прыхільнасьцю народу
хрысьціянства, каб павялічваць свой маёнтак. У свой час ідэя гаспада
ства зрабілася канечнай, неабходнай; яе зрэалізавалі ў пэўных форма
Цяпер жа невялікія кучкі буржуазіі, шляхэцтва ці палітычных бадзя
напінаюць горла ад каханьня да бацькаўшчыны. Справа ў тым, ш
форма сучаснага гаспадарства з яго паліцыяй, прымусам і турмамі
пэўняе ўдачу іх цёмных справаў, і пратэст проціў вяльможнага машэ
ства раўняецца да здрады бацькаўшчыны і бяз літасьці караецца. У
рывах сацыяльнага натхненьня родзяцца палітычныя партыі, а п
колькі гадоў, бачыш, жменька здольных хлапцоў круціць чалавечыя
ловы, а разам не запамінае і аб сваёй кішэні.

Чым слабей разьвіта духовасьць чалавека, тым большую вагу набі
форма: звычай, дагмат, дактрына, незразумелы лёзунг. Добра ведама
ла абычаёвага права ў сялянскіх масах, фанатычная рэлігійнасьць у цё
ных малаасьвечаных народаў, іх прыхільнасьць да патаемных рэлігійн
формулаў у незразумелай мове. На нашых вачох вырастала дзіўная с
палітычных лёзунгаў, таксама незразумелых, а часам і пазбаўлен
зьместу, характару як самага рэакцыйнага, так і ультрарадыкальна
якія маса сустрачала дружнымі воплескамі.

Чым душа цямней, тым панаваньне формулы непадзельней. На ка
чатак форма перакручваецца ў старажытнага малоха, у вогненнае жа
ло каторага маткі кідалі сваіх дзяцей. Сколькі малохаў захавалася да
шага часу! Сколькі ім прынесена незразумелых, непатрэбных ахв

ная прыхільнасьць масы, спрытная агітацыя — і зноў вантроба
жрэ лепшыя, сьветлыя, маладыя сілы чалавецтва, пэўныя ў
то яны гінуць за лепшыя ідэі чалавецтва, што яны прыносяць
ццё на аўтар агульнасьветавай праўды.

даньне формы над жыцьцём накладае на яго сваю пячатку: забі-
патрэба нерухомасьці і спакою. Заўсёднасьць і цьвёрдасьць ро-
ушы прыемнай і неабходнай, як патрэба хадзіць па цьвёрдай
не па вульканічным грунце.

сь большасьць эўрапейскага грамадзянства набывае ідэялёгію,
ожна назваць духовым мяшчанствам. Яно ня лічыцца са зьмен-
вечнай цякучасьцю жыцьця: вечная патрэба зьмяняцца, шукаць
— надта марудная і клапатлівая праца. Адсюль выплывае пры-
ьць да markup рознага роду аўтарытэтаў, пашана да пісаных законаў і
туцыяў, зацьверджаньне дактрын, устаноўленай маралі, пава-
сваіх і чужых «цьвёрдых» перакананьняў, здольнасьці чалавека
іць ім сваё жыцьцё, нягледзячы на тое, ці адпавядаюць яны яго
аму перакананьню, ці не: усё гэта ня робіць клопату ў кожным
думаць, як трэба рабіць, і зьвяртацца да ўласнага сумленьня.

тура духовага мяшчанства выгадавала дзьве сапраўдныя сілы:
дысцыпліну. Мода моцна трымае жыцьцё ў сваёй уладзе: яе дык-
пачынаецца ад выгляду вопраткі і канчаецца на перакананьнях
а. Мода прымушае яго падпарадкавацца яе ўказам, угрунтаваў-
самым сэрцы чалавека. Ён пачынае саромецца свае вопраткі па-
га сэзону, баіцца паказацца адсталым у сваіх перакананьнях: рэ-
, палітычных, філёзофскіх. Мода стварае псыхоз на кіданьне ў
анства, вяртаньне на старую веру, прымушаючы кожны раз ча-
заставацца артадоксам. Мода прымушае быць сацыялістым, ці
ым, гледзячы па настрою масы. Працівіцца модзе — небясьпеч-
эта можна страціць галаву. Толькі адзінкі, вышэйшыя за масы,
оцца ў часы рэвалюцыяў і наогул масавага псыхозу заставацца
ой. Ці ж можна было рызыкаваць пры трэцяй Імпэрыі быць ка-
м, а пры камуне — прыхільнікам імпэрыі?

не дапамагае мода, на сцэну выплывае дысцыпліна. Апошняя
бараніць выпрацаваныя ідэалы, берагчы існуючыя падставы
. Дысцыпліна, вельмі паважаная праз грамадзянства, гэта здоль-
пераламаць сябе і маўчаць, прымаючы тое, проці чаго дух пра-
з чым сумленьне не згаджаецца. Дысцыпліна пранікае ўсе куткі
; яна бывае: рэлігійная, грамадзянская, партыйная, маральная,
ая. У кожным разе, забараняе чалавеку рабіць па яго ўласнаму
ню, а толькі па выпрацаванай форме. Гэта — ланцугі, каторымі

Як толькі ідэя хаваецца ў драўлянасьць формы, няма ратунку, ян... трухлявее, зьнікае. Паглядзеце, што зрабілася з хрысьціянствам і яго к... рункамі, калі яно прыняло форму цэркв. Дух яго зьнік, яго няма ў су... часных мураваных сьвятынях. Дух нацыянальны заўсёды мацнейшы ... чысьцейшы ў народаў прыгнечаных. Разам з пачаткам рэалізацыі ўла... най гаспадарсцьвеннасьці, з яе ўціскам, нацыянальны дух прыніжаец... або і зусім гіне (прыклад Расеі і Польшчы).

Здавалася, што сацыялістычны, рэвалюцыйны рух вольны ад духова... га мяшчанства. Жыцьцё даводзіць, што не, што самая рэвалюцыйна... ідэя, зрэалізаваная формулай, памірае ў сваёй сутнасьці, траціць сва... жыцьцёвасьць. Прыхільнасьць да пісаных праграмаў, зацьверджаны... дактрын і лёзунгаў так моцна нават у рэвалюцыянэраў, што яны зар... жа накідаюць жыцьцю свае формулы і замест таго каб яго разьвіва... мардуюць яго, зачараваныя гукам знаёмых лёзунгаў, ня бачачы, што... труне формул калісь сьвятыя ідэі змарнелі, сплясьнелі, што час пра... шоў і вымагае новай творчасьці.

Духовае мяшчанства было заўсёды, дзе захоўваліся сьвятыя традыц... сьвятыя асобы, рэчы і ідэі, прымусовае здаваленьне істнуючым, быцца... «усё добра, лепей ня трэба», — а ўсё гэта было адвеку. У нашы часы т... кі духовы сьветагляд зрабіўся блізка што агульным. Вольная творчась... уцякла ў навуковыя кабінэты і студыі, а жыцьцё цалкам аддана ў пра... форм для самых формаў. Запраўды, што робяць нашы парлямэнты, ур... ды, суды, цэрквы, партыі, як не ўганяюць жыцьцё ў труну формаў? ... якім чынам ідзе сама праца? Характэрным зьявішчам Эўропы зьяўляе... ца канцэлярыя. Праца яе сьціснута статутамі, інструкцыямі, палажэн... нямі, і гэтай жа самай стравай яна трактуе тых, хто да канцэляр... зьвернецца. Уціснуць жыцьцё ў формулу — вось яе заданьне. І з гэты... спраўляецца вельмі шчыра. Трэба прызнаць, што ня толькі ўрады ўж... ваюць канцэлярыю; яе дух прабіваецца туды, дзе павінна была б пра... ваць творчая сіла: у перадавыя партыі, прафэсыянальныя саюзы, каап... ратывы. Дух зьмярцьвеласьці вісіць над усёй грамадзянскай працай.

Час пераканацца, што няма формаў унівэрсальных, формаў, ахоп... ваючых усё жыцьцё і яму адпаведных. Не затрымалася чалавечае су... леньне ні на аднэй форме, цудоўны цяг імкне яго далей, вышэй. Уп... ўсе формы, якія хацелі панаваць над чалавекам, бо ня можна з чыст... сумленьнем пасьвячаць ім сваю душу. Ляжаць разьбітыя і растрэскан... каля ног чалавека малох рэлігіі, гаспадарства, пісанай маралі і яшчэ... яшчэ.

Ня мёртвыя формы, а сам чалавек — гаспадар свайго жыцьця. ... творыць усе формы жыцьця, яны залежны ад чалавека, а не чалавек ...

таваецца пад мёртвай уладай струхлеўшых формаў: рэлігіі, маралі, , агульных зданьняў. Час зразумець, што жыцьцё кіруець форма-наадварот, што сам чалавек, яго вялікая, родная сонечным ко-ла, яе натуральныя імкненьні да сьвятла, харараства, праўды — жыцьця, што ў праўдзівым незалежным жыцьці няма месца ні , ні ахвярам.

а памятаць, што жыцьцё цячэ, што душа чалавека не стаіць, што павінен укладаць сваё жыцьцё так, як яно разьвіваецца і ліецца. ь, гэта незразумела і нячутна. Гэтае права гвалцяць і над ім зь-цца ад часоў, калі палалі жывыя вогнішчы Нэрона і сьв. інквізі-нашых часоў кулямёту і гумовай палкі.

одвух культурах Эўропы над жыцьцём зьдзекуецца форма: у ад-маналіт, у другой — рассыпаная ў крышталы. Бальзамаваць жа не жывых, а толькі трупы. Прырода нам даводзіць, што еднасьць і сутнасьці — неабходная ўмова жыцьця. Форма павінна быць, жывое ня можа абыйсьціся. Толькі бесканечнае, вечнае ня мае У форме — сутнасьць матар'яльнага жыцьця. А яно ліецца, як мяняецца, як косы сонца ў каплях расы. Чалавечая душа — та-капелька, іграючая кветкамі косаў. Трэба ж не сьціскаць, не ха-утлярамі гэтай гульні, трэба даць поўную магчымасьць зіхацець ым багацьцем фарбаў. У гэтым сэнс жыцьця і яго хараство.

ытарнаваньні формаў жыцьця да гэтай зьменнасьці, ліючасьці, у ні формаў жыцьця элястычных, цякучых, зьменных — зьмест ны, зьмест індывідуальнага і сацыяльнага ідэалу.

III

ць, як жыцьцёвая падстава. — Творчасьць, як касьмічная сіла. — Су-алітычная чыннасьць не запэўняе сацыяльнай творчасьці. — Незалеж-кненьне. — «Усё існуючае — разумна...» — «Усё існуючае — нера-зумна...» — «Усё існуючае — творча».

ашай пары мэтай выхаваньня было навучыць жыцьцю, гэта зна-чалавеку гатовыя шаблёны, як кіравацца ў тых ці іншых выпад-хаваньне імкнула, каб выпрацаваць у чалавеку пашану да прыз-праўд, каб імі кіравалася чалавечае сумленьне. Існавала і існуе аньне, што ёсьць нейкі філёзофскі камень, які памагае па ўсіх і сьцежках.

сь што выпрацавалі такія зданьні: таннае самаздаваленьне, духо-чанства, стаячае балота, адсутнасьць творчасьці. Праўда, труд-кную часіну тварыць, чым ужываць гатовае, лягчэй здаваляцца джаным прыкладам, чым шукаць адпаведнейшага, але хараство і е жыцьця якраз залежаць ад таго, ці прытарнаваны да яго, ці ад-

лавек здаволіць сваё прыроднае імкненьне быць тварцом. Цяпер жыц
цё поўна нядолі, бо мы ня ўмеем быць тварцамі. Мы робім з нашаг
жыцьця нямілую ні сабе, ні каму іншаму турму, і нерухомы, нятворч
дух пануе ў нашай панурай штодзённасьці. Нятворчыя рабы, мы лёгк
схіляемся прад кожным ідалам-формай. Толькі невялічкая частка лю
дзей хочуць быць сапраўднымі творцамі, ды заказаны ім творчыя шлях
ў абшары грамадзянскай і асабістай штодзённасьці, і ўся іх творча
энэргія кіруецца ў вольныя даліны мастацтва і навукі.

Сапраўды, што такое мастацтва? Гэта, перша-наперш, тварэньн
чыстай формы, безканечнае, невычарпанае тварэньне. Чым вышэй мас
тацтва, тым ясьней у ім самастойнае шуканьне і стварэньне формы
Зьмест усё болей адрываецца ад жыцьця, абасабляецца. Літаратура пера
ходзіць у музыку, малярства, у скульптуру; і ў музыцы гук пачына
жыць самастойным жыцьцём: нас цікавіць гармонія гукаў у тэй форм
якую яны прымаюць у музычным творы. У скульптуры асобную знач
насьць мае цела, маса, каторая пад рукой мастака пачынае жыць улас
най гармоніяй, якой няма ў сапраўдным жыцьці. Праўда, такой гармон
паміж зьместам і формай у жыцьці няма, і мастацтва нам дае толь
прыклад таго творчага жыцьця, якое павінны тварыць і людзі.

Што мы далей бачым у мастацтве. Ці яно калі-небудзь здаволена,
мастак калі-небудзь схінае галаву перад споўненым творам, ці паклан
ецца ён створанай форме? — Не!..

Твор скончаны, душа выявілася... і далей, далей безупынна, без ста
ку. Для мастака няма такога самаздаваленьня. Калі душа выявілася ў а
ным абразе, яна ўжо перарастае яго, шукае ў глыбіні свае сонечнае і
тоты яшчэ глыбейшага, яшчэ адпаведнейшага сваёй нутранай праўдз
Дзеля гэтага мастацтва ня мае свайго канону, ня мае зацьверджан
шляхоў, абразкоў. Калі мастацтва ўступае на гэты шлях, яно гіне: т
было з усімі прыкладамі мастацкага акадэмізму. Апошні, як прызнаны
азначаных шляхоў мастацтва і нейкіх абавязковых абразкоў, душы
вольны творчы дух і, ня творачы нічога новага, нарэшце гіне ва ўла
ным соку.

Вось як рашае пытаньне аб цякучасьці жывой чалавечай душы і пр
тарнаваньні да яе формы вышэйшая чалавечая парода, найболей су
ленная парода творцаў: безустаннай творчасьцю, адсутнасьцю самазд
валеньня, вечным шуканьнем, вечным імкненьнем далей, у глыбін
жыцьця.

Вось і мы ў нашым штодзённым жыцьці павінны стаць такімі тва
цамі. Зьдзейсьнілі адну форму жыцьця, а ўжо ў глыбіні душы хаваец
новае, яшчэ смутнае і невыразнае, а ўжо нездаваленьне, што дрэнна
тое й гэтае. Не глушэце такога нездаваленьня і сапраўды ня «ўсё істн

...разумна», верце голасу вашага сумленьня, жаданьню зьмяніць ...быць жыцьцё. Разумней паляпшаць паступова, кожны дзень, слу...голасу сумленьня, чым у гаротныя часы рэвалюцыяў ня быць у ...рымліваць голасу помсты і крыўды.

...ня будзе для чалавека нічога нерухомага, сьвятога: ні дактрын, ...ых усё жыцьцё ў труну выразнай формы, ні зацьверджанай мара...ожны дзень і гадзіну, на кожнае ўздыханьне. Хай ня будзе строгіх ...ываў, падстава якіх незразумела і далёка пачуцьцю. Хай ня будзе ...каў у футлярах». Бо ўсё гэта затрымлівае жыцьцё, пазбаўляе яго ...ьці. Хай гучыць у сэрцы кожнага старое, як сьвет, і, як ён, праў...

...рушыцца, усё цячэ, нельга два разы плёхнуцца ў адну раку».

...а чалавечая, што прыходзіць у сьвет падзівіцца з яго харaства, ...ыходзіць адзін раз у сьвет, ні да каго не падобная і адзіная на ...ляху і назаўсёды выходзіць з матар'яльнага жыцьця, такая душа ...ая павінна чуць сваё права жыць і тварыць, як кажа яе сумлень...то іншы ня створыць душы, не заменіць ніводнага дня, ніводнай ... яе самастойнага, самацэннага жыцьця. Чалавечая душа, што ...а ў сьвет адбіць радасьць ігры жыцьцёвых косаў, напаіцца іх ... і ласкай, павінна разьвярнуць усю моц свае творчасьці, каб ... ў творчым тэмпе сусьветнага дыханьня, сусьветнай гармоніі, ...насьць якой адчувалі зорныя душы піфагарэйцаў, каб потым у ...вым стамленьні схіліцца ўзноў на ўлоньне вялікай Маткі-Матэ...аткі-Невыразнасьці, Маткі-Непачатасьці, поўнай сілы і моцы, ... смутку і нераджонага жыцьця.

...ка Марыя — падстава ўсяго існуючага. У ёй зьліты ўсе сілы: ва... і кахаючыя, творчыя і руйнуючыя, але сама яна — невыраз... незразумеласьць, толькі магчымасьць тварыць, а не самая твор... Яна — аснова жыцьця... Як старавечны бог Ксенафана — ка...зі, дзе зьмешаны вада і зямля, паветра і агонь — у невыразнась...ькі ў магчымасьці і жаданьні радзіцца, стварыцца. Поўна яна ... поўна галасоў няясных, быццам шапаценьне нераспушчанага ...лепету нерадзіўшыхся дзяцей і зьвяркоў: быццам сокі жыцьця ...ь, шукаючы сьвету, чакаючы свайго нараджэньня.

... адхіляецца прадвечны туман, быццам хмары нараджаюцца, ... тоненькія цуркі цягнуцца ўвыш, угару... родзіцца першы нагад ...ьцё, падзяляецца сьвет і невыразнасьць зьмроку... але яшчэ няма ...жыцьця, няма творчасьці. А калі зазіхаціць першая маланка, шы...ліскучай істужкай злучаючы высокія, быццам пазбаўленыя цяж... хмары і цёмнае, чорнае, невыразнае ўлоньне Маці-Матэры, за...

Купала, жыватворны дух, жыватворная форма... Вось адвечная гармонія паміж невыразнасьцю-матэрыяй, істотай усяго жывога, з творчым духам, каторы дае ўсяму жывому форму.

І мы з лана Маткі-Матэрыі з вечным творчым духам агнявога Купалы прыходзім у сьвет, каб тварыць формы, каб з мацярынскай невыразнасьці стварыць нешта «па свайму образу і падобію», па образу нашай праменнай душы. Хай жа тое, што мы творым, ня робіцца нашымі багамі, бо мы яго творым, а не яно нас.

Калі асобная адзінка можа знайсьці свой індывідуальны ратунак у мастацкай або навуковай творчасьці, дык у сфэры сацыяльнай справа стаіць ня так проста. Сацыяльная творчасьць затрымліваецца і робіцца блізка што немагчымай з дзьвёх прычын: першае, што некаторымі сацыяльнымі формамі карыстаюцца валадаючыя клясы і штучна затрымліваюць іх разьвіцьцё, а другое, што ўмовы сацыяльнай творчасьці вымагаюць болей спрыяючых абставін, чымся для творчасьці індывідуальнай. Нельга зразумець такой магчымасьці, каб учарайшы раб зрабіўся незалежным гаспадаром свайго жыцьця, каб учарайшыя падмятальшчыкі вуліц апынуліся вольнымі мастакамі. Дужа цяжка выхаваць у кожнай адзінцы імкненьне да агульнай творчасьці, зразуменьне неабходнасьці ісьці наперад, а не здаваляцца істнуючым.

Дзеля гэтага да нашых часоў сацыяльная творчасьць мас ідзе не безупынна, а скокамі. Творчасьць мас павінна перамагчы інэрцыю зацікаўленых клясаў, а заўсёды толькі праз пераварот і рэвалюцыю масы ідуць да сацыяльнай творчасьці. Такі шлях — ненармальны, негармонічны і неэкономны ў страце чалавечай сілы. Масы павінны мець сталую магчымасьць творчасьці, але ў сучаснасьці такой магчымасьці нельга дасягнуць. Блізкая мінуўшчына вучыць нас, што адных рэвалюцыяў шчэ далёка не даволі. Запэўніць творчасьць сацыяльную можа толькі творчая адзінка, маса творчых асоб. Творчасьць мас грунтуецца на творчасьці адзінак. Прыклад Расеі кажа нам, што рэвалюцыя без індывідуальнае творчасьці — толькі вялікая смута без канца і прасьвету.

Выходзіць нейкі зачарованы круг: для сацыяльнай творчасьці павінна быць творчая адзінка, але ўзгадаваньне гэтай адзінкі ў значнай частцы залежыць ад развіцьця сацыяльнай творчасьці.

На жаль, усё тое, што цяпер робіцца ў грамадзянскім жыцьці, якое мае свой найбольш інтэнсыўны выраз у палітычнай працы, вельмі далёка ад дасягненьня сацыяльнай творчасьці, ад узгадаваньня творчай адзінкі. Сучаснае грамадзянства, разьбітае на клясы, хоча зьдзейсьніць свой сацыяльны ідэал палітычным шляхам, г.зн. захапіўшы ў свае рукі ўладу або маючы на яе значны ўплыў. Грунтуючыся на нейкай клясе,

...партыя мусіць правадзіць думкі, карысныя для гэтае клясы.
...і заўсёды кажа аб «рэальнай палітыцы», аб тым, што ў палітыцы
...энтымэнтаў, кажа аб канечнасьці «заднаважаньня» інтарэсаў па іх
...днай грамадзянскай вазе. Гэта знача, што справа заўсёды канча-
...ым, што чыя «вага» большая, у каго матар'яльная сіла вялікшая,
...м і круціць. Праўда, кожная партыя мае харошую праграму, якая
...ецца словамі аб дабры ўсяго народу, дзе спамінаецца аб лепшых
...ных ідэалах, але аб істоце харошых слоў трэба разважаць па дзеле.
...рыклад, Беларусі прыйшлося практычна пазнаёміцца з рознымі
...нымі ўплывамі. Што ж можна сказаць аб партыях дэмакратыч-
...ерш-наперш, неадпаведнасьць харошых слоў і дзела, у каторай
...ецца клясавая прагавітасьць і ўсё душачае, гвалцянае, сьціскаю-
...ваіх ланцугох, духовае мяшчанства, аб якім казалі вышэй. Напа-
...лі выяўляюцца вынікі «рэальнай палітыкі», дык з-пад штандару з
...імі словамі «вольныя з вольнымі, роўныя з роўнымі» выглядзе
...ты твар шляхціца. І гэта зразумела, бо пры палітыцы рэальнай і
...атычнай, якая ня хоча лавіць жураўлёў у небе, заўсёды ідзе аб
...х клясавых інтарэсах, аб скарыстаньні абавязковага, прымусовага
...эчаў у гаспадарстве. Тут нельга думаць аб магчымасьці сацыяль-
...орчасьці.

...дольнасьць сацыяльнай працы ў палітычнай форме датычыцца
...ртыяў, стаячых на клясавым грунце. Карысна-клясавая адзнака
...арызуе ня толькі буржуазна-дэмакратычныя партыі, але й сацыя-
...ныя. Прызнаць палітычную няздольнасьць сацыялізму тым горай,
... апошніх часоў сацыялізм быў адзінаю касулькаю, адзінай на-
...а магчымасьць лепшай будучыны. Сацыялістычныя мучанікі сва-
...вёй, сваім бязрадасным, ахвярным жыцьцём без сьвятла і асабіс-
...насьця рабілі, здавалася, фундамэнт сонечнай будучыны. Пачат-
...ацыялізм Р.Оўэна, Ш.Фур'е, Сен-Сімона, які звалі утапічным,
...уховыя сувязі з усімі лепшымі барцамі за чалавецтва — першымі
...іянамі, гуманістамі... На іх штандарах стаяла: шчасьце ўсіх,
...е адзінкі. Так, яшчэ Пілін Фор у ноч перад лютавым паўстань-
...рыскага пралетарыяту (1848), ня ведаючы аб дактрыне Маркса,
...ях да сацыялізму ідзе праз захапленьне палітычнай улады сацы-
...ным пралетарыятам, але чуючы моцна сваю сувязь з тым Пер-
...што апавясьціў уваскрасеньне праменнай чалавечай душы над
... і сьмерцю жыцьця, пісаў так: «Божа, даруй нам тое, што мы ня
... ісьці па Твайму шляху мучаніцтва, а станем заўтра на крывавую
...бу».

...мат паўстаўшых сталі сапраўднымі мучанікамі. На крывавым

яу», высунулася «навучная» ідэя захапленьня палітычнага апарату, каб сілком вясьці масы ў сацыялістычны рай. Натхнёнасьць сацыялізму зьнікла, зьмянілася пустой, буржуазнага характару, крыважорнай дактрынаю: Маркс спусьціў сацыялізм з «утапічнага неба» ўроўнь звычайнай дэмакратычнай партыі, якая марыць аб захапленьні ўлады, зьмяніўшы сьвятую справу чалавечага вызваленьня на дасягненьне клясавай перамогі. Праўда, трэба ўзяць пад увагу, што тут ідзе аб клясе прыгнечанай, абрабаванай; але кожны, хто ведае сучасныя адосіны, павінен прызнаць, што з учарайшага раба выходзіць найлепшы рабаўладца. Знача, справа ня ў тым, хто будзе каваць кайданы, а хто будзе насіць іх, справа ў тым, каб зусім спыніць няволю. Марксістыя адкажуць, што ў ідэале захапленьня ўлады і дыктатуры ёсьць адсутнасьць прыгнечаных, бо ўладаром павінны быць усе прыгнечаныя, усе працуючыя. Напавер выходзіць ня так. Як толькі выяўляецца элемэнт улады, яна заўсёды застанецца ў руках невялікай групы: такая ўжо істота ўлады. Марксізм лічыць магчымым даць уладу толькі пралетарыяту, ну, а сялянства павінна цярпець яго хоць і «працоўную» дыктатуру. Знача, ужо рабы і ўладары ёсьць; і прыклад камуністычнага досьледу Расеі сьведчыць, што працоўныя ўладары могуць быць вельмі жорсткі і несправядлівы да сваіх працуючых рабоў.

Сур'ёзна казаць аб розніцы паміж сацыялізмам і камунізмам, ведама, ня можна, бо ў іх адзін слуп — марксізм і дактрына захапленьня ўлады. Тое, што робяць маскоўскія камуністыя, у належачых абставінах паўтарылі б і варшаўскія сацыялістыя. Розьніца толькі ў тым, што сацыялістыя — болей практычныя рэалістыя, а камуністыя — рамантыкі не бездзіцячай самапэўнасьці. Але як адзін, так і другі кірунак жадае зьдзейсьніць дыктатуру пралетарыяту, абмінаючы другія безумоўна працоўныя клясы, бо аб апошніх марксізм заўсёды кажа з вялікім тактычным рэвэрансам.

Ёсьць яшчэ грамадзкія кірункі, якія завуць сябе сацыялістымі, але з марксізмам супольнага маюць або мала, або варожа да яго настроены. Гэта тыя, што прызналі спадчыну «утапічнага» сацыялізму: на Захадзе — хрысьціянскія сацыялістыя, на Усходзе — народнікі (палітычны іх выраз — эс-эры). Беларускія рэвалюцыйныя сацыялістыя (быўшыя с.-р.), маючыя свае карані ў народніцтве, моцна адхіліліся ў бок марксізму. Што гэта — наплывовае ці істотнае — таксама будучына. Гэтыя кірункі сацыялізму, болей чулыя да справы агульначалавечага адраджэньня, верацъ у неабходнасьць творчай чалавечай адзінкі, меней апіраюцца на клясавы грунт, але практычна, як кожная сэкта, былі ахоплены духовым мяшчанствам, застылі у пакланеньні дактрынам і аўтарытэтам і меней дасягнулі, чымся іх спрытныя калегі. Але трэба прызнаць

ты немарксісцкі сацыялізм мае жывыя карані ў грунце жыцьця і
ьвеў толькі з-за свайго сэктанцтва, вузкасьці, духовага мяшчан-
аторае пашкодзіла яму выйсьці на шырокі шлях.
ня здолелі актыўныя палітычныя партыі разьвязаць справу воль-
орчай асобы і сацыяльнай творчасьці, бо ў ідэале кожнай быў
прымус, дыктатура, як для іншых, так і на саміх сябе. Сучасныя
на-клясавыя групы і ўрады, што апіраюцца на такія групы, скон-
оўным банкруцтвам. Сваімі сіламі, не грунтуючыся на ўсёй гра-
скай працоўнай масе, а толькі баючыся і асьцерагаючыся яе, яны
целі зьдзейсьніць тых лёзунгаў, якія так шчодра абяцалі сваім на-
Усе дэмакратычныя вольнасьці здратованы дэмакратычнымі ўра-
ацыялістычны ідэал зусім далёкі ад зьдзейсьненьня ўрадамі, якія
сябе сацыялістычнымі. Ніхто з сучасных сьвядомых грамадзян,
не атрымлівае значнай урадавай падмогі, шчыра ня пойдзе бара-
фіцыяльных перакананьняў, ніхто ня пойдзе паміраць за гукі дэ-
ычнай марсэльезы ці сацыялістычнага інтэрнацыяналу. Так тыя,
чыналі шумлівай палітычнай бутафорыяй, вывярнулі шубу шэр-
верх. Іх сучасная гінучая сіла апіраецца пакуль на народнай цем-
несьвядомасьці, на прыхільнасьці да гучных, незразумелых фор-
клінаньняў.

ошнія гады беларусы практычна пазнаёміліся амаль што з усімі
мі палітычнай думкі, і, хто б да нас ні прыходзіў, ніхто не папы-
і працоўны, сялянскі народ, ці таго ён хоча; ніхто не зацікавіўся,
ён надумаў пабудаваць сваё жыцьцё. Нават магчымасьці голасна
ць, ці тарнуецца тое, што нам прапануюць няпрошаныя госьці,
о дано беларускаму народу. Лёзунгі захацелі жыць і даводзілі
ыцьцёвасьць сілай пагрозы расстрэлу, катаваньнем гумовай пал-
дзекам над кожнай праявай сьвядомых адносін да свайго зьместу.
засьценкі Усходу і Захаду могуць пасьведчыць, колькі чалавечых
рынясла Беларусь за самае маленькае імкненьне быць сама са-
удна ў такіх абставінах казаць аб сацыяльнай творчасьці, калі да
ыходзілі з гатовымі формуламі і прымушалі супакоіцца на такім
ставым ложы. Казаць аб сацыяльнай творчасьці ў нашым стано-
гэта казаць непрыстойныя анэкдоты ў доме мерцьвяка.
ыцьцё цячэ. Можна з пэўнасьцю сьвердзіць, што ўжо ўсё тое, з
ыйшлі да народу нечаканыя апякуны, усё гэта ўжо спарахнела і
ягожа да жывога. Бо галоўнай умовы грамадзянскага жыцьця —
асьці тварыць — мы ня маем.
жытае і тыя акалічнасьці, якія мы наглядаем навакол сябе, ка-
ам, што запэўніць магчымасьць грамадзянскай творчасьці мы мо-

першыя часы сваё незначанасьці мела свой праўдзівы, шчыры харак-тар, за што той пэрыяд (ураду А.Луцкевіча) і можна назваць «утапіч-ным», рамантычным. Калі ж справа незалежнасьці скіравалася на прак-тычны шлях сучаснай палітычнай працы, яна апынулася ў шпонах па-літычнага прымусу, палітычна-клясавай зацікаўленасьці, і ад сучаснай палітыкі мала чаго можа чакаць народ, быццам ён выкарыстае яе для свае народнае творчасьці.

Як жа стаіць справа ў жыцьці? Першы беларускі Урад, што стаяў на грунце прынцыповай незалежнасьці, не дасягнуў ніякіх практычных вы-нікаў. Першымі спробамі «рэальнай» палітыкі былі спробы яго наступ-нікаў. Так, знамянітая Найвышэйшая Рада, або Дырэкторыя хацела зга-варыцца з шляхоцкім урадам Пілсудскага, і, пэўна, стоячы на грунце незалежнасьці, Дырэкторыя была фактычна блізка да здаваленьня куль-турна-нацыянальнай аўтаноміяй, аб чым сьведчыць прамова ў польскім Сойме прэм'ера Скульскага. Гэты кірунак, як мала жыцьцёвы, практыч-на адкінуты.

У ліпні 20 г. група фэдэралістычна настроенай беларускай інтэлігэн-цыі прызнала «беларускі савецкі ўрад», Савецкую Беларусь за магчы-масьць легальнай працы. І гэтая спроба рассыпалася, не пакінуўшы на-ват ніякіх сьлядоў.

Цяпер найболей рэальным шляхам здаецца ўмова с.-р.-аўскага ўрада з ліцьвінамі. Але і тут толькі сьляпы ня ўбачыць, што палітыка міністэр-ства па беларускіх справах у Ліцьве сьведчыць аб тым, што ліцьвіны ма-юць уласныя зданьні, непадобныя да зданьняў саміх беларусаў.

На гэтых кароткіх увагах хацелася затрымацца, каб паказаць, што ў сучасных умовах так далёка нам яшчэ да запэўненьня грамадзянскай творчасьці шляхам аднэй палітычнай працы. Ясна, што пад чужацкім панаваньнем мы, як і іншыя здаровыя народы, ахвяраваны на паўстань-не або на дэгэнэрацыю. Але і сучасная палітычная дзейнасьць у кірунку незалежнасьці, падгрунтованая на захапленьні ўлады палітычна-кляса-вымі органамі, мала можа здаволіць сумленнага чалавека. Яна не дасяг-не ўсё роўна забесьпячэньня грамадзкае самадзейнасьці і можа выклі-каць новую роспач і нездаваленьне.

Нашы пракрокі-песьняры, мусіць, марылі аб сапраўдна вольным жыцьці ў сваіх несьмяротных абразох:

І будзе ўнукаў панаваньне
Там, дзе сягоньня плача дзед.

(Я.Купала)

Аб праўдзівай незалежнасьці, вольнасьці духу:

Прыйдзе к нам воля сьвятая, чаканая.

(А.Гарун)

...этыя пранікаючыя словы ня могуць адносіцца да куртатай палі... незалежнасьці пад ласкай сымпатычных суседзяў ці нават аб не...асьці гаспадарсцьвеннай з абавязковай дыктатурай якой-небудзь ...ай клясы. Бо для нас, грамадзян-беларусаў, усё роўна, хто пало...а наш стол свой капыт у лякерках, ці свой шляхціц-пан, ці са...тычны таварыш, ці запанеўшы мужык, — ня ў гэтым знойдзе ...раз «воля сьвятая, чаканая»... Не аб гэтым летуцелі вешчуны.

...сь, калі чалавек, даволі малады сэрцам, каб мець надзею, што з ... можна зрабіць нешта цікавае і каштоўнае, затрымаецца думкай ...асным жыцьцём, дык спачатку яму пачне здавацца, што выхаду ...што сьветлае і праменнае — толькі мана, а напавер усё апыняец...ам і гразьзю. Запраўды, гдзе ж той сьветагляд актыўных людзей, ... кахаючых працоўны народ, для якіх яго доля — іх доля, дзе ж ...ветагляд, каб ён здаволіў сумленнага чалавека?

...істнуючыя нагляды на жыцьцё можна груба і прыблізна падзя... два станы: адны кажуць — «усё істнуючае разумна», другія ж — ...на. Хай выбачыць нам Гэгэль, што мы яго формулу скарыстаем ...сэнсе, як яе ўжывае грамадзянства, а ня ў точна такім, які ўла...не вялікі філёзаф.

...хільнікі таго, што «ўсё істнуючае — разумна», не становяць ...ебудзь выразнай групы, тут мы знойдзем думкі і кірункі, належа... розных чалавечых груп. Найболей выразны прадстаўнік гэтага ... — афіцыяльнае хрысьціянства, як яго тлумачыць духавенства. ...бліжняга і ня рыпайся, бо нічога ня зробіш...Ніводзін волас не ...з тваe галавы па тваёй волі... Калі бачыш несправядлівасьць, гэта ..., так павінна быць... Паважай начальнікаў, ня лай багатых, бо ...не паможа...» Быццам так запавядаў Той, быццам такі гнілы спа...авядаў Той, хто казаў: «ня мір прынес Я вам, а меч». Быццам ...аў паважаць безумоўна старэйшых, хто, блішчучы вачыма, мятаў ...ромы і самую крыўдную лаянку: «Ліцамеры, зьмеі, параджэньня ...ы... вар'яты і сьляпыя... хай упадзе на вас уся кроў праведная, ...ы пралілі... вось застаўляецца дом ваш пуст...» і гразіў ім вечным ... скрыгатаньнем зубоў і праклёнам, як на няплодную смакоўніцу. ...маісеявым сядалішчы селі кніжнікі і фарысеі», гэта ж літаральна ...ца да сучасных прапаведнікаў афіцыяльнага хрысьціянства, като...ыліся аб тым, што «і Айцом нікога не завеце, бо адзін у вас Ай...небе, і настаўнікамі не завецеся, бо адзін настаўнік — Хрыстос». ...ыя айцы і настаўнікі высмакталі з пальца тое, чаму вучаць народ.

гляднай набожнасьці.

А вось з другога канца вучэньне аб разумнасьці істнуючага. «Ус
факты грамадзкага жыцьця знаходзяцца ў залежнасьці ад «гістарычна
неабходнасьці». Тое, што ёсьць, мае сваю гістарычную падставу — та
кая істота погляду на жыцьцё як рэформа-сацыялістаў, якіх камуністы
завуць сацыяль-здрайцамі, так і кожнага, хто хацеў нешта стварыць
жыцьця і спасаваў перад ім. Мы бачылі праменнасьць пахаджэньня са
мога сацыялізму, а рэфармістыя кажуць: «Вось гэтыя зьявішчы жыць
ця — гістарычны, неабходны, знача, і сацыялісты нават іх павінен пры
няць». Бараніць бацькаўшчыну трэба, — знача, трэба войска. Трэб
войска — патрэбны вайсковыя крэдыты. Вайна вымагае тайны, знача
гэтыя крэдыты не падлягаюць народнаму кантролю. Так рэфармісты ад
маўляюцца патроху ад усіх жаданьняў сацыялізму, трацячы сэнс свайг
істнаваньня.

Вынік з гэтага той, што разам з разумным пачынае істнаваць і нера
зумнае, і калі жыцьцё прынята цалкам, дык трэба прымаць усе яго бак
І вось, калі вы сустракаеце чалавека, які згаджаецца з асновай істнук
чага (проці дэталяў ён можа рабіць апазыцыю), дык робіцца ясным, шт
творчае і жывое ў ім памерла, што ён здольны толькі на маленькае, шт
яму не дасягнуць агульнага і вечнага.

Ёсьць другі тып сьветагляду: «Усё істнуючае — неразумна». Тады н
хапаючая папярэдняму тыпу актуальнасьць у грунтоўным перабудаван
ні жыцьця кідаецца ў другую скрайнасьць. «Так далей жыць нельга» -
любімы выраз Бакуніна, і бакунізм зьяўляецца найболей ясным прыкл
дам гэтага ультраактыўнага сьветагляду.

...мы стары сьвет зруйнуем
Да аснаваньня... А затым
Мы наш, мы новы сьвет збудуем.
Хто быў нічым, той будзе ўсім.

Так пяюць сучасныя актывістыя — прыхільнікі III Інтэрнацыянал
Іх досьлед зроблены. Ад старой Расеі не засталося і каменя на каме
Грунт жыцьця стаў новым, але чаму ж у дэталях жыцьцё так прыкра п
добна да старога? Чаму трудавая павіннасьць падобна да паншчыны, с
часныя адміністратары да старых гараднічых, чаму адкрыта кажуць: «
абманеш — не паедзеш», чаму ў працоўнай рэспубліцы ніхто літараль
ня мае магчымасьці жыць з уласнай працы, а павінен шукаць непрацо
нага заробку: у спэкуляцыі, хабарніцтве і іншым, што забаронена зак
намі? Чаму гэта дэталі жыцьця так зьдзекуюцца з яго, калі зьменена
мая аснова? Ёсьць і ў сучасных камуністых свайго гатунку рэфарміст
і хрысьціянскія маралістыя, якія кажуць, што наогул усё добра, а п

каюць толькі «маленькие недостатки механизма», што вінавата на асновы, а гэтыя самыя дэталі: тут маем ужо справу з вечнай духовага мяшчанства.

ва ж, пэўне, толькі ў тым, што на зьмененым грунце жыцьця не хапае творчай здольнасьці, каб вытварыць адносна да новага ўсе дэталі. Не хапае творчай энэргіі, і мімаволі драбніцы вярта- старога, абяртаючы жыцьцё ў дрэнную карыкатуру на новае ві- арым мяху або труп, убраны ў балёвую вопратку.

га страшнага выгляду спужаліся найбольш сумленныя камуніс- сьля актыўнага выступленьня нямецкай камуністычнай партыі ў сёл. г., творчасьць якое вызначылася ў сотнях сьмерцяў, узрывах, ні дарог і інш., іх быўшы правадыр — Леві адхіліўся ад іх, па- голасна меркаваць:

арышы, што вы робіце?.. Вы, што кажаце аб долі і волі работні- му кідаеце іх на сьмерць, голад і нядолю?» Так кліча і кожны прыхільнік працоўных масаў. Сама Кляра Цэткін зрабіла прапа- аб зьмене партыйнай тактыкі, якая больш падобна да бакунізму, камунізму...

ва погляды на жыцьцё, як «ўсё істнуючае разумна», так і праціў- оць у сабе частку праўды. Першыя кажуць аб магчымасьці зьме- ага і патрэбы працаваць над дэталямі. Тут ёсьць рацыя, бо чала- інен тварыць жыцьцё цалкам і ў вялікім і ў малым. А патрэба вялікае вечнае, што здаецца немагчымым першаму сьветагляду, кнена другім кірункам. Чалавек павінен тварыць вялікае, ён чуе, — сын Божы, што ён частка Бога, што ён павінен тварыць волю айго.

абодва кірункі зьліваюцца ў адзін: «усё істнуючае творча», гэта вымагае творчасьці, працы, а што істнуючага няма ні разумнага, зумнага. Пакуль яно істнуе, як бы стаіць, патуль яно неразумна ае творчасьці; цераз творчасьць яно імкне да разумнага, але па дзейсьненьні зараз жа робіцца неразумным, г.зн. вымагае новае ьці. У жывым няма ні разумнага, ні неразумнага, гэта катэгорыі га. Жыцьцё вечна імкне, ліецца, цячэ. Вечны творчы працэс ад нага да разумнага і ніколішняе недасягненьне да апошняга — ота жыцьцёвага працэсу.

IV

ныя шуканьні непрымусовых форм сацыяльнага аб'яднаньня. — Су- я каапэрацыя, як узор непрымусовага злучэньня. — Адвечны шлях.

й сучасная палітычна-грамадзянская дзейнасьць — банкрут, ня-

выхаваюць творчага чалавека. Будучына іх — духовая сьмерць.

Неабходна стварэньне новых сацыяльных аб'яднаньняў, у якіх гарма нізавалася б магчымасьць існаваньня вольнай незалежнай адзінкі ас бы і плоднай сацыяльнай паступовай працы, незатрыманай прагавіты эгаізмам адзінкі. Незалежная творчая адзінка ў творчым, няўзьдзер жным адзіначным эгаізмам хаўрусе — ідэал будучыны. Ён быў частка зьдзейсьнены ў прошласьці, у малой долі ёсьць і цяпер.

Самыя пачатковыя людзкія грамадкі былі пабудованы на падста прымусу. І пачаткавы радавы камунізм, і сямейныя калектывы, на як распалася радавая камуна, былі пабудаваны на абавязковай прыналеж насьці кожнага сябра да свайго роду або сям'і. У ўнутраных адносін панавала старое абычаёвае права ды воля старшага як безумоўная ўлад Трудна было шукаючай адзінцы здаволіцца такімі абставінамі. Яна рв лася на волю, але там чакалі яе дзікія зьвяры, голад, небясьпечнась у грамадзе — прымус, неадпаведныя жаданьням праца, зьдзек дужэ шых над слабымі. І вось яднаюцца грамадкі нездавольненых і адходзя ад роднага карэньня. Прадгістарычныя часы і ранейшая гісторыя слав наў ведае бязь ліку гэткія грамадкі-аб'яднаньня, каторыя шукаюць н вага жыцьця, новае долі. Беларускія сябрыны, паўночнаславянскія ват гі, чарнагорскія ўдружэньні, чэскія задругі то на лёгкіх чаўнох на рэк і морах, то сухім шляхам ідуць на новыя месцы, займаюцца промысл мі, творачы сабе жыцьцё, якое ім здаецца лепшым. Калі сябру што падабаецца, ён вольны пакінуць сябрыну, адыйсьці; калі ўсе нездавол ны, сябрына распадаецца — і сябры ідуць шукаць лепшай долі. Так крокам ідзе славянская калёнізацыя, пакуль цяжкая рука земскай ула не накладае ярмо на новыя калёніі і не аплятае іх прымусам гаспада сьцьвеннасьці.

Да позьняга веку затрымалася адна такая грамада, якая давала ма чымасьць дыхаць інщым паветрам украінскім і беларускім сялянам. Г та — Запарожская сеча. Адсутнасьць прымусу да сваіх сяброў была лоўнаю яе адзнакаю, прыходзіў, хто хацеў, і адыходзіў, калі яму падаб лася. Сеча з аружжам у руках бараніла чалавечае права на волю і не лежнасьць, але ніколі не была разбойным гняздом гультаёў і зладзе як яе хочуць выставіць шляхоцкія гісторыкі. Запарожцы жылі праца займаліся гандлем, езьдзілі чумакаваць за сольлю ў Крым, займалі рыбным і зьверавым промыслам, некаторыя нават працавалі на ралы сваіх хутарох. Але пацяг да вольнага, беспрымусовага існаваньня г іх зноў і з правага і з левага берагу Дняпра ў незаўсёды сытую і доб ўбраную Сечу, каб тут даць волю сваім індывідуальным жаданьня хоць і былі яны вельмі простыя і здаваляліся гульнёй, добрым тавары твам і першабытным спортам.

...ер існаваньне такіх рыцарстваў-брацтваў немагчыма (а шкада!), ...мусовая партыйна-клясавая гаспадарсцьвеннасьць на ўсё павінна ...ць свой штэмпэль. Дык праявы зьяднаньня вольных адзінак у ...мусовыя грамады ўсё ж такі ёсьць у тых кірунках жыцьця, гдзе іх ...іць нельга.

...асная каапэрацыя, якая працуе толькі ў эканамічным кірунку, ...цца адным з узораў непрымусовага аб'яднаньня. Некаторым та...верджаньне можа здацца сьмешным, калі глянуць на сучасную, ...лей краёвую каапэрацыю, якая ўся ўпэцкалася ў селядцовым со...даецца, болей пасьвяціла свае сілы нячыстай спэкуляцыі, чымся ...арэньня вольнай адзінкі ў вольным хаўрусе. Але напавер выхо...што каапэрацыя — адзінае грамадзянскае зьявішча, якое непры... аб'еднавае сяброў і не дэкляруе прымусу для іншых.

...ба адзначыць, што ў каапэрацыі, нягледзячы на яе сур'ёзныя ...ёвыя заданьні і вагу, няма нічога падобнага да палітычнай пляц... Каапэрацыя ня мае азначанага ідэалу, які мог бы зрабіцца Ма...каапэрацыйнага руху, вымагаючы чалавечых ахвяр. Рух каапэра...руецца выняткава жыцьцёвымі заданьнямі, і ніякай папярэдняй ...ьці ў ім няма. Былі спробы ў гэтым кірунку, каб стварыць каапэ...ны ідэал, як скончыліся яны няўдачаю. Перад існуючымі ідэала...уржуазным і сацыялістычным — каапэрацыя ў сваёй цэласьці га...е схіляе. Рух сацыялістычнай каапэрацыі, дзе яна падпарадкоўва...арксісцкаму ідэалу, толькі вынятак, які яшчэ больш падчырквае ...е правіла.

...пэрацыя ня кажа: «Я маю гатовую праўду: прыходзь і бяры», яна ...кажа: «Твары» — «творачы — руйнуем». У каапэрацыі няма га...шаблёнаў, штампаў на кожны выпадак жыцьця; калі такія штам...ўляюцца, жыцьцё іх выкідае вельмі лёгка, без рэвалюцыяў, за ...

...аім аб'яднаньні асоб каапэрацыя на застаецца абавязковай: калі ... дарозе, ідзі разам, а не — ідзі, куды хочаш. Жыцьцё так вяліка ... незразумела, што ня можа быць штампаваных, для ўсіх абавяз... шляхоў.

...эрацыя ня мае гатовых рэцэптаў паляпшэньня жыцьця. Маючы ... эканамічныя заданьні, яна ведае, што сваймі каапэратывамі не ...іць усяго гандлю і вытвару. Калі ёсьць незразумелыя тэатэрыкі ...ь Жыд), што кажуць, быццам каапэрацыя захопіць усю эканамічн...раву ў свае рукі, дык сапраўдная каапэрацыя адказвае яму: «Дур...пец, ці можна жыцьцю прадмаўляць гатовыя шляхі».

...пэўна, што праўдзівы жыцьцёвы кірунак той, якім ідзе каапэра...

Гэта цяпер здаецца дзіўным і немагчымым, але жыцьцё кіруецца н
гэты шлях. Мы надта здэмаралізованы прымусам, што ня можам адра
стаць вольнымі, нават марыць аб гэтым. Але галоўнае жаданьне чалав
ка — гэта жаданьне быць вольным, быць тварцом свайго жыцьця.

Тыя перашкоды, што здаюцца нязломнымі, упадуць разам з прым
сам. Такія забабоны, як прыватная ўласнасьць, якая становіць камен
датыканьня буржуазных і сацыялістычных вучэньняў, яны згінуць як т
ман перад сонцам, калі згіне прымус, калі запануе вольная творчая ас
ба. Прымусам не абараніць прыватнай уласнасьці і ня зьнішчыць я
Добры прыклад зноў Расея. Тамака зьнішчана ня толькі ўласнасьць н
нерухомасьць, а амаль і самая нерухомасьць, затое ўласнасьць на рух
мыя рэчы яшчэ павялічылася. Ні ў аднэй старонцы жыцьцё чалавека н
раўняецца некалькім фунтам хлеба, а ў Расеі гэта факт.

Адсутнасьць прымусу павінна пранікнуць увесь грамадзкі быт: пал
тычны, эканамічны, маральны бакі жыцьця, бо толькі з гэтай умова
знойдзе свой выраз творчасьць як асобы, так і сацыяльнага цэлага.
гэтым — наша надзея, у гэтым нагад на прадсьвет і запраўдны жыцьц
вы кірунак.

Не адразу ўсяго дасягнуць. Не адразу выхаваць творчую адзінку. Бу
дучына належыць да творчай асобы, але яшчэ доўгія гады «мёртвыя бу
дуць хаваць сваіх мерцьвякоў». І нечалавечы ўціск, і неміласэрныя рэва
люцыі, і паўстаньні павінна яшчэ перанесьці чалавецтва. Тое, што іс
тнуе цяпер: прымусовае гаспадарства, урады, цьвёрды закон, турма, ка
ра, ёсьць вынік чалавечай, грамадзянскай нятворчасьці. Гэта ўсё згін
не пад прымусам, ня будзе зруйнована сілай, а будзе зруйнована далей
шай чалавечай творчасьцю. Бо калі сілай зьнішчыць істнуючы парада
дык нятворчасьць сучаснай чалавечай масы створыць сабе назаўтр
яшчэ горшыя кайданы, турмы і мукі. Такі досьлед усіх рэвалюцыянера
старавечнасьці і сучаснасьці.

Тыя погляды, якія тут выяўлены, шмат каму здадуцца анархізмам. А
гэтага шыльду, як ад кожнае іншае вызначаючае формы, трэба адмовіц
ца, бо ён мае ўжо свой перакручаны жыцьцёвы зьмест, і заместа развал
лепей прывесьці для зьясьненьня такую расейскую частушку:

Анархистик утащил
Полушубок теткин,
Ах, тому ль его учил
Господин Кропоткин!..

Гэтыя эскізы мелі на мэце не правядзеньне якіх-небудзь групавы
поглядаў, а выяўленьне тае істоты жыцьця, якая істнавала ад самага па

…алавецтва і рабіла спробы зрэалізавацца ў розных кірунках: эль-… культуры, хрысьціянсцьве, гуманізьме, у дэмакратычным і са-…ычным рухах, паміж іншым і ў анархізьме, пакуль усе гэтыя рухі …ерцьвіла застылая форма. На шляху чалавечай творчасьці вырас-…рашкода ў постаці хочучай валадаць формы. І форма захапляла …, дыктавала свае ўмовы. А чалавечая душа рвалася з яе кайданоў, …спарадкаваць жыцьцё так, як казала ўласнае сумленьне, хацела … сваімі ўласнымі імкненьнямі, чула, што гэта непатрэбна «зьвя-…ярма цяжкія і незнасімыя і ўскладаць на плечы людзям». І ўця-… гвалцячага жыцьця, шукала свайго ратунку.

… вызваленьне, яшчэ на зары чалавецтва, загучэлі чароўныя, веч-…тожыя, вечна жывыя словы Бога аднаўленьня, Бога ўваскрасень-…

…ыходзьце да Мяне ўсе струджаныя і пакрыўджаныя — і Я супа-…с. Бярэце ярмо Маё на сябе і навучэцеся ад Мяне; бо Я — … і сьмірны сэрцам, і знойдзеце спакой душам вашым. Бо ярмо …бра, і цяжар мой лёгкі».

…у глыбіні вякоў знайшло свой выраз імкненьне здаровай чалаве-…ы ісьці ўласным шляхам да боскае творчасьці, скінуўшы ланцугі …акуты. І цяпер, прабуджаныя да творчасьці народныя масы, чую-…бе прысутнасьць творчай Міравой душы, з усёй рашучасьцю ка-… Творачы — зруйнуем».

Уладзімір САМОЙЛА
(1878—1941?)

Філосаф, асветнік, культуролаг, літаратурны крытык, публіцыст, культурн і грамадскі дзеяч. Адзін з тэарэтыкаў беларускай нацыянальнай ідэі. Сконч Мінскую класічную гімназію (1898). Вучыўся ва універсітэтах Масквы і Пецяр бурга. Прымаў удзел у беларускім грамадскім і культурным жыцці. Высока цан паэтычны талент Янкі Купалы, спрыяў яго літаратурнаму дэбюту на старонка газеты «Северо-Западный край» (1905). Быў адным з арганізатараў кніжнага та варыства «Мінчук» (1906). З 1908 г. супрацоўнічаў з мінскімі і віленскімі перы ядычнымі выданнямі. У гады Першай сусветнай вайны кіраўнік царскай хіміч най лабараторыі ў Мінску. З 1911 да першай паловы 1917 г. — сябра кадэцка партыі, прадстаўнік яе інтарэсаў у Мінскай гарадской думе. З 1918 г. жыў Вільні. Працаваў настаўнікам грэчаскай і лацінскай моў у гімназіі Ф.Велера Супрацоўнічаў з польскімі і расійскімі эміграцкімі газетамі. Уваходзіў у бела рускія культурныя і грамадскія арганізацыі. Сябра Беларускага нацыянальнаг камітэта, Таварыства беларускай школы і Беларускага выдавецкага таварыства У 1923—1939 гг. адзін з вядучых заходнебеларускіх крытыкаў і публіцыста Падтрымліваў знаёмства і сяброўскія адносіны з польскім пісьменнікам і публі цыстам Ю.Мацкевічам, з прафесарам М.Здзехоўскім. Карыстаўся аўтарытэта сярод грамадска-палітычных і культурных дзеячаў беларускага нацыянальна вызваленчага руху. З прыходам у Вільню савецкіх войск арыштаваны (8 кастры чніка 1939 г.). Паводле меркаванняў польскага гісторыка А.Бергман напрыкан цы чэрвеня 1941 г. у часе эвакуацыі палітычных вязняў з турмы ў Вілейцы рас страляны савецкімі ўладамі.

«ГЭТЫМ ПЕРАМОЖАШ!..»

Нарысы крытычнага оптымізму

1

Дабро і зло — што б ні казалі крайнія оптымісты і крайнія пэсыміс ты як трэба зраўнаважаны ў нашым сьвеце...

— У гэтым найлепшым спасярод сьветаў, — дадаюць оптымісты...

— Спасярод найгоршых... — гавораць пэсімісты.

— У найлепшым спаміж усіх магчымых, — скажам мы, — ужо дзел аднаго таго, што ён — адзіны дадзены, што толькі ён — спаміж усі

…мых — мае самую важную для дасьпелага дзеяльнага чалавека, … саму няпрыемную для юнага лятуценьніка ўласьцівасьць: рэаль… істотнасьць...

…ькі ў дадзеным нам рэальным сьвеце мы можам дзеяць...

…на сьвеце — акурат гэтулькі, каб сьвет з вечнае «мысьлі Божае» …вацца рэальнасьцяй у часе і прасторы.

…на сьвеце — акурат гэтулькі, каб ён мог і павінен быў-бы даска…, а не застыг і не загніваўся ў сваім непарушным сьвятым супа… гатовая ўжо «абсалютная дасканаласьць»...

…на сьвеце — акурат гэтулькі, каб ня даць лятуценьнікам заляту… каб канечна напамінаць ім аб запраўднасьці, каб абярнуць ляту…ка ў дзеяча па дасканаленьні недасканалага сьвету...

…ую прыблізна разьвязку філязофскае праблемы сусьветнага зла і … у мамэнт пераходу нямецкага сьвету з філязафуючае юнасьці ў …асьць кантаўска-крытычнае мысьлі — нямецкі мысьліцель, зь…ы славянін, Лейбніц.

…ткае пастаноўкі справы ясна, што толькі жывою дзейнасьцяй у …аналым, поўным зла, сьвеце, толькі актыўным змаганьнем са … імя і дзеля ідэальнага дасканаленьня сьвету разьвязуецца філя…я праблема «апраўданьня сусьветнага зла», — толькі на гэтым …еццa крытычна і самы оптымізм.

…ь якую разьвязку праблемы дае згерманізаваны славянін Любе…йбніц.

…лі можна і трэба рашуча паўставаць проці няволеньня славяніна …і, дык такая карысная для пасыўнага славянства «германізацыя» … духа нічога, апрач дабра, даць ня можа...

…я «актывізацыя» духа, гэтая, «оптымізацыя» душы асабліва пат… нашаму вякамі прывучанаму да рабства беларускаму народу ў ча…о Адраджэньня.

…ыя радкі і прадстаўляюць першую, слабую спробу ў гэтым кірун…

2

…пачатку (значыць, яшчэ да стварэньня з гэтага пачатку нашага сь…ыло Слова (значыць, Розум), і Слова гэтае імкнулася да Бога, і …этае Слова сталося Богам».

… кажа асабліва любая славянству Эвангелія паводле Яна.

…е гатовае, але блага зразумелае Слова і падхапілі бюракраты…зеньнікі і тупа-трусьлівыя маралісты і падзялілі ўсенькі сьвет на …сенькія кусочкі, разграфілі ўсенькае жыцьцё на клетачкі дабра і

тыўным хрысьціянінам», павінен сам, сваёй уласнай істотай, перажы...
раней ці пазьней нейкі нязвычны мамэнт, нейкі выбух, быццам ад а...
ню, прыткнутага да самае душы, да гэтае выбуховае мешаніны, што п...
раховываецца ў ёй, — перажыць запраўдную духоўную рэвалюцыю...
Быццам полымя агарне разам усю душу і водблескам ад яго асьвеці...
ўсенькі сьвет... І зробімся мы — як багі, запраўды спазнаўшыя дабро...
зло, а ня гэныя «словы», ня гэныя «кусочкі», на якія іх пабілі... І пера...
плавіцца ў жывую волю жыцьця, у жывую актыўнасьць тое, што был...
гэткім «непарушным і нязьменным», уся гэная мэханічная мешані...
дабра і зла...

Так ад прыткнутага серчыка — у рэакцыі гарэньня — ператвараецц...
ў хімічнае недзялімае, у з у с і м н о в а е ц е л а, дробная мешані...
мэталю і серкі...

Толькі пасьля такое пламеннае навальніцы, што як быццам пра...
мчыцца праз усю яго істоту, чалавек пачуе, што яго душа, яго дух, я...
«Я» ёсьць нешта адзінае, самастойнае, суцэльнае, непадзельнае... Пач...
і усьвядоміць сабе, што і тое другое, вялікае «Я» — душа яго родна...
народу, у якое ўваходзіць, як жывая неаддзялімая складовая частка, яг...
ная ўласная душа, ёсьць таксама жывая, адзіная і непадзельная, хоц...
неаддзялімая ад людзкасьці, істнасьць... Зразумее і пачуе, што і ўсеньк...
вялізарнае «Я» Бога-Сусьвету прадстаўляе сабою таксама адзіную арг...
нічную суцэльнасьць...

Такі выбух пламеннага рэлігійна-філязофскага самаўсьведамлень...
сто гадоў таму назад, пад уплывам паэзіі Гётэ, крытычнае мысьлі на...
вялікшага філёзафа-маралісьта новых часоў — Канта, «дасьледу Вялік...
Францускае рэвалюцыі і многалетняе акупацыі Напалеонам бацька...
шчыны, перажыў просты нямецкі селянін, Ян Фіхтэ, каторы, дзякуюч...
бязспынай працы мысьлі, стаўся ня толькі вялікім нацыянальным філ...
зафам, але, што яшчэ важней, вялікім вучыцелем нямецкага народ...
тварцом у ім тае актуальнае формы нямецкага народнага духу, што ж...
ве дагэтуль, што каваў і — мы ведаем — будзе каваць да канца с...
сваю долю...

Гэты просты сын вясковага ткача заражаюча-творчаю сілай свай...
духа ня толькі навучыў нямецкі народ, як унутранымі духовымі сіла...
вызваліцца ад падзяліўшага, паняволіўшага і прынізіўшага ягоную ст...
ронку францускага заваявальніка, ня толькі даў жывыя, самыя пэўн...
метады дзеля аб'яднаньня пабітае на дзесяткі кускоў свае бацькаўшч...
ны, але і першы — нягледзячы на тое прыніжэньне, якое перажывала...
той час Нямеччына, — здолеў даць такую моц, энэргію і гартоўнась...
нямецкаму нацыянальнаму духу, збудзіць у ім такі оптымізм, марал...
абаснаваць для яго такую веру ў самога сябе, у сваё высокае назначэн...

ьвеце, у сваё выключнае палажэньне пасярод народаў Зямлі, што «перасаліў» у гэтым: ад гэтага пад'ёму ў краіну Абсалютнага Ду- емцаў ажно закружылася галава, а неразумныя выпаўніцелі фіх- ідэі заваяваньня сьвету сілаю духа, замяніўшы гэтую ідэю духам вераю ў вагонь, волава і зялеза, давялі Нямеччыну на нашых ва- краху...

прыкладзе Фіхтэ мы бачым усю сілу духовага ўплыву на народ, ховага сяменьня...

ы ў гэту сілу Духа ня здольны разьбіць тыя навукі вульгарызава- атэрыялізму, якія зьяўляюцца пануючымі ў нашы часы: гэтыя на- юць свой абмяжованы прастор, дзе яны зьяўляюцца праўдай, і не юць нашае праўды. Абодва мэтады вызваленьня: матэрыяльны і — ня толькі не пярэчаць сабе ўзаемна, але неабходна дапаўня- дзін аднаго. Узгадаваць і ўмацаваць гэту веру і сілу бязьмежна ючага ў сваей моцы народнага духа, для якога ня істнуюць ніякія ходы і рубяжы, паказаць найлепшыя мэтады і спосабы дзеля гэт- аральна апраўданага росту — вось галоўная, найважнейшая зада- тых, што бяруць на сябе адказную роль быць правадырамі і ву- зімі народу, што хочуць забясьпечыць яму трывалую будучыну...

ей мы пабачым ролю і значэньне гэтага дзеяльнага оптымізму, аб ы гаварылі, як для паадзінокіх людзей, так і для цэлага народу. о і цяпер, на прыкладзе Фіхтэ і Нямеччыны, мы можам дагле- якую вялізарную сілу мае гэты пэўны сябе і апраўданы маральна дзеяльнай энэргіяй оптымізм.

тым жа прыкладзе Нямеччыны мы бачым і тое, да чаго можа да- церазьмерны, маральна не апраўданы, самаздаволены «опты- калі ён, як гэта бывае ў «гэтым найлепшым спасярод сьветаў», не раўнаважыцца адпаведнай дозай крытычнага «пэсымізму»...

ы ізноў падыходзім да таго, што зло ня толькі ня страшна, але неабходна на сьвеце, і то ня толькі дзеля магчымасьці бязьмеж- сканаленьня сьвету, але і дзеля раўнавагі як кожнае асобнае ча- душы, так і цэлых людзкіх грамадзянстваў...

3

кі крытычны оптымізм павінен разьвіць у сабе кожын беларус і арод беларускі ў цэлым, калі хоча астацца пераможцам у бараць- ваё істнаваньне, за сваю нацыянальную індывідуальнасьць, бо гэ- ацьба павінна адбывацца ў такіх нябывала цяжкіх, такіх выключ- гнятаючых натуральны оптымізм абставінах, якія гістарычная до- не стварала йшчэ для ніводнага народу...

ЕСЬЦЬ НІЧЫМ НЕАБАСНАВАНЫ ОПТЫМІЗМ...

Але для народу, які забыўся ўжо аб часох, калі быў пераможцам у жыцьцёвай барацьбе, для народу, які ад прывычкі да рабства, ад сталага прыніжэньня, ад раскладаючага ўплыву пераможцаў расьцярушыў у значнай меры сваю жывую энэргію, жывую бязгрэшнасьць сваіх інстынктаў, аслабіў упругую сілу свайго жыцьцёвага «тону» ды пазбаўлены жыватворнае благадаці рэлігійна-радаснага ўняцьця сьвету, жыцьцярадаснага самаўстанаўленьня свайго «Я», як асабістага, так і нацыянальнага, для народу, як народ беларускі, пазбаўленага неабходнае для духова-біялягічнае раўнавагі, для ўдачы ў жыцьцёвай барацьбе дозы жыцьцёвага оптымізму, — для такога народу, думаем мы, неабходны, калі можна гэтак сказаць, лекцыі сьвядомага, крытычнага оптымізму.

Гэтыя лекцыі оптымізму, крытычна абаснаванага ўласную маральнай актыўнасьцяй народу, спраўджаныя на вяршынях навукова-філязофскай мысьлі і на дасьледах другіх народаў, калі будуць прыложаны да тых канкрэтных абставінаў, у якія пастаўлен беларускі народ у яго жыцьцёвай барацьбе, ня толькі выясьняць скэптыкам — няверучым пэсімістам, якіх многа сярод нас, ролю і значэньне гэтае найвялікшае цэннасьці для ўсяго жывога ў прыродзе, ня толькі выясьняць умовы, прычыны і магчымасьці захаваньня, узвышэньня і ўпадку гэтае цэннасьці, але і (адважымся думаць на аснове прыкладаў другіх народаў) памогуць уваскрасіць і адрадзіць у беларуса вякамі тушаную ў ім, але вечна тлеючую ў кожным жывым стварэньні іскру жыцьцярадаснага оптымізму, без якога нямашака ні магчымасьці, ні сэнсу ані жыць, ані перамагаць у жыцьцёвай барацьбе...

Гэты жыцьцёвы оптымізм, як павінна навучаць і кожная праўдзівая Царква, прадстаўляе найглыбейшую біялягічную аснову рэлігіі, без якое ня можа жыць ніводзін народ. І толькі што на нашых вачах была спаралізавана і разбурана расейская цэрква, якая забылася аб гэтай запраўднай аснове кожнае рэлігіі...

І калі беларускаму народу гэты жыцьцёвы оптымізм ня дадзены, так сказаць, зьнізу — у дзіцячыя гады яго — беднай і паняволенай Маткай Зямліцай, дык няхай ён, бы прамень сонейка, прыдзе зьверху, няхай жыватворная благадаць гэтага запраўднага Духа Божага агністымі языкамі зыйдзе на галовы беларускага народу, няхай разьдзьмухае тлеючую ў нашых душах іскру ў незгараючую купіну аграваючага, асьвятляючага, перамагаючага акружаючы сьвет, творачага у ім нашае ўласнае, беларускае шчасьце духовага агня, які і ёсьць запраўды жывучы ў чалавеку Бог.

Толькі гэты запраўдны Бог жывое актыўнасьці і творчага оптымізму, толькі гэтая праўдзівая рэлігія сьвятла і радасьці захаваюць беларусу яго асабістае і нацыянальнае «Я» ад тае хаотызацыі, ад таго расьцярушаньн

...аду, якія гатуюць для яго як навакол, так і ў самай душы яго, ... ворагі...

... — гэта пачуцьцё сілы; пачуцьцё сілы — аснова ўсякага жыцьця. ...ка Фіхтэ. У гэтым маім «Я» зьмяшчаецца для мяне ўсенькі сьвет. ...штожце маё беларускае «Я», пазбаўце мяне ўсялякага «пачуцьця ...усялякага жыцьця — і вы зьніштожыце і ўвесь мой беларускі і ...мой агульны сусьвет.

...аадворот: зьніштожце мой беларускі сьвет, што акружае маё ... і гэтым самым вы зьніштожыце маё «Я», пазбавіце мяне самае ...ы ўсялякае сілы, усялякага жыцьця... Усё гэта добра ведае сваім ...ктам жываеда, завостраным яшчэ сьвядомай нацыянальнай ідэа... распрацаваным у цэлую праграму дэнацыяналізацыі, значыць, ...ажэньня, асьвячоным рэлігійна-ізуверскай санкцыяй «вышэйшае ...ры», той наш вораг, што тут ні на мамэнт не задрэмле...

... гэта павінен добра разумець і прысвоіць сабе беларускі народ, ...ены тутака ў палажэньне ахвяры гэнага жываеда...

... гэта сваячасна зразумее, хто ў свой час асьцеражэцца гэтага жы...аралізатара, каршуна-хаотызатара, той жыць будзе...

... спосабы дзеля самаабароны ёсьць, што гэтыя спосабы — пэў...язводныя — існуюць, за гэта ручаецца ўся гісторыя народаў, уся ...я выяўленьня Бога ў людзкасьці.

...ня здрадзіць!

...ькі трэба ўмець знайсьці гэтага праўдзівага Бога Волі, які дае веч...ыцьцё, і, знайшоўшы, служыць Яму з усей рэлігійнай энэргіяй ... веры і дзел божых...

4

...и называе чалавек усё тое, што шкодзе ягонаму жыцьцю, з чым ...цьцёвая энэргія ня можа справіцца.

... чалавечая энэргія мае здольнасьць расьці ў сваей сколькасьці і ...цца ў сваей якасьці, прытарноўваючыся да пастаўленых задач. ...ыцца, тое самае зло, якое было гібельным для слабай і няздоль...равіцца з ім энэргіі, лёгка можа быць пераможана гэнаю энэргі... яна ўзмацуецца і паразумнееець.

...ыцца, справа ня гэтулькі ў разьмерах таго ці іншага зла, колькі ...знаньні яго прыроды і ў павялічэньні кіраванае проці яго разум...ргіі чалавека. Пытаньне разьвязуецца, так сказаць, матэматычна. ...ы, на пагляд, такі просты вывад даўся, аднак, людзкасьці — ля... запужанай — вельмі цяжка.

...амага апошняга часу сусьветнае зло — у тым ці другім, вонка-

І вось праблема барацьбы са злом, з чартом, вельмі доўга разьвязы
валася зваротам аб ратунак да Бога, малітваю, мэтадамі сьляпое веры
рэлігійнаю пасыўнасьцяй.

Цяперака, як сказана, задача разьвязываецца мэтадамі прасьветлена
навукай, разумнае волі, энэргіі — матэматычна-актыўна.

Толькі адносна нядаўна, у пачатку 17 сталецьця, гэты новы просты
пэўны прынцып барацьбы са злом быў пакладзены англійскім філёза
фам Бэконам у аснову ўсяго навукова-філязофскага сьветапагляду нова
Эўропы, і, пачынаючы ад гэнага часу, пасьледавальнае прылажэнн
сказанага прынцыпу да жыцьця даваяло да нябывалага йшчэ ў гісторы
разьвіцьця тэхнікі, заваяваўшае і прымусіўшае служыць чалавеку самы
варожыя, самыя пагібельныя датуль сілы прыроды...

У выніку падчыненьня чалавеку гэнага вонкавага «чарта» ў прырод
жыцьцё і праца людзей сталіся шмат лягчэйшымі, выгаднейшымі. Выз
валіўшыся ад рабскае залежнасьці, ад працы дзеля падтрыманьня жыц
ця, чалавек пачаў свабадней працаваць дзеля паляпшэньня і прыхар
шаньня свайго істнаваньня.

У выніку ж гэтага палягчэла і змаганьне з тымі разнароднымі відам
ўнутранага «чарта», што так страшэнна пужаў прымітыўна-рэлігійна
выабражэньне вечна атручаванага ядамі сьмяротнае зьнямогі ад непа
сільнае працы сярэднявечнага чалавека, напалову раздаўленага непамер
ным цяжарам пабудаванага на ім фэадальна-гатыцкага «сабору»...

І гэнага ўнутранага «чарта» хворасьцей духа і цела стала ўсё лягчэй
лягчэй перамагаць тэй «сістэмай норм», што пакладзена сучаснай рэл
гійна-філязофскай думкай у аснову ўсіх практычных дысцыплін, які
маюць на мэце фізычнае, эканамічнае і духовае здароўе чалавека.

У аснову ж гэтае самае «сыстэмы норм», гэтага асноўнага «кодэксу
законаў і правілаў нармальнае чалавечае сьвядомасьці і паступаньн
пакладзен зусім нядаўна выкрыты і точна сформуляваны філязофска
крытыкай найвышэйшы закон для чалавека — прынцып «духовае а
тыўнасьці», які нармуецца унівэрсальным для ўсіх разнародных прява
гэтае актыўнасьці «прынцыпам эканоміі сілы».

Можна ўстанавіць як агульны закон для ўсяго жывога сьвету, шт
ўсюды ў барацьбе перамагаюць формы вышэйшае духовае актыўнасьц
Пры роўнасьці ж апошняе перамагае ў канкурэнцыі тая форма, у кат
рай гэтая актыўнасьць больш пасьледавальна падлягае закону эканомі

З гэтых двух законаў жывое прыроды няма і ня можа быць выклю
чэньняў!

Так на нашых вачах, пасярод эканамічнага і палітычнага хаосу, пак
нутага нам у спадчыну вайной і рэвалюцыяй, якія йшчэ далёка не з
кончылі свайго цыклю, родзіцца сярод бур і навальніц тая новая «рэл

снага і праведнага (значыць, маральна-эканамічнага) дзеяньня», сто гадоў таму назад, сярод падобнае ж разрухі, прарочыў Фіх-

лькі той будзе спасён, хто, працуючы, усьцяж імкнецца ўпярод»... оць анялы ў «Фаўсьце» Гётэ, што раней за Фіхтэ прадбачыў па- тую ідэю, якой пазньей ужо філёзаф даў точную формулу.

як яшчэ аб гэтым новым разуменьні Эвангеліі паводле Яна ў насьці новае людзкасьці гаварыў больш за сто гадоў таму назад Гётэ ў відзеньні Фаўста:

дух мне памагае: я разам здабываю здольнасьць бачаньня і ба-

ачатку было ня Слова, а Дзеяньне!»...

як мы сказалі, сучасны філязофскі аналіз выкрыў, што істотай вага Слова-Лёгаса, Разумнае Сьвядомасьці, Розуму Божага ў ча- ёсьць «чыстая дзеяльнасьць», чыстая Духовая Актыўнасьць. тым, хто верыць у гэтага праўдзівага Бога, толькі гэтым «новым янам» прыналежыць будучына, толькі яны ўнасьледуюць жыцьае...

цца гэтаму Богу, упадабляючыся Яму сваей жывой маральнай асьцяй, мы і клічам беларуса.

5

олькі мы праз сказаныя вышэй «паўторныя нарадзіны» — гэтае нае «аб'яўленьне» ў навальніцах і бурах духовае рэвалюцыі — м з мёртвага тупіка адарвана-контэмпляцыйнага маралізму ў жы- т творчае актыўнасьці, мы, нягледзячы на ўсё нашае жаданьне, лепшым мікраскопам у гэтым разам па-гэраклітаўску паімчаўўва мне і навакол мяне жыцьцёвым патоку ня знойдзем нівод- тых кусочкаў абсалютнага дабра і «хімічна-чыстага» зла, на якія ьвет маралісты. Перад намі — ў нас самых і па-за намі — зусім цела».

е новае цела і ёсьць жывое жыцьцё».

ь худа безъ добра» — кажа ўцяміўшая гэта народная мудрасьць усаў.

ma tego złego, coby na dobre nie wyszło» — паўтарае гэта йшчэ ле- гі народ.

гэта выяўленьні таго пачатнага оптымізму, які, як мы сказалі, жыве ў народзе.

аўды, у жывым жыцьці ўсё плыве, усё жыве, усё зьмяняецца, і о сягоньня ў маіх вачах мела ўсе адзнакі зла, заўтра робіцца ачы-

шага жыцьця проста процілежныя адказы.

Усход кажа, што ўсе гэтыяператварэньні жыцьця, якое жывым пато... кам працякае скрозь нашу выабражальную асобу, пранізываючы яе то... аспэкце зла, то ў аспэкце дабра, усе яны — Вытвар Прыпадку Лёсу, Бо... га... Ці то «замясьціцяляў» іх на зямлі ў пастаці тае або другое вонкава... ўлады, што над намі стаіць. Але яны не залежаць ад чалавека.

Захад навучае, што сам чалавек ня толькі можа ведаць напярод і тва... рыць сам для сябе прыпадак, ня толькі носіць свой уласны лёс у свае... сьвядомай волі, ня толькі сам зьяўляецца поўным сваім «начальствам... але і што, сьцісла рэлігійна выпаўняючы сваей воляй той закон, які д... дзен яму Богам, зьліваючы гэтак сваю маральную волю з воляй Божа... чалавек і па праву, і па сваей сьвядомасьці стаецца сам як быццам сва... уласным Богам...

Вось гэтак іменна, кажучы каротка, і разьвязывае праблему прыпа... ку, лёсу, Бога нямецкая філязофія, пачынаючы ад Фіхтэ і канчаюч... Марксам...

Веданьне законаў вонкавае і ўнутранае прыроды і мая нічым непер... можная маральная духовая актыўнасьць зусім вызваляюць мяне і м... сьвет ад сьляпога прыпадку, і для мяне «зусім зьніштажаецца Лёс», ... кажа Фіхтэ.

Сам Бог, аб якім мы можам ведаць ясна і точна адно толькі яго м... ральныя наказы, загаданыя чалавеку праз голас яго ўласнага сумлень... ведаць закон любві і абавязку, сам Бог ператвараецца ў «Сыстэ... Норм», у «Кодэкс» гэтых Законаў; Хрыстос абяртаецца ў любоў, у са... раньне «Запаведзей Блажэнства», у Нагорную Пропаведзь. Выпаўняюч... іх — гэты абавязак і гэтыя нормы блажэнства, я і жыву запраўдным р... лігійным жыцьцём — працую ў Богу...

Гэта і ёсьць даслоўна і выключна тое, што даў і чаго вымагаў ад ч... лавека Хрыстос. Гэта і значыць «пакланяцца Богу ў Духу і Праўдзе»...

Гэта «новае хрысьціянства» з такою ягонаю сьмеласьцю, з такою м... ральнаю паважанасьцю, уласьцівай нямецкаму генію разам з самы... крайнімі, гэтак палохаючымі славяніна вывадамі сваімі, бязумоўна вар... таго, каб з ім пазнаёміліся беларусы.

У папярэднім выкладзе нашым мы ад сябе дадалі адно слова: любо...

Нямецкае філязофскае хрысьціянства мала гаворыць аб гэт... зьмесьце маральнага закону, яно гаворыць толькі аб форме яго, аб б... зумоўным абавязку бязспыннае духовае актыўнасьці. Але якраз гэ... фармальны абавязак адносна да самога сябе, абавязак бязспыннае ду... вае актыўнасьці — найлепшая школа для славяніна, які, захопліваюч... ся часта любоўю да бліжніх, мае гэткую склоннасьць забывацца аб стр... гай і маральна-вымагаючай любві да сябе самога...

на Беларусь знаходзіцца якраз на мяжы паміж Захадам і Усходам;
ня бліжэй да Захаду. І яна павінна ведаць заходнія мэтады ба-
з злом, бо толькі імі пераможа тое зло, якое пагражае ёй з блі-
га да яе польскага Захаду.
ж патрэбна перш за ўсё дзеля таго, каб я, выпаўняючы загады
точна вядомае мне Вышэйшае Нормы, сам стаўся сваім Праві-
ем, зусім выкінуў з свайго духовага жыцьця, з свайго сусьвету
ак і лёс, такія магутныя на Усходзе?!.
ш за ўсё ўва мне павінна быць гэтае маё «Я». Перш за ўсё пат-
каб мая асоба з тае выабражальнае, нястойкае формы, што гэтак
чна-слаба воляй, так маральна-бязсільна ў барацьбе на Усхо-
сталася для мяне найпершай і найбольш бязспорнай рэальнась-
сьвеце. І мы ведаем, што іменна гэтым першым крокам у Духу і
на Захадзе той выхад з «Усходу Сярэднявечча», які пачынае са-
вую гісторыю запраўднага Захаду.
шае, што, збудзіўшыся, учыніла новая ў сьвеце людзей сіла —
шая крытычна мысьлячая форма духовае актыўнасьці чалавека,
ленная ў францускім філёзафе і матэматыку Дэкарце, было аддань-
сумліў усяго на сьвеце і ўстанаўленьне таго, што адзінае зьяўля-
салютна бязспорным майго мысьлячага, хоць і ўва ўсім сумлява-
«Я».
мляваюся ўва ўсім, — значыць адно, у чым я не магу сумлявац-
гэта маё «Я».
умаю — значыць я істную», — гэтак кажа знамянітая формула
а. І для кожнага з нас першы крок дзеля прынцыповае магчы-
бароцца са злом дарогай ператвараньня ў дабро працякаючае мі-
і скрозь нас жывое, часта варожае нам многаабразнасьці сьве-
эта ўстанаўленьне і ўмацаваньне свайго духовага «Я», сваей ма-
актыўнай асабістасьці.
е маё «Я» прадстаўляе самую істоту майго жыцьця.
форме гэтае «Я» ёсьць абсалютная адзінасьць, якая недаступным
ню актам усьведамленьня злучае ў сабе, як у цэнтры, усю пра-
ую многаабразнасьць сьвету.
ьместу гэтае «Я» ёсьць жывая, актыўна творачая сама сябе з гэ-
вету «монада» сусьветнае Разумнае Волі — значыць, Божства.
к навучае і запраўднае Хрысьціянства.
е жывое «Я», якое ўва ўсенькім жывым сьвеце зьяўляецца на-
кам інстынктаў, забясьпечываючых вечнае захаваньне і прадоў-
жыцьця, у чалавека, як сказана вышэй, узвышаецца да сьвядо-
да духоўнасьці, да самаўсьведамленьня і ўсьведамленьня Бога.
сь першы інстынкт, які дайшоў у чалавека да сьвядомасьці, кажа

аомыльнага распазнаваньня дабра і зла, друга і ворага, — зруйнуй
жывы апарат яго пачатае актыўнасьці, яго так званую «апэрцэпцыю
якая ёсьць самай істотай яго жыцьця, яго асабістасьці.

Гэткім расьцярушаньнем і расчыненьнем яго «Я» вы руйнуеце я
жыцьцё, зьніштажаеце яго асабістасьць...

Аб гэных біялягічных ядах, аб гэных «расчынцах індывідуальнай і н
цыянальнай асабістасьці» мы будзем далей гаварыць падробна. Цяп
скажам толькі тое, што найстрашнейшым спаміж іх, страшнейшым...
правакацыю, зьяўляецца алькаголь... Тая самая, на жаль, так мілая б
ларускаму сэрцу, ад простага селяніна да... беларускага пасла ў польск
сойме, на пагляд, зусім ня страшная, гарэлка... І нездарма гэты на
страшнейшы духоўна-клетачны яд, гэты запраўдны «чорт» беларуска
сьвету абабраў такую мілую, прыемную форму... Нездарма ўся Заходн
Беларусь напоўнена, наліта да краёў гэтым вырабам.... «вышэйшае кул
туры», гэтым, як быццам творачым так патрэбны беларусу оптыміз
«узьвесяляючым ядам», гэтым гістарычным бічом славянства...

6

Вось, значыцца, бязспынная творчая актыўнасьць, якая чынна зм
гаецца з злом, пертвараючы яго ў дабро, магчыма толькі пастольк
паскольку ўва мне істнуе стойкае, духова-адзінае, сьвядомае сябе, кір
ванае законам абавязку маё «Я».

І тагды, калі мы самі ўзмацуем у сабе гэтае нашае «Я», перад ім а
крыецца магчымасьць ня толькі плыць па цячэньню гэнага жыцьцёва
патоку, што нясець нас мо да пагібелі, ня толькі распазнаваць, што да
ро і што зло, але і плыць проці цячэньня, сваею ўласнаю сілаю ісьці н
сустрэчу злу, пертвараючы яго ў дабро сілаю сваей божскай творча
актыўнасьці.

Іменна пертварэньне зла ў дабро і становіць запраўдную мэту ўся
жывога, запраўднае прызваньне і найвышэйшае назначэньне чалавека

Тады ўсё варожае нашаму жыцьцю, што акружае нас на сьвеце, у
тое зло, якое зьмяшчаецца ў нас самых, зьявіцца для нашае маральн
працоўнае, божска-творчае волі як быццам сыр'ём, якое мы прызван
Богам пертвараць у тое, што можна у шырокім рэлігійна-гаспадарчы
значэньні назваць дабром, пертвараць ніжэйшыя формы жыцьця ў в
шэйшыя. Гэта ж і ёсьць высокае, вечнае, клічучае і ніколі нявычарпан
заданьне чалавека.

Тая сіла ў чалавеку, што, ніколі ня зьнікаючы, голасам самога Бога
нас падбівае нас усьцяж займацца гэтым пертварэньнем зла ў дабро
ёсьць разумная энэргія.

 разумная працоўная энэргія і ёсьць тое, што збліжае нас з Бо-
рцом; яна зьяўляецца запраўдным божскім зачаткам у чалавеку.
гіі абразова выражаюць гэта так, што сам Бог няўстанна змага-
сусьвеце з чартом і канчальна пераможа яго толькі пры канцы
Дзеля гэтага кожная наша ўдача і перамога на гэтай дарозе, ко-
айменшы нават, раўнуючы да гэнае вечнасьці барацьбы, крок,
акі об'ектыўна прыбліжаючы нас да тае апошняе перамогі, мае
кі «маральнае» але і спраўдзі рэлігійнае, як кажуць, «онтолёгіч-
чэньне і, як такі, дае нам, быццам самая шчырая малітва, такжа
тыўную радасьць...
 спраўдзі рэлігійная радасьць зьяўляецца як быццам бясплат-
даткам да таго практычнага выніку, што дае кожная разумная
эткаму веручаму працаўніку ў абшырнай майстроўні Божае пры-

 радасьць, быццам ад малітвы, паказуе на тое, што мы гэтак
ы выпаўняем закон і задачу нашага жыцьця, разьвіваем у сабе
е запраўднае божскае істнасьці, якая збліжае нас з Богам.
епшае азначэньне і выясьненьне істоты радасьці даў слаўны фі-
кыд Барух Сьпіноза, што разам з Бэконам, Дэкартам, Джордано
 другімі апосталамі новае Эвангэліі жыў на рубяжы новых часоў,
а, ня столькі сьветапагляд каторага, сколькі яго сьветаадчувань-
 ў аснову рэлігійнае, філязофскае і палітычнае сьвядомасьці но-
авека. Сьпіноза кажа, што пачуцьцё радасьці ёсьць суб'ектыўнае
ё ў нашай сьвядомасьці об'ектыўнага факту росту і расшырэньня
душы, разьвіцьця ў нас нашае запраўднае істотнасьці — часткі
 Божства.
za rośnie», — вельмі пекна выражаюцца палякі.
ыцца, наадварот, наш сум ёсьць адбіцьцё ў нашай сьвядомасьці
нага працэсу: абядненьня душы, скажэньня ў ёй запраўднага аб-
жага...
арма і старыя мудрыя ўсходнія багасловы лічылі «панурасьць»
з сямёх сьмяротных грахоў, што напэўна губяць душы...
 бачым, што ўсё гэта зусім зыходзіцца з тым, што аб духовай ак-
ці кажам мы.
ыцца, тутака мы маем дзела з запраўды універсальнай цэннась-
тольнай для ўсіх часоў і народаў.
начэньня Сьпінозы мы бачым і тое, што толькі тая радасьць зап-
праўдана, якая зьяўляецца адбіцьцём об'ектыўнага факту росту
душы, значыць, росту дабра — Бога ў Сусьвеце.
тага выцякае і той кардынальны для ўсяго нашага разважаньня
ны вывад, што, нягледзячы на ўсе няпрыхільныя абставіны ў ак-

ўсей нямецкай «практычнай (значыць, маральнай) філязофіяй».

Гэта — тое, што ад жыдоўскага духа трэба ўзяць сабе на неад'ёмн... ўласнасьць і беларускаму сьвету, каб ён, радуючыся сваім быцьцём, ... леў у жыцьцёвай барацьбе.

Удумайцеся ў гэты цудоўны кругаварот актыўнага оптымізму Сьпін... зы—Фіхтэ: душа радуецца затым, што яна расьце ў Богу-Прыродзе; ... ноў жа, ператвараючы сьвядомым высілкам сьвет і сябе ў вышэйш... формы актыўнасьці, у дабро, яна спараджае радасьць... Для гэтага пр... цэсу радаснага росту душы і ператвараньня ў дабро ў сусьвеце няма ... бяжоў! Адно памагае другому: радасьць — творчасьці і духоваму рос... і наадварот.

Усё гэта вынікае з тае асноўнае ідэі Сьпінозы, якая лягла ў асно... нашае сьвядомасьці: што наша любоў да Бога, нашае дзеяльнае ... кненьне да Яго ёсьць нішто іншае, як любоў і імкненьне Бога да сам... сябе, бо наша душа і Бог — гэта адна і тая ж самая Істота Сусьвету...

Кожнаму беларусу трэба крэпка сабе ўсвоіць гэта і крэпка верыц... гэтага вечна творчага Бога, што жыве ў нас! Верыць і ведаць, што ... гэтай, рэлігійна прызванай тварыць сьвет актыўнай энэргіі чалавека ... ма і ня можа быць ніякіх перашкод і забаронаў у сусьвеце!

Гэтая энэргія, быццам чарадзействам, перамагаючы перашкоды, ... жа прыймаць самыя неспадзейныя формы, самыя нябывалыя дагэт... трансфармацыі. Гляньце, як гэтая многаабразная энэргія нічым непе... можнае жыцьцёвае актыўнасьці прабіваецца нават скрозь тыя пераш... ды, што ёй так часта стаўляе прыпадак ці прырода: сьляпы ад ураджэ... ня навучаецца чытаць дотыкам; глухі разумее мову па руху вуснаў; ня... размаўляе знакамі — пры помачы пальцаў...

І ўсё гэта дзеля таго, каб забясьпечыць пабеду ў сусьвеце таму, ... запраўды служыць гэтаму праўдзіваму Богу.

Гэтая пачатная адзіная энэргія Духа ў чалавеку даўно ўжо быц... упаўшая з неба зорка разсыпалася на вечна паланеючыя ў чалавеч... духу рознакалёрнымі агнямі «другарадныя зоры», кажучы філязофс... языком, «дыфэрэнцыравалася на функцыі разумнае сьвядомасьці», ... навуковае мышленьне, на этычнае будаваньне і ўзгадаваньне грамад... ства людзей, на мастацкую творчасьць, на гаспадарчую рэарганіза... сьвету, на рэлігійнае завяршэньне сусьветнае Сьвятыні... І ўсе гэтыя ... асобныя функцыі служаць у чалавека дзеля аднае мэты: каб вызва... яго дух, перамагчы ў сусьвеце зло, ператварыць яго ў дабро...

Вось тыя непераможныя для ворага дарогі і мэтады... І ўсе яны ... вінны быць ужываны паасобку і разам.

І той вораг, каторы будзе змагацца з Беларускім народам супраці... тых мэтадаў Божых на зямлі, той сам будзе пабіты Богам. Для яго,...

ларусі, як для ворага самога Бога Жывога, няма і ня можа быць аньня!..

скажа нам, што, калі мы, беларусы, у саюзе з гэтым Богам пой-оці тых нашых ворагаў, што йдуць проці гэтага Бога, дык мы бу-раможаны?!.

7

утным будзіцелем, пабудзіцелем і саюзьнікам падупаўшага або нага ў народзе пачатна-біалягічнага оптымізму зьяўляецца нацы-ае пачуцьцё і нацыянальная ідэя.

гэта зразумела. І адзін, і другая, так сказаць,ператвараюць па-«натуральны» оптымізм у вышэйшую больш свядомую і трыва-олей духовую форму яго. Яны твораць і ўскармліваюць «нацыя-оптымізм» народу. Кожнае малое чалавечае «я», пачуваючы сябе о вялікага «Я» — нацыянальнага, набывае і больш «пачуцьця сі-гэтага ўзрастае і пашыраецца само сабой гэнае маё малое «Я», , як мы ведаем, паводле Фіхтэ, і ёсьць маё «пачуцьцё сілы», са-ынцып майго жыцьця»...

а, што нацыянальнае пачуцьцё дае асобнаму чалавеку шырэйшы ып жыцьця», дужэйшае «пачуцьцё сілы», узбагачывае ягоную ду-

мы ведаем, што, паводле Сьпінозы, побач з гэтым об'ектыўным сілы маей душы, побач з узбагачаньнем яе, неабходна адбываец-апорцыянальнае нарастаньне ўва мне радасьці.

я радасьць, гэты нацыянальна абаснаваны оптымізм чалавека трывалы і больш стойкі, чым оптымізм натуральны, бо знахо-ля сябе новыя, раней невядомыя, больш стойкія падставы нацы-ай лучнасьці, у ўсенародным жыцьці.

м спосабам, ужо самым фактам нацыянальнага самапачуваньня, усьведамленьня кожным асобным «Я» сваей арганічнай адзі-з вялікім нацыянальным «Я», крытычна-трывала ўзвышаецца ёвы оптымізм у загнаным, пануранным дагэтуль народзе.

наму ясна, што гэны рост народнага оптымізму запраўды прак-абаснаваны, бо точна адпавядае росту рэальнае сілы народу, нага ў моцны, нацыянальна спаяны арганізм.

спаяны сувязяй нацыянальнага пачуцьця народ прадстаўляе ў ёвай барацьбе непараўнана вялікшую сілу, чым народ, які зьяўля-аводле выражэньня біалёгаў, толькі «калёніяй» аднаго тыпу, «этнаграфічнай масай» — нечым кшталтам лесу, які можна сся-ва за дрэвам, лесу, у якім кожнаму асобнаму дрэву не баліць, калі

мэты ўсю дарогу для нашае энэргіі, што звычайна пачынае працава
як быццам упоцемках, кіруючыся болей ці меней «няясным пачу
цём», «цёмным», ды заўсёды правільным інстынктам жыцьця.

Пакуль энэргія чалавека ці народу яшчэ ў сфэры «пачуцьця», несь
домага інстынкту дзеець як быццам упоцемках, яна, пры ўсей сваей, т
сказаць, «тэхнічнай неабмыльнасьці» прыроднага інстынкту лёгка мо
быць абаламучана, пакіравана на фальшывую дарогу, нават на даро
самагубства...

З жыцьця кузулек мы ведаем, як часта іх несьвядомыя інстынкты,
неасьветленая сьвятлом разумнае сьвядомасьці энэргія, нават неабмыл
на правільна выпаўняючы закладзеную ў іх прыродай «праграму» дзе
насьці тае ці іншае сыстэмы органаў, вядуць кукульку ці засуджаюць
потым на пагібель...

Каб не рабіць больш зложных дасьледаў, даволі прыпомніць вядом
ўсім, асабліва яркі для нас, прыклад, як у начы лятуць на агонь матыл
кі, гінучы як ахвяры ашукаўшага іх «фальшывага сонца»...

Гэтаксама і чалавека, і цэлыя грамадзянствы можа загубіць пастаўл
ная перад імі — упоцемках несьвядомага інстынкту — фальшывая ідэ
якая паказуе фальшывую дарогу і разыходзіцца з запраўднай мэтай за
ладзеных у іх прыроду інстынктаў.

Асноўным зьместам нацыянальнае ідэі ў такіх паняволеных і падз
леных народаў, як народ Беларускі, зьяўляецца ВОЛЯ.

Калі самы мэтад духовае актыўнасьці, які творыць бязвыключна ў
матэрыяльныя цэннасьці ў сусьвеце, даючы мне ў дадатку пачуцьцё р
лігійнае радасьці супрацоўніцтва з самым Богам-Тварцом, прынцыпо
магчымы толькі ў залежнасьці ад маей свабоды; калі, як мы пабачы
далей, асноўным сэнсам агульналюдзкае гісторыі зьяўляецца «самавы
валеньне Сусьветнага Духа, што жыве ў людзкасьці», дык ня можа бы
ніякага сумліву ў тым, што ідэя нацыянальнага вызваленьня, ідэя нез
лежнасьці народу, стварэньня ім для сябе і з сябе свайго ўласнага га
падарства — гэтая ідэя правільная, справядлівая.

Гэтая ідэя, значыцца, ня можа быць у супярэчнасьці ані з заложаны
у прыроду чалавека інстынктам, ані з маральным законам, каторы,
далей пабачым, ёсьць сама воля, ані з гістарычным прызваньнем нар
ду, ані з агульнай задачай, інтарэсамі і рэлігійным назначэньнем ус
людзкасьці.

Вольная, незалежная, непадзельная Беларусь — гэтая ідэя, гэтая ід
альная мэта павінна крэпка ўкараніцца ў сьвядомасьці кожнага белару
і павінна ўсьцерагчы яго ад усіх «фальшывых сонцаў», якімі яго вора
удаўшы прыяцеляў, заманіваюць і баламуцяць яго «цёмныя інстынкты
яго «няясныя пачуцьці». Пытаньне можа быць толькі аб тым, якімі д

найбліжэй і найпэўней дайсьці да гэтае мэты поўнага ўнутранага
вага вызваленьня Беларускага народу.
аб гэтым і вядзецца наша гутарка.
ост беларускае народнае сілы і народнае радасьці — гэты залог
а народнага вызваленьня — магчымы, як і ў кожнага другога на-
олькі ў арганічна аб'яднаным нацыянальным «Я», дык ясна, што
задача збудзіўшагася са сну народу — гэта выкарыстаньне ўсіх
і ўсіх спосабаў, якія вядуць да такога нацыянальнага аб'яднань-

дворот: дзеля тае ж прычыны, наагул, найлепшым і унівэрсаль-
этадам паняволеньня і зьніштажэньня таго ці іншага народу
цца мэтад падзелу.
ная акупацыя краю, як гэта беларусы ня раз ужо добра спазналі
заўсёды і пачынаецца з забароны фізічнага руху, нават пераходу
вёскі ў другую, з захопленьня акупантамі ўсіх прыладаў дзеля яз-
вядзеньня сыстэмы «пшэпустэк» і г.п.
лізацыя ўсялякага руху ў народным арганізьме — першы крок
кываеда дзеля пажраньня і спакойнага пертраўленьня ахвяры...
туль Беларускі народ ня вёў яшчэ актыўнае барацьбы з шкодні-
аёй актыўнай энэргіі, свайго беларускага «абраза культурна-лю-
Бога» мэтадамі аб'яднанага калектыву, сіламі і засобамі свайго
альнага «Я». Ён толькі з уласьцівай яму, задзіўляючай сілай асы-
глытаў у сваім жывым моры ўваходзіўшыя ў яго чужыя элемэн-
польскую шляхту, так і маскаля-старавера і другіх. Цяперака бе-
першы раз прымушаны хапіцца за гэты новы для іх спосаб ба-

ымізм Беларускага народу доўгі час быў спаралiжаваны якраз
то народ, быццам лес, быў пазбаўлены руху, быў пазбаўлены
асьці актыўна змагацца з асноўным злом свайго падзелу, сваей
падтрымліванай нярухомасьці і пасыўнасьці, што забівалі ў ім
цё сваей сілы і сьвядомасьць нацыянальнае адзінасьці.
ака, як мы ведаем, ратунак прыйшоў як быццам зьверху — з Ду-

шаю сілай, якая, яднаючы народ, узгадоўвае яго «пачуцьцё сілы»,
ь у ім неабходны дзеля далейшага росту, дзеля сьвядомае бараць-
ваё вызваленьне, жыцьцёвы оптымізм, зьяўляецца паэзія.
дарма і самае слова «паэзія» значыць па-грэцку «дзеяньне», твор-
г. ё. іменна тое самае божскае дзеяньне, тварэньне, якое выкры-
ым хрысьціянствам» у «Слове» эвангеліста Яна, тая самая «духо-
ыўнасьць», якую мы тутака прапаведуем.
мы ведаем з уласнага прыкладу Беларусі, што першым выяў-

І мы, калі б нават ня былі знаемы з новай беларускай паэзіяй, за
дзя неабмыльна маглі бы сказаць, што паўтараныя паводле народ
традыцыі (якая, на жаль, падтрымліваецца і сучаснымі абставінамі
роднага жыцьця) нязьменныя жальбы на «долю» і «няволю» залівают
тэй магутнай стыхіяй новага, паэтычнага, значыцца, духова-дзеяль
апраўданага нацыянальнага оптымізму, якім гэтая паэзія пранікнут
самай істоце свайго жыцьцёвага «тону».

Адзінокія, чуць тлеўшыя ў душах іскры разгарэліся першы раз у
лікі пажар ад гэтага жыватворнага полымя паэзіі... І гэта зразумела.

Паміма таго, што загаварыла маўчаўшае дагэтуль вялікае народ
«Я», якое пашырыла і ўзбагаціла асобныя душы, спавіўшы агнём па
паадзінокія «я» у вялізарную нацыянальную суцэльнасьць, ня ме
важна і тое, што, як кожнае асобнае «Я», так і вялікае «Я» народу, п
шы раз пачулі сябе, прайшоўшы «скрозь полымя паэзіі», ня толькі «
этамі вершаў», але і «паэтамі жыцьця», паэтамі ўласнае душы, адчул
сабе магчымасьць і волю стацца актыўнымі тварцамі свайго ўласнага
су, сваей «долі» і сваей «волі»...

Гэта новая радасьць, новы паэтычны оптымізм об'ектыўна і апр
дываецца тым, што тут, у паэзіі, знойдзены ўрэшце той новы правіль
мэтад духовае актыўнасьці, новая правільная дарога дзеля выхаду з р
ства ў прыроды і ў «пана», выхаду з таго «кола вечных паўтарэньняў»
«Адвечнае песьні» расьліннага, несьвядома-працоўнага жыцьця, з як
здавалася, ня было ніякага выхаду...

Гэтая новая, запраўды людзкая радасьць нарадзілася пачаткова з
го, што зьліцьцё ў паэзіі падзінокіх «я» ў вялікае нацыянальнае «Я»
роду скранула ўрэшце народ з мёртвага пункту, раскрыла «выхад з пр
роды ў гісторыю», інакш кажучы, адкрыла дарогу да духовага рос
разьвіцьця і, значыцца, да самавызваленьня, да спаўненьня народ
свайго божскага прызваньня ў сусьвеце.

Гэты новы, выкрыты ў паэзіі, мэтад ня толькі самаўсьведамлень
але і саматварэньня і ёсьць той найпраўдзівейшы, непераможны, але
перамагаючы мэтад духовае актыўнасьці, аб якім і йдзе ў нас гутарка

Мы бачым, наскольки об'ектыўна і маральна абаснаваным зьяўляец
той сьветлы оптымізм, каторы, як жывая благадаць запраўднага Б
Жыцьця, Сьвятла і Радасьці, сплывае ў душы Беларускага народу ад
паэзіі.

Але нацыянальная паэзія робіць толькі першы крок на дарозе да
роднага саматварэньня, даючы народу першы раз пачуць сябе сва
уласным творцам, яна дае чалавеку і народу толькі пачатак заўладань
акружаючым іх, іх уласным, па праву ім прыналежным, ды, на жаль,
хопленым другімі сьветам, правільна паказуючы мэтад заўладань

ўсё сваімі ўласнымі сіламі, мэтад бязьмежнага росту апошніх у
альнай адзінасьці і разьвіцьці.
і крок на гэтай дарозе робіць крытычнае самаўсьведамленьне на-

эзіі выяўляецца, заражае і будзіць прыспаныя душы душэўная
асьць народу; у новай задачы крытычнага маральнага самаазда-
ння народу выступае як магутны дзеяч духовая актыўнасьць
га.
од, які зрабіў хоць адзін крок на гэтай новай дарозе маральнага
рэньня, ужо ніякімі сіламі — ні ўплывамі, ні гвалтам — ня мо-
ь забіты, паняволены ці дэнацыяналізаваны. Як толькі ён стаўся
ласным сьвядомым духовым тварцом, дык ужо ніякая вонкавая
сьвеце ня здолее перарабіць яго на свой капыл, скажаючы ў ім
сны, індывідуальны абраз Божы.
дварот: ад гэтага іменна мамэнту чым цяжэйшымі робяцца здзекі
ы, тым мацнейшы адпор яны выклікаюць, тым шыбчэй расьце
альная сьвядомасьць. Гэта і знача, што ўся справа, уся барацьба
ла ў краіну Духа, дзе мэтады гвалту зусім бязьсільны...
— затым, што такі народ нават у рабстве стаецца ўжо вольным

этага мамэнту для яго канчаецца пэрыяд падчыненьня і дрэсі-
наступае час культуры і фармаваньня.
шы раз пачуўшы сябе вольным інструмэнтам Божскае волі, на-
уе нешта вышэйшае, чым «натуральны», чым збуджаны паэзіяй
альны оптымізм, нешта вышэйшае і мацнейшае за гэнае «адбі-
чуцьцё радасьці пашырэньня душы, ён пачуе ў сабе чалавечую
ць і пашану да сябе як да вольнага, сьвята выпаўняючага ма-
абавязак супрацоўніка самога Божства ў сьвеце.
дзеўшыся навакол сябе і заглянуўшы ў сябе, ён першы раз уба-
сю тую агіду, у якой ён жыве, і пасьля такога маральнага перара-
я пачне з усей энэргіяй перараджаць на новых асновах усё сваё
ае і вонкавае жыцьцё...
тынкт самапаважаньня — вагар маральнасьці». «Разьвіцьцё сама-
— першая ступень маральнага ўзгадаваньня». Чалавек, які па-
ану да сябе, стаецца, паводле вельмі пекнага выражэньня расей-
сьменьніка Гэрцэна, «непапраўна чалавекам». Ён будзе рабіць
я дзеля нейкіх староньніх мяркаваньняў, а толькі дзеля пашаны
а і паважаньня самога сябе.
олькі народ пачынае вытвараць з сябе такіх маральна перарадзіў-
дайшоўшых самапашаны дзеячоў, дык толькі тады пачынаецца і
духовае, праўдзіва маральнае фармаваньне яго. Той стан самапа-

лепшых яго прадстаўнікоў, якія самым сваім жыцьцем, а ня толькі с
імі прамовамі і пісаньнямі навучаюць народ... У жыцьці такога нар
пачынае тварыцца тое, без чаго няма і ня можа быць ні запраўдн
агульнанацыянальнага жыцьця, ні запраўднага духовага аб'яднаньня,
запраўдных народных дзеячоў, пачынае тварыцца публічнасьць нар
нага жыцьця, яго грамадзкасьць.

Поўная публічнасьць ёсьць той варунак, адкрытая грамадзкас
ёсьць тая асярэдзіна, якія і робяць магчымым уплыў маральнага пр
ладу правадыроў народных, а гэтым і пачынаецца самаўзгадаваньне
роду. Толькі тады, як у народзе пачалося гэтае грамадзкае самаўзга
ваньне ў атмасфэры поўнае публічнасьці, ён, народ, як Натан Мудр
вядомай драме нямецкага пісьменьніка Лесінга, здабыў права сказа
«Няхай нас чуе ўвесь сьвет!»

І такі народ можа быць пэўны, што ўвесь сьвет яго пачуе, няглед
чы на тыя паліцэйскія жывадзёрні, у якіх заглушаецца голас яго пр
стаўнікоў...

Наш народ у асобах сваіх найлепшых прадстаўнікоў ужо пачуў у са
гэту самапашану, і іх вустамі ён ня будзе паўтараць гадкія і надаеўш
«жаласьлівыя» словы аб тым, што «вось Пілсудскі абяцаў, казаў: роў
з роўнымі, вольны з вольнымі... а цяпер...».

Ён зразумеў усю пустату і дарэмнасьць гэтых слоў, і самапашана
пазволіць яму паўтараць іх...

Але дарога, што павінна давясьці да перамогі ўсяе сумы беларуск
нацыянальнага зла, да дасяжэньня нацыянальнага ідэалу, доўгая і ця
кая.

Удача на гэтай дарозе цалкам будзе залежаць ад таго, якімі мэтада
Беларускі народ будзе змагацца з акружаючым яго злом, творачы на
кол сябе свой нацыянальны сусьвет і гэтым самым падчыняючы са
тое, што прыналежыць яму па праву прыроды, па Божым і людзкім
конам, ды што, на жаль, яму, як і кожнаму паняволенаму народу, пр
ходзіцца заваёўваць нанова...

У новым, «надпрыродным» сьвеце, які на нашых вачах будуецца гр
мадзянствамі людзей, у іх канкурэнцыі няма і ня можа быць тае вечн
і «сьвятое ўласнасьці», на якой апіралася даўнейшае грамадзянства ст
рога ладу. І гэта адносіцца ня толькі да ўсіх відаў «капіталу», але,
жаль, і да ўсіх відаў «найсьвяцейшых» і «неад'емных» «правоў чалаве
і грамадзяніна». Кожную сваю ўласнасьць, кожнае сваё права прых
дзіцца як быццам штодня заваёўваць сабе нанова...

Тое ж трэба сказаць і аб так званых «правах народных». Права на н
родную зямлю, на сваю бацькаўшчыну, на сваю мову, культуру, на с
мавызначэньне, на вольнае развіцьцё, нацыянальнае аблічча і г. д.

...тыя правы цяпер ня толькі «бяруцца з бою», але і валаданьне імі ...к трэба падтрымліваць заўсёды напружанай энэргіяй, вечнай духо...ктыўнасьцяй, як быццам запраўды кожную часіну заваёўваць на...пасярод вечнае канкурэнцыі народаў.

...толькі народ, нават той, які мае так званую «сувэрэннасьць», па... адставаць, духова абленівацца, як толькі ён губляе сваю творчую, ...ўную актыўнасць, дык ураз жа пачынае губляць часткамі сьпярша ...чную, а пасьля і юрыдычную «ўласнасьць» нават на сваю ўласную ...аву... Яго тэрыторыя, яго «натуральныя багацьці» пераходзяць да ...шых канкурэнтаў, якія маюць вышэйшую духовую актыўнасьць і ...лі ў яго зямлю капітал сваей энэргіі. Народ пападае перш у эка...нае, а пасьля і ў палітычнае рабства ў народаў з вышэйшай актыў...ай... І гэтага закону ня спыніш, ня зьменіш ніякімі «пунктамі ...она», не затрымаеш нат «прызнанымі «de jure» граніцамі!..

...гэтай канкурэнцыі найстрашней тое, што, як гэта ні дзіўна і ні ...на, ані для чалавека, ані для цэлага народу не зьяўляюцца «сьвя... нязьменнай уласнасьцяй ані самі яны, ані іх уласная духовая — ...дуальная, нацыянальная — асабістасьць, але яе, як і кожную ін...ўласнасьць, ня будзем штодня заваёўваць нанова сваей уласнай ...й працай. І кожын з нас у кожную часіну можа папасьці ў такое ...ае рабства.

...дома, свая дзяржава — гэта вялізарная сіла, вялізарнае дабро для ...у. На жаль, і гэту ўласнасьць — гэту найвялікшую цэннасьць на...о — ня толькі трэ ўмець удзяржаць у сваіх руках, але яе ўдзяр...акраз і найцяжэй за ўсё на сьвеце.

...рад нашымі вачыма найболыш пераконываючы доказ таго, як мала ... толькі акту «ўваскрасеньня з мёртвых», як нястачны нават най...лівейшыя, казачныя вонкавыя варункі, як не ратуе палажэньня ...перагрэты містыцызмам і мэсіянізмам, але ня маючы маральнага ...ваньня, нацыянальны оптымізм тады, калі йшчэ трэба дабіцца, ...дараваная ці верненая дзякуючы гістарычнаму крызісу свая ўлас...зяржава сталася запраўды трывалым нацыянальна-палітычным ...н...

...у прыродзе наагул, так і ў «другой прыродзе» — у грамадзянстве ... — няма і ня можа быць ніякіх «купчых крэпасьцяў», ніякіх «да...ў», ніякае «статычнае раўнавагі»... Раўнавага ў іх заўсёды рухо...кінэтычная», як кажуць фізікі. Гэта значыць, што, пачынаючы ад ...сьцейшых целаў неарганічнае прыроды і канчаючы найвышэй... найболыш зложнымі сацыяльнымі арганізмамі, усюды йдзе ба... і канкурэнцыя жывых сіл, і кожнае дадзенае цела — гэта існую...лькі ў дадзены мамэнт іх рухомая раўнавага.

гістарычны факт, а есьць вечна творанае духовай актыўнасьцяй грама-дзкае зьявішча.

Адзін з найсьвятлейшых і найдасьціпнейшых геніяў Францыі Рэнан у вядомай сваей публічнай лекцыі на тэму «Што такое нацыя?» зусі справядліва кажа, што нельга знайсьці ніводнае сталае і істотнае адзна кі, каб даць азначэньне «нацыі». Як толькі народ уваходзіць у вышэ сказаны працэс разьвіцьця паводле закону канкурэнцыі, дык ураз ж ўсе геаграфічныя, расавыя, этнаграфічныя, дзяржаўныя адзнакі, выдзя ляўшыя яго датуль спаміж другіх народаў, стаюцца плыўкімі, зьменны мі... Народ стаецца тым, чым ён сам сябе штодзенна робіць. І Рэнан л чыць магчымым даць толькі гэткае фармальнае азначэньне нацыі: «На цыя — гэта штодзённы плебісцыт», — кажа Рэнан.

Прыналежнасьць да тае ці іншае нацыі, маё «вольнае» самавызна чэньне — гэта просты і нямінучы вынік сталых уплываў, якія маё «Я штодня прыймае ў сябе ад тае асярэдзіны, дзе я жыву, ад таго грама дзкага калектыву — таго вялікага «Я», да якога я прыналежу, зусім н абавязкова ад гаспадарства!... Газэта і кніга, абставіны жыцьця, вышын падаткаў, грашовыя знакі (марка!), абвяшчэньне таго ці іншага новаг закону, загад адміністрацыі, тэатральная навінка, дыпляматычная ўдач ці няўдача, трываласьць і бясьпечнасьць вонкавых граніц — уся многа абразнасьць штодзённага ўплыву на мяне паадзінокіх праяваў агульнаг жыцьця ў дадзеным колектыве і выклікае ўва мне «штодзённы плебіс цыт», штомінутнае маё «самавызначаньне», у выніку каторых у тысяча такіх жа адзінак, як я, і складаецца тое, што называюць цяпер «нацыя нальнасьцяй». А з гэтых адзінак фармуюцца сучасныя «нацыі».

Зьмяніце агульную сыстэму гэтых уплываў, замяніце адну іх «сымфо нію» другою — і ўся мая «нацыянальнасьць» дадзенага мамэнту пера церпіць сур'ёзную спробу...

Ясна, што і тут закон канкурэнцыі, адносная цэннасьць гэтых «сым фоній» і трываласьць гэтых «нацыянальных сыстэм», іх здольнась выклікаць у сваіх грамадзян «штодзённы плебісцыт» наагул на іх к рысьць іграюць шмат вялікую ролю, чымся геаграфічныя, пачатна-бі лягічныя, нават рэлігійныя адзнакі і розьніцы, што сьпярша вытвара тыя ці другія калектывы людзей — «нацыянальнасьці».

Беларускі сьвет, адраджаючыся дзеля гістарычнага жыцьця, таксам падпадае пад дзейнасьць гэтага неўмалімага закону «штодзённага пл бісцыту».

Дзеля таго каб стацца «нацыяй», значыць, тым, што французы наз ваюць «nation», каб стацца самастойным, грамадзка-арганізаваны дзяржаўна-незалежным народам, беларусы павінны самі тварыць сво сусьвет, сваю ўласную «сыстэму ўплываў», усьцяж тварыць сваю ня

...а канкуруючую з другімі — «дэнацыяналізуючымі» — уплывамі ...ыянальную сымфонію», свой «штодзённы плебісцыт», павінны самі ...ць беларускую «нацыю».

...ожна сказаць, што пры ўсім жаданьні і імкненьні раздавіць і раз... ...ць нацыянальнае саматварэньне беларускага сьвету, акружаючы яго ...кі сьвет з уласьцівым яму нацыянальным самаасьляпленьнем і ма... ...а-неабаснаваным оптымізмам, нягледзячы на ўсе вялізарныя плю... ...кія дае яму адносна высокая культура і апарат яго «ўласнага» гас... ...ства, наагул, на зьдзіў няўдачна, прост фатальна і самагубна ка... ...еcца гэтымі сваімі перавагамі, дасягаючы адваротных вынікаў...

...стача, далікатна кажучы, маральна-дзяржаўнага «самаагранічэнь... ...тутака імсьціцца за сябе, як ува ўсім другім...

...ы ня будзем тутака драбязова затрымлівацца над гэтым пытаньнем, ... поўным правам можам сказаць, карыстаючыся тэрміналёгіяй Рэ... ... што «штодзённы плебісцыт» сярод беларускага насяленьня нашае ...няе Беларусі адбываецца не на карысьць польскае нацыі...

...сь жа для беларускага «нацыяналіста», нягледзячы на ўвесь той ... які цяпер церпіць Беларускі народ у Польскай Рэспубліцы, няма ...е прычыны дзеля безнадзейнасьці: варункі тэй канкурэнцыі, што ...аміж бедным беларускім сьветам і «багатым» польскім за душу бе... ...кага селяніна, выраўніваюцца...

...льская ўлада ў фатальным асьляпленьні маніцца сама разьвя... — і то раз назаўсёды — справу «нацыянальнага плебісцыту» ў ... «сыстэму ўплываў» замяніўшы тут «сыстэмай прымусу»... «Удача» ...анага «віленскага плебісцыту» паддае і тут ей надзеі... Толькі ж ...бываецца, што, згодна з Рэнанам, аднаразовых плебісцытаў цяпер ... не бывае, што «нацыя» вызначаецца толькі ў «штодзённым пле... ...це»... А гэты апошні, як ужо сказана, з кожным днём лішніх гвал... ... кожным... «новым курсам» польскае маркі ўсё больш рашуча вы... ...ваецца проці польскага сьвету і за свой — беларускі...

...льская ўлада тут даўно ўжо сама сябе завяла ў тупік ці ў зачарова... ...ола, з якога і няздольна і ня хоча выйсьці; далейшая палітыка рэп... ... праўда, стрымлівае тварэньне і рост беларускага сьвету, але затое ...ольш рэзка той «штодзённы плебісцыт» беларускага насяленьня ...вываецца проці польскага сьвету, ізноў жа спыненьне ці аслаб... ...е палітыкі нацыянальнага уціску ўраз жа ўзмацуе і прысьпешыць ...амастойнага беларускага сьвету... Нягодны мэтад заўсёды, як па... ... і далей, заводзіць у падобнае «кола».

... гэта служыць за падставу дзеля «нэгатыўнага» оптымізму белару... ...жывым народам «сыстэмай гвалтаў» нічога нельга зрабіць...

... сам народ павінен быць жывым дзеля таго, каб далей расьці і

перавагу мэтаду маральна-працоўнае актыўнасьці, які мы тутака радзі
прысвоіць сабе Беларускаму народу.

Холад — найбольш бязспрэчнае зло спаміж усяго таго, што пагража
жыцьцю чалавека.

Каб не цярпець ад холаду, можна перш за ўсё і найпрасьцей за ўс
фізічна ўхіліць, «зьніштожыць» гэтае зло вонках: напаліць у печы і н
выходзіць з цёплае хаты, саграваючыся звонку.

Але можна сагрэцца і інакш: рухам, працай вытвараючы цяплыню
самым сабе. Можна выпрацаваць у сваім арганізьме сталую процідзей
насьць вонкаваму холаду, перамагчы гэтае зло, ня пускаючы яго ў сябе
прымусіўшы яго аставацца вонках і зрабіўшы яго нястрашным, можна
як кажуць, загартавацца, закаліцца ад холаду.

Можна, урэшце, угрэцца яшчэ прасьцей: выпіць гарэлкі...

Найбліжэйшы вынік усіх трох спосабаў змаганьня з злом холаду я
быццам той самы: холад пераможаны, і я ўгрэўся. Але разгледзім кожы
з гэтых спосабаў асобна.

Першы спосаб — спосаб фізічнага зьніштажэньня зла вонках мяне
на пагляд, самы радыкальны. Скажам яму нават модны камплімэнт: на
завем яго «рэвалюцыйным»!..

Аднак аказваецца, што спосаб гэты каштоўны, бо вымагае, каб зага
дзя быў прыгатаваны запас гаручага матэрыялу, запас загадзя змагазы
наванае ў паліве працы, і з гэтае прычыны ён даступны ня кожнам
асабліва цяпер, калі сажань дроў каштуе мільёны марак... Гэты спос
рэвалюцыйна-каштоўны ня толькі затым, што фізічна зьніштажае з
холаду, зужываючы пры гэтым эквівалентныя сколькасьці запасу гатов
га дабра і ня творачы нічога новага, але і затым, што родзіць у чалаве
прывычкі, якія могуць давясьці проста да рэвалюцыі.

Бо калі мой запас дроў скончыцца, дык гэты спосаб прымусіць дале
паліць усё, што можа гарэць: спачатку свае мэблі, чужыя дровы, чужу
а то і сваю хату...

Мы ведаем, што якраз гэтак пачынаюцца і гэтак працякаюць рэв
люцыі...

Спачатку чужую хату — мужыка ці работніка — руйнуе на «апа
той ці гэты, прызвычаіўшыся да дармавога цяпла «пан».

Пасьля... ролі мужыка і пана зьмяняюцца!

І чым больш руйнаваў хаты «пан», тым «дасканальшая», тым «гл
бейшая» выходзіць рэвалюцыя...

Ясна, што мы тут папалі ў кола ад'ёмных цэннасьцей, што ў гэты
коле немагчыма без маральных супярэчнасьцей устанавіць ніякіх пра
тычных норм, ніякіх правілаў паступаньня.

...ы спосаб нягодны, бо толькі часова ўхіляе вонкавае зло, зусім без ...ьці зьніштажаючы пры гэтым, калі будзем выключна, пераважна ...тацца ім, вялізарную сколькасьць дабра, не раўнаважную пастаў... мэце і атрыманым рэзультатам...

...гэты мэтад яшчэ больш небясьпечны затым, што, паміма вонка...эннасьцей, руйнуе ў чалавеку вялізарную сколькасьць таксама вя...рызапашаных унутраных цэннасьцей, духовага дабра, абніжаючы ...і тып чалавека, пераводзячы грамадзянства на некалькі вякоў...

...а згэтуль, што такім мэтадам, угрунтаваным на выніках чужое ..., змагацца з злом холаду ня толькі неэканамічна, але — la ... — і немагчыма.

...раз паводле такога мэтаду, у вядомым апавяданьні расейскага мас...Буніна, палілі печы мэблямі і самым домам у пакінутым панам ... — Байбакі...

...нна такім спосабам, паводле гэтага мастацкага «пралёгу», ужо ў ...у шасьцёх гадоў «байбакі» расейскае рэвалюцыі апаліваюць Мас...етраград і блізу ўсе другія месты Савецкае Рэвалюцыйнае Расеі...

...ы маем поўнае права сказаць, што край у канцы канцоў вельмі ...ыграе нават ад рэвалюцыі, калі апошняя, не перамяняўшы пана...х раней у краю мэтадаў барацьбы са злом, толькі замяняе адных ...коў» другімі, звычайна яшчэ горшымі...

...ім вось нягодным мэтадам Францыя хоча цяпер «фізічна зьніш...ь», рэвалюцыйна «выкараніць» з вонкавага сьвету тое «зло», што ...нна пагражае яе істанаваньню, ды з якім яна нармальнымі мэта...нздольна справіцца: «зло» Нямеччыны...

...гэтай блуднай дарозе Францыя дайшла ўжо да таго, што, каб ...цца», паліць у Рурскіх печах ня толькі чужое паліва, ня толькі ня... «хаты», але і свае — французскія... А разам з апошнімі, як гэта ...аюць ужо разумець нават самыя тупыя галовы, паліць нават і ...ія, нават і беларускія хаты, падпаліваючы апошнія палаючымі ...овым агнём нацыянальнага максымалізму галовамі польскіх палі... згараючай на нашых вачах паперай польскае валюты...

...аражаюча-благім прыкладам французскае ўлады гэтым нягодным, ...дным і шкодным мэтадам хоча і польская ўлада фізычна «зьні...ыць» «ў сябе, у Польшчы» беларусаў, «выкараніць з вонкавага ... тое «зло», з якім польскае грамадзянства бяссільна справіцца ...ьнымі мэтадамі ператвараньня яго ў дабро...

... мы ведаем, што гэты рэвалюцыйны мэтад, нехай ён нават за...ваецца перад самымі «студніцка-турэцкімі» крокамі, найбольш ...ны!

слова ненавісьці, сьвет, у якім ня ўмеюць і ня хочуць карыстацца новы
мі мэтадамі перамаганьня зла, ператвараючы яго ў дабро, кожын так
сьвет, як мы бачылі з нашага простага прыкладу і як мы ведаем з усяг
ходу гісторыі, раней ці пазьней засуджаны згінуць...

Няхай памятаюць і над Рурай, і над Вяльлёй, што гэтым іменна мэ
тадам і Вільгельм II маніўся заваяваць усенькі сьвет...

Але, як нам ведама і як навучаюць усе рэлігіі, нават і сам Бог «н
можа фізычна зьніштожыць» і зразу выкараніць у сьвеце зло, а мож
толькі перамагчы яго ў безканечнасьці — «у канцы сьвету», ператвара
ючы зло ўсімі сіламі сваіх супрацоўнікаў у сусьвеце ў дабро... І гожа ду
маць, што тое, на што ня дуж сам Бог, ня ўдасца і... пп. Пуанкар
Скульскаму або Студніцкаму...

Цяпер разгледзім, што нам дае другі мэтад барацьбы з злом холаду

Другі спосаб сагрэцца, апрача свайго безпасярэднага рэзультату, да
ець мне яшчэ два важныя плюсы, якія далёка пакідаюць за сабой бл
жэйшую мэту прылажэньня яго.

Першы плюс — у тым, што я, саграваючыся рухам, магу пры гэты
рабіць тую ці другую карысную работу, магу, паміма бліжэйшага пера
варэньня зла холаду ў дабро цяплыні, тварыць з сусьветнага «сыр'я» ты
ці другія цэннасьці на запас. Магу — на прыпадак вялікіх марозаў -
прызапасіць тых жа дроў, якімі пасьля здолею падзяліцца з бедны
прыдбаўшы ў ім сабе лішняга прыяцеля на сьвеце...

Ясна, што іменна гэтай і толькі гэтай дарогай нарастаюць цэннась
і ўзьвялічываецца дабро ў вонкавым, акружаючым мяне сьвеце, і я са
узьвялічываю багацьце і дасканаласьць гэтага сьвету.

Усё гэта ня можа не падтрымліваць ува мне маральна абаснавана
оптымізму, як кажуць, маральнага здаваленьня і найвышэйшае безк
рыснае радасьці, незалежна ад асабістага дабра ад гэтага для мяне.

Другі ж плюс яшчэ важней.

Гэты ўнутрана актыўны мэтад барацьбы з холадам, гартуючы мян
узвышае мой жыцьцёвы тып, робіць мяне дужэйшым, больш адпорны
для данага аспэкту сусьветнага зла, больш незалежным ад акружаюч
мяне, часта варожых, абставінаў, фізічна і духова вальнейшым наагул

Як добра кажа той самы Фіхтэ: «Вызваленьне Духа ў вадным напра
ку вызваляе і ўва ўсіх іншых».

Мая маральная актыўнасьць, мае перакананьні стаюцца ўва мне ў
больш і больш вольным і рашаючым фактарам майго паступаньня...

Мая духовая істота ўзрастае, а гэта, як мы ведаем, дае мне новую р
дасьць...

Гэты метад дае мне, апрача перамогі над холадам, непараўна
больш важнае. Ён творыць ува мне вышэйшую актыўнасьць, раўную

...йго таварыша-канкурэнта ў жыцьцёвай барацьбе, каторы, так ска-
...«рэвалюцыйна» сядзіць у цёплай хаце і шчасьліў толькі да таго ма-
..., пакуль у яго ёсьць гатовыя дровы: ратуючыся чужой энэргіяй ад
...о зла — холаду, ён пападае ў кіпці другога, яшчэ вялікшага, робіц-
...бом вонкавых абставінаў, цяплыні і камфорту, і ў канцы канцоў
...жаецца, як паразіт... І які б капітал ён ні сабраў, якую б «вечную»
... ні «забясьпечыў» сабе на зямлі, ён, як растаўсьцеўшы цераз меру,
...леўшы паразіт, заўсёды будзе ў канцы канцоў пераможаны тым,
...раз усё жыцьцё зьбіраў і зьберагаў у сабе запраўдны непераможны,
...ежна ўзрастаючы ў ім і ў яго патомстве — духовы капітал вышэй-
...рацоўнае актыўнасьці, вышэйшага чалавечага тыпу.

...ы добра ведаем з практыкі гісторыі і з відавочных навук сучас-
..., што запраўды, калі прыходзіць мамэнт памерацца сіламі гэтым
...ыпам чалавека адзін на адзін, хаця бы пры помачы ўсіх тых штуч-
...крэпасьцяў», якімі ў мірны час так добра бароняць сваю фізічную
...зую слабасьць людзі першага тыпу, дык вынік заўсёды і нязьменна
... той самы: тып «буржуазны», які носіць у сабе «фатум» рэвалюцыі,
...заецца пераможаным, якіх бы магутных «крэпасьцяў» у вонкавым
... ён ні настроіў... Усе гэныя «крэпасьці» разваліваюцца ад ад-
... духовае — «крэпасьці» ці самі сабой перадаюцца пераможцу...

... скажам яшчэ раз, няма і ня можа быць ніякіх выняткаў з найвы-
...ага закону, дадзенага Богам усяму сьвету: перамагаюць у ім фор-
...шэйшае духовае актыўнасьці.

...пер, калі мы гэтак жа спакойна і об'ектыўна разгледзім «трэці мэ-
...арацьбы з злом холаду — «мэтад алькагольны», дык убачым, што
...фізычна» зьніштажае зло холаду, толькі ня ў вонкавым сьвеце, а
...е самым, але «зьніштажае» яго таксама ілюзорна-выабражальна і
...ьмі кароткі час ды робячы ўва мне такія ж спусташэньні, як і
... мэтад, вонкава-рэвалюцыйны, навакол мяне. Дзеля гэтага з поў-
...равам можам назваць гэты алькагольны мэтад «зьніштажэньня
...б'ектыўна-рэвалюцыйным.

...ы карыстаньні ім зло об'ектыўна астаецца зусім незакранутым у
...ючым мяне сьвеце, і цераз некалькі мінут я буду цярпець ад яго
...больш... Патрэбна будзе йшчэ новая, згодна з вядомым фізыяля-
... законам, ужо павялічаная порцыя «барацьбы са злом»... І гэтак
...нца...

...о з гэтага павялічаньня «порцыяў» ясна, што зло не зьмяншаецца,
...стае нават ува мне ў меру «змаганьня» з ім алькагольна-рэвалю-
...м метадам.

...тым і заключаецца «благая бесканечнасьць» апошняга мэтаду ба-

най вагі мінусы. Ён ня толькі ашуківае мяне адносна да об'ектыўна ас
таўшагася цэлым зла, суб'ектыўна нішчучы ўва мне холад толькі ў мае
сьвядомасьці і пакідаючы пад уладай гэтага зла, прыкладам, маіх дзяце
або адмаражываючы мне самому ў п'яным упаеньні «перамогай» ма
ўласныя ногі, ня толькі ня робіць мяне больш адпорным на гэтае зл
але якраз наадварот: робіць мяне рабом, і то ня толькі гэтага аспэкт
зла, але і таго паганага спосабу, каторым я прабаваў змагацца з ім, тво
рыць ува мне новае зло.

Гэты спраўдзі «рэвалюцыйны» спосаб руйнуе ўвесь мой арганізм, а
ніжае мой духовы і жыцьцёвы тып, дый ня толькі ўва мне адным, але
ў закладзеных ува мне пакаленьнях, робіць мяне слабейшым і боль
бязрадным у барацьбе са злом наагул...

На вялікі жаль і ганьбу для Беларусі, гэты апошні, найгоршы, на
больш шкодны мэтад барацьбы з злом холаду якраз самы папулярны
нашай бацькаўшчыне...

Як гэта ні горка, але трэба прызнацца, што гэты алькагольны мэт
зьяўляецца запраўды «ўсеславянскім», часткова — «нацыянальна-ру
кім» мэтадам барацьбы са злом наагул...

З усімі многаабразнымі аспэктамі аблажыўшага народ з усіх бак
страхацьця сусьветнага Зла: рабствам, холадам, голадам, цемрай, няву
твам, падзелам, распыленьнем, зьнямогай, апатыяй і ленасьцяй — б
ларускі сусьвет дагэтуль «змагаецца» бадай выключна тым «трэцім» м
тадам...

Толькі гэтым мэтадам загнаны ў бязвыхадны тупік, зьнямогшы
нерацыянальнае працы, незнаёмы з найважнейшымі правіламі гігіе
духа беларускі народ штучна і са шкодай для сябе пабуджае ў сабе т
ледзьве тлеючы ў ім пачатны натуральны оптымізм, без каторага, як м
ўжо казалі, нямашака ні магчымасьці, ні сэнсу жыць...

Гэты «нацыянальны мэтад» прадстаўлены, мабыць, дзеля прынцы
«запраўднага народнага прадстаўніцтва», на жаль, ажно залішне бага
нават у Беларускім соймавым клюбе...

І нездарма ўвесь наш Край, гэты праўдзівы «лясны басэйн» для ўс
Сярэдняе Эўропы, сам церпіць ад нястачы паліва і мерзьне ад хола
але вывозіць свой лес заграніцу: за яго ён атрымлівае на замену д
гое — плыўкае паліва, што ператварае наш «лясны басэйн» у алькаго
ны...

У гэтым то алькагольным басэйне, у гэтым п'яным «моры зла» т
што прадстаўляюць у нас «вышэйшую культуру», і спадзяюцца напэў
расчыніць без астачы ўсё ненавіснае ім «беларускае зло».

Дый можна з пэўнасьцяй сказаць, што, калі абодва мэтады — в
кава-рэвалюцыйны ў руках забойцы-ворага і ўнутрана-рэвалюцыйн

...ольны ў руках самагубцы-беларуса — зьліюцца ў вадно, дык уся ...ма паноў Скульскага і Студніцкага будзе праведзена да канца: ад ...саў цераз паўвеку ў Заходняй Беларусі не астанецца і духу...
...этым прамаўляе гісторыя.

...каголь і «хрысьціянства» (ведама, лжывае, пасыўнае) — вось тое, ...самперш прывозілі ў краіны больш маладых народаў, болей сла... ...сталых расаў тыя «нашэльнікі культуры», якія, пад прыкрыцьцем ...сіянерскіх сутанаў, стаўлялі сабе беспасярэдняй задачай канчаль... ...айпэўнейшае зьніштажэньне гэтых народаў...

...ось у N 1 беларускага ковенскага «Крывіча» вядомы беларускі ...наймілейшы пан Душэўскі, ня толькі не сумуе з прычыны таго, ...ларускі народ п'ець сваю «нацыянальную» гарэлку, але пацяшае ...о сумуе, кажучы, што беларусы п'юць толькі гэтулькі, як і... па...

...ьля ўсяго, што мы вышэй гаварылі, можам толькі зьвярнуць па... ...му «правадыру Беларускага народу» ўвагу на тое, што «алькаголь... ...тымізм яго, так сказаць, някрытычнага тыпу і што ягоная адзінка ...ня, яго «норма цьвярозасьці» для беларуса выбрана ім, мякка вы... ...ыся, няўдачна...

...ўсе гэтыя пацяшаньні і самапацяшаньні трэба адказаць проста, і ...вінна быць зроблена тут, у першай спробе крытычнага аналізу ...ваў беларускага народнага Адраджэньня, пры аглядзе і выбары ...к правільных яго мэтадаў, трэба адказаць, што ніколі не дажджэц... ...арускі народ свайго Сьветлага — «прыадзетага ў Сонца» — Сь... ...васкрэсеньня з мёртвых, аб якім лятуцяць цяпер лепшыя сыны ...сі, калі ня выжане з свайго жыцьця гэнага блуднага мэтаду «ба... ...з злом» — мэтаду самаашуканства, самаруйнаваньня, самапра... ...ня, мэтаду, што творыць лжывы, нічым не абаснаваны, паталагіч... ...складаючы душу оптымізм, мэтаду, што заціраe ў сьвядомасьці ...прынцыпова важную граніцу паміж ворагам і другам, што рас... ...гэты асноўны зьмест найглыбейшага біялягічнага інстынкту са... ...ваньня і самаабароны, што раскрывае для ворага дзьверы духовае ...ае іншае, малое і вялікае, хаты беларуса, што атручывае дух на... ...марнуе яго энэргію, робячы Беларускі народ вечна малалетнім, ...прыганятым...

...ба проста сказаць, што, калі з вяршынаў беларускага Духа ад вяр... ...ларускае інтэлігенцыі ня прыйдзе ў беларускі сялянскі сьвет ...нрожаньне яго мэтадаў барацьбы з нясчысьлёнымі аспэктамі яго ...ага зла, дык ня ўбачыць ён свайго Адраджэньня як сваіх вушэй!...

...й беларускі правадыр, што дазваляе народу «піць гэтулькі-ж, ...п'юць палякі», і той «запраўдны правадыр Беларускага народу»...

Возьмем другі, яшчэ больш яркі прыклад.

Што можна сабе прадставіць больш страшнага, больш руйнуючага неперэможнага, чым зло ўзбуранае марское стыхіі?

Мы спакойныя жыхары кантынэнтальных раўнін, дзякуй Богу, нава і не прадстаўляем сабе гэтага зла.

А вось народы, што жывуць на астравах, як англійцы або японц дык тыя ня толькі ня пужаюцца гэтага страшнага зла, але якраз у зма ганьні з ім выпрацавалі ў сабе той вышэйшы тып жыцьцёвай энэрг які дае ім такую вялізарную перавагу ўва ўсіх галінах жыцьцёвае канк рэнцыі над тымі кантынэнтальнымі народамі, што нічога ня церпяць а гэтага аспэкту зла.

Можна далей сьмела сказаць, і гэта будзе зусім точнае, бяз ніякае н цяжкі, выражэньне факту, што якраз мора, якраз гэтае страхацьцё сус ветнага зла і даравала сваім пераможцам, народам-мараплавальніка той бязцэнны скарб, які яно ў сабе хавала і за які ва ўсенькім праця гісторыі йдзе паміж народамі барацьба не на жыцьцё, а на сьмерць, д равала ім уладу над сьветам...

І нам цяпер ясна, што гэтая ўлада над сьветам ёсьць просты вын тае паўнаты ўлады, якой тыя народы дабіліся над самімі сабою!..

І тут, як і ў першым прыкладзе, жыцьцёвая актыўнасьць адважна чалавека не спалохалася вялізарных, раўнуючы да яе самое, разьмер страшэннага зла, наадварот, сама, як кажуць немцы, «пайшла чорту н сустрэчу» і, пазнаўшы гэтае зло і ўзброіўшыся дзеля барацьбы з ім а паведным аружжам, перамогшы яго ўзвышэньнем свайго духовага тып перетварыла гэтае зло ў двайное, трайное дабро, у такое дабро, катор патэнцыяльна зьмяшчае ў сабе ўсю рэшту сусьветнага дабра!..

І мы ведаем, як гэта ні дзіўна з нашага кантынэнтальна-мірнаг «хатняга» пункту гледжаньня, што іменна за мора, за гэтае зло, як адзіную дарогу на зямлі да вытвараньня ў чалавеку і ў народах найв шэйшага тыпу актыўнасьці, якая вядзе да запаведнае мэты ўсіх вялік народаў — да панаваньня над сьветам, і адбываецца сусьветная канк рэнцыя народаў; узьнялася за яго і апошняя Вялікая вайна...

Калі цяпер мы кінем вокам на ўсе тры паказаныя вышэй мэтады б рацьбы і з гэтым злом ды прыраўнуем іх адзін да аднаго, дык сама с бой кідаецца ў вочы перавага актыўна-эвалюцыйнага мэтаду.

Актыўна-рэвалюцыйны мэтад, мэтад фізычнага зьніштажэньня зл тутака зусім няпрыгодны: мора ня зьнішчыш, а вядомы ўсім прыкла Ксэркса, што, узлаваўшыся, загадаў высьцябаць мора, ведама, для ўс нас сьмешны! Народ ці то чалавек, які палахліва ненавідзіць марску

..., можа вызваліцца ад яе толькі пасыўна — ня пускацца ў пада... мору, асуджаючы сябе на той ці другі род няволі ў валадароў мо... ...усьвету...

...шце, для трэцяга мэтаду, мэтаду алькагольна-бязкрытычнага оп... ...у, няўзброенага ведай і воляй, кожнае мора, паводле ўдалае на... ...прыказкі, будзе «па калена»... Толькі ж, ведама, выабражальна, ...тыўна зьнішчыўшы» ў сабе, у сваей п'янай галаве пераможнае ...о і поўнасьцю захаваўшаеся ў вонкавым сьвеце страшное зло, ...гэтага мэтаду тым лягчэй дасьць гэтаму злу магчымасьць зьнішто... ...яго самога...

...ак і толькі гэтак стаўляе пытаньне ня толькі добрая практычная ...фія, але і ўвесь поступ як вечнае прыроды, так і сучаснае культу... і самая эвалюцыя ў іх тыпу чалавека залежыць ад сусьветнага за... ...канкурэнцыі.

... ж і канкурэнцыя, з пункту гледжаньня старога пасыўнага мара... ...ёсьць найвялікшае ў сьвеце зло «зьвярынага эгоізму», які жыве ў ...ку. І гэтага «найстрашнейшага», «найпраўдзівейшага» «чарта» ў ...ку маралісты, гэныя найбольш перакананыя і пасьледавальныя ...оцыянеры, пробуюць перамагаць рэвалюцыйным мэтадам — мэ... фізычнага зьнішчэньня: «Эгоізм у чалавеку, у народзе трэба ...аніць», — кажуць яны, апіраючыся на няправільна тлумачаным ...е» Хрыста...

... зьнішчыць эгоізм, фізычнага нашэльніка нашага духовага «Я», ...ць атруціць ува мне пачатны оптымізм, зьнішчыць гэтае маё ...аё «пачуцьцё сілы» — самае ядро майго жыцьця. І на гэту спробу ...ывое «Я», як і жывое «Я» цэлага народу, раней ці пазьней адкажа, ...а духовы уціск, тым, што Фіхтэ называе «абсалютнай вайной», ...днай вайной» — «змаганьнем не на жыцьцё, а на сьмерць»... Гэ... ...тад затым і павінен быць названы «рэвалюцыйным», што ён но... самым сабе нямінучую будучую рэвалюцыю, у крыві якое народ ... насамперш вучыцелёў такое маралі... Ясна, што гэты найбольш ...ы спосаб не павялічывае ані скольмасьці дабра ў сусьвеце, ані ад... ...ючага яму запраўднага оптымізму.

...кагольны спосаб разьвязывае праблему эгоізму і канкурэнцыі з ...ка бязкрытычным оптымізмам, з якім разьвязывае і ўсе другія ...емы: на час п'яна-альтруістычнага трансу эгоізм і канкурэнцыя ...юцца як быццам растаяўшымі ў віне і запраўды выкінутымі, толь... з сусьвету, а з маей сьвядомасьці, дый толькі часова... Дэкрэтамі ...ольна-оптымістычнае вялікадушнасьці абвяшчаецца ўсяму сьвету, ...раўдным прыяцелям, так і заклятым ворагам, «брудэршафт»...

гтаварыць нельга, бо мае «Я» ад гэтага не расьце, душа мая, як і усё м
багацьце, не ўзрастае, мой чалавечы, жыцьцёвы тып зьніжаецца...

Няхай жа кожын беларус, разьменіваючы атрыманы з-за акіяну д
ляр на польскія маркі, добра зразумее і перачуець гэты, укрыты у тако
высокай валюце, вышэйшы тып — як быццам улітае і захаванае ў г
най, затым і вызываючай мімаволі пашану да сябе, друкаванай папер
не духова-працоўнае актыўнасьці англасакса, каторы заўсёды такім б
конаўска-марскім, крытычна-актыўным, цьвярозым мэтадам абаснав
нага оптымізму разьвязываў праблему барацьбы са злом...

Няхай беларус добра паймець і гэтую абязцэненую марку, як сам
яскравае і сумнае адбіцьцё пануючых у акружаючым яго сьвеце бязкр
тычных, блудна-рэвалюцыйных, алькагольна-оптымістычных мэтад
барацьбы са злом, і няхай, і тут знаходзячы некаторую аснову дзеля, т
сказаць, ад'ёмнага оптымізму, заўсёды і ўва ўсім паступае паводле мэт
даў англа-нямецкіх ды сьцеражэцца мэтадаў польска-францускіх, бач
чы з поўнай ачывістасьцяй, што першыя твораць даляр, другія — ма
кі...

Гэтак і ўва ўсім.

І калі беларусы самі навучацца і самі будуць тварыць свае «даляры
значыць, свае паўнаважныя цэннасьці ўва ўсіх галінах свайго нацы
нальнага жыцьця, дык няўжо ж тады «купіш» Беларусь за польскія ма
кі, як прапануюць гэтае Студніцкія?!.

10

Возьмем яшчэ агульнейшы прыклад.

Самае страшнае зло для чалавека, які найвышэйшую радасьць свай
запраўднага назначэньня знаходзіць у вольным самаразьвіцьці, у свабод
ным выпаўненьні закону фізычнай і духовай прыроды, — гэта нявол
рабства.

Якімі ж дарогамі і спосабамі даходзіць чалавек і цэлы народ да вол

Кожнаму ясна, якой вялізарнай вагі для чалавека і народу пытаны
мы тутака падымаем.

Каб ня выклікаць спрэчак, мы і тут, па магчымасьці, каротка разгл
дзім тыя ж мэтады барацьбы з гэтым злом, аб якіх ішла гутарка ў пап
рэдніх прыкладах. Мы каротка дамо выклад тых схэм вызваленьня
рабства ў тым ці іншым яго аспэкце, якія нам дадзены як нармальн
і правільныя мэтады вольнага і сьвядомага змаганьня за свабоду найв
лікшымі геніямі нашых часоў — кожным ў ягонай галіне. А пасьля п
кажам і тыя мэтады гвалту, з якіх народы ходам выпадкаў і як быцца

...ынукай з боку апошніх бывалі прымушаны карыстаць на працягу ...торыі дзеля свайго вызваленьня. І ацэнім вынікі адных і другіх...
...амянуты ўжо намі Бэкон аддаўся пазнаньню мэтадаў вызваленьня ...ка ад паняволеньня прыродай і даў мэтад падчыненьня чалавеку ...рыроды.
...ма Бэкона і вынікі карыстаньня з яе нам ужо вядомы. Паўторым ...кі славамі самога гэтага закладчыка сучаснае магутнае «Імпэрыі ...ка» ў заваяванай прыродзе.
...ur vincitur parendo», гэта значыць: «Прырода перамагаецца толькі ...мянасьцяй ей», — над прыродай можна панаваць, толькі ведаю...аўняючы яе загады, яе законы.
...м дасьціпным парадоксам Бэкон высказывае асноўны прынцып ...ьня гэтай «Тэхнічнай імпэрыяй» у прыродзе.
...ькі тады, калі мы пазналі «звычаі і прывычкі» гэтае, на першы ... капрыснае красуні — Прыроды, калі пазналі яе законы, на дзе...абразныя ўсюды і заўсёды, і ім падлягаем самі, толькі тады чала...бывае над ёй, як быццам на правох законнага мужа, уладу зага... ей імем Духа.
...к улада чалавека над прыродай ня ёсьць улада «абсалютнага ма... але абмяжована, так сказаць, «канстытуцыяй» самае прыроды, ...намі.
...ыцьць, толькі пазнаючы сьвет прыроды сіламі сваей духовай ак...ьці, усё ўзвышчаючай у тыпе, я ня толькі вызваляюся ад страху ...гнеўнымі капрысамі стыхіяў гэтае прыроды, ня толькі скідаю з ...няволеньне гэтымі капрысамі, але і сам раблюся панам прыроды ...матарам яе, прадаўжаючы ў ёй працу Бога-Тварца.
...кі Кант і яго найлепшы вучань, Фіхтэ, карысталіся тэй жа схэ...кона дзеля заваяваньня ўнутранае прыроды чалавека, дзеля пад...ьня яго жаноцка-капрыснае душы ягонаму суроваму мужчынска...у.
...ба пазнаць усю будоўлю нашага ўнутранага «Я», усю гэту вечна ...чуюся, сваявольную «рэспубліку» пачатных стыхіяў душы, дзе ўсе ...я, апрача... мяне самога, апрача майго істотнага «Я», перш чым ...іць у паход дзеля далейшага заваяваньня сьвету, трэба перадусім ...і да адзінасьці, падчыніць аднэй цэнтральнай уладзе, аднаму ...ыру, ператварыць у запраўдную, правільна арганізаваную армію ... дзеля гэтага, паводле правіла Бэкона, трэба таксама пазнаць за...наей унутранай прыроды, сілы, магчымасьці, межы і мэты чала... «Я»,
... і зроблена Кантам і Фіхтэ. У гэтым уся — важная тут для ...

най «рэспублікай» «натуральных склоннасьцей», наравістай «рапсоды прадстаўленьняў» і жаданьняў маей «эмпірычнай асобы» — дарогай у ведамленьня і вытварэньня ў сабе неперpaможнага для гэтага зла духо га «Я», «панадпрыроднага», пазнавальнага розумам характару.

Кант гаворыць, што воля і маральны закон — абсалютна тое сам з тэй толькі розьніцай, што наша воля абаснавана на беспасярэдна ным для мяне, жывучым ува мне маральным законе, а не наадворот.

Я вольны, бо ўва мне ёсьць закон абавязку.

«Я павінен, значыць я магу, значыць я — вольны!» — так кажа ўс віўшаяся формула Канта.

Калі беспасярэдні голас Бога ўва мне, голас найвышэйшага для мя закону майго сумленьня — кажа мне: ты павінен... і я слухаюся гэта голасу абавязку, нягледзячы ні на якія перашкоды ўва мне самым і во ках мяне, дык гэта і паказуе, што я вольны.

Мы бачым, што ў гэтай асноўнай формуле так жа мала супярэчнас ці, як і ў выдаваўшайся на першы пагляд парадоксам формуле Бэкон

І лёгка зразумець, у якой меры запраўды вольным, а значыць, і д жым зьяўляецца суцэльны, зьвязаны адзіным нацыянальным духам н род, калі ўсе ў ім, як адзін, скажуць: мы павінны, значыць, мы можам

Нямецкі народ, які ў свой час добра прысвоіў сабе гэту формулу а мяжованае маральлю абавязку волі, дадзеную яму яго вялікім вучыш лем, на дзеле паказаў сьвету, мо нават з лішкам (у якім ужо вінаваты Кант, а другія), да чаго ён здольны, калі стаўляе сабе і разьвязуе гэть мэтадам тую ці другую канкрэтную нацыянальную задачу...

Закон вольнага абавязку, маральная «аўтаномія волі», вось асноўн закон грамадзянства людзей, гэтай, паводле выражэньня другога нямец кага філёзафа, Шельлінга, «другой прыроды».

Кожнаму ясна, што бяз гэтага вольнага, сьвядомага выпаўненьня м іх абавязкаў адносна да самога сябе, да другіх, да таго ці іншага цэла нельга ня толькі будаваць дзяржаву ці тварыць болей-меней арганізава нае грамадзянства, але нельга залажыць нават найменшы гурток ці ха рус дзеля выпаўненьня якое хоч супольнае работы. Бяз гэтага закон абавязку нельга злажыць з асобных адзінак суцэльнага народу — нацы

Вось, значыцца, незалежна ад таго ці барацьба за вызваленьне вя дзецца сіламі адзінкі, ці супольнымі высілкамі таго або іншага колекты ву, першай і неабходнай умовай вонкавага заваяваньня волі зьяўляецц перш за ўсё заваяваньне ў самым сабе такое духовае волі, якая, паводл Канта, ёсьць тое ж, што і маральны закон, закон абавязку, аўтаномі маральнае волі, а паводле Фіхтэ, прынцыповая маральная актыўнасьц нашага «Я».

бачым, наскольки глыбокім і сур'ёзным зьяўляецца «крытычны
м» Канта і Фіхтэ, наскольки важна, няўхільна і агульна іх «ідэа-
ная» схэма самавызваленьня чалавека з няволі ў кожным аспэкце.
ль, таксама нямецкі філёзаф, адзін з найбольш уплывовых твор-
мецкага нацыянальна-дзяржаўнага духа, даў нам вялізарны абраз
зваленьня жывучага ў людзкасьці «Сусьветнага Духа» — Бога на
у ўсяе сусьветнае гісторыі высілкамі не паасобных людзей, а вя-
іх груп — «гістарычных народаў».
та гісторыі, паводле Гэгеля, і ёсьць нічым ня стрыманы, непера-
«поступ у разьвіцьці волі».
та гістарычнага разьвіцьця і ёсьць гэнае самавызваленьне, сама-
цьцё ўтаёнага ў сьвеце, вечна актыўнага божскага Духа, і сусьвет-
арычныя нацыі адна за аднэй стаюцца радзіцелькамі яго ва ўсё
вольных і дасканалых аспэктах.
ель дае нам агульную схэму таго, як у гісторыі людзкасьці запраў-
ываецца працэс упадку рабства, працэс запраўднага вызваленьня
ка і груп людзей з путаў няволі.
кажа, што той, хто паняволіў чалавека або цэлы народ, скажам
аму, той ці іншы пан, той і прымушае іх працаваць замест сябе
ест яго, пана, здабываць у прыроды для яго ж тыя ці другія цэн-

стаўляе паміж сабой і прыродай раба... І гэтак толькі раб стаіць
асярэдняй блізкасьці да прыроды, толькі раб можа выкрыць яе за-
яе тайны, закрываючы іх сабою ад пана...
ькі раб можа, паводле Бэкона, пазнаць і заўладаць сіламі прыро-
«любоўю». А згэтуль ясна, якую сілу сам проці сябе творыць
ейны, лянівы, расьпешчаны паразіт...
дпаведны мамэнт, правацыраваць каторы, перш чым ён насьпее,
ць толькі марнаваць недасьпелую яшчэ барацьбяную энэргію (а
ельмі добра ўмеюць рабіць цяпер розныя паны дзеля ўмацаваньня
панаваньня!), нявольнік робіць «бэконаўскі саюз» з паслухмянай
непераможнай для лянівага паразіта Прыродай і, даўно ўжо духова
ы ад свайго ўяўнага рабства, скідае з сваей дарогі — дарогі Сусь-
а Духа — непатрэбнага і шкоднага для яго пана...
ім саюзам работніка з навукай, з прыродай, такім «супружствам
Рэальнасьцяй», як прыгожа выразіўся Лясаль, пачынаецца і за-
ецца праўдзівая перамога рабачаяў...
мы ўжо ведаем, на сьвеце няма нічога дужэйшага за гэту вечна
ю пару! Няхай жа сьмела і радасна верыць у гэта малады беларус-
од!
было, так ёсьць і так будзе вечна!

Гэта значыць, што той Дух, каторы, паводле Гэгеля, дае пачатак у
сусьветнай эвалюцыі, паводле Маркса, зьяўляецца другарадным, выв
ным мамэнтам гаспадарчае эвалюцыі чыста матэрыяльнага сьвету.

І запраўды, ці ж трудна ў тым, што мы сказалі аб гэгелеўскай сх
самавызваленьня Духа і ўпадку рабства, пазнаць тую самую стройн
прадуманую да найменшых драбніц, абаснаваную навуковым пазна
нем гаспадарчага арганізму грамадзянства людзей, распрацаваную ў
луню праграму работніцкае клясы, завершаную элемэнтамі запраўды
лігійнае веры — тэорыю самавызваленьня паняволенае Капіталам П
цы, якую даў Маркс і якая на нашых вачах робіць такія небывалыя
ваяваньні ўсюдых на сьвеце?!

Замяніце толькі рэлігійна-філязофскі абраз вечна актыўнага Сусьв
нага Духа канкрэтным выяўленьнем Яго ў жывым нашэльніку гэ
божска-творчае, працоўнае актыўнасьці — самавызваляючымся сусь
там пралетарыяце — і вы ў істоце ня знойдзеце розьніцы ў гэтым пам
Гэгелем і Марксам.

Цяпер для кожнага ясна, што самае істотнае ядро марксаўскае сь
тэмы: асноўная схэма вызваленьня з рабства, пертварэньня гэтага зл
дабро тыя самыя і ў Маркса, і ў Гэгеля, у Фіхтэ, Канта, Бэкона...

Усё гэта той жа праўдзівы мэтад узвышэньня насамперш у самым с
бе усемі спосабамі навуковае веды, маральнае дысцыпліны, працоўн
энэргіі і практыкі, колектыўнае салідарнасьці, рэлігійнага энтузіязму
усё тэй жа духовае актыўнасьці, што прызвана перамагчы ўсялякае зл
пертварыць усенькае «сыр'ё» сусьветнага зла ў патрэбныя чалаве
цэннасьці і дабро.

І мы бачым, як важна знаць апрача Маркса таксама добра і яго п
пярэднікаў, і гэта ня толькі дзеля таго, каб ведаць, чым ён абязаны св
ім вучыцялём, але і дзеля таго, каб умець адрозьніваць і аддзяляць т
бязспрэчна цэннае, што ёсьць у сыстэме Маркса, адкідаючы бяз жал
як няправільныя і небясьпечныя, тыя скажэньні адзінага мэтаду марал
на абаснаванае духовае актыўнасьці, якія Маркс, захапліваючыся рэв
люцыйным мэтадам, часта дапускае.

Найлепш зьбівае гэныя скажэньні той «рэвалюцыйны камунізм», я
пануе цяпер на Усходзе, які з усяе сыстэмы Маркса прысвоіў сабе вы
лючна і якраз гэтыя скажэньні і зусім адкінуў адзіны цэнны асноўн
мэтад маральнае актыўнасьці, што адзін толькі і дае трывалыя заваг
ваньні ў сьвеце, адзін толькі і робіць чалавека і цэлыя народы вольным
ад усіх родаў і відаў паняволеньня...

Вось у найагульнейшым схэматычным выражэньні тыя нармальны
мэтады, якія заўсёды і ўсюды, ува ўсіх, нават найцяжэйшых абставінах

эньнях, можна радзіць чалавеку і народу, якіх апошнія і павінны
аацца, калі хочуць запраўды стацца вольнымі.
а тое найвышэйшае і самае цэннае, што заходні Дух даў як вынік
вае векавое эвалюцыі.
завяявана, імі дзержыцца воля на Захадзе.
ыя мэтады, хаця яны, так сказаць, пасярэднія, вядуць да мэты
асьцейшай і найбліжэйшай дарогай.

11

іншыя вучыцялі навучаюць народ, што ёсьць больш простыя і
шыбкія мэтады вызваленьня яго з рабства.
алёгі рэвалюцыі, староньнікі «рэвалюцыйнага» мэтаду беспасярэд-
ізычнага зьніштажэньня зла і тутака прапануюць проста «ухіліць»
вую прычыну рабства — таго «пана», які знаходзіцца вонках мяне,
зьвязанымі з ягоным «панаваньнем» установамі...
ы кажуць: «Ведама, мэтады духовае актыўнасьці, мэтады самаўзга-
ьня вельмі добрыя, толькі лішне павольныя... Пакуль сонца ўзый-
аса вочы выесьць!... Каб зразу зрабілася відна і цёпла, можна, за-
онца, запаліць вогнішча Рэвалюцыі, ды на ім і спаліць рабства».
ія павольныя мэтады, — кажуць яны, — да таго ж і лішне тэорэ-
я: на дзеле ў гісторыі заўсёды бывае інакш, прасьцей: стары, абапер-
рабстве лад зразу «зьмятаецца» Рэвалюцыяй, якая іменна фізычна
ць усё, што зьвязана з гэтым ладам, пачынаючы з самых паноў...».
пішуць гісторыю і праграму рэвалюцыі яе староньнікі.
ы зусім і ня кажам, што гэтак ня бывае, хоць, як пабачым далей,
ня зусім так.
рад усім мы і далей кажам, што так можа і ня быць і так не па-
быць.
колі ня трэба мяшаць два прынцыпова розныя парадкі зьявішч:
льны, прычынна-абаснаваны, неабходны і маральна павінны,
каваны мэтай, вольны.
азаць: так павінна быць, бо так бывае, гэта значыць зрабіць самую
о лягічную абмылку. Бывае і павіннае і непавіннае, і, як мы і ста-
даказаць раней, выбіраць з усяго, што бывае, толькі тое, што пат-
для майго духовага росту і разьвіцьця, ператвараючы тое, што бы-
а мне і навакол мяне, усё гэнае «сыр'ё» многаабразнага сьвету у
кты дабра, у тое, што павінна быць, — гэта і ёсьць справа іменна
а свабоднага, духова-актыўнага, маральна абаснаванага «Я».
казалі далей, што «беспасярэдні», «рэвалюцыйны» мэтад, мэтад,
творыць цэннасьцей, не ператварае зла ў дабро, а стараецца фі-

тажае самае крыніцы гэтага зла, якое караніцца ўва мне самым, ня к
жучы ўжо аб тым, што ён ня ўзвышае майго жыцьцёвага тыпу, маей д
ховай актыўнасьці, а, наадварот, як агульнае правіла, абніжае іх.

Ці трэба давадзіць, што якраз гэтак — точка ў точку — і бывала пр
ўсіх вядомых нам рэвалюцыях, і то ў тым вялікшай меры, чым менш д
ная рэвалюцыя была падгатавана знутра — нашымі творчымі мэтада
духовае актыўнасьці?...

З апошняга вынікае, што толькі гэная падгатоўка, толькі прысу
насьць гэнага «абаснаваньня» і «апраўданьня» рэвалюцыі, мера яе «дас
пеласьці» робяць яе адпавядаючай мэце...

Значыцца, чым больш падгатавана рэвалюцыя мэтадамі маральн
працоўнае актыўнасьці, якія паднялі мой духовы тып да вядомае ступе
запраўднае волі, тым больш трывалымі зьяўляюцца рэзультаты рэвал
цыі і яе заваяваньняў...

Інакш кажучы, чым менш у рэвалюцыі патрэбен уласьціва-«рэвал
цыйны» мэтад дзеля «фізычнага зьніштажэньня» рабства, тым больш г
тае зло ўжо пераможана, тым больш «удалася» самая рэвалюцыя...

Але кожнаму ясна, што якраз тады і найменш патрэбна самая рэв
люцыя...

І ў канцы канцоў найбольш адпавядаючай сваей мэце і найболь
«удачнай», найлепш дасягаючай пажаданых вынікаў рэвалюцыя быв
тады, калі ў ёй зусім ня ўжываецца... «рэвалюцыйны» мэтад, калі н
трэба і ня бывае... самае рэвалюцыі!

І гэта зусім не софізм, не лягічнае штукарства; гэта няміпуча вынік
з самога прынцыпу Рэвалюцыі, з таго «зачарованага кола» адʼёмн
цэннасьцей, у якое мы пры гэтым няўхільна пападаем.

Выхад як з лягічнага, так і з практычнага «зачарованага кола» д
выключна мэтад, што творыць дадатныя цэннасьці, ператтварае зло
дабро і не вымагае «фізычнага зьніштажэньня» апошняга.

Як бачым, самае паняцьце Рэвалюцыі ўнутрана супярэчнае, крые
самым сабе рэвалюцыю...

Нездарма рад аўтараў англічан, а сьледам за імі і слаўны Лясаль л
чаць запраўды рэвалюцыйнымі толькі «новыя прынцыпы», новыя мэт
ды ў навуцы і тэхніцы, новыя адкрыцьці і вынаходы, якія даюць чала
веку магчымасьць больш эканомна, з вялікшай карысьцяй зужыва
сваю працоўную энэргію, вызваляюць з рабства ў прыроды.

Гэтакай запраўднай рэвалюцыяй Лясаль лічыў, прыкладам, вынахо
прасьнічна-ткальнае машыны. Такой запраўднай сацыяльнай рэвалю
цыяй быў у свой час вынаход млына, што вызваліў з праўдзівага рабств

..., якая перад тым палавіну жыцьця аддавала на расьціраньне руч-
...корнамі зярнят на муку...
...ама, такое разуменьне рэвалюцыі зусім зьмяняе ўсю нашу тэрмі-
...о.
...ерака, калі паглядзімо, як адбываліся вядомыя нам рэвалюцыі,
...астанем поўнае пацьверджаньне таго, што мы кажам.
... будзем лішне затрымлівацца на гэтым. Адзначым толькі, што ні-
... рэвалюцыя не разьвязала чыста рэвалюцыйным мэтадам тыя за-
...якія сабе стаўляла.
...ь жа ўсе гісторыкі, якія рабілі навуковыя дасьледы аб рэвалюцы-
...казалі, што ўсе рэвалюцыі беспасярэдна давадзілі да нябывалага
...ваньня ўлады ўраду, да неабмяжованага дэспатызму аднае ці не-
...х асоб, вялі прост да ўзьвялічэньня рабства...
...домы знаўца Вялікае Францускае рэвалюцыі, Токвіль, у сваей кля-
...й працы «Рэвалюцыя і Стары Лад» кажа, што «Рэвалюцыя ў
...цыі стварыла ўладу, якое сьвет ня бачыў ад часоў упадку Рымскае
...ыі... Створаныя Рэвалюцыяй урады, праўда, больш хрупкія, але
... сто разоў больш магутныя, чым тыя, якія былі скінуты Рэвалю-
.... З Францускае рэвалюцыі выйшаў дэспат, якога Эўропа ня бачы-
...часоў Атыльлі, ды ягоны дэспатызм не абмяжовываўся Францыяй,
...уўся паняволіць увесь сьвет...
... гэта йшчэ ня ўсё.
...анцузы да рэвалюцыі былі ворагамі свайго рабства, а пасьля рэва-
... сталіся дабравольнымі рабамі Напалеона... Рэвалюцыя, скінуўшы
...снае «рабства каралю», давяла да дабравольнага «рабства імпэра-
...
...й жа Токвіль кажа, што ўсе ўстановы, якія быццам то разбурыла
...оцыя, запраўды былі ўжо даўно разбураны ў нетрах старога ладу.
... ўстановы былі разбураны бяз помачы рэвалюцыі і якраз тым но-
...трэцім станам» — мястовым, які аказаўся адзіным нашэльнікам
...йшае працоўнае духовае актыўнасьці і ўжо ў нетрах старога ладу
...ў сілу, багацьце, арганізаванасьць, новую ідэалёгію і... фактычнае
... на ўладу. Гэты новы нашэльнік вышэйшага тыпу эканамічна, ма-
...а і дзяржаўна абаснаванае вышэйшае актыўнасьці — сярэдні
...– перамог ужо папраўдзі, да і без рэвалюцыі. Ды ён і не хацеў тае
...оцыі, якая фактычна адбылася. І хаця рэвалюцыя, ім пачатая, іш-
...ей міма і супраць яго волі, аднак калі яна прайшла, дык аказала-
...о перамог і найбольш, калі ня выключна, выіграў якраз гэты са-
...эці стан...
...рэвалюцыю, як гэта і заўсёды бывае, вызвалі ня гэтыя творчыя,
...ўныя клясы, а тыя запраўдныя «рэвалюцыянеры», у руках каторых

«Яны (манархі) перамешываюць станы, раўняюць тытулы, на мес
арыстакратыі стаўляюць чыноўнікаў, на месца краінных вольнасьцей
адзінасьць дзяржаўных законаў, на месца рознароднае ўлады — ад
насьць цантральнае ўлады. Гэтай рэвалюцыйнай работай яны (манарх
займаюцца з неаслабнай энэргіяй, а сустракаючы на сваей дарозе п
рашкоды, часамі пазычаюць у рэвалюцыі і яе спосабы і прынцыпы. К
лі гэта патрэбна, дык яны (манархі!) ня спыняюцца перад тым, каб па
няць беднага проці багатага, чыноўніка проці шляхціца, сялян проці
паноў... Француская рэвалюцыя была для іх (манархаў!) адначасна і б
чом і... вучыцелем...»

Француская рэвалюцыя, выводзіць Токвіль, дала гэтым манархам Э
ропы роўнасьць усіх перад іх дэспатызмам, але... Але не дала свабоды

Не дала затым, што... ня мела сама.

А тыя ж французы кажуць, што найхарашэйшая дзяўчына ня мож
даць больш таго, што сама мае...

Ці трэба давадзіць, што рэвалюцыя — найкаштоўнейшы і самы н
эканомны з кожнага пагляду мэтад вызваленьня, нават калі б яна і вя
да мэты?

Рэвалюцыя адзначаецца так званай «інэрцыяй руху»: яна шыбка гу
ляе панаваньне над сабой і над сваей «воляй зьніштажэньня», зара п
ратвараецца ў сьляпую і глухую стыхію, што на сваей дарозе зьніштажа
нязвычайна многа гатовых цэннасьцей, якія маніцца справядліва падз
ліць, і ўсё гэта дзеля таго, каб у канцы дабіцца такіх сумліўных вын
каў — «волі і роўнасьці»... Аб «брацтве» найбольш красамоўна гавар
лі... пабудаваныя на плошчах гільятыны!

І нават з пагляду «эканамічнага матэрыялізму», які суму вольнасьці
грамадзянстве стаўляе, у канцы канцоў, у залежнасьць ад колькасы
яго матэрыяльных цэннасьцей, гэнае страшэннае самаабрабленьне, яко
робіць кожная рэвалюцыя, палючы цэлы дом, каб зьніштожыць засеў
шага ў шчыліне клапа, ня можа вясьці да вызваленьня грамадзянства.

Ці трэба казаць, што рэвалюцыя сама па сабе не ўзвышае, а, наадва
рот, абніжае ў старане ровень людзкага тыпу, абніжае ў масах і інтэлі
генцыі духовую актыўнасьць, чым і карыстаюцца адзінкі, мякка кажучы
з «неабаснаванай маральна» актыўнасьцяй, што ў часе рэвалюцыі захоп
ліваюць уладу?!...

Гэта, бадай, прызнаюць і самі ідэалёгі рэвалюцыі, якія кажуць, шт
пасьля рэвалюцыі заўсёды настае рэакцыя.

На гэтай рэакцыі, на гэтым узросьце народнае і грамадзкае бязьдзей
насьці і грунтуецца ўзмацаваньне ў старане дэспатызму.

...люцыя выклікаецца і ў вядомай меры апраўдываецца тымі пе...дамі, якія дэспатызм старога рэжыму стаўляе прылажэньню ў ста...этадаў творчае актыўнасьці, і яна бывае акуплена пастольку, пас... народ выкарыстаў рэвалюцыю дзеля ўзвышэньня ў сабе гэнымі ...мі жыцьцёвага тыпу.

...гэта ўжо новая задача, якая ў роўнай меры трудная дзеля выпаў..., як і няўхільная — задача маральнага перамажэньня народам ...цыі, акупленьня яе.

...ак самым забойчым для ідэалёгаў рэвалюцыі зьяўляецца тое, што ...цы найвялікшае дабро рэвалюцыя дае, на жаль, ня тэй старонцы, ...на адбываецца, а народам суседнім, якія ад гэтае «чужое бяды» ... і добрую навуку і вялізарныя карысьці...

...ака тое дабро актывізацыі, якое рэвалюцыя можа даць разумным ...м, здольным вучыцца на чужых абмылках, абсалютна бязспрэч...

... актывізуючы ўплыў аказала Француская рэвалюцыя на разьвіцьцё ...ецкага народнага духа. Нямецкая філязофія, якая аказала такі вя...ы ўплыў на фармаваньне лепшых бакоў нямецкага народнага духа ...чайна ўзвысіла тып яго маральнае актыўнасьці, ня толькі ў най...ай меры абавязана гэтаму, так дарага абыйшоўшамуся Францыі, ...еду» рэвалюцыі, але і самі немцы (Гэйнэ і інш.) з поўным правам ...і дасьціпна называюць яе запраўднай «францускай рэвалюцыяй у ... нямецкага духа»...

...ба згадзіцца, што жыць і рабіць над самым сабой за гэткую цану ...еды» дзеля таго, каб з іх найбольш скарыстаў нехта другі, зьвясьці ...тнаваньне на сьвеце да «маральнае навукі» для другіх, да нейкае ...нае крылоўскае байкі аб дурным млынару, ці ж можа быць нешта ... забойчае для тых, хто лічыць, што рэвалюцыя сама ў сабе мае ...о творчую сілу і прадстаўляе самацэннасьць?!.

...н з першых твораў Фіхтэ і стараўся выясьніць «правамернасьць ...цыі з пункту гледжаньня маральнага закону».

...тэ, як гэта нам цяпер, цераз сто гадоў пасьля яго, само сабой па...і бязспрэчна, прызнаў за народам прынцыповае «права на рэва...»».

...ыстаньне з гэтага права на дзеле маральна апраўдана, паскольку ... другі дзяржаўны або грамадзкі лад пярэчыць маральнаму закону ... паступовай творчай актыўнасьці народу.

...тэ прызнаў некаторую «карыснасьць руйнаваньня» ў тым, што ...яе паказуе, што ёсьць у грамадзянстве неперaward...

руйнуючая сіла рэвалюцыйнае стыхіі?

Даволі прыпомніць, хто ў канцы канцоў выйшаў пераможцам з к
вавага полымя рэвалюцыі, каб даць адказ на гэтае цэнтральнае для
пытаньне.

Як вядома, ды як мы гэта маглі прадказаць а priori, перамога ў рэ
люцыі дасталася зусім ня тым, хто паліў дамы, хто праліваў кроў,
«чырвоным гэроям», «красе і гордасьці Рэвалюцыі», а тэй клясе гра
дзянства, якая ў той час аказалася нашэльнікам вышэйшае духовае п
цоўнае актыўнасьці, дасталася багатаму, духова вольнаму, маральн
працоўна дысцыплінаванаму «трэцяму стану», хаця, натуральна, і
пацярпеў і асабіста, і матэрыяльна.

Неператожнай, як мы ведалі напярод, абсалютна стойкай нават
рад рэвалюцыяй аказалася іменна тая «вышэйшая духовая акт
насьць», якая існавала ўжо да рэвалюцыі. Яна — гэтая духовая акт
насьць — запраўды заўсёды аказываецца «вечнай»...

Ня можа быць ніякае спрэчкі аб тым, што для нямецкага сьв
Французская рэвалюцыя аказалася чыстым дабром грознага, аканчал
пераконываючага нагляднага павучэньня унівэрсальнае духова-гра
дзкае мудрасьці... Гэтае павучэньне і сталося зьместам усяе нямец
філязофіі, пакладзенае ў аснову ўзгадаваньня нямецкага народу.

Сам Фіхтэ назваў сваю філязофію «Філязофія Свабоды»...

Паглядзіце, якую вялізарную ролю запраўды іграе паняцьце вол
навуцы Фіхтэ, дый не аднаго толькі Фіхтэ...

Бог — гэта «Абсалютная Воля», «Я» — воля! Маральны закон —
ля! Нармальнае грамадзянства — арганізацыя волі! Гісторыя людзка
ці — разьвіцьцё, поступ волі!..

І ўсё гэта ўдыхнула ў нямецкі сьвет Французская рэвалюцыя — зус
так сказаць, бясплатна... Так разумны бясплатна вучыцца на абмыл
дурнога...

Але мала таго, што немцы нічога не заплацілі французам за наву
дзякуючы ёй немцы здабылі над французамі вялізарную перавагу. І
каму гэта ня ясна?! — у канцы канцоў аканчальна іх перамогуць...

За ўсё гэтае навучаньне эўрапэйскіх грамадзянстваў палітычнае му
расьці французы плацілі сваей Францыяй. Усё роўна, як цяпер расе
цы — сваей Расеяй...

Французская рэвалюцыя, прайшоўшы праз гонар нямецкага духа,
талася ў нямецкім сусьвеце ў божска харошым, незалітым крывёй об
ку «Чыстае Волі». І гэтае Божства пачало памалу, але трывала ўвасабл
ецца ў тым тыпе высокае духовае актыўнасьці, які характэрызуе нем

...пачало ажыўляць і амалажываць, ды гэтым і вызваляць усе гра-...
...установы, нават не ламаючы дзяржаўнага ладу.
...жнаму ясна, што гэтае фіхтаўскае «права на Рэвалюцыю», якое ...ўзялі, так сказаць, у арсэнал свайго грамадзкага духа, адыграла ...ную ролю ў аздараўленьні як нямецкага грамадзянства, так і ўла-... нават без рэвалюцыі...
...вая пагроза народным судом, вечна стоючы перад уладай, — тое, ... ў канцы канцоў давяла Французская рэвалюцыя як да звычайнае ...бадай усюды нормы Канстытуцыі, зусім без затраты энэргіі і пра-...ая крыві амаладзіла і ажывіла нямецкія ўстановы, ня руйнуючы ...
...валюцыя ў духу!» Але гэта якраз тое, што мы тутака прапаведыва-... з гэтае запраўднае крыніцы волі апошняя рэалізуецца ў устано-...эвалюцыя ў запасе», — так сказаць, «за пазухай»... Ды чы ж можа ...ечы жывы народ, якому не даюць жыць, зрачыся леку для свайго ...му, леку ад, ці для дурных мазгоў улады, што не дае яму разьві-... зрачыся мятлы, каб вымясьці ня толькі сьмяцьцё з сваей хаты, ...ых, хто ўпорліва ў ёй брудзіць?!.
...ы тутака зусім ня клічам Беларускі народ да нейкага лжэхрысьці-...а разаружэньня, памятаючы, што сам Хрыстос бічом выгнаў ган-... з Храму...
... толькі хочам, каб Беларускі народ ведаў усю праўду аб Рэвалю-...едаў усе магчымасьці і об'ектыўныя межы «рэвалюцыйнага» мэта-... страшэнную каштоўнасьць, ведаў усю небясьпечнасьць — унут-... і вонкавую...
...ай жа неўмалімай лёгікай і пасьледавальнасьцяй літэральна тое са-...эба сказаць і «направа» — па адрасу так званае контррэвалюцыі. ...жная контррэвалюцыя, якая дзеля «павароту ладу» мае і ўжывае ... тыя ж «рэвалюцыйныя мэтады», што і рэвалюцыя, таксама, як і ...яя, не дасягае мэты.
...та зусім зразумела, бо з нашага пункту гледжаньня яна абсалютна ... апрача кірунку, ня розьніцца ад рэвалюцыі. Розьніца між імі — ... што рэвалюцыя глядзіць упярод, контррэвалюцыя — назад.
...чайна ў гісторыі ўсіх рэвалюцый бывае гэтак: «рэвалюцыйным ...м», ужываным як рэвалюцыяй, так і контррэвалюцыяй, яны ... адна адну ўзаемна зьніштажаюць... Тады, руйнуючы, заалягічны ...т гісторыі канчаецца, і жыцьцё варочаецца ў старое гістарычнае ... прадаўжаючы творчыя працэсы выключна творчымі нармальнымі ...мі.
...ькі карыстаньне апошнімі дае тэй ці другой сацыяльнай групе ра-... перамогу.

па-над народам.

Цяпер, цераз сто з лішкам гадоў пасьля яе, гэтых тэзісаў Вял... Французскае рэвалюцыі даказываць сьледам за Фіхтэ няма ніякае па... бы. Цяпер рэвалюцыя магчыма толькі проці «абсалютна дурное» ці ... салютна подлае» ўлады...

Для вольнае волі чалавека, над якой пануе яго розум, пануе сам ... зум Божы, рэкамандаваць рэвалюцыю як мэтад барацьбы з злом, ... норму паступаньня немагчыма! Гэта было бы абсалютным руйнава... нем духа...

Толькі гэта мы і стараліся паказаць.

12

Вось, не заплюшчываючы вачэй на тое, што «бывае», і зусім не ... ракаючыся раз на заўсёды, падобна нейкім «сацыяльным вэгетэры... цам» або «палітычным талстоўцам-непраціўленцам» рэвалюцыйнага ... таду, «праведнае вайны» за паруханыя мае правы, за патаптанае пр... наагул, вайны, якая можа быць «накінута» маей волі ворагам ма... жыцьця і свайго розуму, не выракаючыся гэтага «запаснага аруж... якое ў канцы канцоў павінен заўсёды мець пры сабе кожны спакойн... ляяльны, але паважаючы сябе і цэнячы сваё жыцьцё і сваю чэсьць ... лавек і грамадзянін, мы толькі даводзім, што, ці то будзем глядзец... маральнага, ці з чыста практычнага боку, нельга гэты рэвалюцыйны ... тад, гэту «вайну» лічыць нармальнымі, нельга ні вучыцелю, ні ўзга... вальніку народу і яго маладых пакаленьняў прапаведываць іх апош... як максіму і норму паступаньня, дзеяльнасьці і барацьбы з злом у як... хоч галіне вонкавага і ўнутранага сьвету.

Барацьба і вайна, як мы ўсе, хто мае вочы, каб бачыць, і розум, ... разумець, пераканаліся аб гэтым з цяжкіх, крывавых спроб наш... дзён, — гэта рэчы такія розныя як сваімі мэтадамі, так і сваімі выні... мі, што трэба раз на заўсёды ўва ўсе слоўнікі і ўва ўсе безталковыя ... ловы ўнясьці, нарэшце, точнае разьмежаваньне гэтых узаемна выклю... ючых сябе «сынанімаў». Барацьба — зьявішча творчае; вайна — чы... і выключна руйнуючае. Элемэнт барацьбы апраўдывае вайну; элем... вайны зводзіць да нуля ўсе вынікі барацьбы.

Цяперака папрабуем разьвязаць нашу задачу аб запраўды нарма... ным мэтадзе барацьбы, як кажуць матэматыкі, у агульным відзе.

Часта ўжываны намі тэрмін «норма», які абыймае паняцьце, што м... гэткае важнае значэньне ў сучаснай філязофіі наагул, у «навуках ... культуры», «навуках аб духу», запазычаны ад юрыстаў.

ысты «нормай» называюць тую формулу загаду ці забароны, у ыражаецца кожын закон.
аконе юрысты апрача нормы адрозьніваюць і так званую «сан-. «Санкцыяй» называюцца тыя, паказаныя ў законе, юрыдычныя дзтвы, якія выклікае нарушэньне нормы закону. Кажучы прась-аказаная ў законе кара: штраф, арышт, сьмерць і г. д., якая нак-ца за праціўленьне загадам закону, наагул называецца санкцыяй.
ома і санкцыя закону прадстаўляюць выражэньне волі законадаў-кі хоча рэгуляваць волю паадзінокіх людзей у грамадзянстве або грамадзкіх груп у іх дзейнасьці на груньце «выпаўненьня грама-вадачаў у рамках права».
норма, так і санкцыя маюць на мэце кіраваць і ўзгадовываць нар-ую волю чалавека ў грамадзянстве.
я чалавека свабодная: ён можа споўніць загад закону ці нару-яго.
ершым прыпадку ўсё, так сказаць, у парадку: маё жыцьцё вонках пакойна, і, залежна ад нормы, я маю вялікшае ці меншае ўнутра-авальненьне. Мая свабодная энэргія належыць да мяне самога і быць ужыта на тую ці другую работу.
і ж закон нарушаецца, дык, залежна ад важнасьці яго, мяне ў тэй ай меры пазбаўляюць свабоды, і я пападаю ў распараджэньне так а «апарату санкцыяў».
кнаму, нават і таму, хто ніколі не нарушаў закону, добра ведама, рыецца пад гэтым навуковым тэрмінам: паліцыя — яўная і тай-кандармэрыя, «дэфэнзыва», суд, урэшце войска — вось паасоб-ле зьвязаныя ў вадно часьціны зложнага апарату санкцыяў, якім аецца дзяржава.
ўтрыманьне гэтага апарату дзяржава аддае запраўды «львіную» до-йго бюджэту, часта вытрачываючы на гэта тое, што павінна ісьці трыманьне вытворчых сіл народу.
ньце, колькі часу, энэргіі, грошы і гатовых прадуктаў працы ываецца на работу гэтага зложнага апарату санкцыяў, калі ён пу-ў ход з прычыны часта зусім, здавалася бы, дробнага, мяркуючы е часу і затрачанай на гэта энэргіі, нарушэньня закону.
ьмем просты прыклад. Сьпяшаючыся ў важнай справе, я на міну-ніўся каля вітрыны з газэтай, каб прачытаць тамака таблічку ва-апошнім курсам маркі, і... у мяне мімаволі вырываецца голасна на сфармуляваны ўздох аб «лепшых часох», усё роўна, мінулых ці х... «Прыпадкам» ззаду за мной аказаўся адзін з «агентаў», якія зяць у склад «апарату санкцыяў». І вось вялізарны і зложны гроз-арат об'ектыўна пускаецца ў рух... Гэтак здараецца, што рэзкае,

працаўнікоў... А колькі часу, працы, паперы, грошы,
роўя, душэўнага спакою, грамадзкага міру пайшло на дзейнасьць сам
апарату санкцыяў — часта дзеля такое дробнае справы!

Ясна, што ўся гэта дзейнасьць павінна быць прызнана перш за
неэканомнай. Калі ж мы спытаемся, які практычны вынік такое бара
бы з злом — мэтадам санкцыяў — з пагляду на дасяганьне мэты: к
пэнсацыі дзяржавы за шкоду, якую зрабіла маё лёгкамысна-праступ
слова, вызванае курсам маркі, калі спытаемся, ці ўся гэтая рэакі
грознага дзяржаўнага апарату санкцыяў падняла курс маркі, ці ўхі
магчымасьць паўтарэньня ўздохаў, падобных майму, дык адказ будзе
роткі: бязумоўна, не! Наадварот, кожнаму ясна, што вялізарныя с
зусім безкарысна вытрачаных з прычыны такой і падобных «спр
польскіх марак — ці то ў пастаці службовага часу, ці другіх цэнна
цей — дзеюць у кірунку новых эмісій і, ведама, не павышаюць, а п
жаюць курс маркі... А разам з гэтым павялічываецца магчымасьць п
тарэньня перад газэтнымі вітрынамі такіх самых «уздыханьняў», якія
ноў пусьцяць у ход апарат санкцыяў — і г. д. да безканечнасьці...

Ясна, што мы і тут папалі ў блуднае кола благога мэтаду барацьб
злом.

Ясна, што абмылка зроблена абема старонамі; ясна і тое, што
абмылка шмат меншая за абмылку дзяржавы...

Мы ўзялі крайні прыклад дзяржавы, якая сваю ўладу і ўпраўлен
грунтуе пераважна на «сыстэме санкцыяў». Такая дзяржава ў дзярж
ным праве мае назоў паліцэйскае, і, як паказуе гісторыя ды як мож
вывясьці і з нашага аналізу, гэтая форма дзяржаўнасьці бывае наймі
трывалай.

Можна прывясьці многа прыкладаў нарушэньня запраўды важн
норм права, як то запраўдныя праступленьні, прыкладам, забойства,
лі ўжываньне грознага апарату санкцыяў бывае ў значнай меры апр
дана. Але адно бязспрэчна: мэтад санкцыяў, вымагаючы ўтрыманьн
дзяржаве каштоўнага апарату санкцыяў, перш за ўсё вельмі неэкано
ны, а значыць вядзе a la longue да банкруцтва тую дзяржаву, якая ім
раз меру карыстаецца.

Тое самае трэба сказаць і аб мэтадзе барацьбы з злом нарушэньн
норм закону.

Што ж гэта за мэтад? У ім, у гэтым мэтадзе барацьбы нарушэньн
норм законаў, таксама як і ў карыстаньні санкцыямі, ня трудна пазна
вядомы ўжо нам «рэвалюцыйны» мэтад...

Далейшы аналіз яго толькі пацьвярджае гэта.

Кожнаму ясна, што тым больш мірна і спакойна жывецца ў гас
дарстве, тым больш трывалы ў ім так званы парадак, чым менш у ім

...цца закон, чым менш бывае праступленьняў, тым менш у ім пат... паліцыі. Такой жа таўталёгіяй будзе, калі мы скажам, што грама...ва жыве тым больш нармальна, чым менш павага ўлады і сіла за...грунтуюцца на санкцыі закону, на страху перад судом і паліцыяй, ...ш на пашане да нормы закону. У такім грамадзянстве працоўная ...я народу з вялікшай карысьцяй зужываецца на карысную работу, ...одная, кіраваная нормамі духовая актыўнасьць народу спакойна і ўзвышаецца як у сваей скольkасьці, так і ў сваім тыпе.

...ак бывае ў нармальных грамадзянствах.

...кія гаспадарствы, у аснове якіх ляжыць воля і пашана да закону, ...ь тое, што Фіхтэ называў «унутраным прынцыпам поступу»: яны, ...эбе, свабодна і лёгка зьмяняюць, дасканаляць свой дзяржаўны ...ны ў точным значэньні гэтага слова нармальна разьвіваюцца.

...маць аб магчымасьці ў такіх нармальных гаспадарствах рэвалюцыі ...а немагчыма, ёсьць унутраная супярэчнасьць. Асьвяжаючую, ама...чую дзяржаўны арганізм ролю рэвалюцыі іграюць тутака выба... гэтыя запраўдныя маленькія, прадугледжаныя канстытуцыяй гас...ства, пэрыядычныя рэвалюцыі, якія народ робіць не мячом, а ня ... забойчым для дрэннае ўлады, хаця бязкроўным аружжам — вы...й картачкай...

...е кожнаму ясна, што абаперці дзяржаўны лад у гаспарадстве на ...ле нормы закону, не карыстаючыся каштоўным і неэканомным ...ам санкцыяў, ды збудзіць гэту пашану да закону, ня пужаючы ...ым караючым апаратам, можна толькі тады, калі істнуючыя зако...праўды заслугуюць на пашану, калі іх загады, іх нормы запраўды ...ны для грамадзянства, запраўды нармуюць, а не забіваюць энэр...одзей, калі забясьпечываюць лад, мір і разьвіцьцё грамадзянства ...тым усім узвышаюць, а не абніжаюць тып яго духовае актыўнасьці. ...такім прыпадку, руйнуючы дзяржаву, апарат санкцыяў абмяжовы...а і ў канцы канцоў можа быць зьведзены да нуля...

...цы ў ідэале мы будзем мець грамадзянства абсалютна нармальнае, ...ць, пабудаванае на чыстай пашане да норм закону.

...е калі насяленьне ня можа шанаваць законаў гаспадарства, калі ...аконы об'ектыўна не забясьпечываюць насяленьню мірнага выяў...я і ўзвышэньня яго духовае актыўнасьці ўва ўсіх галінах жыцьця, ...сна, што ў такім грамадзянстве «лад» і «законнасьць» будуць пад...іваецца сілай, пры падмозе вышэй апісанага апарату санкцыяў.

...жнаму ясна, што такі лад і такая законнасьць — толькі фармаль...ня маюць ні маральнага, ні практычнага апраўданьня з погляду на ...сы дадзенага грамадзянства.

...такім грамадзянстве, пры нязьменнасьці дадзенага «законнага ла...

стве зла. Грамадзянства, як мы кажам, упадае... Грамадзянства няўх
на йдзе да тае ці іншае катастрофы, да ўтраты волі ці да рэвалюцыі

Запраўды, у канцы канцоў норма закону, аб абсалютнай шкоднас
якое пераканаўся ўвесь народ, будзе масава нарушана, будзе патапта
марнатратны апарат санкцыяў аканчальна скампрамітуе ўладу і зруй
дзяржаву ды ўтраціць сваю сілу і лёгка будзе разьбіты і фізычна зьн
тожаны тым жа самым рэвалюцыйным мэтадам, якім і сам ён увесь
змагаўся з злом «праступнасьці»...

А гэта ж і ёсьць знаёмы ўжо нам абраз кожнае рэвалюцыі. Як ра
вязывае свае задачы рэвалюцыя, мы ўжо ведаем. Дык ізноў мы дахоз
да тых жа вывадаў, што кожную рэвалюцыю пачынаюць не «рэвалюц
янеры», не народ, а дзяржаўная ўлада і што рэвалюцыйны мэтад
рацьбы з злом дарогай фізычнага зьніштажэньня яго дарогай гва
аказваецца бязсільным; інакш кажучы, «мэтад санкцыі», стары, «бібл
ны», сярэднявечны мэтад барацьбы з злом толькі плодзіць і памнажа
сусьвеце гэнае зло, ад масы якога ў канцы канцоў гібее ўвесь гэ
сьвет...

У такім блудным і ненармальным, пабудаваным на безканечным
мацовываньні ўладай санкцыі сьвеце няўхільная ў канцы яго разьвіц
рэвалюцыя зьяўляецца тэй аканчальнай, узросшай да апошняга рубя
санкцыяй, што нясе ўладзе калі не юрыдычна, дык фактычна і марал
заслужоную помсту за парушэньне ею самай запраўдных норм народн
грамадзкага разьвіцьця...

Як мы ўжо казалі, пазнаньне прыроды нашага духа сучаснай філяз
фіяй выкрыла ў кожнай з разнародных функцыяў нашае разумнае сь
домасьці як найглыбейшую іх аснову волю, прымаючую розныя аспэ
ты, але, мабыць, адзіную ў сваей істоце.

Нашае слова «воля» дужа добра выражае адначасна і яе актыўнась
і яе свабоду.

Каб выпаўняць свае рознародныя, болей ці меней сьвядомыя, з
даньні, гэтая воля павінна також свабодна падчыняцца закладзеным
яе Найвышнім Законадаўцам правілам, якія па аналёгіі былі назван
пазычаным у юрыстаў тэрмінам норма.

Паміж законадаўствам духа і законадаўствам прыроды істнуе вяліза
ная розьніца.

Нормы свабоднае волі і законы натуральнае неабходнасьці розьняц
тым, што ў апошніх няма і ня можа быць санкцыі.

Норму волі апошняя, дзякуючы сваей свабодзе, можа нарушыць; за
кон жа прыроды, які дапускаў бы нарушэньне і цярпеў нейкія выня
кі, — гэта абсурд, унутрана супярэчнае паняцьце.

ая санкцыя і тут, як у законах дзяржаўных, узгадовывае волю і,
і ў сабе сілу прынукі, прымушае волю выпаўняць норму.
я ідэальныя мэты, дапяць якіх чалавек лічыць сябе прызваным, як
аўда, Дабро, Краса і яднаючая іх Сьвятыня, — дасягаюцца болей
ей усьвядоміўшай сабе сваю свабоду, разумнай, значыць падляга-
законадаўству так званай «сыстэмы нармальнае сьвядомасьці» во-

авек у сваей нармальнай сьвядомасьці пачувае, як цяпер кажуць,
к Праўдзе», «волю к Дабру», «волю к Красе», «волю к Сьвяты-

ая воля і нармуецца лягічнымі, этычнымі, эстэтычнымі, рэлігій-
нормамі, кожнымі ў сваей галіне.
ьвіты духова чалавек, які мае, так сказаць, добрую волю ўва ўсіх
ых галінах разумнае сьвядомасьці, ня толькі пачувае ў сабе — у
лягічным, этычным, эстэтычным, рэлігійным сумленьні — пат-
ьсьць падлягаць гэтаму нармальнаму законадаўству, але і набывае
араючуюся ў другую натуру прывычку акуратна выпаўняць усе за-
го. Вытварэньне такое добрае волі, такое духовае «другое натуры»,
ьцё лягічнага (у шырокім значэньні слова) сэнсу, этычнага харак-
эстэтычнага смаку, рэлігійнага настрою, цноты любоўнасьці —
пошняя мэта ўзгадаваньня і фармаваньня чалавека.
глыбока закладзенае ў прыроду нашае разумнае сьвядомасьці за-
аўства Божскага Духа, гэтыя нормы адзначаюцца тым, што пры іх
неньні яны даюць нам найвышэйшае здаваленьне паміма дася-
я тых практычных мэтаў, якія дасягаюцца пры гэтым у розных га-
нашага жыцьця нашай нармальнай духовай актыўнасьцяй.
дварот, нарушэньне гэтых норм, гэтых загадаў нашае духовае
ды, паміма недасяжэньня нашай воляй пастаўленае мэты ў тэй ці
галіне — у сферы Праўды, Дабра, Красы — прыносіць нам
ці менш цяжкія мукі.
і ў сфэры об'ектыўнага права, тут нарушэньне нормы вядзе да
інае санкцыі — вонкавае і ўнутранае.
рушэньне лягічнае нормы даводзіць нас да таго, што агулам назы-
абмылкай, да абсурду, да лжы, замест праўды: няправільна пабу-
е паняцьце, якое, наагул, па свайму замыслу і назначэньню па-
«схапіць», перамагчы і, па мэтаду Бэкона, прымусіць прыроду да
ньня чалавеку — раз у гэтым паняцьці крыецца лягічная абмыл-
аказваецца бязсільным... Фальшывая ідэя, як мы ведаем, ня толь-
ка можа загубіць чалавека, але і давясьці да самагубства цэлы на-
элыя гаспадарствы...

паказана, «рэвалюцыйны» мэтад барацьбы з злом, мэтад, які пры гэть
робіць і прынцыповую рэлігійную абмылку, бо нарушае запаведзь лю
ві.

Нарушэньні этычных норм, маральнага абавязку, які, як мы ведае
ёсьць воля, вядуць да рознародных відаў няволі.

Эстэтычныя абмылкі вядуць да ўтраты смаку, да брыдоты, да абя
неньня нашага жыцьця красой, да агрубеньня абычаяў, да нарушэнь
гармоніі як у нашай душы, так і ў грамадзянстве.

Нарушэньне асноўнае рэлігійнае нормы — любві, любві да сабе п
добных, да прыроды, да свайго народу, да людзкасьці, да сусьвету,
Бога больш за ўсё пустошыць душу, пазбаўляе нас найвышэйшае р
дасьці, якую дае сьвядомасьць нашага адзінства з прыродай, сувязі
сваім народам і з усей людзкасьцяй, блізкасьць да Бога...

Нарушэньне рэлігійнае нормы называецца грэхам. Цяжкія форм
нарушэньня закону любві, як, да прыкладу, душагубства, аддаюць чал
века пад уладу найстрашнейшае санкцыі — рэлігійнае. Чалавек пачув
сябе як быццам выклятым Богам, прыродай, людзьмі — перажыв
страшэнныя мукі сумленьня, ня кажучы ўжо аб тэй вонкавай са
кцыі — уталоўнай кары, што яго чакае...

«Нямашака такога закону прыроды, — кажа, завяршаючы канта-ф
таўскі кірунак нямецкае філязофіі, нямецкі мысьліцель Віндэльбанд,
які ўсьцяж прымушаў бы чалавека думаць, жадаць і чуць так, як, пава
ле лягічнае, этычнае і эстэтычнае неабходнасьці, ён павінен думаць, ж
даць і чуць».

Значыць, усяго гэтага чалавек павінен навучыцца.

Гэтыя нормы трэба абярнуць як быццам у другую натуру чалаве
гэту лягічную, этычную і эстэтычную неабходнасьць трэба зрабіць
бы роўнай закону прыроды па яе прымусовай сіле.

Усё гэта дасягаецца сыстэматычным узгадовываньнем волі чалаве
ад дзіцячых гадоў у нармальнай сямейнай і грамадзкай асяродзіне.

Узгадаваньне вядзецца як уплывам унутранае праўды і заражаюч
красы самых норм, карыснасьцяй і радаснасьцяй іх выпаўненьня, та
разумным карыстаньнем з санкцыяў за нарушэньне гэтых норм.

Узгадаваньне як быццам коратка паўтарае эвалюцыю людзкасьці
для нас цяперака зразумела тая асноўная схэма, па якой у людзкасьц
працягу тысячалецьцяў ішло выкрываньне, разьвіцьцё і ўзвышэньне д
ховае актыўнасьці чалавека згодна з вялікім прынцыпам эканоміі эн
гіі.

Як выкрыла сучасная філязофія, гэтае «нармальнае законадаўства
забясьпечывае захаваньне і найбольш эканомнае выкарыстаньне духов

і чалавека ў кожнай з функцыяў яго арганізму і яго разумнае
омасьці як у асабістым, так і ў калектыўным жыцьці.
м менш энэргіі марнуецца на безкарысную работу, тым больш і
выкарыстываюцца сілы на карысную, тым больш стойкім робіцца
ечы тып у прыродзе і ў грамадзянстве, тым вышэйша форма яго
цёвае актыўнасьці, тым больш у яго магчымасьцей на перамогу ў
цёвай барацьбе.
йнавейшая філязофія выкрыла дзейнасьць вялікага агульнага зако-
номіі і ў дзеяльнасьці нашае разумнае сьвядомасьці. Лягічнае, на-
ае мышленьне яна называе найбольш эканамічным мышленьнем.
нас цяпер гэта зусім зразумела, бо і тут нарушэньне лягічных
абмылкі часта марнуюць вельмі многа часу, а зьвязаная з імі сан-
можа абыйсьціся дужа дорага...
ынцып эканоміі тутака лёгка пайме кожын вучань, які разьвязы-
а экзамене задачу і за ненавуковае мышленьне, за «неэканомны»
б разьвязкі задачы атрымлівае адзнаку «два», вынікам чаго зьяўля-
страта цэлага году... Гэта дужа добра разумее і кожын архітэктар
жэнер, які ведае, што навукова правільны плян і абрахунак будоў-
ясьпечывае ад вельмі прыкрых вынікаў, як абвалы, трэсканьне
і г. д.
нашых прыкладах мы бачылі, што найбольш эканомным спаса-
аступаньня будзе той, каторы сьцісла выпаўняе этычныя і праўныя
ы.
гка такжа зразумець, што эстэтычныя нормы, як мы бачылі на
адзе нацыянальнае паэзіі, будзячы і зьбіраючы душу, асьвяжаючы
руямі лірычнае эмоцыі, узвышаючы наш жыцьцёвы тон, даючы
адасьць новага росту душы, праганяючы зьнямогу, прабуджаючы
«пачуцьцё сілы», іграюць таксама нязвычайна важную ролю ў
най эканоміі нашае істоты, нашае духовае прыроды, узвышаюць
ашае жыцьцёвае актыўнасьці. Мастацкая прастата, значыць эка-
матэрыялу і формы — вось найвышэйшы прынцып як мастацтва,
жыцьця.
знаваньне чалавекам сілы і значэньня нормы наагул адбывалася ў
ыі разьвіцьця людзкасьці мэтадам нарушаньня нормы, мэтадам
ыяў.
часта кажуць, гісторыя людзкасьці — гэта «гісторыя абмылак і
ньня чалавека».
сваіх уласных горкіх спробах людзкасьць пераконываецца аб зна-
і і важнасьці норм — гэтых запраўдных «запаведзяў Божых».
а і мудрасьць усіх рэлігій у тым, што яны гэтым нормам надаюць
ае паходжаньне, праз «Аб'яўленьне» надаюць характар загадаў са-

ную схэму ўкараненьня і ўзмацаваньня ў чалавеку нормы.

Легенда аб першым нарушэньні чалавекам нормы зьяўляецца быццам пралёгам і лейтматывам усяе гісторыі людзкасьці.

Схэма — ў «Праступленьні і Кары» — уразуменьня сілы і значэнь тае ці іншае нормы дагэтуль захоўвае сваю грозную біблейскую сілу народаў, у якіх гістарычнае дазнаньне невялікае, а культурнае ўзгад ваньне не ўзмацавала нормы як другое прыроды.

Гэта геніяльна паказаў расейскі раманіст Дастаеўскі ў сваім вядом рамане пад гэтым самым загалоўкам.

Але згэтуль ясна, што гэная грозная старазаветная біблейная схэ прысваеньня нормы мэтадам санкцыі ня толькі не унівэрсальна, а якр наадварот: яна паступова зьнікае ў жыцьці нармальна разьвіваючых грамадзянстваў і замяняецца «новазаветнай», абапертай на волі і паша да норм. У меру ўзьвялічэньня запасу свайго ўласнага дазнаньня і пр сваеньня чужога, сыстэма норм, якія рэгулююць усё духова-грамадзк жыцьцё народу, стаецца сама сабой дадатна дзеючай сілай як дасягнут і замацаванае, усім відавочнае з боку сваей цэннасьці дабро.

Гэта і дасягаецца тым, што ў шырокім значэньні слова называец ўзгадаваньнем, якое і прадстаўляе скарочаную, вольную ад абмыла блуканьняў і праступкаў, ад нарушэньняў норм гісторыю разьвіцьця лі дзкасьці, каторае, як ужо сказана вышэй, ішло іменна дарогай гэтых н рушэньняў.

Ясна, што гэты ўзгадаваўчы мэтад прысваеньня норм шмат бол эканомны за біблейную схэму ўкараненьня апошніх.

У нармальным грамадзянстве пашана да нормаў узгадовываецца дзіцячых гадоў верай у ўзгадавальніка, павагай Божага Слова, ростам д шы і радасьцяй ад свабоднага падчыненьня нормам, «дазнаньнем у д ху», а не «дазнаньнем на карку», іх дадатнай праверкай на дзеле, як к жуць, «дадатнай санкцыяй» — благаслаўленьнем і благадацьцю, якія д руюцца імі нашай духовай істоце.

Гэтыя нормы і прадстаўляюць тое, што можна назваць наагул ФО МАЮ духовага жыцьця і духовае актыўнасьці чалавека. Не здарма нам цяпер ясна, чаму!) найвялікшы грэцкі філёзаф Арыстоцель назыв Бога «найвышэйшай Формай».

Гэта правільна знойдзеная, як быццам прадказаная самым Божства форма быццам ідэальная судзіна і зьберагае нашу духовую энэргію марнатрацтва, кіруючы яе на праведныя, правільныя, супольныя дл ўсіх людзей дарогі («мэтад» і значыць па-грэцку «агульная дарога»).

У гэтым то і зьмяшчаецца той прынцып эканоміі, аб якім у нас ід гутарка.

пер, калі мы з гэтага новага агульнага пункту гледжаньня Нормы
на нашы тры мэтады барацьбы з злом і на праблему запраўднага
ізму, дык убачым, што толькі наш мэтад «эканамічна абаснаванае
е актыўнасьці» зьяўляецца нармальным. Толькі гэты мэтад мы
радзіць, як агульную і неабходную норму паступаньня, толькі ён
авінен быць пакладзены ў аснову народнага ўзгадаваньня.

а, што толькі гэты мэтад робіць як адзінокага чалавека, так і цэ-
род пэўным сябе і заўсягдышнім пераможцам у жыцьцёвай ба-
, толькі ён дае ім бязьмежнае ўзвышэньне іх жыцьцёвага тыпу і,
нік усяго гэтага, максімум стойкага, крытычна абаснаванага опты-

прыходзе ў сьвет так сказаць «на ўсё гатовае», той будзе опты-
або пэсымістам залежна ад таго, што прыгатаваў для яго прыпа-
оля. Але гэткі «догматычны оптымізм» ня трывалы і звычайна лёг-
аходзе ў пэсымізм — ці то з прычыны няўдач, недасканаласьці
, ці з прычыны перасычаньня яго дасканаласьцяй, яго дарма дас-
і цэннасьцямі... «Крытычны оптымізм», «крытычны ідэалізм», як
аюць гэтае ўняцьце сусьвету, прыходзе ў сьвет дзеля таго, каб сва-
овай сілай дасканаліць яго, і сваю моц і трываласьць апірае не на
ннасьцях, якія зужывае, а на тым тварэньні цэннасьцей, якое ня-
абой, на тэй творчай сіле, якую ён пачувае ў сабе, узрашчывае і
аліць, якое ў яго не забярэ ніякая моц на сьвеце.

ы наш мэтад, як з усяго вышэй сказанага вынікае, можа быць з
м правам названы праўдзіва рэлігійным.

льтура есть система благоговений» — вельмі ўдачна сказаў адзін
больш нармальных мысьліцеляў ненармальнага, насіўшага ў сабе
оцыю Расейскага сьвету Сяргей Булгакаў... Рэлігійная пашана да
Сыстэмы Норм», да «Рэальнае Нармальнае Сьвядомасьці», якая
аступнае нашаму разуменьню і насьледаваньню Божства, ляжыць
ве ўсіх запраўдных перамогаў і заваяваньняў людзкасьці.

а, што рэвалюцыйны мэтад, пабудаваны на самай пачатнай, біб-
схэме ўкараньня нормы дарогай яе нарушэньня, ёсьць самы не-
ны, някультурны, ненармальны, нерэлігійны.

а, што ён грунтуецца на адсутнасьці ў народзе нармальна перама-
зло духовае актыўнасьці, на пасыўнасьці і бязсільлі народу.

ьмежна нарастаючы ў такім блудным, ненармальным сьвеце і не
аранае ў дабро Зло набывае сілу стыхіі, ператвараецца ў нейкую
, нязьнішчальную катэгорыю, у запраўднага «чарта», які папраў-
ецца як быццам дужэйшым за Бога ў гэтым сьвеце, засуджаным
бель.

няздольнасьці яго ператварацца ў нармальны, з бязсільля і няўмен
змагацца з злом мэтадамі духовае актыўнасьці, і ёсьць тое, што назы
ецца рэвалюцыяй, дзеля чаго англійскі мысьліцель Спэнсэр прапа
ўжываць больш правільны тэрмін «діссолюцыя».

Ясна, што ўзірацца на гэтае сьляпое Фатум блуднага сьвету як на
тыша, лічыць рэвалюцыю наагул нейкім сьветлым божствам, а рэвал
цыйны мэтад — тым, што можа быць пакладзена ў аснову паступан
людзей як правіла, як норма, лічыць, што гэты мэтад можа быць р
працаваны ў цэлую праграму, у стройную тактыку таго ці іншага гру
вага, партыйнага аб'яднаньня ў грамадзянстве, якое мае сілу і ўмен
бароцца з злом мэтадам духовае актыўнасьці, якое ўжо ўзышло на да
гу нармальнага разьвіцьця, ясна, што ўсё гэта — адна з тых фатальн
абмылак ненармальнае сьвядомасьці, якія ня толькі магчымы, але і н
хільны ў ненармальным, засуджаным, крыючым у сваім улоньні рэ
люцыю сьвеце...

Пасьля рэвалюцыі можна заўсёды давясьці, што яна была абсалют
неабходна і няўхільна, што ратаваць дадзены сьвет нельга ўжо было м
тадамі духовае актыўнасьці.

Але гэта справа гісторыкаў.

А практычны, жывы, дасьпелы, маральна-актыўны дзеяч у та
сьвеце ня можа і ня мае права рашаць, што сіла зла ў ім ня можа бы
пераможана сілаю дабра. Ён павінен верыць у праціўнае: ён ня мае п
ва сам адракацца ад задачы ратаваньня гэтага сьвету.

Інакш ён браў бы на сябе той суд, на які мае права толькі адзін Б
стаючыся пры гэтым супрацоўнікам ня Бога ў гэтым сьвеце, а таго
мага, толькі ад гэткае помачы яшчэ больш узмацаваўшагася чарта...

Як мы стараліся давясьці, для такога супрацоўніка Божага ў сьве
ня можа, не павінна быць абсалютна неперможнага зла!

Кожын аспэкт гэтага зла можна ня толькі перамагчы, але і перат
рыць у абсалютна бязспрэчнае дабро божскай актыўнасьцяй разумн
людзкае волі.

У сусьвеце істнуе толькі адно «абсалютнае зло», «Радыкальнае зл
паводле выражэньня Канта...

Гэта — «ленасьць волі», як кажа Фіхтэ.

Гэтае радыкальнае зло — адсутнасьць у нас ня толькі сілы, але і ж
даньня быць тварцамі самых сябе, свайго духа і свайго лёсу на сьве
нашая неахвота быць супрацоўнікамі Бога ў Сусьвеце...

Гэтае зло — нашае падчыненьне таму, што «бывае», а ня вольн
падляганьне таму, што «павінна быць», што гаворыць ува мне голас Б
га — маё сумленьне.

салютнае зло — гэта нашае рабства закону так званае «натураль-
эабходнасьці», нашае рабскае падляганьне векавітай «інэрцыі бы-
нзьменнаму кругавароту, безвыхаднаму колу «ўстаноўленага ладу»,
най песьні» несьвядомае прыроды.

салютнае зло — гэта дабравольнае рабства чалавека і народу, пад-
ьне чужой волі, Прыпадку, Лёсу — тэй ці іншай не маей, не сва-
прызнанай маім сумленьнем сіле, а вонкавай і затым заўсёды ва-
і раскладаючай мой дух Сіле...

род, які ня ўмее і ня хоча быць вольным, ня шукае разьвіцьця, ра-
і шчасьця ў сваім уласным росьце і творчасьці, такі народ і не
уе на тое, каб усё гэта атрымаць у жыцьці.

акога народу няма што шкадаваць...

станецца — і мусіць стацца — «навозам» для другіх народаў, як
немцы казалі аб славянах...

ак апошнім практычным вывадам з усяго вышэй сказанага павін-
ць цэлая сыстэма новага нацыянальнага ўзгадаваньня Беларускага
.

ы вывад для Нямецкага народу зрабіў некалі Фіхтэ з сваей «Філя-
Свабоды», з сваей новай навукі аб «малым» і «вялікім» «Я» у часі-
ага разгрому і паняволеньня Нямеччыны.

тэ паставіў нямецкаму грамадзянству як заданьне «аднова ства-
нацыю» дарогай новага ўзгадаваньня.

вае ўзгадаваньне павінна стацца запраўды ўсенародным.

ошняе зьдзейсьніць у напалову фэадальнай Нямеччыне таго часу
вельмі трудна; затое гэта лёгка і проста, як адзінае магчымае, для
усі, у якой увесь народ прадстаўляе бадай выключна сялянскую

мы ўжо казалі, даўнейшая спайка, даўнейшыя сувязі, даўнейшая
сьць — племенная, этнаграфічная — цяпер ужо недастатачны.

оці новых мэтадаў падзелу трэба ўжыць новых мэтадаў аб'яднань-
«у Духу», у вялікім нацыянальным «Я».

ыватныя эгаізмы павінны быць пертвораны ў вышэйшыя інтарэ-
азахаваньня і самаразьвіцьця народу як арганічнага цэлага.

овая актыўнасьць народу павінна быць паднята на вышэйшую па
сколькасьці і па сваей якасьці ступеню.

вая барацьба вымагае і новае сьвядомасьці, новае асабістасьці, но-
ольш моцнага і стойкага, жыцьцёвага тыпу.

ашэнная небясьпека абвешчанае беларусам вайны «да поўнага
ажэньня» вымагае ўсенароднага гераізму.

Ня будзем тут давадзіць, што ў нашы дні дэмакратызм, народапр
ства, нармальнае разьвіцьцё народных масаў — гэта ж і ёсьць той «з
часу», той неабходны варунак, без якога нямінуча гінуць блудныя дз
жавы, пабудаваныя на патаптаньні народных правоў і інтарэсаў.
толькі коратка пералічым тыя «залогі», якія ў сваім часе знайшоў бы
Нямецкім народзе той самы Фіхтэ і выявіў іх у сваіх уславіўшы
«Прамовах да Нямецкага народу».

Галоўную падставу для нашага оптымізу і для нашае веры ў сьветл
будучыну Беларускага Нацыянальнага Адраджэньня мы, падобна Фіх
знойдзем у «нацыянальнай самабытнасьці» Беларускага народу.

Беларускі народ, як гэтага і вымагае Фіхтэ, зьяўляецца іменна т
«пачатным народам», «чыстым народам», які пры ўсіх пераменах, п
ўсялякіх зносінах і зьмешываньні з другімі народамі захоўвае свой «
чатны духовы ўклад».

Фіхтэ кажа, што істнуе адзін бязспрэчны знак дзеля разьвязань
пытаньня аб тым, ці дадзены народ духова самабытны.

Гэта самабытнасьць мовы.

Калі Беларускі народ гаворыць самабытнай мовай, дык у яго і ёс
усе ўнутраныя варункі дзеля маральнага адражэньня дарогай нов
ўзгадаваньня.

І аўтар гэтых радкоў, філялёг-славіст, можа з поўным правам паў
рыць, mutato mutando, сьледам за Фіхтэ яго вядомую формулу «зало
перамогі»: «БЕЛАРУСКАЯ МОВА СЬВЕДЧЫЦЬ ЗА БЕЛАРУСКІ НАРОД».

Гэтае пачуцьцё духовае самабытнасьці і яго маральнае абаснавань
духова-працоўнай, сьвядома-творчай актыўнасьцяй Беларускага народ
павінна быць пакладзена ў аснову новага ўсенароднага нацыянальна
ўзгадаваньня.

Стварэньне такое народнае школы дзеля ўзгадаваньня і сфармаван
ня Беларускага народу — вось першая задача для беларускага грам
дзянства.

І гэта магчыма — павінна быць і будзе магчыма! — незалежна ад т
го, які ўрад ці якое гаспадарства, сваё «самаўладзтва» ці яшчэ горш
зло — чужая ўлада, будзе панаваць над нашым народам.

Гэта затым, што, як казаў і Фіхтэ, знаходзячыся пад французкай ок
пацыяй, «школа пераносіць самастойнасьць народу ў другую жыцьц
вую сфэру, незалежную ад урадовае ўлады і палітычнае барацьбы —
сфэру грамадзкае самадзейнасьці».

І можам сьмела сказаць, што тое, што было магчыма і было жыв
дамаганьнем маральнае сьвядомасьці ў Эўропе больш за СТО гадоў та
назад, тое — не сягоньня, дык заўтра — станецца магчымым і зьдзе

...а пад націскам новае сілы дэмакратычнага духа сучаснасьці нават ...ьшчы пп. Гломбіньскага і Вітаса!..

...арусы перш за ўсё і дамагаюцца ад польскае ўлады гэтае «неза...сьці нацыянальна-грамадзкае самадзейнасьці», таго, што цяпер ...зоў «культурна-нацыянальнае аўтаноміі».

...лізоўвацца гэта пачне ў меру таго, як паваенная барбарызацыя эў...скага грамадзянства, гэткая сільная і ў Польшчы, будзе зьнікаць і ...цца, а з другога боку, будзе расьці і ўзмацовывацца нацыянальная ...масьць і жывая энэргія Беларускага народу, арганізаванае дама... беларускага грамадзянства.

..., чаго, апіраючыся на сваю фактычную сілу і на «турэцкае» па...е аб сваім неабмяжованым «сувэрэнітэце», сучасныя паны пала...я не дадуць беларускаму грамадзянству сягоньня, тое заўтра будзе ...зана» самымі мірнымі, нармальнымі мэтадамі нашае неперамож...ковае актыўнасьці.

...ая нармальная школа з найвялікшай для абедзьвюх старон ка...ій разьвяжа гэткае балючае з прычыны ўжываньня імі «ненар...ых» — «рэвалюцыйных» — мэтадаў пытаньне аб так званай «ля...ьці»...

...очы на ўвеце толькі і выключна фізычнае і душэўнае здароўе бе...ага дзіцяці, разьвіцьцё яго асабістасьці, узвышэньне ў ім яго пра... актыўнасьці, узвышэньне яго цэннасьці для грамадзянства і гас...тва — усё роўна якога, такая нармальная школа павінна будзе — ...эдагагічнае неабходнасьці выключыць з свайго арсэналу ўсялякае ...чнае аружжа, адкінуць усе атручаючыя гэтае здароўе «ад'ёмныя ...і» барацьбы з злом палітычнага паняволеньня, а ўсю сілу ўзгада...а ўплыву сканцэнтраваць на дадатных мэтадах, што робяць бела...ольш дасканалым чалавекам, больш неабходным дзеячом, здоль...ерамагаць зло акружаючага яго сьвету дарогай ператвараньня яго ...о.

...хай тады, калі мінецца барбарызованы стан эўрапэйскага грама...ва, няхай тады Польшча — вустамі свайго першага міністра — ...ыць перад усім сьветам, што ёй не патрэбна гэнае дабро, творнае ...ежах трыма мільёнамі яе грамадзян, што для Польскага гаспадар...ё роўна, «злая ці добрая воля» кіруе трацінай насяленьня яго, як ...даўна сказаў цяперашні прэм'ер Вітас!..

...ама, гэтым Польшча вынесла бы сьмяротны прыгавор, толькі не ...сі, а самай сабе...

...ытаньне аб выпаўненьні гэтага прыгавору было бы толькі справай

...арускі народ павінен толькі цераз пасрэдніцтва сваей новай на...

Чародным аспэктам сусьветнага зла, што паўстала перад заходня... ларускім сьветам у Польшчы з усей сваей сілай гвалту і спакусы, з... ляецца дэнацыяналізацыя.

Дэнацыяналізацыя і ёсьць расклад і руйнаваньне вялікага нац... нальнага «Я», у жывой арганічнай адзінасьці якога, як мы вышэй ... ясьнілі, толькі і магчымы далейшы нармальны рост і разьвіцьцё як к... нага асобнага беларуса, так і ўсяго Беларускага народу ў цэлым.

Дэнацыяналізацыя замест жывога разьвіцьця народнае душы ... прышчэпленую на жывым карані народу, у якога зрэзана, як у др... яго духовая карона — верхавіна, «плоскую і мёртвую гісторыю чуж... разьвіцьця», як выразіўся Фіхтэ.

У выніку гэтага з часам замірае і самы той карэнь...

Замірае ўся свая, кроўна-прырожаная «жывая чуцьцёвая аб... насьць» жывое мовы, адбіцьцё і выражэньне таксама жывога духа...

Але ня робіцца пры гэтым жывою і чужая мова, прынамся ніколі ... не стаецца настолькі жывою, каб далей магла самастойна разьвіваці...

Жывая мова — гэта прадоўжаньне жывое прыроды чалавека, тае ... пачатнае сілы, што творыць сябе з самае сябе, жывы мост для нар... ад яго прыроды цераз народную душу ў вышэйшыя краіны Духа.

«Розум можна мець пры якой хоч мове, — кажа Фіхтэ, — але чу... (творчую) душу — толькі пры жывой мове».

Спакушаны «розум» можа нават намовіць да здрады мовы і народ... га духа. «Чулая душа» — ніколі!.. Вось чаму паэт і жанчына — найле... пераховываюць «чулую душу» народу, зьяўляюцца найвярнейшымі в... таўнікамі скарбаў жывое народнае мовы...

«Muttersprache» — ня толькі мова маткі дзіцяці, але мова Маткі ... роду — Маткі-Зямлі, Вялікае Маткі-Прыроды...

Жывая мова — і толькі яна — ёсьць тая асярэдзіна, у якой родзя... жывыя абразы, што першы раз сьвятлом сваім адкрываюць перад сь... домасьцяй чалавека акружаючы яго і дагэтуль ахутаны цемрай сьвет...

Гэтыя абразы жывое мовы — той пачатны, праўдзіва-прыродны ... тэрыял усяго нашага жыцьця, далейшая перапрацоўка якога і прадст... ляе ўвесь зьмест нашае духовае дзеяльнасьці.

Жывымі міфамі нявыдуманых, непазычаных, а створаных «паэзі... самае прыроды ў чалавеку слоў жывая мова зьвязуе нашу сьвядомас... з найглыбейшымі крыніцамі будаўніцтва сусьвету, радніць з самым ... гам-Айцом — Прыродай.

Дзеля гэтага жывая мова дае народу сьвядомасьць яго першатвор... запраўднасьці ў сусьвеце, яго праўдзівага сыноўства божага, дае не... рушную апору ў нетрах самае прыроды, зьяўляецца запраўды найл...

...алогам магчымасьці адраджэньня і далейшага бязьмежнага духо-...азьвіцьця народу.

...вая мова творыць і першую і наймацнейшую сувязь, што злучае ...у адзіным жывым цэлым. Гэтая сувязь — аснова ўсіх сувязей і ... што творацца ў далейшым разьвіцьці і аб'яднаньні народу як вы-...о многаабразнай дзеяльнасьці і барацьбы за сваю індывідуаль-..., сувязей маральных, эканамічных, палітычных, нацыянальна-...ўных...

...ц гэтае першаасновы, гэтае першае спайкі, забясьпечыць народу ...мастойную вольную будучыню.

...ае пачуцьцё, гэтае ўсьведамленьне сваей запраўднай духова-пры-...й самабытнасьці будуць для народу і новай нявычарпанай крыні-...ьветлага оптымізму, які здабывае непарушна-крытычнае абасна-..., калі толькі гэтае пачуцьцё і гэтая сьвядомасьць ператвараюцца ...рдую маральную волю разьвіваць гэты найцаньнейшы ў сьвеце, ...ы Богам скарб самабытнасьці да найвышэйшых ступеняў духовае ...асьці.

...ржыся ж за сваё роднае карэньне, Беларускі народзе! «Бо на гэ-...амяні збудуе для цябе Бог Царкву Сваю, і вароты пякельныя не ...огуць яе!...»

...en! Amen!

О «СТАРОЙ» И «НОВОЙ» УНИИ

1. Исторические судьбы и национальная идеология белорусского народа

...орусский мир, заявляющий в наши дни все настойчивее и убеди-...е стремление к полноте национального самоопределения, искон-...ходится, как известно, материально и духовно между двумя, зна-...но сильнейшими его во всех отношениях, империалистически ус-...енными на него мирами — русским и польским.

... соседа Белоруссии вот уже 5 веков с лишком ведут между собой ...льную войну, в первую очередь — за землю и душу белорусского ..., подвергая и ту и другую как объект и поле борьбы беспрерыв-...и систематическому опустошению.

...ключительно неблагоприятная судьба, отнявшая у белорусского ... его былую государственную самостоятельность, дававшая ему в ...осмертной истории» только смену порабощений, давала ему, од-...и в этом известный шанс сохранить и уцелеть «национально» до ...воего возрождения: каждый из его соседей, претендентов на его

тем, чтобы навести свою, столь же чужую народу.

Оба видели в Крае только «пустые места» для себя, а в народе, пр родном хозяине Края, лишь материал для эксплуатации да ассимил ции.

В результате народ не поддавался ни одной из взаимно друг дру исключающих и истребляющих в Крае культур, приносимых с Восто и с Запада, но, конечно, не создавал уже и своей собственной, векам сохраняя свою «национальную» неприкосновенность, но, увы, на уро не почти что первобытном, в значительной мере даже дохристианском

Как видим, и перманентная война и односторонняя победа одно из воюющих между собой за Белоруссию империализмов грозила по ной национальной гибелью ее народу.

Но, увы, не менее, если не более фатальными для белорусского н рода, чем перманентная война или односторонняя над ним победа, мо ли бы — при полной их «искренности» — оказаться и попытки мира соглашения между его соседями-врагами.

Такой мир, достигнутый путем рассечения и раздела живого объек спора, имел бы тенденцию повлечь за собой и дружественное соглаш ние о взаимном сотрудничестве в деле «закрепления» на вечные врем на взаимных приобретений, проще спокойное пожирание доставшей каждому «добычи».

Вот почему все без исключения белорусские партии и группы заяв ли после Рижского мира — от имени всего белорусского народа формальный протест против этого вердикта нового «Соломонова суд разрешившего вехой спор двух «матерей» — рассечением попол спорного народа-младенца... Верный признак, что ни одна из «матере не является подлинной...

Мало того, физическому рассечению своему белорусский мир, в оруженный уже в значительной мере системой новых — высших, а тивных — методов духовного объединения народа, противопоставил новейшую — критическую, синтетическо-национальную идеологию, основу которой кладется стремление — во что бы то ни стало сохр нить, укрепить и углубить духовное единство — национальную ли ность народа — поверх всяческих, бессильных над духом, материальн границ, которыми он разделен...

Не мечтая и не молясь Богу — с извращенной «сатанической» стра тностью польских романтиков — о новой взаимно-истребительной во не между «заборцами», белорусская интеллигенция уже просто узна что интегральное разрешение национальной проблемы Белоруссии лишь вопрос времени, и будет вынесено, быть может, уже на ближа шем историческом пересмотре прав разных народов на полноту самос

...ения и — претензий некоторых из них на господство над себе по-...ими...

...критически мыслящая часть нашей интеллигенции знает и то, ...этому ответственному моменту народ должен быть надлежащим ...ом подготовлен.

...род должен стать на деле подлинной — единой и неделимой — ...ной личностью, над которой не властны уже никакие материаль-...илы, для которой не существует физических границ, как не су-...ует и пределов для жертвенного подвига во имя осуществления ...ационального идеала.

...к известно, одной из самых могучих и непобедимых сил, духовно ...ающих народы в национальные организмы — особенно на заре их ...урно-исторического развития, является Церковь, религия.

...этому критическая белорусская идеология, в противовес господ-...щим в интеллигентской и народной среде (увы, с печальной зако-...ностью вызванным у нас «крессовой политикой») примитивным ...юционным устремлениям, обращает особое внимание на органи-...ий и нормирующий фактор — церковно-религиозный.

...тут перед нами раскрывается еще глубже трагедия белорусского ...а: вся сущность его внутренней истории, весь путь его духовного ...тия представляет не что иное, как беспрерывное и систематичес-...пустошение его души.

...католического Запада, как и с православного Востока, в душу на-...младенца систематически вливается яд взаимной ненависти и ...ения человека к человеку, даже если они братья по крови, но раз-...еры...

...от глубоко извращенный характер, это «полемическое перерожде-...обеих христианских миссий в Белоруссии в сущности убивали в их ...ьности в крае все подлинное — религиозное и цивилизующее со-...ние: сознательно компрометируя друг друга, обе миссии тем са-...компрометировали авторитет и ценности той религии, которую ...ились насадить. Помимо того, обе церкви — католическая и пра-...вная — являлись в истребительном наступлении обоих империа-...в и тем самым активным авангардом их политических армий, слу-...рвая орудием полонизации, вторая — русификации.

...зникает потребность прекратить всеми доступными средствами ...упную — «политическую» с белорусской точки зрения деятель-... обеих церквей как врагов и вредителей народа...

...вот уже на заре нового белорусского возрождения эта задача офор-...ся в проблему белорусской национальной Церкви, каковой не мо-...ыть ни римский католицизм (латинство), исторически неразрывно

мому, равнодушных к религии церкви, в поисках разрешения пробле
обращается, естественно, к исторической унии, видя в ней не изжит
и не потерянные еще возможности создания белорусской национальн
церкви.

Подлежащей «возрождению» унии предназначалась ими двойная
чисто служебная роль. Уния должна была, с одной стороны, служи
имеющим уже известные традиции в народе церковно организующ
цементом, духовно спаивающим недоразрезанный вероисповедно бел
русский народный массив, способствуя его национальной консолид
ции.

С другой стороны, уния должна была бы служить церковно и духо
но обособляющим барьером, которым бы этот национально консолид
рующий массив защищался от денационализирующих влияний и зах
тов со стороны обоих «духовных империализмов» — русского правосл
вия и польского католицизма.

Такова идея «Белорусской унии» в ее «чистом виде».

Автор настоящих строк сам беседовал еще в 1905 году на эту тему
одним из предполагавшихся тогда миссионеров унии — львовским б
зильянцем о. Ломницким.

К сожалению, история народа, особенно на той глубине, на котор
протекает его религиозно-церковная жизнь, далеко не всегда следу
планам и чертежам его равнодушных к этой, неведомой им области и
теллигентов-политиков.

С другой стороны, движение того времени, как, впрочем, и в на
дни, было почти целиком поглощено социально-политическими моме
тами, не оставляющими места для церковно-религиозных.

Указанная «схема унии» так и осталась весьма далекой от осуще
твления, сохраняя, однако, всю силу непогрешимого формального кр
терия для оценки — с белорусской национальной точки зрения — в
тех попыток воскрешения унии, которые делались в старину и продо
жаются — увы, теми же негодными средствами — и в наши дни.

С точки зрения этого критерия и необходимо, наконец, сделать р
шительный пересмотр вопроса о «старой унии», сторонников которо
чтобы не сказать «романтиков», по-видимому, довольно много еще
традиции у нас, особенно среди католической части белорусской о
щественности.

Особенно неотложным представляется нам этот критический пер
смотр ввиду того, что целый ряд писавших об унии белорусских автор
дают ей не только различные, но часто прямо противоречащие од
другой оценки.

II. О «старой» унии

сторическую церковную унию, принудительно навязанную народу репленную королевской санкцией в 1596 г., можно и должно расривать только в связи с целым рядом последовательных актов ской политики, направленной к овладению Белоруссией.

авные этапы этой политики общеизвестны.

Персональной унией» 1386 г. уничтожалась полнота свободы и саоятельности страны в верховном, великокняжеском, центре ее гоственного суверенитета отделением и отчуждением его от Земли-и.

еальной (парламентской) унией» 1569 г. упразднялась уже и самоельность руководящей организованной общественности страны в е ее политической мысли и воли — парламенте. При этом общий льшей парламент неправомерно поднимал руководящий класс — ту — над закабаляемым народом.

аконец, церковная уния разрушала традиционные церковно органные основы самостоятельности и культурно-национального бразия народного массива страны, извращая его органическую с иерархией.

бщей целью этих «унификационных», а в сущности захватных ако стороны Польши, овладевшей сверху всей общественной пирай страны, являлась полная и форсированная инкорпорация и ассиция последней.

рывать и оценивать отдельно то или иное звено из этой железной исторических актов, создаваемых агрессивной инициативой польсолитики, невозможно. Надо или оправдать эту политику целиком, акже целиком ее отвергнуть.

конечно, не белорусам брать на себя задачу оправдания целей и дов этой политики, жертвой которой пала их государственная саоятельность, в результате которой больше чем погиб для народа, ему национальным врагом весь веками слагавшийся, так дорого ший народу иерархический организм окраины, а сам народ низвеыл до роли «быдла», не смея до наших дней даже «людзьмі звац-

дь даже сами польские историки и идеологи не берут на себя безкной задачи оправдания целиком этой политики, приведшей к ги-и Польшу.

ерковная уния внесла новый глубокий раскол и развал в белорусмир, зажгла в нем пожар религиозной войны и ненависти на несо веков.

иатская иерархия, в которой некоторые из белорусских авторов

Оправдать роль этих патриотов, с белорусской точки зрения, нево
можно. Но даже и те авторы-белорусы, которые делают героическ
усилия, чтобы найти такое оправдание (гр. Я.Зенюк, отчасти Ласто
ский и др.), в дальнейшем своем изложении мимо воли выносят ун
самый суровый приговор: настолько сила исторической и народн
правды ломает их «исторические конструкции».

Ластовский констатирует полное банкротство унии в деле наци
нального возрождения Белоруссии — церковного и культурного. «Ун
выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы сваёй народнас
ці, дзякуючы лішне скваплівай апецы над уніяцтвам каталікаў, чым д
лей, тым больш выпушчала ніць кіравецтва «рускай» справай на к
рысьць праваслаўя, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступац
ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва «рускай» народнасьці» (Гіс
рыя беларускай (крыўскай) кнігі, с. 250).

Большие заслуги унии Ластовский видит только в том, что она во
будила в белорусском обществе, захватив даже народные массы, шир
кое и глубокое умственное движение. Но сам Ластовский признает, ч
движение это пошло против унии, вызвано было желанием дать ей о
пор тем же оружием западного просвещения, которым вооружена бы
сторона нападающая.

Эти противоречия в оценке унии у Ластовского очень поучительн
и закономерны. «Тагочасная нацыянальная думка, — говорит он о Х
столетии, — не магла выйсьці з тых лабірынтаў супярэчнасьцяў, як
награмадзіла гісторыя ў крыўскім нацыянальным жыцьці» (там же,
249). Но то же самое можно сказать и о XX ст., и о самом Ластовско
Из всех белорусских историков-идеологов наиболее свободный в сво
«Ковенской Крывии» от непосредственных воздействий со сторон
«польского Запада» и «российского Востока» Ластовский оказывает
весь во власти всех противоречий между ними обоими, которые скр
щиваются в современной национальной мысли белорусской. Поэто
ему никак не удается найти синтетический критерий для общей оцен
унии с белорусской точки зрения, несмотря на его, по-видимому, про
ные симпатии к католическому Западу.

И это, конечно, потому, что синтез «Запада» и «Востока», увы,
дан, а только задан белорусскому миру как его культурно-историческ
национальная задача, как проблема подлинной — свободной — «уни
в его лоне этих «двух великих систем культуры и мировоззрения», п
воздействием которых он живет.

И, быть может, великое несчастие белорусского мира в том, что н
избежным и необходимым для его развития западным его устремления
фатально препятствует... сам «Запад» — в его ближайшем, актуально

елоруссии польском аспекте отталкивания его от себя своим аг-вно-хищным национализмом, своим презирающим «свысока», а высоты, «панским» отношением к белорусскому «мужицкому ми- отбрасывая его тем самым целиком в объятия Востока.

рово и цельно оценивают историческую унию наши православные ики. Проф. Игнатовский, признавая всю ценность подлинной как свободного соединения церквей, констатирует подмену у нас высокой идеи ее польским политическим суррогатом (Кароткі на-історыі Беларусі, 1927).

це суровее приговор выносит проф. Довнар-Запольский в своем ательном синтетическом обзоре «Асноваў дзяржаўнасьці Беларусі» ня, 1919).

к же все-таки была проведена и продержалась свыше 2-х веков вызвавшая такой бурный протест и отпор со стороны народа?

стория этих веков и наблюдения над «восставшим из мертвых» в й современности далеким прошлым Края дают нам ответ на это.

огучее народное движение, которое было «двумя мечами» в руках ского Рима — духовным и светским, — обезглавлено, разбито и лено. Надо признать, что общей формальной причиной этого рого обмеления народной стихии была слабая, неприспособленная ьбе устойчивость хранившей ее «восточной культурной формы» — лкновении с западным методами наступления, доведенными иезу-и до стратегического и тактического совершенства.

омбинированной тактикой» Польского Рима первым делом были ы» со своих постов вожди, вообще верхи движения. Польский ие-ческий принцип поразительно совпадал с иезуитским.

еобычайно быстро, на протяжении одного-двух поколений, почти ысшая церковная иерархия, вся могущественная земельная арис-тия, весь веками с таким трудом созданный народом правительс-ый слой страны были окатоличены и полонизированы (правда, в тельной мере не через унию, а через Реформацию).

осле этой повальной измены высших классов дезорганизованный и ленный народ лишился всякой возможности организованной и ной мирной борьбы и самозащиты.

осле ряда вспышек протеста и бунта народ все больше впадал в ю, теряя уходившие в казачество наиболее активные элементы и ащаясь на местах в то «быдло», которое так идеально отвечало на-альным и социальным вкусам и интересам «обновленных», или, ыражался наш знаменитый современный сатирик Иван Мелешко, осших собачьим мясом поверх нашей костки», владельцев белорус-земли и белорусской души в Крае...

Таким образом, по обнажившимся мелям народного моря, прав
прошли, как посуху, победители — униаты с иезуитами во главе, но д
ло их, зачатое в обмане и насилии над народной душой, было проигр
но заранее. При малейших переменах во внешнем положении стран
при первом «ветре с Востока» вся народная масса в Крае снова прих
дила в движение, обращая фронт против недавних триумфаторов.

В таких перебоях политических настроений в Крае, в такой перем
жающейся лихорадке восстаний и депрессий проходили столетия.
это, конечно, не могло создавать ни прочной почвы для унии, как фа
та par exellence политического, ни необходимого мира и спокойств
для унии, как для явления церковного. Слишком много было в ней
очередного временного «Кесаря» и слишком мало оставалось в ней ме
та для вечного Бога...

Эта продиктованная «Кесарем» церковная реформа, быть может, b
longue и могла бы рассчитывать на успех. Но, конечно, только в т
случае, если бы за пределами государства не было никаких реальн
сил, ей противодействовавших.

Но уния окончательно провалилась именно потому, что проводи
шее ее путем насилий государство само вообще теряло силы (в знач
тельной мере именно благодаря избытку насилия), а наоборот, рос
силе в значительной мере за счет этой неразумной политики Поль
— ее антагонист, на которого опирались протест и бунт в Крае; «Тр
тий Рим» на востоке объявлял себя защитником и хранителем всех т
ценностей и традиций, которые уничтожались в Крае натиском с Зап
да...

Таким образом, польская политика, неправомерными, ложными м
тодами стремясь изолировать Белоруссию от Востока, в сущности, са
больше всех загоняла ее под Москву.

Надо только прибавить, что буквально то же самое делала в св
очередь — с еще большей грубостью — и русская политика, когда п
лучала возможность полновластно хозяйничать в Крае, разоряя матер
ально и духовно и Край и народ. (Вспомним, для примера, что Ливо
ская война бросила Белоруссию в «реальную унию» с Польшей, око
чательно лишив ее независимости.)

Белорусский народ всегда поэтому вздыхал... по отсутствовавше
поработителю, забывая, прощая ему под свежими впечатлениями нов
ужасов очередного порабощения его прошлые грехи, пока не пришел
наконец к последнему, упорному выводу, что «абое рабое»: и москаль
лях...

Так осуществлялся до сих пор в истории белорусского народа т
опустошительный для его земли и души «отрицательный синтез Запа

…стока, настоящий «чортов негатив» недоверия и ненависти к обо… который белорусскому миру предстоит в тяжкой борьбе и труде за …де свободы претворить в «синтез позитивный», в подлинное «Бо…ицо» народа, исполненное признательности за все, что дали ему и …к и Запад.

…ы еще раз хотели бы обратить при этом внимание на аналогии ми…его с настоящим. Та самозащита народа, которая тогда соверша… в аспекте религиозно-церковного движения, в наши дни происхо…од лозунгом национального самоопределения.

…онечно, в нижнем плане, так сказать, содержанием обоих народных …ений является самозащита социально-экономическая.

…овое наступление польской национально-государственной стихии …лорусский мир в наши дни является продолжением всей истори…й «униатской» или, точнее, унификационно-захватной политики …ского Рима, начатой в конце XIV в.

…перь условия борьбы для Польши несравненно выгоднее, чем бы…гда. Польша получила в полное обладание большой кусок Бело…и в совершенно аморфном виде (плоды русской политики послед… 1/2 века). В распоряжении Польши теперь находятся в крае все …сключения виды и источники силы и власти, за которые тогда еще … Крае жестокая борьба. В распоряжении той аморфной, рассыпан…народной крестьянской массы, которая теперь досталась Польше, …и тех могучих, колоссально богатых вождей, которых тогда нельзя …взять голыми руками даже самому королю, нет почти никаких сил …дств борьбы и самозащиты. Белорусское население Польши имеет …о такие бессильные и не обязывающие в наше время «юридичес…арантии», как международные трактаты или как «гоноровая», но …еще не действительная Конституция.

…икаких реальных организованных сил, кроме все растущего созна… своей национальной личности, своих прав национальных, кроме …осильной команды» своих «истребляющих» друг друга вождей, ко…е не более обеспечены от всемогущего произвола власти, чем лю…з их избирателей, народ не имеет. Ни экономической, ни церков… ни культурно-просветительной организации, ни политической …и нет в народе настолько сильной, чтобы одна из этих сил или все …вместе взятые, могли противостоять натиску и насилию со сторо…ластной польской стихии. Просто какая-то Налибоцкая или Бело…кая пуща, которую можно рубить, где, сколько и когда (кто) захо…были бы только топоры и дровосеки, были бы охота и... время.

…е это создает большое, ах, слишком большое искушение для вос…ей из мертвых Польши — «довершить историческое дело» трех …четвертой и последней …

власти при всех курсах ее белорусской политики без всякого исклю-
ния.

Так возникла, так и ликвидирована Громада, эта первая попытка б
лорусского народа создания из себя широко организованной силы
Крае.

Ликвидирована эта «первая линия окопов», как называют ее в пр
се, социально-политическая. Но на повестке дня стоит, по-видимо
ликвидация и «второй линии окопов», уже чисто национальной, да
еще уже и невиннее: культурно-просветительной — школьной.

Удастся ли помиловать ее «новейшему курсу» белорусской поли
ки, — большой вопрос.

Мы не будем исчерпывать здесь всех любопытных параллелей и ан
логий между прошлым и настоящим. Не будем искать аналога Анд
совскому миру, хотя известные его Рижского коллеги точно так же да
право в случае чего «вмешаться во внутренние дела Польши» ее вост
ному соседу, как признанному ею в Трактате опекуну и защитнику
национальных и религиозных меньшинств... Не будем искать в сов
менности и подобия старому казачеству и гайдамачеству и т.д.

Коротко только повторим: история повторяется. Но прибавим,
повторяется история при всех несомненных плюсах на стороне Поль
и Западной Белоруссии и минусах на стороне Белорусского народа в
се не так уж, в общем, выгодно для Польши, чтобы она могла рис
вать повторением и своих исторических ошибок со всеми их неизбе
ными следствиями.

Добавим еще, что теперь еще меньше, чем тогда, решает дело так
ка «снимания вождей», дающая, казалось бы, такие блестящие ближа
шие результаты.

Слишком глубоко уже вошли в сознание широких народных ма
национальные (и социальные) лозунги наших дней. И это как будто
чинают понимать в Польше. Не хотят только еще понять, что будет
это «снимание вождей» совершаться путем физической изоляции и
же будет происходить в форме изоляции моральной — путем поте
доверия к ним со стороны народа, это, по существу, безразлично. С
куляция на то, что народ «забудет» о своих идеалах, стремлениях и п
ребностях, — это наивная, вредная, чреватая тяжелыми для обеих с
рон последствиями иллюзия. История в наши дни делается массами
для масс. Это надо помнить.

И из-за восточного кордона, где белорусскими массами творит
собственная культурная история, собственное государство, постоян
доносится, несмотря на все препоны, это мементо...

к и в старину, так и теперь политика «снимания» вождей и разру-
я организованных форм жизни привела лишь к тому, что народ,
и превращенный в песок и потерявший веру в свои добрые силы
обще в силы, действующие внутри страны, все свои надежды и
ания снова устремляет за кордон на Восток, откуда чает не только
, но и спасения.

к долго может длиться такое чаяние «Мессии», хорошо известно
кому обществу. Как долго оно будет длиться, известно одному Бо-

перь, после всего сказанного, мы можем дать формулировку на-
оценки «исторической унии» с белорусской точки зрения.

к ложный метод самосохранения высшей церковной иерархии це-
разрыва с народом и отступничества от его святынь и традиций
уния, как известно, шла гораздо дальше того, о чем сказали ее де-
народу), как задуманная и проведенная этой иерархией в союзе с
овным, политическим, национальным и социальным врагом бело-
ого народа методами обмана и насилия, уния внесла в Край вмес-
ещанных реформ и оздоровления церкви и возрождения нацио-
ой жизни лишь новые источники раскола и разделения, вызвала
кую деморализацию в обществе и дезорганизацию в народе.

ерковная уния подрывала у самого основания тот последний барь-
оторым было ограждено культурно-национальное своеобразие и са-
оятельность народа, открывая его для влияния и насилий со сторо-
ольского Рима.

к известно, Польский Рим явно рассматривал унию как «мост» из
славия в латинство. Отсюда — двойственная тактика иезуитов —
иаторов унии и... ее врагов, тактика, так удивляющая (?) еп. Ли-
ого.

о мысли иезуитов, «мост» должен был быть так устроен, чтобы на
не только нельзя было идти в обратном направлении, но и оста-
я на нем, осесть на постоянных позициях...

озволим себе роль иезуитов в униатской армии сравнить с ролью
нских инструкторов и штабников в армии австрийской. Польские
ты, естественно, не имели больших оснований питать излишнее
ие к тем новообращенным комфортолюбивым белорусским униат-
иерархам, которых Польский Рим бросал в атаку на их православ-
братьев. Поэтому в каждый такой отряд, в каждый местный униат-
штаб прикомандировывался «инструктор»-иезуит; за каждой ата-
ей колонной помещалась сзади, так сказать, «пулеметная коман-
из иезуитов, это на случай, если бы униатские «австрийцы»
нули фронт назад или отказались идти вперед. Ибо не будем от-

застаиваться на «мосту», окапываться на «белорусских позициях».

Старая уния, как таковая, исчезла почти без следа. Лучшее доказ тельство искусственности всего эксперимента.

Конечно, не нам — белорусам — отрицать в главной массе имен силу полонизации, наличие насилия при ликвидации унии со сторо русской власти, особенно против так называемых «упорствующих». массовое возвращение из унии в православие, как признают теперь с забавно компрометирующим ученого историка «удивлением» — са новейшие польские исследователи униатства, — дело стихийное, наро ное, добровольное.

Для нас гораздо важнее констатировать, что оба конкурента, как падный, так и восточный, рассматривали дело белорусской церкви, де народной религии с величайшим и одинаковым презрением к душе, духовной жизни народа, глядя на все это только с точки зрения сво «общегосударственных интересов», своей «окраинной» или «кре вой» — империалистической политики...

Вот почему обоим этим комбатантам душа белорусского народа вечает — на их презрение — совершенно одинаковым... недовери (чтобы не сказать гораздо сильнее), совершенно не будучи в состоян решить, от которого из них и она, и Земля пострадала больше...

III. О «новой» унии

Единственный реальный результат исторической унии, с которым перь приходится считаться белорусской национальной политике и которого вынуждена исходить и новая белорусская идеология в ее ко цепции «новой унии» — это наличный факт вероисповедного раско единого когда-то церковно-религиозного народа.

По «мосту» унии успело за три с лишком века перейти из правосл вия в католицизм около двух с лишком миллионов, — какова об цифра католиков-белорусов в настоящее время.

И вот из этого основного факта нашей церковно-национальной ж ни, который, как мы знаем, всячески стараются использовать в сво интересах оба конкурирующие за белорусский мир соседние импер лизмы, вытекает для нас совершенно новая проблема: полного прео ления всех опасностей для общенациональной жизни этого раско проблема новой подлинно национальной унии, как основа религиоз национального возрождения народа.

Как видим, автономная, «имманентная» задача новой унии пря противоположна тем гетерономным, «трансцендентным» целям, как ставили «старой унии» ее инициаторы.

арая уния ставила задачу устранения основного тогда барьера у белорусским миром и миром польским в целях облегчения погния первого последним.

овая уния ставит себе первой задачей внутреннее объединение и олидацию народа для лучшего отпора ассимиляции, грозящей ему ь (по крайней мере у нас) только со стороны Польши...

овая уния» ставит себе задачу преодоления всего того зла, которое а в белорусскую жизнь уния старая.

овая уния ставит своей задачей возрождение в душе белоруса всех одлинно религиозных ценностей, которые затуманены и заявлены одном сознании несущественными «различиями» воюющих у нас еданий, различиями, которыми у нас столетиями так преступно отребляют в целях разделения и в целях поддержания темноты в е.

овая уния стремится восстановить полностью все те психические жности полной братской искренности, единения, взаимного ува-, доверия и сотрудничества между едиными по крови и духу, но ими по вере братьями-белорусами, возможности, которые оба ующие между собой и враждебные Белоруссии соседа всегда стресь подорвать.

т те психологические, религиозные и моральные предпосылки, ко- могут сделать возможной и осуществимой на практике церковреформу — национальную «белорусскую унию».

мы можем сказать, что идея новой унии белорусской (в отличие арой унии, польской) — находит себе уже не только кабинетных ллигентских» политиков или «романтиков», но и настоящих акх носителей и борцов, стремящихся провести ее в сознание нах масс, как семя эвентуального массово-психического церковноиозного движения, из которого только и может вырасти настояреформа.

ея новой унии, быть может, еще не в полной своей ясности и иленности бесспорно живет в непогрешимом, питающемся хриской идеологией, национальном инстинкте народа. И этот инт ставит себе, как можно думать, целью разбудить, прояснить и ить, претворить в идею-силу, в программу действия белорусская ианская демократия.

но в том, что БХД, еще недавно бывшая исключительно католий партией, в последнее время отказывается от этой своей вероисной исключительности, стремясь объединить в своем лоне все нты Белоруссии, стоящие на почве национальной и христиан- — без различия исповедания. Этот факт можно считать доброт-

Конечно, первое дело в этом направлении — это создание атмосф ры полного взаимного доверия и христианского сотрудничества в о щем национальном деле между ними. Партия пока что не ставит во роса об унии в свою программу.

Но среди партии много сторонников унии, которые верят в си свободного соединения церквей, идеи, входящей теперь в органичес и настоятельно расширенную таким образом идеологию партии».

И можно думать, что сама жизнь в создающихся у нас условиях м жет привести к возникновению широкого народного движения, котор будет искать выхода из создавшегося невозможного, нетерпимого пол жения в той или иной церковно-национальной реформе.

Надо действительно признать, что тактика Польского Рима в отн шении к белорусскому, как православному, так и католическому нас лению, сама провоцирует это движение, приближая к сознанию нар неотложность какой-то радикальной реформы.

С одной стороны, как уже сказано, православная церковь в Западн Белоруссии находится всецело в руках русского духовенства, котор так называемая «автокефалия» отдала в безусловную полную завис мость от варшавских канцелярий. «Автокефалия» проведена властью целях и методами «старой унии». «Автокефалия» поэтому совершен сняла для польской политики с очереди вопрос об унии, разрешив ликом гораздо проще и лучше ту политическую задачу, которая когда- ставилась унии: иерархический расброс с «Москвой».

«Автокефалия» — по крылатому выражению варшавского бюрокр была «легко слажена с архиереями», с собором даже будет сладить тру нее. С белорусским народом, о котором совсем забыли и русская иер хия, и польская бюрократия, сладить будет еще труднее, когда де дойдет до его властного в деле своей церкви голоса.

Польская власть поддерживает иерархию, чуждую народу, не связа ную с ним национально, именно потому, что это отсутствие связи опоры в народе отдает ее в полную зависимость ее министерскому чальству.

Конечно, только при такой иерархии возможен в Белоруссии «союз полонизации с русификацией», который как следствие Рижско мира расцвел у нас на почве, подготовленной «автокефалией».

Православное население Белоруссии не имеет в своей приходск церкви того духовно-просветительного, культурно-национального це тра, тысячью неразрывных нитей связанного с народом, каким являе в украинской Галиции плебания униатского пароха.

В таком же приблизительно положении находится и католическ население нашей Белоруссии.

лорусская католическая парафия обслуживается почти исключи-
о ксендзами-поляками, притом типа наиболее воинствующих по-
аторов, имея в своем духовном отце зачастую вооруженного всем
алом духовной и светской власти непримиримого врага нацио-
ого возрождения народа.

кое положение вещей, нетерпимое б la longue, заострилось в пос-
е время благодаря новому наступлению со стороны Польского Ри-
лице виленского архиепископа Ялбржиковского.

тердикт, наложенный им на БХД, его изумительные обвинения в
шевизме», брошенные с легким сердцем в лицо партии, которая
твенная из всех в Западной Белоруссии свою непримиримую
у с коммунизмом обосновывает своей христианской идеологией,
ли, как уверяют лидеры партии, бурную реакцию массового воз-
ния и протеста в среде белорусского католического населения
почти целиком охваченного этой организацией.

ар со стороны польской духовной власти рассматривается в этой
как открытое объявление войны всей белорусской национально-
ической общественности в Крае.

с здесь особенно интересует второе из обвинений митрополита
киковского — именно в «религиозном интиффентизме». И имен-
этому она, как легко понять, бьет как раз в те подлинно религи-
, христианские основы, на которых развиваемая нами здесь кри-
кая национальная идеология строит свой идеал «новой — бело-
ой — унии».

ло в том, что в резолюциях последнего съезда БХД, вызвавших
ссию, православная Церковь везде поставлена рядом с католичес-
Костелом («Касьцёл, Царква»), это, очевидно, переполнило чашу!

к видим, расхождение между Польским Римом и «белорусским
ональным христианством» слишком глубокое, идущее до самых
в святой (надо думать — все же одинаково для обоих!..) католи-
й религии». Слишком глубокое, чтобы оно, в конце концов, раз-
свои внутренние тенденции, не привело к разрыву...

вот белорусская христианско-национальная идеология, заранее
вая все возможности, предоставляемые развитием этого конфлик-
лжна выдвинуть и оформить с последней определенностью идею
унии, как ту идею-силу, как то семя, которые смогут овладеть
тающим в народе движением, дисциплинировать и оплодотворить
ихийные силы в интересах дальнейшей национальной консолида-
елорусского мира.

о новое движение против Польского Рима, захватывающее, как
ят лидеры БХД, широкие массы белорусов-католиков, может

ное, и тепло-хладное в вопросах церкви и религии православное на-
ление.

Насколько сильно будет это движение, куда приведет оно в кон
концов, об этом, конечно, гадать трудно.

Ограничится ли это новоуниатское в нашем понимании движени
народе отделением только от Польского Рима с подчинением непоср
ственно Риму Апостольскому, как это есть в Галиции, или пойдет е
дальше?..

Останется ли оно при этом в пределах церковно-религиозной
строенности или, отчаявшись, покинет и эти пределы, когда безум
политика Польского Рима поставит народ перед страшной дилемм
Антихриста: религия или национальная жизнь?..

На все эти вопросы мы также отвечать не беремся.

А кто станет отрицать особую остроту этих вопросов у нас, на сам
границе с «царством Антихриста»?!

Ясно только, что не последнюю роль в направлении этого движен
будет играть то решение спора между Польским Римом и белорусск
христианством, какое последует со стороны Рима Апостольского, к
торому, как известно, апеллировали лидеры БХД...

В заключение заметим, что все рассмотренные нами внутренние
ношения в Западной Белоруссии в весьма неполной мере исчерпыва
большой вопрос о церковно-национальной реформе во всей Белор
сии. Большая половина последней, притом решающая в деле создан
белорусской национальной культуры, хотя и с временным противохр
тианским уклоном в сторону от подлинного «критического синте
последней, лежит, как известно, за кордоном.

С другой стороны, слишком еще мало в белорусской «националь
наличности», особенно в нашем Крае, собственных оформленных вн
ренних сил, а слишком еще сильно зависит белорусский мир от вне
них для него сил и факторов, чтобы можно было в настоящее время
вать какие-нибудь определенные выводы и прогнозы.

1929

КОЛАС

– 1956)

сьменнік, класік беларускай літаратуры, публіцыст, перакладчык, культур-
рамадскі дзеяч. Сапраўднае імя і прозвішча Канстанцін Міцкевіч. Нара-
ў засценку Акінчыцы недалёка ад м. Стоўбцы (былы Мінскі павет).
ыў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю (1902). Працаваў настаўнікам на
ыне. За ўдзел у нелегальным настаўніцкім з'ездзе звольнены з працы
У 1907 г. пэўны час выконваў абавязкі загадчыка літаратурнага аддзела ў
«Наша ніва». Знаходзіўся пад следствам. За рэвалюцыйную дзейнасць
ды правёў у Мінскім астрозе (1908—1911). На пачатку Першай сусветнай
эвакуіраваўся з сям'ёй у Маскоўскую губерню. У 1915 г. быў мабілізава-
царскую армію. Скончыў Аляксандраўскае ваеннае вучылішча ў Маскве.
ў удзел у ваенных дзеяннях на Румынскім фронце. У 1918 г., пасля дэма-
ыі, працаваў настаўнікам у Курскай губерні. З 1921 г. жыў у Мінску.
а займаўся літаратурна-мастацкай, педагагічнай і навуковай дзейнасцю.
даў у Беларускім педагагічным тэхнікуме і ва універсітэце. Працаваў у Ін-
е беларускай культуры, навукова-тэрміналагічнай камісіі Народнага камі-
а асветы Беларусі. У студзені 1929 г. быў абраны віцэ-прэзідэнтам Акадэ-
ук БССР. Удзельнік Першага Усебеларускага з'езда савецкіх пісьменнікаў
нага з'езда савецкіх пісьменнікаў. У 1937—1938 гг. органамі савецкай бяс-
ыклікаўся на допыты. Пасля акупацыі Беларусі нямецкімі войскамі ў гады
сусветнай вайны знаходзіўся ў Ташкенце. На радзіму вярнуўся ў 1944 г.
тыўную навуковую і грамадскую дзейнасць. Адзін з пачынальнікаў бела-
нацыянальнай прозы. Аўтар высокамастацкіх паэтычных шэдэўраў —
Новая зямля» і «Сымон-музыка», якія ўвайшлі ў залаты фонд беларускага
нальнага эпасу.

НОЧ, КАЛІ ПАПАРАЦЬ ЦВІЦЕ

(Фрагмент)

Прысвячаецца Янку Купалу

з кожнай мясцінкі зямлі можна пачаць дарогу. А калі гэтая мяс-

яны «тутэйшыя людзі». А другія часта няпрошаныя заходзілі. Але я казалі, што прыйшлі, каб прынесці дабро тутэйшым людзям. Але, вядома, казаць можна адно, а рабіць зусім іншае.

Усё гора тутэйшых людзей было ў тым, што пра іх вельмі многа к паціліся суседзі. Адны суседзі казалі: «Вы — гэта не вы, а тое сам што мы. Дык наце ж вам нашы парадкі, нашы школы, нашу мову, ваша мова такая ж, як і наша, толькі вы яе папсавалі». Тое самае каз суседзі з другога боку, але толькі на свой лад.

Тутэйшыя людзі прымалі гэты клопат з вялікаю неахвотаю, бо ім целася быць самімі сабой. Тады суседзі пачалі забіраць іх дзяцей. Бр і выхоўвалі ў сваіх школах. Выхоўвалі так, каб яны пакідалі сваіх ба коў і ад бацькоўскіх звычаяў адракаліся. І гэта ім удавалася — пакід дзеці бацькоў сваіх ды ішлі або на захад, або на ўсход, гледзячы па т дзе каму было лепей. Яны рабіліся слугамі суседзяў і ўжо стыдал прызнаваць сябе дзецьмі тутэйшых людзей.

На шчасце тутэйшых людзей, не ўсе іх дзеці траплялі ў гэтыя шко і не ўсе яны мелі падатлівую натуру. Сярод іх сустракаліся і такія, з к нават школы не мелі сілы выкурыць дух тутэйшых людзей, бо гэта б шчырыя дзеці свайго народа.

Такім шчырым сынам свайго народа быў і гэты Юнак.

1925

II

З ПАЗІЦЫЙ КРАЁВАГА ПАТРЫЯТЫЗМУ

...н СКІРМУНТ
...3—1939)

...дзін з землеўладальнікаў у Мінскай губерні, палітык і грамадскі дзеяч. ...дзіўся ў маёнтку Парэчча на Піншчыне. У перыяд 1905—1907 гг. намагаўся ...ычна аб'яднаць абшарнікаў і шляхту літоўска-беларускага паходжання. Адзін ...цыятараў стварэння Краёвай партыі Літвы і Беларусі, аўтар яе палітычнай ...амы (лістапад 1905 г.). У студзені 1906 г. чарговы раз пракламаваў палажэнні ... праграмы. Сябра Мінскага сельскагаспадарчага таварыства (1905—1907). ...ны ў 1-ю Дзяржаўную Думу, уваходзіў у склад яе аграрнай камісіі. Сумесна ...Інкоўскім быў арганізатарам правядзення з'езда землеўладальнікаў шасці ...ска-беларускіх губерній (чэрвень 1907 г.). З 1910 г. сябра Дзяржаўнага Савета ... Прымаў ўдзел у беларускім нацыянальна-адраджэнскім руху. Кіраўнік ...рускага нацыянальнага камітэта (сакавік—ліпень 1917 г.). Вясною 1918 г. ...оў у склад Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Прэм'ер ураду БНР (май— ...нь 1918 г.). Пасля заканчэння Першай сусветнай і польска-савецкай войнаў ...оў ад палітычнай дзейнасці. Восенню 1939 г. з прыходам савецкіх войск ...ы мясцовымі актывістамі ў сваім маёнтку на Піншчыне.

GŁOS PRZESZŁOŚCI I POTRZEBA CHWILI

(Фрагменты)

... przesileniu, które przebywa obecnie państwo rosyjskie, żywioły o wiele ...jsze, a więc śmielsze od nas i energiczniejsze, zaczęły się domagać prawa do ...istnego rozwoju. Zaczęły się otrząsać z pleśni sztucznie im zaszczepionej.

...czoraj jeszcze nie ścierpianoby takich świętokradczych zachcianek. Dziś wobec ...objawów życia stoi siła, jak dawniej, nienawistna im i niechętna, nawykła ...ć je bezlitośnie, ale już niepewna siebie, zachwiana w swoich podstawach.[...]

... upustach krwi 63 roku, po letargu kilkodziesięcioletnim, społeczeństwo nasze ...dzyskało jeszcze sprężystości i pełni energii życiowej.

...kazanie się wschodzącego słońca, które tyle życia obudziło na ziemiach rdzennie ...skich z jednej, a i nad Wisłą z drugiej strony, pozostało prawie bez wpływu na ...e dawnej Litwy i Rusi.

...ostrzegłszy naszą bezczynność, żywioły ruchliwsze od nas podjęły się misyi

Ale wielki szmat ziemi między Dnieprem a Wisłą ma swoją historyę i tradycye własne, do dziś dnia nie wygasłe. Mieszkańcy jego zachowali swoje cechy narodowe i powinni dziś w chwili przełomowej bardziej, niż kiedykolwiek, czuć, myśleć i pracować za siebie samych, odrzucając natchnienia importowane, z którejkolwiek bądź strony świata one by przyszły.

Dążności narodu powinny bardziej jeszcze, niż praca życia jednostki, odznaczać się ciągłością. W dziejach czerpiemy wskazówki dla przyszłości. Wszelkie improwizacye, czyny oderwane, nie mające związku z niemi, bywają błędami. W chwili zwrotnej, brzemiennej w wypadki wielkiej wagi, powinniśmy szczególną zwrócić uwagę na kierunek dalszego rozwoju życia narodowego.

Jakie są nasze obowiązki wobec teraźniejszości? Dokąd woła nas głos przeszłości? Oto pytania, które dobrze sobie wyjaśnić powinniśmy.

Położenie nasze — szlachty na Litwie i Rusi — dzięki różnym powikłaniom dziejowym jest osobliwie drażliwem.

Jakiem jest nasze stanowisko w tym kraju? Jakim powinien być stosunek do ludu, wśród którego żyjemy? Jakim do Korony, którą nam niektórzy wskazują jako naszą macierz. Głosy syrenie nęcą nas w tamtą stronę, a wszechpolska lutnia budzi w wielu sercach sympatyczne echa.

Określenie stosunku naszego wzgledem Rosyi jest również potrzebnem i ważnem. Są między nami nieliczne jednostki, którym nazwa Rusi, używana także przez Rosyan, mąci pojęcia. Zresztą każda siła ma w sobie pierwiastek magnetyczny, jest pociągajaca szczególnie dla tych, którzy jej są sami pozbawieni.

Gdzie siły brak, tam się i prędzej objawia znużenie w bojowaniu z przeciwnościami.

Są między nami jednostki zniechęcone więcej, niż czterdziestoletnią wędrówką w pustyni, które zatęskniły do mięsnych garnków Egiptu. Spragnione uścisku potężnych ramion, gotowe rzucić się w ich objęcia, gdyby tylko to uczynić z zachowaniem pewnych form przyzwoitości. Nigdy nie wygasający ród lizusów, to dynastia prastara, początki jej sięgają czasów o wiele dawniejszych, niż Ruryka lub też Palemona i Piasta.

Należy wreszcie zaznaczyć, że oprócz ludzi dążących całą siłą uczuć ku Królestwu, «jako macierzy» i jednostek pożądliwych pieszczoty rosyjskiej, znajduje się wśród szlachty poważna grupa ludzi sercem i duszą oddanych sprawom ściślejszej swojej ojczyzny — Litwy lub Rusi.

Położenie wewnętrzne obu tych krajów, jakoteż stosunek do sąsiadów, mają w sobie wiele podobieństwa, stąd często jednocześnie o nich wzmianki.

Z Koroną łączą nas bardzo bliskie stosunki. Tworzyliśmy wspólnie z Polską jedność państwową przez cztery wieki i ziemie nasze prawie jednocześnie uległy zaborowi i przymusowemu wcieleniu do organizmu państwa obcego. Z Polski spłynęło na Litwę rdzenną światło wiary. Stamtąd rozlewało się na kraj cały światło kultury zachodniej, która tylko ukrzepić w nas mogła wrodzoną miłość wolności, stwierdzoną bohaterskimi bojami Litwinów, wrodzoną wszystkim skłonność do samodzielnego radzenia i stanowienia o potrzebach kraju, wstręt do rządów autokratycznych, z których się wyradza wszechwładztwo biurokracyi. To były znamienne cechy naszego charakteru narodowego w przeciwieństwie do ludności

Nadwołżańskiej, Słowiańsko-Fińskiej, podległej przez długie wieki jarzmu mongolskiemu, a później ubezwłasnowolnionej przez własnych władców w. książąt Moskiewskich. [...]

I oto obcowanie nasze z Moskwą w ciągu kilku wieków ogranicza się prawie do zetknięć na polu bitwy. Łuna pożarów daleko i szeroko przyświecała tym spotkaniom. Rzeź wzajemna była ich treścią. Klęski i spustoszenia — skutkiem.

Tak się ułożyły nasze stosunki z rzekomymi kuzynami ze wschodu i takim jest głos krwi, który nas od wieków... rozdziela. Nie dla żywienia nienawiści odświeżają się te wspomnienia i nie mogą dziś one dla nas być jedynie miarodajnemi przy dalszem kształtowaniu wzajemnego stosunku. Grobowy sen Hamleta ojca zakłócają wspomnienia doznanej krzywdy. Kołacze się duch jego nocami po tym świecie, poruszany jedynie wspomnieniami.

Ale ani pojedyńcza jednostka, a tem mniej naród, *nie może przyjmować przeszłości za jedyną podstawę działań życiowych.* Nie może prowadzić polityki upiora, jeśli życia tego nie chce skazać na zupełną jałowość. Z drugiej strony tylko zwierzę nie ma przeszłości. Człowiek, który w szeregu pokoleń nieznaczny przedstawia ułamek, spada na ten szczebel niższy, jeśli jej kłam zadaje. Dlatego na jej głos *nie wolno być głuchym*. Ale aby *stworzyć zdrowy*, pełny, czyli *żywotny program, trzeba się także liczyć z miarodajnymi czynnikami chwili obecnej* i patrzeć w przyszłość. Wynik, który się nam po zbadaniu tych czynników przedstawi, powinien być dla nas drogowskazem.[...]

Dziś już nikt kraju naszego na równi z Królestwem polskim nie nazwie. Nie szlachta i nieliczna inteligencya nadadzą barwę sztandarowi kraju, tylko lud. — Przykre to, czy nie przykre, z faktem tym trzeba się liczyć. *Polskość ma tu niewątpliwie historyczne prawo bytu.* Okrzyk «procz czuży lude!», użyty względem jej przedstawicieli, byłby niesprawiedliwością, ale stanowić ona będzie tylko nieznaczną mniejszość i nie w jej siłach zdobywać dziś w najnieprzyjaźniejszych warunkach to, o co się nie kwapiła w chwilach rozkwitu własnej potęgi. W zmienionych warunkach patryotyzm prowincyonalny nie ma racyi bytu. Nie możemy siebie dziś nazywać Litwinem lub Rusinem w tym sensie, co obywatel z Kaliskiego Kaliszaninem. Dlatego wielu z nas omijało i dziś jeszcze chętnie omija wyjaśnienia, pytania, kim jesteśmy? Niejasność w tym względzie byłaby w zwykłych warunkach objawem ujemnym, objawem ślamazarności, ale warunki bytu naszego narodowego są dziwnie zawiłe. Dowcipnisie z obu stron stroją sobie żarciki na karb naszej niewyraźności, jak gdyby ona była wynikiem naszych błędów; ależ to brzemię, które przekazały nam dzieje. *Łączność nasza kulturalna z Polską ma za sobą poważną dawność duchową,* łączy nas z Polską związek serdeczny, ale ziemia nasza ojczysta, macierz odwieczna, dla której pracujemy i dla której, tak nam Boże dopomóż, przyszłe pokolenia pracować będą, — to Litwa lub Ruś w poszanowaniu starej, bratniej z Polską unii.

Czemuż narzucają nam programy, w których się tylko od niechcenia wspomina o pracy wspólnej z ludem dla dobra kraju i zowią ją pracą zewnętrzną, skoro ona dla nas jest pracą wewnętrzną, a mówią o rozszerzaniu polskości? Demokracya narodowa polska, mająca racyę bytu w ziemiach rdzennie polskich, gdy się przerzuci przez Bug koziołkiem z Korony na błonia Litwy i Rusi, staje się arystokracyą

antinarodową, bo czemże innem będzie ta garść szlachty, stojąca w antagonizmie stanowym i narodowym względem miejscowego ludu?

Najlepsze tradycye Rzeczypospolitej przekazały nam hasło poszanowania narodowości. Niszczenie, pochłanianie słabszych ludów to tradycyjna polityka naszych przemożnych sąsiadów. — Jaką będzie polityka narodu rosyjskiego gdy się wyswobodzi z więzów biurokracyi i stanie sam u steru spraw swoich, tego jeszcze nie wiemy. — Walka między słabszymi narodami o przewagę, o zdobywanie wpływów ze szkodą drugiej strony byłaby w chwili obecnej ciężkim błędem.

Dlatego nie stawajmy do apelu, gdy zabrzmi trąbka wszechpolaków z nad Wisły, wzywająca nas do ich szeregów! Nie stawajmy na to wezwanie, które zburzyć ma dziejową pracę przodków naszych i wywołać zamięszanie w szeregach w chwili, gdy skupienie wszystkich sił społecznych jest rzeczą pierwszorzędnej wagi! Ci, którzy odrzekają się wszelkiej wspólności z nami za przywiązanie nasze do rodzinnego kraju, którzy uczuwają potrzebę czynienia zdobyczy narodowych polskich na niekorzyść Litwy i Rusi, to są prawdziwi separatyści i grabarze dobrych tradycyi.

Jedna jest prawda, jedno rozwiązanie doskonałe wszelkich zagadnień życiowych i społecznych, ale dla nas ludzi niedoskonałych pozostanie ono zawsze niedoścignione. Dążymy do prawdy, ale musimy się zadowolnić możliwie do niej zbliżonemi odpowiedziami na owe zagadnienia, pozbawionemi cechy nieomylności.

Objaśnienie stanowiska, jakie zajmujemy lub też zająć powinniśmy wobec sporu narodowościowego, może jedynie słusznem nie jest, ma ono pewne pozory chwili przeciwko sobie. Dla osób, które mowę poczytują za miarodajną cechę narodowości, będzie ono błędnem. Dla nich wszechpolski głos syreni z nad Wisły będzie zwodniczym, pójdą oni, czy to ulegając jego urokowi, czy to bojaźni, którą głos ten w sercu ich obudził.

A i ci, którym żywo w pamięci stoi krwawy rok ... rok 63-ci i następujące po nim prześladowanie polskości, poczytają odpowiedź naszą za niezadowalniającą. Patryotyzm marki roku 63-go nigdy się imienia ściśle polskiego nie wyrzeknie. Czołem ! Uczucie to zrozumiałe i godne szacunku ale szacunku żądamy też dla wierzeń, których sami bronimy.

Usłuchanie wszechpolskiego apelu przyniesie niewątpliwie korzyść tym, którzy się na to wezwanie stawią. Popierać ich będzie poważna organizacya. Oni będą mieli za sobą głos prasy i głos opinii publicznej, donośniejszy i bardziej od naszej krajowej wyrobiony.

Polska kwestya jest znaną całemu światu. Rząd i pewne odłamy narodu rosyjskiego liczą się dziś w wielu wypadkach z żądaniami społeczeństwa polskiego.

Sprawy Litwy i Rusi są Europie prawie nieznane. Kto na wzmiankę o nich natrafi, musi szukać oświecenia w podręcznikach history lub encyklopedyach, a i tam znajdzie dokładniejsze wiadomości o jakiej odludnej wyspie oceanu Spokojnego, niż o tym przedmiocie.

Tamta droga (niestety, wyprowadzająca z kraju naszego za Bug do Korony), to gościniec znany, udeptany. Droga prowadząca do odrodzenia narodów: Litewskiego i Rusinów., stroma, nieznana, ciernista. — Bojowaniem jest działalność na polu społecznem. Kto idzie bronić dobrej sprawy, nie szuka osobistej korzyści. Nie

znajdzie jej ten, kto wybiera drogę stromą i ciernistą, o której wspominaliśmy. Separatyści z nad Wisły wyrzekną się nas, przez młodo-Litwinów lub Rusinów niejednokrotnie pozostaniemy niezrozumiani, ale utorujemy drogę przyszłym pokoleniom ! Byle wiara niezłomna w słuszność sprawy żadna ofiara nie przepada. To, co nas boli, wzmocni ducha w przyszłych pokoleniach. [...]

1905

Міхал РОМЕР
(1880—1945)

Юрыст, гісторык, публіцыст, польскі і літоўскі культурны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Багдонішкі (Літва). У 1901—1902 гг. вучыўся ў Ягелонскім універсітэце ў Кракаве, а потым — у Парыжы (1902—1905). Займаўся судовай практыкай. На старонках варшаўскіх і віленскіх перыядычных выданняў («Prawda», «Przegląd Wileński») выступаў з артыкуламі, навуковымі даследаваннямі і нарысамі па праблемах культурнага і грамадскага жыцця літоўскага і беларускага народаў. Адзін з прыхільнікаў краёвай ідэі. У 20-я гг. актыўна ўключыўся ў літоўскае культурнае і грамадскае жыццё. Неаднаразова бараніў інтарэсы Літвы на Міжнародным судзе ў Гаазе. Прафесар Ковенскага універсітэта (1922—1940). На працягу некалькіх гадоў абіраўся на пасаду рэктара (1927—1928, 1933—1940).

ZAGADNIENIE NARODOWE BIAŁORUSKIE

Smutna i bezbarwna jest teraźniejszość Białej Rusi. Ostatnia z pośród narodu Państwa Rosyjskiego próbuje ona stanąć w szrankach walczących o lepsze jutro. Wyłączając Polskę, która się nie potrzebowała «odradzać» w ścisłem znaczeniu tego słowa, gdyż żywotności i ciągłego snucia swej kultury nigdy nie zaniechała – wszystkie inne narody zachodnich kresów państwa, a więc: Litwa, Łotwa, Estonia i Ruś (Ukraina), przeżyły proces odrodzenia wewnętrznego, które scementowało pierwiastki etnograficzne w zwarty organizm narodowy, zdolny do dalszego samodzielnego rozwoju i logicznie zcałkowany przy równoległem zróżniczkowaniu wewnętrznem. Stąd też dziś, na tle wielkiego przesilenia państwowego, wszystkie powyższe narody okazały się mniej lub więcej dojrzałe do jakiejś akcyi własnej, świadomej swego celu, i zdołały w ogólnym zespole czynników, walczących o realizację wolności, wydać swój własny dźwięk i swój specyalny wysiłek, odzwierciedlający całokształt *ich* potrzeb, stosunków i bytu, *ich* indywidualną syntezę rozwojową.

Wszelkie przesilenie państwowo-rosyjskie było znakomitym probierzem żywotności tak poszczególnych haseł, programów i kierunków, jak całych narodów, ujarzmionych w klamrach bankrutującej biurokracyi. Otóż najsmutniej, najmniej wyraziście i żywotnie zarysowała się na tle tego przesilenia Białoruś.

Olbrzymia terytoryalnie, rozrzucona od Siebieża i granic pskowskich na północy, do błot pińskich i Prypeci na południu, a od Smoleńska pod Wilno i za Grodno do granic łomżyńskich na zachodzie, nie przedstawia ona dotychczas jakiejś zwartej i jednolitej formacyi, skupionej do wydajności, rozrostu i czynu. Białoruś jest bodaj klasycznym wzorem wiązadła między dwiema kulturami, jest dotąd krajem – kolonią, objektem sfery «wpływów rywalizujących». Czy Białoruś pozostanie taką nadal, czy wciąż będzie przedmiotem czyjegoś «stanu posiadania» – to jest dalsza kwestya, o której wspomnę niżej, mówiąc o pierwszych błyskach odrodzenia białoruskiego. Narazie stwierdzam, że *dziś* jest ona jeszcze krajem kolonizacyi, krajem użytkowym, nie zaś takim, który snuje swój byt i dążenia z założeń własnych, ze swego indywidualnego układu potrzeb i czynników rozwojowych. Dotychczas nie zdołała ona w sobie samej, w swej własnej treści indywidualnej założyć punktu wyjścia do swego dalszego rozwoju.

Walka o Białoruś, jako poniekąd o kolonię, toczy się między Rosyanami, Polakami i w pewnej mierze Litwinami. Powiadam «poniekąd», ponieważ tu, zwłaszcza ze strony polskiej, nie chodzi ściśle o posiadanie kolonii w dokładnem znaczeniu słowa, lecz o uzyskanie przeważającego wpływu, o zdobycie pola dla propagandy narodowo-kulturalnej. Zanim jednak przejdę do określenia istoty tego sporu, przedstawię w krótkich słowach objektywny wygląd samego przedmiotu sporu.

Otóż przedewszystkiem rdzeń ludności białoruskiej, ludność włościańska, nie jest jednolita pod względem kulturalnym, wyznaniowym a nawet etnograficznym. Od północy do południa i od wschodu do zachodu przedstawia ona stopniowanie kulturalnych i etnograficznych naleciałości i typów, skutkiem czego wytworzyły się dość znaczne rozbieżności w jej wyglądzie i charakterze; z tej racyi też trudno zakreślić ściśle granice etnograficzne białoruskie a także wewnątrz tych granic nie można przeoczyć podziału na kilka odłamów. Na Białoruś składają się gubernie: Mohylowska z częścią Smoleńszczyzny, Witebska, prócz wcielonych do niej t. zw. Inflant polskich, zaludnionych w przeważnym stopniu ludnością łotewską, Mińska, w znacznym stopniu Grodzieńska, częściowo od północy-wschodu Wileńska i drobniutkie skrawki południowo-wschodniej Kurlandyi oraz skrajnego północo-wschodu gub. Kowieńskiej. Najczystszy i najbardziej klasyczny, indywidualny typ białoruski mieści się w gub. Mińskiej w powiatach środkowych, zwłaszcza w Słuckim, Ihumeńskim, Borysowskim, oraz w Wilejskim i Dziśnieńskim gub. Wileńskiej, w Lepelskim i Połockim gub. Witebskiej. Na północ, wschód, południe i zachód od tego ośrodka typ i charakter ludności białoruskiej staje się coraz bardziej przejściowym, zatracając wybitne cechy indywidualne i zbliżając się stopniowo do ludności sąsiedzkiej; natomiast nigdzie ludność etnograficzna, białoruska nie sięga ostro i wyraźnie do jakichś granic ściśle określonych. Północno-wschodnie terytoryum białoruskie, a więc północno-wschodnia Witebszczyzna i cała Mohylowszczyzna z białoruską poniekąd Smoleńszczyzną stanowią powolne,

stopniowe przejście w kierunku rosyjskim, przyczem spółczesne czynniki kulturalne, społeczno-polityczne i ekonomiczne spółdziałają w znacznym stopniu procesowi rusyfikacyjnemu w tej części kraju. Ludność wiejska jest tu nawskroś prawosławna z wyjątkiem dość licznej drobnej szlachty, która acz tworzy obszerne osady rolnicze, nieróżniące się trybem życia i pracy od osad włościańskich, jednakże nie łączy się i mało obcuje towarzysko z ludnością włościańską a przeto nie jest wstanie oddziałać na nią i zasymilować w niej swych odrębnych pierwiastków kulturalnych. Te osady, czy okolice drobno-szlacheckie we wschodniej Białej Rusi tworzą dość zwarte i zamknięte w sobie kolonie dawne, które zdołały utrzymać swój byt i charakter, nie stapiając się ze środowiskiem. Te drobno-szlacheckie środowiska przedstawiają pod względem kulturalno-etnograficznym typ swoisty, mieszany, białorusko-polski; ulegając przez katolicyzm i przez dawne tradycye oddziaływaniu kultury polskiej, przesiąkły one jednocześnie obyczajowością, wierzeniami i w bardzo dużym stopniu przyswoiły sobie język białoruski. Przedstawiając zaś element nadzwyczajnie konserwatywny w zakresie zamiłowania tradycyi, kastowości, oraz skłonności myślowych i etycznych, kolonie drobnoszlacheckie stanowią dziś we wschodniej Białej Rusi, wobec procesu rusyfikacji ludności włościańskiej, twierdzę i kryjówkę tradycyi białoruskiej i białoruskich właściwości etnograficznych; zaś wpływ katolicko-polski, któremu ulegają, może się stać skutecznym równoważnikiem wpływów rosyjskich, które są tam nadmiernie wybujałe. Powiadam, że dziś kolonie drobnoszlacheckie są jeszcze zbyt odcięte od obcowania z ludnością włościańską, aby mogły w niej paraliżować lub nawet osłabiać rozrost wpływów rosyjskich, ale są źródłem, które może w przyszłości, w zmienionych warunkach społeczno-politycznych, stać się dodatnim czynnikiem w kierunku niwelowania konsekwencyi dzisiejszych wpływów rosyjskich. Przecież obecne przesilenie państwowo – rosyjskie nietylko nie może być uważane za zakończone, ale się dopiero znajduje w stadyum fermentu pierwiastkowego, z którego muszą wypłynąć głębokie i radykalne przeobrażenia warunków bytu i rozwoju.

Cerkiew, duchowieństwo prawosławne i szkoła są na Białej Rusi narzędziami bezwzględnej rusyfikacyi. Im bardziej na północ i wschód, t. j. im bliżej sąsiedztwa z rdzenną Rosyą, tem wszelkie narzędzia rusyfikacyi działają skuteczniej wobec bliższego pokrewieństwa językowego i obyczajowego. Język bowiem białoruski jest szeregiem gwar, stopniujących przejście od narzeczy lechickich do ruskich; jako nieopracowany literacko i niemający dotychczas prawie żadnych wspólnych dla całej Białej Rusi form i instytucyj, podlega on ogromnemu zróżnicowaniu i rozbiciu na gwary zlokalizowane. Wprawdzie język białoruski posiada budowę indywidualną i indywidualne właściwości fonetyczne, wspólne dla całego terytoryum i panujące nad wszelkiem rozbiciem gwarowem – bez tego nie byłoby wcale języka – jednak im bliżej kresów, tem więcej podlega on oddziaływaniu bądź co bądź pokrewnych mu rosyjskich, ruskich lub polskich wpływów, a

nie mając mocnej przeciwwagi w bloku własnej krystalizacyi, ustępuje wprost miejsca i wyzbywa się swych właściwości na rzecz języków sąsiedzkich. Przez swe miejsce pośrednie między grupą plemienno językowo ruską a grupą lechicką, język białoruski zbliża się do obu tych grup i nie znajduje w sobie naturalnej odporności w zetknięciu się tak z jedną, jak z drugą. Niższy zaś stopień formacyi języka białoruskiego w zestawieniu z sąsiedzkiemi i jego względnie mniejsze przystosowanie techniczne do spółczesnego rozwoju pojęć i kultury sprawia, że proces jego wypaczania się na kresach odbywa się tem łatwiej i tem szybciej. Stąd w północno-wschodniej Witebszczyźnie i Mohylowszczyźnie język białoruski z pokolenia w pokolenie i z dziesięciolecia w dziesięciolecie coraz więcej chłonie w siebie rusycyzmów nietylko w pojedynczych wyrazach, ale też w całej swej budowie i właściwościach. Wschodnia zwłaszcza połać kraju, Mohylowszczyzna, ulega znacznej rusyfikacyji naskutek blizkich stosunków z Rosyą; sąsiedztwo i połączenie komunikacyjne z centralną Rosyą i z moskiewskim okręgiem przemysłowym ułatwia wychodźstwo zarobkowe w tym kierunku, co też istotnie ma miejsce w powiatach Sieńskim, Orszańskim, Mohylowskim, Mścisławskim i Białoruskiej Smolenszczyźnie. Inteligentny i dzielny chłop mohylowski, najbardziej bodaj uzdolniony przedstawiciel szczepu białoruskiego, garnie się w zakresie zarobkowym do Rosyi i stamtąd drogą fali powrotnej wnosi z sobą do kraju czynnik rusyfikacyjny. Niemałą też rolę w tej mierze pełni powszechna powinność wojskowa.

Wspomniałem też, że szkolnictwo, cerkiew i duchowieństwo prawosławne są czynnikami rusyfikacyi. Natomiast brak jest wpływów, przeciwdziałających temu procesowi. Literatura i czasopiśmiennictwo ludowe, białoruskie, nie istniały, żaden żywszy odruch ani proces odrodzeniowy tu nie powstał, – a jeżeli były jakie zapoczątkowania, to w ośrodku Białej Rusi i na zachodzie, tu zaś na wschodzie i północy nic się nie pojawiło! Państwo świadomie negowało istnienie narodowości i języka białoruskiego, zakazując literalnie wszelkich jego przejawów i traktując Białoruś, jako odzyskaną z pod katolicko-polskiego «zaboru» cząstkę Rosyi.

Wreszcie najzdrowszy i naturalny grunt do skupienia się i wejścia na tory samodzielnego rozwoju – samorząd chociażby nie autonomiczno polityczny, lecz gospodarczy i nawet taki ułomny i niedoskonały, jak ziemstwo rosyjskie, z któregoby się mógł wywiązać proces odrodzenia białoruskiego, a który przynajmniej mógłby powstrzymać dalszą rusyfikacyę – nie istniał tu wcale. Nic nie przeciwdziałało postępom rusyfikacyi, coraz większemu podporządkowywaniu się kraju wpływom rosyjskim, które dosięgły nietylko języka, lecz obyczajów i ogólnej kultury.

Na południowo-wschodnim obszarze Białej Rusi (Mińszczyzny), w powiatach rzeczyckim, mozyrskim, na Polesiu, w Pińszczyźnie, ku granicom czernichowskim i wołyńskim, kresy białoruskie stopniowo się zlewają z etnograficznym obszarem ruskim bez wyraźnej linii granicznej. Lud poleski pierwotny, mało tknięty postępem kultury, przesądny, utrzymał się dotąd niepodległy wpływom i oddziaływaniom zewnętrznym.

Można podzielić Białą Ruś na dwa wielkie odłamy, z których aczkolwiek każdy rozpada się na poszczególne mniejsze działy, zaznacza się jednak pokrewieństwem swych rysów kulturalno-obyczajowych. Odłamy te – to Białoruś prawosławna, wschodnia, i Białoruś katolicka, zachodnia, inaczej zwana Rusią Litewską.

Pierwsza terytoryalnie jest znacznie większa; obejmuje ona wyszczególnioną wyżej Białoruś północno-wschodnią t. j. białoruską część gub. Witebskiej i Mohylowszczyznę z białoruską Smoleńszczyzną, Polesie i Mińszczyznę oraz powiaty wilejski i dziśnieński gub. Wileńskiej.

Mińszczyzna jest właściwym ośrodkiem i jądrem Białej Rusi; najbardziej odległa od wszelkich kresów a przeto od ciągłego i bezpośredniego obcowania z narodami sąsiedniemi, najlepiej się ona ustrzegła od zgubnych dla słabej i biernej indywidualności białoruskiej wpływów wynaradawiających i najczyściej przechowała pierwiastek białoruski w języku, obyczajach i kulturze ludowej. Wprawdzie nie posiadająca własnej kultury narodowej Białoruś musiała się wszędzie, a więc i w Mińszczyźnie rozwijać promieniami kultury sąsiadów, bądź Polaków bądź Rosyan, ale tu wpływ ten nie był tak bezwzględnie i wszechwładnie przygniatający wszelką samodzielność, jak w dzielnicach kresowych. Zresztą w Mińszczyźnie, do której też pozwolę sobie zaliczyć powiaty: dziśnieński, a zwłaszcza wilejski gub. Wileńskiej, jako bliższe Mińszczyźnie i tylko mechanicznie wcielone do gub. Wileńskiej, zbiegały się i równoważyły wpływy zachodnie z wpływami wschodniemi.

Przez prawosławie i przez szkolnictwo urzędowe Mińszczyzna podlegała oddziaływaniu Rosyi, zaś przez dwory i przez tradycye, które tu są bądź co bądź silniejsze, niż na wschodzie i północy, nie przestała ona podlegać promieniowaniu kultury polskiej. W dodatku bardziej skrystalizowana i twardsza w zakresie swego języka, obyczajów i wierzeń a i mniej narażona na obcowanie z sąsiadami, Mińszczyzna była w stanie łatwiej, niż inne dzielnice białoruskie, przetrwać i asymilować pierwiastki zewnętrzne, t. j. wszczepiać je sobie organicznie, nie wyzbywając się własnych swych cech indywidualnych. Dziś przeto Mińszczyzna może być uważana za ośrodek Białej Rusi, nietylko w znaczeniu geograficznem, lecz i etnograficznem – za jądro, w które indywidualność kulturalno-obyczajowa i językowa, mogąca jedynie stać się punktem wyjścia wszelkich prób i wysiłków odrodzenia narodowego, przechowała się w postaci najmniej skażonej. Mińszczyzna jest bodaj jedyną dzielnicą Białej Rusi, która ma pewne ciążenie w sobie i nie posiada charakteru satelity. Przechowanie wpływów polskich w prawosławnej Mińszczyźnie było i jest dla niej czynnikiem bardzo dodatnim, bo ją ustrzegło od wyłączności rusyfikacyjnej, zalewającej Mohylowszczyznę, a jednocześnie utrzymuje ją w łączności z dzielnicami Białej Rusi zachodniej; w dobie despotyzmu i zupełnej niewoli wpływy te stanowiły dodatnią przeciwwagę deprawującemu oddziaływaniu szkoły rządowej i duchowieństwa prawosławnego.

Zapewne można zrobić zarzut, że ci, którzy wnosili te wpływy, nie umieli z nich robić należytego użytku na korzyść ludności miejscowej, bądź co bądź jednak byli oni czynnikiem wielce dodatnim w epoce zupełnego uśpienia białoruskich prądów odrodzeniowych. Mińszczyzna zatem, jako ośrodek Białej Rusi, jest ogniwem, łączącem wschodnią jej część prawosławną z zachodnią katolicką.

Białoruś zachodnia (katolicka), czyli t. zw. Ruś Litewska, składa się z gubernii: Grodzieńskiej, poniekąd z powiatem nowogródzkim gub. Mińskiej, dalej z nielitewskich części gubernii Wileńskiej (części powiatów lidzkiego, oszmiańskiego, wileńskiego i święciańskiego), dalej przez skrawki powiatów: jeziorskiego gub. Kowieńskiej i dziśnieńskiego gub. Wileńskiej wchodzi do powiatu iłuksztańskiego w Kurlandyi, a stamtąd na północ za Dźwinę do powiatów dynaburskiego i drysieńskiego w Inflantach Polskich.

W zestawieniu z Białą Rusią prawosławną, ten obszar przedstawia się przedewszystkiem jako znacznie mniejszy terytoryalnie, a następnie, jako misternej zakreślony, zwłaszcza w gub. Wileńskiej i dalej w wązkim pasie na północ. Zaznaczam przytem, że dając tej części Białej Rusi nazwę «katolickiej» nie rozumiem przez to bynajmniej, żeby była zamieszkaną przez ludność wyłącznie katolicką; przeciwnie – znaczna część gub. Grodzieńskiej i powiatu nowogródzkiego Mińskiej, zaludniają prawosławni, mimo to zaliczam ją do Białej Rusi zachodniej, ta część Białej Rusi ulega bowiem wpływom katolicko-polskim bardziej, niż rosyjskim.

Choć niektóre części Białej Rusi zachodniej są dziś w większości prawosławne, to w każdym razie ludność zachowała niezatarte ślady oddziaływania polskiego, które zmieniły w znacznym stopniu jej wygląd, język i sferę obyczajowo-kulturalną, odróżniającą ją od ludności Białej Rusi wschodniej lub środkowej. W dodatku też względy ekonomiczne i układu społecznego sprawiają, że te dzielnice ciążą raczej ku zachodowi, niż ku Rosyi rdzennej.

W guberni Grodzieńskiej powiaty zachodnie są tak dalece spolonizowane, że bodaj etnograficznie mogą już być wliczone prędzej do Polski, niż do Białej Rusi.

Da się to powiedzieć, mianowicie o okręgu białostockim, powiatach: Bielskim, Białostockim, Sokólskim. Zresztą okrąg białostocki także ze względu na swój charakter przemysłowy logicznie się zbliża i zespala raczej w wybitnie wielko-przemysłową i kapitalistyczną formacyą Królestwa Polskiego, niż z rolniczą, ubogą i ekonomicznie nierozwiniętą Białą Rusią.

Białoruska część gubernii Wileńskiej ma nieco inny charakter. Przedewszystkiem wyłączam dwa rdzennie białoruskie i prawosławne powiaty: wilejski i dziśnieński, które, jak już wspomniałem, są tylko mechanicznie wcielone do gub. Wileńskiej, a w istocie zespalają się logicznie z Mińszczyzną i Witebszczyzną.

Biorę nielitewskie części powiatów lidzkiego, głównie oszmiańskiego, wileńskiego i święciańskiego.

Otóż ta część kraju nie jest nawet ściśle białoruską. Są to wynarodowione kresy etnograficzno-litewskie. Nie będę tu przedstawiał długiego szeregu czynników, które spowodowały, że granice etnograficzno-litewskie wciąż się stopniowo cofały ze wschodu wgłąb ku zachodowi (pisałem już o tem w «*Krytyce*» w nr 1 i 2 z r. 1906 w artykule «*Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*»).

Owóż wskazane wyżej części powiatów gub. Wileńskiej są właśnie tem miejscem, opróżnionem przez Litwinów. Właściwie niełatwo określić, jaki jest charakter etnograficzny tego półwyspu terytoryalnego, wciśniętego w obszar etnograficzno-litewski. W każdym razie trudno nazwać tę ludność białoruską.

Jeżeli pod pojęciem cech etnograficznych będziemy rozumieć wyłącznie język, jako cechę najbardziej wyrazistą i najłatwiej dającą się ująć, to niewiele zdołamy wywnioskować, gdyż język tamecznych mieszkańców stanowi specyficzna gwara, przedstawiająca chaotyczną mieszaninę wyrazów polskich, białoruskich i litewskich; zresztą nietylko wyrazy, ale i budowa zdań nie przedstawia zasady wiązania słów wszystkich trzech języków. W dodatku gwara ta w każdej okolicy i parafii, niemal w każdej wsi jest odmienna: to bardziej zbliżona do białoruskiego, to do polskiego, lub wreszcie jest jakąś dziwacznie zeslawizowaną litewszczyzną.

Jeżeli jednak pod pojęciem przynależności etnograficznej położymy prócz języka także cechy obyczajowe, wierzeniowe i w ogóle cały zespół znamion kultury ludowej, to dostrzeżemy w tej ludności większe pokrewieństwo z Litwinami, niż z Białorusami.

W ogóle proces powolnego i stopniowego cofania się Litwinów ze wschodu, który był powodem wytworzenia się tej niewyraźności terytoryalnej, dziś już ustał lub osłabł do minimum, w najbliższym czasie zupełnie zniknie wskutek odporności, budzącej się u Litwinów pod wpływem odrodzenia narodowego, które skonsolidowało litewski element etnograficzny w zwarty i świadomy naród. Zresztą ten proces cofania się Litwinów nie odbywał się w równej i prostej linii, lecz w pewnych punktach, przy większych np. miastach, prędzej i znaczniej, w innych znów powolniej i mniej wyraźnie. Stąd linia graniczna litewska jest łamana, mocno zaokrąglonem półkolem obejmuje ona terytoryum wynarodowione, śród którego znów spotykamy wyspy i pozostałości czysto litewskie.

Wobec tego łatwo staje się zrozumiałym prąd, idący od strony litewskiej do powrotnego zlitwinizowania tych wynarodowionych cząstek, które w psychice swojej, w kulturze obyczajowej, a nawet w języku zachowały jeszcze przeważające pokrewieństwo ze swą prastarą macierzą. Ten proces pierwotnego litwinizowania się w niektórych punktach już dziś się dokonywa, nieraz zupełnie zresztą żywiołowo i bezboleśnie, z taką samą łatwością, jak do niedawna proces odwrotny. Zwłaszcza jest to możliwe w punktach ściśle kresowych, bezpośredniego zetknięcia, gdzie ludność była niedawno wynarodowiona i gdzie zatem przechowały się nietylko objektywne cechy

pokrewieństwa z Litwinami, lecz żywa tradycya i świadomość swej niedawnej przynależności do Litwinów. Widoki zaś tego procesu rosną tembardziej, że naród litewski po świeżo dokonanem odrodzeniu ma właściwą temu stanowi impulsywność i namiętne garnięcie się do życia, szuka on przeto we wszelkich kierunkach punktów rozrostu. Białorusini natomiast nietylko nie posiadają tej sprężystości i zaborczości rozrodczej, lecz nawet jak dotychczas odporności. Autonomia Litwy, lub nawet jakiś szerszy samorząd niewątpliwie silniej zaakcentuje dążenia odrodzeniowe. Litwini do swej autonomii tę część Białej Rusi oraz Białoruś grodzieńską stanowczo wcielą, o ile ludność miejscowa na to się zgodzi. Wszystko zaś prowadzi do wniosku, że Białoruś zachodnia a przynajmniej wileńska zupełnie świadomie i dobrowolnie wejdzie do autonomii czy samorządu litewskiego, którego ośrodkiem stanie się Wilno. Katolicyzm tej części Białej Rusi jest czynnikiem, sprzyjającym Litwinom, ponieważ ośrodek katolicki, Wilno, pozostanie punktem ciążenia dla katolickiej Białej Rusi, zaś Wilno z natury rzeczy będzie centralizowało Litwę autonomiczną, czy samorządną.

Wreszcie do Białej Rusi zachodniej wliczyłem białoruską południowo-wschodnią część pow. iłuksztańskiego w Kurlandyi oraz białoruskie części Inflant Polskich (w powiatach drysieńskim i dyneburskim). Są to kliny słowiańskie, wciśnięte w terytoryum łotewskie. Tam bodaj granice pozostają bez zmiany.

Taką jest spółczesna Białoruś, rozdarta na kawały, niejednolita, podlegająca rozbieżnym ciążeniom, nieobjęta mocniejszym procesem odrodzeniowym.

Wspomniałem w jakim ona zostaje stosunku do swych sąsiadów. W tej materyi powiem jeszcze słów kilka. O aspiracyach Litwy w stosunku do Białej Rusi więcej mówić nie będę. Aspiracye te wyczerpują się zresztą granicami Białej Rusi wileńskiej i poniekąd Białą Rusią grodzieńską (wątpliwą jest kwestya iłuksztańskiego białoruskiego skrawka). Drugi mniejszy sąsiad Białej Rusi – Łotwa – zbyt dużo miałaby jeszcze do zrobienia na własnych — kresach wschodnich, w Inflantach Polskich, gdzie ludność łotewska jest jeszcze bardzo niewystarczająco zespolona z głównym trzonem narodu łotewskiego, nim by dotarła do kwestyi granic białoruskich i stosunku swego do Białej Rusi. Trzeci sąsiad, Ruś (Ukraina), jest jeszcze w zaborze rosyjskim w stanie zbyt wielkiego określania się i ustalania wewnętrznego, aby zajmować się miała kwestyą granic białoruskich, zwłaszcza gdy nic jej z tej strony nie grozi. Pozostają zatem dwaj kapitalni sąsiedzi Białej Rusi, dwaj historyczni, odwieczni rywale: Polska i Rosya. Urzędowa Rosya nigdy wprost nie uznała istnienia Białorusinów; nie chodzi oczywiście o istnienie polityczne, bo o takiem w Rosyi mowy być nie mogło, ani też o istnienie kulturalne, bo właściwie Białorusini żadnego własnego typu kultury poza kulturą ludową nie wytworzyli, ale o istnienie językowe i etnograficzne. W urzędowym języku rosyjskim wyraz «Białoruś» oznaczał wyłącznie terytoryalną, dzielnicową cząstkę wielkiego narodu rosyjskiego. Pomimo to w rażącej nielogiczności

z powyższem stosowano do Białej Rusi politykę rusyfikacji. Zdawałoby się, że jeżeli Białorusini, jako tacy, nie istnieją, jeżeli stanowią ściśle składową cząstkę narodowości rosyjskiej, to *eo ipso* nie może być mowy o polityce rusyfikacyjnej, stosowanej do nich, albowiem byłaby ona wyłamywaniem drzwi otwartych. Przez ucisk wszakże i przez tłumienie wszelkich przejawów właściwości białoruskich oraz przez krzewienie i popieranie cech rosyjskich rząd pośrednio uznawał istnienie Białej Rusi, walcząc z nią. Równolegle z zakazem druków białoruskich, z nieuznawaniem języka białoruskiego, z nietolerowaniem żadnych towarzystw kulturalnych, tworzonych na gruncie białoruskim, nie zaś rosyjskim, rząd przez szkolnictwo i cerkiew dążył do zaszczepienia Białorusom zarówno idei państwowości rosyjskiej, jak też zupełnej ich tożsamości etnograficznej z Rosyą. Rusyfikacja Białej Rusi była wprawdzie w znacznej mierze wyrazem polityki rządu, specyalnie Białej Rusi rząd przecie tak dalece obawiać się nie potrzebował. W polityce tej znajdował wyraz historyczny spór polsko-rosyjski.

Białoruś była właśnie tym punktem, gdzie się zbiegały i krzyżowały polskie i rosyjskie wpływy, gdzie walka musiała się rozegrywać w stopniu spotęgowanym. W Białej Rusi rząd pragnął dotknąć Polskę najboleśniej, zadać jej cios stanowczy, niwelujący jej znaczenie i rolę do charakteru pojęcia etnograficznego z chwilą, gdy zostanie stłumione jej kulturalne promieniowanie nazewnątrz. To już najdotkliwiej było prześladowane na Białej Rusi wszystko, co było polskiem, lub co miało piętno wpływów polskich.

Przymusowe *nawrócenie* unitów, zakaz nabywania ziem przez osoby *polskiego pochodzenia*, namiętne prześladowanie języka i nauczania polskiego, wreszcie polityka kościelna i ucisk wyznania katolickiego na Białej Rusi – oto główne etapy tej antipolskiej polityki rządowo-rosyjskiej w kraju. Jednakowoż w tym historycznym sporze polsko-rosyjskim Białorusini nie okazali się ową przysłowiową stroną wygrywającą – *tertium gaudens*. Dotkliwe razy rosyjskie spadały też obficie i na ich grzbiet zbolały. Rosya pragnęła Polskę wyprzeć a Białoruś dla siebie wyłącznie zachować. Gdyby Rosya była tak pewna Białej Rusi, jak to głosiła, to nie miałaby racyi prześladować języka i wszelkich właściwości białoruskich, lecz przeciwnie: szukałaby w Białorusach punktu oparcia dla walki z Polską, poparłaby wysiłki w kierunku stworzenia białoruskich wydawnictw ludowych, pisemek, towarzystw kulturalnych i ludoznawczych, teatru ludowego i t. d., aby w ludzie samym, na podstawie rozwijania jego swoistych właściwości, wytworzyć odporność względem wpływów polskich.

Urzędowa Rosya dobrze rozumiała, że Białorusini nie są identyczni z etnograficzną Rosyą i że przy poparciu własności białoruskich i dopuszczeniu do ich rozwoju różnica między Białą Rusią a Rosyą uwydatni się i że ten oręż, jeżeli się zwróci przeciwko Polsce, to w równej mierze a ponoć nawet

w większej zwróci się przeciw Rosyi i jej systemowi niewoli. Wobec tego polityka rosyjska na Białej Rusi uderzała odrazu w dwóch wrogów, we wroga jawnego – Polskę i we wroga domniemanego – Białoruś.

W jakim stopniu polityka rusyfikacyi oddziałała na tę ostatnią – o tem już poniekąd wspomniałem. Dzielnice północne a zwłaszcza obszerny kawał kraju na wschodzie są już w dużym stopniu zruszczałe. Obecnie sytuacya na Białej Rusi wskutek przesilenia państwowego będzie się mogła w znacznym stopniu zmienić. Atoli nie trzeba zapominać, że przeważające sfery opinii publicznej, rosyjskiej nie mają pojęcia o Białej Rusi i nie wiedzą wcale, że to może być coś innego, niż właściwa Rosya. Tyczy się to już nie rządu biurokratycznego, lecz społeczeństwa rosyjskiego, które się staje naturalnym spadkobiercą władzy państwowej w Rosyi. Oczywiście, należy wątpić, aby po dokonanem przesileniu państwowem w kierunku rządów demokratycznych mogła się ostać polityka sztucznej rusyfikacyi i sztucznego tłumienia wszelkich przejawów bytu i właściwości białoruskich.

Ale swoją drogą wpływy rosyjskie, które już są, będą się rozwijały dalej w spob naturalny i będą oddziaływały na Białorusinów. Pozbawione charakteru sztucznej presyi i tego specyalnego zabarwienia, jakie im było dawane przez dotychczasowych ich protektorów i krzewicieli, wpływy rosyjskie będą musiały z natury rzeczy uszlachetnić się; kulturalne pierwiastki rosyjskie, wpływające na rozwój ludności krajowej, przestaną być zjawiskiem bezwzględnie szkodliwem; inna kwestya, czy Białorusini znajdą w sobie samych dość mocy indywidualnej, aby przerobić je na własne ciało i krew, nie zatracając swej osobowości; czy zdołają zużytkować te wpływy w drodze procesu asymilacyjnego nie zaś upodobania się i utożsamiania. W każdym razie dzisiejsza sytuacya indywidualności białoruskiej nie jest dla Białorusinów świetna. Trudno przypuścić, ażeby oni mogli w obecnych warunkach kraju uzyskać jakąś autonomię białoruską; przeszkód w tym względzie jest dużo: przedewszystkiem istniejący niewątpliwie etnograficzny żywioł białoruski nie został dotąd skonsolidowany w zwarty naród; jest ludność białoruska, ale narodu białoruskiego w ścisłem znaczeniu tego słowa jeszcze nie ma i dopiero poczyna się jego formacya; dalej kraj pod względem kulturalnym i ekonomicznym nie jest zupełnie jednolity, rozpada się on widocznie na odłamy: olbrzymia Mohylowszczyzna (ze Smoleńszczyzną lub bez) z trudnością dałaby się sprządz logicznie z gubernią Grodzieńską lub białoruską częścią Wileńskiej; możnaby to łatwiej zrobić, gdyby białoruska formacya narodowa i odrodzenie białoruskie już były dokonane, ale nim to nastąpi, brak niezbędnych czynników wzajemnego ciążenia poszczególnych dzielnic kraju. Białorusini podjęli już pracę w kierunku odrodzenia narodowego, niema też istotnie racyi wątpić w ich ostateczne powodzenie, ale jak prędko to nastąpi i w jakich ramach terytoryalnych kraj ogarnie – to są dopiero kwestye przyszłości, które jeszcze dziś autonomią rozwiązać się nie dadzą.

O ile Litwa i Łotwa są w zupełności dojrzałe do rozwiązania zagadnienia autonomicznego bytu politycznego i samodzielności rozwoju kulturalnego, o tyle Białoruś ma jeszcze spory kawał drogi do tego celu przed sobą.

Mówiąc o wpływach Rosyi na Białej Rusi, zaznaczyłem, że dla polityki bankrutujących, a zatem dla Rosyi przedrewolucyjnej Białoruś była kolonią, terytoryum, na którem miała rozrość się narodowość rosyjska. Białoruś miała być obszarem, podlegającym zaborowi i zdobyciu, «sferą wyłącznych wpływów rosyjskich».

Stanowisko Polski w stosunku do Białej Rusi da się określić polityką t. zw. *«wolnych drzwi»,* t. j. wolnego oddziaływania wszelkich wpływów. W tych granicach i z zastrzeżeniem, że stanowisko to nie zostanie sfałszowane i wypaczone przez dążenie do pozyskania przywilejów, jest ono zupełnie słuszne i dodatnie; rola bowiem Polski na Białej Rusi i kulturalne wpływy polskie nie mogą być uważane za skończone. Przy nizkim poziomie kulturalnym kraju, wobec jego braku indywidualności w tym względzie napływ kulturalnych pierwiastków polskich i ich promieniowanie jest zjawiskiem naturalnem i pożądanem, jest aktem pomocy sąsiedzkiej. Oczywiście, w stosunkach międzynarodowych trudno żądać i liczyć na zupełną bezinteresowność. Atoli taka kulturalna pomoc sąsiedzka nie byłaby dla Polski jednostronnie obciążająca. Przy zupełnem i bezwzględnem wyrzeczeniu się wszelkiej zaborczości w tym stosunku Polska miałaby przecie niezaprzeczone korzyści w postaci naturalnych równoważników, któreby wyrastały z tego zasiewu i wzbogacały kulturalny dorobek polski, jak tego już niejednokrotnie doświadczyła. Lecz bezwzględnie powinna ona wyrzec się żądania dla siebie jakichkolwiek przywilejów. Te odłamy szlachty, czyli ziemiaństwa polskiego na Białej Rusi, które dążą do zapewnienia sobie przywilejów politycznych w zakresie prawa wyborczego lub w zakresie samorządu, już przez to samo wyłamują się z zasady «wolnych drzwi» i podporządkowują swe stanowisko obywatelskie interesowi klasowemu. To też błędem jest utożsamianie dążeń ściśle klasowych z względami kultury polskiej. Tylko zaborcze, nacyonalistyczne stronnictwa mogą się takich błędów dopuszczać. Popieranie przez N. D-cyę polską klasowych aspiracyj obszarników białoruskich jest istotnie przejawem zwyrodniałego nacyonalizmu, kopiącego z gorliwością, godną lepszej sprawy, grób dla kulturalnych wpływów polskich na Białej Rusi, dla doniosłej i szczytnej roli, którą jeszcze kultura polska odegrać tu może i powinna.

Jedynie szczery i bratni stosunek do ludności białoruskiej i do jej wysiłków w celu znalezienia własnych dróg rozwoju, jedynie taki stosunek może być obustronnie korzystny i może zasłużyć na nazwę misyi kulturalnej.

Polityka «wolnych drzwi» może być przyjęta tylko w takiem rozumieniu i wtedy nie będzie ona ani krzywdzącą dla Białorusinów, ani przeciwwstawieniem się ich własnym wysiłkom odrodzeniowym. W przeciwnym razie będzie ona tylko zaborczą polityką «sfery wyłącznych

wpływów» i jako oparta na przywileju i panowaniu musi być zwalczana i znienawidzona. Na tych samych zasadach powinna się oprzeć polityka kulturalna demokracyi rosyjskiej w stosunku do Białej Rusi.

Musi nastąpić zwrot radykalny z linii, zajmowanej dotychczas przez bankrutującą kamarylę nieodpowiedzialnych biurokratów, która dzierżyła władzę państwową w Rosyi.

Godne są zaznaczenia nader dodatnie i rozumne objawy stanowiska iście obywatelskiego Polaków na Białej Rusi, świeżo ujawnione w powstaniu dwóch wielkich stronnictw, czy zrzeszeń narodowo-politycznych; mówią o *Stronnictwie krajowem Litwy i Białej Rusi* oraz o *Związku polskim demokratycznym na Białej Rusi*. Dwa te zrzeszenia są w zakresie społecznym wyrazem dwóch całkiem odrębnych kierunków politycznych: pierwsze jest organizacyą ściśle, konserwatywnie ziemiańską, drugie ma charakter wyraźnie postępowy, oparty na zasadach szczerze demokratycznych. Lecz nie te ich cechy zajmują mię w tej chwili. Oba zrzeszenia mają wspólną tendencyę w zakresie koncepcyi kulturalnie-narodowej w kraju. Oba akcentują zasadę spółżycia i spółdziałania kulturalnego wszystkich elementów narodowych, zamieszkujących kraj; brutalnej zasadzie *egoizmów narodowych* i wzajemnej walki eksterminacyjnej, propagowanej przez N.-D., przeciwstawiają zasadę wolnego rozkwitu wszelkich czynników kulturalnych. W myśl najlepszych tradycyj humanitarnych kultury polskiej próbują założyć podwaliny rozwoju kulturalnego ojczyzny na przesłankach równości, zgody i braterstwa. Stwarzają one zorganizowaną przeciwwagę tendencyom narodowo-demokratycznym, zgubnym dla przyszłości kultury polskiej i dziwacznym zwłaszcza w krajach takich, jak Białoruś, gdzie się waży równoległe kilka wpływów i gdzie zatem *egoizmy narodowe* musiałyby zwyrodnieć w jakąś chaotyczną orgię dzikiego pożerania się plemion i ras, w prawdziwy atawizm dziejowy. To też takie objawy, jak dwa zrzeszenia poważne, przynoszą zaszczyt dojrzałości kulturalnej i obywatelskiej Polaków na Białej Rusi, i muszą być witane z gorącem uznaniem.

Zostaje powiedzieć nieco o próbach, podejmowanych przez samych Białorusinów w kierunku odrodzenia narodowego Białej Rusi i ustalenia przesłanek, z którychby się dał snuć dalszy rozwój kulturalny w ścisłem zespoleniu z etnograficznem podłożem ludu. Niewątpliwie próby takie już istnieją, lecz są one dopiero w zacządku; dziś nie da się jeszcze powiedzieć, ażeby Białoruś wzorem swoich sąsiadów zachodnich była już dojrzałą do samodzielnego bytu i rozwoju narodowego.

Wobec tego, że prócz ludności włościańskiej wszystkie inne klasy społeczne Białej Rusi należą do kultury bądź polskiej, bądź rosyjskiej, a znów niemal cała ludność miasteczkowa jest żydowską, wobec tego powstanie inteligencyi ludowej staje się nieodzownym warunkiem narodowego odrodzenia Białorusinów. Dopiero ta inteligencya ludowa mogłaby wyjść ze sfery rozumowań teoretycznych lub aspiracyj czułostkowych na pole twórczego czynu; ponieważ ona znalazłaby w sobie

te same pierwiastki, które tkwią w białoruskim ludzie i które muszą stać się podwaliną i punktem wyjścia procesu odrodzenia. Niewątpliwie w dalszym ciągu tego procesu dopływ elementów i pierwiastków z innych klas i stanów staje się bardzo pożądanym, lecz zapoczątkowanie jego musi wyjść z głębi ludowej. Otóż dotychczas Białorusini nie wydali jeszcze inteligencyi ludowej po za bardzo nielicznemi jednostkami, które dopiero zaczynają się ukazywać. Dotąd pierwsze wysiłki na polu odrodzenia narodowego pochodziły najczęściej od ludzi pochodzenia szlacheckiego, których istotna treść kulturalna była bądź co bądź polska. Niewątpliwie rozszerzenie i udostępnienie oświaty ludowej i ogólnej, zwłaszcza oświaty zreformowanej i uwolnionej od zabagnienia rusyfikacyjnego i cerkiewnego, podniesie poziom kultury ogólnej i wpłynie na większy i obfitszy przyrost inteligencyi ludowej a w dalszych skutkach przyspieszy proces odrodzenia białoruskiego w tych granicach terytoryalnych, w jakich ludność może być jeszcze uważana za białoruską.

Literatury Białorusini jeszcze prawie nie mają, prace językoznawcze i ludoznawcze są zaledwie w zarodku, związki kulturalne i stowarzyszenia ledwie kiełkują. Istnieją wszakże początki literatury ludowej, znalazła się też prasa ludowa. Początki literatury ludowej białoruskiej przypadają na okres dość odległy, ukazały się jeszcze przed zakazem wszelkich druków białoruskich, przed ostatnią murawjewowską dobą najsroższego ucisku. Zapoczątkowali ją Bohuszewicz i Marcinkiewicz, dwaj nestorowie pieśniarstwa i literatury białoruskiej. W okresie od r. 1856-1865 zostały wydane w Mińsku czcionkami łacińskiemi, o ile wiem, 3 dziełka białoruskie tych pieśniarzy, mianowicie:*«Dudarz białoruski», «Hapon» i «Cikawyś – przeczytaj»*. Po powstaniowa epoka szalonego ucisku, który legł całym swym ciężarem na wszystkich dziedzinach życia, stłumiła na czas dłuższy rozwój tych pierwszych zarodków literatury białoruskiej. Na czoło wysunęły się zadania walki politycznej, walki z niewolą i uciskiem, w której przedewszystkiem chodziło o zdobycie prawa do bytu. Nie mogło być mowy o rozwoju twórczości, gdy sam byt był zagrożony. Białorusini zaś nie mieli tak, jak ich sąsiedzi Litwini, dogodnych warunków posiadania kawałka terytoryum po za państwem rosyjskiem, gdzie by mogli założyć gniazda swego odrodzenia i propagandy narodowej.

Nie mieli też Białorusini tej mocy indywidualnej i sprężystości narodów kulturalnych lub już odradzających się, ażeby rozwinąć jakąś nielegalną twórczość literacką. W tych warunkach walka o zdobycie samego prawa do bytu stawała się zadaniem najpilniejszym i najbliższem. To też, gdy pod koniec ostatniego okresu ucisku znów zaczynają budzić się świadomości i życia stłumione zawiązki odrodzenia białoruskiego, pierwsze wysiłki odruchowo skierowane są do tej walki. Oczywiście zresztą, w tych warunkach, w jakich byli Białorusini, ci którzy nie mieli jeszcze dość mocy życiowej do samodzielnego bytu i twórczości, nie mogli jej mieć tembardziej do samodzielnej walki o zdobycie tego bytu z wrogiem tak mocnym, jak rząd,

uzbrojony w całą potęgę państwa. To też walka ta musiała być podjęta na tle rewolucyi państwowej, w zespoleniu z ogólno państwowymi wysiłkami rewolucyjnymi. Odrodzenie białoruskie musiało z natury rzeczy stanąć w szrankach rewolucyi i w tej postaci powstać do życia.

Pod koniec tego okresu inteligenci białoruscy zaczynają się skupiać; powstaje białoruskie stronnictwo rewolucyjne pod nazwą:*«Biełoruskaja Socyalistyczna Hromada»*, które się staje spadkobiercą idei odrodzenia narodowego Białej Rusi. Polityczny charakter *«Hromady»* jest nawskroś rewolucyjny; społeczny mieści się w skrajnym radykalizmie, łączącym w sobie cechy ruchu radykalnie-agrarnego z cechami ruchu socyalistycznego; *«Hromada»* jest raczej typem ludowo – socyalistycznym, niż organizacyą ściśle socyalno-demokratyczną.

Zapoczątkowane przesilenie państwowe i rewolucya r. 1905 dokonały wyłomu w dotychczasowym systemie bezwzględnego ucisku. Przez wyłom ten fala odrodzenia białoruskiego rozlała się już szerzej. Literatura ludowa i twórczość kulturalna, acz w szczupłym jeszcze zakresie, stała się jednakże możliwą. Dano początek prasie, działalności wydawniczej, wysiłkom oświatowym i kulturalnym. Wprawdzie wszystko to jest jeszcze bardzo drobne i nieliczne, lecz coś się już robi. Działalność polityczną w dalszym ciągu prowadzi *«Hromada»*. Prasa ludowa powstała w r. 1906.

1 stycznia 1906 r. ukazał się w Mińsku radykalno-rewolucyjny dziennik rosyjski *«Gołos Biełorussii»*, który śród tekstu rosyjskiego zawierał dwa wierszyki w języku białoruskim: *«Radnoj staronce» («Krajowi rodzinnemu»)* i *«Panskaja łaska» («Łaska pańska»)*. Wierszyki te były podane nie w postaci jakichś przykładów pieśniarstwa białoruskiego, lecz bez komentarzy, wprost w tekście. Przypuszczalnie *«Gołos Biełorussii»* miał postawić równolegle oba języki, rosyjski i białoruski a przeto do pewnego stopnia dawać białorusinom możność literackiego uprawniania swego języka i użytkowania pisma dla swych potrzeb narodowo-kulturalnych. Jednakże dziennik ten ze względu na swój kierunek wybitnie i jawnie rewolucyjny został natychmiast po pierwszym numerze skonfiskowany i zamknięty. Dopiero w jesieni 1906 r. powstaje w Wilnie pierwszy istotnie białoruski tygodnik ludowy *«Nasza Dola»* o kierunku *«Hromady»*. Tygodnik ten jednakże ze względu na swój kierunek nie zdołał się utrzymać; numery *«Naszej Doli»* były stale konfiskowane, potem została ona zawieszona, wreszcie ostatecznie zamknięta. Natomiast po zawieszeniu *«Naszej Doli»* zaczął wychodzić także w Wilnie nowy tygodnik ludowy białoruski *«Nasza Niwa»*, istniejący dotychczas. *«Nasza Niwa»* głosi hasła daleko idącego radykalizmu agrarnego, wyraża polityczno-społeczne dążenia skrajnej lewicy (kierunek poniekąd ludowo-socyalistyczny), w zakresie zaś kulturalnie-narodowym udziela miejsca pieśniarstwu białoruskiemu i utworom literatury ludowej, notuje przejaw prądów odrodzeniowych, stara się je sama budzić i podniecać, szerzy miłość do języka i zabytków rodzinnych, umieszcza popularne rysunki z objaśnieniami, czasem dotyka szczegółów historycznych z przeszłości

białoruskiej; prócz tego daje wskazówki popularne z zakresu gospodarki rolnej i warunków bytu, prowadzi akcję oświatową, słowem stara się być popularnem, dostępnem i pożytecznem pismem dla wsi białoruskiej. Zadanie ma «*Nasza Niwa*» obszerne i odpowiedzialne, jest bowiem dziś pono najrealniejszą placówką zapoczątkowanego prądu odrodzenia Białej Rusi. Od tego, jak się pokieruje i jakie zajmie stanowisko wobec licznych zagadnień społecznych i kulturalnych, które będą piętrzyć się na drodze jej rozwoju, dużo będzie zależało, a przedewszystkiem najbliższe etapy procesu odrodzenia i większe lub mniejsze jego powodzenie. Oczywiście, poszczególne przejawy i poszczególne wysiłki nie mogą jeszcze rozstrzygać o żywotności lub nieżywotności jakiegoś procesu; w pierwszej linii decydują tu czynniki objektywne, które leżą w samem życiu i w konkretnych stosunkach ludzkich. Lecz trzeba pamiętać, że drobny wysiłek w początkowych stadyach jakiegoś procesu ma większy wpływ na całość, niż w okresach późniejszych i bardziej złożonych, w których pomysły błędne, zwichnięte są bardzo rychło przez samo życie, usuwane niemal mechanicznie.

Jedną z większych trudności przedstawia dla prasy i piśmiennictwa białoruskiego ustalenie języka i pisowni wobec wielkiej rozbieżności gwar ludowych na terytoryum Białej Rusi i wobec blizkiego pokrewieństwa języka białoruskiego z rosyjskim i polskim. «*Nasza Niwa*» drukuje się w dwóch wydaniach, mianowicie czcionkami łacińskiemi i czcionkami rosyjskiemi, odpowiednio do podziału Białej Rusi na zachodnią i wschodnią, katolicką i prawosławną, ulegającą kulturalnym wpływom polskim lub rosyjskim. Większych zagadnień narodowo-kulturalnych, np. określenie stosunku do Polski i kultury polskiej lub takiegoż stosunku do Rosyi i jej kultury, «*Nasza Niwa*» jeszcze w całej rozciągłości i zasadniczo rozwiązać nie próbowała. Zresztą zgadza się to z jej charakterem pisma ludowego; takie zagadnienia uwyraźniają się dopiero z biegiem czasu, a zbyt kategoryczne ich rozwiązywanie w obecnem stadyum może być przedwczesne. Dla odrodzonego narodu litewskiego i jego aspiracyj wolnościowych «*Nasza Niwa*» akcentuje gorące sympatye, aczkolwiek w przyszłości można przewidzieć ukazanie się punktów spornych i nieporozumienia między Litwinami i Białorusami. Co do terenu oddziaływania «*Naszej Niwy*» to już z zestawienia zamieszczonych w niej korespondencyi widać, że najwięcej wpływów ma w gub. Mińskiej, zaś Mohylowszczyzna znajduje się bodaj na ostatniem miejscu.

Po za «*Hromadą*», jako organizacyą polityczną, i po za «*Naszą Niwą*», jako jedyną przedstawicielką prasy białoruskiej, mają jeszcze Białorusini spółkę wydawniczą («*Biełaruskaja wydaúnickaja supołka*») pod symboliczną firmą: «*Zahlanie sonce i ú nasze wakonce*» («*Zajrzy słońce i do naszego okienka*»). Spółka ta wydała pierwszy elementarz białoruski («*Biełaruski lementar abo pierszaja nawuka czytannia*») i czytanki dla dzieci («*Pierszaje czytannie dla dzietak biełarusaú*»); prócz tego wydała cykl pocztówek ilustrowanych, białoruskich, wzięła na skład kilka książeczek białoruskich i

przystąpiła do wydania dzieł pieśniarzy: Bohuszewicza i Marcinkiewicza (*«Biełaruskije piesniary»: «Dudka Biełaruskaja», «Smyk biełaruski», «Skrypaczka»)* i W. Marcinkiewicza: *«Pan Tadeusz»* tłómaczenie białoruskie pierwszych dwóch pieśni, *«Hapon», «Wieczarnicy», «Szczaroúskije dażynki», «Staúry-Haúry»* i *«Kupałła»).*

W ostatnich czasach daje się też dostrzedz ruch wśród nauczycieli ludowych, Białorusinów. Nie są oni wprawdzie tak zorganizowani, jak nauczyciele Litwini lub innych narodowości, ale dążą do skupienia się i mieli swych przedstawicieli na odbytej wiosną r. b. w Petersburgu konferencyi delegatów nauczycielskich związków narodowych. Co do studyów ludoznawczych, naród białoruski jest jeszcze mało poznany. Sami Białorusini nie zdążyli jeszcze tem się zająć; prace takie nieliczne istnieją w literaturze polskiej i rosyjskiej, że wymienię tu *«Biełoruskij Sbornik»* Romanowa, *«Biełaruskija narodnyja pieśni»* Szeina, *«Biełaruskije z notami pieśni z wakolicy Homiela»* Pradczenko, *«Pieśni z nad Niemna i Dźwiny»* Czeczota i bardzo ciekawą pracę M. Federowskiego pt. *«Lud Białoruski»,* wydaną przez Krakowską Akademię Umiejętności; prócz tego istnieje szereg mniejszych, ulotnych i ułamkowych fragmentów, podań, obyczajów i pieśniarstwa białoruskich, rozrzuconych w rozmaitych wydawnictwach, w prasie peryodycznej a także w wydawnictwach Akademii Krakowskiej.

Na zakończenie nadmienię, że Białorusini w obecnem przesileniu państwowym Rosyi nietylko nie odegrali wybitniejszej roli i nie zdołali wydać własnego hasła, ale też nie zdobyli ani jednego mandatu własnego w przedstawicielstwie narodowem pierwszej i drugiej Dumy. Zasiadali tam wprawdzie włościanie białoruscy, ale ani się skupiali w grupę narodową, ani się uznawali za Białorusów; co gorsze wchodzili oni w drugiej Dumie w znacznej większości bądź w skład *«prawdziwie rosyjskiej»*, czarnosecińskiej prawicy, bądź też, jak posłowie grodzieńscy, zostawali w szeregach bazpartyjnych z odcieniem umiarkowanego wstecznictwa. Wprawdzie wszędzie na Białej Rusi, wybory, zwłaszcza do drugiej Dumy, zostały sfałszowane przez nadużycia, a przeto nie odzwierciedlają dokładnie stosunków i potrzeb krajowych, szczególnie zaś w gub. Mińskiej i Grodzieńskiej, gdzie czarna secina do spółki z archierejem i klerem prawosławnym dopuściły się niesłychanego gwałtu nad wyborcami włościańskimi, ale sam fakt, że włościanie białoruscy pozwolili na takie gwałty nad sobą świadczy ujemnie o ich dojrzałości kulturalnej i politycznej. Jakże wielka różnica dzieli ich od sąsiadów zachodnich, od Litwinów!

Nie stawiam w zakończeniu żadnych wniosków, żadnych kategorycznych twierdzeń. W szkicu niniejszym starałem się tylko w ogólnych rysach nakreślić sytuacyę na Białej Rusi i przedstawić białoruskie zagadnienie tak, jak ono dziś wygląda. Nie podejmuje się narazie przesądzać, czy obecne prądy odrodzeniowe białoruskie wydadzą odpowiedni plon, czy Białorusini są już do swego odrodzenia dojrzali oraz w jakim zakresie i granicach odrodzenie to się dokona.

Szczerze witając pierwsze błyski rodzącej się indywidualności białoruskiej, podjąłem się wyłącznie nakreślenia tego, co jest, nie przesądzając o tem, co i w jakich ramach będzie.

1907

GDZIE SZUKAĆ ORJENTACJI?

W stosunkach międzynarodowych coraz mniej nadziei na wypogodzenie się sytuacji, coraz mniej wiary w trwałość status quo. Zawierucha bałkańska dotyka niewątpliwie bardzo żywotnych interesów zarówno ludów miejscowych, jak wielkich mocarstw europejskich. Atoli nie o Bałkany same chodzi, nie w nich nawet mieści się właściwy środek zagadnień międzynarodowych.

Są rzeczy większej wagi dziejowej, głębsze od kwestji ustroju Albanji lub przyszłych granic państewek i Turcji.

Mocarstwa europejskie nie są oczywiście zjawiskami stałemi, niewzruszonemi w przestrzeni i czasie. Byt ich i kierunek rozwoju ulega działaniu czynników żywych, które są w stanie ciągłego ruchu. Czynniki te są tak różnorodne, że jakimś schematem ogólnym określić się nie dadzą. Składają się na nie sprawy ekonomiczne, aspiracje historyczne ludów, względy układu społecznego i kultury i t. d. Nietylko same czynniki konkretne, ale też ich stosunek wzajemny i układ – różnią się w każdym społeczeństwie, narodzie i państwie i wytwarzają przeto różne procesy dziejowe. Każde państwo ma swój odrębny proces, odrębną logikę rozwoju wewnętrznego i ekspansji zewnętrznej, którą realizować musi w myśl swych najżywotniejszych potrzeb. Dążenie wybiega zawsze poza stan istniejący, to też zawsze i wszędzie *status quo* jest minowany przez tendencje żywego wciąż procesu dziejowego.

Państwa, a zwłaszcza mocarstwa europejskie, nie są dziś w większości li tylko wyrazem organizacji pewnego plemienia czy narodu. Są one aglomeratami wielu społeczeństw, ludów i kultur i mieszczą przeto w sobie najsprzeczniejsze nieraz dążenia. Pod tym względem najdziwaczniejszą konstrukcję państwową stanowi zwłaszcza środek i wschód Europy, podzielony między Cesarstwem Niemieckim, Austrją i Rosją.

Niemcy na zachodzie mają Alzację i Lotaryngję, które kulturą i tradycją dziejową ciążą do Francji; na północy – prowincje duńskie, na południu separatyzm szwabski. Mają też Niemcy wcielone ludy obce na wschodzie z Polską na czele, gdzie walka ekonomiczna kojarzy się z walką kultur narodowych i zorganizowanych czynników odśrodkowych.

Jeszcze większą rozmaitość ludów, kultur, dążeń i aspiracji historycznych mieści w sobie Austrja, która jednak dąży konsekwentnie do ich pogodzenia wzajemnego. Wprawdzie i Austrja nie jest jeszcze wolna od klasycznych przeżytków starej monarchji centralistycznej, ale kierunek jej rozwoju coraz

wyraźniej zmierza do kapitalnej reformy państwowej. Reforma ta dokonywa się nie w drodze wstrząśnień gwałtownych, nie jednorazowo, lecz przez ciągłą stopniową ewolucję. Daleką jest jeszcze Austrja spółczesna od ideału związkowego państwa wolnych ludów i krajów. Cała jej budowa decentralistyczna opiera się dotychczas na starych, sztucznych przeważnie, konstrukcjach krajów koronnych, nie odpowiadających dokładnie żywym formacjom narodowym i kulturalnym doby obecnej. Druga połowa dualistycznej monarchji Habsburgów, — Węgry, — jeszcze jest dalsza, niż Austrja, od realizacji ideału związkowego. Ale o ile chodzi o kierunek rozwoju państwowego, monarchja ta dąży rzeczywiście do organizacji związkowej. Na tem właśnie polega spoistość monarchji austrjackiej, mimo pozornego rozstrzelania jej ludności, mimo ostrych nieraz walk między ludami w jej łonie, gdy chodzi o przezwyciężenie supremacji jednych nad drugimi wewnątrz poszczególnych krajów koronnych. Wykonanie wielkiego dziejowego programu reformy państwowej Austrji, nie jest zresztą rzeczą łatwą.

Gdyby wszystkie jej ludy były na tym samym poziomie kultury narodowej, oświaty i cywilizacji, gdyby też ich terytorja i wpływy były dokładnie odgraniczone, rozwiązanie problematu związkowego byłoby łatwiejsze. Tak jednak nie jest. Są tam polacy, czesi, węgrzy o wysoce rozwiniętej i żywej tradycji państwowej, narody kulturalne, świadome i przedewszystkiem posiadające określoną koncepcję swego dziedzictwa historycznego, sprzecznego nieraz z aspiracjami spółżyjących młodszych narodowości. Dalej są niemcy, pomni swej tradycyjnej supremacji w Austrji, opierający się skądinąd na idei pangermańskiej, wiążącej ich z sąsiedniem Cesarstwem Niemieckiem. Są włosi nad Adrjatykiem, przejęci ideją jedności narodowej, irredenci w stosunku do Austrji, gardzący stanowiskiem równych śród wielu, tęskniący do roli gospodarzy i panów prawowitych na swej ziemi – w zespole z Królestwem Włoch. Są serbowie w Bośnji i na Węgrzech, bolejący nad rozdarciem narodu, mający w najbliższem sąsiedztwie wolne Królestwo Serbskie; widzą oni ciągłe wysiłki swych braci do utrwalenia bytu państwowego i zapewnienia sobie wolności. Są dalej kroaci, mający cień bytu autonomicznego na Węgrzech, dziwnie dwoiści w wiecznem zagadnieniu o samym fakcie swej narodowości – kroackiej czy serbskiej. Są dalej narody młode, zbudzone dopiero, bez określonych kształtów bytu odrębnego, gorące i zdobywcze, jak rusini, słabe i chwiejne, jak słoweńcy, bierne, jak słowacy. Pozatem wszystkiem są, jak wszędzie na wschodzie, żydzi, eksterytorjalni, nieokreśleni właściwie, jako narodowość odrębna, i nieuznawani za taką, a przecież stanowiący jakąś czy to kulturę, czy typ, czy warstwę ludnościową, — osobną, w której gdzieniegdzie budzą się jakieś ogniki świadomości odrębnej, jakieś prądy do formacji swoistej.

Wszystkie ludy powyższe o rozmaitej kulturze, układzie społecznym, tradycji dziejowej, — posiadają każdy odrębne aspiracje i dążenia. W poszczególnych krajach monarchji nietylko sąsiadują ze sobą, ale nieraz

spółżyją, tworząc najrozmaitsze figury układów i stosunków lub konfliktów wzajemnych. Pod względem też gospodarczym oraz ogólnego poziomu cywilizacyjnego poszczególne ludy i kraje wielce się różnią. Przemysłowe Czechy, właściwa Austrja, Śląsk, handlowe wybrzeża Adrjatyku, rolnicza Galicja wschodnia, Bukowina – każda ma odrębne oblicze gospodarcze i odrębne potrzeby. Pogodzenie tych różnorodnych czynników rozwoju w odpowiednim ustroju bytu państwowego jest oczywiście zadaniem niełatwem.

Niemniej proces przebudowy państwowej na zasadach uwzględnienia wszystkich właściwości i dążeń poszczególnych jest zjawiskiem o tyle realnem, że dziś już dla najbliższych ludów, podległych berłu austrjackiemu, powstaje dylemat dziejowy: czy lepsze jest tworzenie państewek osobnych czy też udział w państwie związkowem, jakiem się musi stać Austrja. W dylemacie tym punktem wyjścia jest zawsze ideja niepodległości. Chodzi o to, czy ideja ta da się lepiej zrealizować w postaci odosobnienia czy też federacji.

Takież głębokie różnice kultury, układu społecznego, tradycji i dążeń, mieści w sobie państwo Rosyjskie. Cały zachód Rosji europejskiej, którym się ona wiąże z Europą, jest nurtowany przez prądy kulturalne, narodowe, społeczne, posiadające głębokie podłoże historyczne w szczególnych właściwościach krajów i ludów miejscowych. Jeżeli Rosja właściwa, centralna i wschodnia, otworzona przez kolonizację ruską na ziemiach półdzikich i zamierających plemion fińskich, stanowi bryłę mniej lub więcej jednolitą, to jej kresy zachodnie, od Finlandji na północy aż do Ukrainy i Besarabji na południu, w każdym razie są z tej bryły wyłączone.

Każdy z krajów i ludów zachodnich stanowi odrębną złożoną całość. Państwo Rosyjskie, wcielając te kraje, nie zdołało zatrzeć znamion indywidualnych. Zastały w nich społeczności zorganizowane, żywe i zdolne do rozwoju, które i po wcieleniu zachowały swe tradycje, zwyczaje, koncepcje historyczne — narodowe, wiążąc je z właściwym sobie stanem kultury, układem społecznym i potrzebami rozwoju gospodarczego. Zniwelowanie głębokich właściwości kulturalnych i narodowych nie mogło tu być dokonane przez nową państwowość tak, jak zostało dokonane na ziemiach barbarzyńskiego wschodu fińskiego. Nowa państwowość nie tylko nie zdołała wykreślić z życia właściwości krajów i ludów zabranych na zachodzie, ale już nawet za czasów przynależności do Rosji w krajach tych uwydatniły się nowe procesy społeczno-narodowe, snujące dalszy rozwój dziejowy poszczególnych krajów. Oczywiście, że fakt przynależności do państwa Rosyjskiego nie pozostał bez wpływu na kształty i przebieg tych procesów dziejowych, które się w krajach zabranych w tym czasie dokonały. Warunki bytu państwowego określają konkretne drogi rozwoju zjawisk społecznych i kulturalnych. Gieneza ich wszakże, punkt wyjścia i treść wewnętrzna, mieszczą się w określonych właściwościach i czynnikach kultury społeczeństw, które je wyłoniły.

Finlandja, t. zw. kraj Nadbałtycki, Litwa i Białoruś, Polska, Ukraina, — nie zdołały się wcielić do jednolitej bryły wszechrosyjskiej i w niej się roztopić. Należąc do państwa, zachowały one własną kulturę, tradycje i dążenia historyczne, płynące z ich własnych założeń dziejowych. Widzimy, że już za czasów przynależności do Rosji, wyrosły i ukształtowały się w tych krajach nowe formacje dziejowe takie, jak powstanie ruchu estońskiego, łotewskiego, litewskiego, ukraińskiego, wreszcie i białoruskiego. Kraje zachodnie nie zatraciły swych dziejów własnych, nie umarły bynajmniej. Oczywiście, że różnią się one dziś od tego, czem były w chwili zaboru, ale w różnicy tej wyraża się przeważnie ich własna ewolucja wewnętrzna. Wiek lub półtora wieku stanowi w historji każdego kraju etap poważny w rozwoju społeczno-kulturalnym.

Kraje zachodnie mają dla państwa Rosyjskiego wagę pierwszorzędną. Oderwanie ich odrzuciłoby Rosję w głąb masy lądowej, zniweczyłoby dzieło, rozpoczęte z takim wysiłkiem przez Piotra Wielkiego. Kraje te są dla Rosji przewodnikami kultury, łącznikami z Europą. Choć pod względem stosunku terytorjalnego i ludnościowego t. zw. kresy zachodnie, od Finlandji do Besarabji, stanowią jeno nikłą cząstkę olbrzymich przestrzeni i miljonów mieszkańców od Wisły i Bałtyku po Ocean Spokojny, to jednak ich względna waga gatunkowa określa się nie stosunkiem cyfr biernych, lecz stosunkiem żywych czynników kultury i organizacji.

Państwo rosyjskie nie jest przeto bynajmniej tak jednolite, tak spoiste wewnętrznie, jak się to zdawać może z ilościowej przewagi w nim plemienia rosyjskiego. Jeżeli prócz wysoce rozwiniętych zachodnich dzielnic jego, uwzględnimy jeszcze Kaukaz, Syberję i inne posiadłości azjatyckie, które mają także odrębne pierwiastki kultury, zdolne w przyszłości do rozwoju samodzielnego, to kolos państwowy rosyjski przedstawi się nam nie o wiele mniej złożony i różnobarwny w swych dążeniach wewnętrznych – od Austrji.

Kierunek wszakże polityki państwowej nie uwzględniał dotychczas i nie uwzględnia nadal tej rozmaitości kultur i czynników dziejowych, które się w granicach państwa mieszczą. Państwo, wyrosłe z carstwa Moskiewskiego, zachowuje nadal cechy organizacji centralistycznej i jednolito-narodowej. System ślepej rusyfikacji, tłumienia i negowania właściwości krajowych i narodowych poza Rosją właściwą, syzyfowy system eksterminacji, — cechował politykę państwową do lat ostatnich. «Odnowiony ustrój» państwa po r. 1905 nie zmienił tych stosunków na lepsze. Ludność podzielona została na obywateli I i II klasy, właściwie na obywateli prawowitych i rzeszę tolerowaną. Do pierwszych zaliczeni zostali rosjanie, do drugiej zepchnięci zostali gremjalnie t. zw. «obcoplemieńcy», t. j. ludność nierosyjska poszczególnych krajów zabranych. Ludność ta z jej kulturą, dziejami, dążeniami narodowemi, społecznemi i t. d., nie znajdując wyrazu w państwie, jest wyrzucona poza jego nawias. Państwo jest nietylko z nazwy, ale też z treści swej i kierunku rozwoju tylko Rosją, w myśl kapitalnej dewizy nacjonalizmu: Rosja dla rosjan. Żadnych usiłowań do nadania państwu cech

związkowych – niema. Przeciwnie, — tam, gdzie pozostały dotąd cechy związku państwowego, jak w stosunku Rosji do Finlandji, są one namiętnie tępione.

Na tle obecnej skomplikowanej sytuacji międzynarodowej stosunki wewnętrzne w poszczególnych państwach, układy kulturalne, narodowe i społeczne, wszelkie czynniki rozwoju dziejowego, — mają znaczenie pierwszorzędne. Od nich w dużym stopniu zależna jest względna siła lub łabość poszczególnych stron w stosunkach wzajemnych. Zważywszy, że prądy dośrodkowe w poszczególnych państwach odpowiadają ściśle pewnym prądom odśrodkowym w sąsiednich, zrozumiemy, jak pewne konflikty międzynarodowe komplikują rozwój wewnętrzny państw, stają się źródłem ruchów i prowadzą do konsekwencji zgoła niepowszednich.

W każdym razie obecna sytuacja międzynarodowa może gotować wielkie niespodzianki, może spowodować zmiany i komplikacje niepospolite, których przewidzieć jeszcze niepodobna.

My w krajach tych, których obywatelami jesteśmy, musimy przedewszystkiem uprzytomnić sobie dokładnie stosunek i układ czynników kulturalnych, narodowych i społecznych, określających rozwój krajowy. Cokolwiek bądź by nam gotowała przyszłość, jakiekolwiekbądź by zaszły okoliczności i wypadki, musimy mieć ustalone kryterjum, któreby nam służyło za podstawę orjentacyjną.

Kraj nasz, Litwa i Białoruś, – jest narodowo mieszany. Zachodnią część jego, właściwą Litwę etnograficzną, zamieszkują litwini, którzy wprawdzie niedawno jeszcze dokonali swej formacji narodowej, ale stanowią już dziś jeden z najpoważniejszych czynników kulturalnych w kraju, a w dalszym rozwoju zdobywać będą niewątpliwie wpływ coraz większy na kształtowanie dziejów krajowych. Z tym czynnikiem liczyć się przeto należy stanowczo, pomnąc, że kierunku rozwoju krajowego dowolnie zmienić nie można i że ten czynnik stanowi u nas poważną placówkę dziejową, jeden z kapitalnych przejawów dźwigania się i usamodzielnienia kraju. Dalej mamy ogromną, bierną przeważnie, masę ludu białoruskiego bez określonej świadomości dróg swego rozwoju, ale nie bez czynników takowego, które są założone w jego potrzebach i jego układzie kulturalnym. Nasze też polskie potrzeby narodowe w tym kraju, gdzie stanowimy jeden z elementów miejscowych o wybitnej kulturze i świadomości dziejowej, muszą też być należycie uwzględnione. Wreszcie i względy ogólne zapewnienia przewagi kulturze zachodnio-europejskiej, zgodnie z jej rolą historyczną w tym kraju, jej stanowiskiem w poszczególnych kulturach narodowych, jej ciągłem działaniem twórczem we wszystkich formacjach rozwoju krajowego, winny być stale brane w rachubę przy określaniu naszego stanowiska obywatelskiego. Całokształt tych czynników, ich stosunek wzajemny w rozwoju dziejowym Litwy i Białejrusi – powinien posłużyć za podstawę do określenia stanowiska, które ewentualnie zająć wypadnie.

Niemałą też wagę ma gieograficzne położenie kraju w sytuacji międzynarodowej. Pod tym względem, niestety, kraj nasz nie jest szczęśliwie położony wobec mogących nadejść wypadków.

Nie my kierujemy wypadkami, to też nie od nas zależą ewentualne wstrząśnienia i najbliższe losy kraju. Ale jako obywatele kraju my kształcimy jego przyszłość, my bierzemy udział w wytwarzaniu czynników, które określać będą jego rozwój i jego dzieje. Wytwarzanie czynników tych nie jest jednak spekulacją dowolną, jeno zawsze funkcją historyczną pokolenia spółczesnego, — historyczną, to znaczy w treści swej zgodną z założeniami tradycji, kultury, potrzeb.

W najściślejszym związku z kształceniem dziejów kraju pozostaje społeczny rozwój demokracji krajowej. Zapoznawać postulaty społeczne i ekonomiczne, stanowiące olbrzymią dźwignię rozwoju i kultury, byłoby w działalności obywatelskiej kręceniem biczów z piasku. Jak elementy konserwatywne mają wyraźne oblicze i program społeczny, odpowiadające potrzebom warstw uprzywilejowanych, zadowolonych ze stanu istniejącego, tak elementy i grupy demokratyczne muszą się opierać na potrzebach ludu pracującego, muszą je w działalności swej i programie wyrażać. Inaczej akcja ich będzie martwa, będzie chybiona. Masy wytwarzające ludu wiejskiego i miejskiego, stanowiące kadry demokracji, zdobywając świadomość swych potrzeb i urabiając swą wolę, coraz większy wpływ wywierają na bieg wypadków i losy kraju. Z nich wypływają społeczne wskazania demokracji.

Z tą wiarą, z tą wyraźną zasadą opierania się na czynnikach rozwojowych naszego kraju, — musimy być przygotowani do wszelkich ewentualności. Znamy źródło, z którego czerpać powinniśmy wskazania dla ewentualnego czynu.

1913

Тадэвуш УРУБЛЕЎСКІ
(1858—1925)

Адвакат, бібліяфіл, культурны і грамадскі дзеяч. Скончыў Віленскую гімназію. Вучыўся ў Медыка-хірургічнай акадэміі ў Пецярбургу. У 1879 г. быў арыштаваны за падпольную рэвалюцыйную дзейнасць. Пасля судовага працэсу сасланы ў Сібір (1881—1883). У першай палове 80-х гг. вярнуўся з сібірскага выгнання. Адмовіўся ад будучай кар'еры ўрача і паступіў на юрыдычны факультэт Пецярбургскага універсітэта. Пасля заканчэння вучобы займаўся адвакацкай практыкай. Удзельнічаў у судовых працэсах рэвалюцыйных і палітычных дзеячаў. На пачатку 90-х гг. пасля смерці бацькоў пераехаў у Вільню. Браў удзел у з'ездзе земскіх дзеячаў у Маскве (1905). Як кандыдат у 1-ю і 3-ю Думы выступаў з пазіцый краёўца, падкрэсліваў у сваёй праграме абарону інтарэсаў жыхароў былога Вялікага Княства Літоўскага (беларусаў, літоўцаў, яўрэяў, палякаў і інш.), а таксама права Беларусі і Літвы на дзяржаўную і палітычную самастойнасць. Выступаў як адвакат-абаронца ў вядомым палітычным працэсе па справе лейтэнанта Шмідта ў Севастопалі. Выконваў абавязкі юрыдычнага кансультанта ва Упраўленні палескай чыгункі. У гады Першай сусветнай вайны, нямецкай і бальшавіцкай акупацыі, у перыяд існавання Літоўскай Тарыбы і, урэшце, інкарпарацыі Віленшчыны ў склад Польшчы паслядоўна і рашуча выступаў з пазіцый краёвага патрыятызму. Бараніў беларускіх дзеячаў-грамадаўцаў на вядомым працэсе 45-ці ў Беластоку. Прымаў актыўны ўдзел у культурным жыцці на Віленшчыне. Супрацоўнічаў з польскай, беларускай і літоўскай прэсай. У апошнія гады жыцця займаўся ўпарадкаваннем свайго багатага кнігазбору, з якога паўстала вядомая ў еўрапейскім асяроддзі бібліяфілаў і навукоўцаў Бібліятэка ім. Эміліі і Яўстафія Урублеўскіх у Вільні.

НАРОД І ДЗЯРЖАВА

З таго мамэнту, як беларуская сялянская маса, яшчэ нядаўна зусім нацыянальна і сацыяльна несьвядомая, моцным голасам зажадала для сябе ня толькі нацыянальных, але і палітычных правоў, як гэтая, датуль аморфная, многаміліённая грамада людзей, раскінутых на вялізарным абшары, пачула сябе суцэльным, адзіным народам і, як такі, пачала іграць болей-меней самастойную ролю ў жыцьці Усходняе Эўропы, так званае «беларускае пытаньне» з межаў культурна-нацыянальнае праблемы выйшла на грунт палітычна-дзяржаўны. І сярод беларускага грама-

дзянства пачалося шуканьне тэй формы палітычнага існаваньня, у якой інтарэсы беларускага народу маглі бы быць найлепш забясьпечаны. Аўтанамізм — федэралізм — незалежнасьць — вось этапы, праз якія праходзіла беларуская грамадзкая думка. І кожная з гэтых форм — у залежнасьці ад агульных абставінаў — здабывала ці губляла сваіх прыхільнікаў, якія пераважна і разьвязывалі пытаньне аб палітычным існаваньні беларускага народу з нагляду бягучага мамэнту.

Мы пастараемся падыйсьці да разьвязкі гэтага пытаньня прынцыпова, пастараемся выясьніць наагул тыя адносіны, якія нармальна павінны істнаваць і істнуюць паміж народам і дзяржавай, разумеючы пад словам дзяржава як сваю, нацыянальную, так і чужую, пад уладай якое той ці іншы народ знаходзіцца. Дзеля гэтага трэба перад усім знайсьці ясны адказ на пытаньне: што такое народ?

У звычайнай гутарцы словам «народ» мы называем самыя рознародныя згуртаваньні людзей: народам называем старавечных грэкаў і сучасных палякоў, цыганоў і немцаў, жыдоў з біблейных часоў і тых жыдоў, што цяперака жывуць распыленыя па ўсенькім сьвеце, хаця ў кожным з пералічаных прыкладаў зьмест ўжытага назову «народ» зусім іншы. Вынікае гэта з таго, што народ, наагул, не прадстаўляе нязьменнага прыроднага зьявішча, а ёсьць гістарычна-сацыяльнае згуртаваньне, зьменнае, як і ўсё грамадзкае жыцьцё.

Разгледзім тыя азначэньні паняцьця народу, якія даваліся яму ў розныя часы ў залежнасьці ад таго, што прыймалася за істотную об'ектыўную адзнаку народу.

Гэтак некалі думалі, што істотнай об'ектыўнай адзнакай народу зьяўляецца супольнасьць пляменнага паходжаньня. Але гэтаму пярэчаць факты, бо, прыкладам, народ італьянскі — гэта вынік этнічнага зьліцьця этрускаў, галаў, лацінян, рымлян, грэкаў, германцаў і сарацэнаў, а французы — гэта мешаніна тых жа рымлян і галаў, цэльтаў, германцаў і ібэрыйцаў.

Найчасьцей за істотную адзнаку народу прымаюць мову яго, а такжа супольнасьць займанае тэрыторыі. Гэтак ужо ў 1775 годзе de Felice1 у другім выданьні Вялікае Францускае Энцыкляпэдыі пад словам «nation» разумее згуртаваньне людзей, што жывуць на супольнай тэрыторыі і гавораць супольнай мовай; а цераз сто гадоў — у 1874 годзе — статыстычны кангрэс у Пецярбурзе пастанавіў азначаць нацыянальнасьць паводле мовы штодзеннага ўжытку (langue parlee Umgangssprache). Тымчасам і тут факты пярэчаць тэорыі: істнуюць народы, якія, апрача супольнасьці мовы, нічога больш ня маюць між сабой супольнага, як, прыкладам, французы і бэльгійцы, англійцы і амэрыканцы, данцы і нарвэжцы. Або нават зьяўляюцца самымі непрымірымымі ворагамі адзін аднаму, як англійцы і ірляндцы: абодва народы гавораць па-англійску, але ірляндцы у тэй жа англійскай мове пяюць у «Песьні аб зялёным Эрыне», што яны і англійцы — народы рознае расы, і ніякім цудам —

да сканчэньня сьвету — ірляндзкае сэрца ня злучыцца з англійскім... Урэшце, істнуюць народы, што ўжываюць некалькі моваў, як бэльгійцы і швайцарцы, але прадстаўляюць адзін народ.

Тым больш ня можа быць адзнакай народу яго рэлігія. Хаця быў час, калі рэлігія была асновай культуры, пранікаючы ў масы і запускаючы карані ў цёмную і паняволеную душу народную. Хаця і цяпер асаблівасьці рэлігійнае культуры адбіваюцца на характары нацыянальнае культуры, аднак мы ведаем лішне многа народаў, зусім розных паміма супольнасьці рэлігіі, і лішне многа вызнаўцаў розных рэлігій сярод сыноў аднаго народу, каб можна было прызнаць рэлігію істотнай адзнакай паняцьця народу.

Як у старадаўныя часы, так і ў часе сярэднявечча вытварыўся быў пагляд, які разумеў народ толькі ў сувязі з дзяржавай ці ў дзяржаве. Тварцы Вялікае Француcкае Энцыкляпэдыі ў 1-м выданьні яе азначаюць народ як згуртаваньне людзей, што жывуць на тэрыторыі з азначанымі межамі і падлягаюць аднэй урадовай уладзе. І нават вялікі Монтэск'е не прадстаўляў сабе народу без дзяржавы. Але ўжо XIX сталецьце ясна паказала, што найбольш ярка выяўляюцца нацыянальныя адзнакі якраз у народаў, якія ўтрацілі сваю дзяржаўнасьць, а побач з гэтым якраз у XIX сталецьці будзіцца да нацыянальнага жыцьця цэлы рад пляменьняў, якія ніколі ня мелі свае ўласнае дзяржавы.

Не зьяўляецца, урэшце, неабходнай адзнакай народу вымаганае энцыклёпэдыстамі жыцьцё на аднэй тэрыторыі, бо адзінкі, што жывуць па-за межамі нацыянальнае тэрыторыі, усё ж не перастаюць належаць да свайго народу, а да таго ж мы ведаем народы, што жывуць распыленыя на ўсім сьвеце, паміж чужых народаў.

З усяго гэтага вынікае, што дзеля азначэньня народу трэба шукаць адзнакаў не об'ектыўных, а суб'ектыўных, і сучасныя вучоныя на апошніх іменна і грунтуюць сваё азначэньне паняцьця народу.

Паводле Рэнана («Qu'est ce qu'une nation»): «Une nation est une ame, un principe spirituel. L'homme n'est esclave ni de sa race, ni de sa langue, ni de sa religion, ni des caux de ses fleuves, ni des chines de ses montagnes. Une grande agregation d'hommes saine d'esprit et chaude de coeur cree une consience morale, qui s'appelle nation». Народ — гэта вялікая салідарнасць, вынік сьвятога пачуцьця адносна да мінулых і будучых ахвяр. Супольная слава ў мінуўшчыне, супольная воля ў сучаснасьці, якая вядзе да вялікіх дзеяньняў, — вось істотныя варункі нацыянальнага істнаваньня.

Паводле Нэймана (Neumann — «Volk u. Nation»), народ — гэта згуртаваньне людзей, якое дзякуючы свайму асабліваму разьвіцьцю культуры вытварыла ў сабе асаблівыя ўласьцівасьці, што перадаюцца з пакаленьня ў пакаленьне як спадчына. Падобным жа суб'ектыўным спосабам азначаюць паняцьце народу Кірхгоф (Kirchhof — «Nation und Nationalität»), Гэрц (F. Hertz — «Socialdemokratie u. die nationale Frage»),

Адольф Браўн, Шпрынгер і другія. Але найбольш точнае азначэньне знаходзім у Ельлінка («Allgemeine Staatslehre»); ён кажа, што народ — гэта аб'яднаньне людзей, сьвядомае сваей унутранай лучнасьці дзякуючы супольнасьці многалічных зачаткаў культуры і супольнасьці гістарычнае прошласьці, ды праз гэта сьвядомае сваей вонкавай абасобленасьці.

Гэтак бачым, што адзінай істотнай адзнакай народу зьяўляецца яго н а ц ы я н а л ь н а я с ь в я д о м а с ь ц ь. Народ — гэта не этналягічная раса, не згуртаваньне на аснове ўмовы (societas), а духовае аб'яднаньне (communio), якое складаюць пачуцьці, думкі і іх праявы.

Усе раней пералічаныя об'ектыўныя адзнакі народу, хаця самі па сабе не прадстаўляюць неабходнага варунку істнаваньня яго, аднак дзеюць у кірунку вытвараньня нацыянальнае сьвядомасьці. Гэтак калі мы бачым, што супольнасьць пляменнага паходжаньня як быццам аказвае на нейкае згуртаваньне людзей нацыянальна яднаючы ўплыў, дык папраўдзі іх яднае ня с а м ы ф а к т прыражонае супольнасьці, а с ь в я д о м а с ь ц ь гэнае супольнасьці і зьвязаныя з ёй пачуцьці і паняцьці, што і зьяўляецца нацыянальна творчым элемэнтам. Магутны ўплыў пры вытварэньні нацыянальнае сьвядомасьці аказывае рэлігія, дый яно інакш і быць ня можа, бо ж нацыянальная сьвядомасьць творыцца з норм і паняцьцяў, а рэлігія, як кажа Кутшэба, сягае да глыбіні чалавечых паняцьцяў і пачуцьцяў, вызначае іх вартасьць, умацоўвае іх істнаваньне сваімі загадамі адны з каторых, перанятыя правам, стаюцца праўнымі абавязкамі, другія ж служаць за меру, якой мераецца маральнасьць людзей. І гэта адносіцца ня толькі да веруючых людзей: нават адзінкі, што бунтуюцца проці ўлады царквы, якой іх народ падлягаў цэлыя сталецьці, заховываюць у сваей душы пранікшыя ў яе разам з усей культурай народу тыя асноўныя зачаткі паняцьцяў, каторыя вытварыла царква. Бывае, што царква аказывае на нацыянальную сьвядомасьць рашучы ўплыў: гэтак сэрбы і харваты, ня гледзячы на супольнасьць мовы, лічаць сябе двума рознымі народамі на тэй аснове, што харваты належаць да каталіцкае царквы, а сэрбы — да праваслаўнае.

Паняцьце народу мае д ы н а м і ч н ы х а р а к т а р. Згуртаваньне людзей можа быць народам у большай ці ў меншай меры. Чым вышэйшыя і больш рознародныя зачаткі мае ў сабе тая культура, што гуртуе людзей у народзе, тым мацней бывае пачуцьцё культурнае еднасьці і нацыянальнае сьвядомасьці, якое і выяўляецца вонкава ў волі народу. «Хочам быць адзіным братнім народам!» — гэтак напісалі швайцарцы на сваіх гранічных слупох. А жыды, расьцярушаныя па ўсенькім сьвеце, ужываючы некалькі розных гутарак, належачы да розных культур, злучаныя лятуценьнем аб далёкім Сіоне, бачаць адзіную нацыянальную сувязь у Законе Божым, калі ў дзень Йом-Кіпур моляцца славамі: «Ты, Сьвятая Тора, — адзіная арка прымірэньня нашага народу».

Як вышэй сказана, да канца XVIII сталецьця паняцьце народу і нацыі ў сучасным разуменьні гэтага слова не істнавала. Толькі так *малая жменя людзей*, што карысталіся палітычнымі прывілеямі, магла прыймаць учасьце ў культурным жыцьці і карыстацца здабыткамі яго. Гэта група людзей і прадстаўляла тады народ. Зваяваная дужэйшым суседам, ці папаўшы пад уплыў ягонае культуры, гэная група вельмі хутка губляла сваю нацыянальнасьць, ідучы па лініі найменшага праціўленьня, падрыхтаванай космополітызмам тагочаснае навукі і даваўшай доступ да палітычнае кар'еры і матэрыяльных карысьцей. Але настаў мамэнт, калі разам збудзіліся да грамадзкага жыцьця *народныя масы*, якія датуль жылі ў няволі, у цемнаце і ў паняверцы, — і вось гэтыя масы пачынаюць барацьбу за свае правы і за людзкі быт для сябе. *А асноўнай часткай гэтага «людзкага быту» зьяўляецца культура.* І вось селянін і работнік прагавіта працягіваюць свае рукі да недаступнае для іх датуль сьвятыні культуры, але збудзіўшаеся жаданьне сьвятла і знаньня можа быць здаволена толькі адным спосабам: *у тэй мове, якой народныя масы гаварылі* ад першых дзён свайго жыцьця, якая адна толькі можа даць зусім точнае, зусім правільнае разуменьне аб рэчах і паняцьцях. *Вучыцца ж чужое мовы народныя масы ня маюць ні часу, ні магчымасьці, ні ахвоты*, ды гэтак даюць найбольш моцны адпор дэнацыяналізацыі. Патрэба родзіць творчасьць у роднай мове, і зьяўляюцца людзі, якія, адчуваючы народныя патрэбы, усе свае сілы і сваё жыцьцё аддаюць на разьвіцьцё і тварэньне роднае культуры. Калі ж дзеля палітычных ці сацыяльных прычын пачынаецца уціск і перасьледаваньне шырэньня, тады *культура масаў* гартуецца і ўзмацовываецца, развіваючыся і разрастаючыся *ў нацыянальную культуру і нацыянальную сьвядомасьць*. Так было ўсюдых, так было і ў беларусаў. Значыць, *не нацыянальная ідэя пачаткова падыймала народ, а сам народ*, у меру свайго сацыяльнага і духовага росту, *выкаваў новае аружжа дзеля барацьбы* за паўнату жыцьця — у пастаці нацыянальнае культуры, якая прадстаўляе для яго найлепшы спосаб дзеля далейшага духовага разьвіцьця.

Аднак на разьвіцьцё нацыянальнае сьвядомасьці дзеюць яшчэ і другія фактары. Зьмест супольнага жыцьця людзей абыймае ня толькі супрацоўніцтва іх, але і канкурэнцыю. Расцьвет нацыянальнае сьвядомасьці ў XIX сталецьці зыходзіцца з буйным расцьветам капіталізму. І вось аднэй з формаў канцэнтрацыйных імкненьняў капіталізму зьяўляецца нацыянальная ідэя, ідэя нацыянальнага аб'яднаньня. Найбольш істотную патрэбу капіталістычнага ладу прадстаўляе ўмацаваньне рынкаў збыту і здабыцьцё новых. Каб здаволіць гэтую патрэбу, народы дзяржаўныя і недзяржаўныя ў роўнай меры клапацяцца і змагаюцца адны з адным. Народы недзяржаўныя стараюцца бараніць свой «stan posiadania»,

стараюцца заваяваць для сябе манаполію на ўнутраным рынку, а гэтаму — валаданьню ўнутраным рынкам — вельмі дапамагае нацыянальная культура. Дык вось, прымушаныя да гэтага канкурэнцыяй, недзяржаўныя народы ня толькі пашыраюць і разьвіваюць сваю нацыянальную культуру, ня толькі стараюцца ўмацаваць яе асаблівасьці, але таксама будзяць у масах непрыязьнь і варожыя адносіны да ўсякае чужое культуры; з прычыны слабасьці недзяржаўных народаў адзіным іх аружжам зьяўляецца тварэньне свайго багацьця, узмацаваньне свайго валаданьня ім і байкот... Для дзяржаўных народаў унутранага рынку не даволі: выходзячы па-за межы нацыянальнае тэрыторыі, капіталізм вымагае ўсё новых рынкаў, — насамперш рынкаў на землях прыслухаючых недзяржаўных народаў; а дзеля гэтага апошняга за найлепшае аружжа лічаць прыгнятаньне і дэнацыяналізацыю падбітых недзяржаўных народаў, ужываючы гэтага аружжа ў імя «нацыянальнае еднасьці»... Далей гаспадарчае жыцьцё прымушае дзяржаўныя народы да здабываньня замежных рынкаў, і ў гэтым імкненьні дапамагае патрыятычнае пачуцьцё, якое ператвараецца ў нацыяналізм, каторы дзеець у імя магутнасьці нацыянальнае дзяржавы і вышэйшасьці нацыянальнае культуры, карыстаючыся фразэалёгіяй нацыянальнае місіі і пашыраючы ненавісьць да ўсяго чужога. Узіраючыся на нацыяналістаў магутных народаў, стараюцца йсьці па іх сьлядох і нацыяналісты недзяржаўных народаў, але ня маючы сілы, палахлівыя, замучаныя, яны ня здольны да чыннае барацьбы, могуць толькі лятуцець аб незалежнасьці, аб уладзе, аб рынках, аб пажыраньні яшчэ слабейшых нацыянальных меншасьцей і пустатой псэўда-патрыятычнае фразэалёгіі прыкрываюць сваю сацыяльную слабасьць і палітычнае бязсільле.

У часе «вясны народаў» — пры пачатках іх нацыянальнага аб'яднаньня — прагрымеў натхнёны голас Яна Готліба Фіхтэ («Reden an die deutsche Nation»): «У істоце нацыянальнага пачуцьця ляжыць ня ўласная карысьць, але нешта прост процілежнае: няўжо ж можна лічыць праявай эгоістычнага інтарэсу самаахвярнасьць дзеля нацыянальнае справы, што не затрымліваецца нават перад ахвярай жыцьця? Праўдзівая любоў да бацькаўшчыны выяўляецца ў служэньні свайму народу, у жыцьці дзеля яго, у ахвяры самога сябе дзеля істнаваньня народу і яго мэтаў. Як рэлігійным жыцьцём зьяўляецца зьліцьцё з Богам праз любоў да Бога, так жыцьцём патрыятычным ёсьць зьліцьцё з народным духам праз любоў да бацькаўшчыны». Але Фіхтэ, пламенны патрыот, быў адначасна апосталам брацтва народаў, як і вялікі польскі пясьняр, сын Зямлі Беларускае, Адам Міцкевіч, як Кернэр, Гэрдэр, Шыльлер, Гётэ, Штэйн, Шлейермахер і др. А праз сто гадоў пасьля яго, пасьля аб'яднаньня Нямецкага народу, навука Фіхтэ была ператворана прускім юнкерствам у пародыю ў пастаці гакатызму, адзнакамі якога сталіся нацыянальная пыха, захват і дэнацыяналізацыя слабейшых народаў і закаваны ў зялеза кулак... І ўсё ж такі на груньце брацтва і ненавісьці, супра-

цоўніцтва і канкурэнцыі ўзрасла нацыянальная сьвядомасьць, вытварылася найбольш магутнае спаміж усіх згуртаваньняў людзей — Народ.

Як жа трэба ўглядацца на гэтае згуртаваньне з пункту гледжаньня права? Чы народ прадстаўляе суб'ект права, значыць, маральную істоту, якая мае азначаныя правы і можа карыстацца імі і бараніць іх? Вось які адказ дае на гэтае пытаньне Людвік Гумплёвіч: навука права ведае і азначае, якім спосабам карпарацыі і саюзы, як маральныя істоты, могуць стацца суб'ектамі права і як могуць сваімі правамі карыстацца, але народ дагэтуль ня прызнаны як від згуртаваньня.

Аднэй з прычын мук людзкасьці была адвечная супярэчнасьць паміж рэальнасьцяй і праўным ладам. Об'ектыўна грамадзкая праца — гэта ёсьць фармаваньне і ўмацовываньне адносін паміж людзьмі і фактычнае ўстанаўленьне форм псыхічнага рэагаваньня на тыя пабуджэньні, што выплываюць з укладу гэных адносін; кожнае такое пабуджэньне, калі яно пастаянна паўтараецца, стаецца ўрэшце грамадзкай катэгорыяй і катэгорыяй права. Бо ня трэба забывацца, што катэгорыі права творацца толькі там, дзе грамадзянскае згуртаваньне само бароніць сваё права на істнаваньне і сваю ўладу.

Так званае міжнароднае права, запраўды ж права міжыдзяржаўнае, ведала дагэтуль толькі гаспадарствы, а тымчасам па-над апошнімі выкрысталізаваліся нацыянальныя арганізмы, часта пабітыя на часткі, і гэтыя нацыянальныя арганізмы жывуць жыцьцём абасобленым ад жыцьця гаспадарстваў, у склад якіх уваходзяць. Вось з прычыны такога ігнараваньня цэлае галіны зьявішч, якія ўваходзяць у межы права, быў учынены цэлы рад бязкарных гвалтаў над народамі. Толькі ў самых апошніх часох італьянскія юрысты першыя пачалі дамагацца для народаў такіх самых правоў, якімі карыстаюцца гаспадарствы. Гэтак Паскаль Фіорэ («La science du droit international») піша, што міжнароднае права павінна абняць усе сувязі і згуртаваньні, якія істнуюць у сучаснай Magna Civitas людзкасьці. Аднак другія вучоныя стараюцца для згуртаваньняў, якія не прадстаўляюць дзяржаваў, стварыць асобную галіну права. Гэтак, паводле думкі бар. Таўбэ, істнуе droit entre les pouvoirs, якое рэгулюе міжнародныя адносіны з Апостальскай сталіцай, з В.Містрам Мальтыйскім, з піратамі, з даляй лямай, з качоўнікамі, з паўстанцамі, але і гэнае права не абыймае сабой народаў, якія прадстаўляюць складовую частку чужацкіх дзяржаваў.

Дзяржава, паводле азначэньня Ельлінка, — гэта згуртаваньне людзей, якое мае сілу прынукі і сваей пляновай дзейнасьцяй імкнецца да здаваленьня як асабістых інтарэсаў адзінак, так і нацыянальных, а такжа і салідарных інтарэсаў людзкасьці, ідучы ў кірунку паступовага разьвіцьця грамадзянства. Дзяржава ў гэткім разуменьні павіннабы імкнуцца і да забясьпечаньня правоў нацыянальнасьцей, якія ў яго ўваходзяць; побач з гэтым, дзяржава — дзеля свайго ж уласнага істнаваньня — павінна б была падтрымліваць разьвіцьцё сваіх народаў, бо

дзяржаўная арганізацыя вымагае, з аднаго боку, высокага разьвіцьця розуму і культуры ад адзінак, што даецца ім толькі дарогай высокага разьвіцьця нацыянальнае культуры, з другога боку, дзяржава можа ўплываць на адзінкі, толькі карыстаючыся культурна-нацыянальнымі ўплывамі. Аднак публічнае права сучасных гаспадарстваў або праходзіць міма пытаньня аб правох народаў, або абмяжовываецца ў гэтай галіне паадзінокімі загадамі, якія маюць бадай выключна дэкляратыўны характар і пазбаўлены ўсялякае санкцыі. Гэтак, прыкладам, параграф 19 Уставу аб правох грамадзян, які прадстаўляў частку аўстрыйскае Канстытуцыі, кажа, што «ўсе нацыянальнасьці ў гаспадарстве маюць роўныя правы і кожная нацыянальнасьць мае права бараніць і разьвіваць свае нацыянальныя асаблівасьці і сваю мову». Гэты параграф трэ лічыць або зусім лішнім плеаназмам, бо ўжо ў параграфе 2 таго ж самага Уставу гаворыцца, што ўсе грамадзяне гаспадарства роўныя перад законам, значыць, розьніца нацыянальнае прыналежнасьці тутака ня мае вагі. Або гэта ёсьць дэклярацыя бяз ніякага практычнага значэньня, бо дзеля таго, каб права на нацыянальную культуру не аставалася пустым словам, мала яго прызнаць, а трэба яшчэ, каб у законе была азначана арганізацыя згуртаваньня, якое, як маральная істота, мела бы магчымасьць атрымліваць нейкую карысьць з гэнага прызнаньня і бараніцца ад гвалтаваньня яго. Бяз гэтага ні аўстрыйская Канстытуцыя не магла разьвязаць нацыянальнага пытаньня, ні Канстытуцыя Польшчы яго не разьвязуе.

Гэтаксама пустым словам дзеля тых жа прычын астаецца і гэтак праграмеўшае ў пэрыяд Вэрсальскае канфэрэнцыі «права народаў на самавызначэньне». Прынцып самавызначэньня народаў быў прыняты на міжынародным кангрэсе міра ў Бэрне ў 1904 годзе і ўвайшоў у склад праграмаў шмат якіх дэмакратычных і ўсіх сацыялістычных партыяў. Характэрыстычнае было ў гэтай справе становішча расейскае сацыял-дэмакратыі. Вось што пісаў у той час гэтак услаўлены цяпер Ленін: у Расеі с.-д. можа спакойна пачакаць з падробнай дэклярацыяй аб нацыянальным пытаньні; асноўная заява маніфэсту партыі аб прызнаньні права ўсіх народаў на самавызначэньне зусім ясна выяўляе агульныя адносіны партыі да ўсіх народаў, што жывуць у Расеі; дзеля ўнутраных адносінаў у гаспадарстве самавызначэньня і роўнапраўнасьці народаў зусім хватае, бо роўнапраўнасьць зусім ухіляець нацыянальны уціск. Да таго ж гэта адзіны прынцып, які можа прыняць с.-д., бо с.-д. ня імкнецца да тварэньня нацыянальнае культуры, яе задача мае характар нэгатыўны: яна імкнецца толькі да ўхіленьня нацыянальнага ўціску. Крытыкуючы гэтыя вывады Леніна, Мэдэм, абаронца культурна-нацыянальнае аўтаноміі, зусім справядліва пытаўся, што сказалі бы с.-д., калі б нехта запрапанаваў абшырныя вывады партыйнае праграмы аб спосабах забяспечэньня ад палітычнага і сацыяльнага ўціску замяніць, прыкладам, гэткай дэклярацыяй: «Мы, партыя пралетарыяту, заўсёды і бязумоўна будзем праціўнікамі ўсялякага палітычнага ўціску і староньнікамі

палітычнае і эканамічнае роўнапраўнасьці»? Калі ж той самы Ленін, пасьля сацыяльнае рэвалюцыі ў Расеі падыйшоў да рэалізацыі сваей праграмы, ён сам быў прымушаны ня толькі зьмяніць свой тэорэтычны пагляд на гэтае пытаньне, але і на практыцы пакласьці ў аснову дзяржаўнага будаўніцтва прынцып іменна т в а р э н ь н я нацыянальных культур.

Народ — гэта злуч мысьляў і пачуваньняў, якія вытвараюць у грамадзянстве вонкавыя пабуджэньні, асабліва ж учынкі людзей, нармаваныя дзяржавай. Вось чаму дзяржаўная арганізацыя адна толькі і можа найлепш забясьпечыць разьвіцьцё нацыянальнае культуры. Дзеля гэтага ж узьнімаецца і м к н е н ь н е н а р о д у д а д з я р ж а ў н а е н е з а л е ж н а с ь ц і, і ня можа быць спрэчкі аб тым, што найбольш ідэальнай формай разьвязаньня пытаньня аб нацыянальнай арганізацыі зьяўляецца з ь л і ц ь ц ё н а р о д у з д з я р ж а в а й. Гэта іменна і было найдалейшым імкненьем беларускага грамадзянства, якое актам 25 марца 1918 году абвесьціла незалежнасьць Беларускае Народнае Рэспублікі.

Аднак незалежнасьць народу ў форме нацыянальнае дзяржавы разьвязывае пытаньне у адносінах да а д н а г о толькі гэтага народу, стаўшагася незалежным, і зусім не забясьпечывае — сама па сабе — нацыянальнага быту і нацыянальных правоў тых н а ц ы я н а л ь н ы х м е н ш а с ь ц е й, якія сустракающца цяпер бадай усюды на землях дзяржаўных народаў, пераважна на іх узьмежках. Пытаньне, якімі спосабамі могуць быць забясьпечаны правы такіх нацыянальных згуртаваньняў, вельмі важна ў гэты мамэнт і для беларусаў, якія аказаліся падзеленымі на часьці суседнімі гаспадарствамі і, хаця маюць ясна вызначаную нацыянальную тэрыторыю, дзе жывуць густой масай, апынуліся ў межах Польскае і Латвійскае Рэспублікі ў палажэньні нацыянальных меншасьцей. З прычыны таго, што пад уладай чужых гаспадарстваў забясьпечыць нацыянальныя правы беларусаў можа толькі п р ы з н а н ь н е з а к о н а м і г э т ы х г а с п а д а р с т в а ў н а ц ы я н а л ь н ы х а р г а н і з а ц ы я ў н а а г у л, разгледзім насамперш, чым павінна быць уварункавана першая падстава гэткіх арганізацыяў, прыналежнасьць да нацыянальнага аб’яднаньня.

Ужо ў 1848 годзе ў рэвалюцыйным сойме Нямеччыны ўсе нацыянальнасьці згодна прынялі кампрамісную пастанову, што ўсе гістарычна вытвараныя часьціны гаспадарства павінны быць падзелены на акуратна разьмежаваныя нацыянальныя акругі. З падобным жа праектам выступілі каля 20 гадоў таму назад у Аўстрыі немцы, дамагаючыся разьмежаваньня чэскае і нямецкае тэрыторыі ў Чэхіі, а такжа ўкраінцы, жадаўшыя, каб у Галічыне ўкраінская тэрыторыя была аддзелена ад польскае; але ніводзін з гэтых праектаў ня мог быць зьдзейсьнены з прычыны непрымірыма варожага становішча чэхаў і палякоў. Аднак і гэтымі праектамі нацыянальнае пытаньне не магло быць разьвязана ў поўнай меры, бо кожнаму ясна, што ў межах аднаго гаспадарства — з прычыны

поўнае свабоды перамяшчэньня і дзеля вымаганьняў гаспадарчага жыцьця — захаваньне нацыянальнае аднароднасьці насяленьня ў аўтаномных акругах ці краінах было бы яшчэ менш магчымым, чым пры тварэньні незалежных нацыянальных гаспадарстваў.

Прымушаныя гэтак адкінуць прынцып тэрытарыяльнасьці, мы зьвернемся да другога прынцыпу — прынцыпу пэрсанальнага.

Пэрсанальны прынцып здаўна вядомы эўрапэйскаму правадаўству. У часох, калі мелі сілу законы імп. Караля V, судзьдзя пытаўся зьвіўшагася на суд: «Quo jure vivis?» і, залежна ад адказу, свой прысуд апіраў на тых статутах, якім гэная асоба павінна была падлягаць. Дый у Польшчы і ў Угоршчыне права грунтавалася пераважна на прынцыпе пэрсанальнае прыналежнасьці: шляхціц і селянін, мешчанін і жыд, татарын, армянін, сас, шваб ці валох — усе яны мелі асобныя, уласьцівыя ім правы. Да апошніх дзён у гаспадарствах Усходу эўрапэйскія гаспадарствы карыстаюцца правам чыніць свой уласны суд над сваімі грамадзянамі, якія жывуць у гэных гаспадарствах, праз сваіх консуляў на аснове пэрсанальнага прынцыпу.

Гэты ж прынцып у зусім чыстым відзе мае сілу і ў сучасных цывілізаваных гаспадарствах у адносінах да прызнаных згуртаваньняў, што маюць магутны ўплыў і ўладу над думкамі людзей: мы маем на мысьлі рэлігійнае згуртаваньне, царкву, прыналежнасьць да якое, падобна да прыналежнасьці нацыянальнай, грунтуецца на маральнай сьвядомасьці, на перакананьні сумленьня. Цяпер, калі прынцып «Cujus regio, ejus religio» ужо аканчальна ўтраціў сваю колішнюю вагу, рэлігійнае прыналежнасьці ня могуць устанаўляць паліцэйскія даходжаньні аб тым, ці паміж продкамі дзіцяці ня было чалавека, які некалісь належаў да пануючае царквы, або ці прыпадкам над гэтым дзіцём ня споўніў нейкага абраду духаўнік гэнае царквы. Цяпер рэлігійная прыналежнасьць у цывілізаваных гаспадарствах азначаецца выключна на аснове ясна выяўленае волі бацькоў ці апякуноў дзіцяці або самога дарослага чалавека, і атрымлівае законную сілу дарогай запісу ў кнігі нованароджаных ці наверненых да данае рэлігіі, што выпаўняе духаўнік гэтае рэлігіі, дзеючы ў гэтым прыпадку як цывільны ўрадовец. І цяпер, у мысьль прыведзенае аналёгіі павінен счэзнуць нацыяналістычны прынцып: «cujus regio, illins lingua». Калі асновай існаваньня народу зьяўляецца сьвядомасьць, дык дзікім гвалтам над нацыянальнымі правамі адзінкі будзе арбітральнае азначэньне яе нацыянальнасьці органамі дзяржаўнае ўлады, ці тварэньне заеўшыхся ў сваім нацыяналізьме прадстаўніцтваў краю на аснове тэрытарыяльнае аселасьці, або туманных гістарычных і этнічных досьледаў, або йшчэ больш туманных разважаньняў аб філялягічным паходжаньні прозьвішча.

Вось, значыцца, адзіным справядлівым азначэньнем нацыянальнае прыналежнасьці павінна быць выяўленьне вольнае і

с ь в я д о м а е в о л і сталага чалавека, адносна да сябе самога і бацькі ці апекуна — адносна да бязьлетніх, учыненае перад публічным урадоўцам і запісанае апошнім у публічныя кнігі. Гэткая сыстэма рэгістрацыі нацыянальнае прыналежнасьці мае назоў н а ц ы я н а л ь н а г а к а д а с т р у (capidastrium) — падобна да падатковага кадастру. На гэтым Рудольф Шпрынгер (Rudolf Springer — «Kampf der Nationalitäten in Oesterreich») будуе свой праект а ў т а н о м і і н а ц ы я н а л ь н а г а з г у р т а в а н ь н я. Паводле гэнага праекту ўсе грамадзяне, упісаныя ў кнігі нацыянальнага кадастру, аселыя ў аднэй ці некалькіх гмінах (валасьцёх), твораць н а ц ы я н а л ь н у ю г м і н у, на чале якое стаіць выбраная сябрамі нацыянальнае гміны рада і ўрад. Нацыянальныя гміны ў кожнай правінцыі (ваяводзтве, губэрні) твораць а к р у г і з акружнымі радамі і ўрадамі. Урэшце, арганізацыю нацыянальнага згуртаваньня завяршае г а л о ў н а я н а ц ы я н а л ь н а я (н а р о д н а я) р а д а — найвышэйшы кіраўнічы орган гэтага згуртаваньня, выбіраны сябрамі нацыянальных гмінаў, які ў свой чарод выбірае свой выканаўчы орган. Шпрынгер прадугледжывае, што могуць істнаваць такія тэрыторыяльныя гміны ці нават правінцыі з гэткім аднароным нацыянальным складам насяленьня, што і нацыянальны склад палітычнага прадстаўніцтва тэрыторыяльнае гміны ці ўсяе краіны будзе гэтаксама аднародны. У такім прыпадку рада палітычнае гміны можа ўзяць на сябе ўсе функцыі, якія прыналежаць нацыянальнай гміннай радзе, а краёвы сойм — адпавядаючыя функцыі акружнае нацыянальнае рады.

Такая нацыянальная арганізацыя павінна карыстацца ўсемі правамі, якія дзяржава прызнае за карпарацыямі як маральнымі істотамі ў межах публічнага права, а іменна: правам вонкавага прадстаўніцтва і дзеяньня ад імя нацыянальнага згуртаваньня, правам кіраваньня нацыянальным фондам, набываньня ўсемі паказанымі ў законах спосабамі маемасьці для гэтага фонду, у тым ліку дарогай даравізны і спадчынных запісаў, правам накладаньня на сябраў нацыянальнага згуртаваньня нацыянальнага падатку і іншых асабістых павіннасьцей — і г.д. Далей, органам нацыянальнага згуртаваньня павінна прыналежаць уся сфэра компэтэнцыі дзяржаўнае ўлады, якая абыймае апеку над нацыянальнымі інтарэсамі, што ня маюць агульнадзяржаўнага характару. Значыць, у першы чарод — уся к у л ь т у р н а - п р а с ь в е т н а я с ф э р а: школы, падтрыманьне навукі, пісьменства, мастацтва.

Хіба што нямашака патрэбы давадзіць, што ў гэтай вобласьці іменна адна толькі нацыянальная арганізацыя і можа адказаць вымаганьням грамадзкіх інтарэсаў; дзяржаўная ўлада, якая кіруе асьветай у гаспадарстве з рознапляменным насяленьнем, ніколі ня можа так датарнаваць асьветную арганізацыю да патрэб паадзінокіх народаў, як гэта могуць зрабіць нацыянальныя арганізацыі.

Калі духовая культура прадстаўляе першую патрэбу народу, дык ня менш важным прадметам апекі гаспадарства зьяўляецца матэрыяльная

культура і яе разьвіцьцё. З увагі на залежнасьць вышыні расцьвету матэрыяльнае культуры ад духовае культуры народу дзяржава мае права засьцерагчы вядомае мінімум узгадаваўчага цэнзу для ўсіх ступеняў школы і, эвэнтуальна, абавязковасьць для ўсіх грамадзян нейкага мінулага ўзгадаваньня, забясьпечываючы пры гэтым для менш заможных нацыянальных меншасьцей патрэбныя дзеля гэтае мэты матэрыяльныя засобы.

Перадача культурна-асьветных справаў нацыянальным арганізацыям разьвяжа адначасна і пытаньне аб выкладовай мове ў школе. Аднак неразьвязаным астаецца йшчэ пытаньне аб м о в е ў с у д з е і ў а д м і н і с т р а ц ы і. Пры абавязковасьці прынцыпу роўнапраўнасьці моваў, пры справядлівым стасаваньні палітычнае геаграфіі і прыдатарнаваньні межаў гмін, паветаў і правінцыяў да нацыянальнага складу жыхарства павінен быць прыняты прынцып, што ў судзе і ў урадах будзе ўжывацца мова большасьці насяленьня ў межах дзейнасьці данага суда ці ўраду, калі ж склад насяленьня не аднародны, калі істнуе сярод яго лічэбна значная меншасьць, якая ўжывае іншае, чым большасьць, мовы, дык мова меншасьці павінна заняць палажэньне д р у г о е ўрадовае мовы. Але і гэта не разьвяжа пытаньня аб забясьпечаньні інтарэсаў дробных нацыянальных меншасьцей. Ведама, немагчыма вымагаць, каб судзьдзя ці ўрадовец ведалі ўсе мясцовыя мовы; вось у такіх прыпадках нельга будзе абыйсьціся без дапамогі перакладчыкаў. І тады можа выступіць якраз нацыянальная арганізацыя, арганізуючы бюро праўных парад, утрымліваючы выбраных ею перакладчыкаў, друкуючы ў нацыянальнай мове абвесткі і загады ўраду.

Урэшце, вельмі важнай справай зьяўляецца н а з н а ч э н ь н е тых ці іншых у р а д о ў ц а ў н а с у д о в ы я і а д м і н і с т р а ц ы й н ы я с т а н о в і ш ч ы. Ясна, што для кожнае нацыянальнасьці мае вялікую вагу ня толькі тое, ці ўрадовец ведае мясцовую мову, але і тое, да якога народу належыць. Добра вядома, якую ролю ў парляманцкай барацьбе ў Аўстрыі іграла ў сваім часе змаганьне нацыянальнасьцей за ўрады, як часта былі роблены вялікія уступкі ў самых важных для нацыянальных інтарэсаў справах, каб толькі вытаргаваць назначэньне нацыянальнага міністра ці іншага высокага ўрадоўца.

Бязспрэчна, ня толькі ў манархічных, але і ў дэмакратычных гаспадарствах назначэньне ўрадоўцаў зьяўляецца прывілеем ураду, і скасаваць гэты прывілей да канца немагчыма. Затое зусім магчыма прызнаньне за нацыянальнымі арганізацыямі права прапорцыянальнасьці пры замяшчэньні ўрадаў. Калі ўрады будуць выбарныя, дык нацыянальным арганізацыям можа быць дадзена права выбару прыпадаючае на іх долю часьці ўрадоўцаў; калі ж урады замяшчаюцца па назначэньню урадам, дык назначаць павінны кандыдатаў нацыянальных арганізацыяў з прадстаўленых імі сьпісаў у прапорцыянальнай лічбе.

Вось межы нацыянальных правоў у дзяржаўным жыцьці. Аднак гэтыя правы астануцца мёртвай буквай, калі нацыянальным арганізацыям ня будуць забясьпечаны ўсе магчымасьці дзеля іх зьдзейсьненьня, а перад усім патрэбныя матэрыяльныя засобы. Калі нацыянальнае згуртаваньне пераймае рад чыннасьцей, якія раней выпаўняла дзяржава, і гэтак зьнімае з дзяржавы часьць цяжару, дык будзе зусім справядліва, каб адпавядаючая гэтым чыннасьцям часьць бюджэту гаспадарства ў справядлівай прапорцыі была аддадзена ў рукі нацыянальнае арганізацыі, ведама, пад кантролем дзяржавы над выпаўненьнем сьметаў.

У гаспадарстве толькі дзяржаўная ўлада мае сілу прымусу; нацыянальная арганізацыя сама прымусу ўжываць ня можа, дык у прыпадку патрэбы, прыкладам, пры адмове плаціць нацыянальны падатак ці выпаўніць другую павіннасьць у адносінах да нацыянальнага згуртаваньня, яна павінна мець права на падмогу з боку дзяржаўных органаў улады, на brachium saeculare, якім карыстаецца царква. Урэшце, нацыянальнае згуртаваньне, як і кожная адзінка ў гаспадарстве, мае права — у прыпадку нарушэньня яго інтарэсаў другімі адзінкамі ці згуртаваньнямі — дамагацца абароны сваіх правоў і рэстытуцыі судовай працэдурай, цывільнай, уталоўнай і адміністрацыйнай.

Вось у кароткім нарысе праект разьвязаньня нацыянальнага пытаньня, пададзены Шпрынгерам. Бяз сумліву, пры разьмежаваньні функцыяў дзяржавы і народу, пры точным адгранічэньні сфэры дзейнасьці нацыянальных арганізацыяў адпадуць калі ня ўсе, дык значная часьць прычынаў нацыянальных сварак, аслабее, калі ня зьнікне, грубасьць ваяўнічага нацыяналізму, і тыя сілы, што дагэтуль марнаваліся на нацыянальнае змаганьне, будуць выкарыстаны дзеля карыснае працы над разьвіцьцём нацыянальнае і агульна-людзкае культуры.

І гэты праект не зьяўляецца нейкай недасяжнай утопіяй, бо ён зусім згаджаецца з кірункам тэндэнцыяў, якія выяўляюцца ў разьвіцьці сучаснага гаспадарства: апошняе далёка адыйшлося ад ідэалу паклоньнікаў паліцэйскага гаспадарства, што старалася захапіць у свае рукі кіраваньне ўсімі галінамі жыцьця адзінкі і грамадзянства. Цяпер адзінкі і згуртаваньні ў значнай меры ўжо вызваліліся з путаў дзяржаўнае рэгламантацыі, а межы кампэтэнцыі гаспадарства ўсьцяж звужаюцца, губляючы паадзінокія функцыі ў двух кірунках: праз дэцэнтралізацыю, пачынаючы ад дэцэнтралізацыі адміністрацыі і муніцыпальнага і краёвага самаупраўленьня і канчаючы правадаўчай дэцэнтралізацыяй, краёвай аўтаноміяй і фэдэрацыйным ладам, і праз інтэрнацыяналізацыю, дарогай перадаваньня некаторых функцыяў міжынародным установам, абапертым на міжынародных умовах. У жыцьці сучаснае дзяржавы ўсё больш і больш вагі набіраюцца розныя згуртаваньні — царкоўныя, гаспадарчыя, прафэсіянальныя, якія бяруць на сябе выпаўненьне

цэлага раду задачаў, што раней выпаўняла дзяржава. І набліжаецца поўная перастройка таго грамадзкага кірунку, які называецца дэмакратычным. Дэмакратыя, якая імкнецца да панаваньня народных масаў і грунтуецца выключна на лічбавай перавазе, бо нават нацыянальных правоў меншасьцей ня ўмее інакш забясьпечыць, як толькі пры помачы лічбаў, павінна ўступіць месца другому лёзунгу, які грунтуе ўладу на каардынацыі рознародных грамадзкіх інтарэсаў і аддае ўладу ня суме расьцёртых у порах адзінак, а згуртаваньням, што прадстаўляюць грамадзкія інтарэсы. Усё больш узрастаючая перавага грамадзкасьці вядзе да такіх дзяржаўных формаў, якія аддаюць уладу ў рукі згуртаваньняў, — значыць, да таго, што Вард («Псыхалягічныя фактары цывілізацыі») называе соцыякратыяй.

[1918— 1923]

Канстанцыя СКІРМУНТ
(1858?–1934)

Гісторык, публіцыст, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзілася ў маёнтку Кодань на Піншчыне. Займалася навуковай дзейнасцю, даследавала гісторыю Літвы. Вынікам гэтай працы сталі тры тамы пад агульнай назвай «Nad Niemnem i Bałtykiem: W zaraniu dziejów» (1892). На прыканцы 90-х г. XIX ст. пад псеўданімам Галена Паята выдала ў Кракаве папулярную гісторыю Літвы. У 1901 г. кніжка была перавыдадзена ў Варшаве. З 1904 г. займалася публіцыстычнай дзейнасцю. Шырока друкавалася ў віленскіх перыядычных выданнях («Kurjer Wileński», «Przegląd Wileński» і інш.). Прапагандавала ў сваіх артыкулах ідэю краёвага патрыятызму, самаахвярнага служэння сваёй Бацькаўшчыне — Літве і Беларусі. Разам з сябрамі-аднадумцамі пашырала асвету, займалася арганізацыяй тайных школ на Піншчыне. Уласным коштам выдала некалькі тысяч экземпляраў беларускага «Лемантара», які падрыхтавала для палескіх дзяцей яе сяброўка Кужанеўская. Выступіла ў абарону касцёла О.О. бенедыктынцаў, які расійскія ўлады хацелі зруйнаваць у канфіскаваным пасля паўстання 1863 г. фальварку Гарадзішча. Дзякуючы яе намаганням (арганізацыі пратэстаў мясцовага насельніцтва) каталіцкую святыню ўдалося выратаваць. У час Першай сусветнай вайны і падзей 1917—1921 гг. знаходзілася ў Пінску. Цікавілася літоўскім і беларускім культурным жыццём. Выступіла ў тыднёвіку «Przegląd Wileński» з шэрагам публіцыстычных артыкулаў, прысвечаных праблемам духоўнага развіцця беларускага народа, яго гістарычнаму лёсу і будучыні. Да канца сваіх дзён адстойвала ідэю ўваскрашэння Вялікага Княства Літоўскага, заклікала літоўцаў, беларусаў, яўрэяў і палякаў да сумеснай працы на грамадска-культурнай ніве.

PODRĘCZNIKI BIAŁORUSKIE

Na rozdrożu między dwoma światami odrębnego ducha, kultury i rasy, stanął łagodny, wytrwały, w mozole, cierpliwy Białorusin. Nieledwo od zarania jego ojczystych dziejów wypadło mu bronić się od krzywdy* ; potem, gdy sięgał po panowanie na Rusi, nie było mu dane; Kijów – stolica młodsza od Smoleńska i Połocka — odpychał go nieustannie. — I nie stracił na tem Białorusin. — Aryjczyk czysty gdyby w 11, 12 wieku zapanował w Kijowie,

---

* Rognieda, Izasław.

utonął by z czasem jak te kraje w finno-mongolskiej Rosji. — Opanowany przez Tatarów i Moskwę, ciche a cenne przymioty swoje oddałby światoburczym dążeniom tych plemion i sam się przerodził. — Skrzywdzony i odepchnięty, cofnął się w rodzinne, Krywickie rubieże i oparty o Litwę aryjską, patrzał, jak z dumnego Kijowa po najściu Mongołów, pozostało tylko olbrzymie rumowisko i pola kośćmi zasłane, a jarzmo azjatyckie niewysłowionem poniżeniem i zepsuciem pokryło cały wschód między Uralem a Dnieprem.

Co czynił wówczas Białorusin w te wieki pierwszego epokowego przełomu?

Nie dość mocny, aby się oprzeć azjatyckiemu zalewowi — połączył się państwowo z Litwą i z nią razem wybiegał z podniesionym mieczem, aż nad porohy Dniepru i na brzegi Euksynu*, wyzwalając Ruś słowiańską od mongolskiego jarzma i pociągając te rozległe kraje do łączności z Europą.

Nastąpiła epokowa przemiana w państwie litewskiem. — Spóźnione w oświacie, spragnione wiary i kultury połączyło się państwowo z krajem już rozwiniętym, zachodnio-europejskim — z Polską. I odtąd poczęły płynąć te cztery wieki ewolucji rozwojowej tych krajów, wieki różnych prac i różnych walk, w czasie których dzieciństwo poczucia narodowego w obu narodach aryjskich na wschodzie Europy okazało się w łatwem przetworzeniu się bojarstwa rusińskiego, panów litewskich — w szlachtę polską, zachodnio-europejską, polską z imienia i mowy, choć litewską i rusińską w naturze. — Normalny rozwój tej warstwy uległ powstrzymaniu i zmianie. — Pozostał lud prosty, cichy, przywiązany do roli, bezwolny — jak wszędzie wówczas od bieguna do równika — uwolniony od daniny krwi rycerskiej, lecz nieuwolniony od daniny rzęsistego potu, przygnębiony i cierpiący a chroniący w sobie złote ziarna indywidualności narodowej.

Rysem i czynem natury narodowej w tej epoce w Litwie pozostało porządkowanie przez Litwinów stanu prawnego w społeczeństwie i usiłowanie obronnej gotowości wojennej**, a ze strony Rusi owo oryginalne, własne, wiekopomne zwrócenie się po ład moralny i religijny do stolicy Piotrowej — unja***, wspaniały odruch zdrowia duchowego i aryjskości Rusi, którego moralnej wartości żadne późniejsze zboczenia i zaćmienia zakryć nie potrafią.

Nadszedł tragiczny dla naszego trójnarodowego państwa koniec wieku 18-go. Nie zatrzymuję się tu w poglądzie bezstronnym, jak wielkie winy społeczne i błędy w ustroju politycznym do tej tragiczności się przyczyniły; lecz nikt nie może zamknąć oczu na otrzeźwienie się warstw kierowniczych państwa, na ich powszechny rzut ku naprawie — i pytam: jak wysoko w rozwoju narodowym stałby dziś Litwin, Białorusin i Rusin, gdyby przyjęty z ogólną zgodą i zapałem w całej Rzeczypospolitej polskiej, manifest połaniecki

---

* Hadżybej.

** Statut litewski, pierwsze wojsko kwarciane.

*** Cyryl Terlecki, Michał Rahoza, Hipacy Pociej, św. Józafat.

Kościuszki, powołujący do swobody warstwy ludowe, nie został zdeptany po upadku Kościuszki i wniwecz obrócony, przez raport Cycjanowa i ukaz Katarzyny 1794 roku, przywracający poddaństwo. — Ludowi rusińskiemu pod zaborem rosyjskim wydarto wtedy zasługę jego — unię i noc poddaństwa ciągnęła się jeszcze lat przeszło sześćdziesiąt.

Wszakże, postępowa ewolucja ludzkości szła dalej. — Europa zachodnia już cieszyła się jej owocami. — Tu, na wschodzie Europy, postęp działał przedewszystkiem na ziemiach naszych; stąd, od podbitych ruch odrodzenia społecznego w sprawiedliwości i prawie — udzielił się zwycięzcom. — Czy mam przypomnieć, o czem lud krajów naszych w dzisiejszej dobie walk społecznych i narodowościowych wogóle nie wie i nie pamięta, że Aleksander II w r. 1860 w Wilnie, na przyjęciu publicznem, dziękował szlachcie litewskiej i białoruskiej, za inicjatywę wielkiej reformy włościańskiej i program przemiany społecznej dla całego państwa, jej powierzył ?

Białoruś wszakże wówczas, ni Litwa, nie otrzymały nic narodowego. — Żelazne klamry polityczne zwierały Polskę, Ruś i Litwę — z Rosją. Na rozerwanie tych łańcuchów trzeba było światowego wstrząśnienia.— I przyszło ono, jak przychodzi wszelka sprawiedliwość.

Rozpadło się państwo carów, a gdy w tym zwichrzonym, olbrzymim wschodnim odmęcie, zabłysło chwilowo jak płomień hasło Kiereńskiego «samostanowienia o sobie narodów», Białoruś znalazła na ten decydujący moment swój wyraz i swego przedstawiciela. — Szlachcic litewskiego rodu, lecz sercem złączony z Białorusią i nieodłącznem od niej Polesiem, w tej krótkiej chwili, ruszył w lot do Petersburga, stanął w rzędzie odrodzonych narodowości i gromko wyrzekł: Białoruś jest! — Odłamała się wtedy Białoruś od kolosu rosyjskiego. — Odtąd imię jej, przedtem ogółowi europejskiemu nieznane, stało się świadomem każdemu światłemu politykowi Zachodu, jako nazwa kraju i odrębnego ludu — narodu słowiańskiego, stanowiącego z rasy i historji wał graniczny europejski, na północnym wschodzie dawnych rubieży między Rzeczpospolitą polską a Rosją.

W tym krótkim rzucie oka na przeszłość Białejrusi, spojrzeniu niezbędnem, aby dojść do «prostej opowieści» o podręcznikach — wchodzimy w chwilę obecną, znowu dla Białejrusi ciężką i pełną niebezpieczeństw. — Ciemnej pamięci traktat Ryski z r. 1921, rozciął kraj jeden — na dwie nierówne części, lud jeden – rozdzielił na dwa przeciwne obozy: Białoruś sowiecką i Białoruś państwa polskiego. — W jednym obozie są wszystkie puste pozory bez ducha i rzeczy, surogaty narodowości i samodzielności, których się naprawdę wcale nie uznaje, jest otwarty szeroki gościniec wiodący do zatraty godności ludzkiej i samodzielnego bytu narodowego — w drugim — ciasne, duszące na razie ramki dla narodowego rozwoju, ciernista ścieżka pochodu, choć prowadząca na cywilizacyjne wyżyny.

Co Białoruś wybierze?

Ten, kto jej głęboko i serdecznie sprzyja, może życzyć Białorusinom tylko tej drugiej, trudnej drogi, którą genjusz ludzki zdawna określił hasłem

górnem: *Per aspera ad astra!* W tej alternatywie dziejowej w jakiej Białoruś stoi, droga ta jedynie jest godna jej i jej aryjskich tradycyj. — Wreszcie «aspera» pod rządem polskim nie mogą być trwałe ani długie. Szlachetna walka rozumu i słowa w sejmie jest otwarta. Polak długo prześladować nie umie i nie może. – Bez straszaków i hajdamaczyzny — właśnie wbrew im — zwycęży niewątpliwie w sprawie białoruskiej sprawiedliwość, jeżeli Białorusin wytęży w walce wszystkie *swoje cenne przymioty*, odrzuci nieludzkie sposoby importowane ze wschodu i rozwinie na polu oświaty żelazną wszechstronną *pracę*, której mu dotąd brakuje. — Wtedy ściernista ścieżka przejdzie rychło w gościniec, szkoła państwowa utrakwistyczna rozrośnie się w upaństwowioną szkołę własną, zakłady średnie, i dalej i wyżej ... Tylko pracy, pracy i pracy!

Co może żelazna praca w dziedzinie oświatowej — dowodzą Białorusinom Litwini. — Więzieniem i deportacją za czasów rosyjskich, częstokroć zdrowiem i życiem dzielnych jednostek zwalczywszy czcionkę rosyjską, która jak polip oplątać miała początkową oświatę narodową i pociągnąć duszę ludu ku Azji — Litwini wypracowali stosy podręczników *drukiem łacińskim*, stanęli na gruncie oświaty europejskiej, przez co otworzyli sobie w niezmierzoną dal perspektywę postępu.

Na tym europejskim, przedewszystkiem chrześcjańskim gruncie, szczególnie wobec szalonych zakusów dzisiejszej Rosji na zniszczenie chrześcjaństwa, stanąć winni mocno Białorusini, dawszy obywatelstwo w piśmiennictwie swojem tylko literze łacińskiej.

Pisząca te słowa nie zna podręczników szkolnych białoruskich, lecz ogólnie wiadomo, iż w piśmiennictwie białoruskiem panuje dwoistość litery, a stąd chwiejność oświatowego planu. Zrozumiałem jest niezawodnie, że światły Białorusin patrjota znać i posiadać musi oba druki, albowiem w tem rozdwojeniu rozpoczęło się jego piśmiennictwo. Lecz ze swego wyższego punktu społecznego lub katedry profesorskiej niech spojrzy na swoje masy ludowe. Czy może pastuszek polny lub dziewczyna snująca nić kądzieli uczyć się *dwóch* alfabetów? Nigdy. Jeden tylko posiąść może, a gdy alfabet jest kluczem oświaty, tym przeto kluczem lud otwiera skarbce danej cywilizacji i literatury, która, w ogóle swoich wpływów, zła czy dobra, niszczycielska czy budująca, ogarnia duchowe siły narodowe i bierze je w posiadanie.

To mając na uwadze w pokierowaniu oświaty swego ludu, światły Białorusin ma do wyboru — Azję lub Europę. A gdzie, wśród tych dwóch sprzecznych światów — *jego* ognisko rodzinne, *jego* źródło rasowe, czysta przeszłość dziejowa, pełna poezji pieśń i jego serca tęsknoty?

Gdyby w jakimkolwiek punkcie białoruskiej ziemi zachodniej lub w Wilnie, zawiązało się, ze współudziałem kościoła, Kółko *Przyjaciół Białoruskich Wydawnictw Szkolnych drukiem łacińskim* — niżej podpisana pragnie do niego należeć.

1924

PER ASPERA!

Po przygnębieniu, które u Litwinów i Białorusinów w państwie polskiem wywołało ogłoszenie i potwierdzenie konkordatu z jego artykułami XI, XIX i XXIII — pora już by nastąpiła reakcja. Narody żywotne nie znają dłuższego przygnębienia i w piersiach ich zrywa się nieposkromiony pęd do walki o prawa zaprzeczane. — *Sursum corda!* woła ta moc wewnętrzna wobec wszelkiego moralnego ucisku. — Tak samo woła tutaj: prawa narodów są nieprzedawnione, a Konkordat nie jest dogmatem! Można i należy ulepszać go, i w ustawach dodatkowych, i wedle sprawiedliwych wymagań życia.

Nic szlachetniejszego jak walka człowieka o prawa człowieka. Jest w tem coś olbrzymiego. — Albowiem o ile walka o prawa człowieka jest walką o możność spełnienia obowiązku swego, jest ona też walką o chwałę Boga, który obraz swój przepotężny odbija w człowieku. — I póty się człowiek ani naród nie uspokoi, póki wolność doskonalenia się w jego własnej indywidualności, w jego jaźni, nie będzie mu przyznana.

Konkordat polski z Rzymem skrępował do pewnego stopnia rozwój narodowości litewskiej i białoruskiej w dziedzinie form nauki kościelnej, przemycił pod osłoną potrzeb religijnych — nacjonalizm silniejszego. — Dla tego też musi wywołać walkę, taką, która ani krwi nie przelewa, ani kultury nie burzy, ale wyzwala od poniżenia i ciemnoty. — Broń do niej znajdziemy właśnie w tych dwóch twierdzach, w których mieszkamy — w Kościele katolickim i w konstytucji polskiej. — Niezbędną wszakże do tej walki jest wewnętrzna dźwignia, a tą może być tylko własna narodowa ofiarność i praca, *bez których nie wyrabia się żaden naród*.

Należy się przyjrzeć punktom niepokojącym Konkordatu w świetle rzeczywistości.

Konkordat jako punkt zasadniczy przyznaje Kościołowi odwieczne, niezaprzeczone jego prawo: zupełną wolność działania Kościoła na polu jego zadań. — Zadania te nie znają czasu ani krajów, są przedewszystkiem *sub specie aeternitatis,* ale tyczą także wszelkich nieśmiertelnych dóbr duchowych człowieka i społeczeństwa.— Wobec tego, artykuł XI wymagający od biskupów przysięgi na wierność państwu, jako symbolowi i formie prawowitości, sprawiedliwości i ładu — słuszny sam w sobie — nie krępuje wszakże w niczem — pasterzy naszych *w tych razach* — jeśli państwo staje w sprzeczności z duchem Kościoła. — Pasterzy nasi dowiedli wielokrotnie jak umieją nosić korony cierniowe pod mitrą i przetrwać szereg wszelakich udręczeń — pod tym względem możemy być całkowicie spokojni.

Artykuł XIX wprawić już musi w ruch pracę narodowościową. — Niemożność naznaczenie proboszcza bez «placet» rządowego, z jednej strony jest dowodem nieufności rządu względem wyższej władzy duchownej w kraju wogóle, z drugiej — jest zastrzeżeniem się państwa przed proboszczem — politykiem. — Wszyscy wiemy, że w tej pracy społecznej, która dusze ludzkie nad doczesność dźwiga, a która nazywa się duszpasterst-

wem — kapłan katolicki winien przemagać nad politykiem. — Gdyby polityk przemagał nad kapłanem, takiego w pracy nad parafją ani biskup ani rząd potwierdzić nie mogą.

Ale może być kapłan wzorowy, głęboko przywiązany do narodu swego i pragnący mu pomódz. — Żadna przeszkoda moralna w jego posłannictwie na drodze mu nie staje, owszem, do pracy dla narodu, jako cząstki wolnej ludzkości, nietylko serce lecz i sumienie go zachęca. — Gdyby więc biskup przy wielkich staraniach, takiego proboszcza u rządu przeprowadzić nie zdołał, winna się upomnieć o przewodnika swego ludność — w petycjach, delegacjach do rządu — w ostateczności zapewnić proboszczowi swemu utrzymanie, a wtedy z ramienia biskupa, według prawa kanoniczego, może on być naznaczony administratorem parafji i władza jego w parafji staje się legalną.

Artykuł XXIII wymaga — aby konferencja biskupów całego państwa polskiego decydowała o zmianach, jakie dany pasterz w swojej djecezji pod względem językowym zaprowadzić uzna za potrzebne. — Tu, działalność parafji, gminy, wioski, może poprzeć sprawę tę samorzutnie —przez adres, przez delegację, objaśniając konferencję zwierzchników dalekich djecezyj ziem: śląskiej, krakowskiej, poznańskiej i in. — jakie są potrzeby i pragnienia wschodnich krajów państwa. — Sposób ten, przez kraje nasze, ongi, do soborów zagranicznych praktykowany był od wieków i piękne pomniki zostawił nam w historji. Wreszcie, każdy katolik i każda grupa katolików może w krzywdzie swego sumienia apelować do papieża.

Są to — powie kto — trudy, koszty, mozoły. — Tak, mozoły, trudy... Ale bez ofiar, pracy i cierpienia nie wyrabia się żaden naród. Ruiny zaś w sobie i w około siebie zrobić, własną przyszłość narodową zagubić, potrafi każde dzikie lub zdziczałe społeczeństwo. Widok tej ewolucji wstecznej mamy o miedzę.

Zostaje wreszcie jako obrona wątpliwsza od poprzednich, lecz możebna — konstytucja państwa, arcyliberalna, która w każdym wypadku winna być przez grupy narodowe odwiecznych dziedziców ziem naszych wykorzystana niezmordowanie. — Wtedy przy usilnem staraniu i walce prasowej, ostrza ustaw przeciwnych *zarówno Konstytucji jak duchowi dziejów Polski* — stępić się muszą. — Łatwiej nastąpi opamiętanie rządzących. — Wtedy prawo przyrodzone, zapisane w sercach ludów i sumieniu prawodawców, weźmie nieraz górę nad czasowem i zmiennem — zawsze szkodliwem gdy się tamtemu sprzeciwia — prawem politycznem.

W tej pracy jednak i walce, która nietylko z powodu Konkordatu, lecz i z powodu przemian w szkolnictwie głównie dla Białorusi się otwiera, potrzebne są ze strony Białorusinów stanowcze kroki w sprawie oświaty ludowej i jej programu, programu stosowanego do epoki obecnej. — Krokiem najpierwszym w tym celu, wzbudzającym większe zaufanie rządu, który ludów swego państwa nie rozumie, krokiem cywilizacji i postępu, jest wprowadzenie powszechne czcionki łacińskiej *do szkolnych wydawnictw*

białoruskich. — Można zapytać w odniesieniu do Białorusi słowami świętemi: «Póki chromać będziecie na dwie strony?»... Plemię, charakter, historja — wszystko wskazuje na aryjskość, europejskość Białorusinów. — A pomost do Azji przez druk rosyjski zaszczepia ludowi elementy zniszczenia, krzywi i paczy polot cywilizacji Białorusi a mianowicie rozdziera na dwoje duszę pracowitego ludu, który w masie swojej *jeden* tylko alfabet może posiąść i obrać *jedną* cywilizację, rozdwaja młodzież, miotaną między dwa światy.

Dusza człowieka czy narodu w wewnętrznej rozterce, nie wyda żadnego zbawczego czynu — bo walczy sama z sobą... I strata rośnie, coraz większa, i dla narodowości białoruskiej i dla ludzkości.

1925

FASCYNACJA NAZWY I POTĘGA LITERY

(Фрагмент)

Wielki kraj leżący między dwiema cywilizacjami — europejską i azjatycką, lub wyraźniej mówiąc — aryjską i mongoło-turańską, kraj nawskroś aryjski, słowiański — Białoruś, Polesie, Wołyń a po części i Ukraina — objęte są do dziś dnia obcą i pustą nazwą Rusi, nazwą, która pod żelaznem berłem Iwanów i Piotrów, pod piórem uczonych, drżących wobec «Semiramidy północnej» rozciągnęła się — ze zmianą jednej litery lub i bez zmiany — na rozliczne fińskie, tatarskie i nawet kaukaskie plemiona, okryte zlekka pokostem słowiańskim, i skuła z sobą polityczny amalgamat narodów, który się rozprysł w naszych oczach, ale znów się łączy i połączyć może pod fałszywem hasłem wspólności imienia.

W nazwie Rusi niema nic narodowego ani plemiennego, pretensje na niej oparte do współżycia politycznego narodów — są żadne. Stąd wielką jest zasługa patrjoty wschodnio-południowych Słowian Michała Hruszewskiego, że ustalił dla swego narodu nazwę Ukraińców, i takiemże samem samopoznaniem obdarzony patrjota białoruski Łastowski pragnie natchnąć współrodakom swoim starożytną ich nazwę — Krywiczów. Obaj ci pionierzy i chorążowie ludów swoich odczuli, że nazwa *Rusi* jest *stałem niebezpieczeństwem dla dążących do wolności narodów*.

Spójrzmy na jej początek. — Zdawna już na tym pasie granicznym, od brzegów Ilmenu do Dnieprowych porohów, siedzieli Słowianie (nowogrodzcy), Krywicze, Dregowicze, Drewlanie, Polanie — że innych drobniejszych nazw plemion nie wymieniamy — kiedy dopiero w wieku 9-tym ery naszej, zjawia się nazwa *Rusi* razem z przyjściem skandynawskich *Russ* — *Warragów*. Chwytają tę nazwę pisarze bizantyjscy, strwożeni wdarciem się rycerzy — piratów aż ku murom Carogrodu; w 12 wieku wprowadza ją na karty naczelnego latopisu ziem Kijowskich — Nestor , i

odtąd wszystko cokolwiek zawojują wielcy książęta kijowscy lub moskiewscy, kraj zawojowany, bez względu na naród podbity *staje się Rusią*, a po przejściu nawały tatarskiej, jeszcze szerszą i wyolbrzymioną — *Rosją*.

Tak więc nazwa Ruś, Rosja, rosyjski, ruski, jest nazwą skandynawską (a jak wnoszą niektórzy badacze archaiczną litewską), rozszerzenie jej na nieświadome siebie ludy jest *dynastyczno-polityczne*, starożytność jej *bardzo względna*, słowiańskość — *żadna*.

Napróżno zwolennicy imion: Biało—Czarno — lub Czerwono-Rusinów, chcieliby brać w obronę podstawową nazwę *Ruś*. Wskutek skonfiskowania jej historycznie przez Moskwę, to przywiązanie do sztucznego imienia może im tylko ukazać w chmurnych oddalach braterstwo polityczne z Kazaniem, Permem lub Azarbejdżanem, zagarniętemi jako *także Ruś* w ciągu wieków pod historyczną «czapkę Monomacha» i poddaniem z kolei władzom Moskwy a potem Piotro — czy Leningradu. Pod hasłem Rusi nie mogłyby się spełnić patrjotyczne marzenia Szewczenki, ani może się kiedykolwiek w czyn wcielić w pożądanej pełni wspaniały okrzyk pieśniarza Krywiczów: *Ludźmi zwacca!*

Ewolucja europejskich narodów, które wskutek chrześcijańskiej kultury i odmiennego typu rasowego doszły prędzej do poznania swej indywidualności — po wielu i wielu latach dopiero może dosięgnąć północnej i zachodniej Azji, której masy ciemne, pchane jedne na drugie przez pierwotnych i srogich przywódców, skłonne są do niewolniczego znoszenia despotyzmu, z fatalną biernością «nie sprzeciwiają się złemu» a dosięgają *do dziś dnia* naszych basenów Dźwiny i Dniepru, stanowiąc głębokie podłoże Rosji.

Jakie więc imię wspólne, godne przeszłości a odbijające prawdę wewnętrzną plemienia, przystoi tym ludom, osiadłym od wieków wzdłuż wymienionych wielkich rzek granicznych, rozdzielających dwa światy? Czy nie imię ogólno-plemienne *Słowian Wschodnich*, nie krępujące ich *narodowościowego* rozwoju? Jak grupy narodowe środkowo-europejskie-łacińskie-germańskie — wiązane były niegdyś wspólnemi dziejami przez monarchję Karola W., krucjaty, prawo rzymskie i t. d. podobnie Wschodni Słowianie mają do pewnego stopnia — wspólne historyczne i kulturalne koleje, których posiadanie we wspólnych wspomnieniach nie stawia żadnej zapory wyrobieniu się odrębnych indywidualności narodowych, odrębnych własnych interesów i własnych acz pokrewnych języków. — Nosił by wtedy prawdziwe i prawe imię swoje ten ostatni wał dla Europy, wschodni, cenny wał obronny, który zrządzenia Boskie i cywilizacja europejska chyba nie na próżno usypały.

Jeszcze są wszakże inne pęta, od których narody młode, siedzące na tych *prawdziwych* Kresach, oswobodzić się muszą, jeśli chcą się rozwinąć. Jest to mniemana wspólność plemienna języka literackiego od Dniepru do Uralu (i za Uralem), oraz wspólność wyrażającej go — *litery*.

Obie te cechy — *język* i *litera* — które mogą być wytworzone przez dziejowe koleje albo narzucone gwałtem, wprawdzie *nie zmieniają natury rasy* t. j. typu plemiennego, który się wyraża w charakterze narodowym, mogą go jednak w przyrodzonym rozwoju powstrzymać, siły jego spożytkować dla innej potężniejszej całości narodowej lub państwowej, mogą indywidualności jego odebrać tę radość prawdziwie ludzką, królewską — radość samopoznania.

Tembardziej ludy, które w oczach naszych wychodzą z dzieciństwa trafnie wybrać muszą szlak swego rozwoju, aby narodu młodzieńczego nie pochłonęła całość przeciwna jego naturze duchowej, kiełkującym w tej naturze ideałom, aby skrzywiony rozwój jego nie stał się później dla niego — nieuleczalnym cierpieniem.

Dla ugrupowań słowiańskich w basenie Dźwiny i Dniepru zorjentowanie się w wyborze haseł kulturalnych jest konieczne, skoro język starosłowiański przekształcony w rosyjski i litera grecka przekształcona w rosyjską — pokryły stepowe ludy fińsko-turańskie powłoką mniemanej słowiańskości i wytworzyły literaturę, w której są tylko przebłyski udręczonej jaźni słowiańskiej* ale niema jej aryjskiego ducha.

Dlaczego tak jest, tłumaczy to historja.

Stare świadectwo Nestora, że za źródłami Dźwiny i Dniepru mieszkają *obce Słowianom ludy mówiące różnymi językami* — było wielce niewygodne dla olbrzymiego cesarstwa, które wobec Europy chciało się pochlubić wielką jednolitością plemienną i narodową, uprawnić zabranie Polski, zdobyć wpływ na Słowian Zachodu. I jak za Aleksych i Piotrów rozbrzmiał tytuł carów « wszystkich Rusi», tak za rządów Katarzyny II urodziła się polityczna idea słowianofilstwa, dająca Rosji moralne prawo — jeśli nie panowania, to patronatu nad wszystkimi słowiańskimi narodami poprzez Polskę do Pragi, Lublany, Zagrzebia.

Napróżno u stóp samego tronu nauka cicho protestowała. Prof. Tredjakowski, za wyrażanie naukowo opinji swojej o *niesłowiańskości Rosji* — dostał sto kijów; prof. Miller, Niemiec, stwiedzający to samo, zagrożony więzieniem, cofnął swoje dzieło (z pism F. Duchińskiego).— Katarzyna II karami nakładanemi na ludność, wytępiała *fińskie* narzecza w okolicach Moskwy (I. Popowski: Narodowość i rasa). — Polityka znęcała się nad naturą ludów.

I po zamknięciu ust tak świadkom jak nauce, historjograf dworski Karamzin, mógł pisać w swej historji Rosji, z całą naiwnością czy celowością, że narody zagarnięte nad Wołgą i Oką, gdy chrzest przyjęły, przez to samo «obratiliś w Sławian» i gdy w 19 wieku zjawiła się cała plejada słowianofilów preparujących etnografję ad usum polityki, kłamstwo historyczne w tej kwestji rozprzestrzeniło się i ustaliło tak silnie, że oprócz wieloletniego

* Dostojewski, Gogol.

bałamucenia *samych Słowian*, długo jeszcze ono pokutować będzie w pojęciach narodów Zachodu, mało naogół wschód znających, mianowicie w pojęciach Francuzów.

Badania historyczne młodego grona uczonych odradzającej się Białorusi i Ukrainy, odsłaniają coraz bardziej młodym swym narodom *prawdę* ich rasowego pochodzenia i wykształcających się na tem tle ich narodowości, ale daleką jest jeszcze ta prawda od przeniknięcia w ciemne tłumy. Tłum wciąż idzie jeszcze za hasłami zgubnemi lub przestarzałemi.

Różne też przemoce historyczne działające ze strony potężniejszych sąsiadów, wypływały na ten pas geograficzny Wschodnich Słowian hamując ich naturalny rozwój. — Od wschodu głównie przemoc żelaza, od zachodu także przemoc, ale głównie kultury. Żelazo odbiera życie albo zakuwa w kajdany. Kultura, jeśli obca, mimo dobrodziejstw zasadniczych, zmienia oblicze narodowe, wstrzymując rozwój jego oryginalnych sił i właściwych cech. Obie te przemoce odbiły się silnie na życiu Wschodnich Słowian.

Ale jaka siła zdolna powstrzymać ludzkość od postępu! Mimo upadków i klęsk, błądzeń i ciągłych walk, ludzkość niosąca w sobie obraz Doskonałości Niestworzonej, zmierza wciąż ku niej i zdobywa w ciężkich bojowaniach sprawiedliwsze i szczęśliwsze warunki bytu. Tak w 19 i 20 wieku, w chrześcijańskiej Europie rozpadły się państwa zaborcze i niesprawiedliwe, narody udręczone wróciły do swobody, narody młode wychodzą z mroków i widzą przed sobą o wiele przestronniejsze drogi. Teraz zawołać trzeba do nich: Baczność! Od wyboru drogi i kultury — zależy ich przyszłość.

Że graniczne położenie wschodnich Słowian narzuciło im nazwę polityczną cudzą, która ich dotąd bałamuci — widać to dostatecznie ze świadectw nauki. Silniejszą jeszcze jest więź *litery*, trzymająca lud, z natury łagodny, w związku z jego srogim pochłaniaczem. Można rzec, iż jest to łańcuch wrośnięty w ciało, który już nie boli, operacja zaś rozkucia wstrząsa wszystkie nerwy dotkniętego organizmu, choć ratuje życie.

Logika dziejów wskazuje aż nadto dobitnie, że ludy słowiańskie na wschodnim szlaku, nigdy nie rozwiną swych typów narodowych pod zbiorową nazwą Rusi i z literą rosyjską. Jeśli do szkół elementarnych białoruskich lub ukraińskich (nie mówi się tu o wyższych klasach gimnazjalnych) nie będzie wprowadzona *przez samych przywódców narodu* podstawowa litera łacińska, litera wszechludów i litera cywilizacji, lud, dlatego że nie może *owładać dwoma ale jednym tylko alfabetem*, lud ten, mianowicie białoruski, całą duszą europejski, odwróci się radykalnie od źródeł ożywczych Zachodu, a pogrąży w Eur-Azji , skazany na ten los przez przodujące mu, odpowiedzialne, swoje warstwy wyższe.

Mało-li jeszcze sił słowiańskich zmarniało w turańskim uścisku? Kiedy przed wojną, carat nie dość miał pod swą władzą skrępowanych wolnych narodów, kiedy marzył o opanowaniu Słowian Zachodnich a może i Konstantynopola zapragnął się wzmocnić *w Mongolji*, i w urzędowej misji jadący do władzców tamecznych książe Uchtomski, *przypominał im wspólną*

ich rasę z Rosją, zapraszał do wspólności celów. Po caracie, w daleko straszliwszy sposób, sprawę odeuropeizowania i odchrześcijanienia narodów podjęła Bolszewja.

Lud białoruski, ukraiński, ma-li być skuty z ich piśmiennictwem potęgą *litery*, wrogiej jego wolności?...

Człowiek nauki, badacz, inteligent wykształcony może na górnych piętrach narodowej budowy rozważać w cichych salach nauki, bezstronnie i z pietyzmem, wspomnienia i pamiątki bytu przeszłego, mimo że się w nich odbijają dwa sprzeczne z sobą światy —j ak jest w historji Białorusi i Ukrainy. Z wysokości wiedzy ogarniać musi dwa horyzonty, bo na dwóch skłonach rozwinęła się historja jego narodu. Uczci wtedy, z poklaskiem świata, wiekopomne prace Ojców Wschodniego Kościoła w literze greckiej, dzieło świętych Cyryla i Metodego jakiem jest — kirylica, liturgja i obrządki w nich wytworzone, podniesie postępowość znakomitego Franciszka Skoryny, zasługi bojowników o prawa człowieka, wreszcie prace swych nowożytnych pisarzy i poetów, wydane z tych lub innych względów w literze rosyjskiej. Wiedza gruntowna, poczucie sprawiedliwe pozwolą mu zdjąć miód pożywny dla narodu swego i z kwiatów dobroczynnych i z kwiatów trujących.

Ale lud miljonowy rolniczy, prosty sercem i umysłem, który żadnych umysłowych wertepów przebywać nie jest w stanie, lud — fundament narodowej budowy, winien tkwić silnie *w swym gruncie aryjskim*, w gruncie, *który go wydał*, i raz odwrócić oblicze od pustyni wschodniej, skąd zieje ku niemu obumarłość i zepsucie.

Inteligent, który pojął naukę historji, winien dać ludowi do ręki w jego własnym języku elementarz łaciński, otwierający mu wrota do myśli europejskiej, postępowości amerykańskiej, dać mu odetchnąć atmosferą wolności myśli i wzniosłości uczuć, do których z całą plemienną słowiańszczyzną wzniosły się indo-europejskie narody, mimo swych zbłądzeń i upadków.

Duch Zachodu po przez ocean przerzucił na młody grunt Ameryki ziarna swobody i zapalił na nim nowy znicz Ligi Narodów. Tylko ręka w rękę z Zachodem dojdą młode narody słowiańskie do pełnego swego rozwoju i osiągnięcia swych ideałów.

Naród żywy, dla przeszłości nie wyrzeka się *przyszłości*, nie lęka się dla niej prac, walk i ofiar...

Długoż jeszcze synowie słowiańskiego wschodu kolebać się będą między *przeciwnemi sobie kulturami*, *zasadami i celami?* Gdyby przywódzcy ludowi poszli za wołaniem Eurazji, sami oderwą siebie i narody swoje od swych własnych korzeni, niesieni odtąd, biernie i bezsilnie, prądem materjalnej przemocy i nicości moralnej, która dziś chce zalać świat.

[1928]

ZAPOMNIENIE HISTORJI

Jedną z największych krzywd zadanych nam przez stuletnią niewolę rosyjską, jest zaszczepienie w umysłach naszych niepamięci własnych dziejów — *zapomnienie historji*. Nie znamy jej, mianowicie na rozłogach tego wspaniałego niegdyś Jagiełłowo-Witoldowego państwa — od Połągi do Odessy, ignorujemy pochodzenie własne, pozwalamy zmyślać o tych ziemiach swych ojczystych niestworzone rzeczy. W pamięci nam zostały stosunkowo świeże epoki, a w nich dokonane bohaterstwa, poniesione cierpienia i klęski, ale nie wiemy o *prawach* najgłębszych i najdalszych do wydartego nam dzieciństwa, o prawach do tego kraju odzyskanego niedawno w ruinach materjalnych i moralnych.

Inteligent tutejszy nie wie właściwie skąd pochodzi; chłop, prócz tego że jest człowiekiem, nie wie do jakiego plemiennego ogniska należy. My, warstwa wykształcona, straciwszy kontakt z prawdą dziejową, nietylko go nie objaśniamy, ale w błąd wprowadzamy. Wszelką bowiem *niewiedzę*, a w niej nas samych, chwyta w obroty wszechwładna pani dnia i epoki — polityka, i prowadzi ogół w kierunku wskazanym przez panujące w danej chwili poglądy. Czy te poglądy zgodne są z prawdą, leżącą na dnie sumienia ludów, którymi rządzi, czy potwierdza je doświadczenie wieków — historja, ta wszechwładna pani nie pyta. Rządzi i panuje. Stąd wytwarzają się komplikacje i starcia w targanem życiu narodów, państw i społeczeństw, starcia i walki nieuniknione, od których obronić może tylko — *zasada i wiedza*.

Zasadę świat ma doskonałą — Chrystusową. Cierpi, jeśli nie chce jej stosować. Ogół nasz, wszystkich warstw, w większości jej hołduje, ale światło *wiedzy* w dziedzinie pierwszej wagi, w dziedzinie stosunków dawnej naszej, trój-narodowej rodziny państwowej, to światło wiedzy koniecznej w urządzaniu nowych warunków bytowania politycznego zagasiła w umysłach naszych stuletnia niewola.

Rosja, zamykając kościoły i szkoły, kasując zakony, burząc Unję — dokonała nieledwo «tabula rasa» na powierzchni kształcenia publicznego w krajach naszych. Zamknąwszy w ciemnicy lud, zwolna, od Karamzina do Iłowajskiego fałszowała historję w zakładach naukowych wszystkich naszych ziem podbitych. Zdołała otumanić Europę pustą i kłamaną ideą słowianofilstwa, (tumani nią dotąd). Po umysłach pokoleń kształconych w naszych porozbiorowych szkołach, rozlały się fałszywe poglądy o własnych ziemiach i ludach.

Prawda pozostała znana tylko w szczupłem kółku fachowych uczonych albo ludzi zamiłowanych w toniach narodowych. Sztuczny pokost rosyjski historyczno-geograficzny pokrył kraje nasze do tego stopnia, że urzędnicy z b. Królestwa lub Galicji, przybywając tu w nowych czasach, nie umieli sobie dać rady z pojęciami Ruś, Rosja, Białoruś, ruski, rusiński, rosyjski, — i nie umieją dotąd. Ogół inteligentny ich nie objaśnia i sam zaraża się

terminologją splątaną i błędną. Za nazwą fałszywą idzie fałszywe pojęcie, za pojęciem — uczucie, i tak się wytwarzają w społeczeństwie prądy duchowe, w praktyce życia społecznego prowadzące wprost na bezdroża.

W tej chwiejności pojęć, niepewności haseł i programów, przeciętny nasz inteligent trzyma się mocno pojęcia i uczucia polskości. Ale lud?... Któż mu powie kim on jest?

Tem, pożądańsza ta prawda, że w labirynt naszych puszczowo-ciemnych ścieżek, weszła odrodzona Unja religijna, chce dać ludowi większe światło dla jego sumień, mocny grunt dla cnót..... Kierownicy jej muszą być tedy w posiadaniu *prawdziwej* wiedzy o nim, o jego źródłach *etnicznych*, dziejach jego wiekowej *przeszłości, o wspomnieniach* leżących na dnie jego duszy, o tem ogromnem — wczoraj, które dzień dzisiejszy prowadzi do nieznanego — jutra.

Kierownicy Unji przybyli do nas z programem danym zdaleka, z tego wyniosłego strategicznego punktu, skąd prowadzi walka ze Złem całego świata. Dano im misję na kraje i ludy. Przysłał z Zachodu i zorganizował ich Rzym, z zadaniem niesienia jedynego, danego światu objawienia, nietylko u nas, lecz na olbrzymie przestrzenie Rosji po Ural i dalej. Odczuwamy silnie jak Wschód ten usiłował skuć nas z sobą, jak zatarł granice, sztucznym dymem do dziś dnia zakrywa jasność perspektyw, jak zwiódł i zwodzi europejski świat.

A stacja pierwsza Unji — u nas, na tej ziemi, która *nigdy rosyjską nie była* — na Białorusi. Stacja unijna założona w Albertynie, stoi na ziemi, najczystszej Wschodniej Słowiańszczyzny, na tej Białorusi, która w zaraniu swoich dziejów rwała się do niepodległości, walczyła o nią mężnie przez kilka swoich książęcych pokoleń, wreszcie przemocą złamana, oddzieliła się od silniejszych: Kijowa i Moskwy*, przywarła do dawnej Litwy, przez nią obroniona została od przywalającej Wschód — na górą dwa wieki — cało rosyjskiej i ukraińskiej niewoli tatarskiej; nie zaznała rządu Iwanów Groźnych i Piotrów; złączona państwowo z Litwą a przez nią z Polską, i wspólnie z całą Wschodnią Słowiańszczyzną spokrewniona przez rasę z Zachodem, — własnym odruchem przyjęła Unję religijną,** rozwijać się poczęła samodzielnie bujnością własnej natury.*** Jakże różną jest historja wschodniej, aryjskiej Słowiańszczyzny od historji Rosji!

A któż winien przypomnieć ją *nowym misjonarzom unijnym*, jeśli nie my, wykształceni, którzy w wielkiej większości z miejscowymi ludami jesteśmy jednego źródła?

Lud białoruski w najgłębszych pokładach swoich drzemie jeszcze duszą, nieświadomy dotąd swej rzeczywistej indywidualności. Rozbudza ją komunizm, rosjanizm, polonizm. Rozbudza ją wreszcie, co najważniejsze,

---

* Burzenie Mińska przez Kijów (1804). Wywiezienie całego rodu ks. ks. Połockich do Carogrodu (1128 r.) etc. Połączenie Połocka z Litwą (1307).

** Terlecki, Pociej, Rahoza (1595-6), Św. Józafat Kuncewicz.

*** Franciszek Skoryna, siewca kultury, Białorusin łaciński, (1525 r.). Obudzenie się literatury białoruskiej i ukraińskiej w XIX i XX wieku.

postęp czasów, który przez patrjotów każdego narodu mówi mu, że jest sobą. Temu ostatniemu po wielu walkach przypadnie w końcu zwycięstwo, jako prawu przyrodzonemu.

Czy wolno nam, warstwie krajowej wykształconej — ignorować *to prawo*, nie widzieć powszechnej, po wielkiej wojnie, fazy rozbudzenia się narodowości? Zamiast kierować, wychowywać tę, z którą przeżyliśmy wieki i z której w wielkiej mierze powstaliśmy wolno nam *zaprzeczać* jej istnienia, *krzywić rozwój jej naturalny*, lub *powtarzać o niej baśnie* jej i naszych przeciwników?

A tymczasem tak jest w nas i to wśród najlepszych częstokroć. W tych ostatnich niechybnie mniej przez tendencyjność, daleko więc przez ów skutek niewoli — zapomnienie historji.

Leży przed nami broszura, wydana świeżo, bezimiennie, lecz przypisywana jednemu z kapłanów katolickich pełnemu zasługi społecznej w Wileńszczyźnie. Nosi tytuł: «Akcja misyjna wśród prawosławnych na wschodnich kresach Wileńszczyzny». Przejęta jest duchem najczystszego chrystjanizmu, apostolstwa z czasów Apostołów i ten duch sprawia, że autor, kapłan łaciński i zwolennik tego obrządku dla Białejrusi zastrzega się silnie, iż nie jest przeciwny obrządkowi wschodniemu, tam, gdzieby jednostki albo grupy naszego prawosławnego ludu tego właśnie obrządku żądały. Ale choć lud zna moralnie, jakże o nim mówi naukowo?... «Mogą siebie i nadal (włościanie nasi) uważać narodowościowo za Rosjan» — nic się temu sprzeciwiać nie ma przyjaciel ich ksiądz katecheta . A gdy wspomina o języku ludu na naszych «*Kresach* » — (biedne skurczone kresy!), twierdzi, że jest to język mieszany, «*rosyjsko-polski*», który pospolicie się zowie «*gwarą białoruską*».

Dosyć tych dwóch fałszów naukowych, aby wzdrygnął się na nie młody patrjota Białorusin i dla nich odrzucił całą, dobrą i mądrą broszurę. Za silne w niej echo rosyjskich podręczników — ciemnej pamięci. Gorzej jeszcze w polemice o pierwszym unijnym zjeździe pińskim, wyraził się w wywodach swoich, ks. Ś. profesor wileński, który szuka drogi do «rosyjskiej duszy» prawosławnego ludu w naszym kraju. «Rosyjska dusza» naszego ludu?..... Tu już nietylko Białorusin, ale wzdrygnąć się musi każdy światlejszy Polak sprawiedliwy, który kocha kraj nasz nietylko dla państwa, lecz i dla niego samego. Ciekawe jest wrażenie światłego czytelnika, który patrzy na tę fantasmagorję: «jedna» dusza ludu od Permu do Nowogródka!

Spóźnionym uczniom Iłowajskiego w nauce dziejów rodzinnego kraju, trzeba przypomnieć, że jeszcze stary Nestor w XII wieku, więc 700 lat temu, wskazał kapitalne różnice rasowe na wschodzie Europy. Wskazał, że wzdłuż Dźwiny i Dniepru, w basenach tych magistralnych rzek, mieszkają ludy słowiańskie (rzec można: prasłowiańskie): Krywicze (Białorusini), Dregowicze (Poleszucy), Drewlanie (Wołyń), Polanie (Ukraina) i in., a poza niemi, na Wschód, siedzą we własnych krainach i miastach, ludy całkowicie

im *obce*, mówiące różnemi językami*. Nestor nic się nie dziwi (obyczajem wieku), że Russ-Warragowie, podbiwszy Słowian Wschodnich i te różnojęzyczne ludy, nazwali je wszystkie razem *Russami* od swego imienia, a gdy się ten ogromny konglomerat zbił w jedno straszliwym despotyzmem, historja rosyjska milczy, że profesorowie rosyjscy brali kije od Semiramidy północnej za twierdzenie, że Rosja *nie jest słowiańską*. Uczeni zamilkli, ustępując miejsca fikcyjnej teorji słowianofilów — imperatorowa zaś nie mało miała kłopotu zanim potrafiła rosyjskim sposobem uciszyć język fiński w samych okolicach Moskwy.

Fala azjatyckiego ducha i politycznego obyczaju zalała nas na sto lat, a gdy się cofnęła, dzięki kataklizmom ewolucji światowej, zostawiła osad szkodliwy, z którego *nietylko* ludy nasze oczyścić się winny. W tych warunkach wchodząca do nas — rzecz można, niespodzianie — odrodzona Unja religijna, zastała nietylko lud na rozdrożu, lecz i umysły ogółu nieprzygotowane.

W mglistych przedświtach, po ledwo znikającej ciemnej nocy, widzimy nie to co jest, lecz co się nam widzieć zdaje. Grupa literatów — dziennikarzy wileńskich rozpędzona w jednostronnym kierunku, ujrzała niebezpieczeństwo tam, gdzie wchodzi moralny ratunek. Podniesiono larum wielkie, obrzucono podejrzeniami stojącego na czele misji nieproszonego gościa, mimo wspaniałego mandatu z jakim wchodził. Nie zaproszono go do *koła własnego* dla niezbędnego porozumienia z opinją publiczną, owszem, na trybunie jednego z głównych pism wileńskich dano głos przeciwnikowi misji i mandatu, jednemu z członków owych mikołajowskich starych szeregów, które wtrąciły lud nasz w marazm i głód duchowy**. Niektóre pióra dziennikarskie dostały w tych kwestjach prawdziwego delirium tremens, wzywając na świadków swych urojeń widma przeszłości, wprost przeciwne dążeniom i duchowi misji.

Stało się to dlatego, że wchodząca Unja dotknęła odrazu całego splotu nierozwikłanych u nas, drażliwych kwestyj religijnej, narodowościowej, językowej, oświatowej — wszystkich, prócz pierwszej, na podłożu politycznem. I jeśli dla rozwikłania ich koniecznem jest zacząć od znajomości historji, niezbędnem się staje potem wejrzenie głębokie w *kryterja — działania* publicznego na polach społecznych, narodowych i państwowych — w kwestję *zasad*.

1931

---

* Wes, Mera, Muroma, Mordawa i in.; późniejsza nauka uznała w nich fińsko-mongolskie podłoże i główną treść plemienną Rosji.

** Żeleźniakowicz, świaszczennik prawosławny.

Людвік АБРАМОВІЧ
(1879—1939)

Гісторык, публіцыст, выдавец, польска-беларускі грамадскі і культурны дзеяч. Нарадзіўся ў Маскве. Скончыў Ягелонскі універсітэт у Кракаве. З 1905 г. жыў у Вільні. Супрацоўнік шэрагу віленскіх перыядычных выданняў («Gazeta Wileńska», «Gazeta Krajowa», і інш.). З 1911 па 1938 г. — неадменны рэдактар і выдавец тыднёвіка «Przegląd Wileński». Узначальваў Навуковы камітэт садзейнічання бібліятэцы Урублеўскіх (1925—1939). Адзін з ідэолагаў краёвай ідэі. Прымаў удзел у беларускім грамадска-культурным жыцці ў Вільні. Падтрымліваў знаёмства і сяброўскія адносіны з А. Луцкевічам, У. Самойлам, У. Талочкам, А. Стаповічам. Пісаў пра кнігавыдавецкую дзейнасць Ф.Скарыны. Як рэдактар газеты «Przegląd Wileński» спрыяў шырокаму асвятленню беларускага культурна-нацыянальнага і рэлігійнага жыцця.

Z UWAG REDAKTORA

(*Фрагмент*)

Mimo tylokrotnych enuncjacyj redakcyjnych na temat ideologji krajowej, zdaje się, że nie jest ona jeszcze dostatecznie przez wszystkich zrozumiana. Korzystamy więc ze sposobności, by sformułować krótko i dobitnie główne jej zasady.

Przedewszystkiem musimy zastrzec się wyraźnie przeciwko identyfikowaniu obozu krajowego z obozem miejscowej demokracji polskiej. *Krajowość nie jest związana z żadną narodowością*. Krajowcem może być zarówno Polak tutejszy, jak Litwin, Białorusin, nawet Żyd, o ile rozumie i odczuwa tradycje państwowe W. Ks. Litewskiego. I odwrotnie wszyscy oni nie będą krajowcami, o ile interesy swej narodowości przenoszą ponad interes ogólny, krajowy. Różnica polega tylko na tem, że Litwini i Białorusini w każdym razie są *materjałem bezspornym na krajowców*, gdy Polacy i Żydzi, mając oparcie poza krajem mogą stanowić element obcy, a nawet wrogi względem idei konsolidacji wszystkich żywiołów narodowościowych na terenie b. W. Ks. Litewskiego.

Z tych to właśnie względów nacjonalizm litewski i białoruski, chociaż niepożądany z punktu widzenia ideologji krajowej, jest przez nas traktowany bardziej pobłażliwie, gdyż wierzymy, że nieunikniona ewolucja stosunków

społeczno-politycznych w naszym kraju musi w końcu doprowadzić do złagodzenia antagonizmów narodowościowych i ustalenia zgodnego *modus vivendi,* natomiast nacjonalizm polski jest szkodliwszy o tyle, że pozatem godzi w tradycje historyczne i podważa podstawy terytorjalne krajowości.

Krótko mówiąc: myśl polityczna litewska, a jeszcze w większym stopniu białoruska na ogół *nie dorosła* jeszcze do ideologji krajowej, opartej o tradycje W. Ks. Litewskiego, natomiast myśl polityczna polska (tutejsza), pod wpływem siły narodowej działającej zzewnątrz, *przerosła ją* a raczej nadmiernie i jednostronnie *wybujała*. Otóż, to, co zaledwie kiełkuje pozwala żywić nadzieję, że w miarę rozwoju będzie przybierało kształty naturalne, to zaś, co się już wyrodziło — z trudem tylko i przy wielkich staraniach może powrócić do stanu normalnego.

1927

KRAJOWOŚĆ A REGJONALIZM

Stosunek W. Ks. Litewskiego do Polski przez cały ciąg dziejów od czasów Jagiełły i Witolda cechowały dwie przeciwstawiające się sobie wzajem tendencje. Ze strony Polski występowała stale dążność do rozbicia państwa litewskiego na części składowe celem łatwiejszego tą drogą utrzymania jego w zależności, ze strony zaś Litwy czynione były mniej lub bardziej energiczne — zależnie od warunków — wysiłki w celu obrony swej samodzielności i integralności.

Mimo ponawianych i zaprzysięganych uroczyście aktów unji stosunki wzajemne pozostawiały wiele do życzenia. Znany historyk dziejów Unji Jagiellońskiej Oskar Halecki podnosi ciekawy moment historyczny w r. 1443, a więc z okresu po Unji Horodelskiej, gdy na tronie polskim zasiadał Władysław Warneńczyk, wielkim księciem litewskim zaś był brat jego Kazimierz Jagiellończyk. Wówczas to w Budzie, w otoczeniu królewskiem powstał plan podziału wielkiego księstwa na jego poszczególne części składowe.

«Świdrygielle zamierzano zaproponować zamianę ziemi łuckiej, gdzieby osadzono polskiego starostę, na ziemię chełmską, oczywiście jako lenno koronne; część Wołynia, która pozostała wierną Kazimierzowi, mianowicie Krzemieniec, chciano zająć na rzecz Korony, taksamo jak Brześć litewski; staroście Podola kamienieckiego robiono nadania na Podolu litewskiem aż po brzegi morza Czarnego; nawiązano stosunki z Olelką kijowskim, którego król na początku r. 1443 obdarzył drogocennemi klejnotami; Michała Zygmuntowicza, który po upadku powstania żmudzkiego stracił nietylko widoki na w. księstwo, ale nawet na ojcowiznę, któremu Krzyżacy odmawiali nawet chwilowego przytułku, chciano na razie zaopatrzyć w Małopolsce, a

następnie zapraszano go do Węgier na zjazd z królem i przeznaczono mu księstwo trockie; Podlasie wreszcie miał zatrzymać Bolesław mazowiecki, który je zajął zaraz po śmierci Zygmunta, jeszcze przed przybyciem Kazimierza na Litwę.

Plan był w teorji bardzo ponętny; w razie jego wykonania, reszta w. księstwa, ograniczonego do Wileńskiego i Białorusi, byłaby musiała uznać zwierzchnictwo Korony bez żadnego dalszego wysiłku z jej strony. Ale to nawrócenie do programu z czasu po układzie krewskim nie miało żadnych widoków powodzenia i tylko daremnie rozdrażniło Litwę...»

Co się nie udało jednakże w r. 1443, to zostało dokonane w sto lat później. Akt Unji Lubelskiej, który ostatecznie pogrzebał niepodległość W. Ks. Litewskiego doszedł do skutku głównie dzięki temu, że nastąpiło przedtem wcielenie do Polski Wołynia, Podola i Podlasia...

Ale i formalnie nawet istnienie W. Ks. Litewskiego, jako równorzędnej połowy państwa nie dawało spokoju wielko- i małopolskim centralistom, i Konstytucja 3 Maja zniosła resztki jego odrębności państwowej. Jedynie mocne niezadowolenie jakie inowacja ta wywołała wśród obywateli W. Ks. Litewskiego, zmusiło następnie Sejm do zredukowania swych zapędów centralistycznych i do przywrócenia tytułu W. Ks. Litewskiego oraz wyraźnego podkreślenia jego równorzędności z powołaniem się na unję.

Dzięki tym niewygasłym jeszcze tradycjom za czasów Aleksandra I Ogiński mógł snuć projekty wskrzeszenia W. Ks. Litewskiego w ramach imperjum rosyjskiego, a i później w epoce bezwzględnego centralizmu wielkorosyjskiego odrębność terytorjum, stanowiącego niegdyś ośrodek dziedzictwa Gedymina znalazło wyraz w terminologji administracyjno-politycznej, posługującej się specyficzną nazwą « Siewero-Zapadnyj Kraj».

Dopiero wskrzeszenie państwa polskiego po wojnie wszechświatowej zadało cios dotkliwy tradycjom wielkolitewskim. Podział W. Ks. Litewskiego pomiędzy trzy państwa: Litwę, Polskę i Rosję Sowiecką — w innej wprawdzie formie — urzeczywistnił pragnienie panów krakowskich z czasów pierwszych Jagiellonów: panowania nad poszczególnemi jego częściami. Aby zatrzeć doszczątnie wszelkie ślady odrębności, pokaleczony już na zewnątrz organizm, poddano jeszcze ponadto operacji wewnętrznej. Przeprowadzono podział administracyjny kraju na podstawach dowolnych, nieusprawiedliwionych żadnemi względami ani historycznemi, ani etnograficznemi, ani geograficznemi, z jedną tylko myślą przewodnią, aby wytworzoną wiekami całość jaknajskrupulatniej pokawałkować i rozproszkować.

Jednakże pomysłowi politycy nie wziąli tego pod uwagę, że powstanie i kilkowiekowe istnienie W. Ks. Litewskiego nie było dziełem przypadku. Obszar jego zwiększał się lub kurczył zależnie od warunków politycznych, jądro wszakże jego — Litwa właściwa, Ruś litewska i ciążące ku zachodowi ziemie białoruskie, czyli terytorjum, skupiające się dookoła Wilna, jako

głównego ośrodka, mimo wszelkie sztuczne podziały i przegrody, czy to państwowe, czy administracyjne, nie rozpadło się bezpowrotnie i nie zamieniło się w kupę gruzów, lecz, chociaż wykreślone z map współczesnych, istnieje potencjalnie, wywierając swój wpływ, często niedostrzegalny, zarówno na psychikę ludności, jak na bieg wypadków politycznych.

Poczucie pewnej wspólności, mimo ostre antagonizmy narodowościowe, mimo głębokie różnice społeczne i poltyczne przetrwało do dziś dnia na całym obszarze W. Ks. Litewskiego w granicach, ustalonych przez Unję Lubelską i odzywa się raz po raz wbrew pozornej rozbieżności dążeń poszczególnych jego części składowych. Obok powierzchownego procesu różniczkowania się można zauważyć nieraz objawy, świadczące o utajonych głęboko siłach działających w kierunku wręcz odwrotnym.

Poczucie owej wspólności terytorjalnej, niezależnie od przynależności państwowej i narodowej, które się wytworzyło wskutek wielowiekowego współżycia ludności w jednakowych warunkach prawno-politycznych, na przestrzeni, stanowiącej odrębną całość gegraficzno-gospodarczą — stanowi podstawę ideologji krajowej, zwanej w skróceniu krajowością.

Krajowość nie jest koncepcją ściśle polityczną. Wyznawcy tej ideologji mogą mieć rozmaite programy polityczne, poczynając od ideału całkowitej suwerenności wskrzeszonego W. Ks. Litewskiego, aż do federacji z zachodnim lub wschodnim sąsiadem. Również mogą istnieć najrozmaitrze zapatrywania na układ stosunków wewnętrznych w kraju: a więc związek federacyjny Litwy z Białorusią, ustrój kantonalny i t. p. Zasadniczą jednak cechą każdego szczerego krajowca jest dążenie do scalenia pokrajanej niemiłosiernie ojczyzny, zachowania jej oryginalnego oblicza, wydobycia z jej łona sił samodzielnych i przeciwdziałanie wszelkim naleciałościom, które zacierają indywidualne rysy kraju.

Krajowość jest przeciwstawieniem nacjonalizmu. Gdy nacjonalizm, — w najczystszej swej postaci — wysuwa na plan pierwszy pierwiastek narodowy, krajowość kładzie nacisk największy na czynnik terytorjalny. W krajach jednolitych pod względem narodowościowym niema miejsca dla ideologji krajowej, bo tam naród i terytorjum pokrywają się wzajemnie . Patrjotyzm tam jest uczuciem niezłożonem i nie nasuwającem żadnych wątpliwości: obejmuje on w równej mierze swoją ojczyznę i swój naród, które zlewają się w jedno. W krajach o ludności mieszanej, terytorjum i naród stanowią dwie kategorje odrębne. Tu patrjotyzm występuje w swej pierwotnej postaci, jako miłość ojczyzny, ziemi rodzinnej. Można więc powiedzieć, że krajowość to jest *patrjotyzm* w ścisłym tego słowa znaczeniu.

A teraz, cóż to jest regjonalizm? Jest to nowy termin i nowe pojęcie, importowane do nas bodaj z Francji. Prąd ten powstał jako reakcja przeciwko nadmiernej centralizacji, przeciwko upośledzeniu prowincji i zapoznawaniu jej sił i wartości kulturalnych na rzecz stolicy — Paryża. Żaden kraj nie jest zupełnie jednolity. Wszędzie występują pewne właściwości lokalne czy to

historyczne, czy geograficzne, czy etniczne, czy językowe. Niwelacja wszystkich tych odrębności uboży życie narodowe, podkreślanie ich i posługiwanie się niemi w twórczości, czy to społecznej, czy kulturalnej, życie to niezmiernie upiększa i ubarwia. Szerokie zastosowanie może mieć regionalizm zwłaszcza w Polsce, gdzie zrozumiała chęć zatarcia zbyt głębokich różnic, wytworzonych przez rozbiory prowadzi gorliwych unifikatorów do drugiej ostateczności — tępienia wszelkich dzielnicowych indywidualizmów.

Natomiast w zastosowaniu do terenu W. Ks. Litewskiego regjonalizm jest absurdem, bo kraj ten z natury jest tak różnolity, że o żadnej monotonji tu mowy być nie może, a więc zbyteczne są również usiłowania jej przeciwdziałania. Żmudź, Litwa właściwa, Białoruś wschodnia i zachodnia, Polesie, albo według innej terminologji Kowieńszczyzna, Wileńszczyzna, Grodzieńszczyzna, Mińszczyzna etc. — są to obszary zbyt odmienne przedewszystkiem pod względem etnicznym i językowym, aby potrzebowały jakiejś specjalnej opieki nad zachowaniem swego odrębnego wyrazu. Przeciwnie wszystkie one wskutek swego obecnego położenia nienormalnego wymagają raczej pracy nad ich konsolidacją, nad ułatwieniem im dojścia do syntezy na gruncie tradycyj historycznych i warunków geograficzno-gospodarczych. To właśnie zadanie stawia sobie ideologja krajowa, która sięga o wiele dalej i głębiej, niż modny dziś i bardzo zresztą gdzieindziej pożyteczny regjonalizm.

1927

III

У ЛЮСТЭРКУ НАЦЫЯНАЛ-КАМУНІЗМУ

Зміцер ЖЫЛУНОВІЧ
(1887— 1937)

Пісьменнік, гісторык літаратуры, крытык, публіцыст, грамадскі і палітычны дзеяч. У друку выступаў пад псеўданімам Цішка Гартны. Нарадзіўся ў м. Капыль на Міншчыне. Працаваў рамеснікам-гарбаром. Прымаў удзел у рэвалюцыі 1905— 1907 гг. Супрацоўнічаў з рэдакцыяй газеты «Наша ніва». З 1913 г. у Пецярбургу. Адзін з ідэолагаў беларускага нацыянал-камунізму. Быў абраны сакратаром Беларускага нацыянальнага камісарыяту. Рэдактар беларускай газеты «Дзянніца» ў Пецярбургу. Узначаліў першы Часовы рэвалюцыйны ўрад Савецкай Беларусі (1919). Пасля заканчэння польска-савецкай вайны працаваў на кіруючых адміністрацыйных пасадах у Мінску, узначальваў Дзяржаўнае выдавецтва і працаваў у Народным камісарыяце асветы БССР. Займаўся літаратурнай і навуковай дзейнасцю. Супрацоўнік Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі. З 1928 г. акадэмік. У 1920— 1930 гг. абіраўся на высокія партыйныя пасады. У сувязі са справаю неіснуючай «нацыяналістычнай» арганізацыяй «Саюз вызвалення Беларусі» і масавымі рэпрэсіямі супраць беларускай нацыянальна-свядомай інтэлігенцыі абвінавачаны ў «нацыянал-дэмакратызме» і выключаны з партыі. У 1936 г. арыштаваны. Пасля катаванняў у мінскай турме знаходзіўся на лячэнні ў псіхіятрычнай бальніцы пад Магілёвам, дзе і загінуў.

ЛЁС БЕЛАРУСІ

Калі мы закінам пагляд свой у цемь мінулага жыцьця нашае старонкі, то яскрава зможам адмеціць тую чырвоную стужку, крывавымі сьлязамі абмытую, стужку горкага лёсу, якая апяразвае Беларусь на працягу цэлых сотак гадоў яе ўласнага быцьця.

Пачынаючы ад часоў злучэньня Літоўска-Беларускага гасударства з Польшчаю ў XV веку нашай старонцы прышлося безціханна выпіваць з горкага кубка пітнасьць нядолі. Польшча, змацаваўшыся, не кідала думкі на вякі прылучыць яе да сябе і, праводзячы сваю думку ў жыцьцё, старалася сеяць сваю палітыку паланізацыі Беларусі і праз маёнткі паноў, і праз ксяндзоў у касьцёлах. Пакорны, рахманы беларускі народ маўчліва пераносіў усе ўсціскі прыгону і дастаўляў польскаму панству і багачам неймаверныя выгоды ў даходах. За Польшчаю, умацаваўшыся ў часы цараўства царыцы Кацярыны, працягнула на Беларусь сваю руку Расейскае правіцельства. Адваяваўшы яе ад Польшчы, яно раптоўна

ўпорна пачало весьці палітыку русіфікацыі, насаджваючы чыноўнікаў па судох і школах і папоў па цэрквах. Папаўшы між двух агнёў, заднаго боку, Польскай панскай шляхты і багачоў, з другога, расейскага самадзяржаўнага правіцельства, Беларускі народ вымушан быў убіць у сабе ўсякую думку на вольнае ўласнае жыцьцё, вайшоў сам у сябе і нёс лямку з нейкай асобай пакорай. Бедны, забіты, увесь з вабных хлопаў, з быдла, ён прапускаў скрозь вушы гоман гандлярнага торгу з-за сябе і з-за свае зямлі і толькі адно злосьць затойваў у глыбіні сваёй забітай душы. І вось дзякуючы гэткаму сплыву варункаў у беларускага народа губілася актыўнасьць абароны супроць эканамічнага і духоўнага надалу. Так сама трацілася і ўсякая можнасьць праз культурнае развіцьцё прабіваць якія б не было там сыхады. Прыгнечанасьць давіла ў зародзе праяву нацыянальнага быцьця, і калі дзе ў рэдкіх сперш (а потым і часцей) прыпадках выпадала на долю некаторых беларусаў выйсьці ў людзі, прычасьціцца да асьветы, то гэта прычасьць не служыла яму маральным абавязкам аднясьці гэту асьвету свайму люду. Складалася гэткім напрамкам яго думка: ад каго атрымаў, таму і аддам. Вядома, багатыя суседзі беларусаў — палякі і расейцы, як народы пануючыя — маглі даць разьвіцьцё беларусу, дык, на іх думку, для іх карысьці яно і варочалася. І праз соткі гадоў беларускі народ, дэмакратычнейшы ў сьвеце, застаючыся цёмным і бедным сам, пасылаў сваіх лепшых людзей да суседаў нясьці сваю працу. Пісьменства, навука, музыка і штукарства, як польскае, гэтак і рускае, багацілася за шчот беларусаў. Гэтак ігралася цяжкая драма ў жыцьці беларускага народу. Не меньшая па сіле страшнасьці прыстаўлялася драма і ў жыцьці зямелькі беларускай. Нейкі злы рок прапісаў ёй гэта на раду... Лежучы на дарозе між вялікімі народамі ўсходу і захаду, беларускі абшар служыў арэнай, на якой адбыліся і адбываюцца самыя вялікія і крывавыя войны.

Біліся на ёй палякі з казакамі, біліся расейцы са шведамі, па ёй прайшоў француз са сваім войскам, а цяпер руйнуюць яе мільённыя арміі нямецкіх грашаўнікоў.

Не пасьпела праблінуць зорка адрадзеньня, не пасьпеў прамігнуць аганёк надзеі, у круг якога пачалі зьбірацца каленьня, як крывавая рука вайны за новыя, ускрашаючыя сілы маладога панясла над усім гэтым цёмную сетку. Доля нашае старонкі стала самай горкай і няшчаснай. Цар са сваёю грамадкай крывапійцаў-цмокаў, усчаўшы вайну з гэткімі гарадамі другіх старон, кінуў мільёны народу праз Беларусь. Жыхары пад сьвіст нагаек выганяліся з хат, хаты паліліся, дабро марна гінула.

Праз цэлых тры гады ва ўгоду заклятым багацеям зніштажаў працоўны народ адзін другога, топчучыся па твары беларускай зямлі, рыючы яе на акопы і магілы салдат і бежанцаў і абмываючы свежую зямлю крывёю. Цэлых тры гады крывавая мяжа пралягала праз сярэдзіну Беларусі. І, гледзячы на яе, радзілася трывога ў душы за далейшае яе жыцьцё. Як станецца з роднаю краінаю? Ці будзе разрэзана яна на часткі, ці захаваецца цэлаю? Стала відаць, што многае залежыць ад таго, як і калі будзе зроблена згода і хто яе будзе рабіць. Мы, беларусы-сацыя-

лісты, з радасьцю страчалі вестку, якая казала нам, што згоду рабіць бярэ на сябе расейская дэмакратыя, бо ведалі, што яна не аддасьць ні часткі нашае зямлі, будзе бараніць яе ў інтарэсах усёй расейскай рэвалюцыйнай дэмакратыі... Гэтак і рабілася! Але выйшла іначай! Згуртаваўшыся ў хаўрус, міжнародная буржуазія, чуючы пад сабою цьвёрдую глебу, абрушылася на расейскую рэвалюцыю і пацягнула за сабою непрачнуўшыя арміі на бойню. І зноў Беларусь стала арэнаю змаганьня, якое нясе ёй доўгія гады прыгону і нацыянальнага небыцьця... Сэрца баліць! Але напрошваюцца думкі: няўжо не паложыць працоўны люд канца ўсякім перажыткам старых часоў і не скіне з сваіх плеч ярма панскага ўладаства? Няўжо далёка той час, калі працоўны народ усіх краёў не злучыцца ў панстве інтэрнацыяналізму? Верыцца, што час той недалёка... Але покі ён надыдзе, пакутуюць слабшыя... Нікне Беларусь! Горкі, горкі лёс твой, старонка дэмакратычнага люду.

1918

АБ НАЦЫЯНАЛЬНЫМ РУХУ

Для чаго і зачым нам, сацыялістам, трэ няйначай мяшацца ў нацыянальную справу? Каб адказаць на гэта пытаньне, я мушу зайсьці крыху здалёк. Рэч у тым, што ў жыцьці ёсьць гэткія законы, па якім усё на сьвеце муся перажываць асобныя ўступы, праз што яно або ідзе да ляпейшага разьвіцьця, або павяртае к сьмерці. Паміж гэтых законаў не можа прайсьці нішто; яны датыкаюцца не толькі асобных, адзінокіх рачэй ці стварэньняў, а і цэлых грамад, гурткоў, паколькі гэтыя віды злучак маюць па тым ці іншым прыметкам асобную аднароднасьць і роднасьць. Да гэтага віду якраз належаць і народы ў сваім гістарычным жыцьці. Пачынаючы з даўных часоў, на зямлі жывучыя людзі дужа мала дзяліліся на асобныя плямёны, рады і інш. Але з кожным часам, калі яны пладзіліся і мнажыліся, ды разыходзіліся па зямлі, дзяліцьба іх расла і павялічвалася. Пад рознымі геалагічнымі, геаграфічнымі і гістарычнымі варункамі ў кожнай аддзеленай часткі з'яўляліся тыя ці іншыя асобнасьці, якія разьвіваліся болей і болей і прыводзілі да таго, што праз колькі часу нельга было найсьці схожасьці між даўнішнімі радняками. Знаходзіўся розны ўклад, розная мова, інакшая душа і г.д. З аднаго народу парабілася некалькі. З гэтага часу кожны народ стаў звацца нацыяй, і да іншай барацьбы ў люцкім жыцьці прыбавілася барацьба нацыянальная. У дагонках за большым панствам на зямлі, адны народы стараліся пакарыць сабе другіх і нападалі на іх. Тыя абараняліся. Пачыналася нацыянальная барацьба, дужа цесна звязаная з барацьбою за жыцьцё, за мейсца на зямлі. У гэтай барацьбе адны нацыі гінулі, прападалі з зямлі, а другія рабіліся большымі, мацнейшымі і далей пасягалі раскінуць сваё ўладарства. У часы неразвітога эканамічнага ўкладу і

культуры нацыянальная барацьба займала дужа важкае мейсца між іншымі спрэчкамі людзей.

Але з ходам часу, калі закон гісторыі і поступу ўзняў чалавецтва на вышэйшы ўступ яго разьвіцьця, калі яскрава стала абрысоўвацца эканамічная няроўнасьць, людзі падзяліліся на станы, гострасьць у нацыянальнай барацьбе між імі пачала даваць дарогу барацьбе клясовай, барацьбе не між народамі, а ў сярэдзіне народаў. Абсочвалася дужа цікавая з'явішча — новы этап дыферэнцыяцыі (падзяленьня) чалавечаскага обчаства. Сілы нутрацягнучыя перавярнуліся, сьцяралі сваю моц; на іх мейсца нарадзіліся, бач, выявіліся сілы другія, ідучыя з нутрыны цэлага. Ніжэй і ніжэй апускалася міска вагі пад імі, гострым клінам убівалася яна ў сем'ю люцкую. Праўда, усё ж такі барацьба эканамічная не зьнічтожыла барацьбы нацыянальнай, а нібы дапоўніла сабою той ланцуговы звязак барацьбы між народамі, які пачынаўся барацьбою за жыцьцё перш з сіламі прыроды, потым нацыя з нацыяй, далей стан са станам. Усе гэтыя асобнасьці хварбоўкі, вядома, складвалі сабою адно, хоць заўсёды і ўсюды іх можна было рэзка адмеціць адну ад другое. Толькі перэвагу над другімі стала забіраць эканоміка. Нарадзіўшыся кляс работнікаў-пралетарыяў, па сіле свайго эканамічнага становішча ў обчастве, якое з роду намечвала яму вякавое рабства ў машыны, у сцянох заводу, вырабіла ў ім бязцікаўнасьць да другіх пытаньняў душы, як рэлігія, ды да пытаньняў котлішча — нацыянальных.

Думкі працаўніка-пралятарыя былі ўстрэмляны ў адну мясціну: дзе б найсьці работу, каб пражыць. У шуканьні гэтае работы не мелася граніц: пачуьцё роднай краіны і належнасьці сваёй да таго ці іншага народу дало мейсца пачуцьцю можнасьці жыць, магчымасьці забесьпячэньня ад мук голаду. Тая яго станавілася роднай старонкай, якая давала яму хлеб, давала спосаб гадаваць сваіх дзяцей і праганяла мары сьмерці ад голаду. Рэлігія і нацыя ў гэткіх прыпадках не памагалі нічым, і зжыты з матэрыялізмам работнік-пралятары іх адганяў ад сябе. Гэтак радзілася ідэя аб'яднаньня міжнароднага, ідэя інтэрнацыяналу -- вольная злучка працоўных людзей розных нацыяў.

Калі абярнуцца ў глыб гісторыі і пільна праглядзець ход жыцьця на працягу яе, то між цэлы плот усякіх пераскокаў, зваротаў і перакрутаў мы ўбачым, што чалавецтва нібы зрабіла цэлы круг, які ў недалёкай будучыні зьлепіць свае канцы, замкнецца. Разьдзяліўшыся, разгуртаваўшыся на першым уступе свайго жыцьця, чалавецтва на апошнім бярэ хворму і напрамак к злучэньню. Не трэба, вядома, забываць і выпускаць з вачу, што зусім асобная сіла кіруе цяпер, ніж тады, што пуціны да міжнароднай еднасьці праводзяцца не гэтак лёгка, як ішло раз'яднаньне. Праўда, прага да інтэрнацыяналу вядзе двума рознымі дарогамі, і два розных станы людзей: адной дарогай ідзе буржуазія, стан імючых, дзеля таго, каб мець больш сілы на прыпадак барацьбы за абарону свайго ўладарства на зямлі; другою -- спяшыць працоўны люд, якому пат-

рэбна злучыцца на ўсім сьвеці, каб скінуць векавое панаваньне над ім багатых. Першыя маюць больш усякіх рад, каб скарэй ажывіць сваю ідэю і паўней скарыстаць яе, другім гэта даецца цяжэй. Жывучы панамі на зямлі, валодаючы поступам, культурай і ўсім дабром, багатыя клясы, фактычна, праз усю гісторыю чалавецкага жыцьця, карысталіся шчасьцем інтэрнацыянальнага аб'яднаньня ў тых прыпадках, калі ім яно патрабавалася ля той ці іншай выгады. І гэта намнога парашала ў іх карысьць. Не тое мы бачым сярод паднявольнага стану. Думка аб міжнарадовай злучнасьці ўсіх працоўных паміж сабою зарадзілася ў іх пад надавам усё большай і цяжэйшай эксплуатацыі (абіраньня душы і цела) іх багатымі, і разьвіцьцё яе спынялася цямнатою і забітасьцю іх як насьледкам доўгалет яго прыгону.

Папярок дарогі, між іншым, станавіліся і нацыянальныя асобнасьці. Розныя мовы, веры, розны ўклад душы і інш. служылі высокім парогам, цяраз які пераскочыць не гэтак лёгка станавілася, як думалася ўперад. Вось гэты парог і спыніў на дарозе ідучых да інтэрнацыяналу рабочых. Прышлося задумацца, як яго пераступіць або абыйсьці. Адны казалі так, што праз яго можна пераскочыць, што гэта перашкода на першы ўзгляд здаецца магутнай, папраўдзе ж яна нічога не варта. Так казалі, так спрабавалі і рабіць. Але на прыкладах жыцьця думкі іх не апраўдваліся, казалі гэтак: каб дайсьці да інтэрнацыяналу, трэ зрабіць кружную пуціну, хоць яна і даўжэйшая, пуціну, якая вядзе праз нацыянальнасьць. Без гэтага, дабаўлялі яны, нельга ажывіць ідэі інтэрнацыяналізму. І вось гэтыя апошнія, разам з клясовай барацьбой, прынялі барацьбу і нацыянальную ў сваю праграму.

Але і гэты спосаб вышаў не практычным з пагляду працоўных масаў. Прымешваючы элементы нацыянальнай барацьбы да барацьбы клясовай, гэтым прышлося пашкодзіць скутку і посьпеху апошняй. Нацыяналізм мае гэткую сілу, што мірыць станы паміж сабою і згладжвае разлад, з чаго пачынае карыстаць буржуазія і багатыя. Як жа выбрацца з гэтага кутка, і якою дарогаю нам, беларускім работнікам, пайсьці? Не можа быць двух слоў, двух думак на гэта пытаньне: наша дарога -- гэта сярэдзіна, як самая простая і верная, зусім не як самая бяспечная і выйгрышная. І вось чаму. Закон жыцьця абмінуць і абысьці мы не можам. А гэты закон вядзе к таму, што з усім жывым прыходзіцца гадзіцца, нельга выкінуць з жыцьця. У гэтым прыкладзе перад намі той факт, што мы ўсё-ткі, як бы таго не хацелі работнікі, асобныя ад другіх, з іншаю душою, з іншаю моваю, з іншым укладам сваёй існасьці людзі. І гэта асобнасьць, нацыянальная афарбоўка яшчэ не можа згладзіцца: трэ шмат гадоў варыцца ў катле культуры, пакуль ад яе збавіцца. Да і збавіцца ад яе хутчэй можна будзе толькі пры тым варунку, калі да культуры мы будзем прычашчацца пад свабодным выбарам яе прычасьці. Гэта сьвятая праўда і гэтага не адмеціць нельга. З гэтага боку мы і мусім быць нацыяналістамі; праўда, дабавіўшы яшчэ тое, каб і сама культура

для нашага народу давалася праз свой язык, покуль ён жыве. Вось наша мэта другая; з ёю мы павінны падысьці да нацыянальнага руху.

Такія варункі нас вымушаюць і не выпускаюць яго з-пад свае сочкі і кантролю. Праўда, вельмі б выгадна было б для нас і для ўсяго працоўнага люду, каб як можна было б скасаваць усе нацыі і зразу стаць у панстве інтэрнацыяналу. Толькі гэта немагчыма.

Цяпер, можа, хто запытае, ці не пашкодзіць гэткая тактыка еднасьці рэвалюцыйнага фронту? Не абмыльваючыся можна сказаць, што не, ні званьня.

Трымаючы ў сваіх руках нацыянальны рух у абрысованых мною межах, мы будзем старацца весьці яго гэткай дарогаю, якая не будзе адыходзіць у бок згоды з імючымі станамі нашага народу. Маючы сочку за ім, мы не дапусьцім усякіх праяў шавінізму, якія вядуць к гэткім благім скуткам, што пасьля няма рады іх паправіць. Тая тактыка, якая гаворыць нам, каб зусім не дбаць нацыянальнага руху, зусім няспраўдная. Праводзячы яе ў жыцьцё, многія таварышы зрабілі цяжкія абмылкі. У той час, калі яны адыходзілі ў бок, за іх плячыма буржуазія гуртавала грамады людзей, злучаючы іх стужкаю нацыянальнае еднасьці, і потым вырабляла над гэтым тулям* паслухнянае сабе аружжа.

Адстаўляючы сочку за разьвіцьцём нацыянальнага руху, гэтым мы будам дзьмуць у дудку нашых ворагаў. Каб далёка не ісьці за прыкладамі, не лішняе зьвярнуцца да Украіны, дзе аддача кіраваньня нацыянальным рухам у рукі буржуазіі прывяла к гэткім няцікаўным скуткам. Тое самае можа стацца і з другімі нацыямі, у асобку з намі. Нам, як і сацыялістам другіх нацыяў, нельга нядбайна адвярнуцца ад жывога факту, які нам кажа, што ў беларускім нацыянальным руху чаўпецца штось нядобрае. Усчасты і вырашчаны сацыялістамі, ён перайшоў у кіраваньня буржуазіі і розных прахадзімцаў, якія выкарыстоўваюць яго для ўласнай выгады. За нашымі спінамі, дзякуючы холаднасьці нашых адносін да яго, чуць не вырасла тая ж гісторыя, што і з украінскаю радаю. І калі мы не ўвойдам у беларускі нацыянальны рух, не схочам павесьці яго дарогаю нашых фінскіх ці латышскіх таварышаў, то мы многае ўпусьцім і прайграем.

Дык будзьма начаку! Гэта нам нічагуткі не пашкодзіць захаваць еднасьць рэвалюцыйнага фронту, насупраць: толькі гэтым мы яго ўмацуем. Каб пераняць прыхільнікаў да згоды з буржуазіяй з сям'і сацыялістаў і цёмных, на нацыянальным чуцьці ўзрошчаных людзей, мы мусім весьці прапаганду і агітацыю на роднай беларусу мове і старацца як найболей выдаваць газет і кніжак на ёй. З другога боку адхіляць беднае сялянства і працаўнікоў ад скармленьня яго шавінізмам.

Вось важныя мэты нашы. Яны ніколькі не шкодны міжнародавай справе рабочага люду.

1918

---

* Цюль, сетка.

Павел КАРАВАЙЧЫК
(1896—1937)

Урач-неўрапатолаг, публіцыст, крытык, паэт, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў м. Любча. Вучыўся ў пачатковай, а пазней у прыватнай рэальнай школе ў Навагрудку. У 1911—1916 гг. працягваў вучобу ў Мінскай гімназіі. Скончыў яе з залатым медалём у Маскве, куды ў час Першай сусветнай вайны была эвакуіравана гімназія. Пасля вяртання на Беларусь прымаў актыўны ўдзел у беларускім грамадска-палітычным і культурным жыцці ў Мінску. Супрацоўнік рэдакцыі газеты «Вольная Беларусь» (1917). Некалькі месяцаў працаваў у мінскім Таварыстве дапамогі ахвярам вайны. Пазней вучыўся ў Ваенна-медыцынскай акадэміі ў Пецярбургу і на медыцынскім факультэце Маскоўскага універсітэта. Быў звязаны з беларускай камуністычнай групоўкай Зм. Жылуновіча. Сакратар агітацыйна-выдавецкага аддзела Белнацкама ў Петраградзе (1918). Супрацоўнічаў у часопісе «Чырвоны шлях» і рэдагаваў першую савецкую газету на беларускай мове «Дзянніца». Служыў у Чырвонай Арміі на Заходнім фронце. У 1922 г. вярнуўся ў Мінск. Скончыў медыцынскі факультэт Беларускага дзяржаўнага універсітэта (1925). Прымаў непасрэдны ўдзел у арганізацыі і адкрыцці пры Інстытуце беларускай культуры медыцынскай секцыі (1924). Распрацоўваў беларускую медыцынскую тэрміналогію. Займаўся навуковымі даследаваннямі па фізіялогіі чалавечага мозга і медыцынскай практыкай (1926—1930). У сувязі са справаю «Саюза вызвалення Беларусі» арыштаваны савецкімі ўладамі. Быў асуджаны на высылку, на працягу 7 гадоў ссылкі знаходзіўся ў Чувашыі. У 1937 г. арыштаваны другі раз. Прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Расстраляны.

«ВОЗДАЙТЕ КЕСАРЕВО КЕСАРЕВИ, А БОЖИЕ — БОГОВИ»
(Фрагмент)

Яшчэ не пасьпелі немцы выступіць з Беларусі, яшчэ нават самая магчымасьць іх адходу астаецца пад знакам запытаньня, а тым часам у некаторых беларускіх дзеячоў «усходняе» арыентацыі пачынаюць разгульвацца не зусім то пахвальныя апетыты. Мне ўжо даводзілася чуць выразы накшталт такіх: «Эх, з якою радасцю я б перавешаў гэтых «незалежнікаў» сваёю ўласнаю рукою!» Ясна, што калі людзям так настроеным давядзецца пабедна ўступіць у забраную цяпер часціну Беларусі, дык яны, даўшы волю сваім «вешательским» апетытам, наробяць надта шмат благога для нашай бацькаўшчыны, а разам і для рэвалюцыі. І вось

я хачу перасьцерагчы іх, сказаць ім, покуль не позна, што трэба ўмерыць свае апетыты і больш слухацца голасу разуму, чым сваіх пачуваньняў. Моцна мыліцца той, хто кажа аб вешаньні ўсіх «незалежнікаў». «Незалежніцтва» ёсьць пэўны кірунак беларускай палітычнай думкі і патрабуе да сябе пільнай увагі. Я зусім адкідаю прынцып палітычнай помсты кары чалавека толькі за тое, што ён іначай думае, бачыць дабро свае бацькаўшчыны ў іншых формах быцьця, чым другія. І дзеля гэтага, я не магу пахваліць тых няўмеркаваных вешацельскіх апетытаў, аб якіх шла гутарка трохі раней.

Але разам з гэтым я зусім не думаю заступацца за розных прахвостаў, насьпех афарбаваўшыхся ў беларускі колер і прыкрыўшыхся фігавым лістком беларускага незалежніцтва толькі дзеля таго, каб мець магчымасьць як найлепш уладжваць інтарэсы свае і сваіх блізкіх, прадаючы і глумячы інтарэсы многамільённага народу. Вот аб такіх «незалежніках» даўно ўжо плача вяроўка горкімі сьлязьмі ад нуды расстаньня.

Трэба адрозьніваць палітыку ад угалоўшчыны. І насколькі я стаю за нечапаньне шчырых, чэсных сыноў свае бацькаўшчыны, хаця, быць можа, і памыляючыхся, але не пакладаючы рук і не шкадуючы ні сябе [ні] нават свайго гонару ў невымоўна цяжкіх варунках працуючых над адраджэньнем бацькаўшчыны, — настолькі ж горача я стаю за бязлітасную кару тых, хто, прадаючы народную долю, купляе свае ўласнае шчасце. А такіх мазурыкаў шмат прыліпла да ці абрабляе свае «делішкі». Але прыдзе час суду, калі ўсё патаемнае стане яўным і ім прыдзецца расплачвацца за ўсе свае «гешэфты». І ніхто не мае права гаварыць аб літасьці да такіх людзей.

Бяда толькі ў тым, што «плевелы» і «пшаніца» так перамешаны паміж сабою, што трэба найвялікшае асьцярожнасьці, каб разам з плевеламі не вырваць і «пшаніцы». Ніва наша духоўная надта рэдзенькая, ураджай на ёй надта слабенькі, і мы мусім шанаваць яго, як сваё ўласнае вока. І ў няясным выпадку лепш прасьціць, чым караць. Нават некаторыя, напрыклад, здавалася б самыя пэўныя факты прыдзецца пакідаць без увагі.

Ёсць пэўны лік шчырых беларусаў, незамянімых працаўнікоў на народнай ніве, у якіх нацыянальная ідэя засланяе сабою ўсё. Гэта іх слабая струнка, і хто патрапіць зачапіць гэтую струнку, той можа вясьці іх за сабою хоць у пекла. Палітычныя аферысты розных колераў, зьляцеўшыся на Беларусь, ведаюць гэта і карыстаюць. І вот, калі прыдзе час расплаты, дык трэба быць надта асцярожнымі, каб не парабіць непапраўнае бяды, разам з благім нішчучы і добрае. «Воздайте Кесарево Кесареви, а Божие — Богови!»

1918

З ПРАТАКОЛА ПАСЯДЖЭННЯ ПРАДСТАЎНІКОЎ І КАНФЕРЭНЦЫІ БЕЛАРУСКІХ СЕКЦЫЙ РКП(Б)

О ВЗАИМОСВЯЗИ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА С КУЛЬТУРНЫМ

(Фрагмент)

21—22 декабря 1918 г.

... 2. Национальный вопрос.

Приступая к обсуждению этого вопроса, тов. Нецецкий указывает, что таковой поставлен в порядок дня не с целью узконационалистической, а в самом широком масштабе, с точки зрения коммунизма, считаясь с тем, что Белоруссия, как таковая, в национальном, социальном, каноническом, политическом и психологическом смысле имеет свои особенности и имея в виду, что Белоруссия со всех сторон, за исключением восточной, окружена и тесно соприкасается с новоиспеченными империалистическими государствами: Польшей, Украиной (Петлюровщина), Литвой (Тариба), которые при содействии со стороны Антанты стремятся разделить ее и задавить в тисках капитализма. Остается одна отдушина — Россия. Но там ведь тоже не совсем благополучно. Ответственными руководителями политикой в России являются представители разных национальностей, в том числе и белорусы. Наш белорусский народ находится на первой ступени психологического развития и без помощи культурных сил не в состоянии возродиться и может погибнуть, как это имело место в истории с другими народами. Что делать? Заняться ли нам работой над возрождением Белоруссии как нации или же влить ее в общую социалистическую семью? Да, это было бы возможно, если бы массы сумели воспринять социалистическое учение в целом. Но наша белорусская масса не способна еще к этому, и поэтому, в силу железного закона социологии, к коммунизму можно прийти только через национализм. Мы, стремясь, по мере возможности, к привитию в массах широких начал социализма, должны объединять эти массы в их бытовых условиях, сообразуясь со степенью развития и воспитания масс, тем более что в Белоруссии пролетарские классовые идеи не усугублены, так как белорусский народ не фабричный, а в своей массе земледельческий и даже мелкобуржуазный. Наша задача поэтому

внедрить в сознание белорусских трудящихся масс понятие о том, что они есть сила, как народ, состоящий из 12 миллионов, и доказать это примером социального развития других, более мелких по численности, народов.

Тов. Жилунович говорит, что для нас, коммунистов, может быть, не логично было бы ставить в порядок дня этот вопрос, но все ж таки необходимо признать, что национальный вопрос никогда не сходит со сцены. В настоящее время мы часто слышим толкование, что фраза «через национализм к интернационализму» — формула отжившая, что нужно сразу перескочить на интернационализм. Тем не менее и до настоящего момента этим национальный вопрос не разрешается и отмахнуться от него невозможно, ибо и сама Октябрьская революция не устранила, а еще более усугубила значение этого вопроса. Русификация идет со времен муравьевщины и польского мятежа и дошла до революции, во время которой каждая из национальностей постаралась отметить себя, по поводу чего социалисты спервоначала революции подняли шум о дезорганизации и начали проводить ту же царскую политику централизации. Русский народ, не имея ярко выраженной своей национальности, не считал национального вопроса важным, и поэтому социалистические партии отмахивались от этого вопроса, и когда вокруг него все-таки поднимался шум, то в данном случае применялись только паллиативы, которые все-таки не привели к разрешению этого вопроса, как того требует научное обоснование. В результате политика по отношению к Финляндии, Украине и другим национальностям привела к тому, что таковые отторглись от России. Теперь, когда Белоруссия занимает исключительное положение, мы должны приложить все усилия к тому, чтобы все ответственные места в учреждениях на Белоруссии занимались белорусами-коммунистами и чтобы Белоруссия была присоединена к Советской России на федеративных началах, наравне с другими народностями. Белоруссия должна называться не Западной областью или коммуной, как окрестил ее еще Муравьев, а Белоруссией.

Заседание прервано в 10 час. 20 мин. вечера до 10 час. утра 22 декабря с тем, чтобы завтра на конференции могли присутствовать и члены Московской Белорусской секции РКП в качестве гостей.

22 декабря заседание Конференции возобновилось в 11 час. 20 мин. дня при тех же участниках Конференции. На заседании присутствуют в качестве гостей члены Московской Белорусской секции РКП (большевиков).

Председательствует тов. Жилунович.

Продолжая обсуждение национального вопроса, тов. Дыло в своей речи указывает, что и при социалистическом строе не исключается необходимость разрешения так или иначе национального вопроса. В условиях Российской революции эта необходимость выявилась особенно остро, вопреки теоретическим предпосылкам. Следует отметить ту роль, которую всегда играли большие нации по отношению к малым. К пос-

ледним всегда применялась роль подчиненности и даже угнетения со стороны больших народов в экономическом и политическом отношениях. Примером может служить политика Англии на всем протяжении ее истории (Ирландия, Индия, Бурская война и проч.). Царская Россия также интересы русского народа всегда ставила в ущерб остальным подчиненным ей народам. В условиях, в которые поставила Россию революция, национальный вопрос ставится в иной плоскости. По отношению к Белоруссии надо сказать, что она своей национальной буржуазии и аристократии не имеет. Внешние условия разрешения белорусского вопроса крайне сложны и требуют особенного к себе внимания, имея в виду окруженность Белоруссии соседними империалистическими государствами. Тяжесть разрешения этого вопроса должны взять на себя вожди самого белорусского народа, и таковой должен быть разрешен в интересах самого белорусского народа, на социалистических принципах. Если смотреть со стороны международной революции, — необходимо объединить белорусские трудовые массы в одном социалистическом сознании единства действий. Белорусский народ должен быть освобожден также и от влияния духовенства, как католического, так и православного, так как, в противном случае, на почве религиозных столкновений Белоруссия может стать ареной крупного контрреволюционного движения.

Тов. Беганский не согласен с доводами тов. Дыло в пользу объединения на Белоруссии мещанской мелкобуржуазной массы с пролетариатом и обедневшим крестьянством, а также с доводами тов. Жилуновича о необходимости сначала национальной борьбы, а затем социальной. В Белоруссии есть и свои национальные кулаки, национальная буржуазия. Мы должны оградить белорусский пролетариат и беднейшее крестьянство от объединения с этими элементами. Ни в коем случае нельзя согласиться и с формулой «через национализм к интернационализму». Собственной белорусской коммунистической программы мы создать не можем, за отсутствием сил. Невозможно ставить классовую борьбу на задний план. Национальный вопрос настолько запутан, что разрешать его нам слишком трудно и не ко времени. Теперь мы должны только направить туда возможно большее количество своих сил, знакомых с бытом и особенностями края, для пропаганды идей коммунизма и социализма и строительства Советской власти. Во главу угла на Белоруссии мы должны ставить классовую борьбу.

Тов. Драко-Дракон отмечает, что если глубже развить мысль тов. Беганского, то получится, что никакой Белоруссии вовсе нет. Исторические же акты и документы доказывают, что Белоруссия как нация жила в истории, но этот факт в силу особых условий, в которых находилась Белоруссия, постепенно стирался и затушевывался. Безусловно, Белоруссию как нацию необходимо восстановить. Но с геологической точки зрения нет надобности в воссоздании Белоруссии как самостоятельного государства, и если мы и имеем факты образования других самос-

тоятельных государств, то они возродились при других, более благоприятных условиях, каковых для Белоруссии в наличности не имеется. Кроме болот и лесов, Белоруссия другими природными богатствами и не обладает. Что касается революционности белорусских трудящихся масс, то все данные для этого налицо. Какая-нибудь одна тысяча помещиков держали веками в рабстве 12-миллионный белорусский народ — и эти условия подготовили Белоруссию, более чем какую-либо другую страну, к революции и к проведению созидательных начал. Но на Белоруссии именно социализм может прийти только через национализм. Так как сначала необходимо поднять национальное самосознание масс, ибо в условиях темноты и невежества коммунистические идеи не могут развиваться, имея еще в виду и то обстоятельство, что на Белоруссии остро стоит религиозный вопрос и влияние духовенства. Белоруссия как таковая не имела своего исторического материализма, а в данное время почти не имеет и собственной культуры, поэтому крайне неправы те, которые не находят надобности в белорусской прессе. Если бы не было белорусской газеты, то мы могли бы не знать о существовании Белоруссии. Газеты, печать, язык — это есть наша белорусская культура. Мы должны воспроизвести свой язык и свою культуру и привить ее народу, подобно тому как это делают литовцы, латыши, эстонцы. Наша задача, задача коммунистов-белорусов, — работать на Белоруссии, так как белорусская трудовая масса лучше поймет нас, и мы им лучше разъясним положение, чем партийные работники других наций.

Принято предложение об ограничении времени произнесения речей по данному вопросу десятью минутами.

Тов. Устимович доказывает необходимость разрешения национального вопроса выявлением взгляда, так как каждая национальная группа по-своему трактует этот вопрос. Убежден ли тов. Беганский, что в Белоруссии все будет благополучно? Белорусский язык существует, и белорусскому крестьянину он более понятен, чем русский. Не подлежит сомнению и то, что на Белоруссии существует и национализм, ибо иначе не имела бы места пресловутая «Белорусская Рада» в Минске. Живучесть лозунга «через национализм к интернационализму» доказывается тем, что Латвия и Эстляндия объявили себя республиками. Идеи коммунизма и интернационализма можно развить только путем предварительного разрешения национального вопроса.

Тов. Протоковский, останавливаясь на некоторых особенностях Белоруссии как нации, указывает, что скрыть национальные и религиозные факторы какой бы то ни было нации невозможно, так как практически всегда приходится сталкиваться с ними. Если мы стремимся к экономическому освобождению народа, то должны стремиться и к раскрепощению его от духовного гнета. Белорусский народ есть сырой материал, на который претендуют многие. Мы должны устранить чьи бы то ни было поползновения. Коммунизм не уничтожает нации, а только объединяет их в борьбе за идеалы человечества. Мы не должны отстать

в культурно-просветительной работе среди белорусских масс от других наций, ибо последние могут захватить власть на Белоруссии и опять духовно закрепостить народ. Если мы не объединим Белоруссии как нации, то далеко не исключена будет широкая возможность контрреволюции.

Тов. Рыбак не согласен с тем, что на Белоруссии нет капиталистов и буржуазии. Мы обсуждаем национальный вопрос не потому, что мы белорусы, а потому, что мы коммунисты-интернационалисты. Самое существование белорусских коммунистических секций и созыв этой конференции доказывают лишь необходимость объединения работы на Белоруссии.

Тов. Дашута говорит, что целью и задачей белорусских коммунистических секций является не рассмотрение национального вопроса, а интенсивная работа на местах, создание Советской власти, продовольственного аппарата, Красной Армии и т. п.; вообще проведение принципов строительства рабоче-крестьянской власти. Белоруссия как сырой материал может служить хорошим фундаментом для интернационала.

Тов. Дыло как пример указывает на помещенные в сегодняшних NN «Советских известий» и «Правды» заметки: «Воззвание белорусско-литовской армии к населению» и «Действительному хозяину», где говорится о разрешении литовцам обратно вывезти в Литву эвакуированное имущество. Мы не собираемся здесь самостоятельно разрешить национальный вопрос, а только осветить его, дабы иметь возможность оградить себя от подозрений в шовинизме и предпринять меры к тому, чтобы важные внутренние вопросы Белоруссии не разрешались без действительного ее хозяина. Конечно, мы должны рассматривать национальный вопрос в рамках классовой борьбы, в интересах пролетариата и беднейшего крестьянства.

Тов. Жилунович отмечает, что национальный вопрос всегда почему-то наводит на нас какой-то неосновательный страх. Нас обвиняют в шовинизме и национализме, но мы этого не должны пугаться. Разве мы не имеем права пересматривать и обсуждать кровные интересы нашего народа. Мы подняли этот вопрос не потому, чтобы нас обвиняли в национализме и шовинизме. Мы белорусский вопрос ставим в той плоскости, что если мы не сбросим с себя национального рабства, то мы и наполовину не освободимся от капиталистического гнета.

Тов. Балбеко говорит, что, поставив в порядок дня национальный вопрос, в частности, вопрос белорусский, мы желали осветить его в общем масштабе. Перешагнуть через национальный вопрос к интернационализму не придется.

Тов. Беганский доказывает, что он вовсе не подразумевал в своей речи того, что Белоруссии нет, но тов. Жилунович не есть коммунист, если говорит, что мы можем переделывать программные вопросы. Мы действительно должны пред белорусскими массами освещать вопросы коммунального строительства с национальной стороны. Московская

секция слишком запоздала с посылкой партийных работников на места, тогда как литовская и другие секции успели уже создать свою Красную Армию, сильные организации и т. д.

Первый докладчик по национальному вопросу тов. Нецецкий, давая свое заключение и подводя резюме, говорит, что он хотел выяснить на этой конференции взгляды различных секций и, базируясь на них, подготовить почву для съезда всех белорусских коммунистических объединений. Мы являемся сынами своего народа, поставленного в угнетенное положение. И мы должны спасти его от порабощения, а с другой стороны, от невежества тьмы. Какие же пути должны быть для этого? Мы представляем здесь из себя сливки белорусского народа, его цвет. И если это подразумевали под Облискомзапом, то об этом ничего не говорит сам белорусский народ. Наша задача взбудоражить этот застоявшийся омут и доказать, что и Белоруссия как живая нация имеет право на жизнь. Поэтому, не предрешая вопроса устройства Белоруссии, мы должны все-таки сказать, что из себя представляет Белоруссия. В силу ее этнографического и экономического положения говорить о самостоятельности не приходится, так как Белоруссия не имеет открытого выхода к морю и со всех сторон окружена государствами, сталкивающимися с ее интересами. Придется или войти в соглашение или каким-либо другим путем добиться отдушины. С политической стороны Белоруссия не имеет должной возмужалости. Но для нас, коммунистов, теперь этих преград не должно существовать, так как теперь не те условия, какие были раньше, а если они есть, то мы можем быть вполне уверенными, что придет девятый вал и смоет их. Нам нужно прилагать все усилия к тому, чтобы работать на общее благо и вместе с тем освободить белорусский народ от вековых предрассудков и невежества. Вожди пролетариата, всего несколько человек, сумели сделать психологические переворот и сдвиг в народных массах России, — почему же не сумеем сделать этого мы по отношению к Белоруссии? Нам необходимо заявить, что, являясь работниками и поборниками интернационала, мы в то же время являемся представителями определенного народа. Мы будем работать на платформе: «Советская власть да здравствует на Белоруссии!»

Внесено и принято предложение приступить к обсуждению вопроса о политическом положении на Белоруссии и взаимоотношениях между политическими партиями, а затем уже резолюцию вынести по обоим вопросам.[...]

1918

Яўсей КАНЧАР
(1882—1979)

Вучоны ў галіне эканамічнай геаграфіі, гісторык, публіцыст, культурны, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Сяўкі на Гомельшчыне. Пасля заканчэння Мар'інагорскага земляробчага вучылішча выехаў у Тыфліс (1902). Быў арыштаваны царскімі ўладамі за рэвалюцыйную дзейнасць (1906). Апраўданы судом (1908). З 1910 г. у Пецярбургу. Вучыўся на Вышэйшых сельскагаспадарчых курсах. З сакавіка 1917 г. звязаны з беларускім нацыянальна-адраджэнскім рухам. На правах сябра ўваходзіў у склад Беларускага нацыянальнага камітэта (сакавік 1917 г.). Быў звязаны з групоўкай З.Жылуновіча. З лістапада 1917 г. абраны старшынёй Беларускага абласнога камітэта пры Усерасійскім савеце сялянскіх дэпутатаў. Адзін з арганізатараў І Усебеларускага з'езда. З лютага 1918 г. працаваў у Беларускім нацыянальным камісарыяце. Падтрымліваў ідэю склікання II Усебеларускага з'езда на агульнадэмакратычных прынцыпах. Скончыў Петраградскую сельскагаспадарчую акадэмію (1922). Займаўся педагагічнай і навуковай дзейнасцю ў вышэйшых навучальных установах Петраграда. Падтрымліваў сувязь з Асацыяцыяй беларускіх студэнтаў ВНУ і з Беларускім студэнцкім зямляцтвам. З 1929 г. узначальваў Беларускае навуковае таварыства ў Ленінградзе. Быў арыштаваны савецкімі ўладамі (лістапад 1938 — красавік 1939 г.). У гады Другой сусветнай вайны знаходзіўся ў Ленінградзе. Аўтар манаграфічных прац і даследаванняў па эканамічнай геаграфіі, гісторыі і культуры Беларусі («Аграрный вопрос и политические партии в России». Пг., 1917. Ч. I; «Классовая, национальная и религиозная борьба в Белоруссии». М., 1918 (на бел. мове выйшла ў 1921 г. у Вільні); «Белорусский вопрос». Пг., 1919; «Из истории общественных, национальных и революционных движений белорусов. Ч. 2. История возникновения и деятельность организаций. Вып. 1. Белорусский областной комитет»; «I Всебелорусский съезд». М., 1918 і інш.).

БЕЛОРУССКИЙ ВОПРОС
(Фрагмент)

Перед нашими глазами происходит еще одно чудо в ряду чудес, которыми окружило себя Белорусское племя. Белорусы национально возрождаются... Белорусы культурно самоопределяются... Белорусы требуют себе места и голоса на сцене международной политики... Все это — чудеса, о которых 20 лет тому назад никто не знал и не помышлял. Те-

секция слишком запоздала с посылкой партийных работников на места, тогда как литовская и другие секции успели уже создать свою Красную Армию, сильные организации и т. д.

Первый докладчик по национальному вопросу тов. Нецецкий, давая свое заключение и подводя резюме, говорит, что он хотел выяснить на этой конференции взгляды различных секций и, базируясь на них, подготовить почву для съезда всех белорусских коммунистических объединений. Мы являемся сынами своего народа, поставленного в угнетенное положение. И мы должны спасти его от порабощения, а с другой стороны, от невежества тьмы. Какие же пути должны быть для этого? Мы представляем здесь из себя сливки белорусского народа, его цвет. И если это подразумевали под Облискомзапом, то об этом ничего не говорит сам белорусский народ. Наша задача взбудоражить этот застоявшийся омут и доказать, что и Белоруссия как живая нация имеет право на жизнь. Поэтому, не предрешая вопроса устройства Белоруссии, мы должны все-таки сказать, что из себя представляет Белоруссия. В силу ее этнографического и экономического положения говорить о самостоятельности не приходится, так как Белоруссия не имеет открытого выхода к морю и со всех сторон окружена государствами, сталкивающимися с ее интересами. Придется или войти в соглашение или какимлибо другим путем добиться отдушины. С политической стороны Белоруссия не имеет должной возмужалости. Но для нас, коммунистов, теперь этих преград не должно существовать, так как теперь не те условия, какие были раньше, а если они есть, то мы можем быть вполне уверенными, что придет девятый вал и смоет их. Нам нужно прилагать все усилия к тому, чтобы работать на общее благо и вместе с тем освободить белорусский народ от вековых предрассудков и невежества. Вожди пролетариата, всего несколько человек, сумели сделать психологические переворот и сдвиг в народных массах России, — почему же не сумеем сделать этого мы по отношению к Белоруссии? Нам необходимо заявить, что, являясь работниками и поборниками интернационала, мы в то же время являемся представителями определенного народа. Мы будем работать на платформе: «Советская власть да здравствует на Белоруссии!»

Внесено и принято предложение приступить к обсуждению вопроса о политическом положении на Белоруссии и взаимоотношениях между политическими партиями, а затем уже резолюцию вынести по обоим вопросам.[...]

1918

Яўсей КАНЧАР
(1882—1979)

Вучоны ў галіне эканамічнай геаграфіі, гісторык, публіцыст, культурны, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Сяўкі на Гомельшчыне. Пасля заканчэння Мар'інагорскага земляробчага вучылішча выехаў у Тыфліс (1902). Быў арыштаваны царскімі ўладамі за рэвалюцыйную дзейнасць (1906). Апраўданы судом (1908). З 1910 г. у Пецярбургу. Вучыўся на Вышэйшых сельскагаспадарчых курсах. З сакавіка 1917 г. звязаны з беларускім нацыянальна-адраджэнскім рухам. На правах сябра ўваходзіў у склад Беларускага нацыянальнага камітэта (сакавік 1917 г.). Быў звязаны з групоўкай З.Жылуновіча. З лістапада 1917 г. абраны старшынёй Беларускага абласнога камітэта пры Усерасійскім савеце сялянскіх дэпутатаў. Адзін з арганізатараў I Усебеларускага з'езда. З лютага 1918 г. працаваў у Беларускім нацыянальным камісарыяце. Падтрымліваў ідэю склікання II Усебеларускага з'езда на агульнадэмакратычных прынцыпах. Скончыў Петраградскую сельскагаспадарчую акадэмію (1922). Займаўся педагагічнай і навуковай дзейнасцю ў вышэйшых навучальных установах Петраграда. Падтрымліваў сувязь з Асацыяцыяй беларускіх студэнтаў ВНУ і з Беларускім студэнцкім зямляцтвам. З 1929 г. узначальваў Беларускае навуковае таварыства ў Ленінградзе. Быў арыштаваны савецкімі ўладамі (лістапад 1938 — красавік 1939 г.). У гады Другой сусветнай вайны знаходзіўся ў Ленінградзе. Аўтар манаграфічных прац і даследаванняў па эканамічнай геаграфіі, гісторыі і культуры Беларусі («Аграрный вопрос и политические партии в России». Пг., 1917. Ч. I; «Классовая, национальная и религиозная борьба в Белоруссии». М., 1918 (на бел. мове выйшла ў 1921 г. у Вільні); «Белорусский вопрос». Пг., 1919; «Из истории общественных, национальных и революционных движений белорусов. Ч. 2. История возникновения и деятельность организаций. Вып. 1. Белорусский областной комитет»; «I Всебелорусский съезд». М., 1918 і інш.).

БЕЛОРУССКИЙ ВОПРОС
(Фрагмент)

Перед нашими глазами происходит еще одно чудо в ряду чудес, которыми окружило себя Белорусское племя. Белорусы национально возрождаются... Белорусы культурно самоопределяются... Белорусы требуют себе места и голоса на сцене международной политики... Все это — чудеса, о которых 20 лет тому назад никто не знал и не помышлял. Те-

перь на глазах современника происходит еще одно чудо — возрождается литературный белорусский язык, — белорусы вступают на арену мировой поэзии и литературы... Белорусы для приложения своего языка открывают школы и театры...

Неудивительно, что окружающие белорусов народы, так или иначе заинтересованные в белорусах как в человеческом материале и в белорусской территории как в колонизационной ценности, чутко следят за этими социальными чудесами XX века. Одни из них сочувствуют этому возрождению, другие способствуют, третьи не сочувствуют и даже препятствуют. То же мы видим со стороны целого ряда политических, социалистических и национальных партий.

Но не об этом я хочу говорить здесь.

Среди белорусов существует несколько точек зрения на детали белорусского возрождения. Но уже нет ни одного белоруса, если он таковым себя числит, который бы не признавал Белорусского вопроса в целом и избегал бы работать над улучшением этого вопроса. Зато такая частность, как выработка литературного белорусского языка, вызывает много споров и имеет своих ярых противников и защитников.

Я хочу быть откровенным и высказать по этому поводу мои сокровенные мысли.

Всматриваясь не в политические, а в этнографические ориентации белорусов, я вижу, что одни из них воспитаны на великорусской культуре, а другие — на польской. Соседние культуры малорусская и литовская слишком слабы, и они не имели подобного влияния на белорусов. Результатом такого воспитания является шатание белорусов в области искания языка как средства выражения своей национальной мощи.

Ополячившиеся белорусы определенно имеют западнический уклон. Их интеллигенция, мещане, рабочие — говорят на польском языке, одни — на литературном, другие — на разговорном народном. Только в крестьянских массах встречаются корни белорусского говора, но эти корни затушевываются наиболее употребительным польским языком.

Обрусевшие белорусы определенно имеют восточный уклон. Они говорят на русском языке, при этом интеллигенция говорит или на чистом языке литературном, или на языке разговорном, в котором немало остается еще народных белорусских наслоений; крестьянство говорит на народном разговорном белорусском языке, но с большой примесью великорусского языка.

При таких условиях нетрудно понять, почему нарождающийся белорусский литературный язык вызывает споры среди самых разнообразных слоев белорусского общества.

Интеллигенция, усвоившая с польским или великорусским языком польскую или великорусскую культуру, не может всецело отрешиться от этого языка и культуры, чтобы перенестись к языку белорусскому, а вместе с тем и к той идеологии, которая лежит в основе творчества бе-

лорусских писателей. Когда я изучаю немецкий, французский, английский язык, то я преследую этим троякую цель: как ученый в широком смысле я постигаю науку, изложенную и разработанную на этих языках, как социолог я через язык и литературу на этом языке познаю дух создавшего их народа, как обыкновенный гражданин и техник я через язык и литературу нахожу для себя средства, удовлетворяющие мои жизненные потребности. Но спрашивается, если я, ополячившийся или обрусевший белорус, усвоивший польский или великорусский язык, подхожу к изучению и выработке белорусского языка, — какие цели преследую я? Белорусский язык беден, он не имеет приложения в науках, литература на этом языке слаба, она еще не отразила великого духа белорусского народа. Естественно, что ополячившаяся или обрусевшая белорусская интеллигенция смотрит на белорусский литературный язык как на что-то весьма искусственное, оторванное от жизни.

Крестьянство и рабочие, усвоившие разговорный язык польский или великорусский, но научившиеся читать и писать на одном из этих языков, легче воспринимают написанное на этих языках, чем на языке литературном белорусском. Представьте себе мое положение как простого крестьянина или рабочего. Я живу не наукою, не приложением тех технических навыков, которые изложены в литературе... нет. Я только интересуюсь тем, что совершается вокруг меня на свете, и мне нужно быстро и легко уловить частности совершающихся событий. И своим знанием языка я пользуюсь как орудием, чтобы удовлетворить своим скромным желаниям. Получив газеты на польском, русском, украинском, немецком, французском и др. литературных языках, я прочту из них ту, которая написана понятным для меня языком. Естественно, что крестьяне в деревнях, получая литературу на русском, польском и белорусском языках, берут из нее ту, которая им наиболее понятна. Они внимательно, с любопытством, с подозрением смотрят на ту из них, которая написана на белорусском языке. Ополячившиеся в этом языке склонны увидеть новое средство перетяжки их к великорусской культуре, обрусевшие, наоборот, склонны заподозрить в языке новое средство полонизации... Если у масс имеются свои вожди, которым они слепо верят и повинуются и которые на белорусский язык имеют свою предвзятую точку зрения, то не исключена травля этого языка и полное непризнание его массами, как *шлифованного родного языка*...

Группа интеллигенции, которая прилагает все меры к выработке литературного белорусского языка, на своем пути встретила много неприятностей. Нужда и горе людей цементируют, спаивают, а это вызывает реакцию у других людей, которые не хотели бы видеть перед собою лишнюю организованную силу.

И мы видим, что пионеры белорусского литературного языка являются группой спаянной, сцементированной, что придает ей силу и веру в борьбе за свои идеи и что неприятно отражается на той части бело-

русского общества, которая не хотела бы видеть перед собою белорусского языка и белорусской литературы. Пионеры белорусского литературного языка создают историческую эпоху: они создают газеты, журналы, массового читателя, школу, театр, трибуну.

Группа деятелей в Минске и Вильне* стремится создать белорусскую государственность, чтобы белорусский литературный язык сделать языком государственным, обязательным для всех белорусов и белорусских меньшинств.

Группа деятелей в Москве и Петрограде* стремится предотвратить образование буржуазной белорусской государственности, но для белорусского языка требует условий его свободного развития и приложения в революционной пролетарской культуре.

Очевидно, что с белорусским языком, как со всяким языком, связывается определенная группа поколений, что с ним связано не только узко национальное, но и революционное, интернациональное движение групп данного поколения. И если это так, то с белорусским языком, как со средством выражения известного духа, идеи той или иной группы белорусского народа, бороться трудно, бесцельно, я бы сказал, вредно и стыдно.

Если белорусский литературный язык имеет под собою базу, он не может быть подавлен, он не умрет, он будет развиваться, распространяться, спаивать людей между собою и давать им все новый и новый материал для переживаний и творчества. Если, наоборот, он искусственен, беспочвен, — он сам собою зачахнет и забудется, как все ненужное и лишнее в жизни народа. Но это будет естественная, законная смерть, которая не вызовет мученичества, с одной стороны, и жестокости насилия — с другой.

Обратимся к анализу процесса выработки белорусского литературного языка, к тем побудительным причинам, которые лежат в основе этого процесса, к возможным перспективам будущего этого процесса.

Язык народа, это — не только зеркало, в котором отражается дух народа, но и средство совершенствования этого народа. Если мы возьмем язык еврейский, польский, русский, немецкий, французский, английский, мы увидим, что в этом языке отразилась вся культура данного народа, что этот язык служит средством развития науки, искусства, гуманизма, общечеловечности народа. Все то, что дает язык, усваивается и переживается народом, — то передается языку для дальнейшего процесса искания и творчества. В этом заключается бесконечная цепь совершенствования народа. Но народ — не есть однообразная в идейном отношении масса, он — конгломерат, обнимающий собою партии, группы, классы, преследующие разные национальные и мировые цели.

---

* Речь идет о моменте до воссоединения Белоруссии после уничтожения Брестского договора

Следовательно, язык служит отражением и средством совершенствования этих особенностей нации. И чем развитее народ и его конгломератные части, тем совершеннее язык, и, наоборот, чем совершеннее язык, тем легче и скорее народ и его конгломератные части ведут борьбу за свое существование. Если в Германии развита техника, капитализм, если во Франции развит гуманизм, если в Англии развито право, если в еврейском экстерриториальном народе развиты посреднические навыки, то в этом является причиной не одна нация как естественно-историческая категория, но также и язык этой нации, который на всяком месте служил для нее путеводной звездой.

У белоруса есть народный и литературный язык. Первый изобилует наслоением по преимуществу великорусского (восток) и польского (запад) языков. Второй, не скрою, значительно искусственен и с трудом воспринимается массами, он — продукт недавнего происхождения, он только рождается, его детские силы мы ощущаем на каждом слове, на каждой строке. Народный язык служит отражением народного духа, его естественно-исторических дарований и богатств, но он не дает философии, науки, искусства, технических знаний, в которых так нуждается нация. Литературный язык — слабый, он не имеет массового читателя, и точно так же он не дает науки и технических знаний, потому что этим не занимался. Его изящная литература пока вложена в стихи, но он не дал еще выдающихся литераторов, историков, романистов, драматургов, которые бы оказали влияние на последующие поколения и отразились в последующем ходе белорусской культуры. Вот трагизм белорусского языка!..

В то же время мы видим, что переход от белорусского народного языка к языкам польскому, русскому, украинскому и друг., как переход, не имеющий под собою глубокой естественной связи, болезненно отражается на отсталости белорусского народа. Если белорусы в ходе истории отстали, если они не могли до сих пор занять почетное место среди других культурных народов, то в этом виновато не племя как естественно-историческая категория, но то сложное положение, в которое был поставлен белорусский народ всей предшествующей историей, виновато отсутствие своего великого литературного языка как естественно выкристаллизовавшейся творческой силы и шатание белорусов в поисках языка польского, русского, украинского, даже мирового... Отклонение белорусов от этих языков и поиски литературного белорусского языка вызывает новую реакцию, которая, быть может, в будущем окупится новыми ценностями, а пока губительно отзывается на совершенствовании того литературного языка, который принимается известной частью белорусов как исходный язык для дальнейшего творчества и преуспевания.

Мне остается сказать несколько слов о будущем белорусского литературного языка. Для меня ясно одно, что выявление белорусского язы-

ка представляет собою такой исторический процесс, который диктуется волей идеалистов с одной стороны, и реальной политикой рационалистов — с другой. И так как ни та, ни другая категория людей в ходе белорусской истории не может умереть, то белорусский язык будет развиваться, шириться и завоевывать себе место в доме, в школе, в театре, на трибуне, в государственных учреждениях. Ход его развития будет замедляться, когда на его пути встанет история или когда его выразители будут сходить со сцены. Но этот ход получит новый толчок, лишь только история потребует от языка нового служения своему народу. Язык белорусский может стать великим языком, лишь только белорусское племя даст своего Гоголя, Достоевского, Толстого, Гюи де Мопассана, Шекспира и т. п. выразителей духа своего народа и своей исторической эпохи.

И напрасно антагонисты белорусского языка нападают на него и склонны поставить на пути его развития новые рогатки. Таким способом не убережешь белорусский народ от отсталости и не убьешь идеи, которая управляется естественно-историческими и социальными законами развития. Напротив, все средства, все силы, все ценности необходимо использовать для того, чтобы помочь белорусскому народу найти самого себя, развить интеллектуальные особенности и влиться в мировую семью равным среди равных и свободным среди свободных.

1918

Аляксандр БУРБІС
(1885—1922)

Эканаміст, гісторык, рэжысёр, акцёр, культурны і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў Вільні. Вучыўся ў Віленскай гімназіі. Адзін з ініцыятараў стварэння Беларускай сацыялістычнай грамады. Уваходзіў у яе кіруючыя органы. Арганізатар забастовак рабочых-сталяроў у Мінску і на Наваградчыне. За рэвалюцыйную дзейнасць быў арыштаваны царскімі ўладамі. У 1906—1909 гг. вязень мінскай турмы. Адзін са стваральнікаў беларускага прафесійнага тэатра. Арганізоўваў драматычныя гурткі, праводзіў беларускія вечарыны. Прымаў удзел у беларускім нацыянальна-вызваленчым руху. З 1915 г. у Маскве. Консул Беларускай Народнай Рэспублікі у Маскве (1918). З 1919 г. — дзеяч беларускага нацыянал-камунізму, яго ідэолаг і практык. Сябра камуністычнай партыі з 1921 г. У 1919—1922 гг. займаў дзяржаўныя і партыйныя пасады ў кіраўніцтве БССР. У сваёй палітычнай і грамадскай дзейнасці стаяў на пазіцыях кансалідацыі ўсіх грамадска-палітычных партый і арганізацый беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху. Аўтар навуковай манаграфіі «Кароткі нарыс па эканамічнай геаграфіі Беларусі». Даследаваў гісторыю рэвалюцыйнага руху на Беларусі.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

В настоящий момент, когда мы подошли к мирному строительству Белорусской Советской Республики и имея в виду необходимость устранения при этом строительстве ошибок, имевших место в прошлом, мы, белорусские коммунисты, считаем своим долгом возбудить перед ЦК РКП вопрос о коммунистической работе в Белоруссии в связи с недочетами в прошлом.

Принимая во внимание, что Белоруссия в границах, указанных в приложении, представляет особый производственно-хозяйственный район по сравнению с Россией, и считаясь с тем, что в настоящий политический момент, когда ведутся мирные переговоры с буржуазной Польшей, которой отторгается значительная территория с белорусским населением (части Минской, Виленской и Гродненской губерний), следует признать, что существование образцовой Белорусской Советской Республики в ее экономических границах (этнографическая граница совпадает с экономической) имеет большое демонстративно-политическое значение. Только таким путем будут устранены упреки по адресу Советской России со стороны Польши в насильственной русификации

Белоруссии, а также интриги белорусских националистов и социал-патриотов. В белорусских народных массах укрепится признательность к советской власти как к своей власти, в среде же белорусов, подпавших под власть буржуазной Польши, существование образцовой Белорусской Советской Республики увеличит тягу к нам и еще более увеличит вражду к буржуазному строю Польши.

Кроме того, вполне очевидно громадное значение образцовой Советской Белорусской Республики как более всего выдвинутого на Запад форпоста мирной социальной революции.

Обращаясь к прошлому, следует сказать, что Западный фронт, разорявший с начала империалистической войны по настоящее время Белоруссию, после Октябрьской революции подарил краю власть из пришлого элемента, связанного до того только с армиями фронта (Мясников, Кнорин, Ландер, Пикель, Рейнгольд и т.п.). Незнакомство с прошлым края и непонимание белорусского движения, даже некоторая заинтересованность кое-кого из этого элемента в сохранении власти за собою, полная разобщенность с трудящимися массами края, отсутствие широкой партийной работы — таковы особенности прошлой политики работы комиссаров бывшей Западной области. Отсюда разгон Всебелорусского съезда (в 1917 г.), антибелорусская политика, ложная информация, отсюда же и ошибки Центральной Советской власти. Злоупотребили даже неоднократно революционным аппаратом — аппаратом Чрезвычайной комиссии. После эвакуации из Минска в 1918 г. Облискомзап продолжал ту же политику в Смоленске.

Далее. Белорусский Национальный Комиссариат в Москве держался подчас в опальном, не жизнедеятельном состоянии, вследствие чего и не смог сыграть положенной роли.

После освобождения Белоруссии из-под немецкой оккупации в 1918 г. политика, враждебная всему белорусскому, продолжается. После образования Литовско-Белорусской Республики в связи с конфликтом с коммунистами Литвы и при столкновении с директивами Центра, осуществляемыми тов. Иоффе, Облискомзап распадается.

Пришедшие на смену Облкомзапу литовские коммунисты белорусскую работу отодвигают на задний план или от нее отделываются. Отдел агитации и пропаганды Лит.-Бел. при ЦК РКП в Москве желающим ехать в Белоруссию белорусским коммунистам смеет заявить, например, что не направит их туда, так как они белорусы, а не литовцы.

Выше характеризованное положение не изменилось и по настоящее время. Вся прошлая политика в Белоруссии и анемичность ее в последнее время в интересах социальной революции должна быть изменена, иначе мы рискуем, во-первых, оттолкнуть от себя надолго белорусскую революционную демократию, что было бы в интересах польских империалистов, а во-вторых, повредит делу социальной революции в Белоруссии и на Западе, задерживая революционное развитие Белорусских трудящихся и особенно крестьян.

Советская Социалистическая Республика Белоруссия в настоящее время состоит только из 6-ти уездов Минской губ. Организация на этой территории немыслима во всех отношениях, а потому мы должны расширить ее границы на восток за счет земель, которые вместе с уездами Минской губернии составляют единый производственно-хозяйственный и этнографический белорусский организм, т.е. следует к ССР Белоруссии присоединить, безусловно, Витебскую губ., Гомельскую губ., уезды бывшей Могилевской губ., присоединенные к Смоленской губернии, а из Смоленской губ., безусловно, районы Красненский и Поречский.

Все эти губернии и уезды представляют единый экономический организм, в отличие от России тут не общинное, а подворное землевладение, разница в севообороте, травосеянии, сильно развитая мелкая торговля, ремесленная промышленность и т.п. (подробнее об этом говорится в приложении).

Кроме того, необходимо ясное и откровенное установление взаимоотношений Белоруссии к РСФСР, имея в виду при этом единый хозяйственный план всей РСФСР.

Необходимо мобилизовать для работы в Белоруссию белорусских политических работников-коммунистов, знакомых с краем и искусственно рассеянных по всей России. Рассеянность местных сил, между прочим, сказалась при организации теперь советской власти в Белоруссии — не оказалось на месте необходимых кандидатур на ответственные посты и, естественно, у власти очутились те же почти наезжие коммунисты, как их называет белорусский люд, что и раньше.

Точно так же кроме белорусов-коммунистов нужно привлечь к работе подходящих специалистов разных специальностей, особенно в области земледелия, знакомых с белорусскими условиями.

В настоящем нами затронуто только самое важное и только то, без чего нельзя даже и думать об организации образцовой Советской Социалистической Республики Белоруссии и завоевании ее для диктатуры пролетариата.

Нужно немедленно приступить к залечиванию ран, нанесенных Белоруссии, белорусскому коммунизму. При работе этой необходимо только знание этого края, и он, безусловно, станет образцовой Советской Социалистической Республикой.

Мы считаем своим долгом использовать все легальные пути внутри РКП в борьбе за попираемые национальные права белорусского трудового народа и белорусских коммунистов и рассчитываем в этой борьбе на действительную поддержку ЦК РКП.

Мы верим в торжество интернациональных принципов коммунизма в белорусском вопросе.

По полномочию группы ответственных белорусских коммунистов.

Ал.Бурбис.

1921

Усевалад ІГНАТОЎСКІ
(1881—1931)

Гісторык, адзін з заснавальнікаў беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Такары былога Брэсцкага павета. Скончыў Юр'еўскі універсітэт (1911). Займаўся выкладчыцкай дзейнасцю ў Вільні і Мінску (1912—1919). Адзін з арганізатараў і заснавальнікаў культурна-асветнай суполкі «Наш край» (1915), пераўтворанай у 1917 г. у эсэраўскую палітычную групоўку «Маладая Беларусь». Уваходзіў у склад кіраўніцтва вядучых беларускіх партый і арганізацый Беларускай сацыялістычнай грамады і Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Старшыня педагагічнага савета Мінскага настаўніцкага інстытута (з сакавіка 1918 г.). Ініцыятар і стваральнік Беларускай камуністычнай арганізацыі. Ідэолаг і практык беларускага нацыянал-камунізму. З 1920 г. — сябра РКП(б). У 1920—1930 гг. знаходзіўся на высокіх службовых пасадах у дзяржаўных і партыйных органах Савецкай Беларусі. Плённа займаўся навуковай і выкладчыцкай дзейнасцю. Са снежня 1928 г. — прэзідэнт Беларускай акадэміі навук, дырэктар Інстытута гісторыі. Распрацоўваў канцэпцыю беларускай нацыянальнай гісторыі. Аўтар некалькіх дзесяткаў навуковых прац і даследаванняў па гісторыі Беларусі. У сувязі з рэпрэсіямі і масавым тэрорам савецкіх улад супраць беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі абвінавачаны ў «нацыянал-дэмакратызме». Звольнены з пасады прэзідэнта БАН (1930). Выключаны з партыі. Па справе «Саюза вызвалення Беларусі» выклікаўся на допыты. У пратэсце супраць надуманых абвінавачанняў скончыў жыццё самагубствам. У 1937 г. савецкія ўлады рэпрэсіравалі сям'ю У.Ігнатоўскага: жонку асудзілі на 8 гадоў канцэнтрацыйных лагераў, сыноў Юрыя і Валянціна расстралялі.

КАРОТКІ НАРЫС ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

(Фрагмент)

Звыклі мы ў ранейшыя часы да вялікіх абшараў, да вялікіх цыфраў. Дзеля гэтага звыклі мы лічыць нашу бацькаўшчыну зусім невялікаю і няпрыметнаю па абшары яе тэрыторыі і па ліку яе насельнікаў. Пэўна, можа, так яно і будзе, калі мы параўнаем Беларусь з так званымі «вялікімі» дзяржавамі, як, напрыклад, Вялікабрытанія, Нямеччына, Францыя з колёніямі, Кітай, былая Расія і г.д. Але будзе ня так, калі параўнаем Беларусь з такімі невялікімі дзяржавамі, як, напрыклад, Швейцарыя, Данія, Бэльгія, Голяндыя, Літва, Латвія, Эстонія і г.д.

Пры апошнім параўнаньні мы бачым, што ня так ужо малая наша Беларусь. Выстарчыць гэтае зямелькі да таго, каб можна было добра

жыць, толькі б ніхто не руйнаваў гэтай тэрыторыі і не грабаваў сваёю эксплёатацыяй яе пролетарска-сялянскіх мас.

Беларусь даўно ўжо ня мела свайго агульнага палітычнага цэнтру; сучасная Савецкая Беларусь ня ўключае ў свой склад усёй этнографічнай Беларусі. Дзякуючы гэтаму даволі цяжка вызначыць велічыню тэрыторыі Беларусі. Мы папрабуем вызначыць тэрыторыю Беларусі паводле этнографічна-экономічных прымет. Пры такім падходзе да справы мы бачым, што Беларусь складаюць старыя губэрні — Менская, Магілёўская і Горадзенская, узятыя амаль што цалкам; Віцебская ў пераважнай большасьці свае тэрыторыі; Смаленская і Чарнігаўская некаторымі асобнымі паветамі. Ёсьць моцна русыфікаваны беларускі этнографічны тып у суседніх губэрнях — Цьверскай, Пскоўскай і Арлоўскай. Наогул, Беларусь разьляглася ў басэйне верхняга Дняпра, пачынаючы з Прыпяці і Дзясны, і ў басэйне рэк Нёмана і Заходняй Дзьвіны. Уся тэрыторыя этнографічнай Беларусі даходзіць амаль што да 300 тысяч квадр. кілёмэтраў. Што датыча ліку насяленьня на гэтай тэрыторыі, то ён вылічаецца рознымі лічбамі, сярэдняю з якіх можа быць прынята лічба ў 10 мільёнаў.

Прырода Беларусі даволі багатая, з харошым, удзячным для ральніцтва кліматам, але няма тут высокіх гор і глыбокіх прорваў. Куды ні глянь, ляжыць перад табою амаль што аднастайная раўніна, сярэдняя частка якой пакрыта сенажацямі, лясамі, пушчамі і вялікай сілай вазёр і балот.

Рэдка калі ў часы свайго мінулага жыцьця бачыла Беларусь супакой. Знаходзячыся ў сярэдзіне Эўропы, яна была тым месцам, дзе стыкаліся экономічныя інтарэсы Захаду і Усходу. Тут вельмі часта адбываліся вялікія войны. Беларусь заліта крывёю і ўсыпана касьцьмі ня толькі яе насельнікаў, але і другіх народаў Эўропы і Азіі. Курганы, якія раскіданы па ўсёй Беларусі, сьведчаць і гавораць маўчком аб тым, што калісь тут было. Цяжкае, гаротнае мінулае нашай старонкі як бы налажыла на яе твар сваю пячатку, спавіло яе горам і пакутаю. Над краем як бы вісьне векавечная скарга на цяжкую долю і вісьне ціхі смутак. Вось як беларускі пясьняр, сын сваёй зямелькі і народу, Якуб Колас пяе ў адным з сваіх твораў пра Беларусь.

Вісьне скарга уздоўж Нёмна,
Беларусі сына,
Як ты бедна, як ты цёмна,
Родная краіна.

Зьбіты ў кучы твае вёскі,
У зямлю стрэхі ўходзяць;
Нуднай песьні адгалоскі
Лес, курганы родзяць...

Усё ў табе, мой родны краю,
Усё спавіта горам:

І той вецер, што дзьме з гаю,
Што шуміць над борам;

Тая песьня, што на полі
Жнеі засьпяваюць;
Тыя думкі, што да болю
Сэрца калыхаюць.

На тэрыторыі гэтай, спавітай горам, пакрытай курганамі-магільнікамі, жывуць насельнікі, каторыя дзеляцца на некалькі этнографічных тыпаў. Каля 20 проц. насяленьня складаюць вялікарусы, еўрэі, палякі, літоўцы, цыганы і інш. народы, каторыя, такім спосабам, зьяўляюцца меншасьцю ў краі. Этнографічнаю большасьцю тэрыторыі ў ліку 80 проц. зьяўляюцца беларусы, галіна ўсходнеславянскага, ці руска-этнографічнага, тыпу. Часта толькі па адным абліччы можна адрозьніць беларуса ад двух яго этнографічных сваякоў — вялікаруса і ўкраінца. Найчасьцей беларус росту невялікага, сярэдняга, крыху пахілага складу. Калі глядзіш на яго, то здаецца, што на сваіх сагнутых плячох нясе ён увесь цяжар свайго мінулага і сучаснага жыцьця. Твар беларуса даволі выразны, у ім ёсьць нейкая мяккасьць, каторая залежыць як ад мімічнага складу твару, так і ад спакойна-ласкавага погляду вачэй.

Калі параўнаць беларуса з вялікарусам ці ўкраінцам, то выйдзе, што ён ёсьць прадстаўнік самага чыстага этнографічнага тыпу ўсходнеславянскага рускага племя. Гэта аб'ясьняецца абставінамі яго папярэдняга гістарычнага жыцьця.

З гісторыі Беларусі мы бачым, што беларускае племя праз увесь час свайго мінулага жыцьця ня зьлівалася з народнасьцямі другіх рас. Ня так было з вялікарусамі і ўкраінцамі: яны жылі пры такіх умовах, што ім немагчыма было зьберагчы свой старажытны этнографічны тып. Турка-мангольскія пляменьні праз некалькі вякоў ішлі праз паўднёвыя стэпы, у вялікім ліку аставаліся там і рабілі паходы як на паўднёвую, так і паўночна-ўсходнюю Русь. Многа вякоў і ўкраінцы і вялікарусы пражылі пад турка-мангольскім панаваньнем і іх этнографічным уплывам. На поўначы і на паўночным усходзе рускія пляменьні ў сваім расьсяленьні спаткаліся з фіна-манголамі. Вялікарускія пляменьні зьліваліся з фінамі і русыфікавалі іх. Гэтая гістарычная зьява цягнецца аж да нашага часу. Пэўна, што сумеснае згоднае жыцьцё з фіна-манголамі і русыфікацыя іх мелі свой адваротны бок, г.зн. этнографічны ўплыў фінаў на вялікарусаў. Што датычыць да беларусаў, то мы ведаем, што турка-мангольская лявіна да іх не дакацілася, а фіна-мангольскія пляменьні ня былі іх суседзямі. На беларусаў мог быць уплыў літоўскай і польскай крыві, і, пэўна, доўгае суседства і сужыцьцё з літвінамі зрабіла гэты ўплыў. Што датычыць да палякаў, то іх этнографічны ўплыў ня мог быць значным, бо палякі былі ў Беларусі вышэйшым, шляхоцкім станам. Тыя беларусы, якія зьліваліся з імі, былі прадстаўнікамі таксама шляхоцкага беларускага стану. З гісторыі нам вядома, што гэтыя беларусы адышлі ад свайго народу і сталі палякамі. Што датычыць да шырокіх мас белару-

саў, то польскага ўплыву тут не магло быць: паміж панам-палякам і мужыком-беларусам была глыбокая социяльная прорва. З усяго вышэйпаданага мы бачым, што этнографічнага ўплыву мангольскай расы на беларуса ня было. Калі і прызнаць этнографічны ўплыў літоўскі і польскі, то гэты ўплыў быў невялікі; апроч таго, літвіны — такія ж арыйцы, як і беларусы, а палякі — славяне, толькі заходняй галіны.

Клімат Беларусі вельмі вільготны. Лясы і балоты трымаюць гэтую вільгаць. Вільгаць тэрыторыі і вялікая плошча, занятая балотамі, доўгі час лічылася вельмі шкадлівымі недахватамі краю. Але з гэтым можна згадзіцца толькі часткаю. Справа ў тым, што багацьце вільгаці бароніць тэрыторыю ад засухі, і на Беларусі немагчымы такія неўраджаі, як, напрыклад, на паўднёвым усходзе Расіі. З другога боку, калі гаварыць аб культурных магчымасьцях, аб магчымасьцях мэліорацыі, то трэба заўважыць, што асушыць куды лягчэй, чым абводніць, увільгоціць. Такім спосабам, для падняцьця культуры Беларусі ня прыдзецца траціць столькі сіл і коштаў, як краём з контынэнтальным кліматам.

Тэрыторыя Беларусі ня можа пахваліцца добраю глебаю: зямелька Беларусі, за выключэньнем некаторых паветаў, малаўрадлівая. Найбольш пашыранымі грунтамі зьяўляюцца суглінкі і супяскі. Суглінак спатыкаецца ў паўночнай часьці Магілёўшчыны і Віленшчыны і ў паўночна-заходняй часьці Горадзеншчыны. Супескавы грунт бяднейшы за сугліністы і дае меншыя ўраджаі. Супясковае глебы на Беларусі больш, чым сугліністае: яна спатыкаецца амаль па ўсёй Беларусі. Шмат ёсьць на Беларусі і пяскоў, асабліва каля вялікіх рэк. Найбольш пяскоў знаходзіцца ў паўднёвай Беларусі. Спатыкаюцца ў нас і падзолы, якія па сваёй ураджайнасьці стаяць яшчэ ніжэй ад пясковых глеб. Найчасьцей яны пападаюцца ў паўночнай Беларусі, напрыклад, у старых Полацкім і Вялікім паветах на Віцебшчыне. Самай ураджайнае глебай на Беларусі зьяўляецца глiністая, якая складаецца з 40 проц. пяскоў і 60 проц. гліны. Глiністых грунтоў найбольш спатыкаецца ў паветах Слуцкім, Навагрaдзкім, Менскім і Нэвельскім.

Шмат трэба ўлажыць у зямлю, каб дала яна кавалак хлеба. І беларус шчыра працуе. Нягледзячы на невялікі ўзрост і пахілы склад, ён вытрыманы працаўнік. Гэта добра ведаюць усе, хто наймае на земляныя работы; добра ведае Амэрыка, бяручы з Беларусі работніка на цяжкую чорную працу. Найбольш прывязан сучасны нам беларус да ральніцтва. Ён, як кажа пясьняр Янка Купала, «пан сахі і касы». І толькі тады, калі няма ў беларуса гэтага панства, ён ідзе на другія работы.

Як і ўсе тэрыторыі, Беларусь мела сваё мінулае і павінна мець сваю гісторыю. Дагэтуль мала хто цікавіўся ёю, але рэволюцыйнае жыцьцё ўсё больш і больш прымушае нас ведаць гэтую гісторыю. Ужо недалёка той час, калі кожны грамадзянін Беларусі будзе ведаць гісторыю краю, бо без яе ён ня будзе сьвядомым грамадзянінам, ня будзе тварцом будучыны. Толькі гісторыя дае моцны грунт для політычна-социяльнай і культурнай творчасьці.

1926

Браніслаў ТАРАШКЕВІЧ
(1892—1938)

Настаўнік, філолаг, публіцыст, пісьменнік і перакладчык, культурны, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў засценку Мацюлішкі на Віленшчыне. Скончыў 2-ю Віленскую гімназію (1911) і гісторыка-філалагічны факультэт Петраградскага універсітэта (1916). На правах сябра ўваходзіў у Беларускую сацыялістычную грамаду (1911—1917). Адзін з кіраўнікоў Беларускай партыі сацыял-дэмакратаў (1918—1923). Распрацоўваў беларускую граматыку. Узначальваў культурна-асветны аддзел Белнацкама ў Петраградзе (1918). Пасля пераезду ў Мінск выкладаў беларускую і грэчаскую мовы ў настаўніцкім інстытуце (1918—1920). На пачатку 1919 г. быў арыштаваны бальшавіцкімі ўладамі. У 1920—1932 гг. браў чынны ўдзел у культурным і грамадска-палітычным жыцці Заходняй Беларусі. Пераклаў на беларускую мову «Іліяду» Гамера. Дырэктар Віленскай беларускай гімназіі (1921—1922). Адзін з арганізатараў Таварыства беларускай школы. У 1922 г. быў абраны паслом Сейма Польшчы. Прымаў непасрэдны ўдзел у стварэнні Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). З 1925 г. старшыня БСРГ і сябра Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі. Двойчы арыштоўваўся польскімі ўладамі (1927, 1931). У час зняволення пераклаў на беларускую мову «Пана Тадэвуша» А.Міцкевіча. У верасні 1933 г. па абмене палітычнымі вязнямі пераехаў у Савецкую Расію. Працаваў загадчыкам аддзела Польшчы і Прыбалтыкі ў Міжнародным аграрным інстытуце ў Маскве. Арыштаваны савецкімі ўладамі ў 1937 г. і як «агент польскага генштаба» прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Расстраляны.

З АПОШНЯГА СЛОВА Ў ВІЛЕНСКІМ АКРУГОВЫМ СУДЗЕ НАД ГРАМАДОЙ

(Фрагмент)

W pamiętnym dniu zimowym szedłem za trumną Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Gabriela Narutowicza i pytałem się w duchu: «Quo vadis, Polonia?» Była to chwila tragiczna i dla nas, posłów mniejszościowych, a tym bardziej dla mnie, gdyż ja specjalnie przyczyniłem się do wyboru tego Prezydenta. Głosowałem za nim w szczerym zamiarze współpracy z Polakami, a pracować chciałem w ramach państwowości polskiej, gdyż wobec stabilizacji politycznej Europy nadzieje na niezawisłość Białorusi były nikłe. Chciałem pracować legalnie, a jakież były skutki tej współpracy? Ręka człowieka nie zbrodniczego, lecz wprost zasugerowanego zamordowała Narutowicza. Jednakże wówczas powiedziałem sobie, iż pójdę nadal tą samą

drogą i namówiłem kluby poselskie ukraiński i białoruski, iżby głosowały za rządem Sikorskiego. Obiecano nam wówczas dużo, a nie dano nic. W ten sposób oderwaliśmy się niejako od swojego narodu, któremu nic dać nie mogliśmy. Skutkiem tego na Białorusi Zachodniej począł się szerzyć tzw. ruch dywersyjny, który dla Białorusinów był prostą drogą do anarchii. Powiedziałem wówczas sobie: «nie tędy droga». Chciałem wówczas pracować nie tylko w parlamencie, a w łączności ze społeczeństwem polskim w Towarzystwie Polsko-Białoruskim, lecz z tego nic nie wyszło, albowiem wpłynęło dużo listów z prowincji piętnujących ten krok, wobec stałej opozycji społeczeństwa do Rządu Polskiego. Wyszedłem wówczas z prezesury Białoruskiego Klubu Poselskiego i na moje miejsce wszedł Rahula. W 1924 roku jeździłem po wsiach i badałem nastroje ludności, skutkiem czego doszedłem do przekonania, iż opozycja nieodpowiedzialna do niczego nie doprowadzi. W 1924 roku rząd Grabskiego wydał tzw. Ustawy językowe. Ja wówczas z trybuny Sejmowej powiedziałem, że na podstawie tych ustaw szkół nie dostaniemy, lecz że będą one podstawą do masowego składania przez Białorusinów deklaracji dla utworzenia szkół białoruskich. Uważałem wówczas, iż na tle tej walki o szkołę można od dołu stworzyć z Białorusinów wielką siłę polityczną. Wiedziałem przy tym, iż PPS i Wyzwolenie podchodziły do ludności miejskiej i wiejskiej z hasłami na wskroś socjalnymi i lud szedł za tymi hasłami. Jako teoretyk marksista doszedłem do wniosku, iż dla tej organizacji należy stworzyć program i taktykę partii białoruskiej — tak powstała BWRH. Nie potrzeba szukać Judasza i 30 srebrników. Taktyka BWRH nie powstała pod presją Kominternu, a ja sam jeszcze wówczas nie znałem taktyki komunistycznej. Postawiłem hasło: «lud sam dla siebie», które oznaczało, iż sam lud tylko może zdobyć dla siebie prawo za pomocą siły. BWRH, zdaniem moim, musiała być organizacją obejmującą ruch nacjonalny i socjalny. Przypominam tu obecnym hymn Janki Kupały z «A chto tam idzie?». Geniusz ten przeczuł, iż lud musi dążyć do swych praw w wielkiej gromadzie. Białorusinów krzywdzili wszyscy i któż nauczył ich znosić krzywdę? Bieda, nieszczęście stworzyły Hromadę, a Hromada stworzyła Taraszkiewicza.

Program BWRH nie jest pożyczony od Kominternu, nie jest gramofonem uchwał KPZB, lecz programem empirycznym. Wszystkie hasła BWRH są w programach innych radykalnych partii. W programie BWRH mówi się o łączności ludów. Szczerze wierzę, że Europa stoi wobec dwóch alternatyw: kompletnej zagłady, lub sojuszu ludów. Ja osobiście chcę, by cywilizacja europejska nie zginęła i aby powstały Stany Zjednoczone Europy, sowieckie czy niesowieckie, gdyż formy i sowiety ulegają zmianie. Co się tyczy wywiadu ze mną w sprawie narodów, które zdobyły się na nową strukturę społeczną, to na rozprawie sądowej dowiedziałem się o tym wywiadzie po raz pierwszy, a gdyby nawet taki wywiad miał miejsce, to na podstawie interpretacji gramatycznej nie można robić z niego takich wywodów, jak to uczynił p. prokurator Rauze.

Kwestia reformy rolnej bez wykupu wydaje się nader często hasłem skrajnie demagogicznym. Ja osobiście uważam, iż większą demagogią są ciągłe debaty nad nie istniejącą reformą rolną, której każdy obawia się, lub czeka na takową. Gdyby taką reformę rolną przeprowadzono, obszarnicy już by się jej nie obawiali, a włościanie zrozumieliby, iż na podstawie tej reformy nasycić się ziemią nie mogą i podnieśliby poziom kultury rolnej. Przy tym nadmieniam, iż bez tego hasła iść do naszego ludu nie można.

Co się tyczy taktyki BWRH, to na czoło jej wysuwana jest masowość, lecz tam, gdzie idzie o uświadomienie mas, sama akcja musi być masowa. Akcja amnestyjna, przeprowadzona przez BWRH, jest zdaniem moim niekaralna, gdyż nikt nie może powiedzieć, iż wszystkie wyroki Sądu są sprawiedliwe. Co się zaś tyczy akcji petycyjnej i protestacyjnej, to takowe są dozwolone na mocy Konstytucji. Akcja prasowa przeprowadzona była tylko w tym kierunku, ażeby gazety prenumerowano i ażeby włościanie nauczyli się nie tylko czytać gazetę, lecz i płacić za nią. Nadmieniam, iż gazety były oparte na zasadzie samowystarczalności, a księgarnia białoruska rozprzedawała wszystkie nakłady.

W całej taktyce BWRH największą bolączką był stosunek tej partii do partii komunistycznej. Przed sędzią śledczym zeznałem już najzupełniej szczerze, że z kompartią nie walczyliśmy, lecz dodałem, że staraliśmy się wyłączyć komunistów z Hromady i postępując łagodnie pozbawić kompartię wpływów. Szło nam o masowość [naszej] partii i zdaje mi się, iż każdy, komu chodzi o zawojowanie mas, nie może występować przeciwko komunistom. Przy tym nie mieliśmy legalnego terenu walki z kompartią. Twierdzę jednak, iż konflikty BWRH z kompartią były i powstały one na tle tzw. nastrojów likwidatorskich kompartii. Nie widziałem również konieczności, aby obywatele mieli stały obowiązek krytykowania kompartii. Co się tyczy hasła jednolitego frontu robotników i włościan, to takowym operuje nawet PPS. Chciałbym tu położyć nacisk na tym, iż na jednym terenie Hromada walczyła stale z komunistami, a były to tzw. komitety włościańskie. Kompartia uważała, że te komitety są niezbędne w każdym osiedlu, my zaś sprzeciwiali się temu. Te komitety nie powstały, jako sprzeczne z artykułem 51 statutu Hromady. Niektórzy uważają, iż ten artykuł 51 był tylko dla mydlenia oczu władz, lecz ja podkreślam, iż kompartia krytykowała Hromadę za istnienie tego artykułu 51 w jej statucie.

BWRH w swej działalności odrzuca kompletnie wszelkie kombinacje zagraniczne i uważała wszelkie fikcje rozmaitych rządów białoruskich za bezsensowne, gdyż wobec konsolidacji warunków politycznych w Europie można myśleć tylko o pracy organizacyjnej. Twierdzę, iż BWRH w stały kontakt z organizacjami zagranicznymi nie wchodziła, że od BWRH nikt na konferencji berlińskiej nie był obecny i że wszelkie dane o udziale BWRH w tej konferencji są prowokacją.

Powstanie? Pomoże ZSRR? A czy nie widzieliśmy niedawno krwawo zduszonego powstania w Estonii, kiedy ZSRR nie wystąpił z pomocą? Jeśli kiedykolwiek mówiłem o powstaniu białoruskim, to należałoby mnie zamknąć w domu wariatów, a ja wariatem nie jestem. Teraz, w latach 1925, 1926, 1927, kiedy uwaga Sowietów zwrócona jest na wschód, gdy Sowiety boją się powikłań na zachodzie, Taraszkiewicz miałby namawiać Białorusinów do powstania? Przypominam sobie, iż w Sejmie, w nagłym wniosku ND powtórzono tę wersję o powstaniu, a ja powiedziałem wówczas, że chcę, aby wersje te dotarły do narodu białoruskiego, by ten ostatni nie poddał się prowokacji. Mieliśmy tu na stole sędziowskim moje artykuły do gazet, gdzie wyraźnie podkreślam cele Hromady i mówię o szkole, kooperacji, teatrach itp. Dlaczego jest demagogią, jeśli Taraszkiewicz wzywa do książki i do solidarności narodowej? Czy demagogią jest, jeśli budzę swój naród, który tak długo był w niewoli różnych panów? Mówię to szczerze, może nieostrożnie i proszę, żeby to wszystko odnieść do mnie jednego, a nie do innych współoskarżonych.

Nader ważną kwestią był stosunek prasy Hromady do Białorusi Sowieckiej. Muszę przyznać, iż to, co zostało dokonane w Białorusi Sowieckiej odnośnie odrodzenia Białorusi, mocno mię zdziwiło. Nie mogę przypomnieć sobie obecnie, kto poinformował mnie o stosunkach panujących na Białorusi Sowieckiej, lecz pamiętam dobrze, iż nie był to komunista, a urzędnik polski. Na mocy tych informacji zrozumiałem, iż sprawa białoruska w BSRR jest postawiona na szerokiej stopie. Zrozumiałem również, iż Sowiety poważnie zapatrują się na białoruski ruch narodowy. Chciałem sam jechać do BSRR, lecz mnie nie puszczono. Wystarałem się wówczas o wielką ilość książek tam wydanych i na podstawie tych ostatnich dowiedziałem się, że ostatnio w BSRR przeprowadzona jest białorutynizacja urzędów państwowych. Wówczas powiedziałem sobie, iż w BSRR buduje się dom białoruski. Mówię to wszystko szczerze, lecz nie twierdzę, że BSRR jest moim ideałem, gdyż wierzę w przyszły związek narodów, w którym Białorusini staną się narodem wolnym. Moskwa czy Warszawa, czy też Kijów, ale wolni z wolnymi, równi z równymi. Mam dużo zastrzeżeń co do konstrukcji wszechświatowego zwycięstwa socjalizmu, lecz mam również zdanie, że sowiety są pierwszym krokiem w konkretnej historii socjalizmu. Jeśli mię można za to osądzić – osądźcie.

Często ganimy istnienie naszego wschodniego sąsiada, gdyż każdy ma swój punkt widzenia. Jednakże mam wrażenie, że gdyby nie było na wschodzie Sowietów, to byłaby tam «jedinaja niedielimaja», a ja wolę od niej Sowiety. Nie będę przypominał tutaj, że «przyjaciele» w rodzaju Francji w chwilach krytycznych z lekkim sercem zdradzali Polskę. W przededniu rewolucji rosyjskiej Doumergue zgłosił désintéressement Francji w stosunku do Polski. Nadmieniam, iż istnienie ZSRR nie jest złem dla Polski, a co się tyczy nienawiści niektórych Polaków do Sowietów, to Białorusini nienawiści tej nie odczuwają.

BWRH przeszła, a czy został po niej jakiś ślad? Do wyborów nie byliśmy dopuszczeni lecz sądzę, że naród białoruski poszedłby za nami. Cała prasa polska i białoruska uznaje, że BWRH odegrała kolosalną rolę w życiu narodu białoruskiego. Lud białoruski bez szkoły i zaczął pisać po białorusku i nauczyła go tego BWRH. Lud białoruski obudzony i niewolnikiem on nie pozostanie, rąk całować nie będzie, ani nie będzie również mówić «polska morda».

Za tanio sprzedałem sprawę białoruską — usłyszałem zarzut ze strony urzędu prokuratorskiego i rzeczywiście sprzedałem ją zbyt tanio — gdybym ją w ogóle sprzedał. Nie rozumiem jednego: skąd w słowach pana Prokuratora jest ta nienawiść Torquemady? /.../

Mówiono tu dużo o polskiej poezji romantycznej, która to poezja podbiła serce młodego barbarzyńcy Taraszkiewicza. Tak, podbito serce młodego barbarzyńcy. Ale mówiono mi to tak, jakby mi zarzucono, że ja dostałem od Was poezję i młodociany idealizm, czym zaś Wam odpłaciłem? Stwierdzam, iż mam przywiązanie do polskiej kultury... Na trakcie Połockim w pobliżu Mickun był majątek, gdzie mieszkał Słowacki, i tamże pracował pradziad mój — chłop pańszczyźniany. Ja się nie wstydzę tego, że Słowacki jadł chleb z ręki tego chłopa, lecz pytam, gdzie leży przewaga — w kwiecie czy w glebie, na której ten kwiat wyrósł?...

Niektórzy posłowie polscy sprzedawali też ojczyznę, przy czym jeden historyk mówi, że sprzedawano ją po francusku. Tak, Polskę sprzedawała magnateria, która stworzyła warunki pozwalające Katarzynie na mieszanie się do spraw Polski, a co było w 31 i 63 latach? Tyle krwi polskiej przelano za wolność, ależ ci sami panowie ostatecznie zgubili Polskę, gdyż nie chcieli nadzielić włościan ziemią, co uczynił następnie rząd rosyjski i przyciągnął tym włościan na swoją stronę. Historia powtarza się. Historia BWRH rozpoczęła się gwałtem administracji, niechże skończy się aktem sprawiedliwości — proszę o uniewinnienie.

[1928]

IV

ВЕХІ БЕЛАРУСКАГА ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Казімір СВАЯК
(1890—1926)

Каталіцкі святар, паэт, публіцыст, драматург, рэлігійны, культурны і грамадскі дзеяч. Сапраўднае імя і прозвішча Канстанцін Стаповіч. Нарадзіўся ў в. Барані Свянцянскага павета. Скончыў гарадскую школу ў Свянцянах. Цікавіўся рэлігійнай літаратурай, чытаў каталіцкіх аўтараў на французскай і польскай мовах. Скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю (1914). Супрацоўнічаў з віленскай каталіцкай газетай «Biełarus». У Пецярбургу высвечаны ў ксяндзы (1915). Служыў вікарыем у парафіі Камаі Свянцянскага павета. У 1915—1916 гг. на душпастырстве ў Клюшчанах, дзе шырока праводзіў беларускую культурна-асветніцкую і рэлігійную дзейнасць. Разгарнуў актыўную беларусізацыю касцёла. Адпраўляў набажэнствы на беларускай мове, арганізаваў беларускі касцельны хор. Быў адным з ініцыятараў адкрыцця сямі беларускіх школ у Клюшчанскай парафіі (1916). Напрыканцы 1916 г. — вікарый у м. Карыцін на Беласточчыне. З 1920 г. — пробашч каталіцкай парафіі ў м. Засвір. Тут прадоўжыў сваю культурна-асветніцкую, рэлігійную і літаратурную дзейнасць. Праследаваўся польскімі свецкімі і духоўнымі ўладамі. Знаходзіўся пад хатнім арыштам (1922). Быў цесна звязаны з беларускім нацыянальна-адраджэнскім рухам. Актыўна супрацоўнічаў з беларускімі перыядычнымі выданнямі. Аўтар паэтычнага зборніка «Мая ліра», малітоўніка для беларусаў-католікаў «Голас душы» і філасофскага дзённіка «Дзея маёй мысьлі, сэрца і волі».

ЦАРКВА ЦІ КАСЬЦЁЛ

Народы дзеляцца і лучацца хутчэй на асновах рэлігіі, чым дзяржаўнага ладу або мовы. Лад дзяржаўны тады ёсьць дужы і трывалы, калі апіраецца на агульна вядомай мэтафізычнай сыстэме. Ясна, што гэта мэтафізыка мусіць быць простай, народнай, а гэта і ёсьць рэлігія.

Шопэнгауэр.

Хочучы сказаць што аб рэлігіі ў Беларусі, трэба сьцерагчыся лёгкага дылетанства. Бо справа веры ў народзе беларускім так рэч важная, што аж стыдна, як мала цэніцца некаторымі нашымі дзеячамі. Рэч у тым, што рэлігія наагул ёсьць адным з найважнейшых твораў народнай душы. У інтэлігэнта, асабліва мяшчаніна, ёсьць і іншыя творы: іграе там вялікую ролю сьвятыня мастацтва, сьвятыня навукі; у простага народу сьвятыня рэлігіі абымае ўсе найлепшыя парывы душы, больш скажу:

сьвятыня рэлігіі заступае яму і мастацтва, і навуку. Гісторыя нас вучыць, што сыстэмы рэлігійныя маюць уплыў на жыцьцё больш, чым сыстэмы навучныя. Калі назавём унівэрсытэт сьвятыняй навукі, тэатр — сьвятыняй мастацтва, царкву (касьцёл) — сьвятыняй рэлігіі, то прызнаем вялікую важнасьць усіх. Важная сьвятыня розуму (мысьлі), важная сьвятыня пачуцьця (сэрца), найважнейшая сьвятыня волі (духу). А як паасобны чалавек жыве мысьляй — пачуцьцём — воляй, так і грамадзянства (чалавек соцыяльны) ня можа жыць бяз зборнай волі — пачуцьця — мысьлі. Яны ж выражаюцца ў навуцы, мастацтве, рэлігіі. Для суцэльнага, гармонічнага разьвіцьця чалавека рэлігія між навукай і мастацтвам займае тое самае месца, што воля між розумам і пачуцьцём. Дзеля гэтай прычыны Напалеён бачыў у Хрысьце ідэал нязломнай па ўсе векі волі.

Такое тлумачэньне рэлігіі даець шмат зразумець сказ гэты: «Рэлігія — гэта ня прыватная справа; яна дух нашых мысьляў і нашых паступкаў» (Fichte). Нам, беларусам, прыступаючы да творчасьці рэлігійнай, трэба ня толькі быць пэўнымі ў яе значэньні, але і знаць самую яе глыбіню, каб усьцерагчыся таго, аб чым кажа наш паэт:

Край мой родны! У Божа імя,
У чэсьць касьцёлаў і царквоў
Паміж дзеткамі тваімі
Лягло многа камянёў;

Многа выйшла трасяніны —
Меч, агонь зьнішчалі край:
З двух бакоў айцы дубінай
Заганялі нас у рай.

Кроў лілася ручаямі,
Здрада чорная расла,
Што папамі і ксяндзамі
Ў сэрца кінута была.

І цяпер над вамі, брацьця,
Яшчэ ў сіле той раздор:
І папоўскае закляцьце,
І ксяндзоўскі нагавор.

У жыцьці інтэлектуальным, як і ў жыцьці натуры фізычнай, істнуе змаганьне за быт. У змаганьні розных ідэяў тая перамагае, каторая здатна пры сваёй абстракцыйнасьці быць адначасна жыцьцёвай. «Хрысьціянства, — кажа адзін аўтор, — перамагло нястолькі дзеля сваей боскасьці, як больш яшчэ дзеля сваей людзкасьці. Дзесяць, а хоць бы дзьве мінюты штодня ў таварысьцьве Хрыстовым — тварам у твар, сэрца пры сэрцы (вучыць яно) — можа з грунту зьмяніць цэлае наша жыцьцё»

(Dammond). Хрысьціянства перамагло сваей здатнасьцяй стасаваць высокія ідэі дабудняга жыцьця. Гэта першая важная для нас праўда. На Беларусі ішло і йдзе змаганьне рэлігійных ідэяў, хоць беларусы даўно ўжо хрысьціяне, значыць, і прычына да змаганьня, здаецца, невялікая быць мусіць. І адклад змаганьня быў натуры незаўсёды рэлігійнай. Але трэба прызнаць, што барацьба ідэй была аграмаднай, пакуль яе не зламаў меч сьвецкай палітыкі злосных суседзяў. Гісторыя мела шчасьце, ці няшчасьце, аддаць Беларусь пад уплывы Усходу і Захаду, гэтых двух фармальных праціўнікаў у змаганьні ды цывілізацыі. Вось і сьветагляд наш рэлігійны мусіў прыняць дзьве формы: грэцкую і лацінскую. Першая падпала з часам пад дэструкцыйны ўплыў Расеі, другая — Польшчы. І стуль зрадзілася дзяліцьба душы беларуса на р у с к у ю і п о л ь с к у ю, дзяліцьба, каторая ў канцы (як бачым) падзяліла і яго цела. І цяпер мы пазналі патрэбу еднасьці, калі мус няшчасны адабраў нам яе. І калі патрэбна нам еднасьць соцыяльная, то тым больш еднасьць рэлігійная, як жывіцелька народнай душы. Гора нам, калі мы пры ўзгадаваньні народнай псыхікі спіхнём рэлігію да значэньня толькі дэвоцыйнага культу. Душа народу мусіць быць узапраўды рэлігійнай, злучанай з боскім ідэалам — іначай народ сканае. Затое ж рымляны і вывозілі багоў народных у Рым, каб адабраць веру ў пераможаных, а з ёю загубіць душу народную. Таксама робяць, хоць іншым ладам, і нашыя імпэрыялістыя... Ня можна жыць бяз душы, а душа жыць ня можаць бяз Божае ласкі — рэлігіі. Тыя станы грамадзянства, што адкідаюць рэлігію, гібеюць. Дзеля таго ёсьць надзея, што і шляхта ў нас згіне, бо ж яна даўно згубіла душу сваю разам з верай народнай. А народ наш захаваў пачуцьцё рэлігіі беспасярэднае, простае і затое дужае. Вось я і веру, што народ наш створыць нешта вялікае ў гэтай галіне культуры. Бо ён жа праходзе школу Усходу і Захаду, мае мучаніцкую гісторыю свае веры, ён яшчэ не абаламучаны заходнім рацыяналізмам, ня скуты ўсходнім бізантынізмам: славянскі глыбокі містыцызм робіць нашага русьнячка навет на погляд задуманым у якімсь засьветным лятуценьні. Беларусь ужо выдавала людзей з сільным пад'ёмам гэніяльнага і здаровага містыцызму. Яна і цяпер крые магутную здольнасьць, здольнасьць аб'яднаньня абодвух абрадаў у адным рэлігійным сьветаглядзе. Я тут не гавару ні аб расейскім праваслаўі (аджыло свой век!), ані аб польскім каталіцызьме, каторы ўступіў у нас на шлях казёншчыны. Я гавару аб Беларускім Уніянізьме, каторы знае адну веру ў розных формах і каторы мае сваю гісторыю, поўную навукі для сучаснага пакаленьня. Беларускі Уніянізм мае быць чыстым хрысьціянствам. Яго традыцыя плыве аж ад сьвятой Праксэды Полацкай, каторая знала Усход і Захад хрысьціянства. На жаль, гэты Уніянізм перайшоў між сьцілай і харыбдай палітыкі польска-расейскай і затое мусіў пакрывіцца ў змаганьні. А крывізна гэта ўвайшла навет... у падручнікі беларускай гісторыі... Мы аднак жа чэрпаем з глыбіні рэлігійнай душы народнай сьветлы энтузіязм на будучыну;

тэй душы, што здатна адчуць праўду прасьцейшай дарогай; душы незапутанай у зманныя формы шкалярства. Народ наш створыць еднасьць рэлігіі Усходу і Захаду. Ён — або ніхто. Будзе яна выспаю натуральнаю яго духу рэлігійнага; духу, каторы ў глыбіні сваёй не зламаўся пад згаршэньнем, якое далі вышэйшыя станы; духу, каторы моцны быў у змаганьні з цараслаўем і польскаслаўем; духу, каторага мучаніцтва не апісаў яшчэ ніхто. Усё цяпер трэба будаваць нанова, тварыць «ex nihilo», бо і жывём жа ў часах, калі ашацаваны ўжо ўсе вартасьці, калі над старым сьветам (а мо і над старой цывілізацый) завісьлі бурныя «mane, thekel, fares»; калі, як у Апокаліпсе, здаецца, кажа Дух Божы: «Ecce omnia facio nora» («Вось усенька ствараю нанова»). Павіннасьць духовага будаўніцтва ляжыць на інтэлігэнцыі, не на інтэлігэнцыі ў значэньні буднім, але на інтэлігэнцыі творчай, сьведамай свайго вышэйшага названьня. Абавязак наш першы — вырваць душу народу з кіпцяў блуднага ўплыву чужакоў, каторыя выставілі душу народу на гандаль, каторыя забілі яго рэлігійную творчасьць, змусілі яго хавацца з сваім сьветаглядам прад насьмешлівым вокам культуртрэгэра з Усходу ці Захаду. Трэба стварыць на Беларусі атмосфэру рэлігійнай свабоды, ня выкідаваць справаў сумленьня за парог нашых праграмаў, бо, аддаўшы гэту справу ў цёмныя рукі, зробім памылку, каторай пасьледзтвы не паддаюцца папросту лічбе.

Асновай гэтых маіх разважаньняў было даказаць, што: 1) для разьвязаньня справы рэлігійнай на Беларусі трэба брацца чыстымі рукамі і інтэлігэнтнай воляй, бо нельга з ботамі лезьці ў тайніцы народнага духу, 2) Беларуская інтэлігэнцыя няхай не бярэць прыкладу ад некаторых суседзяў, што, недацаніўшы ўплыву рэлігіі на ўзгадаваньне душы народнай, скінулі яе да ролі нейкага дэвоцыйнага культу пустых формаў. Формы патрэбны, але яны небясьпечны. «Дух творыць, цела мала значыць». Рэлігія ўспамагае трудавітасьць нашага духу і такую рэлігію мы мусім меці, 3) з усіх рэлігійных формаў хрысьціянства ў Беларусі вытварыўся рэлігійны Уніянізм двух абрадаў — славянскага і лацінскага. Ад аднаго жывець у нас толькі мучаніцкая традыцыя, ад другога — лацінства, заквашанае сільна так званай «польскай верай». З двух варожых каламутаў заходняга псэўдорацыяналізму і ўсходняга бізантынізму паўстаць мае наш родны Беларускі Уніянізм.

1921

Вячаслаў БАГДАНОВІЧ
(1878—1941?)

Рэлігійны, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў Віцебскай губерні. Скончыў Кіеўскую духоўную акадэмію. З 1907 г. у Віленскай духоўнай семінарыі. Дэлегат Вялікага царкоўнага сабору ў Маскве (1917). Прымаў удзел у снаванні царкоўна-рэлігійнай суполкі «Беларускае праваслаўнае аб'яднаньне». У 1922 г. быў абраны паслом у Сейм Польшчы. На правах сябра ўваходзіў у Беларускі пасольскі клуб і Беларускі нацыянальны камітэт. Праследаваўся польскімі свецкімі ўладамі. Быў арыштаваны і інтэрніраваны ў Бярозе Картузскай. У кастрычніку 1939 г., пасля заняцця Заходняй Беларусі Чырвонай Арміяй, арыштаваны савецкімі ўладамі. Прапаў без вестак.

ПРАВАСЛАЎНАЯ ЦАРКВА НА БЕЛАРУСІ

Гістарычнае прошлае праваслаўнай царквы на Беларусі цесна зьвязана з палітычным палажэньнем Беларускага Народу. У часе поўнай незалежнасьці Беларусі полацкі біскуп называў сваім сынам вялікага князя полацкага, нават тады, калі гэты «сын» быў нехрысьціянскім, як гэта мы бачым у грамаце біскупа Якава да Рыжанаў, дзе ён сынам сваім тытулуе вялікага князя літоўскага і полацкага — Вітэня.

З утратай дзержаўнай самаістасьці Беларусі траціць сваё значэньне і кіраўнік беларускага хрысьціянства, траціць значэньне, урэшце, і сама царква. За вялікіх князёў полацкі праваслаўны біскуп быў адзінай галавой і прэдстаўніком усяго хрысьціянства на Беларусі. Пры Вітаўце гэтае галоўнае прэдстаўніцтва хрысьціянства ў дзержаве было перанесена на віленскага каталіцкага біскупа. Галава праваслаўнай царквы ўжо не ацец вялікага князя, а схізматык ды нават паганін, бо толькі ў XVI сталецьці Рым выясьніў, што «хрышчэньне па праваслаўнаму абраду важнае і што русіны не пагане».

Занепад павагі праваслаўнай царквы ішоў у пары з занепадам дзержаўным і нацыянальным Беларусі.

Ад Вітаўта (1430) і да пачатку XVII ст. Беларусь змагалася пад сьцягам праваслаўнай царквы за свае нацыянальныя правы. Змаганьне праваслаўя і каталіцтва ў Беларусі XV і XVI ст. было не выключна рэлігійнае, а нацыянальна рэлігійнае. Пэрыод ад 1430 і да 1619 году можна

назваць пэрыодам зблiжэньня царквы і народу. У гэтым пэрыодзе на тэрыторыі Беларусі важыліся фізычныя і культурныя сілы змагаючыхся на жыцьцё і сьмерць двох культур — усходнай і заходнай, і двох нацый — беларускай і польскай. Час зблiжэньня царквы з нацыяй даў разьцьвет беларускага рэнэсансу ў мастацтве і асабліва ў літэратуры, а такжа разьцьвет рэлігійна-нацыянальнай сьвядомасьці. Літэратура, закідаючы амярцьвелую царкоўнаславяншчыну, чэрпала з багатай крыніцы народнай мовы свой славар і формы, кіруючыся «да лепшага выразуменьня люду паспалітага».

Па чыей старане ў выніку барацьбы сталася бы перамога нельга было правідзець, каб аб'еднаньне царквы і нацыі трывала далей. На жаль, у самым зараньню благі лёс разьеднаў царкву з народам.

Першы ўдар быў нанесен са стараны сваіх жа, — з абозу, у разгары змаганьня падаўшагася назад, у рэакцыю. Такім рэакцыйным крокам былі пачынаньня і пазьнейшая дзейнасьць князя Канстантына Астрожскага, выдаўшага сваю знаменітую біблію замест у жывой, народнай мове, — у мове адумершай, стараславянскай. Біблія Астрожскага — гэта рэакцыя, паварот назад.

Другі, і рашучы, удар быў зададзен нашым, тагочасным найвыдатнейшым вучоным, Зызаніем Сматрыцкім, выданьнем яго граматыкі (Вільня, 1619).

Граматыка Сматрыцкага рашуча адкінула народную мову як неразпрацаваную — сьвядома і ўсецэла абаперлася на кніжнай, царкоўнай стараславяншчыне.

Нацыя, адрэзаная ад дзержаўнага кіраўніцтва, дабіла сябе, адрэзаючыся школай і навукай ад народных жывучых і гаючых крыніц. Мёртвай мовай можна было маліцца, можна было для яе ўкладаць граматыкі, але ня можна было разьвіваць літэратуры. І літэратура беларуская, закаваная ў мёртвыя формы, пачала хутка заміраць.

Царкоўнаславяншчына, ня маючы за сабой такіх культурных засабаў, як тагочасная лаціна, павінна была ўступіць мейсца апошняй.

Разбрат царквы з народнай беларускай мовай дорага абыйшоўся як беларускаму народу, так і самой праваслаўнай царкве. Літэратурная творчасьць спынілася; пачалі закрывацца, буйна было разьцьвіўшыя ў папярэднім пэрыодзе, беларускія друкарні.

У 1621 ґаду зачынілася насьледніца традыцый Ф.Скарыны Мамонічаўская друкарня ў Вільні.

Ад 1627 году віленская Сьв. Троіцкая друкарня, праславіўшаяся палемічнымі беларускімі друкамі, пачынае выдаваць кнігі па-польску.

За гэтымі друкарнямі пазакрываліся іншыя — адны раней, другія — пазьней. У другой палове семнадцатага і восемнадцатага сталецьцях з беларускіх друкарань ужо ня выйшла ніводнай сьвецкай кнігі. Уся друкарская праца агранічалася адзіна передрукам славянскіх літургічных кніг, выключна для царкоўнага ўжытку.

Умысловая праца замерла.

Блуднік, на які пайшла царква, давёў, урэшце, яе да лёгічнага абсурду: да поўнага адарваньня ад народу. З двох мала зразумелых моў — царкоўнаславянскай нежывой і польскай — чужой — яна спынілася на жывой пануючай, г.зн. польскай мове. Праглядаючы сьпісы кніг, выданых найбольш яра бароўшыміся за праваслаўную справу ў Літоўскай дзержаве праваслаўных манастырскіх друкарань, мы бачым, што пад канец XVI ст. гэтыя апошнія пачынаюць выдаваць цэлы шэраг праваслаўных, царкоўных і духоўных кніг па-польску.

Капітуляцыя перад ворагам, аднак, ані не памагла праваслаўнай царкве, наадварот, зьбітая з правільнага шляху, адлучаная ад народу, зьняважаная і прасьледаваная ворагам, яна штораз больш траціла грунт і значэньне.

Падзел Польшчы, далучэньне Беларусі да праваслаўнай Расіі ўратавала беларускае праваслаўе ад заняпаду. Расійская дзержаўнасьць не шкадавала ўсіх, маючыхся ў яе распараджэньні засабаў, каб адбудаваць быўшую славу і значэньне праваслаўя на Беларусі. Аднак, падпіраючы і шыручы царкву, Расія не адбудовывала яе на крэпкіх старых фундаментах, не апірала на народнай мове і правечных мейсцовых традыцыях, а наадварот, нішчучы з каранём старое, мейсцовае, векамі злажыўшаеся і зросшаеся з Беларускім Народам, насаджала праваслаўе па духу і характару чужое, вялікаруска-маскоўскае. Царква ў руках расійскага самадзержаўя была аружжам дэнацыяналізацыі і панаваньня над Беларускім Народам.

У гэтым апошнім тоўпіцца вялікая небясьпека для беларускага адраджэньня са стараны праваслаўя: яно — сталетняй служэбнай роляй у сыстэме расійскай дзержаўнасьці ды русыфікатарскай работай — адрэзана ад беларускіх каранёў і праз гэта ня моцнае і небясьпечнае з нацыянальнага боку. Мы сваімі вачамі бачылі, як у 1905 гаду дзесяткі тысяч цёмных, быўшых раней уніятамі, беларускіх селян, толькі дзеля сьляпой опозыцыйнасьці да «казённай» веры пераходзілі ў каталіцтва. У чым жа казённасьць праваслаўя? У мове чужой, наноснай, не народнай, у былой блізасьці духавенства са сьвецкай адміністрацыяй. Цяпер пад польскай акупацыяй, за гэтых некалькіх гадоў, перайшло другія дзесяткі, а можа і сотні тысяч беларусаў праваслаўных у каталіцтва.

Нашы каталіцкія прозэліты, па сваей цемнаце, тожсамячы рэлігію з нацыянальнасьцю, на другі ж дзень пасьля прыняцьця каталіцтва становяцца, як зазвычай усе прозэліты, самымі заўзятымі ворагамі ня толькі ранейшай сваей веры, але і сваей нацыянальнасьці, становяцца — палякамі. Яны гэтым затрымліваюць і муцяць адраджэнчы беларускі рух.

Кіруючыся нацыянальна-адраджэнчымі мэтамі, беларускі рух павінен вельмі ўважліва ставіцца да рэлігійнага пытаньня наагул, а да праваслаўя, як рэлігіі большасьці, — у асаблівасьці. Наш рэлігійны дуалізм

сам па сабе ёсьць вялікае зло, а тоя, што каталіцызм у нас польскі, а праваслаўе вялікаруска-маскоўскае, зьяўляецца ўжо прост нацыянальнай трагедзіяй, аб якую могуць разьбіцца многія нашыя пачынаньні і надзеі. Ад 1380 году, даты прыняцьця каталіцтва пануючай у нас дынастыяй, Беларусь сталася арэнай змаганьня двох рэлігій, двох хрысьціянскіх абрадаў, а народ беларускі стаўся аб'ектам гэтага змаганьня. Пачынаецца ўжо шостая сотня гадоў напружанай барадзьбы, і яна далёка ешчэ не закончана. Наадварот, можна з пэўнасьцю сказаць, што мы ізноў стаім на перададні новай, можа, самай рашучай, схваткі двох сьветавых рэлігій, і дзеля таго, што схватка гэта, як і ў гістарычнай мінуўшчыне, адбудзецца на нашай зямлі і за наш народ, нам, адраджэнцам, праступна было бы ня мець свайго, выразна акрэсьлянага погляду і ясна вырашанага адношэньня да кождай з ваюючых старон.

У гэтым нарысе мы робім спробу характэрызаваць праваслаўя і формуляваць наш да яго стасунак як да рэлігіі большасьці.

Вышэй мы зазначылі галоўныя чатыры фазы з гісторыі праваслаўя на Беларусі. Мы адмецілі, што галоўнай прычынай упадку праваслаўя на Беларусі ад XVII ст. было яго разьеднаньне з нацыянальнай стыхіяй, але мы не адмецілі аднэй рэчы, а менавіта, што ў істоце сваей праваслаўе ніколі не было ваража беларускай нацыянальнасьці. Яго адклон ад беларускай мовы дыктаваны быў тагочасным разуменьнем гістарычнага моманту найвыдатнейшымі барцамі за тую ж самую справу. Нават у часе найбольшай расійскай рэакцыі русыфікатарская дзейнасьць праваслаўя на Беларусі дыктавана была не спэцыяльнай варожасьцю царквы да Беларускага Народу, а расійскім імпэрыялізмам і характэрнай Маскве нетолерантнасьцю. Нацярпеўшыся ў папярэдні польскі пэрыод зьдзекаў і крыўд, праваслаўнае духавенства пайшло на служэньне братняй аднавернай Маскве *ідэйна*. Трэйцяя старана — Беларускі Народ іграў ролю адзіна об'екта, сам ён быў тады нагэтулькі задушан, што ня мог сказаць свайго ўласнага слова. Мейсцовае праваслаўнае духавенства само было даўно ўжо адарвана ад народу. У часе прылучэньня Беларусі да Расіі нашы праваслаўныя вярхі, бачучы векавечнага свайго ворага — Польшчу — разпластаным, ня мелі часу і змогі навязываць з народнай стыхіяй старых зьвязкоў: усё ж роўна Народ Беларускі памёр! Тыя, як ім здавалася, рэштკі ў ім жыцьця трэба выкарыстаць на аб'еднаньня з братняй праваслаўнай Масковіяй, каб і ён, народ, пасьля доўгіх мук і паняверкі, мог зажыць шчасьлівейшым жыцьцём. Пагляд, што й казаць, памылковы, недальназоркі. Але ізноў-такі віна тут былых пакаленьняў, а не самой царкоўнай арганізацыі як такой.

У цяперашні момант, пасьля сьветавой вайны, праваслаўная царква на Беларусі, асабліва тэй часьці Беларусі, што пад польскай акупацыяй, перажывае цяжкі крызыс. Пазбаўляная натужнай апекі колішняга расійскага ўраду, прасьледаваная і грабленая палякамі, атакаваная з усіх старон каталіцтвам, яна ня мае сіл і змогі бараніць сябе.

Праваслаўе беларускае разплачываецца цяпер за расійскі імпэрьялізм і памылковую палітыку апошняга. Аднак з гэтай яе часовай слабасьці праваслаўная беларуская царква можа выйсьці адроджанай і двакрот узмацаванай пры адным варунку, калі яна здоляе, праз усе наваленыя гісторыяй паміж ею і народнай беларускай масай завалы, падыйсьці ў сутыч да народу і долю сваю цесна зьвязаць з народнай доляй. Об'ектыўна кажучы, для нашага праваслаўнага духавенства, узгадаванага ў русыфікатарскай старой школе, заданьне ня лёгкае.

Каб дасьцігнуць аб'еднаньня з народам і свайго ўласнага адраджэньня, праваслаўнаму духавенству трэба прайсьці праз горан беларускага адраджэньня.

Пакуль што праваслаўная царква ў нас, паміж сваіх пастыраў, мае многа людзей, шчыра адданых сваей справе, але мала ёсьць людзей належна ацэняючых перажываны гістарычны момант і асабліва адраджэнчы момант у жыцьці Беларускага Народу і ролю яго ў разьвіцьці гістарычных падзей у будучыне.

Аднак, беручы пад увагу, што праваслаўе органічна зьвязана з Беларускім Народам, што ў істоце сваей ня варожа яму і, урэшце, што нацыянальны і рэлігійны вораг адзін і той жа, а найважнейшае, што праваслаўнае духавенства рэкрутуецца з тых жа народных беларускіх мас, справа зьбліжэньня беларускага адраджэнчага руху і беларускага праваслаўя ў будучым немінуча.

Адраджэньня беларускае, ставячы свае вымогі беларускай царкве нацыянальна-адраджэнчага характару, не павінна ісьці супроць немінучай канечнасьці, а наадварот, дзеля эканоміі сіл, павінна быць добрым праваднікам адраджэнчых ідэй у царкву.

Праваслаўя на Беларусі павінна быць беларускім.

Побач з беларусынізацыей праваслаўнай царквы паўстае пытаньне аб царкоўным кіраўніцтве. Украіна цяпер змагаецца за аўтокефальнасьць украінскай царквы, г.зн. за поўную яе незалежнасьць і самаістасьць. Трэба шчыра сказаць, што для нас гэта справа і гэта форма вырашэньня царкоўнага кіраўніцтва, пры цяперашнім падзеле Беларусі і гаспадараньню акупантаў, стварыла бы толькі новыя замешкі, без ніякіх рэальных карысьцей для справы. Дзеля гэтага нашы вымаганьня да Патрыярхату ўсяе Русі павінны агранічацца жаданьнем адбудаваньня даўней існаваўшай аўтаноміі Беларускай праваслаўнай царквы, якая бы абнімала ўсе этнографічна-беларускія землі, каб на абшары этнографічна беларускім чужая народу вялікаруска-маскоўская мова была поўнасьцю (акром літургіі) заступлена ў царкоўным ужытку мовай беларускай. Каб біскупскія катэдры былі абсаджаны ўраджэнцамі Беларусі, валадаючымі беларускай мовай, а такжа, каб было пастаўлена за абавязак беламу духавенству, дзеля зьбліжэньня яго з народам, знаньня і ўжываньня беларускай мовы ў царкоўным і штодзённым жыцьці.

А найважнейшым, пякучым і ня церпячым адвалокі вымаганьнем ад Патрыярхату ўсяе Русі ёсьць, каб беларускія землі, апынуўшыяся пад

польскай акупацыяй, былі незвалочна выдзелены ў асобную царкоўна-адміністратыўную адзінку і ў сваім вярхоўным упраўленьні падлегалі бы не Варшаўскаму экзарху, а Беларускаму мітрапаліту.

Навіна, уведзеная ў пачатку бягучага году саборам «польскіх праваслаўных біскупоў» у Варшаве, каб біскупы Віленскі, Горадзенскі, Наваградзкі, Берасьцейскі і Пінскі ў царкоўным упраўленьні залежалі ад Варшаўскага экзарха, павінна быць сьвяцейшым патрыярхам адменяна. Гэтага вымагае дабро самой праваслаўнай беларускай царквы і нацыянальныя інтарэсы Беларускага Народу.

1922

Уладзіслаў ТАЛОЧКА
(1887—1942)

Каталіцкі святар, гісторык, літаратурны крытык, публіцыст, рэлігійны, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў Гродна. У 1909 г. скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю і быў высвечаны ў ксяндзы. Удзельнічаў у II Велеградскім унійным з'ездзе. Вывучаў філасофію і тэалогію ў Каталіцкім універсітэце ў Інсбруку (1910—1914). Пад час вучобы ў Аўстрыі пасябраваў з львоўскім грэка-каталіцкім мітрапалітам А.Шаптыцкім. Пасля вяртання ў Вільню служыў вікарыем у касцёле св. Яна. Напярэдадні і ў гады Першай сусветнай вайны супрацоўнічаў з беларускай каталіцкай газетай «Biełarus» і газетай «Homan», з ковенскім літаратурна-палітычным месячнікам «Draugija» («Сябрына») і сейніцкаю газетай для духавенства «Vadovas» («Праваднік»). Публікаваў матэрыялы на гістарычную праблематыку ў віленскім каталіцкім выданні «Dwutygodnik Diecezjalny». У пераважнай большасці падпісваўся псеўданімам Адам Саладух. Адзін з ініцыятараў і арганізатараў Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны і сірацінца «Золак» для беларускіх дзяцей (1915—1918). Праводзіў актыўную беларусізацыю каталіцкага касцёла на Віленшчыне. Браў чынны ўдзел у арганізацыі беларускіх школ. Прадстаўляў інтарэсы беларусаў у Дзяржаўнай Радзе Літвы. Абраны сябрам Літоўскай Тарыбы. Дасканала ведаў літоўскую мову. Быў асабліва шанаваны ў асяроддзі віленскіх краёўцаў. Падтрымліваў сяброўскія адносіны з Т.Урублеўскім і Л.Абрамовічам. Супрацоўнічаў з рэдакцыяй часопіса «Przegląd Wileński». Праследаваўся польскім віленскім духавенствам. У снежні 1938 г. выселены ўладамі з Вільні як «дзяржаўна-недабрадзейная» асоба. Вярнуўся з выгнання пасля верасня 1939 г. Адзін з арганізатараў беларускага рэлігійнага і культурна-асветніцкага жыцця на Віленшчыне. Набажэнства адпраўляў у трох мовах — беларускай, літоўскай і польскай. Аўтар артыкулаў, рэцэнзій, філасофскіх эсэ, допісаў, апублікаваных на старонках беларускіх, літоўскіх, польскіх і ўкраінскіх выданняў, а таксама ў заходнееўрапейскім друку (італьянскім, нямецкім і інш.).

U KOLEBKI MESJANIZMU BIAŁORUSKIEGO

Mesjanizm dziś może być już uważany za integralną cząstkę ideologji każdego narodu, mogącego wespół z innymi pracować nad postępem cywilizacji. Żaden z narodów nie chciałby być jedynie robotnikiem przy tem wielkiem dziele, wypełniając tylko cudze pomysły i plany, natomiast każdy

pragnie też włożyć doń cząstkę własnej duszy: swe odrębności, swe nadzieje, swe ideały... Tu zbiegają się zupełnie i interes ludzkości i narodu. Czasem narody zaprzeczają, jakoby posiadały własny mesjanizm, przy bliższem atoli poznaniu ich wszędzie znajdziemy choć kilka jego pierwiastków składowych. Praktyka najzupełniej potwierdza powyższe uwagi teoretyczne.

Świeżo wydane nr 2 — 3 *Sztomiesiacznika Biełaruskaho Studenctwa*, organu białoruskiej młodzieży akademickiej w Wilnie, przynosi znamienny artykuł S. Radzimicza (pseudonim) p.t. «Ab naszym mesjanizmie». Zagadnienie *dwóch dusz* w odrodzonem piśmiennictwie białoruskiem pierwszy poruszył najlepszy dziś prozaik białoruski Maksym Harecki w powieści «Dźwie duszy», wydanej w Wilnie (r. 1920). Jako przedmiot dyskusji, było ono bardzo często omawiane już od początku ruchu białoruskiego. Ostrość zagadnienia łatwo każdemu rzuca się w oczy. Naród, który dzieli się na dwa tak nierówne (1:3) odłamy wyznaniowe i, co za tem idzie, dwie sfery biegunowo przeciwnych wpływów kulturalnych, musiał, w osobie swych świadomych a inteligentnych przedstawicieli, rychło uprzytomnić całą doniosłość tego faktu, mającego olbrzymie dla przyszłości narodu znaczenie.

Ale nie samo istnienie jego chcemy tu podkreślić, bo o wiele ciekawsza ta różnica w jego ocenie, jaka dokonała się na naszych oczach. Do tego czasu utarło się w kołach białoruskich rozdwojenie narodu na mniejszość katolicką (pod wpływami łacińskiemi, resp. polskiemi) i znaczną większość prawosławną (pod wpływami bizantyjskiemi, resp. rosyjskiemi) uważać jeśli nie za nieszczęście dla bytu i rozwoju narodu, to w każdym razie za duży *minus*, za przeszkodę i groźbę dla niego. Jednych uprzytomnienie tego faktu, stworzonego przez same dzieje narodu, przekonało do Unji kościołów, któraby pożądaną jedność co rychlej zaprowadziła w narodzie białoruskim, drugich znowu taż okoliczność popychała do — bezwyznaniowości, byle udało się tylko jakiś most przerzucić nad przepaścią. Tak było dotychczas.

Obecnie p. S. Radzimicz daje zgoła inne oświecenie faktu dwóch dusz. Według niego był on nader szkodliwym, póki nie istniała wcale świadomość odrębności narodowej, a sprawa religji była wszystkiem, służąc jednocześnie za określenie narodowości. «Ale dziś, gdy ta świadomość staje się codzień większą, kiedy bodaj nie każdy dzień pomnaża liczbę nowych szermierzy za sprawę ojczystą, ta strona ujemna przeradza się na dobre. Tworzy się synteza wschodu z zachodem, dotychczas wprawdzie całkiem nieświadomie, ale się tworzy. Naród roztwierając oczy nie łączy się z żadną z dwóch stron, lecz staje się samym sobą».

Ten białoruski mesjanizm, wypływający z zupełnie realnych i racjonalnych przesłanek, o ile dosyć znajdzie szczerych wyznawców, może rokować piękne nadzieje na przyszłość

1922

RUŚ PODKARPACKA A BIAŁORUŚ

Do najmniej znanych u nas zakątków Słowiańszczyzny należy Ruś Podkarpacka, do niedawna zwana ze starosłowiańska Ugorska, jako należąca do *Magyaroroszag u*, czyli Węgier (u latopisców *Ugry*). Prawie jednocześnie po wojnie Ruś Podkarpacka i Białoruś zrzuciły jarzmo długiej i niezwykle twardej niewoli. Jednak acz na Podkarpaciu i Białejrusi brzask wolności się zaczął, słońce jej jeszcze dla nich nie weszło i obydwa kraje muszą w ciągu dalszym nieść ciężki krzyż skrępowanego bytowania.

Rozważmy podobieństwa i różnice ich losów w wieku ubiegłym i dziś.

Rusini podkarpaccy i Białorusini ze wszystkich bodaj członków wielkiej rodziny słowiańskiej okazali się dotychczas najmniej odpornymi na prądy wynaradawiające i przez to najwięcej pokrzywdzonymi. W wiekach ubiegłych kler ruski na Podkarpaciu, łącznie z biskupami w Munkaczu stanowił czoło obrońców wiary gr.-katolickiej i narodowości ruskiej. Węgry widząc, że główną ostoją świadomości ludu podkarpackiego jest jego duchowieństwo, postanowili za wszelką cenę zmadjaryzować je razem z inteligencją świecką. Czynili to z myślą, że ciemny a pozbawiony swych przyrodzonych przewodników lud nie poradzi sobie bez nich i madjaryzacja pójdzie szybszem tempem. I cóż się stało? Oto na początku w. XX na Rusi Podkarpackiej, oprócz kilku zaledwie wyjątków, już nie było obrońców narodowości ruskiej, a zmadjaryzowany kler, w swej gorliwości prozelickiej, prześcigał niekiedy rodowitych Węgrów. Wiernym narodowości ruskiej został tylko chłop, ten zbiedzony, ciemny i pogardzany przez wszystkich *budös orosz* (cuchnący Rusin). Tak pod strzechą włościańską ocalał tu język ruski i to w postaci niezwykle czystej a nieskażonej.

Na Białorusi na początku w. XX, zastajemy cały, z niezwykle rzadkiemi wyjątkami, kler również w cudzym obozie: kler łaciński — w polskim, prawosławny — rosyjskim. Lud białoruski kleru narodowego tak jakby nie ma, mimo że znaki na niebie i ziemi wskazują zbliżanie się nowych czasów. Różnica między Rusią Podkarpacką a Białorusią tutaj była ta, że madjaryzacja kleru przeprowadzona została przez szkoły i seminarja celowo, systematycznie i z bezwzględnością iście węgierską, wtedy gdy na Białorusi polszczenie kleru odbywało się bez owej systematyczności, obcej na ogół polskiemu duchowi i charakterowi, i z dużą domieszką romantyzmu i idealizmu, co niewątpliwie stanowi okoliczność łagodzącą. Białoruskość, niby ptak gnany burzą a deszczem, schroniła się u nas pod strzechę zagrody chłopskiej, by tam przetrwać czas srogiej niepogody. Gdy synowie siermiężnego ludu białoruskiego, obierając stan duchowny, zrzucali zwykle dotychczasową skórę i przedzierzgali się w Polaków, jeśli to byli księża łacińscy, lub w Rosjan, jeśli mowa o popach, rdzeń masy ludowej pozostał, chociaż często bezwiednie, przy narodowości ojców. W ten sposób białoruski chłop, nierzadko nazywany *bydłem, chamem* i t. d., stał się jedynym bodaj nosicielem etnicznych pierwiastków białoruskich. Sama ciemnota ludu

białoruskiego, dzięki której częstokroć był bardzo niepodatnym na wszelką agitację słowem i piórem, wyszła mu w tym wypadku nawet na dobre. Kler, który stanowił istotnie przeważną część inteligencji białoruskiej, za wyjątkiem kilku świetlanych jednostek, dla narodu białoruskiego, jako takiego, nie zrobił nic, chociaż najlepiej znał jego stan i potrzeby i winien był przeto podnieść chłopa białoruskiego na wyższy stopień umysłowy, przez uświadomienie w nim przynależności narodowej. Nadto nierzadko trzymał się od ludu dosyć daleko, jakby obawiając się bliższej z nim styczności, bo od sprzałego kożucha i łapci nieraz dobrze cuchniało. Żyjąc z ludu, duchowni pasterze białoruscy do niczego, poza koniecznemi obowiązkami kościelnemi, względem niego się nie poczuwali, dbając często zbyt skrupulatnie o dopływ świadczeń pieniężnych i rzeczowych. Po odprawieniu liturgji, duszpasterz zaraz wracał na polski lub rosyjski Olimp, zostawiając nieuświadomiony narodowo lud u jego podnóża, gdzie wiódł on często mało godne człowieka życie wśród straszliwej ciemnoty, biedy i przekleństwa. Białorusini do niedawna zgoła nie mieli kleru narodowego, bo kapłani przekształcali się w panów, pnąc się niekiedy za arystokracją i szczycąc się nadmiernie swą nabytą kulturą. Takiem było wrażenie ogólne, którego zmienić nie mogły chwalebne, lecz nieliczne wyjątki. Na parafie białoruskie jechali niekiedy duchowni urodzeni na Podlasiu (księża) lub nad Wołgą (popi). Na Rusi Podkarpackiej i na Rusi Białej w równej mierze odczuwa się potrzeba powrotu duchowieństwa do ludu, z którego wyszło i który chce uważać je za swoje. I tu i tam częsta zmiana okupacyj zdezorjentowała dziś lud i zaostrzyła jeszcze bardziej potrzebę posiadania w swych kapłanach światłych przewodników. Niestety, tak na Podkarpaciu, jak i u nas duchowieństwo w swej większości sprawia wrażenie, jakby nie widziało tego, co się dzieje wokoło. Wciąż jeszcze nie można przebudzić się z tego słodkiego snu, do jakiego ukołysał je zewnętrzny blask wyższej kultury, ani też chce zrzucić z siebie okowy obcych wpływów, sądząc naiwnie, że masom ludowym uświadomienie narodowe jest niepotrzebne zgoła. Większa część kleru w obu tych krajach dotychczas nie zorjentowała się w wytworzonej wojną światową sytuacji, nie zrozumiała ducha doby spółczesnej, «nie przyoblekła się w nowego człowieka», ani trochę nie stała się narodową. Wspólnym rysem duchowieństwa na Podkarpaciu i Białorusi jest to, że dla oświaty w duchu narodowym (mowa nie o pracy politycznej, lecz czysto kulturalnej) nietylko nie objawia najmniejszego nawet zainteresowania, lecz wrogo się jej przeciwstawia. Natomiast tam madjaryzacja lub moskwiczenie, tu — polszczenie lub rusyfikacja zawsze znajdują tłum zwolenników, wtedy gdy zagon pracy nad obroną i rozwojem pierwiastków rusińskich lub białoruskich leży odłogiem, a oraczom ustawicznie rzucane są ciężkie kamienie pod nogi. Nie ulega wszakże wątpliwości, że zarówno Rusini podkarpaccy, jak nasi Białorusini, o ile będą dostatecznie wytrwałymi, doczekają się wreszcie dla siebie jaśniejszej przyszłości.

1922

PROBLEM BIAŁORUSI ZACHODNIEJ

Obierając za przedmiot artykułu niniejszego temat powyższy, naszem zdaniem, niezwykle ważny i dotychczas nie poruszany, — starannie eliminujemy zeń kwestję państwowości. Równie dalecy chcemy tu być tak od jakichkolwiek rezygnacji, do których wcale nie czujemy się upoważnieni, jak też od wysuwania na plan pierwszy pretensyj, które nie zdają się mieć łączności zasadniczej z problemem Białorusi Zachodniej. Za rzecz całkiem zbędną uważaliśmy próbę wytyczenia doskonałej granicy między Białorusią Zachodnią a Wschodnią, jak również między Północną a Południową; zadanie powyższe ustępujemy geografom i etnografom.

Punktem wyjścia dla nas jest niezbity, bo oczywisty fakt, że Białoruś Zachodnia *istnieje*. Istnieje ona nie jako termin, fikcja i t. d., lecz jako pewien obszar ziemi i pewna ilość ludności go zamieszkującej. Mianem powyższem określamy obszar kraju, na którym mieszka lud używający mowy białoruskiej, jako swej przyrodzonej, i wyznający od wieków religję rzymsko-katolicką. Mamy na myśli powiaty, w całości lub częściowo: Augustowski, Sokólski, Grodzieński, Lidzki, Wołkowyski, Słonimski, Oszmiański, Wilejski, Nowogródzki, Dziśnieński, Brasławski, Białostocki, Bielski, Święciański, Trocki. Liczba rozsiadłej tu ludności białoruskiej stereotypowo szacowana bywa w przybliżeniu na 3 milj. osób, a więc prawie tyle, ile ma Litwa, więcej niż Łotwa i trzykroć tyle, co Estonja! Wobec tego zdawać by się mogło, że Białoruś Zachodnia ważyć coś będzie i *in spe* i jako znaczna część całości Białorusi od Augustowa po Smoleńsk. Tymczasem niespełna dwa lata nas dzielą od dwudziestolecia początków odrodzenia narodu białoruskiego (1905), Białoruś zaś Zachodnia nie przestaje wciąż być wielkością martwą, prawie bez znaczenia i wpływu w całokształcie problemu białoruskiego.

Gdzie szukać przyczyn tego? W rzeczach czy ludziach? Dlaczego ludzie nie przeciwstawiali się wręcz nienormalnemu stanowi rzeczy, jaki powoli się wytworzył na Białorusi Zachodniej!? Trudno wszystkich ich posądzać o krótkowidztwo lub nieświadomość, wprost karygodną w umyśle człowieka, mającego pretensje uchodzić za polityka realnego...

Gdybyż przynajmniej Białoruś Zachodnia w turnieju białoruskiej myśli politycznej świeciła tylko swą nieobecnością, nie mając odwagi, do wypowiedzenia tu swojego słowa!...

Byłoby to połową nieszczęścia...

Jest jednak nierównie gorzej, bo Białoruś Zachodnia na szlaku, którym kroczą myśl i akcja białoruska, najwyraźniej została zepchniętą, wzgardzoną, zdeptaną... Ślepy tego niewidziałby! Osobiście wcale nie chcemy posądzać o złą wolę względem Białorusi Zachodniej pionierów ruchu białoruskiego od r. 1905 naogół i rzeczników Białorusi Wschodniej (większej obszarem i ludnością, a odrębnej wyznaniem i duchem). W szczególności, owszem gotowiśmy raczej szukać winnych, o ile tacy mogą tu być, wśród tych, co ciałem i duchem pochodząc z Białorusi Zachodniej, nie umieli dotychczas

stać się konsekwentnymi rzecznikami jej potrzeb na forum spraw ogólnobiałoruskich i zmusić je do nierównie większego z nią się liczenia. Jeśli i były jakieś próby w tym kierunku, były one zjawiskiem nader rzadkiem i dlatego pozbawionem większego wpływu.

Stąd jest jasnem, że bynajmniej nie zamierzamy stawiać kogoś w stan oskarżenia. Tembardziej, że dla altruizmu w świecie zagadnień i rozwiązań politycznych zgoła niema miejsca, i nikt przecie nie mógł ani żądać, ani spodziewać się nawet, iż ktoś ze strony specjalnie się zajmie potrzebami duchowemi Białorusi Zachodniej i zrobi za nas to, cośmy, jako jej dzieci, sami zrobić powinniśmy byli! Cały tedy artykuł zwracamy przeto nie do wschodu, lecz do zachodu, *do siebie samych.*

Ale czy nie wyolbrzymiamy różnic między Białorusią Zachodnią a Wschodnią? Odpowiedzią niech będzie szereg faktów ogólnie znanych i nie dających się zaprzeczyć:

1. Białoruś Zachodnia jest rzymsko-katolicką i gorącem przywiązaniem do Kościoła dotąd nie dała się wyprzedzić ani Litwie, ani Polsce.

2. Białoruś Zachodnia, jako katolicka i sąsiadująca bezpośrednio z narodami Europy Środkowej, zawsze się orjentowała i orjentuje bardziej *na łaciński Zachód* niż na bizantyńsko-rosyjski Wschód.

3. Białoruś Zachodnia, będąc katolicką i o ile była unicką, stale się posługiwała w swem piśmiennictwie *alfabetem łacińskim*, do dziś w tem przywiązaniu nie osłabła ani trochę i uważa wszelką nawet dyskusję o zmianie swego alfabetu na inny, lub uszczupleniu praw jego za niewłaściwą.

4. Białoruś Zachodnia, jak ongiś w osobie swych synów czerpała oświatę i natchnienie do pracy na wszechnicach Europy Zachodniej (Padwa, Wenecja, Praga, Kraków), tak zamierza i dziś szukać ich tam, a nie w Moskwie, Kijowie lub chociażby mocno zruszczonym i czerwonym Mińsku.

5. Białoruś Zachodnia bardzo niechętnie widzi w białoruskiej mowie książkowej nowotwory rodem ze... Smoleńska, z czem, niestety, idzie w parze lekceważenie doskonałych źródłosłowów miejscowych.

To są większe a ważniejsze różnice.

Należy przytem zaznaczyć, że alfabet łaciński ma dziś wzięcie nawet w dalekiej Japonji, a niedawno sprawę wprowadzenia jego omawiano też w Sowdepji. Dlatego zgoła nie na czasie jest unifikacja alfabetu białoruskiego na wyłączną korzyść graždanki, a już groteskowo wyglądał projekt p. W. Łastowskiego stworzenia na podstawie źródeł paleograficznych własnego alfabetu.

Przeciwnicy wypowiedzianych wyżej poglądów niechybnie zechcą powołać się zaraz na Pragę, jako namacalny niby dowód tego, że nietylko od wpływów zachodnich nikt z nich nie stroni, lecz właśnie wśród nich ujawnia się duży pęd ku Zachodowi. Prawda, że skrajny rusofilizm Czechów i kokieterja (nie szczere sympatje!) ich względem prawosławia mogą dziś wabić do *zlatej Prahi* Białorusinów zachodnich, wyznawców prawosławia i ciążących ku Wschodowi, atoli muszą one również wzbudzać dobrze

uzasadnione obawy w Białorusinach zachodnich, którzy, będąc katolikami i orjentacji zachodniej, nie mogą być zwolennikami skrajnego rusofilizmu i tendencyj do utworzenia kościoła narodowego wśród Czechów. Praga dzisiejsza nie jest Pragą Skoryny. Bardziej świadomi a przezorni przedstawiciele Białorusi Zachodniej z pewnym więc niepokojem oczekują tego, co przywiezie z Pragi do kraju nasza młodzież katolicka, wrażliwa jak każda młodzież, a zmuszona przebyć nad Wełtawą szereg lat wśród wrogo dla Kościoła usposobionej czeskiej młodzieży akademickiej, wciąganej do grubej roboty sekciarskiej, bądź przez episkopa serbskiego Dositeja, bądź przez biskupa cerkwi narodowej Farskyego. Z jak niesłychaną lekkomyślnością wśród polityków i działaczy białoruskich w Wilnie traktowano prawie zawsze zagadnienia religijne Białorusi Zachodniej (na jej terenie przecie Wilno leży!) świadczy wśród innych fakt, że w r. 1918 katolik p. Wacław Łastowski wydał tu *Pieršyje malitwy i paznańnie chryścijanskaj prawasłaunaj wiery* (w dodatku drukiem łacińskim!!), a drugi katolik p. Janka Stankiewicz — *Abjaśnieńnie symwoła wiery, malitwau i zapawiedziau* (grażdanką)! Czasu okupacji niemieckiej, politycy białoruscy w Wilnie o mało co nie dali się wciągnąć na pomocników prawosławnych w ponownem zdobywaniu cerkwi, przerobionych z kościołów katolickich (Wizytki!). Stąd można wywnioskować, jak są na miejscu zastrzeżenia, które mieć może i powinna Białoruś Zachodnia co do ogólnego kierunku polityki białoruskiej, chronicznie u nas chorej na *moskowski nachił* i ciągle kokietującej prawosławje.

To, co dotychczas zostało zrobione w imię odrębnych potrzeb Białorusi Zachodniej, jest nie tylko małe, lecz też częstokroć słabe. Weźmy *Biełarusa*, *Krynicę*, kalendarze białoruskie..., nie mówiąc już o wydawanym z hojności niemieckiej *Homanie* i ultra-ugodowej *Jednaści* p. *Aleksiuka*. Zarzut niedoceniania doniosłości problemu Białorusi Zachodniej uczyniony być może nawet paru młodszym księżom Białorusinom, tym naturalnym strażnikom jej praw, bo i ich nieraz krewkość młodzieńcza ponosiła zbyt daleko, zasłaniając przed nimi będące w perspektywie niebezpieczeństwa.

Odnośnie do pięciu uwypuklonych wyżej różnic, postulaty Białorusi Zachodniej dają się ująć w tyluż punktach:

1. Rdzennie katolicki charakter Białorusi Zachodniej powinien zostać nietknięty, owszem świadomość katolicka ma być tu pogłębiona przez oświatę katolicką, wolną jednak od wszelkiego cienia fanatyzmu.

2. Zaniechane być winny wszelkie, chociażby najmniejsze próby, przeszczepienia na Białoruś Zachodnią orjentacji na prawosławno-rosyjski Wschód.

3. Pełne, a wyłączne panowanie na Białorusi Zachodniej przysługiwać ma oczywiście alfabetowi łacińskiemu, przyczem bardzo pożądaną jest znajomość grażdanki.

4. Niezbędną jest rzeczą dla rozwoju Białorusi Zachodniej utrzymanie ciągłości kulturalnej, nawiązanej w zaraniu jej dziejów z łacińskim Zachodem.

5. Leksykon Białorusi Zachodniej uzupełniany być winien doborem trafnych słów z poszczególnych odmian mowy jej ludu, a adaptacja wyrazów, kursujących w Białorusi Wschodniej, dopuszczalną jest chyba w wypadkach wyjątkowych.

Nic łatwiejszego, jak tą drogą ściągnąć na siebie i swoich zarzut odseparowywania się i rozbijania jedności. Nie trzeba jednak go lękać się, lecz i nieugięcie stać przy tem, czego od nas wymaga dobro Kościoła i ściślejszej naszej Ojczyzny — Białorusi Zachodniej. Nie zapominajmy, że jesteśmy odpowiedzialni za jej losy!

Zróżnicowanie wyjdzie ostatecznie na pożytek całej Białorusi, bo zmusza ono obie jej części, Zachodnią i Wschodnią, do maximum wysiłków, przytem wcale nie wyklucza możliwości syntezy w przyszłości.

Jednak w chwili obecnej na tę syntezę stanowczo zawcześnie!

1923

WSCHÓD CZY ZACHÓD?

Niedawno pod zagłówkiem powyższym na szpaltach tygodnika «*Naszaje żyćcio*» jeden z wybitniejszych publicystów białoruskich w Wilnie, piszący dziś pod pseudonimem *Łaurynowicz,* zamieścił bardzo ciekawy artykuł, który powinien zwrócić na siebie uwagę dla ważności i aktualności poruszonego tam tematu. Krótkiem jest jego ujęcie w formie alternatywy: Wschód czy Zachód? Ale doniosłość jej dla naszego kraju wprost olbrzymia. Sam jednak autor artykułu omawianego najwidoczniej tego nie odczuwa, skoro na dwóch szpaltach, bardzo prosto a kategorycznie, rozstrzyga tak zawiłą kwestję: Wschód czy Zachód? — Na korzyść Wschodu.

Z nadmiernego atoli lakonizmu p. Łaurynowicza nie będziemy mu robili w danym wypadku zarzutu, przechodząc odrazu do oceny argumentów, właściwie jednego (bo tylko jeden tam się znalazł!).

Ponieważ Mińsk Białoruski wydał świeżo na koszt państwowy kilkanaście książek białoruskich, zawierających zbiorki pieśni, opowiadań, bajek plus jakąś powieść i parę podręczników, i stworzył podobno znaczną ilość szkół białoruskich, należy przy decyzji: *Wschód czy Zachód?* stanowczo się przychylić na stronę pierwszego. Jakżeż inaczej, jeśli obecny rząd polski, białoruskiego ruchu wydawniczego i szkolnego nie popiera?!... — Wschód! Tylko Wschód!

Polityka polska w stosunku do Białorusi jest istotnie od początku do dziś nieszczera, niemądra, krótkozwroczna, dla obu stron szkodliwa, a więc palcem nawet nikt nie poruszy dla jej obrony. Z drugiej strony Polska chociaż uważa siebie za reprezentantkę Zachodu, jest tylko jego cząstką. Mówiąc tedy o Zachodzie, należy myślą dalej wybiegać niż sięgają granice Polski, to jest zwracać oczy ku starym demokracjom romańskim, bogatej w

doświadczenie dziejowe rasie anglo-saskiej i niedościgłemu do niedawna w pracowitości i ładzie narodowi niemieckiemu. Wschód dotychczas nie wytrzymuje nawet najlżejszej krytyki w porównaniu z tym Zachodem!

Chcąc zniewolić do zmiany orjentacji zachodniej na wschodnią, należałoby więc poddać gruntownej rewizji całość dorobku cywilizacji zachodniej i wykazać, że właśnie Wschód więcej posiada pierwiastków twórczych i organizacyjnych oraz zdolności do ich realizowania w życiu niż Zachód. Gdy Zachód w tym kierunku dużo już dokonał, Wschód, mimo niewątpliwej oryginalności niektórych głoszonych przez się doktryn, dokonał albo bardzo mało, albo co gorsza zaznaczył się dotychczas *pracą niszczenia*, bądź w kierunku podważania pozytywnej ideologji (*nihilizm*), bądź w destrukcji społeczno-ekonomicznej (*bolszewizm*).

Zagadnienia tej doniosłości, co powyższe, nie można rozstrzygać jedynie na podstawie większej tylko ilości publikacyj białoruskich lub gęstszej sieci szkół na terenie Białorusi Wschodniej! Chociażby to były istne perły twórczości literackiej, rzeczy pierwszorzędnej wagi dla folkloru, doskonałe podręczniki i świetne szkoły, nie mogą one zaważyć decydująco na szalach, na których się określa waga gatunkowa ideologji. Tymczasem nie wiemy nawet, jaką jest wartość tego dorobku literackiego, co dają owe szkoły...

Można się cieszyć, że białoruska twórczość literacka na Białorusi Sowieckiej, mimo przeszkód, przekłada sobie drogę naprzód, a tameczna dziatwa ma możność uczęszczania do szkół narodowych, ale byłoby lekkomyślnością nie do darowania na tej podstawie nawoływać całą Białoruś do odwrócenia się od Zachodu, którego przecie nie można utożsamiać tylko z Polską lub Litwą. Tymczasem Wschód a Moskwa są i chyba zawsze będą synonimami, a orjentacja wschodnia — *maskowskoju dorohoju*.

Najzupełniej wystarczy, jeśli ten chwilowo pomyślny stan akcji wydawniczej i oświatowej w Białorusi Wschodniej przyjmiemy do wiadomości, nie wpadając w przesadę i nie wysuwając z przemijających konjunktur politycznych tak radykalnych wniosków, decydujących o podstawach i zasadniczym kierunku linji rozwojowej narodowego ruchu białoruskiego.

1924

Янка СТАНКЕВІЧ
(1891—1976)

Мовазнавец, гісторык, перакладчык, публіцыст, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Арляняты Ашмянскага павета. Скончыў Ашмянскае гарадское вучылішча (1909). Адзін з арганізатараў беларускіх школ у Ашмянскім і Вілейскім паветах. Вучыўся ў Віленскай каталіцкай духоўнай семінарыі. З 1914 г. працаваў у газеце «Наша ніва». З пачаткам Першай сусветнай вайны служыў у войску. Пасля вяртання ў Вільню прымаў актыўны ўдзел у беларускім культурна-асветным і грамадскім жыцці. На правах сябра ўваходзіў у Беларускую віленскую раду. Адзін з арганізатараў і стваральнікаў Беларускага навуковага таварыства ў Вільні. У 1918 г. пэўны час знаходзіўся ў Мінску, удзельнічаў у пасяджэннях Рады БНР. Скончыў Віленскую беларускую гімназію (1921). Пазней вучыўся ў Карлавым універсітэце ў Празе, дзе паспяхова абараніў доктарскую дысертацыю і атрымаў навуковую ступень доктара славянскага мовазнаўства і гісторыі. З 1926 г. жыў у Вільні. Займаўся выкладчыцкай і навуковай дзейнасцю. Быў арыштаваны польскімі ўладамі (1939). У гады нямецкай акупацыі некаторы час жыў у Мінску, пазней — у Вільні, Варшаве і Празе. З 1944 г. — у эміграцыі. Спачатку знаходзіўся ў Нямеччыне, дзе ўваходзіў на правах сябра ў беларускія культурныя і грамадскія арганізацыі Рэгенсбурга і Мюнхена. Пазней пераехаў у ЗША, жыў у Нью-Йорку. У эміграцыі займаўся навуковай і культурна-асветніцкай дзейнасцю. Супрацоўнічаў з беларускімі эмігранцкімі навуковымі і перыядычнымі выданнямі (часопісы «Запісы» і «Сяўбіт», газета «Бацькаўшчына»). Аўтар шматлікіх слоўнікаў беларускай мовы і падручнікаў. У сааўтарстве пераклаў на беларускую мову Біблію (1937; 1970).

ДУМКІ І РАЗВАЖАНЬНІ

Дзьве праўды

У паасобных людзей і цэлых грамадзкіх груп рожных народаў існуюць два праціўныя й няпрыязныя сабе перакананьні. Адны кажуць, што ў адносінах да чужое, нат варожае нацыі трэба кіравацца таею ж этыкаю, якая вымагаецца ў адносінах паміж людзьмі аднаей тэй жа нацыі. Другія даводзяць, што ў адносінах да няпрыязнае, непрыяцельскае сабе нацыі этыка ня можа забавязываць, што тут усялякія спосабы барацьбы добры.

У каго ж праўда і якімі спосабамі павінны мы карыстацца ў сваёй нацыянальнай працы й барацьбе за адраджэньне і вызваленьне свайго народу з-пад чужацкага ярма. Адказ на гэтае пытаньне знойдзем найлягчэй, калі заглянем у сваю душу. Што ж пасьля векавога сну й рабскага служэньня чужнікам зразіла першага сьвядомага Беларуса? Пасьля страшнага нацыянальнага ўпадку Беларусы страцілі нацыянальную ідэйнасьць (якая цяпер проста ў нас завецца сьвядомасьцю), жаданьне агульнага для ўсяго беларускага народу дабра. Страціўшы нацыянальную ідэйнасьць і маючы агульную, хоць вельмі ня ясную, расплыўчатую, часта толькі інстынктыўную, сьвядомасьць свае нацыянальнае асобнасьці, Беларусом не аставалася нічога іншага жадаць, як толькі свае асабістае карысьці. А дзеля таго, што кожны, думаючы толькі аб сабе, быў адзінокім і слабым, то дзеля гэтае асабістае карысьці мусілі пайсьці на службу да розных «паноў», гаспадароў палажэньня, прадаючы ім сваю энэргію, розум, чэсьць, сумленьне — ўсё. Не пярэчыць гэтаму тое, што гэткія прадажныя рабы адны «любілі» больш аднаго, а другія другога пана, бо й найгоршыя рабы розна адносяцца да розных паноў. А што служба Маскалём і Паляком запраўды ў нас была гэткім рабскім прадажніцтвам, больш ці менш прыкрываным рознымі «поглядамі», «пераконаньнямі», «узгадаваньнямі» й г.д., можа сьведчыць як найлепш той, здавалася б, надзвычайна дзіўны факт, што тыя, якія яшчэ некалькі год назад з пенаю баранілі расійскія патрэбы, цяпер пад польскай акупацыяй ахвотна пераходзяць да гэткае ж абароны польскіх нацыянальных інтарэсаў у Беларусі. Ці ж не найлепшай ілюстрацыяй зьяўляецца гэткі факт: залетась на адным грамадзкім сходзе ў Навагрудзкім павеце адзін зоолёгічны Беларус, абруселы інтэлігент, заявіў: «Мы, Беларусы, былі пад маскоўскаю ўладаю добрымі Маскалямі, цяпер можам быць добрымі Палякамі, калі палякі будуць да нас добра адносіцца (калі будуць іх рабіць польскімі ўраднікамі, афіцэрамі, паліцэйскімі й г.п.). Нам ўсё роўна».

Па меры таго, як у Беларусаў, загразшых у гэткае маральнае балота, праяўлялася пачуцьцё сумленьня, чэсьці, этыкі, пачуцьцё сваей людзкай годнасьці, яны рабіліся сьвядомымі (і д э й н ы м і) Беларусамі. У першым нашым нацыянальным гымне «А хто там ідзе» на пытаньне «А чаго ж, чаго захацелася ім (Беларусам)», — адказуецца «Людзьмі звацца». У другім, пазьнейшым нашым гымне, выказуецца вера наагул у людзей і адначасна вера ў сваіх беларускіх людзей: «Не пагаснуць зоркі ў небе, пакуль неба будзе, не загіне край наш родны, пакуль ж ы в у ц ь л ю д з і. Б е л а р у с к а ю рукою, с ь в е т л а й п р а ў д ы сіла, долю лепшую напіша Беларусі мілай. Зацьвіце наш край, як сонца, паміж ўсіх народаў». Заўсёды чэснасьць, сумленнасьць, этычнасьць, ідэалізм, павіннасьць працы дзеля свайго народу радзілі сьвядомых Беларусоў, наадварот, эгоізм і матэрыялізм удзержвалі несьвядомых паміж чужымі. Беларус, захоплены нат ідэяй, якой чужы нацыянальны дух, раней ці

пазьней прыходзіў да нацыянальнае сьвядомасьці, а матэрыялісты або этычна несьвядомы Беларус з часам астыгае або здраджае справу і пераходзіць да чужнікоў. Толькі этычнасьць, ідэалізм, пачуцьцё грамадзкае павіннасьці й жаданьне агульнага дабра могуць вытварыць і ўдзяржаць сьвядомасьць і салідарнасьць такога вялікага грамадзкага арганізму, якім ё Народ. Але гэтых варункаў не дастанем бяз веры ў людзей і пачуцьця насамперш сваёй людзкай годнасьці, што зьвязана з аднолькава этычнымі людзкімі адносінамі, як паміж людзьмі розных і нат непрыяцельскіх паміж сабою нацый. Гэта адна праўда, якой мы ніколі не павінны забывацца.

Але ё яшчэ другая праўда, ня менш важная за першую як для кождага паасобнага чалавека, так і для Вялікага Чалавека — Народу. Праўда гэтая, як закон прыроды, прынята ўсімі рэлігіямі сьвету і ўсімі цывільнымі правамі і выражаецца гэтак: калі на цябе хто нападае, хочучы забіць, ты, каб абараніцца ад сьмерці, маеш права (няма грэху й ня будзеш караны) яго забіць. Прырода, даўшы чалавеку інстынкт самазахаваньня, нат цьвярдзей кажа: твая павіннасьць ёсьць бараніцца ўсімі дадзенымі табе мною (даступнымі табе) спосабамі ад сьмерці і, калі інакш нельга, ты мусіш, павінен забіць нападаючага. Няма сумлеву, што той народ, які ўсімі даступнымі яму спосабамі ўціскае рукі народу, каб ня даць яму магчымасьці разьвівацца й жыць, той народ, які, пачынаючы ад акупацыі і далей, пры помачы школы, адміністрацыі, яўнае й патайнае паліцыі, жандармэрыі, усякіх гатункаў вялізарнага, прыведзенага ў край войска й сыстэматычнага грабаваньня патрэбных для існаваньня народу прадуктаў і г.п. і канчаючы сумысным давядзеньнем да сьмерці масаў варочаючыхся уцякачоў, колёнізацыяй, мусіць быць разгляданы як нападаючы з мэтаю забіць. Калі пануючы народ у асобе сваёй ўлады не прызнае нат быцьця ўцісканага ім другога народу або не дае яму нацыянальнае школы (расійцы й палякі ў адносінах да Беларусоў), такі народ ё нападаючым з мэтаю забіць. Або ці ж можа быць ярчэйшы прыклад нападаючага народу з мэтаю забіць, як заява прадстаўніка пануючага народу, што дзякуючы ўціску за якісь час уцісканы народ будзе зьнічтожаны (польскі міністр Скульскі заявіў: «За 50 г. ня будзе ніводнага Беларуса»). Бяда нападзенаму, які пры гэткай небясьпечнасьці выбіраў бы, калі, дзе й пачым выцяць нападаючага разбойніка, гора яму, бо ён быў бы забітым. Нападзены ў такім прыпадку мусіць сабраць усе свае сілы, усе свае думкі, усю ўвагу зьвярнуць на абарону, а выбіраць спосабы тут няма калі, усе спосабы добры, якімі можна бараніцца, і кожды спосаб тым лепшы, чым лепш і можна бараніцца. Бараніцца ўсімі магчымымі спосабамі ад сьмерці — гэта ё другая праўда, якая зьяўляецца аднačасна й абавязкам кождага чалавека й кождага Народу. Дзьве гэтыя праўды не пярэчаць адна аднэй, наадварот, другая выплывае з першае, бо людзкая годнасьць ня толькі дазваляе, але й вымагае, каб загрожаны сьмерцю бараніўся ўсімі даступнымі яму спосаба-

мі ад другога нападаючага на яго разбойніцкага (культурнага ці някультурнага, усё роўна) Народу.

Ці пярэчаць

У бесканечных гутарках, стацьцях, протэстах і інш. проці польскіх уціскаў і зьдзекаў над паняволенымі беларускім і ўкраінскім народамі блізу што заўсёды чуецца: «Палякі нам павінны былі б спагадаць, бо яны самі былі пад няволяю ў чужнікоў», «ледзь толькі самі вырваліся з чужога ярма, а ўжо над іншымі зьдзекуюцца» і г.п. Дзіўна, што гэтак кажуць людзі ня толькі далейшых географічна ад Польшчы народаў, якія могуць добра ня ведаць, як запраўды Палякі былі ўцісканы, але гэта звычайна кажуць нават Беларусы й Украінцы[1]. З усіх трох гаспадарстваў, пад якімі апынуліся часьці падзеленае Польшчы, толькі ў Прусах Палякі запраўды былі ўцісканы і адначасна самі ніякага іншага народу не ўціскалі. Але нават і ў Прусах уціск Прусакамі Палякоў быў шмат меншы за той нячуваны ўціск, які цяпер церпяць пад Палякамі Беларусы й Украінцы. Што ж да Палякоў, якія былі пад аўстрыяцкай і расійскай уладаю, дык першыя мелі аўтаномію, а другія, праўда, былі ўцісканы, але і ў сотай часьці ня былі ўцісканы й перасьледаваны так, як цяпер уцісканы й перасьледаваны Палякамі Беларусы. Але ў выпрабленьні псыхолёгіі гвалту і зьдзеку над іншымі народамі галоўную ролю мае ня тое, ці даны народы быў уцісканы, але ці адначасна ён не ўціскаў іншых. Дык жэ Палякі ў Аўстрыі уціскалі Украінцаў у Галіччыне, а ў Расіі Беларусоў усёй заходняй палавіны Беларусі, а таксама Украінцаў у Холмшчыне, на Валыні і Падольлі. Да падзелу Польшчы палякі ўціскалі Беларусоў, пачынаючы ад Люблінскае уніі 1569 г., а Украінцаў у Галіччыне яшчэ раней. Ад прылучэньня, пасьля падзелу Польшчы, Беларусі да Расіі польскі ўціск над Беларусамі ня толькі ня зьменшыўся, але яшчэ ў многа разоў павялічыўся. Будучы ўсе пад Польшчаю, Беларусы бараніліся ад полёнізацыі ўсёю сваёю масаю, цяпер жа вялікшая часьць іх была ўзята Расійцамі-Маскалямі сабе на абрусеньне, а другая, меншая, каталіцкая часьць аддадзена на зьежу Паляком. Расійскі ўрад проста памагаў Палякам палячыць Беларусоў-каталікоў. Бо ці ж можна было лепш памагчы полёнізацыі Беларусоў-католікоў, як забаронаю беларускае мовы ў касьцеле царскім указам 1839 г. або забаронаю беларускага друку 1865 г. Гэныя перашкоды, якія рабіў расійскі ўрад у справе Беларусоў, запраўды зьяўляліся Паляком дарагою падмогаю. Праўда, Расійцы не дазвалялі спалячаным паном заводзіць польскія школы для беларускага каталіцкага насяленьня, але адначасна не дазваляючы Беларусом і беларускіх школ, а накідаючы ім расійскую школу, гэтым пхнулі Беларусоў-каталікоў у абоймы полёнізацыі. Тыя перашкоды ў апалячы-

---

[1] Ад украінцаў я чуў толькі ад тых, якія з Вялікае Украіны

ваньні Беларусоў, якія расійцам мо здаваліся праўдзівымі, запраўды ня былі такімі. Маскалі прыбілі Беларусь і, стаўшы на яе сваёй цяжкай ступой, дапушчалі да яе Палякоў, дазвалялі ім нават добра ласавацца ёю, але не выпушчаючы Беларусоў з-пад свае нагі, яны адначасна прыдзержвалі Палякоў, дражнячы і выраблаючы ў іх надзвычайную прагавітасьць. Я бачыў калісь гэткі абраз. Паляўнічы дзяржаў аднэй рукой, прыціснуўшы да зямлі, злоўленую птушку, а другой рукой дзяржаў на рэмяні сабаку. Птушка яшчэ была жывая й, трапечучыся, старалася вырвацца; сабака, відаць ужо пакусаўшы птушку (на зямлі было пер'е), ірваўся да яе з прагавітымі вачыма. Гледзячы на гэны абраз, чалавек не ведаў, што падумаць: ці паляўнічы хоча ўратаваць ад сабакі птушку, ці, наадварот, ён удзержывае для сабакі птушку, хоць пакуль што з ім дражніцца. І мернае злосьці сабака, навязаваны час ад часу, робіцца злым, а паўпанак і аканом, стаўшыся самі панамі, заўсёды будуць горшыя за сваіх ранейшых паноў.

Польскія адносіны да нас цяпер ня толькі не пярэчаць польскай мінуўшчыне, але, наадварот, прыродна выплываюць з яе. Гутаркі аб тым, што Палякі цярпелі і дзеля гэтага маглі б лепш да нас аднасіцца, у вуснах Беларуса маюць тую самую прычыну, што і беларускае бедаваньне над пакрыўджанай вайной Бэльгіяй. Беларус, пахаваўшы памершую з голаду ў часе вайны і ўцякацтва жонку й некалькіх дзяцей, затаіўшы ў грудзёх сваіх боль і жаль, усьцешае сябе тым, што не з адным ім так сталася. Наслухаўшыся ж або начытаўшыся аб зруйнаванай Бэльгіі, уздыхае: «Ах, бедная Бэльгія!» Прычына ўся ў тым, што мы думаем, гукаем і робім усё так, як гэта робяць іншыя чужнікі, нат не стараючыся прытарнаваць гэнага да свайго жыцьця, прычына ў тым, што мы дагэтуль яшчэ ня жывём собскім жыцьцём і собскімі патрэбамі.

1923

ДРЫГВІЧ

Прапанаваныя тэксты ўпершыню публікаваліся на старонках віленскага тыднёвіка «Przegląd Wileński» на працягу 1924—1929 гг. Але гэта толькі фрагмент з арыгінальнай публіцыстыкі асобы, якая схавала сваё імя і прозвішча пад псеўданімам «Dryhwicz». Структурна-сінтаксічны аналіз тэкстаў, іх лексіка, «краёва-беларуская» праблематыка, аўтарская пазіцыя і паасобныя элементы біяграфічных рэалій даюць падставы меркаваць, што псеўданім «Dryhwicz» мог належаць святару Уладзіславу Талочку ці, прынамсі, іншай асобе з беларускага каталіцкага клеру, якая актыўна ангажавалася ў заходнебеларускае культурнае і грамадска-палітычнае жыццё. Паводле меркаванняў беларускіх гісторыкаў і літаратуразнаўцаў, у тым ліку і даследчыка заходнебеларускай тэмы Арсеня Ліса, такім псеўданімам маглі падпісвацца, перад усім, Антон Луцкевіч або Уладзімір Самойла. Так ці інакш, пытанне аўтарства застаецца адкрытым. Тэксты аднак даюць магчымасць пазнаёміцца яшчэ з адным пунктам погляду на беларускую справу ў кантэксце праблемы Беларусі як цывілізацыйнага памежжа Усхода і Захада.

NOWE MOMENTY W PSYCHICE NARODU BIAŁORUSKIEGO

Zarzuty słuszne i niesłuszne, ze strony wrogów, przyjaciół i całkiem obojętnych ludzi na każdym kroku dają się słyszeć względem ruchu białoruskiego. Różnej natury są one: jeden z najczęściej powtarzanych i to przez ludzi przychylnych a często i przez samych Białorusinów — jest to zarzut radykalizmu. Dla pewnej kategorji ludzi dotychczas jeszcze słowo Białorusin jest synonimem bolszewika, straszydła jakiegoś, bardziej dosadnie reprezentującego wszystkie ujemne cechy Wschodu niż nawet rodowity Rosjanin, Moskal.

Łącznie z innymi ludźmi, odmiennie traktującymi tę sprawę, chciałbym się przyjrzeć procesom psychicznym, odbywającym się w duszy narodu białoruskiego. Zmiany mogą być tak poważne i zasadnicze, że nowe pokolenie stanie przed nami z wręcz niepodobnem do dzisiejszego wyglądu obliczem. Dlatego owo szablonowe określenie «radykalizm» będę brać w szerszym nieco zakresie, niż jest ono używane dla scharakteryzowania pewnego wypadku, artykułu w gazecie, czy czegoś w tym rodzaju.

Gałąź psychologji experymentalnej, nauki, co pomimo braku solidnych podstaw, dużo ogromnie zrobiła, gromadząc liczny materjał doświadczalny, gałąź, którą nazywają psychologją narodów, słabo nawet jeszcze rozwinięta, poczyniła nieraz ciekawe obserwacje. Oto zestawienie już najbardziej pobieżne i powierzchowne Białorusina z otaczającymi go sąsiadami a dalej i innymi narodami — podkreśla parę rysów bardzo dlań charakterystycznych. Mowa tu jest przedewszystkiem o religijności i łagodności, zamiłowaniu do spokoju, niechęci do czynnej, orężnej walki. Rysy pokrewne sobie, uzupełniające siebie wzajemnie, a może nawet i koniecznie w parze idące.

Pierwszy nie jest jednostajnym wszędzie, dzięki zróżniczkowaniu religijnemu, które, w ciągu ostatnich lat kilkudziesięciu spowodowało pewne zmiany. Drugi rys na całem terytorjum etnograficznem zadziwia swoją powszechnością. Powierzchowna nawet znajomość takich najbardziej zbliżonych do siebie narodów, jak Białorusini i Ukraińcy pozwala stwierdzić istnienie znacznej różnicy psychicznej między nimi. Jedną z tych cech wyróżniających, właściwych Białorusinowi będzie ta łagodność, może nawet pewna bierność wobec każdego mocniejszego nacisku, wywieranego zzewnątrz. Bierność ta jest jednak całkiem swoistą, bo nie ogarnia innych stron charakteru.

Twierdzenie powyższe ma swoje poważne uzasadnienie w całym przebiegu historji. Bo przecież sam tylko upadek władzy książęcej i podział na drobne państewka nie tłómaczy nam tej nadzwyczajnej łatwości, z jaką Litwini zagarnęli całą dzisiejszą Białoruś, by przy jej pomocy rozszerzyć granice państwa aż po morze Czarne, zahaczając prawie o same mury Moskwy!...

Musi istnieć pewna racja dlaczego ani jeden z książąt ruskich nie rozpoczął walki z nader nielicznym najeźdźcą! I wreszcie fakt zawładnięcia przez nieliczny, wojowniczy naród ogromnemi obszarami, aczkolwiek znajduje potwierdzenie w historji nieraz, to przecież nigdzie nie nosi on tego charakteru co w danym wypadku. Ci sami ludzie, którzy nie podnieśli nawet miecza, by bronić swej niezależności państwowej, byli przecież doskonałymi wojownikami i administratorami w nowym ustroju państwowo-narodowym. Nikomu nieznane i zaginione w pomroce dziejów postaci białoruskie kładły swoje głowy i nad Kałką i pod Grunwaldem i w tylu, tylu innych wypadkach, roznosząc sławę często obcego imienia z całkowitem zaparciem się siebie...

Historja białoruska nie zna znowuż ani jednego Pugaczowa czy Stieńki Razina, Żeleźniaka, Nalewajki, Gonty, Chmielnickiego czy też nawet wypadków z r. 1848 w Galicji, chociaż zdawałoby się dlaczegoż tutaj nie mogłyby one mieć miejsca?! Rok 1863, który był widownią nieraz dzikich scen na wsi polskiej, nie zna żadnego wypadku analogicznego w kraju naszym!

Głośną jest owa pieśń ludowa, zaczynająca się od słów: «A zza Pińska, a zza Klecka jedzieć drużba maładziecka»..., w której się opowiada o gromadzie niezadowolonych, bo stale krzywdzonych chłopów białoruskich przez panów, naonczas już przeważnie «Lachaŭ», która się wybrała w

kierunku Pińska, centrum działań powstańczych. Narzekania, przekleństwa straszne się sypią z ust wszystkich, ale rezultat ich jest bardzo ciekawym. Ci bandyci, ci niedoszli kozacy, zauważywszy cerkiew w miasteczku około drogi, zaczynają się namyślać, czy nie lepiej może pomodlić się, Boga poprosić, a On wtedy i tak skarze «niachodnych Lachaú». I rzeczywiście postawiwszy świeczki przed obrazem św. Mikołaja, sami zawrócili do domów... I bynajmniej nie tchórzostwo zmusiło ich do tego. Mowy o tem zupełnie nie było nawet. Nie, to prosty wstręt do przelewu krwi, niechęć do oręża i wiara, że Bóg potęgą swoją ukarze ludzi niegodziwych, a że im ludziom maleńkim niema potrzeby się wtrącać w kwestje tak zawikłane!

Nie będąc jeszcze chrześcjańskim narodem, Białorusini od chwili tylko wejścia ich do historji, stwierdzają życiem swojem podstawowe zasady Chrystusowej nauki.

Tak było stale i zawsze aż do ostatnich czasów. Najrozmaitsze przysłowia, opowiadania i bajki stwierdzają niezmiennie ten charakterystyczny rys psychiki narodowej.

I tutaj musi nas ogromnie zadziwić rok 1917, okres wyborów do Konstytuanty rosyjskiej, oraz rok 1918 ze wszystkiemi swojemi wypadkami tak licznemi. Przecież największa ilość, procentowo biorąc, posłów bolszewickich z Białorusi nie jest tylko wynikiem braku uświadomienia społecznego i narodowego w masach. Niektóre gubernje wielkorosyjskie z chłopem daleko ciemniejszym są tego dowodem. A więc inny jakowyś czynnik, nowy zupełnie wchodzi tutaj w grę. Coś odmiennego jakby się narodziło w duszy narodu. Nie znaczy to bynajmniej, by odbyła się taka zmiana i pod względem religijnym. W tej dziedzinie nic w oczy się jeszcze nie rzuca.

A więc jakby ktoś powiedział — stanowcze zradykalizowanie się. Niewątpliwie, o ile ten radykalizm weźmiemy w sensie większego usamodzielnienia się pewnej, może niezupełnie jeszcze świadomej, myśli o swoich prawach ludzkich. Odbija się to mocno i w życiu politycznym. Stanowczy i wyraźny zwrot widzimy tutaj do taktyki bardziej agresywnej, bardziej pewnej siebie. I wielu ludzi jest tem zadziwionych, zaniepokojonych nawet, bo się nie zdaje dotychczas sprawy zupełnie, jak i dlaczego zaszły te zmiany. Jedni się zaczynają obawiać, widząc w charakterze narodu coś, czego oni nie rozumieją, inni chcą podejrzewać w tem działanie obce, wpływ czyjś szkodliwy! I rzeczywiście, nikt obecnie nie jest u nas przygotowany na świadome ujęcie w karby tego nowonaradzającego się ducha, który jak wszystko nowopowstające, może w tej lub innej wylać się formie. Oczywiście narzekanie jedynie na radykalizm, przyglądanie się mu ze wstrętem lub obawą jest bynajmniej zaradczym środkiem skutecznym na wpłynięcie i skierowanie ducha nowego na tory należyte.

Otóż ciekawą bardzo próbą odźwierciadlenia nowych prądów mamy w twórczości poetyckiej białoruskiej. I tutaj jeszcze nic konkretnego się nie

mówi, ale są rzucane myśli, hasła, które mogą chociaż o tyle o ile dać do zrozumienia, co się stało a czego się spodziewać należy!

Poezja i w przeszłości najlepiej wyrażała cechę dominującą łagodności, pokory nawet wobec wszelkiej władzy, wobec wszelkiej siły. Wiek XIX nie zna nic poza narzekaniem na biedę, nędzę chłopa białoruskiego. I dopiero Bohuszewicz (Maciej Buraczok) wysuwa pewne postulaty, ale i one nie daleko sięgają, są dokładnem odbiciem niedoli powszechnej. Cała twórczość nowej doby, okresu «Naszej Niwy» nic nowego, oprócz pracy w kierunku uświadomienia narodowego, pod tym względem nie dostarcza.

Ale oto mija wojna ze wszystkiemi jej przejściami, obydwie rewolucje rosyjskie, które mocno i bezwzględnie poruszyły masę białoruską, a mamy do czynienia z czemś zupełnie odmiennem. Widzimy to przedewszystkiem, bo najbardziej to u nich uderza, u wieszczów narodowych białoruskich u J. Kołasa i J. Kupały. U nich właśnie rzuca się to tak mocno w oczy w zestawieniu z twórczością ich przedwojenną. I znowuż nie może to być skutkiem tylko warunków ich życia zewnętrznego (obydwaj mieszkają obecnie w Mińsku), gdyż polityce się nie oddają, pochłonięci całkowicie pracą literacko-naukową. Głos ich jest głosem narodu całego, dlatego też wsłuchać się weń należy z całą uwagą. Odzwierciadlają moment najciekawszy, bo przełomowy, przejściowy od dawnego światopoglądu do często wręcz odmiennego.

Oto Kołas w «Wodhulle» zbiorze wierszy z r. 1922, zwracając się do ludu białoruskiego mówi o tem, że pora już aby umilkła pieśń pokutnicza, nadchodzi czas, kiedy kraj ma zerwać stare łańcuchy, nową pieśń zaintonować. Trzeba wszystkim stanąć zgodnie, świadomie do walki, *bo szczęście, swoboda, wyzwolenie same do nas nie przyjdą i woła*: «ludu, przekonaj się, że sami tylko potrafimy ukuć nową dolę», już przecie minęła pora, kiedy nas popychano, żyć obecnie potrafimy *bez obcych przewodników* («Biełaruskamu ludu»). A później zaraz w «Pokliczu» woła, by wszyscy jaknajprędzej wstawali, szli do mas ludowych, by tam zaczerpnęli powietrza odmładzającego i krzepiącego, aby tam starali się zrozumieć nowe potrzeby i żądania narodu.

Ale bardziej wyraźnie jeszcze uwydatnia się ten przełom u Kupały («Spadczyna» z r. 1922). Kupała świadomie mówi i woła, mówi w imieniu miljonów, bo cierpi i myśli za miljony. Ogniem zda się pałają słowa, gdy śpiewa dla narodu, nawpół już żywego od wiekowych więzów: «... Paustań narod! Pracznisia Biełarusie, Zirni na Baćkaúszczynu, na siabie! Zirni jak worah chatu i ziamlu rastrusiú,. Jak twoj nawała złydniaú skarb hrabie». Powstań i patrz na ognie dookoła, na zmiany dziejowe, co się noszą jak wichry, powstań narodzie i sam rozpocznij budowę, żeby sąsiad ci nie przeszkadzał a pamiętaj *że tych co upadną zdepcze świat*... Pamiętaj zawsze, że tylko siła, siła wszelkiego rodzaju odnosi zwycięstwo, siła wywołuje szacunek, pamiętaj o tem, a morze krwi i łez obecnych niech ci świadczy o prawdziwości moich słów. Zaślepiony zaś widokiem tego ogromu

nieszczęścia, który mu się wydaje być ukrytym w tej niechęci do walki, woła, («Czas»), że i nam trzeba się brać za cepy i kosy dopóki «rosa» oczu nie wygryzła. A dlatego niechaj dzwony uderzą potężnie, muzyka niech zagrzmi a naród cały, jak jeden mąż powstanie, by bronić Baćkaúszczynu na tem wielkiem zgromadzeniu narodów. W zapamiętaniu się, w przeogromie boleści i zachwytu nowym widokiem, nie myśli już o Bogu: «U narod i kraj swoj tolki wieru i wieru u samoha siabie».

A niedawno jeszcze odmiennie dźwięczały struny jego liry. Niedawno jeszcze Kupała tylko na Boga liczył, zapominając, że Bóg pomaga tylko tam, gdzie jest wyraźna chęć i dążenie. Patrząc na «abiazdoleny lud» mówił, że nigdzie niema prawdy i porządku, dzwony pogrzebowe tylko jęczą, a my bezradni, bezsilni, a więc chociaż Ty, o Boże, zlituj się nad nami, nie daj byśmy zupełnie zginęli... Albo też w cudownym wierszu «Caru nieba i ziamli» pyta się z pokorą, dlaczego Bóg tak sprawiedliwy i potężny karze nieszczęsny swój naród? Dlaczego milczy na jęk stale do niego ulatający? — I czekając odpowiedzi, a myśląc i rozumiejąc po ludzku, ośmiela się prosić, żądać nawet od Boga: «Wiarni nam Baćkaúszczynu naszu, Boża, — Kali Ty Car i nieba i ziamli», nie zdając sobie sprawy, że należało wpierw rozpocząć pracę a później Boga wzywać.

Źle zrozumiany wzajemny z Bogiem stosunek doprowadza go też do chwilowej zupełnej niewiary. Z jednej skrajności przerzuca się w drugą. Teraz tylko na siebie i siłę fizyczną rachuje a przeto do śmiałości, odwagi wzywa: mężnie zrzuć jarzmo ze siebie, idź naprzód innych prowadząc za sobą... Nie zważaj na to coć ludzie mówią, liczyć trzeba tylko na własne swoje siły. A wierząc w ten sposób stale będziesz górą, swoje prawo zawsze głosić będziesz («Budź śmiełym»).

Dokąd -że jednak pójdziemy? Do czego zmierzać mamy? Co odpowiedzieć na dotychczas stojący znak zapytania wschodniej, czy zachodniej orjentacji Białorusi?

Poeta i tutaj kroczy nową drogą, nie kieruje się ani na Wschód ani na Zachód, bo zbyt są nam wiadome pęta i bicze, jakimi pieścił «wasz Zachad i Uschod». A dlatego dosyć już będzie i wschodniej i zachodniej kultury, dotychczas poznaliśmy was bowiem z jednej tylko strony, a to, że z serca obcego chcieliście krew wytoczyć do dna. Znowu-ż naród tak dalece zaszedł na nowej swojej drodze, że już nie wróci z powrotem, wszystkie przeszkody odważnie zdruzgoce i nowe stworzy sobie warunki. Tak zaś być musi, bo wystarczy już nam siebie samych na tej drodze, dłużej nie chcemy się trzymać obcej, opiekuńczej ręki, bo jesteśmy dostatecznie silni, nowe myśli w nas powstały i wołają do walki, do walki o promienne jutro, gdzie-by jasność zapanowała bez jęku wczorajszego i zgrzytów dzisiejszych!!!

— Oto pobieżnie wybrane myśli z najnowszych publikacyj mińskich, które z taką trudnością do nas trafiają. Jaknajmocniej podkreślają one tezę naszą co do rewolucjonizacji duszy białoruskiej. Dziwnem jest tutaj tylko jedno — a to nadzwyczajnie krótki okres czasu, w którym to się odbyło, bo

to już prawie powszechnie się odbyło, bez żadnego oddziaływania zzewnątrz, z nadzwyczajną siłą spontaniczną. Może to zaledwie maleńkie iskierki, pryskające z kuźni pracy odrodzeniowej białoruskiej, wywołały tę ogromną rewoltę? Może tu oddziałały i te wszystkie czynniki zewnętrzne z ostatnich dni? Czy też będziemy szukać odpowiedzi w innych dziedzinach?

Gdy teraz zwrócimy uwagę na moment religijny w tym procesie, wtedy opierając się tylko na twórczości poetyckiej i na sporadycznych wypadkach tu i ówdzie — możnaby wywnioskować, że usamodzielnianie się, zdobywanie śmiałości, powoduje jej upadek! Ale oczywiście to pozór, aczkolwiek na pierwszy rzut oka nawet jedno z drugiem i musiałoby być związanem, to są chwile uniesienia, chwile nieobliczalne i niepoczytalne w zupełności, to jest przeskok do skrajności i tylko! O ile masa staje się zrewolucjonizowaną pod względem aktywności, o tyle pod względem religijnym jest tą samą. Powstały, rzecz zrozumiała, tam nowe wymagania, do których kościół nauczający musi się zastosować, ale to i wszystko.

Godnem wreszcie uwagi jest owo wyznaczenie drogi dla Białorusi między wschodem i zachodem. Nie po raz pierwszy odzywa się ten głos, nieświadomie tak dawny, jak dawną jest struktura psychiczna, przynajmniej co do głównych zarysów, nam współczesnego Białorusina. Świadomie o tem mówił już na granicy pomiędzy czasem starym a nowym Franciszek Skoryna na początku w. XVI. Dają się słyszeć głosy podobne i czasy ostatniemi, ale nigdy z tem uwzględnieniem całokształtu nowych warunków na niwie białoruskiej.

Wniosek zaś, jaki ze wszystkiego mamy wyciągnąć, jest ten — że nie należy tylko się lękać samego słowa «radykalizm», ale należy wejrzeć bliżej i zbadać rzecz możliwie głęboko, a naprawdę wszystko zacznie się przedstawiać w jaśniejszych kolorach.

1924

DWIE DUSZE

Przed paru laty ukazała się pod tym zagadkowym tytułem «Dźwie duszy» powieść w języku białoruskim napisana przez utalentowanego literata M. Hareckiego. Jest to jedna z prób, w tym wypadku w formie beletrystycznej, zbliżenia się do rozwiązania coraz bardziej uwypuklającego się zagadnienia na gruncie białoruskim wschodniej czy zachodniej orjentacji kulturalnej. Stale też pod rozmaitemi postaciami temat ten jest omawiany w prasie codziennej i rozmaitych wydawnictwach. Wzięte to razem stwierdza aktualność i doniosłość zagadnienia.

W początkach pracy odrodzeniowej trzeba było zetknąć się z tem pytaniem i to nawet odrazu na terenie wybitnie praktycznym. Trzeba było powiedzieć sobie w pracy chociażby wydawniczej — czego się mamy trzymać czy łacinki,

czy też «grażdanki»? Wtedy nie było mowy o głębszych dociekaniach psychologicznych. I redakcja «Naszej Niwy» świadomie doskonale uporała się z tą trudnością. Rozpoczęła wydawać każdy numer obu rodzajami czcionek. Trudności techniczno-finansowe zmusiły coprawda później do przejścia po uprzedniem porozumieniu się i zbadaniu woli większości abonentów, na jedną tylko «grażdankę». I ten kłopot powtarza się później często. Przy każdym druku zapytywano się siebie — łacinka czy grażdanka i zupełnie niesłusznie, traktując rzecz zasadniczo, klasyfikowano w ten sposób, że o ile wydawnictwo miało przypuszczalnie objąć teren katolicki łacinką, a ile bardziej zahaczało o prawosławnych — pisano grażdanką. W ten sposób zaradzano niby trudności. I jako wynik tego widzimy, że od lat kilku już wszystkie książki są drukowane grażdanką. Dzieje się to zupełnie przypadkowo tylko. Warunki polityczne, które podzieliły Białoruś na dwie części, pozostawiły centrum w Mińsku bardziej pod wpływami wschodniemi. I dzięki znowu odmiennym warunkom pracy kulturalnej w Sowieckiej Białorusi większość pracowników własnowolnie a często i pomimo swej woli tam się zgromadziła. Wilno, które przodowało przed wojną, obecnie inną pozycję zajmuje. I teraz wydawcy i w Wilnie już się nie wiedzą jakim alfabetem drukować. Mińsk wyrabia grunt, przygotowuje czytelnika, kształci inteligenta, a ponieważ Mińsk ma grażdankę, więc i tutaj ma ona prawo obywatelstwa. Powierzchownie więc patrząc na sprawę można sądzić, że Białoruś skierowała się na wschód. Nie wchodząc w tej chwili w rozwiązywanie, czy tak czy też inaczej, bo mamy tutaj do czynienia z rozmaitemi czynnikami różnej natury, bardziej i mniej poważnej, a które rzeczywiście wycisnęły nowe, dotychczas nie tak wyraźne piętna na duszy Białorusina, zadać należy sobie pytanie, czy istotnie grażdanka oznacza bezapelacyjną przynależność do wschodu?!

Idąc szlakiem utartego przyzwyczajenia w wydawaniu sądów, trzebaby powiedzieć, iż tak jest rzeczywiście. Ale w samej rzeczy, czy tak jest? Bo z drugiej strony przecież nikt nie będzie się spierał i przeczył, że myśl jedna może objawiać się w rozmaitych formach i forma może się dopasowywać do zewnętrznych warunków, ale przez to sama się nie zmienia. Doskonałe upostaciowienie tego mamy chociażby w kościele rzymsko-katolickim. Ten jest przecie więcej powszechnym, niż zachodnim, i momenty w nim zawarte natury ogólnej, dają też możność doskonałej współpracy narodom o charakterze najbardziej wschodnim. A dalej czy prace uczonych rosyjskich, dlatego tylko że były pisane po rosyjsku, musiały przez to samo już się określać jako okazy barbarzyństwa wschodniego? Życie wykazało i potwierdziło, że tak nie jest. Kilkudziesięcioletnia odrodzeniowa praca Ukraińców znowuż potwierdza pewnik, że grażdanka nie stanowi muru granicznego pomiędzy kulturą a dzikością. I w jeden, zarówno jak w drugi sposób można zdążać do tego samego celu i z jednakowym skutkiem go realizować.

Cała tedy trudność kryje się w drugiej stronie zagadnienia, a to w jej stronie praktycznej. To znaczy w tej chwili, by osiągnąć jaknajowocniejsze rezultaty, czego mają się trzymać inteligenci białoruscy w pracy pośród mas ludowych? I o ile w rozwiązaniu co do samej zasady nie było trudności, to tutaj jest gorzej.

Traktując rzecz historycznie, tradycyjnie należałoby się trzymać graždanki. Ona, to jest właściwie cyrylica, jest czemś bliższem, z nią się wiążą wszystkie wspomnienia kwitnącej ongiś kultury. Dla prawosławnych zresztą ona jest nie do zastąpienia, w tym jedynym wypadku cerkiew prawosławno-rosyjska zostawiła ślady, że nauczyła się obawiać wszelkiej łacińskości, a więc i łacinki. I właśnie nieświadomie białoruska praca wydawnicza biorąc pod uwagę to przywiązanie, poszła w tym kierunku. Ale nie zdaje się sprawy, a raczej nie chce się zdać sobie sprawy, że w ten sposób fala młodej, nowej myśli narodowej nie wszędzie dochodzi tam, gdzieby dojść musiały. Aczkolwiek pokolenie starsze, dotychczas wyłącznie czynne, z części katolickiej Białorusi nie widzi nic wrogiego w graždance i co najważniejsza nie jest ona dla niego żadną przeszkodą w czerpaniu z dorobku kulturalnego, to jednak z pokoleniem dorastającem już jest inaczej. Obecnie często trzeba spotykać się z trudnością ogromną w prowadzeniu pracy oświatowej pośród młodzieży na wsi. Jak się tylko wnosi myśl nową, dotychczas im obcą, jak się tylko obudzi uczucie narodowe, zjawia się żądanie książki. Katolicy w kościele przyzwyczajeni do łacinki, inaczej czytać nie potrafią. Tymczasem literatura temi czcionkami wydawana, staje się coraz rzadszą i to cała bieda! Nieraz młodzi chłopcy uczą się poznawać inne czcionki, by tylko mieć możność czytania, ale to wymaga już wielkiego nakładu nie tylko dobrej woli, ale i możności i czasu, co nie zawsze idzie w parze ze sobą. A przecież katolicka część wynosi, jak się z grubsza określa, 1/4 wszystkich Białorusinów, z tego zaś tylko na trzy województwa kresowe (wileńskie, nowogródzkie, poleskie) wypada 1,036,063 ludzi, gdzie zamieszkują okolice przeważnie w zwartej wyznaniowej masie.

Na to właśnie pora wielka zwrócić uwagę. Ktośby powiedział, że wprowadzanie tego rozdwojenia będzie zabójczem dla jedności narodowej, że przez to nigdy należycie praca kulturalna rozwijać się nie będzie mogła! Rzeczywiście mogłoby się wydawać tak na pierwszy rzut oka. Przedewszystkiem wszelka próba dwuczcionkowa pociąga za sobą ogromne koszty wydawnicze! Ale właśnie w życiu narodów dzieją się często rzeczy dziwne, których wymierzyć i wykalkulować, posługując się tylko rozumem ludzkim, nikt nie jest w stanie. Bo czyż rozumowo, rzeczowo ktośby potrafił przed laty kilkudziesięciu wywnioskować i przypuścić chociażby tylko w rysach ogólnych, dzisiejszy stan kwestji białoruskiej? To co nie jest absurdem, nie wykracza poza sferę możliwości. I dlatego czy w tej trudności, przed jaką stoją Białorusini, nie kryje się pewna myśl twórcza? Toż to właśnie dodatek konieczny do wytworzenia pełnego obrazu «dwóch dusz», ale dwóch dusz nie w niewyraźności, nie w walce ciągłej ze sobą, jaką widzimy

w powieści, o której wspomniałem, ale dwóch dusz w twórczej pracy i kroczeniu do wytworzenia jaknajdoskonalszej syntezy z jednej i drugiej. Bo czyż dziejowo rozpatrywany ten moment nie jest cudownym sam w sobie?

Mesjanizm nie jest modnym, krytycy jego powiadają nawet, że to właśnie objaw zdegenerowanej myśli specyficznie polskiej. Spierać się nie będę, bo wiele rozmaitych tutaj może być punktów widzenia. Zwolennikiem mesjanizmu zachłannego, wojującego i dumnego, co razem wskazuje na jego nienaturalność, nie jestem. Uznaję natomiast, że i naród każdy, podobnie jak człowiek, nie jest w sobie jakąś zamkniętą całością, a że jest jaknajściślej powiązany z innemi narodami i musi wypełniać pewną rolę, narzucaną jemu przez te czy inne warunki. Niezrozumienie zawsze pociąga za sobą następstwa. I narody wszystkie, tak czy inaczej, ale zdają sobie sprawę ze swojej misji. Inna to już sprawa, że na zapytanie: «jaka jest rola twojego narodu» — nie każdyby potrafił odpowiedzieć. Oznacza to tylko, że nie zawsze potrafimy zorjentować się w całokształcie każdego zagadnienia.

Wobec tego nie będziemy się zbytnio dziwić, widząc że Białorusina nie przerażają trudności alfabetyczne. Nawet są bliskie jemu, i cała ta podwójność jakby jest współmierna jego duszy. I nie trzeba się bawić w przypuszczenia, która z tych dusz u niego zwycięży i pociągnie go za sobą, bo najgłębiej te dusze się zlewają ze sobą i stanowią najzupełniejszą całość. W historji mamy już jeden podobny przykład u południowo-zachodnich słowian. Nie dał i nie daje dotychczas tych rezultatów, których się spodziewaćby mogli zwolennicy «dwoistości». Przed Białorusinami leży jeszcze przyszłość i ona pokaże, czy pragnienia tego rodzaju syntetyzowania byłyby do podjęcia przez naród słaby pod każdym względem, w przeszłości i teraźniejszości, a spodziewający się lepszej doli tylko od jutra. Aby to jutro było innem od dnia dzisiejszego — należy ze swej strony starań dołożyć. I oto jesteśmy w tem zaczarowanem kole, z którego najzupełniej słusznie, nie mogą wyjść sfery kierownicze białoruskie. «Najzupełniej słusznie» odnoszę nie do tego stałego kręcenia się bez żadnej zmiany, wpływają tutaj przyczyny najzupełniej zewnętrzne, a godnem podkreślenia jest że pomimo wszystko, wszystko właśnie się robi, by wyjść z zaczarowanego koła i zdobyć własną narodową szkołę. To więc się robi i wierzymy, że dążenie skończy się pomyślnie. Ale przypuściwszy, że nastąpiło rozwiązanie pomyślne i że można będzie rozpocząć pracę — jakiej postaci i formie zjawi się szkoła we wsi katolickiej. Czy przyjdzie z podręcznikami, chociaż i w Wilnie wydawanemi, ale wyłącznie grażdanką? To byłoby najzupełniej niewskazanem. Katolik wszędzie mocno religijny a przez to łatwo podpadający pod wpływ kleru, a domyślić się łatwo jego stanowiska wobec «prób sprawosławienia», jakby zaraz określono tego rodzaju próbę. Oczywiście to moment neistotny, ale zawsze poważny.

Z przyczyn jednak zupełnie istotnych należy poniechać myśli niwelowania dotychczasowej dwoistości. Ale ponieważ ostatecznie szkoła bez książek się nie obejdzie, należy temu jakoś zaradzić. Wydawnictwa przedwojenne

szkolne, drukowane łacinką, są albo wyczerpane, albo już w ciągu tych kilku lat stały się przestarzałemi, trzeba pomyśleć o nowych. Dzisiaj to trudność ogromna, ale do pokonania, a wszelkie ofiary ponieść należy, mając na względzie paromiljonową rzeszę przyszłych obywateli.

Czy z tego wynikałoby, że tylko początkowa szkoła miałaby się posługiwać alfabetem łacińskim, a wyżej używanoby grażdanki, tak jak jest dzisiaj? Nie stanowiłoby to, gdyby początkowo i było tak, żadnego hamulca w wychowaniu i wykształceniu młodzieży. Widziałem sam, jak uczniowie klasy drugiej, trzeciej po dwóch dniach znakomicie czytali «grażdankę», której nigdy przedtem nie oglądali. Przejście odwrotne jest podobnie łatwe, a może i łatwiejsze, dzięki znajomości alfabetu łacińskiego nabytej przy nauce obcego języka. Ale pozostawienie «wyższej sfery» wydawnictw w stanie i formie dotychczasowej nie jest przesądzonem. Przeniknięcie się myślą, że zarówno Wschód i Zachód mają w sobie rzeczy wielkie i godne szacunku wytworzy dążenie do czerpania możliwie obfitszego i z jednego i drugiego; że zaś czcionki podwójne różne kultury reprezentują, będziemy korzystali i z jednych i drugich, zawsze pamiętni, że duch tworzy formę a nie odwrotnie.

1924

KULTURA I POLITYKA

Prawie każde odkrycie czy też wynalazek mają to do siebie, że natychmiast znajdą się sceptycy, powiadający, że to już dawno miało miejsce, a obecnie tylko na nowo zostało odgrzebane. I poniekąd może słusznie, bo przecież odkrycie to tylko stwierdzenie faktycznego stanu rzeczy, którego to stanu ludzie przedtem nie widzieli, albo też widzieć nie chcieli, z wielu bardzo względów. I każde odkrycie staje się niem, ponieważ znajdzie się człowiek lub ludzie, którzy w odpowiedniej chwili rzucili odpowiednie światło na ów stan rzeczy, dokładnie go przedstawiając. Bez uwzględnienia przymiotników «odpowedni», «właściwy» wszelkie odkrycie poza samym wynalazcą echa nie znajdzie i skutków żadnych nie pozostawi.

«Odkrucie» takie uczynił i S. K-i w artykule «Kultura i polityka»*. Podaje autor wyniki pracy nad odbudowaniem kultury białoruskiej w Białorusi Sowieckiej i do nader smutnych wniosków dochodzi. Gazet białoruskich nie czytają, bo przyzwyczaili się do rosyjskich, nauczycielstwo nie zbyt garnie się do szkolnictwa swojskiego, brak podręczników, ponieważ mało drukują po białorusku, teatr białoruski na Wschodzie zapada w stan martwoty, słowem raczej o upadku kulturalnym w Sow. Białorusi należałoby mówić a nie o odrodzeniu. Zdarzają się przecież wypadki, że w instytucjach urzędowych pod samym Mińskiem szykanują język białoruski.

---

* «Krynica» № 16 z 19 IV — 1925 r.

Oczywiście musi powstać pytanie, dlaczegoż to tam, gdzie są, zdawałoby się, najpomyślniejsze warunki dla rozwoju kultury białoruskiej, ogląda się tego rodzaju zjawiska?! I oto autor podaje racje, przyczyny, skutkiem których wytworzył się jakby stan martwoty kulturalnej:

«Kiedy ruch białoruski wzmógł się ogromnie, co przypada na rok 1917—1918, to można było oglądać, jak wszystkie siły inteligentne białoruskie «poszły robić politykę». Robotą polityczną zajęli się nauczycielowie, oficerowie, żołnierze, duchowieństwo, kooperatyści, publicyści, adwokaci, inżynierowie, lekarze, artyści, czyli kto mógł oddał się ciałem i duszą polityce. Prawda, że przy napięciu wszystkich sił białoruskich, polityka szybkiemi krokami posunęła się naprzód; ruch białoruski nabiera takiej mocy, że z nim zaczynają się rachować i bolszewicy i Polacy, a o Białorusi zaczęto mówić i w kraju i zagranicą. Dzięki temu bolszewicy uznają i propagują w swoim rodzaju «niepodległą» Białoruś i w początku odstępują 6 powiatów Mińszczyzny; Polacy przez usta wodza swego Piłsudskiego obiecują stworzyć wojsko białoruskie, jak również autonomję»

Jakie były losy tych «autonomij» doskonale wiemy, skutek był taki, że zarówno tutaj w Polsce, jak i tam w Rosji białorusini obecnie są zmuszeni walczyć o prawo życia narodowego. Nie mówię o prawa polityczne, ale o prawo życia narodowego. Oto, czego jesteśmy świadkami, pomimo całej potęgi ruchu białoruskiego.

Cóż to za zagadka? Gdzie-ż się kryje tajemnica?!

A w tem tylko, że *polityka białoruska wyprzedziła kulturę białoruską*.

Jeszcze w okresie największego rozpędu ruchu białoruskiego, niektórzy z pracowników na niwie kulturalnej, jak np. J. Losik, ostrzegali, że źle się może skończyć to przejęcie się ogólne politykomanją; powiadali oni również, że polityka bez kultury nic nie jest warta, że będzie to wicher który dzisiaj pędzi w jedną stronę, a jutro potrafi w inną całkiem zawrócić. Kultura zaś jest czemś stałem, trwałem, z czem będzie zmuszoną rachować się nawet wroga polityczna siła. Polityka — to trzcinka, którą wiatr chyli na wszystkie strony, kultura zaś to kamień, który nie łatwo poruszyć i z ziemi wyciągnąć.

Te ostrzeżenia sprawdziły się w całej rozciągłości, już obecnie. Politycznie Białoruś wzmogła się i rozszerzyła, ale kulturalnie osłabła. I akurat tam, gdzie jest mocniejszą stroną polityczną, tam gorzej z kulturą, właśnie tam, po tamtej stronie granicy, w Białorusi Sowieckiej.

Odkrycie rzeczywiście smutne. Może zbyt dużo w tym obrazie ciemnych barw, ale w głównych zarysach on zgodny z rzeczywistością. Nazywam to odkryciem, chociaż oczywiście nie po raz pierwszy dają się słyszeć głosy podobne.

Już nawet nie w latach 1917—18, ale o wiele wcześniej, bo w r. 1914—15, następuje rozdźwięk pomiędzy pracownikami białoruskimi na tem tle właśnie. Poczynania białoruskie przedwojenne zamykały się wyłącznie w sferze kulturalno-oświatowej. Polityka była uprawiana przez grupy inteligenckie, zorganizowane partyjnie. Ale te dwie dziedziny ze sobą nie

kolidowały. Był to «złoty wiek» w stosunkach wzajemnych. Ale rzeczą jest zupełnie zrozumiałą, że faktów dokonanych w zupełności przekreślić już nie można. Pewne rzeczy wymazaniu i zapomnieniu nie podlegają. A w ostatnim okresie 10-letnim Białorusini przeżyli wiele, wiele momentów, których wyrzec się już nie mogą. I rola tych Białorusinów, którzyby i nadal chcieli pozostać w okresie rozwojowym przedwojennym jest nieraz ciężką ogromnie. O ile pracują (a bardzo niewielu ludzi czynnych tego rodzaju pozostało), to często są połowicznymi. Chcieliby zupełnie ani wiedzieć, ani słyszeć o polityce, partji tego lub innego kierunku, nie chcą zupełnie zaprzątać sobie głowy kwestją przyszłej państwowości białoruskiej, jej rodzajem, ustosunkowaniem się do sąsiadów i t. d., a tymczasem oto wytworzyła się naokoło atmosfera tak przesycona polityką, że pomimo ich woli są wciskani w pewne ramki polityczne. I dlatego szeregi tych pracowników obecnie mocno rzedną (jest to jedna z przyczyn — «wewnętrzna», wiemy naturalnie, że istnieje również mnóstwo innych zewnętrznych).

Pojęcie polityki, jak wiadomo, nie ma w sobie stałości, tyle widzimy dla niej określeń najrozmaitszych w różnych okresach historji. Pochodzi to stąd, że w każdym okresie inne dominują hasła zasadnicze. W naszym wieku, wieku walki o dyktaturę i to dyktaturę świadomą, dążenie to musiało wycisnąć swe piętno przedewszystkiem na polityce.

Jednostronność i wyłączność wypływająca z dyktatury jednego kierunku politycznego, zapanowała i u Białorusinów. Wielu ludzi, inaczej myślących niż grupa kierownicza, musiało odejść z pracy, czy też zwęzić ją do szczupłych już bardzo rozmiarów.

I jeszcze jedną ważną zmianę w ruchu białoruskim (trudno odpowiedzieć czy to się ujawniło jako skutek, czy też jako przyczyna) spowodowała zmiana ogólna w ustosunkowaniu się doń obywateli krajowych a szczególnie Polaków. W okresie po r. 1905, kiedy naogół w Polsce zaczęła zwyciężać idea Polski piastowskiej a zamierać tradycje Jagiellońskiej, wtedy względnie spora ilość Polaków, stojących na gruncie krajowości, zajmowała przychylne stanowisko względem odrodzenia białoruskiego. Życzliwość ta sięgała nieraz daleko a rozmaite przybierała formy. Obecnie stan rzeczy uległ zmianie radykalnej. I gdzie, po czyjej stronie szukać mamy winy w tej zmianie na gorsze? Czy też może wina leży w nowych prądach, które powstały wskutek głębokich przewrotów?

Przeciętnie Polak w okresie przedwojennym nie wyobrażał sobie, by skromny ruch odrodzeniowy białoruski wzmógł się tak potężnie i oparłszy się o masy ludowe, wysunął koncepcję własnej państwowości. To z jednej strony, a z drugiej znowuż przeciętnie Polak żaden nie mógł przewidzieć jako wyniku wojny państwowości polskiej. I chociaż państwowość białoruska została narazie odsunięta może i w daleką przyszłość, to jednak obydwa powyższe momenty spowodowały całkowitą zmianę orjentacji w myśli politycznej polskiej. Wszelkie poczynania białoruskie zaczęto zaliczać do rubryki politycznej, innemi słowy widziano w nich dążenie do niepodległości,

a przeto zamach na całość państwa polskiego. Zaledwie garść Polaków inaczej myślała, lecz oczywiście nie była w stanie wywrzeć skutecznego wpływu.

I u Białorusinów tak bliskie tradycje przykładnego współżycia zamierają zupełnie i zaczyna panować dążność do absolutnego separatyzmu, zerwania ze wszystkiem, co ma łączność ze szlachcicem, inteligentem spolonizowanym, chociaż odwiecznym mieszkańcem tego kraju i do całkowitego zidentyfikowania białoruskości z elementem ludowym. W rezultacie częste wypadki przed wojną i w okresie wojny pracy w organizacjach białoruskich ludzi ze sfer, które ryczałtowo zaliczały się uprzednio do narodowości polskiej, obecnie nie mają zupełnie już miejsca. Od szeregu lat kadry inteligencji są zasilane wyłącznie elementem włościańskim, bo mieszczaństwo białoruskie — to rzadkość. Nie chodzi tutaj o brak udziału w pracy wszystkich stanów kraju, ale pomijając chociażby ilościowy ubytek pracowników, o fakt krzywdy czynionej może wielu ludziom, wskutek zamknięcia przed nimi możności być nietylko prawowiernemi, lecz i oficjalnemi dziećmi Białorusi. I nic tutaj nie pomoże twierdzenie, że przed tymi, którzy chcą wejść — drzwi nie są zamknięte. Odpowiedzialność ciąży na tych, co stan ten wywołali. Winę tu ponoszą politycy białoruscy, rzucający hasła skrajne i uszczuplający, w imię przesadnej czystości narodowej, szeregi białoruskie.

W ten sposób rozpolitykowanie stworzyło to, co się rzuca w oczy w Białorusi Sowieckiej, gdzie kontrast między tem, co być powinno a tem co jest — jest bardziej jaskrawy, a mniej widoczny w naszych warunkach. A dość byłoby porównać teraźniejszość ze stanem z przed lat kilku, by pomimo wszystko cofanie się a nie postęp w pracy nad wzbogaceniem kultury narodowej, stwierdzić można było na każdem polu. Usprawiedliwiać mogą i usprawiedliwiają inteligencję białoruską warunku znowuż natury politycznej. Ale zbyt dużo kładzie się na karb tych warunków. Tak czy inaczej te warunki istnieją i licząc się z niemi trzeba pracować. Ciągłe oczekiwanie jakichś nadzwyczajności, wielkich wydarzeń, które mają przynieść możność pracy łatwiejsze, stale trwać nie może. I nie trzeba zapominać, że pokolenie młodsze, w krew którego weszło i któremu zgoła obcą jest atmosfera dni niedawnych, zaczyna się dezorjentować. Powstają załamania się liczne w duszach młodych i stwarza się poważny rozdźwięk między starszem a młodszem pokoleniem. A to może zapowiadać dłuższą i gorszą jeszcze stagnację.

Z drugiej strony kultura, ów ciężki kamień, według wyrażenia «Krynicy», może być jedynie trwałym fundamentem, którego wstrząsnąć nie potrafią takie czy inne kombinacje i kompromisy polityczne. I dlatego właśnie «odkrycie», uczynione w «Krynicy», przychodzi jak nigdy w porę, by zwrócić uwagę gdzie należy na chwilę poważną i stwierdzić, że pora najwyższa, by już wejść na inną drogę.

1927

O KRAJOWOŚCI

Prasa białoruska różnych odcieni i kierunków w ostatnich czasach dużo poświęca miejsca i uwagi zagadnieniu krajowości. Jedni ujmują je pod kątem widzenia interesów realnych, inni próbują roztrząsać teoretycznie samo jądro kwestji! Często widzi się bardzo dużo dobrej woli w stawianiu już zupełnie konkretnych żądań wobec demokracji polskiej, która ma odwagę jeszcze dzisiaj mówić i przyznawać się do krajowości. Pomimo tej dobrej woli widzimy jednak, że wnioski ostatecznie raczej są natury negatywnej niż dodatniej. Skąd że się bierze ten pesymizm u Białorusinów?

Fakty z życia codziennego mówią same za siebie. Pomimo ogromnej dozy dobrej woli i wiary, które się posiada, trudno jest przeprowadzić podział ścisły Polaków na «tutejszych» i tych wszystkich innych. Za czyny i postępowanie administracji, rządu z konieczności spada odpowiedzialność również na społeczeństwo polskie krajowe, które być może odmiennie zapatruje się i na zagadnienie białoruskie i na cały szereg spraw krajowych, niż rządy centralne i większość społeczeństwa polskiego. Gdyby nawet przywódcy Białorusinów i zdawali sobie sprawę, że należy inaczej traktować jednych, niż drugich, to jednak nie należy zapominać, że do mas muszą oni przemawiać tak, jak przemawiają. Masy nie filozofują, nie debatują nad zagadnieniami oderwanemi, masy tylko widzą, odczuwają, działają i odruchowo reagują na bodźce zewnętrzne. Przyznać zaś należy, że reagowanie mas przez cały czas rządów polskich a zwłaszcza w czasach ostatnich, nie szło w kierunku takim, by można im było mówić o współpracy z Polakami.

Kwestja naprawdę dla demokratycznych krajowych ugrupowań była trudna. U Białorusinów zaś z uznaniem należałoby podkreślić to, z czem oni przychodzą. Negacja bowiem u nich nie jest absolutną, ale warunkową. Otóż co do tych warunków, to nie są one jednakowe w różnych ugrupowaniach. Nie o nich jednak chcę mówić. Chcę zwrócić uwagę na samo tło sprawy i poruszyć kilka momentów.

Bezwzględnie krajowość w praktyce odmiennie się przedstawia w okresie przedwojennym i w latach ostatnich. Wtedy może ona była mniej głęboka, miała jednak bardzo szerokie koła zwolenników. O ileby sprawdzianem mógł służyć stosunek (a mnie to się wydaje być miarą bardzo dokładną) do pracy odrodzeniowej białoruskiej, to wyglądałoby, że krajowość, z chwilą powstania niepodległego państwa polskiego, zupełnie gdzieś znikła. Pozostały jednostki, a te albo milczą albo o ile się odzywają, to również zachowują zawsze pewną rezerwę. Zachowanie się to daje okazję licznym przeciwnikom porozumienia polsko-białoruskiego do rzucania nie tylko już domyślników, ale całkiem pewnych zarzutów, że szczerość polska była pozorną, gdy się mówiło o równości i wolności. Pozór ten u jednych byłby świadomym, u innych nie, ale wszystkim byłoby wspólnem to, że tylko z punktu widzenia negacji patrzyli na ruch białoruski, jako środek do osłabienia niebezpieczeństwa rosyjskiego.

Nie prowadząc tak dalece uogólnienia, zapytamy się jednak, czy niema w takiem postawieniu sprawy sporej dozy prawdy?! I zdaje się, że niestety będziemy musieli odpowiedzieć twierdząco. W całym przebiegu udziału Polaków w pracy białoruskiej przeważa szlachetny marzycielski pierwiastek panów względem chłopków. Mówię panów, ale panów dobrych, ogromnie lubianych przez wieśniaków, którzy darzą ich całem zaufaniem. Otóż ci panowie szli do ludu, myśląc tylko o nim, nie mając na względzie nawet żadnych własnych zainteresowań. Był to u nas już taki ogólny duch czasu.

Tak było w końcu wieku dziewiętnastego. Tak się rozpoczęło stulecie współczesne. Konserwatywny sposób patrzenia po dworkach wiejskich i pośród inteligencji miejskiej, stykającej się z ludem, pozostał i nadal. Nawet rok 1905, rozpoczynający nową erę w dziejach narodu białoruskiego nie spowodował żadnych zmian w *tem wewnętrznem ustosunkowaniu* się. Podkreślam to pojęcie o stosunku wewnętrznym. I nadal widzimy jak największą życzliwość ze strony polskiej względem pracy białoruskiej. Często Polacy czynnie jeszcze pracują, wraz z narastającymi przedstawicielami ludu na placówkach kulturalnych. Ale szeregi ich coraz bardziej się przerzedzają. Zaczyna się zatracać pierwotnie istniejąca harmonja. Cicho, nieznacznie wyrzekają się czynnej pracy. Pozostają nadal pełni życzliwości, ale o tem starają się publicznie głośno nie mówić Tak było przed samą wojną.

Wojna, rewolucja rosyjska, wypadki w Mińsku w 1917-18 roku wytwarzają zupełne prawie oziębienie, albo w pewnych sferach polskich powodują inne wręcz ustosunkowanie się (jak np. Skirmunt, Radziwiłłowa). Niepodległość państwowa dokonała tylko dzieła wcześniej rozpoczętego. I zwracam znowuż uwagę, że państwowość polska jest tylko jednym z momentów w ewolucji układu stosunków wzajemnych, ale nie jest momentem jedynym i wyłącznym.

Wina tego, co mamy dzisiaj, leży więc w fałszywem ujmowaniu ruchu białoruskiego przez poprzednie i współczesne nam pokolenie polskie. Tutaj tkwi duch pokutujący, który musi być wygnany zupełnie, ażeby powstała szybsza możność zobopólnego porozumienia się. Ruch białoruski jest ruchem całego narodu i popieranie jego i uznawanie trzeba konsekwentnie przeprowadzić aż do końca. A był grzech niedoceniania ze strony polskiej i należy się do niego przyznać. Był nawet i u tych, którzy umieli patrzeć na sprawę nietylko negatywnie, ale i pozytywnie mieli na myśli sam objekt zainteresowania.

Drugi moment, dzielący sympatyków i czynnych uczestników pracy odrodzeniowej, był ten, że przerażał ich *radykalizm*. Tak radykalizm, pomimo iż większość z tych ludzi sama w teorji była bardziej radykalną, niż włościanin nawet bardzo postępowy. Ale innym jest radykalizm włościański, innym szlachecko-inteligencki. Sam jestem wrogiem wyłączności włościaństwa w ruchu białoruskim i tego nawet utożsamiania Białorusina z włościaninem, bo naród i włościaństwo nie jest tem samem. Pomimo to jest duża odrębność psychiki, może tylko w pewnych kierunkach inaczej nastawionej, w masach

ludu a szlachcie i nawet tej, która zewnętrznie od włościanina niczem się nie różni. Zaścianki również przejęły od dworów pewien sposób patrzenia na świat. Sami Polacy zaczęli się wycofywać od współpracy, skoro tylko zaczęli dostrzegać, że ich rola opiekunów się kończy, a na inną rolę niż życzliwego pana względem kmiotka poczciwego nie chcieli się zgodzić.

Pozornie wydawać się może, iż takie postawienie trąci anachronizmem, że to mogło być przez laty 60-70, ale nie dzisiaj. Jednakże tak nie jest. Podłoże psychiczne nie zmienia się szybko samo przez się, o ile świadomie nie przyłożyć do tego ręki. Takie zaś poddanie krytyce siebie i swojego stosunku do życia bieżącego, chociaż wymaga wysiłku, może być uwieńczone pomyślnym wynikiem. Świetnym przykładem może nam służyć przeprowadzenie krytyki fałszywych poglądów względem kwestji ukraińskiej dawniej, a ostatnio litewskiej. Tam może nawet było gorzej. Były tam trudności ze strony fałszywej ambicji narodowej. Życie zmusiło pomimo wszystko do przyznania i uszanowania tego co jest. Tam zmusiło życie, warunki zewnętrzne. Względem kwestji białoruskiej może to być jeszcze aktem dobrowolnym i tem szlachetniejszym.

Lat temu kilkadziesiąt, nawet kilkanaście, pozornie żywotnemi były dyskusje na temat możliwości istnienia narodu (nie państwa!!) litewskiego. Pewne odłamy społeczeństwa polskiego również sprzyjały odrodzeniu się narodu litewskiego, ale również było to robione po pańsku, a nie tak jak należało. Co z tego wynikło?

A dzisiaj każdy nawet demokrata polski wciąż jeszcze inaczej myśli o współpracy z Litwinami a inaczej z Białorusinami. Może tego nie mówi, ale takie jest nastawienie się psychiczne.

Dopóki zaś taki stan będzie trwał, wszelkie poczynania w samym zaczątku będą fałszywe. Krajowość jest możliwa u nas! Tylko krajowość ta musi być oparta na współcześnie rozumianem pojęciu równouprawnienia, wzajemnego doceniania się i szacunku. W przeciwnym razie wszelkie próby są skazane na zagładę i im dalej, tym bardziej obcy wszyscy sobie będziemy.

1927

Альбін СТАПОВІЧ
(1894—1934)

Музыказнаўца, кампазітар, літаратурны крытык, публіцыст, саветолаг, культурны, грамадскі і палітычны дзеяч. Скончыў Віленскую музычную школу імя Монтвіла (1913). Вучыўся на факультэце права ў Казанскім універсітэце, а пасля вяртання ў Вільню — ва універсітэце імя Стэфана Баторыя. Спыніў вучобу па матэрыяльных прычынах. Працаваў настаўнікам музыкі ў Віленскай беларускай гімназіі. Быў звязаны з беларускімі культурна-асветнымі, грамадскімі і палітычнымі арганізацыямі. З 1926 г. — выдавец віленскай газеты «Беларуская крыніца». Уваходзіў у кіраўніцтва Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры. Займаў адказныя партыйныя пасады ў Беларускай хрысціянскай дэмакратыі. Кіраваў віленскай друкарняй імя Ф.Скарыны (1926). Быў абраны паслом у Сейм Рэчы Паспалітай Польскай (1926—1930). Плённа працаваў на ніве развіцця беларускай музычнай культуры. Асаблівую ўвагу ўдзяляў беларускай свецкай і касцельнай песні. Кіраваў беларускім хорам у касцёле св. Яна ў Вільні. Талент публіцыста выявіў на старонках газеты «Беларуская крыніца» і ў перыядычным выданні віленскіх краёўцаў «Przegląd Wileński». Займаўся даследаваннем беларускага фальклору, літаратурнай крытыкай. Шэраг публікацый прысвяціў палітычнаму і культурнаму жыццю ў Савецкай Беларусі.

CZYNNIKI PROCESU ASYMILACYJNEGO

Ludziom, znającym choć pobieżnie odległą przeszłość naszego miasta i kraju, a obserwującym życie dzisiejsze nasze, nie może nie przyjść do głowy pytanie: jakie są czynniki zasadnicze, które spowodowały upadek białoruszczyźny w ubiegłych stuleciach na korzyść języka polskiego i dlaczego odrodzenie białoruskie, a w pewnej mierze i litewskie napotyka przeszkody rozwojowe, niezależne b. często od celowej akcji polskich czynników państwowych i społecznych?

Kwestja powyższa jest zbyt skomplikowana, by można było wszechstronnie i wyczerpująco omówić ją w ramach krótkiego artykułu. Dlatego też nie zamierzam zastanawiać się nad ogólnie znanemi politycznemi przyczynami, które wywoływały wynaradawianie się Białorusinów. Wiemy doskonale, jak dawna stopniowa unifikacja W. Ks. Litewskiego z Polską otwierała na rozcież drogę językowi polskiemu i jak wreszcie doszło do

ustawowego zakazu używania języka białoruskiego w urzędach naszego kraju. Wiemy jaki ogromny wpływ wywarła unja religijna na losy języka białoruskiego. Pamiętamy również doskonale, jak w czasach przedwojennych nacjonalizm rosyjski usiłował — nie bez pewnego powodzenia — przeciwstawić się procesowi asymilacyjnemu na rzecz polskości.

Ogólnie przyjętym jest pogląd, że w polszczeniu się Białorusinów momentem decydującym była wyższość kultury umysłowej zachodniej nad wschodnią, przyczem bardzo mało bierze się pod uwagę stronę materjalną tej kultury i... mody, która jest w wielu wypadkach czynnikiem niezmiernie doniosłym.

Mówiąc o wyższości tej czy innej kultury trudno jest tu stosować jakąś objektywną skalę. W jaki sposób można ustalić, czy i o ile, naprzykład, kultura wschodnia ma być «niższa» od zachodniej? Zresztą rozwiązanie tej kwestji do niczego nas nie doprowadzi, ponieważ bliższa obserwacja życia codziennego wskazuje na to, że szeroki ogół nie to pociąga, co jest przez filozofów uznane za piękniejsze lub wyższe, lecz to, co w oczach ogółu jest uznane za praktyczne lub poprostu modne. Sfery arystokratyczne rosyjskie i polskie doniedawna posługiwały się językiem francuskim nie ze względu na wyższość kultury umysłowej francuskiej, lecz dlatego, że Paryż i Wersal nadawały towarzyski ton i elegancję całej Europie. Wyróżnić się, być oryginalnym, wyodrębnić się od ciemnych i wynędzniałych mas ludowych — oto źródło wszelkiej mody, która ginie, gdy się rozpowszechnia, t. zn. staje się własnością szerszego ogółu.

Moda jest zbyt mało zbadanem i nieuchwytnem zjawiskiem, by ją łatwo było określić i sklasyfikować. Można tylko ogólnikowo utrzymywać, że wywiera olbrzymi wpływ albo ujemny, albo dodatni i dlatego jest poważnym czynnikiem w życiu społecznem, chociaż widzą ją mylnie najczęściej tylko w sposobie ubierania się. W przejściowych formach mody niekiedy odźwierciedla się duch epoki.

Wiekową polonizację ziem białorusko-litewskich należy przypisywać nie tylko prądom politycznym i religijnym, ale w większej może mierze modzie na zwyczaje zachodnie, które do nas przyszły w polskiej formie, to znaczy były przejmowane z Europy zachodniej za pośrednictwem Polski i pozostawiły po sobie trwały osad w postaci języka polskiego.

Czasy późniejsze pozatem wysunęły na pierwsze miejsce czynnik dawniej drugorzędny w wynarodawianiu się Białorusinów.

Wówczas gdy dawniej wynarodawiała się szlachta i arystokracja białoruska i litewska na rzecz polskości dzięki wpływom obyczajowym, lud białoruski w nowszych czasach polonizował się lub rusyfikował przedewszystkiem nie dzięki atrakcyjnej sile jakichkolwiek wartości duchowych Polski lub Rosji, nie wskutek potęgi polskiej czy rosyjskiej literatury, nauki lub sztuki, lecz pod wpływem prozaicznej kultury materjalnej, stanowiska społecznego i dobrobytu warstw posiadających.

W dobie dzisiejszej rola poprzednia prawosławja i katolicyzmu w wynarodawianiu pomniejszyła się do niepoznania. Rolę duchowieństwa

spełnia dziś polska szkoła, która jednak, jak dotychczas, nie może pochwalić się zbyt imponującemi wynikami. Inaczej rzecz się ma z wpływem polskiej kultury materjalnej. Na tle powszechnej nędzy ludu, czysto mieszkający, syty i ubrany dostatnio mieszczuch lub ziemianin, uważany jest przez spauperyzowaną ludność jako obiekt zazdrości i wzór do naśladowania pod każdym względem. Kulturalne urządzenie izby, nabycie dobrych koni, ubranie się na sposób miejski jest dziś dla niej niedoścignionem marzeniem.

Jak tylko dziecko białoruskie oderwie się od rodzinnej wioski, a trafi do dworu, do plebanji, do miasta — styka się zaraz z objawami całkiem mu nieznanemi materjalnej kultury europejskiej w formie polskiej. Dziecku takiemu oczywiście imponują nie język polski, nie obrazy wybitnych malarzy, nie muzyka Chopina, lecz... nawoskowana posadzka dębowa ułożona w piękny deseń, wygodne i piękne meble, duże okna, czystość, ubranie, sprzęty mu nieznane, domy, ulice, słowem cały ten materjalny, nieznany dotychczas, nowy świat.

Jest rzeczą naturalną, że Białorusin dążący do dobrobytu, a mający jedynie wzory polskie, przejmuje automatycznie język polski, decydujący następnie o przynależności narodowej danego osobnika. W ten to sposób odwieczne indywidualne oblicze wioski białoruskiej ulega stopniowemu zatarciu, nabierając obcych, nieraz karykaturalnych rysów.

Nie znaczy to oczywiście, by umysłowa kultura polska nie odegrywała wybitnej roli. O ile jednak jest ona siłą atrakcyjną względem pewnych chwiejnych narodowościowo elementów białoruskich z pośród inteligencji, o tyle kultura materjalna z jej dobrobytem i zmiennemi formami mody imponuje nawet najmniej okrzesanemu człowiekowi i w dzisiejszym ustroju społecznym, opartym na prawie własności prywatnej stanowi czynnik najbardziej, decydujący.

Wbrew jednak oczekiwaniom i zapowiedziom niektórych polityków polskich, iż «za 50 lat Białorusinów nie będzie», należy się spodziewać, iż odrodzenie białoruskie będzie coraz mniej napotykało przeszkód w swoim rozwoju w miarę rozrostu europejskiej kultury materjalnej pośród Białorusinów. Jak tylko wychodźca ze wsi białoruskiej co raz częściej będzie stykał się z życiem towarzyskiem i kulturalnem w formie białoruskiej, jak tylko przekona się, że istnieje w mieście lub na wsi środowisko ludzi kulturalnych, żyjących w dostatku, a używających języka białoruskiego, słowem gdy powstanie białoruska burżuazja, proces wynarodawiania się będzie powstrzymany ostatecznie. Przykład Ukraińców galicyjskich i Litwinów najzupełniej to potwierdza.

1931

PLAGA NACJONALIZMU

Nacjonalizm w dzisiejszym znaczeniu tego słowa nie jest zjawiskiem tak nowem, za jakie bardzo często uchodzi. Nietolerancja względem innych ras i narodów najczęściej zamieszkujących na jednem terytorjum lub sąsiadujących ze sobą, jest znaną już w starożytności. Trzeba jednak przyznać, że wzrost imperjum rzymskiego a następnie chrześcijaństwo powstrzymywały rozwój ówczesnego nacjonalizmu. Szczególnie chrystjanizm był pierwszorzędnym czynnikiem niwelującym, wychodząc z założenia, że «wobec Boga są wszyscy równi», i żaden naród nie może poczuwać się do stanowiska uprzywiljowanego. Inna rzecz, że nie było tej miary w stosunkach społecznych a w środowisku mało kulturalnem, natomiast mocno religijnem, nietolerancję narodowościową zastępowała nietolerancja wyznaniowa, stokroć mniej dla nas dziś zrozumiała niż nienawiść plemienna. To też w wiekach średnich nacjonalizm nie odgrywał znaczniejszej roli.

Wiek XIX, wiek rozwoju kapitalizmu, obudził nacjonalizm i skierował go na nowe, nieznane dotąd tory. Istotą nacjonalizmu z ubiegłego stulecia stało się zboczenie poczucia narodowego, polegające na podnoszeniu swojej narodowości ponad wszystkie inne, i co za tym idzie żądanie za wszelką cenę uprzywiljowanego stanowiska dla niej. Nie koniec na tem. Z biegiem czasu nacjonalizm, zataczając coraz szersze koła, wprowadził ukryte lub nawet otwarte hołdowanie zasadzie podbijania słabszych narodów i ich wynarodawiania przy pomocy gwałtu i ucisku. Rozpoczęła się germanizacja, rusyfikacja i inne podobne zjawiska zależne od nazwy kraju i jego kosztem słabszych narodów. Akcja ta musiała wywołać reakcję: przymusowo asymilowane i ciemiężone narody poczęły mocniej odczuwać swoją odrębność; w miarę tego, jak asymilacja automatyczna i nieznaczna ustąpiła miejsce asymilacji celowej i przymusowej — zrodził się nacjonalizm obronny, odporny.

Rozpoczęła się walka nacjonalizmów. Czasy powojenne, pomimo gorzkiej przestrogi do jakich skutków prowadzi zaborczy nacjonalizm, pomimo dezorganizacji i ruiny Europy, nie tylko nie osłabiły tej walki, ale jeszcze bardziej ją zaogniły. Nacjonalizm co raz bardziej triumfuje i co raz bardziej przeobraża się z idei niegdyś twórczej w zacięty szowinizm wykluczający wszelkie współżycie narodów.

Zdawało się, że socjalizm stanie się najsilniejszym środkiem zaradczym przeciwko ogólnej psychozie. Jest to przecież doktryna, która otwiera nową epokę w najnowszej historji, najbardziej dogadza spauperyzowanym masom i wreszcie utworzyła kolosalne imperjum dla swych eksperymentów. Idei wyłączności narodowej, idei nawskroś egoistycznej socjalizm zaczął przeciwstawiać ideę międzynarodowej solidarności klasy pracującej. W walce tej jednak, rzecz dziwna, socjalizm zaczyna powoli sam przesiąkać nacjonalizmem. Egoizm narodowy ostatniemi czasy zaczyna coraz bardziej ujawniać się w socjalizmie. Przykładów daleko szukać nie trzeba. Polska

Partja Socjalistyczna, co raz bardziej staje się polską nietylko z nazwy, ale z treści. Nawet komuniści nie są wolni od wpływów nacjonalistycznych, mimo całkowitej międzynarodowości ich wystąpień i oświadczeń.

Władza sowiecka ma niełatwy orzech do zgryzienia z budzącemi się wciąż na terenach sowieckich nacjonalizmami i to nietylko w szerokich masach społeczeństwa, ale i w łonie partji komunistycznej.

Egoizm narodowy tak silnie przeniknął w umysły Europy powojennej, że doprowadził nawet w Niemczech do otwartej symbiozy dwóch wykluczających się dotąd doktryn: nacjonalizmu i socjalizmu. Niemiecki hitleryzm jest nową taką dziwaczną mieszaniną tych dwóch pierwiastków. Hitleryzm i faszyzm w rozmaitych odmianach — wszystko to świadczy o podminowaniu Europy z kilku stron przez nacjonalizm i jego posiew nienawiści wcześniej czy później doprowadzić musi do ogólnej katastrofy.

Ale nacjonalizm zachłanny nietylko daje o sobie znać w stosunkach do sąsiada oddzielonego granicznym kordonem. Jego destrukcyjna działalność jest przedewszystkiem skierowana do narodów mniejszych, zamieszkujących w granicach tego samego państwa.

Polska jest najbardziej charakterystycznym terenem dla badań nad najróżnorodniejszemi przejawami nacjonalizmu. Powstał on tu niewątpliwie z uczuć patrjotycznych i za czasów niewoli był czynnikiem dla przyszłości narodu dodatnim. Nacjonalizm w Polsce przedwojennej mocno różnił się od dzisiejszego. Mimo wszystkich jego ujemnych stron, wypływających z uczucia wyłączności, był to jednak nacjonalizm obronny, którego istnienie należy przedewszystkiem przypisać pruskiemu hakatyzmowi, rosyjskiemu czarnosecińshwu i opierającej się na nich polityce rządów. Taki obronny nacjonalizm był objawem o wiele szerszym, niż skupiający zwolenników ideologji Dmowskiego i Balickiego. Był to raczej nawpół świadomy odruch przeciwko grożącej śmierci narodu, posiadającego wielką żywotność a nawet przypisującego sobie niezwykłe posłannictwo. Nacjonalistyczna nienawiść do ciemiężców, jakkolwiek była złem z punktu widzenia etyki ludzkiej — była złem nieuniknionem, złem człowieka napadniętego, który w obronie własnego życia zabija napastnika. Tę obronę przed niebezpieczeństwem nie zawsze nazywano nacjonalizmem: Już wtedy byłaby to marka nie do przyjęcia dla pewnych sfer społeczeństwa. To też nacjonalizm doskonale maskował się uczuciem patrjotycznem, a często też był z nim utożsamiany.

Ale czasy zmieniły się. Ideał narodu polskiego urzeczywistnił się. Zdawałoby się, że w umysłowości Polaka powinny były powstać pewne przeobrażenia stosowne do nowych warunków. Niestety, polski wówczas niewinny i nieraz ukryty nacjonalizm nie tylko nie został odrzucony jako zbyteczny, anachroniczny balast, ale z biegiem lat rośnie na sile pod rozmaitemi postaciami. Podszywa się on pod demokrację, mocarstwowość, państwowość, a nawet socjalizm. Tak. Niemożna obecnie przywiązywać żadnej wagi do tej czy innej nazwy stronnictwa i ich kanonów programowych, bo jeden program pisze się dla mas, na zewnątrz, a inny, niepisany program

obowiązuje niewielką klikę wtajemniczonych, kierującą z za kulis najbardziej doniosłemi posunięciami. Jeżeliby poddać działalność polskich znaczniejszych ugrupowań politycznych szczegółowej analizie, to niewątpliwie okazało by się, iż są one wszystkie zarażone zachłannym nacjonalizmem począwszy od endeków, poprzez Blok Bezpartyjny, aż do polskich komunistów włącznie.

Kiedy się myśli o polskim nacjonalizmie niepodległościowym, mimowoli, przychodzi na myśl obraz człowieka, który zrujnowany do tła, stał się oszczędnym do skąpstwa; a gdy pewnego dnia stał się niespodzianie posiadaczem miljonowego spadku, skąpstwo jego i manja zbierania nietylko nie zanikły, ale jeszcze wzrosły, dzięki przyzwyczajeniu i braku szerszych horyzontów.

Nie zanosi się jeszcze na to, by w Polsce jak i w innych państwach nacjonalizm chylił się do upadku. Raczej przeciwnie, będzie on wzrastał, aż jego pochód wywoła i powstrzyma radykalnie jakiś nowy kataklizm dziejowy w rodzaju ostatniej wojny.

Dzisiaj w Polsce nie jest dużo ludzi o niezależnym sposobie myślenia, którzyby w tej czy innej mierze nie poddali się ogólnej psychozie nacjonalistycznej. Różnica pomiędzy rozmaitemi postaciami nacjonalizmu jest ta, że wówczas, gdy endecja świadomie hołduje zasadom czarnej sotni i hakaty, uznając nacjonalizm bezwzględny jako czynnik twórczy, inne ugrupowania polityczne nieświadomie a często i świadomie realizują w życiu hasła endencji, którą na każdym kroku zwalczają i której wymyślają od kołtuństwa i zacofania. Ci niby wrogowie endencji, świadomie lub nieświadomie ją naśladują, są nawet szkodliwsi od zacietrzewionych, lecz szczerych szowinistów polskich. Taktyka ich bowiem polega całkowicie na usypianiu czujności swojej ofiary, by łatwiej ją można było zdobyć. Wyprowadzić kogoś w pole tak, by ten tego nie zauważył, to w dzisiejszym języku politycznym oznacza być dobrym politykiem i dyplomatą.

Do tych smutnych wniosków upoważnia dzisiejszy stan rzeczy w polityce mniejszościowej u nas. Szkolnictwo litewskie i białoruskie za rządów sanacyjnych topnieje coraz bardziej, inne potrzeby kulturalne i ekonomiczne nie ruszyły z miejsca. Czyli, że za czasów eksterminacyjnych rządów endeckich Białorusini i Litwini czuli się lepiej, ponieważ ówczesne metody nie były tak zręczne i przewrotne.

Powstaje pytanie: wobec kompletnej solidarności narodowej większości polskiej w stosunku do mniejszości narodowych, jakiemi drogami pójdzie dalej nacjonalizm białoruski, litewski, ukraiński? Myliłby się grubo ten, ktoby przypuszczał, że się załamie pod uciskiem nacjonalizmu polskiego, stopnieje i ulotni się. Przeciwnie. Nacjonalizmy mniejszościowe, z natury rzeczy obronne, a nie atakujące, będą rosnąć na sile i hartować się w miarę wzrastania siły nacierającej. Rola ich coraz bardziej staje się podobną do roli przedwojennego nacjonalizmu polskiego. Zachwycać się nad rozwojem obronnego nacjonalizmu niema powodu, ponieważ gdy porośnie w pierze, niewątpliwie stanie się napastliwym. W każdym jednak razie w chwili obecnej,

w porównaniu z nacjonalizmem atakującym, uzbrojonym od stóp do głowy, nacjonalizmem mającym na swoje usługi cały aparat państwowy — jest on złem nieuniknionem, jako oręż walki obronnej w myśl zasady: « klin klinem wybijać należy». Dopóki istnieje obecny opłakany stan rzeczy, wątpliwem jest by nacjonalizmy mniejszościowe odbiegły od tej zasady.

1932

BLASKI I CIENIE BIAŁORUSKIEJ INTELIGENCJI

Dla uniknięcia nieporozumień, nie zaszkodzi przedewszystkiem ustalić jaką jest najwybitniejsza cecha człowieka inteligentnego. Prof. Marjan Zdziechowski stawia na pierwszym miejscu zdolność samodzielnego myślenia i trudno nie zgodzić się z tem określeniem. Najwyżej możnaby dodać, że ta przyrodzona w mniejszym lub większym stopniu zdolność człowieka musi rozwijać się przez nabywanie wiedzy, przez nabywanie wiadomości będących dorobkiem współczesnego i minionych pokoleń. Wtedy dopiero przy porównaniu światopoglądów innych ludzi i ich doświadczeń, kształtuje się zmysł krytyczny jako podstawa samodzielnego myślenia. Nie znaczy to oczywiście, by inteligent koniecznie posiadał patent szkolny. Szkoła ułatwia rozszerzenie horyzontu myślowego i jest doniosłym czynnikiem postępu, ma jednak pewne cechy ujemne: tworzy szablon programu szkolnego, który nie sprzyja rozwojowi cech indywidualnych w jednostce. Zdarza się nierzadko, że osobnik nawet z wyższem wykształceniem do inteligentów może być zaliczony z pewnemi zastrzeżeniami, z drugiej strony nie brak samouków o wysoko rozwiniętej inteligencji. Przykłady z Rosji sowieckiej, gdzie po rewolucji wypływały na powierzchnię jednostki nie znające szkoły, dowodzi jak często przeceniamy znaczenie tej ostatniej.

Dodatnia rola inteligencji w rozwoju dziejów jest zbyt widoczna, by ją kwestjonować. W państwie nowoczesnem i u poszczególnych narodów jest nie do pomyślenia sytuacja, w którejby inteligencja nie odegrywała kierowniczej roli. A jednak jakże często hołduje się hasłom, w których podnosi się do niezwykłych wyżyn rolę mas ludowych całkiem nieuspołecznionych i rzuca się jednocześnie pogardliwy gest w stronę tej warstwy, która przetwarza lud w naród. Ta rola kierownicza inteligencji nabiera szczególnego znaczenia u narodów ujarzmionych i upośledzonych, pozbawionych elementarnych warunków rozwoju, jakie zapewnia własne państwo.

Dotyczy to w pierwszym rzędzie nielicznej narazie inteligencji białoruskiej zamieszkałej w granicach państwa polskiego, a w szczególności w Wilnie.

Inteligencję tę można podzielić na dwie zasadnicze kategorje: na inteligencję mieszczańską, nie związaną ściśle ze wsią białoruską, oraz na inteligencję chłopską, która chociaż w znacznym stopniu osiedla się w

mieście, wcale nie jest skłonną deklasować się na rzecz mieszczaństwa i swemi zainteresowaniami tkwi w ludzie wiejskim. Pierwsza grupa, to element bardzo różnobarwny. Posiada on większą kulturę, odziedziczoną nieraz po przodkach, odznacza się większą ogładą i wyglądem zewnętrznym. Znaczna jednak część tej warstwy pozostawia sporo do życzenia pod względem walorów ideowych. Za czasów okupacji niemieckiej i w pierwszych latach państwowości polskiej na tych ziemiach istniała, jak wiadomo konjunktura polityczna, przy której zrusyfikowanym szczątkom rosyjskiej kasty urzędniczej, to znaczy Rosjanom pochodzenia białoruskiego, było bardzo na rękę powrócić do narodowości przodków. Niemal w każdej organizacji białoruskiej, w braku inteligencji włościańskiej, zaroiło się od jednostek, którym zdawało się, że w pracy społecznej na polu białoruskiem można będzie dojść do wysokich stanowisk. Ale spotkało ich gorzkie rozczarowanie. Okazało się później, iż dzięki polityce Warszawy, łatwiej Białorusinowi ruchliwemu trafić na Łukiszki, niż na jakąkolwiek stałą posadę. Rozpoczął się cichy odwrót i co tylko było sezonowego w tej warstwie — poczęło porzucać szeregi białoruskie, by ułatwić sobie sytuację nowego «Polaka prawosławnego wyznania». Dezerterowali dość dawno z ruchu białoruskiego i ci Białorusini mieszczańskiego i ziemiańskiego pochodzenia, którzy dziś, gdy im się zdarza konieczność mówienia z znajomym na ulicy w języku białoruskim, oglądają się czy przechodzień czasem nie słyszy białoruszczyzny i gotowi rumienić się i przepraszać go, że się przemówiło po białorusku. Ewolucja ta, a raczej metamorfoza, jest już na ukończeniu.

Inaczej przedstawia się białoruska inteligencja pochodzenia chłopskiego. Wzięła ona udział w ruchu białoruskim nieco później, niż czołowi przywódcy z okresu «Naszej Niwy». Stanowisko jej jednak z każdym rokiem wzmacnia się, i nie ulega najmniejszej wątpliwości, że jej szeregi będą rosnąć, dzięki olbrzymim rezerwom «surowca» w postaci mas ludności wiejskiej, wędrującej do miasta po naukę i pracę. Z natury rzeczy warstwę inteligencji chłopskiej musi cechować ścisły związek ze wsią, pragnienie podniesienia jej kulturalnego i ekonomicznego poziomu, przywiązanie do jej obyczajów i języka i znajomość dokładnego tegoż, słowem to wszystko, co stanowi podstawę prawdziwego patrjotyzmu, porywającego do pracy dla sennej wsi. Renegacja wśród tej części inteligencji jest zjawiskiem rzadkiem.

Pomiędzy inteligencją białoruską mieszczańską a chłopską niema antagonizmu z tytułu różnic klasowych lub religijnych. Jest natomiast inna cecha wspólna, którą dostrzec niełatwo, natomiast z wielkim naciskiem podkreślić należy. Niemal wszystkie kulturalne jednostki zpośród Białorusinów, a szczególniej działacze polityczni odznaczają się *wybujałym indywidualizmem*. Jak miecz obosieczny posiada on dwie strony: dodatnią i ujemną. Indywidualizm ten stanie się zrozumiałym, jeżeli się zważy na okoliczności następujące.

Żyjemy w czasach, kiedy jednostka zaliczająca siebie do narodowości białoruskiej, jest narażoną na wiele nieprzyjemności. Przedewszystkiem dzięki

mylnej, niedorzecznej polityce narodowościowej w Polsce, osobnik taki jest podejrzany o dążenia wywrotowe i co za tem idzie, ma zamknięty dostęp do urzędów państwowych. Nie koniec na tem. Nawet siedząc spokojnie na wsi, niechętnie jest widziany przez obszarnika, proboszcza, nauczyciela, policjanta i t. d. Powstaje pytanie: kto w takich warunkach znajdzie chęć i odwagę wykazywania swej odrębności, tak niemiłej panom dzisiejszej sytuacji? Odpowiedź prosta: tylko jednostka o umyśle nie poddającym się owczemu pędowi, to znaczy jednostka, która nic sobie nie robi z opinji dominującej i idzie wyraźnie swoją drogą, przez siebie obraną; inaczej mówiąc kieruje się samodzielnym sposobem myślenia, co, jak się wyżej rzekło, jest najważniejszą oznaką człowieka inteligentnego. Pozatem cechuje ją ideowość, ujawniająca się w dążeniach przynoszących jej osobistą niewygodę, poniewierkę, a nieraz prześladowanie. Asymilują się jednostki najsłabsze lub najgorsze — pozostają silniejsze, zdolniejsze, odważniejsze, i inteligentniejsze t. zn. samodzielnie myślące.

Ale ten to indywidualizm ma i swoje strony ujemne tam, gdzie chodzi o działalność zbiorową i zorganizowaną. Jest zjawiskiem powszechnie znanem, że warstwa inteligencji białoruskiej, pomimo swej szczupłości, jest podzielone na szereg grup politycznych, namiętnie i zaciekle zwalczających się, wskutek wybujałego indywidualizmu przewódców. Nie pozwala on na solidarność narodową, podsyca rozbieżność poglądów, rodzi zapędy dyktatorskie i antagonizm tak potrzebny dla tych, którym zależy na niszczeniu i rozbiciu ruchu białoruskiego. Zresztą czynniki opiekuńcze nie siedzą z założonemi rękami. W rezultacie wynika dezorganizacja i niemoc. Odosobnione i poróżnione ze sobą organizacje białoruskie muszą tracić na sile wpływów i w masach wiejskich. Nic dziwnego, że w takiej sytuacji, w kołach inteligentnych wytwarza się typ człowieka, którego bolszewicy już dawniej u siebie nazywali pogardliwie: «inteligentskij nytik». Jest to osobnik zdolny tylko do negatywnej krytyki. Wszystko nic nie warte, co nie pochodzi od niego, sam natomiast nie jest zdolny do żadnej twórczej myśli i czynu. Zresztą rozpaczliwa walka o byt wywiera swój wpływ. Czarny pesymizm i nihilizm rosyjskiego typu — to jego żywioł. Nie można wprawdzie wszystkich niepowodzeń kłaść na barki tego indywidualizmu. Istnieje cały szereg przyczyn ogólnie znanych, lecz o niepohamowanym przeroście antydemokratycznego indywidualizmu kierowniczych jednostek jakoś mało się mówi i pisze.

Może wskutek tego niema dostatecznego zrozumienia tej prostej prawdy, że wszelkie dyktatorstwo, ignorowanie przeciwnika, bezkompromisowość tylko wtedy mogą mieć miejsce, jeżeli się czuje za sobą siłę fizyczną i olbrzymią siłę moralną. Dopóki tego niema, żaden demagogiczny apel do mas i taksamo żaden kult «lawonichy i łapcia» jedności narodowej nie stworzą i kulturalnie narodu nie podniosą. Tam, gdzie w «górze» dezorganizacja — niema mowy o wzorowym porządku w szeregach. Porządek ten Białorusini muszą organizować zgóry.

Jeżeli przyjrzeć się bliżej obozom białoruskim w chwili obecnej, — należy ustalić, iż od niejakiego czasu w miarę rozczarowywania się w polskiej polityce narodowościowej, zapanowuje tam zrozumienie powyższych prostych prawd i, co za tem idzie, następują chęć i próby ściślejszej konsolidacji narodowej. Nastąpić ona może nie inaczej, niż po dokładnej rewizji metod działania ze strony kierowniczej warstwy narodu.

1933

BEZ MASKI I W MASCE

Egoizm jednostki Adam Smith uważał za dodatni czynnik w gospodarczym rozwoju świata, o ile oczywiście nie ujawnia się on w formie chorobliwej, antyspołecznej. Pracowitość rolnika, wpływająca na powiększenie zbiorów, a tem samem na zaspokojenie niezbędnych potrzeb tego rolnika, może być potraktowana jako przejaw leżącego w naturze ludzkiej egoizmu. Można tego rodzaju egoizm utożsamiać z instynktem życia, jako nieubłaganem prawem natury. Piętnować taki egoizm — rzecz niewdzięczna i bezskuteczna. Inaczej natomiast wygląda egoizm wypływający z zatracenia poczucia potrzeb własnych i nakazów etyki. Bogacz, który gromadzi dobra dla samej przyjemności gromadzenia, wyzyskując przy tem innych i buduje zbytek na ograniczaniu zaspokojenia potrzeb swoich bliźnich — ujawnia egoizm antyspołeczny. Walka z takim egoizmem jest koniecznością a nawet obowiązkiem społecznym.

Podobnie rzecz się dzieje z zorganizowanym egoizmem zbiorowym . Zasadnicza różnica polega na tem, że nacjonalizm posiada możliwości i granice znacznie rozleglejsze, bardziej wykrzywione i nieuchwytne. Rozróżniać należy przedewszystkiem nacjonalizm agresywny i obronny. Niestety, określić ściśle, gdzie się kończy obronny, a zaczyna się agresywny, niema żadnej możności. Ciosy zadane ze strony napadniętego bardzo często zacierają właściwości obrony potrzebnej i nabierają cech napastliwych. Chwiejność tej granicy zawsze pozostanie tematem jałowych sporów dla ludzi lubujących się w teoretycznych rozważaniach i dyskusjach.

Nie znaczy to jednak, by niektóre jaskrawe przejawy nacjonalizmu mogły być sporne co do zakwalifikowania ich do takiej czy innej kategorji. Jaskrawość, wyrazistość niektórych zjawisk wyklucza wszelką dyskusję, o ile tylko obserwator potrafi zdobyć się na dobrą wolę i obiektywizm.

Najlepszem kryterjum dla oceny nacjonalizmu i jego rozumienia jest ustalenie widocznego faktu, czy dany nacjonalizm występuje u narodu panującego czy też podbitego. Nacjonalizm podbitych jest najczęściej odruchem obronnym, zrodzonym z zachłanności narodu panującego, jest smutną koniecznością i nie zawsze nawet można go nazwać nacjonalizmem. Jego siła obronna jest przeważnie uwarunkowana siłą natarcia ze strony zorganizowanego, uzbrojonego w aparat państwowy nacjonalizmu narodu panującego.

Bardzo pouczające doświadczenie pod tym względem stanowi stosunek narodu polskiego do mniejszości narodowych w państwie polskiem. Ideał narodu polskiego ziścił się: niepodległość została odzyskana. Zdawałoby się, że z chwilą odejścia zaborców, walka o język polski stanie się niepotrzebnym anachronizmem. Wystarczałoby, zdawałoby się, dać ludności polskiej szkoły polskie, pozostawiając narodowościom niepolskim swobodę kształcenia się we własnym języku, traktując je z całkowitą tolerancją, chociażby ze względu na to, że ciężar nietolerancji tak dotkliwie Polacy odczuli na sobie. Możnaby tu spodziewać się całkowitego zrozumienia psychiki i nastrojów narodów, w sytuacji których tak się niedawno znajdował naród polski.

Stało się inaczej. Wszystko poszło w niepamięć, pozostała jednak w pamięci i w praktyce polityka, dla której niegdyś nie znajdowało się słów potępienia. Znikła potrzeba obrony, a na jej miejsce przychodzi dążenie do natarcia. Przyjęło ono wprawdzie formy cokolwiek inne niż przed wojną, formy nie tak brutalne, lecz nie mniej dotkliwe w skutkach.

Na miejsce dawnego hasła odbudowy państwa wyrosło dziś hasło bardziej śmiałe a głośne: «Polska mocarstwowa». A w cichości duszy dodaje się: «kosztem wchłonięcia przez Polaków obcych organizmów narodowych». I tu następuje zjawisko najciekawsze. Społeczeństwo polskie, z wyjątkiem endecji, odżegnywuje się od nacjonalizmu. Mało tego: od nędznej grupki monarchistów, po przez sanację aż do komunistów polskich włącznie, potępia się w zasadzie nacjonalizm endecki. A jednocześnie świadomie lub nieświadomie popiera się wszystkie cele endeckiego nacjonalizmu agresywnego.

Otwarty nacjonalizm polski dla konserwatywnej masy litewskiej lub białoruskiej nie grozi zagładą, o ile będzie występować bez przyłbicy, jak to czynią faszyści, hitlerowcy i endecy. Taki nacjonalizm podsyca nacjonalizm odporny jako zjawisko wtórne i nieuniknione. Budzi on ducha sprzeciwu wśród napastowanych, pogłębia uświadomienie narodowe, wytwarza konsolidację. Gorzej jest jeżeli nacjonalizm narodu panującego, uzbrojony od stóp do głowy, przywdziewa niewinne szaty patrjotyzmu, mocarstwowości, ugodowej współpracy, zgodnego współżycia, wychowania państwowego, promieniowania kultury Zachodu i innych środków nasennych przy jednoczesnym podziale obywateli na różne kategorje i cichem wspieraniu zewsząd elementu, który ma odwagę nie zaliczać siebie do narodowości panującej. Ten cichy, usypiający kurs polityki narodowościowej, oparty na zamaskowanym nacjonalizmie jest dla mniejszości narodowych bezwzględnie niebezpieczny, zawiera on w sobie przemyślany dobrze plan asymilacji bez hałasu, tam gdzie gwałt może się okazać środkiem zawodnym.

Taki podstępny egoizm narodowy można porównać do egoizmu bogacza, który po całkowitem zaspokojeniu potrzeb własnych, gromadzi bogactwa niezliczone dalej dla samej manji gromadzenia, przyczem ucieka się do osłabienia czujności swego wyzyskiwanego kontrahenta, celem systematycznego ogołacania go z największych wartości.

To też ten nacjonalizm agresywny, cechujący nietylko endecję, ale wszystkie niemal ugrupowania polskie, nie wyłączając najskrajniejszych, a jednocześnie ukryty, obliczony na wprowadzenie w błąd nietylko mało uświadomionych mas innoplemiennych, ale i ich sfer kulturalnych, — jest najgroźniejszym niebezpieczeństwem dla t. zw. mniejszości narodowych.

1934

Тамаш ГРЫБ
(1895—1938)

Гісторык, публіцыст, перакладчык, культурны і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Паляны Свянцянскага павету. Удзельнічаў у Першай сусветнай вайне. У снежні 1917 г. рэпрэзентаваў вайсковую арганізацыю на I Усебеларускім з'ездзе ў Мінску. Абраны сябрам Выканаўчага камітэта Рады Усебеларускага з'езда. Уваходзіў у склад кіраўніцтва БНР. Займаў пасады народнага сакратара земляробства, замежных спраў. Дэлегат III Усерасійскага з'езда Саветаў у Петраградзе (студзень 1918). У Вільні выдаваў газету «Грамадзянін», орган левай фракцыі Беларускай сацыялістычнай грамады (студзень—сакавік 1919). Ідэолаг і практык беларускага эсэраўскага руху. Адзін з арганізатараў і кіраўнікоў Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Двойчы за палітычную дзейнасць арыштоўваўся польскімі ўладамі (1919, 1920). Напрыканцы 1920 г. эміграваў. Знаходзіўся спачатку ў Коўна, дзе супрацоўнічаў з газетай «Сялянская доля». Увосень 1922 г. пераехаў у Прагу. Займаўся навуковай, культурнай і палітычнай дзейнасцю. Скончыў філасофскі факультэт Карлавага універсітэта (1928). Абараніў доктарскую дысертацыю на тэму «Пытаньне народа і нацыі». Удзельнічаў у рабоце Беларускай рады, культурнага таварыства імя Ф.Скарыны, Аб'яднання беларускіх студэнцкіх арганізацый. Быў сябрам замежнага бюро БПС-Р. Загадчык Беларускага замежнага архіва (1934—1938). Супрацоўнічаў з беларускімі перыядычнымі выданнямі (часопісы «Перавясла», «Iskry Skaryny», «Золак» і інш.). Аўтар артыкулаў па гісторыі і культуры Беларусі.

НА ДВА ФРОНТЫ!

Ёсьць дзьве галоўныя спружыны, якія азначаюць цяг падзеяў на Беларусі: сілы рэакцыі і сілу поступу. Сілы рэакцыі — гэта ўтрыманьне і замацаваньне існуючага ладу нацыянальнага паняволеньня і калёніяльнага вызыску, ладу зьдзірства і прымусу ў імя вялікадзяржаўніцтва Польшчы і Расіі; сіла поступу — гэта руйнацыя існуючага ладу нацыянальна-калёніяльнага паняволеньня ў імя волі і незалежнасьці Беларусі. Згэтуль вынікаюць няпрымірымыя супярэчнасьці, жорсткае і напружанае змаганьне. Так будзе прадаўжацца з усей гістарычнай няўхільнасьцю аж да таго часу, пакуль хоць адзін узброены польскі ці то рускі жаўнер будзе знаходзіцца на беларускай зямлі паміма волі беларускага народу.

Шаснаццаць гадоў мінае ўжо з таго часу, як беларускі народ, зварушаны грукатам гістарычнага поступу, пачаў ствараць сабе лад новага жыцьця, пачаў зьдзейсьняць сваё неадоймнае права на вольнае самаазначаньне; разрываючы кайданы сацыяльна-нацыянальнага паняволяньня, беларускі народ імкнецца стварыць сваю вольную і незалежную дзяржаву. У гэтым вызвальным імкненьні беларускага народу заключаецца сутнасьць тых падзеяў, якія адбываюцца сяньня на Беларусі: п е р м а н е н т н а а д б ы в а е ц ц а б е л а р у с к а я н а р о д н а я р э в а л ю ц ы я!

Узьнікае шэраг пытаньняў: нашто і дзеля чаго патрэбна беларускаму народу самастойная дзяржава? Што такое дзяржава? Што знача быць вольным і дзяржаўна-самастойным народам?

Каб адказаць на ўсе гэтыя пытаньні, мусімо зьвярнуцца да разгляду аснаўных падвалін жыцьця і дзейнасьці людзкога суспольства.

Першай і аснаўной падвалінай жыцьця і дзейнасьці людзкога суспольства ёсьць арганізацыя. Без арганізацыі няма і суспольства; неарганізаваны натоўп ня ёсьць суспольства. Толькі арганізацыя стварае тую маральна-псыхічную суцэльнасьць, якую мы называемо суспольствам.

Людзкое суспольства, такім чынам, ня ёсьць арганізм, як дзе хто думае; людзкое суспольства ёсьць арганізацыя, нават вельмі складная сыстэма арганізацыі. І чым больш культурнае суспольства, тым больш складная сыстэма яго арганізацыі.

Трэ мецъ на ўвазе пры гэтым, што словам арганізацыя ў сацыялёгічнай літаратуры азначаецца такая трывалая сувязь узаемачыннасьці паміж чалавечымі асобамі, гурткамі, групамі і грамадамі, калі паступоўваньне адных знаходзіцца ў функцыянальнай залежнасьці ад паступоўваньня іншых.

Існуе вагромністае множства розных формаў наяўнага выяўленьня міжлюдзкой узаемачыннасьці. Іх можа быць столькі, сколькі існуе розных акцый і рэакцый або сколькі можа быць спосабаў выяўленьня ненаўмыснай, наўмыснай і наўмысна-ўсьвядомлянай дзейнасьці. У залежнасьці ад гэтага існуе і вагромністае множства розных формаў арганізацыі: гурткі, групы, грамады, суполкі і таварыствы (суспольныя вытвары).

Усё вагромністае множства розных формаў наяўнага выяўленьня міжлюдзкой узаемачыннасьці можна падзяліць на дзьве аснаўныя групы: непасрэдныя і пасрэдныя, простыя і складаныя.

Найпрасьцейшыя формы ўзаемачыннасьці ёсьць непасрэдныя, калі стыкі і ўзаемаадносіны паміж людзьмі адбываюцца ў спосаб дзейнасьці органаў цела. Больш складныя формы ўзаемачыннасьці — пасрэдныя, калі стыкі і ўзаемаадносіны паміж людзьмі адбываюцца ў спосаб выкарыстоўваньня розных рэчаў, прыладаў, сымбаляў і нават жывых бытасьцяў. Найскладнейшыя формы ўзаемачыннасьці, калі стыкі і ўзаемаадносіны адбываюцца паміж гурткамі, групамі і грамадамі.

Усё вагромністае множства розных спосабаў і формаў міжлюдзкой узаемачыннасьці паводле зместу можа быць або ўзаемна спрыязьлівае, або ўзаемна варожае; можа быць або салідарыстычнае, або антаганістычнае. У гэтым наяўна выяўляецца няўхільная заканамернасьць усеагульнага прыроднага дзейнічаньня — да сябе і ад сябе, або, інакш кажучы, закон інтэграцыі і дыфэрэнцыяцыі.

Пытаньне аб тым, чаму людзі ўваходзяць між сябе ва ўзаемныя стыкі і ўзаемаадносіны, з чаго вынікаюць тыя або іншыя спосабы ўзаемачыннасьці, а ў прыпадку трывалае сувязі ўзаемачыннасьці ўзьнікаюць сацыяльныя вытвары, — гэта пытаньне з даўнейшых часоў займае ўвагу дасьледчыкаў людзкога супольства. У сацыялёгічнай літаратуры істнуе шэраг адказаў на гэта пытаньне. Ня будземо іх тут разглядаць. Каротка сфармулюемо наш адказ. Людзі таму ўваходзяць між сябе ва ўзаемныя стыкі і ўзаемаадносіны, што фактам свайго нараджэньня змушаны жыць у супольстве. Толькі ў супольстве і праз супольства людзі могуць з найбольшай удачаю зьдзейсьняць уроджанае імкненьне да захаваньня і ўдасканаленьня свайго жыцьця. Інстынкт сябезахаваньня — вось тая магутная сіла, што змушае людзей уваходзіць між сябе ва ўзаемныя стыкі і ўзаемаадносіны, устанаўляць тыя або іншыя спосабы ўзаемачыннасьці; на вышэйшай ступені разьвіцьця гэнай сілай зьяўляецца воля да жыцьця, як усьвядомлены інстынкт сябезахаваньня, як наўмысная і ўсьвядомленая дзейнасьць у дасягненьні супольнае мэты. Воля да жыцьця — гэта ўжо ня сьляпы інстынкт, гэта ёсьць усьвядомляньне рэальных падвалін і магчымасьцяў удасканаленьня жыцьця.

Мы кажэмо: сьвядомасьць. Людзкая сьвядомасьць ня ёсьць нейкая надпрыродная зьява: узьнікае з наўмыснасьці, а наўмыснасьць — з тых перашкодаў, якія сустракаюцца на шляху ненаўмысна-інстынктыўнае чыннасьці. Калі што-небудзь усьвядамляемо, то заўсёды ўсьвядамляемо нешта, маемо канкрэтна-рэчаісты зьмест таго, што ўсьвядамляемо. Гэна нешта — заўсёды канкрэтна-рэчаістае, рэальнае: усьвядамляемо падваліны рэальнага істнаваньня.

Як ненаўмысна-інстынктыўная чыннасьць, таксама наўмысная і наўмысна-усьвядомленая дзейнасьць заўсёды ёсьць дэтэрмінаваны тым асяродзьдзем, у якім наяўна выяўляюцца і ў рэчаістасьці зьдзейсьняюцца. Гэтым асяродзьдзем зьяўляецца прырода і людзі, сілы косьмічныя (клімат), біолёгічныя (прыродны краявід) і сацыяльна-псыхічныя (культурны краявід). Істнуе, дзеля гэтага, шэраг чыньнікаў, якія ўплываюць на паступоўваньне людзкіх асабістасьцяў, на ўстанаўленьне тых або іншых спосабаў узаемачыннасьці. Але галоўнай рухаючай сілаю ўсяго сацыяльнага працэсу зьяўляецца ўсё ж такі воля да жыцьця як інтэгральна-сынтэтычнае ўсьвядамленьне рэальных падвалін і магчымасьцяў захаваньня, прадоўжаньня і ўдасканаленьня жыцьця.

Каўзалізм і тэлеолёгізм, такім чынам, ня ёсьць супярэчнасьці. Няма вынікаў бяз прычын і няма прычын бяз вынікаў. Чалавек, зьяўляючыся вынікам стыхійнага дзейнічаньня сілаў прыроды, на ўзвышшы свайго разьвіцьця падымаецца да роўнядзі сілаў прыроды, сваей сьвядомасьцю

засягае ў вір стыхійнага дзейнічаньня прыроды, выкарыстоўвае, зьмяняе, рэгулюе стыхійны цяг прыроднага дзейнічаньня; людзкая сьвядомасьць становіцца роўназначнай сілаю прыроды. Мэта як усьвядомляньне таго, што мае быць, ня можа сягаць за межы рэальных магчымасьцяў; як усьвядомляная антыцыпацыя, як прадбачаньне вынікаў усеагульнага разьвіцьця ня можа не зьяўляцца вынікам тых прычын, якія абумоўліваюць яе рэчаістае здзейсьняньне.

Імкненьне да здзейсьняньня супольнае мэты дзвюх або некалькіх людзкіх асабістасьцяў як выніку ўсьвядомляньня рэальных падвалін захаваньня, прадоўжаньня і ўдасканаленьня жыцьця, волі да жыцьця зьяўляецца найгалоўнейшым чыньнікам узьніку сацыяльных вытвараў: гурткоў, групаў і грамад.

Найбольш просты і элементарны сацыяльны вытвар, які стаіць на рубяжы біолёгічных і сацыяльных зьяваў, ёсьць сям'я. Пашыраная сям'я — радня; некалькі спародняных сем'яў — род. Злучаньне і аб'еднаньне родаў стварае новы сацыяльны вытвар — племя. А злучаньне і аб'еднаньне пляменьняў стварае народ як этнічнае суспольства. Гэткі ёсьць гістарычны шлях узьніку пляменьняў і народаў.

Пэўна ж, нельга ўважаць, што сяньня істнуючыя народы ёсьць чыстыя этнічныя суспольствы. У цягу гістарычнага разьвіцьця адбываліся розныя скрыжаваньні: злучаліся, зьмешываліся і зьліваліся розныя па крыві роды і пляменьні. Суспольнасьць крыві ў сучасных народаў ёсьць хімера. Ня кроўная спародненасьць, а жыцьцёвая зацікаўленасьць стварыла сучасныя народы.

Народ як этнічнае суспольства ёсьць вельмі складная сацыяльная зьява: складаецца з шэрагу розных гурткоў, групаў і грамад, якія як сацыяльныя вытвары зьяўляюцца вынікам разьмяркаваньня працы ў суспольстве. Нераўнамернае разьмеркаваньне працы ў суспольстве, а перш за ўсё вырабнай працы, якая зьяўляецца аснаўной падвалінай істнаваньня людзей і народаў, яшчэ ў далёкай мінуўшчыне спрычынілася да ўзьніку розных гурткоў, групаў і грамад, якія ў цягу стагодзьдзяў і аж па сяньняшні дзень займаюць неаднолькавае становішча ў суспольстве: ёсьць упрывілеяваныя і бязпраўныя, уладарна-кіруючыя і падуладныя, заможныя і бедныя; у сваей сукупнасьці яны ствараюць вельмі складную структуру арганізацыі суспольства.

Заўважымо, пры гэтым, што словам структура ў сацыялёгічнай літаратуры азначаецца заканамернае ўзаемаадношаньне частак, якія ў сваей сукупнасьці ствараюць адзіную суцэльнасьць.

Арганізацыя ці то самаарганізацыя народу зьяўляецца прыкметаю яго жыцьцёздатнасьці. Прычым, форма самаарганізацыі залежыць ад структуры, знаходзіцца ў функцыянальнай залежнасьці ад сацыяльнае структуры: якая структура, такая і форма арганізацыі.

Арганізаваны і сябеведамы народ ёсьць нацыя.

Найбольш пашыранай формаю арганізацыі народаў зьяўляецца дзяржава. Гэта можамо бачыць нават і з уласнага спасьцяраганьня. Дзяржава мае шэраг асаблівасьцяў. Галоўная з іх — утварэньне прымусовае ўлады

і трывалага праўнага ладу. Дзяржава як форма арганізацыі істнуе з прадвеку. Узьнікла прыродным шляхам з інстынкту сябезахаваньня як спосаб забясьпечаньня найбольшае магчымасьці салідарыстычных узаемаадносін паміж людзьмі і народамі. З бегам часу, у залежнасьці ад зьмены сацыяльнай структуры, значна мяняецца, эвалюцыянуе, маючы агульную тэндэнцыю ў недагляднай будучыне зусім адпасьці, як перажытак сівое мінуўшчыны.

У сучаснасьці дзяржава ёсьць няўхільная форма арганізацыі людзкога супольства. Народ як этнічнае супольства толькі праз сваю самастойную дзяржаву дасягае ўзвышша поўнага і ўсебаковага разьвіцьця, наяўнага выяўленьня свае самаістае індывідуальнасьці: забясьпечае сабе права міжнароднага прызнаньня і належнае праўнае становішча ў міжнародных узаемаадносінах.

Як гэта ня дзіўна, але ня кожны народ мае сваю самастойную дзяржаву і ня кожная дзяржава ёсьць народная. Аж па сяньняшні дзень істнуюць недзяржаўныя народы. Аж па сяньняшні дзень істнуюць многанародныя дзяржавы, у якіх адзін народ зьяўляецца дзяржаўна-пануючым, а іншыя — прыгнечаныя і паняволяныя народы.

Згэтуль якраз і вынікае вялікае ліха на сьвеце: жорсткая міжнародная варажнеча і амаль што бязупынныя войны.

Тыя народы, якія пад уплывам вонкавых абставін страцілі сваю самастойную дзяржаўнасьць або і зусім яе ніколі ня мелі, гэтым самым яны пазбаўлены першай і аснаўной падваліны свайго прыроднага разьвіцьця: яны выключаны з сыстэмы міжнародных узаемаадносін, абернуты ў аб'ект панаваньня дзяржаўных народаў, зьяўляюцца ў вонках гістарычнага працэсу разьвіцьця ўсяго чалавецтва.

Сяньня ўсё чалавецтва падзеляна на дзьве часьці: на дзяржаўна-пануючыя народы і недзяржаўна-паняволяныя народы. Недзяржаўныя народы зьяўляюцца калёніяльнымі нявольнікамі дзяржаўна-пануючых народаў.

Сутнасьць калёніяльнага нявольніцтва выяўляецца ў наступных формах:

1. пазбаўленьне дзяржаўнае самастойнасьці народаў і ўстанаўленьне над ім уладарна-кіруючай зьверхнасьці; пазбаўленьне волі самаўрадаваньня, волі самаарганізацыі і самадзельнасьці (культурнай, гаспадарчай і палітычнай);

2. прыўлашчэньне прыродных багацьцяў (зямлі, выкопнікаў); калёнізацыя тэрыторыі з мэтаю раскладаньня мейсцовага насельніцтва і дэфармацыі сацыяльнай структуры;

3. вызыск працоўнае сілы прыгнечанага і паняволянага народу ў прадпрыемствах дзяржаўна-пануючых народаў; таксама ў спосаб арганізацыі гандлю, крэдыту, сьцягаваньня падаткаў, якія ў пераважнай большасьці ідуць не на задавальненьне патрэбаў мейсцовага насельніцтва, а на ўзбагачаньне гнабіцеляў:

4. вызыск інтэлектуальнае сілы прыгнечанага і паняволянага народу, яго інтэлігенцыі ў культурных, гаспадарчых і палітычных установах дзяржаўна-пануючага народу;

5. вызыск мілітарнае сілы (дзяржаўная паліцыя, войска); у прыпадку вострых нацыянальна-сацыяльных канфліктаў і ў прыпадку вайны — гэта ёсьць вызыск крыві прыгнечанага і паняволянага народу.

У выніку гэтага каленіяльныя народы маюць здэфармаваную сацыяльную структуру, зьяўляюцца няпоўнымі суспольствамі: яны ня маюць сваіх культурных і заможных станаў, ня маюць нават і свае інтэлігенцыі, бо ня маюць сваіх школ. Усе вышэйшыя функцыі іх культурнага, гаспадарчага і палітычнага жыцьця выконываюцца чужынцамі. Гэта ёсьць народы плябеяў, народы сялян і работнікаў, якія працуюць на ўзбагачаньне сваіх гнабіцяляў, застаючыся самі ў вялікай бядоце.

Недзяржаўныя народы, як народы неарганізаваныя, уважаліся і аж па сяньняшні дзень уважаюцца за малакультурныя, адсталыя і прымітыўныя, уважаюцца за народы, якія ня маюць свае мінуўшчыны — гістарычнае традыцыі, а тым самым пазбаўлены і свае будучыні. Такіх народаў ёсьць пераважная большасьць усяго чалавецтва; усе яны засуджваюцца ідэолёгамі каленіяльна-грабежніцкага панаваньня на нямінучую асыміляцыю — быць толькі этнаграфічным гноем для буйнага ўзросту і розквіту вялікадзяржаўнасьці пануючых народаў, якія, маўляў, зьяўляюцца носьбітамі вышэйшай формы цывілізацыі.

Але ці ёсьць такія народы, якія не хацелі падняцца на ўзвышша поўнага і ўсебаковага выяўленьня свае самаістае індывідуальнасьці? Ці ёсьць такія народы, якія б не жадалі на сваей зямлі долі, сваім адумам ствараць лад новага жыцьця, што забясьпечаецца выключна дзяржаўнай формаю самаарганізацыі, каб не жадалі мець сваю самастойную дзяржаву? Ці ёсьць такія народы, у якіх бы ня было волі да жыцьця, якія б самаахвотна жадалі свае сьмерці? Ці ёсьць такія народы, якія б самаахвотна імкнуліся да свайго поўнага гістарычнага нябыцьця — сябезьнішчаньня, асыміляцыі свае самаістае індывідуальнасьці? Не, такіх народаў няма і быць ня можа!

Жыцьцё народаў, як і жыцьцё кожнае чалавечае асабістасьці, складаецца з мінуўшчыны, сучаснасьці і будучыні. Народы — гэта міліёны былых, сучасных і будучых пакаленьняў. Імкненьне да захаваньня патомства ўласьціва ня толькі паасобным жывым арганізмам, а і людзкім калектывам — народам; гэта ўласьцівасьць зьяўляецца наяўным выяўленьнем заканамернасьці прыроднага дзейнічаньня — інстынкту сябезахаваньня, захаваньня і прадаўжэньня жыцьця ня толькі асабістага, але і жыцьця калектыву, жыцьця народу. Таму поўнай немагчымасьцю зьяўляецца жаданьне самаахвотнае сьмерці людзей і народаў; поўнай немагчымасьцю зьяўляецца жаданьне самаахвотнае асыміляцыі народаў. Такія прыпадкі, як няпрыродныя зьявы, у гісторыі яшчэ не сустрэліся і быць не маглі. У гісторыі людзкасьці дзейнічае тая ж няўхільная заканамернасьць разьвіцьця, што і ў прыродзе, — закон трываласьці: інэрцыя ў неарганічнай прыродзе, інстынкт сябезахаваньня ў арганічнай прыро-

дзе, воля да жыцьця ў людзкім супольстве. Прыпадкі самагубства — змушаныя супольныя зьявы, але ніколі не самаахвотныя. Ня іначай і ў прыпадках асыміляцыі народаў. Толькі ў выніку жорсткага прымусу, гнёту і паняволеньня народы падлягаюць свае сьмерці — асымілююцца.

Кажуць: асыміляцыя народаў можа адбывацца ў выніку нападабленьня. Слабейшыя, маўляў, нападабляюць сільнейшых; меньш культурныя народы нападабляюць больш культурныя народы і ў гэткі спосаб, самаахвотна ўспрымаючы чужую культуру, паступенна асымілююцца.

Трэ мець на ўвазе, што нападабленьне можа быць самаахвотна-вольнае і прымусовае; у большасьці прыпадкаў нападабленьне бывае прымусовае.

Псыхічны тэрор, які ўжываецца дзяржаўна-пануючымі народамі ў адношаньні да недзяржаўных народаў, выклікае аднабокае нападабленьне як вынік аднабокага прыстасаваньня слабейшых недзяржаўных народаў да сільнейшых ад іх гнабіцеляў; пэўна ж, не без належнага адпору, але ўрэшце падлягаюць насільству. Гэта ёсьць прымусовае нападабленьне. Адбываецца прымусова-аднабокая асыміляцыя. У іншым прыпадку, у прыпадку вольнага нападабленьня як самаахвотнага прыстасаваньня, самаахвотна-вольнага ўспрыняцьця і ператварэньня найбольш дасканальных асаблівасьцяў і формаў культурнага жыцьця адных народаў ад іншых пры адсутнасьці ўсялякага прымусу — гэта ўжо будзе ўзаемнае нападабленьне як вынік узаемнага прыстасаваньня. Адбываецца ўзаемная асыміляцыя зьверху ўніз і зьнізу ўверх, у выніку чаго ствараецца новае супольства з новай формаю культуры.

Узаемная асыміляцыя народаў як вынік вольнага ўзаемнага прыстасаваньня і ўзаемнага нападабленьня можа адбывацца толькі ў абставінах поўнае волі, роўнасьці і маральнае раўнапраўнасьці народаў. Гэта ёсьць шлях узніку новага чалавецтва як арганізаванае суцэльнасьці вольных і дзяржаўна-самастойных народаў.

Чалавецтва як арганізаваная суцэльнасьць вольных людзей і народаў вымагае дзеля гэтага зьнішчаньня існуючага ладу зьдзірства і прымусу, вымагае зьнішчаньня існуючай няроўнасьці паміж людзьмі і народамі.

Гуманізм, такім чынам, ня ёсьць рамантычнае лятуценьне, гэта ёсьць лёгіка фактаў жывой рэчаістасьці.

Напружанае змаганьне прыгнечаных і паняволяных народаў за сваё вызваленьне, змаганьне, так характэрнае для апошняга стагодзьдзя, знайшло свае маральнае апраўданьне ва ўсеагульным прызнаньні права на вольнае самаазначаньне. Уцелаішчаньне гэтага права азначае стварэньне самастойнае дзяржавы. Гэткі ёсьць сэнс прызнаньня права народаў на вольнае самаазначаньне. У гэткі спосаб прынцыпова-тэорэтычна вырашаецца адно з найскладнейшых пытаньняў сучаснае эпохі: кожны народ мае быць вольны і дзяржаўна-самастойны!

Аднак тэорэтычнае вырашэньне пытаньня ёсьць толькі ўступ да яго практычнага вырашэньня. У жывой рэчаістасьці існуе шэраг абцяжнасьцяў, якія перашкаджаюць зьдзейсьняньню права народаў на вольнае самазначаньне. Да ліку гэтых абцяжнасьцяў належыць вялікадзяр-

жаўніцтва пануючых народаў. Гэта ёсьць найвялікшая перашкода на шляху разьвіцьця новага чалавецтва. Каб ухіліць гэну перашкоду, патрэбна змаганьне, патрэбна вострае і напружанае змаганьне з усімі перажыткамі вялікадзяржаўніцкага гвалту і прымусу.

Толькі той народ ёсьць годны волі, які ў змаганьні яе здабывае.

Сяньня ўся людзкасьць знаходзіцца ў працэсе вялікага перараджэньня. Адбываецца руйнацыя старых і будаўніцтва новых падвалін і формаў суспольнага жыцьця. Адраджаюцца і вызваляюцца ў цягу стагодзьдзяў прыгнечаныя і паняволяныя народы, на руінах свайго нявольніцтва ствараюць лад новага жыцьця. Арганізуюцца. Зьдзейсьняюць сваю нацыянальную самаарганізацыю. Адбываецца вялікае будаўніцтва новага чалавецтва: устанаўліваюцца новыя формы ўзаемаадносін паміж людзьмі і паміж народамі. Паміж людзьмі кожны чалавек перастае ўжо быць пасыўным аб'ектам чужой волі, становіцца актыўным і сябеведамым суб'ектам у сыстэме міжлюдзкіх узаемаадносін. Паміж народамі кожны народ наяўна ўжо выяўляе і ў рэчаістасьці зьдзейсьняе свае неадоймнае права на вольнае самазначаньне, будуе сваю самастойную дзяржаву як няўхільную форму свае нацыянальнае самаарганізацыі; вольныя і дзяржаўна-самастойныя народы ўваходзяць між сябе ў стыкі і ўзаемаадносіны як раўнапраўныя адзінкі.

Гляньма цяпер з сацыялёгічнага становішча на тыя падзеі, якія адбываюцца сяньня на Беларусі.

Беларускі народ, абернуты рускімі і польскімі гнабіцялямі ў аб'ект калёніяльнага нявольніцтва, у няпоўнае суспольства, паўстае да новага жыцьця: стварае свае культурныя, гаспадарчыя і палітычныя арганізацыі, якія ў сваей аснове зьяўляюцца эмбрыёнамі будучай усенароднай арганізацыі. Сяньня ўжо істнуе шэраг беларускіх гурткоў, групаў, грамад, розных супалак, аб'яднаньняў, таварыстваў, партый. І кожны беларускі гурток, кожная супалка, кожнае аб'яднаньне, культурнае ці гаспадарчае таварыства, палітычная партыя, паскольку яны ставяць сабе заданьнем уласнымі сіламі задаваляць усе духоўныя і матэр'яльныя патрэбнасьці беларускага народу — усё гэта ёсьць першапачатковыя формы тэй усенароднай арганізацыі — самастойнай народнай дзяржавы, якая плябейскія народы ператварае ў поўныя суспольствы, якая з прыгнечаных і паняволеных народаў творыць вольныя нацыі.

Дык вось на што патрэбна беларускаму народу свая народная дзяржава! Дык вось што азначае быць вольным і дзяржаўна-самастойным народам!

Беларускі народ патрабуе мець сваю дзяржаву як неабходную форму свае нацыянальнае самаарганізацыі. Патрабуе мець сваю вольную і незалежную дзяржаву як неабходную прыладу, каб, скінуўшы ярмо нявольніцтва, падняцца на вышэйшую ступень гістарычнага жыцьця: увайсьці як раўнапраўнаму сябру ў сыстэму міжнародных узаемаадносін і актыўны прыняць удзел у вялікім будаўніцтве новага чалавецтва!

Беларускі народ, імкнучыся да свае волі і дзяржаўнае самастойнасьці, змушаны абараняцца на два фронты: проці польскага і проці расійскага вялікадзяржаўніцтва. Гэта ёсьць вельмі цяжкое змаганьне. Ворагі ў шмат разоў сільнейшыя. Тым больш калі яны знаходзяць між сябе ўзаемнае разуменьне і паразуменьне. Мы бачымо, напрыклад, як сяньня паразумеваюцца між сябе польскія і расійскія вялікадзяржаўнікі, як спрытна знаходзяць супольныя інтарэсы, — абы толькі ўтрымаць істнуючае становішча іх гвалтоўнага панаваньня.

Ня можамо заплюшчываць вочы і на іншую бачынку справы: як польскія, так і рускія вялікадзяржаўнікі знаходзяць сабе прыхільнікаў у асяродзьдзі беларускага народу, пераважна сярод інтэлігенцыі. Сумная зьява, але гэта ёсьць факт, з якім нельга ня лічыцца. Мы бачымо, напрыклад, як у Заходняй Беларусі, таксама і ў БССР, знаходзяцца паасобныя адзінкі і групы, во нават і выдатныя калісьці беларускія дзеячы, якія так ужо зсабачыліся, што ня толькі паразумеваюцца, але і дазумеваюцца з гнабіцелямі. Гэта ёсьць так званае беларуска-польскае і беларуска-расійскае ўгодніцтва — угодніцтва на крыві і сьлёзах беларускага народу!

Пэўна ж, людзкія адзінкі, як і цэлыя групы, тым больш адарваныя ад рэальнага жыцьця інтэлігенцкія групы, могуць інагды памыляцца. Ды хто не памыляецца. Але сутнасьць трагедыі ў тым і палягае, што памылкі цягнуць за сабой адплату. Такі ўжо няўпросны закон людзкое долі.

Угодніцтва з народнымі гнабіцелямі ёсьць найвялікшая памылка, якую можа дапусьціць людзкая ўява. Гэта ўжо нават не памылка, а здрада. Памылкі робяцца з лёгкадумства і несьвядомасьці, з неправідловага разрахунку. А здрада — гэта ўжо наўмысная і ўсьвядомленая дзейнасьць, каб пашкодзіць справе.

Як бы там ня было, але ўгодніцтва з гнабіцелямі беларускага народу ёсьць праступленьне. Няхай памылка ці здрада — гэта ўсё роўна: калі прыносіць шкоду вызвальнай справе, то мае быць карана!

Калі адзінкі і паасобныя групы народа могуць рабіць і нават робяць непапраўдныя памылкі, у выніку чаго самі засуджваюць сябе на нямінучую загубу, то нельга сказаць гэта аб усім народзе. Народ хаця ж і можа інады памыляцца ў тым ці іншым канкрэтным выпадку бягучых падзеяў, але ніколі не памыляецца ў аснаўным і галоўным, што зьяўляецца падвалінай яго існаваньня. Сваім інстынктам ён адчувае небясьпеку, усьвядамляе пагрозу і ў адпаведны спосаб рэагуе. Інстынкт жыцьця, выпрабаваны ў цягу стагодзьдзяў, ніколі ня прывядзе да загубы. У гістарычнай перспектыве гэта ёсьць воля да жыцьця — крыніца мудрасьці народнай.

У паасобных адзінак і групаў, адарваных псыхічна ад гушчы народнай, часта здараецца, што аслабевае воля да жыцьця. Гэта наяўна выяўляецца ў паступоўваньні розных «угадоўцаў», якія патрабуюць сабе апекуна і няяк ня могуць абыйсьціся бяз пана. Ім патрэбны чужы ўплыў,

патрэбны чужы загад, каб маглі выканаць пэўную дзейнасьць. Гэта ёсьць нявольніцкая псыхалёгія тых, што шукаюць угодніцтва з панамі.

Зусім штось іншае бачымо ў народным асяродзьдзі. У народнай гушчы, у самадзейным каляктыве народных грамад ніколі не аслабевае воля да жыцьця. Наяўна аб гэтым сьведчыць, напрыклад, уся гістарычная мінуўшчына беларускага народу. Успомнім беларускую шляхту, магнатаў, духавенства, якія ў цягу стагодзьдзяў трымалі ў сваіх руках долю народа. Колькі было зроблена розных памылак, ганебнае здрады, аж прыкра нават і ўспамінаць усю нікчэмнасьць уладарна-кіруючых станаў беларускага народу. У сваім маральным шахрайстве яны аж так далёка зайшлі, што псыхічна адарваліся ад гушчы народнай, апынуліся ў нацыянальна-варожым стане, асыміляваліся, страцілі сваю беларускую нацыянальную асабістасьць. Аналёгічны працэс адбываецца сяньня і ў дзеякіх напластаваньнях беларускае інтэлігенцыі. Але народ жыве, беларускі народ культурна адраджаецца, адважна стварае сваю самастойную культуру, гаспадарку, палітыку, нават будуе сваю самастойную беларускую дзяржаву ад Ловаці аж да Мухаўца!

Якая дзіўная містэрыя ў век жалеза і бетону. На ўсім абшары беларускае зямлі лунае покліч: Няхай жыве вольная і незалежная Беларусь!

Жывем нібы ў казцы. Мімаволі ўспамінаюцца легендарныя героі беларускага народнага эпосу: векапомныя Волат, Асілак, якія за народную праўду адважна бралі ў руку меч і нішчылі пачварнага Базылішка, перамагалі злога смока.

Дзе сяньня беларускія народныя героі? Дзе нашы Волаты, Асілкі?

Адказ на гэта пытаньне хай дае само жыцьцё. Адно толькі можна заўважыць: перажываемо эпоху, калі зьяўляюцца народныя героі, імя ім сяньня — безназоўныя. Яны ёсьць там, дзе ў глыбядзі нетраў народных грамад, пад вонкавай скарлупой зданлівага супакою магутнай крыгаю бурліць жыцьцё. І з пэўнасьцю можна сказаць: усё, што ўзнырае на паверхню беларускага грамадзкага жыцьця, гэта ёсьць толькі слабенькі цень таго, што адбываецца ўзапраўднасьці.

Над шэрай цьмянасьцю стагодзьдзяў узыходзе золак новых дзён.

Імкненьне беларускага народу да пабудаваньня вольнае і незалежнае беларускае дзяржавы як жыцьцёвай формы нацыянальнае самарганізацыі — ёсьць няўхільная зьява, наяўна вынікае з паўнаты волі да жыцьця беларускага народу. Адбываецца ў згодзе з усеагульнай заканамернасьцю разьвіцьця ўсяго чалавецтва. Гэта ёсьць паступовая зьява: у сваім няўхільным поступе руйнуе струхнелыя традыцыі і штучна пабудаваныя канструкцыі ўяваў польскага і расійскага вялікадзяржаўніцтва на Беларусі. У гэтым палягае сутнасьць і вялікае гістарычнае значаньне абароннага змаганьня на два фронты, змаганьня проці Масквы і проці Варшавы, якія, нібы той прагавіты скнара, ніяк ня могуць адважыцца

зірнуць праўдзе ў вочы і адкрыта прызнацца, што настала ўжо пара апошняга разрахунку, прыдумляюць розныя каверзы, чапляюцца за найменьшыя драбніцы, абы толькі прыціснуць, абы неяк прадоўжыць сваё панаваньне. Але дарэмна іх намаганьне. Паскольку ў іх няма дагоды з вольным і нязалежным беларускім народам, то з пэўнасьцю можна прадбачыць, што ў перспектыве недалёкай будучыні іх чакае поўнае гістарычнае банкроцтва. І чым хутчэй гэта настане, тым ляпей: менш будзе паложана ахвяр на аўтар узаемнай варажнечы.

Ці мо польскія і расійскія вялікадзяржаўнікі спадзяюцца, што ім удасца неяк ашукаць гісторыю: спыніць надыходзячы ўзэйм беларускай народнай рэвалюцыі? Мо яны спадзяюцца дасягнуць гэтага ў спосаб падпісаньня гваранцыйнае дагоды аб іх узаемным ненападзеньні, калі ўздыміцца якая-небудзь завіруха? Во, бязумоўна, польска-расійскія вялікадзяржаўнікі імкнуцца гваранатаваць сябе на ўсякі прыпадак. Няхай, гэта іх справа; няхай падпісываюць між сябе хоць тысячу розных дагодаў. Але дарэмна хай ня спадзеюцца, што ў гэткі спосаб яны змогуць вырашыць беларускае пытаньне. Жорстка яны памыляюцца, калі яшчэ прадаўжаюць разглядаць беларускую справу ў плашчыне польска-расійскіх узаемаадносін. Жывем у такі час, калі справа дзяржаўнае незалежнасьці Беларусі выходзе ўжо на міжнародны форум і на гэтай плашчыне набывае канкрэтных формаў свайго вырашэньня.

Ітак, надыходзе час вялікіх падзеяў. Кожны беларус, хто б ён ня быў па сваіх паглядах і пераконаньнях, павінен выканаць сваю павіннасьць — адважна стаць у шэрагі змагароў за волю і незалежнасьць Беларусі!

1934

АДВЕЧНЫ ШЛЯХ — ГЭТА ЁСЬЦЬ ШЛЯХ СКАРЫНЫ

Ён быў сьветач, які гарэў і сьвяціў.
Евангельле ад Яна, 5:35

Перажываем эпоху, калі ў завірусе розных падзеяў, вялікіх і малых пераваротаў, сацыяльных і нацыянальных рэвалюцый, агульнай зблутанасьці і зьбянтэжанасьці людзі і народы, нібы страціўшы свой шлях падарожны, блукаюць па вузкіх сьцежках і дарожках, усім стала цесна, усе хочаць выйсьці на шырокі шлях праўды і волі.

Дзе ж той праўдзівы шлях?

Па якому шляху мае пайсьці наш беларускі народ, усе мы, беларусы, каб не заблудзіцца, каб не загінуць?

З глыбядзі стагодзьдзяў пазірае на нас Францішак Скарына. Ён таксама вагаўся, таксама сумаваў, мучыўся і цярпеў у сваіх сумнівах, нарэшце перамог, знайшоў той шлях праўдзівы.

Ігнат Канчэўскі, паводле мянушкі Абдзіраловіч, адзін з выдатнейшых прадстаўнікоў нашай народніцкай інтэлігенцыі, уяўляў сабе вобраз Скарыны як вольнага і незалежнага духа: «Над сьцюдзёнымі хвалямі Дзьвіны я быў візантыйцам — Юрам, у Кракаве, куды мяне пацягнула за еўрапейскай ведай, — лацiннікам Францішкам. А ўзапраўды я ня быў ні Юрам, ні Францішкам, быў вольным і незалежным духам, якога вы шукаеце, духам агульначалавечым, толькі ў беларускай вопратцы. Шукайце ж».[1]

Так, Францішак Скарына быў вольны і незалежны дух, агульналюдзкі дух, толькі ў беларускай вопратцы.

«Ваганьне паміж захадам і усходам, — кажа Канчэўскі, — і шчырая няпрыхільнасьць ні да аднаго, ні да другога зьяўляецца асноўнай адзнакай гісторыі беларускага народу. Прыклад Скарыны, аб якім да гэтай пары няведама, хто ён быў такі, ці каталік, ці праваслаўны, і напэўна, што ён быў і той і другі разам, адбівае гэта зьявішча беларускага духу ў індывідуальнасьці, у душы нашага першага інтэлігента. Гэтую рысу беларускага беларуская народная інтэлігенцыя захавала і да нашай пары»[2].

Нам не залежыць на тым, да якіх метрыкаў быў запісаны Францішак Скарына, — да праваслаўных ці да каталіцкіх. Метрыкаваных каталікоў і праваслаўных сярод беларусаў і цяпер ёсьць многа. Нам ідзе аб тое, кім уважаў сябе Скарына.

Францішак Скарына казаў: мы — хрысьціяне; ён ніколі не казаў: мы — каталікі або мы — праваслаўныя. З усёй яскравасьцю гэта бачымо ў яго векапомных прадмовах да зробленага ім перакладу Бібліі на беларускую мову.

Што знача быць хрысьціянінам?

«Мы, хрысьціяне, — кажа Скарына, — ведаючы ўсе навукі мінуючыя, патрабуемо рэчы вечнае: збаўленьня душы. Чытайма неўстанна Сьвятое Евангельле, а чытаючы, наслядуйма прыклады нашага збаўцы Езуса Хрыстуса, і так з яго дапамогаю ўвойдземо ў жыцьцё вечнае».

Гэтым ёсьць даны адказ на пытаньне, што знача быць хрысьціянінам.

Быць хрысьціянінам — гэта не абавязкова быць каталіком або праваслаўным.

Каталіцтва і праваслаўе ёсьць толькі формы ўшанаваньня Езуса Хрыстуса. Гэта ёсьць абраднасьці рэлігійнага культу, канфесыі. А хрысьціянства — гэта рэлігія, адвечны шлях жыцьця.

Разважаньне аб сьмерці і пазнаньне самога сябе, — кажа Скарына, — гэта ёсьць найвышэйшая мудрасьць.

Каханьне дабра — гэта ёсьць найвышэйшая дасканаласьць.

Форма рэлігійнага культу як найвышэйшая дасканаласьць мае служыць дабру паспалітага люду.

Ці можамо гэта сказаць аб каталіцтве і праваслаўі на Беларусі?

Хіба каталіцтва і праваслаўе на Беларусі зьяўляецца найвышэйшай дасканаласьцю беларускага рэлігійнага культу?

Каталіцтва і праваслаўе на Беларусі як формы рэлігійнага культу ёсьць наносныя і зусім чужыя беларускаму народу.

Беларускі народ мае сваю народна-традыцыйную форму рэлігійнага культу. Наяўна гэта бачымо пры ўсіх народных урачыстасьцях.

Ідэал найвышэйшай дасканаласьці ў сьвядомасьці беларускага народу як ідэал чыстай красы, абсалютнага дабра і справядлівасьці ня ёсьць ідэалам праваслаўнай царквы на Беларусі, ня ёсьць таксама ідэалам і каталіцкага касьцёлу на Беларусі.

У гэтым корань супярэчнасьцяў і няўхільнае змаганьне беларускага народу як з праваслаўем, так і з каталіцтвам на Беларусі.

Беларускі народ заўзята абараняе ад касьцельна-царкоўнага напору сваю ўласную форму рэлігійнага культу, узіраецца на праваслаўную царкву і на каталіцкі касьцёл як на ўрадова-афіцыяльныя ўстановы, дзе трэба хрысьціць, вянчацца, праўляць хаўтуры. З усёй яскравасьцю мы гэта бачымо на вёсцы, дзе селянін, адбыўшы ўсе касьцельныя або царкоўныя павіннасьці, праўляе ў сваёй хаце ўрачыстасьць так, як гэта трэба: зусім па-свойму, па-нашаму, па-беларуску, як за дзядоў і прадзядоў было.

Наш селянін ідзе адвечным шляхам.

На гэты шлях — на шлях адвечнага жыцьця — павінна ўзыйсьці і наша народная інтэлігенцыя. Годзе блудзіць па чужых сьцежках-дарожках!

Францішак Скарына ачысьціў хрысьціянства ад касьцельна-царкоўнага навучаньня, даў свой выклад і тлумачэньне Сьвятога Пісьма. Гэта было ў эпоху, калі ўсе народы Еўропы прабуджаліся да новага жыцьця: ухілялі сярэднявечны касмапалітызм і ўзыходзілі на шлях будаўніцтва свае ўласнае народнае культуры; закладалі свае нацыянальныя веравызнаньні як найбольш дасканальныя формы свайго нацыянальнага рэлігійнага культу.

Ян Гус палажыў пачатак чэскага хрысьціянства, Лютар — нямецкага, Кальвін — швейцарскага, а Францішак Скарына палажыў пачатак беларускага хрысьціянства.

У іншых краёх, як у Польшчы, напрыклад, рымскае каталіцтва стала нацыянальным веравызнаньнем; візантыйскае праваслаўе асымілявалася ў Расіі і стала рускім нацыянальным веравызнаньнем.

Беларускае хрысьціянства, вядомае ў гісторыі пад агульнай назваю — Рэфармацыя, не ўтрымалася так доўга пад націскам чужых і варожых сіл, як чэскае гусіцтва, нямецкае лютаранства, швейцарскі кальвінізм; было зьнявечана ў разьюшанай навале касьцельна-царкоўнай рэакцыі.

Пад жорсткім націскам каталіцка-праваслаўнай рэакцыі зьнявечана была наша мінуўшчына, збэшчана мова, культура: беларускі народ заняпаў.

По ўсім абшары беларускае зямлі гудзеў хаўтурны звон.

Скарына ўжо ня жыў, забыты быў Скарына.

Беларуская інтэлігенцыя, адарваная ад родных карэньняў, пачала хістацца паміж Усходам і Захадам.

Тодар Дастаеўскі, родам зь Віцебшчыны, шукае агульначалавечы ідэал у праваслаўі, а ў рэчаістасьці стварае рускі мэсыянізм, аснову рускага вялікадзяржаўніцтва.

Адам Міцкевіч, родам з Наваградчыны, шукае агульначалавечы ідэал у каталіцтве, а ў рэчаістасьці стварае польскі мэсыянізм, аснову польскага вялікадзяржаўніцтва.

Людвік Сыракомля-Кандратовіч, родам з Меншчыны, сумна-тужліва ўзіраецца на родны край, плача яго ліра, сьпявае песьні-жальбы расчэплянай душы.

Гэтак жыла наша інтэлігенцыя, што выйшла з асяродзьдзя шляхты і мяшчанства, зблудзіла і загінула.

Пачалася пара адраджэньня.

З глыбядзі нетраў народных выходзе новая беларуская інтэлігенцыя.

І што ж мы бачымо?

Ізноў хістаньне прадаўжаецца: адны ідуць шляхам Дастаеўскага і робяць «общерусское дело», другія ідуць шляхам Міцкевіча і будуюць ойчызну, а іншыя ў бязьдзейнасьці сумуюць з расчэплянай душой.

Але ўзыходзіць золак новых дзён.

Адбываецца магутны ўздым беларускай народнай рэвалюцыі.

Сярод інтэлігенцыі назіраецца ўсеагульная зблутанасьць і поўная зьбянтэжанасьць.

У гэты час грыміць прарочы голас: «Хай будзе нашым правадыром і сьветачам Францішак Скарына!»

«Уплывы Захаду і Усходу, — кажа Канчэўскі, — у перакручаных ..., часамі карыкатурных выразах круцілі і гвалцілі душу беларуса, толькі прымушалі яго ўбачыць, што ў чужой скуры заўсёды дрэнна, што трэба вытвараць нешта сваё, роднае, блізкае, архаічнае. Шмат вякоў беларусы вялі змаганьне з чужацкімі варожымі ўплывамі за сваю душу..., прыбліжаюцца часы, што будзе яна вольнай»[3].

Браты беларусы!

Стварайце сваё роднае, блізкае, архаічнае, стварайце сваю ўласную беларускую нацыянальную форму рэлігійнага культу!

Хай нашым сьветачам і правадыром будзе Францішак Скарына!

Адвечны шлях жыцьця — гэта ёсьць шлях Скарыны!

1935

---

[1] Ігнат Канчэўскі. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду. Вільня, 1921, с. 6.

[2] Тамсама, с. 7.

[3] Тамсама, с. 11.

Адам СТАНКЕВІЧ
(1891— 1949)

Каталіцкі святар, гісторык, публіцыст, літаратуразнаўца, выдавец, асветнік, рэлігійны, культурны і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Арляняты Ашмянскага павета. Скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю (1914) і каталіцкую тэалагічную акадэмію ў Пецярбургу (1918). Супрацоўнічаў у беларускіх часопісах «Светач» і «Дзянніца». Адзін з ініцыятараў і стваральнікаў Беларускай хрысціянскай дэмакратыі. Праводзіў беларусізацыю каталіцкага касцёла. З 1919 г. жыў у Вільні. Выкладаў асновы рэлігіі ў Віленскай беларускай гімназіі. У 1922 г. быў абраны паслом у польскі Сейм. Адна з ключавых постацяў у рэлігійным, культурным і палітычным жыцці Заходняй Беларусі. Старшыня Таварыства беларускай школы, кіраўнік Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры. Прымаў непасрэдны ўдзел у заснаванні друкарні імя Ф.Скарыны ў Вільні. З 1939 г. узначаліў Беларускі цэнтр у Літве. Рэдагаваў і выдаваў газеты «Хрысьціянская думка» і «Krynica». У 1938 г. як «палітычна неблаганадзейны» быў выселены на 5 гадоў у Слонім. У Вільню вярнуўся пасля верасня 1939 г., дзе і знаходзіўся пад час нямецкай акупацыі. Аўтар некалькіх манаграфічных прац і даследаванняў. Сярод іх — «Родная мова ў сьвятынях» (1929), «Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня» (1935), «Беларускі хрысьціянскі рух» (1939). У 1944 г., з прыходам савецкіх войскаў, арыштаваны органамі бяспекі, другі раз — у красавіку 1949 г. Асуджаны савецкімі ўладамі на 25 гадоў пазбаўлення волі. Вывезены ў Сібір. Знаходзіўся ў канцэнтрацыйным лагеры ў Тайшэце (Іркуцкая вобл.). Загінуў.

ЭТЫЧНЫЯ ПАДСТАВЫ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫХ ПРАВОЎ НАЦЫЯНАЛЬНЫХ МЕНШАСЬЦЯЎ

...Этычныя падставы нацыянальна-культурных правоў нацыянальных меншасьцяў тасую тут у агульналюдзкім разуменьні, каторыя звычайна выражаюцца ў тым, што быт лепшы ад нябыту, лепшы альтруізм як эгоізм, дабра належа трымацца, а зла стараніцца, лепшы поступ і культура кожнага народу, як яго застой, рэакцыя, нядоля й сьмерць.

Гаворачы агульна, этычныя падставы нацыянальна-культурных правоў нацыянальных меншасьцяў можна зсынтэзаваць у наступныя пункты.

1. Кожны народ, а знача й нацыянальныя меншасьці, мае прыроднае права аберагаць і разьвіваць свае нацыянальныя рознасьці і асаблівасьці як мову, рэлігію і цэлы нацыянальны свой быт, бо:

а) народы разам з сваім асобным нацыянальным характарам, а такжа з інстынктам сваім да разьвіцьця паўстаюць з самай прыроды, а дзеля гэтага маюць і прыроднае права свайго існаваньня;

б) асаблівыя нацыянальныя адзінкі кожнага народу, прадусім мова, зьяўляюцца прыродным дабром, як спадак мінуўшчыны, пазбаўленьне каторых руйнуе яго прыродную асобнасьць, нішчыць яго нацыянальную індывідуальнасьць, робячы гэтым самым яўную кожнаму народу крыўду.

І дзеля гэтага грамадзяне, што належаць да нацыянальных меншасьцяў, маюць права дамагацца ад дзяржавы, у каторай жывуць, каб яна гэнае дабро аберагала, як і ўсякае іншае дабро сваіх грамадзян агулам. Такім чынам, дзяржава павінна рупіцца, каб вобак мовы дзяржаўнай, даць магчымасьць сваім нацыянальным меншасьцям карыстацца іх прыроднай мовай у школе, судзе, урадзе, у публічным жыцьці агулам.

2. Нацыянальныя меншасьці з самай прыроды маюць роўныя грамадзянскія правы з пануючай нацыяй. Іх лічбовая меншасьць, ці мо культурная ўбогасьць, у нічым прыродным іх правоў не зьмяншае, бо яны, як і нацыя пануючая, зьяўляюцца часткай дзяржавы, спаўняючай усе абавязкі грамадзян. Знача, нацыянальныя меншасьці маюць роўныя правы на прадстаўніцтва парлямэнтарнае, на школу ў сваей роднай мове, на ўрадавыя пасады, на пропорцыянальнае да свайго ліку карыстаньне з дзяржаўнага скарбу для сваіх грамадзкіх і культурна-нацыянальных мэтаў.

3. З самай сваей прыроды імкнуцца да развою і культуры як людзкія адзінкі індывідуальныя, так і грамадзкія суспольнасьці, асабліва ж нацыянальныя. Развой жа належны гэтага прыроднага інстынкту кожнага народу, а так жа яго культурнае творства адбываюцца найлепш у яго роднай мове і агулам на падставах нацыянальна-прыродных, уносячы гэтак у агульналюдзкую культуру новыя вартасьці, новыя здабычы.

4. Этычна злой ёсьць справай усякі надмерны, нічым неаграніčаны эгоізм як людзкой паасобнай адзінкі, так і людзкой адзінкі зборнай: грамадзкай клясы, народу, дзяржавы. Непрызнаваньне ж якім-небудзь пануючым народам культурна-нацыянальных правоў нацыянальных меншасьцяў іменна паходзіць з гэнага неаграніčнага, немаральнага нацыянальнага эгоізму, які імкнецца да таго, каб коштам слабейшых ад сябе нацыянальных меншасьцяў узбагаціць сваю культуру і сваю эканоміку. Ведамай ёсьць рэчай, што пазбаўленыя якой дзяржавай нацыянальныя меншасьці сваіх нацыянальных правоў звычайна пад кожным узглядам крыўдзяцца і эксплёатуюцца.

5. Нацыянальныя меншасьці дзеля зьбераганьня сваіх нацыянальных асаблівасьцяў, тварэньня сваей уласнай нацыянальнай культуры, а такжа дзеля адміністраваньня сваіх грамадзянскіх спраў маюць права на аў-

таномію. Этычная падстава гэтага вынікае з мэты кожнай дзяржавы. Сутнасьць гэтай мэты ня ў тым, каб пануючы ў дзяржаве народ ці агулам дзяржава павялічвала да як найбольшай меры сваю сілу й магутнасьць, але ў тым, каб усім сваім грамадзянам, бяз разьніцы іх нацыянальнасьці і веры, дало дабрабыт і памыснасьць, а гэтым самым уцьвярдзіла і сваю сілу і магутнасьць.

6. Вялікім дабром этычным ёсьць супакой між народамі і дзяржавамі! А супакой гэты сяньня ў Эўропе ня можа быць трывалы, пакуль 40 мільёнаў нацыянальных меншасьцяў, сьведамых сваіх уласных заданьняў і асаблівасьцяў, часта пазбаўленых сваіх элемэнтарных магчымасьцяў культурнага свайго жыцьця, не здабудуць сваіх прыродных нацыянальна-культурных правоў.

7. Права на ўласную мову, рэлігію, культуру і аўтаномію кожнай нацыянальнай меншасьці вынікае ня толькі з этыкі агульналюдзкай прыроднай, але такжа й этыкі хрысьціянскай, каторая ў гэтай праве даскацальна выражаецца ў усталенай формуле: suum cuique, а якая фактычна ёсьць далейшым разьвіцьцём і глыбейшым уняцьцем тыхжа этычных падстаў права прыроднага.

Этычная падстава хрысьціянскай навукі апіраецца на прызваньні, паглыбляньні і ўцьвярджаньні людзкой асабовасьці як першараднага і адзінага асяродка паступу і людзкой культуры. Гэткія адносіны хрысьціянства да людзкой асабовасьці ня нішчуць у ей нічога прыроднага, а знача й яе нацыянальнай асаблівасьці і рознасьці, але гэта ўсё выпрабляюць, паляпшаюць, дасканаляць. Вось жа кожная нацыянальнасьць у сьвятле хрысьціянскай навукі ёсьць матарыялам не для нішчэньня яго, але для тварэньня з яго культуральных вартасьцяў. Дзеля гэтага кожная дзяржава, каторая цікуе на адменны характар сваіх нацыянальных меншасьцяў і замест рабіць ім даступным іх нацыянальны развой, нішча іх і прасьледуе, паступае немаральна.

Апрача гэтай прынцыповай хрысьціянскай этычнай падставы правоў нацыянальных меншасьцяў на іх жыцьцё і культурна-нацыянальны развой, у тэй жа хрысьціянскай навуцы знаходзім у гэтай справе нормы ўжо ня толькі характару прынцыповага, але такжа й практычнага. Вынікае гэта з загаду Хрыста навучаць усе народы (Мат. 28, 29), а такжа з факту Дараў сьв. Духа (Апост. Дзеяньні 2, 4—11), дадзеных Апосталам, каб яны мелі магчымасьць апавядаць Эвангельле ў розных мовах розным народам. Вось жа згодна з гэтым не ў клясычных мовах мелі Апосталы несьці народам хрысьціянскую навуку, але ў мовах родных кожнага народу.

8. Вынікам урэшце й практычным датасаваньнем гэных этычных падстаў прыродных і надпрыродных, а знача — такжа этычнай падставай, хоць ужо паходнай і другараднай, ёсьць права міжнароднае, ахраняючае права нацыянальных меншасьцяў на іх нацыянальную культуру і на аўтаномію ў іх пад гэтым узглядам дзейнасьці...

1937

ХРЫСЬЦІЯНСТВА І БЕЛАРУСКІ НАРОД
(Фрагмент)

Спроба беларускай рэлігійнай, нацыянальнай і культурнай сынтэзы

Рэлігійная разрозненасьць Беларусаў. Тэорэтычныя магчымасьці Уніі стацца сынтэзай беларускай душы. Права кантрасту ў абадnаньні беларускай народнай душы. Фактычнае брацкае сужыцьцё Беларусаў праваслаўных і каталікоў без націску на афармленьне гэтага. Толеранцыя, супольныя хрысьціянскія вартасьці, апалітычнасьць. Кліч сьв. Аўгустына.

Тут падыходзім да аканчальных высноваў аб адносінах між хрысьціянствам і беларускай нацыянальнасьцяй. Але ж хрысьціянства цяпер у Беларускім народзе не адзінае, а падзеленае на: праваслаўе і на лацінскае і ўсходняе (уніяцкае) каталіцтва. Вось жа над кожным з іх затрымаемся і пашукаем такіх адносінаў народу да гэтых хрысьціянскіх, так сабе блізкіх, вызнаньняў, каб гэныя адносіны тварылі беларускую нацыянальную і рэлігійную сынтэзу.

Пачнём ад уніі, якая ў сваей прынцыповай ідэі іменна і носіць гэну сынтэзу.

У рэлігійным жыцьці беларускага народу спатыкаем сапраўды дзіўнае і сумнае зьявішча: адзін і той самы народ верыць у аднаго і таго самага Хрыста Спаса свайго і ў яго навуку, але верыць і славіць яго неаднолькава, розным спосабам. Адзін і той самы народ беларускі ў жыцьці сваім рэлігійным раздвоены на праваслаўных і каталікоў, якія інакш завуць свае сьвятыні: адны кажуць царква, а другія — касьцёл, якія службу Божую маюць у розных мовах: адны ў стараславянскай, а другія ў лацінскай, якія слова Божага і звычайнай гутаркі іх духавенства слухаюць такжа ў розных і да таго ў чужых мовах: адны ў расейскай, а другія ў польскай, якія ўрэшце падзелены такжа часткова й верай: для адных, не вылічаючы ўсіх розніцаў, рымская Епіскапская сталіца — гэта з волі Хрыста Галава сусьветнага Хрысьціянства, гэта найвышэйшая ўлада сьв. Цэрквы ягонай, а для другіх усё гэта такога вялікага значэньня ня мае.

І вось жа, калі б у беларускім народзе падзел гэты быў толькі вонкавы, толькі ў самым абрадзе службы Божай, дык гэта было б яшчэ нічога. Але, як бачым, падзел гэны нашага народу ўнутраны, духовы — чужая мова па-за літургіяй у рэлігійным жыцьці народу і розныя некаторыя асновы веры ці яе догмы. А гэта ўжо сусім нядобра.

Праўда, мы да гэтага сапраўды сумнага й дужа для беларускага народу шкоднага зьявішча прывыклі і ўжо мала на яго зварочваем увагі, але гэта тым горш для нас, калі мы ўжо перастаём рэагаваць на падзел Цела Хрыстовага — Цэрквы-Касьцёла, а праз яго на падзел душы беларускай, на той пункт у гэтай душы, дзе спрадвякоў ропіцца — то больш раздражненая, то больш загоеная — цяжкая, грозная рана гэтага народу.

Але, на шчасьце, ніколі не бракавала беларусам сьветлых людзкіх адзінак, як сярод духавенства, так і людзей сьвецкіх, якія хварэлі душой

над гэтай хваробай свайго народу й якія думалі даўней і думаюць сяньня аб зла гэтага направе, аб брацкім злучэньні на беларускіх землях дзьвёх часьцін адзінай Хрыстовай Цэрквы ў вадну стройную, непадзельную цэласьць.

Сяньня на беларускіх землях ужо бадай усюды можна пачуць слова «унія». Слова гэтае, для многіх прыводзячае трывогу ў душу, многім узноў узбуджаючае ясны прамень надзеі на сьветлую будучыню справы Хрыстовай і народу, сяньня ўжо перадаецца з вуснаў беларускіх у вусны.

Унія, а па-лацінску — unio, як ведаем, знача адзінасьць, абаднаньне, злучэньне, брацкае рэлігійнае сужыцьцё Беларусаў праваслаўных і Беларусаў-каталікоў пад кіравецтвам Рымскага Першасьвяшчэнніка, пад кіравецтвам Пятровай Апостальскай сталіцы, як гэта было ў нас напачатку Хрысьціянства й як гэта павінна быць заўсёды з волі Хрыстовай.

Пасьля скасаваньня уніі ў 1839 г., першая паважная спроба аднаўленьня яе рабілася ў 1908—1909 г. Каля гэтай справы рупіўся тады мітрапаліт украінскай Галіччыны (тады пад Аўстрыяй) і піянэр беларускага сучаснага руху Іван Луцкевіч. У Барысаўскім пав. Менскай губ. быў двор (12 тысяч дзесяцін) графа Тышкевіча Дзядзілавічы. Двор гэты мітр. А.Шэптыцкі меў адкупіць, распарцэляваць і асадзіць там эмігрантаў Украінцаў-уніятаў з Галіччыны. З гэтых эмігрантаў паўстаў бы уніяцкі прыход, які быў бы асяродкам далейшай працы уніятаў у Беларусі. Ужо былі кандыдаты на уніяцкіх сьвяшчэннікаў лацінскія ксяндзы Беларусы — Язэп Зэльба і Вінцэсь Гарасімовіч (абодва ўжо адыйшлі з гэтага сьвету). Царскі ўрад аднак да гэтага не дапусьціў і з гэтых вялікіх і сапраўды цікавых плянаў ня выйшла тады нічога. («Przegl. Wileński» 25.VI.37, art. A. L. «Tempora mutantur»).

Уніяцкая, аднак, ідэя не замёрла й за якіх гадоў 10 пасьля гэтага ўзноў стала рэалізавацца.

Вось прыйшлі для Беларусі часы найнавейшыя. Наступіла вайна, расейская рэвалюцыя, бальшавізм, а за імі ўсьлед прыйшоў падзел Беларусі ў Рызе 20.III.1921 г. У тэй часьці Беларусі, каторая асталася пад бальшавікамі, дзе спрадвякоў найбольш сільна дзеілі ўплывы «маскоўскага Рыму», Хрысьціянства бадай сусім збурана. Цэрква ж праваслаўная, будучая ў разадананьні з Рымам, сама ў сабе падзелена на дробныя часткі, хоць бы маральна памагчы гэнай вялікай мучаніцы царкве расейскай бязсільна. Забірае голас за царкву-мучаніцу Папа Рымскі, хоць царква гэна й не прызнае яго сваей галавою.

У тэй частцы Беларусі, якая паводле гэнага ж Рыскага дагавору адышла да Польшчы, як на дзіва, узноў пачала аджываць унія, якая ўжо многім выглядала памёршай і аб якой ужо многія сусім забыліся. На ніве абаднаньня цэркваў-сёстраў у нашым краі паявілася многа апосталяў-місыянараў, а сярод якіх спатыкаем так жа й Беларусаў.

Ітак, пасьля сотні гадоў ад часу скасаваньня расейскім царом на нашых землях царкоўнай уніі, яна ўскрасае тут нанова. І дзіва! Ускрасае на нашых землях унія, як яна жыла й гінула, разам з ускрашэньнем-адраджэньнем беларускага народу.

І хто ж проціў яе? Як і даўней — найбольш Расейцы й Палякі, а найменш сьведамыя, пазбыўшыяся абрусеньня й апалячэньня, Беларусы, шчырыя барацьбіты за справу адраджэньня свайго народу. Яны інстынктоўна адчуваюць яе блізкасьць, яе духовае з сабой сваяцтва.

І слушна. Гісторыя і геаграфія даказалі таго, што праваслаўе на беларускіх землях — гэта прадусім вера расейская, даючая азнакі апошнім часам, як гэта было і за часоў царскіх у Расеі, стацца верай казённай, польскай. Узноў жа лацінскае каталіцтва на нашых землях, дзякуючы тым жа гістарычным і геаграфічным варункам, гэта прадусім вера польская. Вось жа наша вера, вера беларуская, як выглядае з нашай мінуўшчыны й як аб гэтым нядвузначна гавора наша сучаснасьць, ёсьць унія.

Унія — злучэньне цэрквы праваслаўнай з сусьветнай цэрквай рымскай, як гэта было ў нас на пачатку Хрысьціянства, магла б адрадзіць народ наш у жыцьці царкоўна-рэлігійным, а такжа ў жыцьці народным, бо праваслаўную царкву адарвала б ад маскоўшчыны і злучыла б яе з душой народу.

Адарваўшыся гэтак ад гэнага «расейскага Рыму», унія ў сваю чаргу, як гэтага многія слушна баяцца, у наш час ужо не пападала б і ў «Рым польскі» й польскія ўплывы, як гэта было ў уніі берасьцейскай, ужо не паўтарыліся б. На перашкодзе гэтаму стала б беларуская народная сьвядомасьць, якая ўжо не дапусьціла б, каб унія замест быць самастойнай рэлігійна-культурнай вартасьцяй, ды сталася ўзноў толькі пераходным мастом да польшчыны ці ў зьмененых палітычных варунках — да маскоўшчыны. На перашкодзе гэтаму сталі б такжа й варункі сучаснага праўна-грамадзскага палажэньня людзкой адзінкі агулам, калі ўжо ня можна, як гэта было даўней, народныя масы пераганяць і перапісваць бяз іх волі ў тую ці іншую веру.

Але, на жаль, гэта бадай выключна толькі тэорыя. Пачаткі уніі ў нас шмат у чым былі не такія, якімі яны быць павінны. Унія сярод Беларусаў нават у нядаўнай Польшчы ня мела свайго асобнага ўсходняга епіскапа Беларуса, а ўлада над уніятамі належала да епіскапаў лацінскіх (усе палякі!). Унію гэну праводзілі сярод Беларусаў часта сьвяшчэньнікі не Беларусы і не па-беларуску й не ў народным беларускім духу. Галоўную роль у праводжаньні уніі ў Беларускім народзе йгралі езуіты, пераважна палякі, да якіх праваслаўны народ ня мае даверу. Кіраўнічыя кругі унійнай справы ў нас сусім ня рупіліся аб беларускай унійнай літаратуры. Ня можна ж уважаць за «літаратуру» месячніка «Da Złučeńnia» (лацінкай!), якога дзеля яго прымітывізму й ўбогасьці саромеліся нават самі уніяты, кажучы, што гэта езуіты на сьмех яго выдаюць!.. Дзеля гэтага й

вынікі працы унійнай былі ў нас сусім нязначныя. Урэшце адыход ад Польшчы ў палове верасьня 1939 г. зямель Зах. Беларусі да Саветаў справу уніі перачыркнуў надоўга.

Праваслаўе також не стварыла дагэтуль беларускага праваслаўнага кірунку. У гэтым сэнсе яно слабейшым ёсьць ад уніі, у якой усё ж былі яўныя асяродкі беларускія. Тымчасам праваслаўе афіцыяльна ўпорыста трымаецца маскоўшчыны й нават рабіла спробы завядзеньня польшчыны. Вінаваты гэтаму палітычныя абставіны, герархічная будова Цэрквы й гістарычныя Цэрквы прывычкі. Аднак фактычна ў Праваслаўі, як сярод сьвецкіх, так і духавенства, ёсьць многа беларускай нацыянальнай сьведамасьці. Дзякуючы гэтаму й дзякуючы самай натуры Цэрквы як грамадзкаму творыву, аб чым вышэй мы казалі, Праваслаўе ўсё ж ёсьць дадатным дзейнікам адносна беларускай нацыянальнасьці.

Сярод Беларусаў праваслаўных і уніятаў значна выдзяляюцца Беларусы каталікі-лацiннікі. Яны стварылі цэлы кірунак беларускі каталіцкі й, можна сказаць, надаюць тон беларускаму рэлігійнаму й нацыянальнаму жыцьцю агулам, разьвіваючы ідэю аб беларускай сынтэзе, аб адзінстве рэлігійным і нацыянальным. Вось што пісаў яшчэ ў 1921 г. аб гэтых справах беларускі паэт, нацыянальны й рэлігійны ідэолёг, кс. К.Стаповіч (Казімер Сваяк †1926):

— Я хацеў бы, каб гэтых слоў некалькі праз «Крыніцу» дайшлі да ксяндзоў-беларусаў. Я прачытаў нядаўна ў тэй жа «Крыніцы», што нехта асьмеліўся публічна нашых духоўных прыраўняць да непраўдзівых прарокаў. Няхай жа гэтыя словы паслужаць яму адказам, а нам... чым хочыце. Сучасны момант у гісторыі Каталіцкага Касьцёла на Беларусі гатовіць, мабыць, найважнейшыя зьмены ў душы народу. Народ беларускі стаіць на парозе свайго адраджэньня на ўсіх палях культуры. Тварэньне розных форм адбываецца ў шыбкім тэмпе ў кожнай галіне жыцьця, так паасобнага, як і соцыяльнага. Рэлігія, як адна з найважнейшых галін культуры, ня можа астацца на задзе за агульным рухам. Гора таму ксяндзу-беларусу, каторы не адчуе псыхікі, якая ствараецца агульным правам народнай эволюцыі. Мы павінны асьцярожна, але становўча згадзіцца, што ў Беларусі форма адносін рэлігійных ужо зьмяняецца, і пайсьці сьмела на спатканьне новых патрэб. Тая сьмешная ўрадовасьць і палітыканства спольшчанай часьці духавенства нашага краю найлепшым служыць доказам, што гэты дух, так папулярны за часоў расейскіх, ужо загавеў на адсталасьць. Ксяндзы-палёнізатары кідаюцца цяпер як у малігне, бо чуюць, што грунт з-пад ног іх асуваецца. Ня будзем ім даказваць, хто мыліцца (час пакажа), трэба толькі пусьціць іх у палітыканстве аж да абсурду, вучачыся, як самым сьцерагчыся шовінізму й сэкцярства. Трэба нам выступаць як ксяндзом Касьцёла міжнароднага й міжпартыйнага, а ня спэцыяльна аднэй народнасьці або партыі. Такое становішча прымусіць нас для кожнай народнасьці тварыць жыцьцё рэлігійнае роднымі формамі, а не пазычанымі ад чужацкага панаваньня. Касьцёл

наш — інстытуцыя каталіцкая й затое ў ім можа зьмясьціцца кожны народ, хоць бы культурна слабы й загнаны. Наш абавязак, як ксяндзоў каталіцкіх, паднасіць духа народнага да зразуменьня тых праўд, якія даў нам Хрыстос. А чым больш народ апушчаны, тым болей павінен узяць ад нас сэрца і... працы. З обсэрвацыі сучаснага палажэньня ў нашым Краі кожны ксёндз беларус павінен:

1. Пільна спасьцерагаці — сачыць — працэс народнага дасьпяваньня беларусаў, каб не адстаць ад агульнага культурнага розьвітку душы народнай.

2. Старацца ўвясьці ў свае парафіі, есьлі не заўсёды, то пэрыёдычна ў большыя сьвяты, навуку па-беларуску, а такжа арганізаваць беларускі сьпеў рэлігійны на хоры.

3. Прычыняцца як мага да выдавецтва рэлігійнага, каб мець гатовы матар'ял у запатрэбаваньні на нашу творчасьць.

4. Быць у жыцьці народнікам і карыстацца мовай беларускай згодна з псыхікай нашага народу й паводле засады: «Не прымушай, але пракanай».

5. Працаваць у імя ідэі Каталіцызму, а не нацыяналізму, пад дэвізам: «З народам для Бога». К с ё н д з - б е л а р у с. («Крыніца», N 24, 1921).

Словам, сяньня, калі сьвяткуем 950-годзьдзе хросту Беларусі, Хрысьціянства ў беларускім народзе бачым не адзіным, як тады, але падзеленым на дзьве часьці: на Праваслаўе й Каталіцтва двух абрадаў — лацінскае й усходняе (унія). Вось жа маючы на ўвеце вялікую вартасьць Хрысьціянства агулам, самога ў сабе для душы чалавека, а такжа й для тварэньня й падтрыманьня беларускай нацыі, мусім шукаць такіх формаў сужыцьця гэтых часьцей Хрысьціянства, каб яно ня толькі не паглыбляла гэнага падзелу, але такжа каб між праваслаўнымі й каталікамі наступіла адзінства рэлігійнае, прынамсі да тых граніц, да якіх, у сучасных жывучы абставінах, здабыцца можна й трэба. Шуканьне прынамсі мінімальнага адзінства ў беларускім народзе — гэта наша гістарычнае заданьне. Гэныя спробы уніі й фактычнае яе ўцьвярджэньне ў сваім часе ў гісторыі — гэта быў іменна гэны праяў гістарычнай патрэбы душы нашага народу й натуральны праяў самай сутнасьці Хрысьціянства. І тыя сілы, якія так ці інакш гэнае наша нацыянальнае й рэлігійнае адзінства руйнавалі, гэта былі сілы варожыя й чужыя гэнай гістарычнай беларускай ідэі.

Калі Візанцыя была ў 1453 г. заваявана Туркамі, калі наступіла катастрофа й для вялікай візантыйскай культуры і для ўсходняй цэрквы, наступіла такжа катастрофа й для беларускай цэрквы. Гэтая цэрква (а такжа ўкраінская й расейская) завісла ў паветры. З рымскай заходняй культурай зьвязкі Беларусі аж да якога XVI ст. агулам былі дужа невялікія, у адасобленьні гэтым іменна й трымала нас візантыйская культура і дзяржава й залежная ад іх наша цэрква. Гэтым тлумачыцца адсталасьць наша культурная. Тады, калі ў Эўропе адбывалася барацьба папства з

цэзарствам, адбываліся крыжовыя паходы, адраджэньне, Рэфармацыя, якія гэтак важнае займаюць месца ў ідэйным і грамадзкім жыцьці Эўропы, Беларусі бадай сусім не даткнулі, а прынамсі надта нямнога. Затое нігдзе ня было такой заўзятай барацьбы за зьверхнія культурныя формы: за абрад, календар, азбуку, за словы, як іменна ў верных усходняй цэркви.

Вось жа ня дзіва, што на межах, дзе стыкаліся два тыпы хрысьціянскай культуры — усходні і заходні, усходні пастаянна траціў тэрыторыю й людзей, аднолькава ці ў царкоўнай, ці ў нацыянальнай дзялянцы жыцьця. Гэта даводзіла да масавага вынарадаўленьня вышэйшых слаёў грамадзянства й да цяжкога становішча загнанага й пакінутага сялянства й ня маючага ня толькі дзяржаўнай, але й ніякай абароны й падтрыманьня. У гэткіх абставінах жыцьця мусіла дайсьці да вытварэньня пасярэдняга культурнага тыпу. Асновай для гэтага была ідэя царкоўнай уніі: захаваць, зьберагчы сваю старадаўную культуру, яе форму і традыцыі й уліць у гэта ўсё жыцьцё й новыя жывыя сокі, якія плылі з захаду. Барацьба за гэтую пасярэднюю форму, за гэтую сынтэзу нашай культуры, як ведаем, была й ёсьць сяньня дужа вострая й заўзятая й агулам заўсёды вялася й вядзецца па сярэдняй лініі між Захадам і Усходам, дакладней кажучы, між Масквой і Варшавай.

Кантраст — гэта агульная сыстэма жыцьця, гэта агульнае права прыроды. Адзінка й грамадзянства, мужчынская й жаночая плоць, цела й душа, змыслы й розум, воля й сумленьне, дасярэдзінная і адсярэдзінная сіла, якая нармуе рух нашай зямлі, падобныя ж сілы ў будове кожнага атому, пазытыўная й нэгатыўная электрыка — і гэтак без канца й меры. Нават Хрыстова навука й яна сыстэма кантрастаў: гэты сьвет і гэны, жыцьцё й сьмерць, шчасьце й цярпеньне, чалавек і Бог і г. д. Знача, паняньце права кантрастаў — гэта ключ, які сапраўды надаецца для разьвязкі розных жыцьцёвых праблемаў.

Вось жа гэты ключ, гэтае паняцьце кантрастаў, павінен прыдацца й Беларускаму народу. Нацыянальная ідэя Беларускага народу выплывае, як ведаем, з палітычна-культурнай супярэчнасьці Заходу й Усходу, з кантрасту, які заходзіць між гэтымі дзьвюма суседнімі з намі сіламі, якіх падкладам зьяўляюцца рознасьці Праваслаўя й лацінскага Каталіцтва. Першае дзеіць у форме маскоўскай, а другое ў польскай. Вось жа як сутнасьць дзейнасьці права кантрасту ў прыродзе агулам у тым, што яно захоўвае раўнавагу, апіраецца як бы на восі, так і ў гэтай беларускай духовай праблеме, і тут мусіць вытварацца пасярэдні тып культуры, які, трымаючыся на сваей нацыянальнай восі, лучыў бы і асыміляваў бы элемэнты усходнія й заходнія, бо, калі б задалёка пахінуўся ўбок, на ўсход ці на захад, страціў бы раўнавагу й зьгінуў бы. У гэтым іменна й беларуская нацыянальная й культурная адсталасьць. Час гэта зразумець й прыступіць да направы. Прыгожым і вымоўным гэтага прыкладам — украінская уніяцкая цэрква. І ў нас зрэалізаваньне ідэі уніі рэлігійнай

вяло б да гэтага, але, як ужо мы сказалі, сяньня й, магчыма надоўга, гэта толькі тэорыя. Гэныя ідэалы — гэта *maxітит*, а нам трэба сяньня тварыць *тіпітит* нашай, узложанай на нас гісторыяй, нацыянальнай і рэлігійнай сынтэзы, адзінства рэлігійнага й нацыянальнага.

Словам, Беларускі народ, будучы раздвоены рэлігійна, духова, мусіць шукаць адзінства, мусіць шукаць сваей рэлігійнай і нацыянальнай сынтэзы. Фармальнае спалучэньне ў рэлігійнай уніі, як паказвае мінуўшчына й сучаснасьць, фактычна не спалучала, але яшчэ больш уводзіла ў народ закалот і разадналньне. Дзеля гэтага, ніколі ня спускаючы з памяці слоў Спаса: каб усе былі адно, у брацкай любові разважаючы гэтую праблему й молячыся за адзінства рэлігійнае ў Беларускім народзе, адзінства гэтае належа прадусім праводзіць у плошчы гарманійнага нацыянальнага й рэлігійнага сужыцьця Беларусаў-каталікоў і праваслаўных, афармленьне чаго адкладаючы да таго часу, калі яно сапраўды дасьпее.

Прадусім Беларусы павінны помніць, што Хрысьціянства — гэта дарагая пэрла, якой маем даражыць і трымацца. І не павінен нас адвярнуць ад яго і той факт, што яно ў нас ужо сяньня не адзінае, як было 950 гадоў таму, а падзеленае. Бо ж і цяпер часьці яго — гэта такжа пэрлы, й цаны сваей яно ня страціла, й падзел гэны — гэта маленькая толькі шчэрбінка.

Вось жа, рахуючыся з гэтай сапраўднасьцяй, Беларусы каталікі-лацінікі, Беларусы праваслаўныя й Беларусы грэка-каталікі, ці уніяты ў узаемных да сябе адносінах павінны трымацца *толеранцыйна*, з брацкай узаемнай спагаднасьцяй. Мо гэта лібэралізм, рэлігійная нядбайнасьць, незацікаўленьне сутнасьцяй Хрысьціянства? Не. Гэта сардэчная брацкая дбайлівасьць аб тое, каб наш рыгорызм вонкавы й суровыя ўзаемныя ў галіне рэлігійнай адносіны не дзялілі й не аддалялі нас узаемна яшчэ далей, гэта стараннасьць, каб мы па магчымасьці былі да сябе як найбліжэй і, нягледзячы на розьніцы, каб як найлепш узаемна зналіся. Мы павінны памятаць, што ўсе мы дзеці аднаго Айца нябеснага, браты Сына Божага дзеля яго ўчалавечаньня, дзеці аднаго Беларускага народу.

Далей мы ў нашых узаемных адносінах павінны больш зварачваць увагі *на тое, што нас луча ў хрысьціянстве, чым на тое, што нас дзеліць*. Мо гэта індыфэрэнтызм? Не. Гэта такжа шчырае хрысьціянскае імкненьне не разыходзіцца й не дзяліцца далей, гэта сардэчнае жаданьне ў любові Хрыстовай зьбліжацца да сябе, пазнавацца й гэтым аслабляць, выжываць і нішчыць існуючыя падзелы.

Урэшце, у жыцьці нашым хрысьціянскім павінны мы ўсе *выжываць чужы й хрысьціянству, й народу элемэнт палітычны*, стараючыся карыстацца сваей беларускай мовай. Мо гэта шовінізм, фашызм, тоталізм? Не. Гэта расчышчаньне дарогі хрысьціянству ў душу Беларускага народу, гэта скіроўваньне Беларускага народу на яго прыродныя пункты апоры, каб ён захаваў раўнавагу й марна ня зьгінуў. Шуканьне й тва-

рэньне беларускай нацыянальнай і рэлігійная сынтэзы — гэта наш беларускі абавязак, узложаны на нас гісторыяй і самым Богам.

Усякая палітыка ў жыцьці рэлігійным хрысьціянскім, бяз розьніцы — свая ці чужая, — гэта дзікі нараст на целе Хрыстовым, гэта рак, які разьядае й нішча ў народзе хрысьціянскае жыцьцё. І на гэта трэба зварачваць асаблівую ўвагу. Звычайна абедзьве староны, царква й дзяржава, дрэнна выходзяць, калі гэтая апошняя для сваіх палітычных мэтаў упрагае на свае ўслугі цэркву. Асабліва ж дрэнна на гэтым выходзе жыцьцё хрысьціянскае рэлігійнае, бо яно ў такіх выпадках звычайна гібее і заміраe.

У 1054 г. наступіў падзел Хрысьціянства прадусім з прычын палітычных: візантыйскія патрыярхі адарваліся ад рымскай Апостальскай сталіцы ня толькі дзеля розьніцы іншага разуменьня некаторых дагматаў хрысьціянскіх, але і дзеля падтрыманьня візантыйскіх імпэратараў проціў Рыму. Унія 1596 г. мела ў сабе палітычную заразу, якая яе ела ўсьцяж і ўрэшце заела на сьмерць у 1839 г. Паленьне беларускіх культурных здабыткаў у Вільні езуітамі як некаталіцкіх, і паленьне такіх жа беларускіх здабыткаў і кніжак Семашкам як неправаслаўных — гэта работа гэнай палітычнай заразы. А й сяньня той факт, што справа уніі не магла пад Польшчай у Беларусі стаць на належныя торы, тлумачыцца палітыкай.

Але канчаем. Праграмай дзеля тварэньня беларускай нацыянальнай і рэлігійнай сынтэзы, якая можа і павінна даць пазытыўныя вынікі, павінен нам служыць гэткі сказ вялікага мысьліцеля сьв. Аўгустына: «In dubiis — libertas, in necessariis — unitas, in omnibus — caritas», што знача па-беларуску: у сумнівах — свабода, у канечных справах — адзінства, ува ўсіх — любоў.

Гэтая праграма, калі яе будзем выконваць і праводзіць у жыцьцё, сапраўды дапаможа Беларускаму народу стварыць яго адзінства, яго рэлігійную й нацыянальную сынтэзу і ў апошнім выніку давядзе да таго духовага хрысьціянскага адзінства ў Беларусі, якое было 950 гадоў таму...

1940

Вінцук ГАДЛЕЎСКІ
(1888— 1942?)

Каталіцкі святар, рэдактар і выдавец, публіцыст, рэлігійны, культурны і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў м. Поразава Свіслацкага раёна. Скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю (1912) і каталіцкую духоўную акадэмію ў Пецярбургу (1916). Настойліва і паслядоўна праводзіў беларусізацыю каталіцкага касцёла. Адным з першых пачаў адпраўляць набажэнствы на беларускай мове. У 1917—1918 гг. актыўна ўдзельнічаў у беларускім незалежніцкім руху. Дэлегат І Усебеларускага з'езда (снежань 1917). Сябра Рады Беларускай Народнай Рэспублікі і камітэта Беларускага народнага прадстаўніцтва ў Мінску. Адзін з ініцыятараў і заснавальнікаў Беларускай хрысціянскай дэмакратыі. Рэдактар газеты «Кгуніса». У 1919—1920 гг. — выкладчык беларускай семінарыі ў Нясвіжы. Там жа выконваў абавязкі прэфекта польскай гімназіі. На пачатку 20-х г. пераехаў на Віленшчыну, дзе разгарнуў шырокую культурна-асветніцкую і рэлігійную дзейнасць. Тройчы арыштоўваўся польскімі ўладамі (1925, 1926, 1927). Два гады адседзеў у Макатоўскай турме ў Варшаве. З 1929 г. жыў у Вільні. Прымаў непасрэдны ўдзел у заходнебеларускім рэлігійным, культурным і палітычным жыцці. Пераклаў на беларускую мову «Новы Запавет» (1930). Ініцыятар стварэння Беларускага нацыянальнага фронту. Выдавец і рэдактар газеты «Беларускі фронт». У гады Другой сусветнай вайны займаўся палітычнай і грамадскай дзейнасцю. З 19 чэрвеня 1941 г. — сябра Беларускага нацыянальнага цэнтра ў Берліне. Працаваў у беларускай рэдакцыі Берлінскага радыё. У верасні 1941 г. пераехаў у Мінск. Супрацоўніцтва з нямецкімі ўладамі разглядаў як магчымасць шырокай падрыхтоўкі і згуртавання беларускіх нацыянальнасвядомых сіл. Быў прызначаны галоўным школьным інспектарам пры генеральным Камісарыяце нямецкіх адміністрацыйных улад. Сябра галоўнай рады Беларускай народнай самапомачы. Арыштаваны ў Мінску нямецкай тайнай паліцыяй. Закатаваны.

СЛАВЯНСКАЯ ІДЭЯ НА «РОЙСТАХ»
(Фрагмент)

[...] Польская палітыка на працягу апошніх двух дзесяткаў гадоў зрабіла шмат памылак, а асабліва на Усходзе. Забяспечаная на Захадзе слабасьцю пасьляваеннай Нямеччыны і саюзам з Францыяй, польская палітыка завярнула ўсе свае сілы на Усход, каб там праводзіць т.зв. Ягелонскую ідэю. Мэта яе была такая: пашырыць і ўгрунтаваць польшчыну

на беларускіх і ўкраінскіх землях. Спосабамі да гэтай мэты мелі быць дзяржаўны апарат з адміністрацыяй, школамі і самаўрадам; уплыў польскай культуры, а такжа уплывы касьцёлу і царквы, якім некаторыя дзейнікі стараліся даць характар польскі. Пры такой лініі, паводле некаторых польскіх палітыкаў (як напр. б. прэм'ера Скульскага), за 50 гадоў беларусаў у Польшчы ня было б. Мы ня верым у тое, каб беларусы, якія існавалі болей 1000 гадоў і стварылі сваю багатую культуру, маглі за 50 гадоў адрачыся ад сваёй народнасьці і згінулі, але ясна, што маглі б пацярпець вялікія страты. Відаць, на гэтыя страты і рахавалі польскія палітыкі, не праймаючыся тады славянскай ідэяй. Якія ж рэзультаты? А такія, што беларускія ройсты, вычуўшы інстынктоўна такую палітыку некаторых польскіх кругоў, увайшлі ў зямлю, закапаліся ў сваіх нетрах і чакаюць перамены...

Калі гэтак рабіла польская палітыка, расейская пастулала зусім інакш. Яна напачатку дала сякую-такую культуральную аўтаномію беларусам, закладала бел. школы, друкавала бел. кніжкі і падручнікі, наладзіла бел. радыё, завяла воз беларускай дзяржаўнасьці — і ў рэзультаце прыцягнула беларусаў да сябе. Трэба прызнаць, што духовае змаганьне за беларускія масы Варшава праіграла на карысьць Масквы...

Чаму гэтак сталася?

Прычын многа. Першай і галоўнай прычынай была адсутнасьць гэтай жа самай славянскай ідэі, якую цяпер так выцягваюць з архіву і рэклямуюць польскія палітыкі. Наагул, польская палітыка ня мела шчасьця ў суседзкім жыцьці. На Усходзе зьнеахвоцілі да сябе беларусаў, украінцаў, а літоўцы да таго ўзьеліся, што трэба было аж ульціматуму і ваеннай пагрозы, каб навязаць з імі дыпламатычныя і іншыя зносіны; на Захадзе польская палітыка ў сярэдніх вякох не магла знайсьці супольнай ідэі і згоды з славянскімі плямёнамі: мучалася з оботрытамі і памаранамі, якія мучыліся з германцамі працію Польшчы — аж пакуль ня зьгінулі ў абоймах германства... На гэтую дзіўную праяву зьвярнуў увагу праф. Брукнэр у 1-м томе сваей капітальнай кнігі: «Гісторыя польскай культуры». Гэтую самую праяву бачым цяпер на Усходзе, дзе беларусы і ўкраінцы ідуць у абоймы Масквы!.. Мы ня вінуем тут нашага народу, бо ўжо здаўных цьвярдзім, што наш народ псіхычна непадгатаваны да змаганьня на два франты.

Змагаючыся тут з палянізацыяй, ён няздольны да змаганьня з камунізмам — і дзеля гэтага ар'ентуецца на Усход. Змагаючыся там з камунізмам, ён, магчыма, ар'ентуецца на Захад, думаючы, што тут шчасьце... І гэтак цягнецца ягонае жыцьцё!

На наш погляд, славянская ідэя, якую пачалі выяўляць польскія палітыкі, ня мае ў сучаснасьці пад сабою грунту. Яна магла б узрасьці толькі на грунце аднолькавых варункаў, у якіх апынуліся б усе славянскія народы, гэта значыць, на грунце агульнай волі або агульнай няволі. Калі б усе славянскія народы мелі незалежнасьць, так, як народ польс-

кі тады славянская ідэя была б магчымая на падставе роўнасьці. І гэта быў бы найлепшы выхад. Але ёсьць і другі выхад, найгоршы: усе славянскія народы, сьціснутыя ў клешчы нямецка-расейскага саюзу, мучацца дзеля абароны сваіх найвялікшых нацыянальных правоў. Тады іх мучыла б таксама роўнасьць, але роўнасьць няволі. Аб магчымасьцях гэтай «роўнасьці» мы пішам на іншым месцы. Значыць, галоўнай падставай для славянскай ідэі ёсьць такая ці іншая роўнасьць. Для беларускага народу ў сучасных варунках гэта «роўнасьць» можа быць абы-якая, бо «голеч разбою не баіцца», але для іншых народаў?

1938

ШТО ТАКОЕ НАЦЫЯНАЛІЗМ?

(Фрагмент)

[...] І запраўды, прыглядаючыся ўважна да сучасных падзеяў, ня толькі ў Эўропе, але ў Азіі, Афрыцы, мы прыходзім да вываду, што галоўным мотарам гэтых падзеяў ёсьць нацыяналізм.

Дык што такое нацыяналізм?

Нацыяналізм — гэта кірунак чалавечай думкі, якая імкнецца да ажыцьцяўленьня мэтаў, карысных для нацыі — народу. Значыць, першай і галоўнай падставай нацыяналізму ёсьць існаваньне народу (нацыі), а другой, каб гэты народ меў свае мэты. Ясна, што свае мэты можа мець толькі сьведамы народ. Бяз гэтых двух падставаў, гэта значыць, без існаваньня нацыі й без наяўнасьці мэтаў у гэтай нацыі, нацыяналізм немагчымы.

Мэты ў кожнай нацыі могуць быць розныя, і, залежна ад мэтаў, можа быць розны нацыяналізм. Гэтак — на першым пляне можна паставіць абарону нацыі ад загубы, інакш кажучы, ад нацыянальнай сьмерці. Гэтакую мэту мае той народ, якому пагражае асыміляцыя з боку мацнейшых народаў. У гэткага народу бывае нацыяналізм абаронны.

Іншай мэтай можа быць развой народу ў кірунку палітычным, эканамічным і культурным. Што датычыць разьвіцьця ў палітычным кірунку, дык нацыя, пранятая духам нацыяналізму, ідзе да здабыцьця для сябе роўных правоў зь іншымі народамі, да закладзінаў сваёй дзяржаўнасьці й да адыграньня сваёй ролі ў сусьветных падзеях; у эканамічным кірунку — да стварэньня як найлепшых умовінаў эканамічнага жыцьця для свайго народу, а ў культурным — да разьвіцьця літаратуры, навукі, мастацтва й усяго, што зьвязана з асьветай і цывілізацыяй. Гэта ёсьць нацыяналізм творчы.

Але ёсьць яшчэ іншы нацыяналізм, які зьяўляецца тады, калі адзін народ хоча падпарадкаваць сабе іншы народ. Гэта можа адбывацца або пры дапамозе сваіх культурных уплываў, або пры дапамозе сілы. Культурнае аддзеяньне аднаго народу на іншыя народы адбываецца тады, калі культура гэнага народу, ягоная літаратура, навука й мастацтва на-

столькі вялікія, што не прыняць іх немагчыма, а панаваньне пры дапамозе сілы адбываецца тады, калі сільнейшы народ забірае пад сваю ўладу слабейшы й стараецца яму накінуць сваю мову, культуру, а разам з гэтым сваю нацыянальнасьць. Гэта ёсьць нацыяналізм імпэрыялістычны.

Гэтак адрозьніваем нацыяналізм абаронны, творчы й імпэрыялістычны.

У абаронным нацыяналізме знаходзім сьведамасьць нацыянальнай апрычонасьці і волю бараніць свой народ ад нацыянальнай сьмерці. Абаронны нацыяналізм выступае галоўна ў народаў падняволеных. Але абарону нацыі трудна было б правесьці без нацыянальнай творчасьці, а гэта дзеля той прычыны, што той народ, каторы толькі бароніцца, а нічога ня творыць, уканцы ня выдзяржыць і паддасца чужому народу. Можна сказаць з усёй упэўненасьцю, што народы, якія толькі бароняцца й не выказваюць творчасьці, зьнікнуць з вобліку зямлі як нацыі. Значыць, нацыя, баронячыся, павінна адначасна тварыць, разьвіваць свае нацыянальныя вартасьці, сваю мову, сваю літаратуру й мастацтва, ідучы разам з гэтым да здабыцьця для сябе палітычных правоў, роўных зь іншымі народамі. Нацыя, якая б адказалася або не імкнулася да поўных правоў зь іншымі народамі, ня ёсьць поўнавартаснай нацыяй і не заслугоўвае на імя нацыі.

Творчы нацыяналізм кожнай поўнавартаснай нацыі вядзе тую нацыю да стварэньня сваёй дзяржавы. Гэта мы бачылі ў народаў: польскага, чэскага, латыскага і іншых. Без сваёй дзяржавы нацыя ня мае свабоды, якая патрэбна да разьвіцьця і г.д. Усебакова разьвіваць свае нацыянальныя вартасьці нацыя зможа толькі ў сваёй дзяржаве. Дый дзяржавы па Вялікай вайне паўставалі найбольш на нацыянальнай, а не на якой іншай падставе, добра, мусіць, разумеючы, што нацыянальныя асаблівасьці (мова, нац. характар, звычаі) найболей лучаць і цымантуюць людзей.

Гісторыя нас вучыць, што дзяржавы, зложаныя зь некалькіх нацыянальнасьцяў, развальваліся, а ня было выпадку, каб разваліласся дзяржава, зложаная з адной сьведамай нацыі. Дык для дабра нацыі й дзяржавы трэба, каб гэтыя два паняцьці супадалі, творачы адно цэлае.

Для сутнасьці творчага нацыяналізму патрэбны: сьведамасьць сяброў данай нацыі аб сваім фізычным і псыхічным сваяцтве; воля падняцьця гэтай нацыі і зраўнаньня яе зь іншымі нацыямі; праца дзеля разьвіцьця нацыянальных вартасьцяў народу, яго мовы, літаратуры, навукі, мастацтва, а такжа падняцьця ягонага эканамічнага й палітычнага бытаваньня. Такога творчага нацыяналізму спыняць ніхто ня мае права, ані свой, ані чужы. Хто б спыняў, той грашыў-бы супраць свайго або супраць чужога народу. Калі мы шануем правы адзінкі, дык яшчэ болей павінны шанаваць правы народу.

З усяго, што мы сказалі, вывад такі, што нацыя без нацыяналізму існаваць ня можа; што кожная нацыя мае свой арыгінальны нацыяна-

лізм; што кожны, хто працуе для дабра нацыі або бароніць яе, ёсьць у такім ці іншым сэнсе нацыяналістым. Ды мы як запраўдныя нацыяналісты павінны кіравацца дабром сваёй нацыі.

1939

НАРОД-НАЦЫЯ
(Фрагмент)

[...] Пытаньне, што такое нацыя, у сучаснасьці, калі вырашаюцца нацыянальныя праблемы і гаворыцца аб самавызначэньні народаў-нацыяў, мае сваё асаблівае значэньне. Да гэтага трэба яшчэ дадаць і тое, што само паняцьце «нацыі», ці «народу» ня мела дагэтуль сталай і сьціслай азначанай дэфініцыі. Адны ўважаюць за нацыю (народ) этнаграфічную масу, якая жыве на адной тэрыторыі й ужывае адной мовы; другія ўважаюць за нацыю такую людзкую супольнасьць, якая ёсьць злучана адной воляй і аднымі мэтамі; іншыя за нацыю (народ) уважаюць дзяржаву (прыкл., Ліга Народаў ня ёсьць лігай нацыяў, але лігай дзяржаваў). У беларускай мове словы «народ», «нацыя» ў апошнім часе розьняцца між сабой: пад словам «народ» разумеюць супольнасьць людзей, якіх між сабой ня вяжа азначаная ідэя ды азначаныя мэты, а пад словам «нацыя» разумеюць сувязь людзей сьведамых, якіх лучыць ідэя дабра ўсяго народу, або нацыі.

Дык што такое нацыя?

Каб адказаць на гэтае пытаньне, мы разгледзім тыя элемэнты, зь якіх складаецца народ, або нацыя.

Першым элемэнтам ёсьць элемэнт фізычны. Кожны народ мае свой арыгінальны фізычны тып, якім ён розьніцца ад іншага народу. Даволі глянуць, напрыклад, на беларуса і на жыда, каб спасьцерагчы паміж імі вялікую розьніцу ў іх фізычным складзе, у іх вонкавым выглядзе. Гэтая розьніца пакажацца яшчэ большай пры параўнаньні людзей двух болей далёкіх расаў, напрыклад, белай і чорнай. Значыць, ужо ў самым чалавеку, у яго фізычным складзе ёсьць элемэнты, якія яго розьняць ад іншых людзей. Паміж людзьмі адной расы (напр., белай) мы гэтакіх вялікіх розьніцаў не спасьцерагаем, але і тут вучоныя антрапалёгі пры помачы мераньня галавы (чэрапа, твары, сківіцаў, носа і г.д.), канцавінаў, росту і іншых частак касьцяка даходзяць да пракананьня аб існаваньні некаторых розьніцаў між паасобнымі народамі. У даўнейшых часох адно паходжаньне мела аграмаднае значэньне, бо на падставе гэтага паходжаньня тварыўся род, які з падобнымі родамі вытварыў вязь плямённую, а пасьля народную. Так як даўней род, так цяпер народ складаецца пераважна зь людзей, маючых падобныя фізычныя прыметы, адно, так сказаць, паходжаньне, як гэта папросту кажуць, «адну кроў».

Другім элемэнтам нацыі ёсьць псыхічны (духовы) элемэнт. Да гэтага элемэнту належаць: мова, звычаі, абычаі, убёры, народная творчасьць

(песьні, танцы, мастацтва). Кажуць, што мова народу ёсьць вытварам фізычных і псыхічных асаблівасьцяў данага народу, а ягоны характар вытварам клімату. Усім ведама, што характар паўдзённых народаў іншы, чым характар паўночных.

Трэйцім элемэнтам ёсьць сьведамасьць і воля людзей, якія твораць нацыю. Тады, калі два першыя элемэнты (фізычны й псыхічны) твораць народ, дык трэйці элемэнт, злучаны з двума першымі, творыць нацыю ў поўным гэтага слова значэньні.

Да паняцьця нацыі мала аднаго фізычнага элемэнту, мала такжа і псыхічнага элемэнту, аднэй мовы або культуры; мала аднэй супольнай тэрыторыі ці гістарычнай мінуўшчыны, але трэба яшчэ аднэй сьведамасьці і аднэй волі. Сьведамасьць і воля на аснове фізычнага й псыхічнага элемэнтаў фармуюць адну нацыю. У такім выпадку гэтыя адзінкі разумеюць сваю супольнасьць зь іншымі, ім падобнымі, адзінкамі і хочуць жыць, працаваць, змагацца за лепшую долю. Пры гэтым яны хочуць рабіць пад сваім кіраўніцтвам пры супольнай мове, звычаях і нацыянальным характары гэтай супольнасьці — у сваёй дзяржаве.

З вышэй сказанага відаць, што нацыя — гэта ня толькі сужыцьцё людзей на аднэй тэрыторыі, злучаных аднэй мовай і сваёй культурай, але і супрацоўніцтва на карысьць цэласьці, да чаго патрэбная сьведамасьць і воля ўтрымоўваць і бараніць собскую супольнасьць — народ.

Каб нейкі народ мог быць названы нацыяй, не канешне трэба, каб увесь ён быў сьведамы. Хопіць, каб сьведамасьць у ім была пашырана. Ва ўсёй Эўропе мы ня знойдзем народу, які б выяўляў сьведамасьць і волю на сто працэнтаў. Вялікая частка народу звычайна ідзе за сваёй інтэлігенцыяй, якая лепш за народныя масы ведае карысьць народу як цэласьці, лепш разьбіраецца ў палітычных, гаспадарчых і грамадзкіх справах. Ясна, што для нацыі найкарысьней, калі сьведамай інтэлігенцыі й думаючых адзінак было як найболей, дзеля гэтага беларусы павінны імкнуцца, каб сьведамасьць і воля ахапілі як найбольшыя кругі народу. Пры сьведамасьці народ і нацыя — адно.

1939

ПАТРЭБА НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭІ

Да апошніх часоў у беларускай прэсе мала пісалася аб патрэбе беларускай нацыянальнай ідэі. Памінаючы ўжо розныя інтэрнацыянальныя кірункі, якія, пачынаючы ад Грамады, а канчаючы на «людовых» фронтах і акцыі КПЗБ, адкідалі патрэбу пашырэньня нацыянальнай думкі пасярод беларускага грамадзтва, трэба прызнаць, што і іншыя беларускія палітычныя кірункі, каторыя, хоць і называлі сябе нацыянальнымі, таксама мала працавалі над узгадаваньнем беларускага народу ў духу нацыянальным. Ня можна сказаць, што яны не хацелі гэтага ўзгадаваньня, не, яны хацелі і нават часта выяўлялі свае стараньні, каб прышчапіць

нашаму народу любоў да свае бацькаўшчыны й заклікалі да працы на беларускім нацыянальным грунце. Аднак, трэба сказаць праўду, іхнія заклікі былі часта голасам крычачых у пустыні ды не давалі пажаданага рэзультату. Прычын гэтага сумнага зьявішча трэба шукаць ня толькі ў пашыраньні ў беларускім народзе інтэрнацыянальных плыняў, але яшчэ ў той псыхічнай і палітычнай атмасфэры, якая стварылася каля гэтых «нацыянальных» кірункаў. Бліжэйшыя і далейшыя людзі ў іхняй працы ня бачылі чыстай беларускай акцыі, але бачылі зьмяшаную зь іншымі разнаякімі акцыямі, часта шкоднымі для беларускага народу. Ведама, што, працуючы ў такой псыхічнай і палітычнай атмасфэры, да вялікіх рэзультатаў дайсьці трудна было.

У цяперашніх часоў інтэрнацыянальныя кірункі, аб якіх мы ўспомнілі, афіцыяльна спынілі сваю дзейнасьць. Шторaз менш можна пачуць аб арыштах і працэсах. Але мыляўся б той, хто б лічыў, што цяпер не пашыраюцца ў беларускім народзе інтэрнацыянальныя ідэі. Яны пашыраюцца так, як даўней, толькі ўжо не ў такім маштабе і ня ў гэтакіх формах, як гэта было ў недалёкай мінуўшчыне. Цяпер КПЗБ падпарадкавана Кам. партыі Польшчы (КПП) ня толькі арганізацыйна, але і ідэялягічна так далёка, што робіць ураджаньне, што цяперашная КПЗБ ёсьць польскай партыяй, так як на той бок рыскай мяжы Кам. партыя Беларусь ёсьць расейскай партыяй... Гэтыя кірункі, лучна з даўнейшым расейскім лібэралізмам і заходняэўрапейскім дэмакратызмам, стараюцца зьнішчыць у беларускім народзе нацыянальную думку. У сваіх імкненьнях яны забываюцца, да чаго такое нішчэньне давяло вялікую Расею і малую Чэхію — і да чаго можа давесьці беларускі народ! Бо ўсе інтэрнацыянальныя плыні, як левыя, так і правыя, абязбройваюць народ, аслабляюць яго і прыводзяць да капітуляцыі.

З другога боку, праўдай ёсьць, што той народ, які хоча жыць і разьвівацца, мусіць абаперці сваё жыцьцё і разьвіцьцё на сваіх нацыянальных вартасьцях, на сваёй мове, на сваёй традыцыі (звычаях і абычаях) і на сваёй гісторыі. Толькі такі народ, які апіраецца на гэтых нацыянальных вартасьцях, можа ператварыць усе жыцьцёвыя буры ды не разьбіцца на часткі.

Якую вялікую вартасьць мае нацыянальная ідэя, можам зразумець тады, калі будзем разважаць жыцьцё народу, падзеленага на часткі. У такім выпадку, паміма граніцаў, нацыянальная ідэя лучыць падзелены народ у адно цэлае. Гэтакаму злучэньню нішто не стаіць на перашкодзе: ані граніцы, ані далечыня, ані нават час.

Нацыянальная ідэя лучыць усіх сяброў нацыі: і тых, што жывуць за граніцамі, і тых, што разьдзелены акіянамі, і тых, што разьдзелены часам. Нацыянальная ідэя лучыць паміж сабой тыя пакаленьні, якія ўжо адышлі, з тымі, якія маюць прыйсьці, а злучвом ёсьць жывучае пакаленьне... Сьведамы, ажыўлены нацыянальнай ідэяй беларус, скажам, у Амэрыцы, зьяўляецца часткай беларускага народу, таксама як і той, што

жыве на бацькаўшчыне. Таксама часткай беларускага народу зьяўляюцца пакаленьні цяперашнія, мінулыя й будучыя...

Чалавечая адзінка толькі празь цесную сувязь з жыцьцём свайго народу, зь ягонай мовай, зь яго культурай і традыцыяй можа разьвіваць свае творчыя магчымасьці. Жывучы й працуючы ў сваіх собскіх варунках, чалавечая адзінка найлепш й найкарысьней спаўняе свае заданьні. У іншых, чужых варунках чалавек ня можа гэтак выявіць сваіх здольнасьцяў. Гэта адносіцца перш за ўсё да паэтаў, якія найлепш і найбольш твораць у роднай мове і ў роднай стыхіі, якая выплывае зь іх натуры. Нашы некаторыя паэты, якія хоць і дзяржацца інтэрнацыянальных кірункаў, аднак патрапілі даць свайму народу дасканальныя творы, а гэта таму, што дзяржаліся сваёй нацыянальнай стыхіі. Магчыма, у чужой мове і ў чужых умовах яны не патрапілі б ані выявіць у той меры свайго таленту, ані абдарыць беларускага народу, а праз яго і ўсё чалавецтва сваімі творамі. Беларускі народ як жарало іхных сілаў, беларуская стыхія як натхненьне іхняга таленту, беларуская мова як спосаб выўленьня іхняга творства, — усё гэта прычынілася да выкананьня імі сваёй жыцьцёвай ролі.

Трэба яшчэ помніць заўсёды аб тым правіле, што сьведамасьць і творчасьць нацыі выяўляецца ў адзінках. У адзінках б'е сэрца й думае розум нацыі. Дзеля гэтага на ўсьведамленьне адзінак і на прабуджэньне іхнай творчасьці трэба зьвярнуць вялікую ўвагу.

Апрача гэтага, не забываймася і аб другім важным правіле, што без вырашэньня нацыянальнага пытаньня ня можа быць справядліва вырашана й нацыянальнае пытаньне беларускага народу.

Як бачым, нацыянальная ідэя ў жыцьці адзінак і ў жыцьці ўсяго народу мае вялікае значэньне. Чалавек, які ідзе на службу гэтай ідэі, становіцца ня толькі сьведамым грамадзянінам, але й тварцом новага жыцьця. Часта бывае так, што нацыянальная ідэя прабуджае да вялікіх чыноў тых людзей, якія ў іншых умовах вялі б бескарыснае жыцьцё. Пад уплывам нацыянальнай ідэі прабуджаецца ў іх ахвота да працы, да ахвярнасьці, а часам нават да геройства! Здаецца, што ніякая філязафічная ідэя ня можа прабудзіць у чалавеку столькі жыцьцёвых сілаў, колькі прабуджае добра зразумелая нацыянальная ідэя! Дзеля гэтага трэба гэтую ідэю пашыраць у народзе!..

1939

Мікалай ШКЯЛЁНАК
(1899— 1945)

Юрыст, гісторык, публіцыст, культурны і палітычны дзеяч. Нарадзіўся на Дзісеншчыне. Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага універсітэта (1932). Пазней працаваў адвакатам у Вільні. Удзельнічаў у заходнебеларускім грамадскім руху. Адзін з заснавальнікаў студэнцкай карпарацыі «Скарынія» пры Віленскім універсітэце. З вясны 1934 г. сябра праўлення Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры. З мая 1935 г. у складзе прэзідыума віленскага Беларускага нацыянальнага камітэта. Далучыўся да групоўкі ксяндза Вінцука Гадлеўскага (1936), быў сябрам рэдкалегіі яе органа — газеты «Беларускі фронт». У чэрвені 1940 г., напярэдадні акупацыі Літвы савецкімі войскамі, выехаў у Берлін. Арганізаваў Беларускі камітэт самапомачы ў Нямеччыне, быў яго першым старшынёй. Працаваў у штотыднёвіку «Раніца». З сакавіка 1942 г. — яго галоўны рэдактар. Увайшоў у склад Беларускага нацыянальнага цэнтра — арганізацыі, створанай прадстаўнікамі беларускай эміграцыі ў Германіі і Генеральнай губерні для каардынацыі нацыянальнай працы ў ваенны перыяд. З лютага 1943 г. знаходзіўся ў Мінску. Спачатку быў рэдактарам бюлетэня «Беларуская карэспандэнцыя», пазней — галоўны рэдактар «Беларускай газэты» (пачатак студзеня 1944). З сярэдзіны студзеня 1944 г. заняў пасаду першага намесніка прэзідэнта Беларускай Цэнтральнай Рады. Арганізатар і ўдзельнік II Усебеларускага кангрэса. Пасля эвакуацыі з Беларусі працаваў у структурах БЦР у Берліне. Аўтар некалькіх дзесяткаў артыкулаў, манаграфічных прац па гісторыі і культуры Беларусі. Асноўныя з іх: «У трохсотыя ўгодкі сьмерці Вялікага канцлера Льва Сапегі» (1933); «Падзел гісторыі Беларусі на перыяды» (1938); «Беларусь—Літва—Крывія» (1941); «Тэрыторыя і дагістарычныя насельнікі Беларусі» (1942). Паводле звестак аўтараў зборніка «За дзяржаўную незалежнасьць Беларусі» (Лондан, 1960) у 1945 г. М.Шкялёнак быў арыштаваны савецкімі ўладамі і расстраляны.

АБ «ТУТЭЙШЫХ»

Тэрмін ґэты добра ведамы беларускаму грамадзянству. І ня толькі беларускаму. Нашыя суседзі, палякі і расейцы, такжа часта яго ўжываюць. Слова «тутэйшыя» мае азначаць тых жыхароў-беларусаў нашага краю, якія не патрапяць адказаць, да якой нацыянальнасьці сябе залічаюць. Калі гэтакіх жыхароў пытаюцца, хто яны — палякі, расейцы, літоўцы, — даецца адказ: «мы не палякі, не расейцы і не літоўцы, мы «тутэйшыя». Той, хто пачуе гэткі адказ, праймаецца грэблівасьцю або літасьцю да людзей, якія гэтак дзіўна азначаюць сваю нацыянальнасьць. Таму тэрмін гэты прыймаецца як доказ адсутнасьці нацыянальнага пачуцьця ў «тутэйшых» і вельмі нізкай ступені іхняга культурнага разь-

віцьця. «Тутэйшых» гатовы зраўняць нават з якімісь дзікімі плямёнамі, каб гэтаму не перашкаджала адносна высокая ступень іхняе матэр'яльнае культуры, з гледзішча якой «тутэйшыя» ня розьняцца ад тых, што ўмеюць назваць сваю нацыянальнасьць. Лічучы «тутэйшых» у сэнсі нацыянальным безкалёрнай масай, бальшыня тых, што з імі зтыкаліся, выказвае думку, што толькі шляхам пашыраньня асьветы з «тутэйшых» можна будзе зрабіць сьведамую нацыянальную масу. І наадварот, кажуць, быццам чалавек, атрымаўшы нейкую асьвету, не ўспамінаючы ўжо аб сярэдняй і вышшай, ніколі ня будзе называць сябе нацыянальна «тутэйшы». Нейкая асаблівая грэблівасьць лучыцца з гэтым словам, грэблівасьць, якой ня чуецца, прыкладам, адносна тых аўтахтонаў нашага краю, каторыя сваю нацыянальнасьць азначаюць, скажам, паводле веры.

Бязумоўна, асьвета можа вельмі прычыніцца да нацыянальнага асьведамленьня «тутэйшых». Але ня кожная асьвета... Расейцы і палякі пашыралі і шыраць, прыкладам, між «тутэйшымі» сваю асьвету і падсоўваюць ім свае нацыянальныя пашпарты, аднак «тутэйшыя» астаюцца «тутэйшымі». Можа, толькі адзінкі з іх «самаазначыліся» нацыянальна і зрабіліся палякамі або расейцамі. Але маса асталася тая самая, чужая для расейцаў і палякоў. Каб выясьніць нашую думку, што ня кажная асьвета можа нацыянальна асьведаміць «тутэйшых», трэба спыніцца над сутнасьцю самога паняцьця «тутэйшасьці», бо яно зусім ня ёсьць такое простае, як гэта на першы пагляд магло б здавацца.

Наўперад трэба сказаць, што «тутэйшыя» спатыкаюцца ня толькі сярод сялянскай або мяшчанскай масы, але і сярод інтэлігенцыі, і, як ня дзіўна, часта з вышэйшай адукацыяй! Афіцыяльная дэкларацыя сваёй нацыянальнасьці, скажам, як польскай, часта яшчэ нічога не даказвае! Я нядаўна спаткаў старога унівэрсытэцкага калегу, з якім разгаварыўся на тэму нацыянальнасьці нашага краю. З гутаркі, між іншым, выясьнілася, што гэтая асоба, асыстэнт унівэрсытэту, з дактаратам, маючая 45 гадоў жыцьця і зьлягка пасівеўшыя валасы, увесь час блыталася ў вызначэньні свае нацыянальнасьці. На пытаньне, чым гэта тлумачыцца, асыстэнт і доктар выясьніў так: «Я аўтаматычна дэкляраваўся паляком, дзе было трэба, а ў душы лічыў сябе заўсёды «тутэйшым». Пазьней я задумаўся над тым, які нацыянальны зьмест трэба ўлажываць у паняцьце «тутэйшы» і прышоў да вываду, што найбліжэйшым да яго ёсьць не паляк або расеец, а толькі беларус. Таму ў вапошніх часох я назваў сябе беларусам, з чаго меў вялікія прыкрасьці». Думаю, шмат хто з беларусаў спатыкаўся з гэткімі праявамі «тутэйшасьці» сярод лічучых сябе палякамі або расейцамі. Моцныя сьляды гэтай «тутэйшасьці» можна было заўважыць у «Przeglądzie Wileńskim» ды і ва ўсіх «краёўцаў». А ці ж уся творчасьць А.Міцкевіча ня сьведчыць аб «тутэйшасьці» яго душы? Наагул, як правіла, можна сказаць, што шмат у каго з тутэйшых аўтахтонаў, нягледзячы на атрыманую асьвету і пададзеную чужую нацыянальнасьць, дзесьці на дне душы блытаецца «камплекс тутэйшасьці», які пры аказіі дае аб сабе знаць.

Дык калі сярод інтэлігэнцыі можна спаткаць «тутэйшых», няма дзіва, калі яны ў значна большай колькасьці спатыкаюцца ў вёсцы або гара-

дзе. А ўжо сам факт існаваньня «тутэйшае» інтэлігэнцыі пакказвае, што да гэтага зьявішча ня можна падхадзіць лёгкадумна.

Наступна, калі сялянская або гарадзкая маса падчырквае сваю «тутэйшасьць», ня можна казаць, што з гледзішча нацыянальнае сьведамасьці яна зьяўляецца зусім безкалёрнай. «Тутэйшая» маса цалкам сьведама адгараджвае сябе ад нацыянальнасьці расейскай, польскай або якойсь іншай. Ужо гэты нэгатыўны бок у вызначэньні сваёй нацыянальнасьці мае вялікае значэньне. Але слова «тутэйшы» мае і пазытыўны зьмест. Яно не тасуецца масай да кажнага, хто прыплёўся ў край і тут жыве. Яно азначае толькі такога жыхара, які зьяўляецца ў поўным сэнсі слова аўтахтонам краю, які зросься з краем і зьяўляецца яго гаспадаром. Ці можна казаць, што даўнейшыя назовы беларускіх плямёнаў як крывічы, дрыгавічы, радзімічы і г.д. маюць глыбейшы сэнс ад слова «тутэйшы»? Або, скажам, назовы польскіх ці ўкраінскіх плямёнаў? Назоў «тутэйшы» ў палякаў або расейцаў выклікае да сябе таму грэблівае адношаньне, што «тутэйшыя» ня хочуць прызнавацца да польскасьці або расейскасьці. Дзеля гэтых прычын «тутэйшыя», з гледзішча нацыянальнае сьведамасьці, стаяць бязспрэчна вышэй ад тых беларусаў, каторыя сваю нацыянальнасьць азначаюць паводле веры. Гістарычна гэты тэрмін такжа зьяўляецца зразумелым. Ведама, што беларусы да канца XVII ст. жылі сваім гаспадарственным жыцьцём і нацыянальна былі цалком сьведамымі, падчыркваючы сваю розьніцу з палякамі і расейцамі. Калі ж беларусы згубілі сваё гаспадарства і амаль дзьве сотні гадоў знаходзіліся ў духовай і фізычнай няволі (утрата сваёй інтэлігэнцыі і прыгон), яны забыліся аб сваёй нацыянальнасьці, аднак шматвяковае самастойнае жыцьцё, відавочна, пакінула свае сьляды ў форме пачуцьця сваей нацыянальнай апрычонасьці ад суседзяў. Маса ня ведала свайго нацыянальнага назову, сваей мінуўшчыны, але дасканальна ведала, што яна не зьяўляецца ані польскай, ані расейскай ці якойсь іншай. Таму і паўстаў назоў «тутэйшы» на азначэньне адвечных гаспадароў тутэйшай зямлі. А калі разросься беларускі нацыянальны рух і масы «тутэйшых» знайшлі ў ім адбіцьцё сваей нацыянальнае індывідуальнасьці, тлумачэньне сваёй мінуўшчыны, сваіх патрэб, яны шырокім рэчышчам улілісяў гэты рух і зьмянілі свой назоў «тутэйшы» на «беларус», «беларускі».

З гэтых разважаньняў бачым, што «тутэйшасьць» зусім не зьяўляецца аж настолькі ўжо паняцьцем прымітыўным, як думаюць некаторыя. Спатыкаюцца «тутэйшыя» і сярод інтэлігэнцыі, а самы гэты назоў з гледзішча азначэньня нацыянальнасьці зусім ня ёсьць такім ужо беззьмястоўным. Ён добра аддае нацыянальную апрычонасьць «тутэйшых» з боку нэгатыўнага («не паляк, не расеец, ні хто іншы») ды мае даволі глыбокі пазытыўны сэнс (адвечны жыхар гэтага краю, яго гаспадар).

Па гэтых увагах вернемся цяпер да пытаньня, шляхам пашырэньня якой асьветы «тутэйшыя» могуць быць нацыянальна асьвядомлены? Адразу для нас робіцца ясным, што ані асьвета польская, ані расейская ня могуць быць асьведамляючым нацыянальна дзейнікам, бо само паняцьце «тутэйшасьці» паўстала як проціўстаўленьне да польшчыны або расейшчыны! «Тутэйшасьць» зусім ня ёсьць tabula rasa, на якой першы-

лепшы можа без перашкод напісаць сваю нацыянальнасьць. Гэта паняцьце азначыла дакладна тое рэчышча, якім мае цячы нацыянальнае асьведамленьне, а нават азначыла яго сутнасьць. «Тутэйшыя» могуць зрачыся свайго назову толькі на карысьць тае нацыянальнасьці, у якой знойдуць сябе. Гэткай нацыянальнасьцю для іх ёсьць нацыянальнасьць беларуская. Усе сьвядомыя беларусы гэта тыя ж «тутэйшыя», толькі асьвечаныя, г.зн., ведаючыя мінуўшчыну і сучаснасьць, патрэбы і мэты «тутэйшых». Калі ўсе «тутэйшыя» асьвядомяцца ў гэтым сэнсі, яны аўтаматычна будуць лічыць сябе беларусамі. І наадварот, пакуль «тутэйшыя» ня будуць ведаць, хто такія беларусы, яны будуць праціўставіцца нават ім! І гэткае іхняе становішча будзе зусім правільным. Бо калі б «тутэйшыя», ня ведаючы, хто такія беларусы, беларушчыліся, тады яны маглі б лёгка палянізавацца або русыфікавацца, а гэткае зьявішча было б надта небясьпечным для беларускага руху. Значыцца, толькі асьвета беларуская можа нясьці «тутэйшым» нацыянальнае сьведамленьне. Польшчына або расейшчына ня могуць іх асьведаміць, г.ё. адкрыць ім, хто яны. Чужая асьвета можа толькі спалянізаваць або зрусыфікаваць адзінкі, так як можа спалянізаваць ці зрусыфікаваць беларуса, літоўца, немца і інш. Правільнасьць гэтай спасьцярогі пацьвярджае і рэчаістасьць. У той час, калі з разьвіцьцём беларускага нацыянальнага руху мільёны тутэйшых назвалі сябе беларусамі, толькі адзінкі іх спалянізаваліся або зрусыфікаваліся.

Дык ня кажная асьвета можа прычыніцца да нацыянальнага асьведамленьня «тутэйшых», а толькі асьвета беларуская. І таму мыляюцца тыя чужыя «культуртрэгеры», якія, лічучы «тутэйшых» у сэнсі нацыянальным нулём, намагаюцца шырыць між імі сваю культуру ды яшчэ выводзяць з «нацыянальнай прымітыўнасьці» тутэйшых свой «маральны» абавязак да пашыраньня гэтай чужой культуры! Гэткая «асьветная» акцыя чужых культуртрэгэраў ёсьць супярэчнай з сутнасьцю самога паняцьця «тутэйшасьці» і зьяўляецца толькі грубым ламаньнем ды нішчэньнем душы «тутэйшага».

Напасьледак скажам некалькі слоў аб тым, як павінна беларускае грамадзянства аднасіцца да «тутэйшых». За прыкладам чужынцаў часта і сярод беларусаў можна заўважыць грэблівы і лёгкадумны пагляд на гэта пытаньне. Падобнае становішча ёсьць недапушчальным з боку беларускага. Трэба ведаць, што «тутэйшасьць» згуляла нязвычайна вялікую ролю ў жыцьці беларускага народу, бо яна абараніла беларускую нацыянальнасьць ад зьнішчэньня ў найгразьнейшым пэрыёдзе яе існаваньня. Дзякуючы «тутэйшасьці» беларускі народ пратрываў гэты час у сваёй гісторыі і дачакаўся адраджэньня, пры якім зьнішчэньне беларускай нацыі ёсьць ўжо немагчымым. Вялікая шкода, што мы так мала ведаем аб «тутэйшасьці» і не маем ніякіх прац на гэту тэму, а ўжо вялікім грэхам з боку беларускага было б успомненае лёгкадумнае адношаньне да гэтага дзейніка, так дасканальна консэрваваўшага беларускую нацыю. За «тутэйшых» беларусы абсалютна ня маюць чаго стыдацца і павінны сьмела аб іх гаварыць, а нават гардзіцца, бо праяў гэты ёсьць доказам

жывучасьці беларускага народу і яго прыроджанага розуму. Дык гістарычна рэч бяручы, ацэнка «тутэйшасьці» беларусамі павінна быць толькі пазытыўная.

А як трэба аднесьціся да «тутэйшых» у сучаснасьці, калі побач з імі разьвіваецца сьведамы беларускі рух? Ці магчыма таляраваць гэты праяў тады, калі ўжо беларускі рух можа пахваліцца вялікімі здабыткамі, калі «тутэйшасьць» як бы замінае разьвіцьцю беларускага руху? У прынцыпе на гэта пытаньне трэба адказаць, што беларусы павінны імкнуцца да «ліквідацыі» тутэйшасьці. Аднак, у залежнасьці ад абставінаў, тактыка тут павінна быць розная. Там, дзе сярод «тутэйшых» ёсьць досыць беларускіх сілаў і магчымасьцяў, там трэба весьці беларускую асьведамляючую акцыю «поўнай парай». У тых жа «тутэйшых» асяродках, дзе беларусы, з прычын, ад волі іхняй незалежных, ня могуць весьці асьведамляючай акцыі, дзе не даходзіць ніякае беларускае друкаванае слова, там тактыка беларуская павінна быць іншай. Там неабходна падтрымоўваць «тутэйшасьць», проціўставіць яе чужым нацыянальным уплывам. У гэткіх асяродках «тутэйшасьць» і ў сучаснасьці павінна згуляць тую ж ролю консэрватара беларускай нацыі, якую згуляла ў гісторыі. «Тутэйшасьць» трэба падтрымоўваць там датуль, пакуль ня зьявяцца магчымасьці беларускай працы ў гэтых асяродках.

Урэшце там, дзе ані беларускай асьведамляючай акцыі, ані «тутэйшых» няма, а людзі, гаворачыя па-беларуску або сапсутай беларускай мовай, азначаюць сваю нацыянальнасьць паводле веры, там трэба імкнуцца да стварэньня «тутэйшага» руху. Найбольш гэткіх асяродкаў ёсьць у нашых гарадох. Паўстаньне «тутэйшага» руху ў гэткіх мясцох дасьць мацнейшыя фундамэнты да беларускай асьведамляючай працы, чымся безпасрэдная беларуская акцыя.

З усяго гэтага вынікае, што наагул беларускі рух павінен уключыць у свае рамы і рух «тутэйшы» ды заапякавацца апошнім. Гэта магутны саюзьнік, якога ніяк лёгкаважыць ня можна. Таму неабходна, каб нашае грамадзянства больш зацікавілася гэтай справай, каб у нас зьявіліся навуковыя працы аб «тутэйшых». Квэстыя ўзаемаадносінаў між беларусамі і «тутэйшымі», інакш квэстыя тактычнага падыходу беларусаў да «тутэйшых», патрабуе такжа абдуманьня, бо неразважная тактыка можа больш пашкодзіць, як прынесьці карысьці. Дзякуючы гэтай неразважнай тактыцы, маем часта гэткія прыкрыя выпадкі, што ў ваднэй вёсцы ёсьць беларусы і «тутэйшыя» і ніяк дагаварыцца ня могуць. «Тутэйшыя» лічаць беларусаў партыяй, як прыкладам ППС, камуністаў і г.д. А ўсё дзякуючы няўмеламу падыходу мясцовых беларусаў. У гэтую беларускую «партыю» «тутэйшыя» ня хочуць уступаць! Калі на «тутэйшасьць» бел. грамадзянства зьверне большую ўвагу, тады выясьняцца і найлепшыя шляхі, каторыя прывядуць да поўнага ўліцьця «тутэйшага руху» ў беларускі.

1939

V

НА РАЗЛОМАХ ВАЙНЫ

Усевалад ВЕРАС

Прапанаваны тэкст быў выдадзены ратапрынтным спосабам у форме невялікай брашуры без указання месца і года выдання. Гэта адпавядала патрабаванням нелегальнай публіцыстыкі, у сувязі з чым і прозвішча аўтара можна лічыць псеўданімам. Усё ж загадкавасць выдання, прынамсі часткова, расшыфраваць можна. Аўтар згадвае пра перамогу Германіі над Францыяй (чэрвень 1940) і спадзяецца на разгром СССР, а гэта значыць, што брашура выйшла ў другой палове 1940 ці ў першай палове 1941 г. Верагодна, была яна выдадзена ў Берліне, на што паказвае якасць паперы, аналагічная ратапрынтным выданням Берлінскага аддзела Беларускага камітэта самапомачы.

«Як створым нашую сілу» — гэта тыповы для нямецкага нацыянал-сацыялізму і італьянскага фашызму пераказ асноў філасофіі грамадскага станаўлення, асноўным арыенцірам якой былі ўласныя сілы, а не спадзяванні на знешнюю падтрымку. На фоне адвечнай арыентацыі на ўсход і на захад такія канцэпцыі слаба ўсведамляліся беларускім грамадствам, для якога фашызм асацыіруецца амаль выключна з жудасцямі нямецкай акупацыі.

Хто быў аўтарам тэксту — пытанне менш істотнае. Мог ім быць Фабіян Акінчыц ці іншы тэарэтык руху беларускіх нацыянал-сацыялістаў. Усё ж узнікае пытанне: чаму ў такім выпадку трэба было канспіраваць публікацыю? Адказ просты. З восені 1939 да 22 чэрвеня 1941 г. Германія пазбягала ўсяго, што магло б пашкодзіць яе адносінам з Савецкім Саюзам.

ЯК СТВОРЫМ НАШУЮ СІЛУ

Беларускі Народ, выходзячы з цёмры свайго двухвяковага сну, апынуўся раптоўна ў віры няспадзяваных і новых для яго зусем падзеяў. Схопляны магутным цёкам гісторыі, непрыгатаваны яшчэ да новых умовінаў, амаль што бязрадна пачаў глядзець на ўзрост новых, ніколі ня бачаных ідэяў. Жудаснаю і чужою выдалася яму гэтая перамена даўных, дэцыдуючых у жыцці вартасьцяў, ня раз, можа, думаў затармазаваць свой ход, затрымацца ў знаемым прошлым, але там яшчэ большаю жудою палохала неабмінаямая судзьба народаў бяз волі поступу за ўсялякую цану наўперад, народаў, зьвяўшых на лаўравых вянках сваіх нязьдзейсьняных ідэяў, гістарычная сьмерць і няшчаднае вычыркнянне з залатой табліцы будучыні.

Беларускі Народ гэтага не хацеў, ён рашуча кінуўся у вір падзеяў і слабою яшчэ пасьля летаргу рукою пачаў здабываць сабе ў цяку адно з перадавых месцаў. Але перамена вартасьцяў, перамена ідэяў змусіла яго датарнавацца да сябе. Ён убачыў, што сіла мерыцца цяперака ў іншых адзінках, што змаганьня сусьветныя імкнуцца да іншых мэтаў, чым перад стагодзьдзямі, калі Беларусь дэцыдавала ў выбары кірунку імкненьняў.

На чало выйшлі волатныя кагорты маладых народаў і ламаюць сталёвымі ўдарамі краты вастрогаў сваіх бацькоў. На плошчу гісторыі выходзяць магутныя сьцягі прапаведнікаў новых ідэяў, і перад імі корыцца плеяда старых багоў — камплекс знішчаны векам і доўгім безкарысным жыцьцем праў быту. Творыцца маладая Эўропа маладых народаў, здаровае жыцьцё будучыні на развалінах мінуўшчыны, спавітае кужалям безкарыснасьці, вырасшай з сокаў жывучых у прыгоне народаў. Гэта бунт маладой сілы супроць безпачуцьцевага ўвяду сьвету, а галоўна Эўропы.

У чым жа ляжыць гэтая сіла? Скуль бярэцца магутнасьць народаў-змагароў, народаў-пераможцаў?

Ці дэцыдуе тутака лікавітасьць народу? Возьмям, прыкладам, Кітайцаў — найбольшы на сьвеце народ, 400 міл. жыхароў, а валіцца, гіне памалу пад ударамі болей як у дзесяць разоў меншага Японскага народу. Альбо Гіндусы — мала меншыя за Кітайцаў, а мучаюцца пад ангельскім прыгонам столькі ўжо гадоў і ня могуць здабыцца на самастойнае жыцьцё.

А з другога боку паставім малесянькі народ Фінаў — 4 разы меншы за беларускі, а здолеў 3 месяцы рэзультатна барацца з агромістымі, але бязсільнымі Саветамі і ў рэчаістасьці ня быў пераможаны.

Чаму гэта так дзеіцца? Бо сіла народу ляжыць не ў яго ліку, а ў зьвертасьці ў задзіночаньні ідэяў, у руплівасьці і ў роўнасьці усех. Кітайцаў шмат, але яны бяз ніякае ініцыятывы, бяз собскае волі — імі кіруе жменька людзёў болей сьведамых, але ня могуць яны ў разленівеўшы, бязідэйны народ уліць столькі сілы, каб даць адпор руплівым, злучаным у імкненьні да аднае мэты Японцам.

Гэтаксама сварлівыя Гіндусы таму цярпяць прыгон, што ня могуць паміж сабою пагадзіцца ў рэлігійных справах, а па другое, на перашкодзе да аднадумства стаяць вялізарныя розьніцы матар'яльныя — большая частка народу цярпіць голад і нават вопраткі ня мае тады, калі некалькі дзясяткаў «раджаў» мае да свае дыспазыкі мільёны грошай, тысячы службы і па некалькі прабагатых палацаў і, замест рупіцца аб свой народ, жывуць у згодзе з ангельцамі.

Зноў жа Фіны — гэта народ, каторы называюць ваўкамі: ён вырас у барацьбе з прыродаю і з сільнейшымі суседзямі, спакойны, стойны, злучаны ў імкненьні да аднае мэты — дабра свае дзяржавы. Ён чуе ў сабе сілу, бо ведае, што ў патрэбе ўсе стануць у шчыльных радах і скарэй згі-

нуць, чымся адступяцца шаг узад. І даказалі ў барацьбе з Саветамі, што гэта праўда.

Значыцца, лікавітасьць народу ня гуляе тутака ролі, дык, можа, сілу творыць абшар народам ці яго дзяржавай займаны? І ўзноў жа не. Гэныя самыя Кітайцы гэта ж насупроць Японцаў, як кот пры мышы, а нічога зрабіць ня могуць. А возьмям Палякоў — як жа яны хваліліся сваею дзяржаваю, як шырака сунулі лапы па новыя яшчэ землі, і што ж — ў тры тыдні і сьледу з іх не засталося. Бо Палякі ўсысалі ў сябе чужыя землі, як павук разселіся на паняволяных народах ды яшчэ і паміж сабою сварыліся, хапіла толькі піхнуць, каб гэты штучны ўтвор разсыпаўся.

А вялікая Румунія, а грамадныя Саветы, ці ж гэта ня тое самае, і яны жывуць толькі да мамэнту, пакуль хто не піхне альбо самыя паняволяныя народы карэньняў не падкапаюць.

А узноў жа гэдакая Японія не баіцца, што яе хто-небудзь разаб'е, падзеліць, бо там жыве адзін толькі народ; народ не падзеляны ніякімі розьніцамі, ці то клясавымі, ці то грамадзкімі. Там няма ваюючых гостра з сабою партыяў, а наадварот, усе лучацца ў адну вялікую партыю, працуючую для дабра свайго народу.

Заўсёды на меншай плошчы лягчэй зарганізаваць дзяржаўнае жыцьцё, бо блізка ад кармуючага цэнтру да найменшых гранічных пастоў, і гэдакую дзяржаву лягчэй і бараніць, і гаспадарыць у ёй.

Можа, у гэдакім выпадку крыніцай сілы зьяўляецца багацьце народу? Можа, колькасьць дабытых мільёнаў тон вугля, жалеза, медзі, можа, запас золата ў падзямельных банкавых схоўках падтрымоўвае гэтую сілу?

Але прыкладам возьмям Францыю. Яна ж са сваімі калёніямі тварыла адзін з найбагацейшых краёў сьвету і, хаця стаяла побач з багацейшай яшчэ Англіяй, мусіла пакарыцца перад шмат бяднейшай, бо аграбленай з калёніяў Нямеччынай. Наадварот, гэтае надмернае багацьце зьніштожыла францускі народ, бо ў цяжкім мамэнце, калі ўсё трэба было аддаць, нават жыцьцё сваё ў абароне бацькаўшчыны, ён ня змог адарвацца ад гэтых сваіх багацтваў і пайсьці на фронт, баяўся, што іх страціць, а не разумеў, што, баронячы дзяржаву, бараніў бы разам і сваю маёмасьць.

Дык вось разгледзелі мы тры дзейнікі, каторыя пазорна маглі б тварыць сілу народаў, а пайменна: лікавітасьць народу, абшар ім займаны і багацтва. У рэзультаце ўбачылі, што ня ў іх вялічыні зьмяшчаецца гэтая сіла. Дык дзе ж яе шукаць? Дзе зьмяшчаецца гэтая бязупынная творчая энэргія, гэтая нязломная воля перамогі?

Калі глянуць на народы, каторыя, бязумоўна, гэтакаю сілаю цяпераka дыспануюць — на маладую Нямеччыну і Італію, дык адказ знойдзям толькі адзін — у народзе. Толькі воля і дзейнасць народу можа даць гэтую бязсупярэчную магутнасьць, але павінен народ адказываць шмат якім умовінам.

Культура, навука, багацьце народаў творыцца працай адзінак. Гэтаксама і сіла. Толькі на ўвеце трэба мець адно: каб кожная адзінка перад собскім дабром паставіла заўсёды ў найболей крытычным выпадку дабро сваяе нацыі і сваяе дзяржавы. Трэба, каб грамадзкая этыка адзінкі стаяла гэтак высака, каб гатовая была да найбольшых ахвяр дзеля дабра грамады — нацыі.

Але мала яшчэ самае ахвярнасьці адзінак. Каб яна дала вонкавы, відавочны эфэкт, мусіць быць злучаная з мільёнамі гэтакіх ахвярнасьцяў — мусіць тварыць ахвярную грамаду, ахвярны цэлы народ, мусіць быць выпрацаваная ідэя працы і канцэнтрацыі яе і ўсех творчых сілаў для агульнага дабра.

І тутака ўжо ня можна сказаць, што я за добрае лічу гэтае, хоць ты лічыш тое зусім што іншае — тутака зразуменьне дабра мусіць быць у ўсех аднолькавае; ня могуць тварыцца розныя групы і гурткі, каторыя сабе абапал супярэчылі б, бо гэта было бы нязьмерна шкоднае. Возьмям рэч чыста матэматычна: калі да сілы, скіраванай у адзін бок, далучым сілу з адваротным напрамкам, то іх ход альбо затармазуецца альбо зусем спыніцца. Гэта так, як да возу прыпрэгчы з кожнага боку аднаго каня і пагнаць разам — перацягне сільнейшы, але з якою натугаю сілаў.

Дык вось жа трэба сабе ясна сказаць, што *ўсё тое добрае, што добрае для сілы і разьвіцьця маяго народу, усё тое благое, што гэтую сілу і разьвіцьцё аслабляе альбо ніштожыць.*

Вось мы разгледзелі адную складавую сілы народу: цэлая нацыя творыць адну вялікую грамаду, каторае дабро ставіцца перад дабром адзінкі. Ня могуць існаваць ніякія партыі і старонніцтва, бо яны сваркамі паміж сабою аслабляюць сілу народу.

Далей, калі, прыкладам, у гаспадарцы знойдзецца такі сын, каторы не захоча ні сеяць, ні гараць, то частка поля ляжыць папарам, бо не хапае рук яе абрабіць, і тагды сям'я альбо прымусіць дармаеда працаваць, альбо яго вон з гаспадаркі выганіць, бо ён ня толькі выкарыстоўвае працу другіх, але і дэмаралізуе акружаньне. Гэтаксама і ў народзе — ніводзін чалавек ня можа жыць безкарысна для грамады, і ніхто ня можа карыстаць дарэмна са здабытых грамадою добраў.

Мернікам вартасьці для агулу кожнай адзінкі мусіць стацца яе праца, бо толькі той стаіць на высокім ураўні этычным і заслугоўвае на апеку цэлага народу, хто трудом свайго жыцьця здабудзе сабе супакойны быт і пашану сярод другіх. Гэдак ня можа быць ў народзе групы людзей, каторыя карысталіся б працай другіх. Згінула Масква цароў, бо жыла з нялюдзкага прыгону сялян і работнікаў; завалілася Польшча, бо ўтрымлівала коштам загнобленых Беларусоў, Украінцаў, Немцаў свору ўрадавую і паліцыйную; прападзе з паверху зямлі бальшавіцкая, здэмаралізаваная Масква, бо крывавым потам і сьлязамі горкімі сучасных нявольнікаў, у нялюдзкі спосаб ніштожаных народаў — Беларусоў, Украінцаў, Фінаў і

шмат, шмат іншых корміць сваіх новых цароў — камісараў, жыдоўскіх агітатараў і катаў.

Гэта другая складавая сілы — кожная адзінка мусіць бязумоўна сумленна працаваць, праца чалавека павінна сьведчыць аб яго вартасьці. Але ня толькі самая малынальная праца ставіцца як прынцып жыцьця і сілы народу, павінна паўстаць індывідуальная і грамадзкая воля працы, бо воля заўсёды родзіць чын, дзейнасьць, а дзейнасьць — гэта зарука існаваньня народу.

Трэцяю, творачаю сілу народу складавою ёсьць індывідуальная і грамадзкая сьведамасьць. Кожная адзінка мусіць быць сьведамая мэты сваіх імкненьняў і мэтад здабываньня дабра для нацыі і пакаленьняў. Мусіць знаць падрабязна сваю ролю ў агромістай машыне грамадзянскага жыцьця і мусіць ведаць, якую вартасьць прадстаўляе яна сабою, сваёю працаю для грамады, а гэдаксама, чаго ў якіх выпадках можа грамада ад яе патрабаваць.

Значыцца, адзінка мусіць мець поўную веду сваіх пачынаньняў грамадзкіх і веду каардынацыі, тарнаваньня іх да дзейнасьці ўсех. Зразумела, што ўсё гэта будзе грамада самая пры помачы адносных дзейнікаў накіроўваць, але тым ня меняй павінна існаваць і сьведамасьць адзінкі, каб ня было ніякіх зудыраў і незразуменьняў. Толькі сьведамая мэтай ў працы адзінка можа карысна і рэзультатна працаваць.

А да гэтага заўсёды ў кожнай грамадзе мусіць побач сьведамасьці адзінкі існаваць сьведамасьць грамадзкая, каторая дапаўняе сьведамасьць індывідуальную і творыць з ёю адну суцэльнасьць. Гэдаксама і ў народзе.

Народная сьведамасьць — гэта пачуцьцё сілы; народ сьведамы чуецца сільным, і наадварот, народ запраўды сільны мае сьведамасьць свае вартасьці. Сьведамасьць народу вырабляецца і ўтрымоўваецца пры пазнаваньні свае мінуўшчыны, свае культуры, свае ролі сярод іншых народаў, сваіх маральных вартасьцяў і сваіх імкненьняў ў будучыні пры разбудоўваньню свайго дабрабыту.

Народ, каторы мае гэдакую веду, можа крытычна зраўняць сваю вартасьць з вартасьцямі бліжэйшых і дальшых сусядоў і стойка стануць на адпаведнай сабе ступені, з каторае ўжо ніколі не адступіцца. Гэта будзе сіла — сіла гарла ў сваём гнязьдзе.

Але як мурашкі ў хвіліну небязьпекі ў першай чарзе рупяцца аб сваім патомстве і ратуюць наўперад яечка і куконы, ня думаючы аб сабе, гэдаксама і кожны разумны народ найболей рупіцца аб апецы і выхаваньні наступнага пакаленьня. Моладзь творыць заўсёды авангарду і перадоўжэньня ўсіх ідэяў, імкненьняў і прац, а гэдаксама перадоўжэньня сілы. Таму, што калі б кожнае пакаленьне не стаяла на вышэйшым ураўнічым за папярэдняе, то ня было бы зусім інтэлектуальнага і цывілізацыйнага поступу; дык заўсёды стараньня сільных народаў ідуць

у кірунку пашырэньня і разбудовы сваіх ідэяў і сьветагляду ў душах моладзі. Гэдак творыцца разрост сілы.

Вось жа трэба старацца стварыць моладзі гэдакія ўмовіны фізычнага і культурнага разьвіцьця, а пры гэтым так добра зарганізаваць цэлую сыстэму асьветную народу, каб быць пэўным, што выхаваецца ў 100 процэнтах вартасных спадкаемцаў свае сілы. Зарганізаваная, здаровая і сьведамая сваіх заданьняў моладзь — гэта зарука сілы народу ў будучыні.

Разгледзілі мы чатыры галоўныя мамэнты, якія, злучаныя з сабою і ўведзяныя ў жыцьцё, створаць бязумоўна сільны і здаровы народ, народ будучыні. Перад гэтымі чатырма дзейнікамі заўсёды склоняцца і ўступяць шмат большыя народы, шмат большыя краі і шмат багацейшыя дзяржавы. А калі не ўступяць, то гэнымі дзейнікамі абаружаны народ заўсёды пакорыць сабе і змусіць скланіцца ўсе другія.

Найлепшым прыкладам могуць быць Нямеччына і Італія. Гэта народы, каторыя пасьля свайго заняпаду адрадзіліся, стварылі новы быт, абапёрты на вышсказаных прынцыпах, а пайменна: адна адзіная партыя, зложаная з цэлага народу, стаўляючая дабро нацыі перад усім; грамадзкая ідэя і воля ахвярнае працы для дабра народу; народная сьведамасьць свае сілы і сваіх імкненьняў; сьведамая, у сваёй юнасьці ўжо магутная моладзь.

Маючы ў запасе гэдакія народныя ідэалы, гэныя народы з цьвёрдаю пэўнасьцю няўхільна ідуць да аканчальнае перамогі, каб стварыць жыцьцё будучыні на новых правах, а на першы плян стаўляюць дабро свайго народу.

І ня толькі яны, бо ўжо на гэных самых ідэалах творыцца сіла і ў другіх народаў: Гішпаніі, Фінляндыі, Грэцыі, апошнім часам ў Нарвэгіі, ну і ў народзе, каторы нам найбліжэйшы, бо мае супольныя імкненьні да барацьбы супроць супольнага ворага, — Украінцы.

Добра, як жа мы маем да гэных падзеяў аднесьціся, калі хочам выбіцца на перадавыя месцы ў цяку гісторыі?

Адказ ёсьць толькі адзін: тварыць сілу. Мусім на разгледжаных прынцыпах збудаваць належную нам магутнасьць. Трэба нам стварыць у нетрах свайго народу зразуменьне гэтых дзейнікаў і стварыць іх жа, каб магчы сваёю зарганізаванасьцю і воляй здабыць належны сабе пасад між іншымі народамі.

Трэба, каб кожны Беларус здабыўся на ахвярнасьць дзеля супольных мэтаў, каб свае думкі, свае імкненьні злучыў з думкамі і імкненьнямі другіх, каб нават уступіў у некаторых мамэнтах, калі другі не дасца пераканаць і ўступіць, а калі гэта для дабра справы будзе патрэбнае. Каб усе злучылі працу сваю ў адным — барацьбе за лепшую долю Беларускага Народу, а корам працы аддалі ў рукі пакліканых да гэтага людзей.

Ня можа быць у нас разломаў. Адна, моцная, шчыльна зьвертая грамада — гэта зарука сілы.

Працы мы не баімося: мы вырасьлі ў гэткіх умовінах, дзе толькі цяжкая праца магла нам даць магчымасьць жыцьця. Выкарыстоўваныя з аднаго боку Польшчай, з другога царскаю ці бальшавіцкаю Масквою, прывыклі мы працаваць шмат, шмат болей, чым нам трэба было, прывыклі галадаць пасьля цяжкай працы, бо апошняе альбо на падаткі аддалі, бо трэба было Гдыню будаваць, альбо забралі ад нас таварышы камісары, каб іх дзеткі — Міцькі ці Срулькі — мелі ў Маскве што есьці, а што нашыя з голаду пухнуць, дык гэта не бяда.

Але мусім мы гэную пасьвяціць толькі для сябе, толькі для сваіх мэтаў, аддаць свае сілы і свой труд толькі свайму народу; надыйшла хвіліна, калі ўсе супольна м у с і м   б у д а в а ц ь   с в а ю   с і л у. І тутака ня можа быць адзінак, каторыя стануць сабе збоку і будуць ўглядацца, як другія працуюць, не, усе мусяць працаваць хаця бы на найніжшых становішчах, бо пасьля ўсе будуць рэзультатамі гэнае працы карыстацца. Часта трэба нават зракціся сваіх собскіх амбіцыяў, бо толькі праца і змаганьне пакажуць бязсумніўна, якую вартасьць каторая адзінка мае, і яна адпаведна разьдзеліць усем месцы. А заўсёды той чалавек балей вартасны, каторы сваім дзеяньням вартасьці сваёй дакажа.

І з працы ахвярнай усех створыцца аграпатэнцыял сілы народу, з каторым пачнуць лічыцца ўсе.

Далей, мусім падыймаць сваю народную сьведамасьць, мусім пашыраць веданьне свае культуры і гэтым самым падымаць культуру адзінак і народу. Беларус павінен ведаць, якія мэты ставіць сабе цэлы народ, якія імкненьні ён мае і чаму гэдакія, а ня іншыя. Кожны Беларус, а гэтым самым і цэлы народ, мусіць умець адрожніваць добрае ад благога ў нацыянальным зразуменьні, ведаць, да чаго мусіць імкнуцца, а што павінен абмінаць. Ня можна пазволіць думкам блукацца ў цёмры няпэўнасьці, а паддаць ім зразу здэцыдаваны цёк. Зноў жа сваю культуру, гісторыю і адносіны да другіх народаў трэба знаць дзеля здабыцьця пэўнасьці палітычнай — сьведамасьці грамадзкіх і палітычных імкненьняў. Народ мусіць быць супольнікам у жыцьці палітычным дзяржавы, а каб да гэтага дасьпеў, мусіць быць адказна сьведамы.

І ўрэшце, агромістую ўвагу мусім зьвярнуць на выхаваньне моладзі. Мусім выхоўваць сваіх спадкаемцаў ад наймалодшых гадоў аж да апошніх дзён студыяў акадэмічных. Гэтае выхоўваньне мусіць быць зарганізаванае — павінна стварыцца адна агульная арганізацыя маладога руху, каторая накіроўвала бы думкі і пачуцьці моладзі ў найлепшых напрамках і ў першую чаргу дэфіньявала бы ёй патрэбы і мэтоды працы для дабра народу. Сьцягі адпаведна прыгатаванай і зарганізаванай моладзі прадаўжалі б нашыя ідэі і нашую працу ў вольнай, самастойнай дзяржаве і арганізавалі б жыцьцё вольнага народу. Яны луналі бы нашую сілу на вонкі. М о л а д з ь   —   г э т а   с і л а   н а ш а й   б у д у ч ы н і.

Апрача гэтага, трэба асьвету ўжо ад сяньняшняга дня гэдак паставіць, каб уравень культуры будучых пакаленьняў быў заўсёды вышшы ад сяньняшняга.

Каб да ўсіх гэтых мэтаў дайсьці, трэба дыспанаваць сілаю. Гэтую сілу за ўсялякую цану мусім супольнымі сіламі здабыць, а да гэтага трэба мець наступныя дадзеныя:

1. кожная адзінка мусіць перад сваім собскім дабром паставіць дабро народу;
2. ахвярнасьць для народу мусіць быць дэвізаю кожнага Беларуса;
3. ніхто ня можа астацца за навесам працы для народу;
4. кожная адзінка мусіць быць сьведамая сваіх і агульных заданьняў;
5. пазнаць родную культуру і падняць культуру духовую і матэрыяльную адзінкі;
6. зарганізаваць, выхаваць і вывучыць моладзь;
7. злучыць сваю волю ў адзін магутны ідэал — ідэал барацьбы за будучыню цэлага народу;
8. бяз огляду на ўмовіны і насьледкі рэалізаваць этапы гэтае барацьбы аж да перамогі і здабыцьця найвышэйшага дабра — самастойнае дзяржаўнасьці.

[1940 — першая палова 1941]

Уладзіслаў КАЗЛОЎСКІ
(1896—1943)

Паэт, публіцыст, перакладчык, палітычны, грамадскі і культурны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Залессе на Беласточчыне. Вучыўся ў Віленскай каталіцкай семінарыі (1916—1919). Тады ж далучыўся да беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху. Пры Цэнтральнай беларускай радзе Віленшчыны і Гродзеншчыны закончыў настаўніцкія курсы. Прымаў удзел у арганізацыі беларускіх школ у Сакольскім павеце. З 1919 г. у беларускіх палітычных і культурна-асветных арганізацыях. Уваходзіў у кіраўніцтва Беларускай сялянскай партыі, працаваў інструктарам мінскага Беларускага нацыянальнага камітэта, арганізоўваў культурна-нацыянальнае і кааператыўнае жыццё ў Ігуменскім павеце на Міншчыне. Вясною 1920 г. адкамандзіраваны Беларускай вайсковай камісіяй у Варшаўскую школу падхарунжых. З 1921 г., пасля расфарміравання Беларускай вайсковай камісіі і арганізаваных ёю беларускіх вайсковых фарміраванняў, служыў у польскім войску. У 1930 г., па звальненні ў запас, пераехаў у Вільню. У віленскі перыяд актыўна займаўся грамадска-палітычнай, культурнай і літаратурнай дзейнасцю. Асаблівую ўвагу звяртаў на спорт і фізічнае выхаванне беларускай моладзі. З гэтай мэтаю арганізаваў гімнастычнае таварыства «Гайсак», шырока выступаў у беларускім перыядычным друку з артыкуламі, прысвечанымі фізічнаму развіццю моладзі. Сакратар Беларускага нацыянальнага камітэта і Цэнтральнага ўрада Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры. Адзін са стваральнікаў і кіраўнікоў Беларускай нацыянал-сацыялістычнай партыі. У 1933—1937 гг. — выдавец і рэдактар яе друкаванага органа — часопіса «Новы шлях». З 1941 г. у Мінску. Супрацоўнічаў з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі. Рэдактар «Беларускай газэты» (1942—1943). На правах сябра ўваходзіў у склад кіраўніцтва Беларускай народнай самапомачы. Забіты партызанамі ў Мінску.

НАЦЫЯНАЛЬНАСЬЦЬ І РЭЛІГІЯ

Кожны чалавек належыць да тае ці іншае нацыі, да тае ці іншае расы. Падзел людзтва на расы і нацыі зьяўляецца вынікам кліматычных і грамадзка-палітычных розьніцаў у паасобных частках зямное кулі.

Нацыя — справа прыродная, нацыя пэўнага чалавека вызначаецца яшчэ ў улоньні маткі, з крыві ягоных бацькоў. Калі хто, прыкладам, нарадзіўся з бацькоў-беларусаў, дык як бы ён ні гадаваўся, як бы ні быў ашукваны, а усё-ткі па крыві ён беларус. Праўда, праз узгадаваньне

змалку дзён можна ашукаць чалавека, угаварыць яму, што ён ёсьць іншай нацыі. Але дарослы чалавек павінен пазнаць нацыі сваіх бацькоў і ня быць вырадкам свайго народу.

Рэлігія — гэта справа ня крыві ці расы, а гэта справа нашай думкі, нашага філёзофічнага сьветапогляду.

Так як кожны сьветапогляд пад уплывам розных навук можа мяняцца, таксама можа чалавек і зьмяніць свае рэлігійныя пераконаньні, як кажуць, зьмяніць рэлігію. Зьмена рэлігіі ня робіць ніякага ўплыву на паходжаньне чалавека, на ягоную нацыянальнасьць. Калі паляк прыйме праваслаўную веру, ён далей застаецца паляком. Калі рускі прыйме каталіцкую веру, ён застаецца рускім, калі жыд ахрысьціцца, ён усё роўна застаецца жыдом, ён зьмяніў толькі сваю веру, а ад гэтага ня можа зьмяніцца ягоная жыдоўская душа, ягоная асаблівая расовая розьніца. Ну, разумеецца, і кожны беларус, якой бы ён ні быў веры — ці каталіцкай, ці праваслаўнай, ці якой іншай, — усё роўна ён застанецца беларусам, бо ў ягоных жылах цячэ беларуская кроў.

Кожны разумны чалавек ведае, да якой ён належыць нацыі, і шануе сваю родную мову. Ня робяць гэтага людзі, якія не шануюць саміх сябе, якія пад уплывам агітацыі загубілі цьвярозую думку.

Як ня брыдка, але трэба прызнацца, што такія зьявы здараюцца і ў нас, ды ня толькі на правінцыі, але і ў самым Менску. Некаторыя, можна сказаць, яшчэ цёмныя людзі мяшаюць нацыю з рэлігіяй. Прыкладам, беларус-каталік часта сябе называе палякам, толькі дзеля таго, што ёсьць каталікам, а беларус-праваслаўны называе сябе рускім толькі таму, што ёсьць праваслаўным.

Такія людзі вельмі мыляюцца і выяўляюць сваю някультурнасьць і сваю цемру.

Каталікамі ёсьць французы, немцы, палякі і шмат іншых народаў, таксама як і праваслаўнымі ёсьць ня толькі расейцы, але і сэрбы, баўгары, румынцы і іншыя. Ніколі ня прыдзе ў галаву каму-небудзь з гэтых народаў памяшаць сваю рэлігію з нацыяй. Усе яны ведаюць, хто яны, і моляцца ў сваёй роднай мове.

Чаму так сталася, што шмат беларусаў паблытала рэлігію з нацыяй і моляцца ў чужой мове?

Гэтая зьява ёсьць вынікам варожых дзейнікаў, якія аддаўна дзеюць на нашых землях на душы нашага народу. Дзейнікамі гэтымі была супроцьбеларуская палітыка Польшчы і Расеі.

Расея выкарыстоўвала праваслаўную веру для русыфікацыі беларусаў, а Польшча — каталіцкую веру для полёнізацыі.

Пасьля вуніі нашага краю з Польшчай польскія біскупы пасылалі на Беларусь сваіх ксяндзоў для распаўсюджаньня каталіцкай веры. Каб гэтыя польскія ксяндзы мелі на ўвазе толькі дабро рэлігіі, дык яны павінны б былі наперад навучыцца беларускай мове і тады ў гэтай мове пашыраць на Беларусі свой каталіцкі сьветапогляд. Але іхнай мэтай было

адначасна з каталіцтвам пашыраць палітычныя імкненьні Польшчы. Яны хацелі апалячыць усіх беларусаў. Дзеля гэтага каталіцкую веру яны называлі польскай верай і вучылі беларусаў у польскай мове малітваў, называючы мову беларускую мовай простай. Гэткім чынам, на Беларусі каталіцкая вера ня была сапраўды каталіцкая, міжнародная, як павінна было быць нармальна. У нас яна была палітычнай верай Польшчы, была дзейнікам полёнізацыі беларускага народу.

Усё вышэй сказанае пра каталіцкую веру трэба аднесьці і да веры праваслаўнай, якая была на паслугах расейскай палітыкі, была верай маскоўскага імпэрыялізму.

Вось дзеля гэтай прычыны і маем мы аж да сёньняшняга дня тое, што ў касьцеле сядзіць польскі ксёндз, а ў царкве — расейскі сьвяшчэньнік. Яны і цяпер яшчэ хочуць весьці сваю даўную палітыку.

Але гэта ўжо ім ня ўдасца. Ужо абудзіўся даўно беларускі народ, ужо ня дасьць весьці сябе за нос чужынцам. Калі каму з беларусаў патрэбны ксёндз, дык ён мусіць быць толькі беларус. Калі другому зноў патрэбны праваслаўны сьвяшчэньнік, гэты апошні мусіць быць таксама толькі беларусам.

З царквы мусіць быць выгнана расейшчына, а з касьцёла — польшчына.

Тым жа цёмным беларусам, якія яшчэ і цяпер не пазбыліся палітычна-рэлігійнай чмуты і называюць сябе рускімі толькі дзеля таго, што зьяўляюцца праваслаўнымі, або польскімі дзеля таго, што зьяўляюцца каталікамі, пара апамятаццца і не асьмешваць сябе.

1941

СТАРЫЯ ПРЫВЫЧКІ

Расейскія царскія чыноўнікі, дарма што былі пераважна рэлігійна індыфэрэнтнымі ці нават нігілістамі, паддаваліся ў некаторых рэчах цалкам пад уплыў маскоўскага праваслаўнага духавенства, якое пад поглядам культуры й сьветапагляду стаяла на даволі нізкай ступені. Усе гэтыя чыноўнікі разам із расейскім духавенствам уважалі, што добрым расейцам можа быць толькі праваслаўны. Гэта самае яны прытарноўвалі да беларусаў і ўкраінцаў, якіх залічалі да «общерусского» народу.

Думаючы гэткімі прымітыўнымі катэгорыямі, яны чыстакроўных беларусаў, якія вызнавалі каталіцкую веру, залічалі да палякаў, і толькі тады, калі гэткі «паляк» прыймаў праваслаўе, — ён раптам рабіўся ў вачох гэтых чыноўнікаў расейцам, ці «тоже белорусом».

Гэтак царкоўнае крапіла, паводле «розуму» царскіх тупіцаў, цудоўна ўплывала на біялёгічную зьмену чалавека, пераробляючы яго з «палякаў» у «расейцы».

Спадкаемцы царызму — бальшавікі шмат чаго пераянялі ад яго ў спадчыне. Насамперш яны бралі тое, што памагала ім далей праводзіць маскоўскую «общерусскую» палітыку.

Пагляд, што каталік ёсьць паляк, бальшавікамі ня быў разьвеяны, ды й больш таго, яны рабілі высновы з гэтага. Прыкладам, увесь Койданаўскі раён у Меншчыне, выкарыстоўваючы польска-касьцельную чмуту тамтэйшых беларусаў-каталікоў, зрабілі польскім, заводзячы там у адміністрацыі польскую мову.

Праўда, некаторыя атуманеныя польскім касьцёлам сяляне-беларусы праз сваю цемнату самі называлі (і цяпер яшчэ часам называюць) сябе «палякамі», разумеючы пад гэтым словам каталіцкасьць. Але кажны сумленны чалавек павінен растлумачыць такім адзінкам, у чым іхная памылка.

Гэтыя рэчы ўжо належаць да мінуўшчыны і, здавалася б, ня трэ было б пра гэта гаварыць. Але рэч у тым, што й цяпер у некаторых беларусаў і нават у нашай сталіцы псыхічны стан вельмі блізкі да стану былых царскіх боўдзілаў. І тут некаторыя маюць нахіл глядзець на беларуса-каталіка з пэўным недаверам. Іхныя ісьціна праваслаўныя сымпатыі хацелі б у каталіку бачыць паляка. «Як жа, ён скончыў ксяндзоўскую гімназію ў Друі — значыцца, пэўны паляк», — характарызуе сьведамага беларуса каталіка такі ўзгадаваны ў «общерусском православном» духу «тоже белорус».

Вось тут і вылазіць шыла з мяшка. Які-небудзь стары царскі афіцэр «добрага» старога ўзгадаваньня, думаючы даўнейшымі катэгорыямі, аніяк ня можа шчэ пазбыцца гэнага царкоўна-царскага туману. А якраз жа тая ўспомненая Друйская гімназія была ў руках ксяндза Абрантовіча, ведамага беларускага дзеяча, які быў кіраўнікам каталіцкага ордэну г. зв. «марыянаў». Усе гэтыя Друйскія «марыяны» польскімі адміністрацыйнымі ўладамі былі ў свой час за беларускую працу мусам выселеныя ў цэнтральную Польшчу бяз права звароту на бацькаўшчыну. З гэнай Друйскай гімназіі выйшла вельмі многа сялянскіх сыноў і дачок — патрыётаў свае Бацькаўшчыны-Беларусі. Паводле такога «общерусского», усе мы «палякі», бо «каталікі», ды яшчэ гадунцы каталіцкае гімназіі.

Але гэта толькі адзін дробны прыклад із прыватнае гаворкі з адным із сяньняшніх курсантаў афіцэрскіх курсаў. Агулам кажучы, добра было б ня пытацца ў сьведамага беларуса, якой ён рэлігіі, бо гэта ягоная вылучна прыватная сямейная справа, але таму што ўсё ж такі старэйшае беларускае грамадзянства было ўзгадаванае ў дзьвёх рэлігіях, праваслаўнай і каталіцкай, дык цікава разгледзіць тую псыхалагічную эвалюцыю, якую перажываў кажны сьведамы беларус ў залежнасьці ад свайго рэлігійнага ўзгадаваньня змалку.

Як ведама, даўней беларускіх школаў ня было. У беларускасьці ўсьведамляліся лепшыя адзінкі, якія, дзякуючы сваёй прыроджанай інтэлігенцыі, патраплялі самадзейна й крытычна думаць і рабіць адпаведныя выснавы.

Сын нясьведамага беларускага селяніна-каталіка быў яшчэ перад адданьнем у расейскую школу вучаны сваімі хатнімі чытаць і пісаць папольску, што ўважалася за абавязак рэлігійнае маткі, якая рупілася, каб ейнае дзіця магло маліцца з кніжак да набажэнства, што былі толькі ў польскай мове. Гэткую польскую навуку ахвоча даваў ксёндз, арганісты або іхнае абкружэньне, і яно разам із польскай кніжкай і чытаньнем усочвала ў душу дзіцяці польскі дух.

Шмат бяскрытычнай беларуска-каталіцкай моладзі пад уплывам такога ўзгадаваньня рабілася польскімі патрыётамі. Больш самадзейна-думаючая частка беларускай моладзі бачыла недарэчнасьці гэткай эвалюцыі і пры першым стыку зь беларускім рухам сэрцам і душою захаплялася ім. Уся ксяндзоўская польская патрыятычная агітацыя, уся духовая пачуцьцёвасьць да польшчыны ўпала на беларускую глебу і зацьвіла прыгожаю беларускаю краскай. Усё, што ён чуў пра няшчасную Польшчу, пра ейныя мукі, душа беларуса-каталіка пасьля ягонага нацыянальнага ўсьведамленьня ў беларушчыне накіроўвалася да Беларусі. Такі сьведамы беларус-каталік пачынаў любіць і любіў сваю Беларусь так, як немец Нямеччыну, як паляк Польшчу і г. д. Ён ня меў больш ніякага сантымэнту да Польшчы, а наадварот, палякі зьнялюбелі яму за іхную ману праз касьцёл. Таксама нічога супольнага ня меў ён із Расеяй. Ён рабіўся стопрацэнтавым беларусам-незалежнікам-нацыяналістым.

Разгледзім цяпер псыхічную эвалюцыю нацыянальнага ўсьведамленьня беларуса-праваслаўнага з царскіх часоў.

Насамперш, беларускае праваслаўнае дзіця не атрымвала ніякага нацыянальна-патрыятычнага ўзгадаваньня. Праўда, яму казалі пра «веру, цара і ацечаства», але гэтае «отечество» нацыянальна ня было выразна выяўленае, бо агулам у царскай Расеі ў школах нацыянальнага духу ў цяперашнім разуменьні не давалі. Там вучылі любіць вялікі геаграфічны абшар Расеі — адну шостую часьціну сьвету, якая мае ў сабе Беларусь, Малую Русь, Вялікую Русь і «прочыя». Усё гэта было нешта падобнае, як у бальшавікоў, якія хацелі тварыць патрыятызм нейкага неазначанага «савецкага народу».

Зь нястачы нацыянальнага патрыятызму царскія ўзгадавальнікі клалі націск на сваё праваслаўе. Яно было паказьнікам расейскасьці. Расейская палітыка ня цьвердзіла, што беларусаў няма, наадварот, падчырквала, што беларусы ёсьць і што яны толькі зьяўляюцца складоваю часткаю вялікага расейскага праваслаўнага народу.

Пяражыўшы ўсё вышэйсказанае, трэба сьцьвердзіць, што ў даўнейшага праваслаўнага сьведамага беларуса ня было так вялікай цьвёрдай псыхічнай асновы для нацыяналізму, як гэта было ў сьведамага беларуса-каталіка.

Канчаючы, трэба сказаць, што для беларускага нацыяналістага рэлігійнае пытаньне не павінна існаваць.

Беларусы — адна душа. Дабро свае нацыі — рэлігія гэтай душы.

1942

Вацлаў ІВАНОЎСКІ
(1880—1943)

Інжынер-тэхнолаг, выдавец, культурны, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся на Віленшчыне. Скончыў тэхналагічны інстытут у Пецярбургу, дзе ў далейшым займаўся навуковай і выкладчыцкай дзейнасцю (1904—1913). Доктар тэхналагічных навук (1909). З 1902 г. у беларускім нацыянальна-адраджэнскім руху. Заснавальнік Беларускай рэвалюцыйнай партыі (1902). У 1903 г. узначальваў Пецярбургскую культурна-асветную суполку «Круг беларускай народнай прасьветы і культуры». Уваходзіў у кіраўнічыя органы Беларускай сацыялістычнай грамады (1904—1905). Арганізатар і кіраўнік першага беларускага выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца». Сталы карэспандэнт першых беларускіх легальных газет «Наша доля» і «Наша ніва». З 1913 г. кніжна-выдавецкую дзейнасць прадоўжыў у Вільні. Кіраўнік Беларускага выдавецкага таварыства, адзін з арганізатараў-заснавальнікаў беларускай кнігарні В.Ластоўскага. Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. уключыўся ў актыўную палітычную дзейнасць. Удзельнік Усебеларускага з’езда (снежань 1917). Ва ўрадзе А.Луцкевіча быў абраны на пасаду міністра асветы Беларускай Народнай Рэспублікі. У справе ажыццяўлення ідэі беларускай дзяржаўнасці спачатку арыентаваўся на бальшавікоў і іх праграму па нацыянальнаму пытанню. Некалькі месяцаў бальшавіцкага панавання ў Мінску, а пазней арышт у маі 1919 г. і некалькі тыдняў турэмнага зняволення ў Смаленску канчаткова пераканалі В.Іваноўскага ў памылковасці ранейшых поглядаў і стаўкі на кааліцыю з бальшавікамі. З прыходам польскіх войскаў займаўся справамі арганізацыі беларускіх школ на Міншчыне. У лютым—сакавіку 1920 г. удзельнічаў у беларуска-польскіх перамовах. Выступаў за стварэнне федэрацыі Польшчы і Беларусі як альтэрнатывы падзелу Беларусі. Пасля Рыжскага мірнага пагаднення паміж Польшчай і бальшавіцкай Расіяй адышоў ад палітыкі. Займаўся навуковай і выкладчыцкай дзейнасцю ў Варшаўскім політэхнічным інстытуце (1922—1939). З восені 1939 г. — у Віленскім універсітэце. У час Другой сусветнай вайны працаваў у беларускіх культурна-асветных і палітычных арганізацыях і ўстановах. Кіраваў Беларускім нацыянальным камітэтам. Супрацоўнічаў з нямецкімі адміністрацыйнымі ўладамі. З 1943 г. выконваў абавязкі бургамістра Мінска. Намеснік старшыні Беларускага навуковага таварыства і старшыня Беларускай рады даверу. Падтрымліваў кантакты з прадстаўнікамі Арміі Краёвай. Забіты ў Мінску.

СПОЛЬШЧАНЫЯ І ЗМАСКОЎШЧАНЫЯ

Прыглядаючыся да мінуўшчыны нашага краю, ведамы беларускі патрыёт і гісторык Ігнатоўскі адзначаў як няшчасьце Беларусі частыя войны, што пераліваліся цераз наш край. Ён гаварыў, што сярэдня кожныя 17 год на зямлі беларускай ваявалі.

Большасьць гэтых войнаў — гэта войны між Маскоўшчынай і Польшчай. Войны, якія пераважна вяліся на нашай зямлі, у якіх перадусім цярпелі нашыя людзі, наш край.

Успомнім хаця б войны між Маскоўшчынай і Польшчай, што давялі да зьністажэньня польскай Рэчы Паспалітай. Два першыя разборы Польшча плаціла нашай зямлёй і нашымі людзьмі.

На нашых жа абшарах пераважна прабягала польска-расейская вайна — працяг сусьветнае вайны. І па гэтай вайне суседзі — Польшча й Маскоўшчына дзялілі між сабою жывое цела Беларусі.

І так яно ўжо ўвайшло ў звычай між Маскоўшчынай і Польшчай, што сваркі між сабоюканчалі дзяліцьбай нашае бацькаўшчыны, уважаючы яе за сваю собскасьць.

Імкнучыся да завалоданьня як найбольшай масткай Беларусі, і Маскоўшчына і Польшча думалі і ня толькі аб завалоданьні зямлёю, але й людзьмі — мала што людзьмі — душою гэтых людзей. І Польшча і Маскоўшчына імкнуцца зрабіць з беларуса паляка, другая — маскаля.

Гэтае змаганьне за зьністажэньне душы беларуса вядзецца стагодзьдзямі з аднаго й другога боку.

І не згадаеш, каторы з нашых суседзяў — вораг горшы й падлейшы.

Маскоўцы, пачынаючы ад Кацярыны, першым чынам вывозілі гаспадарсьцьвенныя архівы — сьведкі незалежнасьці і культуры. Гэта ж рабілі й бальшавікі.

І маскоўцы і палякі стараліся нават зьністожыць і само імя беларуса, рупліва ўнікаючы яго, ствараючы нат новыя словы й назовы, абы толькі ўхіліцца ад слова «Беларусь». То ж і стварылі новыя словы «Крэсы всходне» і «рэгіяналізм», нямала іншых слоў, абы толькі не зачапіць за слова «беларус» і «беларускі».

Маскоўцы толькі й думалі, як бы з беларусаў зрабіць сапраўдных маскоўцаў. Ня лепшымі былі й палякі, дбаючы толькі аб тое, каб беларускі народ утрымаць у форме мяккага бязвольнага цеста, з якога можна лёгка ясьневельможнаму старосьце выпячы такога паляка, які быў яму на гэты час патрэбны.

Беларусы ніколі не забудуцца й ня выбачаць ані маскоўцам, ані палякам таго, што ўсё грамадзянства, ці то маскоўскае, ці то польскае, падтрымлівала гэтыя разбойніцкія дзеяньні ўрадаў і адміністрацыі.

Так, у Маскоўшчыне і духавенства, і лібэральныя земствы, і соцыялісты — усе аднолькава выступалі, калі падымалася пытаньне аб незалежнасьці Беларусі.

Ня йначай было і ў Польшчы. І там згодна выступалі проці беларушчыны і ксёндз, і пан, і лібэральныя прафэсіянальныя інтэлігэнты, і дзеячы соймікаў.

І цікава было, што ці маскоўцы з усходу, ці палякі з заходу, выступаючы варожа й нішчуча проці беларушчыны, — як бы стыдаючыся — трубілі на ўвесь сьвет аб сваёй свабодалюбівасьці, аб роўнасьці, мала ня брацтве, што пануе ў іхных краёх. Усе мы пазналі, з аднаго боку, савецкую канстытуцыю, што суліла ўсялякія свабоды, а з другога боку, савецкую сапраўдную палітыку, што пакідала грамадзяніну толькі свабоду думкі й сьмерці. Помнім і польскую хлусьню аб свабодзе, аб сужыцьці вольных з вольнымі, роўных з роўнымі, а побач з тым бязьлітаснае глумленьне беларусаў і беларушчыны.

Помнім і маскоўскае НКВД і польскую Картускую Бярозу і ведаем: абое рабое.

І маскоўшчына і польшчына, змагаючыся з беларушчынай і душачы яе, пільна выкарыстоўвалі ўсякага здрадніка нашае справы. Ведаем, як у Савецкай Беларусі на ўсякага пісьменьніка, што займаўся слаўленьнем Сталіна із Саветамі, сыпалі нагароды і ордэнамі, і грашыма, і самаходамі, і ўсім. А хто, саветчыны нават ня крытыкуючы, маўчаў аб Сталіну і сталінятах — той пападаў у Сярэднюю Азію, у слаўны цяпер Казахстан, жонка яго, дзеці яго — у мясцовасьці ня гэтак далёкія. Ня йначай было і ў Польшчы. Помнім мы, як пан інспэктар, пан прафэсар, ксёндз пробашч сквапна памаўляў гімназістых, клерыкаў, студэнтаў-беларусаў перапісавацца ў палякі, сулячы і стыпэндыі, і пратэкцыі, і ўсялякае іншае дабро.

Нашто гэта было патрэбна, чаму на здраднікаў зьяўляецца шмат ахвочых купцоў? А таму, што няма вярнейшага лёкая, халопа, паліцыянта, ката на ўласных братоў, як здраднік роднае справы.

Ведалі аб тым яшчэ туркі, набіраючы верныя палкі янычараў з сэрбаў ды іншых славянаў, што здрадзілі родную справу й веру, а прынялі турэцкую веру. Той жа старой дарогай ішлі і маскалі, і палякі, купляючы за грошы сумленьне й душу здрадніка.

Цяпер, калі пад аховай пераможнага войска Нямеччыны закладваем падваліны новага беларускага гаспадарства, калі з намі і «з-за вугла» і проста — змагаюцца вораг з усходу і вораг з заходу, — больш за ўсё мы асьцерагаемся здраднікаў.

І помнячы, што дабрахвотнае змаскоўшчаньне ці спольшчаньне найчасьцей было проста здрадаю за грошы, мы маем падставы ставіцца з падазрэньнем да кожнага беларуса, што ўжывае ня роднае мовы.

У цяперашнюю часіну, калі за сьпіной нямецкага войска і палякі, і бальшавікі, а пры іх і жыды згодна арганізуюць дывэрсію проці нямецкага войска і беларускай гаспадарсьцьвеннае працы, маем падставу мала ня ў кожным «шляхтуне» і «кацапуне» бачыць прыяцеля й супрацоўніка дывэрсантаў, а ворага Нямеччыны й беларускае гаспадарсьцьвеннасьці.

Вось дзеля таго цяперашнім часам, калі закладаюцца падваліны беларускае адміністрацыі, знаёмасьць з беларускаю моваю слушна мусіць уважацца за адзін з найважнейшых спробнікаў на лёяльнасьць ці нелёяльнасьць дадзенага чалавека да Нямеччыны й беларускай справы.

1941

Фабіян АКІНЧЫЦ
(1886—1943)

Юрыст, публіцыст, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Акінчыцы на Міншчыне. Вучыўся на юрыдычным факультэце Пецярбургскага універсітэта, які скончыў у 1913 г. Сябра партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (1906—1917). З 1923 г. у Заходняй Беларусі. Браў актыўны ўдзел у беларускім палітычным і культурным жыцці. Уваходзіў у кіруючыя органы Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Таварыства беларускай школы (1926—1927). Арыштаваны польскімі ўладамі (1927). Засуджаны на 8 гадоў зняволення. Вызвалены ў 1930 г. датэрмінова паводле распараджэння прэзідэнта Польшчы. Адзін з арганізатараў і стваральнікаў Беларускай нацыянал-сацыялістычнай партыі (1933). Выдаваў разам з У.Казлоўскім партыйны часопіс «Новы шлях». З ліпеня 1939 г. — у Берліне. Кіраўнік Беларускага бюро прапаганды пры Міністэрстве прапаганды Германіі. На пачатку 1940 г. — старшыня Беларускага камітэта ў Варшаве. Загадчык школы прапагандыстаў пад Берлінам (пачатак 1941). Забіты партызанамі ў Мінску.

УВАГІ НА ЧАСЕ
(Фрагмент)

[...] Мы, беларусы, не павінны глядзець на гэтую вайну з гледзішча вылучна беларускіх інтарэсаў. Гэтага для нас як народу, прасякнутага эўрапейскаю культураю, станоўча замала. Мы павінны ўсьведаміць сабе, што вайна вядзецца ў імя будучыні ўсяго культурнага сьвету. Ад таго, якая сіла возьме верх, будзе залежаць лёс усіх народаў. Гэта зусім зразумела, і таму мы ня можам абмежаваць фальшывай у грунце рэчы формулаю: «Пачакаем і паглядзімо, якая сіла будзе карысьнейшаю для беларускае справы». Гэткі погляд — нічога іншага як правінцыяльны прымітывізм або звычайнае скурніцтва.

У гэтым валатоўскім змаганьні, якога сьвет яшчэ ня бачыў, беларускае грамадзянства ня мае права залезьці ў нэйтральную шалупіну. Мы павінны адчуваць пульс агульнаэўрапэйскага жыцьця, павінны разумець сэнс разгорнутых падзеяў. А зразумеўшы, наш абавязак — узяць у іх дзейны ўдзел, памагаючы чым мага тым, хто б'ецца за агульнае дабро ў тым сэньсе, як яго разумеюць культурныя народы.

Няма няпэўнасьці, што сярод беларусаў, як і сярод кажнага іншага народу, ёсьць яшчэ сымпатыкі Масквы, але сымпатыі гэтыя павінны

зьмяншацца ў сувязі зь відавочным правалам усяе савецкае сыстэмы, якая ня вытрымала гістарычнага экзамэну.

Зразумела, калі б сярод беларусаў і засталася частка непапраўных, іхны лёс можна разглядаць як згары засуджаны, таксама як згары засуджаны ён і для ўсіх савецкіх бальшавікоў наагул.

Апрача ўсяго іншага, вайна вядзецца за перабудову Эўропы на новых гаспадарскіх і палітычных асновах. Якая б гэтая Эўропа ні была ў блізэйшай будучыні, нам, беларусам, шкадаваць перадваеннай Эўропы не даводзіцца. Нічога ў ёй мы ня мелі і мець не маглі. Жылі ў барбарскіх савецкіх абставінах, скаціліся ў прорву, зь якое сваймі собскімі сіламі ні пры якіх абставінах выбрацца ня здолелі б. Гэта цяпер павінна быць ясным і зразумелым. Ня трэба пераацэньваць сваіх собскіх сілаў, бо нават народы, мацнейшыя за нас, пад савецкай уладай апынуліся ў такім самым стане, як і беларусы.

Каб ня гэтая вайна й не перамога нямецкай арміі, нацыянальная сьмерць была б няўхільнай і нямінучай.

І вось цяпер, калі затрымацца над гэтым і зразумець увесь жахлівы сэнс таго, што чакала наш народ, дык толькі сьмешнымі зробяцца гэныя пэсымістычныя прагнозы нашых дамарослых палітыкаў і бальшавіцкіх недабіткаў, што да стану беларусаў у гэнай новай Эўропе.

Насамперш, яшчэ рана разглядаць будучыню гэтай Эўропы ўва ўсіх дэталях, бо йшчэ ня скончылася вайна. А па-другое, ужо цяпер для нас, беларусаў, гэтая таямнічая заслона крыху расхінулася.

У сваім краі, дзе ніколі мы ня мелі ніякіх магчымасьцяў да нацыянальнае, ня толькі паводле духу й зьместу, але й паводле формы, працы — цяпер мы гэтую магчымасьць маем. А гэта ў сучасны мамэнт плюс вельмі паважны. Пачынаецца адбудова беларускае грамадзкасьці ад самых асноваў. Нямецкая ўлада, якая заваявала гэты край і зьнішчыла бальшавікоў, прызнала за беларусамі права на тварэньне нацыянальнае культуры й на іх арыентуецца. Гэта ўсё дае нам вялізарныя магчымасьці да працы ў розных кірунках, толькі трэба ўмець гэтыя магчымасьці выкарыстаць.

Зразумела, што падобным станам рэчаў ня зусім могуць быць задаволеныя апрача бальшавікоў і «іншыя» кандыдаты на міністраў і на прэзыдэнтаў, якія хацелі б, каб нехта заваяваў для іх край і паклікаў на міністраў. Гэтага йшчэ, здаецца, нідзе не заўважалася.

Было б вялікім няшчасьцем для беларусаў, калі б у гэткую часіну, калі край разбураны й выбіты з нармальнае каляіны жыцьця, да ўлады над ім дарвалася нейкая кумпанія людзей, якія нічога за сабой ня маюць, апрача хваравітых амбіцыяў і прагі да ўлады.

Улада, каб быць запраўднаю народнай уладаю, мусіць зьявіцца ў выніку грамадзкага пераўзгадаваньня нашага народу пад вызначальным уплывам яснае цьвёрдае ідэялёгіі, якая адпавядала б вымогам сучаснага жыцьця ў вагульнаэўрапэйскім маштабе. А на гэта трэба час.

Нельга пераскочыць ні праз адну стадыю разьвіцьця. Калі ж праз падобны этап проста перасігнуць і не прарабіць таго, што канечна трэба прарабіць, дык нашыя дамарослыя міністры з кругаглядам парахвіяльна-

га папа ці нават валаснога пісара найвышэй ператварылі б Беларусь у нейкую Мэксыку ці Парагвай, а гэта было б фактычна рэгрэсам. Падобны стан рэчаў скампрамітаваў бы самую ідэю дзяржаўнага беларускага будаўніцтва ўваччу народных масаў.

Нічога на сьвеце ня робіцца раптоўна і з наскоку. На тое, каб Нямеччына набыла сучасны свой выгляд, Адольфу Гітлеру й ягонай партыі давялося прарабіць шматгадовую палітычна-ўзгадавальную працу, у выніку якое ўвесь народ прызнаў рацыю за тымі ідэямі, якія калісь прызнаваліся толькі жменькаю людзей.

Але рэч ня ў гэтым. Мы павінны лічыцца з сучасным станам рэчаў і выкарыстаць яго на ўзмацненьне элемэнтарных асноваў нацыянальнага беларускага жыцця, без чаго немагчыма падыйсьці да зьдзейсьненьня сваіх далейшых нацыянальных імкненьняў. А выкарыстаць яго зусім магчыма, тым больш, што самыя пераможцы й будаўнікі Новай Эўропы беларусаў як нацыю ня выкідаюць із сваіх абрахункаў, а наадварот, паважна зь імі лічацца і арыентуюцца на Беларусь.

Што з ўсяго гэтага выплывае для кажнага, хто запраўды імкнецца да нацыянальнага адраджэньня і ўзмацненьня?

Насамперш трэба закончыць вайну і канчальна зьнішчыць бальшавікоў. Дзеля гэтае мэты зусім даволі тых ваенных сілаў дзяржаўных народаў, якія пад кіраўніцтвам Нямеччыны абвесьцілі Камінтэрну крыжовы паход. 25 лістапада 1941 г. гэтыя сілы фармальна павялічыліся праз далучэньне да восі Бэрлін— Рым— Токіо цэлага шэрагу дзяржаваў, а самы антыкамінтэрнаўскі пакт быў працягнены йшчэ на 5 год. Гэтых сілаў і гэтага часу зусім даволі, каб выкараніць бальшавізм з цэлага сьвету.

Із таго, што мы з тае ці іншае прычыны йшчэ ня маем беларускай узброенай сілы, якая б змагалася на фронце, яшчэ ня значыць, што ў гэтай вайне мы павінны заняць становішча «нэйтральнага наглядальніка». Нэйтральнасьці ў гэтым, запраўды плянэтарным, змаганьні месца няма.

Той, хто супроць бальшавіцкае камуны, можа знайсьці разнаякія магчымасьці, каб дапамагчы фронту. Трэба праводзіць ачышчэньне краю ад бальшавікоў і розных іхных агентаў, выкрываць падрыўныя мэтады іхнае працы. Але гэтага ўсяго мала. Мы мусім зыйсьці із свайго парахвіяльнага гледзішча. Мы павінны дзейна памагаць у змаганьні супроць бальшавікоў рознымі спосабамі, хаця б тымі, якія нам даступныя, прыкладам, арганізаваць апеку над раненымі й хворымі, а насамперш арганізаваць добры тыл для арміі, даць хлеб. Упарадкаваньне тылоў, разьмешчаных беспасярэдня за фронтам, мае такое самае значэньне, як і ўзброенае змаганьне. Трэба толькі зразумець паважнасьць перажываныя часіны, а зразумеўшы яе, нічога не застаецца да выбару, як усе высілкі скіраваць на фронт змаганьня з сусьветным ворагам, на той фронт, дзе разьвязваюцца лёсы не аднае беларускае ці ўкраінскае справы, але лёсы цэлага сьвету й цэлае сучаснае цывілізацыі. [...]

1943

Антон АДАМОВІЧ
(1909—1998)

Літаратуразнавец, гісторык, саветолаг, грамадскі і культурны дзеяч. Вучыўся ў Беларускім педагагічным тэхнікуме і Беларускім дзяржаўным універсітэце ў Мінску. Арыштаваны савецкімі ўладамі па справе неіснаваўшай падпольнай арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі» (1930). З 1931 г. знаходзіўся ў высылцы ў Расіі. У 1938 г., пасля вызвалення, вярнуўся ў Мінск, дзе закончыў універсітэт. У гады Другой сусветнай вайны прымаў ўдзел у беларускім грамадска-палітычным і культурным жыцці ў Мінску (1941—1942). Сябра Галоўнай рады Беларускай народнай самапомачы і прэзідыума Беларускага навуковага таварыства, рэферэнт па справах прапаганды і прэсы пры Генеральным камісарыяце Беларусі. Уваходзіў у рэдакцыйны камітэт «Менскай газэты» («Беларускай газэты»). З 1943 г. — у Берліне, працаваў у газеце «Раніца». Пасля вайны жыў у Заходняй Германіі. Рэдактар шэрагу беларускіх эміграцкіх выданняў («Ведамкі», «Бацькаўшчына», «Сакавік», «Конадні»). Браў удзел у арганізацыі і дзейнасці Інстытута па вывучэнню СССР у Мюнхене. Кіраўнік беларускай рэдакцыі радыёстанцыі «Свабода». У 1960 г. пераехаў у Злучаныя Штаты Амерыкі. Адзін з дзеячаў беларускага навуковага, культурнага і грамадскага жыцця ў эміграцыі. Аўтар шэрагу ўступных артыкулаў-прадмоваў да эміграцкіх выданняў твораў М.Багдановіча, А.Гаруна, У.Жылкі, Л.Калюгі, А.Мрыя, Н.Арсенневай, А.Салаўя. З манаграфічных даследаванняў высокім навуковым узроўнем і глыбінёй аналізу вызначаецца праца «Супраціўленне саветызацыі ў беларускай літаратуры» (1956).

АРЫЕНТАЦТВА — ХВАРОБА БЕЛАРУСКАЯ

«Беларус усходняй арыентацыі», «беларус заходняй арыентацыі» або яшчэ дакладней — «расейскай, польскай арыентацыі», гэткія азначэньні й навет самаазначэньні бадай ад сама ад пачатку і аж дагэтуль маюць як найшырэйшы зварот у нашым беларускім руху. Апрача ўспомненых дзьвюх асноўных «арыентацыяў», трапляюцца калі-нікалі выявы й драбнейшых ды далейшых, слабей прадстаўленых, бароненых і ўматываваных, на меншыя, менш значныя й трывалыя, часам яшчэ з такога самага стану ўфармаваньня і ўсталяваньня ня выкрышталізаваныя прыцягальныя цэнтры скіраваных, зь меншай і слабейшай традыцыйнасьцю сымпатыяў, як, прыкладам, «літоўская», навет украінская і аж, здаецца, ці не лацьвійская «арыентацыі». Усё гэта, разам узятае, стварае даволі

сумны абраз, які із здаровага, цьвярозага нацыянальнага гледзішча можна характарызаваць толькі як заражанасць нашага грамадзянства пэўнай хваробаю, якую найпрасьцей будзе назваць «арыентацтвам».

Здавалася б, што такая вызначальная для беларускага руху падзея, як акт 25 сакавіка 1918 году, што дагэтуль і асабліва цяпер усімі й аднагодна вызнаецца за прынцыповую аснову гэтага руху, мусіла б, калі ня зусім спаралізаваць, дык, ува ўсякім разе, адсунуць далёка на задні плян, сагнаць з узьверху гэтае прыкрае нацыянальна-грамадзкае нядужаньне. Аднак калі прыгледзецца бліжэй навет да тых абставінаў, у якіх паўставаў акт 25 сакавіка і да самога яго ў аўтэнтычным сфармуляваньні, дык даводзіцца пераканацца, што і такі бясспрэчна вялікі й навет сьвяты для ўсіх нас чын не пазбаўлены быў ад налётаў, хоць часам і прыхаванага, але таго самага «арыентацтва». Ужо гэта адно, памінаючы бясспрэчна вызначальны тут факт неўжыцьцёўленьня сакавіковага ідэалу, не магло ня жывіць паганую хваробу...

Вялікі факт і маленькія факцікі

Агульна ведама, у якіх цяжкіх муках, закончаных цэланочнымі дванаццацёхгадзіннымі дэбатамі з 24 на 25 сакавіка 1918 г., нараджаўся вялікі акт. Магчыма, што з часам навочныя сьветкі і ўдзельнікі ў сваіх успамінах раскрыюць перад намі поўны й канкрэтны абраз таго двубою, які давялося вытрымаць тады энтузіястым-нацыяналістым супроць багата й моцна прадстаўленай апазыцыі, што складалася, пэўна ж, не з адных толькі чужынцаў і яўных ворагаў беларушчыны, а ў ладнай меры, калі не ў васноўнай, і зь беларусаў-«арыентацкіх». Ды навет і тое, што мы ўжо ведаем, і самы тэкст акту, г.зв. Трэйцяя Устаўная грамата БНР, даюць даволі асноваў для меркаваньня, што прыняцьце гістарычнае пастановы было дасягненае цаною пэўных умоўнасьцяў і кампрамісаў, якія знайшлі сваё замаскаванае, але досыць празрыстае адлюстраваньне ў паасобных фармулёўках.

Неадпаведным запраўднасьці было б думаць, быццам акт 25 сакавіка зусім вольны ад найпашыранейшай і тады, і цяпер «усходняй», расейскай, «арыентацыі». Пры бліжэйшым разглядзе яго можна сьцьвердзіць усяго толькі частковую ягоную антырасейскасьць. Насамперш, із самых абставінаў падзеі бясспрэчна, што аб расейска-бальшавіцкай «арыентацыі» тут ня можа быць і гаворкі. Антыбальшавіцкі характар акту 25 сакавіка, хоць навет і ніяк не зафіксаваны ў тэксьце Трэйцяе Устаўнае граматы, не падлягае ніякай няпэўнасьці. Наадварот, з поўнай рацыяй можна сьцьвярджаць, што антыбальшавіцкая імкнёнасьць, жаданьне парваць якраз із бальшавіцкай Расеяй і проціставіцца ёй было адным із галоўных фактараў, што выклікалі яго да жыцьця ў тых абставінах. Таксама не падлягае ніякай няпэўнасьці й скіраванасьць акту 25 сакавіка супроць царскай Расеі. Гэтая скіраванасьць таксама зусім зразумелая з абставінаў таго часу беспасярэдня пасьля рэвалюцыі, якая кагадзе раз-

валіла была гэную царскую Расею, што ў такіх абставінах, пэўна ж, не магла абуджаць да сябе ніякіх, прынамся, уголас выказваных, сымпатыяў. Нарэшце, гэтая скіраванасьць знайшла сабе ўжо й дакумэнтальнае замацаваньне ў словах Трэйцяе Устаўнае граматы: «Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, скідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасьці, якое гвалтам накінулі расейскія цары на наш вольны й незалежны край».

Аднак гэтая адзіная ў Трэйцяй Устаўнай грамаце фармулёўка, скіраваная супроць расейскіх цароў, не гаворыць ні супроць расейскіх цароў, не гаворыць ні аб расейскіх «дэмакратах», ні навет аб тых бальшавікох, якія ўсе нідзе ні словам не абмовіліся аб тым, каб адрачыся падтрымваць гэнае «апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасьці на нашым вольным і незалежным краі» і ў часе свайго знаходжаньня ля ўлады якраз ужо апошнімі ўсьцяж як мага стараліся ня выпушчаць яго з рук. Мала таго, гэтая фармулёўка магла б зусім здаволіць ня толькі прыхільнікаў іншай, не манархістычнай, але расейскай «арыентацыі», а навет і адэптаў усіх інакш настроеных кірункаў, насамперш «арыентацыі» польскай. На самой рэчы, Устаўная грамата гаворыць толькі аб «апошнім ярме дзяржаўнай залежнасьці» ад расейскага царскага самаўладзтва і нічога не ўспамінае пра гістарычна «перадапошнюю» ў такім выпадку польскую няволю, накінутую сваім часам на Беларусь пад прыклепам і ў форме шэрагу паступова ўсе больш цесных «вуніяў».

Нарэшце, беспасярэдня наступныя за прыведзенымі словы Трэйцяе Устаўнае граматы адчыняюць як найшырэйшы прастор для надзеяў на будучыню ўсім магчымым «арыентацыям»: «Самі народы Беларусі ў васобе свайго Устаноўчага сойму пастановяць аб будучых дзяржаўных зьвязях Беларусі». Надзвычай характэрная тут ужо сама пачаткавая «дэмакратычная» фармулёўка — «самі народы Беларусі» — заміж адзінаапраўданае зь незалежніцка-нацыяналістычнага гледзішча, асабліва ў падобным урачыстым выпадку, спасылкі й апоры на беларускі народ, як на бязумоўнага й неабмежаванага гаспадара й распарадчыка на сваёй собскай зямлі. Можна з поўнай верыгоднасьцю думаць, што гэтая мясьціна акту 25 сакавіка была абумоўленая становішчам тае моцнай апазыцыі з боку прадстаўнікоў некаторых «народаў Беларусі», насамперш расейцаў і жыдоў, факт якое засьветчаюць удзельнікі падзеі. Але ня менш мусіла яна быць да сэрца й розным беларусам — «арыентацкім» і «фэдэралістым»...

«Фэдэралістыя» й нацыяналістыя

Што гэта было так — маем зусім сьвежае сьветчаньне аднаго з удзельнікаў 25 сакавіка, К.Езавітава, які ў сваіх успамінах пра ведамага дзеяча БНР Пётру Крэчэўскага (гл. артыкул «Пётра Антонавіч Крэчэўскі і значаньне ягонае працы» ў беластоцкай газэце «Новая Дарога» ад 28 траўня 1944 г., нумар 23) падае: «У красавіку 1918 году П.Крэчэўскі,

разам з Язэпам Варонкай, Васілём Захаркай, Іванам Серадой, Яўхімам Бялевічам і аўтарам гэтых радкоў выйшаў з складу Беларускае сацыялістычнае грамады і ўвайшоў у склад цэнтральнага праўленьня новапаўстаўшае **тады партыі Беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, якая ставіла сабе мэтай праз стварэньне незалежных нацыянальных дзяржаў для кажнага, навет самага малога народу ў Эўропе, які мае сваю тэрыторыю, дайсьці да стварэньня Злучаных Штатаў Эўропы»**.

Як бачым, не прамінула яшчэ й месяцу ад 25 сакавіка 1918 г., казаў той, «не прапяяў і тры разы певень», як цэлая група ўдзельнікаў сакавіковага акту навет арганізацыйна афармляе тэзу аб дакляраванай актам незалежнасьці Беларусі як аб пераходнай толькі ступені да нейкага, быццам бы вышэйшага, фэдэралістычнага ідэалу. На жаль, мы ня маем цяпер пад рукамі ані патрэбных матар'ялаў, ані бліжэйшае магчымасьці адшукаць іх, каб праверыць адпаведнасьць запраўднасьці сьцьверджаньня пра «Злучаныя Штаты Эўропы» як пра жаданую «беларускімі сацыялістымі-фэдэралістымі» форму гэтага ідэалу. У памяці роіцца, аднак, што сваім часам гэты «ідэал» фармуляваўся як бы куды прасьцей — як старая «панславістычная» ідэя «ўсеславянскае фэдэрацыі» (пэўна ж, пад няўхільным зьверхніцтвам «старэйшага брата»), а то й зусім — асабліва моднай тады фэдэрацыі «народаў Расеі», пабудаванай толькі на крышку іншых, «дэмакратычных» прынцыпах, чымся нядаўна паўсталая тымчасам бальшавіцкая РСФСР (Расейская Сацыялістычная Фэдэрацыйная Савецкая Рэспубліка), якая, дарэчы кажучы, разглядалася самымі бальшавікамі як толькі падваліна для будучае эўрапейскае, а там — і сусьветнае савецкае фэдэрацыі.

Ува ўсякім разе, што некаторыя з былых «беларускіх сацыялістых-фэдэралістых» і цяпер яшчэ ня вольныя ад такіх, чыста ўжо «арыентацкіх» у існасьці, сымпатыяў, можна бачыць зь некаторых ускосных выказваньняў таго самага аўтара ў вадным із таксама нядаўных ягоных артыкулаў, дзе знаходзім такое, шчырага дзіву годнае, сьцьверджаньне: **«Беларусы, пасьля падзелу Польшчы і стварэньня Кацярынай II Беларускага Намесьніцтва, адчувалі сябе ў Імпэрыі, як у новай фэдэрацыі, якая вызнае і іхныя правы»** (гл. віленскую газэту «Biełaruski Hołas» ад 11 лютага 1944 г., N 6(102) — «100-годзьдзе паэмы «Тарас на Парнасе», К.Езавітаў). Трэба быць запраўды фанатычным адэптам ідэі «фэдэралізму» і ня менш шчырым прыхільнікам тае, аж зь вялікай літары, «Імпэрыі», каб, будучы адначасна беларускім дзеячом (sic!), аж сяньня цьвердзіць пра Пятроўска-кацярынскую Расею як пра нейкую «фэдэрацыю», што быццам і за беларусамі «вызнавала іхныя правы» (хіба што — «правы» на нацыянальную сьмерць і сацыяльнае гібеньне...). Кажнаму проста сьведамаму беларусу, навет не нацыяналістаму, сяньня аж надта ясна, што розьніца між «расейскай фэдэрацыйнай савецкай рэспублікай» і нейкай фантастычнай «фэдэрацыйнай царскай імпэры-

яй» аніяк ня можа быць для нас прынцыповай, а з гледзішча гістарычнага — служыць довадам хоць якой-небудзь лепшасьці «Імпэрыі».

Што ж да ўспомненага вышэй Пётры Крэчэўскага, дык нам на свае вочы даводзілася нек чытаць нейдзе ў друку і ягонае выказваньне, у якім незалежніцтва акту 25 сакавіка таксама зусім выразна разглядалася як пэўная пераходная ступень да ўстанаўленьня «будучых дзяржаўных зьвязяў Беларусі» у дусе такое самае «фэдэрацыі», ужо быццам бы «як роўнага з роўным і вольнага з вольным» — на гэтай аблыжна-зманлівай і ўшчэнт скампрамітаванай гісторыяй аснове ўсялякіх гатункаў «вуніяў» (на жаль, ізноў жа ня маем магчымасьці ані праверыць, ані зацытаваць яго дакумэнтальна). Такім парадкам, як бачым, навет некаторыя ўдзельнікі 25 сакавіка трактавалі (а то й цяпер трактуюць) сэнс гэтае гістарычнае падзеі зусім у тым самым разрэзе, у якім ставілі й ставяць бальшавікі свае «прынцыпы» савецкае «незалежнасьці», «фэдэрацыі» ці «нацыянальнага самавызначэньня аж да адлучэньня» — праз размежаваньне, «адлучэньне», «незалежнасьць», навет «нацыяналізм» да яшчэ цясьнейшага й трывалейшага злучэньня (у бальшавікоў — дык і проста зьліцьця), да інтэрнацыяналізму.

Зусім зразумела, што шчырыя беларусы-нацыяналістыя, запраўдныя ініцыятары й найгарчэйшыя ды найпаступовейшыя змагары за акт 25 сакавіка ня могуць несьці на сабе віны за шырокую «дэмакратычную» шматабяцальнасьць і гумовую элястычнасьць некаторых мясьцінаў гістарычнае Трэйцяе Устаўнае граматы БНР, што пакінула такія зручныя пролазкі для ўсялякіх «фэдэралізмаў» і арыентацтва. Усё гэта — даніна абставінам, магчымасьцям і часу, і гэтак і мусіць разглядацца сяньня, ні каліва не зьмяншаючы нашае ўдзячнасьці й захапленьня да гэтых змагароў, што, будучы ў вадзінкавай меншыні, патрапілі проста з горла ў чужой ці «асьцярожнай» бальшыні выдзерці вялікі Акт, усяе велічы якога ня могуць зацяніць няўхільныя «радзімыя плямы». Наадварот, гэтыя пачуцьці да іх павінны яшчэ больш узмацніцца ўшанаваньнем каштоўнае якасьці рэальных палітыкаў у нашых сакавікоўцах і спачуваньнем да іхнага такога мусавага палажэньня ў тым часе — ісьці на сустулкі і чужым, і чужацкім духам пранятым сваім... Аднак, тым ня менш, застаецца фактам, што дзякуючы вышэй адзначаным сваім асаблівасьцям, Трэйцяя Устаўная грамата й пагэтуль можа служыць як бы за пэўнае маральнае апраўданьне і для ўсіх сьведамых і нясьведамых носьбітаў «арыентацтва»...

Дыягназ Хваробы

Якое ж фактычнае апраўданьне мае гэтая нязводная хвароба нашага грамадзянства, якія ейныя вызначальныя прычыны?

Кажны сьведамы беларус-нацыяналісты з большага добра ўяўляе сабе іхны агульны характар. Псыхалёгічнае карэньне «арыентацтва», якраз у прыстасаваньні да пары падрыхтаваньня й абвешчаньня акту 25 сакаві-

ка, найкарацей было азначанае ў вадным з артыкулаў, прысьвечаных гэтаму Акту: «Няволя, а векавая пагатоў, стварае сталую прывычку да сябе, прывычку, зь якою ня гэтак лёгка расстацца адразу» (гл. «Векапомны акт», К.Каліновец — «Беларуская газэта», N 19—20 ад 29.3.1942 г.). Гэтая абумоўленасьць арыентацтва спадчынаю векавое няволі беларускага народу, перажыткамі ўзгадаванай ёю нявольніцкае псыхікі ў пэўных пластох гэтага народу застаецца бясспрэчнай і да сяньня. Яна й становіць той асноўны псыхалёгічны грунт, на які абапіраюцца ўсе ворагі Беларусі, імкнучыся сваёй дзейнасьцю як мага выклікаць, жывіць і падтрымліваць скіраваныя ў іхны бок паасобныя «арыентацыі». Гэткая ворагавая дзейнасьць і становіць сабой асноўную вызначальную прычыну арыентацтва, як выяўленьне варожага Беларусі інтрыгацтва. І запраўды, заўсёды нітачка кажнай «арыентацыі», незалежна да таго, ці ведаюць аб гэтым і ці ўсьведамляюць гэта ейныя носьбіты, нязьменна вядзе да інтрыгі таго ці іншага ворагавага боку. Надзвычай характэрна пры гэтым, што кажны ворагаў бок заўсёды імкнецца выкрыць ўсе тое, што процістаіць ягонай «арыентацыі», як інтрыгу процілежнага боку ці бакоў, ня спыняючыся часта й перад тым, каб старацца прадставіць такой «інтрыгай» і ўвесь самагодны беларускі рух. Гэтак, на пачаткавай пары беларускага адраджэньня расейцы заўсёды імнуліся «давесьці», быццам бы яно — толькі «польская інтрыга». Сьледам тым палякі, пачынаючы ад часоў нямецкае ўлады на Беларусі ў 1915—1918 гг. і пазьней, усяляк намагаліся пераканаць сьвет і людзей, што беларушчына — толькі «расейская» (пазьней — «бальшавіцкая») «інтрыга». Зразумела, што пры гэтым ворагавая прапаганда, асабліва сукрытая, ня скупілася ані на салодкія абяцанкі сваім прыхільнікам, ані на запалохваньні неслухам.

Асноўны аргумэнт, зь якім, ці атрымваючы яго з рук гэтае ворагавае прапаганды, ці здабываючы зь нетраў свае нявольніцкае псыхікі, выступаюць усе «арыентацкія», становіць быццам бы немагчымасьць зусім самастойнага існаваньня Беларусі. Зьнішчальнай крытыцы гэтага «аргумэнту» шмат прысьвечана як у беларускай публіцыстыцы, так і ў навуцы, каб была патрэба ў дадзеным артыкуле спыняцца на гэтым і паўтараць асноўныя палажэньні, зь якіх выходзіць гэтая крытыка. Можна было б толькі пажадаць, каб некаторыя працы гэтага роду, і лепш навет пазытыўнага, некрытычнага характару, як, скажам, ведамыя «Асновы дзяржаўнасьці Беларусі» праф. М.Доўнар-Запольскага і асабліва фундамэнтальныя дасьледаваньні вучонага-эканаміста Г.Гарэцкага аб народным прыбытку Беларусі, якія даўно разыйшліся і сталіся бібліяграфічнымі рэдкасьцямі, знайшлі б сабе нейкія магчымасьці перавыданьня і пашырэньня і нашым часам. Трэба таксама пашкадаваць, што не пабачылі і не пабачаць ужо сьвету грунтоўныя дасьледваньні беларускіх эканамістых, якія, на аснове аналізу бюджэтаў БССР, пераканальна давodзілі, што навет куртатая Савецкая Беларусь, пачынаючы яшчэ ад таго часу, калі яна зусім ліпела шасьцёхпаветавай, і на ўсім працягу свайго

існаваньня ня толькі была зусім самавыстарчальнай, але яшчэ і давала ладны прыбытак Маскве, якая, хаваючы гэты факт ад грамадзкасьці, невялічкую частачку гэтак ж прыбытку «шчодрай рукой» варочала назад пад выглядам быццам бы «датацыі», «братняе дапамогі» ад «цэнтру» невыстарчальнай, беднай, адсталай ускраіне». Аўтары гэтых працаў разам зь імі бясьследна зьніклі ў нетрах усепажыральнага НКВД...

Існасьць «арыентацтва», ведама, палягае на тым, што, выходзячы з свайго асноўнага «аргумэнту», «арыентацкія» імкнуцца далей угрунтаваць адзіную, быццам бы, магчымасьць існаваньня Беларусі толькі ў больш ці менш цеснай лучнасьці з адным зь ейных суседзяў, якія ужо задэманстравалі сваё самастойнае быцьцё і ў новай пары гісторыі (усе суседзі Беларусі, апрача Украіны), часам пры гэтым валодаючы і самой Беларусяй (Расея, Польшча) або маюць быццам бы большыя, як Беларусь, магчымасьці для ўжыцьцяўленьня і ўтрыманьня свае самастойнасьці (Украіна). Таму і небясьпечнасьць таго ці іншага «арыентацкага» кірунку мусіць вымярацца не красамоўнасьцю ці энэргічнасьцю «аргумэнтацыі» як тае асноўнае, агульнае, адмоўнае, так і гэтае дадатнае, на карысьць ягонага прыцягальнага цэнтру, а насамперш небясьпечнасьцю сілы, якая стаіць за гэтым цэнтрам. Із гэтага гледзішча трэба старанна ўзважыць і расцаніць кажную наяўную і дзейную сяньня сярод нашага грамадзянства «арыентацыю».

Дробныя прышчыкі

Дзеля яснасьці разгляду зручней пачаць яго ад драбнейшых, другарадных «арыентацыяў». Тым больш што і гаварыць аб іх сяньня шмат не давядзецца, бо некаторыя з гэтых кірункаў і ня сяньня, а заўсёды належалі і будуць належаць хутчэй да царства кур'ёзаў. Так, прыкладам, выходзячы з рэальных дачыненьняў вялічыняў, можна было б спадзявацца мець хіба «беларускую арыентацыю» сярод «ліцьвіноў», а ніяк ня «літоўскую» у беларусаў... Адпаведна з гэтым, такая «літоўская арыентацыя» ніколі ня мела і цяпер ня мае больш-менш паважанага пашырэньня ў нашым грамадзянсьцьве. Сіла, якая стаіць за ёй, сяньня яшчэ непараўнальна меншая, чымся за часы існаваньня г.зв. «Літоўскай Рэспублікі». З другога боку, гэтая сіла пры ўсёй сваёй дробнасьці і навет запосьлівасьці ў дачыненьні да беларусаў, што адпудзіла ці ладна расхаладзіла навет найбольшых сваіх прыхільнікаў. Бяручы на будучыню, уся небясьпека гэтае сілы, пры максімальна спрыяльных ёй абставінах, магла б выявіцца найвышэй у вадарваньні ёй ад Беларусі пэўнага кавалку тэрыторыі, але ні ў якім разе не ў вапанаваньні цэлым краем. Пры гэтым, удача такой апэрацыі магла б мець месца толькі пры ўмове палітычнай ці ваеннай слабасьці Беларусі й толькі трываньнем гэтае слабасьці вымералася б ейная трываласьць. Узважыўшы ўсё гэта, можна высноваць, што небясьпека «літоўскай арыентацыі» з нацыянальнага гледзішча найбольш ушчувальная для нацыянальнага гонару ейных носьбітаў, частка-

ва — для суцэльнасьці нашага краю й народу, але ніяк не для ўсяе справы існаваньня Беларусі.

Зь «літоўскай арыентацыяй», пэўна ж, нічога супольнага ня мае пытаньне аднаўленьня гістарычнае Літвы, у якой сучасная г.зв. «Літва» вышэй за палажэньне «Жмудзкага стараства» ня ўздымалася, а паводля свае ўдзельнае вагі і не магла б ніколі ўзьняцца. Ня зьвязанае з «арыентацтвам», гэтае пытаньне й ня можа станавіць тут прадмету нашага разгляду.

Крыху своеасабліва стаіць справа з «украінскай арыентацыяй». Дасюль яўна вырашаныя ейныя прыхільнікі налічваліся рэдкімі адзінкамі. Гэта й зусім зразумела. Такая самая безьдзяржаўная, таксама й тымі самымі паняволеная Украіна, занятая сваім собскім вызвольным змаганьнем (ізноў жа — супроць тых самых ворагаў), не магла стацца за прыцягальны цэнтар для «арыентацыі» сярод беларусаў, як ня мела магчымасьці, ані пільнае патрэбы сама інсьпіраваць такую «арыентацыю» шляхам інтрыгаў. Гэтак, аднак, ані ня значыць, што й на будучыню нашае грамадзянства зусім застрахаванае ад «украінскай арыентацыі», як ад небясьпечнага з нацыянальнага гледзішча кірунку. Якраз наадварот. Пры магчымай зьмене абставінаў у будучыні Украіна магла б стацца ня толькі прыцягальным цэнтрам для нашых «арыентацкіх», але і паважнаю небясьпекай для Беларусі. У такім выпадку «ўкраінская арыентацыя» адразу вышла б, із гледзішча свае небясьпечнасьці для нас, на адно зь першых месцаў. Матар'яльныя й людзкія рэсурсы Украіны пры нашай моцнай блізіні з украінцамі, а таксама пры фактах наяўнасьці і сярод гэтых нашых суседзяў (дарма, што яны знаходзяцца ў такім самым, як і мы, стане) захопніцкіх імкненьняў ня толькі ў дачыненьні да частак (Палесьсе, Чарнігаўшчына), а і да цэлае Беларусі, да беларускае культуры (спробы прысваеньня спадчыны й Кірылы Тураўскага, і Клімента Смалеціча, а навет — і ўсяго Вялікага Княства Літоўскага, ягоных летапісаў, «Літоўскага статуту» і г.д.), навет «тэорыя» аб беларускай мове як аб «дыялекце» ўкраінскае — усё гэта дае поўныя асновы для таго меркаваньня. Таму магчымасьць гэткае небясьпекі ў будучыні павінна знайсьці да сябе належную ўвагу ўжо й сяньня.

Гаворачы пра «ўкраінскую арыентацыю», нельга, пэўна ж, зьвязваць зь ею пытаньня аб беларуска-ўкраінскім кантакце й супрацоўніцтве, якое суправаджае беларускі рух ад самых ягоных пачаткаў і абумаўляецца тэй агульнасьцю ў палажэньні й становішчы абодвух народаў, пра якую вышэй успаміналася. Бязумоўна, што ўва ўсякім разе, пакуль будзе трываць гэткае палажэньне, такое становішча, супрацоўніцтва зьяўляецца і пажаданым і карысным, і якраз можа быць выкарыстанае для папярэджаньня ці паслабленьня тае магчымае небясьпекі з украінскага боку ў будучыні.

Такім парадкам, «арыентацыі» на менш моцных суседзяў (пра зусім нявыяўленую бадай «лацьвійскую арыентацыю» можна было б сказаць

тое самае, што сказана вышэй пра «літоўскую») не становяць, прынамся, на сягоньняшні дзень, паважнае нацыянальна-грамадзкае небясьпекі.

Галоўная небясьпека

Галоўная небяспека прыпадае, бязумоўна, на асноўныя «арыентацыі» — расейскую і польскую, прычым абедзьве яны, як із фактычнага, гэтак і з тактычнага гледзішча мусяць быць прызнаныя за чыста роўнавартасныя. «Абое рабое» — гэтую прыказку даводзіцца ўспамінаць кажны раз, калі гавораць аб двух найбольшых нашых суседзях-ворагах дый яшчэ спрабуюць часам вывесьці нейкую розьніцу на карысьць таго ці іншага зь іх.

Запраўды, ад першага погляду «расейская арыентацыя» можа здацца небясьпечнейшай. Непамерна большыя колькасныя магчымасьці ціску на баку Расеі (як матар'яльныя, гэтак і людзкія), даўжэйшая (а для бальшыні тэрыторыі — і сьвяжэйшая) традыцыя расейскае нявол і, тагаму яшчэ большая цяжкасьць для прасякнутых нявольніцкай псыхікай душаў расстацца зь ёю, сяньняшняя тоесамасьць Расеі й расейшчыны з бальшавізмам, «адзінавернае» Расеі праваслаўная бальшыня беларускага народу, большая блізіня беларускае мовы да расейскай, як да польскай і шмат іншых, драбнейшых, акалічнасьцяў, — усё гэта, бясспрэчна, дае пераканальны абраз перадумоваў для большае небясьпечнасьці расейскай «арыентацыі». Аднак калі разабраць яго паводля асобных частак, дык лёгка прыйсьці да выснаву, што бадай кажнай зь іх на польскім баку можа процістаяць ня менш паважная вялічыня. Так, да колькаснае перавагі з расейскага боку зусім можа дараўнавацца, сказаць бы, якасны мамэнт у палякоў — большая (у працэнтавым дачыненьні) інтэлігентнасьць, большая нацыяналістычнасьць і скансалідаванасьць гэтай інтэлігенцыі, асабліва ў дзеяньні навонкі ў крытычныя мамэнты нацыі, бліскучае і традыцыйнае майстроўства «езуіцкае» палітыкі як у руках інтэлігенцыі, так і, асабліва, нацыяналістычна-фанатычных ксяндзоў зь вялікім уплывам на масы і ўменьнем хутка здабываць яе ды шмат чаго драбнейшага. Што да працяжнасьці і сьвежасьці традыцыі, дык і тут палажэньне выраўноўваецца дзеяньнем розных іншых акалічнасьцяў: для жыхарства Заходняе Беларусі адлучаная ўжо цяжкімі часамі вайны й папярэдняга перад імі крывавага бальшавіцкага «воссоединения» пара былое Польшчы часам пачынае набываць павабнасьць ледзь не «залатое пары», а для жыхароў Беларусі Усходняй яшчэ вайстрэйшыя й цяжэйшыя перажываньні і вайны, і бальшавізму пры бліжэйшай недазнанасьці на сабе польскага панаваньня ды прасяканьні тае ідэялізацыі яго з Захаду таксама могуць прычыніцца да разгляданьня Польшчы прынамся як «меншага зла». Тоесамасьць расейшчыны з бальшавізмам ці не перакрываецца яшчэ сяньняшняй двубаковай зьвязанасьцю ідэі Польшчы, як і з тым самым бальшавізмам, так і з ангельска-амэрыканскімі сіламі.

Навет праваслаўная «адзінавернасьць» із Масквою моцна парушаецца наяўнасьцю далёка немалалічнай катэгорыі ўзгадаваных былой Польшчаю «праваслаўных палякоў», якія часта сяньня даюць цікавы тып носьбіта «польскай» арыентацыі — тып, казаў той, «сьведамага заходніка», «заходняе арыентацыі» якога бывае даходзіць аж да арыентацыі на ўзнаўленьне, а то й вечнасьць ганебнае памяці Рыскае мяжы... Нарэшце, і ў галіне мовы цяжка вызначыць (асабліва «на вока» і не для моваведа), бо калі фанэтычны й структурны бок як бы й паказвае нам большую зроднасьць да расейскага, дык лексыка, слоўнік часам можа стварыць якраз наадварот. Усе гэтыя меркаваньні пераканальна сьцьвярджаюць, што навет асновы для небясьпечнасьці ў расейскай і польскай «арыентацыяў» на сяньня бадай зусім роўныя, і таму навет якое-небудзь аддаваньне перавагі аднэй зь іх ужо можна кваліфікаваць як першую выяву гэтае ж «арыентацыі».

У тэй самай роўніцы трэба разглядаць і спробу некаторых дыфэрэнцыяваць пытаньне аб небясьпечнасьці асноўных «арыентацыяў» паводля тэрытарыяльнага прынцыпу, прычым цікава спатыкаюцца два простапраціленжныя погляды: тымчасам, як адны ўважаюць «польскую арыентацыю» за галоўную небяспеку для Заходняй Беларусі, а для Усходняй — расейскую, другія выказваюцца якраз наадварот. Варта толькі прадумаць яшчэ раз усю пасьлядоўнасьць вышэй пададзеных разважаньняў, каб і бяз новых довадаў зрабілася яснай уся бязгрунтоўнасьць і таксама магчымая «арыентацкасьць» абодвух поглядаў.

І толькі ў вадным можна канстатаваць бясспрэчную розьніцу між абедзьвума асноўнымі «арыентацыямі» — у сяньняшнім іхным выяўленьні. Тымчасам як «польская арыентацыя», як і ўся польская работа на нашых землях, сяньня мае форму вылучна глыбокае падводнае плыні, стараючыся ніяк ня выбівацца на ўзьверх, не прабівацца ў публічныя выказваньні, асабліва ў друк — «арыентацыя» расейская калі-нікалі аказваецца яшчэ і публічна, хоць і ў больш-менш прыхаваных, а часта, можа, і паўсьведамых для самога носьбіта формах. Ізноў жа, параўнальнае меркаваньне зусім лёгка прывядзе нас да таго самага выснаву аб роўнай небяспечнасьці абодвух тыпаў выяўленьня. Зусім зразумелая і ўся абумоўленасьць гэтае розьніцы сучаснымі абставінамі. Але застаецца фактам, што ўхапіць і выкрыць перад грамадзянствам «расейскую арыентацыю», ці — глыбей і шырэй бяручы — расейскую інтрыгу, — сяньня куды лягчэй, як «арыентацыю» і інтрыгу польскую.

У гэтым сэньсе хіба толькі можна было б гаварыць аб большай небясьпечнасьці «польскай арыентацыі» ў сучасным мамэнце, аднак матываваць гэтым паслабленьне пільнасьці да выяваў «арыентацыі» расейскай ніяк нельга. Наадварот, абавязак кажнага сьведамага й шчырага беларуса, беларуса-нацыяналістага, асабліва ў сяньняшнім бурным і пераходным вялікім гістарычным часе — публічна выкрываць канкрэтныя

выявы ўсялякага роду й характару «арыентацыяў» — ад глыбака-сукрытых да настырлівых, проста бязвочлівых і нахабных.

«Любі дальнага...»

Мы ня хочам, каб выкладзеныя намі тут разважаньні зразумелі няправільна ў сэньсе становішча поўнага, казаў той, «ізаляцыянізму», поўнага адорваньня ад цэлага сьвету, адмаўленьня ад усялякай арыентацыі наагул. Зусім не. Мы толькі супраць «арыентацтва» як нацыянальна-грамадзкае хваробы, а ня супраць здаровай, разумнай арыентацыі, абапертай на непахіснутым пачуцьці нацыянальнага гонару й на глыбокім разуменьні як нашых нацыянальных інтарэсаў, так і тэндэнцыяў агульнага гістарычнага разьвіцьця.

У вадрознасьць ад «арыентацтва», такая запраўдная нацыянальная арыентацыя ў нашых абставінах ня можа быць сьціраваная хоць на якога зь безпасярэдніх суседзяў Беларусі, найбліжэйшых ёй з расавага ці моўнага гледзішча і на гэтым груньце больш ці менш заражаных рознымі прэтэнзіямі захопніцкага характару да яе. Эвангельскі загад — «любі бліжняга» — у гэтым дачыненьні яўна недарэчны, супраць яго тут сьветчыць усё гістарычнае дазнаньне нашае мінуўшчыны, і далейшае і бліжэйшае. **Адзіна правільным тут магло б быць хіба адваротнае палажэньне ніцшэўскага Заратустры: «Ня любі бліжняга, а любі дальнага». Якраз такім «дальным» і ў прасторавым, і ў расавым, і ў моўным сэньсе і таму — пазбаўленым якіх-небудзь захопніцкіх прэтэнзіяў — павінен быць той, на каго можа бясьпечна арыентавацца наш нацыянальны курс**.

Мала таго, **прыцягальны цэнтар нашае нацыянальнае арыентацыі павінен быць і гістарычна-прагрэсыўным і гістарычна-пэрспэктыўным**, чаго якраз нельга сказаць аб мацнейшых із суседзяў кумірах «арыентацтва». І нарэшце, ягоная значнасьць, а таксама й межы абсягу самае арыентацыі **не павінны быць зьняважлівымі для пачуцьця нацыянальнае самагоднасьці ці небясьпечнымі для нацыянальнае самабытнасьці й самастойнасьці**.

Месца, у якім толькі й можа ляжаць гэты прыцягальны цэнтар, гісторыя паказвала нам ужо няраз і зусім нядвузначна. На гэтае ж месца скіраваны й цяпер ейны паказальны палец. Гэта — захад, эўрапейскі захад, Эўропа й Захад у культурна-гістарычным, ідэйна-філёзофскім і псыхалёгічным разуменьні гэтых паняцьцяў. Такім парадкам, агульна бяручы, нашая нацыянальная арыентацыя павінна быць насамперш эўрапейскай у запраўдным сэньсе слова.

Але адразу ж і асабліва энэргічна трэба падчыркнуць гэтую засьцярогу: у запраўдным сэньсе слова. Бо толькі за глыбокае й прыкрае непаразуменьне можна ўважаць тое, што «польскую арыентацыю» некаторыя часам называюць «заходняй». Больш як на палажэньне геаграфічнага заходу ў дачыненьні да Беларусі Польшча ў нашых вачох і ў вачох цэлага

сьвету пратэндаваць ня можа. Яна ніколі ў сваёй гісторыі ня была нічым іншым, як толькі пуставейнай падсуседкай запраўднага Захаду, пераняўшы ад яго толькі адну вонкавасьць і абярнуўшы ў поўную процілежнасьць усю ягоную нутраную існасьць: канструкцыйны дух — у дух раскладу, дэструкцыі, цывілізацыю — у дэмаралізацыю, простую й чэсную праўдзівасьць — у крывадушную й каведную хлусьлівасьць, ветлівасьць дачыненьняў — у лісьлівае падступства, рыцарскую мужнасьць — у пустое хвалькоўства й забіяцтва, вольную ініцыятыву — у поўны самавол, працавітасьць — у паразытарнасьць, дасканаленьне людзкога дабрабыту — у вышчыгульненьне кволячае й млявячае раскошы, творчае гарэньне — у прасмальваньне жыцьця.

З гэткім «Захадам» нам і сяньня не па дарозе.

Носьбітам і абаронцам запраўднага Захаду, Эўропы, а значыцца і прыцягальным цэнтрам нашай арыентацыі, тым нашым «любым дальным» на сяньня, як ведама, зусім натуральна зьяўляецца Нямеччына, якая ў папярэдняй гісторыі даволі задэманстравала сябе носьбітам культуры й цывілізацыі ды прыяцелям нацыянальнае Беларусі, найкрасамоўнейшае можа сьветчаньне чаго той самы акт 25 сакавіка, бесьперашкодна абвешчаны пры нямецкай уладзе на тэрыторыі Беларусі. Нямеччына, якая й цяпер задэкляравала сваю незацікаўленасьць у захопніцтве Беларусі й асыміляцыі ці вынішчэньні беларускага народу. Нямеччына, якая вызваліла Беларусь ад абодвух ейных найстрашнейшых ворагаў, перамагла й прыгняла канчальна аднаго зь іх і наважна змагаецца з другім дзеля такое ж канчальнае перамогі. Нямеччына, якая й сяньня, у часе свайго жыцьцёвага наважальнага й разьвязальнага, цяжкога змаганьня ахоўвае й памагае будаваць нацыянальную Беларусь і беларускую культуру. Нямеччына — маладая, гістарычна-нязужытая дзяржава, поўная навагі збудаваць новы, справядлівы парадак у Эўропе.

І гэткім парадкам у канчальным выніку наш запраўдны нацыянальны кірунак, нашая эўрапейская, заходняя арыентацыя на сяньня зусім ясна і адназначна вызначалася як арыентацыя нямецкая.

Або на кані, або пад канём

Некаторым, асабліва ў цяперашнім мамэньце, можа здавацца, што заходняя арыентацыя для Беларусі не канечна павінна быць нямецкаю, а магла б быць, скажам, ангельскаю ці, дакладней, ангельска-амэрыканскаю. На першы пагляд гэта як быццам бы не супярэчыла б таму, што кагадзе гаварылася аб «бліжнім» і «дальным»...

Мы ня будзем тут лішне даводзіць, што Ангельшчына ўжо даволі зарэкамэндавала сябе здрадніцай, а ў злуцы з Амэрыкай — і зьлейшым ворагам Эўропы й эўрапэйскага Захаду. Падыйдзем да гэтага толькі з нашага вузка-нацыянальнага, беларускага гледзішча. Ня выклікае ніякай няпэўнасьці поўная й бязумоўная выдача Беларусі бальшавікам у выпадку перамогі траістага хаўрусьніцкага блёку — гэта неаднаразова

засьветчана ў аўтарытэтнейшых заявах, выступленьнях і дакумэнтах. Але навет у выпадку разрыву англа-амэрыканцаў з бальшавікамі й «трэйцяе вайны» зь імі, на што ўскладаюцца некаторымі такія вялікія й, пэўна, дарэмныя надзеі — доля Беларусі была б разьвязаная ня лепш. Аднаўленьне передваеннае Польшчы мінімум у ейных межах 1939 г. сталася б тады зусім зразумелым і нармальным фактам і такім парадкам, што найменш Заходняя Беларусь апынілася б ізноў пад Польшчаю. Навет цяпер у ангельскай грамадзкай думцы й друку вельмі моцныя галасы за аднаўленьне Польшчы 1939 г. супроць вымаганьняў бальшавікоў і афіцыйна прыдакляраванае ім «лініі Керзона». У прынцыпе ж неаднаразовыя заявы самога Чэрчыля, што Ангельшчына ніколі не адрачэцца ад аднаўленьня Польшчы як тае мэты, дзеля якое яна як быццам бы насамперш і пачала вайну — ува ўсякім разе гавораць даволі. І зусім ня вылучаная магчымасьць, што ў тым, пешчаным надзеямі наіўных выпадку «трэйцяе вайны» Польшча на ўзнагароду за ўсе свае «цярпеньні» магла б атрымаць ня толькі Заходнюю, а й цэлую Беларусь... Такім парадкам, на правер «ангельская арыентацыя» сяньня пакуль усяго прыводзіць да тае ж Расеі ці Польшчы, абарочваецца тымі ж расейскімі ці польскімі «арыентацыямі».

Той, хто прадумае ўсё гэта зусім аб'ектыўна й да канца, павінен няміноча прыйсьці толькі да аднаго выснаву, **што нямецкая арыентацыя ў сяньняшнім мамэньце — адзіна магчымая для нас, што гэта ўжо ня толькі нацыянальны інтарэс, але й мус**. Сяньня для нацыянальнае Беларусі шлях толькі адзін: толькі разам зь нямецкім народам, як із братам, словамі паэты, «роўным ходам к роўным зыскам, роўным стратам». І разам — да канчальнага й супольнага «або на кані, або пад канём»...

Або на кані перамогі й волі, для нас — нашае «старадаўнай крывіцкай Пагоні», або пад канём — ізноў патаптанымі, а то й здрузгатанымі ў кроў...

Гэта трэба асабліва памятаць сяньняшнімі днямі, калі ўжо, як кажуць, «на варштаце» ўсе жахі, якімі так доўга пужалася: і «інвазія», і «другі фронт»...

Памятаць і прысьпешаным курсам лячыцца ад «арыентацтва» — хваробы беларускае, ачуньваць ад усіх наіўных і згубных ілюзіяў...

1944

VI

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА НА ЭМІГРАЦЫІ

Часлаў СІПОВІЧ
(1914— 1981)

Каталіцкі святар, рэлігійны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Дзедзіна на Браслаўшчыне. Свой шлях на ніве беларускага душпастырства пачынаў у Друі. Скончыў Віленскую духоўную акадэмію. Пазней вучобу працягваў у Варшаве і Рыме. З 1940 г. — святар. Вучыўся ў Папскім грэгарыянскім універсітэце (Рым, 1942). Пасля яго заканчэння прыняты ў Пантыфікальны інстытут вывучэння Усходу. Доктар тэалогіі (1946). З 1947 г. рэлігійнай і грамадскай дзейнасцю займаўся ў Вялікабрытаніі. Прымаў актыўны ўдзел у беларускіх культурна-асветных і рэлігійных арганізацыях. Займаўся навуковай і асветніцкай дзейнасцю. Рэктар Беларускай каталіцкай місіі. Адзін з ініцыятараў і заснавальнікаў Англа-Беларускага культурнага таварыства. Супрацоўнік беларускага рэлігійнага часопіса «Божым шляхам». З 1960 г. — біскуп. У 1963— 1969 гг. адзін з вышэйшых духоўных кіраўнікоў Ордэна айцоў марыянаў у Рыме. Ініцыятар адкрыцця ў 1971 г. Беларускага музея і бібліятэкі ў Лондане. Аўтар прац рэлігійнага і культуралагічнага характару.

АСНОВЫ БЕЛАРУСКАГА ПАТРЫЯТЫЗМУ

Калі зьвернем ўвагу на слова «Бацькаўшчына», дык хутка спасьцеражом шырыню яго зьместу і багацьце значэньня.

Яно зьмяшчае перадусім географічную краіну, апранутую ў лясы, рэкі, вазёры, палі і лугі. Яно прыводзіць на памяць той клімат, у якім расьцьвітае краса прыроды, сьпякоты і марозы.

Далей бацькаўшчына — гэта людзі, гэта іх сем'і, злучаныя ў адзіны народ. У слове «бацькаўшчына» таіцца, як зачараваная, вякамі здабываная і глыбока перажываная культура народу, яго звычаі, абычаі. Быць можа, нечая бацькаўшчына ёсьць слаўная з небадзёрных гораў, з прыродных багацьцяў, але праўдзівае велічы бацькаўшчыны, што паўстае з натугі людзей, ніштo не заступіць. Славу бацькаўшчыны твораць тыя, што змаглі падняцца вышэй шэрага натоўпу ў маральным і грамадзкім жыцьці, у навуцы і мастацтве.

Адгэтуль бачна, што на паняцьце бацькаўшчыны складаецца часткова тое, што ад людзей не залежыць, але такжа, і то ў першую чаргу, тое, што ў данай краіне стварылі людзі працай сваіх рук, розуму і волі.

Бяз сумніву Беларусь заслугоўвае, каб справядліва магла называцца нашай слаўнай бацькаўшчынай.

Яе геаграфічна-этнаграфічныя межы выдзяляюцца выразна ўжо ад XII стагодзьдзя. Яе гісторыя — сёньня, на жаль, аднымі забытая, іншымі сьведама забываная — гэта сьцяг стагодзьдзяў. Калі нашы суседзі расейцы мусілі насіць татарскае ярмо, а іх князі і ўладыкі рабапакорна выкупліваць ярлыкі, у нас тады ўжо пачынала красаваць сваяродная асьвета, пачынала разьвівацца наша пісьменства. Нам трэба помніць, што беларуская мова і правадаўства ўстаткаваліся й пашырыліся куды раней, чымся ў нашых суседзяў.

XVI стагодзьдзе прынялося ў нас называць залатым, бо тады паўсталі найвялікшыя памяткі нашае культуры, як Біблія Францішка Скарыны на беларускай мове, як Статут В. Княства Літоўскага й інш. Гэта сьведчыць, што наша мова тады ўжо была ня толькі мовай народных гушчаў, але такжа і вучоных і дыпляматаў. Гэта быў час, калі — як прыгожа кажа Купала — беларус «роднаму слову ўмеў кніжны даць ход».

А што ж казаць аб харастве нашае старонкі?! Даволі раз у жыцьці праехаць па сініх водах Нарачы, Нёмана або Дзьвіны, даволі заглянуць у палескую глуш, хоць адзін раз нырнуць у лясы Белавежы або паслухаць сасновага гоману нашых бароў, каб паўтарыць за паэтам:

О, край родны, край прыгожы,
Мілы кут маіх дзядоў,
Што мілей у сьвеце Божым
Гэтых сьветлых берагоў...

Любоў да Бацькаўшчыны.

Апрача ўспомненага вершу Якуба Коласа ў нашай адраджэнскай літаратуры знайходзім шмат прыгожых твораў аб Бацькаўшчыне і аб любові да яе.

Там знайходзяцца пранікнутыя пачуцьцём творы Канстанцыі Буйло, глыбокія зьместам і прарочыя творы Янкі Купалы, Андрэя Зязюлі, сакавітыя й ядраныя вершы М.Танка, Н.Арсеньнявай і г.д., і г.д.

Колькі ў творах нашых паэтаў чуласьці, колькі красы і гармоніі! Усё гэта складалі яны на аўтар Маці-Беларусі; складалі яе дзеці ў парыве любові да яе або ў хвілінах тугі па ёй.

Аднак у вершах нашых паэтаў між шматлікімі матывамі любові да бацькаўшчыны, якія ў іх сустракаем, якія можа даць красуня-прырода або туга ці ўспамін па днёх маладосьці, пражытых пад роднай страхой, мала сустракаем тых глыбейшых матываў любові да Бацькаўшчыны.

Вось жа тут хочам зьвярнуць увагу на гэтыя матывы.

Адзін з найвялікшых багасловаў, Тамаш Аквінскі, у сваёй працы «Сума Багасловії», там, дзе разважае над пашанай і адносінамі да другіх, піша: «Трэба згадзіцца, што не ў аднолькавы спосаб чалавек застаецца даўжніком іншых, гэта залежыць ад велічы й значэньня таго, ад каго мы

атрымоўваем пэўныя дабрадзействы. Заўсёды аднак Бог займае першае мейсца, бо Ён найвялікшы дабрадзей, Ён крыніца нашага быцьця і яго кіраўнік. На другім мейсцы пасьля Бога крыніцай нашага быцьця і яго кіраўнікамі зьяўляюцца бацькі і бацькаўшчына, цераз якіх мы прыйшлі на сьвет і якія нас узгадавалі. Дзеля таго паколькі сутнасьцяй рэлігіі зьяўляецца аддаваньне чэсьці Богу, патолькі сутнасьцяй адданасьці і паважаньня нашых туземных дабрадзеяў зьяўляецца пашана і чэсьць бацькоў і Бацькаўшчыны. Пад словам «бацькі» разумеем такжа ўсіх родных і сваякоў, бо таму ж яны нам і родныя, што маюць пачатак ад тых самых бацькоў. Паняцьце Бацькаўшчыны абыймае такжа ўсіх грамадзян і ўсіх яе прыхільнікаў...»

Паводле Тамаша Аквінскага мы ўсе зьяўляемся даўжнікамі Бога, бацькоў і бацькаўшчыны, і то з падобных прычынаў, толькі не ў аднолькавай меры. Даўжнікамі Бога, бо ад Яго маемо быцьцё, ад Яго залежым нягледзячы на тое, ці мы гэта прызнаём, ці не. Ён адзін толькі слушна можа быць называны Тварцом, бо Ён зь нічога творыць ўсё існуючае.

Даўжнікамі бацькоў — бо яны такжа спрычыніліся да нашага заіснаваньня, да нашага ўпарадкаванага жыцьця. Але такжа мы зьяўляемся даўжнікамі Бацькаўшчыны, каторая бярэ на сябе вялізарную частку як нашага існаваньня, так і ўзгадаваньня.

Богу мы сплачваемся, паважаючы Яго надусё, аддаючы Яму чэсьць, і то чэсьць, якую нікому іншаму, апрача Богу, ня маем права аддаваць — чэсьць Божую, cultus latriae.

Бацьком і Бацькаўшчыне мы сплачваемся, паважаючы іх, любячы іх, але чэсьцю і любоўю, сказаў бы другараднай, каб адрозьніць ад той чэсьці першараднай, якую аддаём толькі самому Богу.

Вось стройная гіерархія: Бог, Бацькі, Бацькаўшчына, ад іх жыцьцё, ад іх наш пачатак-існаваньне, ад іх наша ўзгадаваньне, ад іх такжа й наша веліч. Для іх жа дзеля таго чэсьць, паважаньне, любоў. З гэтых трох зьвеньняў ня толькі адно другому не перашкаджае, але адно другое падтрымоўвае, адно другое ўмацоўвае. Выкінуўшы Бога, мы мусілі б стварыць самі нейкага ідала, каб выясьніць адкуль сьвет і быцьцё на сьвеце.

Тут вырынае пытаньне: ці можна любіць належна Бацькаўшчыну, ня верачы ў Бога?

Можна, але ня зусім. Ёсьць розныя ступені і адмены любові. Любоў бяз Бога спадзе вельмі нізка, яна абмяжуецца выключна да кустоў, палёў, водаў ды лясоў, часам ўспомніць аб мінуўшчыне, але ўсё гэта будзе больш зьвярынае, чым людзкое. У чалавека на першым мейсцы вымогі розуму й волі, каб іх задаволіць, трэба сягнуць да апошніх, глыбейшых прычын. Выкідаючы Бога, адкідаем першапачаткавую прычыну, найважнейшую прычыну любові да прадмету, які любім. Любоў Бацькаў-

шчыны бяз Бога выглядала б наступна: Зьвяртаецца маці да свайго сына з пытаньнем: «Пятрусь, любіш ты маму?

— Люблю.

— А за што ты мяне любіш?

— Бо ў мамы прыгожыя валасы...»

Божа, люблю Цябе за магутны акт стварэньня, за мэту — вечнае шчасьце, якое Ты мне прызначыў і да якога імкнуўся, за тое, што мне прызначыў добрых бацькоў-беларусаў!..

Тата і Мама, люблю я Вас, бо вы былі паслушнай прыладай Усемагутнага, захоўваючы Яго права, адчынілі мне сьвет, узгадавалі чалавекам!..

Беларусь, мая айчына, люблю цябе, бо ты згодна з воляй Усемагутнага вякамі карміла маіх прадзедаў і сьцеражэш іх славу і косьці, ты не забылася аб Богу, Ты чароўнай красой мяне паіла і ўзгадоўвала сваімі сокамі, пакуль чужацкае насільле ня вырвала мяне з тваіх абыймаў!..

Вось асновы беларускага патрыятызму: Бог, Бацькі, Бацькаўшчына.

Адхіленьні ад праўдзівай любові да Бацькаўшчыны

Такі ці іншы край Бог розна прызначае народам. Калісь у часе Старога Запавету сам Бог паказваў шляхі й спосаб заняцьця абшараў для выбранага жыдоўскага народу, але гэта было таму, каб стварыць адпаведныя вонкавыя абставіны, спрыяючыя для выкананьня пасланства Збаўцы сьвету, Бога-Чалавека.

Звычайна аднак Бог вызначае людзям на бацькаўшчыну той край, дзе яны нараджаюцца і ўзгадоўваюцца або дзе справядліва зжыліся, заняўшы вольныя ці малалюдныя прасторы.

Цаніць і любіць сваю бацькаўшчыну — гэта разумна адносіцца да прыродных дараў, даных нам Богам.

Здараюцца аднак розныя адхіленьні ад сапраўднай любові бацькаўшчыны. Вось галаўнейшыя зь іх.

Першы адхіл — гэта вузкі нацыяналізм, або шавінізм, які лічыць свой край, свой народ за першы ў сьвеце і найдасканальшы, сваю гісторыю за найслаўнейшую, сваю мову за найпрыгажэйшую, ня лічачыся зусім з праўдаю і сапраўднасьцю. Дзеля таго шавініст не шануе іншыя народы, ні іх мовы, ні культуры. Гэткае становішча зьяўляецца праступным супроць свайго народу, бо прыпісвае свайму народу якасьці божыя, Які адзіны ёсьць поўнасьцю дасканалы. Шавініст крыўдзіць іншыя народы, бо часта беспадстаўна паніжае іхнюю мову й культуру, ды перашкаджае разумна карыстацца асягненьнямі іншых культураў і цывілізацыяў.

Наступным адхілам ёсьць касмапалітызм і камуністычны інтэрнацыяналізм. Касмапалітамі бываюць найчасьцей багачы і арыстакраты, для каторых абыякава дзе жыць, абы толькі мець удоваль грошаў і выгоды

жыцьця. Космапалітамі зьяўляюцца также жыды й цыганы. Але і між жыдоў сёньня стае, штораз мацнейшым, сыёністычны напрамак, які мае на мэце давясьці зноў усіх жыдоў да іхняе даўнае бацькаўшчыны — Палестыны.

Камуністычны інтэрнацыяналізм, пакідаючы пакуль што кожнаму народу слова «бацькаўшчына», фармальна замяняе яго ідэалам-утопіяй — раем пралетарыяў, — які меў бы наступіць некалі ў будучыні. Аднак на прыкладзе тых народаў, што іх камунізм здолеў паняволіць, бачым, як той рай выглядаў бы.

Калі б мы прыраўнялі камуністычны інтэрнацыяналізм з хрысьціянскім унівэрсалізмам, дык хутка пераканаемся аб вялізарнай розьніцы між імі. Паколькі камуністычны сьветапагляд ня лічыцца з натуральнымі патрэбамі народаў і ў ахвяру сваім мроям складае істотныя элемэнты любові да бацькаўшчыны, дык хрысьціянскі унівэрсалізм працягвае руку да здаровых нацыянальных імкненьняў усіх народаў, багаслаўляе іх і асьвячае, ён толькі стараецца ўтрымаць іх у рамках хрысьціянскай маралі і ўсялюдзкага сужыцьця.

Трэцім адхілам вельмі нізкім і брыдкім у адносінах да бацькаўшчыны ёсьць вырачэньне яе, або рэнэгацтва.

Бываюць часам абставіны, што чалавек у імя дабра той жа самай бацькаўшчыны ёсьць змушаны прамаўчаць сапраўднае імя свае народнасьці ці бацькаўшчыны, але гэта толькі ў вынятковых абставінах. Аднак доўгае замоўчваньне свайго народнага імені і свае бацькаўшчыны, асабліва калі яе крыўдзяць і калі трэба выступіць у абарону яе правоў, сьведчыла б ня толькі аб малавартаснасьці таго, хто так паступаў бы, але было б для яго ганьбаю.

Калі мы сёньня набіраем моцы і пачуваем сілу ў словах «Бацькаўшчына-Беларусь», гэта перадусім дзеля гэраізму й крыві нашых братоў, якія сьведама пралілі яе за Бацькаўшчыну, як доказ свае вялікае і шчырае любові да яе.

1947

Леў ГАРОШКА
(1911—1977)

Каталіцкі святар, гісторык, культуролаг, пісьменнік, рэлігійны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Трашчычы на Навагрудчыне. Скончыў беларускую гімназію ў Навагрудку (1931). Вучыўся ва Украінскай духоўнай акадэміі ў Львове (1931—1936). У 1937 г. рукапаложаны ў святары. Праводзіў богаслужэнні на беларускай мове ў Пінскай дыяцэзіі. Праследаваўся польскімі свецкімі і царкоўнымі ўладамі. Пасля верасня 1939 г. працаваў настаўнікам у Баранавічах. Удзельнічаў у працы II Усебеларускага кангрэса (1944). З чэрвеня 1944 г. знаходзіўся ў эміграцыі. Адзін з арганізатараў беларускага душпастырства ў Нямеччыне (1945). Рэктар Беларускай каталіцкай місіі ў Францыі (1946) і ў Вялікабрытаніі (1960). У 1961 г. — дырэктар школы імя св. Кірылы Тураўскага ў Лондане. Кіраваў беларускай рэдакцыяй радыё Ватыкана (1970—1977). У 1947—1957 гг. — рэдактар і выдавец часопіса «Божым шляхам». З 1965 г. — архімандрыт. Адзін з актыўных дзеячаў беларускага рэлігійнага і культурна-асветніцкага жыцця ў эміграцыі. Аўтар нарысаў, мастацкіх абразкоў рэлігійна-гістарычнай, бытавой і маральна-этычнай тэматыкі. Склаў грэка-лацінска-царкоўнаславянска-беларускі слоўнік (20 тыс. слоў). Адстойваў ідэю ўзаемадзеяння рэлігіі, культуры і навукі як умовы для ўсебаковага развіцця чалавека і грамадства.

ШТО ДАЛО БЕЛАРУСІ ХРЫСЬЦІЯНСТВА?

Памінаючы гістарычнае пытаньне: калі і як зьявілася хрысьціянства на Беларусі, тут хочам зьвярнуць увагу толькі на тое, што дало хрысьціянства беларускаму народу.

Для яснасьці самае тэмы прыпомнім толькі факт, што хрысьціянства зьявілася на Беларусі зусім пэўна ў канцы дзесятага стагодзьдзя, значыць больш як на паўвеку перад падзелам Царквоў. Вось жа хрысьціянства прыйшло на Беларусь у сваёй непадзельнай форме, як Праваслаўна-Каталіцкая Царква; у гэтай форме яно трапіла на ўраджайную глебу беларускае душы і ўжо ў XII в. прынесла прыгожыя кветкі: вялікіх беларускіх сьвятых, а тым самым і на грамадзкае жыцьцё яно мусіла мець паважны ўплыў.

Можна шмат гаварыць аб тым, якія багацьці прынесла нашаму народу хрысьціянства, але для яснасьці самае справы лепш будзе абмежавац-

ца да кароткага пералічэньня гэтага багацьця, а што да самае ацэны, дык няхай кожны чытач зробіць гэта сам.

1. Найважнейшы скарб, які прынесла з сабою хрысьціянства на Беларусь, ёсьць аб'яўленае слова Божае, гэта ёсьць эвангельская навука і ўсе скарбы сьв. Пісаньня і сьв. Традыцыі, а разам з гэтым хрысьціянская мараль і хрысьціянская філязофія — якія пачалі паволі пранікаць у сьветагляд беларуса і ў ягонае практычнае жыцьцё.

2. Разам з хрысьціянствам прыйшла асьвета. Закладаюцца першыя школы для ўзгадаваньня кадраў духавенства, а разам з тым і агулам для шырэньня асьветы. Зьяўляюцца кнігі, перапішчыкі кнігаў, а ўсьлед за імі і арыгінальныя беларускія пісьменьнікі, перш духоўныя, а потым і сьвецкія.

3. Арганізуючы парахвіі, хрысьціянства дае штуршок для арганізацыйнага жыцьця. Каля царквы арганізуюцца брацтвы ды іншыя ўстановы.

4. Кананічнае царкоўнае права, якое йдзе да нас і з Візантыі, і з Нямеччыны, мае вялікі ўплыў на кодыфікацыю беларускага права, якое знайшло свой прыгожы выяў у Літоўскім статуце.

5. Няма сумніву, што мастацтва існавала на Беларусі і да хрысьціянства, але з прыходам хрысьціянства яно атрымала новую невычарпальную крыніцу для разьвіцьця і ўзбагачаньня свае тэматыкі. Ітак: малярства атрымала новую галіну свайго разьвіцьця — іконаграфію, орнамэнтыку рэлігійнага зьместу, мініяцюры, фрэскавае мастацтва і мазаіку, музыка ўзбагацілася рэлігійнымі мэлёдыямі на візантыйскіх і рымскіх асновах, разьвіваецца ювэлірнае мастацтва.

6. Будаўніцтва даўней на Беларусі было пераважна дзеравяннае, хрысьціянства прычыняецца да паўстаньня і разьвіцьця мураванага будаўніцтва. Беларускія дойліды ня толькі бяруць прыклад з візантыйскіх сьвятыняў, але і самі вытвараюць беларускі будаўнічы стыль, як аб гэтым сьведчаць слаўная царква сьв. Спаса каля Полацку і Каложская царква ў Горадні.

7. Важней як матэрыяльнае будаўніцтва ёсьць будаўніцтва духовае, хрысьціянства дало Беларусі вялікіх сьвятых. Да сёньняшняга дня іх нарахоўваецца ў нас толькі 25 чалавек з розных пластоў грамадзянства: князёў, ваякаў, сялянаў, манахаў, манахіняў і сьвятароў, — але трэба сабе шчыра сказаць, што гэта толькі частка тых сьветлых постацяў, перад якімі нават варожыя для Беларусі ўлады мусілі схіліць свае галавы. Нам самым варта пазнаць лепш сваіх сьвятых і папулярызаваць іхны культ.

8. Хрысьціянства адчыніла для Беларусі дзьверы да скарбаў культуры Захаду і Усходу. Ведама, што народ, які замыкаецца ў сабе і заўсёды варыцца ў сваім сосе, хутка даходзіць да ўпадку. Для духовага разьвіцьця неабходна вымена думак, бо думка запладняе думку, і хрысьціянства дало неабмежаваныя магчымасьці ў гэтым кірунку.

9. Маючы адну літургічную мову, хрысьціянства тым самым спрыяла вытварэньню аднае літаратурнае мовы і прычынялася да аб'еднаньня беларускіх пляменьняў у адзін народ.

10. Тая палеміка і барацьба, якая была запачаткавана ў канцы XVI в. і разгарэлася ў XVII в. у зьвязку з каталіцтвам усходняга абраду на Беларусі, некаторымі гісторыкамі ацэньваецца толькі як адмоўнае зьявішча. Вось жа трэба сабе ўсьведаміць, што ў сапраўднасьці тагачасныя рэлігійныя спрэчкі прычыніліся да пабуджэньня і паглыбленьня беларускае нацыянальнае сьведамасьці, да ўзбагачэньня пісьменства. Дзеля гэтага пад час скасаваньня уніі ўсякія спрэчкі былі як найбольш жарстока забаронены.

11. Бясспрэчна, што каталіцтва з сваею здысцыплінаванасьцю ўносіць вельмі карысны дзейнік у беларускую псыхіку.

12. Трэба выразна разрозьніць палітыку ерархаў-чужынцоў у часе паняволеньня Беларусі ад дзейнасьці Каталіцкае Царквы як такое. Не зважаючы на ніякі чужацкі ўплыў, ніжэйшае каталіцкае духавенства даўней было амаль выключна беларускае і падтрымоўвала беларускую нацыянальную сьведамасьць. Уніяцкае беларускае духавенства ўвесь час карысталася ў казаньнях і катэхізацыі беларускаю моваю і толькі пасьля скасаваньня ўніі забаронена гаварыць казаньні па-беларуску ў 1840 г. Рыма-каталіцкае духавенства на Беларусі паколькі было беларускага паходжаньня, шмат дзейнічала для ўмацаваньня беларускае нацыянальнае сьведамасьці, прыкладам гэтага можа быць школа а. Магнушэўскага ў Крошыне, з якое выйшаў першы беларускі сялянскі паэт Паўлюк Бахрым. Калі мала ёсьць падобных постацяў, дык трэба не забывацца, што найбольш стойкія барацьбіты гінулі ў далёкай чужыне на засланьні, напр., а. Язэп Анчэўскі памёр аж у Суздалі (1877 г.), прасядзеўшы аж 32 гады ў строгім запярці і толькі адзін Бог ведае, колькі падобных мучанікаў аддало жыцьцё за Божую і народную справу.

13. Пачаткі беларускага адраджэнскага руху зьявіліся ў каталіцкім асяродзьдзі: Каліноўскі, Баршчэўскі, Чачот, Дунін-Марцінкевіч, праф. Эпімах-Шыпіла і бацька беларускага адраджэньня Фр.Багушэвіч — ўсё гэта дзеячы, узгадаваныя Каталіцкаю Царквою, не ўспамінаючы ўжо каталіцкага духавенства, якое актыўна ўдзельнічала ў гэтым руху. Паясьніць гэты факт можна тым, што Каталіцкая Царква прышчэплівае сваім вернікам глыбокі ідэалізм і ахвярнасьць.

14. Каталіцтва на Беларусі ўплывала такжа і на Праваслаўе, якое на нашай бацькаўшчыне шмат у чым розьніцца ад расейскага Праваслаўя. Акрамя абрадовых розьніцаў, яно на Беларусі ня мае ані цэзаропапізму, ані крайняе пасыўнасьці.

15. Калі ў новых і навейшых часох Усход перастаў быць культурным цэнтрам, а такім цэнтрам стаўся Захад, дзе як-ніяк каталіцызм ёсьць адною з найбольш жывучых рэлігіяў, дык лучнасьць з гэтым Захадам да-

памагала і дапамагае беларускаму народу заняць сваё мейсца ў сям'і перадавых культурных народаў.

16. Насупраць усім варожым перашкодам кадры сьведамага беларускага каталіцкага духавенства ўзрасталі штораз больш. Калі на пачатку XX стаг. вялі беларускую рэлігійную адраджэнскую працу толькі адзінкі, як: кс. кс. Лісоўскі, Будзька, Астрамовіч, дык ужо ў часе Першае сусьветнае вайны іхныя рады папоўніліся дзесяткамі маладых актыўных беларускіх духоўных, якія былі на такім высокім духовым і культурным узроўні, што нават у часе наступу польскага нацыяналізму на беларускі каталіцызм Апостальскі Пасад даручае адну з місіяў для эміграцыі ў Кітаі беларускім сьвятаром.

17. Ужо ў часе Першае сусьветнае вайны беларускі каталіцкі рух быў натолькі ўзмогся, што з ім мусілі паважна рахавацца нават вышэйшыя ерархі-небеларусы. У 1917 г. 24—25 траўня адбыўся Першы зьезд беларускага каталіцкага духавенства ў Менску, які сфармуляваў беларускія дамаганьні адносна ўвядзеньня беларускае мовы ў касьцельнае жыцьцё, і гэтыя дамаганьні тагачасны віленскі біск. Ропп афіцыяльна зацьвердзіў, загадваючы асобным цыркулярам падуладным сабе духоўным карыстацца беларускаю моваю ў казаньнях і навучаньні рэлігіі ў парахвіях з беларускім насельніцтвам.

Потым польскі ўрад пастараўся абсадзіць віленскую мітраполію такім беларусаненавісьнікам, як міт. Ялбжыкоўскі, які ў 1925 г. скасаваў цыркуляры біск. Роппа. Аднак раз кіненае зерне хоць і было моцна прыглушана польскаю ўладаю, не паддалося поўнаму зьнішчэньню.

18. Не ад рэчы будзе ўспомніць, што беларуская рэлігійная літаратура ад часу адраджэньня заўдзячвае сваё існаваньне амаль выключна дзейнасьці беларускага каталіцкага духавенства. Ад 1926 г. у Вільні існавала Беларускае каталіцкае выдавецтва, ягоныя выданьні станавілі амаль 80 проц. усяе беларускае тагачаснае рэлігійнае літаратуры. Падобнае зьявішча можна бачыць і на эміграцыі: да гэтага часу паказалася на эміграцыі 12 назоваў беларускіх рэлігійных часапісаў, але толькі 71 экзэмпл. З іх 47 каталіцкіх (66,5 проц.), 20 праваслаўных (27 проц.) і 4 сэктанцкіх (5,5 проц.).

19. Аб тым, як сапраўды каталіцызм шырока адчыняе дзьверы для беларускага народа ў міжнародным жыцьці, могуць сьведчыць сучасныя эміграцыйныя адносіны. Не зважаючы на сваю невялікую колькасьць, беларусы-каталікі зьяўляюцца раўнапраўнымі сябрамі ўва ўсіх міжнародных каталіцкіх пачынаньнях і арганізацыях. Беларускія каталіцкія місіі ў Парыжу і Лёндане нснованы тады, калі яшчэ ўрадам гэтых дзяржаваў трэба было шмат даказваць аб існаваньні беларускае нацыі. Ватыканская радыёстанцыя першая ўключыла беларускія перадачы ў сваю праграму.

20. Не беспадстаўна і ня дзеля нейкіх часовых меркаваньняў, але зусім згодна з сваім гістарычным і культурным шляхам самыя ж беларусы залічаюць сябе да народаў Захаду.

Гэтае кароткае і сухое пералічэньне фактаў ня мае на мэце некаму накінуцца. Наадварот, сучасны каталіцызм нават і ў сваёй місійнай працы моцна падчырквае пашану свабоднае волі кожнага чалавека, бо яна дана чалавеку самым Богам. Мэтаю гэтага артыкулу ёсьць даць вернікам магчымасьць пазнаць, дзеля чаго сучасны бальшавізм востра выступае супраць хрысьціянства агулам і асабліва супраць каталіцызму. Як бачым з вышэй пералічаных фактаў, каталіцызм вельмі ўспамагае і ўзмацняе нацыянальны рух нават і паняволеных народаў, бальшавізм жа наадварот прыгноблівае ўсякі праяў нацыянальнае сьведамасьці так у агульнаграмадзкім, як і ў рэлігійным жыцьці. Наступ на Каталіцкую Царкву цяпер вядзецца з усіх бакоў і ў абліччы гэтае небясьпекі нашым сьвятым абавязкам ёсьць стаць на абарону Каталіцкае Царквы, бо ў залежнасьці ад таго, якібудзе канец сучасных варожых нападаў на каталіцызм, залежыць і будучыня беларускага народу.

1951

ПАД ЗНАКАМ «РУСКАЕ І ПОЛЬСКАЕ ВЕРЫ»

(Фрагменты)

Актуальнасьць тэмы

Між шматлікімі балючымі пытаньнямі беларускага рэлігійнага жыцьця бадай што найбольш балючым было і, на жаль, сёньня яшчэ ня зусім перастала быць надужыцьцё рэлігіі акупацыйнымі ўладамі ў мэтах іхняе палітыкі вынарадаўленьня. Гэтае пытаньне ўжо ня раз закраналася ў кнігах і часапісах так беларускіх, як і іншамоўных, але, на жаль, вельмі агульна і звычайна толькі часткава.

Калі б надужыцьцё рэлігіі ўжо належала да мінулага і калі б сёньня маглі спакойна зажываць глыбокія раны Беларускае Царквы і беларускага рэлігійнага жыцьця, спрычыненыя калішнімі надужыцьцямі, дык можна было б абходзіць маўчаньнем гэтае далікатнае пытаньне, згодна з агульным звычаем, што зямлёю зарыта, хай будзе забыта, — на жаль, так ня ёсьць. Яшчэ і сёньня ня спыняюцца атакі і падступныя плянаваньні супраць беларусаў у імя ці то «польскае», ці «рускае» вераў, і вынікі гэтых атакаў час да часу даюць аб сабе знаць у розных непаразуменьнях у рэлігійным і грамадзкім жыцьці. Таму маўчаць аб тых нягодных плянаваньнях супраць аднае з найважнейшых галінаў беларускага духовага жыцьця аніяк нельга і то з трох прычынаў: 1. Хто ведае, ці не за вяковыя надужываньні рэлігіі Бог дапусьціў на нашых і на суседніх землях так цяжкае рэлігійнае прасьледаваньне, якім ёсьць бальшавіцкае прасьледаваньне? 2. Усякае надужыцьцё рэлігіі ў нерэлігійных мэтах спрычыняе страшэнную шкоду самой рэлігіі, таму неабходна гэтаму

зьявішчу супрацьставіцца як найбольш рашуча, але перш трэба яго дакладна пазнаць. 3. Прасякнутае палітыканствам духавенства акупуючых Беларусь народаў прывыкла да бязглуздых прэтэнзіяў адносна беларусаў і ўважае гэта за нармальнае зьявішча, а ўсякі праяў беларускага рэлігійнага жыцьця стараецца кляйміць даносамі як «палітыканства». Даходзіць да таго, што нават калі беларус да Бога зьвернецца ў роднай і Богам данай мове, дык гэта называюць нейкай страшнай «палітыкай».

Звычайна ўсякія надужыцьці дзеюцца прыхавана пад нейкімі «шляхотнымі матывамі». Дык першым крокам у супрацьдзеяньні ім ёсьць вынясеньне іх на дзённае сьвятло. Аднак у эміграцыйных умовах даволі цяжка выясьняць гісторыю Царквы на Беларусі, ня маючы доступу да архіваў на бацькаўшчыне. У сілу гэтага факту прыдзецца абмежавацца толькі да тых дакумантаў і фактаў, якія ўжо апублікованы, але астаюцца мала ведамымі ў шырэйшых кругах. [...]

Чужацкая прапаганда мела выразную сыстэму ў супрацьбеларускай дзейнасьці. Каб вынарадавіць беларусаў, перш-наперш неабходна іх адчужыць ад усяго роднага, каб «ня нашай наша краіна нам сталась», і за гэта, каб прысабечыць тую краіну, «ужо лет сотні Масква і Варшава торг груганові вядуць між сабой». Іхняя дзейнасьць не аставалася бяз вынікаў. Не дарма Янка Купала перад вайною адзываўся з горыччу ў сэрцы:

Скора сын бацьку, а бацька сыночка
Не распазнаюць адзін аднаго;
Дзеці чужацкія корміць ўжо дочка,
Маці працуе на злыдня свайго.

І гэта якраз было вынікам вяковае прапаганды «рускае» і «польскае» вераў; было б злочынам з нашага боку, каб атакі на душу беларускага народу пакінуць неадбітымі.

«Руская вера»

Калісь, у шэрую мінуўшчыну, было звычайным зьявішчам, што кожны народ меў адно веравызнаньне, і таму ня раз атоесамлівала веравызнаньне з народнасьцю. Здараліся выпадкі, што народы трацілі сваю незалежнасьць, але ў паняволеньні далей трымаліся свайго веравызнаньня, і яно для іх станавілася азнакаю апрычонасьці. Тады зьмена веравызнаньня раўнялася зьмене нацыянальнасьці. Хрысьціянства ўнесла паважную зьмену ў рэлігійна-нацыянальныя адносіны, бо яно прызначана для ўсіх людзей і ўсіх народаў. Пасылаючы апосталаў, Хрыстос паслаў ім Сьвятога Духа і дар гаварыць на розных мовах[1]. Гэтым Бог выразна выказаў, што хрысьціянства ня мае на мэце зьнішчыць нацыянальную апрычонасьць ніводнага народу.

На жаль, няма на сьвеце такіх сьвятасьцяў, якіх ба людзі не надужывалі. Так ня раз здаралася і з хрысьціянствам: валадары некаторых

хрысьціянскіх краінаў выкарыстоўвалі рэлігію да зусім нерэлігійных мэтаў.

Калі ў Эўропе ад XVI ст. зьявілася магутная нацыянальная плынь, дык амаль ўва ўсіх краінах патварыліся нацыянальныя Цэрквы. Тады ў Маскоўскім княстве нацыянальнаю Царквою сталася Праваслаўная Царква з асабліваю азнакаю моцнае перавагі нацыяналізму над рэлігійнасьцю. Тады расейская Царква значна ўзрасла, але слушна кажа расейскі гісторык: «Нацыянальнае ўзьвялічэньне рускае Царквы было дзелам больш палітычным, чым духовым»[2]. Ад таго часу Царква ў Расеі «паставіла сябе на службу дзяржаве, перастала быць «сумленьнем» дзяржавы, каб ператварыцца ў апору і амаль інструмант Маскоўскага імпэрыялізму»[3].

Шмат хто забываецца або і зусім ня ведае, што Маскоўскае княства распачало свой імпэрыялістычны паход на Захад пад прыкрыцьцём рэлігійных матываў. Першаю ахвяраю таго паходу сталася «единовѣрная Бѣлоруссія» нібы якраз таму, што была адзінавернаю з Маскоўшчынаю. Тады маскоўскія цары абвяшчалі войны, ламалі мірныя дагаворы, прымалі да сябе з Вялікага Княства Літоўскага апалых магнатаў і рабілі ўсякія подступы ў імя «абароны праваслаўнае веры на Белай Русі».

Да якое ступені маскоўскія цары выкарыстоўвалі праваслаўную рэлігію, каб мяшацца ў нутраныя справы Беларускае дзяржавы, можа сьведчыць карэспандэнцыя князёўны Алены, жонкі вял. кн. Аляксандра, з яе родным бацькам, маскоўскім царом Іванам III. Вось вынятак з ліста Алены, пісанага ў 1503 г. Успомніўшы на пачатку, што трымаецца моцна праваслаўнае веры і ходзіць у цэрквы, яна кажа: «Мой кароль, яго маці, браты... і ўся зямля — усе спадзяваліся, што са мною ў Літву прыйдзе ўсё добрае, вечны мір, любоў кроўная, дружба, помач на паганства; а цяпер бачаць, што са мною толькі ліха да іх прыйшло: вайна, войска, узяцьце і спаленьне гарадоў і валасьцёў, разьліцьцё крыві хрысьціянскае; жоны ўдовамі, дзеці сіратамі, палон, крык, плач, галошаньне на ўзрыд! Такое спачуваньне і любоў твая ка мне! Па ўсім сьвеце паганства радуецца, а хрысьціянскія валадары ня могуць надзівіцца і цяжка жалуюцца: ад веку, кажуць, ня чувана, каб бацька сваім дзецям бяду прычыняў. Калі валадар, татуля мой, Бог табе не палажыў мяне, сваю дачку, жалаваць, дык зачым мяне з зямлі свае выпусьціў і за такога ж (як сам) брата свайго выдаў? Тады і людзі дзеля мяне ня гінулі б і кроў хрысьціянская ня лілася б. Лепш бы мне пад тваімі нагамі ў тваёй зямлі памерці, чым такую славу аб сабе чуць; усе адно толькі і гавораць: дзеля таго ён аддаў сваю дачку ў Літву, каб тым лепш землю і людзей выглядзець...»[4]

І што адказаў цар на той ліст дочкі, пісаны горкімі сьлязамі і крывёю? Апраўдваўся толькі рэлігійнымі меркаваньнямі: «Гэтая справа, дачка, сталася не праз цябе... я спадзяваўся, што як ты прыйдзеш к яму

[вял. кн. Аляксандру], дык з табою ўсёй Русі, грэчаскаму закону будзе ўмацаваньне»[5].

Амаль праз усё XVI стаг., адно з найбольш крывавых стагодзьдзяў на Беларусі, калі Маскоўскае Княства разрасталася на Захад, праваслаўная вера ў вуснах цароў апраўдвала ўсякія іх мерапрыемствы супраць Беларусі.

Падобна і пасяганьні адносна іншых краінаў у Маскве прыкрывалі царкоўнымі матывамі. Напрыклад, Земскі сабор у Маскве, які 1 красавіка 1653 г. пастанавіў прыеднаць Украіну да Маскоўшчыны, апраўдваў сваю пастанову передусім тым, што цар прыймае украінскія гарады і землі «пад сваю дзяржаўную высокую руку дзеля праваслаўнае хрысьціянскае веры і сьвятых божых цэркваў, таму што паны-рада і ўся Рэч Паспалітая на праваслаўную веру і на сьвятыя божыя цэрквы паўсталі і хочуць іх вынішчыць»[6].

Уласьціва нельга было б выказваць ніякага дакору расейскай Праваслаўнай Царкве за тое, што дбала пра сваю нацыянальную справу, бо ж гэткім ёсьць абавязак кожнага рэлігійнага дзеяча як грамадзяніна свае дзяржавы, але справа ў тым, што ад XVI ст. у расейскай Царкве нацыянальны элемэнт ня толькі пераважае над рэлігійным, але нават стаецца якоюсьці «догмаю веры». Калі ў 1708 г. украінскі гэтман Іван Мазэпа, пакінуўшы расейскага цара Пятра, перайшоў на бок швэдаў, дык за гэта па загаду цара расейскія ерархі ўрачыста выклялі (анатэмізавалі) Мазэпу дня 12 лістапада 1708 г. як нейкага страшнага гэрэтыка, і гэтае пракляцьце не скасавана да сёньня. І да сёньня палітычныя правіны расейская Царква выклінае як гэрэзіі, ідучы старым шляхам палітыканства. Зусім на ўзор выкляцьця Мазэпы савецкі праваслаўны Сабор у Маскве 8.IX.1943 г. прыняў між іншым такую пастанову: «Усякі, што вінаваты ў здрадзе ў агульнацаркоўнай справе і перайшоў на бок фашызму, як праціўнік Господняга крыжа, мае лічыцца адлучаным, а япіскап або клірык пазбаўленым сана»[7].

У гісторыі ведама нямала выпадкаў, калі хрысьціянскія народы заваёўвалі няхрысьціянскія народы, каб там шырыць хрысьціянства, а Расея рабіла наадварот: яна выкарыстоўвала праваслаўнае хрысьціянства, каб заваёўваць адзінаверныя праваслаўныя народы і вынішчаць там самабытную культуру, а потым на руінах шырыць русыфікацыю, як гэта сталася на Беларусі і Украіне.

Акцыя русыфікацыі Беларусі распачалася адразу пасьля таго, як Беларусь трапіла пад уладу Расеі падчас разбораў Рэчы Паспалітае. Галоўную ролю ў гэтай акцыі было даручана выканаць Праваслаўнай Царкве. Першы Менскі праваслаўны япіскап Віктар Садкоўскі, сабраўшы ў Слуцку мяйсцовае беларускае праваслаўнае духавенства, абрушыўся на іх беларускую мову, дамагаючыся, каб яны гаварылі толькі па-расейску, пагражаючы пры тым: «Я вас скарэню, зьнішчу, штоб і языка не было вашего проклятого літовского і вас саміх; я вас у зсылкі порозсылаю аль-

бо ў салдаты поотдаю, а своіх з закордону [гэта значыць з Расеі] понавожу»[8].

Пагроза Садкоўскага ня была пустою: царыца Кацярына II хутка пасьля першага падзелу Рэчы Паспалітае пасылала на занятыя абшары праваслаўнае духавенства з глыбіны Расеі і з Смаленшчыны, але таму, што яны і ўмыслова і духова стаялі шмат ніжэй за мяйсцовае беларускае духавенства, а такжа дзеля прывязаньня да Каталіцкае Царквы усх. абраду, дык вернікі іх байкатавалі. Для дакладнага азнаямленьня з гэтым станам рэчаў наступнік Кацярыны II Паўло I дэлегаваў Менскага губэрнатара З.Корнеева, і той, аб'ехаўшы сваю губэрныю, пісаў цару 6 ліпеня 1797 г.: «...Прысланыя з Смаленскае епархіі [сьвятары] ня здольныя да выконваньня свае годнасьці і да ўтрымоўваньня добрых адносінаў з людзьмі... яны сталіся ненавіснымі ў народзе»[9]. А калішняя і сучасная расейская прапаганда расьпісваецца, што яна несла на Беларусь культуру.

Як характэрная азнака самабытнасьці беларускага народу ў рэлігійным жыцьці быў каталіцызм усходняга славянскага абраду (вунія), гэта была непераможная перашкода для русыфікацыі, і вось на гэтую перашкоду расейцы накіравалі свой наймацнейшы наступ. Дакладней аб гэтым будзе гутарка на іншым мейсцы, але тут трэба сьцьвердзіць іншы прыкры факт: Расейскі націск насільнага скасаваньня вуніі, для правядзеньня пасьля русыфікацыі, выклікаў у народзе зусім адваротнае зьявішча — узмоцненую хвалю палянізацыі. Каб ня трапіць да расейскіх бацюшкаў, у шматлікіх вуніяцкіх парахвіях пачаўся рух пераходу ў лацінскі абрад з маніфэстацыйным прыйманьнем польскасьці, каб быць як найбольш непадобнымі ў нічым да расейцаў. Падобнае зьявішча паўтарылася на Беларусі ў 1945 г., калі беларусы-каталікі запісваліся палякамі, каб выехаць у Польшчу на «адзысканыя землі», а ў Нямеччыне ў лягерах ДП такжа тварылася нешта падобнае, каб ня трапіць «на родіну».

Праўда, на пачатку XIX ст. вунія ў радох свае ерархіі мела нямала палякаў і спалянізаваных беларусаў, але вясковае духавенства было пераважна беларускім і карысталася беларускаю моваю ў штодзённым жыцьці і ў казаньнях. Талеруючы польскую мову ў Каталіцкай Царкве, з беларускаю моваю расейцы ніяк не маглі зьмірыцца, таму і ўплянованы рашучы наступ супраць каталіцызму ўсходняга абраду (вуніі) праведзены з усёю брутальнасьцю, якою азначаўся тагачасны царскі рэжым.

Пасьля скасаваньня вуніі ў 1839 г. русыфікацыйны наступ праз Праваслаўную Царкву ўзмацняўся з дня на дзень. У 1840 г. было забаронена гаварыць казаньні па-беларуску — і япіскапы пачалі вымагаць ад падуладнага духавенства, каб яны нават у прыватным жыцьці карысталіся толькі расейскаю моваю. Менскі яп. Міхаіл Галубовіч (1848—63) дакараў сваіх сьвятароў і асабліва іхных жонак за тое, што гавораць моваю народу, а не па-расейску і налягаў, каб хутчэй навучыліся расейскае мовы і давалі ў гэтым «прыклад сваім парахвіянам»[10].

Адносна сіламоц пераведзеных з каталіцызму ўсходняга абраду на праваслаўе было выдана спэцыяльнае законадаўства, якое сурова забараняла паварот у каталіцызм. Першая такая забарона была выдана яшчэ 22.IV.1794 г., а потым 10.IX.1830 г. яна была адноўлена і ўзмоцнена[11] ды ўвайшла ў карны кодэкс Расейскае імпэрыі параграф 187. Гэтую забарону паўтаралі пры розных нагодах высокія царскія ўрадоўцы і нават цары асабіста. Напрыклад, цар Аляксандр II, адведваючы Вільню 13(25) чэрвеня 1867 г., выклікаўшы спаміж прадстаўнікоў беларускіх сялян тых, якіх ня так даўно перацягнена з каталіцызму на праваслаўе, казаў ім: «Я вельмі рад, што вас бачу праваслаўнымі. Я ўпэўнены, што вы перайшлі да старое веры свайго краю з перакананьня і шчыра. Аднак, раз стаўшыся праваслаўнымі, ведайце, што я не дазволю і не дапушчу, каб вы вярнуліся да каталіцызму. Чуеце? Я паўтараю, што радуюся, бачучы вас праваслаўнымі»[12]. Сапраўды, «шчырая» гутарка да тых, што перайшлі «з перакананьня і шчыра».

Калі на Беларусі зьявіўся Мураўёў з неабмежаванымі правамі, дык для русыфікацыі Беларусі створана ў Вільні «Камісія для русыфікацыі Заходняга краю». У тую Камісію пісаў куратар Карнілаў 3.VIII.1866 г.: «Калі хочаце, каб «рускі» народ з заходніх правінцыяў меў цягу да ўсходу, распаўсюджвайце праваслаўе»[13]. Такая думка была ня толькі Карнілава, але агулам усіх панасыланых на Беларусь царскіх чыноўнікаў, дык ня дзіва, што на Праваслаўную Царкву ўскладалася штораз больш заданьняў у русыфікацыйнай працы. Калі обэр-пракурорам Сьвяцейшага Сыноду стаўся Пабеданосцаў (1880—1905), дык насільная русыфікацыя праз Праваслаўную Царкву даходзіла да нячуваных разьмераў. Расейскі гісторык Зарнов кажа, што Пабеданосцаў прыклад да гвалтоўнае русыфікацыі ўзяў з нямецкае ідэі дэнацыяналізацыі славянаў. Але адкуль бы ён ня ўзяў прыкладу, у тых вобласьцях Расейскае імпэрыі, дзе насельніцтва ня было праваслаўным, Праваслаўная Царква сталася «сымбалем русыфікацыі і крыніцаю прасьледаваньня языка і веры мяйсцовага насельніцтва»[14].

Перш было ўспомнена, што русыфікацыю заўсёды папераджала руйнацкая праца. Адным з галоўных пунктаў руйнацкае дзейнасьці было вынішчэньне беларускае Каталіцкае Царквы ўсходняга абраду, а ў далейшым руйнацкая дзейнасьць абымала ўсе галіны беларускага культурнага жыцьця. У даным выпадку нас перадусім цікавіць тая дзейнасьць, якая праводзілася праз расейскую Праваслаўную Царкву і ў імя «рускае веры». Выкарыстоўваючы барацьбу супраць каталіцызму ўсх. абраду (вуніі), расейцы і іх прыслужнікі з асаблівым жарам накінуліся на беларускую старасьвеччыну. **Старыя беларускія кнігі** забіраліся з усіх парахвіяў і паліліся. Праўда, прыклады паленьня кнігаў на Беларусі здараліся ўжо ў XVI ст., але тады нішчыліся пратэстанцкія выданьні, якія пераважна былі польскімі, дык і шкода ад гэтага для беларускае культуры была ўсяго патолькі балючая, паколькі гэты прэтэкст надужываўся для ні-

шчэньня беларускіх кнігаў. Затое ў XIX ст. вынішчаліся толькі беларускія кнігі так літургічныя-вуніяцкія, як і іншыя, якраз таму, што яны былі беларускія, бо яны былі сьведкамі беларускае самабытнасьці.[...]

Яшчэ адным важным дзейнікам русыфікацыі на Беларусі былі школы. Расейскі ўрад агулам не дазваляў адкрываньня беларускіх школаў, а калі дзе якая адчынялася прыватна, як гэта зрабіў у Крошыне кс. Магнушэўскі, дык расейскія ўлады, як толькі нешта падобнае выяўлялі, зараз жа закрывалі. Да таго агулам на Беларусі школьніцтва разьвівалася вельмі паволі. Аднак Праваслаўная Царква мела паважны ўплыў на пашырэньне школьніцтва ад 1884 г. На агульны лік 4000 пачаткавых школаў, якія былі на Беларусі ў 1914 г., амаль палавіна была царкоўна-прыхадзскімі, але ўсе яны былі выключна расейскімі, а па духу моцна русыфікатарскімі. Гэтакімі ж былі і Духоўныя сэмінарыі (у Менску, Віцебску і Вільні).

Беларускае праваслаўнае прэсы да 1905 г. агулам не магло быць дзеля агульнае забароны беларускага друку, але і пасьля скасаваньня гэтае забароны яна не зьяўлялася аж да 1925 г. дзеля моцнае русыфікатарскае плыні ў радох духавенства і асабліва ў ерархаў.

Агулам прыходзіцца сьцьвердзіць, што ўва ўсіх русыфікатарскіх мерапрыемствах расейскага ўраду Праваслаўная Царква ня толькі што нічога не рабіла ў абароне беларусаў і іншых сваіх адзінаверных нерасейскіх вернікаў, але, наадварот, праводзіла ўсе русыфікатарскія мерапрыемствы як сваю найгалаўнейшую місію. [...]

У сваёй сутнасьці хрысьціянства павінна ўносіць дух узаемнага зразуменьня і злагоджаньня суседзкіх непаразуменьняў, а ў расейцаў яно сталася прыладаю паняволеньня і вынарадаўленьня. Расейскія імпэрыялісты ў расах з сваёю прапагандаю «рускае веры» пярэчаць самым асновам хрысціянства, прызначанага Богам для ўсіх народаў. У грунце рэчы найбольшымі прапагандыстамі «рускае веры» былі і ёсьць безрэлігійныя шавіністычна настроеныя людзі, у якіх мейсца рэлігіі заняў крайны нацыяналізм, дзеля гэтага супраць усіх іхных пасяганьняў, прыкрытых вопраткаю «рускае веры», павінны выступаць супольным фронтам беларусы і каталікі, і праваслаўныя, бо гэта ёсьць выступленьне супраць супольнага ворага і то тым першага, што замаскаванага. І на ўсе пасяганьні гэтага супольнага ворага, прыкрытага вэлюмам праваслаўя, мы павінны сказаць з усею рашучасьцю: даволі надужываньня рэлігіі для драпежных імпэрыялістычных мэтаў.

«Польская вера»
Каталіцызм на Беларусі ў XIV—XVIII ст.

Каталіцызм лацінскага абраду пачаў пашырацца на Беларусі ў канцы XIV ст. Першымі лацінскімі сьвятарамі ў нас былі палякі, але даволі хутка беларускіх сьвятароў ужо было больш, чым палякаў, і Каталіцкая Царква пачала прымаць беларускі характар. Літургічнаю моваю была ла-

ціна, як і ўсюды ў Каталіцкай Царкве, але па-за тым на Беларусі і нават у Летуве духавенства карысталася тагачаснаю ўрадаваю беларускаю моваю, як аб гэтым сьведчыць справаздача сакратара вял. кн. Аляксандра і адначасна віленскага пралата Эразма Вітэлі ў Рыме дня 31.III.1501 г., дзе гаворыцца, што летувісы: «захоўваюць уласную мову. Аднак таму, што беларусы засяляюць сярэдзіну княства і іхняя гаворка ёсьць прыгажэйшаю і лягчэйшаю, дык усе яе ўжываюць агульна»[15].

Сёньня чамусьці мала хто ўспамінае, што ў XV ст. на Беларусі было нямала рэлігійнае каталіцкае літаратуры для вернікаў лацінскага абраду ў тагачаснай беларускай мове, да таго некаторыя творы былі напісаны царкоўнаславянскімі літарамі. Колькі такіх твораў успамінае В.Ластоўскі[16].

Першае біскупства лацінскага абраду для Беларусі было створана ў Вільні ў 1388 г., і першым біскупам быў паляк, але ўжо яго наступнікам быў беларус Якаў Пліхта. У далейшым на Віленскім пасадзе чаргаваліся палякі, беларусы, літоўцы, але ад палавіны XV ст. — выключна грамадзяне Вялікага Княства. Калі ў 1591 г. кароль Жыгімонт Ваза назначыў Віленскім біскупам паляка Бэрнарда Мацеёўскага, дык канцлер Леў Сапега катэгарычна адмовіўся паставіць пячатку Вял. Кн. у грамаце нованазначанага біскупа, бо паводля Літоўскага статуту чужынцом забаранялася займаць урадавыя пасады ў Вялікім Княстве. Хоць Мацеёўскі быў адным з лепшых біскупаў і потым стаўся нават кардыналам, аднак мусіў ўпакарыцца перад канцлерам і пасьля сямігадовае валакіты ў 1598 г. кароль мусіў адклікаць яго назначэньне ў Вільню[17]. Зрэштаю самыя палякі вуснамі Я.Шчэнснага-Губарта сьцьвярджалі, што ў XVI ст. «Русь веры рымскае была ня горшаю за Русь веры грэцкае».

Фатальную ролю ў палажэньні беларускае Каталіцкае Царквы адыграў пратэстантызм з сваімі шматлікімі сэктамі. Ён прыйшоў на Беларусь праз Польшчу ў польскай форме. Гэта была другая палавіна XVI ст. — час упадку і Праваслаўнае і Каталіцкае Цэркваў. Пратэстанты, галоўным чынам кальвіністы, хутка ахапілі большую частку беларускае шляхты і магнатаў[18], прышчэпліваючы ім адначасна з новаю вераю сувязь з польскасьцю. Найбольшы ведамы на Беларусі прапагатар кальвінізму, Сымон Будны, быў палякам з Мазоўша. Ён выдаў толькі пару твораў па-беларуску і потым перайшоў у сваёй прапагандзе на польскую мову[19]. Пратэстанцкае школьніцтва на Беларусі было выключна польскае. Агулам палянізацыйную ралю пратэстантызму гісторыкі ведалі, але разглядалі пабежна, толькі нядаўна на аснове дакумантальнага матэрыялу шырэй асьвятліў гэтую дзейнасьць праф. С.Кот, даказваючы, што пратэстантызм на нашых землях быў магутным дзейнікам палянізацыі[20].

На змаганьне з пратэстантызмам у 1569 г. Віленскі біскуп паклікаў з Польшчы езуітаў. Яны спачатку вучыліся беларускае мовы, але карысталіся ёю мала калі, а звычайна, ідучы сьледам за пратэстантамі, ужывалі

толькі польскае мовы. Горш таго, нават Праваслаўная Царква ў канцы XVII ст. пачала выдаваць частку свае палемічнае літаратуры па-польску.

Пратэстантызм за пару дзесяткаў гадоў быў зьнішчаны, а ягоныя прыхільнікі знайшліся пераважна ў лоне Каталіцкае Царквы лацінскага абраду, уносячы туды моцную палянізацыйную плынь.

Вернікамі Каталіцкае Царквы лацінскага абраду былі пераважна шляхта, магнаты і толькі часткава мяшчане; у Праваслаўнай Царкве аставаліся сяляне і мяшчане — гэткім чынам рэлігійная розьніца спалучалася з нацыянальнаю розьніцаю, моцна разьмяжоўваючы іх і стаўляючы каталіцызм ва ўпрывіліяванае становішча, у якім знайходзілася шляхта, якая з гордасьцю заяўляла: Bóg stworzył chłopa dla popa, a plebana dla pana.

Рэлігійная вунія хоць і выклікала шмат палемікі, але нацыянальнага разьмежаваньня ў рэлігійных адносінах не зьмяніла, бо і далей шляхта аставалася ў лацінскім абрадзе і ганарылася тым, што мае «плебана», а сялянства аставалася ў славянскім абрадзе каля сваіх «попаў», як з пагардаю палякі называлі каталіцкае духавенства славянскага абраду, падобна як і праваслаўных духоўных.

Пад уладаю Расейскае Імпэрыі

Падзел Рэчы Паспалітае і прылучэньне Беларусі да Расеі яшчэ больш узмоцніла палянізацыю ў лоне Каталіцкае Царквы на Беларусі, бо ў змаганьні за сваю незалежнасьць польскае духавенства ўзлажыла асабліва важную ролю на Каталіцкую Царкву ўва ўсіх акупацыйных зонах. У тым часе канчаткова дайшло да таго, што вельмі трапна выказаў польскі журналіст Зьдзіслаў Дэмбіцкі ў 1944 г. у сваім артыкуле аб «Польскай народнай веры», што «ня Польшча сталася каталіцкаю, але каталіцызм стаўся польскім». Яшчэ больш, як у самай Польшчы, такі нацыяналістычны дух укараняла польскае духавенства на Беларусі[21]. Так стварылася «польская вера», якая цьвярдзіла, што «кожны паляк — каталік, а кожны каталік — паляк».

Нацыяналістычны настрой польскага духавенства на няпольскіх абшарах прымаў такія дзівосныя формы, што на яго зьвернена ўвагу нават у Зах. Эўропе. У 1908 г. на гэтую тэму была разгарнулася жывая дыскусія. Запачаткаваў яе а. Пальміеры, даказваючы, што польскае духавенства ў сваёй дзейнасьці кіруецца перадусім палітычнымі намерамі, уважаючы «каталіцызм за прыладу палянізацыі»[22]. На такі закід палякі зарэагавалі вельмі жыва. У газэтах, часапісах і брашурах зьявіліся адказы[23], на якія ў сваю чаргу адказаў а. Пальміеры[24]. Хоць дыскусія да ніякіх канкрэтных вынікаў не давяла і нават ня выявіла да канца закраненага пытаньня, але прынамся хоць часткава паказала ўсяму сьвету палітыканства польскага духавенства на няпольскіх абшарах.

Праўда, паняволеньне Польшчы давала польскаму духавенству шмат апраўдваючых аргумэнтаў іхняе якраз такое, а ня іншае рэлігійнае палі-

тыкі, бо ж для іх Каталіцкая Царква была найбольш магутным бастыёнам у змаганьні за незалежнасьць, у якім маглі спалучацца ўсе і партыйныя і беспартыйныя дзеячы, незалежна ад сваіх супярэчных поглядаў. Але вяршком недарэчнасьці ў паводзінах польскіх сьвятароў было тое, што, змагаючыся за сваю незалежнасьць, яны стараліся здушыць усе праявы беларускага вызвольнага руху, яны нават і думкі не дапускалі, каб на Беларусі зьвяртацца да беларускіх вернікаў па-беларуску[25]. Нічога дзіўнага, што такая крывадушнасьць, якая Каталіцкую Царкву хацела мець за абаронцу перад дэнацыяналізацыяй польскага народу і адначасна тую ж Царкву выкарыстоўвала на Беларусі для дэнацыяналізацыі беларусаў, мусіла выклікаць з боку беларусаў зусім апраўданую няпрыхільнасьць да польскіх сьвятароў.

Каб ня мець лішніх перашкодаў у сваёй палянізацыйнай дзейнасьці на Беларусі, польскае духавенства старалася ўсімі спосабамі перашкодзіць даплыву хоць крыху сьведамае беларускае моладзі ў духоўныя сэмінарыі. Аднак, не зважаючы на розныя перашкоды, рады беларускага каталіцкага духавенства лацінскага абраду перад 1917 г. хоць паволі, але ўсё ж узрасталі, бо беларускі адраджэнскі рух пранікаў і ў духоўныя ўстановы і там шырыў ўсьведамленьне між спалянізаваных беларусаў. Нават у такой установе, як Віленская каталіцкая духоўная сэмінарыя, у 1911 г. рэктар афіцыяльна прызнаў існаваньне беларускага гуртка і дазволіў яму мець беларускую бібліятэчку[26]. У Каталіцкай духоўнай акадэміі ў Пецярбурзе гэткі ж гурток паўстаў у 1912 г., а ў 1914 г. налічваў 70 сябраў і меў вялікую беларускую бібліятэку ды разьвіваў жывую дзейнасьць дзякуючы паважнай падтрымцы праф. Браніслава Эпімаха-Шыпілы[27].

Выкарыстоўваючы некаторыя магчымасьці талеранцыйнага ўказу з 1905 г., беларускае каталіцкае жыцьцё пачало разьвівацца штораз больш, паўстала Беларускае выдавецтва, зьявіліся беларускія каталіцкія кнігі, часапісы і газэта.

У агні рэвалюцыі

Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г., не зважаючы на сваю руйнацкую дзейнасьць, ня спыніла адразу разьвіцьця беларускага каталіцкага руху. Наадварот, на кароткі час ён быў яшчэ ўзмоцніўся. Віленскі біскуп Я.Э. дэ Ропп вярнуўся з выгнаньня і быў назначаны Магілёўскім мітрапалітам. Бульля аб яго намінацыі была прачытана пад час інтранізацыі ў Пецярбурзе такжа і па-беларуску — гэта было вымоўнае наваўвядзеньне. У сваім першым пастырскім лісьце да духавенства мітрапаліт гаварыў аб патрэбе ўжываньня беларускае мовы ў сьвятынях, і сам, хоць быў ужо ў пажылых гадох, пачаў вучыць беларускую мову. Да гэтага часу, не зважаючы на дазвол папы Льва XIII з 8.V.1897 г. Нр. 37522 для Магілёўскага мітрапаліта ўжываць беларускую мову ў тых мяйсцовасьцях, дзе народ карыстаецца беларускаю моваю (udi dialectus albarussica a

populo adhibetur)[28], яе ў казаньнях амаль ня ўжывалі або ўжывалі толькі «пад страхам свайго бліжэйшага начальства»[29]. Цяпер жа Я.Э. дэ Ропп афіцыяльна дазваляе беларускія казаньні і катэхізацыю, а нават заахвочвае да гэтага духавенства. Лік парахвіяў з беларускімі казаньнямі пачаў узрастаць з дня на дзень.

У тым жа 1917 г. была адноўлена Менская дыяцэзія, і ў 1918 г. у Менску адчынена Каталіцкая духоўная сэмінарыя з а. Фабіянам Абрантовічам на чале. Не зважаючы на бальшавіцкі тэрор, беларуская прэса пісала ў 1919 г. аб Менскай сэмінарыі: «Дужа цікавы і шматзначны праяў у жыцьці Беларускага народу — гэта клерыкі-Беларусы. У тутэйшай Каталіцкай сэмінарыі ўсіх 29 клерыкаў; з гэтых 25 асоб беларусаў. Знана творацца цэлыя кадры, цэлыя палкі беларускага маладога духавенства, якое цэлай моцай выступае ў абароне свайго пакрыўджанага народу»[30]. Тады ж а. Абрантовіч стараўся заснаваць у Менску Беларускую каталіцкую акадэмію, але ня змог гэтага стараньня давесьці да канца пад націскам далейшых падзеяў.

Пад кіраўніцтвам беларускага каталіцкага духавенства пачала шырока разгортваць сваю дзейнасьць Беларуская хрысьціянская дэмакратычная злучнасьць, закладаючы беларускія школы, прытулкі і каапэратывы. Для ўзмацненьня сваіх радоў і для актывізацыі беларускага рэлігійнага жыцьця беларускае каталіцкае духавенства мела свае зьезды 1917 г. у Менску, 1918 г. у Баранавічах і 1921 г. у Вільні. Рады беларускага каталіцкага духавенства хутка збольшаліся. На жаль, гэта трывала вельмі коратка.

Рыскім мірным дагаворам у 1921 г. Беларусь была падзелена між Савецкім Саюзам і Польшчаю. Ад таго часу прасьледаваньне рэлігіі агулам і каталіцызму ў асаблівасьці ў Савецкім Саюзе прыняло вельмі вострую форму. Дакладней аб гэтым пісалася ў артыкуле «Старонкі з крыжовае дарогі Каталіцкае Царквы на Беларусі». Цяпер жа прыглянемся да тых падзеяў, якія адбываліся ў Заходняй Беларусі.

Пад польскаю акупацыяй

На першы пагляд магло б здавацца, што ў Заходняй Беларусі пад польскай акупацыяй беларускае каталіцкае жыцьцё павінна было квітнець, але ў сапраўднасьці і тут каталіцызм як такі прасьледаваўся з няменшаю зацятасьцю, хоць ня так трывала, як у Савецкім Саюзе, а дазваляўся каталіцызм толькі ў адной форме «польскае веры».

Пакуль у Вільні быў біскупам Я.Э. Юры Матулевіч (1918—1925), а ў Пінску Я.Э.Жыгімонт Лазінскі (1919—1925 як біскуп Менскі, а ў 1925—1933 як біскуп Пінскі), дык супрацьбеларускія выступы польскага духавенства мелі пераважна прыватны характар. Праўда, гэтых выступаў было шмат і да таго яны часта йшлі ў пары з падобнымі выступамі польскіх урадовых прадстаўнікоў, але афіцыяльна яны ўсё ж маглі расцэньвацца як шавіністычныя выступы адзінак на іхнюю асабістую ад-

казнасьць. Характэрна, аднак, тое, што польская грамадзкая апінія такія выступы падтрымоўвала. Нават у 1917 г., калі беларуская прэса паведаміла, што ў Вільні паўстаў «Арганізацыйны Камітэт дзеля сазыву Беларускае канфэрэнцыі ў Вільні» і што ў яго склад увайшлі ксяндзы-беларусы Ул.Талочко і Янка Семашкевіч, дык паляк кс. Вітаўт Шылкевіч прыслаў кс. Талочку ліст з пагрозаю, што ён ня міне «заслужанае кары». На гэта кс. Талочко даў належны адказ і раіў «вылечыцца ад нацыяналістычнага чаду». Відавочна адказ трапіў у самае чулае мейсца польскага шавінізму, бо выклікаў шмат гоману і быў часткова апублікаваны ў «Gazecie Warszawskiej»[31].

Бязумоўна, што шавіністычна настроеныя адзінкі, якія займалі высокія адказныя становішчы, выкарыстоўвалі афіцыяльна гэтыя становішчы, каб нішчыць беларускае каталіцкае жыцьцё. Калі ў 1918 г. віленскія беларусы запраектавалі выданьне беларускага каталіцкага часапісу «Сейбіт», дык пралат кс. Ян Ганусэвіч ад імя Віленскае біскупскае курыі 23.IX.1918 г. лістам Нр. 1440 афіцыяльна забараніў кс. Ул.Талочку супрацоўнічаць у тым часапісе[32].

Падобныя выступленьні польскіх нацыяналістаў супраць беларускага каталіцкага жыцьця можна лічыць толькі дробнымі выпадкамі. Уласьцівы наступ распачаўся ад таго часу, як польская ўлада пачала замацоўвацца на беларускіх землях. Ад тады супрацьбеларускі наступ на мяйсцох суправаджаецца самаю бессаромнаю кампаніяю ачорніваньня і нават даносамі ў Рым. Гэткі данос быў высланы ў 1921 г., у ім абвінавачвалася Я.Э.Матулевіча за тое, што не забараняе выданьня ў Вільні беларускае каталіцкае газэты «Krynica», бо яна, маўляў, «супярэчыць з каталіцкай этыкай... недапушчальным спосабам крытыкуе касьцельныя ўлады... узбуджае нянавісьць да польскага народу і дзяржавы... узбуджае клясавы антаганізм... і выразна сымпатызуе бальшавіком»[33]. Так ачорнівалася газэта, якая будзіла нацыянальную сьведамасьць між беларусаў-каталікоў і садзейнічала ажыўленьню каталіцкага жыцьця.

Наагул найбольш востры наступ на беларускае каталіцкае жыцьцё йшоў з Віленскае капітулы, дзе ад даўна знайходзіліся такія канонікі, якія нават адмаўляліся даваць разграшэньне тым пакутнікам, якія спавядаліся па-беларуску. Больш таго, некаторыя з іх карысталіся ў дачыненьні да беларусаў самым непераборлівым тэрорам. Напрыклад, канонік кс. Станіслаў Мацеевіч, візытуючы беларускую сярэднюю школу ў Барунах, пагражаў вучням: «Кулька ў лоб кожнаму, хто будзе чытаць беларускія кніжкі»[34]. Аб гэтым «духоўным» адзін з левых часапісаў пісаў у форме пародыі акафісту: «Радуйся ксяндзоў Мацеевічаў прамоўкі, з беларусаў у палякаў перахварбоўкі, вераю сьвятой ганебныя гандлёўкі — радуйся!»[35].

Найбольш вострыя атакі былі скіраваны супраць актыўнейшага беларускага сьвятарства, каб, стэрарызаваўшы іх, тым лягчэй узьдзейнічаць агулам на беларускае сьвятарства. Дня 26.VI.1921 г. у Барунах арышта-

вана кс. Міхайла Пятроўскага і пасаджана ў Лукіскую турму, а ў 1922 г. быў наложаны хатні арышт на кс. Казімера Стэповіча.

Бараніцца супраць наступу духоўнае і сьвецкае польскае ўлады было вельмі цяжка. Дзейны супраціў магла б зрабіць адпаведная беларуская духоўная ўлада, але яе ня было. Дзеля гэтага з ініцыятывы Беларускае хрысьціянскае дэмакратычнае злучнасьці быў паданы ў 1921 г. Апостальскаму нунцыю мэмарыял ад усіх беларускіх грамадзкіх установаў у Вільні з дамаганьнем біскупа-суфрагана, беларускае мовы ў Духоўнай сэмінарыі і інш. Зразумела, што палякі зрабілі ўсё, што было ў іх сілах, каб нічога з дамаганьняў беларусы не атрымалі, але на некаторы час былі спыніліся скандальныя супрацьбеларускія выступы польскіх духоўных уладаў. Да таго пачалася падрыхтоўка перагавораў у справе канкардату між Польшчаю і Ватыканам. Самыя перагаворы трывалі нядоўга і вяліся так, каб ані беларусы, ані украінцы ня мелі на іх ніякага ўплыву.

Польскі ўрад, выкарыстоўваючы сваю рэкляму «перадмуру хрысьціянства» і «абаронцы каталіцызму», здолеў лёгка вытаргаваць ад Апостальскага пасаду паважныя ўступкі адносна мовы казаньняў, катэхізацыі і інш. з некарысьцю для няпольскага насельніцтва[36]. Канкардат быў падпісаны 10.2.1925 г. Ня дзіва, што польскія асягненьні выклікалі незадаволеньне ў беларускіх, украінскіх і летувіскіх кругох. Калі Варшаўскі сойм рыхтаваўся да прыняцьця канкардату 23 красавіка, дык кс. Адам Станкевіч, які тады быў паслом, выехаў з Варшавы, каб ня ўдзельнічаць на тым паседжаньні сойму. Хтосьці аб гэтым данёс нунцыю Я.Э.Ляўраму, які выклікаў да сябе кс. Станкевіча і рабіў яму за гэта дакоры, але ў адказ пачуў яшчэ больш дакораў за папушчэньне ў крыўду беларускага рэлігійнага жыцьця[37]. У сваю чаргу прэм'ер ураду БНР В.Ластоўскі выслаў мэмарандум-пратэст у Ватыкан[38]. На жаль, урад БНР ня меў ніколі дыплёматычных зносінаў з Ватыканам і абаснаваная аргумэнтацыя мэмарандуму асталася без адказу. Наагул, польскія дыплёматычныя асягненьні ня былі з роду тых, якія маглі паглыбіць рэлігійнае жыцьцё на Беларусі.

Згодна з Канкардатам, Віленская каталіцкая дыяцэзія была паднесеная да годнасьці мітраполіі, але перад тым пад націскам полькіх інтрыгаў і няспынных атакаў мусіў зрачыся Віленскага пасаду Я.Э. Юры Матулевіч, і мітрапалітам быў назначаны Я.Э. Ян Цепляк, але ён хутка памёр, не абняўшы пасаду, і 24.VI.1926 г. Віленскім мітрапалітам быў назначаны Я.Э. Ромуальд Ялбжыкоўскі.

Дзейнасьць міт. Ялбжыкоўскага азначалася вострым наступам супраць усяго беларускага ў рэлігійным жыцьці. У адказ на гэта прадстаўнікі Беларускае хрысціянскае дэмакратыі перадалі 12.XI.1926 г. мітрапаліту мэмарыял з дамаганьнямі: 1. неадкладна ўвесьці ў Віленскую кат. дух. сэм. выклады беларускае мовы, гісторыі і літаратуры; 2. прыдзяленьня беларусам-каталіком аднаго з віленскіх касьцёлаў; 3. дапушчэньня ўжываньня беларускае мовы нароўні з польскаю і лацінскаю ў адно-

сінах з духоўнаю ўладаю; 4. распараджэньня, каб у парахвіях з беларускім насельніцтвам казаньні і дадатковыя багаслужэньні адбываліся пабеларуску; 5. каб беларускіх сьвятароў прызначвана ня ў польскія, а ў беларускія парахвіі. Міт. Ялбжыкоўскі адказаў прадстаўнікам БХД, што ён ня выканае ніводнага з вышэйпералічаных жаданьняў[39].

Тры дні перад тым, 9.XI.1926 г., пад час зьезду польскіх біскупаў у Вільні, здарыўся яшчэ больш характэрны выпадак, які поўнасцю выявіў сапраўднае аблічча міт. Ялбжыкоўскага. На зьезьдзе прысутнічаў а. архімандрыт айцоў марыянаў Андрэй Цікота, і ён зьвярнуў увагу на неабходнасьць ужываньня беларускае мовы ў каталіцкай працы між беларусамі. На гэта міт. Ялбжыкоўскі з бязьлічным цынізмам параіў а. архімандрыту ехаць да бальшавікоў і там гаварыць па-беларуску[40]. І характэрна, што ніхто з прысутных польскіх ерархаў не сказаў нічога супраць такога адказу.

У далейшым наступ міт. Ялбжыкоўскага на беларускае каталіцкае жыцьцё ўзмацняўся з дня на дзень. Недарма яго агульна пачалі называць беларусажэрам. У студзені 1927 г. ён перанёс кс. Віктара Шутовіча з беларускае парахвіі Барадзенічы, дзе той працаваў 10 гадоў, у польскую парахвію Тшцяны ды адначасна здэградаваў з параха на вікарага, а на яго мейсца назначыў ксяндза-паляка. У тым жа часе быў зґаласіўся на працу ў Віленскую дыяцэзію кс. Ст.Бланкоўскі, але з умоваю, каб быў прызначаны ў якую-небудзь беларускую парахвію, — такога назначэньня не атрымаў.

Убачыўшы такую руплівасьць мітрапаліта ў змаганьні з беларускім рэлігійным жыцьцём, польскія адміністрацыйныя ўлады ў сваю чаргу ўзмоцнілі супрацьбеларускі наступ. Польскі суд засудзіў кс. Вінцеся Гадлеўскага, жодзіскага параха, на два годы турмы, абвінавачваючы яго ў «распаўсюджваньні бунтарскае дактрыны, якая мела на мэце адарваць ад Польшчы беларускія землі». Міт. Ялбжыкоўскі не сказаў ні слова абароны за свайго сьвятара[41]. Драбнейшыя супрацьбеларускія выступленьні польскае паліцыі ставаліся што раз часьцейшымі.

Да якое ступені даходзіў шавінізм міт. Ялбжыкоўскага, мог даведацца ўвесь сьвет пад час паўторнае каранацыі іконы Вастрабрамскае Божае Маці. На Востраай браме быў зьнішчаны лацінскі напіс і памешчаны польскі: «Królowo Korony Polskiej modl się za nami». Такое надужыцьцё рэлігійных сьвятасьцяў, відаць, самі палякі ўважалі абураючым і спадзяваліся, што яно можа выклікаць паважныя заварушэньні, дзеля гэтага перад каранацыяй, якая адбывалася 2.VII.1927 г., арыштована цэлы рад беларускіх дзеячоў і выпушчана іх толькі пасьля каранацыі[42].

Ня маючы свае ерархіі, беларусы-каталікі маглі ставіць супраціў толькі праз адзіную прокаталіцкую арганізацыю Беларускую хрысьціянскую дэмакратыю і прокаталіцкую газэту «Беларуская крыніца», і вось на гэтыя ўстановы абрушыўся міт. Ялбжыкоўскі. Да 10.XII.1928 г. ён выдае загад Нр. 5216 усім сваім парахам, у якім забараняе вернікам на-

лежаць да Беларускае хрысціянскае дэмакратыі і чытаць «Беларускую крыніцу», бо яна, маўляў, займела памылковую дарогу «рэлігійнага індыфэрэнтызму і бальшавізму»[43]. Таго ж дня кс. Адам Станкевіч атрымаў асобны ліст у лацінскай мове з такімі ж забаронамі. Наступнага дня галоўная ўправа БХД выслала ў гэтай справе тэлеграму Апостальскаму пасаду, а праз пару тыдняў шырока апрацаваны мэмарыял. Адначасна беларускія арганізацыі ў Вільні абвесьцілі пратэст супраць загаду мітрапаліта. Адказу з Рыму на мэмарыял ня было ніякага — і БХД прадаўжала сваю дзейнасьць, але яе палажэньне было вельмі няпрыемнае: публічнае ачорненьне з вуснаў мітрапаліта ставіла ўсіх, у тым ліку і Апостальскі пасад, у заклапотанае палажэньне, але шавіністычны нацыяналізм міт. Ялбжыкоўскага ня лічыўся з нічым.

Маючы такога мітрапаліта, нацыяналістычна настроенае польскае духавенства ўважала, што мае разьвязаныя рукі ў супрацьбеларускіх пачынаньнях. Капітульны канонік кс. Кароль Любянец заснаваў у сваім маёнтку Мінойты каля Ліды адзіную ў сваім родзе «школу польскасьці». Уся гэтая школа палягала на тым, каб прывабіць праваслаўных беларусаў, перацягнуць іх на каталіцызм лацінскага абраду і перапісаць на палякаў. «Вучняў» прынаджвалася рознымі абяцанкамі, а «навука» трывала ўсяго тыдзень-два і галоўным пунктам праграмы афіцыяльна мела катэхізацыю, а ў сапраўднасьці гэта было «пераконваньне», што кожны паляк мусіць быць каталіком, а каталік — палякам. Па некаторым часе кс. Любянец пераехаў назад у Вільню, а школу даручыў весьці адпаведна вышкаленым манашкам-катэхэткам, засобіўшы іх і вучняў фінансава.

Што рабіў кс. Любянец у Мінойтах, тое ж рабілі амаль усе польскія парахі на Беларусі. Карэспандэнцыі ў «Беларускай крыніцы» і «Хрысціянскай думцы» даюць безьліч прыкладаў такое дзейнасьці. З свайго боку польская паліцыя пасьля дэкрэту міт. Ялбжыкоўскага супраць «Беларускае крыніцы» значна зактывізавала супрацьбеларускую дзейнасьць, канфіскуючы пры розных нагодах беларускія каталіцкія часапісы і нават малітаўнік «Голас душы».

Ужо перш успаміналася, што найбольш вострыя атакі былі скіраваны супраць больш сьведамых і актыўных беларускіх сьвятароў, гэтая акцыя ў Віленскай дыяцэзіі ня спынялася ніколі. У 1928 г. а. др. Казімер Кулак, ня могучы атрымаць працы ў беларускай парахвіі, быў на нейкі час прыняты біс. Лазінскім у Пінскую дух. сэм., але і там мусіў выкладаць па-польску, а потым і зусім быў выкінены, і міт. Ялбжыкоўскі паслаў яго ў парахвію Ляндвараў. У 1929 г. а. Францішак Чарняўскі быў высланы ў Францыю працаваць у польскай калёніі. У 1931 г. быў выкінены з ліку прафэсароў Віленскае дух. сэм. а. др. Язэп Рэшэць і перанесены перш на прэфэкта ў настаўніцкую сэмінарыю, а потым высланы ў глухую мазурскую вёску, адкуль у 1938 г. выехаў у ЗША. Звычайна гэткія перакідваньні адбываліся бяз ніякага розгаласу, але калі ў 1927 г. на мейсца кс. В.Гадлеўскага ў Жодзішкі быў высланы ксёндз-паляк, дык

справа дайшла да скандалу — вернікі замкнулі касьцёл і плебанію, і польскага параха ў беларускую парахвію ўвяла польская паліцыя, выламаўшы дзьверы карабінамі.

У афіцыяльным органе Віленскае каталіцкае мітраполіі зьяўляліся няраз такія артыкулы і лісты мітрапаліта, што нават некаторыя палякі іх ацэньвалі вельмі крытычна, бо як пісаў адзін расейскі каталіцкі часапіс, які выходзіў пад рэдакцыяю кс. Около-Кулака: «Усё няшчасьце ў тым, што на так званых усходніх ускраінах Польшчы царкоўная работа залішне зьвязана з палітычнаю»[44]. А польская палітыка на беларускіх землях азначалася неймаверным зазнайствам і брутальнасьцю. З гэтага гледзішча здарыўся вельмі характэрны выпадак з а. др. праф. Янкам Тарасэвічам пад час яго падарожжа ў 1935 г. з Амэрыкі (ЗША) на бацькаўшчыну. Калі ён прыехаў у родную вёску Клешнякі, дык атрымаў загад ад паветавага Шчучынскага старосты неадкладна пакінуць вёску і агулам бацькаўшчыну[45].

Напярэдадні Другое сусьветнае вайны

Палітыканства польскага каталіцкага духавенства ў беларускіх парахвіях адбівалася вельмі шкодна на рэлігійным жыцці. Аб гэтым ня раз зьяўляліся весткі ў беларускай прэсе і аб гэтым часта гаварылі вернікі ды нават пісалі аб гэтым да біскупаў. Для прыкладу можа служыць ліст вернікаў з парахвіі Мядзьведзічы Пінскае дыяцэзіі з 1935 г. Яны між іншым пісалі: «Просім вышэйшую ў нас каталіцкую ўладу даць нам ксяндзоў-беларусаў і ўвесьці ў касьцёл нашую беларускую мову, бо ў праціўным выпадку скора касьцёл наш саўсім апустошыцца і народ наш адзічэе»[46].

Відаць, аднак, што польскія біскупы рабілі быццам наўмысьля, каб апустошыць беларускія каталіцкія сьвятыні і каб пасьля гэтага ксяндзы маглі бяскарна звальваць віну за гэткі стан на вернікаў. Праўда, гэтае цьверджаньне нельга ўагульніваць, бо пакуль у Пінску жыў Я.Э.Жыгімонт Лазінскі (1932), дык ён хоць і не азначаўся асабліваю прыхільнасьцю для беларусаў, але такжа не баяўся выступіць супраць загоністых дамаганьняў польскіх нацыяналістаў адносна беларусаў. Аднойчы ён выпрасіў за дзьвёры высокага польскага гэнэрала, які дамагаўся зьнішчэньня ўсяго беларускага ў рэлігійным жыцьці, а іншым разам патрапіў сказаць цьвёрдае слова за гэткае ж дамаганьне нават самому маршалку Пільсудзкаму. На жаль, і гэты ерарх у канцы ўлягаў націску польскіх кіраўнікоў і паволі ачышчаў Пінскую дух. сэм. ад беларускасьці і ад беларусаў, а беларускіх сьвятароў пераносіў у парахвіі з польскім насельніцтвам. А ягоны наступнік ад 1932 г. Я.Э. Казімер Букраба ў сваёй дзейнасьці стараўся прыпадобніцца да міт. Ялбжыкоўскага.

«Чыстка» духоўных сэмінарыяў у Вільні і Пінску ад беларусаў выконвалася ціха, але адзін выпадак вынес гэтую дзейнасьць на дзённае сьвятло. Выкідаючы бяз ніякае прычыны ў 1935 г. з Віленскае дух. сэм.

Вацлава Папуцэвіча, запрапанована яму ехаць у якую-колечы сэмінарыю ў цэнтры Польшчы. Беларуская прэса зьвярнула ўвагу на гэтае здарэньне[47] — і факт стаўся шырока ведамы. Ад таго часу ў абедзьве сэмінарыі больш беларусаў агулам ня прыймалі.

Такая рэлігійная палітыка падрывала каталіцызм у сваіх асновах, але, на жаль, польскія духоўныя кіраўнікі яе прытрымоўваліся на Беларусі з крайным засьляпленьнем. Асабліва наглядна гэта выявілася ў адносінах да Беларускае каталіцкае акцыі. На арганізацыйным сходзе беларускага каталіцкага актыву ў Вільні 8.X.1936 г. было пастаноўлена заснаваць Беларускую каталіцкую акцыю. Тымчасовая ўправа гэтае арганізацыі на чале з а. Гэрмановічам зьвярнулася да кампэтэнтных духоўных уладаў у Вільні з просьбаю аб зацьверджаньні новае арганізацыі. Справа была выслана ў Пазнань, дзе знайходзіўся цэнтр Каталіцкае акцыі на ўсю Польшчу. Адтуль адказалі, што ня гожа быць самастойнае Беларускае каталіцкае акцыі (ня кажучы чаму), але можа быць толькі беларуская сэкцыя пры мяйсцовай дыяцэзальнай Кат. акцыі. Справа зноў знайшлася ў Віленскай дыяцэзальнай канцылярыі, і адтуль пасьля розных абяцанак і адкладаў у лютым 1937 г. адказалі, што і беларуская сэкцыя Кат. акцыі ня можа быць зацьверджана. Выходзіла так, што беларусам-каталіком з сваім рэлігійным жыцьцём у каталіцкай Польшчы трэба было хавацца ў катакомбы.

Час, аб якім тут гаворыцца, у міжнародным жыцьці азначаўся ўзрастаючым напружаньнем. І ў меру таго, як гэтае напружаньне ўзрастала, збольшваўся польскі наступ на беларускае каталіцкае жыцьцё.

1954

---

[1] Дзеян. Апост. 2, 6—12.

[2] П.Милюковъ. Очерки по исторіи русской культуры. Парижъ, 1931. Том 2, ч. 1, стар. 27.

[3] Прот. А.Шмеман. Исторический путь Православия. Нью-Йорк, 1954, стар. 351.

[4] С.М.Соловьевъ. Исторія Россіи съ древнейшихъ временъ. С.-Петербургъ, 1895. Кн. 1, стар. 1473.

Там жа, стар. 1477.

Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. Москва, 1954. Том III, стар. 413.

Патриарх Сергей и его духовное наследство. Москва, 1947. стар. 45.

Eugen Sakowicz. Cerkiew Prawosławna w Polsce podczas Wielkiego Sejmu 1788—1792. («Prawosławne Teologiczne Rozprawy») Warszawa, 1935, star. 79. «Калосьсе» Нр. 2(11) Вільня, 1938. стар. 110.

«Русскій Архивъ Нр. 9. Москва, 1868, стар. 1359; Wl. Wielhorski; Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury W. Ks. Litewskiego. London, 1951, star. 60.

[0] Adrien Boudou S. J. Le Saint-Siege et la Russie. Tome 2. Paris, 1925. s. 353.

[1] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи. С.-Петербургъ, 1831. Том. V. отд. 2. тар. 27. паз. 9908. «О воспрещеніи Духовенству Римско-Католическаго исповеданія обращать людей Православнаго исповеданія въ сваю вѣру». Тамжа паданы і кары за гэта.

[2] С.С.Татищевъ. Императоръ Александръ II. Его жизнь и царствованіе. С.-Петербургъ, 1903. Том 2, стар. 24.

[13] A.Boudou. op. cit. Star. 362.

[14] Николай Зарнов. Вселенская Церковь и Русское Православие. Париж, 1952, стар. 213—214.

[15] Theiner August. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum. Romae, 1861. Tomus sec. star. 278.

[16] Ластоўскі Вацлаў. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўня, 1926, стар. 182; «Какъ ся мша чтеть римскимъ обычаемъ Ма(т)це Божіей»; «О оустани Кристусовь изъ мертвыхъ» і інш.

[17] Przyałgowski W. Żywoty biskupów Wileńskich. St. Petersburg, 1860.

[18] Bruckner A. Dzieje kultury polskiej. Warszawa, 1939. Tom II. star. 357. Кажа, што ў адной толькі Наваградчыне арыяне забралі каля 650 праваслаўных цэркваў. Іншы польскі гісторык Красінскі ў працы, прысьвечанай Вільні, кажа, што на 600 шляхэцкіх родаў у Наваградчыне толькі 12 асталося праваслаўнымі, іншыя перайшлі ў пратэстанцкія сэкты.

[19] Kot Stanisław. Budny Szymon. «Polski Słownik biograficzny». Kraków, 1837. Tom III. star. 96—99. Там-жа падана бібліяграфія твораў С.Буднага.

[20] Kot. St. La réformation dans le Grand-Duché de Lithuanie, facteur d'occidentilisation culturelle. («Annuaire de l'institut de Philologie et d'histoire orientales et slaves»). Tome XII. «Pankoplia». Bruxelles, 1953, star. 201—261.

[21] Nagrodzki Zygmunt. Rola duchowieństwa katolickiego w godzinach prób i cierpień na terenie Litwy i Białej Rusi 1863—1883. Wilno, 1935.

[22] P.Palmieri. La Chiesa Russa. Firenze, 1907. Tom I, star. 725.

[23] Czuzoff V. La conversion de la Russie et le clergé polonais. («Revue catholique des Eglises») Paris, 1908. T. V. star. 449—964; P. A. Mohl S. J. Polacy przeszkodą do unii Wschodu z Zachodem? Odpowiedź autorowi dzieła «La Chiesa Russa». Kraków, 1908. Zjavilisia tak-ża artykuły u casapisie «Przegląd polski», u «Czas» i ins.

[24] P.Palmieri. A propos de «La conversion de la Russie et le clergé polonais». («Revue catholique des Eglises»). Paris, 1908. T. V, star. 553—564. A tak-źa u hazecie «Czas».

[25] А. Навіна. На дарозе да новага жыцьця. «Маладая Беларусь». Сшытак I. Пецярбург, 1912, стар. 27.

[26] Ks. Adam Stankevic. Biełaruski Chryścijanski Ruch. Vilnia, 1938. Cytuju pavodla «Chryścijanskaje Dumki». Vilnia, 1938. Nr. 11(159) i dal.

[27] Кс. Ад. Станкевіч. Прафэсар Браніслаў Эпімах-Шыпілла. Вільня, 1935.

[28] Е.Карский. Белорусы. Том III. ч. 3. Петроград, 1922, стар. 167.

[29] А.Навіна. op. cit, стар. 27.

[30] «Krynica» Nr. 12. Miensk, 1919. Karespandecyja «Z Miensku». Pavodla «Chryścijanskaja Dumka». Nr. 16(164). Vilnia, 1.VI.1938, star. 6.

[31] Ks.Ad.Stankievic. Biełaruski Chryścijanski Ruch. Vilnia, 1938.

[32] Ks.Ad.Stankievic. Op. cit.

[33] Ks.Ad.Stankievic. Op. cit.

[34] «Крывіч» Нр. 9. Коўня, 1925, стар. 97.

[35] «Селянская Доля» Нр. I. чэрвень 1921, стар. 22.

[36] Wilaniwski B. Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz państwa. Wilno, 1927.

[37] Ян Шутовіч. Ксёндз Адам Станкевіч. У 25-ыя ўгодкі сьвяшчэнства і беларускай нацыянальнай дзейнасьці. Вільня, 1940, стар. 46.

[38] Конкордат. «Крывіч» Нр. 9. Коўня, 1925. Стар. 97—98.

[39] Piotr Kaczan. Situation religieuse de Blancs-Ruthens catholiques en Pologne. «Natio». Revue consacree aux problemes des minorites en Pologne. (U catyroch movach). Warszawa, 1927. Nr. 7—8. Star. 78.

[40] Piotr Kaczan. Op. cit. Star. 70.

[41] Piotr Kaczan. Op. cit. Nr. 3—4. Star. 146.

[42] Piotr Kaczan. Op. cit. Nr. 7—8. Star. 96.

[43] Ks. Ad. Stankevic. Op. cit. («Chryścijanskaja Dumka»). Nr. 27(175). Vilnia, 1938. Star. 6.

[44] «Китеж» Nr. 1—3. Варшава, 1929, у зьвязку з адным артыкулам, які зьявіўся ў «Wiadomości Archidiecezalne Wileńskie». Nr. 5. R. 1929.

[45] Ks. dr. prof. J.Tarasevic. Na Baćkauscynu. Vilnia, 1936.

[46] «Chryścijanskaja Dumka» Nr. 4(106). Vilnia, 1935.

[47] Глядзі: «Беларуская Крыніца». Нр. 40. Вільня, 1935 г.; «Шлях Моладзі». Год VII. Нр. 12(85); стар. 15. Вільня, 1935.

ІСТОТНЫЯ АЗНАКІ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ

Слова культура ўжываецца ў некалькі значэньнях, дзеля гэтага для дакладнасьці тэмы перш неабходна дакладна азначыць ягоны сэнс.

Культура — гэта лацінскае слова cultura, якое азначае апрацоўку зямлі, узгадаваньне, разьвіцьцё. Сёньня гэтае слова ўжываецца амаль ува ўсіх мовах сьвету і ўсюды мае шматлікія значэньні. Гаворыцца аб культуры чалавека, аб культурным узроўні жыцьця, аб культуры мовы, аб фізычнай культуры, аб культуры бактэрыяў і пад. У больш сьціслым значэньні словам культура азначаюцца ўсе вытвары людзкога духа на вышэйшай ступені разьвіцьця.

Вельмі часта слова культура мяшаецца з словам цывілізацыя. У некаторых краінах, як, напрыклад, Францыя, гэтыя два словы атоесамліваюцца, але ў іншых краінах іх звычайна разрозьніваюць. Слова цывілізацыя паходзіць ад лацінскага слова civilis — грамадзкі, дзяржаўны і азначае вышэйшую ступень грамадзкага жыцьця, перадусім прагрэс матэрыяльнае культуры. У беларускай мове звычайна гэтыя словы разрозьніваюцца.

Паколькі культура ёсьць вытварам людзкога духа, а людзкі дух мае свой пачатак ад Бога, дык найглыбейшая аснова культур ёсьць аднолькавая для ўсяго людзтва — ёю ёсьць духовая дзейнасьць чалавека. З усіх жывых істотаў на зямлі толькі людзі ствараюць культуру, бо толькі яны маюць дробную творчую іскру ад Бога — разумную і несьмяротную душу.

У зьвязку з найглыбейшаю асноваю культуры вельмі характэрныя яе першыя праявы, гэта зварот людзкога духа да свае першакрыніцы, да Бога. Гісторыя культуры ўсіх народаў наагул і кожнага ў паасобку дае нязьлічаныя доказы, што пачатак і разьвіцьцё культуры кожнага народу, і ў тым ліку беларускага, зьвязана з рэлігійным жыцьцём. Сучасны італьянскі філёзаф Шіякка кажа аб гэтым: «Сучасная культура павінна перераканацца, што няма культуры без мэтафізічнае асновы, як няма культуры бяз духу дабрадзейнасьці. Бяз веры ў трансцэндэнтную рэальнасьць (ясьней кажучы, бяз веры ў Бога) і без надзеі ў нашую несьмяротнасьць развальваюцца ўсякія прынцыпы маральнасьці і рэлігіі. Дзеля гэтага разьвязка сучаснага крызысу і сучаснае сьведамасьці знайходзіцца ў аднаўленьні хрысьціянска-каталіцкае мэтафізыкі, якая была заўсёды хрыбтом кожнае сапраўднае цывілізацыі, непахіснаю асноваю кожнага сапраўднага маральнага паняцьця жыцьця»[1].

Калі ў выніку нейкіх дачасных, дрэнна панятых, прычынаў падкопваюцца найглыбейшыя асновы культуры, яе рэлігійны элемэнт, тады пачынаюць у грамадзтве верхаводзіць прагнасьці, жарсьці і ўсякія вады, якія няміnуча вядуць грамадзства да ўпадку. Найглыбейшыя карэньні росту і ўпадку народу заўсёды сягаюць да найглыбейшых асноваў духовага жыцьця. Трэба быць крайне засьлепленым матэрыялістам, каб ня выцягнуць навукі з агульнаведамага факту. Зярняці, схаванага ў зямлі,

ня відаць, але яно адтуль прарастае і вырастае на аграмаднае дрэва. Так і духовае жыцьцё чалавека — яго на першы пагляд ня відаць матэрыяльнымі вачыма, але гэта яно родзіць думкі, якія вырастаюць у найбольшыя і найпрыгажэйшыя ўчынкі чалавека, у культурныя асягненьні. Іншы прыклад яшчэ больш прамаўляючы: толькі на адпаведна апрацаванай глебе вырастаюць культурныя расьліны, падобна і ў душы людзкой, толькі тады, калі яна будзе апрацавана цнотамі, успрыйме маральныя прынцыпы паводзін, станецца найбольш прыдатнаю для таго, каб на ёй узрасьлі прыгожыя кветкі высокае культуры.

Гэта былі агульныя заўвагі, якія адносяцца да кожнага народу, але так як акрамя агульналюдзкіх праяваў духовага жыцьця кожны народ і кожны чалавек мае своеасаблівыя азнакі і своеасаблівыя патрэбы, таксама і культура кожнага народу мае шмат толькі ёй уласьцівых азнакаў, адпаведных да яго характару, навакольнае прыроды і абставінаў жыцьця. Кожны народ творыць мелёдыі, сугучныя з біцьцём ягонага сэрца, якія шматгалосным рэхам лунаюць па родных абшарах; кожны народ творыць сваю мову, якая найлепш выказвае ягоныя думкі; кожны народ творыць сваё мастацтва, якое найбольш трапна выказвае яго пачуцьці; кожны народ услаўляе Бога найбольш адпаведна да свайго характару і т.п.

Дойлід, плянуючы будынак, абавязкава ўзгляднівае кліматычныя асаблівасьці краю і адпаведна да іх праектуе форму будынку і дабірае будаўнічы матэрыял. Ня інакш павінна быць і з усімі тымі, хто нейкім чынам займаецца творчаю працаю ў якой колечы галіне беларускае культуры. Тут яшчэ больш чым дзе неабходна пазнаць усе асаблівасьці характару беларускага народу і яго культуры. Да гэтага часу вельмі мала зроблена ў гэтай галіне, зьявілася ўсяго некалькі працаў, якія больш або менш блізка закранаюць гісторыю беларускае культуры[2], але і яны пераважна зьвяртаюць увагу толькі на матэрыяльную культуру. На жаль, гэта не адна ніва з беларускае гісторыі, якая яшчэ чакае сваіх работнікаў.

Прадмет гісторыі беларускае культуры лішне шырокі, каб ім займацца ў рамах часапіснага артыкулу, і таму ў гэтым артыкуле зьвернем ўвагу толькі на некаторыя азнакі беларускае духоўнае культуры.

У беларускай народнай мудрасьці, у вуснай творчасьці, у народных рэлігійных абрадах, у бытавых звычаях і ў звычаёвым беларускім праве, калі іх глыбей прааналізаваць, можна знайсьці вельмі характэрную супольную рысу — глыбокі філязафічны зьмест, і гэта ёсьць адна з істотных азнакаў беларускае духовае культуры.

Варта прыслухацца да беларускіх прыказкаў, каб пераканацца, што там ёсьць няімаверна глыбокая навука аб Богу, аб прычынах навакольных зьявішчаў і аб псыхалягічных перажываньнях чалавека, аб жыцьці наагул. Праўда, у іншых народаў можна пачуць падобныя прыказкі і афарызмы, але бадай што ніхто так часта не карыстаецца сваімі прыказ-

камі, як беларус. Уся вусная народная творчасьць — гэта ж нявычарпальнае багацьце народнае мудрасьці. Да таго ў кожнай вёсцы і мястэчку ёсьць нямала такіх, што аб іх кажуць: «Бяз прыказкі і з лавы ня зваліцца».

Мастацкая беларуская літаратура, не зважаючы на сваю маладосьць, такжа мае нямала філязафічнае глыбіні. Не адзін гэрой апавяданьняў М.Гарэцкага ломіць сабе галаву над глыбокімі жыцьцёвымі праблемамі: «Адкуль усё і што яно?» Якуб Колас вуснамі Лабановіча ў «Палескай глушы» пытаецца свайго сябру: «Скажы ж мне, братка Алесь, для чаго чалавек на сьвеце жыве?» А Янка Купала ў паэме «Сон на кургане» ідзе так далёка, што вандруе аж у сьвет таёмнасьцяў. Дзе ў іншай літаратуры так глыбока і адначасна так па-мастацку прыгожа даецца апраўданьне існаваньня песьні, як гэта зрабіў Максім Багдановіч у «Апокрыфе»? Недарма гэтага перадчасна згасшага паэта назвалі паэтам-філёзафам, бо большасьць ягоных вершаў прысьвечаны паважным філязафічным пытаньням. Цяжка шукаць сваеасаблівых беларускіх азнакаў у сучаснай паняволенай беларускай літаратуры, бо яна, акрамя скалечанае беларускае мовы, мала што мае больш беларускага.

Падобна і ў бытавых звычаях, калі іх толькі ўважна прадумаць, знайходзіцца падзіву годная глыбіня назіраньня. Часам гэтыя назіраньні выказваюцца старымі людзьмі ў форме радаў, якія з часам праз іх незразуменьне паратвараюцца ў забобоны. З гэтага гледзішча вельмі цікавою ёсьць «Палеская лягэнда», запісаная Старым Уласам, у якой бацька, уміраючы, раіць сыну: «Калі ты ідзеш з сахою, з возам, з бараною ці сяўнёю, не кажы, ідучы з дому, «Памажы Божа» нікому! А другое, знай, ці чуеш, як арэш, ці барануеш, ды дамоў будзеш адходзіць, абгарадзіць не зашкодзіць. І нарэшце, помні гэта, ці то восень, вясна, лета, каб круглым годам табе яда была з мёдам». Сын даслоўна ўспрыняў бацькаў наказ і з году ў год бяднеў ды наракаў на бацьку і на людзей. Аж аднойчы яму зьяўляецца якісь дзед і тлумачыць: «Сынку, робіш ты ня тое і на бацьку дарма брэшаш, а за гэта цяжка грэшыш. «Памажы Божа» не даваці — гэта значыць, не заспаці і старацца, мой саколе, чым найраней выйсьці ў поле, дык ня ты дасі людзям, табе кожан даваць будзе. З гарадзьбой рэчы такія: урэжаш гонцы, другія, абжэнь сошкай ці баронкай, абгародзіш баразёнкай. З мёдам то такая справа: кожная салодка справа, зьясі смачна, мёд пачуеш, калі добра папрацуеш».

Такая адзнака беларускае творчасьці сьведчыць аб глыбокай пытлівасьці розуму стваральнікаў народнае творчасьці і агулам народу, для якога яна прызначана. Аднак з гэтаю вельмі дадатнаю азнакаю беларускага характару і беларускае культуры йдзе ў пары другая азнака — супакой. Непаседа ня мае часу займацца глыбокімі разважаньнямі. Ужо не адзін дасьледнік беларускае гісторыі сьцьвердзіў факт, што беларусы лішне спакойны народ і гэтую азнаку ацанілі як адмоўную. Тут ня мейсца разьбіраць, ці яна адмоўная, ці не, але ёсьць факт, што такая рыса

належыць да характару беларуса і мае сваё адбіцьцё ў беларускай культуры. Асабліва моцна сьледная гэтая азнака ў беларускай народнай музыцы, будаўніцтве і арнамэнтах — яны маюць упрост маестатычны супакой. Толькі беларускія народныя танцы маюць адметны характар: гэта бурапенныя фігуры, поўныя імклівага жыцьця, радаснага тэмпэрамэнту. Але яны ёсьць вытварам перадусім моладзі і маюць на сабе таўро маладосьці.

Глыбокая пытлівасьць мае аграмадныя творчыя магчымасьці, аднак для іх разьвіцьця неабходная свабода. І вось у душы беларуса, не зважаючы на доўгавяковую паншчыну, на нацыянальнае паняволеньне, заўсёды аставалася любоў і імкненьне да свабоды. Трапна выказаў гэта галоўны гэрой паэмы «Новая зямля»: «Купіць зямлю, здабыць свой кут, каб з панскіх вызваліцца пут». Аб тым, якія аграмадныя здольнасьці крыюцца ў беларускай душы, могуць сьведчыць тыя людзі, якія аддалі свае таленты нашым суседзям за час паняволеньня: Міцкевіч, Манюшко, Арэшчыха, Карловіч, Касьцюшко, Пільсудзкі і шмат іншых — палякам, а Глінка, Дастаеўскі і цэлы рад навукоўцаў — расейцам. У сапраўднай свабодзе ў родным краю яны маглі б разьвіць свае таленты шмат больш і быць бязумоўна больш карыснымі для ўсяго людзтва.

Бытавыя беларускія традыцыі маюць яшчэ адну вельмі характэрную азнаку, яны ўнармоўваюць жыцьцё згодна з прыродным парадкам. У бытавых абрадах падчыркваецца Божая ўсюдыпрысутнасьць і ўсемагутнасьць. Таму ўсякую важнейшую працу беларус пачынае з Богам і кожнаму працуючаму выказвае пажаданьне адпаведна да роду занятку: «Памажы Божа!», «Прыспарай Божа!», «Радзі Божа!». Пачынаючы будаваць хату, на пляцу перш ставіцца крыж, а закончыўшы яе, у найбольш пачэсным мейсцы, на покуці, завешваюцца абразы сьвятых.

Адносіны да бліжніх і да акружаючае прыроды так жа нармуюцца згодна з прыродным парадкам. На Беларусі няма звычаю абразаць дрэвы: «Нашто іх калечыць?» І згодна з гэтым правілам беларус ніколі не стараўся дэнацыяналізаваць іншых народаў, якія знайходзілі на Беларусі мейсца жыхарства. «Хочаш стацца такімі, як мы, калі ласка, а ня хочаш, аставайся такім, як хочаш». Жыды, татары, караімы, расейцы-стараверы чуліся між беларусаў лепш чым дзе і ня раз потым за гэтую дабразычлівасьць адплочвалі крыўдамі.

Як у кожнай культуры, падобна і ў беларускай, не абыйшлося бяз уплыву іншых культураў. Асабліва важным мамэнтам з гэтага гледзішча было прыняцьце хрысьціянства. Прыйшло яно на Беларусь з Бізантыі, але ў баўгарскім афармленьні і прынясло багатыя скарбы высокае бізантыйскае культуры. Пад уплывам хрысьціянства такія дзялянкі культуры, як: рэлігійна-духоўная, філязофія, будаўніцтва, выяўленчае мастацтва — атрымалі магутны жыватворны штуршок, а да таго зьявілася зусім новая галіна культуры — пісьменства. Але ўвесь гэты ўспрыняты скарб хутка займеў беларускія асаблівасьці. У рэлігійным жыцьці асталіся шматлікія

спрадвечныя беларускія абрады; філязофія зьмяшалася з беларускаю народнаю мудрасьцю; мураванае будаўніцтва атрымала беларускую арнамэнтыку, на свой лад разьмяркованы нутраны прастор сьвятыняў і хутка вытвараны зусім своеасаблівы стыль; выяўленчае бізантыйскае мастацтва злагодзіла строгія іконапісныя каноны, а пісьменства ўжо ў XIII ст. мела нямала самастойных твораў.

З гледзішча ўплываў іншых культураў вельмі важнаю датаю ў гісторыі беларускае культуры быў XIII в. Тады татарская навала, заняўшы Расею і часьць Украіны, парвала лучнасьць Беларусі з Бізантыяю. У тым часе наладжваюцца сувязі Беларусі з Заходняю Эўропай і пачынаецца заходняэўрапэйскі ўплыў на беларускую духовую і матэрыяльную культуру. І гэты ўплыў яшчэ больш, як бізантыйскі на Беларусі, прыймае беларускае аблічча. Адною з найбольш істотных азнакаў беларускае культуры з часу заходняэўрапэйскага ўплыву ёсьць сынтэза. На Беларусі плянуецца і даконваецца аб'еднаньне Праваслаўнае і Каталіцкае Цэркваў у форме Берасьцейскае вуніі; беларускія прававеды рэдагуюць славуты Літоўскі статут, у якім знайшлі адлюстраваньне прынцыпы і рымскага і мяйсцовага беларускага права; беларускі навуковец рэфармуе царкоўнаславянскі альфабэт на ўзор лацінскага альфабэту, згодна з тагачаснымі беларускімі формамі пісьма, і гэты новы альфабэт — гражданка, праз Маскоўшчыну прыймаецца шырока ў некаторых славянскіх краінах.

Пэрыяд паняволеньня Беларусі стаўся часам паважнага застою і нават заняпаду ў шматлікіх дзялянках беларускае культуры. Сумны ў сабе гэты факт, але ён ня сьведчыць аб творчай кволасьці беларускага духа, бо народы нават з найбольш творчым патэнцыялам у паняволеньні замаўкаюць дзеля тае простае прычыны, што культура «ёсьць творам ня толькі духа, але і свабоды»[3].

Цяпер на Беларусі адбываецца вельмі прыкрае зьявішча накідваньня чужое культуры і яшчэ горш — накідваньне сьветагляду, які працівіцца найглыбейшым жаданьням людзкога духа. Але якія б насільствы не тварыліся над беларускім народам, яны астануцца толькі прамінаючым зьявішчам. Бо ўсё тое, што не адказвае характару беларускага народу, патрэбам яго душы, пры першай жа нагодзе будзе стрэсена, як старыя рызманы. Дзеля гэтага ня шкода ніякіх высілкаў для асягненьня свабоды, бо толькі ў свабодных умовах беларускі народ зможа разьвіць належна сваю культуру згодна з найглыбейшымі жаданьнямі свае душы для свае сьветлае будучыні.

1955

---

[1] Michele Federico Sciacca. Il problema di Dio e della religione nella filosofia attuale. Morcelliana, 1946, star. 338.

[2] Вось важнейшыя творы да пытаньня беларускае культуры:

Dr. M. Antonovytsch, Kultur der Ostslaven: Ukrainen. Weissruthenen. Russen. Handbuch der Kulturgeschichte Nr. 72/73, Bresla, 1941.

А.Цьвікевіч. Западно-русізм. Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX вв. Менск, 1929.

Ю.В.Готье. Очерк по истории материальной культуры Восточной Европы. Ленинград, 1925.

История культуры древней Руси. Москва-Ленинград, 1951. 2 томы.

Р.Максімовіч. Важнейшыя мамэнты культурных працэсаў на Беларусі. «Запісы БІНІМ». Нр. 6 і «Конадні» Нр. 3. 1955 р.

О. Савич. Нариси з історії культурних рухів на Україні і Білій Руси в XVII—XVIII ст. Київ, 1930. У 1928 г. быў зьявіўся адзін нумар савецкага часопісу «Weissruthenische Kultur», на жаль, у ім, акрамя назову, няма нічога аб сапраўднай беларускай культуры.

[3] Jaques Maritain, Religion et cultur. Paris, 1946, star. 12.

Станіслаў СТАНКЕВІЧ
(1907— 1980)

Філолаг, літаратурны крытык, паэт, публіцыст, саветолаг, выдавец, культурны, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Арляняты Ашмянскага павета. Вучыўся ў Віленскай гімназіі. Скончыў гуманістычны факультэт Віленскага універсітэта (1933). Выступаў у заходнебеларускім перыядычным друку. З 1936 г. — доктар філалогіі. Пасля верасня 1939 г. працаваў выкладчыкам у Навагрудскім педагагічным вучылішчы. У час нямецкай акупацыі Беларусі прымаў удзел у беларускім палітычным і культурным жыцці. Быў прызначаны бургамістрам Барысава, а пазней — Баранавічаў. Адзін з арганізатараў і ўдзельнікаў II Усебеларускага кангрэса (1944). Сябра ўрада Беларускай Цэнтральнай Рады. З 1944 г. жыў у Нямеччыне. Супрацоўнік беларускай рэдакцыі радыёстанцыі «Свабода». Узначальваў навуковую раду беларускай секцыі Інстытута даследавання СССР у Мюнхене. На пачатку 50-х г. пераехаў у ЗША, жыў у Нью-Йорку. Займаўся навуковай, культурна-асветніцкай і палітычнай дзейнасцю. Адзін з арганізатараў і заснавальнікаў беларускіх эміграцкіх газет «Бацькаўшчына» і «Беларус». Супрацоўнічаў з Беларускім інстытутам навукі і мастацтва. Аўтар навуковых прац і даследаванняў у галіне гісторыі літаратуры, літаратурнай крытыкі і мовазнаўства.

ЧАМУ НАС НЕ РАЗУМЕЕ ЗАХАД?
Праз расейскія акуляры

Адным з найбольш ненармальных і шкодных нам зьявішчаў у дачыненьні Захаду да падрасейскага, а цяпер падсавецкага Усходу ёсьць пагляд, што ўсе тыя тэрыторыі, якія ляжаць на ўсход ад Буга й Сану, — гэта Расея, а ўсе тыя народы, што гэтую вялізарную тэрыторыю засяляюць, — гэта ў аснаўным расейцы. Праўда, кажны інтэлігентны чалавек Захаду ведае, што на тэрыторыі аднэй шостай жыве цэлая мазаіка розных народаў і плямёнаў, аднак ён не здае сабе дастаткова справы з таго, якая ступень іхнае апрычонасьці, якое іх гістарычнае мінулае, як яны апынуліся ў складзе Расейскае імпэрыі, якія іх нацыянальныя імкненьні й палітычныя асьпірацыі, а галоўнае — на чым гэтыя імкненьні базуюцца.

Для шэрага заходняга інтэлігента, не гаворачы ўжо аб простай народнай масе, нерасейскія славянскія народы — беларусы, украінцы й каза-

кі — гэта толькі адгаліненьні аднаго й таго самага народу расейскага, а народы неславянскія — гэта яшчэ першабытныя плямёны, перамешаныя з расейцамі, якія ня маюць ані гістарычнай традыцыі, ані выразных нацыянальных імкненьняў, а зьяўляюцца толькі этнаграфічнай масай, што знаходзіцца яшчэ на прымітыўным узроўні свайго разьвіцьця й незалежна ад Расеі існаваць ня можа. Для такога роду заходніх ляікаў — а іх бальшыня навет сярод інтэлігенцыі — грузін або туркестанец у сваёй нацыянальнай дасьпеласьці й гістарычнай традыцыі нічым ня розьніцца ад якута або чэраміса.

Паўстае тады пытаньне, дзе фактычна хаваецца прычына такога хвальшывага пагляду й няведаньня ўзапраўдных нацыянальных дачыненьняў на ўсходзе Эўропы й у падсавецкай Азыі, дзе прычына такой ігнаранцыі й замарочаньня паняцьцяў у паглядах на ўсходнюю праблему? Бо ў той час, калі гэты ж шэры заходні інтэлігент больш-менш здае сабе справу з нацыянальных дачыненьняў зусім прымітыўных каляровых народаў Афрыкі ці паўдзённа-ўсходняй Азыі, ён зьяўляецца поўным анальфабэтам у сваіх паглядах на такія народы, як беларусы, украінцы, туркестанцы ці каўказцы, якія маюць куды багацейшую гістарычную мінуўшчыню за расейцаў, а сяньняшняя культурная ўзроўня якіх зусім ня ніжэйшая, чымсьці ў расейцаў, якія ў дадатак зьяўляюцца ягонымі недалёкімі суседзямі.

Калі заходні сьвет выказвае такую незнаёмасьць сяньняшніх падсавецкіх народаў, то ўжо аб іхных нацыянальна-вызвольных імкненьнях, як і аб рэальнасьці й мэтазгоднасьці гэтых імкненьняў, ён арыентуецца яшчэ менш. У ўяўленьні людзей Захаду Расея — гэта нешта настолькі суцэльнае й арганічна зьвязанае, што ейны распадзел на нацыянальныя дзяржавы выдаецца нечым нерэальным, немэтазгодным, а навет — праступным. У той час, калі гэтыя людзі ўспрыймаюць распадзел Брытанскае імпэрыі й унезалежненьне ейных калёніяў як нешта зусім натуральнае й гістарычна неабходнае, яны ніяк ня могуць пагадзіцца з думкай, што падобны лёс павінен спаткаць таксама й Расею. Таму да нацыянальна-вызвольных рухаў нерасейскіх народаў ставіцца Захад недаверліва, вычэкваюча, а ў найлепшым выпадку — абыякава.

«Адзінанедзялімаўская» палітыка Захаду

Ёсьць дзьве аснаўныя прычыны такой заблытанасьці паняцьцяў у дачыненьні да ўсходняй праблемы: адна, калі так можна выразіцца, нутраная, а другая — вонкавая, якая зьяўляецца непасрэдным вынікам замежнай палітыкі заходніх дзяржаваў у дачыненьні да Расеі. Захад, а ў тым ліку й ЗША, доўгі час уважаў, што для раўнавагі сілаў у сьвеце ім патрэбная вялікая й сільная Расея, якая балянсавала б дзве магутныя дынамічныя дзяржавы — Нямеччыну з захаду й Японію з усходу. Да гэтага далучаўся мамэнт эканамічны — вялікая й індустрыяльна адсталая Расея ўважалася за выгадны рынак збыту, на які Захад мог кідаць над-

выжку сваёй прамысловай прадукцыі й адкуль мог даставаць патрэбную яму сыравіну. Заходнія дзяржавы ўважалі, што куды выгадней мець гандлёвыя інтарэсы з адным вялікім кліентам, чымсьці з цэлым радам кліентаў дробных.

Выходзячы з гэтых, чыста практычных, меркаваньняў, заходняя палітыка аж да апошняга часу разьвівалася ў кірунку захаваньня вялікай Расеі, а таму ня толькі ня была яна зацікаўленая ў паддзержываньні незалежніцкіх рухаў нерасейскіх народаў, але, наадварот, гэтыя рухі былі ёй не на руку, а таму й не знаходзілі яны на Захадзе ніякай сымпатыі. Ясна, што такая палітыка Захаду зрабіла сваё: яна на працягу доўгіх дзесяцігодзьдзяў сыстэматычна ўзьдзейвала на заходнія грамадзянствы й адпаведна фармавала іхную апінію аб нацыянальнай праблеме Усходу.

Але сяньня палажэньня дыямэтральна зьмянілася. Сяньня ані Нямеччына, ані Японія ня толькі Захаду загражаць ня могуць, але навет становяцца ягонымі саюзьнікамі. Затое сяньняшняя Расея ў форме Савецкага Саюзу, якая культывуе й да высокай ступені ўдасканальвае імпэрыялістычную палітыку царскае Расеі, сталася сьмяротнай загрозай для Захаду.

Наіўным ёсьць таксама пагляд, які яшчэ пакутуе ў многіх уплывовых заходніх сфэрах, што будучая «дэмакратычная» Расея, якая паўстане пасьля зьнішчэньня бальшавізму, вызбудзецца дасюлешніх імпэрыялістычных імкненьняў і станецца карысным сябрам у сям'і дэмакратычных дзяржаваў сьвету. Тыя, што гэтак думаюць, забываюць, на жаль, што дынамічны імпэрыялізм, няўпыннае імкненьне да пашырэньня сваіх тэрыторый коштам іншых народаў зьяўляецца неадлучнай рысай псыхалёгіі расейскага народу, якая зьяўляецца найважнейшым рухаючым маторам расейскае гісторыі ўжо ад XV стагодзьдзя. Гэтая рыса найяскравей сяньня выяўляецца ў савецкіх агрэсыўных плянах, з аднаго боку, і палітычнай плятформе даслоўна ўсіх расейскіх палітычных групаў на эміграцыі, з другога. Таму няма абсалютна ніякай гарантыі, што будучая Расея з драпежнага ваўка раптам станецца нявінным ягняткам, затое ёсьць шмат дадзеных на тое, што гэты драпежны воўк і надалей астанецца тым самым ваўком.

Захад яшчэ ня змог зразумець, што захаваньне ў будучыні вялікай і сільнай, хоць і не бальшавіцкай Расеі можа для яго быць больш небясьпечным, чымсьці адроджаныя нямецкі й японскі імпэрыялізм, узятыя разам. Аб адраджэньні імпэрыялізму гэтых апошніх дзяржаваў да трэйцяй сусьветнай вайны ня можа быць і мовы, бо ў гэтым пэрыядзе часу абедзьве гэтыя дзяржавы будуць знаходзіцца пад непасрэднай кантроляй Захаду, у першую чаргу ЗША. Але ў выпадку пераможнай новай сусьветнай вайны як Нямеччына, гэтак і Японія, якія ў вайне такой прыймуць актыўны ўдзел як раўнапраўныя партнэры, з-пад кантролі гэтай лёгка могуць выйсьці. А тады зусім праўдападобным можа быць зблякаваньне гэтых дзьвюх мілітарна сільных і індустрыяльна разьвітых дзяр-

жаваў зь вялікай Расеяй супраць Амэрыкі, што для апошняй стварыла б новыя й вельмі небясьпечныя камплікацыі. Блёк жа аднэй Нямеччыны зь Японіяй без Расеі для ЗША, якія вырасьлі сяньня ў вялізарную мілітарную й эканамічную магутнасьць і якія, бясспрэчна, гэтую магутнасьць і пасьля эвэнтуальнай новай вайны захаваюць, ня будзе страшным.

Такім чынам, захаваньне вялікай Расеі ў ейных сяньняшніх межах можа ў будучыні якраз зьвіхнуць тую раўнавагу сілаў у сьвеце, да якой імкнецца Захад, затое ейны распадзел на нацыянальныя дзяржавы гэтую раўнавагу, бясспрэчна, захавае на карысьць Захаду й загарантуе доўгатрывалы мір у сьвеце.

Магутная сіла ілжывай інфармацыі

Другая, або названая намі нутраная, прычына неразуменьня Захадам усходняе праблемы выплывае з нацыянальнай палітыкі царскай Расеі, а такжа зь ілжывай інфармацыі аб Усходзе расейскай эміграцыі.

Захад пазнаў запраўднае палажэньне й запраўдныя нацыянальныя асьпірацыі каляровых народаў у калёніях заходніх дзяржаваў дзякуючы таму, што гэтыя дзяржавы, абмяжоўваючыся толькі да палітычнага, а не нацыянальнага паняволеньня гэтых народаў і іхнай эканамічнай эксплуатацыі, ніколі не хавалі праўды аб гэтых народах. Наадварот, дзяржавы гэтыя, будучы незацікаўленымі ў нацыянальным паняволеньні каляніяльных народаў, а тым больш у іхнай асыміляцыі, якраз спрычыніліся да папулярызацыі найбольш аб'ектыўнай веды аб народах, засяляючых іхныя калёніі.

Зусім інакш прадстаўлялася справа ў царскай Расеі, якая, раўналежна зь няволяй палітычнай, сацыяльнай і эканамічнай, замацавала сыстэму жорсткага нявольніцтва нацыянальнага. Усе падбітыя ёю нерасейскія народы былі асуджаныя на поўную асыміляцыю, а таму нацыянальна-вызвольныя рухі да 1905 г. маглі там разьвівацца толькі падпольна. Найяскравейшым доказам русыфікатарскай палітыкі царскага рэжыму можа служыць факт, што да рэвалюцыі 1905 г. існавала суровая забарона беларускага друку.

Такім чынам, у царскі пэрыяд толькі расейцы мелі магчымасьць інфармаваць сьвет аб Расеі, а народы нерасейскія, што станавілі большыню насельніцтва, усякага голасу былі пазбаўленыя. Інфармацыі ж, даваныя расейцамі, былі, як правіла, хвальшывыя, груба тэндэнцыйныя. У іх звычайна прадстаўлялася, што Расея, нягледзячы на ейную этнічную шматскладовасьць, прадстаўляе сабою неразьдзельную цэласьць навет з гледзішча нацыянальнага, бо нерасейскія народы зьяўляюцца толькі паасобнымі плямёнамі й адгаліненьнямі вялікага расейскага народу, які, дарэчы, і ўтварыўся зь мешаніны розных этнічных групаў на славянска-расейскай базе.

Аргумэнты расейскіх эмігрантаў

Пасьля бальшавіцкай рэвалюцыі ўва ўсіх краінах Захаду апынулася вялікая колькасьць расейскіх эмігрантаў, якія адыгрывалі й адыгрываюць сяньня ролю галоўных інфарматараў аб Расеі й нацыянальным у ёй пытаньні. Гэтыя эмігранты зьяўляюцца й да сяньня галоўнымі дараднікамі заходніх афіцыяльных і прыватных уплывовых інстытуцыяў, умела выкарыстоўваючы сваё становішча на карысьць расейскіх імпэрыялістычных інтарэсаў. І трэба прызнацца, што іхная роля ў хвальшаваньні запраўднага палажэньня на падсавецкай тэрыторыі вялізарная, бо Захад, трымаючыся традыцыйнага спосабу думаньня аб усходняй праблеме, ахвотна прыслухоўваецца да іхнага хвальшывага голасу.

На доказ канечнасьці захаваньня адзінай і непадзельнай Расеі звычайна высоўваюць расейскія эміграцыйныя палітыкі чатыры аснаўныя аргумэнты:

1. Яны стараюцца пераканаць Захад у тым, што на тэрыторыі Савецкага Саюзу нацыянальнае пытаньне зусім ня існуе, што нерасейскія народы ніякіх нацыянальных асьпірацыяў ня маюць і ніякай дзяржаўнай незалежнасьці й аддзяленьня ад Расеі не жадаюць, а імкнуцца толькі, як і расейцы, скінуць бальшавізм, дабіцца асабістай вольнасьці й сацыяльнай справядлівасьці. Яны ў дабавак цьвердзяць, што нацыянальная праблема ёсьць выдумкай толькі групкі сэпаратыстычна настроенай інтэлігенцыі, што нацыянальныя рухі былі штучна створаныя гэтай інтэлігенцыяй пад час апошняй вайны пры выдатным падтрыманьні нацыстаўскага акупацыйнага апарату й розэнбэргаўскага ўсходняга міністэрства.

Ілжа такога цьверджаньня відавочная, калі ўзяць пад увагу спаміж многіх іншых толькі два наступныя факты: а) Амаль усе паняволеныя народы супольнымі высілкамі сваёй інтэлігенцыі й шырокіх народных масаў аднавілі ў 1917—1918 гг. свае незалежныя дзяржавы, якія потым баранілі з аружжам у руках, аж пакуль ня былі пераможаныя перавагаю фізычнае сілы расейскага бальшавізму. б) Найбольш арыштаў, ссылак, расстрэлаў і адкрытых судовых працэсаў на тэрыторыі нацыянальных рэспублікаў адбывалася й адбываецца якраз за «нацыянал-дэмакратызм», «мясцовы нацыяналізм», «нацыянал-фашызм» і «нацыянальную абмежаванасьць», а гэта найлепшы довад, што нацыянальная апазыцыя там вельмі моцная, якой ня ў сілах зьнішчыць дагэтуль бальшавікі, нягледзячы на ведамыя мэтады крывавага тэрору.

Што ж датычыцца цьверджаньня, што нацыянальна-незалежніцкія рухі былі створаныя пры выдатным падтрыманьні нямецкага нацызму, дык у запраўднасьці справа прадстаўлялася наадварот. У тых акупаваных немцамі зонах, у якіх была заведзеная нямецкая цывільная адміністрацыя, немцы наагул ня мелі выразнай нацыянальнай палітыкі й ставіліся да нацыянальнай праблемы нерасейскіх народаў вычэкваючы, церпячы, хоць і неахвотна, чыста культурную дзейнасьць, а катэгарычна забара-

няючы дзейнасьць палітычную. Затое на тых тэрыторыях, якія знаходзіліся пад ваенным упраўленьнем (на Беларусі на ўсход ад Барысава), немцы, акружаныя расейскімі дараднікамі — «зондэрфюрэрамі», праводзілі выразна прарасейскую палітыку. Прыкладам, прэса для мясцовага насельніцтва выдавалася ваенным аддзелам прапаганды выключна ў расейскай мове (выдаваныя ў кажнай акрузе газэты — «Новый путь» і інш.).

Таму цьвердзіць, што немцы стварылі незалежніцкія рухі нерасейскіх народаў у той час, калі ў запраўднасьці яны гэтыя рухі душылі, а прапагандавалі расейшчыну, зьяўляецца нахабнай ілжой.

2. Другім аргумэнтам, якім хочуць расейцы застрашыць Захад, ёсьць цьверджаньне, што калі Захад стане на пазыцыях распадзелу Расеі, дык у будучай вайне будзе ён мець супраць сябе ўвесь расейскі народ.

Гэты аргумэнт зьяўляецца ня чым іншым, як палітычным шантажом, бо ня мае ён пад сабой ніякіх рэальных падставаў. Мы, знаючы расейскі народ, моцна сумняваемся, ці ён, будучы цэлымі стагодзьдзямі прызвычаены да нявольніцкага жыцьця, выступіў б наагул актыўна супраць бальшавізму, так як ні разу ня выступіў супраць яго ў шырэйшых маштабах дагэтуль, тады, калі на нерасейскіх тэрыторыях адбываецца ўвесь час бесьперапыннае змаганьне супраць бальшавізму, якое, у залежнасьці ад абставінаў або выліваецца ў форму збройных партызанскіх войнаў, або абмежваецца да пасыўнага супраціву. Таму ёсьць усе падставы думаць, што на выпадак вайны, незалежна ад таго, зь якімі лёзунгамі будзе йсьці на ўсход заходняя армія, расейскі народ у найлепшым выпадку захаваецца пасыўна.

3. Трэйцім аргумэнтам, якім апэруюць расейскія эмігранты, ёсьць цьверджаньне, што ў той час, калі ў цэлым сьвеце штораз больш актуальным становіцца імкненьне да розных міждзяржаўных задзіночаньняў у форме вуніяў, блёкаў, федэрацыяў, зусім не мэтазгодным ёсьць усякае раздрабненьне, а таму й Расея павінна быць захаваная як непарушная цэласьць.

Гэты аргумэнт зьяўляецца ня менш слабым за папярэдні. Ніводзін з паняволеных народаў не зьяўляецца праціўнікам актуальнага сяньня ў сьвеце міждзяржаўнага задзіночаньня. Але кожны зь іх жадае ў такую задзіночаную канстэляцыю дзяржаваў увайсьці вольным і стацца ў ёй раўнапраўным партнэрам, разумеючы, што ня можа быць ніякага задзіночаньня, ніякай уніі ці фэдэрацыі між нявольнікам і панявольваючым, між вязьнем і турэмным вартаўнікам.

4. Распадзел Расейскае імпэрыі на нацыянальныя дзяржавы прывёў бы — як цьвердзяць расейцы — да балканізацыі эўрапэйскага Усходу й падсавецкай Азыі, што ў далейшую чаргу магло б толькі выклікаць бесьперапынныя споры, а навет міжусобныя войны.

Гэты аргумэнт спаміж усіх, вышэй прыведзеных, зьяўляецца бадай што найслабейшым. Калі б, прыкладам, і заіснавалі некаторыя споры

між паасобнымі дзяржавамі паняволеных сяньня народаў, то ў сваёй шкоднасьці для сусьветнай бясьпечнасьці не маглі б яны быць настолькі грознымі й небясьпечнымі, як споры, змаганьня й навет збройныя паўстаньні паняволеных народаў супраць Масквы, якія, у выпадку захаваньня турмы народаў, напэўна, будуць мець месца.

Нягледзячы на тое, што ўсе гэтыя аргумэнты зьяўляюцца ў істоце сваёй нясур'ёзнымі й іхны хвальш відавочны, усё ж такі яны маюць яшчэ значны ўплыў на заходнюю мэнтальнасьць, прызвычаеную да закасьцянелага ў сваіх формах традыцыйнага спосабу думаньня.

Лёд памалу праломліваецца

У апошнія гады на Захадзе пачалася, аднак, павольная, але грунтоўная рэвізыя паглядаў на ўсходнюю праблему. Сярод многіх заходніх людзей, што пачалі вызваляцца ад агульна прынятага шаблёну думаньня й разумець нацыянальнае пытаньне падсавецкага ўсходу так, якім яно ёсьць у запраўднасьці, знаходзяцца ўжо ўплывовыя палітыкі й дзяржаўныя мужы, якія ня толькі ўважаюць за патрэбнае разьвязаньне нацыянальнага пытаньня Усходу ў духу нашых імкненьняў, але становяцца навет запраўднымі піянэрамі папулярызацыі на Захадзе нашых ідэяў і шчырымі абароньнікамі нашых нацыянальных інтарэсаў.

Да такіх людзей у Ангельшчыне належаць, у першую чаргу, старшыня Шкоцкай лігі за свабоду Эўропы Дж.Ф.Стуарт і выдатны вайсковец і ўплывовы публіцыст генэрал-маёр Дж.Ф.С.Фулер. Штораз болей такіх людзей паяўляецца і ў ЗША. Апрача былога рэспубліканскага кандыдата на прэзыдэнта сэната Г. Стасэна да гэтай групы людзей належаць яшчэ сэнатар О'Конор, сэнатар Смітс, кангрэсмэны Кэрстэн, Смэтэрс, Борыс, Армстронг і іншыя.

Гэтыя людзі дамагаюцца распадзелу Расейскае імпэрыі на нацыянальныя дзяржавы паняволеных народаў ня толькі ў імя дэмакратычных ідэяў, але й дзеля таго, што гэта зьяўляецца гістарычнай канечнасьцю й ляжыць у інтарэсах Захаду, што гэта адзіны спосаб перамогі над бальшавізмам і ўстанаўленьня трывалага міру ў сьвеце.

Трэба верыць, што на гэткі шлях раней ці пазьней будзе змушаная ўзыйсьці й афіцыяльная палітыка заходніх дзяржаваў, бо гэтага вымагаюць палітычныя інтарэсы самога ж Захаду.

1952

Мікалай ЛАПІЦКІ
(1907—1976)

Праваслаўны святар, рэлігійны, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Грэлікі на Вілейшчыне. Вучыўся ў Вілейскай гімназіі. Скончыў Віленскую праваслаўную духоўную семінарыю (1930) і багаслоўскі факультэт Варшаўскага універсітэта (1934). У гады вучобы быў абраны старшынёй Аб'яднання студэнтаў праваслаўнага багаслоўя. Рукапаложаны ў сан святара ў 1934 г. Абараніў магістэрскую працу «Праваслаўе ў Вялікім Княстве Літоўскім за часоў панавання Уладзіслава Ягайлы» (1935). У гады Другой сусветнай вайны — сябра кансісторыі Беларускай праваслаўнай аўтакефальнай царквы і настаяцель Чыгуначнай царквы ў Мінску (з восені 1942). Удзельнік Царкоўнага Сабору, які абвясціў ўтварэнне Беларускай праваслаўнай аўтакефальнай царквы (1942). Дэлегат II Усебеларускага кангрэса (1944). Прыводзіў да прысягі батальёны Беларускай краёвай абароны. З 1944 г. жыў у Нямеччыне. Рашуча выступаў супраць уваходу беларускіх праваслаўных епіскапаў у склад Расійскай зарубежнай царквы. Вёў богаслужэнні ў беларускіх эвакуацыйна-перасяленчых лагерах у Нямеччыне. Выкладаў Закон Божы ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. На правах сябра ўваходзіў у склад рэдакцыйных калегій газеты «Беларускае слова» і часопіса «Беларуская думка». Настаяцель прыходу св. Ефрасінні ў Саўт-Рыверы (штат Нью-Джэрсі, ЗША). Адзін з ініцыятараў функцыянавання Беларускай праваслаўнай царквы пад юрысдыкцыяй Канстанцінопальскага патрыярха. З чэрвеня 1951 г. рэдагаваў часопіс «Царкоўны сьветач». Займаўся публіцыстычнай і выдавецкай дзейнасцю. Быў абраны старшынёй Задзіночанага Беларуска-Амерыканскага дапамогавага камітэта. Паслядоўна адстойваў інтарэсы Беларускай праваслаўнай аўтакефальнай царквы, выступаў за дзяржаўную незалежнасць Беларусі.

БЕЛАРУСКАЯ АЎТАКЕФАЛЬНАЯ ПРАВАСЛАЎНАЯ ЦАРКВА
(*Фрагмент*)

Аўтакафелія не зьяўляецца ніякім догматам веры. Аўтакефалія — гэта чыста кананічнае паняцьце для азначэньня пабудовы Праваслаўнае Царквы. Сусьветная Праваслаўная Царква складаеца з Памесных Цэркваў, якія ў сваім кіраўніцтве незалежныя, або аўтакефальныя.

У царкоўных канонах няма ўказаньняў пра спосаб устанаўленьня аўтакефаліі для новых цэркваў. У канонах Праваслаўнае Царквы знаходзім толькі падставы, пры наяўнасьці якіх царква можа быць аўтаке-

фальнай. 34 правіла Сьвятых Апосталаў падае нацыянальную падставу для царкоўнае незалежнасьці: «Епіскапам кожнага народу належыцца знаць першага між імі...». Правіла 6 Першага Сусьветнага Сабору і 17 Чацьвертага Сусьветнага Сабору падае палітычна-тэрытарыяльныя падставы: «Калі царскай уладай заснаваны або будзе заснаваны горад, дык разьдзел царкоўных парафіяў няхай пасьледуе за цывільным ды земскім парадкам». І сапраўды ў гісторыі Царквы бачым, што гэтыя дзьве падставы далі магчымасьць атрымаць аўтакефалію ў свой час беларусам, сэрбам, румынам ды інш. На вялікі жаль, аўтакефалія новым Цэрквам давалася нялёгка.

Царкоўная гісторыя паказывае, што ініцыятыва ў справе ўнезалежненьня царквы таго ці іншага народу выходзіла ад часткі падпарадкаванае, а не ад мітраполіі, ці «маткі» царквы. Наадварот, цэрквы-«маткі» амаль заўсёды супраціўляліся аддзяленьню і часта, каб утрымаць пры сабе «сястру», вялі зацятую барацьбу. Але гэтая барацьба звычайна канчалася вынікам у карысьць таго народу, які змагаўся за сваю аўтакефалію.

Матывамі да барацьбы за царкоўную незалежнасьць у кіраваньні быў ня толькі прэстыж народу пры яго ўзросьце, але і заданьне: па-першае, — стварыць лепшыя ўмовы для пазытыўнага разьвіцьця духоўных якасьцяў у царкоўна-рэлігійным жыцьці свайго народу, па-другое, — вызваліцца ад панаваньня ў царкве чужое нацыянальна гіерархіі і духавенства, якія праз царкву праводзілі нацыянальную і культурную асыміляцыю. Гэтымі матывамі кіраваўся беларускі народ, калі ў другой палове XIII ст. стварыў Наваградзкую праваслаўную мітраполію, якую ў 1291 г. зацьвердзіў Андронік Старэйшы, імпэратар Візантыі, і прызнаў ёй даволі высокае, бо 82-ое месца ў Патрыяршай Радзе на агульную колькасьць 100. Гэтымі матывамі кіраваўся беларускі народ, калі з часоў Гэдыміна ўтрымоўваў сваю мітраполію на чале з мітрапалітам Фіафілам, які ў 1329 г. прымаў удзел у Канстантынопальскім Сынодзе (Acta Patriarch Consrantinopoli (бал. 147). Апрача гэтага, як удзельнік Канстантынопальскага Сыноду, мітрапаліт Наваградзкі ўспамінаецца ў жніўні 1317 і студзені 1327 (Latopisiec Litwy i Kronika Ruska, выд. Даніловіча, 72—143). Гэтымі матывамі кіраваўся Альгерд, калі ў 1355 г. аднавіў Наваградзкую мітраполію. Тагды Канстынопальскі патрыярх высьвяціў мітрапалітам брата Альгердавае жонкі (Марыі Яраслаўны, кн. Віцебскай) Рамана. Але гэтыя асягненьні здабываліся і ўтрымоўваліся нялёгка. Новастворанаая аўтакефальная Наваградзкая мітраполія вяла заўсёднае змаганьне з цэнтралізмам Кіеўскіх мітрапалітаў, якія ўвесь час рабілі заходы перад Канстантынопальскай патрыярхіяй, каб скасаваць яе. Як вынік гэтага змаганьня ў пару панаваньня Вітаўта (1415) у Наваградку адбыўся Сабор праваслаўных епіскапаў Беларусі (Полацкага, Тураўскага, Смаленскага, Чарнігаўскага), якія выбіраюць аўтакефальным мітрапалітам Наваградзкім Грыгорыя Цамблака. Гэты апошні астаецца мітра-

палітам да ягонае сьмерці (1419). Такім чынам, Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква мае кананічныя і гістарычныя асновы. Зусім зразумела, што беларускі народ працуе над адбудовай разбуранага, а паіменна над адбудовай аўтакефаліі Беларускае праваслаўнае царквы.

Гістарычныя падзеі разгортваліся так, што беларускі народ папаў у палон, які трывае стагодзьдзямі. Аднак беларускі народ не пагадзіўся з такім станам рэчаў і змагаецца за права быць незалежным палітычна і духоўна, а значыць змагаецца і за аўтакефалію Беларускае праваслаўнае царквы. Паказчыкам жывучасьці беларускага нацыянальнага духа зьяўляецца разьвіцьцё беларускае незалежніцкае думкі ў XIX і XX стст. Акт 25 сакавіка 1918 г., якім Беларусь была абвешчана незалежнай дзяржавай, зьяўляецца выражэньнем волі міліённых масаў беларусаў мець сваю сувэрэнную дзяржаву. На жаль, маладая Беларуская Рэспубліка была ўзноў акупавана ўзброенымі сіламі нашых ворагаў з усходу і захаду. Аднак акупанты не змаглі зламаць народнага духа: беларускія незалежніцкія ідэалы жывуць у народных гушчах. Сьведчаньнем жывучасьці гэтых ідэалаў зьяўляецца барацьба за Вольную Бацькаўшчыну, якая пасьля падзелу Беларусі Рыскім трактатам паміж Польшчай і камуністычнай Масквой вялася на прасторы ад Беластоку да Смаленску і каштавала нам шмат крыві. Тыя ахвяры, якія клаў беларускі народ у барацьбе за незалежнасьць, не даюць нам права зрачыся мэты, у імя якое людзі ішлі на сьмерць і ў астрог. Самаахвярнасьць тых, што цярпелі і згінулі, натхняе нас на далейшую барацьбу. Гэтай высокай ідэяй кіраваўся мітрапаліт Мелхісэдэк, калі ў 1922 г. аднаўляў аўтакафелію Беларускае праваслаўнае царквы ў акупаванай бальшавікамі частцы Беларусі. Пра аднаўленьне Беларускае праваслаўнае аўтакефальнае царквы мітрапалітам Мелхісэдэкам 23 ліпеня 1922 г. сьведчыць адозва Зьезду прадстаўнікоў гіерархіі, духавенства і вернікаў, выдадзеная ў 1927 г., у якой гаворыцца: «Роўна пяць год таму, у адзін з самых вострых момантаў царкоўнае бязладзіцы, у часы створанага тагды бязуладзьдзя ў царкве і нараджэньня абнаўленчае блытаніны, у Менску, у асяродзьдзі царкоўных людзей, узьнікла думка абгарадзіць сваю мясцовую Царкву ад цяжкіх страсеньняў, выставіўшы ў якасьці ратуючае котвы ідэю самабытнасьці Беларускай Царквы на нацыянальнае самавызначэньне. Здаровы царкоўны інстынкт самазахаваньня і прагрэсыўная плынь рэлігійнай думкі гармanічна спалучыліся ў гэтым ідэйным руху, тым ня менш акт абвешчаньня Беларускай мітраполіі 23 ліпеня 1922 году, радасна спатканы ўсім праваслаўным насельніцтвам Менскага краю, быў падарваны ў сваім сапраўдным значэньні засільлем абнаўленства і таму ня даў усіх сваіх дабрадзейных для Царквы вынікаў. Далейшая паласа царкоўнага жыцьця ў Менскай епархіі, хоць і вярнула старацаркоўніцтву ягонае сапраўднае месца, таксама мала спрыяла законнаму імкненьню праваслаўнай Беларусі да адбудовы свайго царкоўнага жыцьця на грунце пастаноў незалежнасьці (аўтакефаліі). Адносіны кіруючых царкоўных кругоў у Маскве

да гэтага пытаньня насілі характар переменны і нясталы, прымаючы то форму спагады (пры нябожчыку патрыярху), то форму выразнай няпрыхільнасьці (пры ягоных намесьніках). Прайшло сумнае пяцігодзьдзе, на працягу якога пытаньне Беларускай мітраполіі ня толькі не пасунулася да пажаданага канца, але ўскладнілася рознымі абставінамі царкоўнага жыцьця, пакуль нарэшце падзеі апошніх гадоў не скранулі Беларускую Царкву з стану паралічу. І вось тагды жыцьцё зноў высунула тую ідэю аўтакефаліі, якую да гэтага часу прыгняталі царкоўныя веяньні і плыні, нічога супольнага ня маючыя з сапраўднымі інтарэсамі царквы. Беларускі зьезд, які толькі што закончыўся, увачавідкі паказаў, як глыбока прасякнула гэтая ідэя ў сьведамасьці епархіі і з якім адзінадушшам яна была санкцыянавана саборным розумам яе — зьездам. Інакш і быць ня можа. У той час, калі сувязі, якія злучалі раней царкоўную акругу з вышэйшым адміністрацыйным цэнтрам, ужо аджылі, калі гэтыя сувязі прыносяць ёй не карысьць, а шкоду, гэтая акруга павінна шукаць апорны пункт у самой сабе, у свабоднай канцэнтрацыі сваіх жывых сілаў, у арганізацыі свайго адміністрацыйнага ладу... Каму нарэшце няведамы некаторыя выразныя факты нашай беларускай гісторыі, якая сьведчыць аб наяўнасьці гэтай ідэі ў сьведамасьці беларусаў, продкаў нашых (гісторыя Мітрапаліта Грыгорыя Цамблака ў XV веку) нягледзячы на ўвесь шматвяковы і рэлігійны цяжар, пад якім мы жылі...»

Беларуская царкоўна-рэлігійная думка ў разгляданую намі пару фармавалася ў духу рэлігійна-гістарычных шуканьняў беларускага народу. Падзеі гэтае крытычнае пары паказалі, што ўплывы маскоўскае царквы ня мелі нейкага глыбейшага ўплыву на царкоўную самасьведамасьць беларусаў. Прыведзеныя намі вышэй вытрымкі з Пасланьня Сабору беларускіх гіерархаў, духавенства і вернікаў сьведчаць вымоўна аб тым, што ідэя аўтакефальнасьці беларускае царквы была тым корнем, з якога расьце дрэва нашае царквы.

1952

Леў АКІНШЭВІЧ
(1898—1980)

Гісторык, культуролаг, саветолаг, беларускі і ўкраінскі культурны дзеяч. Нарадзіўся ў г. Санкт-Пецярбургу. Вучыўся ў Кіеўскім універсітэце. Скончыў Кіеўскую вайсковую школу (1918). Прыняў грамадзянства Беларускай Народнай Рэспублікі (1918). Працаваў ва Украінскай акадэміі навук, супрацоўнічаў з Інстытутам беларускай культуры. Выступаў у беларускіх навуковых выданнях і перыядычным друку. У 30-я г. быў абвінавачаны ў беларускім і ўкраінскім нацыяналізме. На пачатку 40-х г. працаваў у Смаленску. Пасля нападу нямецкіх войскаў на СССР знаходзіўся на Украіне. З 1944 г. — у Заходняй Нямеччыне. Пасля вайны выехаў у ЗША. Працаваў навуковым супрацоўнікам у Цэнтры па вывучэнню СССР у Вашынгтоне. Займаўся даследаваннямі гісторыі Беларусі і Украіны XVI—XVII стст. Супрацоўнік Беларускага інстытута навукі і мастацтва (ЗША). Шырока друкаваўся на старонках беларускіх і ўкраінскіх эміграцкіх выданняў.

ПРА «ЦЫВІЛІЗАЦЫЙНЫЯ АСНОВЫ» БЕЛАРУСКАГА ГІСТАРЫЧНАГА ПРАЦЭСУ

Бясспрэчная рыса найнавейшае філязофіі гісторыі — ейная адмысловая ўвага да вывучэньня паасобных камплексаў, г.зв. «культурна-гістарычных цыкляў», ці «цывілізацыяў». Гэты кірунак апраўдваецца тым, што пры больш глыбокім знаёмстве з гісторыяй паасобных людзкіх грамадаў усё з большай і большай выразнасьцяй выступаюць рысы нераўнамернасьці, нятоесамасьці, апрычонасьці гістарычнага разьвіцьця паасобных народных групаў. Усё ясьней становіцца, што супольны й тоесамы шлях агульнага разьвіцьця ўсіх людзкіх грамадаў адшукаць цяжка. Усё больш выразна зазначаецца й неаднолькавасьць гэтага гістарычнага разьвіцьця. Прыкладам, нават Марксу й Энгельсу давялося вылучыць адмысловы «азіяцкі спосаб вытворчасьці», які яны знаходзілі ў гісторыі Кітаю й старадаўнага Эгіпту, і гэты «спосаб» выразна выломваўся із стройнай нібы схэмы «сацыяльна-эканамічных фармацыяў», што прыходзяць на зьмену адна аднэй у гісторыі сьвету.

Справа, аднак, выходзіць далёка за межы Кітаю й Эгіпту, бо цэлы шэраг людзкіх арганізацыяў таксама мае тэндэнцыю выломвацца із схэмы агульнага й аднолькавага (у васноўных рысах) людзкога прагрэсу.

Усё ясьней робіцца, што ўсе схэмы прагрэсыўнага разьвіцьця народаў сьвету ў запраўднасьці абапіраюцца на нібы «клясычным» прыкладзе гісторыі Заходняй Эўропы. З часам сталася ясным, што й сама гісторыя гэтай апошняй ня ёсьць адзінай і бесперапыннай, што яна лучыць у сабе адменныя самастойныя цывілізацыйныя цыклі антычнага (грэка-рымскага) й мадэрнага (рамана-германскага) тыпу.

Шэраг рысаў сучаснай заходняэўрапейскай цывілізацыі выразна адзяляюць ейнае разьвіцьцё ад развіцьця іншых людзкіх грамадаў. Апошнія ня ведалі й ня ведаюць такога выразнага й юрыдычна абгрунтаванага падзелу дзяржаўнае ўлады, як гэта было ў заходняэўрапейскім фэадалізьме. Яны не стварылі на базе вынікаў фэадалізму грамады з усталенымі правамі грамадзянаў дзеля ўдзелу ў дзяржаўным кіраўніцтве й кантролю над ім. Яны ніколі не дайшлі да таго кансэквэнтнага выніку асабістае волі, пэрсанальнае ініцыятывы й цьвёрдасьці прынцыпу прыватнай уласнасьці, які стварыў клясычныя ўзоры заходняэўрапейскага (а за ім і амэрыканскага) «капіталізму». Мы тут бярэм адно праўныя й гаспадарчыя катэгорыі. Але можна й трэба гаварыць і пра адменныя прынцыпы ў вагульнакультурным, рэлігійным, маральным ды іншым жыцьці й прагрэсе розных людзкіх групаў.

За асобную й адмысловую рысу заходняй цывілізацыі F. S. C. Northrop («The Taming of the Nations». New York. 1952. бач. 186—213) уважае ейную рымскую спадчыну й асабліва засвоеныя ёй канцэпцыі цьвярдых і агульназьвязваючых усё жыхарства прынцыпаў рымскага права. У гэтай думцы ёсьць шмат праўды.

Гэтая заходняя цывілізацыя была й у сваёй аснове ёсьць адзінай, нягледзячы на стракатую адменнасьць ейных паасобных нацыянальных кампанэнтаў. Пра гэта так пісаў расейскі славянафіл Н.Данілеўскі, адзін з заснавальнікаў тэорыі культурна-гістарычных «цыклічных тыпаў»: «Гэта, у сапраўднасьці, гісторыя аднаго цэлага... Як ніхто ня думае аб асобнай цывілізацыі Атэнаў ці Спарты, гэтаксама няма чаго гаварыць пра асобную гісторыю Францыі, Італіі ці Нямеччыны. Такой гісторыі ў сапраўднасьці няма зусім, а ёсьць толькі гісторыя Эўропы з францускага, італьянскага, ангельскага ці нямецкага гледзішча...» («Россия и Европа», б. 110).

Ці пануе «клясычная» цывілізацыя Заходняе Эўропы на прасторы ўсяго эўрапейскага абшару? І ці належаць да гэтага цывілізацыйнага камплексу народы, якія засяляюць шырокія прасторы Усходу Эўропы? На гэтыя пытаньні даваліся розныя адказы. Калі расейскі гісторык Паўлаў-Сільванскі першы заявіў пра існаваньне фэадалізму ў Расеі, ён гэтым самым ставіў гісторыю Расеі на адну роўню з гісторыяй Захаду. Калі савецкая гістарычная навука прыймае гістарычную схэму Маркса—Энгельса, дык яна гэтым самым ізноў ставіць расейскую гісторыю на адзін шлях з гісторыяй Захаду. Калі ўкраінскія гісторыкі В.Ліпінскі й С.Тамашэўскі ставяць пытаньне пра заходнія асновы культурнага й па-

літычнага разьвіцьця ўкраінскага народу, яны гэтым самым вылучаюць гэты ўсходняэўрапейскі народ з кола культурнага цыклю Усходняе Эўропы.

Што да народу расейскага, дык ягоная культурная сваясаблівасьць і адменнасьць ягоных гістарычных шляхоў вызнаюцца цяпер шмат кім з гісторыкаў за бясспрэчныя. Адкінутыя й запярэчаныя ў свой час ідэі расейскіх славянафілаў і расейскіх народнікаў, якія верылі ў магчымасьць для Расеі мінуць капіталістычны шлях разьвіцьця, шмат у чым у наш час здаюцца ня гэткімі ўжо сьмешнымі й галаслоўнымі.

«У расейскага народу, — піша расейскі філёзаф нашага часу, — была вялізарная сіла стыхіі й параўнальная слабасьць формы... У народаў Заходняе Эўропы ўсё шмат лепш выясьнена й аформлена, усё падзелена на катэгорыі й усё нязьменнае. Расея ніколі ня была ў заходнім сэнсе краінай арыстакратычнай, як ня сталася яна й буржуазнай» (Н.Бердяев «Русская идея» б. 6).

«Расейцы, — піша А.Тойнбі, — былі хрысьціянамі, й шмат хто зь іх і цяпер зьяўляюцца імі, але яны ніколі ня былі хрысьціянамі Захаду. Расея была наверненая ў хрысьціянства ня з Рыму, як Ангельшчына, але з Канстантынопалю, й, нягледзячы на іхную супольную хрысьціянскую аснову, усходняе й заходняе хрысьціянства былі заўсёды адно ад аднаго далёкія, а часам — адно аднаму антыпатычныя й варожыя» («The World and West», p. 4).

«Расея, — пісаў ужо згаданы намі Н.Данілеўскі, — не належыць ані да эўрапейскага дабра, ані эўрапейскага зла, як жа можа яна належыць да Эўропы?» (тамжа, б. б. 60—61). «Яе ня жывілі, — кажа ён, — ніводзін з тых карэньняў, празь якія Эўропа ўбірала як добрыя, гэтак і шкодныя сокі беспасярэдна зруйнаванага ёю антычнага сьвету, не кармілі яе й тыя карэньні, якія чэрпалі жыўнасьць з глыбіні нямецкага духу. Ня была яна й часткай адноўленай Рымскай імпэрыі Карлы Вялікага, якая творыць нібы супольны камель, праз падзел якога паўстала ўсё галінастае эўрапейскае дрэва, не ўваходзіла да складу той тэарэтычнай фэдэрацыі, якая заступіла сабою Карлаву манархію, ня зьвязвалася ў вадно агульнае цела фэодальна-арыстакратычнай сеткай, якая (як у часе Карлы, гэтак і ў часы свайго рыцарскага красаваньня) ня мела ў сабе нічога нацыянальнага, а была ўстановай агульнаэўрапейскай у поўным сэнсе гэтага слова. Пасьля, калі настаў новы век і пачаўся новы парадак рэчаў, Расея таксама ня брала ўдзелу ў змаганьні з фэодальным прыгнечаньнем, вынікам якога на Захадзе было забясьпечаньне тэй формы рэлігійнае свабоды, якая называе сябе пратэстанцтвам. Ня ведала Расея й гнёту, а зь іншага боку й узгадавальнага ўзьдзеяньня схалястыкі, ды ня вырабіла тэй свабоды думкі, якая стварыла новую навуку...» (тамжа).

Ня будзем разглядаць тут пытаньне, ці мае слушнасьць Данілеўскі ў дэталях свайго супроцьстаўленьня Расеі Заходняй Эўропе. Для нас даво-

лі будзе прызнаць яму часткавую слушнасьць, каб ужо шмат у чым зразумець іншыя цывілізацыйныя асновы расейскае культуры.

Наступным і заканамерным будзе пытаньне: дзе ў гэтым цывілізацыйным камплексе канчаецца Расея й пачынаецца Усходняя Эўропа ў цэласьці? Пытаньне гэтае можа быць пастаўленае ў шмат якіх плашчынях. Можна, прыкладам, аднесьці да ўсходняэўрапейскага культурнагістарычнага камплексу саму Расею, далучыўшы да яе хіба ейных цюркскіх, усходняфінскіх ды мангольскіх падданых. Гэта мы знойдзем ня толькі ў згаданых вышэй украінскіх гісторыкаў, але й у найноўшых працах у ангельскай мове Оскара Галецкага. Можна, зь іншага боку, паставіць пытаньне й пра ролю іншых усходняэўрапейскіх народаў: беларусаў, летувісаў, украінцаў ды інш. Куды належыць іхная гісторыя? Ці былі гэта далёка высунутыя на ўсход арганічныя часткі Заходняй Эўропы? Ці, наадварот, гэта былі арганічныя часткі Эўропы Усходняй, адно тэрытарыяльна бліжэйшыя да Захаду й якія з гэтае прычыны перанялі ад гэтага Захаду шэраг ягоных рысаў і культурных асаблівасьцяў? Ці, нарэшце, гісторыя гэтых народаў зьяўляецца гісторыяй глыбокіх нутраных канфліктаў, якія вынікаюць з прычыны паміжлежнага, «міжкультурнага» палажэньня іхных земляў?

Усё гэта вельмі паважныя праблемы, й ад іхнага вырашэньня шмат у чым залежыць уся ацэнка гісторыі гэтых народаў ды праўдзівае разуменьне яе.

Трэба адразу адкінуць кажную спробу падыйсьці да вырашэньня згаданых праблемаў з пазыцыі тых ці іншых палітычных інтарэсаў нашае сучаснасьці. Расейская імпэрыя, якая на цэлыя стагодзьдзі палучыла пад сваёй уладай шматлікія й разнародныя народы й нацыі Усходняе Эўропы, мае гарачых абаронцаў і зацятых ворагаў. Якраз выходзячы з гэтых пачуцьцяў і пераконаньняў, шмат хто з гісторыкаў Усходняе Эўропы й дае кірунак сваім гістарычным паглядам. Сумліўна, ці гэта справядліва.

Расейская імпэрыя, як і ўсё на сьвеце, — зьявішча часовае. Усходняя Эўропа магла быць палітычна нязлучаная ў вадну цэласьць (як гэта дагэтуль ёсьць з Эўропай Заходняй) і ўсё-ткі тэарэтычна быць адзіным цывілізацыйным цэлым. І наадварот, яна можа быць злучаная ў вадно дзяржаўнае цела, але ўсё ж быць разнародным у сваім агульнакультурным зьмесьце камплексам. (Гэткім яна ўжо, без усялякага сумлеву, й бывала, улучаючы ў сябе выразна заходніх фінаў ці палякаў ды выразна далёкаўсходніх манголаў або карэйцаў). Само злучэньне ўсходняэўрапейскіх народаў, калі яно ўжо мела стацца, зусім не абавязкава мусіла адбыцца пад эгідай расейскае Масквы. Вельмі лёгка палітычным цэнтрам Усходняе Эўропы мог стацца ўкраінскі Кіяў ці беларуская Вільня, або й татарскі Сарай-Бэркэ. Мы ведаем, што спробы й змаганьне за гэткае пяршынство іншых, нерасейскіх народаў, запраўды мелі месца.

Падыходзячы з гэтага гледзішча спэцыяльна да гісторыі беларускага народу, трэба сказаць, што яна не дае выразнага й апрыёрнага адказу на пытаньне, арганічнай часткай якога «культурна-гістарычнага цыклю» было ягонае гістарычнае разьвіцьцё. А калі гэтак, дык трэба зьбіраць матар'ялы, якія могуць нам сказаць штоколечы ў справе вырашэньня гэтае праблемы. Тут, у гэтым артыкуле, можна закрануць хіба самыя агульныя (й далёка не вычарпальныя) аргумэнты.

У часы «князёўскія» (X—XIII стст.) беларускія княствы, бясспрэчна, менш за ўкраінскія й расейскія, мелі тэндэнцыю да злучэньня ў ваднэй «рускай» цэласьці. Звычайна гэта тлумачаць тым, што тут была асобная князёўская дынастыя. Гэтае тлумачэньне мала пераканальнае. Нам думаецца, што яны вылучаліся нечым іншым і ў першую чаргу, як відаць, тым, што глыбіня супольных культурных уплываў (перадусім — уплываў бізантыйскіх) тут была меншая. Не малую ролю іграў таксама мамэнт расавай і культурнай блізіні да старых суседзяў (а магчыма й старых родзічаў), народаў «балцкае» групы — да лятувісаў і латышоў. Блізіня ды моц сувязяў з Заходняй Эўропай была тут ці не асабліва поўнай.

Ці рабіла гэта беларускія княствы часткаю Заходняй Эўропы, вылучаючы іх з усходнеэўрапейскіх камплексаў Кіяўскае імпэрыі й Суздальскае зямлі? Сьцьвярджаць гэта немагчыма: князёўская Беларусь была, агулам бяручы, усё ж у коле палітычных і культурных уплываў усходнеэўрапейскага, «славяна-бізантыйскага» цыклю.

Ці прынесла якасныя зьмены новая эпоха, калі зарганізавалася вялікая «Літоўская» імпэрыя й калі (XVI—XVII стст.) беларуская культура й мова сталіся асноўнай базай палітычнай і культурнай сувязі паміж паасобнымі й рознымі часткамі вялікага цела гэтае імпэрыі? Каб даць адказ на гэтую праблему, трэба вырашыць некаторыя ейныя часткі. Аднэй зь іх мае быць пытаньне пра гістарычныя заданьні, якія ставіў перад сабой «Літоўскі» дзяржаўны саюз, другой — пытаньне пра кірунак і шлях культурных уплываў і ар'ентацыяў.

Яшчэ Макіявэлі ўважаў, што «арганічнай» рысай кажнай дзяржаўнай арганізацыі, калі яна здаровая дзяржаўная арганізацыя, зьяўляецца нахіл да пашырэньня ейных межаў. У наш час з гэтым паглядам ня шмат хто мог бы пагадзіцца. Але наш час — гэта час перамогі тэндэнцыяў стрымліваньня й абмяжаваньня вольнай гульні ў сфэры міждзяржаўных дачыненьняў. На гэта, ведама, ёсьць свае прычыны. Ды мы цяпер гаворым пра Вялікае Княства Літоўскае й пра часы Макіявэлі. Для тае эпохі ягонае цьверджаньне ня было памылковым.

Як здаровы й моцны арганізм XIV—XVI стст. (гаворым цяпер адно пра гэты перыяд) Вялікае Княства Літоўскае вяло палітыку заваяваньняў. Гэтая палітыка даўгі час была ўдалай, а ейны кірунак быў выразны: ён ішоў па лініі змаганьня дзеля задзіночаньня вакол беларускае Вільні ўсіх галоўных частак усходнеэўрапейскага цыклю. Мы ведаем, што арганічным удзельнікам у дзяржаўным жыцьці Літвы-Беларусі быў побач

зь беларускім і лятувіскі народ, да іх пазьней далучылася асноўная частка ўкраінскага жыхарства Прыдняпроўя, часткава й часова ўваходзілі сюды й часткі заходнярасейскіх княстваў. Даўгі час Віленскі князь быў найбольш магчымым кандыдатам на галаву вялікае ўсходняэўрапейскае імпэрыі, што лучыла ў сабе ўсю асноўную прастору Усходняе Эўропы.

Мы гаворым пра гэты працэс таму, што гісторыя Усходняе Эўропы не тварыла дагэтуль магчымасьці сужыцьця (хоць бы й далёка ня мірнага) розных нацыянальных самастойных дзяржаўных адзінак, як гэта было ў Эўропе Заходняй. Тут адзін арганізм імкнуўся стаць гегемонам над іншымі, й, галоўнае, якраз тут ён здолеў гэтага дасягнуць.

Мы ведаем, што гэтая вялікая гістарычная наважнасьць літоўска-беларускіх князёў — злучыць пад знакам Віленскае Пагоні ўсю Усходнюю Эўропу — у канцы закончылася няўдачай. Вялікі паход на ўсход і поўдзень зьмяніўся палітыкай абароны перад усходам і поўднем саюзу «Літвы» з Польшчай, вялікімі ўдачамі Масквы. Не беларуская Вільня, а расейская Масква сіламоц злучыла пад сваёй уладай народы вялікіх прастораў усходняэўрапейскай раўніны. На даўгія гады расейская культура стала дамінантным выказьнікам творчых праяваў своеасаблівага генія ўсходняэўрапейскіх нацыяў.

Чаму гэтак сталася? Нам адказваюць: вайсковыя няўдачы «Літвы». Ці гэта можа здаволіць нас? Матар'яльныя рэсурсы Вялікага Княства Літоўскага ня былі меншымі за рэсурсы Маскоўскага гаспадарства. Кажуць яшчэ: сацыяльны антаганізм паміж шляхтай і сялянствам. Але ці ж ня было гэта скрозь у тагачасных дзяржавах? Нам кажуць: змаганьне спалячанае шляхты зь вернымі старой культуры народнымі масамі, змаганьне вуніі й праваслаўя. Але чаму мела месца гэтае змаганьне й у чым прычыны ўсёй ягонай гарачыні?

Мяркуем, што ўсе гэтыя факты мелі сваё значэньне, але асноўнай прычынай паразы «Літвы» быў дэманстратыўны выбар ейнай элітай заходняга (а ня ўсходняга) шляху. Адразу зробім заўвагу: гэты выбар і гэты шлях абяцалі й запраўды далі вельмі памысныя вынікі. Яны адкрылі жывую крыніцу больш сьпелае заходняе культуры, й з гэтай крыніцы пілі ды ёй жывіліся найлепшыя дзеячы беларускага й іншых народаў Вялікага Княства. І калі мы гаворым пра гэта як пра прычыну паразы, дык маем на ўвазе тое, што заходняя культура прывівалася да іншага культурнага пня. Гэта рабіла новую расьціну, хай і часова, але слабой. А перад ёй стаялі іншыя ўсходняэўрапейскія грамады, усё менш і менш закранутыя заходняй культурай, далей жа на ўсход незакранутыя зусім, ёй арганічна чужыя. Яны наважна супраціўляліся заходняй плыні, й чым больш «заходняй» рабілася «Літва», тым мацнейшай і найважнейшай была сіла іхнага супраціву.

Чым паўнейшай была вэстэрнізацыя Вялікага Княства Літоўскага (у васнове якраз гэтак мае быць названы працэс вялікіх палітычных і культурных зьменаў XVI— XVIII стст.), тым большы яна сустракала ад-

пор як унутры краіны, гэтак, і асабліва, звонку — з паўдня й з усходу. Калі вялікі князь прыняў каталіцтва й каталіцкі клер атрымаў шэраг прывілеяў, ды калі беларускі й лятувіскі шляхціч загаварыў па-польску, супраціў набыў яшчэ большую вайстрыню. Вось жа ў самым працэсе ўсё большай і большай вэстэрнізацыі «Літвы» мы бачым нейкі дзіўны парадокс: чым паўнейшым і, здавалася б, больш плённым ён быў, тым слабейшай і менш задзіночнай рабілася нацыянальная грамада.

Праўда, такога наважнага выступу супроць вэстэрнізацыі, як гэта было, прыкладам, на Украіне ў часы Багдана Хмяльніцкага, на Беларусі-Літве ня было. Але й тут быў у сярэдзіне XVII ст. казацкі рух. І тут было войстрае змаганьне паміж каталіцтвам і вуніяй, з аднаго боку, і праваслаўем, зь іншага. Было б дзяцінствам думаць, што гэтае змаганьне было толькі выяўленьнем пэўных рэлігійных адменаў. Ягоная абвойстранасьць і глыбіня гавораць нам пра іншае — пра вялікае змаганьне дзьвюх культурных асноваў.

Час вялікае Літоўска-Беларускае дзяржавы зьяўляецца часам вялікіх культурных здабыткаў. Ці ня першым зь іх было стварэньне дасканалай сыстэмы праўных нормаў, сабраных у славутых Літоўскіх статутах. Зацемім: Літоўскія статуты праводзілі ў беларускую (украінскую, лятувіскую) грамаду вялікія прынцыпы праўнай сталасьці, праўнай адказнасьці, значаньне прыватнае ўласнасьці й г.д. Гэта былі вялікія прынцыпы рымскае, а пазьней і заходняэўрапейскае цывілізацыяў. Але ўспрыймаліся яны беларускімі праўнікамі не мэханічна, а творча перапрацоўваліся на базе старых, адвечных праўных звычаяў княжае эпохі. Жыцьцё, аднак, уносіла ў гэтую тэарэтычна-сталую пабудову юрыдычных правілаў сваю карэктыву, робячы часта беларуска-лятувіскую грамаду краінай шляхоцкіх праўных парушэньняў.

У Вялікім Княстве Літоўскім, як у пэўнай цэласьці, мы выразна бачым грамаду пераходнага тыпу, у якой змагаліся паміж сабой заходнія й усходняэўрапейскія цывілізацыйныя ўплывы. Некаторая, прынамсе вонкавая, перамога першых адштырхнула ад беларуска-літоўскае дзяржавы суседнія землі з усходняэўрапейскай культурнай асновай. Гэта аддало іх у канцовым выніку ў рукі Масквы. У самой жа дзяржаве змаганьне дзьвюх цывілізацыйных асноваў гэтак і ня прывяло да здаровай і арганічнай іхнай сынтэзы. У гэтым была прычына, што ў канцы XVIII ст. Вялікае Княства, паслабленае й нутрана вычарпанае, стала лёгкай здабычай Расеі.

Мінулі стагодзьдзі. У іхным часе беларуская грамада ня жыла творчым культурна-палітычным жыцьцём, аддаючы свае лепшыя сілы, сваіх найздальнейшых сыноў ці расейскай, ці польскай культурам. Сама ж Беларусь заставалася краем, дзе спробы русыфікацыі мелі больш вонкавыя ўдачы, пакідаючы краіну ўсьцяж у тым жа палажэньні наяўнасьці дзьвюх — заходняй і ўсходняй — эўрапейскіх культурных асноваў.

Вялікі рух беларускага нацыянальнага адраджэньня другой паловы XIX й першай паловы XX стагодзьдзяў меў перад сабой ня толькі заданьне адрадзіць ці пабудаваць нацыянальную народна-беларускую культуру. Перад ім павінны былі паўстаць і іншыя заданьні, а сярод іх адно з найважнейшых — вызначэньне «цывілізацыйнай базы» для гэтае пабудовы. У сувязі з гэтым наяўнасьць «шляхоцкіх» і «сялянскіх» плыняў у беларускай літаратуры й культуры не гавораць адно пра «клясавую» аснову гэтых адменаў. Наяўнасьць «каталіцкіх» і «праваслаўных» тэндэнцыяў гаворыць ня толькі пра розьніцы ў рэлігійных паглядах. Культурнае «русафільства» ці «палянафільства» ня былі адно перажыткамі «адукацыйных уплываў». Справа, бясспрэчна, была больш складанай.

Беларуская культура яшчэ ня вырашыла гэтых праблемаў. Да гэтага часу на згаданым шляху стаялі пераважна вонкавыя перашкоды. Трэба спадзявацца, што, здабыўшы магчымасьці вольнага разьвіцьця, яна дасягне таго, чаго не ўдалося вялікай Беларуска-Літоўскай дзяржаве XIV—XVIII стст. — здаровай, арганічнай, да апошняй грані праведзенай сынтэзы сваіх цывілізацыйных асноваў. І для ўдачы гэтае справы ёсьць запарука — вялікая любасьць і вялікая ахвярнасьць, якая была асновай беларускага адраджэньня, пачынаючы ад ягоных першых крокаў.

Гэтая любасьць і гэтая ахвярнасьць неабходныя для творчага працэсу будовы ўсёй нацыянальнай асновы. Дасягнуўшы гэтай сваёй сынтэзы, беларускі народ будзе мець перад сабой вялікія творчыя магчымасьці. І хто ведае, можа, карысныя ня толькі для яго аднаго. Бо, магчыма, яны асьвецяць новым сьвятлом зь беларускай Вільні ці Менску й вялікія прасторы іншых усходняэўрапейскіх земляў.

1953

Вітаўт ТУМАШ
(1910—1998)

Урач, гісторык, літаратурны крытык, публіцыст, культурны дзеяч. Скончыў медыцынскі факультэт універсітэта імя Стэфана Баторыя ў Вільні (1937). Дзеяч Беларускага студэнцкага саюза. У 1940—1941 гг. — кіраўнік Лодзінскай філіі Беларускага Камітэта Самапомачы ў Нямеччыне. Сябра Беларускага нацыянальнага цэнтра ў Берліне (1941). З ліпеня да паловы лістапада 1941 г. бургамістр г. Мінска. Рэдактар берлінскага беларускага тыднёвіка «Раніца» (1943). Пасля вайны застаўся ў Нямеччыне, адкуль пазней эміграваў у Злучаныя Штаты Амерыкі. Правамоцны сябра кіраўнічай рады Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Йорку. Аўтар шэрагу гістарычных, літаратурна-крытычных і культуралагічных прац і даследаванняў. Асабліва важкія заслугі навукоўца ў галіне Скарыніяны. Выступаў з артыкуламі ў беларускіх эмігранцкіх выданнях («Запісы», «Беларус» і інш.).

ВАЖНЕЙШЫЯ МАМЭНТЫ КУЛЬТУРНЫХ ПРАЦЭСАЎ БЕЛАРУСІ

Ці раз ужо ставілася ды абмяркоўвалася пытаньне: да якога цывілізацыйнага кругу належыць Беларусь, дзе ейнае месца ў цывілізацыйных схэмах Эўропы? Бясспрэчная заслуга праф. Льва Акіншэвіча, што ён першы пасьля апошняй вайны ўзьняў гэтае старое пытаньне нанава ды зьвярнуў увагу на патрэбу ягонага высьвятленьня ў новым сучасным навукова-гістарычным аспэкце[1]. Гэткае высьвятленьне тым важнае, што яно кіне зыркае сьвятло й на не адну няясную дагэтуль балонку гісторыі беларускага народу.

Зразумела, каб належна адказаць на гэтае пытаньне, трэба ня толькі глянуць на культурна-цывілізацыйнае сяньня Беларусі, але неабходна прасачыць і галоўныя культурныя працэсы на працягу ўсёй гісторыі беларускага народу. Трэба, у першую чаргу, зьвярнуць увагу на беларускія спрадвечныя спадчынныя духовыя элемэнты, іхны характар, ды паспрабаваць азначыць і склясыфікаваць «усходнясьць», «заходнясьць» ці іншую іхную культурную існасьць. Трэба прасачыць і вонкавыя цывілізацыйныя ўплывы як Захаду, гэтак і Усходу, якія стагодзьдзямі пранікалі на землі Беларусі ды ў той ці іншай меры сталі сяньня неад’емнымі

сустаўнымі часткамі нашай сучаснай культурна-цывілізацыйнай запраўднасьці.

Толькі гэткім шляхам можам наблізіцца да правільнага адказу на пытаньне: Беларусь цывілізацыйна Захад ці Усход, і дзе — на ўсходняй ці заходняй мяжы Беларусі — канчаецца з культурнага гледзішча Захад Эўропы?

Гэты нарыс і ёсьць вельмі агульнаю спробаю падчыркнуць галоўныя ды тыповыя асаблівасьці сваёй беларускай культуры й беларускага нацыянальнага характару ды азначыць важнейшыя вонкавыя культурна-цывілізацыйныя ўплывы, якія мелі сваё значаньне ў стварэньні сучасных формаў культурна-грамадзкага жыцьця беларускага народу. Азначыць іх ня ў сучасным статычным разрэзе, а ў дынамічным гістарычным разьвіцьці. Будзе адначасна й намаганьне выявіць некаторыя важнейшыя мамэнты беларускіх культурна-гістарычных працэсаў, проба ўставіць важнейшыя для іх надзеі ды пераломныя ці сымбалічныя гады.

1. Псыхічна-духовыя свомасьці беларускага народу

Як ведама, паводле свайго саматычнага складу, беларускі народ мае ў сваёй аснове аналёгічныя элемэнты, як і бальшыня іншых эўрапейскіх народаў. З магчымых чужых дамешак можа паўстаць найважнейшае пытаньне толькі пра дамешкі балцкага субстрату, у сваёй аснове таксама эўрапейскага. У вадваротнасьць расейскаму, беларускі народ практычна ня мае ніякіх паважнейшых дамешак ні фінскіх, ні мангольскіх, ні іншых азійскіх. Дык беларускі народ мае падобную саматычную аснову як і бальшыня народаў заходняй Эўропы.

Усьведамляючы гэта, ня будзе дзіўным, што на працягу апошняга тысячагодзьдзя свайго гістарычнага жыцьця ён і выявіў аснаўныя рысы свайго нацыянальнага характару, блізкія ды аналягічныя да тых, якія ўважаюцца за тыповыя для народаў заходняй Эўропы.

Адной зь вельмі важных рысаў беларускага нацыянальнага характару, якую выяўляе нам гісторыя, ёсьць тое, што ў фармаваньні свайго дзяржаўна-палітычнага ладу беларускі народ праз усе эпохі сваёй гісторыі праяўляе выразнае нежаданьне тварыць абсалютныя, дэспатычныя формы ўлады, а, наадварот, выяўляе сталую моцную цягу да нармаваных, дэмакратычных формаў.

Ужо ў першы пэрыяд гісторыі Беларусі, у пару незалежных княстваў (X—XVI стст.) тагачасныя палітычна-дзяржаўныя асяродкі звычайна ня кіраваліся неабмежанаю воляю князя. У важнейшых справах князь заўсёды склікаў народнае веча, пастановы якога былі абавязкавымі і для народу, і для князя. Веча пастанаўляла аб паходзе ці супакоі, веча магло скідаць князёў ды паклікаць новых, веча выносіла пастановы пра ўсе іншыя важнейшыя справы княства. Гісторыкі падчыркваюць тую характэрную для беларускага народу асаблівасьць, што ў супрацьлежнасьць Кіяву ды Суздальшчыне (пазьней Маскоўшчыне) беларускія князі заў-

сёды дбалі пра супрацоўніцтва ды добрае сужыцьцё з сваім народным вечам і лічыліся зь ягонымі пастановамі. Нават і гэткая няштодзённая індывідуальнасьць, як князь Усяслаў Полацкі Чарадзей (1044—1101), заўсёды шукаў апоры ў сваім народным вечы, а праз яго й у цэлым народзе, і гэта была галоўная крыніца ягонай палітычна-вайсковай моцы, гэтак патрэбнай яму ў цяжкім змаганьні зь Кіявам[2].

Гэтыя яскравыя народаўладныя тэндэнцыі палітычна-дзяржаўнага ладу ўжо ў тую пару выразна адрозьніваюць Полацкае Княства ад дзяржаўна-палітычнага асяродку Украіны — Кіява — з нахілам да абсалютнай князёвай улады, абапёртай не на народзе, а толькі на верхавінах арыстакрацыі, і, асабліва, ад безагляднага дэспатызму пазьнейшай Маскоўшчыны, дзе князь прынцыпова ня лічыўся з голасам народу ды дзе вытварылася ведамае беззасьцярэжнае «самадзяржаў'е» валадара («І ці ж гэта праваслаўнае прасьвятое быць пад уладаю й загадамі рабоў...» — пісаў цар Іван Грозны да князя Курбскага).

І ў другім пэрыядзе гісторыі Беларусі, у пару Вялікага Княства Літоўскага (XIV—XVIII стст.), улада вялікага князя, афіцыйна называнага вельмі характэрным беларускім імем — гаспадар, — не набывае ў нас формаў дэспотычнага самадзяржаў'я. Вялікі князь у адносінах да сваіх падданых-грамадзянаў выступае тады фактычна як найвышэйшы фэадальны гаспадар, які толькі «гаспадарыць» над сваім народам, але не пануе як абсалютны дэспат.

Дачыненьні паміж гаспадаром-валадаром і грамадзянамі ў Вялікім Княстве нармалізаваліся дакладна распрацаванымі з часам законамі, якія вызначалі ды гарантавалі правы грамадзянаў і, адначасна, клалі межы й князёвай волі ды дбалі, каб яна не перарадзілася ў самаволю. Праз усю гісторыю Беларусі клаўся вялікі націск на справу магчыма дакладнага праўнага ўнармаваньня дзяржаўна-палітычных дачыненьняў, устанаўленьня судовых нормаў паступаньня, належнае распрацаваньне законаў ды на ўклад сыстэматычных юрыдычных кодэксаў.

У выніку гэтага й права ў Беларусі, як звычаёвае, гэтак і пісанае, высака разьвіваецца, аж даходзіць да свайго красаваньня ў пару Вялікага Княства, пакідаючы ў сваім разьвіцьці далёка за сабою суседнія Польшчу, Маскоўшчыну[2a] ды іншыя тагачасныя народы Эўропы. Найвышэйшая юрыдычная дасканаласьць была дасягнутая ў г.зв. Статуце Вялікага Княства Літоўскага ў ягоных трох рэдакцыях з 1529, 1566 і 1588 гг.

Характэрна, што ў Беларусі ніколі, нават і на кароткі час, не дайшло да абагомленьня валадара, да надаваньня яму ня толькі вышэйшых людзкіх, але й надлюдзкіх адзнакаў, ані да цэзарапапізму. Наадварот, беларускі палітычна-дзяржаўны лад і ў пару незалежных княстваў, і ў пару Вялікага Княства выяўляе выдатную, як на гэныя часы, насычанасьць дэмакратычнымі народаўладнымі элемэнтамі. («І то ёсьць нашая вольнасьць, каторую мы межы іншымі народамі хрысьціянскімі хвалімся,

што пана, іж бы водле волі сваей, а ня водле праў нашых панаваў, над сабою ня маем», — кажа канцлер Леў Сапега ў прадмове да Літоўскага статуту 1588 г.).

Вырасшы з традыцыйнага народнага права, «Літоўскія статуты праводзілі ў беларускую грамаду вялікія прынцыпы праўнай сталасьці, праўнай адказнасьці, значаньня прыватнае ўласнасьці й г.д.» — тыя нормы, якія былі свомыя некалі й для рымскай, а пазьней заходняэўрапейскай цывілізацыі[3].

У XIX—XX стст. пры поўнай утраце палітычнай самастойнасьці ня было й ніякіх магчымасьцяў для далейшага разьвіцьця свайго, з сваімі традыцыйна-дэмакратычнымі свомасьцямі, палітычнага ладу. Аднак усё ж характэрна, што ўжо ў часе спробаў аднаўленьня сваёй дзяржаўнасьці ў 1917—1921 гг., і пазьней практычна ня існавалі паважнейшыя беларускія партыі правага ці левага таталітарнага кірунку.

З гэтага відаць, што ў беларускім народзе жыве спрадвечнае імкненьне да больш ці менш лібэральных, дэмакратычных, а не абсалютных формаў грамадзкага ладу. Праз усе вякі свайго гістарычнага жыцьця беларускі народ праяўляе глыбокую сьведамасьць таго, што дабравольна зарганізаваная й законамі здысцыплінаваная грамада стаіць заўсёды вышэй за бязвольную масу, задзіночаную толькі жорсткаю воляю дэспата. З гэтага гледзішча беларускі народ бязумоўна тыпова заходняэўрапейскі, бо для народаў Заходняй Эўропы ёсьць характэрным імкненьне да нармаваньня грамадзка-палітычнага ладу законамі. «Мадэрны эўрапеец, падобна антычнаму рымляніну, жыве ў культуры нормаў», — кажа Вальтэр Шубарт[4]. Тое ж думае й Нортроп[5] ды шмат іншых.

Пашана да правоў адзінкі, талерантнасьць, свабода сумленьня выявіліся таксама вельмі выразна ня толькі ў палітычна-дзяржаўным жыцьці беларускага народу, але й у ягоных дачыненьнях да іншаверных ды іншанацыянальных народаў.

Усе важнейшыя рэлігійна-сьветаглядныя перамены ў Беларусі — прыход хрысьціянства ў X ст., зьяўленьне каталіцтва, шпаркі прыплыў ды адплыў рэфармацыйнага руху ў XVI—XVII стст., пазьнейшая каталіцкая рэакцыя ды рэлігійная вунія 1596 г. — адбываліся на беларускіх землях бяз крывавых братагубных змаганьняў, гэтак характэрных ды частых у тую пару для шмат якіх краінаў Заходняй Эўропы. Гісторыя Беларусі ня ведае інквізыцыйных агнёў, ані Баўтрамеявых ночаў. Падобнае заладжваньне рэлігійных супярэчнасьцяў наскрозь чужое псыхіцы беларускага народу. Адзіны ведамы выпадак гвалтоўнай народнай рэакцыі на настырлівы рэлігійны фанатызм — забойства епіскапа Язафата Кунцэвіча ў Віцебску ў 1623 г. — мае ў сваёй аснове чужыя, небеларускія прычыны. Гарачы прапагатар вуніі, яп. Язафат Кунцэвіч — украінец і з свайго паходжаньня (валыняк), і сваёй псыхікай, і тэмпэрамэнтам. У сваёй вунійнай акцыі ён і паступаў з тыповаю для ўкраінца, а не беларуса, нясутрымнай пачуцьцёвасьцяй. Цалком супроцьлежнае,

сутрымнае й разважнае, тыповае для беларускай мэнтальнасьці становішча займаў (як гэта яскрава відаць зь ягоных лістоў да Язафата Кунцэвіча) канцлер Вялікага Княства Леў Сапега. Гвалтоўная рэакцыя віцеблян была ня чым іншым, як спантанічным, інстыктыўным народным пратэстам супроць чужога беларускай народнай псыхіцы рэлігійнага ваяўнічага фанатызму.

Азнаку заўсёднай талерантнасьці носяць на сабе й дачыненьні беларускага народу да народаў іншых. Ведамая ды вельмі ўражальная зьява, што праз першыя чатыры вякі свайго хрысьціянства беларускі народ жыў у поўнай рэлігійнай і, найчасьцей, палітычнай суладнасьці й згодзе з суседнімі балцкімі паганскімі плямёнамі лятувісаў і латышоў. Праз гэтыя чатыры стагодзьдзі блізкога суседзкага сужыцьця прашчурам сучаснага беларускага народу ня прыйшла ніколі й думка, каб арганізаваць супроць іх крыжавыя паходы ды наварачваць сілком на хрысьціянства.

Характэрна таксама для нацыянальнай псыхікі беларускага народу тое, што чужыя расава і нацыянальна ды іншаверныя ім жыды ня толькі знайшлі на беларускіх землях гасьцінны сабе прыпынак і магчымасьць жыцьця, але пад дзяржаўна-праўнаю аховаю перажывалі ў Беларусі пару свайго эканамічнага дабрабыту ды культурнага красаваньня (асабліва ў XVI—XVII стст.) — так доўга, пакуль яшчэ сам беларускі народ быў фактычным гаспадаром сваёй зямлі ды мог гарантаваць ім свабоду веры, звычаяў, гандлю й супакой. Гісторыя беларуска-жыдоўскіх дачыненьняў ня ведае ніякіх гвалтаў ды ніякіх тэндэнцыяў да расавага паніжаньня.

Падобныя зусім як да жыдоў, былі й дачыненьні да меншых рэлігійна-нацыянальных групаў, як да караімаў, да татарскіх уцекачоў-пераселенцаў, да пратэстанцкіх немцаў, да расейскіх старавераў, якія ўцякалі ад рэлігійнага прасьледу сваіх жа суродзічаў на беларускія, чужыя ім нацыянальна й рэлігійна землі, каб ратаваць свабоду свайго сумленьня, веру, а разам і жыцьцё.

Усё гэта прыклады й канкрэтныя гістарычныя доказы глыбокай рэлігійнай і нацыянальнай талерантнасьці беларускага народу.

У выніку такой талерантнасці гісторыя Беларусі ня ведае й ніякіх масавых эміграцыяў ці ўцёкаў народу ад палітычнага, нацыянальнага ці рэлігійнага прасьледу сваёй улады з тое прастое прычыны, што такога перасьледу ніколі ў Беларусі ня было. Наадварот, беларускія землі былі вякамі прытулкам для іншых перасьледваных, як пра гэта й сьведчаць вышэй успомненыя нацыянальна-рэлігійныя групы караімаў, татараў, старавераў, жыдоў.

Падсумоўваючы, можам сказаць, што беларускі народ праз усю сваю гісторыю вызначаецца гэткімі сталымі асаблівасьцямі свайго нацыянальнага характару, як дэмакратызм, індывідуалізм, пашана да правоў адзінкі, свабода сумленьня, высока разьвітае пачуцьцё права, нацыянальная, палітычная й рэлігійная талерантнасьць, адкіданьне абсалютызму й дэспотыі.

Дый больш гэтага. У краінах Заходняй Эўропы, як ведама, элемэнты права, дэмакрацыі ды талерантнасьці ня ёсьць спрадвечныя, сталыя. Яны разьвіліся паступова ды дасьпелі толькі параўнальна нядаўна. Заходняя Эўропа ці раз перажывала, дый і ня гэтак даўно, вельмі бурныя ды крывавыя пэрыяды нават і поўнага запярэчаньня гэтых, прызнаных сяньня за тыпова заходняэўрапейскія, прынцыпаў. Прыпомнім сабе хоць бы інквізыцыю, жорсткія рэлігійныя змаганьні, крывавыя парахункі ў часы францускай рэвалюцыі, дый ці не адну й іншую балону крывавых гвалтаў чалавека над чалавекам у гісторыі Заходняй Эўропы. А яшчэ гэтак нядаўна нямецкі гітлерызм паказаў, што гэтыя «заходнія» прынцыпы ня можна і сяньня яшчэ лічыць як запраўды ўжо ў поўнасьці ды назаўсёды запанаваўшыя сярод народаў Захаду.

Тым часам беларускі народ праз цэлае апошняе тысячыгодзьдзе, праз ўсё сваё гістарычнае існаваньне зусім ня ведае гэткіх крывавых перабояў на шляху сваіх культурна-гістарычных працэсаў. Дэмакрацыя, талерантнасьць, праўнасьць — ягоныя заўсёдныя, неадлучныя, спрадвечныя арганічныя элемэнты.

Паколькі яны запраўды арганічныя для псыхікі беларускага народу, сьветчыць гэта, што, нягледзячы на доўгія стагодзьдзі ўплываў бізантыйскіх вонкавых культурна-мастацкіх формаў, беларускі народ аднак не пераняў і крыхі такіх псыхічна-духовых асаблівасьцяй Бізантыі, як догматызм ды цэзаропапізм, якія гэтак глыбака ўспрыняліся ды ўрасьлі ў спрыяльную для іх, відаць, духовую глебу суседняй Маскоўшчыны. Падобна гэтаму не змаглі перакінуцца на беларускую глебу й рэлігійныя крывавыя змаганьні з Захаду.

З гэтага мы павінны зрабіць лёгічны ды важны вывад, што, пераймаючы тыя ці іншыя вонкавыя культурна-цывілізацыйныя формы зь Бізантыі ці Захаду, беларускі народ, аднак, не пераймаў разам і іхных псыхічных асаблівасьцяў, заўсёды застаўся самым сабою. Гэтая, праз усе стагодзьдзі гісторыі захаваная, свая духовая самабытнасьць — вельмі ўражаючая дый цэнная духова-псыхічная асаблівасьць беларускага народу.

2. Цывілізацыйныя ўплывы Бізантыі

На паўдзённым канцы ведамага вялікага гандлёвага шляху «з варагаў у грэкі», які перасякаў землі Беларусі й меў у старавечную пару вельмі важнае гандлёва-культурнае значэньне для ўсёй тагачаснай Усходняй Эўропы, ляжала Бізантыя — важнае калісьці вогнішча высокай бізантыйскай цывілізацыі. Дзякуючы гэтаму шляху бізантыйскія ўплывы на землях Беларусі існавалі ўжо здаўна.

Асабліва шырокія магчымасьці для гэтых культурных уплываў адкрываюцца з прыходам хрысьціянства ў Беларусь у усходняй, бізантыйска-праваслаўнай форме. Царква, як ведама, — і на Захадзе, і на Усходзе — у тыя вякі фармавала культурна-духовае жыцьцё тагачаснага чалавека й

накідала яму свой сьветагляд. Дык натуральна, што рэлігійна-царкоўныя ўплывы й у Беларусі з прыймом хрысьціянства паволі праніклі ўва ўсе дзялянкі культурна-духовага жыцьця.

З пачаткам хрысьціянства ў Беларусі нашыраюцца й паступова ўрастаюць у глебу старой мясцовай культуры гэткія новыя важныя культурныя элемэнты, як бізантыйская царкоўная архітэктура й малярства, царкоўная музыка, тагачасная царкоўная й сьвецкая пісьменнасьць з рэлігійна-філёзофічным хрысьціянскім сьветаглядам.

Асабліва важным з культурна-гістарычнага гледзішча быў факт прыходу й пашырэньня разам з хрысьціянствам навукі пісьма, кірылічнай (разьвітай з грэцкай) абэцэды й пісьменнасьці ў царкоўнаславянскай мове. Пісьмо гэтае ў пазьнейшых вякох было прытарнаванае да мовы беларускай ды раскрыла шырокія магчымасьці для разьвіцьця сваёй пісьменнай мовы ды стварэньня беларускай ужытковай і літаратурнай пісьменнасьці. Перанятая з хрысьціянствам навука пісьма й разьвітае на яго аснове параўнальна рана (ужо ў XIII ст.), беларускае пісьменства ды багатая, як на тую пару, літаратурная мова мелі вельмі важнае для Беларусі ня толькі культурнае, але й палітычнае значэньне. Існаваньне свайго, шырака разьвітага, пісьменства давала для беларускага народу аўтаматычную культурную перавагу на доўгія вякі над суседнімі, без сваёй пісьменнасьці, балцкімі народамі, якія толькі вельмі позна, каля паловы XVI ст., здабыліся на першыя спробы сваёй пісьменнасьці, а яшчэ пазьней, бо толькі ў XIX ст. дачакаліся сваёй літаратурнай мовы. «Доўга на ўсім абшырным заходнім прасторы ад Дзьвіны й Дняпра ў глыбіню чужых краінаў пісьменная беларуская мова была адзіная, адзіная жывая або родная народу...» — кажа выдатны расейскі слявісты XIX ст. Пётра Бязсонаў[6]. І гэта не засталося без свайго выдатнага значэньня для далейшага ходу культурна-палітычных падзеяў на беларускім і сумежным зь ім усходняэўрапейскім прасторы.

Вось чаму **год 988**, год хрышчэньня Усходняй Эўропы й Беларусі, зусім абаснована ўважаецца за першы вельмі важны зваротны мамэнт у гісторыі культуры беларускага народу. Ад гэтага году, праз XI—XIII стст., бізантыйскія культурныя формы пашыраюцца, умацоўваюцца, урастаюць глыбей у глебу беларускай дахрысьціянскай культуры.

Цэрквы ў бізантыйскім стылі будуюцца хутка па ўсіх беларускіх местах. Ужо пад 1007 годам у летапісах успамінаецца царква сьв. Багародзіцы ў Полацку. У гэтым жа стагодзьдзі (1044—1066) у тым жа Полацку будуецца сабор сьв. Сафіі «зь сямі вярхамі». Ведамыя старавечныя цэрквы — Пятрапаўлаўская, Сьмядынская, Іванаўская, Сьвірская — у Смаленску, Благавешчанская ў Віцебску, Барысаглебскага й Спаскага манастыроў у Полацку, Калажанская ў Горадні — ды шмат іншых.

Зразумела, што разам з царкоўнай архітэктураю пашыраюцца й бізантыйскія формы царкоўнага малярства. Толькі разьба, прызнаная за неадпаведную для царквы ад часоў «іконаборчай» віхуры VIII ст. ў Бі-

зантыі, ня толькі не разьвіваецца, але й разьвіцьцё мясцовай дахрысьціянскай разьбы пад уплывам адмоўнага настаўленьня царквы моцна заглушаецца. Захоўваецца ды далей разьвіваецца толькі народная арнамэнтальная разьба. Адно шмат пазьней адраджаюць нанава разьбу заходняэўрапейскія культурныя ўплывы ды паяўленьне каталіцкіх касьцёлаў у Беларусі.

Прынесеная разам з хрысьціянствам царкоўная абрадавая музыка (сьпеў) зрабілі сваё ўзьдзеяньне з часам і на беларускую народную музычную творчасьць. З свайго боку сама царкоўная музыка з часам падпалася значным уплывам музыкі народнай.

У вагульным выніку, пасьля прыняцьця хрысьціянства беларускія землі з часам апынаюцца ў крузе ўплываў культурна-мастацкіх формаў бізантыйскага цывілізацыйнага сьвету. Для зразуменьня сутнасьці й вагі гэтага факту трэба сабе ўсьведаміць тое, што ў тыя стагодзьдзі бізантыйская культура выразна перавышала тагачасную культуру сярэднявечнай Заходняй Эўропы. Ейныя ўплывы пашыраліся тады ня толькі праз царкву на праваслаўныя народы, але былі вельмі выдатнымі й сярод шмат якіх неправаслаўных міжземнаморскіх народаў Эўропы, асабліва Італіі. Бізантыйскія формы малярства дамінавалі ў Італіі аж да пачатку XIV ст.

Пасьля хросту Беларусі наступнай важнай датаю для далейшага кірунку разьвіцьця культурных працэсаў на беларускіх землях быў **год 1240**. Гэта год ведамага татарскага нахлыну на землі Украіны й Маскоўшчыны. «Кіяўская імпэрыя», заняпаўшая ўжо значна й так, руйнуецца дашчэнту. Нішчыцца й сам Кіяў — важны з культурнага гледзішча перадатачны пункт у дачыненьнях між беларускімі землямі й Бізантыяй.

Паслабленьне безпасярэдніх культурных сувязяў зь Бізантыяй і некаторая ізоляцыя ад яе Беларусі, што наступіла ў выніку татарскіх падбояў на ўсходзе Эўропы й улучэньня вялікіх прастораў у круг татарска-азійскіх уплываў, — становіцца важным гістарычным стымулам для актывізацыі сваёй незалежнай творчай ініцыятывы ў справе далейшага разьвіцьця бізантыйскіх культурных формаў. Паколькі на пачатку хрысьціянства на землях Беларусі творцамі ня раз былі пакліканыя здалёку, з краінаў праваслаўнага паўдня, мастакі, дык у гэтым часе ўжо й незалежна ад Бізантыі разьвіваюць перанятую некалі ад Бізантыі культурна-мастацкую спадчыну. Гэта даводзіць да таго натуральнага зьявішча, што сьведама ці падсьведама свае мастакі на бізантыйскіх формах пакідаюць сваё беларускае таўро, а з часам і зводзяць чужыя бізантыйскія й самабытныя беларускія культурныя элемэнты да аднаго супольнага культурнага назоўніка.

Апрача самастойнасьці ў разьвіцьці культурна-духовай хрысьціянскай бізантыйскай спадчыны татарскі падбой на Украіне меў і яшчэ адно важнае значэньне для лёсу культурна-гістарычных працэсаў тагачаснай Беларусі. Пасьля 1240 году беларускія землі сіламоц зусім новага палітычнага палажэньня ўва Усходняй Эўропе яшчэ мацней кіруюцца да

сваіх натуральных балтыйскіх культурна-гандлёвых шляхоў для пашырэньня сувязяў з паўночнымі краінамі Заходняй Эўропы.

Чарговы цікавы для культурных працэсаў Беларусі **год 1392** хоць і не вызначаецца выдатнай гістарычнай падзеяй, аднак ён важны для культурнай гісторыі Беларусі сваім глыбокім сымбалічным зьместам. Гэта год першага пакліканьня ў Польшчу цэлага шэрагу беларускіх маляроў на размалёву каталіцкіх касьцёлаў Польшчы ды беларускіх музыкаў на каралеўскі двор у Кракаве[7].

Гэта, што беларускіх маляроў запрашалі ў Польшчу для мастацкай творчай працы й пазьней, ледзь ня цэлае стагодзьдзе, сьветчыць пра тое, што заклік 1392 году ня быў толькі прыпадковаю справаю асабістых густаў караля Ягайлы. Гэта была й важная праява прызнаньня польскім грамадзтвам вышэйшасьці тагачаснага беларускага малярства «на грэцкі лад» (graeco more — як кажа Длугош) за тагачаснае малярства заходняэўрапейскае. Польскае тады яшчэ наагул не існавала[8].

Толькі гэтак можна вытлумачыць і зразумець зыркі гістарычна-культурны факт, што беларускае малярства праз колькі пакаленьняў успрыймалася зь вялікім прызнаньнем па ўсёй Польшчы, што беларускім мастаком даручалі размалёву манумэнтальнымі фрэскамі дзесяткі касьцёлаў, што ім была давераная й справа аднаўленьня польскай рэлігійна-нацыянальнай сьвятасьці — славутага абраза Яснагорскай Мадоны ў Чэнстахове. Адтуль паходзяць ейныя ведамыя не заходнія, а «грэцкія» рысы[9].

Год 1453, год упадку Канстантынопаля, асноўнага вогнішча бізантыйскай культуры, ня мог ня мець важнага культурнага значэньня й для Беларусі, якая тады ўсё яшчэ была ў крузе пераважаючых цывілізацыйных уплываў Бізантыі ды на свой лад разьвівала перанятыя бізантыйскія культурныя формы. У выніку культурныя сувязі з паўднём амаль зусім спыняюцца. Далейшае разьвіцьцё існуючых у Беларусі бізантыйскіх формаў ідзе ўжо зусім сваім самастойным шляхам. З другога боку факт гэты наканоўвае гістарычную патрэбу далейшага пашырэньня й паглыбленьня культурных сувязяў з Захадам, сувязяў, якія і так ужо былі жывыя ад некалькі апошніх стагодзьдзяў.

Упадак Бізантыі ўзмацніў з часам культурныя ўплывы Захаду на землях Беларусі й другім, пасярэднім шляхом. Уцёкі перад туркамі ды эміграцыя на Захад бізантыйскай інтэлектуальнай верхавіны становіцца адной з важных прычынаў рэнэсансавага культурна-духовага ўздыму на землях паўночнай Італіі. Узьніклы новы культурны рух выліваецца неўзабаве зь вялікаю экспансійнаю сілаю й па-за межы Італіі, ды на пачатку XVI ст. ягоныя хвалі штурмуюць ужо й землі далёкай ад Італіі Беларусі.

Арнольд Тойнбі ў сваёй A Study of History за прыблізную мяжу паміж эўрапейскім сярэднявеччам й новаю культурнаю эпохаю падае **1475 год**. Цікава адмеціць, што гэты год мае сваё апраўданьне на межавы год і ў

гісторыі культурных працэсаў Беларусі. 1475 год — гэта апошні год, у якім польскія летапісцы адзначаюць яшчэ мастацкую дзейнасьць беларускіх маляроў на землях Польшчы[10]. Пасьля гэтага году іх на працу ў Польшчу ўжо больш не запрашаюць. Культурна-гістарычнае значэньне й вымовы гэтага факту насьвятляе й зырка падчырквае яшчэ тое, што ўсяго тры гады пасьля гэтага, у 1478 г., у Кракаве зьяўляецца выдатны нюрнбэрскі скульптар Файт Штос (Віт Ствош па-польску), які сваёй геніяльнай разьбой здабывае назаўсёды густы Кракава ды Польшчы для заходніх мастацкіх формаў.

Дык 1475 год, межавы для Заходняй Эўропы год паміж сярэднявечнаю фэадальна-гатычнаю й новаю — рэнэсансаваю — парою, маем падставу прыняць за межавы год і ў гісторыі беларускай культуры. Год гэты падчырквае ў гісторыі Беларусі мамэнт, калі беларускае (fraeco more) мастацтва перастае ўжо быць прыцягальным навонкі, калі яно мусіць ужо там уступіць перад новымі культурна-мастацкімі формамі Захаду. Яно адступае спачатку на свае беларускія землі, каб неўзабаве й там здаць свае, безканкурэнцыйныя раней, пазыцыі наступаючаму з Захаду рэнэсансу, а пазьней бароку.

Хоць беларускія маляры больш не паяўляюцца для творчай працы на землях Польшчы, то беларускія музыкі-гусьляры застаюцца сталымі пажаданымі госьцьмі польскага каралеўскага двара й надалей. Тлумачыцца гэта тым, што музычнае мастацтва, якое яны рэпрэзэнтавалі, было ў запраўднасьці беларускаю народнаю музычнаю творчасьцю, узьдзеяньне й краса якой былі мастацкімі вартасьцямі, якія ў значна меншай ступені падлягалі гістарычным законам сталай перамены ды чарадаваньня культурных эпохаў ды мастацкіх стыляў.

Хоць з канца XV ст. беларускае малярства й згубіла сваю надзвычайную моц для чужой Польшчы, дык аднак на родных сабе землях Беларусі яно доўга й надалей цешылася яшчэ поўнаю й безканкурэнцыйнаю пашанаю. Вельмі зыркім фактам, які добра перадае нам характар мастацкіх адчуваньняў нашых прашчураў каля паловы XVI ст., ёсьць тэстамэнт з 1539 году віленскага ваяводы й выдатнага канцлера Вялікага Княства Літоўскага Альбрэхта Гаштаўта, які паходзіў з каталіцкага ад колькі пакаленьняў магнацкага роду. У сваім тэстамэнце Гаштаўт пісаў:

«Хачу, каб пахавалі мяне ў катэдры [віленскай — *Р.М.*], у капліцы, якую завуць Гаштаўтавай, каторую нядаўна нанава пасьля пажару адбудаваў. **Над галавою хай павесяць мне абраз Багародзіцы, маляваны грэцкім звычаем, выкладзены дарагімі каменямі й пэрламі...»**[11]

З гэтага бачым, што яшчэ й каля паловы XVI ст. беларускае (fraeco more) малярства адчувалася за больш узвышанае за заходняе й для тагачаснага нават асьвечанага стану Беларусі каталіцкага веравызнаньня.

Захаваныя, на шчасьце, хоць адно часткова, каштоўныя фрэскі беларускіх маляроў XIV—XV стст. у касьцёлах Польшчы перадаюць нам і яшчэ адну нязвычайна цікавую й важную зьяву. З малюнкаў гэтых вы-

разна відаць, што беларускія мастакі сьведама ды сьмела адыходзілі ад перaказанага царкоўнаю традыцыяй бізантыйскага шаблёну. Сьвятыя пад іхным пэндзлем ажываюць зь няземнай аскетычнай застыласьці, набіраюць руху, колеру, жыцьця; на некаторых малюнках выступае й выразнае драматычнае напружаньне, шчырае, безпасярэдняе пачуцьцё.

Гэтая вось важная розьніца — адыход ад старых бізантыйскіх канонаў — і ёсьць галоўнаю асноваю для азначэньня тагачаснага малярства Беларусі як ужо цалком самастойнага **беларускага малярства**, беларускага ня толькі паводле нацыянальнасьці сваіх тварцоў ды краіны ягонага разьвіцьця, але паводле свайго своеасаблівага мастацкага стылю. Гэтым згаданыя фрэскі моцна розьняцца й ад малярства Кіяўскіх, Маскоўскіх ды Наўгародзкіх мастацкіх школаў, якія выказалі менш самастойнасьці ды звычайна сьлепа трымаліся царкоўнай традыцыі ды бізантыйскіх мастацкіх першаўзораў. А затое яны сваім характарам набліжаюцца да твораў італьянцаў пачатку XVI ст. — Джыото з Флёрэнцыі (1267?—1337), Дучыё зь Сены (1255?—1319) ды іхных пасьлядоўнікаў Сімонэ Марціні, Лінно Мэммі й іншых, што зацемілі й падчыркнулі даўно дасьледнікі старабеларускіх фрэскаў у касьцёлах Польшчы.

Джыото, які ўзгадваўся яшчэ ў традыцыях бізантыйскага малярства, першы ў сваёй творчасьці пераасілеў іх ды вывяў мастацтва Італіі з даўгавяковай мастацкай залежнасьці й бізантыйскага палону на свой самастойны шлях. Толькі ад Джыото пачынаецца запраўднае італьянскае й запраўднае заходняэўрапейскае малярства, якое пад канец ужо наступнага стагодзьдзя, у пару італьянскага адраджэньня, дасягае нязвычайных узвышшаў. Дзеля гэтага Джыото й заслужыў у гісторыі мастацтва імя бацькі ня толькі італьянскага, але й усяго навачаснага эўрапейскага мастацтва.

Вось у творах Джыото ды ягоных пасьлядоўнікаў на пачатку XVI ст. наглядаем аналягічны мастацкі працэс да тога, які ў канцы таго ж стагодзьдзя выразна выяўляецца й на паўночным усходзе, у майстроў далёкай ад Італіі Беларусі: сьвятыя, дакрануўшыся да сьвежай, творчай глебы, быццам ажываюць з сваёй закасьцянеласьці, набіраюць больш руху, жыцьця, выразу. Цёмныя, панурыя тоны бізантыйскіх абразоў уступаюць месца сьветлым ды яскравым колерам. На месца няземскай містычнай адарванасьці ад рэальнага жыцьця зьяўляецца ў абразох пачуцьцё, рамантычнае напружаньне.

Гэтая дзіву годная аналёгія кірунку амаль адначасовай эвалюцыі мастацкіх формаў у далёкіх ад сябе Італіі й Беларусі, бязумоўна, ня сьветчыць пра нейкую іх беспасярэднюю ўзаемазалежнасьць. Абодва мастацкія працэсы зарадзіліся цалкам незалежна адзін ад другога, як праява самастойных genuius Іосі дзьвёх далёкіх ад сябе геаграфічных краінаў.

Бязумоўна, што аналёгія далёка ня ёсьць яшчэ тоесамасьць, і, побач падабенства, малярства гэтых двух далёкіх ад сябе й розных культурнагеаграфічных асяродзьдзяў шмат чым і розьніцца. У Джыото новыя ідэі

ў малярстве выражаныя адразу мацней, яскравей. У беларускіх жа маляроў яны выступаюць яшчэ больш у зародку. На моцным заакцэнтаваньні плястычнасьці формаў на Джыотавых фрэсках адчуваецца ўплыў рэалістычнай сярэднявечнай готычнай разьбы, уплыў, якога цяжка й спадзявацца ў тагачасным царкоўным малярстве Беларусі, паколькі традыцыя праваслаў'я недапускала скульптурнае мастацтва ў цэрквы й яно было ў нас у заняпадзе.

У далейшым сваім разьвіцьці лёс аналягічных у Італіі й Беларусі мастацкіх працэсаў быў адменны. У Беларусі ён хоць на пачатку й выліўся за межы сваёй краіны, на захад у Польшчу, на гэтым аднак і запыніўся, няздолеўшы вырасьці ў мастацкі рух шырэйшага культурнага засягу, які ахапіў бы далейшыя краіны й народы, як гэта сталася з часам зь італьянскім мастацтвам. Прычына гэтага, бязумоўна, галоўна ў розным тады геапалітычным палажэньні Італіі й Беларусі.

Італія тады знаходзілася на скрыжаваньні культурна-эканамічных міжземнаморскіх шляхоў і тагачаснай Эўропы, а Беларусь — на далёкіх ейных паўночна-ўсходніх узьмежжах, асмужаная з усходу апанаванымі татарскаю ардою, недаступнымі для эўрапейскіх культурных працэсаў, прасторамі. Наяўны факт удалай спробы й у гэтых геапалітычна-неспрыяльных умовах знайсьці свой самастойны творчы шлях ды вывясьці беларускае мастацтва з-пад уплыву бізантыйскіх дагматычных традыцыяў на новыя самастойныя торныя шляхі, сьветчыць як найлепш і аб геніі старабеларускіх мастакоў, і аб патэнцыяльных духова-творчых магчымасьцях беларускага народу.

Сам факт, што малярства Андрэяў ды Уладыкаў ня было бізантыйскім, а ўжо беларускім, толькі на аснове бізантыйскіх агульных традыцыяў, тлумачыць нам і прычыну гэткага лёгкага ўспрыйманьня яго ў суседняй каталіцкай Польшчы, якой яно было шмат бліжэйшым за строга догматычнае малярства бізантыйскае.

Зьява зьбеларушчаньня ды перамены мастацкіх чужых формаў у малярстве ня ёсьць паадзіночнаю ды прыпадковаю. Аналягічныя перамены бізантыйскіх формаў у працэсе ўрастаньня ў беларускую глебу адбыліся й у галіне царкоўнай архітэктуры. Тут гэтую перамену ды «акліматызацыю» бізантыйскіх узораў будаўніцтва прысьпяшае неабходнасьць шырокага тарнаваньня нехарактэрнага для Бізантыі будаўлянага матар'ялу — дрэва, — аднаго з аснаўных матар'ялаў будаўніцтва лясістай Беларусі. У выніку царкоўная архітэктура вельмі хутка, калі ходзіць аб дзеравяныя цэрквы, хіба ледзь не ад самага пачатку, мусе пераймаць мясцовыя формы й традыцыі дзеравянага будаўніцтва. Вось гэтым шляхом цэрквы меншых селішчаў пераймаюць мясцовыя формы будаўніцтва ды хутка зрастаюцца з сваім навакольлем у гарманічны, адналіты архітэктурны краявід. Гэтая зьява кідаецца кажнаму ў вочы, каму прышлося падарожнічаць па землях Беларусі ды наглядаць праваслаўныя цэрквы малых местаў і мястэчкаў.

Некаторую аналёгію гэтым працэсам у малярстве й архітэктуры можым знайсьці й у галіне пісьменнасьці. Гэтым жа часам у пісьменнасьці Беларусі адбываецца працэс паступовага перарастаньня царкоўнаславяншчыны беларускімі моўнымі элемэнтамі аж да поўнай «беларусызацыі» сьвецкай пісьменнасьці, якая адбываецца ў XIII—XIV стст. Цікава будзе тут адзначыць, што тады ж і падобны працэс адбываўся на захадзе Эўропы. Тамака, пачынаючы ўжо ад Дантэ, Пэтрарка ды Бокачыё ў Італіі, а Чосэр у Англіі, заводзілі ў пісьменнасьць народныя мовы на месца незразумелай для народу мовы лацінскай і клалі гэтым падваліны пад разьвіцьцё заходняэўрапейскіх нацыянальных літаратураў. Дык і ў галіне пісьменнасьці, як і ў галіне малярства, эвалюцыйныя працэсы XIII—XIV стст. дзіўна пераклікаюцца сваёй уражаючай аналёгіяй. А яшчэ больш цікава тое, што паложаная між Захадам і Беларусяй Польшча з сваёй польскай моваю ў пісьменнасьці значна спазьнілася й у прыраўнаньні да Беларусі, і да Захаду. Як ведама, першыя спробы пісаньня папольску належаць толькі да канца XIV ст., а шырэйшае пісьменнае карыстаньне польскай мовы прыходзіць толькі ў XVI ст.

Паява заходняй готыкі на беларускіх землях у XIV—XV стст. ня прыводзіць да паважнейшай перамены ў пануючым усё становішчы бізантыйскіх формаў мастацтва. Толькі ў XVI ст. на беларускіх землях паяўляецца першы паважны канкурэнт бізантыйскім традыцыям — мастацтва рэнэсансу. Пад наступам італьянскага рэнэсансу вытвараныя мастацкія формы на бізантыйскай аснове пачынаюць уступаць заходняэўрапейскім. Асабліва важным, проста вырашальным фактарам для справы зламаньня сілы бізантыйскіх культурных традыцыяў на беларускіх землях быў рэфармацыйны рух паловы XVI ст. Гэта Рэфармацыя адарвала ад праваслаў'я вялізарную бальшыню тагачаснай кіруючай сацыяльна й культурна клясы — баярства. Ды хутка была змушаная сама ўступіць перад ростам сілаў каталіцкай рэакцыі. На працягу ўсяго колькіх дзесяткаў гадоў блізу ўвесь грамадзка-кіруючы пласт народу апынуўся пад поўнымі ўплывамі каталіцкай царквы — галоўнай носьбіцы, пашыральніцы ды ці раз і творцы заходніх культурных формаў.

Для далейшых лёсаў бізантыйскіх культурных элемэнтаў на землях Беларусі важнаю падзеяю была Берасьцейская рэлігійная вунія **1569 году**. Як рэфармацыйны рух падарваў сілы царкоўнабізантыйскіх традыцыяў сярод шляхоцкага стану, гэтак рэлігійная вунія ўлучае ў працэс азаходніваньня ды адыходу ад бізантыйскіх традыцыяў і формаў культурна важны стан сьвятарства ды шырокія масы мяшчанства й сялянства. У выніку рэлігійнай вуніі заходнія формы ўрываюцца ў самую цьвярдыню-захоўніцу бізантыйскіх культурных традыцыяў — праваслаўную царкву. Якога памеру й культурна-палітычнага значэньня быў гэты факт, гаворыць нам тое, што пад канец XVIII ст. па-за рэлігійнай вуніяй заставалася ўсяго толькі каля 20% усяго жыхарства Вялікага Княства Літоўскага (у гэтыя 20% улічаная й каталіцкая Жамойць).

У выніку гэтага ўрослыя папярэднімі стагодзьдзямі ў беларускую глебу бізантыйскія культурныя элемэнты з кажным стагодзьдзем пакрываюцца ўсё новымі напластаваньнямі культуры заходняэўрапейскай. Кольkасна й сваім значэньнем бізантыйскія формы малеюць з кажным стагодзьдзем, хоць зусім зь беларускай зямлі яны ня шчэзьлі ніколі. Выразныя сьляды іх бачныя й па сяньня ці то ў нашай архітэктурнай спадчыне, ці то ў традыцыях царкоўнага малярства, у народнай музыцы, у формах беларускіх імёнаў ці то ў сучасным, моцна азаходненым, кірылічным шрыфце, які зьяўляецца ня чым іншым, як далёкім нашчадкам старой грэцкай абэцэды.

З гэтага кароткага агляду лёсаў бізантыйскіх культурных уплываў на землях Беларусі бачым, што ад мамэнту іхнага зьяўленьня й пашырэньня ў часе хрышчэньня Беларусі ў канцы X ст. яны выразна ў нас панавалі аж да XV ст. Усе гэтыя стагодзьдзі Беларусь бяспрэчна знаходзілася ў цывілізацыйным крузе Бізантыі й менш — захаду Эўропы. Толькі ад XVI ст. бізантыйскія культурныя элемэнты губляюць пераважаючую ролю ў Беларусі на карысьць заходняэўрапейскіх і далей усё заняпадаюць, ніколі больш не вяртаючыся да свайго колішняга становішча.

Заканчываючы гэты агляд, неабходна зьвярнуць увагу на яшчэ адзін важны мамэнт: вонкавыя бізантыйскія формы культуры й мастацтва, перанятыя некалі разам з хрысьціянствам і далей разьвіваныя самастойна стагодзьдзямі на землях Беларусі, не прынясьлі з сабою й не перашчапілі на беларускую глебу зь Бізантыі ейных ведамых духова-псыхічных ды палітычных прыкметаў — дагматызму, нетолерантнасьці, абсалютызму, цэзарапапізму. Яны, як наскрозь чужыя псыхіцы беларускага народу, былі кансэквэнтна адкінуты й ніколі, нават на коратка, у Беларусі ня прывіліся.

3. Заходняэўрапейскія цывілізацыйныя ўплывы

Само геаграфічнае палажэньне Беларусі ськіроўвае яе на захад, да Балтыцкага мора, зь якім землі Беларусі злучаюць дзьве водныя гандлёва-камунікацыйныя артэрыі — Дзьвіна й Нёман. Дзеля гэтага й сувязі беларускіх земляў з Захадам існуюць здаўна, яшчэ з дагістарычных часоў.

У гістарычную пару асабліва бойкія гандлёвыя дачыненьні з Захадам навязваюцца каля пачатку XIII ст. празь ведамы нямецкі гандлёвы хаўрус Ганзу. Ужо ў 1201 г. Немцы закладаюць пры ўтоках Дзьвіны й свой сталы гандлёвы пункт — места Рыгу. Неўзабаве культурная сутычнасьць земляў Беларусі з Захадам яшчэ больш узрастае ў выніку зьяўлення на балтыцкім узьбярэжжы нямецкіх рыцарскіх ордэнаў крыжакоў і мечаносаў дый вяковых зацятых зь імі змаганьняў. Ордэн мечаносаў арганізуецца ў 1202 годзе. Крыжакі ў Прусах зьяўляюцца ў 1231 годзе.

Вось гэтымі двума галоўнымі шляхамі — гандлёвым і ваенным — на працягу даўгіх стагодзьдзяў адбываецца жвавы культурны кантакт зем-

ляў Беларусі з сярэднявечнаю Нямеччынай. Гандлёвыя сувязі між землямі Нямеччыны й Беларусі былі тады бойкія й бесьперабойныя, пра што сьветчаць нам шмат якія гандлёвыя ўмовы ў тую пару беларускіх местаў зь нямецкімі купцамі, а між імі й выдатная памятка беларускага права — Смаленская Гандлёвая праўда з 1229 году. Па большых местах Беларусі былі тады й сталыя нямецкія купецкія калёніі з сваймі каталіцкімі касьцёламі, збудаванымі й аздобленымі абразамі й скульптураю ў стылі сярэднявечнага заходу Эўропы — готыкі[12].

Як відаць з умоваў, нямецкія купцы прыязджалі тады ў месты Беларусі, беларускія ж езьдзілі ў Рыгу, на Гоцкі бераг, бывалі й у Нямеччыне. Гандаль Беларусі йшоў тады з гэткімі местамі Нямеччыны: Любэк, Мюнстэр, Сэст, Брэмэн, Дортмунд, Гронінген, Брайншвайг, Касэль дый іншымі.

Збройная экспансія мечаносаў зь Лівоніі часова ахапіла навет і частку Полаччыны. У канцы XIII ст. Немцы занялі Полацк з намерам атаўбавацца там настала дый пачалі разбудоўвацца, ставячы й колькі касьцёлаў. У 1307 г., за вялікага князя Віценя, войска літвы заняло Полацк, Немцаў выразала, а ўсе каталіцкія касьцёлы зруйнавала.

Як сьлед колішняй жвавай гандлёва-эканамічнай лучнасьці Беларусі празь Немцаў з Захадам ад тэй пары ў беларускай мове шмат нямецкай гандлёва-рамесьніцкай тэрміналёгіі. Вынікам жа ваенных дачыненьняў з ваяўнічымі нямецкімі ордэнамі было зьяўленьне ў нас заходняй готыкі ў будаўніцтве. Была гэта галоўна замкавая готыка. І да сяньня ведамыя (хоць пераважна ўжо ў руінах) гэткія гатычныя замкі Беларусі, як Лідзкі, Троцкі, Крэўскі, Медніцкі, Наваградзкі.

Неўзабаве пасьля зьявы Немцаў пры ўтоках Дзьвіны й у Прусах з Азіі прыходзіць татарская навала **1240 году**, якая залівае вялікія прасторы Усходняй Эўропы, ізалюе значна ад іх беларускія, вольныя ад татарскага ярма, землі, ды ў выніку накіроўвае Беларусь да мацнейшай эканамічнай і культурнай сувязі з Захадам. Вялікае значаньне для культурных працэсаў Беларусі зьявы на ўсходзе Эўропы Татараў было ужо адзначана ў папярэднім разьдзеле й тут над ім спыняцца ня будзем.

Чароднаю важнаю падзеяй для справы ўзмацаваньня культурных сувязяў беларускіх земляў з Захадам была Крэўская вунія Вялікага Княства Літоўскага з Польшчаю **ў 1385 годзе**. Гэты гістарычны акт рашчыняе насьцеж шырокую браму для вольных культурных дачыненьняў Беларусі з Захадам і празь землі Польшчы. У выніку Крэўскага акту бізантыйскага тады яшчэ цывілізацыйнага кругу Беларусь дый заходняэўрапейскага цывілізацыйнага кругу Польшча атрымалі гістарычную магчымасьць вольнага абмену сваймі культурнымі багацьцямі. Паколькі бізантыйскія формы культуры былі тады, агульна бяручы, вышэйшыя за заходнія, дык і кірунак культурных уплываў ідзе напачатку галоўна з усходу на захад, зь Беларусі (Вялікага Княства Літоўскага) ў Польшчу.

У Вялікім Княсьцьве Літоўскім, як ведама, у тую пару была ўжо ў шырокім дзяржаўным і грамадзкім ужытку беларуская пісьмовая мова. Польшча ж тады яшчэ мела толькі чужую, незразумелую для шырэйшага кругу людзей, лацінскую мову ў пісьмовым карыстаньні. Не бяз уплыву Беларусі пасьля Крэўскай вуніі й Палякі пачынаюць свае спробы пісаньня ў сваёй польскай мове. Пазьней беларуская мова праз каралеўска-вялікакняжы двор, на якім яна красуецца, ды праз сталую палітычную сутычнасьць нашага баярства з польскаю шляхтаю на соймах, палітычных зьездах, супольных ваенных паходах кладзе свой сьлед і на далейшым разьвіцьці літаратурнай польскай мовы, пакідаючы свае выразныя ўплывы на фанэтыцы, марфалёгіі, слоўніку мовы польскай[13]. На кракаўскім каралеўскім двары зьяўляюцца й беларускія музыкі дый сьпевакі. У шмат якіх касьцёлах Польшчы, улучна з касьцёлам на каралеўскім Вавэлі ў Кракаве, манумэнтальныя фрэскі ў тагачасным беларускім царкоўным стылі размалёўваюць запрошаныя зь Беларусі маляры.

Але хоць асноўная плынь культурных уплываў напачатку йдзе з усходу на захад, то ўсё ж некаторыя цывілізацыйна-грамадзкія формы ўспрыймаюцца ў нас адразу праз Польшчу й з Захаду. Першым чынам, пачынаючы ўжо ад 1387 году, у беларускіх местах пашыраецца нямецкая форма тагачаснага меставога самаўраду, г.зв. майдэборскага права. У тым годзе такія правы атрымвае першае беларускае места — сталічная Вільня. Пазьней, да канца XV ст., майдэборскае права пашыраецца на ўсе іншыя важнейшыя месты Беларусі.

У выніку пераходу на каталіцтва вялікакняжай дынастыі дый некаторых вялікамагнацкіх радоў у Беларусі пасьля Крэўскай вуніі пачынаюць будавацца й першыя касьцёлы ўжо не для замкнутых чужанацыянальных гандлёвых калёніяў, як было раней, але й для мясцовых жыхароў каталіцкага веравызнаньня. Гэтыя новыя касьцёлы ўзбагачаюць ранейшую замкавую готыку Беларусі готыкаю касьцельнаю. Першымі гэткімі касьцёламі гатычнага стылю былі: віленская катэдра (у сваім першым выглядзе), збудаваная ў 1407 г., касьцёлы сьв. Мікалая й Францішканскі ў Вільні (апошні збудаваны ў 1430 г.).

Готыка ў архітэктуры на землях Беларусі буйна разьвіваецца праз усё XV стагодзьдзе й аж да другой паловы XVI, калі ў Вільні паўсталі ведамы Бэрнардынскі касьцёл дый нязвычайна арыгінальны, даведзены да дасканальнасьці й завяршэньня ў мастацкім задуме, у сваім арыгінальным тыпе нідзе больш у Эўропе не сустраканы — касьцёл сьв. Ганны. Трэба падчыркнуць, што беларуская готыка ні ў якім выпадку ня нейкі эпігонны перапевак ранейшых заходнеэўрапейскіх гатычных формаў. Наадварот — гэта наскрозь самастойнае творчае іх прадоўжаньне й дапаўненьне ў часе й прасторы, дзе з усёю сілаю выявілася сваё мясцовае творчае перажываньне. Беларуская готыка другой паловы XVI ст. гэта

найдалей на ўсходзе й найпазьней у часе высунены фарпост гэтага стылю ў Эўропе[14].

Пад уплывам замкавай ды касьцельнай гатычнай архітэктуры перажывае сваю спэцыфічную эвалюцыю й архітэктура Беларусі старой бізантыйскай традыцыі. Творчая ініцыятыва тагачасных дойлідаў-будаўнічых Беларусі намагаецца спалучыць у вадно гэтыя два цалком адменныя стылі, давесьці іх да сваеасаблівай мастацкай сынтэзы, улучыўшы формы мясцовай традыцыйнай архітэктуры. Гэтак паўстае цэлая чарада цэркваў і касьцёлаў у Беларусі ў выглядзе абаронных сьвятыняў, у якіх стапіліся ў вадно гатычныя й бізантыйскія архітэктурныя элемэнты[15]. Усе яны ў сваёй аснове маюць плян бізантыйскай трынававай будоўлі з трыма абсыдамі, накрытай зоркавым або сеткавым скляпеньнем, умацаванай на рагох чатырма круглымі або васьмібочнымі баштамі[16]. З гэткіх гатычна-бізантыйскіх сьвятыняў-замкаў захаваліся дагэтуль і найбольш ведамыя сяньня цэрквы ў Сынкавічах, Скрыбаўцах, Маламажэйкаве, Супрасьлі, Бэрнардынскі касьцёл ды Сьвятатраецкая царква ў Вільні.

Хоць Нямеччына была найбліжэй да Беларусі ад іншых заходняэўрапейскіх краёў, галоўна дзеля блізкога суседства праз прускіх і лівонскіх Немцаў, то ўсё ж ня трэба думаць, што культурныя ўплывы з захаду ў тую пару йшлі толькі зь Нямеччыны. Вялікае Княства Літоўскае ў XIV—XVI стст. было знанаю дзяржаваю ўва ўсёй Эўропе й мела культурныя сувязі й з шмат якімі іншымі краінамі заходу Эўропы. Гісторыкі мастацтва знаходзяць і падчыркваюць існаваньне выразных нідэрляндзка-францускіх элемэнтаў у замкавай архітэктуры беларускага прастору ў XIV—XVI стст., асабліва ў архітэктуры шмат якіх наводных замкаў. Францускі падарожнік Gilbert de Lannoy, які гасьціў у Вітаўта Вялікага ў 1413 годзе ў Троках, у сваіх апісаньнях падарожжа адцеміў, што троцкі замак збудаваны a la maniere de France.

З канца XV ст. на захадзе Эўропы даўгую пару сярэднявечча спыняе нарэшце рэнэсанс. Ад пачатку XVI ст. хвалі італьянскага адраджэньня дабягаюць ужо й да беларускай зямлі. Тыповае для гэтай эпохі раптоўнае й адначаснае зьяўленьне вялікай чарады выдатных тварцоў навукі, культуры й мастацтва знайшло сваю праяву й у нас у васобе дактаранта Падуанскага унівэрсытэту др. Францішка Скарыны з Полацка. Доктар лекарскіх навук і філязофіі, тэалёг і перакладнік бібліі ў беларускую мову, першы друкар Беларусі й усёй Усходняй Эўропы, няўтомны падарожнік па Эўропе, — ён сваймі здольнасьцямі, усебаковымі зацікаўленьнямі, сваёй нясупыннай актыўнасьцяй быў тыповым прадстаўніком эўрапейскага адраджэньня.

Як з паўдня, зь Бізантыі, разам з хрысьціянствам Беларусь атрымала й навуку пісьма, гэтак цяпер разам з адраджэньнем прыходзіць з Захаду, дзякуючы акурат доктару Скарыну, вельмі рана нязвычайна важнае тэхнічнае ўдасканальненьне пісьма — друк, які, зразумела, меў першарад-

нае значаньне для ўздыму асьветы ў Беларусі й пашырэньня новых заходняэўрапейскіх ідэяў.

Другая, побач культурнага рэнэсансу, важная духовая плынь XVI ст.— гэта рэфармацыйны рух, які выйшаў ужо ня зь Італіі, а зь земляў Паўночнай Эўропы. Першая пратэстанцкая школа ў Беларусі паўстане ў 1539 годзе ў Вільні, а неўзабаве пратэстантызм пашыраецца нязвычайна сярод беларускага шляхоцкага стану. Вялікая важнасьць рэфармацыйнай «рэвалюцыі» XVI ст. для культурных працэсаў Беларусі была ў тым, што рэфамарцыя праз адарваньне ад праваслаўнае царквы вядучага тады сацыяльнага пласта, баярства, зламала гэтым сілу праваслаўя ў Беларусі ды царкоўнага бізантыйскага сьветагляду. Здабыты ад праваслаўя баярскі стан па колькіх ужо дзесяцігодзьдзях Рэфармацыя згубіла, аднак, на карысьць наступаючай каталіцкай рэакцыі. Гэткім парадкам Рэфармацыя ў Беларусі адыграла ролю гістарычнага каталізатара, які моцна прысьпешыў працэс азаходненьня беларускага шляхоцкага стану, працерабіўшы дарогу каталіцтву.

Важную ролю пераносьніка заходніх культурных плыняў і ідэяў на землі Беларусі — Адраджэньня й Рэфармацыі — адыграла тагачасная студэнцкая моладзь, якая, асабліва ў XVI ст., масава ехала на вышэйшую навуку на Захад, на унівэрсытэты Нямеччыны, Італіі, Францыі. Гэтым шляхам прыйшло да нас і азнаямленьне з рымскім дый заходняэўрапейскім правам, што не засталося без свайго дабрадзейнага ўплыву на справу ўзорнага скадыфікаваньня старых беларускіх звычаёвых і пісаных правоў у ведамым Літоўскім статуце (1529, 1566, 1588). А што гэты ўплыў існаваў, сьветчыць пра гэта й сам укладальнік трэйцяй рэдакцыі Статуту, Леў Сапега, які ў прадмове да Статуту паклікаецца й на Арыстотэля, і на Цыцэрона, і на рымскае права.

Зразумела, што ідэі рэнэсансу праявіліся ў Беларусі й у мастацтве, асабліва ў архітэктуры. Ведамымі ў гісторыі прыкладамі рэнэсансавых пабудоваў у Беларусі былі віленскі ніжні замак (зьнішчаны пазьней Масквою), фундаваны Лявом Сапегам касьцёл сьв. Міхала ў Вільні, старая віленская ратуша, няіснуючая сяньня рэнэсансавая перабудова віленскай катэдры. Пакінуў свой сьлед рэнэсанс і на беларускім малярсьцьве. Апрача чыста рэнэсансавых твораў, паўсталі тады й вельмі характэрныя ў беларускім малярсьцьве абразы, твораныя ў кірунку спробы сынтэзы традыцыйных бізантыйскіх формаў з новымі заходнімі. Тыповы й агульна ведамы прыклад гэткай бізантыйска-рэнэсансавай сынтэзы ў малярсьцьве — выдатны абраз віленскай Астрабрамскай Мадоны.

Год 1569 — чародны вельмі важны зваротны пункт для культурных працэсаў Беларусі XVI й наступных стагодзьдзяў. Але сваё важнае значаньне ў гісторыі культурнай эвалюцыі Беларусі гэты год мае дзеля зусім іншай прычыны, чымся ў гісторыі палітычнай Вялікага Княства Літоўскага. Для Вялікага Княства, як дзяржавы, год гэты вызначаецца

першым чынам ведамай Люблінскай вуніяй, якая мацней патужыла дзяржаўныя сувязі між Вялікім Няствам і Польшчаю дый усталявала іх больш як на два стагодзьдзі, аж да канца Рэчы Паспалітае. Для гісторыі ж культурных працэсаў Беларусі гэта год прыезду ў Вялікае Княства, у Вільню, першай групы баёвай авангарды каталіцкай рэакцыі на рэфармацыйны рух — езуітаў. Дзейнасьць езуітаў у сваім канцавым выніку адзначылася для земляў Беларусі кансэквэнцыямі вялікай культурна-гістарычнай вагі. Ужо перад канцом таго ж XVI ст. яна даводзіць да зламаньня сілы рэфармацыйнага руху, яна мацуе й пашырае нязвычайна каталіцтва, яна рыхтуе грунт рэлігійнай вуніі ў Беларусі, што й рэалізуецца ў 1569 годзе, яна даводзіць да борздае палянізацыі ды дэнацыяналізацыі беларускага шляхоцкага стану, якая й прыходзіць масава ўжо ў наступным, XVII стагодзьдзі.

Разам з каталіцкаю рэакцыяй у рэлігійнай галіне, у галіне мастацтва езуіты, як ведама, прыносяць і пашыраюць жыцьцярадасны, бурны, народжаны, як і рэнэсанс, у Італіі барок. З надыходам бароку ў другой палове XVI ст. землі Беларусі перажываюць рэдка дзе ў гісторыі мастацтва Эўропы сустраканую зьяву: у краі, што даўгімі стагодзьдзямі быў у поўнай ды блізу вылучнай уладзе бізантыйскіх формаў архітэктуры, цяпер сустракаюцца ў вадным часе й разам, побач творча спаборнічаюць аж тыя іншыя, ужо заходняэўрапейскія, стылі: готыка, рэнэсанс і барок. І што яшчэ больш уражае: усе яны даюць у тым жа часе творы арыгінальныя, самабытныя, творы высокай мастацкай якасьці[17]. Другая, ня менш важная характэрная асаблівасьць архітэктуры Беларусі гэтай пары — гэта той факт, што ўва ўсіх трох стылях бачым глыбокае ўчуцьцё ў іхную мастацкую існасьць і адменнасьць, а з другога боку — вялікую творчую самастойнасьць у перадаваньні заходніх формаў гэтых стыляў.

У сваіх дачыненьнях да бізантыйскіх формаў архітэктуры Беларусі тры заходнія стылі — готыка, рэнэсанс і барок — выявілі свае характэрныя адменныя асаблівасьці. Готыка, як ведама, ня здолела выцісьнуць бізантыйскія формы з царкоўнага будаўніцтва, але выклікала вельмі цікавую мясцовую эвалюцыю ў кірунку сынтэзы гэтых двох стыляў, пра што гаварылася раней. Ня стаўся паважнаю загрозаю для мясцовых бізантыйскіх архітэктурных традыцыяў і кароткатрывалы й даволі слабы ў Беларусі рэнэсанс. Затое ўрачысты барок закрасаваў на беларускіх землях нязвычайна пышна. Ён заглушыў тут з часам і бізантыйскі, і ўсе іншыя стылі будаўніцтва, выйшаў бясспрэчным пераможцам на цэлыя два стагодзьдзі, аж да пары, калі ў канцы XVIII ст. падмяніў яго нэаклясыцызм.

Хоць барок у Беларусі зьяўляецца ўжо ў вапошняй чвэрці XVI ст., але першы галоўны, узорны для іншых, барокавы архітэктурны твор паўстае толькі на пачатку XVII ст. Гэта віленскі касьцёл сьв. Казімера, закончаны ў **1606 годзе** (пачаты ў 1596), а збудаваны на ўзор касьцёлаў Ił Gesu ў Рыме. Неўзабаве па тым на ўзор касьцёлу сьв. Казімера пачы-

наюць будавацца дзесяткі барокавых касьцёлаў і цэркваў у Вільні, Полацку, Віцебску, Нясьвіжы, Магілёве, Смаленску — па ўсёй Беларусі. З гэтых сьвятыняў віленскі касьцёл Пётры й Паўлы з двума тысячамі скульптураў, збудованы ў 1668—1684 гадох гэтманам Вялікага Княства М.К.Пацам з удзячнасьці за перамогу над Маскоўшчынай, — адно з найбольш выдатных архітэктурных дасягненьняў бароку ня толькі на землях Беларусі, але й усёй Эўропы. Польскія гісторыкі мастацтва шчыра прызнаюць, што ў багацьці нутраной барокавай дэкарацыі на землях Польшчы ня было створана нічога роўнага[18].

Трэба тут ня толькі адцеміць, але й яшчэ раз моцна падчыркнуць факт, што раптоўнае, масавае ўспрыйманьне мастацкіх формаў заходня-эўрапейскага цывілізацыйнага кругу, якое прыходзіць на землях Беларусі ў XVI ст., ніколі ня было пасыўным нявольніцкім перайманьнем ці сьляпым насьледаваньнем гатовых узораў культуры Заходняй Эўропы. Наадварот — становішча нашых прашчураў на працягу й гэтага стагодзьдзя самадзейна-творчае, актыўнае. Ува ўсіх галінах культуры, і асабліва мастацтва, выяўляецца імкненьне ператварыць успрыйманыя новыя ідэі й мастацкія формы на свой лад, датарнаваць іх да свайго культурнага асяродзьдзя, да сваіх культурных традыцыяў, да свайго мастацкага сьветаадчуваньня. У галіне мастацтва гэткая творчая самадзейнасьць захоўваецца ў паўніні й у наступных стагодзьдзях — XVII і XVIII, хоць і настае тады ўжо заняпад нацыянальна-палітычны, а асабліва заняпад беларускага пісьменства й беларускай літаратурнай мовы з прычыны палянізацыі.

Пасьля бесканкурэнцыйнага панаваньня ў XVII ст. барок у Беларусі на пачатку XVIII ст. паволі перараджаецца ў далейшую фазу свайго разьвіцьця — ракако. Першаю пабудоваю гэтага стылю на беларускім прасторы быў касьцёл сьв. Кацярыны ў Вільні, пабудаваны ў **1703 годзе**. Пазьнейшыя шмат якія выдатнейшыя будовы ў гэтым стылі — гэта катэдра ў Менску, вуніяцкая царква ў Полацку, Бэрнардынскі касьцёл і ратуша ў Віцебску, касьцёлы ў Друі, Барунах, Горадне, Будславе, астранамічная абсэрваторыя ў Вільні. Мастакі Беларусі й гэтай пары ацанілі самародныя магчымасьці барока для далейшых варыяцыяў ды бясконцых інтэпрэтацыяў стылю.

Трэба аднак адцеміць, што ў вадваротнасьць бароку ракако ў Беларусі прышчапілася толькі часткава й выявілася яно толькі ў эвалюцыі некаторых дэкарацыйных дэталяў таго ж бароку. Дзеля гэтага некаторыя гісторыкі архітэктуры Беларусі адмаўляюць яму нат права на назоў ракако, а ўважаюць за трапнейшы, больш адпаведны тэрмін для гэтага стылю — позны барок. Але й у слаба выяўленым ракако беларускіх земляў зазначыліся свае адменныя асаблівасьці: у вадваротнасьць італьянскаму, які любіў дамінацыю пазёмных, ракако Беларусі адзначаецца сталаю перавагаю стоцьных лініяў, характэрызуецца замілаваньнем да лёгкіх, выносных формаў, у якіх адклікаецца быццам рэха далёкай папя-

рэдніцы — готыкі. Гэтая «готызацыя» барокавай асновы формаў — цікавая адменнасьць беларускага ракако[19].

Бесьперапынная ад XIV ст. чарада заходняэўрапейскіх стыляў на землях Беларусі — готыкі, рэнэсансу, бароку, ракако — завяршаецца дый абрываецца ў канцы XVIII стагодзьдзя стылем апошнім — нэоклясыцызмам. І гэты стыль творыць у Беларусі, найперш у сталічнай Вільні, выдатныя архітэктурныя памяткі, як новая віленская ратуша (1781—1783), як апошняя манумэнтальная перабудова віленскай катэдры (1777—1801), як кальвінскі збор у Вільні.

Нязвычайнае красаваньне архітэктурнага мастацтва на землях Беларусі ў XVII—XVIII стст., у пару ўжо нат нацыянальна-палітычнага заняпаду, хіба найлепш выяўляе вялікую творчую пругкасьць дый нявычэрпнае багацьце мастацкіх сілаў беларускага народу. Гісторыкі мастацтва падчыркваюць зь вялікім прызнаньнем факт, што хоць архітэктурныя творы на беларускіх землях тае пары грунтуюцца на глыбокім веданьні й мастацкіх традыцыяў і мастацкіх навінак Заходняй Эўропы, дык усё ж у гэтых творах выяўляецца адначасна й поўная індывідуальная самадзейнасьць мастакоў. Беларускія землі выявілі тады магутныя мастацкія творчыя сілы, якія стварылі вялікую архітэктуру, вялікую якасна й колькасна[20]. І — што асабліва важна — як навейшыя досьледы выявілі, архітэктуру гэтую стварылі пераважна свае радзімыя сілы. Мясцовыя мастакі пераважалі запрошаных чужынцаў лікам, а часта ня ўступалі ім і сваймі кваліфікацыямі дый мастацкім дазнаньнем. Сяньня ведамыя ўжо гэткія прозьвішчы мясцовых архітэктараў Вялікага Княства толькі з XVIII ст.: Грынцэвіч, Барткевіч, Тамашэвіч, Даўкшэвіч, Праховіч, Асікевіч, Жэлевіч, Гуцэвіч, Шчыт, Клімовіч, Лукяновіч, Гарашэвіч, Сялява, Валовіч, Катовіч і дзесяткі іншых. Не адзін зь іх быў майстрам высокага таленту й вялікага дазнаньня, здольнасьці якога ўсхвалялі й тагачасьнікі, адцемлюючы, што свае «абрысы» (праекты) рабіў ён ex mente sua (з галавы).

Ня дзіва, што гэткая пышная мастацкая спадчына, якая паўстала на землях Беларусі ў XIV—XVIII стст. пад культурнымі ўплывамі захаду Эўропы, знайшла й прэтэндэнтаў на яе сярод суседніх Беларусі народаў. Польскія гісторыкі мастацтва першым чынам намагаюцца прадставіць гэтае мастацтва як польскае й у сэнсе ягонага аўтарства, і ў сэнсе ягонай сяньняшняй спадчыннай прыналежнасьці. Таму трэба спыніцца над гэтым пытаньнем і дакладней яго разгледзець.

Ведамая рэч, што тэрытарыяльныя адменнасьці паасобных стыляў у гісторыі мастацтва звычайна прынята азначаць назовамі краінаў іх паўстаньня й пашырэньня. Гаворым, прыкладам, пра нямецкі, францускі ці гішпанскі готык, каб гэтак азначыць тэрытарыяльна-нацыянальныя адменнасьці й своеасаблівасьці гэтага стылю. І гэта зусім апраўдана, паколькі кажны народ узбагаціў яго асаблівасьцямі, выплываючымі з свае нацы-

янальнай псыхікі, зь мясцовай традыцыі, з эканамічна-сацыяльных дачыненьняў дадзенага краю.

Вось у гэтым разуменьні мы маем поўную аснову гаварыць і пра мастацкія памяткі гэтых стыляў на прасторы Беларусі як пра беларускую готыку, беларускі рэнэсанс, беларускі барок і г.д. Маем поўную аснову гаварыць гэтак таму, што на беларускім нацыянальным прасторы стагодзьдзямі была створаная вялікая колькасьць выдатных твораў у гэтых стылях, твораў, якія адзначаюцца характэрнымі мясцовымі мастацкімі адменнасьцямі. Маем права гаварыць гэтак і таму, што нат і тварцы гэтага мастацтва часта былі ўраджэнцамі беларускай зямлі. Таму таксама, што на ім паклалі свой адбітак і навакольная культурная традыцыя, і таксама мэцэнаты-фундатары, якія давалі свае замаўленьні мастаком, ставілі ім пры гэтым свае пажаданьні, выражалі свае густы і праз гэта ўплывалі на канцавы характар і выгляд архітэктурнага ці іншага мастацкага твору, творанага й мастаком-чужынцам. Трэба не забывацца таксама, што архітэктурныя творы былі ў нас «творы калектыўнай шырэйшай усебаковай культурнай працы й творчага духу... вялікай колькасьці людзей... усялякіх станаў і ўсялякіх прафэсіяў...»[21]. Дзеля гэтага ёсьць і поўная аснова для цьверджаньня, што мастацтва гэтае вырасла «з найглыбейшых патрэбаў і настрояў мясцовага элемэнту...»[22], хоць сам стыль, у якім яно было творанае, і быў далёкага, заходнеяэўрапейскага паходжаньня, хоць і галоўныя дойліды-архітэкты нат часта былі чужынцамі з далёкай Італіі ці іншай краіны Заходняе Эўропы.

Нат і польскія аўтары, якія звычайна намагаюцца залічыць мастацтва Беларусі заходнеяэўрапейскіх формаў да свайго, заўсёды змушаныя падчыркнуць ягоную вялікую адменнасьць ад польскіх формаў тых жа самых стыляў, якія тады ж разьвіваліся на прасторы Польшчы. Праз гэта самае яны фактычна ўжо прызнаюць фармальную незалежнасьць і асобнасьць мастацтва Беларусі ад мастацтва Польшчы гэтых жа заходнеяэўрапейскіх формаў.

Як ужо гаварылася вышэй, тварцамі архітэктуры Беларусі XIV—XVIII стст. былі ў вялікай меры мастакі мясцовага паходжаньня. З чужынцаў асабліва шмат працавала Італьянцаў, менш Немцаў, колькі Французаў, Бэльгаў, Нідэрляндзцаў. Куды радзей, выпадкова, былі гэта Палякі. Мастакі-чужынцы запрашаліся зь Італіі ці іншай краіны звычайна беспасярэдня, й з Польшчаю яны найчасьцей мелі гэтулькі супольнага, што мусілі праз польскія землі ехаць. Мастакоў з самой Польшчы на працу ў Вялікае Княства запрашалі рэдка ня толькі таму, што нейкіх выдатнейшых майстроў Польшча тады ня мела, але й дзеля сьведамай неахвоты да Польшчы й Палякаў. Польскі гісторык Белінскі піша, што ў XVI—XVII стст. багацейшая моладзь зь Вялікага Княства масава ехала на навуку ня ў Польшчу, а на унівэрсытэты Нямеччыны, Італіі, Францыі, і жаліцца на тое, што яны знарок абміналі польскі кракаўскі унівэрсытэт: «Да Кракаўскай Акадэміі менш кіраваліся. Галоўную

ролю граў у гэтым палітычны партыкулярызм, бо ж з навуковага гледзішча Кракаўская Акадэмія тады ня суступала замежным»[23]. Дык як бачым з усяго паводля паходжаньня мастакоў, тварцоў заходніх формаў архітэктуры, разьбы, малярства Беларусі XIV—XVIII стст. няма ніякіх абсалютна падставаў залічаць гэтае мастацтва да мастацтва польскага.

Калі ходзіць аб фундатараў-мэцэнатаў, дык гэта былі пераважна мясцовыя магнаты, якія ў XIV—XVI стст., зь невялікімі хіба толькі выняткамі, былі ў сваёй масе Беларусамі з нацыянальнасьці, культурнай традыцыі й мовы. Калі польскі гісторык мастацтва Марыян Марэлёўскі, разглядаючы замкавае будаўніцтва беларускага прастору XIV—XVI стагодзьдзяў, кажа, што «надводнасьць і надазёрнасьць тутэйшых замкаў — праява культуры й мудрасьці... галоўна польска-беларускіх паноў гэтай зямлі»[24], дык у гэтым сьцьверджаньні слова «польска-» дачэпленае аўтарам без аніякіх гістарычных асноваў. Мы ж ведаем добра, што ў межах Вялікага Княства Літоўскага ў XIV—XVI стст. ня было даслоўна ніводнага аселага «польскага пана», бо да 1569 году й законамі Вялікага Княства было забаронена польскім паном асяляцца настала ў межах Княства, мець маёмасьць або займаць нейкія дзяржаўныя становішчы.

У XVII—XVIII стст. справа зьмянілася ўсяго нагэтульki, што бальшыня нашчадкаў гэтых жа беларускіх магнатаў палянізавалася моўна, ахоўваючы аднака ж надалей свае культурныя дый палітычныя «літоўскія» традыцыі, з сталым адчуваньнем і нат падчыркваньнем ды культываваньнем сваіх псыхічных, моўных ды культурных адменнасьцяў ад запраўдных Палякоў з «Кароны». Сама моўная палянізацыя магнацкіх радоў Беларусі XVII—XVIII стст. дае ня большую аснову на далучаньне дзеля гэтага фундаваных імі архітэктурных памятак да мастацтва польскага, як каб нехта далучаў мастацтва Польшчы XVIII ст. да францускага на тэй аснове, што тагачасная польская арыстакратыя гаварыла пафранцуску.

Некаторыя польскія аўтары, відаць, улучаюць мастацтва Беларусі да гісторыі мастацтва Польшчы на тэй чыста фармальнай аснове, што Вялікае Княства ад 1385 году было спачатна ў слабой, а пасьля ад 1569 г. ў цясьнейшай палітычнай вуніі з Польшчаю. І польскія бесстаронныя гісторыкі сяньня прызнаюць, што аж да канца XVIII ст., дакладней да 22 кастрычніка 1791 г., калі пастановаю Чатыралетняга Сойму была праведзеная уніфікацыя дзьвёх дзяржаваў, праз усе стагодзьдзі вуніі Вялікае Княства й Польшча былі з праўнага гледзішча самастойнымі дзяржаўнымі арганізмамі, зьвязанымі на роўных правох і даволі слабка ў супольную «Рэч Паспалітую».

З гэтага кароткага разгляду пытаньня бачым, што ўлучаньне мастацтва беларускага нацыянальнага прастору заходняэўрапейскіх формаў у межы гісторыі польскага мастацтва ня мае ніякіх ані фактычных, ані лягічных падставаў. Адзіна правільнае сучаснае нацыянальнае азначэньне яго можа быць толькі імём таго народу, які быў і нацыянальнаю, і куль-

турнаю асноваю Вялікага Княства праз усе гэтыя вякі — народу беларускага.

Кароткі агляд важнейшых фазаў прасяканьня на землі Беларусі заходняэўрапейскіх культурных плыняў у XIV—XVIII стст. прадстаўлены тут галоўна на прыкладах зь гісторыі архітэктуры Беларусі, тае галіны мастацтва, што, як ведама, найбольш чула адлюстроўвае эканамічна-палітычную эвалюцыю грамадзтва. З другога боку, у разгляданых стагодзьдзях архітэктура была галіной мастацтва, якая найбольш пышна красавала на землях Беларусі. Трэба, аднак, помніць, што аналягічныя зусім працэсы можам адмеціць і ў разьвіцьці разьбы, малярства дый іншых галінаў мастацтва, як і культуры наагул.

Духовая самастойнасьць ды нязвычайная творчая пругкасьць у галіне мастацтва, на жаль, куды менш праявілася ў галіне пісьменства. Новыя ідэі ў пісьменсьцьве, якія йшлі з Заходу ў Беларусь, ішлі праз Польшчу й прыходзілі да нас часта пры пасярэдніцтве ўжо польскай мовы. Гэта было аднэю з прычынаў палянізацыі. Вось чаму працэс культурна-цывілізацыйнага азаходненьня ад нейкага канца XVI ст. у галінах, зьвязаных з моваю, нёс із сабою разам і палянізацыю. Гэтая моўная палянізацыя шляхоцкага стану Беларусі знайшла й сваю праяву ў ведамай пастанове 1697 году аб тым, што «пісар земскі» мае пісаць ужо ня «рускімі» (беларускімі) «літарамі й словы», але польскімі.

Аднак і ў галіне культурна-пісьменьніцкай дый рэлігійнай паасобныя культурныя эпохі выявілі й зь беларускага народу сваіх выдатных прадстаўнікоў. Пра доктара Скарыну як пра тыповага прадстаўніка раньняга рэнэсансу ўжо гаварылася раней. Тыповай індывідуальнасьцяй тэй жа рэнэсансавай пары з шырокаю аьсветаю, зь ведаю рымскага права й антычнай культурнай спадчыны, з шырокай рэлігійнай дый сьветагляднай талеранцыяй быў канцлер Леў Сапега, укладальнік і выдавец трэйцяга Статуту з 1588 г. Тыповым дзеячом Рэфармацыі быў у нас Васіль Цяпінскі. Барокавага стылю й мэнтальнасьці дзеячамі былі пісьменьнікі, красамоўцы, рэлігійныя дзеячы Мялет Сматрыцкі з пачатку XVII ст. й Сымон Полацкі з другой паловы гэтага ж стагодзьдзя. Творы абодвух гэтых пісьменьнікаў-красамоўцаў перасыпаныя тыповаю для бароку буйною мэтафарычнасьцяй.

Адбіліся ў гісторыі беларускае літаратуры й блізу ўсе пазьнейшыя заходняэўрапейскія плыні. Інтэрмэдыі XVII—XVIII стст. бязумоўна паўсталі пад уплывам падобных твораў Заходу. Рэакцыяй на псэўдаклясычныя формы літаратуры былі нашыя «Энэіда навыварат» дый «Тарас на Парнасе». Заходняэўрапейскі рамантызм узбудзіў пачаткі новай беларускай літаратуры XIX ст. і быў не апошняю прычынаю-штурхачом беларускага нацыянальнага адраджэньня. Выціснулі сваё таўро на беларускай літаратуры й пазьнейшыя заходняэўрапейскія літаратурныя плыні як натуралізм, нэарамантызм, сымбалізм.

Канчаючы гэты агляд заходняэўрапейскіх цывілізацыйна-культурных элемэнтаў на землях Беларусі, мусім сьцьвердзіць бясспрэчны гістарычны факт, што стала нарастаючыя ад XIII стагодзьдзя заходняэўрапейскія ўплывы ад XVI ст. пачынаюць на землях Беларусі ўжо дамінаваць поўнасьцяй над пераважаючымі раней формамі бізантыйскімі. Ад XVI ст. аж да XX ст. беларускія землі знаходзяцца ўжо ў бясспрэчным заходняэўрапейскім культурным крузе, і заходняэўрапейскія формы мастацтва й культуры праз гэтыя стагодзьдзі ўсё глыбей урастаюць у беларускую радзімую культурную глебу.

У гэтай культурнай эвалюцыі ніякой істотнай зьмены ня прыносіць і XIX ст., калі Беларусь апынулася пад расейскім панаваньнем. Палітычная зьмена зусім ня прынесла з сабою зьмены культурнай арыентацыі Беларусі. І далей у Беларусі пануюць заходняэўрапейскія формы культуры, тым больш што й сама Расея ў XIX ст. падпадае пад працэс моцнай эўрапеізацыі, запыненай толькі бальшавіцкаю рэвалюцыяй 1917 году, якая хоць з часам і прынесла гвалтоўнае перайманьне эўрапейскай тэхнікі й мэханізацыі, але ў галіне духовай была station...

Найбольш трывалкія і па сяньня відавочныя культурна-мастацкія памяткі-сьветкі заходняга цывілізацыйнага шляху Беларусі праз апошняе паўтысячагодзьдзе — гэта архітэктура. Хоць бясконцыя войны й панішчылі безьліч выдатных архітэктурных памятак, аднак і да сяньняшняга дня на ўсім прасторы Беларусі густа рассыпаныя тысячы будоўляў заходняэўрапейскіх формаў і стыляў. Насычанасьць імі краявіду рэдка абрываецца, бадай бязь пераходных формаў толькі на ўсходнім узьмежжы з расейскімі прасторамі. Гэта наяўны, бясспрэчны довад таго, што тамака гэта праходзіць, ад стагодзьдзяў трывае усходняя мяжа заходнеэўрапейскай цывілізацыі.

4. Эўразійска-расейскія ўплывы

Заходняя Эўропа дый Бізантыя — два галоўныя цывілізацыйныя сьветы, узьдзеяньні якіх фармавалі з вонкавага боку культурную існасьць Беларусі на працягу апошняга тысячагодзьдзя. Прасяканьні іншых цывілізацыйных элемэнтаў былі куды меншага значаньня.

Да прыняцьця хрысьціянства ў канцы X ст. паважныя культурна-цывілізацыйныя ўплывы йшлі з паўночнай краіны Вялікага воднага шляху — Скандынавіі. Дый пышная скандынаўская цывілізацыя каля 1000-нага году хрысьціянізавалася, заняпала й улілася ў заходняэўрапейскую. Тойнбі залічае яе да цывілізацыяў, што хоць пышна зараджаюцца, але пазьней вянуць, не разьвіваюцца, — да «абартыўных цывілізацыяў». Скандынаўскія ўплывы пазьней шчэзьлі зь беларускага прастору, пакінуўшы толькі невялікія сьляды ў архітэктуры, у мове. Скандынаўскія элемэнты гісторыкі мастацтва адзначылі ў старой архітэктуры Полацку, Пскову дый некаторых іншых местаў Беларусі. У старабеларускай мове

быў таксама значны лік словаў скандынаўскага паходжаньня, зь якіх сяньня засталося ўсяго колькі, як крук, пуд, селядзец, сьцяг, цівун[25].

Што да іншых вонкавых культурных узьдзеяньняў на культурныя працэсы Беларусі, паважней можна ставіць пытаньне пра ўплывы расейска-эўразійскія, хоць яны яшчэ й вельмі кароткатрывалыя. Сучасныя гісторыкі культуры адцемлююць, што Расея сваёю, кардынальна рознаю ад эўрапейскай, эвалюцыяй грамадзка-палітычнага ладу, сваёю своеасаблівою псыхікаю й культурнаю тэндэнцыяю вылучыцца ў зусім адменны, асобны цывілізацыйны сьвет. Арнольд Тойнбі ў сваім пераліку існуючых цывілізацыяў у A study of History выдзяляе расейскую асобна як новы атожылак хрысьціянска-бізантыйскай, дый называе яе «праваслаўна-хрысьціянска-расейскаю».

Азначаць, як гэта робіць Тойнбі, сучасную расейскую культуру назовам «хрысьціянска-праваслаўнай» сяньня, калі ў Расеі ўжо другое чвэрцьвечча сыстэматычна дый безаглядна выкарчоўваюцца ўсякія хрысьціянска-рэлігійныя элемэнты, няма хіба ніякіх аб'ектыўных падставаў. Калі характар расейскага палітычна-культурнага працэсу з сваім дэспатызмам, дагматызмам дый нэгацыяй правоў адзінкі не зьмяніўся ў сваёй аснове й пасьля адкіненьня праваслаўя й хрысьціянства наагул, дык гэта найлепшы довад таго, што не хрысьціянства ягоная карэнная існасьць.

Хоць Бізантыя некалі й мела ці малы культурны ўплыў на Маскоўшчыну ды паклала на яе сваё нясьцертнае таўро, дык ці не яшчэ мацнейшы быў уплыў даўгога татарскага ярма (240 гадоў) дый факт увабраньня на працягу тысячагодзьдзя вялікай масы азійскага біялягічнага элемэнту зь ягонай спэцыфічнай псыхікай. Вось чаму назоў Тойнбі «хрысьціянска-праваслаўнай» для культуры сучаснай Расеі трэба ўважаць за неадпаведны. Куды дакладней і трапней азначае існасьць расейскай культуры ўведзены некаторымі расейскімі аўтарамі назоў «эўразійскія» (Трубецкі дый іншыя), што значыць, культура, якая паўстала із скрыжаваньня й зьліцьця цывілізацыйных элемэнтаў як Эўропы, так і сумежных прастораў Азіі. Гэты назоў куды дакладней перадае геаграфічную, нацыянальную, расавую дый культурна-гістарычную існасьць сучаснай Расеі.

Цэзарапапізм і дэспотыя, нэгацыя волі й правоў адзінкі, дагматызм пры адначасным няіснаваньні сталых праўных нормаў — гэта асноўныя рысы, якія на працягу стагодзьдзяў татарскага ярма ды сутыку й біялягічнага зьліцьця з народамі Азіі разьвіліся дый замацоўваліся ў расейскім народзе. З папярэдняга агляду асноўных свомасьцяў псыхікі беларускага народу можам бачыць, што гэтыя рысы расейскай псыхікі кардынальна супрацьлежныя да спрадвечнай цягі беларускага народу да лібэралізму, да дэмакратычнай талерантнасьці, да глыбокага нутранога праўнага пачуцьця. Прыяцель Расеі й Расейцаў Вальтэр Шубарт кажа, што Расейцам не стае праўнага пачуцьця таму, што «ўсе народы, якія

былі доўга ў нявольніцтве, выяўляюць як сталую свомасьць занік права-вога пачуцьця»[26].

Пра нейкія расейскія культурныя ўплывы ў Беларусі аж да XIX ст. паважна гаварыць цяжка. Рэкі Беларусі цякуць на паўночны захад, да Балтыцкага мора, і на паўдня, да Чорнага, але не на ўсход, у Маскоўшчыну. І таму эканамічна-культурныя сувязі беларускіх земляў з Маскоўшчынай на пачатку гісторыі былі другараднага значаньня. Хоць у пару існаваньня беларускіх незалежных княстваў (X—XIV стст.) жыцьцё прашчураў сучаснага расейскага народу й праходзіла ў падобных у некаторай меры да тагачаснага палітычна-эканамічнага жыцьця беларускага народу гістарычных абставінах, дык з пачаткам татарскага ярма гісторыя Маскоўшчыны й расейскага народу пайшла ўжо зусім адменным шляхам.

Татарская навала 1240 году сіламоц новага палітычнага палажэньня стварыла на абшары Усходняй Эўропы гістарычную канечнасьць для земляў Беларусі іх арыентацыі на захад, на заходнія эканамічныя й культурныя сувязі. Тая ж самая прычына на Маскоўшчыну дзеіла ў сусім адваротным кірунку. Маскоўшчыну татарскае ярмо ізалявала ад Захаду, улучыла на доўгія стагодзьдзі ў жыцьцё й справы вялікай татарскай імпэрыі, паддала беспасярэднім азійска-татарскім культурным, палітычным і біялягічным узьдзеяньням на працягу цэлых 240 гадоў.

У выніку гэтага ад XIII ст. значна нарастаюць культурна-палітычныя розьніцы між Беларусяй і Маскоўшчынай. У выніку іх між гэтымі двума народамі й краямі існуюць ужо ня толькі нацыянальныя й палітычна-дзяржаўныя межы, але, што гістарычна было асабліва важна, паўстае яшчэ новая мяжа — мяжа двох зусім розных цывілізацыйных сьветаў. Гэты вось факт і тлумачыць нам у вялікай меры шматвяковае зацятае змаганьне на гэтай цывілізацыйна-культурнай мяжы паміж Беларусяй (Вялікім Княствам Літоўскім) і Маскоўшчынай, наўсуперак, здавалася б, значнай моўнай дый рэлігійнай блізіні гэтых двух суседніх народаў. Гэтая цывілізацыйная розьніца ў стагодзьдзяў XVI—XVII усё нарастае з далейшым культурным працэсам шпаркага азаходненьня Беларусі, пры адначаснай далейшай, дабрахвотнай ужо, ізаляцыі Маскоўшчыны ад жвавейшых культурных сувязяў з Захадам.

Калі землі Беларусі мелі жвавы бесьперабойны культурна-эканамічны кантакт з Захадам ад пачатку ўжо XIII ст., дык у Маскоўшчыну паважнейшыя заходнія культурныя ўплывы пачалі прасочвацца куды пазьней, і былі яны найчасьцей вынікам дзейнасьці тамака беларускіх эмігрантаў.

Асабліва ўзмацніліся беларускія культурныя ўплывы на Расею ад паловы XVII ст., калі паўстае бесьперапынная эміграцыйная плынь беларускай праваслаўнай інтэлігенцыі зь Беларусі ў Маскоўшчыну. Гэта была нязьлічоная чарада ведамых беларускіх «асьветнікаў» Маскоўшчыны, найвыдатнейшым зь якіх быў Сымон Полацкі. Гэтыя беларускія асьвет-

нікі нарыхтавалі глебу для ведамых пазьнейшых рэформаў і эўрапеізацыі Расеі цара Пётры I ў XVIII стагодзьдзі[27].

Ніякіх расейскіх уплываў не даецца зацеміць і ў XVIII ст., хоць палітычныя ўплывы Маскоўшчыны ў Беларусі з прычыны анархіі й палітычнага ўпадку Польска-Літоўскае Рэчы Паспалітае былі ўжо вялікія, і яны ў канцы стагодзьдзя давялі да распадзелу гэтае Рэчы Паспалітае між суседзямі дый да далучэньня беларускіх земляў да Расейскае імпэрыі. З культурнага гледзішча не мяняецца аднак шмат палажэньне нат і пасьля ўпадку Вялікага Княства. Аж да 1831 г. і пад расейскім панаваньнем праходзіць далей ня гэтулькі русыфікацыя, колькі далейшая палянізацыя сацыяльных верхавінаў, палянізацыя больш фарсоўная, як у ўсе папярэднія вякі, дзеля вельмі актыўнай асьветна-школьнай палітыкі на землях Беларусі царскага міністра асьветы Паляка князя Адама Чартарыйскага.

Вогнішчамі палянізацыі Беларусі на пачатку XIX ст. былі польскія школы, Віленскі польскі унівэрсытэт, польскі друк. Польскія аўтары адзначаюць, што дзякуючы дзейнасьці Адама Чартарыйскага ў паасобных гадох пачатку XIX ст. у беларускай Вільні друкуецца больш польскіх кніжак, як ува ўсіх местах Польшчы, разам узятых. У выніку дзейнасьці Чартарыйскага пад расейскім панаваньнем Вільня сталася культурна-палітычным цэнтрам польскага нацыянальнага руху й для этнаграфічнай Польшчы[28].

Хоць пасьля польскага паўстаньня 1831 г. расейская ўлада часткова й затармазіла палянізацыю Беларусі дый узмагла русыфікацыю, аднак паважнейшых, глыбейшых вынікаў у гэтым яна ўсё ж дасягнуць ня здолела.

Толькі ў запыненым знарок Масквою культурным разьвіцьці Беларусі спынілася блізу зусім і ранейшае пышнае архітэктурнае будаўніцтва. Расейская ўлада намагалася сьціраць як мага заходнія культурныя формы Беларусі, адмыслова на гэта перабудоўвала праваслаўныя й уніяцкія цэрквы, будавала й новыя, ужо ў тыповым расейскім стылі. Аднак нейкай грунтоўнай зьмены культурнага твару Беларусі зрабіць за адно стагодзьдзе не пасьпела. Тое ж, што было збудаванае, адчувалася як чужое, нязрослае з традыцыйным архітэктурным краявідам.

Калі, прыкладам, старая архітэктура Вільні стварыла арыгінальную гарманійную сынтэзу элемэнтаў, радзімых Заходу й Бізантыі, дык накінутыя новыя, зусім чужыя месцу й асяродзьдзю, расейскія архітэктурныя формы тырчэлі чужым гардлівым госьцем. Адцеміў гэта добра гісторык мастацтва Паўль Вэбэр, які ў 1916 годзе наведаў Вільню й у сваёй кніжцы аб мастацкіх багацьцях места пісаў пра збудаваную ў 1909 г. расейскім урадам Раманаўскую царкву на Закрэце, што ў вагульным відзе места яна вычуваецца як нешта брутальнае, гвалтоўнае, чужое[29].

Дык, не зважаючы на расейскія намаганьні, аж да пачатку XX ст. на землях Беларусі дамінавалі заходнія культурныя формы[30]. Беларусь да

лей і бясспрэчна з культурнага гледзішча была ў крузе цывілізацыі заходняэўрапейскай. Ці ўрастуць у беларускую культурную глебу й наколькі найнавейшыя расейска-эўразійскія ўплывы савецкай ужо пары — гаварыць пра гэта сяньня яшчэ зарана.

5. Высновы

На падставе гэтага кароткага агляду культурна-гістарычных працэсаў Беларусі можам зрабіць гэткія агульныя высновы.

1. Беларускія народныя радзімыя духова-культурныя асновы на працягу ўсіх пораў гістарычнага жыцьця беларускага народу вызначаюцца элемэнтамі прававога ладу, дэмакратыі, нацыянальнай, рэлігійнай дый палітычнай талеранцыі. Гэта дае поўную падставу паводля псыхікі дый нацыянальна-культурнага тыпу беларускі народ залічыць да народаў заходняэўрапейскіх.

2. З вонкавых культурна-цывілізацыйных узьдзеяньняў у гісторыі беларускага народу найбольшае значаньне мелі ўплывы бізантыйскія й заходняэўрапейскія. Бізантыйскія цывілізацыйныя формы пераважаюць на землях Беларусі ад пачатку хрысьціянства аж да XV стагодзьдзя — у гэтым часе Беларусь была ў межах бізантыйскага цывілізацыйнага кругу.

3. Заходняэўрапейскія ўплывы на землях Беларусі нарастаюць ад XIII ст. й дасягаюць перавагу над бізантыйскімі ў XVI стагодзьдзі, ад пары Рэфармацыі ў Беларусі. Дамінацыя заходняэўрапейскіх цывілізацыйных элемэнтаў трывае ад таго часу аж да XX стагодзьдзя.

4. Уплывы расейска-эўразійскія вельмі кароткатрывалыя, не ранейшыя за XIX стагодзьдзе, і ня мелі дагэтуль паважнейшага значаньня для культурна-цывілізацыйнага твару Беларусі.

У выніку прыходзім да канцовага высноваў, што беларускі народ у сваіх духова-псыхічных асновах — народ заходняэўрапейскага цывілізацыйнага тыпу, і знаходзіўся ён у межах цывілізацыйнага заходняэўрапейскага кругу на працягу ўсяго апошняга паўтысячагодзьдзя свае гісторыі. У сваю культуру ўвабраў ён аднак жа й некаторую долю вонкавых бізантыйскіх культурных элемэнтаў у выніку свае прыналежнасьці да бізантыйскага цывілізацыйнага кругу празь першае паўтысячагодзьдзе свайго гістарычнага існаваньня. Зьмена цывілізацыйнай арыентацыі Беларусі зь бізантыйскай на заходняэўрапейскую завяршылася ў XVI стагодзьдзі.

1954

---

[1] Глядзі Л.Акіншэвіч: Пра «цывілізацыйныя асновы» беларускага гістарычнага працэсу. ЗАПІСЫ Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва. Кніжка 2(4). Ню Ёрк, 1953 г.

[2] И.Д.Беляев. Рассказы из Русской истории. Москва, 1872, кн. IV. История Полотска, бач. 315—316.

[2a] Прафэсар В.Вяльгорскі вось што піша пра Літоўскі статут: «Вялікае Княства Літоўскае атрымала ў XVI стагодзьдзі... кнігу правоў, што адказвала роўні заканадаўства тагачаснай Эўропы, а на якую ў гэтым часе ані Польскае Каралеўства на захадзе, ані Маскоўскае Царства на ўсходзе не патрапілі здабыцца».

Władysław Wielhorski: Statut Litewski. Zarys historyczny jego powstania i rozwoju. 1529—1566—1588. Dzieje Ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Alma Mater Vilnensis. Лёндан, 1953 г.

[3] Л.Акіншэвіч — Пра «цывілізацыйныя асновы» беларускага гістарычнага працэсу. ЗАПІСЫ, N 2(4), бач. 77—78.

[4] Walter Schubart — Europa und die Seele des Ostens. Luzern, 1938. Бач. 99.

[5] F.S.C. Northrop — The Taming of the Nations. New York, 1952. Бач. 186—213.

[6] Петр Безсонов — Белорусские песни. Москва, 1871 г. Бач. LXII.

[7] Дату гэтую падае польскі храністы Ян Длугош. Ён падчыркнуў і факт, што Ягайле больш падабалася мастацтва «грэцкае» (беларускае на бізантыйскай аснове) за «лацінскае» (заходняе). Ягайла «Gnesnensem, Sandomiriensem et Visliciensem Ecclesias, sculptura Graeca (illam onim magis quam Latinam probabat) adornauit». Joanis Dlugossi, Historia Polonica, Lipsiae, 1711, II, 659.

[8] Ведамы гісторык польскага мастацтва Т.Вайцяхоўскі сьцьвярджае: «...кракаўскія маляры таго часу ўмелі толькі хварбаваць сьцены ды пазалачваць на іх зоркі, абразоў жа не малявалі». T. Wojciechowski: Kościół katedralny w Krakowie. Выданьне Кракаўскай Акадэміі Навук. Кракаў, 1900 г. Другі выдатны польскі вучоны, ведамы гісторык польскай культуры, Аляксандра Брукнэр, гэтак піша пра польскае малярства: «**Польскае** малярства, ці толькі малярства **ў Польшчы** — прыходзіцца пытацца праз усю нашую гісторыю аж да XIX стагодзьдзя. Мы ня мелі для гэтай галіны мастацтва ані патрэбнай здольнасьці, ані таксама зацікаўленьня. У Польшчы заўсёды працавалі чужыя маляры, якія сваіх на другое месца сьпіхалі»... Aleksander Bruckner: Encyklopedia Staropolska. Том 1, бач. 826, Варшава, 1939 г.

[9] J.Starzyński i M.Walicki: Malarstwo monumentalne w Polsce średniowiecznej. Варшава, 1929 г. Бач. 42.

[10] M.Walicki: Malowidła ścienne kościoła sw. Trojcy na zamku w Lublinie. Zakład Architektury Polskiej. Studja do dziejów sztuki w Polsce. T. III. Варшава, 1930 г.

[11] Maria Kuzmińska: Olbracht Marcinowicz Gasztold. «Ateneum Wileńskie», rok IV, zeszyt 13. Вільня, 1927 г. Бач. 391. Гутарка ідзе гэта пра таго-ж ваяводу Гаштаўта, да якога ў 1530 г. пісаў лісты ў справах доктара Францішка Скарыны Альбрэхт Прускі (глядзі ЗАПІСЫ, N 2(4), 1953 г., бач. 108—113: «Кароль Альбрэхт Прускі і Скарына» — С.Брага). Там аднак памылкова пададзенае ягонае імя як Станіслаў. Ён зваўся Альбрэхтам, а Станіслаў быў ягоны адзіны, апошні з роду Гаштаўтаў, сын, першы муж ведамай Барбары Радзівілянкі. Перанятая з лацінскіх лістоў форма прозьвішча **Гаштальд** ёсьць лацінізацыя беларускай формы **Гаштаўт** (аналягічна, як **Вітальд** лацінізаваная форма ад **Вітаўт**).

[12] Пра гэткі каталіцкі касьцёл у Смаленску — «Латынескую царкву» або «Нямецкую Багародзіцу» (як падае другі сьпісак) — успамінае 32 параграф Смаленскай Гандлёвай Праўды 1229 году (або 29 параграф іншага варыянтнага сьпіску). Тамка кажацца: «Аже капь, чимь то весять, изломлена будеть, а любо легче будеть, тоть спускати обе в одино место, что лежить у святое Богородице на горе, а другая у Латинской церкви, обе ровнати». Гл. «Памятники русского права» под редакцией С.В.Юшкова. Выпуск II. Масква, 1953 г. Б. 67.

[13] Пра тагачасныя ўплывы старабеларускай мовы на польскую гл. коратка ў нарысе Сымона Брагі «Уплывы нашае мовы на польскую», часапіс САКАВІК, N 1(2), 1948 г. Бач. 47. З польскіх аўтараў абшырней пра гэта піша ў сваёй кнізе Tadeusz Lehr-Spławiński — Język polski. Pochodzenie — Powstanie — Rozwój. Warszawa, 1947. Як інфармуе менскае ПОЛЫМЯ, N 2, 1955 г., новую цікавую працу прасьвячаную пытаньню ўплыву беларускае мовы на польскую напісаў пры Моваведным Камітэце Акадэміі Навук Польшчы Г.Сафарэвіч.

[14] Marian Bohusz-Szyszko — Zarys rozwoju sztuk plastycznych na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Alma Mater Vilnensis. Londyn, 1953. Б. 322.

[15] Эвалюцыя сынтэзы архітэктурных формаў бізантыйскій і готыкі на беларускіх землях дакладней разгледжаная ў кнізе: Мікола Шчакаціхін — Нарысы зь гісторыі беларускага мастацтва. Выданьне Інстытуту Беларускай Культуры. Менск, 1928 г.

[16] Walicki Michał i Starzyński Juliusz. Dzieje Sztuki Polskiej. Warszawa, 1936.

[17] Marian Bohusz-Szyszko. Zarys rozwoju sztuk plastycznych... Б. 325.

[18] Marian Bohusz-Szyszko. Zarys rozwoju sztuk plastycznych... Б. 327.

[19] Marian Morelowski. Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia. Вільня, 1940 г.

[20] Marian Bohusz-Szyszko. Zarys rozwoju sztuk plastycznych... Б. 329.

[21] Marian Morelowski. Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia... Objasnienia. Вільня, 1940. Б. 31.

[22] Marian Morelowski. Znaczenie baroku... Objasnienia. Б. 46

[23] Józef Bieliński. Uniwersytet Wileński 1579—1831. Кракаў, 1899 г. Том I, б. 25—26.

[24] Marian Morelowski. Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu. Вільня, 1938—1939 г. г. Б. 16.

[25] Clara Thornqvist. Studien uber die Nordischen Lehnworter im Russischen. Uppsala och Stockholm, 1948. Аўтарка працы дапушчае магчымасьць скандынаўскага паходжаньня й гэткіх беларускіх словаў: ба[…] быль, сьціртa, сорак, шоўк.

[26] Alle Volker, die lange geknechtet gewesen sind, weisen als ubereinstimmendes Merkmal die Verkummerung des Rechtsgefuhls auf...» Walter Schubart. Europa und die Seele des Ostens. Luzern, 1938. Б. 71.

[27] Вялікае культурнае значаньне для Расеі працы гэтых беларускіх асьветнікаў-выхаджэнцаў XVII ст. шырэй насьветленае ў кніжцы расейскага слявістага мінулага стагодзьдзя Пётры Бязсонава: Белорусские песни. Масква, 1871 г

[28] Stanisław Kościałkowski. Dzieje nauki i piśmiennictwa polskiego w W. Ks. Litewskim. Dzieje Ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Londyn, 1953. Б. 256.

[29] «...die im Jahre 1909 vollendete Romanoffkapelle am starksten als Fremdkorper im Stadbilde auffallt. Es liegt etwas brutales in ihrer ganzen Erscheinung und in ihrer Ausstattung mit vielen knallgoldenen Zwiebelkuppeln. Wer aus einiger Entfernung... die Stadt uberschaut, empfindet das ostlandische Glanzen dieser Kuppeln... als gewaltsame Eindrigen einer fremden Macht». Prof. Dr. Paul Weber. Wilna. Eine vergessene Kunststatte. Вільня, 1917 г. Б. 94.

[30] Гэты бясспрэчны й відавочны гістарычны факт стаіць у поўнай супярэчнасьці з хвалшывай, накі нутай згары тэзай сучаснай савецкай афіцыйнай гістарыяграфіі. Савецкі гісторык архітэктуры Беларусі Ю.Ягораў у апублікаванай нядаўна Акадэміяй навук СССР кнізе цьвердзіць з абурэньнем, што гэта толькі «беларускія нацыяналістыя няўтомна «даводзілі» адсутнасьць якога-небудзь уплыву расейскай культуры на фармаваньне й разьвіцьцё беларускай архітэктуры, падчыркуючы пры гэтым ейнае заходняэўрапейскае паходжаньне». Сам жа Ягораў намагаецца «давесьці» зусім адваротнае: што ў XVI—XVIII стст. «Беларускі народ... сіляў натхненьне й майстроўства ад найвыдатнейшых твораў расейскага дойлідства...», хоць ягоныя канкрэтныя «довады» гэтага ня йдуць далей сьцьверджаньня факту будовы ў XVI ст., у часе Лівонскае вайны, войскам цара Івана Грознага часовага значаньня замкаў на беларускай тэрыторыі памежнай з Маскоўшчынаю (прыкл. Сокал, Тураўля). Гл.: Ю.Ягораў — Градостроительство Белоруссии. Академия наук СССР. Институт истории искусств. Масква, 1954. Б.б. 6 й 107.

Сьвятаслаў КОЎШ
(1917—1997)

Праваслаўны святар, пісьменнік, культурны, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў м. Ілья на Вілейшчыне. Скончыў Віленскую беларускую гімназію. Вучыўся на факультэце права ў Віленскім універсітэце. Пасля заканчэння вучобы высвечаны ў дыяканы. Працаваў псаломшчыкам. З верасня-кастрычніка 1939 г. — загадчык вучэбнай часткі ў адной з сярэдніх школ недалёка ад Стаўбцоў на Міншчыне. У час акупацыі Беларусі нямецкімі войскамі працаваў у беларускіх адміністрацыйных установах. Быў абраны старшынёй Клецкага павета. З чэрвеня 1944 г. — у Нямеччыне. Пасля заканчэння вайны адзін з арганізатараў беларускага лагера для перамешчаных асоб у Ватэнштэце. Настаўнік беларускай гімназіі імя Максіма Багдановіча. У 1949 г. пераехаў у ЗША. Адзін з актыўных дзеячаў рэлігійнага, культурнага і грамадскага жыцця ў эміграцыі. Настаяцель беларускага прыхода св. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле ў Нью-Йорку (1969—1977) і прыходу св. Ефрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (штат Нью-Джэрсі; 1976—1986). Рэдактар часопіса «Царкоўны сьветач». Сябра епархіяльнай рады Беларускай праваслаўнай царквы Паўночнай Амерыкі і Канады (з 1971 г.). Аўтар кнігі балад і прозы «Русалчына балада» і інш.

ШЛЯХАМ АЎТАКЕФАЛІІ

Кожны раз, калі хістаюцца асновы Расейскае імпэрыі, Беларускі народ стараецца аднавіць страчаную палітычную і рэлігійную незалежнасьць. Развал царскае Расеі ў Першую сусьветную вайну і пасьледаваўшая за гэтым Грамадзянская вайна былі выкарыстаны паняволеным народамі Маскоўскае імпэрыі — і Беларускім народам, у прыватнасьці, — у напрамку рэстаўрацыі дзяржаўнае і царкоўнае самастойнасьці. Абвешчаньне незалежнасьці Беларусі 25 сакавіка 1918 г. споўніла жаданьні тых, хто шукаў нацыянальнае незалежнасьці Бацькаўшчыны.

Маладая Беларуская рэспубліка не змагла абараніць сваю незалежнасьць і стала ахвяраю бальшавіцкага імпэрыялізму. Аднак збройная перамога бальшавікоў не азначала духовае капітуляцыі беларусаў: у абставінах жахлівага тэрору ваеннага камунізму Беларускі народ абвесьціў рэлігійную незалежнасьць ад Масквы. Здарылася гэта 23 ліпеня 1922 г. Катэдральным саборы сталічнага Менску. У гэты дзень адбыўся Сабор Беларускае Праваслаўнае Царквы, які абвесьціў аўтакефалію і выбра

мітрапалітам яе Епіскапа Мелхісэдэка (Паеўскага). Адначасна з гэтым быў створаны епіскапат Беларускае аўтакефальнае царквы шляхом хіратоніі епіскапаў Мікалая (Шэмеціль), Яна (Пашына), Філарэта (Раманскага).

Трэба адзначыць, што Маскоўскі патрыярх Ціхан не асудзіў нацыянальныя аўтакефальныя цэрквы, якія заіснавалі на абшары Савецкага Саюзу і «не проявил никакого антагонизма по отношении к возникшей в 1922 г. Белорусской автокефалии» (Петр Соколов. — Сборник «Русская Православная Церковь в СССР», Мюнхен, 1962 г.)

Палажэньне Беларускае Аўтакефальнае Царквы кардынальна зьмянілася з таго часу, як звольнены з турэмнага зьняволеньня 20 сакавіка 1927 г. мітрапаліт Сяргей (Страгородзкі) пайшоў на супрацоўніцтва з бальшавіцкай уладай. Мітрапаліт Сяргей зрабіў усё магчымае ў ягонай моцы, каб падпарадкаваць Маскоўскай патрыярхіі нацыянальныя праваслаўныя цэрквы, асягнуўшыя незалежнасьць ад Масквы. «В Белорусской ССР [гл. вышэйуспомнены зборнік] митрополитом Сергием был лишен митрополичьего сана Первоиерарх Белорусской Автокефальной Церкви Мелхиседек (Паевский). Его большие заслуги по ограждению белорусской паствы от обновленческого влияния и атеистических мероприятий власти не были приняты во внимание московской иерархией. Митрополит был выслан в Красноярск, верное ему духовенство подвергалось политическим преследованиям, вплоть до физического уничтожения в застенках ГПУ—НКВД. Несколькими годами позже приверженцы автокефалии — миряне уничтожались тоже как «буржуазные националисты».

Ліквідацыя Беларускае Праваслаўнае Аўтакефальнае Царквы Маскоўскай патрыярхіяй адбылася ў пару бальшавіцкае экспансыі ў праваслаўным сьвеце за межамі СССР. Такім чынам, у 1927 г. мітрапаліт Сяргей выслаў ліст мітрапаліту Дзіянісію (Веледзінскаму), першагіерарху Праваслаўнае Царквы ў Польшчы, падняўшы пытаньне аб «незаконнасьці» яе аўтакефаліі з тым, каб падпарадкаваць гэтую Царкву Маскоўскай патрыярхіі. З падобным лістом і амаль адначасна з гэтым ён зьвярнуўся да першагіерарха Праваслаўнае Царквы ў Эстоніі архіепіскапа Рэвельскага Аляксандра. 9 траўня 1928 г. мітрапаліт Сяргей выдаў загад аб ліквідацыі Архірэйскага Сабору і Сыноду Зарубежнай Расейскай Царквы з прапановай ёй падпарадкавацца Маскоўскай патрыярхіі.

Разьдзел Польшчы Нямеччынай і СССР у 1939 г. ды акупацыя Заходняе Беларусі Чырвонай Арміяй зьвярнулі Маскоўскаму патрыярху рэштку Беларускае тэрыторыі. Дзейнікі савецкае ўлады з благаславенства мітрапаліта Сяргея прыступілі да канчатковае ліквідацыі праваслаўнае царквы ўва ўсёй Беларусі так, як гэта было імі зроблена ўва Усходняй Беларусі, дзе за адну ноч 29 ліпеня 1937 г. былі арыштаваны ўсе епіскапы і духаўнікі ў Менску і на правінцыі. Протапрэсьвіцер М.Лапіцкі сьведчыць: «Усе яны [епіскапы і духаўнікі] на чале з епіскапам Баб-

руйскім Філарэтам, заступнікам мітр. Мелхісэдэка, былі пасаджаны ў савецкія турмы ці ў канцлагеры далёкае Сібіры, адкуль і не вярнуліся. Ад 1937 г. у Савецкай Беларусі ня было дзейнай ніводнай праваслаўнай царквы, ані аднаго духаўніка, і рэлігійна-царкоўнае жыцьцё было поўнасьцю зьліквідавана».

Пераможны наступ нямецкае арміі 22 чэрвеня 1941 г. і ліхаманкавае адступленьне бальшавікоў спынілі на некаторы час расправу Масквы з рэшткамі царкоўнае арганізацыі на Беларусі.

Ізноў пахіснуліся асновы Расейскае імпэрыі, на гэты раз чырвонае. На папялішчах вайны, у грукаце гарматаў, на палетках, загараных танкамі, беларусы пачалі адрабляць усё тое, што зрабіла чужая ўлада. Выкарыстаўшы абставіны, Беларускі народ ізноў абвесьціў усяму сьвету ягоную волю жыць незалежным жыцьцём. Вуснамі 2 Усебеларускага кангрэсу Беларусы пацьвердзілі ўсё тое, што сказалі іх бацькі ў 1917—1918 гг., гэта значыць, яшчэ раз абвесьцілі незалежнасьць сваёй Бацькаўшчыны ды ўневажылі ўсе міжнародныя ўмовы, зробленыя ад імені Беларускага народу ягонымі акупантамі паміж дзвюмя сусьветнымі войнамі. Адначасна з гэтым ішла адбудова царкоўнага жыцьця. Над цэрквамі, перапробленымі бязбожнай уладай камуністаў у антырэлігійныя музэі, узьняліся крыжы. Перахоўваныя з піэтызмам іконы сьвятых занялі пачэснае месца ў адбудаваных сьвятынях, перад ласкавым воблікам Божае Маці зацепліліся сьвечы. Ішла ўпорыстая работа на ніве арганізацыі царкоўнага жыцьця з накіраваньнем яго ў адзінае беларускае рэчышча. Жыцьцё паставіла на парадак дня стварэньне беларускага епіскапату і кадраў духавенства. Асяродкам царкоўнага жыцьця Беларусі ў 1941 годзе былі Жыровіцы, дзе тады прабывалі мітр. Панцялейман і епіс. Вэнэдыкт.

У другой палове верасьня 1941 году епіскап Берасьцейскі Вэнэдыкт (Бабкоўскі, хіратанізаваны 30 сакавіка 1941 г. у Маскве мітрапалітам Сяргеем) наведаў Менск, дзе навязаў кантакт з беларускай грамадзкасьцю — у прыватнасьці з праф. Радаславам Астроўскім — і нямецкімі ўладамі. Пры падтрымцы беларускіх дзейнікаў 3 кастрычніка епіскап Вэнэдыкт атрымаў ад нямецкіх акупацыйных уладаў прызнаньне мітрапаліта Панцялеймана галавою Беларускае Праваслаўнае Царквы пад варункам, што ён, мітрапаліт Панцялейман, абвесьціць аўтакефалію Беларускае Праваслаўнае Нацыянальнае Царквы (глядзі Мгр. А.М. «Матар'ялы да гісторыі Праваслаўнае Беларускае Царквы» — Нямеччына, 1948 г.). Самым першым актам мітрапаліта Панцялеймана было даручэньне епіскапу Вэнэдыкту наладзіць царкоўнае жыцьцё ў Менску, замацаваўшы на прыходах прыехаўшых туды аа. Балая, Лапіцкага і Кушнера. Цяпер мітрапаліт Панцялейман стаў тварам перад неадкладнай неабходнасьцю хіратоніі новых беларускіх епіскапаў. Пытаньнем хіратоніі новых беларускіх архірэяў цікавіліся таксама мітрапаліт Варшаўскі Дзіянісі і Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве. Мгр. А.М. аўтар «Ма-

тар'ялаў да гісторыі Праваслаўнае Беларускае Царквы» гаворыць вось што: «Мітрапаліт Дзіянісі лічыў Заходнюю Беларусь сваёй царкоўнай тэрыторыяй, якая ў выніку ваенных падзеяў у 1939 годзе выйшла з-пад яго юрысдыкцыі. Ваенная акупацыя Беларусі немцамі давала надзею мітрапаліту Дзіянісію на паварот гэтай тэрыторыі пад яго архіпастырскую апеку. Каб лепш было ажыцьцявіць свае пажаданьні ў гэтай справе, ён стварыў пад сваім кіраўніцтвам Беларускую Раду і ў яе склад паклікаў беларусаў: архімандрыта Філафея, Б.Стрэльчыка, д-ра Ермачэнка, д-ра А.Красоўскага, д-ра А.Вітушка. Першае паседжаньне гэтай Рады адбылося 9 верасьня 1941 г. На гэтым паседжаньні быў напісаны мэмарандум да нямецкіх цэнтральных уладаў у Бэрліне, у якім між іншымі пажаданьнямі царкоўнага характару былі выстаўлены кандыдаты ў сан епіскапаў на Беларусі архімандрыты: Феафан (Пратасевіч), Філафей (Нарко) і Афанасі (Мартос)».

У той час, калі мітрапаліт Дзіянісі разам з Беларускім нацыянальным камітэтам у Варшаве шукалі адказу ў Бэрліне, беларуская грамадзкасьць на бацькаўшчыне вырашыла пытаньне беларускага епіскапату на месцы, атрымаўшы ад акупацыйных уладаў прызнаньне мітрапаліта Панцялеймана галавою Беларускае Царквы. Адносна кандыдатаў у епіскапскі сан, запрапанаваных мітрапалітам Дзіянісам, беларускія дзейнікі ў Менску ня мелі засьцярогаў.

Такім чынам, калі архімандрыт Філафей ехаў у Менск, каб пазнаёміцца з сытуацыяй на Беларусі і па дарозе затрымаўся ў Жыровіцах, дзе тады прысутнічалі мітрапаліт Панцялейман і епіскап Вэнэдыкт, справа ягонае епіскапскае хіратоніі стала прадвырашаным фактам. Хіратонія адбылася 23 лістапада 1941 г. у Жыровіцкім манастыры. У наступны дзень пасьля хіратоніі адбылося паседжаньне Сабору Епіскапаў Беларускае Царквы ў складзе мітрапаліта Панцялеймана і епіскапаў Вэнэдыкта і Філафея. Старэйшыя ўладыкі даручылі епіскапу Філафею выконваць абавязкі кіраўніка справаў Архірэйскага Сабору.

29 лістапада мітрапаліт Панцялейман і епіскап Філафей выехалі ў Менск на сталае жыхарства для кіраваньня Беларускаю Царквою. Некалькімі днямі раней, бо 25 лістапада еп. Вэнэдыкт выехаў у Горадню для кіраваньня гэтай епархіяй, якую нямецкія ўлады далучылі да Усходняй Прусіі. Ад гэтага дня Жыровіцкі манастыр перастаў быць цэнтрам епархіяльнага жыцьця.

У лютым 1942 г. у Менск прыехаў архімандрыт Афанасі. 3 сакавіка 1942 г. у Менску пачаліся працы Сабору Беларускіх Епіскапаў, у якім прымалі ўдзел мітрапаліт Панцялейман, еп. Вэнэдыкт з правам дарадчага голасу. Абставіны ваеннага часу ставілі перад Саборам епіскапаў дадатковыя цяжкасьці. Справа ў тым, што Гародзеншчына з яе 144 прыходамі належала да Усходняе Прусіі. Сабор пастанавіў стварыць там самастойную епархію з аўтаномным кіраўніцтвам, назначыўшы туды прэасьвяшчэннага Вэнэдыкта (Бабкоўскага) з тытулам Беластоцкага і

Гродзенскага. Вакантную ў выніку гэтага Берасьцейскую кафедру заняў епіскап Іоан (Лаўрыненка) з тытулам епіскапа Берасьцейскага і Кобрынскага. Быў зацьверджаны праект падзяліць Беларусь на пяць епархіяў: Менскую — мітрапалічную, Магілёўскую, Смаленскую, Віцебскую і Наваградзкую. На кожную епархію быў назначаны епіскап: Менскую епархію ўзначаліў мітрапаліт Панцялейман з тытулам архіепіскап Менскі і мітрапаліт усёй Беларусі. Магілёўскую епархію ўзначаліў да гэтага часу Слуцкі епіскап Філафей з тытулам Магілёўскі і Мсьціслаўскі. Віцебская епархія была прызначана архім. Афанасію з тытулам Епіскап Віцебскі і Полацкі. Смаленская кафедра прадназначалася прат. Сямёну Сеўба з тытулам Смаленскі і Бранскі. Наваградзкую епархію павінен быў узначаліць епіскап Веніямін з тытулам Наваградзкі і Баранавіцкі. Таму што еп. Веніямін знаходзіўся на Валыні ў Пачаве, часовае кіраўніцтва епархіяй даручылася Афанасію, чыя хіратонія адбылася 8 сакавіка 1942 г. у Менску. Жыровіцкі манастыр, згодна з пастановай Сабору епіскапаў, узначаліў мітрапаліт Панцялейман з дадаткам да ягонага тытулу: «Сьвяшчэннаархімандрыт Жыровіцкай Сьвята-Усьпенскай абіцелі». 15 ліпеня 1942 г. адбылася епіскапская хіратонія архім. Сьцяпана Сеўба з тытулам епіскапа Смаленскага і Бранскага.

Наяўнасьць беларускага епіскапату і арганізацыі царкоўнага жыцьця ў правінцыі стварылі патрэбныя прадумовы да скліканьня Сабора, які распачаў працы 30 жніўня 1942 г. у Менску. З даручэньня мітрапаліта Панцялеймана Сабор узначаліў архіепіскап Філафей. Апрача архіепіскапа Філафея, у Саборы прынялі ўдзел епеп. Афанасі і Сьцяпан. Ад духавенства бралі ўдзел 43 дэлегаты і 66 дэлегатаў ад вернікаў. Апрача гэтага, на Саборы прысутнічалі госьці і карэспандэнты. У першы дзень працаў Сабора дэлегаты слухалі рэфэраты: прат. Балая «Кананічныя асновы аўтакефаліі» і прат. Івана Кушнера «Пытаньне аўтакефаліі на Беларусі». Архіепіскап Філафей зрабіў асьведчаньне, што фактычна аўтакефалія Беларускае Царквы ўжо існуе і што Сабору астаецца аформіць яе кананічна і паведаміць пра яе існаваньне іншыя аўтакефальныя цэрквы. Наступна Сабор прыняў Статут Беларускае Царквы і апрацаваў тэкст лістоў да галоваў праваслаўных аўтакефальных цэркваў і да Канстантынопальскага патрыярха. Свае працы Сабор скончыў 2 верасьня 1942 г.

Другая акупацыя Беларусі бальшавікамі ў 1944 г. прымусіла вялікую частку беларускага незалежніцкага актыву адыйсьці на захад. Беларусь залілі хвалі чырвонага тэрору. Беларуская Праваслаўная Царква ізноў у катакомбах чакае сьветлага дня. Яна сьвятая і беззаганная — і таму брамы пекла не перамогуць яе.

На эміграцыі, у сілу жыцьцёвых абставінаў, адноўлены вялікім высілкам усяе беларускае грамадзкасьці беларускі епіскапат адышоў ад ідэ аўтакефаліі свае царквы і пакінуў беларускую эміграцыю самой сабе. Нягледзячы на гэта, беларускае царкоўнае жыцьцё наладжана на ўсі кантынэнтах нашае плянэты. Робяцца высілкі аднавіць беларускі епіс

капат у эміграцыі. Доказам таго, што беларуская царкоўная справа знаходзіцца на добрым шляху, зьяўляецца згода Канстантынопальскага патрыярха аднавіць беларускі епіскапат.

Вялікія здарэньні па-рознаму расцэньваюцца рознымі людзьмі. У пару разгрому Праваслаўя ваенным камунізмам дваццатых гадоў Беларускі народ стаў на правільны шлях арганізацыі свайго царкоўнага жыцьця, абвесьціўшы аўтакефалію, у той час калі бяспрынцыповыя рэлігійна колы вырашалі справу ў пляне гэрэтычных шуканьняў абнаўленства, жывацаркоўніцтва ды іншых раскольніцкіх плыняў. Няма нічога дзіўнага, што і ў наш трывожны век людзі, асьлепленыя велічнасьцю ідэі аўтакефаліі Беларускае Царквы, адыходзяць ад самае Праваслаўнае Царквы ды, успрыняўшы жаданае за сапраўднае, губляюцца ў дрыгве адшчапенства. Прыклад двох Аўтакефальных Сабораў беларускіх у дваццатым веку няхай будзе для нас навукай і паказальнікам вялікіх асягненьняў вялікіх людзей.

1972

VII

У ПОШУКАХ АЛЬТЭРНАТЫВЫ І ДЫЯЛОГУ

Аляксей КАЎКА
(1937)

Гісторык, літаратуразнавец, культуролаг, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Равецкі Бор (цяпер Машчаліна) на Міншчыне. Выхоўваўся ў дзіцячым доме. Закончыў Мінскі бібліятэчны тэхнікум. Загадчык сельскай бібліятэкі, пазней інструктар райкама камсамола ў Чэрвенскім раёне (Мінская вобл.). У 1956—1959 гг. — на тэрміновай службе ў Савецкай Арміі (кантынгент савецкіх войск у Нямеччыне). Пасля дэмабілізацыі працаваў на кіраўнічых камсамольскіх і партыйных пасадах у г. Чэрвені і Мінску. Завочна скончыў Беларускі дзяржаўны універсітэт (1961). З 1965 г. — у апараце ЦК УЛКСМ. Працаваў у міжнародным аддзеле адказным сакратаром па сувязях з маладзёжнымі арганізацыямі Польшчы. Вучыўся ў Акадэміі грамадскіх навук пры ЦК КПСС, якую закончыў у 1971 г. Старшы навуковы супрацоўнік, загадчык сектара Польшчы ў Інстытуце эканомікі сусветнай сістэмы сацыялізму АН СССР (1971—1979), у 1979—1982 гг. — прадстаўнік Саюза савецкіх таварыстваў дружбы і культурных сувязей з замежжам, адначасова радца Амбасады СССР у Польшчы. Галоўны рэдактар часопіса «Советское славяноведение». Адзін з ініцыятараў заснавання Маскоўскага таварыства беларускай культуры імя Ф.Скарыны (1988). З 1989 г. — супрацоўнік Інстытута сусветнай літаратуры Расійскай акадэміі навук. Абараніў доктарскую дысертацыю (1991). Віцэ-старшыня Маскоўскай рэгіянальнай асацыяцыі беларусістаў. Аўтар навуковых даследаванняў і манаграфій, эсэ і нарысаў («Польша: Отечество и социализм», 1977; «Тут мой народ: Францішак Скарына і беларуская літаратура XVI — пач. XX стст.», 1989; «Letter to russian friend» («Письмо русскому другу». London, 1979; «Жывом! Старонкамі беларускага самапазнання», 1997 і інш.) Укладальнік літаратурна-навуковых гадавікоў «Скарыніч» (1991, 1993, 1997). Даследуе гісторыю, культуру і літаратуру Беларусі.

ПИСЬМО РУССКОМУ ДРУГУ
(*Фрагмент*)

Белорусский язык...

В век научно-технической революции не постигнет ли его участь волжского диалекта?

Вашим вопросом взята под сомнение существеннейшая черта моего народа, в которой выражен дух, индивидуальность и, в конечном итоге, — жизнестойкость белорусов.

Вопрос о белорусском языке, перенесенный из средневековых, дореволюционных эпох, в известном смысле еще существует. В объеме намного меньшем, нежели существовал он, скажем, сто лет тому назад, когда и белорусский язык, и весь околодесятимиллионный народ, говоривший на нем, объявлялись химерою или «польскою интригою» в Северно-Западном крае; там по триединой формуле — самодержавие, православие, народность — решалось «русское дело», дело скорейшего превращения тогдашних «западноруссов» в «истинно русских людей». Сие «русское дело», представлявшееся величайшим деянием не одним полицейско-бюрократическим носителям славы России, судьбе угодно было отправить на свалку истории вместе с обломанным клювом хищной птицы из императорского герба.

Белорусы обрели собственную социалистическую государственность, первостепенные социальные и политические права вместе с правом развивать просвещение «на роднай мове». На вещий вопрос «посмотрим, что скажут еще сами белорусы» относительно своей самобытности и исторической жизнеспособности, который для угнетаемого и унижаемого народа прозвучал в те мрачные времена голосом искреннего сочувствия и светлой надежды, на этот вопрос мои соотечественники представили и продолжают представлять немало доказательств различного свойства и «калибра», снимая сомнения относительно своего естественноисторического места в общем предназначении народов и человечества. Можно было бы адресовать Ваше внимание на эти доказательства, и Ваш восприимчивый разум нашел бы нужный ответ на возникший вопрос, рассеяв, возможно, сопутствующие ему сомнения.

Но затронутая проблема, выходя за рамки приватной беседы двух друзей, выглядит достаточно сложной и больной, чтобы замалчивать ее. Она действительно существует — в остатках ли имперского мышления, в рецидивах ли имперской политики, — раня и белорусов, не оставляя безучастными и сторонних наблюдателей. В реакции со стороны на современное положение белорусского языка заметно различие во взглядах посещающих БССР украинцев, поляков, чехов, словаков, болгар и некоторых русских. Первые недоумевают по поводу искусственного сдерживания, вторые — по поводу «искусственного» насаждения белорусского языка в Белоруссии.

В своих сомнениях Вы — не исключение, хотя мне и трудно скрыть досаду, что стереотип о моем родном слове не чужд даже русским просвещенным умам, не исключая тех, кто сегодня болезненно задумывается над возрождением русской идеи. О массовом обывателе, у которого от усердного поклонения золотому тельцу и «литым богам» притупляется чутье к собственным национальным ценностям, говорить не приходится.

Итак, проблема есть, и проблема тревожная: в Белоруссии мы являемся свидетелями развернувшейся ассимиляции. Устроители этого духовного кастрирования населения действуют под знаменем интернационализации и неизбежного слияния наций, игнорируя ту элементарную

истину, что в будущую единую общечеловеческую семью придут и идут не безъязыкие народы-кастраты, забывшие свои имена и достоинства, а каждый принесет с собой неповторимый букет своего разумения истины и красоты. С какой стати белорусам передавать кому бы то ни было право выражать за них их собственное предназначение на этой планете, тем более, что неоднократные попытки могущественных соседей белорусского народа выразить за него свою волю и стремления оборачивались нередко в ущерб белорусам, создавая на этом участке цивилизованной Европы «культурное» подобие колониальной Африки.

Типичный продукт и, в определенном смысле, духовный суррогат ассимиляторской политики явил Вам тот самый капитан дальнего плавания, выражая свое пренебрежение к языку земли, взрастившей его. Нечто похожее можно обнаружить в нынешней белорусской интеллигенции с ее поразительной «безъязыкостью» и национальной индифферентностью, в силу чего критерии ее интеллигентности оказываются под немалым вопросом, и самую ее, пожалуй, вернее было бы именовать, скажем, кадрами с высшим образованием северо-западной части СССР.

Разумеется, ассимиляция (в своем месте мы попытаемся представить некоторые ее реальные черты), как бы она ни форсировалась, имеет свои пределы, ограничиваемые (пусть и ограниченной) белорусской государственностью, и поэтому она бессильна сдержать развитие языка и культуры белорусского народа, хотя способна сужать естественные границы этого необратимого процесса, тормозя и деформируя его. И хотя «русское дело» в Белоруссии в 1977 г. ни по содержанию, ни по форме, ни по своим конечным целям не адекватно своему однофамильцу 1877 г., нас не может не тревожить сам факт существования такового, пусть и в иных, более гуманных формах.

1976— 1977

ТЭРЫТОРЫЯ ЦІ НАЦЫЯ?

Метамарфозы беларускага «западно-руссизма».

«Я ўбачыў і зразумеў, што і ў Беларусі Беларусі ўжо няма. Яе зрабілі тэрыторыяй Саюза, прахадным дваром».

У.Дамашэвіч. «Мітынговая аповесць».

— Рускія?
— Не, беларусы.
— Фшыстко едно, рускія.
Спрачацца не выпадала.

З дыялогу польскага пагранічніка з беларускімі турыстамі (ЛіМ. 1992. 17 крас.)

Калі б спатрэбілася адным толькі словам выказаць глыбіню нацыянальнага заняпаду беларусаў, слова такое ёсць: «западно-руссизм». Аз-

начэнне «беларускі» ў звязцы з ім парадаксальна адцяняе трагікамізм таго грамадскага і псіхічнага стану, пры якім вынішчэнне нацыянальнае тоеснасці народа адбываецца ад ягонага імя і нават вуснамі, рукамі ягоных гадаванцаў. Ці не над недарэчнасцю паўсталых абставін некалі з горыччу засяроджваўся Паэт-прарок: «У батракі пайшлі унукі і топчуць прадзедавы косці» (Янка Купала)? «Западно-руссизм», здаецца, і ёсць палітычным, духоўным жабрацтвам, торбай жабрачай на шыі, якую змушаны ў пэўнай ступені й прывучаны цягаць беларус. І цягае каторае ўжо стагоддзе. Нават не з прычыны свае нішчымнасці (не абдзелены ж ён ад прыроды, як і кожан іншы народ, ні багаццем, ні кляйнотамі), але найбольш праз сваю рахманасць беларускую, прыцярпеласць адвечную. Ці не з гэтых і падобных «цнотаў» яшчэ не так даўно маладыя філосафы на Беларусі (многія з іх павырасталі ўжо на дактароў і нават акадэмікаў) выводзілі своеасаблівыя заканамернасці беларускага лёсу, здабываючы сабе навуковыя ступені, а народу — перспектыву самагубцы?

Прыклад: «Из всех наций Советского Союза белорусская нация проявляет наибольшую тенденцию к переходу на литературный язык русского народа». Таму «постепенный добровольный переход белорусов на литературный язык русского народа является закономерностью»[1].

Нам яшчэ давядзецца крануць уласцівага сэнсу гэтае філасафічнае, дакладней, «научно-коммунистической» высновы. Зараз звяртаем толькі ўвагу на адну, дужа прыкметную, не менш эксплуатаваную рысу «добраахвотнасці», якой з акадэмічных і палітычных вышыняў звыклася пазначаць моўнае нацыянальна-культурнае нядбальства на Беларусі. Адносна якога, дарэчы, метафарычная самаіронія Купалы гучыць не менш пераканальна:

Аграбленыя з гонару й кашулі,
З свайго прыпыну выгнаныя вон,
Мы дзякуем, што торбы апранулі
На нас ды з нашых нітак-валакон.

Перад будучыняй. 1922

Але абок мастацка-вобразнага асэнсавання нашае нацыянальнае нямогласці (аналіз літаратурных твораў з гэтага гледзішча — асобнае, вартае спецыяльнае ўвагі пытанне) айчынная думка назапасіла адпаведны навуковы досвед, знову запатрабаваны пасля працяглага замоўчвання й фальсіфікацый беларускім грамадствам. Перадусім маем на ўвазе фундаментальную працу дзеяча-адраджэнца і гісторыка Аляксандра Цвікевіча «Западно-руссизм» (Менск, 1929), аплачаную трагічнай цаной, разам з многімі іншымі доказамі Беларускае Праўды[2].

«Западно-руссизм», паводле аўтара, ёсць пэўная ідэйна-тэарэтычная школа, прадстаўнікі якой «паставілі сваёй мэтай давесці, што Беларусь не з'яўляецца апрычонным краем, з сваёй гістарычна-нацыянальнай прыродаю, але яна ёсць заходнерускай часткай Расіі». Даследчык і раскрыў гэтую ідэалагічную з'яву як своеасаблівую супярэчнасць, «адмоўны бок» агульнае гісторыі Беларусі, беларускага руху.

Аналізуючы эвалюцыю «западнорусской» думкі, асабліва яе галоўнага тэарэтыка М.Каяловіча, Цвікевіч фактычна на тым і спыніўся, паколькі, як зазначаў, пасля Каяловіча гэтай школе ўжо «не заставалася сказаць большага». Вывад слушны пры адной агаворцы: калі лакалізоўваць згаданую з'яву канкрэтна-гістарычнымі, дакладней, дакастрычніцкімі часавымі рамкамі. У гэтым, канцэптуальным, сэнсе «западно-руссизм» Каяловічавага ўзору сапраўды ўяўляў сабою дастаткова завершанае абгрунтаванне непадзельнасці гісторыка-культурнага, увогуле нацыянальнага лёсу Беларусі, званай тады афіцыйна «западно-русским краем», ад лёсаў Расіі. Невыпадкова ў сваіх «Чтениях по истории Западной России» ён скрозь націскаў на неабходнасць «знать Западную Россию по-русски, понимать по-русски» і г.д. і да т.п.

Зыходзячы з падобнае ж адзінарускае званіцы, нічым прынцыпова новым не ўзбагацілі пытанне нават такія арыгінальныя публіцысты, ці не апошнія з магікан дарэвалюцыйнага,«класічнага», «западно-руссизма», як Лукаш Саланевіч ды Іван Саланевіч. Першы з іх на пачатку сваёй кар'еры пры заснаванні «Белорусского общества» (1909) ледзь было не дагаварыўся да неабходнасці «самоопределения самими белорусами» свайго ўласнага шляху, не тоеснага, маўляў, ні маскоўска-расійскаму, ні польскаму. Фактычнае ж разуменне гэтага шляху пружанскія гадунцы (паходзілі Саланевічы з Пружаншчыны) выказалі ў ролі зацятых апанентаў Беларушчыны. Першы — у якасці рэдактара газеты «Северо-западная жизнь», крытыка-фальсіфікатара «Нашай нівы», беларускага адраджэнчага руху наогул (маўляў, прыдуманага палякамі з мэтаю падарваць «общерусское» адзінства). Другі, на эміграцыі, — у ролі тэарэтыка й прапагандыста вялікарускага манархізму, несумяшчальнага, варожага беларускай нацыянальнай індывідуальнасці як такой.

Так, у адным з нумароў успомненай «Северо-западной жизни» (1912, 20 снеж.), у звароце да мясцовае інтэлігенцыі, падкрэслівалася патрэба «не выделять себя из состава российской интеллигенции», паколькі «кроме места рождения ничего больше белорусского интеллигента православного исповедания [за межамі праваслаўя ва ўяўленні ідэолагаў «западно-руссизма» беларусаў не існавала. — *А.К.*] не отличает от интеллигента великорусского и малороссийского: одно отечество, один язык, одна культура, одно прошлое, одно будущее». Адпаведна і нацыянальна-культурную беларускую працу адэпты «западно-руссизма» кваліфікавалі не інакш як правакацыяй мясцовых палякаў, мянуючы «белоляхами» беларускіх дзеячаў-адраджэнцаў з нашаніўскага асяроддзя.

Словам, у абгрунтаванні гістарычнае бездапаможнасці беларусаў, непазбежнасці іхняга духоўна-палітычнага ўтрыманства на «вялікарускім» карку «западно-руссизм» дакастрычніцкага гатунку самавызначаўся даволі ясна, з тэарэтычнага боку амаль што вычарпальна.

Але як ідэйная канцэпцыя і яшчэ больш — палітычная практыка, звязаная з адмаўленнем нацыянальна-гістарычнае самастойнасці і са-

матворчасці беларускага этнасу, «западно-руссизм» і далей, праз усё XX стагоддзе, працягваў і працягвае сваё існаванне, хаця пад іншымі назвамі, ідэалагічнымі афарбоўкамі. І ў гэтым пастаянна дзейсным сэнсе ён дасюль застаецца змрочным фактам і недарэчным фактарам беларускага жыцця, своеасаблівым комплексам нацыянальнае непаўнацэннасці ў псіхіцы беларуса перад «старэйшым» братам-велікарусам, перад рускаю моваю, рускаю культураю.

І ўсё ж пры натуральным пераемстве нельга не ўлічваць відавочнае розніцы паміж «западно-руссизмом» XIX — пачатку XX стст. і яго сучаснымі носьбітамі-вызнаўцамі, паміж «бацькамі» і нашчадкамі, паміж тымі ж Каяловічамі ці Саланевічамі і, беручы мастацка-абагулены тып з Купалавых «Тутэйшых», Мікітам Зносакам або Мікіцієм Зносіловым. Той, першы, зрадзіўся і выступаў у рэчышчы ўласнарускай каланіяльна-асімілятарскае палітыкі на Беларусі. Гэты, другі, перарос, увабраўся ў поўсць і паразітуе на глебе ўласнабеларускай, пад аслонай фармальных атрыбутаў беларускае дзяржаўнасці, а цяпер, пасля абвяшчэння незалежнае суверэннае Рэспублікі Беларусь, нават беларускага суверэнітэту. Наколькі першы сфарміраваўся на выкрыцці «знешняе» небяспекі для беларусаў — паланізма і ўсім сваім пафасам быў скіраваны супраць паланізацыі Беларусі, нагэтулькі другі выказаў свой імпэт толькі і выключна на змаганні з беларускім адраджэнчым рухам, у падаўленні й нявечанні беларускага нацыянальнага жыцця.

З гэтага другога пункту гледжання ўсю 70-гадовую гісторыю былое БССР, за невялікім выключэннем першае дэкады, 20-х гг., можна разглядаць як гісторыю татальнага панавання й практычнага здзяйснення ідэйных установак «западно-руссизма», праўда, у іншых, савецка-інтэрнацыяналістычных шатах. Канчатковая ж мэта абодвух «руссизмов» адна і тая ж: зліццё (палітычнае, эканамічнае, моўнае, культурнае) беларусаў з рускімі: у адным выпадку праз выбаўленне ад «польска-каталіцкае» сапсаванасці, у другім — праз паўсюдную й няспынную інтэрнацыяналізацыю, фактычна — русіфікацыю.

Асімілятарская сутнасць «западно-руссизма» з надзвычайнай нагляднасцю праявілася й праяўляецца ў адносінах да беларускае мовы — асноўнага, у апошнія стагоддзі фактычна адзінага ўвасаблення і гаранта беларускасці ў беларусах. Не выпадкова, што на знявечанне гэтае цэнтральнае артэрыі беларушчыны, духоўнага хрыбта нацыі кіраваліся й дасюль кіруюцца галоўныя высілкі асімілятараў. Праілюструем нашу думку трыма спасылкамі — храналагічна й сацыяльна адлеглымі між сабой, тым не менш вельмі сугучнымі ў сваёй «западно-русской» існасці.

Першая. З данясення віленскага губернатара князя М.Далгарукава на імя імператара Мікалая I (1833): «Во все времена во всех странах мира **язык** [тут і далей выдзелена мной. — *А.К.*] всегда был и будет непосредственным **орудием** правительства **для достижения** всевозможных **видов и намерений**. Ведь господствующий язык, как господствующее вероис-

поведание, должны иметь преимущественное уважение перед местными наречиями отдельных пограничных или новообретенных стран. Общее употребление господствующего языка **нечувствительно обмиряет** разнородные племена онаго, истребляет народные предубеждения, затемняет самые предания давней вражды, **изглаживает воспоминание** о **происхождении** и, наконец, **сливает** все чуждые племена **в один народ»**.

Другая. З тэлеграмы прадстаўніка ЦК РКП(б) на Беларусі й Літве Машыцкага на імя Леніна, Чычэрына, Сталіна (2 лютага 1919 г.): БНР была ўтворана з мэтаю «показать, что наши интересы противоречат, для того, чтобы создать промежуточное государство, буфер. С целью защитить соседей от большевистской заразы нужно было разжечь пагубные националистические чувства и заглушить классовые противоречия. Орудием для сего служил, между прочим, пресловутый белорусский язык, вероятно, изобретенный бежавшими в Польшу Мамонько, Грибом, Скирмунтом. Так делала Рада Белоруссии. Но когда на тот же путь вступило правительство [на чале з Зм. Жылуновічам], декретировавшее выделение Белорусской Республики, на сцене снова появился комедийный белорусский язык. Целесообразность этого акта мы никак понять не можем ни экономически, ни политически, ни этнографически.

Положение пяти губерний, вошедших в состав Белорусской Республики, ничем существенным не отличается от остальных губерний Советской России. Нам нужно классовое самоопределение, но не искусственное национальное...»

Трэцяя. «Да, мы белорусы, но оттого, что мы предпочитаем русский язык в своем общении, мы не станем меньше любить свою родину, свою белорусскую землю, белорусские песни и историю своего народа. Мы думаем по-русски, и дети наши с пеленок впитывают русский язык. (Не пустим детей в белорусскую школу. Ліст за 17 подпісамі жыхароў г. Рагачова // Народная газета. 1992. 9 чэрв.)

Які ж каментарый напрошваецца да цытаваных прыкладаў? З іх першыя два даволі паказальныя непрыхаванай імперска-каланіяльнай сутнасцю абодвух рэжымаў на Беларусі — расійска-царскага і бальшавіцка-савецкага. Сутнасць гэтая й праявілася ў аднолькава ліквідатарскім настаўленні да нацыянальнае мовы карэннага насельніцтва. У святле абодвух, праграмных на свой лад, дакументаў не здаюцца арыгінальнымі цытаваныя на пачатку філасафічныя довады наконт «добраахвотнасці» беларускага нацыянальна-духоўнага самагубства. Прынамсі рэкамендацыі царскага саноўніка і заўвагі бальшавіцкага камісара з дастатковай адназначнасцю выказваюць механізм тае дзяржаўна-палітычнае машыны на Беларусі, прызначэнне якой перарабляць тубыльцаў у «истинно русских», або «поистине интернациональных» людзей, забяспечыць «канвеерную» вытворчасць масавіднага нацыянальна скалечанага тыпа, «натурнага турку» (метафара М.Драгаманава), які на сваёй беларускай зямлі стаецца галоўным, нярэдка ваяўнічым апанентам беларушчыны

(ліст-пратэст «жителей» з Рагачова). І не толькі апанентам, але, здаецца, і ўз'юшаным далакопам.

На гэты ж «западнорусский» рахунак можна залічыць мноства іншых, хоць знешне прыстойнейшых фактаў антыбеларускага змагання, разгорнутага ў апошні час з газетных палос, тэле-, радыёстудый, універсітэцкіх кафедраў, вайсковых штабоў і г. д.

Метамарфозы «западно-руссизма» выклікаюць паралелі з падобнай з'явай на ўкраінскай глебе, вядомай пад назваю «маларасійства». Украінскі пісьменнік і вучоны Я. Маланюк у аднайменным артыкуле зазначае, што маларасійства — гэта не маскафільства ці якое іншае «-фільства», не пазбаўленае рацыі быту як пэўны напрамак ці тактыка ў палітыцы. «Але маларасійства — гэта не палітыка і нават не тактыка, толькі заўсёды апрыёрная і татальная капітуляцыя. Капітуляцыя яшчэ перад боем». Вельмі прынадная заўвага. Яна ставіць ва ўласцівым вымеры любы від нацыянальнага рэнегацтва, тым больш ва ўмовах нацыі прыгнечанай ці духоўна ўшчэмленай, якой, па сутнасці, пакуль што застаецца нацыя беларуская, дзе ў паўсядзённым бытаванні на звычайны зварот па-беларуску чынадрал з-за канторскага стала можа самаўпэўнена й беспакарана прасіпець абразліваеe «говорите нормальным языком!».

«Западно-руссизм» і праявіўся на беларускай зямлі як стратэгія паражэнства ў нацыянальна-дзяржаўным і культурным будаўніцтве. Стратэгія, накінутая беларусам імперска-каланіяльным ладам. Нашэсцем, з аднаго боку, «истинно русского человека, великоросса-шовиниста, в сущности подлеца и насильника, каким является типичный русский бюрократ» (Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 45. С. 257), а з другога — штампаваннем праз адпаведную школьна-універсітэцка-акадэмічную сістэму па мікітазноскаваму стандарту «руска-існінай тутэйшай, между прочым, інтэлігенцыі» з вытраўленым пачуццём нацыянальнай самапавагі. Што мог гэты альянс духоўнага каланізатарства, змацаваны культам пагарды да беларускага слова, беларускае тоеснасці, зрабіць дабратворчага для культуры Пушкіна й Дастаеўскага?

Пытанне само па сабе рытарычнае, але спараджае другое, здавён набалелае пытанне, непрадузяты адказ на якое, як ні мулка, а давядзецца шукаць — добра, калі б супольнымі намаганнямі, пры ўзаемаразуменні і беларусам, і рускім. Менавіта: чым жа ў рэшце рэшт адзначылася на Беларусі руская мова, руская літаратура ў абліччы многіх сваіх «русскоязычных» носьбітаў-праваднікоў — лесвіцай для ўзвышэння ці пятлёй для задушэння мовы, культуры беларускай? Тым больш што першыя спробы спакойнага заглыблення над згаданым пытаннем (гл.: Церашковiч П. Русские на Беларуси: Постинтернационалистическая рефлексия // Нёман. 1992. N 6) пераконваюць у тым, наколькі ўзважаны, навукова доказны падыход да справы здольны ўзбагаціць, у нечым і ацвярозіць прывычныя, прыпамаджаныя ідэалагічным глянцам уяўленні аб бела-

руска-расійскіх узаемадачыненнях, будаваных у гісторыі далёка не скрозь на братэрстве і раўнапраўі.

Падышлі, такім чынам, да аднаго з вострых, па-свойму далікатных момантаў разглядаемай праблемы. Менавіта — да «русскоязычного» беларуса як пэўнага нацыянальна й духоўна ўшчэрбнага, падкалечанага тыпа, сумнавядомай антытэзы свядомаму беларусу, беларускаму ладу жыцця на Беларусі. Тып у сацыяльных адносінах дый нацыянальных (страчаем у падобным абліччы рускіх, яўрэяў, палякаў, украінцаў) даволі рознаабліччны, рэпрэзэнтатыўны. Тут і звычайны рабочы «ад станка», што пад час сустрэчы з М.С.Гарбачовым на Мінскім аўтазаводзе (1991 г.) выплеснуў у запісцы прэзідэнту сваё «пралетарскае» раздражненне марнатраўствам дзяржаўных сродкаў на даследаванне нейкае там беларускае літары «а» (была гэта ці не адзіная на свой лад дэманстрацыя «беларускасці» на Беларусі перад высокім госцем з Цэнтра). І тыя рашучыя генералы-штабісты з гарнізона ў Барысаве, «тоже белорусы», настроеныя абмежаваць ужыванне беларускай мовы ў... беларускім войску рамкамі салдацкае курылкі. Сюды ж далучаюцца і прафесары ад рускае філалогіі ў Белдзяржуніверсітэце — праціўнікі беларусізацыі навучання студэнтаў разам з калегамі-філосафамі, у каго адзін толькі выраз «беларуская філасофія» выклікае зневажальны смех і абвінавачанне ў нацыяналізме. І, вядома, рознакаліберная плойма чыноўнікаў-ветэранаў, «единонеделимщиков» рознае масці, што дзесьці ў Віцебску, Гомелі, а фактычна па ўсім беларускім абшары мітынгуюць пад учарашнімі сярпастамалаткастымі сцягамі, дамагаюцца ўчарашняга дня, учарашняга імперска-асімілятарскага ладу на Беларусі.

Наогул жа маем дачыненне з лічнаю, больш-менш аднастайнаю грамадскаю праслойкаю, мянуемаю звычайна, паводле фармальных крытэрыяў, інтэлігенцыяй, якую, аднак, з прычыны яе нацыянальнае хімерычнасці нам прыйшлося ў свой час назваць «кадрами с высшим образованием Северо-западной части СССР» (Письмо русскому другу // Скарыніч. Мн., 1991. Вып. 1. С. 155), і салжаніцаўскае лапідарнае «образованцы» да якой, здаецца, ці не самым адэкватным.

Але хоць СССР нырнуў у Лету, кадры ягоныя засталіся. Праўда, яны ўжо не «решают всё», але рашаюць і вырашаюць яшчэ вельмі і вельмі многае, абсядаючы пакуль мала не ўсе ўладныя структуры на Беларусі і тужачыся сваё ўласнае беларускамоўнае гістарычнае невуцтва і самаадмаўленне выдаваць як нешта агульнанароднае — «народ не поймёт», «народ не желает», «народ против» (беларускае мовы). Не турбуючы сябе нават элементарным пытаннем, чаму ж гэта той самы народ пасля зацяжной, не без мардабойства, асімілятарскае практыкі ўсё ж працягвае, у абсалютнай большасці, называць сваёй роднай мовай беларускую, нават і тады, калі ад паўсядзённага паслугоўвання ёю ўжо адвучаны?

Засталіся «кадры», застаецца пакуль што і вытвараная імі на Беларусі монакультура «западно-руссизма» з ейнымі «беларускамоўнымі» рэзерва-

цыямі» ў кнігарнях, школах, універсітэтах, сродках масавай інфармацыі, з «каўпаком абецэдаршчыны» або залескаўшчыны над вывучэннем гісторыі Бацькаўшчыны і г.д. і да т.п. Культура з яе, бадай што, адзіным культам пагарды, ушчамлення й прыніжэння культуры нацыянальнай, беларускай. Не думаю, каб гэткая цывілізатарская пыха мясцовых «прогрессистов» мела штось супольнае з чалавекалюбнаю, сусветна спагадліваю прыродаю ўласна рускай культуры, прадстаўніцтва якой на Беларусі хацелі б замацаваць за сабой нашы дамарослыя «образованцы».

Варта, аднак, мець на ўвазе вытокі, духоўную прарадзіму гэтае «ісціна інтэлігенцкай», мікітазносаўскае партыі, каб лішні раз не памыліцца наконт яе фактычнага прызначэння. Таму дадамо да ўсяго ўжо сказанага яшчэ адно сведчанне — надта ж, на нашу думку, і паказальнае і павучальнае ў нашых развагах над праблемай «западно-руссизма». Вось яно:

«Мы хотим сказать, что если под обрусением Северо-Западного края разуметь совершенное уподобление его великорусскому типу, то такое требование только усложнит, умудрит задачу, подвергнет ревнителей обрусения неминуемому разочарованию, а через это и охлаждение к краю, возбудит охлаждение в местных жителях и поссорит их с туземцами, что отчасти уже и было. Мы, впрочем, со своей стороны нисколько не дорожим сбережением этих местных особенностей и нисколько не осуждаем тех приезжих русских, которым все эти особенности не сочувственны. Мало того, пусть они сохраняют и выражают со всей искренностью свое внутреннее убеждение в превосходстве великорусского обычая и закала. Пусть уподобление совершится, если возможно, во многом мирным влиянием великорусской народной стихии, — как мы видим это и в малороссийских губернях, уступающих каждый день неумышленной пропаганде владимирских офеней и московских купцов». І — галоўная, стратэгічная рэкамендацыя для здзяйснення задуманага: «воспитание туземной общественной силы — создание «интеллигентского» класса из местных элементов» (Аксаков И.С. Задачи России в Северо-Западном крае // Соч. М., 1886. Т. 3. С. 503—504, 506.)

Што ж, нельга не прызнаць вынаходлівасці за вядомым рускім славянафілам, духоўным пратэжэ беларускіх «западно-руссов». Трыумф «великорусского закала» на Беларусі такі адбыўся, хай сабе не адно мірным шляхам. Паспяхова здзейснена і ўзгадаванне «туземной общественной силы», мясцовых «офеней», інтэлігентнасць якіх аўтар цытаваных радкоў не без рацыі пазначыў двукоссем.

Але трыумфальнае шэсце «западно-руссизма» па беларускай зямлі, душэнне беларушчыны беларускімі рукамі (класічны метад усялякага каланіялізму) няўжо не мае свае мяжы? Сёння на пастаўленае пытанне можна адказаць станоўча: мяжа такі ўвідочнілася. Гістарычная асуджанасць «западно-руссизма» прадвызначылася, чым у многім тлумачыцца

і ўзмацненне апошнім часам яго ваяўнічае распаношанасці. Толькі гэта ўжо распаношанасць асуджэнцаў, здольных яшчэ папсаваць беларускае крыві, але не здольных ухіліцца ад канчатковага прыгавору над імі суда Беларускае гісторыі.

Распалася нарэшце сістэма, што спарадзіла й наталяла трупны вірус асімілятарства ў беларускім нацыянальным арганізме. Адраджэнне Беларускае Дзяржавы стварае рэальны грунт дзеля вырашэння драматычнае дылемы беларусаў: тэрыторыя ці нацыя, гаспадары ў сваёй хаце ці рабалепныя еўнухі чужацкіх прыхамацяў, свабодныя творцы Культуры ці паддоследныя ахвяры культуртрэгерскіх эксперыментаў «усходніх» і «заходніх» (другая, «польска-крэсавая» разнастайнасць нашага духоўнага калецтва тут не закраналася) місіянераў і іхняе дамарослае кліентуры. Станоўчае вырашэнне згаданае дылемы аб'ектыўна неўнікнёнае, колькі б ні зацягваўся пераход Беларускае Краіны ад суверэнітэту дэкларатыўнага да суверэнітэту фактычнага, дзейснага, пры якім далейшае абкрадванне й глумленне з беларускае душы стане вельмі праблематычным.

У святле сказанага і «западно-руссизм» паўстае праблемай не гэтулькі акадэмічнай, колькі і перадусім справай палітычнай, і вырашэнне яе знаходзіцца ў абсягу Беларускае Палітыкі, Беларускіх Палітыкаў, дэфіцыт якіх на Беларусі сягоння адчуваецца ці не вастрэй ад мноства іншых нястач нашага крызіснага часу.

І тым не менш беларус, сінявокі чалавек, праз сталецці змушаны саромецца й асцерагацца свае беларускасці, пачынае патроху праціраць свае, імперскай лухтой зацярушаныя вочы. Пэўне ж, пачне ён урэшце жыць і дзейнічаць па-беларуску. Знайшоўшы ў сваім беларускім выбары сэнс і асалоду жыцця.

1992

---

[1] Не спасылаюся на прозвішча аўтара цытаванае працы, друкаванае ў 1971 г., — мажліва, сёння ён устрымаўся б ад такое высновы — падобных меркаванняў адносна этнічнае індывідуальнасці беларусаў безліч. Прыклад скарыстаны намі як характэрная, дасюль пашыраная спроба «навуковага» абгрунтавання моўнае, наогул нацыянальнае непаўнацэннасці беларускае супольнасці, нібыта характарам свае прыроды, гісторыі асуджанага на сталае ўтрыманства, непазбежнае растварэнне ў велікарускім этнасе, або так званым «общерусском» («единорусском») народе.

[2] У 1930 г. А.Цвікевіч быў арыштаваны органамі ДПУ і паводле сфабрыкаванага абвінавачвання ў прыналежнасці да «Саюза вызвалення Беларусі» асуджаны на высланне за межы рэспублікі, у 1937 г. расстраляны. Тыраж згаданае кнігі адразу ж, з друкарскага варштату, быў канфіскаваны і амаль цалкам знішчаны. Уцалелі выпадкова адзінкавыя асобнікі ў прыватных зборах.

Алег БЕМБЕЛЬ
(1939)

Філасаф, паэт, публіцыст, культурны дзеяч. Нарадзіўся ў Мінску. Вучыўся ў Мінскім музычным вучылішчы па класе фартэпіяна (1959—1963). Пэўны час працаваў у музычных дзіцячых школах г. Мінска. У 1963—1969 гг. — студэнт Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі. У 1970 г. уступіў у Камуністычную партыю. Займаўся ў аспірантуры Інстытута філасофіі і права Акадэміі навук БССР (1971—1974), а пазней працаваў тут на пасадзе малодшага навуковага супрацоўніка (1974—1983). Напісаў кандыдацкую дысертацыю на тэму «Нацыянальнае і інтэрнацыянальнае ў мастацкай культуры». Аднак да абароны навуковае даследаванне не было дапушчана з прычыны яго «нацыяналістычнага характару». З 1983 г. працаваў няштатным супрацоўнікам Галоўнай рэдакцыі літаратурна-драматычных праграм Беларускага тэлебачання. У 1984 г. вярнуўся да навуковай дзейнасці ў Інстытуце філасофіі і права АН БССР. За кнігу «Роднае слова і маральна-этычны прагрэс», выдадзеную на беларускай мове ў Вялікабрытаніі (Лондан, 1985), падвергся рэпрэсіям. Быў выключаны з партыі, пазбаўлены статуса навуковага супрацоўніка і звольнены з працы (1987). Займаўся творчай дзейнасцю. З 1991 г. — супрацоўнік Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф.Скарыны. Як паэт у літаратурна-мастацкіх часопісах выступае пад псеўданімам Зьніч. Аўтар паэтычных зборнікаў «Саната ростані» (Беласток, 1988), «Рэха малітвы» (Нью-Йорк, 1988), «Малітвы за Беларусь» (Мінск, 1989). З 1995 г. — паслушнік мужчынскага праваслаўнага манастыра ў Жыровічах.

РОДНАЕ СЛОВА І МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНЫ ПРАГРЭС
(*Фрагмент*)

Мова кожнага народа (акрамя інфарматыўнай, прадметна-сэнсавай, паняццевай) змяшчае унікальную, неперакладальную, «чыста гукавую» — музычную плынь, маральна і эстэтычна вельмі глыбокую і напружаную. Чалавек з развітым духоўным слыхам знаходзіць вялікую асалоду, чуе непасрэдны рух існага ў гэтай музыцы, у якой — рэха гісторыі, прыроды і духа, яго народа...

Але...

Жыццё бязлітасна ставіць пытанне: быць ці не быць у далейшым жывой стыхіі беларускага слова?..

А беларус, які ўсведамляе сябе беларусам, любы чалавек, не глухі да прыгажосці, думае: як захаваць моўную Нарач, Палессе мовы — ад НТР атрутных страў?.. Ад сытай апатыі мешчаніна?.. Што я магу зрабіць для гэтага?..

Перш за ўсё трэба ўсвядоміць, што працэсы разбурэння прыроднага і духоўнага асяроддзя чалавечага жыцця, «нацыянальнага эйкасу» і нацыянальнай культуры ідуць паралельна і знітаваны глыбей, чым здаецца на першы погляд... Што сацыяльная небяспека духоўнага разбурэння недаацэньваецца, а часцей за ўсё нават і не заўважаецца — ва ўсеагульнай сытасці, у грукаце «масавай культуры», у самагіпнозе чыста колькаснага, фармальнага «культурнага росту»... Што берагчы «духоўны эйкас» народа, «кроў культуры — мову» трэба не тады, калі ўжо будзе позна, а цяпер, калі яўных, незваротных адзнак катастрофы, «моўнай лейкеміі» быццам яшчэ няма...

Трэба пераадолець вульгарна-сацыялагічнае, прамое (для прыстойнасці, праўда, аздобленае невялічкімі, чыста колькаснымі папраўкамі) перанясенне заканамернасцей развіцця сацыяльна-эканамічнага і палітычнага «макрасвету» на «мікрасвет» нацыянальнай духоўнай культуры...

Кожны чалавек павінен глыбока адчуваць і разумець, што паўнакроўнае існаванне, развіццё і ўзаемадзеянне духоўных культур усіх народаў свету безумоўна з'яўляецца магутным фактарам, істотным момантам станаўлення чалавецтва. Што любыя спробы штучнай, фарсіраванай дэфармацыі (ці здушэння ў абдымках) той ці іншай з гэтых унікальных цэласнасцяў, якія ствараліся кожным народам на працягу многіх стагоддзяў і безліччу нерваў знітаваныя з усімі іншымі, — закранаюць істотныя моманты станаўлення ўсяго чалавецтва, робяць шкоду яго сапраўдным жыццёвым інтарэсам, і іхнія стратэгічныя вынікі не могуць быць нават прыблізна ацэнены. Іх можна параўнаць толькі з экалагічным шкодніцтвам. Бо, відаць, немагчыма прадказаць ці разлічыць, якому менавіта народу — «вялікаму» ці «маламу», «перадавому» ці «адсталаму» — і менавіта калі суджана будзе, на новым «вітку» прыродна-гістарычнай спіралі, на новым узроўні, — зрабіцца «новым Усходам», «новай Антычнай Грэцыяй», калыскай новага Адраджэння...

Глыбокі філасофскі аналіз праблем нацыянальнай мовы ажыццявімы толькі ў кантэксце агульнай культуралагічнай праблемы — праблемы нацыянальнага і інтэрнацыянальнага ў духоўнай культуры асобнага народа як часткі больш шырокага сацыяльнага цэлага. Адпаведныя паняцці — перш за ўсё катэгорыю «нацыянальнае» як інструмент даследавання культуры — мы разгледзім ніжэй. Спачатку, у якасці папярэдніх заўваг, я паспрабую аспрэчыць некаторыя меркаванні футуралагічнага характару, якія, нягледзячы на іх быццам «чыста тэарэтычны» і нават «фантастычны» характар, маюць самае прамое дачыненне да нашай моўнай практыкі.

Амаль у кожнай сучаснай манаграфіі, прысвечанай разгляду тэарэтычных пытанняў нацыянальнага развіцця і міжнацыянальных адносін, перш за ўсё ў галіне культуры, мы знаходзім раздзелы, у якіх аўтары імкнуцца заглянуць у далёкую будучыню, у тыя часы, якія наступяць за этапам усебаковага росквіту народаў свету і іх нацыянальных культур ва ўмовах сталай сусветнай камуністычнай цывілізацыі[1]. Многія з іх, у той ці іншай форме, схільны лічыць, што хаця этнічныя і культурныя (у прыватнасці, моўныя) адрозненні (якія яны разглядаюць як рэшткавыя з'явы — у тых, будучых умовах) будуць існаваць яшчэ доўга і ў эпоху сталага сусветнага камунізму, але ж з цягам часу і яны растануць ва ўсеагульнай безнацыянальнай цэласці чалавецтва. Наконт гэтага таксама дазволю сабе выказаць некаторыя меркаванні.

Людзям заўсёды было ўласціва палкае жаданне ўявіць сабе, што будзе «там, за гарызонтам» (у дадзеным выпадку — за «часавым гарызонтам»), — нават калі гэта і не выклікалася непасрэднай практычнай неабходнасцю. На мой погляд, думкі па гэтых далёкіх у часе пытаннях карысныя нават і тады, калі меркаванні, якія пры гэтым выказваюцца, не ва ўсіх сваіх аспектах з'яўляюцца дастаткова абгрунтаванымі і пераканальнымі. Так, на наш погляд, канцэпцыя поўнага этнічнага і культурнага (у прыватнасці, моўнага) «зліцця» народаў ва ўмовах сусветнага камунізму не змяшчае ў сабе нават патэнцыяльнага адказу на шэраг важных агульнафіласофскіх і прыватных пытанняў. Напрыклад, незразумела, як людзі будуць успрымаць шматвяковую творчую спадчыну нацыянальных паэтаў, калі знікнуць жывыя мовы, ад якіх яны неадрыўныя?.. Няўжо толькі ў перакладах на адну вялікую сусветную мову?[2] У плане агульнафіласофскім, калі ўявіць сабе ў будучым поўную этнічную і культурную (у прыватнасці, — моўную) аднароднасць чалавецтва, то ў трыядзе непарыўна звязаных катэгорый «агульнага» (чалавецтва як пэўная цэласць), «асаблівага» (этнасы і нацыянальныя культуры) і «адзінкавага» (асобны чалавек) знікае найважнейшая катэгорыя «асаблівага».

Урэшце, узнікае і такое пытанне: а навошта наогул імкненне ў тэорыі (практыка такога пытання ніколі не ставіла) да поўнага этнічнага і культурнага «зліцця» чалавецтва, калі росквіт народаў і нацыянальных культур ва ўмовах сацыяльнай гармоніі і сацыяльнага адзінства чалавецтва ў сусветнай камуністычнай цывілізацыі адкрывае бязмежныя перспектывы творчага развіцця чалавецтва, пружынай якога якраз і з'явіцца канструктыўнае творчае ўзаеманапружанне, узаемаўплыў высокаразвітых, высокаіндывідуалізаваных нацыянальных духоўных культур, — у той час як «узрастанне нацыянальнай энтрапіі» (поўнае этнічнае і культурнае «зліццё» народаў) лагічна і эмацыянальна ўспрымаецца як пачатак творчага і прыроднага заняпаду чалавецтва?.. Каму спатрэбіцца — нават у самым далёкім часе — і навошта «поўнае сціранне адрозненняў», скажам, у знешнім выглядзе грузін і эстонцаў (кожны народ мае свае ўяўленні і аб чыста прыродным харастве чалавека), і іх характарах,

«манеры разумець рэчы» і, адпаведна, у іх духоўных культурах, якія адлюстроўваюць усё гэта?.. Рускім? Палякам? Французам? Справе пабудовы камунізму? Сапраўднаму сяброўству паміж народамі? Гэта нікому не патрэбна ў наш час. Тым больш не зразумела, каму і навошта гэта спатрэбіцца, калі ўсе класавыя антаганізмы разам з самімі класамі адыдуць у далёкае гістарычнае мінулае, а сусветная камуністычная цывілізацыя будзе трывалай эканамічнай і сацыяльнай асновай росквіту творчай індывідуальнасці ўсіх народаў, міжнацыянальнай прыроднай і духоўнай гармоніі (як і росквіту творчай індывідуальнасці кожнага асобнага чалавека і гармоніі міжіндывідуальнай)? У тэарэтычным імкненні да, так сказаць, «татальнага зліцця», на наш погляд, практычна не ўлічваецца якасная спецыфіка, унутраныя прыродна-гістарычныя рытмы развіцця этнічных і духоўна-культурных цэласнасцей. Фактычна заканамернасці развіцця сацыяльна-эканамічных арганізмаў (у дадзеным выпадку неабходнасць і непазбежнасць іх глабальнага «зліцця» у сусветным камуністычным грамадстве) механічна пераносяцца на сферы этнічнага і духоўнага станаўлення чалавецтва — з той толькі розніцай, што працэсы «зліцця» ў гэтых сферах уяўляюцца ў гістарычным плане крыху больш павольнымі. У палітычнай практыцы гэтыя ўяўленні не могуць прынесці ніякай карысці камуністычнаму руху. Наадварот, яны даюць добрыя козыры нашым палітычным апанентам у іх палеміцы супраць нас па пытаннях нацыянальнага развіцця і міжнацыянальных адносін, могуць прывесці да памылак у нацыянальнай палітыцы і адштурхнуць ад актыўнага ўдзелу ў стварэнні камуністычнага грамадства многіх дзеячаў нацыянальнай творчай інтэлігенцыі.

«Калі гаворка заходзіць аб прагназаванні мастацкай культуры будучыні, — піша вядомы даследчык беларускай культуры У.М.Конан, — наглядаецца некрытычны падыход да ўстойлівых стандартных уяўленняў аб безнацыянальнай «адзінай агульначалавечай культуры бяскласавага грамадства», у якім нібыта будзе ліквідавана «сама праблема нацыянальнага ў мастацтве». Але ж будучая агульначалавечая культура, згодна з законам спадчыннасці, успрымае лепшыя дасягненні шматвяковай мастацкай культуры, створанай у нацыянальных формах, якія патрабуюць для свайго адэкватнага засваення ўспрыімлівасці да нацыянальнай своеасаблівасці, напрыклад, ведання нацыянальных моў і г.д.»[3].

«Такім чынам, — працягвае У.М.Конан, — праблема нацыянальнага ў мастацтве ўсё ж застаецца, калі не рабіць дапушчэння, што «адзіная агульначалавечая культура» будучыні адмовіцца ад сваіх шматвяковых нацыянальных традыцый. Дыялектычна супярэчлівыя суадносіны нацыянальнага і інтэрнацыянальнага, бясспрэчна «двухмерныя», пашыраюцца не толькі на мінулае, але і на будучыню. Можна выказаць меркаванне, што эмпірычна яны рэалізуюцца праз бесупыннае ўдасканаленне «каналаў сувязі» паміж нацыянальна дыферэнцыраванымі культурамі, якія ўзаемна збліжаюцца. Стандартнае ўяўленне аб поўнай элімінацыі

нацыянальнай своеасаблівасці ў будучай агульначалавечай культуры ўзнікла з лагічна памылковай прадумовы, быццам культура кожнага пэўнага адрэзку часу з'яўляецца не складанай у структурных адносінах сістэмай, якая ўключае ў сябе ў якасці падсістэм «гарызантальныя» (прасторавыя) і «вертыкальныя» (часавыя) плыні культуры, а нечым абсалютна аднародным, недыферэнцыраваным, толькі што створаным, а таму — дазваляючым сабе «ліквідаваць» праблему нацыянальных традыцый»[4].

На наш погляд, пры абмеркаванні гэтых далёкіх у часе пытанняў, якія будуць звязаны з пошукамі аптымальных шляхоў развіцця нацыянальных духоўных культур і этнасаў на этапе сталай сусветнай камуністычнай цывілізацыі і якія прыйдзецца вырашаць далёкім ад нас у часе і значна больш развітым за нас пакаленням народаў свету, вельмі дарэчы будуць словы Энгельса, якія ўсёй сваёй логікай і гумарам заклікаюць нас да пэўнай стрыманасці і асцярожнасці ў суджэннях па ўсіх пытаннях, што знаходзяцца па-за «часавым гарызонтам» любой эпохі і ў роўнай меры могуць быць дастасаваны да кожнага з гэтых пытанняў (у Энгельса гаворка ідзе пра сямейна-шлюбныя адносіны ў камуністычным грамадстве): «Тыя меркаванні, што мы можам цяпер выказаць пра формы адносін між паламі пасля знішчэння капіталістычнай вытворчасці, якое павінна адбыцца, маюць пераважна негатыўны характар, абмяжоўваюцца ў пераважнай большасці выпадкаў тым, што будзе адкінута. Але што прыйдзе на змену? Гэта вызначыцца, калі вырасце новае пакаленне... Калі гэтыя людзі з'явяцца, яны адкінуць да д'ябла тое, што, згодна цяперашнім уяўленням, ім трэба рабіць: яны будуць ведаць самі, як ім дзейнічаць...»[5]. Усё гэта цалкам можна сказаць і пра тыя пакаленні народаў свету, якія будуць вырашаць праблемы этна-культурнага развіцця ў камуністычнай будучыні. Яны, безумоўна, адкінуць усе негатыўныя моманты міжнацыянальных адносін, якія былі выкліканы класавымі антаганізмамі папярэдніх эпох. А далейшы напрамак этнічнага і духоўнага развіцця народаў свету (ва ўмовах глабальнай сацыяльнай цэласнасці чалавецтва), агульны характар якога, здаецца, можна азначыць у цяперашні час як творча напружаную шматнацыянальную гармонію сусветнай камуністычнай цывілізацыі, далейшую канкрэтызацыю форм і шляхоў гэтага развіцця вызначаць пакаленні, якія вырастуць і сфарміруюцца ў тых умовах. Нашы сучасныя меркаванні ў гэтым плане, натуральна, абмежаваны толькі ўзроўнем лагічнага ці інтуітыўнага прадчування ці, урэшце, сферай пошукаў пэўных зародкавых момантаў будучага ў сучасных працэсах этнічнага і духоўнага развіцця народаў у нашу пераходную ад капіталізму да камунізму эпоху.

Ёсць, аднак, даследчыкі, якія ўжо цяпер, у якасці «ісціны ў апошняй інстанцыі», выказваюць «катэгарычны імператыў» — для тых далёкіх пакаленняў: татальнае (у тым ліку этнічнае, культурнае, моўнае і т.д.) «зліццё» народаў свету ў нейкую «па-за нацыянальную» аднародную ма-

су (якую менавіта — яны, вядома, растлумачыць не могуць). Мы ні ў якім разе не будзем прыклейваць ім ярлыкі, як яны гэта вельмі любяць рабіць самі (хоць і добра вядома, як завецца такое «лінейнае», «эўкліда-ва» праэцыраванне сацыяльна-эканамічных і палітычных заканамернас-цей на сферу чалавечага генафонду і духоўнай культуры). Мы ім прапа-нуем лепей абвергнуць наступную антыномію іх катэгарычным сцвяр-джэннем.

Яны любяць выказваць думку: няма аднаго з істотных прызнакаў на-цыі — любога! — няма і нацыі. Глабальнае сацыяльна-эканамічнае і арганізацыйна-палітычнае зліццё непазбежна прывядзе праз некаторы (няхай сабе і вельмі працяглы) час да поўнага этнічнага (у цяперашні час расце колькасць змешаных шлюбаў)[6], культурнага (духоўныя куль-туры народаў ужо цяпер інтэнсіўна і глыбока ўзаемадзейнічаюць, уплы-ваюць адна на адну, — што ж будзе тады, калі аніякіх «бар'ераў» паміж імі не будзе!..), моўнага (мовы таксама ўсё больш інтэнсіўна ўзаемадзей-нічаюць, «узаемапранікаюць») і г.д. «зліцця» народаў свету.

Зразумела, думка аб тым, што сацыяльна-эканамічнае і палітычнае «зліццё» адымае асноўны, фундаментальны прызнак (момант) паняцця «нацыі» і таму «нацыі» знікаюць, «зліваюцца» ў сацыяльнай цэласнасці сталай сусветнай камуністычнай цывілізацыі, — гэтая думка правільная і нават належыць да ліку «прапісных ісцін». Аднак што да астатніх аб'ектыўна рэальных прызнакаў сучасных нацый (этнічных, культурных, моўных і г.д.), якія прайшлі жорсткія гістарычныя выпрабаванні на пра-цягу многіх стагоддзяў і нават тысячагоддзяў і не зніклі, не сцерліся, нягледзячы на часамі надзвычай цяжкія ўмовы для іх захавання, на шматлікія наўмысныя спробы знішчыць іх назаўсёды, — то як можна катэгарычна сцвярджаць, што яны знікнуць, што народы самі выракуц-ца таго, што стварылі, баранілі і перанеслі скрозь бездань часоў і пака-ленняў, — у аптымальных сацыяльных умовах сталага сусветнага каму-нізму, ва ўмовах творчай гармоніі, вялікай сусветнай сябрыны наро-даў?.. Гэтае сцвярджэнне і лагічна, і эстэтычна, і маральна ўспрымаецца як вельмі слаба абгрунтаванае. А галоўнае — як бяссэнсавае, жудаснае і амаральнае.

Сталы камунізм будзе мяжой якаснага скачка ў развіцці этнасаў (на-родаў), мяжой з'яўлення новых гістарычных форм «этна-сацыяльных арганізмаў», у адносінах да якіх іхняя сучасная найвышэйшая форма («нацыя») будзе такой самай папярэдняй гістарычнай ступенню, якой «народнасці» і «рода-племянныя супольнасці» былі ў адносінах да самой «нацыі».

Палымяныя прыхільнікі татальнага культурнага і моўнага «зліцця» народаў — калі іх спытаеш: а навошта ж вам патрэбна гэтае «зліццё», чаму вам ужо так абрыдлі нацыянальныя мовы, што самае мілае вашаму сэрцу — гэта як мага хутчэй адкінуць іх у нябыт (няхай сабе пакуль што толькі ў тэорыі)? — адказваюць прыблізна так: «Каб бачыць перспекты-

ву!.. Каб правільна накіроўваць культурнае будаўніцтва і духоўнае развіццё народаў. Каб не аддаляць народы адзін ад аднаго, а збліжаць іх. Мноства моў у наш век НТР перашкаджае свабодным кантактам паміж народамі, адгароджвае кожны народ ад усіх астатніх, робіць шкоду ўзаемаразуменню і дружбе паміж народамі, справе камунізму...» і г.д.

Мне здаецца, наадварот: найбольшую прапагандысцкую шкоду справе камунізму і сапраўднаму сяброўству народаў робіць якраз катэгарычнае сцвярджэнне, што неацэнныя скарбы народаў — іхнія культуры і мовы — пры сталым сусветным камунізме будуць адкінуты, як нешта нікому не патрэбнае, і забыты. Якраз менавіта падобныя сцвярджэнні, спробы зрабіць «катэгарычна-імператыўнай» адну з антыномій, якую ні лагічна, ні эстэтычна, ні маральна яны абгрунтаваць не могуць, — робяць найвялікшую шкоду той справе, якую іх аўтары быццам абараняюць. Антыкамуністычная, антысавецкая прапаганда якраз ловіць і актыўна выкарыстоўвае гэтыя сцвярджэнні ў псіхалагічнай вайне. «Глядзіце, — зноў і зноў паўтарае іхняя прапагандысцкая машына, звяртаючыся асабліва да раней прыгнечаных народаў, але не толькі да іх (гэта яна падкідае і французам, і італьянцам, і іспанцам, і немцам), — калі вы пойдзеце за камуністамі, за Саветамі, — вашы культуры і мовы будуць знішчаны. Не адразу, вядома. Некаторы час вам дадуць яшчэ пагуляць з гэтымі цацкамі. Але потым іх выкінуць назаўсёды. Іхнія тэарэтыкі і не ўтойваюць гэтага...»

Пры наяўнасці мовы міжнародных зносін (а ў нас такая мова ёсць, і гэта — вялікае дабро для ўсіх братніх народаў СССР; у перспектыве, зразумела, будзе і сусветная мова міжнацыянальных зносін ці дзве-тры з сучасных «вялікіх моў») народы свабодна развіваюць і паглыбляюць кантакты і ўзаемадзеянні ў галіне духоўнай культуры. І толькі гэта спрыяе ўсё больш поўнаму раскрыццю арыгінальных творчых патэнцый культуры і мовы кожнага асобнага народа. Гэта ўсё настолькі натуральна і відавочна, што нават неяк няёмка даводзіць, здавалася б, «прапісныя ісціны». Але, на жаль, прыходзіцца...

Выказваецца і такая думка: пытанне аб «зліцці» (ці «адміранні») нацыянальных моў такое далёкае ў часе, што цяпер няма аніякай патрэбы яго ставіць і абмяркоўваць.

Гэта далёка не так. Абапіраючыся на тэзіс неабходнага і немінучага «моўнага зліцця» ў будучым як на стратэгічны арыенцір (прыхільнікі гэтага тэзісу не адрозніваюць мову як сродак зносін — у прыватнасці і міжнацыянальных — і мову як форму існавання пэўнай культуры), — іншыя жвавыя адміністратары, якія не разумеюць ні свайго прафесійнага і маральнага, ні нават свайго канстытуцыйнага[7] абавязку, што цяпер ствараюць вакол моў, якія, на іхні погляд, у першую чаргу «аджываюць свой век» і праз некаторы час цалкам адыдуць у нябыт, псіхалагічны і арганізацыйны клімат, вельмі далёкі ад спрыяльнага. Яны мяркуюць прыкладна так (і не лічаць нават патрэбным хаваць свае думкі): «Калі

мовы немінуча сальюцца ў будучым — дык навошта іх цяпер развіваць? Навошта рабіць дарэмную справу — ствараць на «другарадных мовах» тэксты — паэмы, раманы, дысертацыі, філасофскія трактаты і г.д. (якія ўсё роўна «ніхто не чытае»), праводзіць навуковыя канферэнцыі, семінары (на якіх усё роўна «ніхто нічога не разумее») і г.д.?.. Давайце лепей гэтых кволых старых паціху, дзе магчыма, падштурхнём у труну, давайце ўжо цяпер актыўна рабіць тое, што гістарычна прагрэсіўна і немінуча!..»

І робяць...

Так што, здавалася б, «вельмі далёкае ў часе» пытанне мае самае прамое дачыненне да нашых сённяшніх спраў. І тое ці іншае «чыста тэарэтычнае» яго вырашэнне робіць непасрэдны ўплыў на практыку — перш за ўсё на практыку слоўнай творчасці, на стварэнне адпаведнага псіхалагічнага і арганізацыйнага клімату вакол развіцця пэўных плыняў прафесійнай творчай дзейнасці (напрыклад, культуралагічнай плыні філасофскага працэсу) у адэкватнай моўнай форме.

1985

---

[1] Гл., у прыв.: Куличенко М.Н. Национальные отношения в СССР и тенденции их развития. М., 1972. С. 515—558; С.Т.Калтахчян. Ленинизм о сущности нации и пути образования интернациональной общности людей. М., 1976. С. 151, 177, 401—407 і інш.; Рогачев П.М., Свердлин М.А. Нации, народ, человечество. М., 1967 і інш.

[2] Больш падрабязна пра сувязі паэзіі з нацыянальнымі мовамі гл. ніжэй.

[3] Гл.: Конон В.М. Эстетическая мысль Советской Белоруссии. Мн., 1978. С. 71.

[4] Тамсама. С. 71—72.

[5] Гл.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: Т. 21. С. 109—110.

[6] Дарэчы, расце і колькасць насельніцтва Зямлі (так званы «дэмаграфічны выбух»). Але на гэтай падставе мала хто сцвярджае, што праз якую сотню ці дзве гадоў на Зямлі будзе людзей, як у аўтобусе ў часы «пік». Хоць — калі сучасныя дэмаграфічныя працэсы праэцыраваць у будучыню «па эўклідавай прамой» — гэтая перспектыва выглядае значна больш верагоднай, чым татальнае этнічнае «зліццё» чалавецтва — на аснове сучаснага ўзрастання колькасці змешаных шлюбаў.

[7] «Клопат аб захаванні гістарычных помнікаў і іншых культурных каштоўнасцей — доўг і абавязак грамадзян Беларускай ССР» (артыкул 66). А ці ж не найважнейшая з «іншых культурных каштоўнасцей» — нацыянальная мова, з якой выраблены ўсе помнікі слоўнай культуры народа і на якой разгортваецца жывое нацыянальнае духоўнае жыццё?.. (Гл.: Канстытуцыя (Асноўны Закон) Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Мн., 1978. С. 22).

Ніл ГІЛЕВІЧ
(1931)

Паэт, фалькларыст, літаратуразнавец, перакладчык, публіцыст, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Слабада Лагойскага раёна на Міншчыне. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага універсітэта (1956). З 1960 г. працаваў на кафедры беларускай літаратуры ў БДУ. Кандыдат філалагічных навук (1963). Сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі, у 1980—1989 гг. — першы сакратар праўлення. Прымае актыўны ўдзел у беларускім культурным і грамадска-палітычным жыцці. Дэпутат Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. У 1989 г. абраны старшынёй Таварыства беларускай мовы. Узначальваў у беларускім парламенце Пастаянную камісію па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны (з 1989 г.). Займаецца літаратурнай і навуковай дзейнасцю. Аўтар некалькіх паэтычных зборнікаў, літаратуразнаўчых даследаванняў і прац па беларускім фальклоры. Перакладчык і папулярызатар балгарскай і славенскай паэзіі.

«І СУВЕРЭНІТЭТ ДУХУ!»
(*Фрагмент*)

Не думаю, што трэба рабіць наўмысную агаворку і прасіць чытачоў, каб не спяшаліся абвінаваціць «у адрыве, у адасабленні, у нацыянальнай замкнутасці, у правінцыялізме» і іншых грахах смяротных. Можа, перастанем ужо, нарэшце, карыстацца гэтымі гнюснымі стэрэатыпамі? Размова аб тым, што, беручы, і шчодра беручы, з сусветнае культуры, трэба ўсё ж помніць, што ўзятае духоўнае багацце павінна не забіваць сваё, а наадварот — як жыватворная вада, павінна спрыяць яго росту і росквіту. Але менавіта — свайго! Таго адметнага і самабытнага, чаго не дасць, не вырасціць аніякі іншы народ у свеце!..

Да многіх з нас усё не даходзіць, што клопат пра развіццё беларускай мовы і культуры мае першаступеннае значэнне для лёсу нашай нацыі наогул. Калі мы хочам быць самі сабою, зразумела. Культура, духоўнасць — гэта тая вельмі тонкая матэрыя, якая непарыўна і моцна яднае нас. Нас — гэта значыць усіх жыхароў Беларусі. Натуральна, каб людзі прыезджыя маглі ўжыцца ў яе, урасці душою, зрабіць сваёю роднай — на гэта патрэбна і вялікае жаданне, і багата часу. Для добрых людзей умова гэта зусім зразумелая, бо, не ўжыўшыся, не адчуўшы гэту культу-

ру сваёй, роднай, — плённа супрацоўнічаць з ёю не зможаш. Скарэй за ўсё будзеш насаджаць усесаюзна-шэры псеўдакультурны стандарт.

Хацелася б думаць, што сёння ўжо ўсім ясна: каб стрымаць эканамічна-сацыяльны рэгрэс у рэспубліцы, стабілізаваць спажывецкі рынак, навесці парадак і лад і затым пайсці абноўленым шляхам далей, наперад, — патрэбна яднанне ўсіх здаровых сіл грамадства, незалежна ад партыйнасці, нацыянальнасці, веравызнання, прафесіі, адукацыі... Інакш кажучы — патрэбна нацыянальная згода, патрэбна адзінства нацыі ў галоўным. А па чым вызначана, што мы — нацыя, калі найпершы вызначальны прызнак — культура, наша, беларуская, у сваім уласным доме, на сваім уласным падворышчы, на сваёй роднай зямлі, — варты жалю экзатычны даважак?

Паўтараю: для рашучага выпраўлення становішча ў рэспубліцы апрача неадкладнага прыняцця пэўных законаў трэба мабілізаваць духоўныя сілы народа — так, як гэта было ў час вайны, старэйшыя людзі помняць. Трэба абудзіць усё лепшае, што ёсць у яго душы, у яго маралі, аднавіць усе яго прыгожыя і плённыя традыцыі, звычаі... А што — у нас— лепшае? Ці ведаем мы самі гэта?

Я думаю, гэта тое, што складае апору народнага характару: надзейная маральная чысціня, трываласць душы і сэрца. Непрымальнасць здрады, адступніцтва, фальшу і крывадушнасці, блазенства і юродства, цынізму. Прыроднае патрабаванне — ад сябе і іншых — маральнай чыстаплотнасці, элементарнай чалавечай прыстойнасці, пачуцця абавязковасці. Прыроднае адчуванне высокага, духоўна прыгожага, чалавечага і — нізкага, нікчэмнага, нялюдскага.

У нашым народзе яшчэ шмат гэтай маральнай сілы, духоўнай самастойнасці, незалежнасці, свабоды самапачування. Не даць растранжырыць гэтыя сілы даастатку, абудзіць іх, падтрымаць і памножыць — вось задача задач для ўсіх, хто сёння шчыра зацікаўлены ў адраджэнні нашай нацыі.

Жыццё кожнага народа мае свой адметны характар, вызначаецца сваім уласным стылем, які бачым ва ўсім: у асаблівасцях гаспадарання, у абыходжанні з прыродай, у характары народных майстроў, само сабой — у побыце, у звычаях і абрадах, у сям'і і ў адносінах з суседзямі, у мастацкай творчасці. Усё гэта мае вельмі вялікае значэнне. Такі народ можа сказаць: «Вось — я, і падобны на іншых, і ўсё ж адметны ад іх, маю сваю культуру і мову, сваю галаву на плячах, жыву сваім уласным розумам — хаця і люблю параіцца з суседзямі і запазычыць у іх што-небудзь мудрае, трымаюся сваіх маральных правілаў, якія мне дасталіся ў спадчыну, умею тое, чаго не ўмеюць іншыя, чуюся гаспадаром там, на сваёй зямлі, і я здольны зрабіць сваё жыццё і заможным, і цікавым...»

Такім народам быў, ёсць і будзе наш беларускі народ, хоць сёння яго долю інакш як праклятай і не назавеш. Нацыянальную годнасць яго, што была так хараша загаварыла ў 20-я гады, прынізілі, заглушылі, а

сям-там і зусім вытравілі, культуру яго, падрэзаўшы крылы, пасадзілі на галодны паёк, нацыянальную школу знішчылі, мову ператварылі ў прадмет насмешак і крыўлянння. Мала гэтага — нашы першыя актыўныя высілкі, скіраваныя на дзяржаўнае і духоўнае адраджэнне Беларусі, у значнай меры паралізаваны Чарнобылем. Здавалася б, перад гэткай страшнай бядой ідэя нацыянальнай згоды аб'яднае нас, грамадзян рэспублікі, цесна-моцна. На вялікі жаль, такога не назіраецца. Сляпыя пачуцці, неразумныя амбіцыі, бяздумнасць, безадказнасць і ўсё, што хочаце, толькі не самаадданая мазольная праца, толькі не жаданне згуртавацца ў адзіным клопаце пра будучыню Беларусі, нашых жа дзяцей і ўнукаў. Ну і, канешне ж, адкрытае і замаскіраванае супраціўленне суверэнітэту рэспублікі, нашаму нацыянальнаму адраджэнню. Ды яшчэ якое супраціўленне! Чаго варта адно нядаўняе публіцыстычнае выступленне А.І.Салжаніцына («Как нам обустроить Россию? Посильные соображения»). Калі нават ён, пісьменнік, адмаўляе нам, беларусам, у праве на дзяржаўны і духоўны суверэнітэт, на самастойнае гістарычнае жыццё, — дык што ж тады хацець ад іншых, скажам, ад чыноўнікаў, ад абывацеляў?..

Дык Бог з імі з усімі! Няхай шчыруюць! Тыя, што не хацелі прызнаваць нас трыста, і дзвесце, і семдзесят гадоў назад, шчыравалі не меней. І ўсё-такі мы жывема! І глядзім у будучыню аптымістычна. Верым у свой вялікі лёс гэтак жа моцна, як верылі Францішак Скарына і Васіль Цяпінскі, Кастусь Каліноўскі і Францішак Багушэвіч, Янка Купала і Якуб Колас, Максім Багдановіч і Цётка, Алесь Гарун і Максім Гарэцкі, і многія іншыя апосталы, духі-заступнікі Беларусі, чые імёны сёння на нашым сцягу.

1990

Васіль БЫКАЎ
(1924)

Пісьменнік, публіцыст, грамадскі і культурны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Бычкі Аршанскага раёна (Віцебская вобл.). Вучыўся на скульптурным аддзяленні Віцебскага мастацкага вучылішча. У Другую сусветную вайну быў мабілізаваны на абарончыя работы. З 1942 г. у Чырвонай Арміі. Скончыў вайсковае пяхотнае вучылішча ў г. Саратаве. З 1943 г. ваяваў на фронце. Быў двойчы паранены. Прымаў удзел у ваенных аперацыях савецкіх войскаў на Балканах і ў Аўстрыі. У 1947 г. выйшаў у запас. Жыў у Гродна, дзе працаваў у рэдакцыі абласной газеты «Гродзенская праўда» (1947—1949). У 1949—1955 гг. зноў на вайсковай службе ў Савецкай Арміі. Пасля канчатковай дэмабілізацыі вярнуўся ў Гродна і ў рэдакцыю газеты (1956—1972). З 1978 г. — на літаратурна-творчай працы. Як пісьменнік сфарміраваўся ў 60—70-я гг. Аўтар аповесцей, апавяданняў, драматургічных твораў, нарысаў, рэцэнзій і публіцыстычных артыкулаў. У беларускай і еўрапейскай літаратуры вядомы як аўтар ваенных твораў «Жураўліны крык», «Трэцяя ракета», «Абеліск», «Дажыць да світання», «Сотнікаў», «Альпійская балада» і інш. За аповесць «Мёртвым не баліць» і глыбока праўдзівы, бескампрамісны характар адлюстравання ў ёй маральна-этычнай праблематыкі і паводзін чалавека на вайне прасьледаваўся савецкімі партыйнымі ўладамі. Сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі. З пачатку 80-х гг. даследуе ў сваёй творчасці праблему калектывізацыі ў яе маральна-этычным кантэксце (аповесці «Знак бяды», «Аблава»). Новы акцэнт ідэйна-мастацкіх пошукаў пісьменніка яскрава дэманструюць мастацкія творы і публіцыстыка апошняга дзесяцігоддзя («У тумане», «Кар'ер», «Сцяна», зборнік публіцыстычных артыкулаў «На крыжах» і інш.). Поруч з літаратурнай творчасцю пісьменнік прымае актыўны ўдзел у грамадскім і культурным жыцці Беларусі.

АД НЯНАВІСЦІ — ДА СОРАМУ

Не бяруся меркаваць, ці гэта заканамернасць, або гістарычны казус, але факт, што галоўнай эмацыянальнай сілай нашага грамадства, яго своеасаблівай нацыянальнай рэлігіяй стала нянавісць. Выхаваная на працягу дзесяцігоддзяў нашай гісторыі, яна дасягнула свайго максімальнага, класічнага ўвасаблення ў гады рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, хаця і пасля іх не выявіла намеру паменшаць. Ленінізм як і ідэалогія і палітыка з моманту свайго зараджэння ўзялі нянавісць у якасці галоўна-

га і дзейснага сродку для хуткага дасягнення разбуральных мэтаў. Сталінізм выдатна развіў гэта пачуццё ў народных масах, сублімаваў яго ў якасці універсальнай зброі ажыццяўлення нечуванай па маштабах татальнай палітыкі. Нянавісць стала амаль арганічнай часткай вялізнай ідэі таталітарнага заняволення чалавека. На ўдасканаленне і развіццё гэтай заалагічнай ідэі былі скіраваны вялізныя матэрыяльныя і духоўныя сілы грамадства. Бальшавікі вельмі рана і добра зразумелі ўсю перавагу гэтага пачуцця і, захапіўшы ўладу, панішчылі перш за ўсё рэлігію як галоўную маральную перашкоду на шляху нянавісці. І гэта зразумела: бальшавізм і хрысціянства аказаліся ўзаемавыключнымі ідэямі, адна з іх павінна была саступіць. Робіцца ўсё больш відавочным, што гвалтоўнае вынішчэнне з нашага жыцця хрысціянскай рэлігіі — катастрофа, можа быць, самая вялікая з усіх, якія калі-небудзь спасцiглі нашу краіну.

Ад пачатку перабудовы шмат у краіне перамянілася: знікае страх як магутны сродак арганізацыі і падаўлення нацыі. Але нянавісць засталася. Яна раз’ядноўвае народы, нацыянальнасці, класы, пазбаўляе людзей маральных арыенціраў, бянтэжыць розум інтэлігенцыі. І ўсё гэта праз нашу задоўжаную ў гісторыі несвабоду, наша застарэлае нявольніцтва, якім мы цяжка прыдушаны на працягу стагоддзяў і не можам ад яго вызваліцца нават пры канцы дваццатага стагоддзя. Ды і не спяшаемся тое рабіць. Падобна, што наша паднявольнае становішча нам падабаецца, бо іншае нам невядома. Або таму, што ў нас быццам бы «асаблівы шлях», дзе ўсё перакулена дагары нагамі. Пазбаўленыя маралі і творчай свабоды, мы страцілі густ да працы і, здаецца, страчваем густ да самога жыцця. Густ да нармальнага чалавечага жыцця нам падмянілі пячорным інстынктам барацьбы — малаважна, за што і з кім. Барацьбы з яўным, а лепш з надуманым ворагам, чужой ідэалогіяй, за светлую будучыню і высокі ўраджай. Але абавязкова, каб змагацца і перамагаць. Нават тады, калі ўжо з самага пачатку зразумела, што наша перамога не прынясе нам нічога добрага. Наша свядомасць, вызваленая ад старажытных хрысціянскіх дагматаў, сем дзесяцігоддзяў засмечана антычалавечымі догмамі, у аснове якіх усё тая ж, ледзьве закамуфляваная жывёльная нянавісць. Менавіта наша нянавісць — класавая, ідэалагічная, дзяржаўная, — апроч усяго іншага, даўно і багата поўніць сусветнае зло ва ўсіх яго сучасных формах і відах. З’яўляючыся пракляццем для чалавецтва, яшчэ нядаўна яна пагражала самому існаванню чалавечага роду.

Можа ўзнікнуць пытанне: чаму так адбываецца? Ці, можа, недарэчнасць — усё тое наша праклятае пачуццё, як і прычыны, што яго нараджаюць? Але ўся справа ў тым, што не недарэчнасць. Наша гісторыя і наша паўсядзённае існаванне няспынна генерыруюць самае спрыяльнае асяроддзе для татальнай нянавісці, усё новыя пакаленні і народы захопліваюцца ў яе арбіты. Зразумела, што ў такіх умовах не можа існаваць дабро, яно проста не ў стане прыжыцца.

Гады перабудовы выявілі новыя заканамернасці нашага існавання, калі адна, так сказаць, агульнадзяржаўная нянавісць распалася на мноства іншых нянавісцяў — нацыянальных, партыйных, карпаратыўных, групавых. Ксенафобія, русафобія, антысемітызм... Але таму, што нянавісць зрабілася драбнейшай, лепшай яна не стала. Ненавідзяць усе і ўсіх. Народ ненавідзіць партыю і яе кіраўніцтва, якія завялі краіну ў пастку. Страчваючы ўладу, партыя гатова ўзненавідзець народ, які марудна ўстае з каленяў і праяўляе непаслухмянасць. Інтэлігенцыя ў спрадвечным выбары паміж ісцінай і разлікам падзялілася на два варажнечыя лагеры. Ва ўмовах эканамічнага крызісу краіну ахапіла мітуслівая барацьба за прывілеі, гэтыя жабрацкія крошкі са збяднелага панскага стала. Ветэраны мінулай вайны поўныя варажнечы да маладых, запэцканых ваеннай авантурай «афганцаў», а тыя ў сваю чаргу — да састарэлых пераможцаў нямецкага фашызму. Усіх разам іх ціха, але глыбока не любіць сучасная моладзь, якую і тыя і іншыя спрабуюць выхоўваць у даўно скампраметаваным духу патрыятызму. У адрозненне ад старых часоў, калі выхаваныя людзі стараліся ўтаіць гэта нехрысціянскае пачуццё, цяперашнія ім адкрыта ганарацца. Як ганарацца сваёй нецярпімасцю да ўсяго, што не наша, што не так, як у нас. Бо ў нас, як вядома, «свой асаблівы гістарычны шлях», свая мараль і свая «своеобразная стать». Чужы, нават самы дадатны вопыт для нас — не прыклад, нам трэба свой. Але свой ужо быў, былі дзесяцігоддзі нечуваных эксперыментаў з іх горкім, трагічным вынікам. Дзіўна, што, не ўмеючы што-небудзь вынайсці сваё, вартае, мы з упартасцю маньякаў адмаўляем не толькі заходні быт, прагматызм, культуру, але і здаровы сэнс, які ляжыць у аснове ўсіх эканамічных дасягненняў Захаду.

Выхаваныя ў шматгадовай няволі, мы ненавідзім тых, хто памкнуўся да волі. Мы ім тут жа перакрываем кісларод, пазбаўляем энергетычнага дыхання і г.д. Бо чаму так пасмелі? Маўляў, мы таксама жывём не лепей, але ж мы не імкнёмся да сепаратызму. Мы — да гурту. Толькі ўсе заадно, усе разам. Але былі ўжо разам аж семдзесят год, і што з таго атрымалася — вядома ўсяму свету. Нас заўсёды палохалі непапраўнай заразай плюралізму, згубнасцю здрады «асноўным прынцыпам», у якой тоіцца багна капіталістычнага распаду. Але багна аказалася не там, дзе яе бачылі, а там, дзе на яе заплюшчвалі вочы. Цяпер нас палохаюць анархіяй дэмакратыі, развалам сацыялізму, грамадзянскай вайной, калі толькі мы адмовім «свяшчэннай» партыі ў яе кіруючай ролі. Рухне імперыя. Але хто сказаў, што адміранне імперыі цягне за сабой пагібель для яе падданых? Ці не наадварот адбывалася ў гісторыі? І ці не ў тым наша няшчасце, што наша імперыя аказалася такой жывучай, што не распалася шмат год назад. Калі б той распад здарыўся ў прыдатны для таго час, якой бы бяды маглі пазбыцца многія нашы пакаленні. Але агонія яе задоўжылася і атручвае жыццё навакол. Не толькі нашае, але і народаў Еўропы, Азіі і нават Амерыкі. Адвучаныя ад уласнага шчасця, мы

пільна сочым, каб свайго шчасця не здабылі іншыя. Так было ўсе ранейшыя гады, так без асаблівых змен засталося і цяпер. Рэальная (не папяровая) незалежнасць Балтыі або Украіны палохае нас болей, чым перспектыва ўласнага голаду; рызыка застацца без цэнтрысцкага каманданання многім атручвае слодыч жыцця. Зайздрасць да таго, хто можа забагацець і жыць лепей за нас, трывожыць нас болей, чым уласнае жабрацтва.

Дык што ж мы — яшчэ не саспелі для разумнага чалавечага жыцця ва ўмовах дэмакратыі? Выходзіць, аднак, не саспелі. Мабыць, сапраўды нельга адразу, калі дазволена, пераскочыць ад тыраніі да волі — надта вялікая прорва, што іх падзяляе. Яе не адолець за адзін скачок. А за два таксама не атрымаецца. У тым увесь трагізм моманту, які перажывае краіна.

Галоснасць і шматпакутная перабудова дала нам магчымасць трошкі расплюшчыць вочы і ўпершыню за шмат год незамутнёным позіркам зірнуць на сябе. Зірнуць і жахнуцца ад нашай пачварнасці. Жахнуўшыся, некаторыя тут жа закрычалі: нашто! Так добра было жыць у створаным партыйнай прапагандай ілюзорным свеце, не бачачы сябе, іншых, і адно ганарыцца — уласнай нацыянальнасцю, партыяй, арміяй, КДБ. Сродкі масавай інфармацыі разбурылі нашу санлівасць, дык што ж цяпер: адмяніць галоснасць? Зрабіць гэта вельмі нават проста: цэнзура ліквідавана, але цэнзары — усе на месцах, армія ў пастаяннай баявой гатоўнасці, да позняй начы гарыць святло ў палацах КДБ. Ранейшы дзяржаўны стан можна аднавіць за адзін ранак, і шмат якія з цяперашніх праблем знікнуць.

Але што будзем есці?

Дык што ж нам рабіць? Калі мець на ўвазе творчую інтэлігенцыю краіны, дык нашыя магчымасці ў наладжванні эканомікі роўныя нулю, мараль нам таксама не падначалена. Выхаваць будучыя пакаленні, як нам хочацца, мы не ў стане, бо даўно ўжо збанкрутавалі ў якасці выхавальнікаў. Мабыць, варта пачаць з малога: паспрабаваць абудзіць у сабе сумленне як пярвічны элемент маральнасці. Без карыслівасці, без эгаізму, без крывадушша ўпусціць у душу нейкую часцінку дабрыні і цярпімасці. Хоць бы да свайго бліжняга, да сабрата-пісьменніка. Нават калі ён думае і піша інакш, чым ты, калі ён разумнейшы за цябе ці тым болей дурнейшы. Калі ён іншай крыві і не можа ганарыцца сваёй прыналежнасцю да вялікага народа. А, дапусцім, належыць да малога ці малалікага. Трохі скарыць сваю выхаваную за дзесяцігоддзі ганарлівую пыху, зірнуць адзін аднаму ў вочы і, можа, паспрабаваць засаромецца.

Усё ж сорам — пачуццё, болей вартае за нянавісць.

1990

Алесь АДАМОВІЧ
(1927—1994)

Пісьменнік, крытык, літаратуразнавец, кінематаграфіст, публіцыст, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Канюхі Капыльскага раёна (Мінская вобл.). У час нямецкай акупацыі Беларусі ў гады Другой сусветнай вайны ўдзельнічаў у партызанскім руху. Вучыўся на філалагічным фалькутэце Беларускага дзяржаўнага універсітэта, які скончыў у 1950 г. Працаваў на кафедры беларускай літаратуры ў БДУ, пазней — навуковым супрацоўнікам Інстытута літаратуры і мастацтва АН Беларусі. Абараніў кандыдацкую і доктарскую дысертацыі. Вучыўся на Вышэйшых сцэнарных курсах у Маскве (1962—1964). З 1964 г. — на кафедры савецкай літаратуры Маскоўскага універсітэта. У 1966 г. вярнуўся ў Мінск. У 1966—1987 гг. — вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі, загадчык сектара літаратурных узаемасувязей. З 1987 г. узначальваў Усесаюзны навукова-даследчы інстытут кінамастацтва ў Маскве. Як літаратурны крытык вызначыўся ў 60—70-я гг. У гэты перыяд апублікаваў цэлы шэраг грунтоўных літаратурна-крытычных даследаванняў («Беларускі раман», 1961; «Гарызонты беларускай прозы», 1974; «Здалёк і зблізку: Беларуская проза на літаратурнай планеце», 1976; «Літаратура, мы і час», 1979 і інш.). У другой палове 60—70-я гг. сфарміраваўся як празаік (дылогія «Партызаны», 1960—1963; «Сыны ідуць у бой», 1963; «Хатынская аповесць», 1972; «Карнікі», 1980 і інш.). Адзін з аўтараў дакументальных кніг-хронік «Я з вогненнай вёскі...» (сааўтары Я.Брыль і У.Калеснік, 1975) і «Блокадная кніга» (сааўтар Д.Гранін). У мастацкай творчасці і публіцыстыцы 1980—1994 гг. асаблівую ўвагу надаваў прыярытэту агульначалавечых каштоўнасцей. Выступаў супраць замоўчвання наступстваў чарнобыльскай трагедыі на Беларусі і антыдэмакратычнай палітыкі беларускіх камуністычных улад.

ХОРОШО ПЕРЕЖИТЬ ФЮРЕРА

Казалось, он и пространство заполонил, все вокруг. И время забрал, отнял навсегда: «Гитлер — освободитель», «вождь всех времен и народов» — везде он, навсегда и навсегда он. А жить ему оставалось пять лет. А второму — побольше, но тоже немного.

Хорошо пережить фюрера... Подумалось — когда в 1970 году писал «внутренний портрет» Гитлера (для «Карателей»). И одновременно, параллельно, главу «Дублер» — уже о Сталине. Теперь я могу с вами, что

пожелаю, как вы когда-то с каждым из нас... Знали бы вы — заранее! Да что Гитлер или Сталин. На одной из наших ежегодных партизанских встреч командир (совсем небольшой чином) все жаловался: «Да я его мог, этого доцентика, запросто кокнуть. Никто бы и не спросил. А теперь он нос воротит». Уже думаешь: а не потому ли фюрер-вождь убивал всех вокруг, уже вроде и бессмысленно, искал и находил в каждом врага, не потому ли, что знал, догадывался: все люди — завтрашние судьи его грязно-кровавых дел и мыслей?

Гитлер вломился в нашу жизнь внезапно, вместе с танками и солдатами-немцами — сила, враждебная изначально. С которой не ужиться. Или он, или ты. Смешно сказать: или ты. Да фюреру дунуть в твою сторону, пальцем на тебя указать — такая за ним сила убийства, кары! Как сказать, как сказать. А лес-то, партизанский, рядышком...

От Сталина убежать было некуда. Особенно тем, кто и родился при нем. Казалось, пребудет вечно. И еще надо было осознать враждебность и этой силы. Как-никак он наш «вождь». «Долой гитлеровские сто грамм, да здравствует сталинский килограмм!» — довоенные колхозные трудодни — граммы и рабочие карточки килограммами уже виделись. Когда навалился враг «внешний».

«Война, сынок!» — услышал я прямо на пороге своего глушанского дома, когда прибежал из лесу, голодный и счастливый, какими бываем только на пороге юности. Сообщил мне это человек, для которого страшнее, чем «война», слов нет, — мать. Сыну пришлось стереть с лица беззаботность, изобразить, что и он понимает, какая беда подступила к каждому из нас. Ничего мы не понимали: что нас ждет. Стояли толпой перед окном поселковой почты и слушали надтреснутый какой-то голос Молотова. Вот этого убьют через неделю (немцы уже будут здесь), а этого партизаны расстреляют (уверен, что и он не подозревал, что может стать полицаем).

Неделя всего лишь минула, и вместо «вождя» над нами уже «фюрер» — такой же всевластный. А точнее — сразу оба.

Пережить, что мы пережили в войну и за войну, было трудно, неимоверно трудно. О Белоруссии, например, говорят, пишут сегодня, подсчитали по-новому: погиб каждый второй житель. Еще год-два такой жестокости и ненависти — и народа такого, белорусов, просто не стало бы. Но и если бы второй наш «фюрер», «вождь всех народов», продержался на этой земле еще с годик-два, уж он точно подобрал бы нас, уцелевших в схватке с Гитлером. Партизан да подпольщиков — в первую очередь. К этому шло. Генерал-майор Филатов знает, что говорит, когда одобряюще пишет на «страничке редактора» в своем «Военно-историческом журнале» (N 1 за 1991 г.), что Сталин «не доверял некоторым партизанам». (Только не некоторым, а всем не доверял вождь.)

Он и мертвый держал нас под прицелом столько лет. Его карателей никто не судил, даже «срок давности» распространили на их геноцид.

(А иначе разве прятал бы и я «своего Сталина» — главу из «Карателей» о нем — аж до 1987 г.? Даже от друзей.)

Вы, кто помоложе, знали бы вы, какое это удовольствие — пережить фюрера! Но каково нам, заранее многое угадывающим, потому что такое уже испытали, каково наблюдать, как наша мачеха-история заново вылепливает знакомые фигурки. То там, то там, вблизи, вдали мелькнут вдруг угрожающе — в мундирах и без.

Как написал в «Комсомолке» Валерий Чалидзе: «Стоит ли менять тюрьму народов на отдельные камеры?» Как избавиться от всевластия однопартийного тоталитаризма и не позволить раскатать его на тирании поменьше, зато числом побольше?

Тирании национал-коммунистические (или вроде бы антикоммунистические), когда «Россия — для русских», а «Грузия — превыше всего!» и т. п.

«Если народ мой пойдет за таким-то, я пойду против своего народа!» — легко сказать, а как это смочь. Да и сказать нелегко, а как раз труднее всего. И потому не будем упрекать: «Где вы, мастера культуры?» — не слыша смелых голосов национальной интеллигенции в «горячих точках». Сами мы не сделали ничего, чтобы, защищая истинное достоинство и честь своих народов, такие люди, каким был грузин Мераб Мамардашвили, или такие, как узбек Тимур Пулатов, молдаванин Ион Друцэ, не были одиноки, чувствовали бы поддержку хотя бы собратьев-интеллигентов страны.

А не пришла ли пора широкого движения в поддержку тех, кто осмеливается выступать против «своей» тирании? Вызволяясь от унитаризма, не позволить тюрьме рассыпаться на тюремные камеры-карцеры. Для этого так важно, чтобы демократия окончательно победила в самой России.

Хорошо бы их не знать, не видеть больше и не «переживать» их — фюреров. Чужих, своих. Сколько можно?

1991

ПА ПРАПІСЦЫ — Я Ў МАСКВЕ...

(*Фрагмент*)

— Разбурэнне імперыі адбілася на лёсах усіх — у той ці іншы бок. Складваецца ўражанне, што многім «шасцідзесятнікам» шкада, што ўжо няма СССР, што пры ўладзе не Гарбачоў. Ці я памыляюся? (З пытання карэспандэнта)

— Я не магу гаварыць за ўсю інтэлігенцыю, «шасцідзесятнікаў». У кожнага гэта індывідуальна і нават інтымна. Вось вы ўспаміналі тут «АиФ». Яны якраз там маё інтэрв'ю ўзялі, хутка яно будзе надрукавана. Там мне задавалі пытанне вось гэта: як вы ўспрымаеце тое, што няма вялікай-вялікай дзяржавы, дзе вы маглі сёння сесці і паехаць у Самар-

канд, на Далёкі Усход, маглі паехаць у Кіеў, у Крым, і вы гэта не можаце сёння, і ці не засмучае вас гэта?

Ну я вам скажу сумленна. Для мяне тое, што Беларусь стала Беларуссю, што яна вяртаецца да сваіх каранёў, свайго самастойнага існавання ў свеце, гэта для мяне вялікая падзея, і я не магу не радавацца, і не адчуваць як сваю радасць.

Але ж мы жывыя людзі... Я памятаю, у 1943 годзе я стаяў на пасту ў партызанскім лесе, і вось ляціць у зацішшы наш самалёт, мы яго па гуку адрознівалі (такі роўны і нізкі гул — гэта значыць наш самалёт ляціць), ён павінен на аэрадром партызанскі ў Палессі сесці.

За ім увязаўся нямецкі самалёт, з такім асіным, такім стальным гукам, ён скінуў некалькі бомбаў на гэты аэрадром. І вось я гляджу з такой бяссільнай злосцю на ўсё гэта і думаю: «Ну вось ты тут бамбіш, а вось паспрабуй злятай на Урал, злятай на Далёкі Усход пабамбі, туды ты не даляціш. Пагэтаму, калі ты і скінеш тут на мяне бомбу, ты мяне тут не заб'еш, таму што я і на Урале, і на Далёкім Усходзе...»

Такое было светаадчуванне, і ад гэтага нікуды не дзенешся. Іншая справа, што я потым толькі зразумеў, як гэтае як бы шырокае пачуццё перашкаджала разумець нейкія вельмі трагічныя абставіны, у якіх мы знаходзіліся. Вось гэтае зразумелае пачуццё 16-гадовага беларуса, які выхаваны, вядома, быў на рускай літаратуры, рускай культуры, на беларускай і ў той нашай савецкай школе вучыўся, — яно было заканамернае і зразумелае... І ў часе вайны адчуваць сябе часткай такой велізарнай магутнай дзяржавы, калі нас тут акупавалі, раздавілі, было пачуццём выратавальным.

Але я гавару, гэта пачуццё перашкаджала па-сапраўднаму адчуваць трагедыю самой Беларусі, свайго ўласнага народа.

Я гэта зразумеў толькі недзе ў 50-я гады, калі прачытаў раман «Сонца далёка» Чёсіча, які стаў цяпер прэм'ерам у Югаславіі. У югаславаў было такое пачуццё: Югаславія — гэта невялікая дзяржава, таксама партызанская, сюды накінуліся немцы, карнікі і пачынаюць знішчаць, не могучы перамагчы партызан і народ, які падтрымлівае паўстанне проста фізічна. І партызаны раптам пачынаюць думаць: яшчэ адзін год, яшчэ два, тры, а можа, менш, такога гераічнага змагання, і таго народа, за які мы змагаемся, не будзе.

У нас таксама было такое пачуццё, таму што Беларусь знішчалі пад корань. Але яно раствäралася ў гэтым адчуванні, што мы аж да Сібіры, нас многа. У цэлым у нашай свядомасці ўсё гэта жыве з рознымі плынямі ў душы, і яно прысутнічае і сапраўды. Таму, з аднаго боку, гэта ўсё добра, а з другога, я чуў тут і на Беларусі ад некаторых інтэлігентаў: вось я ніколі не ездзіў у Самарканд, я хачу паехаць.

Ну едзь... «А як я паеду, калі ўжо мяжа, там страляюць...» Гэтыя складаныя пачуцці ёсць у людзей, і не трэба на іх так строга глядзець, людзі ёсць людзі.

1992

НАШ ВЕК ДАКАЗАЎ БЯССІЛЛЕ ЎСЯКАЙ СІЛЫ
(*Фрагмент*)

Мы жывём у такі час, што кім бы ты ні быў — салдатам, пісьменнікам, журналістам, настаўнікам, ты не можаш ужо разважаць і думаць як асоба прыватная, толькі як рускі, толькі як беларус, толькі як француз. Ты ўжо павінен разважаць як гома сапіенс, як чалавек, адказны за існаванне не толькі Беларусі, не толькі Расіі, не толькі Польшчы — за існаванне чалавецтва, за існаванне чалавека, усяго жывога на планеце.

Памятаю, я выпадкова аказаўся ў Вене, у прэзідэнцкім палацы знакамітым. Там я ўпершыню пабачыў Шэварднадзе, міністра замежных спраў. Размова ішла аб еўрапейскай бяспецы. І ўпершыню я пабачыў нашых дыпламатаў, якія перасталі лгаць, якім дазволілі не лгаць, якія загаварылі як людзі з тым бокам. Я памятаю, быў так здзіўлены, так усцешаны, што выйшаў у парк.

Сярод дрэў нікога няма, нейкія птушкі, нейкія жучкі, матылькі. І я, як апошні вар'ят, ім кажу: ну, усё. Вы застаняцеся жывыя.

Мы жылі ў той час з такім настроем. Потым, калі пагроза адступіла, мы сталі жыць зноў толькі сабой, толькі тым, што ёсць у магазіне, і што ў кішэні, і г.д. Я думаю, што рана нам яшчэ пакідаць пазіцыю таго салдата, які думаў за ўсё чалавецтва. Думаючы за ўсё чалавецтва, лягчэй і разумней будзеш думаць і за Беларусь, і за беларускі народ, і за наш Чарнобыль страшны, і за нашу будучыню... Я страшэнна ганаруся сваёй Беларуссю. Яна ўсяму свету паказала прыклад. Потым стане нормай тое, што адбылося з беларускай ядзернай зброяй, — але ніхто, акрамя беларусаў, не зможа сказаць: мы былі першыя. І гэтае першынства беларусы не павінны нікому аддаць. Не павінна быць, каб на нейкім этапе нас зноў купіла таннасць сілы. Уяўнай сілы! На адну тваю сілу тры такія сілы нацэльваюцца, і ты становішся ў тры разы слабейшы. Наша сіла — у нашай маральнай чысціні, праўдзе. І самае галоўнае, каб мы маральную нацыянальную палітыку выпрацавалі, трымаліся. І гэтая маральная сіла будзе той сілай, якая лепш забяспечыць надзейнасць незалежнасці Беларусі, чым любая іншая сіла.

1995

Сяргей ДУБАВЕЦ
(1959)

Публіцыст, крытык, празаік, выдавец, культурны дзеяч. Нарадзіўся ў г. Мазыр (Гомельская вобл.). Працаваў рабочым на заводзе «Гарызонт» у Мінску. Знаходзіўся на тэрміновай службе ў Савецкай Арміі. У 1979—1984 гг. вучыўся на факультэце журналістыкі Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Працаваў у абласной газеце «Гомельская праўда» і ў аддзеле крытыкі і мастацтва часопіса «Нёман». У 1990—1998 гг. — галоўны рэдактар газеты «Наша ніва». Адзначаны ўрадавай узнагародай Літоўскай Рэспублікі за адвагу і мужнасць пры абароне незалежнасці Літвы ў студзені 1991 г. Аўтар кнігі «Практыкаванні: Проза, эсэ, крытыка» (1992). Даследуе ролю Беларусі ў сучасным свеце, яе месца ў еўрапейскай супольнасці.

БЕЛОРУСЫ УХОДЯТ... БЕЛОРУСЫ ВОЗВРАЩАЮТСЯ...

Меня преследует ощущение ухода. Вот уже год... Или нет. Лет пятнадцать. С тех пор, когда я начал осознавать, кто я, появилось и это ощущение — настойчивое, страстное, непреодолимое желание уйти... Я бе-ло-рус... Может быть, самосознание и самоопределение — одно и то же? «Вплоть до отделения»... Вдруг все изменяется, и ты — не тот, за кого тебя принимают и за кого принимаешь себя сам, поэтому в этой декорации ты уже неуместен и хочешь одного — уйти. Чем это желание отличается от желания свободы? Несвобода — это, видимо, и есть — несоответствие. Осознанное несоответствие.

То же, когда я берусь рассуждать о своем народе, о белорусах. Первое мое ощущение, желание, направление — ощущение несоответствия, желание уйти. Направление свободы. Белорусы уходят — откуда? куда? по какому пути?..

Если мысль, достаточно ее произнести, представляется ложной, если слово, «писавшееся кровью сердца», лишается всякого смысла, если многие знания, кажется, не приносят уже ничего, кроме печали и скорби, — значит, нарушилось соответствие между словом и его первородным смыслом, между содержанием и формой, между миром и мировоззрением, и настало время вернуться к изначальному смыслу, от эмоций — к ratio.

Возможно, это был чудесный полет: парение, скорость, высота... Пока птица, одержимая стремлением «сказку сделать былью», не вздумала остаться на небесах, свить себе там гнездо и вывести в этом гнезде потомство. Осуществление иррационального замысла всегда абсурдно и жестоко. И это не «последняя надежда человечества» — социализм — потерпела фиаско, а очередная попытка поставить мир «на попа», построить царствие небесное, рай на земле. Очередное искушение несоответствием.

По-моему, дело здесь в том, что подчинено, а что главенствует, что в контексте чего. Если ratio в контексте эмоций, то даже самые простые и конкретные истины (например: чтобы не голодать, нужно поесть) не являются аксиомами. Потому что голод — не просто голод, а есть — не просто есть. Свобода, Родина, Беларусь здесь — господствующий над нами «шаблон пустых слов». Их не определишь, не измеришь, не вычислишь, они выше понимания, выше логики, выше твоей никчемной земной жизни. И при этом — ничто. Как и всё, всё-ничто!

Например, Родина. Родина как СССР. Умереть за нее — подвиг, а изменить ей — преступление, ведущее опять-таки к смерти. Жизнь для нее — высший смысл существования. И — высшая бессмыслица. Потому что любые попытки вникнуть, понять, размыслить — кощунственны. Главное — верить. Иначе фатально пропадет значимость всех этих жизней и этих смертей, принесенных на алтарь Родины.

«Родина или смерть» — знакомый лозунг Кубинской революции. Абсолютное (смерть) и относительное (Родина) здесь перепутаны, поменялись местами. Смертью невозможно измерить степень преданности, идейности, убежденности человека. Смерть — измерительная линейка с одним делением. А даже самый-самый ортодокс не может быть таковым на все сто процентов. Рано или поздно у птицы деревенеют крылья.

Между прочим, если вернуть мир в естественное положение — поставить с головы на ноги, вспомнить, что еще у древних римлян место кубинского лозунга занимало здравое: «Жизнь короткая, Родина вечная»...

Возможна ли совокупность Родин? Возможна, поскольку мы все — земляне. Что же касается какой-либо промежуточной совокупности, то она не оправдана никаким здравым смыслом и является плодом чистой идеологии. Как правило, идеологии имперской, потому что в империях главенствующую роль среди Родин, роль «главной жены», играет метрополия с ее культурой, средствами массовой информации и «главным стадионом страны». Да, я об СССР, о Родине Октября и ее творцах. «О, будь они про́кляты! — крикнула как-то в сердцах одна героиня белорусской литературной классики. — Они хотят сделать признаки своей национальности интернационалом для нас, — спасибо за милость... Уж

как-нибудь постараемся сами войти в интернационал как равные со всеми, без этой дополнительной формы развития!»

Увы. Сами не вошли. До сих пор находимся в «дополнительной форме»... развития ли?

Родина СССР — это искушение логики. Шестая часть мира, а почему не пятая или седьмая? Почему для белоруса Родина и Курилы, и Сыктывкар, и даже Бухара, а совсем близкий Белосток — заселенный белорусами же город «социалистической же» Польши — не Родина?.. Детские вроде бы вопросы. Родину полагалось «не обнять», «не понять» (в тогдашнем стишке, неосознанно: «Твае не вызначыць мне межы і не намацаць твой выток»). Родину полагалось любить. И вот, помню, мы, школьники, задавали друг другу смешной, как представлялось, вопрос: «Расскажи, как ты любишь Караганду?» Так незрелое сознание противилось абсурду, ибо на понятийном уровне мы уже тогда четко представляли себе, что Родина француза — Франция, китайца — Китай, белоруса — Беларусь. В случае же с Советским Союзом такой понятийной связи не ощущалось. Ее не было. И предлагаемое нам определение «советский человек» не было определением ни биологическим (человек), ни персональным (Адам), ни этническим (американец), ни даже социально-политическим (житель соцстраны). Это определение просилось в какой-то иной, несуществующий ряд: графский, муниципальный, советский... человек, — от формы власти. «Человек из «Замка» Кафки.

А смешным вопрос представлялся потому, что на него был готов совершенно серьезный, но совершенно крамольный ответ: Да никак, никак не люблю Караганду, Самарканд и Набережные Челны. По крайней мере, не больше, чем Аделаиду или Гонолулу.

Совокупность тысяч факторов — от климата и времени суток до языка и тембра голоса — создает подсознательно узнаваемый, совершенно интимный и в то же время общий для определенной группы людей образ. Родина — теплые места сознания. Ее невозможно абсолютизировать. Как, кстати, и смысл жизни. Абсолютна сама жизнь, а не ее смысл.

Между прочим, в чем смысл жизни? (Здесь положено снисходительно улыбнуться.) Понятие настолько «поднято» над реальным существованием куда-то в ряд «вечных», что вопрос о нем стал риторическим, безответным и тоже смешным. Вопрос обо всем-ничем. Абсурд какой-то... Вполне рассудочное кредо: «Прожить так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы», — звучит из постели раздавленного своей целью комсомольца. И через 70 лет получает жестокую, но не менее рассудочную отповедь: «А мне мучительно не больно за годы, прожитые с целью»...

Так в чем же смысл жизни? В продлении жизни смысл всего живого. А конкретно смысл жизни моей, твоей, пятого — в том, каким смыс-

лом я, ты и пятый наполняем каждый свою жизнь. Это если «опустить» понятие, переставить его опять-таки с головы на ноги.

Вот только конкретизировать не рекомендовалось. Тут был найден свой промежуток — между тобой и всем живым. И смысл этого промежутка был в строительстве коммунизма на земле и прочих подобных делах.

Но это все было. Мы оттуда еще не ушли, но уже представляем себе — откуда. И сейчас самое время повернуться и представить — куда.

В другое измерение, туда, где эмоции в контексте ratio. Здесь наоборот — даже самые абстрактные логические умозаключения (например, известное: относись к другим так, как ты хотел бы, чтобы они относились к тебе) имеют столь же предметный вид, как аксиома «чтобы не голодать, нужно поесть». Здесь голод означает — голод, а есть означает — есть. Здесь действует причинно-следственная связь, здесь все стремится к соответствию.

Побывав в зоне чернобыльской катастрофы, один приезжий экстрасенс говорил людям о том, что им для спасения, кроме всего прочего, следовало бы разговаривать на языке своих предков, ибо в нем многими поколениями накоплена наиболее адекватная энергия. Именно в таком соответствии он видел неиспользуемые резервы человеческого организма в борьбе с излучением. Можно ли считать такую рекомендацию нездравой? Ортодокс в стремлении к стопроцентной ортодоксальности убивает свой организм. Вспомним замуровавшегося Кирилла Туровского, вспомним уже упомянутого комсомольца, вспомним многочасовые изнурительные доклады Л.И.Брежнева... Другая крайность тоже известна. Ее обычно передают фигурой из трех пальцев, где большой палец — голова, а все остальные — плечи. В нашем же примере с экстрасенсом речь идет о гармонии духовного и физического, о соответствии как силе и защищенности человека. Но это только здесь, в этом измерении.

Вот как выглядит «усиленная» характеристика этого измерения: «А что если так случится, что человеческая выгода иной раз не только может, но даже и должна в том состоять, чтоб в ином случае себе худого пожелать, а не выгодного?» Шахматная логика. Добро влечет за собой добро, зло порождает зло. Чем дальше мы видим причинно-следственную цепочку, чем на большее количество ходов вперед мыслим, тем лучше.

Здесь Свобода, Родина, Беларусь (а если хотите, то и Ленин, Партия, Коммунизм) — понятны не только сердцем, но и рассудком. Здесь прежде них и прежде всего — безотносительное существование человека, а они — уже не царящие шаблоны пустых слов, а лишь методы, методики, методологии этого существования, жизненные проекты. Какой выбрать?..

Для ответа у меня уже есть кое-какой «инструментарий». Ощущение ухода, от иррационального к рациональному, направление свободы, путь. Понятие «белорусский путь» понемногу приживается в нашей литературе. Мы не говорим о «белорусской идее» или о «белорусском вопросе». В качестве «связки» у нас называют именно путь.

Дело в том, что всякое национально-освободительное движение пишет на своем знамени слово «свобода». Свобода есть самоответственность. Чем адекватнее и безраздельнее эта самоответственность, тем полнее свобода. Чтобы точно определить круг своей ответственности (в том числе за себя и перед собой), необходимо точно определить себя. Для общности людей это «себя» наиболее полно выражается в определении нации, то есть определенной культуры, породы (может, грубо, но в ratio наиболее точно) данной общности.

Если свобода — понятие общее, общечеловеческое, космополитическое, — то понимание свободы, наполненность ею, внутренняя ориентированность на нее, готовность к ней — разные, национальные. В какой мере, скажем, русская идея или еврейский вопрос — это идея и вопрос свободы? Насколько белорусский путь — это путь к свободе? Так же, как идея, вопрос, путь здесь тождественные и разные понятия, так и свобода — одна для всех и у каждого своя.

Между прочим, замечу, что «белорусский путь», по-моему, еще не самое адекватное определение, и я использую его только потому, что оно весьма условно. История еще не привела нацию к такому состоянию, когда связующее понятие между словами «Беларусь» и «Свобода» определенно и канонично. Я бы даже заменил слово «путь» словом «уклонение», если бы последнее не было методологически размытым. Нас же теперь интересует именно методология, а методология национального кодируется именно в названном связующем понятии. Поэтому оставим пока условный «белорусский путь».

Философия свободы (самоответственности) уже названа вершиной философии экзистенциализма (первичности существования). В свою очередь, экзистенциальное сознание пришло в цивилизованный мир вместе с урбанизацией. Человек потерялся в большом городе и здесь, вдали от святынь, важнее и ценнее всего, абсолютнее всякого прочего абсолютизма, показалась ему его никчемная жизнь.

Происходило ли и как это происходило в Беларуси? Попробуем эскизно нарисовать путь нации к сознанию свободы.

Абсолютизма Беларусь не знала никогда. Точнее, она слишком хорошо знала соседские абсолютизмы — религиозные, национальные, государственные в самых нечеловеческих проявлениях, — чтобы самой произвести на свет какой-нибудь свой белорусский абсолютизм. Неприятие мессианских, фундаменталистских, романтических идей выразилось в национальной уклончивости, в терпимости, которую «зашкаливало» порой вплоть до самоотречения.

Мы так и не обрели «своей» религии, воспринимая предлагаемые соседями православие, католичество, протестантизм как чужое. Нация постоянно делилась надвое между неизменно русским православием и польским католичеством, и будь она хоть немного фанатична в религии, мы давно уже говорили бы о белорусах как об исчезнувшем народе. Удивительно, что между двумя принадлежащими к враждебным, причем ярко окрашенным в национальные цвета — русский и польский — конфессиям частями нации так и не произошло фатального раскола. Не здесь пролегла кривая денационализации. Не слишком охотно белорусы становились поляками или русскими. Куда как охотнее они переставали быть белорусами.

Когда соседние державы стали использовать в своей политике наше «вплоть до отречения», белорус начал пренебрегать своим языком, он уже побаивался быть белорусом, брезговал кровными связями... Но это позже. Изначально же самоотречение было продиктовано чрезвычайной осторожностью старобелорусской государственной политики в ее симпатиях и антипатиях, толерантностью, как ее основополагающим принципом. Вспомним привилей великого князя Витовта евреям, гонимым тогда по всей Европе, или — попытку в унии примирить две враждующие конфессии, или — выборы великого князя... Все явно здравые, рассудочные деяния. Никаких эмоций. Разве что в поздней уже поэзии доведенное до крайности самоотречение находило свою противоположность:

Любі чужое аж да пакланеньня,
Сваё любі да самазабыцьця...

Думая об интенсивности ассимилятивных процессов, об этом многовековом изощренном прессинге, о слабой вроде бы сопротивляемости, невольно приходишь к мысли о предопределенности, точнее — о закономерности возникновения белорусской нации, о ее живучести. Странно... Этот десятимиллионный народ уже несколько десятилетий обезглавленный, почти не говорящий на своем языке, не знающий (да и не знавший никогда) своей истории, все равно при каждой новой переписи заявляет о своем существовании, о том, что он по-прежнему десятимиллионный... Как этот народ, не знавший деспотизма, агрессивности, абсолютизма в собственной политике на протяжении всей своей тысячелетней истории, народ, территория которого была ареной всех мировых войн, деспотизмов и абсолютизмов, многократно укорачиваемый войнами на четверть, на треть, наполовину, — как он выжил?

А может, поэтому и выжил? Вынужденный постоянно держать в напряжении свое «генетическое сознание»... И стоит теперь ослабить внешнее воздействие, как ослабнет и иммунитет. А «благоприобретенные рефлексы» — национальная государственность, наука, культура, экономика — либо отсутствуют, либо настолько слабы, что вряд ли

воспрепятствуют искушению другими мощными национальными государственностью, наукой, культурой. И языком.

На протяжении всей нашей истории над головами нации перекатывались две волны — западная экспансия и восточная, польская и московская. То одна волна покрывала весь край, то другая (писатели часто сравнивают Беларусь с Атлантидой), то сталкивались они посредине, то вдруг расходились. И тогда между ними появлялись, словно те пушкинские тридцать три богатыря или уитменовские 28 мужчин — белорусы. Уже как субъект политики и истории. Вся наша тысячелетняя история представляется мне таким вот то явлением, то исчезанием в чужестранных волнах.

По-разному называли эти экспансии — то освободительной миссией, то походом дружбы, то воссоединением... Но всегда это была не наша, не белорусская инициатива.

Возможно, когда-то, исходя из такого представления, будет написана «История Субъекта», то есть собственно белорусская история. И будет создана периодизация, которая свяжет все субъективные проявления Беларуси в истории в одну линию, в один единый процесс. Пока же я могу говорить лишь об общеизвестных эпизодах нашей истории, многие из которых, кстати, — самая настоящая идеологическая ложь.

Например, «Киевская Русь», в том смысле, в каком ее трактует имперская идеология. Это миф, краеугольный камень легенды о российской государственности (не с Москвы же, в самом деле, начинать. Всякая империя выводит себя из доисторических времен, из легенды — от палемонов, рюриков и т. п.), символ родства восточнославянских народов. Центральная фигура этой сказки — славный князь Владимир, креститель, Красное Солнышко. «Красное Солнышко...» — шепчет за учителем белорусский школьник где-нибудь в Полоцке. Да, в том самом Полоцке, ставшем колыбелью белорусской государственности в то самое время, когда Киев был «колыбелью восточнославянских народов». В том Полоцке, куда славный князь Владимир пришел, чтобы надругаться над здешним княжеским родом. Сначала на глазах у князя Рогволода изнасиловал его дочь княжну Рогнеду, а потом на глазах у Рогнеды убил ее отца и двух братьев. Такая вот кровавая получилась «колыбель». И все равно ведь не покорил Полоцк... Но это уже детали. Главное, что на века была запущена сказка о братстве и дружбе. Позже эту дружбу значительно развили и укрепили московские царственные особы, часто и щедро поливая белорусскую землю кровью ее жителей.

Интересно, что бы сказал сегодняшний полоцкий учитель ученику, если бы тот откуда-то вдруг узнал правду и отказался повторять заклинание о «красном солнышке»? Обычно такие кровавые деяния стараются оправдать незапамятностью времен, дикостью нравов, нецивилизованностью тогдашних людей... Между тем, в полоцком княжеском дворе читали книги, ценили науку, хорошо знали об опыте античности,

осуществляли вполне рациональную политику. Кроме чисто эмоциональных, у нас нет никаких оснований утверждать, что мыслили тогда менее логично, а действовали менее гуманно, чем сейчас.

Легенда о «Киевской Руси» была призвана заслонить собою знание о началах белорусской государственности. Ведь именно в Полоцке, а затем в Новогрудке и Вильне оформился и проявился субъект Беларуси в истории. Интересы этого края, этого народа были представлены и защищены собственным государственным образованием, Старобелорусской державой, Великим княжеством Литовским, Русским и Жмудским. Этот крепкий союз народов в одном государстве был скреплен в боях с немецкой агрессией. К этому времени относится величайшая в истории белорусов битва под Грюнвальдом 1410 г. Интересно, что с тех пор предки современных белорусов никогда не воевали, не ругались и даже не спорили с предками современных литовцев. Два неимперских народа удачно дополняли друг друга в Великом княжестве, что привело к расцвету этого крупного европейского государства.

Но вот Москва, Московское княжество окрепло после татарского нашествия, уничтоженное и оплодотворенное этим нашествием одновременно. На Востоке у Беларуси появился геополитический сосед — молодая империя, жаждущая захватывать, присоединять, расти.

Историк Г.Саганович начало «московской инициативы» датирует 1500 годом. В битве на Ведроши белорусские войска терпят сокрушительное поражение от Московского княжества. С этого времени Беларусь ищет союзников. Наиболее постоянна — уния с Польшей, приведшая к созданию федеративной Речи Посполитой. Так проявляются две упомянутые волны, начинаются две экспансии.

Конечно, следует их различать. Полонизация Беларуси в лице ее органов власти была в значительной мере делом добровольным, вызванным угрозой совершенно насильственной русификации. Отличались и сами эти экспансии. Вот, например, характеристика из народного предания, записанного и опубликованного в прошлом веке: «Поляки русских ярмом давили, работами обременяли; а русские разгуляются — вырежут поляков, и женщин и детей». Или вот слова К.Калиновского: «Сеть, обхватывающая нас во всех классах и соединяющая с Польшей, имеет столько оснований в традициях и даже в предрассудках, что распутать ее, уничтожить и воссоздать что-либо новое, составляет вековой систематический и разумный труд». Есть много свидетельств ориентации белорусских деятелей на Польшу, но есть и обратные свидетельства. Каждый раз малейшее возвышение Польши вело к ее экспансии на Беларуси, к полонизации главным образом через католицизм. Понимающие это белорусские деятели искали иного геополитического союзника для своего государства — в лице шведов, французов, немцев...

Но вернемся к 1500 году, ставшему для Беларуси знаком упадка. Да, еще впереди славная победа гетмана Острожского над московитами под

Оршей, впереди — столетия войн с Москвой — и побед, и поражений. Впереди — эпоха Возрождения, которую Беларусь прошла «в составе Европы», впереди времена Реформации, самый расцвет, но... Есть у поэта такая стилистически неуклюжая, но весьма уместная здесь строка:

Росквіт вызначыць заняпад...

А древние китайцы говорили, что империи, близящиеся к гибели, изобилуют законами. Старобелорусское государство не было империей, но законами изобиловало, было вполне, так сказать, правовым. Именно к этому периоду расцвета относится Статут Великого княжества Литовского, созданный на старобелорусском языке свод юридической мысли европейского уровня.

Расцвет! Расцвет науки, культуры, человека. Возможно, как раз полнокровно пройденный исторический этап Ренессанса и предопределил живучесть нации на все последующие столетия. Но...

Бокалы пеним дружно мы
И девы-розы пьем дыханье, —
Быть может... полное Чумы!

Вырождается в интригах государственная жизнь. Шумят балы, сеймики, шляхетские съезды, куда каждый приходит со своим войском. Игры-битвы князей, графов, всяких подскарбиев. Они сами не замечают, что разговаривают уже по-польски. Полонизированное дворянство отрывается от простонародья. Средневековый демократизм заканчивается развалом и упадком. Беларусь делят и кусками присоединяют к России.

Дальнейшая история убеждает в том, что Великое княжество Литовское, ядром которого была Беларусь, — есть закономерность географическая (стратегическая), этническая (сочетаемость менталитетов предков современных белорусов и современных литовцев), историческая. Не потому ли оно просуществовало полтысячелетия, а если бы и не существовало, то его следовало бы придумать. И ведь придумывали. То Александр I в противостоянии с Наполеоном пробовал реанимировать Великое княжество Литовское, то Наполеон в противостоянии с Александром. То в 1915 году возникает идея конфедерации Великого княжества Литовского — во время Первой мировой войны. Следует еще выяснить, чья это была идея... То уже большевики создают Литовско-Белорусскую ССР. Правда, процесс разрушения скоротечнее процесса созидания. Войны заканчиваются, а буферное марионеточное государство так и не успевает встать на ноги.

После аннексии Речи Посполитой Российской империей в XVIII веке одно за другим вспыхивают три мощные антицарские восстания. Но они тоже не успевают достигнуть своей конструктивной части и оста-

ются в истории разрушительными мятежами, обогащая нацию лишь «антуражным» достоянием — именами героев, прокламациями, датами битв и казней. Субъект не проявляется, не вызревает. Пока...

Интересный из сказанного можно сделать вывод. После утраты субъективности Беларусь не только сама стремилась возродить свою государственность, но и геополитические соседи предпринимали такие попытки. Подрывая ее (Беларусь — указами о запрете языка, печати, миграционной политикой, русификацией и полонизацией...), они хотели видеть ее подчиненной, но существующей.

Лишь в начале XX века началось восхождение к субъекту. Появились люди, желающие национального возрождения Беларуси. Они пошли в народ, занятый социальными проблемами, рабочим движением, революционными событиями. Они включились в это движение, и произошло... «Перед нами неслыханно интересное явление, — писал о тогдашних белорусах польских публицист-современник, — перерождение революционно-общественного движения в движение национальное. И трансформация эта происходит почти независимо от воли ее инициаторов. Социалистический агитатор шел «в народ» будить ненависть к панам и протест против государственного устройства... Сеял ненависть к другим, а взошла из нее любовь более сознательная к своим».

Вот что произошло, начиная с 1905 года. Теперь мы уточним — должно было произойти. И, наблюдая за сегодняшней активизацией рабочего движения в Беларуси, уточним еще раз: должно произойти. А то, что митинги забастовщиков проходят сегодня под национальными знаменами, — подтвердит наши слова.

В 1906-м на шестом номере перестала выходить первая белорусская газета резко радикального направления «Наша доля». Вместо нее появилась «Наша ніва». Появилась на десять лет, чтобы объединить белорусов, сформулировать их интересы и цели, дать жизнь национальной культуре, науке...

Вершиной восхождения к субъекту стало провозглашение независимой Белорусской Народной Республики, вершиной мировоззренческих поисков нашенивцев стала работа Игната Абдираловича «Извечный путь» (перепечатанная, кстати, в девятом номере «Нёмана» за прошлый год).

БССР была создана Москвой как прямой ответ на созданную «из Минска» БНР. Москве не нужна была самостоятельная республика вместо традиционного уже послушного буфера, которым можно было торговать, отдавая по частям то Литве, то Польше, то Украине, которым можно было спекулировать, возвращая при случае «отторгнутые земли». Но возможно также, что БССР — это и память о Старобелорусском государстве, косвенный ответ ему, чье могущество, как свет погасшей звезды, ощущалось еще в начале XX века

За 70 лет своего существования БССР, конечно же, не стала собственно белорусским государством, как и суверенным государством вообще. Все, что было наработано в начале века, было с корнем уничтожено. Уничтожались люди — живые носители национального сознания, уничтожались документы и книги, памятники и природа края, память, правда и совесть людей. И тем не менее сегодня мы вновь говорим о новом восхождении к субъекту. Откуда что берется?

Дело в том, что в роли субъекта нация живет в исторической перспективе, потому что сама является творцом истории. В роли же объекта, по определению философа И.Бабкова, нация живет в космосе. В своем космосе. Это традиционное состояние, берущее начало еще в пору язычества. Есть наш дом, наша семья, не нами заведенный уклад, есть традиции предков, есть наша деревня — замкнутый микромир и есть небо над головой. Все остальное, пока оно нас не трогает, для нас реально не существует.

Пока белорусы имели хоть какие-то условия для такого «законсервированного» существования, существовала и нация. Но вот пришли колхозы, идеологизация крестьянства, индустриализация сельского хозяйства с восьмиэтажными свинарниками, бездумная мелиорация, милитаризация с военными базами, частями, городками по всей земле, наконец — Чернобыль... Одним словом — выхолащивание тайников белорусской культуры.

Кстати, о военных городках. Некоторые считают, что именно из этих лепрозориев расползлась по нашей земле проказа пренебрежения к крестьянскому труду, а заодно и ко всему белорусскому. Крестьянская нация, кажется, возненавидела самую себя и ринулась в город, где ее ждала «городская культура» — русско-советская. И пошло-поехало сдобренное партийным лозунгом об интернационализме отречение народа от самого себя.

Возрождение, отречение, возрождение, отречение... В зависимости от наплыва тех упомянутых волн.

Уничтожена деревня — космос нации. И вот несколько лет назад белорусы вновь стали появляться на арене событий, начав было исчезать уже окончательно.

Таков эскиз белорусского пути, эскиз метода, сулящего «странные» открытия, «переоценку всех ценностей», изменения на пьедесталах.

Не к этому ли методу стремились нашенивцы и Абдиралович, выразивший их стремление в своей упомянутой выше работе в 1921 году? Уже тогда Абдиралович предложил уникальные этюды той самой философии свободы, о которой в 1956-м, после венгерских событий, напишет разочарованный в коммунизме Сартр. Абдиралович умер в 1923-м. После него в Западной Беларуси начался откат к фихтеанству, к «созданию классической национальной философии» (Самойла), а в БССР — к глухому марксизму-ленинизму... до сих пор. Но это лишь к

слову. К необходимости начать снова и оттуда — от Абдираловича. То ли вернуться, то ли уйти далеко вперед...

Порой мне думается, что это самое человеческое желание — уйти. Если ты некстати, если тебе невыносимо... Безнравственно уйти разве что в одной ситуации — оставляя кого-то в беде. Но нравственно ли остаться, отчетливо представляя, что все равно погибнете вместе?..

Рассказывают, что какой-то американский полковник выбросился из окна Пентагона с криком: «Русские идут!» Наверное, это страшно, когда — идут. Можно себе представить ужас в глазах гонца, вбегающего в ворота средневекового города с криком: «Татары идут!»... или — паренька, кричащего на всю деревню: «Немцы идут!» Не армии, а этносы идут. Культуры. Культурные экспансии. Когда одни идут, другие либо обороняются, либо уходят. Белорусы уходят. В том числе и на поиски смысла своего ухода. Белорусы возвращаются в Европу. Хватит ли у них сил дойти?

Белорусы возвращаются в Европу. Так говорят. Причем под Европой понимают Запад как их тип цивилизации, а под возвращением — свое национальное возрождение. Есть ли здесь противоречие?

В популистском сознании (где «лозунг должен быть прост и неясен») это противоречие теряется. Но оно тут же становится явным, когда начинается путь — «к себе» и «к ним» одновременно. Вдруг становится явным, что это два чуть ли не противоположные направления, а поэтому следует разбиться на два лагеря. Противоречие обозначается по расхождениям в приоритетах: национального государства и гражданского сообщества, прав человека и гражданского сообщества, прав человека и исторической справедливости, всеобщей сознательности и интеллекта. Противоречие обозначается... Но оно вовсе необязательно. Я еще не знаю, можно ли его избежать в нашей ситуации, в Беларуси. Я еще только начал эту статью.

Вообще, по-моему, ничего не может быть. Вот говорят — прозы нет, нет критики. Нет. И не может быть. Почему? Вопрос в другом: а было ли? Если не было, то ничего и нет, и не может быть? То есть можно видеть прошлое таким образом, что, хоть оно и будет представляться достаточно богатым, эффект от него будет никаким, оно не будет работать сегодня и завтра, не будет продолжаться, ибо оно — непродуктивное прошлое. Точнее — прошлое, увиденное непродуктивным. А чтобы понять, каким оно увидено — продуктивным или нет, и чтобы ответить на вопрос: а было ли? — нам потребуется неудобное слово «контекст».

В прежние годы контекст целиком служил делу правды, потому что в тексте следовало помещать ложь. А теперь, когда вся правда помещается в тексте, контекст оказался как бы и неуместен, он как бы уже и не нужен. Как-то уже не думаешь о нем, когда вписываешь Купалу между Петраркой и Уитменом. В такую минуту надеешься, хотя бы и

подсознательно, что не заметят. А «не заметить» следует именно его — контекст. Не заметят, потому что отвыкли, что контекст может иметь не только знаковый, но и содержательный смысл.

Купалу между Петраркой и Уитменом вписывают украдкой, виновато или даже воровато. Вопрос, которого избегают, — где титаны нашей нации? Избегают не столько потому, что нечего ответить, или что боятся, или что за нацию будет обидно, сколько потому, что это уже не национальный вопрос. Наши гении — для домашнего пользования. Наши трагедии — бури в нашем стакане.

Но титан не рождается по приказу. Так рождается, пожалуй, только национальный титан — белорусский Шекспир или Толстой (кто такие?). А приказов по человечеству не бывает. Титана нельзя инспирировать. В какой-то степени нивелировать — можно.

Вот Скорина. Возрадоваться бы такому собственному богатству, но что-то не дает, что-то настораживает. Ничем не заделаешь в этом имени тот изъян, что — сам не назвался ни разу белорусом. Вот ведь проблема! Великий — да, по делам. Наш — да, безраздельно, никто больше не претендует. Но не признается. И вот охваченные усилиями по маскировке «горбиков» интерпретаторы не понимают, что на самом деле они этот «горбик» — ищут. Эту ровную спину приспосабливают к условиям домашнего пользования. Как еще засунешь к себе в дом фигуру европейского масштаба? Только сгорбивши.

Вся наша история... Ее будут горбить, расчленять, выкраивать какой-то кусок из единого тела истории Европы, чтобы затянуть к себе, захватить и сказать: наше! В этом смысле история Беларуси — это какая-то сорок седьмая часть истории, науки, сорок седьмая часть истины. Как разделить Грюнвальд? За теми кустами сидели вы, за этими мы, а там — поляки. 1410 год. А кто, собственно, победил?..

Чей Мицкевич? Наш! Нет, не наш! Полу-наш — полу-ваш. Полу-их. Так в энциклопедических дефинициях: белорусско-польский, польско-белорусский, белорусско-литовский... Думал ли тот же Мицкевич, что он чьих-то — чей-то? Мицкевич и Мицкевич. Тем и дошел, что более других был духовно целен. Польско-литовско-белорусско-французский поэт! Но как это неэнциклопедически длинно!..

Я думаю, что здесь что-то нарушено. Любовь — это вообще чувство индивидуальное. Можно ли воспитать его централизованно? И нужно ли? Вспомните, что пробудило в вас чувство Родины? Березка с буденновкой?.. По-моему, у каждого свое. А лучше всего воспитывает это чувство (причем непредсказуемо) искусство (причем все равно чье — здешнее или японское, лишь бы оно было искусством). У современного горожанина ощущение Родины может вызвать и запах смога — от завода на улице детства. Дым Отечества конца XX века...

А язык — это, кроме прочего, основополагающий общественный институт, функционирование которого регулируется законами. Но это совсем другая тема.

А не произойдет ли так, что все всё себе захватят (или уже захватили), а мы останемся ни с чем?

Похоже, сегодня больше стараются всучить, чем присвоить...

Как представить себе нашу национальную культуру в европейском контексте? Вообще все национальное — школу, армию, государство?..

А может, культурологической стезей я зашел в святая святых человеческого общества, где на вопросы наложены табу, ибо так условлено, так принято? Так должно быть. Иначе не будет ничего.

Я прохожу мимо каменных стен, на которых выбиты эти условные истины. Вот аксиома счастья, аксиома семьи, вот аксиома мяса, аксиома Бога, аксиома стыда. Тысячи сумасшедших оспаривают это каменное молчание. Еще тысячи убиваются в этой безысходности — большие и малые. Остальные просто живут.

А вот аксиома Родины.

Так принято. Не будешь же говорить об этом школьнику.

А почему бы и нет? Можно ведь сказать, что путь человечества вымощен этими табу. И человечество проходит по ним вперед. Постепенно, частями оно справляется с запретами, без которых еще вчера было бы невозможно его существование. Где-то уже прошли табу необходимости войны, тоталитарного единства...

А почему где-то прошли, а где-то еще нет? — спросит школьник.

Да потому, — отвечу ему я, — что где-то созрели, опыта достаточно и так сложились обстоятельства. Вот, например, в Дании... И я стану рассказывать ему о Дании.

Постой, — перебьет школьник, — а у нас?

А у нас, — скажу ему я, — в квартире газ. И расскажу ему о нашем пути. Ведь национальный путь — это и есть преодоление родимых пятен человечества через свой тип цивилизации, обусловленный ментальностью, опытом и историческими обстоятельствами.

Ну, а что я скажу солдату? Ему ведь нужно — о славных победах, полководцах и о военной доктрине. Чтобы крепить боевой дух! А может, здесь произойдет что-то похожее на то, что произошло с марксистско-ленинским атеизмом, который повсюду превращается в историю религии? Ведь в профессиональной армии — работают. Это в любительской — проникаются духом и сознательностью.

Наконец, что я скажу так называемому простому человеку, который должен в короткие сроки стать нормальным патриотом, поверить правительству и перетерпеть реформы? Я скажу ему то, что у нас богатая земля и масса ресурсов, нужно только все это хорошенько отладить.

Будет ли это разрешением противоречия? Не знаю. Но я не стану вместо национального пути создавать национальный миф. Если мы с

опозданием начали продумывать свой тип цивилизации, то это вовсе не значит, что и сам тип наш есть опоздание. Относительно немцев, французов или японцев. Вообще, что такое эти типы цивилизации?

Свой тип осмысливается через отношение нации к упомянутым выше родимым пятнам, табу, аксиомам. Скажем, отношение к смертной казни или искусственному умерщвлению безнадежных больных, к эротике... — в разных странах разное. Белорусам же еще только предстоит задать себе эти вопросы, войти в европейский контекст.

Замороженное было противостояние Востока и Запада вдруг разморозилось, и начались взаимовлияния, взаимоотношения, взаимопроникновения. Целый поток отношений и влияний. И рефлексий, главная из которых выглядит так: на Запад! То есть целый спектр чувств от обожания до предостережения и отчуждения. Преобладает, пожалуй, осторожность.

Вы ощущаете этот пугающий холод Запада?

Там все свободны, но все оставлены, предоставлены сами себе. Все посторонние, чужие. Каждый человек — один на один с глобальной ситуацией бытия. Люди счастливы в меру собственных усилий. Так выглядит западная цивилизация.

Иное дело цивилизация советская. Ты не свободен, но и не покинут. Ты свой. Глобальные (страшные) вопросы — не в твоей компетенции. Ты можешь быть счастлив, не прилагая усилий, ибо ты изначально — молекула большого счастливого организма.

Две взаимонеприемлемые цивилизации. Помнится, с коллективистских позиций советская цивилизация выглядела совсем нормальной, западная — нет. Теперь все наоборот. Разве что «там не хватает теплоты». Почему? Потому что там немцы, итальянцы, шведы на основе собственных культур создали свои типы цивилизации — немецкий, итальянский, шведский. Это их типы, которые для них самих вовсе не холодные, а родные. Им-то как раз теплоты хватает. Это мы, примеряя их одеяния на себя, говорим об отчужденности и бесчеловечности. Ведь человечность в этом смысле — явление национальное. Существенно и то, что их типы для нас виднее своей универсальной гранью. И мы говорим о холодности.

То, что делалось в России после 1917 года, было попыткой своего типа цивилизации. Тоже и весьма активно стремящейся к универсальности. Советская культура была попыткой российского типа культуры в новом времени. А белорусская советская культура входила в эту попытку органической частью и как самоценное явление рассматриваться не может.

Советский тип цивилизации получился тираническим, тоталитарным. Поэтому «отчужденность и холод Запада» (теперь уже в кавычках), несогласие на «зря прожитую жизнь» заставляют российских писателей-демократов искать свой плюсик, путь даже в тоталитаризме, например,

в «положительной роли цензуры как творческого стимула». Говорят также о специфической российской роли писателя-пророка, противопоставляя его «западному» писателю-профессионалу. Что тоже характерно для недоразвитого общества, потому что наличие пророка предполагает наличие бессознательной массы ведомого пророком народа, толпы. Одновременно такой критерий литературного труда, как профессионализм, не учитывается.

Но попытка осталась попыткой. И россияне бросились менять вехи на старые, дореволюционные. А белорусы, которые всю свою профессиональную культуру вложили в «часть российской попытки»?.. Что делать белорусам? Проводить глобальную переоценку всех своих ценностей? Только ли это?

Вся белорусская советская культура была сгущена на весьма ограниченном пространстве. Остальное пространство лежало невспаханным полем... И лежит. Были бы средства.

Для каждого национального типа цивилизации вопрос существования — это вопрос восхождения к универсализму. Возможно ли это для белорусов? Да. Ведь до сих пор главными предметами нашей национальной гордости были толерантность, открытость, некичливость. А эти черты «национальной гордости» человечества, это и есть универсум. Вот почему всякое приспосабливание культуры и истории к домашним условиям — это стремление возродить у нас вовсе не свое, а как раз чужое варварство. Мол, начинать, так с простейших форм? Но дело в том, что «уже написан Вертер», и не начинать надо, а продолжать. Возвращение в Европу — это продолжение собственной национальной жизни.

Мировоззренческий пик этой жизни — в нашенивстве, в периоде до 1920 года. 70 лет — ощутимое расстояние, когда протягиваешь руку за эстафетной палочкой. Рука не то что не дотягивается, а в чем-то вязнет. 70 лет не были годами пустоты. 70 лет культура бежала, пристроившись, взявшись за палочку в чужой руке, которая (да простит мне читатель такую стилистическую абракадабру) бежала не туда. 70 лет рутинного, почти совсем непродуктивного опыта. А результат — вожделенное отношение к чужим приобретениям при полном самоуничижении...

Вот на сходке нашего литературного начальства принимают в СП переводчика, издавшего по-белорусски книгу Камю и Сартра. «Скажите, вопрошает один из «приемщиков», — а на какой вы переводите язык?» Вопрос звучит уместно, и переводчика не принимают в СП. Яркий образчик «возвращения в Европу». Еще? Сколько угодно. Можно издать толстенный том. А называться он будет: «Мы университетов не кончали!»...

Пора бы уже гордиться чем-нибудь другим.

Нация, чья история и культура состоят из фольклора и личностей, вдруг загорелась поиском собственного «мы». Ей вдруг понадобился ки-

ношный тип какого-нибудь Ивана Грозного, на всю глотку кричащего: да мы! да за Русь!.. Ей захотелось своих «Скифов».

Что же произошло?

Советская культура стала для Беларуси «универсумом», властно требующим отказаться от собственных попыток на основе собственного мировоззрения взойти до универсальности. Сейчас все идет к тому, чтобы советский универсум заменить для нас западным, чтобы присвоить этот «холод чужих стандартов», из той имитации культуры войти в эту. Одомашнивание собственных творений способствует этому и следует из этого. О том, чтобы вырастить до универсализма собственную культуру, то есть ввести эту культуру в контекст и тем самым дать ей возможность остаться, речь пока не идет.

Собственно возвращение в Европу есть возвращение в контекст — не более того. Как это может выглядеть в нашей ситуации?

Вместо эмоционального переживания утрат культурология начинает осмысливать утвердительный, созидательный опыт национальной культуры. Для этого с самой культурой ничего делать не надо. Тут вся суть в интерпретации. Знак «плюс» заложен в белорусской культуре, так же, как и знак «минус». «Минус» более видимый. Более текстуальный. И если стихи Купалы, Богдановича, Коласа рассматривать как воззвания, а не как поэзию (чем и занималась наша вульгарная социология), будет виден один лишь этот «минус». Плач нации над украденными Родиной, языком, историей. Сказать при этом, что литература — это всего лишь игра слов, — будет просто кощунственно.

Но раз все-таки позволительно называть игрой слов (о, конечно, чудесной игрой!) творчество Петрарки и Уитмена, то почему бы не попробовать и наших...

Творчество Купалы и Коласа — это игра слов. Со своими правилами и «маленькими хитростями». Одну из таких «хитростей» — гиперболизацию народного горя — прямым текстом раскрыл Алесь Гарун в стихотворении «Поэту»:

Прашу цябе, мой брат, сьпявай аб нашым горы,
Аб тым, што ёсць цяпер і што даўней было,
І што на ўсякі твар кладзець, як плуг, разоры,
І што ў мільёнах душ дазоры правяло.
Прашу цябе, сьпявай аб горы песьнь адну ты,
Тады, убачыш сам, парвуцца духа путы
І будзе ясны дзень да нас тагды бліжэй.

То есть — утрируй, брат. И — только о горе. Гиперболизация привносит в этот манифест нотки иронии. И если бы Гарун сам последовательно не «пел о горе песнь одну», то можно было бы подумать, что он весьма тонко посмеивается над своими коллегами по перу. А коллеги его были нормальными людьми, в разной степени наделенными фи-

лологической интуицией. И писали не только о горе. Иной раз они просто изнемогали от этой магистральной заданности национальной поэзии. Сознательное пересаливание по части плача Гальяша Левчика, например, довело до отчаяния, и он воскликнул:

Зламайце мне дудку маю вербавую,
Хай песень сумлівых ня грае,
Хай горкага болей я плачу ня чую,
Хай слёзаў ніхто больш ня знае!..
Зламайце мне дудку маю вербавую, —
Пацехі даўно я ня маю...
Я дудку другую сабе прыгатую
І песню вясельшу зайграю...

Положительный смысл этих плачей — не в катарсисе, что могло бы сделать их достойными приобретениями национальной культуры, а именно в литературной игре, в игре слов.

Да, национальная литература вместе с языком оказалась уделом низшего социального слоя — бедноты, пролетариата. И все эти социальные противостояния князей и бондаровн — это прежде всего сопротивляемость языка.

Но — повторю. Несмотря на призывы гиперболически рыдать, белорусские поэты, в том числе и сам Гарун, не только рыдали. Возможно, именно это «не только» станет главным смыслом нынешней переоценки их творчества. В отличие от прежних интерпретаций, когда речь велась только о минусовом знаке, а все утвердительное считалось маргинальным.

Весьма интересным был бы опыт выделения из национальной поэзии — начиная от Богушевича — стихов с утвердительным смыслом. Мы бы наглядно увидели собственную нацию в совершенно ином свете. Конечно, речь идет не о советских стихах, и не об эмоциональных патриотических восхищениях, а именно об эстетической утвердительности. То есть о лучших именно с эстетической точки зрения стихах. Именно они могут интегрироваться в контекст мировой поэзии. Именно в таких творениях, акциях и личностях нации — выход из того противоречия, с упоминания о котором я начал эту статью.

Метко кто-то сказал — дай Бог в Европу не возвращаться через Азию. «Белорусы возвращаются в Европу»? Я, пожалуй, целиком зачеркну этот тезис. Дай Бог не возвращаться. Дай Бог не возрождаться. Каждый раз сначала. Ведь так же, как всякое развитие несет в себе черты деградации, так и всякое возрождение чревато вырождением. Дай Бог рожденным однажды творить.

1991— 1992

Альфрэд МАЙХРОВІЧ
(1937)

Філосаф, культуролаг. Нарадзіўся ў Мінску. Скончыў Беларускі дзяржаўны універсітэт (1959). Працаваў навуковым супрацоўнікам Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. З 1963 г. — у Інстытуце філасофіі і права АН Беларусі. Доктар філасофскіх навук (1984), прафесар. У 1996 г. абраны сябрам-карэспандэнтам Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. З 1998 г. — дырэктар Інстытута філасофіі і права НАН Беларусі. Аўтар шэрагу навуковых прац і манаграфій па гісторыі філасофіі і грамадскай думкі Беларусі («Поиск истинного бытия человека: Из истории философии и культуры Беларуси», 1992; «Які ён, шлях Беларусі да дэмакратычнай дзяржавы?», 1996; «Становление нравственного сознания: Из истории духовной культуры Беларуси», 1997 і інш.). Даследуе праблемы фарміравання нацыянальнай свядомасці, гісторыі беларускай грамадска-палітычнай і філасофскай думкі.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ТРАДЫЦЫЯ І РАЗВІЦЦЁ ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

У сучасных умовах праблемы культуры ва ўсёй іх шматстайнай змястоўнасці набываюць асаблівае значэнне. Ажыццяўленне палітыкі радыкальных перамен з усёй відавочнасцю выяўляе цесную ўзаемасувязь пераўтваральных задач сацыяльна-эканамічнага, грамадска-палітычнага і культурнага плана. Высвятляецца, што характар і накіраванасць сацыяльна-эканамічных прапаноў, а таксама паспяховасць іх рэалізацыі абумоўлены агульным узроўнем кампетэнцыі, станам грамадскай свядомасці, духоўна-псіхалагічным ладам індывіда і ў канчатковым выніку агульным узроўнем культуры. У сваю чаргу яскрава раскрылася трывалая сувязь духоўнай культуры з наспелымі праблемамі грамадска-палітычнай сферы. Рэалізацыя прынцыпаў дэмакратыі можа абапірацца толькі на ўстойлівы фундамент сапраўды гуманістычных каштоўнасцей духоўнай культуры. Усё больш прыкметна пашыраецца разуменне таго, што без культуры дэмакратыя немагчымая, што грамадскае развіццё павінна мець трывалую аснову ў духоўным багацці, што назапашана папярэднікамі.

Паступова адбываецца аднаўленне аб’ектыўнага погляду на духоўную культуру, гісторыю, значэнне спадчыны мінулых стагоддзяў, дасягненні

якіх часта штучна адлучаліся ад сучаснасці, што прыводзіла толькі да збяднення духоўнага жыцця. Працэс такога аднаўлення немагчымы без вялікай падвіжніцкай працы па адраджэнню духоўных каштоўнасцей мінулага, без уважлівага і ўсебаковага вывучэння вопыту гісторыі, раскрыцця ў ім сапраўды жывога і плённага, што здольна дапамагчы ў пераадоленні кансерватызму, сацыяльнага спажывецтва, выключыць магчымасці валюнтарызму, парушэння прынцыпаў сацыяльнай справядлівасці і дэмакратычных пачаткаў грамадскага жыцця, ператварыць у рэальнасць ідэю інтэнсіўнага ўсебаковага развіцця нашага грамадства.

Сёння прыкметна ўзрастае ўвага да пошукаў вытокаў і фактараў развіцця, удасканалення, пашыраецца цікавасць да індывідуальнага, непаўторнага — прычым як у адносінах да грамадства ў цэлым, так і адносна чалавека, асобы, а таксама нацыі і народнасці з іх своеасаблівай духоўнай культурай. І ў гэтым выяўляецца асаблівая прыкмета нашага часу, імкненне да пераадолення кансерватыўна-бюракратычнай уніфікацыі, варожай у адносінах да ўсяго, што выходзіць за межы адвольна прынятай усеагульнай сярэдняй нормы.

Аднак існаванне многіх нацыянальных культур — тыповая характарыстыка і рэальна-дзейсны фактар нашага рамадскага, духоўнага жыцця — пакуль яшчэ недастаткова ўсведамляецца ў сваім пазітыўна-вартасным значэнні як вялікае духоўнае багацце, выключна ашчадныя, сапраўды творчыя адносіны да якога здольныя стаць залогам будучага росквіту грамадства. А між тым любая культурная супольнасць, ці славянская, раманская, германская, ці якая-небудзь іншая, уключаючы і агульначалавечую, жывіцца крыніцамі змястоўнай шматстайнасці ўваходзячых у яе нацыянальных культур, якія грунтуюцца на шматвяковай гістарычнай традыцыі жыцця і творчасці народа, традыцыі, што замацавана ў ладзе народнага побыту, прынцыпах сумеснай жыццядзейнасці і маралі, у мове, фальклоры, літаратуры і мастацтве, філасофскай і грамадскай думцы, у тым духоўна-практычным вопыце народа, які абумоўлівае і вызначае яго непаўторнасць, асаблівае месца ў сям'і іншых народаў.

Шматстайнасць і непаўторнасць форм духоўнага жыцця якраз і з'яўляецца заканамерным вынікам працэсу развіцця і ўдасканалення, характэрнай прыкметай тэндэнцыі ўзвышэння і абагачэння, у той час як аднастайнасць, уніфікацыя ёсць тое адзінае, на што здольны спрошчаны ідэалагізатарскі падыход да праблем культуры. У рэальнасці такі падыход вядзе да кансервацыі пэўных з'яў і дагматычнага адмаўлення новага.

Гістарычная практыка, далёкая і блізкая, сведчыць пра існаванне двух процілеглых пазіцый у адносінах да спадчыны мінулага, яго вытлумачэння. Адна з іх прасякнута зменлівымі патрэбамі канкрэтнай грамадскай сітуацыі, калі ўзнікае неабходнасць апраўдаць дастаткова відавочныя канкрэтна-жыццёвыя дамаганні пэўных сацыяльных сіл і груп спасылкай на аўтарытэт гісторыі, што вядзе да адвольнай дэфармацыі

мінулага. Слабасць уласнага ўнутранага абгрунтавання і аргументацыі ў вырашэнні сучасных праблем прымушае да прагматычнага выкарыстання гістарычных узораў, што суседнічае з міфалагізацыяй з'яў і духоўных каштоўнасцей мінулага, а таксама спалучаецца з іх дагматызацыяй, маніпуліраваннем дасягненнямі гісторыі для дыскрэдытацыі новых з'яў культурнага, духоўнага жыцця.

Такой прагматычнай тэндэнцыі ў адносінах да мінулага процістаіць пазіцыя аб'ектыўнага асэнсавання (у мастацкай ці ў навуковай форме) уласцівых розным гістарычным эпохам заканамернасцей развіцця, іх духу, пафасу стварэння і барацьбы, якім натхняліся і лепшыя прадстаўнікі таго часу, і шырокія народныя масы. Зразумела, шлях аб'ектыўнага даследавання складаны, але толькі ён дазваляе наблізіцца да разумення сутнасці розных перыядаў станаўлення народа, яго культуры. Толькі на гэтым шляху выпрацоўваецца аб'ёмны маштаб гістарычнай ацэнкі, здольнай паказаць, што гісторыя не ёсць роўная лінія прагрэсу, якая ўвесь час уздымаецца ўверх. З мінулага наступнае нярэдка бярэ тое, што адпавядае яго бліжэйшым патрэбам, даволі часта пакідаючы незаўважанымі высокія духоўныя дасягненні.

Само асэнсаванне сутнасці спадчыны заснавана на разуменні сучаснасці як выніка, прадукта гістарычных працэсаў, якія пачаліся задоўга да нашага існавання. І клапатлівыя, выключна ўважлівыя адносіны да традыцыі — гэта ўжо і ёсць праява культуры. Што ж тычыцца канкрэтнай рэалізацыі такіх адносін, то яна азначае паўнату і шматграннасць уключэння духоўных каштоўнасцей мінулага ў сістэму функцыяніравання сучаснай культуры. Толькі змястоўная паўната пераемнасці і актыўнасць існавання дасягненняў мінулага ў канкрэтным складзе сучаснай духоўнай культуры, у тых прынцыпах спасціжэння і ацэнкі рэчаіснасці, якімі мы кіруемся, могуць сведчыць пра ступень асваення традыцыі, пра тое, ці прысутнічае яна ў нас, нашых ідэях, пачуццях, уяўленнях, нормах паводзін як творча асэнсаваная духоўна-маральная рэальнасць, як жывы імпульс развіцця і ўдасканалення. Аднак пакуль што разуменне спадчыны і традыцыі, адносіны да іх часцей за ўсё абмяжоўваюцца пераважна прагматычнай ілюстрацыйнасцю, дастаткова вузкай выбіральнасцю, што вядзе да збяднення традыцыі.

Размова пра сутнасць і лёс традыцыі, пра каштоўнасці нацыянальнай культуры сёння з'яўляецца асабліва актуальнай для беларускай культуры. Вельмі востра у беларусаў аказалася праблема нацыянальнай мовы, актыўнасці яе бытавання ў грамадска-палітычнай і сацыяльнай сферах, а таксама паніжэння яе статусу як важнейшай формы выяўлення і сродка існавання і развіцця культуры. Аднак адносіны да мовы — гэта толькі частка праблемы адносін да духоўных дасягненняў нацыі, да спадчыны. Цудоўна выказаны А.Пушкіным першы запавет усякага цывілізаванага чалавека для нас, здаецца, перастаў быць не толькі першым, але і наогул выпаў з ужытку і свядомасці.

Яшчэ павінен быць высветлены комплекс прычын, якія абумовілі паніжэнне ўзроўню духоўнасці грамадства, выклікалі дэфармацыю грамадскай свядомасці, мінімальнасць прысутнасці ў ёй гістарычнай памяці. У шэрагу такіх прычын можна назваць вузкі прагматызм і вульгарную палітызацыю некаторых светапоглядных уяўленняў, асабліва тых, якія звязаны з разуменнем патрыятызму, радзімы, у выніку чаго яны згубілі жывое адчуванне індывідуальнай інтымнасці.

Ці ў дастатковай ступені ўсведамляюцца і ўлічваюцца як агульныя, так і спецыфічныя ўнутрана-канкрэтныя фактары пры вызначэнні стану той альбо іншай нацыянальнай культуры, характару моўнай сітуацыі і г.д.? Відаць, аб'ектыўны аналіз прысутнічае пакуль што не ў дастатковай ступені.

Многія праблемы нацыянальнай культуры, перш за ўсё звязаныя з бытаваннем мовы, станам традыцыйных каштоўнасцей фальклору, народных звычаяў і промыслаў, жыццёвага ўкладу, нярэдка разглядаюцца пры дапамозе запазычанай з дарацыяналістычных форм мыслення канструкцыі, у адпаведнасці з якой крыніцай існуючых калізій з'яўляюцца знешнія фактары і сілы. На бытаванне падобных уяўленняў уздзейнічае і слабая распрацаванасць праблемы нацыянальнага. Важным уяўляецца адно — старанная паўсядзённая праца на карысць нацыянальнай культуры не можа і не павінна падмяняцца міфалагічным канструіраваннем. Гэта толькі падточвае ўнутраныя духоўныя сілы, накіроўвае стваральныя патэнцыі ў рэчышча негатывізму, варожага культуры і духоўнасці.

У пачатку XX ст., калі беларускі народ ва ўвесь голас заявіў пра сваё спрадвечнае права на самастойнае грамадска-палітычнае і нацыянальна-культурнае развіццё, яго лепшыя прадстаўнікі з надзеяй і болем узіраліся ў далягляды гісторыі, шукаючы ў ёй так неабходныя для сцвярджэння ідэі суверэннасці нацыі высокія ўзоры непахіснасці, мужнасці, узвышаючай духоўнасці. Тады пачыналася духоўнае адраджэнне народа, і полымя ўзнятай паходні, якая клікала да змагання за права «людзьмі звацца», кінула толькі першыя промні ў глыбіні гісторыі. А таму яна яшчэ магла выглядаць як суцэльна ахутаная цемрай прыніжэння і нявольніцтва, што нараджала не адну індывідуальна-асабовую трагедыю.

Сёння мы выступаем спадчыннікамі ўсяго гістарычнага цыклу палітычнага, сацыяльнага і духоўнага адраджэння беларускага народа. І нацыянальная гісторыя адкрываецца не толькі ў спалучэнні цемры і скупых праблёскаў святла, а ў багацці ўсяго спектра стваральнасці, барацьбы, прыніжэнняў, трагедый і духоўных здзяйсненняў, якія захавалі непадуладную часу высокую вартасць, здольнасць бясконца натхняць вышэйшае ў народзе і чалавеку пачуццё нацыянальнай і індывідуальна-асабовай годнасці і свабоды.

Змястоўна-значымы строй усякай культуры мае схільнасць да крышталізацыі абагуленай вобразнасці і сімволікі, здольнай выказаць яе пам-

кнёнасць, сутнасць і дух, абазначыць яе унікальнасць. У беларускай культуры да ліку такіх першых сімвалаў належыць скарынаўскі знак.

Агнявы сонечны дыск, на ўскрай якога насунуўся месяц, — гэта не проста і не толькі астранома-храналагічнае ўказанне і абазначэнне індывідуальна-асабовага парадку, так сугучнае астральнаму духу эпохі Адраджэння. У культурнай традыцыі, што склалася на аснове складанага перакрыжавання фальклорных, антычных і хрысціянскіх уяўленняў, сонца ўстойліва асацыіравалася з светлым пачаткам быцця, розумам, якія процістаяць цемры, чорным сілам разбурэння і заклікаңы перамагчы іх. Тым самым сцвярджаўся аптымізм надзеі на пераможную сілу лепшых патэнцый жыцця. Выкарыстоўваючы гэтую сімволіку, Ф.Скарына лаканічнымі і наглядьнымі сродкамі выразнасці раскрывае сутнасць і пафас гуманістычнай асветніцкай дзейнасці, а разам з гэтым характар і прызначэнне духоўнай культуры ўвогуле. Прычым скарынаўскі знак — гэта не толькі мадыфікацыя ідэі святла як ідэальнага, адухоўленага пачатку жыцця, сімвала ведаў і гуманістычнага розуму, гэта адначасова і фіксацыя яго неадназначнасці і, магчыма, супярэчлівасці сцвярджэння, драматызму існавання.

Скарынаўская ідэя і практыка асветніцтва, якія далі кнігу «людям посполитым к научению»[1], ідэя і практыка, прасякнутыя сапраўдным дэмакратызмам, сцвярджалі ўзвышаючае, гуманістычнае прызначэнне культуры, ведаў, розуму, надоўга вызначалі праграму будучым працаўнікам культуры. Высокім пафасам асветніцтва натхняліся С.Будны, В.Цяпінскі, М.Сматрыцкі, Сімяон Полацкі. Трэба адзначыць, што абвешчаная Ф.Скарынам ва ўмовах культурнага ўздыму эпохі Адраджэння ідэя кніжнасці і ведаў яшчэ за чатыры стагоддзі да яго знайшла дастаткова трывалую глебу ў гістарычных абставінах грамадска-палітычнага і сацыяльна-культурнага існавання беларускіх княстваў XII ст., пра што яскрава сведчаць жыццё і праца Ефрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага, іншых кніжнікаў той старажытнай эпохі.

Велічны прадстаўнік эпохі Адраджэння Ф.Скарына вырас на глебе, падрыхтаванай папярэднікамі. Ён працягваў даўнюю культурную традыцыю. Яго дзейнасць глыбіннымі каранямі злучана з высокай культурай Кіеўскай Русі, падрыхтавана пачатковым перыядам этнакультурнага фарміравання беларусаў, станаўленнем характэрных асаблівасцей гістарычнай самасвядомасці, адлюстраванай у беларуска-літоўскім летапісанні, абапіралася на глыбокае ўспрыняцце гуманістычных ідэй заходнеўрапейскага Рэнесансу. З усёй відавочнасцю раскрываецца значэнне духоўных каштоўнасцей мінулага — неабходнага фактара і магутнага стымулу адраджэння і ўздыму культуры.

Энцыклапедычная шырыня творчых інтарэсаў выдатнага беларускага мысліцеля-гуманіста, асветніка, кнігадрукара і выдаўца, мастака, батаніка, урача была адэкватнай бязмежнаму універсуму прыроднага і духоўнага быцця, які ўпершыню адкрыўся чалавеку ў эпоху Адраджэння.

Шматстайнасць творчых здольнасцей і энцыклапедызм ведаў яднае Ф.Скарыну з іншымі вялікімі людзьмі той эпохі, што не перашкаджае яму заўсёды заставацца сынам сваёй краіны, сапраўдным спадчыннікам і прадстаўніком культуры свайго народа.

Як выдатны духоўны прадстаўнік свайго народа Ф.Скарына адлюстраваў тыповыя рысы і асаблівасці народнага духу і ладу мыслення, якія пазней знойдуць рэльефна разгорнутае выяўленне ў розных сферах нацыянальнай культуры — грамадска-палітычнай і філасофскай думцы, літаратуры, мастацтве.

Выключная чуйнасць да шырачэзнага спектру духоўных інтарэсаў і запатрабаванняў — свайго часу і мінулага, уласнай культурнай традыцыі і культур іншых народаў — арганічна параджала ў Ф.Скарыны ідэю глыбокага адзінства культуры як выніка стваральных намаганняў многіх народаў, што спрыяла замацаванню ў складзе нацыянальнай традыцыі папярэджання супраць духоўнай ксенафобіі. Значнай — менавіта ў плане змястоўнасці будучых духоўных пошукаў — была таксама пераважная ўвага Ф.Скарыны да гуманістычна-маральных асноў жыцця грамадства і чалавека, да праблем сацыяльна-філасофскіх і маральна-эстэтычных, асаблівая цікавасць да жыццевучэння, здольнага дапамагчы ў дасягненні сапраўды чалавечага быцця. У плане сцвярджэння вядучых грамадскіх арыентацый і прызначанасці нацыянальнай культуры важную ролю адыграла скарынаўская ідэя дэмакратызму, звароту культуры да шырокіх мас, а не толькі да вузкіх сацыяльных пластоў і груп.

Пройдуць чатыры стагоддзі, і ва ўмовах уздыму вызваленчай барацьбы пачатку XX ст. скарынаўская традыцыя гуманістычнай адухоўленасці і дэмакратызму культуры атрымае ў Янкі Купалы і Якуба Коласа, іх паплечнікаў і паслядоўнікаў гістарычна абумоўленае сацыяльна-канкрэтнае асэнсаванне і далейшае развіццё. Даўняя традыцыя ўзбагаціцца ідэяй сацыяльнай і нацыянальнай свабоды працоўнага народа, барацьбы за яе дасягненне. Эпоха рэвалюцыйнай барацьбы, духоўнага разняволення працоўнага народа стала магутным каталізатарам развіцця нацыянальнай культуры, што праявілася ва ўзнікненні новых духоўных сфер, новых ідэй і ўяўленняў як выніка кардынальных перамен у грамадстве, народным жыцці, чалавеку. У нацыянальнай культуры зараджаюцца новыя традыцыі — купалаўская і коласаўская. Неабходныя перадумовы для іх фарміравання былі закладзены К.Каліноўскім і Ф.Багушэвічам.

Працэс станаўлення новага адзначаны пераканаўчымі сведчаннямі трываласці і ўстойлівасці былых нацыянальна-культурных уяўленняў, перш за ўсё скарынаўскіх. Дастаткова прыгадаць цэнтральны вобраз купалаўскага рамантызму — вобраз сонца і сонечнага мноства — зорак як сімвала, формы ўвасаблення ідэі свабоды народа і чалавека.

Творчасць Янкі Купалы адлюстравала запаветныя надзеі людзей працы, карэнныя сацыяльныя і нацыянальныя інтарэсы беларускага народа. Першаступеннае значэнне набыла ў творчасці паэта ідэя свабоды

працоўнага народа, якая сцвярджалася ў непарыўнай сувязі з ідэяй свабоды чалавека. У Купалы праблема свабоды ўпершыню асэнсавана не толькі ў плане дасягнення канкрэтных сацыяльна-эканамічных і грамадска-палітычных мэт, але і як праблема духоўная, як разуменне якаснага адрознення паміж нявольніцкім існаваннем і свабодным жыццём, паміж чалавекам прыгнечаным, прыніжаным і чалавекам свабодным.

Свабода — гэта не толькі вызваленне ад форм сацыяльнай падначаленасці чалавека ў антыгуманістычным грамадстве, але таксама далучэнне да духоўнасці, ведаў — да сонца, святла, гаворачы мовай паэзіі Купалы, у якой святло, сонца, веды, свабода выступаюць як ідэнтычныя ідэальныя вызначэнні. І сапраўднасць духоўнасці, ведаў Купала бачыў ва ўласцівай ім сіле разнявольвання, у іх процілегласці цемры, абскурантызму, прыгнёту. Духоўнасць набывала, такім чынам, выразную маральна-гуманістычную афарбоўку. Чалавечае, духоўнае і свабоднае зліваюцца ў Купалы ў адзінае цэлае: далучанасць чалавека да ідэі і стану свабоды з'яўляецца важнейшай унутранай духоўнай яго характарыстыкай, універсальным вызначэннем яго сапраўднасці. Яго паэзія — школа духоўнага станаўлення чалавека. І гэта не проста шлях унутранага інтэлектуальнага яго развіцця як асобы, развіцця ў суб'ектыўна-індывідуальным плане, а шлях ад нявольніцкай прыніжанасці да ўсведамлення сваёй чалавечай годнасці і разумення таго карэннага факта, што станаўленне чалавека адбываецца ў пастаяннай барацьбе супраць усіх форм нявольніцтва. У гэтым — пафас усёй творчасці Янкі Купалы, яго імкнення да духоўнага абсалюту. У гэтым — сама сутнасць купалаўскай духоўнай традыцыі.

У творчасці Якуба Коласа галоўнае месца заняла ідэя велічы і магутнасці працоўнага народа, яго непахіснай жыццёвасці, вечнасці яго быцця. Пераважная ўвага пісьменніка-эпіка да сапраўдных каштоўнасцей жыцця, працы, свабоды, чалавека абумовіла ўласцівае менавіта Коласу ўспрыняцце рэальнасці як натуральнага, блізкага і жывога асяроддзя, тыпова Коласавы адносіны да свету, прыроды, чалавека, адносіны, выключная далікатнасць і гарманічная суразмеранасць якіх былі глыбокім праяўленнем духу стваральнасці, што дазваляе бачыць існуючыя ў прыродзе і жыцці людзей упарадкаванасць і ўзаемасувязі, адчуваць і ўсведамляць іх як адзінае адухоўленае цэлае. Запаветная Коласава ідэя павольнага і засяроджанага тварэння ўвасобілася ў велічы такога блізкага і зразумелага вобраза роднай зямлі, бацькоўска-матчынага краю.

Пафас духоўнага разняволення і стваральнасці, выразнікамі якога былі Янка Купала і Якуб Колас, стаў тыповай прыкметай беларускай дэмакратычнай культуры пачатку XX ст., спрыяльнай глебай для памкненняў і ідэй, істотных для далейшага духоўнага развіцця. У гэтым плане заслугоўвае ўвагі ідэя сінтэзу дасягненняў культур іншых народаў як неабходнага фактару развіцця культуры ўласнай (М.Багдановіч). Гэтая ідэя абапіралася на разуменне сутнасці культуры як творчасці, скла

данага працэсу дасягнення духоўнай агульнасці. Важнае значэнне набылі таксама тэндэнцыя паглыблення пазнавальна-рэфлексіўных пачаткаў, усведамленне каштоўнасці індывідуальна-асабовага свету поруч з светам народным (М.Гарэцкі), падкрэсліванне значэння індывіда, станаўлення асобы для развіцця народнай супольнасці.

Ідэальныя ўзоры, у тым ліку і ўзятыя з мінулага, існуюць не для проціпастаўлення рэальнасці. Прызначэнне ідэальнага — абазначаць шляхі і магчымасці будучай працы па гуманізацыі жыцця. І ў дадзеным выпадку важнае значэнне набывае характар адносін да духоўных каштоўнасцей, гатоўнасць і здольнасць захоўваць і развіваць іх.

Больш позняе ў гістарычным плане не заўсёды азначае больш высокае ў плане культурным, духоўным. А таму і сёння скарынаўская традыцыя гуманістычнай адухоўленасці культуры здольная дапамагаць у пераадоленні распаўсюджанай у нашы дні тэндэнцыі абытаўлення, паніжэння духоўных каштоўнасцей, калі яны губляюць высокі статус ідэальных узораў, уніфікуюцца ва утылітарна-прагматычным светапоглядзе. Купалаўская ідэя пастаяннага духоўнага ўзвышэння народа і чалавека вельмі сугучная сучасным патрэбам абнаўлення ўсіх сфер нашай сацыяльнай рэальнасці, пераадолення тых скажэнняў духоўна-маральнага стану жыцця і свядомасці грамадства, якія былі выкліканы дзесяцігоддзямі абсалютнага прысваення дзяржаўнай улады і шматстайных грамадскіх патэнцый на карысць адной асобы, вузкага кола ўпраўленчай сістэмы. Коласаўскі пафас стваральнасці як узбагачэння рэчаіснасці застаецца пастаянным духоўным антыподам практыкі бюракратычнага тэхналагізму, разбуральнага ў адносінах да прыроды, усяго жывога, у тым ліку і чалавека. А ідэя развіцця асобы на аснове сапраўдных духоўных каштоўнасцей набывае асаблівую актуальнасць перад праявамі суб'ектыўна-эгаістычнага негатывізму і дэструктыўнасці, агрублення нораваў у нашым жыцці.

Відавочнай з'яўляецца неабходнасць шырокага і ўсебаковага вывучэння і захавання нацыянальнай культурнай спадчыны ва ўсім яе багацці — фальклору і мовы, старажытнай кніжнасці, традыцый асветніцтва і гуманізму, велічных ідэй свабоды і роўнасці, ідэалаў нацыянальна-вызваленчай барацьбы, высокіх прыкладаў самаадданай працы ў імя ўзвышэння і дабрабыту народа, развіцця яго культуры. І актывізацыя работы ў гэтым накірунку ёсць неабходная перадумова новага этапу фарміравання нацыянальнай культуры. Разам з тым трэба падкрэсліць, што самі магчымасці развіцця нацыянальнай культуры ў сучасных умовах знаходзяцца ў прамой залежнасці ад поспехаў на шляху кардынальных пераўтварэнняў нашага грамадскага жыцця.

У пачатковы перыяд існавання савецкай улады была абвешчана ідэя развіцця нацый у адзінстве дзяржаўных, эканамічных і культурных форм іх быцця. Канкрэтныя вынікі і ўрокі гэтай палітыкі, у тым ліку і палітыкі беларусізацыі ў 20-я г., яшчэ чакаюць сваіх даследчыкаў. У да-

дзеным выпадку важна падкрэсліць наяўнасць установкі на стварэнне спрыяльных умоў для свабоднага развіцця нацый. Аднак ідэя ўсебаковага развіцця нацый і іх культур была падменена ідэяй бюракратычнага кіравання культурай, прычым у аснову гэтай ідэі былі пакладзены уніфікаваныя ўяўленні пра «чыстую» сацыялістычную культуру, цалкам узгодненыя з той мадэллю сацыялізму, якая сцвярджалася ў якасці ўзору ў 30-я і наступныя гады.

Сярод такіх уніфікаваных уяўленняў трэба асобна адзначыць тэзіс пра зліццё нацый і культур як прамую рэанімацыю і дагматызацыю меркаванняў аб абсалютнай прыналежнасці нацый і іх культур буржуазнай эпохе. Пры гэтым як уступка рэальнасці нацыянальнае будзе прымацца толькі як форма — і ў гэтым сэнсе будуць прызнавацца мова, школа, мастацтва, але ні ў якім разе не як непаўторнае змястоўнае ядро культуры. Гіпертрафія ідэі кіравання культурай, непазбежная ў цэнтралізаванай бюракратычнай сістэме, прасякнутай зневажэннем стваральных магчымасцей народа, і была праявай тэндэнцыі ўвесці нацыянальныя культуры ў рэчышча «зліцця», а таксама уніфікаваць іх змястоўную індывідуальнасць. Асаблівая згубнасць мэтавага бюракратычнага кіравання ў сферы культуры — прадуцыраванне прагматыка-цынічнага, кан'юнктурнага мыслення.

Нацыянальная культура з'яўляецца неабходным першасным духоўна-маральным асяродкам, у якім фарміруецца чалавек, і разбурэнне гэтага асяроддзя вядзе да незваротных працэсаў дэградацыі, што закранаюць як нацыянальную супольнасць у цэлым, так і духоўны свет асобнага чалавека. Гэта не імкненне да замкнёнасці, гэта толькі канстатацыя наяўных рэальнасцей. Агульначалавечае ўзнікае не ў выніку адмаўлення нацыянальнага, а на яго аснове, і гэтыя абодва складаемыя існуюць толькі ў цэласнасці, у пастаянстве ўзаемадзеяння і развіцця. У наш час асабліва значэнне набыло распазнаванне сапраўднага і місціфікаванага, існага і наўмысла-скажонага дзеля бягучай кан'юнктуры. У гэтым плане дарэчы падкрэсліць сапраўднасць, універсальную значнасць нацыянальнай культуры, якая грунтуецца на гуманістычнай стваральнай памкнёнасці, сцвярджэнні вышэйшых духоўных каштоўнасцей — чалавека, свабоды, роўнасці і справядлівасці.

Першай перадумовай адраджэння і развіцця нацыянальных культур з'яўляецца пераадоленне нацыянальнага нігілізму. Недастаткова дэкларатыўнага прызнання унікальнасці і каштоўнасці кожнага народа і яго мовы, кожнай нацыі і нацыянальнай культуры. Настойлівай патрэбаю з'яўляецца сёння распрацоўка канкрэтнай нацыянальна-культурнай палітыкі, накіраванай на стварэнне ўмоў, якія дазволілі б шырока і ўсебакова ажыццявіць прынцып развіцця нацый і нацыянальных культур.

Культура народа змяшчае ўсё створанае ім багацце форм матэрыяльнага і духоўнага жыцця, выяўляе і замацоўвае яго спосаб быцця, мыслення і дзеяння ў свеце. І гэтая шматстайнасць духоўна-практычных на-

маганняў злучана непаўторнай спецыфічнасцю, што ўладарна аб'ядноўвае ўсе сферы існавання народа, нацыі — ад мовы, ладу побыту і ўнутрысямейных адносін да формы арганізацыі палітыка-дзяржаўнага жыцця. З найбольшай пэўнасцю такі шырокі прынцып культуры рэалізуецца ў нацыянальнай дзяржаве. У шматнацыянальнай дзяржаве прынцып цэласнасці нацыянальнай культуры непазбежна аказваецца раздробленым, і ступень гэтага раздраблення знаходзіцца ў прамой залежнасці ад сілы цэнтралізатарскіх тэндэнцый.

У цяперашні час беларуская нацыянальная культура не існуе ў цэласным выглядзе — як адзінства важнейшых форм жыццядзейнасці народа, а прадстаўлена толькі асобнымі элементамі, фрагментамі — духоўна-маральнымі, мастацкімі, філасофскімі традыцыямі, традыцыямі фальклору, вельмі звужанай сферай бытавання нацыянальнай самасвядомасці, мовы, літаратуры, тэатра. Парушаны прыцып агульнага культурнага адзінства. Аднак культура не можа існаваць у большай ці меншай ступені, ёсць мяжа быцця з'явы, калі яна аказваецца перад небяспекаю перастаць быць сама сабою. А ўжо рэзкае зніжэнне статусу і значэння тых элементаў нацыянальнай культуры (перш за ўсё мовы), якія працягваюць існаваць, ёсць вынік парушэння фундаментальнага прынцыпу цэласнасці культуры; тым самым яна адсоўваецца на перыферыю, становіцца другарадным, амаль што экзатычна-этнаграфічным элементам дамінуючай грамадска-культурнай сітуацыі. Таму сама магчымасць існавання нацыянальнай беларускай культуры знаходзіцца ў прамой залежнасці ў першую чаргу ад узнаўлення недастаючых звенняў аптымальнай структуры агульнага культурнага адзінства, а таксама ад свядомага, мэтанакіраванага стварэння неабходных прыярытэтаў для развіцця важнейшых сфер нацыянальнай культуры — дзяржаўнасці, мовы, адукацыі, прэсы, выдавецкай справы, літаратуры, грамадазнаўства, тэатра, выяўленчых мастацтваў, музыкі, музеяў, культурна-асветніцкіх цэнтраў і г.д.

Магчымасці ажыццяўлення прынцыпаў адзінства, цэласнасці культуры і развіцця яе важнейшых форм павінны быць асэнсаваны не ў плане «чыстага кіравання», а ўсвядомлены ў аб'ектыўным, рэалістычным напрамку, які зыходзіць з таго, што развіццё культуры пачынаецца са стварэння ўмоў, асновы для яе спрыяльнага існавання. Па-першае, гэта ўмовы эканамічныя, таму што культура патрабуе разнастайных і значных фінансавых укладаў, па-другое, — умовы грамадска-палітычныя, звязаныя з рэальнай свабодай асобы, друку, перамяшчэнняў і кантактаў, а, па-трэцяе, — гэта праблема стымуляцыі духоўнай творчасці, стварэнне сістэмы грамадскіх прыярытэтаў творчым прафесіям. Праблема стымуляцыі духоўнае творчасці непасрэдна звязана з прызнаннем самастойнай каштоўнасці духоўнай культуры, незвядзеннем яе да утылітарнага абслугоўвання іншых мэт, якія павінны дасягацца сваімі сродкамі.

Намаганні па стварэнню асновы і прадумоў для спрыяльнага існавання нацыянальнай культуры і магчымасцей яе будучага развіцця павінны зыходзіць з уліку таго факта, што развіццё нацыянальнай культуры з'яўляецца вытворным ад развіцця нацыянальнай самасвядомасці. Нацыянальна-патрыятычная свядомасць, якая акумуліруе творчыя імкненні беларускага народа, яго нацыянальную годнасць, складае ўнутраную аснову беларускай культуры. І ў дадзеным выпадку выключнае значэнне набывае пытанне не пра ступень развіцця нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, а пра яе сутнасць, характар, ідэйныя і вартасныя асновы і арыенціры. Не маючы магчымасці падрабязна засяроджвацца на гэтай праблеме, трэба адзначыць, тым не менш, што чалавек не можа існаваць, не апіраючыся на надіндывідуальныя каштоўнасці, а важнейшай такой каштоўнасцю з'яўляецца прынцып агульнага дабрабыту, дабрабыту народа, які кансалідуе людзей і выводзіць іх на ўзровень грамадскіх інтарэсаў. Нацыянальная самасвядомасць уяўляе сабою арганічную форму крышталізацыі, усведамлення і духоўнага ўвасаблення прынцыпу агульнага дабрабыту, таму у ім змешчаны магутныя імпульсы грамадскага дзеяння і творчасці.

У шэрагу фактараў развіцця нацыянальнай самасвядомасці, здольных аказаць жыватворнае ўздзеянне на ўвесь склад нацыянальнай культуры, трэба адзначыць такія важнейшыя з іх. 1. Палітыка-дзяржаўнае спрыянне і падтрымка самога прынцыпу нацыянальнасці. Гэта азначае, што сама дзяржаўнасць Беларусі павінна набыць выразны нацыянальны характар, які зараз размыты ў агульнай формуле адзінства ўсіх сацыяльных пластоў. Натуральным і заканамерным у гэтым плане з'яўляецца прызнанне беларускай мовы дзяржаўнай, сцвярджэнне яе ў такім статусе перш за ўсё ў афіцыйных, дзелавых зносінах і перапісцы. Павінны выразна абазначыцца рэальныя дзяржаўныя прыярытэты ў адносінах развіцця нацыянальнай школы, гуманітарных нацыянальных дысцыплін у вышэйшых навучальных установах, у адносінах да культурнай спадчыны мінулага. 2. Шырыня ажыццяўлення міжнародных кантактаў, у першую чаргу ў галіне культуры. Да нядаўняга часу гэтыя кантакты былі замкнёнымі на цэнтр, што практычна ператварала нацыянальную культуру ў ізаляваную і правінцыяльную. Перакладчыцкая і выдавецкая дзейнасць таксама патрабуе выйсця за межы замкнёнасці. 3. Вырашэнне праблем культурна-асветніцкіх, звязаных перш за ўсё з відавочнай неабходнасцю шырокага вывучэння беларускай мовы, выкладання на беларускай мове ў школах, сярэдніх спецыяльных навучальных установах, ВНУ. Значэнне праблем культурна-асветніцкіх не проста ў сцвярджэнні таго факта, што павінны вывучацца беларуская мова, беларуская літаратура, гісторыя беларускага народа і яго культура, а ў тым, што намаганні ў гэтым накірунку павінны стварыць і паступова пашыраць першаснае нацыянальнае культурна-моўнае асяроддзе, без якога наўрад ці магчыма ажыццяўленне прынцыпу цэласнасці культуры, а значыць і яе развіццё.

Вынікам падзей апошняга часу стала ўзнікненне ва ўсходнееўрапейскім рэгіёне новай грамадска-палітычнай, эканамічнай і ідэолага-культурнай сітуацыі. Змена арыенціраў грамадскага развіцця, імкненне выкарыстаць каштоўнасці агульначалавечай значымасці, пераадолець ідэалагічны і эканамічны ізаляцыянізм, дабіцца поспеху на аснове сцвярджэння прынцыпаў дэмакратызму, стварэння прававой дзяржаўнасці, сацыяльна-арыентаванай унутрана жыццяздольнай эканомікі сталі дамінуючымі ў дзейнасці прадстаўнікоў сучаснага дэмакратычнага руху. І як гэта заўсёды назіралася раней у працэсе дэмакратычных пераўтварэнняў, грамадска, сацыяльна значныя мэты і задачы арганічна спалучаюцца з задачамі нацыянальнага і асабовага разняволення і адраджэння. Наяўны працэс афармлення суверэнных нацыянальных дзяржаў пры паспяховым і пазбаўленым катаклізмаў працяканні здольны падвесці вынік існаванню мінулых рэштакавых феадальных і пакуль яшчэ дастаткова жывучых таталітарных структур, адкрыць новыя далягляды гістарычнага быцця народаў, прывесці да ўтварэння намнога больш мнагастайнай, стракатай і не уніфікаванай палітычнай карты еўрапейскага кантыненту, асабліва яго ўсходняй часткі.

Гісторыяй прадастаўлена унікальная магчымасць, і было б непапраўнай гістарычнай памылкай народа Беларусі і яе палітыкаў не скарыстаць перспектыву свабодна, самастойна вызначыць уласны лёс, пераадолець былыя адносіны падначаленасці і залежнасці і сцвердзіць абсалютную прыярытэтнасць у палітыцы, эканоміцы і культуры ўласных нацыянальных інтарэсаў, матэрыяльных і духоўных патрэб свайго народа.

Нармальная дзяржаўнасць, як сведчыць вопыт еўрапейскага дэмакратычнага развіцця, — гэта дзяржаўнасць нацыянальная, якая ёсць перш за ўсё інструмент сацыяльнай згоды і развіцця, форма ажыццяўлення інтарэсаў свайго народа, пэўнай грамадскай супольнасці, і без гэтай формы немагчыма дасягненне рэальнага, а не надумана-дэкларатыўнага народнага дабрабыту. У рэшце рэшт паявілася рэальная магчымасць увасобіць той прынцып цэласнасці нацыянальнай культуры, па-за якім з'яўляецца немагчымым яе нармальнае існаванне і развіццё, калі яе сфера і ўплывовасць ахопліваюць усе бакі жыццядзейнасці і творчасці народа — ад форм паўсядзённага жыцця і побыту да дзяржаўнага ўладкавання.

Ступень кардынальнасці магчымых перамен у Беларусі дастаткова высокая. Рэалізацыя рэфарматарскіх імкненняў здольная карэнным чынам трансфармаваць уклад жыцця і духоўны строй народа, стварыць новыя ўмовы яго матэрыяльнага і культурнага, маральнага існавання. Аднак перспектывы руху на гэтым шляху залежаць ад шэрагу фактараў і перадумоў, ад асэнсавання іх сутнасці і значэння, ступені іх рэальнага ўздзеяння на ход магчымага развіцця.

Істотнымі ў гэтых адносінах з'яўляюцца арыентацыі агульнаперспектыўнага парадку. Неабходна прызнанне таго факта, што ў сучасных

умовах цэнтральным напрамкам сацыяльна-гістарычнага развіцця з'яўляецца тое, якое звязана з станаўленнем суверэннай дэмакратычнай дзяржавы — Беларусі. Зразумела, размова ні ў якім разе не ідзе пра прызнанне толькі слоўнае, дэкларатыўнае. Сам гэты факт павінен быць асэнсаваны і прыняты ў сваёй фундаментальнай значымасці, ён павінен быць пакладзены ў аснову ўсёй палітыкі — як міжнароднай, так і эканамічнай, а таксама сацыяльна-культурнай.

Гэта азначае, што на першы план настойліва вылучаецца новае для нас змястоўнае паняцце і абазначэнне — нацыянальны інтарэс. У гэтым няма і не можа быць апалогіі замкнёнасці, а павінен прысутнічаць толькі рэальны ўлік канкрэтных гістарычных фактараў і абставін, і ў першую чаргу тых, з якімі звязаны магчымасці будучага развіцця. Думаецца, што спробы вырашыць «чыста» эканамічныя задачы, абыходзячы сутнасць, праблему і змест свайго нацыянальнага інтарэсу як важнейшай задачы і мэты палітычных імкненняў Беларускай дзяржавы, непазбежна асуджаны на правал.

Зразумела, неабходна распрацоўка не проста паняцця, першаснага і абстрактнага вызначэння, а шырокай праграмы, у якой з дастатковай яснасцю былі б выказаны канкрэтныя нацыянальныя інтарэсы Беларусі ў галіне міждзяржаўных адносін, у развіцці эканомікі, прамысловасці, сельскай гаспадаркі, культуры, асветы і г.д. Шматлікія праблемы, якія сюды ўваходзяць, патрабуюць спецыяльнага глыбокага вывучэння на аснове шырокіх аб'ектыўных дадзеных. Гэтая задача непасрэдна ўваходзіць у тую сферу праблематыкі, якая на палітыка-дзяржаўнай мове можа быць названа праблемамі нацыянальнага самазахавання. Менавіта адсутнасць якога-небудзь намёку на сваю сістэму нацыянальнай бяспекі і прывяла да страшэннай чарнобыльскай катастрофы. А знішчэнне ў недалёкім мінулым лепшых духоўных прадстаўнікоў беларускага народа? Ніхто не ведае, якія выпрабаванні яшчэ чакаюць нас. І гэта можа быць выпрабаванне самой магчымасці існавання народа як самабытнай і незалежнай грамадска-культурнай супольнасці.

Толькі ўсталяванне нацыянальнай дзяржаўнасці і ператварэнне яе ў сапраўды дэмакратычную прававую сістэму здольна забяспечыць будучы дабрабыт беларускага народа. Гэта каркас і дух усяго будучага нашага жыцця, і вырашэнне гэтай задачы немагчыма без выпрацоўкі новых духоўна-ідэалагічных асноў быцця ствараемай дзяржаўнай супольнасці. Крушэнне ідэалагічнай дактрыны, што замацоўвала былы лад існавання шматлікіх народаў, з усёй рэзкасцю ставіць пытанне аб духоўна-маральным фундаменце нашай дзяржаўнасці і нашага будучага дэмакратычнага грамадства.

Праблема будучыні ўсякай сацыяльнай супольнасці — гэта праблема яе адзінства і ўнутранай пэўнасці. У гэтай сітуацыі важнейшай з'яўляецца неабходнасць актыўнага садзеяння аб'ядноўчым нацыянальным тэндэнцыям. Размова ідзе перш за ўсё пра згуртаванне беларускага народа,

пра асэнсаванне духоўнага адзінства нацыі, без чаго немагчыма ажыццяўленне ніякага мэтанакіраванага сацыяльнага дзеяння і руху. Дабрабыт павінен быць сапраўды агульным, дабрабытам кожнага, і без духоўнай кансалідацыі ён недасягальны. Уяўляецца, што ўнутранае адзінства беларускай нацыі можа здзейсніцца толькі на перакрыжаванні намаганняў па стварэнню і злучэнню некалькіх духоўна-ідэалагічных патокаў.

1. Усведамленне прыналежнасці Беларусі, беларускага народа да шырокай цывілізацыйнай супольнасці — еўрапейскай, якая па хрысціянскіх каранях арганічная, натуральная для беларускага народа. Гэта прыналежнасць Беларусі да еўрапейскай цывілізацыі ёсць аб'ектыўны факт нацыянальнага гістарычнага жыцця і культуры, што ў недалёкім мінулым падмянялася аднабаковай васальнай арыентацыяй і залежнасцю.

2. Разуменне ўласнага гістарычнага шляху беларускага народа, які не зводзіцца да лёсу і інтарэсаў іншых народаў, што з'яўляецца карэнным фактам нацыянальнай самасвядомасці ўвогуле.

3. На аснове раскрыцця агульнасці цывілізацыйных каранёў пасцяжэнне і сцвярджэнне сваёй нацыянальнай духоўна-культурнай індывідуальнасці і суверэннасці, сваіх асноў быцця, сваёй культуры і мовы, свайго патрыятычнага пачуцця, сваёй Радзімы.

Грамадская нацыянальная свядомасць, якая пачне фарміравацца на такой аснове, у змястоўным плане непазбежна будзе прадстаўляць сведчанні сваёй прыналежнасці да дэмакратычных імкненняў еўрапейскай цывілізацыі, перш за ўсё такія, як крышталізацыя і ўсведамленне сутнасці свабоды як вышэйшай каштоўнасці быцця, сцвярджэнне каштоўнасці чалавека як вышэйшай мэты намаганняў нацыянальнай дзяржавы, усіх грамадскіх інстытутаў. Складванне менавіта такіх вартасных асноў грамадскай свядомасці і стане адказам на пытанне аб ідэалагічнай пэўнасці нацыянальнай дзяржаўнасці, якая павінна ажыццявіцца ў будучым.

Аднак толькі паслядоўная мэтанакіраванасць намаганняў палітыкаў, дзеячаў культуры і асветы, вучоных здольна прывесці да рэалізацыі гуманістычных і стваральных патэнцый нацыянальнай грамадскай свядомасці, спрыяць яе развіццю, забяспечваючы гэтым самым агульны прагрэс нашай краіны і народа.

1992

[1] Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн.,1969. С. 15.

Анатоль МАЙСЕНЯ
(1959—1996)

Палітолаг, сацыёлаг, публіцыст, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Вялікая Ліпа Нясвіжскага раёна (Мінская вобл.). У 1980 г. скончыў перакладчыцкі факультэт Мінскага інстытута замежных моў. Вучыўся ў аспірантуры Інстытута філасофіі і права АН Беларусі. У 1987 г. абараніў дысертацыю, прысвечаную вывучэнню неакансерватызму ў палітычнай свядомасці ў ЗША. Працаваў навуковым супрацоўнікам акадэмічнага інстытута. Пазней працаваў на Беларускім тэлебачанні. Спецыяльны карэспандэнт Расійскіх інфармацыйных праграм па Беларусі, аглядальнік «Народнай газеты». З канца 80-х г. даследаваў развіццё палітычных працэсаў на савецкай і постсавецкай прасторы, а таксама і ў самой Беларусі. Ініцыятар стварэння і арганізатар незалежнага навукова-даследчага інстытута — Нацыянальнага Цэнтра стратэгічных ініцыятыў «Усход—Захад» (1992). Эксперт-палітолаг шэрагу міжнародных арганізацый і даследчых цэнтраў. Аўтар некалькіх кніг. У апошняй з іх («Страна несбывшихся надежд») разглядаў развіццё палітычных і сацыяльных працэсаў на Беларусі ў 1987—1996 гг. Вяртаючыся з міжнародных канферэнцый у Італіі і Аўстрыі, загінуў у аўтамабільнай катастрофе недалёка ад г. Стоўбцаў (Мінская вобл.).

НА СЯМІ ВЯТРАХ

Ці здолее Беларусь авалодаць формулай добрасуседства?

Замест пралога

Шмат хто паспяшаўся адразу адкінуць інфармацыю пра антырасійскія заявы, якія нібыта прагучалі пад час нядаўняга візіту ў Мінск польскага прэм'ера Х.Сухоцкай, як недарэчнасць, нявінную агаворку альбо нават правакацыю з боку пэўных сродкаў масавай інфармацы. МЗС Беларусі нават палічыў за лепшае выступіць з афіцыйным абвяржэннем, усім сваім аўтарытэтам засведчыўшы, што пані Х.Сухоцкая аніякіх антырасійскіх заяў у Мінску не рабіла. Абвінавачванні былі зняты, справу нібыта закрылі. І мала хто заўважыў тады (а беларускі друк увогуле абышоў здарэнне маўчаннем), што карані гэтай гісторыі залягаюць значна глыбей. Што інцыдэнт крануў саму сутнасць нацыянальнай знешняй палітыкі Беларусі.

I

З даўніх часоў сярод людзей нашых ходзіць прыказка: «Не купі двара, а купі суседа». Перш чым паставіць новы дом, заўсёды патурбуешся — а хто будзе тваім суседам? Дзяржавы, як людзі, і не менш, чым людзям, дзяржавам патрэбна добрасуседства. Ёсць паразуменне з суседзямі, спакойна на межах — тады і ў дзяржаве можна ўсё на спакойны лад рабіць. І перад незалежнай Беларуссю паўстала цяпер задача заваёўваць на свой бок суседзяў, усталёўваць добрасуседскія сувязі з тымі краінамі, якія маюць агульную мяжу з намі. Але ж ці гатова да гэтага сама Беларусь? Наколькі яе цяперашнія лідэры ўсвядомілі прыярытэтнасць добрасуседства, як яны рэалізуюць гэта ў знешнепалітычнай практыцы?

Па ўсім відаць, не зусім і не лепшым чынам.

Хаатычная знешняя палітыка, якая, хутчэй, складаецца з канфліктуючых імпульсаў двух-трох яе «галоўных архітэктараў», асабістых амбіцый, чым адпавядае аб'ектыўным нацыянальным інтарэсам Беларусі, — усё гэта прыводзіць да непрыгляднай блытаніны і ў адносінах з дзяржавамі-суседзямі. Замест іерархіі прыярытэтаў, дакладна вызначанай палітыкі ў кожным з пяці напрамкаў — Расія, Польшча, Літва, Латвія, Украіна, у залежнасці ад спецыфікі кожнай з пяці суседніх дзяржаў, на самых высокіх узроўнях — бездапаможныя размовы пра роўнае стаўленне да ўсіх, пра адсутнасць усялякіх пераваг і выключэнняў. Каго б гэта ні датычыла.

Замест таго, каб агледзецца навокал, нашы палітыкі і ўрадавыя дзеячы шукаюць партнёраў за сінімі морамі.

Добрасуседства, трывалыя адносіны ўзаемапавагі і ўзаемаразумення з усімі суседзямі — імператыў знешняй палітыкі Беларусі. Гэта бясспрэчна. Але мэта не можа быць дасягнута шляхам штучнага ніверліравання. Тут нельга дзейнічаць на адзін капыл, да кожнага суседа павінен быць індывідуальны падыход, у залежнасці ад яго ўдзельнай вагі на шалях беларускай палітыкі. Нас жа цягне няўмольная сіла інерцыі камуністычнага эгалітарызму.

У аснове формулы добрасуседства ляжыць усведамленне кардынальных перамен у пасткамуністычнай Усходняй Еўропе і месца Беларусі ў сістэме каардынат еўрапейскай і сусветнай геапалітыкі. Чым з'яўлялася знешнепалітычнае акружэнне Беларусі да таго, як былі зруйнаваны адзін за адным камуністычныя рэжымы Усходняй Еўропы? Адзіны ўсярэднены, безаблічны фон камуністычнага інтэрнацыяналізму, праз які ледзь-ледзь праглядвалі адметныя рысы нацыянальных інтарэсаў той жа Польшчы ці Латвіі.

Беларусь як частка вялікай дзяржавы была пазбаўлена сваёй знешняй палітыкі. Што ўяўляе сабой знешнепалітычнае акружэнне Беларусі цяпер? Найскладанейшую камбінацыю з нацыянальных інтарэсаў і палітычных памкненняў суседніх дзяржаў, якія, відавочна, далёка не заўсёды ляжаць у адной плоскасці і зусім не абавязкова супадаюць з нацыя-

нальнымі інтарэсамі самой Беларусі. Своеасаблівы паралелаграм сіл. Вось чаму мэта дасягнення добрасуседства выходзіць за мяжы двухбаковых адносін Беларусі з кожнай з пяці дзяржаў. Яна вызначаецца, папершае, раўнавагай ці гармоніяй інтарэсаў усіх суб'ектаў у дачыненні да Беларусі, і, па-другое, — гэтыя інтарэсы павінны быць суаднесены з нацыянальнымі інтарэсамі самой Беларусі. Праблема добрасуседства — гэта праблема прапорцый, суадносін, балансу сіл і інтарэсаў. Нельга, напрыклад, «перагружаць» двухбаковыя адносіны Беларусі на пэўных напрамках, бо тым самым мы рызыкуем ссунуць цэнтр цяжару ў нашым знешнепалітычным акружэнні да небяспечнай рысы. А значыць, перакрэсліць агульную перспектыву добрасуседства.

Перанясемся цяпер ад абстракцый на грунт сучасных рэальнасцей. Разам з суверэнітэтам Беларусь як незалежная дзяржава вярнула сабе традыцыйнае становішча ў цэнтры Усходняй Еўропы, на памежжы дзвюх рэлігійных культур — дзяржаўнага польскага каталіцызму і рускага праваслаўя. На працягу стагоддзяў, як вядома, Беларусь ляжала на перакрыжаванні вялікадзяржаўных амбіцый польскіх каралёў і маскоўскіх цароў і, як ваенны трафей ці набытак палітычнай змовы, пераходзіла з рук у рукі.

Менавіта сіла гістарычных і культурных традыцый абумоўлівае тое, што аднаўленая Польшча ўсё больш настойліва звяртае свой позірк у бок тых беларускіх зямель — «крэсаў усходніх», якія калісьці належалі Польскай дзяржаве. І калі афіцыйная Варшава не дае падстаў сцвярджаць аб экспансіяністцкіх планах Польшчы у дачыненні да Беларусі (за выключэннем вытрыманых у гэтым духу асобных артыкулаў у польскай прэсе), то на перадзел сфер эканамічнага ўплыву, нарошчванне сваёй прысутнасці ў эканоміцы нашай рэспублікі яна прэтэндуе адкрыта. Гэта становучая з'ява, улічваючы ненармальную гіперінтэграванасць беларускай эканомікі ў расійскую.

Але ёсць іншае, тое, што тычыцца рэлігіі і культуры.

Цяжка сумясціць з паняццем грамадзянскага патрыятызму асобныя акцыі Саюза палякаў і яго філій. Адзіны факт — адкрыццё помніка салдатам і афіцэрам польскай Арміі Краёвай у вёсцы Стрыеўка Гродзенскага раёна пры маўклівай згодзе афіцыйных улад. Ён паказвае, наколькі рэальная небяспека «паўзучай паланізацыі», асабліва на Гродзеншчыне.

У гэтым кантэксце адраджэнне традыцыйнага саперніцтва паміж Польшчай і Расіяй за сферу ўплыву на Беларусь, сутыкненне інтарэсаў дзвюх дзяржаў становіцца непазбежным. Менавіта гэты канфлікт інтарэсаў і праглядае, нягледзячы на ўсе паліятывы афіцыйных заяў, праз абставіны візіту ў Мінск прэм'ера Польшчы Х.Сухоцкай.

Пагодзімся, што пані Х.Сухоцкая асабіста не рабіла ніякіх заяў наконт «заклапочанасці Польшчы» развіццём беларуска-расійскіх адносін. Дапусцім таксама, што ў гэтым скандальным артыкуле М.Юсіна ў «Известиях» з абвінавачваннямі польскага прэм'ера загаварыла дзяржаўная

расійская рэўнасць. Загаварыла без належнага такту і павагі. Але па сутнасці гэта нічога не мяняе. Высвятленне дэталей аднаго здарэння пад час афіцыйнага візіту ў Мінск не можа адмяніць агульную тэндэнцыю, што прыводзіць да калізіі інтарэсаў Расіі і Польшчы на Беларусі.

Словы аб заклапочанасці Польшчы ўсё ж былі сказаны пад час візіту — калі не прэм'ерам, дык, дакладна, шэфам кабінета Савета Міністраў Польшчы Янам Марыяй Ракітай — узыходзячай зоркай польскай палітыкі. Прынамсі, заяву Я.Ракіты засведчыла і польская прэса (Рэч Паспаліта. 1992, 19 лістап.). Ды і выказванні самой пані Х.Сухоцкай, паводле інфармацыі ПАП, пасля вяртання ў Варшаву мала чым, па сутнасці, адрозніваліся ад таго, пра што пісалі «Известия». Пажаданне польскага прэм'ера, каб Беларусь была поўнасцю суверэннай дзяржавай, пагадзіцеся, можна палічыць двухсэнсоўным. Уявіце сабе, што такая фраза прагучала б у Варшаве з вуснаў нашых лідэраў у дачыненні да Польшчы?! Тым больш, наш суверэнітэт абумоўліваюць узроўнем беларуска-расійскіх адносін?! Гэта, у рэшце рэшт, справа самой Беларусі вызначаць, з кім з суседзяў і на якім узроўні падтрымліваць адносіны.

З другога боку, нічога заганнага няма і ў тым, што лідэры Польшчы падкрэсліваюць: беларуска-польскія адносіны патрабуюць сур'ёзнай карэкціроўкі, іх патрэбна неадкладна прывесці ў адпаведнасць з новымі палітычнымі і эканамічнымі рэальнасцямі. Прэтэнзіі Польшчы на больш важкі статус у беларускіх справах таксама не могуць выклікаць прынцыповых пярэчанняў. Гэта натуральнае імкненне кожнай дзяржавы, якая дбае аб сваім міжнародным аўтарытэце, нацыянальным бізнесе і культуры. Менавіта ад Польшчы зыходзяць цяпер самыя моцныя імпульсы на перадыслакацыю сіл і ўплыву ў знешнепалітычным акружэнні Беларусі.

Задача беларускага кіраўніцтва не ў тым, каб адштурхнуць ці нейтралізаваць гэтае імкненне, а ў тым, каб абмежаваць яго рамкамі ўласных нацыянальных інтарэсаў. Каб не атрымалася, як у той прымаўцы: «Суседу дагадзі — сябе абгаладзі».

II

Беларусі трэба тэрмінова вызначыцца ў прынцыпах свайго стаўлення да Польшчы на новым этапе еўрапейскай гісторыі. Па-першае, калі нарошчванне еўрапейскага вектара сілы ў палітыцы і эканоміцы Беларусі — бясспрэчны імператыў, то наколькі Польшча можа сёння быць «краінай, праз якую Беларусь ідзе ў Еўропу»?.. Менавіта такую ролю вызначыла для Польшчы ў час свайго візіту прэм'ер Х.Сухоцкая. Вядома, гэтыя словы — больш чым метафара ці простая канстатацыя геаграфічнага становішча.

Па-другое, як не дапусціць пры новым раскладзе сіл і новай ролі Польшчы парушэння раўнавагі ў знешнепалітычным акружэнні Беларусі? У першую чаргу, пэўна, гэта тычыцца адносін з Расіяй.

Гісторыя посткамуністычнага перыяду сведчыць аб тым, што цывілізаваная Еўропа будзе прырастаць паступова, уцягваючы ў сваю арбіту і інтэгруючы адну за адной краіны, па якіх прайшлася «аксамітная рэвалюцыя».

Бясспрэчна, што ў гэтым працэсе еўрапейскай інтэграцыі і рыначных трансфармацый эканомікі Польшча ідзе на некалькі гадоў наперадзе нас. Таму ігнараванне вопыту Польшчы было б цяжкай памылкай для Беларусі. Мы павінны з усёй прагнасцю, як мага больш і настойліва вучыцца ў палякаў рынначнаму і камерцыйнаму «ноу-хау», як мага актыўней гандляваць і ладзіць бізнескааперацыю. Бо палякі робяць усё гэта пакуль што лепш за нас. Але мы не можам дазволіць сабе некрытычнага пераймання польскай мадэлі, бо «шокавая тэрапія» не ёсць наш шлях у Еўропу. Па-першае, мы не маем такой раскошы, як тыя 40— 50 мільярдаў долараў, якімі Захад заахвоціў палітычныя і эканамічныя рэформы ў Польшчы. Па-другое, у саміх палякаў цяпер галава баліць, як аднавіць зруйнаваную «шокавай тэрапіяй» нацыянальную прамысловасць. Для Беларусі такі курс быў бы раўназначны самазабойству і страце незалежнасці.

Польшча ўпэўнена займае першае месца сярод краін «далёкага замежжа» ў знешнегадлёвым абароце Беларусі. Пры гэтым у нашых двухбаковых эканамічных сувязях існуе велізарны незапатрабаваны патэнцыял. Паводле ацэнак беларускага прэм'ера Вячаслава Кебіча, прыведзеных у час знаходжання пані Х.Сухоцкай у Мінску, аб'ём беларуска-польскага гандлю толькі ў наступным годзе ўзрасце больш чым удвая. Такая перспектыва зноў жа не можа не цешыць. Але знешнеэканамічныя сувязі з Польшчай маюць пэўную абмежаванасць структуры, таму іх ніяк нельга абсалютызаваць.

Стратэгічная мэта эканамічнай рэформы на Беларусі заключаецца не ў тым, каб любымі спосабамі насыціць рынак таварамі масавага ўжытку, а ў тым, каб узняць да лепшых сусветных узораў узровень айчынных тавараў. І тут не абысціся без карэннай перабудовы нацыянальнай эканомікі на базе навейшых тэхналогій, прамысловага «ноу-хау» і перадавога менеджмента.

На сучаснай Беларусі мала што засталося, што нагадвала б беспрасветную «мужыцкую Беларусь». На прыканцы стагоддзя навукова-тэхнічны і інтэлектуальны ўзровень Беларусі імкнецца да еўрапейскага. Гэта таксама не пашкодзіла б усвядомасць нашым польскім партнёрам.

У галіне тэхналагічнага трансферу Польшча можа выступаць толькі ў ролі пасрэдніка. Гэтага нельга цурацца, але Беларусь павінна ўсталёўваць прамыя, без пасрэднікаў зносіны з носьбітамі перадавых тэхналогій. Не Польшча, а менавіта Германія будзе выступаць стратэгічным саюзнікам Беларусі на тэхналагічным напрамку. І менавіта Германія, як ніякая іншая краіна, у стане адчыніць перад Беларуссю дзверы ў Еўрапейскае супольніцтва. І хоць гэта ўжо наступная тэма, але не магу не

засведчыць, што бясконцае адцягванне тэрміну беларуска-германскай сустрэчы на вышэйшым узроўні з'яўляецца самым недаравальным правалам знешняй палітыкі Беларусі. Пры ўсіх спасылках на аб'ектыўныя абставіны.

Як неафіцыйная асоба, дазволю сабе выказацца напрамкі — празмернае захапленне Польшчай можа мець негатыўныя наступствы для адносін Беларусі з Германіяй, улічваючы традыцыйныя абертоны польска-германскіх адносін. І сёння насцярожанасць Польшчы да Германіі можна прасачыць, напрыклад, у нядаўнім, не вельмі абстаўленым дыпламатыяй выразе польскага прэзідэнта Л.Валенсы, які прадказаў Польшчы 10 гадоў спакойнага жыцця, пакуль аб'яднаная Германія занята сваімі ўласнымі праблемамі.

Польскія арыенціры ў сваёй палітыцы адносна Захаду мы павінны, прынамсі, узгадняць з перспектывай развіцця беларуска-германскіх адносін. Гэта не рэверансы перад Германіяй, гэта рэальнасць, якую, дарэчы, адзначаюць і амерыканскія палітолагі. «Беларусь разам з краінамі Прыбалтыкі ляжыць у зоне ўплыву вялікіх дзяржаў Расіі і Германіі».

У пэўным сэнсе тут мы знаходзімся ў адной лодцы з Польшчай, якая таксама зведвае магутны ўплыў з абодвух бакоў. Тым больш недарэчнымі могуць здацца прагучаўшыя ў апошні час з боку польскіх афіцыйных асоб заявы, якія маюць незавуаліраваны антырасійскі характар. Адным з апошніх у гэтым шэрагу стаіць выказванне аб пагрозе з Усходу і неабходнасці перадыслакацыі польскіх фарміраванняў, якое зрабіў пад час візіту да берагоў Тэмзы міністр нацыянальнай абароны Польшчы Я.Онышкевіч. Сімптаматычна, што заява міністра мела месца пасля серыі кансультацый у Лондане і Вашынгтоне.

Складваецца ўражанне, што пэўныя палітычныя колы на Захадзе не супраць таго, каб разыграць з дапамогай Польшчы расійскую карту. Падобны настрой, відаць, захапіў і асобных натаўскіх стратэгаў, якія раілі нам, беларусам, «інтэрнацыяналізаваць» нашы праблемы з Расіяй на манер Прыбалтыкі. Такія парады нагадваюць ужо ўмяшанне ва ўнутраныя справы, да таго ж, гэта проста дыпламатычная нетактоўнасць.

У рэшце рэшт, справа самой Польшчы (як, дарэчы, і прыбалтыйскіх дзяржаў, якія на асабістым горкім вопыце зведалі вынікі канфрантацыі з Расіяй), вырашаць, прымаць ёй падкідваемую з Захаду гульню ці не. Мы не бяромся даваць Польшчы парады, нагадаем толькі, што ў яе сучаснай гісторыі досыць было трагічных момантаў, калі яна траплялa паміж молатам і кавадлам. Што датычыцца Беларусі, дык яна, упэўнены, не павінна дазваляць ніякай двухсэнсоўнасці ў сваёй пазіцыі — любая справакаваная канфрантацыя з Расіяй будзе Беларусі толькі на шкоду. І тут, зноў жа ўпэўнены, беларускім палітыкам належыць цвёрдай рукой адводзіць усе спробы ўцягнуць Беларусь у антырасійскія акцыі. Свае праблемы з Расіяй мы вырашым самі, без дапамогі звонку.

Роля Расіі і роля Польшчы ў справе мацавання суверэнітэту Беларусі, фарміравання нацыянальнай беларускай эканомікі, падтрымання, нарэшце, яе жыццяздольнасці — несуразмерныя, і такімі яны застануцца на бліжэйшую перспектыву. Толькі бязглуздая палітычная фанабэрыя ці рэцыдыў «Рэчы Паспалітай ад мора да мора» можа правакаваць процістаўленне Расіі і Польшчы ў беларускіх справах.

Зноў жа спашлюся на амерыканскіх палітолагаў Дж.Пілата і У.Потэра, якія слушна зазначаюць, што Беларусь, праводзячы курс на збліжэнне с Усходняй Еўропай, павінна выключыць любое абвастрэнне адносін з Расіяй. Да гэтай высновы іх прывялі, вядома, не прарасійскія сімпатыі, а жорсткі рэалізм і навуковая непрадузятасць.

Расія, і ніхто іншы пакуль што, выступае гарантам непарушнасці нашых межаў і жыццяздольнасці беларускай эканомікі. Таму, цвёрда адстойваючы свае нацыянальныя інтарэсы ў адносінах з Расіяй, мы павінны і надалей вырашаць існуючыя паміж намі праблемы мірам і паразуменнем.

Гэтак жа, як і з усімі іншымі краінамі-суседзямі.

1992

Уладзімір КОНАН
(1934)

Філосаф, гісторык, літаратуразнавец, фальклярыст, культуролаг, публіцыст, культурны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Вераскава Навагрудскага павета. Закончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага універсітэта ў Мінску (1959). Вучыўся ў аспірантуры Інстытута філасофіі і права Акадэміі Навук Беларусі. З 1962 г. працаваў у ім навуковым супрацоўнікам. Прафесар, доктар філасофскіх навук (1982). Сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі. З 1991 г. загадчык аддзела гісторыі і тэорыі культуры Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф.Скарыны. Аўтар манаграфічных даследаванняў («Развіццё эстэтычнай думкі ў Беларусі: 1917—1934», 1968; «От Ренессанса к классицизму: Становление эстетической мысли в Белоруссии в XVI—XVIII вв.», 1978; «Ля вытокаў самапазнання: Станаўленне духоўных каштоўнасцей у святле фальклору», 1989; «Архетыпы нашай культуры», 1997 і інш.) і больш за 1000 артыкулаў па праблемах філасофскай і грамадскай думкі Беларусі, гісторыі і тэорыі культуры, літаратуразнаўства і эстэтыкі.

ХРЫСЦІЯНСТВА Ў ГІСТАРЫЧНЫМ ЛЁСЕ БЕЛАРУСІ

Ці садзейнічала хрысціянства развіццю культуры і нацыянальнай самасвядомасці беларусаў? А калі садзейнічала, то ў якой ступені і ў якім кірунку на розных этапах нашай гісторыі? У чым заключаецца творчая роля рэлігіі ў станаўленні, развіцці і захаванні беларускай культурнай традыцыі? Ці мелі беларусы ў мінуўшчыне сваю нацыянальную рэлігію? А калі ж яны не мелі яе, то ці магчыма гэткая рэлігія сёння і ў будучыні? У якой ступені хрысціянства ёсць звышнацыянальная сусветная рэлігія, і ці здольная яна адаптавацца да разнастайнасці рэгіянальных сацыя-культурных умоваў і самабытнага менталітэту розных плямён, народаў, нацый? Урэшце, ці можна спадзявацца, што хрысціянскія цэрквы — праваслаўная, каталіцкая, пратэстанцкая — дапамогуць беларусам выйсці з нацыянальнага крызісу, які стаўся вынікам ідэалагічнай, палітычнай і культурнай экспансіі на Беларусь з «усходу» і «захаду»?

Каб адказаць на гэтыя пытанні, неабходна раскрыць месца хрысціянства ў гістарычным лёсе народа на розных этапах яго станаўлення і духоўнага развіцця. Патрэбна таксама ўдакладніць ключавыя паняцці гэ-

тай праблемы. Паняцце «нацыянальная самасвядомасць» дакладна адлюстроўвае яе экзістэнцыяльны, быційны аспект сягодня і ў папярэднія два-тры стагоддзі. Экстрапаляцыя гэтага тэрміна на ранейшыя эпохі этнічнай самасвядомасці, калі нацыі яшчэ не сфарміраваліся як адносна цэласныя этна-культурныя і палітычныя сістэмы, вядзе да пэўнай мадэрнізацыі гісторыі, якую можна не браць пад увагу ў публіцыстыцы, але пажадана не дапускаць у навуковых даследаваннях. Прапануецца наступная трохступенная іерархія паняццяў, якая адлюстроўвае тры гістарычныя вектары нацыі — яе мінуўшчыну, сучасны этап і будучыню: этнічная самаідэнтыфікацыя народа, ягоны менталітэт, нацыянальная самасвядомасць і нацыянальная ідэя. Першыя два паняцці ўключаюць не толькі суб'ектыўную, свядомую тоеснасць чалавека з народам, этнасам, нацыяй, але і яго падсвядомыя вобразы, так званыя архетыпы, якія жывяць і нават праграмуюць этна-культурную арыентацыю і нацыянальную самасвядомасць. Паняцці нацыянальнай ідэі і самасвядомасці дакладна пазначаюць гістарычную місію нацыі, яе пасланніцтва ў Сусвеце.

Тэма рэлігіі як духоўнага фактара нацыянальнай культуры і самасвядомасці доўгі час заставалася скарэй прагматычнай і палітычнай, чым тэарэтычнай праблемай. На ўзроўні філасофскай рэфлексіі ў былым СССР рэлігія прызнавалася адной з формаў развіцця культуры, але гэта быў хутчэй «гегелеўскі субстрат» марксісцка-ленінскай філасофіі, а не яе самастойная пазіцыя. Ядром савецкага рэлігіязнаўства быў так званы «навуковы» атэізм, які адмаўляў духоўна-творчую функцыю рэлігіі, асабліва хрысціянства. Паводле Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, выдадзенай у гады бальшавіцка-бюракратычнай улады, рэлігія — гэта «скажонае фантастычнае адлюстраванне ў свядомасці людзей пануючых над імі прыродных і грамадскіх сіл». Пагэтаму, сцвярджаецца ў артыкуле «Рэлігія», Камуністычная партыя вядзе ідэйную барацьбу супраць рэлігійных вераванняў і «цемрашальства» як перажытку ў «мінулым гістарычных эпох»[1]. Аўтар энцыклапедычнага артыкула Г.М.Ліўшыц сцвярджаў, быццам мэта сусветных рэлігій — «прымірыць чалавека з ладам прыгнётаў і няроўнасці»; толькі «у СССР і іншых сацыялістычных краінах падарваны сацыяльныя карані хрысціянства»[2].

Паварот да аб'ектыўнай ацэнкі ролі хрысціянства ў сусветнай культуры адлюстраваўся ў «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі», дзе адзначаецца гуманістычная місія хрысціянства і яго дабрадатны ўплыў на станаўленне нацыянальнага мастацтва[3]. Важнае месца праблемы рэлігіі і культуры занялі на чатырох міжнародных навуковых канферэнцыях «Рым: I—IV» (1991—1994), прысвечаных нацыянальным і рэгіянальным культурам (культурнаму памежжу) Беларусі, Літвы, Польшчы і Украіны. Далейшая канкрэтызацыя гэтай тэматыкі адбылася на міжнародных канферэнцыях, прысвечаных рэлігійнай і нацыянальнай тоеснасці і арганізаваных у 1991—1993 гг. польскім Інстытутам Цэн-

тральна-Усходняй Еўропы (Люблін) па ініцыятыве дырэктара гэтай установы прафесара Ежы Клачоўскага. Урэшце, Польская акадэмія навук падрыхтавала навуковую канферэнцыю «Праваслаўе ў Рэчы Паспалітай і Каталіцызм у Расійскай імперыі» (1994).

У Беларусі праблема рэлігіі і этна-культурнай самаідэнтыфікацыі мае сваю даўнюю традыцыю, якая пачынаецца бадай што з Кірылы Тураўскага (XII ст.), пазней развівалася Францішкам Скарынаю, іншымі асветнікамі XVI—XVII стст. Як сацыяльна-палітычная і духоўная праблема развіцця нацыянальнай самасвядомасці яна пастаўлена беларускімі адраджэнцамі другой паловы XIX — першай чвэрці XX стст. Кастусь Каліноўскі быў першым, хто назваў уніяцтва беларускай царквою і ў сваёй «Мужыцкай праўдзе» заклікаў беларускіх сялян вярнуцца да гэтай, паводле яго слоў, веры нашых дзядоў і прадзедаў, якую адабраў ад нас маскоўскі цар, падкупіўшы «многіх папоў» і загубіўшы праз гэтую гвалтоўную акцыю наш народ перад Богам і людзьмі[4]. Ягоны паслядоўнік Францішак Багушэвіч напісаў верш-гратэск «Хрэсьбіны Мацюка»: пра тое, як расійскі царызм казацкімі нагайкамі перахрышчваў тутэйшых каталікоў у «рускіх праваслаўных»[5].

Гэты пафас беларусізацыі хрысціянства, ужо даўно «ўпісанага» ў кантэкст іншых культур суседніх народаў (расійскага, польскага, літоўскага, чэшскага), яскрава выявіўся ў «нашаніўскую» эпоху станаўлення беларускай класічнай літаратуры (1906—1920). У «Нашай ніве» выявіліся дзве плыні дачынення беларускага нацыянальнага руху да хрысціянства — спецыфічны беларускі сацыялізм нацыянальна-дэмакратычнага кірунку, які прадстаўлялі браты Іван і Антон Луцкевічы, Аляксандр Уласаў ды іншыя нашаніўцы, і спецыфічны ж беларускі фундаменталізм Вацлава Ластоўскага, да якога далучаліся — кожны па-свойму — Сяргей Палуян, Лявон Гмырак і які паўплываў на светапогляд Янкі Купалы 1910—1920 гг. Памяркоўны антыклерыкалізм беларускіх сацыялістаў гуманістычнага кірунку, іх асветніцкі погляд на чыстае функцыянальнае прызначэнне царквы звужалі іх прагнастычнае поле зроку, а часам вярталі на пазіцыі утапізму. Затое прынцыповы эвалюцыянізм, непрыманне гвалтоўных рэвалюцый, акцэнт на духоўным прагрэсе грамадства збліжала іх з хрысціянскім дэмакратызмам[6].

На думку В.Ластоўскага, для ўтварэння нацыянальнай дзяржавы народу патрэбна моц пачуццё свайго гістарычнага пасланніцтва ў форме пашырэння самабытнага веравызнання, агульналюдскай альбо нацыянальнай ідэі. Старая Беларусь, альбо Вялікая Крывія, сцвярджаў гэты першы нацыянальны гісторык, мела самабытную паганскую веру, якая дазваляла сцвярджаць сваю сістэму каштоўнасцяў. Але пасля прыняцця хрысціянства нам не ўдалася ні нацыяналізацыя праваслаўя альбо каталіцтва, ні уніяцтва, насаджанае чужымі рукамі, што яшчэ горш, у нас «не было волі знайсці сваю рэлігійную індывідуальнасць». З гэтай песімістычнай, занадта катэгарычнай, пагэтаму недакладнай пасылкі В.Лас-

тоўскі рабіў усё ж правільную выснову: місія беларусаў — у тым, каб, абапіраючыся на свае гістарычныя традыцыі, аб'яднаць народ, стварыць новыя культурныя каштоўнасці. «Мы, — пісаў Ластоўскі, — павінны знайсці саміх сябе ў кожнай дзедзіне духоўнай і матэрыяльнай творчасці, у сацыяльным укладзе, у рэлігіі і мастацтве. І на гэтыя шуканні прабіў ужо вялікі час»[7].

У артыкуле «Унія» Ластоўскі схіляўся да больш памяркоўнай ацэнкі гэтай самабытнай і трагічнай з'явы ў гісторыя беларускай культуры: «Унія, — пісаў ён, — як абрадак сярэдні паміж скрыстылізаванымі праваслаўем і каталіцызмам магла стацца нацыянальным абрадам толькі тады, калі б была абрадам дзяржаўным, са сваёй уласнай іерархіяй, народнай мовай у літургіі і пры варунку прынадлежнасці да яе ўсіх кляс грамадства»[8].

Тут адчуваецца ўплыў двух заходнебеларускіх прарокаў нацыянальнага адраджэння — Ігната Абдзіраловіча (І.Канчэўскага) і Сулімы (Уладзіміра Самойлы), якія ў пачатку 20-х гг. выступілі з праграмнымі філасофска-этычнымі творамі, дзе ёсць цвярозы аналіз аднабокасці «ўсходніх» ды «заходніх» сацыя-культурных арыентацый і заклік да тварэння самабытных беларускіх грамадска-палітычных і духоўных каштоўнасцяў[9].

Культурна-гістарычную місію хрысціянства ў гістарычным лёсе беларусаў з пазіцый беларускага адраджэння ўпершыню паспрабаваў раскрыць ксёндз Адам Станкевіч у шэрагу артыкулаў і манаграфіі «Хрысціянства і беларускі народ: Спроба сінтэзы» (1940). На думку аўтара, беларуская народная душа ўзгадавалася «пад подыхам хрысціянскай рэлігіі і этыкі», а пазней, калі народ наш вырас у асобную нацыю і стварыў самабытную мову, «хрысціянства заўсёды гэтую мову падтрымлівала і развівала». У адступленні царквы ад традыцыяў беларускай культуры вінавата не хрысціянства, а палітыка, якая заўсёды імкнулася выкарыстаць царкву ў сваіх гістарычна абмежаваных мэтах і памкненнях. Не замоўчваючы негатыўных наступстваў дзейнасці палітызаванай царквы розных канфесіяў, А.Станкевіч усё ж прыйшоў да высновы, што хрысціянства — «ёсць апорай правоў чалавека, правоў на самабытнае існаванне ўсіх народаў, апорай іх уласнай культуры і праўдзівага поступу»[10].

Нарысы А.Станкевіча, здаецца, былі апошнім даследаваннем значэння хрысціянскай царквы ў гісторыі Беларусі sub specie aeternitatis (у полі зроку вечнасці). Савецкая навука і публіцыстыка разглядала праблемы царкоўнага жыцця пераважна з прагматычных і палітычных пазіцыяў, у лепшым выпадку бачыла ў ёй хутчэй функцыю нацыянальных дзяржаў і культур, чым звышэмпірычнае быццё духу. У сваю чаргу дзеячы царквы, як правіла, абмяжоўваліся апалогіяй сваёй канфесіі і рэдка падніmaліся да аб'ектыўнага навуковага аналізу. Апошнім часам праблемаю рэлігіі ў гісторыі беларускай нацыянальнай культуры зацікавілася літа-

ратурная журналістыка, пра што сведчаць публікацыі ў часопісе «Нёман»[11].

Рэлігія, родная мова і генетычна звязаная з імі міфалогія — гэта не толькі кампаненты нацыянальнй культуры, але і крыніца фарміравання архетыпаў нацыянальнага менталітэту як этна-псіхічнай асновы нацыянальнай самасвядомасці. На раннім этапе этнагенезу беларусаў (VI—X стст.) іх этнічная самаідэнтыфікацыя выявілася ў вобразах язычніцкай рэлігіі і звязанай з ёй «ніжэйшай» (народнай) міфалогіі. Даследуючы язычніцкі пантэон беларусаў і этнічных літоўцаў, набор сюжэтаў і вобразаў іх аўтэнтычнай міфалогіі, нельга не звярнуць увагу на тыпалагічную блізкасць гэтых пластоў культуры. Такое збліжэнне, часам аж да тоеснасці, — вынік не толькі ўзаемаўплываў іх культур у рамках агульнай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага, але і генетычных вытокаў. На думку беларускіх (Ян Станкевіч, Мікола Ермаловіч) і расійскіх (В.В.Сядоў) даследчыкаў, продкамі беларусаў былі не толькі славянскія плямёны, але таксама балты іятвягі, якія жылі тут задоўга да славянскага засялення[12].

Генетычны дуалізм нашага народа стаўся важным чыннікам, які ў пэўнай ступені прадвызначыў яго гістарычны лёс, паўплываў на яго этнічную, рэлігійную і нацыянальную самасвядомасць, выявіўся ў варыянтнасці іх этнонімаў — літвіны, русіны, «рускія», беларусы. Этнонім «рускі» і саманазва праваслаўных «руская вера» не мае этнагенетычных карэнняў у Беларусі, яны прывіліся звонку ад варажскага племені русаў, ваенныя атрады якіх былі закліканы славянамі ў якасці наёмных дружын.

Спецыфічны беларускі культурны феномен — жанравае багацце і духоўная глыбіня фальклору, які выявіў этнічную, а пазней і нацыянальную самасвядомасць беларусаў. Тут, відаць, паспрыяла беларуская «танальнасць» хрышчэння гэтага рэгіёну. У адрозненне ад прымусовага, «рэвалюцыйнага», хрышчэння Кіеўскага княства[13], на вялікіх абшарах крывічоў і летапіснай Літвы (яны склалі ядро Беларусі ў складзе Вялікага Княства Літоўскага) далучэнне народа да новай рэлігіі адбывалася паступова і, мабыць, за выключэннем лакальных канфліктаў, шляхам мірнай канвергенцыі[14]. Апеты ў гераічнай паэме «Слово о пълку Ігореве» полацкі князь Усяслаў (княжыў у 1044—1101 гг.) — прататыпны вобраз беларускага гістарычнага лёсу — увасабляў гэты старадаўні рэлігійны сінтэз: будаўнік Полацкага Сафійскага сабору, кіеўскі князь у 1068 г. па волі народа і Кіева-Пячорскага манастыра, ён тады ж набыў славу паганскага вешчуна ды прозвішча Чарадзей.

Вось такая «сустрэча» нерастрачаных сіл маладога славяна-беларускага этнасу з хрысціянскай духоўнасцю мела сваімі вынікамі не толькі канфлікты, але таксама інтэнсіўную творчасць. Адбывалася асіміляцыя народнай міфалогіі новай рэлігіяй. Гэтыя працэсы паспрыялі развіццю фальклора, які на працягу X — пачатку XX стст. фарміраваў разам з

рэлгіяй ды іншымі галінамі дрэва культуры архетыпы этнічнай, а пазней і нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, моцна паўплываў на іх менталітэт.

Язычніцкая рэлігія ў яе адносінах да хрысціянства звычайна разглядаецца ў аспекце апазіцыі паміж імі. Між тым у даследаванні дахрысціянскай эпохі нашай духоўнай гісторыі неабходна адрозніваць старадаўнюю, народна-мастацкую рэлігійную свядомасць і язычніцтва сучаснае, «цывілізаванае», якое грунтуецца на самаабагаўленні чалавека і пакланенні «мамоне». Старaславянскае «паганства» не мела выразнага ўяўлення пра Бога як Стваральніка свету і Апекуна жыцця. Але яно было напоўнена верай у Боскае тварэнне, у быццё, космас, у яго жыццёвасць, красу і самакаштоўнасць. У гэтым «вітаісцкім аптымізме» — пазітыўны, культурны сэнс старадаўняй язычніцкай рэлігіі, яна заслугоўвае не пустога адмаўлення, а дыялектычнага «зняцця» і захавання язычніцкай творчасці ў хрысціянскай свядомасці і культурнай традыцыі. Абстрактны тэацэнтрызм сярэднявечнага хрысціянства, які нярэдка адмаўляў духоўную сутнасць космасу, вырадзіўся спачатку ў павярхоўны гуманізм і гомацэнтрызм, а зрэшты, у сучасны прагматызм, які бачыць у прыродзе толькі сродак, а не самамэту. У выніку гэткай «гуманізацыі» чалавек забыў сваю высокую місію: з руплівага гаспадара, «добрага пастыра» і духоўнага пераўтваральніка быцця ператварыўся ў жорсткага спажыўца прыроды ў грамадстве.

Сёння патрэбны універсальны сінтэз усіх рэлігійна-духоўных адкрыццяў чалавецтва, у якім знойдзе сваё месца і старадаўняе язычніцкае ўслаўленне спрадвечнае жыццедайнае Маці-Прыроды. Выхаванню грамадскай экалагічнай свядомасці пасадзейнічае вывучэнне і ў пэўным сэнсе «рэстаўрацыя» народнай міфалогіі і аўтэнтычнага фальклору.

Праведзены мною параўнальны аналіз рэцэпцыі біблейскіх вобразаў, сюжэтаў і матываў дахрысціянскай рэлігійнай традыцыі навогул у беларускім фальклоры засведчыў: беларуская народная творчасць эпохі станаўлення народнасці і нацыі ў значнай ступені «фальклярызавала» Біблію, царкоўную літаратуру ды хрысціянскую традыцыю і такім чынам увяла іх у кантэкст народнай самасвядомасці. Паводле гэтых крытэрыяў, фальклор усё яшчэ багацейшы за прафесійную мастацкую культуру, бо гэтая апошняя, у тым ліку яе найбольш развітая частка — класічная літаратура, развівалася ў неспрыяльных умовах, адносна кароткі перыяд і, відавочна, не паспела творча пераасэнсаваць хрысціянскае Пісанне і царкоўнае Паданне — невычэрпнае мора архетыпаў сусветнай культуры[15]. Гэткі «беларускі феномен», які, здаецца, не характэрны для іншых еўрапейскіх краін, сведчыць, што наша традыцыйная народная культура была і сёння застаецца важным фактарам развіцця нацыянальнай самасвядомасці і ўключэння нацыянальнай культуры ў культуру сусветную. З другога боку, без творчага засваення гэтай апошняй, у тым ліку ўсёй шматграннай царкоўна-хрысціянскай традыцыі, немагчыма «нацы-

яналізацыя» царквы і ўключэнне сусветнай культуры ў кантэкст культурнага развіцця асобных нацый, вялікіх і малых рэгіёнаў.

У першай кніжцы Бібліі ёсць прароцтва аб паходжанні народаў, іх розных моваў і культур: «Была жеесть земля языку единаго и речи едностайное (...) И рече единъ каждый ко другу своему: пойдемо и наделаймо плит и спалимо е огнемъ. И быша имъ плиты в каменя место й клеи в мелу место. И рекоша: подьте й вчинимо собе градъ и столпъ, его же верхъ да досягаеть до небеси. И вчинимъ славно имя наше, первей нежели розыйдемься по всехъ земляхъ. И ступилъ есть Господь видети градъ и столпъ, еже чиниши сынове Адамовы. И рече: се едины суть людие й единостайный есть языкъ всемъ. И почали суть сее делати й не престануть от мышленей своихъ, доньдеже и деломъ не наполнять. Сего для пойдете ступьмо й смесимь тамъ языкъ ихъ, да не поразумееть каждый гласу ближнего своего. И тако разделилъ есть ихъ Господь с того места по всехъ земляхъ. И престаша ставити градъ. И сего ради названо есть имя граду тому Смешение (Вавилон), понеже ту смесился есть языкъ всея земли и оттоле розсеялъ е Господь по всехъ странахъ» (Быццё 11:1—9)[16].

Хрысціянская экзэгетыка па-рознаму тлумачыць гэтае біблейскае паданне, у тым ліку ў натуральна-гістарычным сэнсе (спасылкі на адзіную першамову, на эмпірычны архетып Вавілонскай вежы і да т.п.). У «Толковой Библии» пад рэдакцыяй А.П.Лапухіна (1904) ёсць больш дакладная расшыфроўка фразы «и вчинимъ славно имя наше»: «Узнімаючы такую каласальную вежу, — пісаў каментатар, — будаўнікі хацелі паставіць помнік сваім выдатным здольнасцям і гэткім чынам абяссмерціць сваё імя ў вачах будучых пакаленняў. Мабыць, да гэтага далучаліся яшчэ іхнія ўладалюбівыя намеры: стварыць такі апорны пункт свайго панавання, адкуль было б зручна пашыраць сваю ўладу на па-магчымасці найбольшую колькасць насельніцтва»[17].

Архетып Вавілонскай вежы — гэта сімвалічнае прароцтва пра ўсе былыя і будучыя імперыі, пачынаючы з шматэтнічнай Вавілонскай дзяржавы. Адзін з біблейскіх экзэгетаў наблізіўся да разгадкі гэтага сімвала, аднак толькі рэтраспектыўна, па-за вядомай усім гістарычнай перспектывай: «Раздзяленнем моваў і рассяленнем плямёнаў само сабою разбураліся богапраціўныя намеры, якія мелі сваёю мэтаю палітычнае аб'яднанне ўсіх плямёнаў пад валадарствам аднаго з іх, пры гэтым бязбожнага (...). Калі б існавала сусветная сталіца як асяродак грэху і распусты і калі б запанавала ўсюды адна мова, тады ўвесь свет стаў бы тым, чым калісьці стала Ханаанская зямля, што мярзотамі сваімі вычарпала боскую доўгацярплівасць»[18].

Хрысціянства прапанавала свой дабратворны шлях да ўсіх народаў, расцярушаных па зямлі. Шлях гэты вызначаны ў запавеце Ісуса Хрыста сваім вучням, у першы дзень свайго Уваскрэсення: «Дык ідзіце, навучайце ўсе народы, хрысцячы іх у імя Айца, і Сына, і Святога Духа, на-

вучаючы іх выконваць усё, што Я сказаў Вам: і вось Я з Вамі ўва усе дні да сканчэння веку. Амін» (Мф. 28: 19—20). А каб навучыць «вся языки» (народы), апосталы атрымалі вялікі духоўны дар у дзень Пяцідзесятніцы (Сёмухі): «І напоўніліся Духам Святым ды пачалі гаварыць іншымі мовамі, так, як Дух Святы даў ім прамаўляці (...) І усе недаўмевалі і дзівіліся, кажучы адзін аднаму: Вось усе гэтыя, што гутараць, ці ж не галілейцы? Дык як жа мы чуем сваю гаворку, у якой нарадзіліся...» (Дзеянні 2: 4—8)

Хораша растлумачыў гэты шлях агульналюдскага жыцця ў шматгалоссі нацыянальных культур рускі філосаф Уладзімір Салаўёў: «...Хрыстос уваскрос для ўсіх народаў і запаведаў вучням сваім: «Шедше, научите вся языки». Але ж хіба хрысціянства адмяняе нацыянальнасць? Не, бо захоўвае яе. Адмяняецца не нацыянальнаць, а нацыяналізм (...). Народнасць, альбо нацыянальнасць, ёсць пазітыўная сіла, і кожны народ паводле самабытнага характару свайго заклікавы для асаблівага служэння. Розныя народы ёсць розныя органы ў агульным целе чалавецтва (...). Хрыстос, адмяняючы нацыяналізм, выратоўвае народы, таму што звышнароднае не ёсць безнароднае (...). Узнесены на гэту ступень, патрыятызм ёсць не супярэчнасць, а паўната асабістай маральнасці (...). Хрысціянскі прынцып абавязку, альбо дабрадзейнага служэння, ёсць адзіна абгрунтаваны пэўны і адзін толькі завершаны, альбо дасканалы, прынцып палітычнай дзейнасці»[19].

Хрысціянства прыйшло ў германска-раманскія і славяна-балтскія рэгіёны як спадчына грэка-рымскай культуры, і адпаведна цэрквы карысталіся дзвюмя сусветнымі мовамі — грэчаскай і лацінскай у якасці мовы літургіі і рэлігійнага асветніцтва. Але ж ад самага пачатку яно выявіла здольнасць да адаптацыі адносна этнанацыянальных асаблівасцяў усіх народаў. Хрысціянскія асветнікі Кірыла і Мяфодзій у другой палове IX ст. падрыхтавалі славянскі свет для хрышчэння, фактычна ўзаконіўшы славянскую кніжную мову ў якасці мовы царкоўнай. Гэтай місіі садзейнічала тагачаснае іерархічнае і дагматычнае адзінства хрысціянства да яго фармальнага падзелу на праваслаўе і каталіцтва у 1054 г.

Пасля царкоўнага расколу праваслаўе паслужыла калыскаю духоўнага сталення беларусаў, фарміраванню беларускай народнасці, дзяржавы і культуры. На думку Міколы Ермаловіча, у Навагародскі і Віленскі перыяд станаўлення Вялікага Княства Літоўскага (XIII—XIV стст.) трывала ўкаранёная на беларускіх землях Праваслаўная Царква забяспечыла крывічам, дрыгавічам і іншым беларускім народнасцям духоўную і геапалітычную перавагу над язычніцкімі ў сваёй большасці народнасцямі балцкімі (этнічнымі літоўцамі, ятвягамі і інш.), бо апошнія толькі далучыліся да хрысціянскай рэлігіі, пераважна ў яе каталіцкай канфесіі, якая яшчэ не паспела тады ўкараніцца ў гэтым рэгіёне[20]. Можна гаварыць нават пра спецыфічнае раннехрысціянскае Адраджэнне старажытнай Беларусі, узгадаванае на аснове сінтэза творчых парываў маладог

этнасу, хрысціянскага духоўнага падзвіжніцтва і прынесенай з Візантыі праз хрышчэнне вытанчанай эліністычнай культуры.

Жывым увасабленнем хрысціянскага подзвігу ў XII ст. сталі беларускія асветнікі Ефрасіння Полацкая і Кірыла Тураўскі. Полацкая княжна Прадслава сапраўды праславіла ў хрысціянскім свеце свой беларуска-крывіцкі народ, узвялічыла ягоны прэстыж у тагачасным свеце будаўніцтвам слаўных манастыроў і храмаў, заснаваннем царкоўнай школкі і рукапіснага кнігавыдавецтва.

Кірыла Тураўскі — выдатны царкоўны паэт і аратар, духоўны асветнік свайго беларуска-дрыгавіцкага народа, вядомы ва ўсім праваслаўным свеце тэолаг, паводле слоў летапісца, наш Златавуст, «паче всех просиявший на Руси». Да таго ж ён выступаў яшчэ дыпламатычным пасрэднікам паміж Кіеўскім і Уладзіміра-Суздальскім княствамі, імкнуўся па-хрысціянску паўплываць на князя Андрэя Багалюбскага, які двойчы (1169 і 1174) браў штурмам і аддаваў на рабаванне новую пасля Канстанцінопаля сталіцу праваслаўя Кіеў. Зусім верагодна, што «Прытча аб душы і целе», альбо «Пра сляпога і кульгавага», мела канкрэтнага адрасата — уладзіміра-суздальскага князя, хоць, вядома, сэнс гэтага сімвалічнага твора выходзіў за рамкі лакальных гістарычных падзеяў і набыў значэнне архетыпу грэшных памкненняў і ўчынкаў наогул[22]. Відавочна, што Кірыла Тураўскі — заснавальнік старабеларускай багаслоўскай школы, якую пазней развівалі Грыгорый Цамблак, Францішак Скарына, Лаўрэнцій Зізаній, Мялецій Сматрыцкі, Сімяон Полацкі.

Заснавальнікі Вялікага Княства Літоўскага навагародскія князі Міндоўг (каля 1200—1263) і Войшалк (1223—1268) у сваёй дзейнасці па аб'яднанню беларуска-крывіцкіх, дрыгавіцкіх земляў і летапіснай Літвы (на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў басейне верхняга Нёмана) абапіраліся на падтрымку Праваслаўнай Царквы. Гэтым самым быў забяспечаны прыярытэт старадаўняй Беларусі ў дзяржаватворчасці. З таго часу і да канца XVII ст. старабеларуская мова мела статус мовы дзяржаўнай і выконвала інтэграцыйную функцыю ў развіцці культуры Вялікага Княства Літоўскага і этнічнай самасвядомасці беларусаў. Гэтую ж палітыку дзяржаўнай «асіміляцыі» праваслаўнага хрысціянства як фактару стабільнасці Беларуска-літоўскай дзяржавы працягвалі іх паслядоўнікі князі Гедымін, Альгерд і Вітаўт.[22] У гады княжэння Вітаўта (1382—1430), Жыгімонта Кейстутавіча (1432—1440), Казіміра IV Ягелона (1440—1492) беларуска-літоўская і ўкраінская Праваслаўная Царква дабілася незалежнасці ад Маскоўскай метраполіі і, па-сутнасці, была беларускай («рускай») верай.

Абапіраючыся на даследаванні гісторыкаў (А.Грыцкевіча, М.Ермаловіча, П.Лысенкі, Г.Штыхава і інш.), можна зрабіць выснову: Праваслаўная Царква ў старадаўняй Беларусі X—XIII стст., па сутнасці, была дзяржаўнай канфесіяй у Полацкім, Турава-Пінскім, Навагародскім княствах і ў Вялікім Княстве Літоўскім. Пазней, з XIV ст. да Люблін-

скай дзяржаўнай уніі 1569 г. і Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г. яна захавала сваё дамінуючае становішча сярод «рускага» (беларускага і ўкраінскага) насельніцтва Беларуска-літоўскай дзяржавы[23]. Мовай літургіі ў Праваслаўнай Царкве па традыцыі заставалася царкоўна-славянская мова, а мова хрысціянскага (прапаведніцкага і кніжнага) асветніцтва — старабеларуская мова. Будучы «кафалічнай» (сусветнай) па духу, яна стала беларускай у якасці духоўнага фактару станаўлення нацыянальнай культуры і нацыянальнай самасвядомасці.

На думку даследчыкаў (А.Станкевіча), каталіцтва (хрысціянства рымскай дагматыкі і лацінскага абраду) прыйшло на Беларусь у XIII ст.; тады ж узніклі касцёлы і каталіцкія манастыры ў Смаленску, Полацку, Навагрудку і іншых гарадах. Паводле польскага даследчыка Е.Ахманьскага, з 1383 да 1553 г. у Віленскай епархіі (усходняя частка сучаснай Літвы і заходне-беларускія землі, апрача Брэста і Пінска) было пабудавана 259 касцёлаў, з іх 93 — у беларускіх паветах[24]. Але да канца XVI ст. каталіцкі касцёл яшчэ не быў духоўным сімвалам пальшчызны. На думку А.Станкевіча, «лацінскае хрысціянства было часта апорай беларускай нацыянальнасці», найперш дзякуючы сваёй кананічнай залежнасці ад Апостальскай сталіцы, па сутнасці, «наднацыянальнай і не звязанай нацыянальна з ніякай дзяржавай»[25]. Наяўнасць беларускай царкоўна-каталіцкай літаратуры кірыліцай і лацінкай (Катэхізіс 1585 г., пераклады літургічных тэкстаў па-беларуску, перавага ксяндзоў-беларусаў у беларускіх прыходах, царкоўнае асветніцтва на беларускай мове) сведчыць, што Каталіцкі Касцёл да сярэдзіны XVII ст. упісаўся ў беларускую культурную традыцыю і застаўся фактарам узгадавання беларускай нацыянальнай самасвядомасці.

Кнігавыдавецкая і асветніцкая дзейнасць Ф.Скарыны, які выдаў першую ва ўсходнеславянскім рэгіёне навукова-папулярную Біблію на роднай мове беларусаў[26], зборнік новазапаветных кніг «Апостал» (Вільня, 1525) і «Малую падарожную кніжку» (Вільня, каля 1522), у якую ўвайшлі Псалтыр, Часасловец (тэксты малітваў дзённай і вячэрняй праваслаўных царкоўных службаў, каноны і акафісты, у тым ліку напісаныя Ф.Скарынаю), засведчыла духоўна-творчую місію хрысціянства ў гістарычным лёсе беларусаў сярэднявечнай і рэнесансавай эпох. Спадчына беларускага асветніка і першадрукара даследавалася галоўным чынам у аспекце станаўлення рэнесанснай культуры і гуманістычнага светапогляду ў гэтым рэгіёне. У найбольш поўнай Скарынавай бібліяграфіі, выдадзенай Беларускім інстытутам навукі і мастацтва (1989), даследаванні тэалагічных праблем ягонай творчасці, яе ўплываў на «беларускую адаптацыю» хрысціянскай царквы, займаюць больш чым сціплае месца[27]. Савецкія даследчыкі ў былой БССР без належнай аргументацыі спрачаліся пра канфесійную прыналежнасць Ф.Скарыны, а багасловы «не ўпісалі» яго ў гісторыю беларускай царквы, якая, дарэчы, яшчэ не напісана.

Неабходна ўлічыць два аспекты творчасці Ф.Скарыны як сведчання этнічнай і нацыянальнай самасвядомасці беларусаў: канкрэтна-гістарычны, абмежаваны храналагічнымі рамкамі яго эпохі (XVI — пачатак XVII), і спрадвечны, які выходзіць за гэтыя рамкі і сягае ў нашую сучаснасць. У першым выпадку ён забяспечыў сваёй айчыне (Літоўскай Русі, паводле тагачаснага этнічнага самаўсведамлення) прыярытэт выдання першай ва ўсходнеславянскім рэгіёне Бібліі на мове свайго народа і гэтым самым «упісаў» Святое Пісанне ў кантэкст развіцця нацыянальнай культуры. У больш шырокім, агульнагістарычным плане Ф.Скарына аказаўся прарокам беларускай нацыянальнай ідэі, сутнасць якой, паводле І.Абдзіраловіча (Канчэўскага), ва ўсведамленні таго, што «толькі праз развіццё асабістага і народнага духу дойдзем мы да ўсечалавечага ідэілу». Праз гэтую ідэю ў рэтраспектыве нашага стагоддзя Ф.Скарына бачыцца ў якасці правобраза беларускага нацыянальнага адраджэнца. «Прыклад Скарыны, аб якім да гэтай пары няведама, хто ён быў такі, ці католік, ці праваслаўны, і пэўна, што і той і другі разам, — адзначыў той жа Канчэўскі, — адбівае гэтае з'явішча беларускага духу ў індывідуальнасці, у душы нашага першага інтэлігента. Гэтую рысу беларуская народная інтэлігенцыя захавала і да нашай пары...»[28]

У спецыфічна царкоўным сэнсе Ф.Скарына быў пачынальнікам самабытнай беларускай багаслоўскай думкі. Яе галоўныя прыкметы — асветніцтва, арыентацыя на «народ просты, паспаліты», на талерантнасць, нацэленасць на агульнахрысціянскія каштоўнасці, урэшце, спецыфічны для беларускай культуры сацыяльна-этнічны акцэнт. Выкарыстаўшы як «усходнія» (грэка-візантыйскія і стараславянскія), так і «заходнія» (лацінскія і, магчыма, пратэстанцкія) крыніцы, беларускі асветнік нідзе не аддае перавагі ні праваслаўю, ні каталіцтву, але затое падкрэслівае сваю вернасць агульнахрысціянскім догматам, Святому Пісанню і Паданню. Ягоны каментарый да Бібліі мае пэўныя прыкметы агульнахрысціянскага катэхізісу без якіх-небудзь акцэнтаў на карысць пэўнай канфесіі[29]. Ёсць падставы меркаваць, што Ф.Скарына быў папярэднікам уніяцкага царкоўнага руху як спецыфічна беларускага рэлігійнага вопыту.

Гэтыя Скарынавыя змест і стыль беларускай багаслоўскай думкі з яе арыентаванасцю на беларускае і шырэй «рускае» (уключаючы рэгіёны Украіны і Вялікага Княства Маскоўскага — ядра будучай Расіі) асветніцтва характэрнае для паслядоўнікаў нашага першадрукара ў трох хрысціянскіх канфесіях Беларусі XVI—XVII стст. — праваслаўя, уніяцтва і пратэстантызму.

Творчасць праваслаўных хрысціянскіх асветнікаў пазначана пошукамі самабытных формаў беларускага багаслоўя, і, відавочна, з гэтай прычыны ніхто з іх не быў прызнаны артадаксальным праваслаўем прамаскоўскага кірунку. Першым паражыў аўтадафэ сваіх кніжак Ф.Скарына. Большасць даследчыкаў пагаджаецца з гіпотэзай, паводле якой беларускі асветнік каля 1525—1533 гг. наведаў Маскву з культурна-асветніцкай

місіяй і меў намер распаўсюджваць там свае выданні біблейскіх кніг. Але кнігі ягоныя былі спалены па загаду князя Васілія III[30]. У 1596 г. праваслаўны сабор у Навагрудку асудзіў як «ерэтычны» беларускі «Катэхізіс» (1595) Стэфана Зізанія, рэлігійнага пісьменніка і царкоўнага прапаведніка, а самога аўтара пазбавіў духоўнага сану і адлучыў ад царквы. Праўда, славуты уніяцкі Брэсцкі сабор (1596) апраўдаў С.Зізанія. У 1620—1623 гг. брат Стэфана, беларускі і ўкраінскі педагог і царкоўны дзеяч, аўтар першай «Грамматики словенской» (Вільня, 1595) Лаўрэнцій Зізаній працаваў над «Катэхізісам вялікім» па наказу маскоўскага «і всея Русі» патрыярха Філарэта, бацькі заснавальніка дынастыі Раманавых цара Міхаіла. Патрыярх лічыў усіх асветнікаў, якія прыязджалі ў Маскву з Вялікага Княства Літоўскага, патэнцыяльнымі ерэтыкамі і патрабаваў паўторнага іх хрышчэння[31], дарэчы, у нарушэнне праваслаўнага Сімвала веры. «Катэхізіс» Л.Зізанія пасля шматлікіх рэдактарскіх правак, скарачэнняў і дапаўненняў у Маскве быў «зарэзаны», а той, які аргументавана прыпісваецца гэтаму аўтару — «Книга по-гречески Катихизис, политовски Оглашение, русским же языком нарицается Беседословие в тетрадях дѐсть» (1627) — фактычна была новай, калектыўнай рэдакцыяй твору Л.Зізанія[32].

Нягледзячы, на першы погляд, на няўдачу хрысціянска-асветніцкай місіі беларусаў у Маскоўскім царстве, яны засведчылі свой высокі багаслоўскі ўзровень і ў рэшце рэшт паўплывалі не толькі на расійскае багаслоўе, але і на рускую культуру XVI—XVII стст. Жывым увасабленнем гэтага ўплыву стаў выдатны беларускі пісьменнік, аратар, тэолаг, грамадскі і царкоўны дзеяч Сімяон Полацкі (1629—1680).

Амаль што апакалептычны ваенны «патоп» 50—60-х гадоў XVII ст. (у выніку польска-шведскай вайны і вайны Маскоўскага царства з Вялікім Княствам Літоўскім за Беларусь і Украіну) насельніцтва Беларусі скарацілася амаль напалову. Гэтая дэмаграфічная катастрофа пахіснула веру Сімяона у Рэч Паспалітую. Ён спадзяваўся, што яго бацькаўшчыну выратуе ваенна-палітычны саюз з Расіяй. У 1664 г. ён прыняў запрашэнне пераехаць у Маскву, дзе стаў на чале лацінскай школы для падрыхтоўкі чыноўнікаў Тайнага прыказа (асабістай канцылярыі цара), дасведчаным тэарэтыкам царкоўнай рэформы, якая праводзілася ў сярэдзіне XVII ст. патрыярхам Ніканам. У багаслоўскіх трактатах («Жезл правления» і «Опровержение челобитной попа Никиты») Сімяон Полацкі тэалагічна абгрунтаваў неабходнасць рэформы. У Маскве ён быў кіраўніком дамашняй школы царскіх дзяцей, урэшце, неафіцыйным настаўнікам практычнай гамілетыкі; Сімяон пісаў казані для расійскіх праваслаўных іерархаў і падрыхтаваў для гэтай мэты фундаментальныя зборнікі аратарскай прозы.

Свае погляды ён выклаў у гэтых рукапісах пад назвай «Обед душевный» і «Вечеря душевная» (каля 1500 старонак кожная, падрыхтаваныя ў 1675 і 1676 гг., апублікаваныя ягоным вучнем Сільвестрам Мядзведзе-

вым у 1681 і 1683 гг.). Гэта — лепшыя, напісаныя ў вытанчаным стылі барока творы, прысвечаныя красамоўніцкаму абгрунтаванню хрысціянскай тэалогіі, этыкі, аксіялогіі і эстэтыкі. Па сутнасці, Сімяон Полацкі далучыў расійскую багаслоўскую думку да еўрапейскай хрысціянскай тэалогіі, захаваўшы яе самабытнасць і шматвяковыя традыцыі. Пры гэтым ён напаўсакрэтна захаваў сімпатыю да беларускага уніяцтва: сярод экслібрысаў ягонай мастацкай бібліятэкі ёсць і такі: «З кніг Сімяона Пятроўскага-Сітняновіча, полацкага іераманаха ордэна св. Базыля Вялікага. Лета Госпадня 1670, 26 жніўня ў Маскве» (пераклад з лацінскай мовы)[33].

Прынцыповае адрозненне станаўлення нацыянальнай і рэлігійнай свядомасці беларусаў ад такога ж працэсу ў Маскоўскім царстве XVI—XVII стст. абумоўленае сацыяльна-палітычным ладам кожных з такіх дзяржаваў, іх этна-дэмаграфічным складам, урэшце, традыцыйным менталітэтам. Вялікае Княства Літоўскае, якое пасля Люблінскай уніі 1569 г. разам з Польшчай уваходзіла ў канфедэратыўную дзяржаву Рэч Паспалітую, было поліэтнічнай феадальна-дэмакратычнай дзяржавай на чале з выбраным вялікім князем, які, паводле ўмоваў Крэўскай уніі 1386 г. і Люблінскай уніі, быў адначасова каралём Польскай Кароны. Грамадзянскія правы ў Беларусі гарантавала беларуска-літоўская канстытуцыя — Статут Вялікага Княства ў рэдакцыях 1529, 1566 і 1588 гг., а да прыняцця Статутаў — адпаведныя акты Сойму і вялікага князя. Усё гэта спрыяла развіццю шматканфесійнасці, рэлігійнай і, шырэй, светапогляднай талерантнасці, пра якую не магло быць і гутаркі ва ўмовах расійскага таталітарызму.

Усе гэтыя фактары, а таксама геапалітычнае становішча Беларусі на перакрыжаваннях разнастайных культур, абумовілі спецыфічна беларускі феномен — поліканфесійнасць рэлігійнай і нацыянальнай самасвядомасці. У адрозненні ад сваіх саюзнікаў па канфедэрацыі, нацыянальная самасвядомасць якіх фарміравалася пераважна ў духоўным полі адной (каталіцызм палякаў і літоўцаў) альбо дзвюх (праваслаўе і каталіцтва, пазней уніяцтва ўкраінцаў), рэлігій, Беларусь у другой палове XVI ст. на пэўны час стала арэнай рэфармацыйнага руху і калыскай узгадавання розных плыняў пратэстантызму, у тым ліку самых радыкальных (сацыянства, антытрынітарызм) аж да вальнадумства і атэізму. Тут знайшлі прыстанішча ерэтыкі-вальнадумцы з Расіі (Феадосій Касой, Ігнацій ды інш.), дзе лаяльнасць да дзяржавы і «рускасць» фактычна была тоесная з праваслаўем, а таксама з Заходней Еўропы (Фаўст Соцын з Італіі), дзе ў гэты час каталіцтва і памяркоўнае пратэстанцтва набывалі статус дзяржаўных канфесій.

Беспамылковым аб'ектыўным крытэрыем нацыянальнага самаўсведамлення асобы, пэўнай сацыяльнай групы, канфесіі, грамадства і, урэшце, дзяржавы ёсць іхняя інтэграцыя ў кантэксце роднае мовы і, шырэй, традыцыйнае культуры народа. Усе іншыя фактары, у тым ліку

этнічнае паходжанне, узровень адукаванасці, нават тыпы менталітэту, маюць істотнае, але ўсё ж толькі функцыянальнае значэнне. Паводле гэтых крытэрыяў Вялікае Княства Літоўскае, дзе старабеларуская мова была мовай дзяржавы, рэлігіі, літаратуры і адукацыі, з'яўлялася ў сэнсе этна-нацыянальнай самасвядомасці пераважна беларускай дзяржавай. Праўда, тут недапушчальная мадэрнізацыя гісторыі, экстрапаляцыя сучаснага паняцця Беларусі на мінуўшчыну. Старадаўняя Беларусь — гэта вынік аб'яднання былой, паводле вызначэнняў В.Ластоўскага, Вялікай Крывіі (Полацкага княства разам з іншымі славяна-балцкімі землямі, якія ўваходзілі ў сферу ягонага ўплыву) і летапіснай Літвы. Дзяржава, як усякі іншы этна-сацыяльны інстытут, павязана гістарычнай традыцыяй, яе свядомасць зарыентавана на сучаснасць і на мінуўшчыну і толькі часткова, у геапалітычных праектах і нацыянальных ідэях — на будучыню. Геапалітычная стратэгія Вялікага Княства Літоўскага заключалася ў тым, каб аб'яднаць былыя землі Заходняй і Паўднёвай Русі, утрымаць Вялікае Княства Маскоўскае ў ягоных межах XIII—XIV стст., падавіць агрэсію татара-турэцкую і нямецкую (Тэўтонскага і Лівонскага ордэнаў) і нейтралізаваць «мірную экспансію» саюзніка па канфедэрацыі — Польшчы.

Калі б гэткая геапалітычная стратэгія ўдалася, то ў эпоху нацыянальнага самавызначэння народаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы (XIX — пачатак XX стст.) на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага маглі б утварыцца жыццяздольныя нацыянальныя дзяржавы — Беларусь (альбо Літва, Літоўская Русь), Украіна, Літва, Латвія і Эстонія. У саюзе з Польшчай яны маглі б стварыць першы ў Еўропе блок дзяржаў, які забяспечыў бы палітычную стабільнасць у гэтым макрарэгіёне і, верагодна, выключыў бы саму магчымасць дзвюх сусветных войнаў у XX ст.

Да сярэдзіны XVII ст. Вялікаму Княству ў саюзе з Польшчай удалося стрымаць націск на гэтую выспу дэмакратыі і права ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе з чатырох бакоў — усходу (Расія), захаду (Германія), поўначы (Швецыя) і поўдня (рэшткі ўсходне-азіяцкай дэспатыі ў вобліку Турэччыны і крымска-татарскага рудыменту). Нават пасля страшэннага «патопу» польска-шведскай і маскоўска-літоўскай вайны ў другой палове XVII ст. Рэчы Паспалітай удалося часткова стабілізаваць сваё міжнароднае становішча амаль на стагоддзе. Распад гэтай дзяржавы выспяваў у выніку ўнутраных сацыяльна-палітычных і канфесійных супярэчнасцяў. Апошнія ў сваю чаргу былі наступствамі імперскага сіндрому Польшчы, якая імкнулася ператварыць канфедэратыўную Рэч Паспалітую ў сваю нацыянальна-унітарную дзяржаву. Гэтыя супярэчнасці выкарыстала Расія: згаварыўшыся з дзвюма іншымі імперскімі дзяржавамі — Аўстрыяй і Прусіяй, яна сумела праглынуць Вялікае Княства Літоўскае і спрабавала «пераварыць» у чэраве расійска-імперскага Левіяфана жыццяздольныя, яшчэ не сфарміраваныя ў нацыянальныя дзяржавы народы — беларусаў, украінцаў, літоўцаў, латышоў і эс-

тонцаў. Наступствы былі драматычнымі: барацьба гэтых народаў за нацыянальна-дзяржаўнае самавызначэнне затрымалася на два стагоддзі — ад трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795) да другога распаду Расійскай імперыі ў 1991 г., калі пацярпеў катастрофу СССР.

У канцы XVI — першай палове XVIII ст. закончыўся этап этнічнай самаідэнтыфікацыі народаў канфедэратыўнай Рэчы Паспалітай і пачаўся працяглы перыяд станаўлення сучасных нацый і шматнацыянальных імперый у Цэнтральна-Усходняй Еўропе. Рэзка ўзмацніліся працэсы палярызацыі, умоўна кажучы, «заходняга» і «ўсходняга» тыпаў культуры, якія ў канфесіянальным аспекце выявіліся ў форме апазіцыі «каталіцтва— праваслаўе». Каталізатарам гэтай духоўнай раздвоенасці паслужыла Люблінская унія 1569 г., бо яна падрыхтавала прапольскую пазіцыю каталіцтва і прамаскоўскую арыентацыю праваслаўя. Але перш чым гэты працэс «нацыяналізацыі» хрысціянства закончыўся, Беларусі было наканавана паслужыць своеасаблівым «палігонам», у рамках якога на працягу паўтара стагоддзяў выпрабоўвалася магчымасць хрысціянскага адзінства ў форме царкоўнай уніі.

Драматычнай гісторыі, распачатай Брэсцкай уніяй 1596 г., папярэднічаў рэфармацка-пратэстанцкі эпізод, які паскорыў спробу злучэння беларускіх праваслаўнай і каталіцкай цэркваў, бо пагражаў аўтарытэту абедзвюх канфесій.

У спецыфічных умовах этнічна і канфесіяльна неаднароднай дзяржавы сфарміраваўся тып пісьменніка, асветніка, дзяржаўнага і рэлігійнага дзеяча, які ўзгадаваўся на перакрыжаваннях дзвюх альбо некалькіх культур. У яго свядомасці лёгка праглядваецца дуалізм, раздвоенасць нацыянальнай самаідэнтыфікацыі: на ўзроўні архетыпаў (традыцыйных вобразаў успрымання быцця і генетычна запраграмаваных першаэлементаў ментальнасці) такая асоба належала адной, у нашым выпадку беларускай нацыі; а паводле адукацыі, выхавання і дзяржаўнай свядомасці — да іншай нацыянальнасці, у нашым выпадку да польскай.

Тыповымі дзеячамі на мяжы дзвюх культур — польскай і беларускай — былі ідэолагі рэфармацыйнага руху, найперш самы славуты з іх — Сымон Будны (каля 1530—1583), лідэр польска-беларускага арыянства. Жыццёвы шлях, асветніцкую дзейнасць і светапогляд гэтай загадкавай фігуры ў нашай гісторыі даследаваў І.Саверчанка[34]. Праўда, аўтар не пазбег апалогіі героя сваёй кнігі, бо перабольшыў беларускую арыентацыю, адносна якой беларускасць гэтага бунтара супраць артадаксальнага хрысціянства была скарэй функцыянальным эпізодам, а не этнанацыянальнай самаідэнтыфікацыяй. Бясспрэчна, беларускамоўныя творы С.Буднага «Катэхізіс» і «Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам» (Нясвіж, 1562, апошняя кніжка не захавалася) увайшлі ў кантэкст беларускай культуры і сведчаць пра пэўны ўзровень беларускай свядомасці аўтараў і іх заказчыкаў — кальвінісцкага мецэната Мікалая Радзівіла Чорнага і ягоных сваякоў. Прадмова да «Катэхізіса» сведчыць пра сты-

лістычнае наследаванне творам Ф.Скарыны: «Доконана ест сія книга, зовемая греческім языком Катихисіс, а по словеньски Оглашеніе, Богу ко чти и посполитым людем языка руского к наказанью и доброму наученью накладом боголюбивых мужей: пана Матфіа Кавечинского, наместьника несвижского, Сімона Будного, Лаврентіа Крышковъского. На городе Несвижским. Под леты от воплощеніа Спасова тысеча пятисот шестьдесят второго, месеца іюніа, десятого дня»[35]. У прадмове да «Катэхізіса», напісаным, на думку І.Саверчанкі, адным Будным, ёсць зварот да «их милости Миколаев Радивилов», у якім можна пачуць заклік паважаць родную «славянскую» мову: «...Абы ся ваши княжацкие милости не только в чужеземских языцех кохали, але бы ся тежь ваши княжацкие милости и того здавна славного языка словенъского размиловати и оным ся бавити рачили. Слушная бо речь ест, абы ваши милости того народу язык миловати рачили, в котором давъные предъки и их княжацкие милости панове отци ваших княжецких милости славне преднейшие предложеньства несуть»[36].

Гэты патрыятычны пасаж сведчыць, што ранні Будны знаходзіўся пад уплывам Скарынавай традыцыі. Але ягоная «славянскасць» была нядоўгай. У 1563— 1564 гг. С.Будны адмежаваўся ад памяркоўнай плыні кальвінізму, перайшоў на пазіцыі радыкальна-арыянскага антытрынітарызму, набыўшы новых апекуноў у сям’і нябожчыка Станіслава Кішкі ў Холхаве (каля Маладзечны) і Заслаўі. Усе наступныя свае кніжкі і брашуры — польскі антытрынітарны варыянт «Катэхізіса», «Аб зачацці Сына Божага» (1569), «Новы запавет» і «Апокрыфы» (Нясвіж, 1570), Біблію Новага і Старога запаветаў (Заслаўль— Узда, 1572), «Кароткі доказ таго, што Хрыстос не з’яўляецца такім Богам, як Бог Айцец» (1574), «Аб асноўных артыкулах хрысціянскай веры» (Лоск, 1576), «Пра свецкую ўладу» (Лоск, 1577) і іншыя Будны пісаў па-польску. Адным словам «коханье» самога арыянскага прапаведніка да «славного языка словенского» было кароткім.

Нават памяркоўны кальвінізм Буднага не закрануў глыбока культуру беларусаў і літоўцаў. Тым больш ягоная арыянская прапаганда, відавочна, была несумяшчальнай з хрысціянскім менталітэтам. С.Будны ў «польскі» перыяд свайго пісьменніцтва і антытрынітарнай прапаганды спрабаваў абаперціся на дэнацыяналізаваную беларуска-літоўскую шляхту і местачкоўцаў, сярод якіх было нямала іншаверцаў. У рэшце рэшт, арыянства С.Буднага, яго шматлікіх, далёкіх і блізкіх, папярэднікаў, зышло са сцэны рэлігійных ідэй, не пакінуўшы прыкметнага следу ў народнай свядомасці.

Пачынальнікам беларускага пратэстантызму паводле этнічнай самасвядомасці, моўна-культурнай і рэлігійнай арыентацыі быў не так С.Будны, як Васіль Цяпінскі (каля 1530— 1603), якога даследчыкі залічваюць да «паплечнікаў С.Буднага», але без грунтоўнага навуковага доказу[37]. Ён быў хутчэй паслядоўнікам Ф.Скарыны — такім жа самаахвяр-

ным энтузіястам, як і беларускі асветнік і першадрукар: каля 1580 г. пераклаў на беларускую мову і надрукаваў за ўласны кошт няпоўнае Чацвераевангелле з прадмовай, у якой бадай што першым у нашай інтэлектуальнай гісторыі сказаў пра небяспеку татальнай дэнацыяналізацыі беларусаў у выніку непавагі да мовы роднай і родных каранёў. Вось яговыя словы, што і сёння не страцілі сваёй актуальнасці: «Бо а хто богобойный не задержить, на такую казнь божію гледечи, хто бы не мусіл плакати, видечи так великих княжат, таких панов значных, так много деток невинных, мужов з жонами в таком зацном руском [маецца на ўвазе — беларускім. — *У.К.*], а злаща перед тым довстипном ученом народе езыка своего славного занедбане, а просто взагарду [...]. А, наостаток, што может быти жалоснейшая, што шкарадша, иж тые, што се межи ними зовут духовными и учители, смеле мовлю, намней его выразуменя не знают, а ни се в нем цвичат, але и а на школы ку науце его нигде не мают, за чим в польскіе або в иные писма за такою неволею, немало и у себе, и дети не без встыду своего, бы се одно почули, немало го заправуют»[38].

Па сутнасці, ад В.Цяпінскага пачынаецца той славуты беларускі «плач» па занядбанай роднай мове і дзяржаве, які разам з тым быў духоўным пратэстам і палітычным выклікам, асабліва ў зваротах да Маці-Царквы («Фрынас» М.Сматрыцкага), да свайго народа і свету (творы К.Каліноўскага, Ф.Багушэвіча, Янкі Купалы і ўсёй нашаніўскай літаратуры).

Але ў гісторыі беларускай культуры, веры і беларускай самасвядомасці спадчына В.Цяпінскага засталася своеасаблівай рэпрызай да набыткаў Ф.Скарыны. Працяглай у часе драмай з трагічным фіналам была ў нас гісторыя царкоўнай уніі, пачатай Брэсцкім саборам 1596 г.

Палеміка вакол Брэсцкай уніі і яе наступстваў працягваецца каля чатырох стагоддзяў. На жаль, далёка не заўсёды навуковая, часцей дагматычная, з палітычным падтэкстам. У шматслоўных спрэчках найбольш клапоцяцца пра лёс хрысціянства, праваслаўя і каталіцтва і забываюць гераіню і пакутніцу гэтай драмы — Беларусь, што мела за сабою тысячагадовую дзяржаўную і культурную традыцыю, якую палічылі за лепшае свядома «забыць» альбо, што зусім ужо «па-прасцяцку», праігнараваць Захад і Усход, Польшча і Расія, Еўропа і Азія, адным словам, паводле трагікамедыі Янкі Купалы «Тутэйшыя» — Усходні Вучоны і Заходні Вучоны. У спрэчках рэдка прымаюцца пад увагу тыя сацыяльна-палітычныя і рэлігійна-культурныя ўмовы, у якіх наспела ідэя уніі і спроба яе рэалізацыі ў беларуска-ўкраінскім рэгіёне.

Пасля падзення Візантыі (1453) праваслаўе згубіла традыцыйную іерархічнасць, а ў Расіі яно трансфармавалася ў «рускую веру». У Маскоўшчыне пад націскам цэзарызму царква страціла сваю духоўную свабоду. У другой палове XVII ст. канфлікт паміж патрыярхам Ніканам і царом Аляксеем Міхайлавічам закончыўся перамогай «царства» над свяшчэн-

ствам. Урэшце, у 1720 г. Пётр I наогул ліквідаваў інстытут патрыярхата, замяніў яго Свяшчэнным Сінодам на чале з обер-пракурорам — паслухмяным інструментам імперскай палітыкі. У канцы XVI—XVIII ст. каталіцтву Рэчы Паспалітай таксама не ўдалося пазбегнуць польскай дзяржаўнай ангажаванасці, бо ў Польшчы ўзмацніўся імперскі сіндром — тэндэнцыя да пераўтварэння саюзніка па канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага ў сваю правінцыю.

Так адбываўся раскол хрысціянства ў Беларусі на «рускую» і «польскую» веру. Беларускі народ аказаўся заціснутым паміж гэтымі палітызаванымі канфесіямі. Нступіла трохсотгадовая паланізацыя і русіфікацыя беларусаў, і гэтае імкненне «задушыць у абдымках» цэлы народ з шматвяковай культурай і дзяржаўнай традыцыяй моцна запаволіла станаўленне арганізаванай у сучасную дзяржаву беларускай нацыі, раскрыццё нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў, рыхтавала для іх незайздросную ролю этнаграфічнага матэрыялу для суседніх дзяржаў.

Каб пазбегнуць гэтай нацыянальнай анігіляцыі, духоўныя і палітычныя лідэры Вялікага Княства Літоўскага імкнуліся да рэлігійнай кансалідацыі. Тут знайшла спрыяльную глебу ідэя ўсяленскай уніі. У XV ст. беларуская Праваслаўная Царква фармальна прыняла Фларэнційскую унію: на Саборы ў 1438—1439 гг. мітрапаліт Сідар падпісаў яе ўмовы ад імя беларускай, украінскай і маскоўскай царквы. Аднак праз стагоддзе уніяцкі рух быў спынены пад націскам Расіі і Польшчы.

Брэсцкую царкоўную унію 1596 г. прыняла большасць беларускіх праваслаўных іерархаў і свецкіх палітыкаў (Мікалай Крыштоф Радзівіл, Леў Сапега). На першым этапе яна праводзілася ў жыццё зверху, «рэвалюцыйным», на практыцы нярэдка гвалтоўным, шляхам. Бясспрэчна і тое, што прыхільнікі паланазацыі Беларусі ўбачылі ў гэтым яднанні канфесій мост, які вядзе да суцэльнай «лацінізацыі» краю.

І ўсё ж унія — не толькі як ідэя па сваёй сутнасці агульнахрысціянская, але і як факт духоўна-нацыянальнага быцця беларускага народа — была важным этапам на шляху нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў. Уніяцкая царква, яе айцы-заснавальнікі звярталіся да народа на яго роднай мове. Большасць палемічных твораў у абарону уніі напісаны па-беларуску[39]. Уніяцкая літаратура — гэта апошні ўзлёт старабеларускай мовы ў канцы XVI—XVII ст. Зусім верагодна, адзначаў А.Станкевіч, што без уніяцкага бар'еру беларуская нацыя ўтапілася б у моры маскоўскага імперыялізму, больш грознага і больш татальнага, чым польскі нацыяналізм. «Словам, унія, як бачым, гэта такое на нашых землях духоўнае хрысціянства, якое найбліжэй сваёй натурай да натуры беларускай, якая сапраўды з'яўляецца апорай нацыянальнай культурнасці гэтага народу»[40].

За два стагоддзі свайго жыцця унія стала «трэцяй сілай» паміж польскім каталіцтвам і расійскім праваслаўем, зраслася з беларускім народам, набыла воблік сялянскай, «простай» рэлігіі. Вось чаму на яе

«ціснулі» з двух бакоў — з расійскага і польскага. Калі пасля раздзелу Рэчы Паспалітай паміж гэтымі бакамі абвастрылася барацьба не толькі за Беларусь, але і за беларускую душу, унія ўсё ж выпраменьвала хрысціянскае святло для беларусаў, падтрымлівала іх спадзяванне на адраджэнне.

Актам інтэрвенцыі расійскага псеўдамесіянскага імперыялізму на беларускую нацыю і яе культуру быў інспіраваны царызмам Полацкі сабор 1839 г., які гвалтоўна ліквідаваў уніяцтва, далучыўшы яго вернікаў да той формы казённай расійскай царквы, якая склалася ў XVIII — пачатку XIX ст. Факт афіцыйнага непрызнання этнічнай і нацыянальна-культурнай самастойнасці беларусаў зафіксаваны ў «Деяниях» Сабора, паводле якіх беларусы «всегда составляли нераздельную часть русского народа», Расія была спрадвеку «Матерью нашей». Пагэтаму прызвана за неабходнае быць «отныне, купно со вверенными нам паствами (...) в послушании Святейшего Правительствующего Всероссийского Синода». У адказ Сінод асобнай граматай дазволіў разбітай Беларускай царкве «пребывать отныне, купно со вверенными вам паствами, в единомыслии (...) и в послушании Святейшему Всероссийскому Синоду»[41].

Праведзеная «зверху» інкарпарацыя Уніяцкай Царквы ў склад нацыяналізаванай і злучанай з дзяржаўна-бюракратычным апаратам расійскай Праваслаўнай Царквы пагражала не толькі падрывам нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў, іх культурнай самабытнасці. Гэта палітыка пастupова разбурала духоўна-культурныя архетыпы народа. Неабходна мець на ўвазе той факт, што ўся сістэма народнай адукацыі ў Беларусі XIX — пачатку XX ст. была расійскай, падпарадкаванай палітычнаму і рэлігійнаму кантролю свецкай і царкоўнай улады.

Ад поўнай русіфікацыі беларусаў выратавала славутая беларуская «адсталасць»: абсалютная бальшыня насельніцтва належала да сялянскага саслоўя, слаба інтэграванага ў расійскую сацыяльна-палітычную і адукацыйную сістэму. Станоўчую ролю тут адыграў і той фактар, які раней, у перыяд дзяржаўнай самастойнасці Беларусі, быў яе слабым бокам: маю на ўвазе канфесійную неаднароднасць, процістаянне праваслаўя і каталіцтва. У складзе Расійскай імперыі каталіцтва стала царквою, якая моцна адчула дыскрымінацыю. У выніку каталіцкі касцёл аказаўся ў апазіцыі да царызму. Больш таго, ён ідэйна рыхтаваў нацыянальна-вызвольныя паўстанні 1830—1860-х г.[42]. Гэты рух ініцыіраваў першае беларускае нацыянальна-культурнае адраджэнне ў XIX ст.

Католікамі (а іх продкі, верагодна, уніятамі) былі пачынальнікі новай беларускай літаратуры (Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Паўлюк Багрым, Кастусь Каліноўскі) і яе класікі (Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Францішак Багушэвіч, Алаіза Пашкевіч, Янка Купала), дзеячы нацыянальнага руху браты Іван і Антон Луцкевіча, паэт Алесь Гарун, Вацлаў Ластоўскі ды іншыя, менш вядомыя беларускія адраджэнцы. Верагодна, гэтая слаўная кагорта герояў беларускага адраджэння дала падставу А.Станкевічу зра-

біць выснову, што лацінскае каталіцтва «...адыграла цалкам пазітыўную ролю ва ўтварэнні і падтрымліванні беларускай нацыянальнасці, асабліва ў часе панавання над Беларусяй расейскіх цароў»[43]. Ілюстрацыя да гэтай думкі Станкевіча — вядомая жыццёвая драма Паўлюка Багрыма — таленавітага беларускага паэта, выхаванага ксяндзом Войцехам Магнушэўскім у Крошынскай парафіяльнай школе ў 20-я гг. XIX ст. Паводле ўспамінаў, Магнушэўскі «...хацеў памагчы, колькі здолеў, простым людзям. Даходаў ён не меў ніякіх, дзеля гэтага дарма ксціў, вянчаў, а бяднейшым і грашмі памагаў. Быўшы адзінокім, зжыўся са сваімі людзьмі, звыкся з імі, *пераняў іх мову*, спрасцеў [падкрэслена мною. — *У.К.*], як аб ім казалі гарадскія і дворныя паны ды дзіваваліся, што ён гаварыў «мужыцкімі» прыказкамі і прыгаворкамі. Іншыя нават думалі, што ён не ў поўным розуме. Гэта так ім здавалася. Магнушэўскі быў чалавек разумны: зблізіўшыся з народам, ён хацеў падняць гэты народ, шырыць асвету сярод яго»[44].

А як жа праваслаўе? Няўжо ягоная роля ў станаўленні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў XIX — пачатку XX ст. была толькі дэструктыўнай?

Аналізуючы гэтую праблему, трэба адрозніваць два «паверхі» Хрысціянскай Царквы»: першы паверх «горны», нябесны, вечны і ўсечалавечны; і другі паверх — зямны, гістарычны, па неабходнасці аб'ектызаваны ў грэшнай экзістэнцыі нацыянальнага і сацыяльна-палітычнага быцця народаў. Нябесная Царква заўсёды дабрадатная ва ўсялякай творчай дзейнасці людзей, у тым ліку і нацыянальна-культурнай. Значэнне ж зямной, гістарычнай царквы не можа быць ацэнена толькі паводле двузначнай логікі. Будучы інтэграванай у язычніцкую, паводле свайго паходжання, сацыяльна-палітычную сістэму вядучых дзяржаў, яна не заўсёды свабодная ад спакусы імперскага псеўдамесіянства. Але святло Царквы Нябеснай заўсёды прасвечвае праз сацыяльна аб'ектызаваную «абалонку» царквы зямной, палітызаванай. У выніку і гэтая апошняя, калі яна не страціла здольнасці да духоўнага росту і абнаўлення, у канчатковым выніку дабрадатная для нацыянальнага адраджэння народаў.

Гэтая духоўная роль Праваслаўнай Царквы ў гістарычным лёсе беларусаў яскрава выявілася ў XX ст. Ужо ў яго пачатку з асяроддзя праваслаўнага сялянства і былой фальварковай шляхты выйшлі класікі нацыянальнай літаратуры Якуб Колас, Максім Багдановіч, Максім Гарэцкі, а пазней — цэлая кагорта пісьменнікаў, мастакоў, артыстаў, грамадскіх і палітычных дзеячаў 1920—1930-х гг. Праваслаўная царква заўсёды была моцная сваёй хрысціянскай аўтэнтычнасцю і арыентаванасцю на духоўна-этычнае самаўдасканаленне чалавека. Вось чаму яна прабуджае ў духоўна багатых асобах глыбокае сумленне і пачуццё адказнасці за свой народ. Гэтае высокае прызванне царквы гераічна выявілася ў часы вялікіх ганенняў — спачатку на саму Царкву, а разам з ёю — на духоўную

і нацыянальную эліту беларускага народа ў канцы 20—80-х гг. нашага стагоддзя.

Ёсць падставы думаць, што ў блізкай будучыні павялічыцца роля Уніяцкай Царквы ў гістарычным лёсе Беларусі. Ужо сёння адбываецца другое адраджэнне Уніі, максімальна набліжанай да менталітэту і культурных традыцый нашага народа[45]. Як ужо адзначалася, Брэсцкая унія ёсць рэалізаваны «фрагмент» ідэі уніі сусветнай, неабходнасць якой абгрунтаваў У.Салаўёў[46].

Шлях да гарманічнага духоўнага адзінства хрысціянскага свету У.Салаўёў убачыў дакладна. Зразуме́ла, адзінства немагчыма забяспечыць фармальным дагаворам. Толькі на шляху паэтапнага збліжэння цэркваў і прызнання роўнакаштоўнасці іх частак, у тым ліку «вялікіх» і «малых» нацый, прызнання уніяцкага руху як дабрадатнага для хрысціянскага адзінства магчыма Сусветная Унія. Першымі крокамі на гэтым шляху ва Усходняй Еўропе будзе, верагодна, вызваленне праваслаўнай іерархіі ад шматвяковага «маскоўскага палону», набыццё ёю духоўнай незалежнасці ад зменлівай і далёка не хрысціянскай расійскай дзяржаўнасці; урэшце, на шляху канструктыўнага ўздзеяння Царквы на палітыку, якая ва ўмовах неразвітых дэмакратычных інстытутаў альбо іх дэградацыі стыхійна схіляецца ў бок язычніцкага цэзарызму. З другога боку, каталіцкая і пратэстанская іерархіі павінны ўсвядоміць, што толькі праз нацыянальнае адраджэнне народаў і шматгалоссе нацыянальных культур ствараецца сусветная хрысціянская цывілізацыя без войнаў і гвалтаў.

У сучаснай свядомасці постсавецкага грамадства рэлігіязнаўства звычайна асацыіруецца з багаслоўем альбо, наадварот, з яго антыподам, так званым «навуковым» атэізмам. Мы не багасловы і не прафесійныя атэісты. Мы гісторыкі культуры. Рэлігійная думка для нас ёсць арганічная частка культуры. Зразумела, усе часткі і элементы культуры як універсальнай духоўна-творчай дзейнасці развіваюцца не ізалявана, яны ўзаемадзейнічаюць паміж сабою і адна адну дапаўняюць. Але ў гэтым узаемадзеянні не губляюць свае аўтаномнасці і самабытнасці.

Такая ўзаемадапаўняльнасць усіх аспектаў царкоўнага жыцця і рэлігійнай творчасці абавязвае нас даследаваць рэлігійную думку ў кантэксце тэалогіі і гісторыі царквы. Аднак для нас гісторыка-тэалагічная праблематыка ёсць толькі фон, на якім «экспанаваліся» разнастайныя плыні рэлігійнай думкі.

Гэтая агаворка неабходна, каб пазбегнуць магчымых закідаў адносна фрагментарнасці і непаўнаты прапанаванай канцэпцыі. Яна не прэтэндуе ні на гісторыю царквы (бо гісторыя царкоўных абшчын, царкоўных іерархій ёсць праблема багаслоўя), ні на гістарычную паўнату, бо для сістэматычнай гісторыі рэлігійнай думкі ў нас яшчэ мала навукова апрацаваных крыніц. Падрыхтоўка такога роду крыніц, пераважна літаратурна-багаслоўскага зместу, якраз і ёсць задачай першай у Беларусі анталогіі па гісторыка-рэлігійнай праблематыцы.

Трэба мець на увазе, што мы тут адсталі ад сваіх суседзяў, польскіх гісторыкаў і тэолагаў. У Польшчы даўно напісаны і пішуцца цяпер не толькі сістэмныя даследаванні па гісторыі рэлігіі і царквы, але і гістарычныя нарысы асобных царкоўных прыходаў. Прымем да ўвагі і тое, што ў Польшчы псеўданавуковы атэізм фактычна не быў дзяржаўнай ідэалогіяй, як сталася ў былым СССР. Рэлігіязнаўчыя даследаванні ў Польшчы (тым больш у Заходняй Еўропе) маюць за сабой па меншай меры двухсотгадовую традыцыю. Да таго ж, Польшча пераважна аднаканфесійная, каталіцкая краіна. Гісторыя беларускай шматканфесійнай царквы даследавалася ў лепшым выпадку з канца XIX ст. і пераважна як «непадзельная частка» расійскай (праваслаўе) і польскай (каталіцтва) цэркваў, у полі зроку адпаведнай нацыянальнай дзяржаўнай канфесіі.

Культурна-гістарычнае даследаванне прынцыпова адрозніваецца, з аднаго боку, ад багаслоўя сваім навуковым аб'ектывізмам і, з другога боку, яно пазбягае атэістычнай крытыкі рэлігіі, ідэалагічных інтэрпрэтацый і светапогляднай тэндэнцыйнасці. Свабодная навука павінна быць надканфесійнай у прынцыпе. Яна не дазваляе сабе ніякай аксіялагічнай прывязкі да праваслаўя альбо каталіцтва ў яго рымска-каталіцкім альбо уніяцкім варыянтах. Багаслоўскія ж даследаванні, за рэдкім выключэннем, не свабодныя ад апалагетыкі сваёй царквы і тэндэнцыйнай крытыкі іншых канфесій.

Наша канцэпцыя грунтуецца на перакананні, што хрысціянства як культурна-гістарычная традыцыя ёсць духоўная аснова дасканалай цывілізацыі і гарманічнай сатворчасці ўсіх «вялікіх» і «малых» народаў.

1994

---

1 Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: У 12 т. Мн., 1973. Т. 9. С. 257—258.

2 БСЭ. Т. 11. С. 84—89.

3 Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн., 1987. Т. 5. С. 258—259.

4 Мужыцкая праўда. (1863) N 6.

5 Багушэвіч Ф. Творы: Вершы, паэма, апавяданні, артыкулы, лісты. Мн., 1991. С. 36—38.

6 Гл.: Конан У. Антон Луцкевіч: Філасофія і эстэтыка нацыянальнага адраджэння // Голас Радзімы. 1994. 10 сак.— 17 крас. N 10—14.

7 Верашчака Ю. Што спрыяла разросту і ўпадку народаў і дзяржаў // Крывіч. 1926. N 1(6). С. 86—87.

8 Ластоўскі В. Унія // Крывіч. 1926. N 1(11). С. 97.

9 Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага светапогляду. Вільня 1921; Суліма. Гэтым пераможаш! // Заходняя Беларусь: Зб. грамад. мысьлі, навукі, мастацтва Зах. Беларусі. Вільня, 1924. С. 9—70.

10 Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ: Спроба сінтэзы. Вільня, 1940. С. 6, 9.

11 Конан В. Вера и нация: Христианство в судьбе белорусов // Нёман, 1994. N 5. С. 156—164.

12 Станкевіч Я.Крыўя: Беларусы ў мінуласьці. Мн., 1942. С. 70; яго ж: Этнаграфічныя й гістарычныя тэрыторыі й граніцы Беларусі. Нью-Ёрк, 1953. С. 24; Скарыніч Б. Літоўская плынь (традыцыя гаспадарствавасьці) у нацыянальным адраджэнні беларускага народу // Веда. 1952; Седов В.В. Археология и проблемы этногенеза белорусов: Тезисы докладов на конференции по проблеме «Этногенез белорусов». Мн., 1973. С. 7—10; Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і Новагародскі перыяды. Мн., 1990. С. 17—46.

13 Кіеўскі князь Уладзімір Святаславіч, паводле «Повести временных лет», у 980 г. «...паставіў куміры на ўзгорку за церамамі: драўлянага Перуна з серабранай галавой і залатымі вусамі, і Хорса, Даждзьбога і Стрыбога, і Сімаргла, і Макош. І прыносілі ім ахвяры, называючы іх багамі...». А ў 988 г.

князь ахрысціўся, разбурыўшы ўсё тое, чаму раней пакланяўся, прыказаўшы народу: «А не обращеться кто заутра на реце [г.зн., хто не прыйдзе на раку хрысціцца], богат ли, ли убог, или нищь, ли работник, противен мне да будет» (Повесть временных лет. М.;Л., 1950. Ч. 1. С. 14)

[14] На думку археолага Сяргея Тарасава, іншыя летапісцы (наўгародскія, суздальскія, цвярскія) таксама сведчаць, што «гвалтоўнага хрышчэння Полацкага княства не было» (Тарасаў С. Адкуль прыйшло хрысціянства ў Беларусь? // Полацак. Кліўленд. 1991. N 10. С. 13).

[15] Канкрэтны аналіз біблейскіх вобразаў, сюжэтаў і матываў у беларускім фальклоры ёсць у шэрагу маіх публікацыяў, у тым ліку: Новозаветные образы и мотивы в белорусском фольклоре // Христианизация Руси и белорусская культура. Мн., 1988. С. 281—302 (Ратапрынтнае выданне на правах рукапісу. Захоўваецца ў бібліятэцы Мінскага Епархіяльнага Упраўлення); Вобразы хрысціянскіх святых у беларускім фальклоры // Тэзісы навук. канферэнцыі, прысвечанай 1000-годдзю Праваслаўнай Епархіі і Праваслаўнай царквы на Беларусі. Мн., 1992. С. 3—4; Архетыпы беларускага менталітэту: Спроба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу // Беларусіка — Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 2. С. 18—28; Сусветнае Дрэва мастацтва: Эскіз да аналізу архетыпаў культуры // Культура. 1993. 20 крас. N 16. С. 5—6; Вера и нация: Христианство в судьбе белорусов // Нёман, 1994. N 5. С. 157—164.

[16] Біблія. Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517—1519 гг.: У 3 т. Мн., 1990. Т. 1. С. 48—49.

[17] Толковая Библія, или Комментарий на все книги Св. Писанія Ветхаго и Новаго Завета/ Под ред. А.П.Лопухина. СПб., 1904. С. 80—81.

[18] Тамсама. С. 81.

[19] Соловьев В.С. Соч.: В 2 т. М., 1989. С. 269—270.

[20] Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і Новагародскі перыяды. Мн., 1990. С. 82—84; яго ж: Старажытная Беларусь: Віленскі перыяд. Мн., 1994. С. 24—29.

[21] Творенія Святаго отца нашего Кирилла епископа Туровского. Изданіе преосвящен. Евгения, Епископа Минского и Туровского. Киев, 1880. С. 45—52.

[22] Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і Новагародскі перыяды. С. 315—332; яго ж. Старажытная Беларусь: Віленскі перыяд. С. 3—81.

[23] Грицкевич А.П. Положение Православной Церкви в Белоруссии в XIV—XVI веках (до Люблинской унии 1569 г.) // Христианизация Руси и белорусская культура. Мн., 1988 (Ратапрынтнае рукапіснае выданне. Захоўваецца ў бібліятэцы Мінскага Епархіяльнага Упраўлення).

[24] Цыт. па кн.: Грицкевич А.П. Положение православной церкви в Белоруссии в XIV—XVI веках (до Люблинской унии 1569 г.) // С. 92—93.

[25] Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ: Спроба сінтэзы. С. 135.

[26] Біблія. Факсімільнае перавыданне Бібліі, выдадзенай Францішкам Скарынаю ў 1517—1519 гг. Мн., 1990—1991. Т. 1—3.

[27] Пяць стагоддзяў Скарыніяны: XVI—XX. Нью-Ёрк, 1989. С. 282.

[28] Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветапогляду // Вобраз — 89: Літ. крытыч. артыкулы. Мн., 1990. С. 45, 48.

[29] Конан У. Рэлігійныя погляды Ф.Скарыны // Скарына і наш час: Тэзісы дакладаў навукова-практыч. канферэнцыі. Гомель, 1994.

[30] Брага С. Доктар Скарына ў Маскве // Запісы. Кн. 2. Нью-Ёрк; Мюнхэн, 1963. Беларускі інстытут навукі і мастацтва. С. 9—36; асобн. выд.: Брага С. Доктар Скарына ў Маскве. Мн., 1993. С. 47; Скарына Ф. Зб. дакументаў і матэрыялаў. Мн., 1988. С. 201—204.

[31] Ильинский Ф. Большой Катехизис Лаурентия Зизания. Киев, 1889. С. 25.

[32] Ботвинник М. Лаврентий Зизаний. Мн., 1973. С. 91—97.

[33] Былинин В., Звонарева Л. Поэзия Симеона Полоцкого // Симеон Полоцкий. Вирши. М., 1990. С. 7.

[34] Саверчанка І.В. Сымон Будны — гуманіст і рэфарматар. Мн., 1993. С. 223.

[35] Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / Уклад., уступ. арт. і камент. У.Г.Кароткага. Мн., 1991. С. 35.

[36] Тамсама. С. 25.

[37] Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. С. 498; Францыск Скарына і яго час: Энцыклапед. даведнік. Мн., 1988. С. 445.

[38] Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны. С. 34.

[39] [Пётр Скарга]. Описание и оборона събору руского берестейского в року 1596... У Вильни року Божего нароженья 1597; [Ипатий Потей]. Справедливое описание поступку и справы сынодовое и оборона згоды и единости съвершеное, которая се стала на сыноде берестейском в року 1596... Друкавано у Вильни року Божего 1597; Ипатий Потей. Антифризис. Вильно, тип. Мамоничей (пасля 1599). [Іпацій Пацей]. Гармония, альбо согласие веры сакраментов и церемоней святое восточъное церкъви с костелом рымъским. Вильно, 1608; [Іосіф Рутъскі]. Teses, сиречь изъвестны предъложения от учений, еже от Тайнах Церковных на размышленье к объщему состезанию даны

предъложения от учений, еже от Тайнах Церковных на размышленье к объщему состезанию даны честным отцем Иосифом Веляминон Рутъским, иноком закону с[вя]того Василия в монастыру Виленъском с[вя]тое Живоначалное Тройцы... 1608.

[40] Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ: Спроба сінтэзы. С. 104.

[41] Деяния Полоцкого Собора 12 февраля 1839 г. С. 43.

[42] Шыбека З. Гісторыя Беларусі ў XIX— XX стст.: Раздзелы з ненадрукаванай кніжкі // Голас Радзімы. 1994. 21 ліп.

[43] Хрысціянства і беларускі народ: Спроба сінтэзы. С. 133— 134.

[44] Янулайціс А. Аб маладым паэце з Крошына // Маладая Беларусь. Сер. 1. Сш. 3. Пб., 1913. С. 9—10.

[45] Прыкметы першага адраджэння Уніі ў Беларусі выявіліся ў нашаніўскую эпоху (1906— 1915), калі Іван Луцкевіч вёў перамовы з уніяцкім метрапалітам Галіччыны Андрэем Шаптыцкім аб неабходнасці уніяцкага руху. Пазней, ва ўмовах польскага панавання ў Заходняй Беларусі, гэты рух стаў рэальным фактарам: выходзіў часопіс «Да Злучэньня!» (1930-я гг.), рух за адраджэнне Уніяцкай Царквы аднавіўся.

[46] Соловьев В. Соч. Т. 2. С. 241— 242.

БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ: ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ І СУЧАСНЫЯ ПРАБЛЕМЫ

Нацыянальная ідэя ёсць духоўна-творчы аналаг гістарычнага быцця народа ў яго трох вымярэннях — мінуўшчыне, сучаснасці і будучыні. Кожны этнас, які выявіў свае творчыя магчымасці і сфарміраваўся ў нацыю, увасабляе сваім быццём пэўную ідэю, альбо, кажучы тэалагічна, пэўную задуму Сусветнага Тварца, якая рэалізуецца ў гістарычных дзеях народа і яго самабытнай культуры.

Ёсць па меншай меры тры грані выяўлення нацыянальнай ідэі народа: яго гістарычныя дзеі і геапалітычныя праекты, нацыянальны характар ва ўсіх яго супярэчнасцях, урэшце, самабытнасць яго культуры, уключаючы ў гэтае паняцце эканоміку, сацыяльна-палітычныя структуры, літаратуру ды іншыя віды мастацтва, філасофію, рэлігію, мараль і прававыя інстытуты. На тэарэтычным (розумаспасцігальным) узроўні нацыянальная ідэя выяўляецца ў культурна-гістарычным тыпе народа, яго нацыянальнай асабістасці; на штодзённа-эмпірычным узроўні — у нацыянальным менталітэце.

Праблема нацыянальнай ідэі, такім чынам, ахоплівае ўсе тры аспекты быцця народа — яго гісторыю, геапалітыку і культуру ў самым шырокім значэнні гэтага паняцця. Нацыянальную беларускую ідэю ў яе паўнаце можна было б раскрыць толькі ў фундаментальнай манаграфіі. У гэтым кароткім рэфераце абмяжуюся лаканічнымі тэзісамі.

Геапалітычныя і агульналюдскія аспекты гэтай праблемы раскрыты ў філасофіі, этналогіі, літаратуры і публіцыстыцы XX ст. (У.Салаўёў, М.Данілеўскі, К.Ляонцьеў у Расіі, О.Шпенглер у Германіі, «Наша ніва», перыядычны друк Беларускай Народнай Рэспублікі ў Беларусі, Ігнат Канчэўскі, Уладзімір Самойла і Адам Станкевіч разам з яго сябрамі па Беларускай хрысціянскай дэмакратыі ў Заходняй Беларусі). Можна вывесці агульную парадыгму гэтага універсальнага ўсведамлення нацыянальнай ідэі. Вось яна ў няпоўным вызначэнні.

Кожны гістарычны народ мае сваю ўласную задачу, сваю ідэю. Кожны народ, які выявіў гэтую ідэю ў гістарычных дзеях і ў самабытнай культуры, мае права на арганізацыю ў суверэнную нацыю і незалежную дзяржаву. Задача нацыянальнай дзяржавы — стварыць аптымальныя ўмовы для самарэалізацыі народа ў самабытнай мове і культуры ў цэлым, стварыць сваю непаўторную грань рэгіянальнай і універсальнай цывілізацыі. Агульналюдская культура рэалізуецца як сугучнасць, сімфонія нацыянальных і рэгіянальных культур. Аднатыпная агульналюдская культура, калі б яна была магчымая, аказалася б ні чым іншым, як разбурэннем духоўнай самабытнасці так званых «меншых» народаў псеўдамесіянскімі імперыямі іхніх «большых» братоў.

Сёння сістэматычна пакуль што даследавана руская, дакладней, расійская ідэя ў навукова-папулярнай кніжцы М.Бярдзяева «Русская идея» (Парыж, 1946). Яе варта грунтоўна ведаць беларускім палітыкам, каб

дакладна вызначаць свае геапалітычныя і культурна-творчыя стратэгічныя інтарэсы. Прывяду тут толькі агульную характарыстыку «расійскасці» Бярдзяевым: «Рускі народ, — пісаў Бярдзяеў, — ёсць у найвышэйшай ступені палярызаваны народ, ён — сумяшчэнне супрацьлегласцяў [...]. Рускі народ не ёсць ні чыста еўрапейскі, ні чыста азіяцкі народ. Расія — цэлая частка свету, вялізны Усход— Захад, яна злучае два светы. І заўсёды ў рускай душы змагаліся два пачаткі — усходні і заходні [...]. Рускі народ не быў пераважна народам культуры ў першую чаргу, як народы Заходняй Еўропы, ён быў пераважна народам адкравенняў і натхненняў, ён не ведаў меры і лёгка ўпадаў у крайнасці [...]. Два супрацьлеглыя пачаткі леглі ў аснову фармацыі рускай душы: прыродная, язычніцкая, дыянісійская, стыхія і аскетычна-манаскае праваслаўе. Можна адкрыць дзве палярныя ўласцівасці ў рускім народзе: дэспатызм, гіпертрафія дзяржавы — і анархізм, вольнасць; жорсткасць, схільнасць да гвалту — і дабрыня, чалавечнасць і мяккасць; абрадавая вера («обрядоверье») — і пошукі праўды; індывідуалізм, вострае ўсведамленне асабістасці — і безасабовы калектывізм; эсхаталагічна-месіянская рэлігійнасць — і вонкавая набожнасць; шуканне Бога — і ваяўнічая бязбожнасць; пакорлівасць — і нахабства, рабства — і бунт».

Сёння «Русская идея» М.Бярдзяева надзвычай папулярная ў асяроддзі расійскай эміграцкай інтэлігенцыі: там па радыё «Свабода», здаецца, ужо пяты год Барыс Парамонаў вядзе аднайменную філасофска-публіцыстычную праграму. На жаль, мала хто ведае прарока беларускага нацыянальнага Адраджэння, які за трыццаць пяць гадоў да выхаду ў свет «Русской идеи» Бярдзяева апублікаваў пад псеўданімам Ігнат Абдзіраловіч філасофскае эсэ «Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага светапогляду» (Вільня, 1921). Гэта быў малады паэт Ігнат Канчэўскі, якога напаткаў трагічны лёс Максіма Багдановіча (памёр на дваццаць сёмай вясне свайго жыцця ад сухотаў).

І.Канчэўскі на аснове філасофскага абагульнення духоўнага вопыту нашай літаратуры даволі дакладна вызначыў сутнасць беларускай ідэі. Ён пісаў: «Беларусь ад X веку да гэтай пары [маецца на ўвазе 1921 г. — *У. К.*] фактычна з'яўляецца полем змагання двух кірункаў еўрапейскай, пэўне — арыйскай культуры — заходняга і ўсходняга. Граніца абодвух уплываў, падзяляючы славянства на два станы, праходзіць праз Беларусь, Украіну і хаваецца ў балканскіх краях. Дзесяцігадовае ваганне сведчыць аб тым, што беларусы, як украінцы і балканскія славяне, не маглі шчыра прылучыцца ні да аднаго, ні да другога кірунку».

Паводле І.Канчэўскага, беларуская ментальнасць, альбо нашая нацыянальная ідэя, — гэта адмаўленне крайніх, «месіянскіх» формаў усходняга «візантызму» (унітарнасць грамадска-палітычнага жыцця, нецярпімасць да іншадумання, канцэнтрацыя ўлады ў адных руках, абшчыннасць і слабае выяўленне асабістасці, татальны экспансіянізм) і заходняга індывідуалізму (бо ў ім прыхавана тэндэнцыя да захопу ў сваю зону

ўплыву слабейшых народаў ды іх асіміляцыі), і сінтэз лепшых бакоў гэтых двух культурна-гістарычных тыпаў на аснове самабытных нацыянальных формаў грамадскага жыцця і культуры. Сутнасць яе — няспынная творчасць, непрыманне раз і назаўсёды вызначаных, аб'ектызаваных і дэгуманізаваных ідэй і прынцыпаў накшталт «сацыялізму» альбо «капіталізму».

У гістарычным плане ўвасабленнем беларускай нацыянальнай ідэі былі выдатныя дзяржаўныя нацыянальна-культурныя і рэлігійныя дзеячы Беларусі. Полацкі князь Усяслаў Чарадзей быў не толькі вялікім князем і палкаводцам, але, аб'ектыўна, і прароркам: ён, верагодна, прадбачыў гістарычны лёс Беларуска-крывіцкай дзяржавы, імкнуўся ваеннымі і дыпламатычнымі сродкамі забяспечыць яе незалежнасць і выгаднае геапалітычнае становішча — ключавыя пазіцыі на «шляху з варагаў у грэкі», што злучаў Паўночную і Цэнтральную Еўропу з Візантыяй, а праз яе — з цэнтрамі азіяцкай цывілізацыі. Яго прадаўжальнікам у гэтым плане быў канцлер Вялікага Княства Літоўскага Леў Сапега (1557—1633), які прадбачыў небяспеку станаўлення Расійскай захопніцкай імперыі і спрабаваў нейтралізаваць яе — спачатку смелым геапалітычным праектам стварэння супердзяржаўнай канфедэрацыі Масковіі-Расіі і Рэчы Паспалітай, палітычным ядром якой стала б Беларусь-Літва, а пазней — стварэннем «смуты» ў Расіі.

Яшчэ да канцлера Сапегі беларускі асветнік і славянскі першадрукар Францішак Скарына недзе ў сярэдзіне 1520-х гг., верагодна, паспрабаваў ажыццявіць сваю маскоўскую місію — пашырыць сваё вольнае кнігавыдавецтва на Маскоўскую дзяржаву і праз гэта забяспечыць прыярытэт старабеларускай мовы, а праз яе і ўсёй беларускай культуры ва ўсходнеславянскім рэгіёне. Няўдача гэтай місіі (спальванне «ерэтычных» кніг Скарыны і выгнанне першадрукара з Масквы) азначала, між іншым, нарастанне ідэалагічнай канфрантацыі паміж двума цэнтрамі аб'яднання ўсходнеславянскіх народаў — Масквой і Беларуссю-Літвой. Зусім верагодна, што калі б місія Ф.Скарыны, а пазней геапалітычны праект Льва Сапегі ўдаліся, калі б адбылася ў XVI—XVII стст. гэтая духоўная і палітычная сустрэчы Усходу і Захаду, то яна падрыхтавала б пазней павольную стыкоўку і пазітыўнае ўзаемадзеянне двух культурна-гістарычных тыпаў — расійскай Еўра-Азіі з Цэнтральнай і Усходняй Еўропай.

У духоўна-рэлігійным аспекце беларуская ідэія самабытна выявілася ў праектах сусветнай царкоўнай уніі XV—XVI стст., якія часткова рэалізаваліся ў рэгіянальнай Брэсцкай уніі 1596 г. Яна праіснавала каля двух з паловаю стагоддзяў, стаўшы, па сваёй сутнасці, беларуска-сялянскай царквою, трэцяй духоўнай сілаю паміж нацыяналізаванымі ў XVII—XVIII стст. расійскім праваслаўем і польскім каталіцтвам. Яркімі асобамі, якія ўвасаблялі гэтую рэлігійную ідэю, былі мітрапаліт Іпацій Пацей у 1599—1613 гг., Язэп Руцкі ў 1613—1637 гг. і полацкі архіепіс-

кап Іасафат Кунцэвіч, які стаў ахвярай сваёй ідэі яднання цэркваў пад час віцебскага антыуніяцкага бунту ў 1623 г.

Прадаўжальнікамі дзяржаўна-палітычнай і духоўна-культурнай беларускай ідэі ў эпоху станаўлення беларускай нацыі (XIX — пачатак XX стст.) былі Кастусь Каліноўскі (1838—1864), беларускія народнікі Ігнат Грынявіцкі і выдаўцы падпольнага часопіса «Гоман» (1884), Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ, 1903—1917), газеты «Наша ніва» (1906—1915) і «Гоман» (1916—1918), беларуская класічная літаратура (Янка Купала, Цётка, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Алесь Гарун, Максім Гарэцкі і іх паслядоўнікі). Урэшце, дзеячы БНР паядналі духоўна-культурнае і дзяржаўна-палітычнае адраджэнне і ў 1917—1920 гг. часткова рэалізавалі беларускую нацыянальную ідэю. Яе няўдача, падзел Беларусі паводле Рыжскага міру Расіяй і Польшчай былі вынікам стратэгічнага і духоўнага праліку аб'яднанай Еўропы ў асобе Антанты: яна падтрымала менш развітыя нацыянальныя ідэі народаў Цэнтральнай Еўропы (этнічнай Літвы, Латвіі, Эстоніі і інш.), без усякага ўліку культурна-гістарычнай традыцыі і геапалітычных інтарэсаў дазволіла бальшавікам і прыхільнікам Вялікай Польшчы падзяліць Беларусь.

З гэтага часу пачаўся новы, драматычны шлях духоўнай барацьбы беларускай нацыянальнай эліты за адраджэнне Беларусі ў новых умовах — апошняга этапу распаду тэрытарыяльных імперый. Беларуская нацыянальная эліта ў БССР у гады беларусізацыі (1920-я гг.) правільна разлічыла, што аднаўленне Расійскай імперыі ў вобліку СССР — з'ява часовая, несумяшчальная з гістарычным прагрэсам, вынікам якога стаў распад імперый, гэтых «вавілонскіх вежаў» Новай гісторыі. Але яны змагаліся за Беларусь і яе культуру ў гады часовага абнаўлення гэтай імперыі, а не яе заняпаду. У выніку наша эліта была знішчана, а рэшта яе падаўлена бальшавіцкім імперыялізмам з нявіданай у гісторыі жорсткасцю і скрытасцю ад сусветнай інфарматыўнай прасторы. Аднак паўразбуранае гвалтоўнай індустрыялізацыяй і калектывізацыяй этнічнае ядро беларускай нацыі ў сярэдзіне XX ст. яшчэ захавалася: яно нараджала з сябе новую нацыянальную эліту, якая ў рэшце рэшт агульнымі намаганнямі з нацыянальнымі элітамі іншых народаў разбурыла гэтую апошнюю вавілонскую вежу.

Настаў час усеагульнага нацыянальнага адраджэння ў складаных умовах, калі аказалася разбураным ўжо самае этнічнае ядро нацыі. У такіх умовах узросшая колькасна нацыянальная эліта сама павінна хоць часткова кампенсаваць адсутнасць згуртаванага этнічнага ядра.

Сёння нацыянальнае адраджэнне ёсць гістарычнае прызначэнне ўсіх народаў, якім не наканавана знікнуць у «чорнай дзірцы» гісторыі. Для былых заваяваных альбо «добраахвотна» далучаных народаў-«саюзнікаў» (тэрмін, які прыдуманы яшчэ ў Рымскай імперыі для вызначэння мірных, часова небунтоўных калоній) нацыянальнае адраджэнне ёсць благадатная альтэрнатыва гістарычнай анігіляцыі. Але і для народаў-метра-

полій, для імперскіх нацый яно таксама ёсць пазітыўны варыянт вырашэння спрадвечанага пытання — быць альбо не быць.

Жанр кароткага рэферата не дазваляе мне аргументаваць гэтую, на мой погляд, відавочную ісціну. Напомню толькі, што стабільнасць нацыі забяспечваецца, па-першае, яе трывалым этнічным ядром і, па-другое, яе духоўна актыўнай і сацыяльна пасіянарнай элітай. У народаў, пазбаўленых паўнацэннай нацыянальнай дзяржаўнасці, духоўная эліта і этнічнае ядро (яно больш устойлівае толькі ў эпоху неглыбокай сацыяльнай мабільнасці і павярхоўнай уключанасці народа ў пануючую «дзяржаўную» культуру) разбураюцца шляхам планамернага расцярушвання на абшарах імперыі, эміграцыі і асабліва метадамі дэнацыяналізацыі. А на адваротным полюсе аналагічная дэстабілізацыя адбываецца ў асяроддзі метраполіі: актыўная частка насельніцтва і нацыянальная эліта самарассейваюцца на абшарах далучаных іншанацыянальных тэрыторый, эканамічныя і духоўныя сілы трацяцца на ўтрыманне імперыі (войска, дзяржаўны апарат, культуртрэгерства і інш.), адзіная нацыянальная мова распадаецца на каланіяльныя жаргоны, эканоміка і культура развіваюцца не інтэнсіўна і не ў глыбіню, а экстэнсіўна і павярхоўна. Іспанцы, англічане, французы своечасова пайшлі насустрач лёсу, дэманціравалі свае імперыі. Германіі і Японіі «дапамаглі» іх паразы ў Другой сусветнай вайне. Палякам наогул пашанцавала: іхняя імперыя не адбылася. Сёння — чарга за Расіяй.

Што сёння трэба рабіць і куды ісці, калі наступіў драматычны час страты нацыянальных ідэалаў дэмаралізаванай псеўданароднай масы і адхілення нацыянальнай эліты ад палітычнай стратэгіі і дзяржаўнага кіравання? Адказ на гэтае пытанне тут магчымы толькі ў форме кароткіх тэзісаў.

1. Па-першае, не страчваць перспектыву нацыянальнай ідэі. Яна рэалізуецца ў скажонай форме нават тымі, хто сёння на чале нашай дзяржавы. Бо такі час, такі гістарычны кантэкст. Эпоха тэрытарыяльных, па сутнасці, напаўфеадальных імперыяў даўно мінула. Сёння магчыма толькі фінансавая імперыя. У нашай сітуацыі гэта тады, калі расійскі рубель пераможа амерыканскі долар у сусветным масштабе. Варыянт цяжкі. Цягнік, як гаворыцца, даўно прайшоў. Варта было трансфармаваць сваю феадальную імперыю яшчэ ў 1920-я гг. — па прыкладу Англіі, Францыі ды іншых разумных дзяржаў.

2. З часоў Гегеля і самога Маркса захавалася філасофская прымаўка: разумны ідзе насустрач свайму наканаванню, а неразумнага лёс валачэ да гэтай мэты. У XXI ст. для тэрытарыяльных імперый няма перспектывы: Расія пры наяўнасці разумнага дэмакратычнага кіраўніцтва магла б захаваць свае эканамічныя ды інфармацыйныя дамінанты на прасторы былой імперыі і былога СССР. З расійскай фінансавай імперыяй амерыканскага тыпу пагадзіліся б нават лідэры Чачні. З другога боку, у Расійскай федэрацыі, куды хацелі б уцягнуць Беларусь расійскія палітыкі

ад правых да левых (усе яны адносна Беларусі і Украіны ў той ці іншай меры банальныя чарнасоценцы), беларусаў чакае этна-культурная анігіляцыя, незайздросны лёс псеўдарускіх другога ці трэцяга гатунку, лёс хімернага этнасу, які гаворыць на жаргоне вялікай рускай мовы.

3. Гэтая аб'ектыўная аптымістычная перспектыва ажыццяўлення беларускай нацыянальнай ідэі зусім не азначае, што яно прыйдзе як манна нябесная. Нават пра Царства Нябеснае сказана, што яно пасля прарокаў «сілаю здабываецца». Тым больш — царства зямное. Неабходна духоўнае і грамадска-палітычнае змаганне за яго. Яўрэі пасля свайго расцярушання Рымскай імперыяй у І ст. н.э. змагаліся за сваю нацыянальную ідэю амаль два тысячагоддзі. Беларусы ваююць за сваю пакуль што каля двух стагоддзяў. У гэтай барацьбы ёсць патрэба ў тактычных кампрамісах, асабліва ў сферах эканомікі і палітыкі. Але кампрамісы немагчымы, па крайняй меры, у сферы духоўных каштоўнасцяў — нашых трох святынях: роднай мовы і сваёй самабытнай культуры, нацыянальнай сімволікі, суверэннай дзяржавы. Страцім іх — загубім усё іншае. Барацьба за іх павінна быць няспыннай, хоць бы абазначанай сімвалічна. Тут ёсць евангельскі архетып. Калі слугі стараяўрэйскіх першасвятароў бралі Хрыста, каб забіць яго, апосталы не ведалі, што рабіць. Але «Сымон Пётр, дастаўшы меч, ударыў першасвятаровага раба і адсек яму правае вуха» (Ян 18:10).

Зразумела, гэта сімвалічнае «вуха». Маецца на ўвазе вайна духоўная і меч духоўны.

1997

---

[1] Бердяев Н. Русская идея: Основные проблемы русской мысли XIX и начала XX века. Париж, 1946.

[2] Конан У. [Беларуская ідэя] // Беларусістыка. Беларусь у Вялікім Княстве Літоўскім. Мн., 1992. С. 95—104.

[3] Конан У. Беларуская ідэя і місія Беларусі // Беларуская думка. Мн., 1992. N 11—12. С. 10—14.

[4] Конан В. О белорусской идее // Нёман. 1993. N 3. С. 125—131.

[5] Конан У. Антыноміі дэмакратыі і культуры, шляхі іх вырашэння // Міжнародны кангрэс у абарону дэмакратыі і культуры. «Посттаталітарнае грамадства: асоба і нацыя». Мн., 1994. С. 182—186.

[6] Конан У. Антыноміі дэмакратыі і культуры (Нацыянальныя і міжнародныя аспекты) // Беларусіка — Albaruthenica. Кн. 3. Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне. Мн., 1994. С. 98—103.

[7] Конан У. Этнічная і нацыянальная ідэнтыфікацыя: аналіз паняццяў у кантэксце гістарычнага лёсу беларусаў // Грамадзянская супольнасць і праблемы нацыянальна-культурнай ідэнтыфікацыі ў Беларусі. Матэрыялы навуковага семінара (Мінск, 30—31 мая 1996 г.). Брэст, 1996. С. 21—27.

[8] Конан В. «Не пора ли нам обратно: из варягов в греки» // Нёман. 1997. N 3. С. 240—253.

Зянон ПАЗЬНЯК
(1944)

Мастацтвазнаўца, археолаг, публіцыст, культуролаг, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў в. Суботнікі Іўеўскага раёна (Гродзенская вобл.). У 1967 г. скончыў Беларускі тэатральна-мастацкі інстытут. З 1972 г. — навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. Пазней працаваў у Інстытуце гісторыі АН Беларусі. Кандыдат мастацтвазнаўства (1981). З пачатку 70-х г. адзін з лідэраў нацыянальна-адраджэнскага руху на Беларусі. Адкрыў і прымаў непасрэдны ўдзел у даследаванні урочышча Курапаты пад Мінскам, месца масавых расстрэлаў савецкімі ўладамі мірнага насельніцтва ў 30-я і на пачатку 40-х г. Адзін з ініцыятараў стварэння таварыства памяці ахвяр сталінскіх рэпрэсій «Мартыралог Беларусі». З 1989 г. — старшыня сойма Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне». У 1990—1995 гг. — лідэр апазіцыі БНФ у беларускім парламенце. Атрымаў палітычнае прыстанішча ў ЗША.

О РУССКОМ ИМПЕРИАЛИЗМЕ И ЕГО ОПАСНОСТИ

Среди «демократического» обывателя в Минске чувствуется легкий переполох. В России на выборах победил Жириновский. Что будет делать БНФ? Как скорректирует свою политику? Как события в России отразятся на Беларуси? Какие шаги сделает оппозиция БНФ? И т.д. Эти вопросы наперебой задают некоторые растерянные журналисты, усердно годами поливающие грязью тот же БНФ.

Несколько странно, однако политические «болельщики», видите ли, волнуются: — почему молчит БНФ? И что, собственно, произошло? — хотелось бы спросить. Может, их испугало то, что Жириновский популярно говорит то, что делают Ельцин, Козырев, Гайдар, Черномырдин и прочие русские господа? Так надо было дрожать раньше. Неужели, когда приемлемы дела, вдруг стали так страшны слова? Или, может, искренность юродивого раскрыла наконец глаза белорусскому обывателю на то, что он в упор отказывался видеть? Тогда Жириновскому следует при жизни поставить памятник, хотя бы из гипса.

Народный фронт, конечно, сделал сообщение о результатах выборов в России и разослал во все газеты тем же, кстати, журналистам, которые, кстати, как обычно, его не напечатали и т.д. Но дело не в этом. Народному фронту нечего «корректировать». Его политика в отноше-

нии России и всего там происходящего скорректирована точно и давно, и пока что наша коррекция нас не подводила. Тем не менее, по-видимому, есть смысл повторить некоторые оценки. Заранее, однако, прошу прощения у читателей, что придется много цитировать, в том числе и себя.

11 декабря 1991 года газета «Звязда» поместила мою статью «Сьнежань. Палітычнае становішча на Беларусі». Я спешил дать оценку событиям в Вискулях, суть которых для БНФ была совершенно ясна. «Позна ноччу 8 сьнежня, — сказано в статье, — стала вядома пра палітычную згоду двух паўнамоцных прэзідэнтаў і Старшыні Вярхоўнага Савета Беларусі аб «садружнасьці» Украіны, Беларусі і РСФСР... Цэнтрам запланаванай садружнасьці хочуць зрабіць Менск. (Каб мацней трымаць Беларусь.) Зразумела, што такое пагадненьне выгаднае найбольш Расеі». И дальше соглашение оценивается как «манипуляция» с конечной целью «снова загнать наш народ в империю». Никаких «содружеств» с Россией не должно было быть. Это погибель белорусской экономики и белорусского независимого государства. Наш путь — это путь Балтии, путь возвращения в Европу.

Прошло два года. Теперь посмотрите на страны Балтии и на Беларусь. Может, «у матросов есть вопросы»? Нет вопросов. А были. И весьма пространные. 13 ноября 1991 года (еще перед Вискулями) «Советская Белоруссия» опубликовала мое интервью. Сотрудница редакции Ирина Михайловна Гуринович спрашивала: «Две ваши политические позиции вызывают у многих людей опасения. Прежде всего совершенно однозначное, крайне негативное отношение к России. Есть логика в ваших рассуждениях об имперской политике царизма, о жестокой русификации белорусского народа в период так называемого социалистического строительства, об опасности сегодня не соблюсти равновесие во взаимоотношениях двух суверенных республик. Но когда политик безапелляционно заявляет: «Беларусаў выратуе толькі вяртанне ў Еўропу... арыентацыя на культурны Захад, а не на разбэшчаны, разбураны, імперскі Усход» или «Справу рускіх цароў прадоўжыла руская чэрнь — ленінскія бальшавікі. Акупаваўшы Беларускую Народную Рэспубліку, яны прынесьлі з сабой не толькі забойствы і «чрэзвычайкі», не толькі антычалавечую ленінскую ідэю, але і антыкультуру, хамства, распусту і п'янства, расейскае брыдкаслоўе, ляноту, нянавісьць і хлусьню».

Неужели Россия не дала белорусскому народу ничего другого?»

З.Пазьняк: «Ваши рассуждения о России аналогичны по структуре возражений рассуждениям о защите коммунизма и КПСС, произносимым два-три года назад всеми, кто желал. Теперь они забыли свои возражения и говорят иное. Так и о политике России. Вы можете защищать эту враждебную Беларуси имперскую политику убедительно и страстно. Ничего, я повременю, пока вы станете говорить иначе. И, поверьте, ждать осталось немного. Некоторым не понравилась моя речь в Верховном Совете 25 августа (1991 г.) об империализации политики России, об авантюризме устремлений Ельцина. Ждать опять же приш-

лось совсем недолго — два дня. И прозвучало в конце августа со стороны России, вы знаете, заявление о границах. То ли еще будет» («Советская Белоруссия», 1991. 13.XI).

То ли уж произошло, уважаемые оппоненты, вплоть до стрельбы друг в друга. Но и это еще не все, чего следует ожидать. Были заявления по Севастополю, по Черноморскому флоту, было грубейшее, всполошившее всю Европу заявление о поволжских немцах, отрицающее их национальные и человеческие права, были кровавые провокации, были развязаны с участием русских войск грязные имперские войны в Молдове, Таджикистане, Осетии, Грузии, Абхазии, Чечне, подготовлен проимперский прорусский переворот в Азербайджане, растерзана, искромсана, потоплена в крови Грузия и силой загнана в СНГ. При этом новые русские руководители применяли старую имперскую политику — разделять народы и группы населения, стравливать их между собой, уничтожать одних, выезжая на спинах других (как в Абхазии), захватывать территории, управление, имущество и властвовать через независимых и подставных.

Идеология этой традиционной политики несложная, заимствованная у Гитлера: защищать в сопредельных государствах стратегические интересы России и права русских (вспомните «права немцев», гитлеровские «аншлюсы» и т.п. явления, осужденные мировым сообществом). Более того, они собираются «защищать» права даже не русских, а «русскоязычных», то есть советской популяции в других странах. Это означает, что не будут признаны никакое национально-культурное возрождение и демократия в этих странах (ибо национально-культурное возрождение, выход из империи суть процессы демократические). Это значит, что будет давление и вмешательство во внутренние дела сопредельных стран. Эту циничную грязную политику осуществляли и сторонники Хасбулатова— Руцкого, и в еще большей степени проводили и проводят люди Ельцина. Мы имеем возможность слушать и читать их высказывания. Вот, например, заместитель министра иностранных дел России А.Адамишин высказывается корреспонденту «Комсомольской правды» (12 августа 1993 г.): «В Таджикистане у нас серьезные интересы так же, как и в целом в Средней Азии... В том же Таджикистане у нас серьезнейшие экономические интересы. Мы вкладывали средства в эти края. Там редкоземельные металлы, уран, хлопок, значительный экономический потенциал, в котором мы заинтересованы. С какой стати бросаться этим?» И дальше демократически мерзко и фальшиво: «Общность наших народов, заинтересованность друг в друге — это одна из главных причин наших стратегических интересов в регионе. Кроме того, нельзя оставлять сотни тысяч русскоязычного населения».

Каково? А это, между прочим, не 1938-й, а 1993-й, не гитлеровская Германия, а «демократическая» Россия, и говорит не сотрудник рейхсканцелярии, а заместитель министра иностранных дел Российской Федерации. А что же господин министр Козырев? Может, он думает иначе?

Анализ «национально-государственных интересов России в Таджикистане» г. Козырев дал 4 августа 1993 года в газете «Известия». Он дипломатично умолчал про хлопок, уран и редкоземельные металлы. «Первое и главное в ряду этих интересов, — говорит г. Козырев, — солидарность с многонациональным народом этой страны (ай-ай-ай. — З.П.), связанной с Россией вековыми узами истории, культуры, традиций. Здесь же — обеспечение безопасности и законных прав 200-тысячной российской общины... Россию и Таджикистан связывает Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, подписанный 25 мая 1993 года». Вот такая, оказывается, «дружба».

«Верховный Совет (тот старый. — *З.П.*), — сетует дальше г. Козырев, — «буквально с боем» дает согласие на лежащие месяцами запросы исполнительной власти о выделении дополнительных контингентов пограничных и миротворческих сил или ратификации Договора о коллективной безопасности». Любопытно, правда? Что же предлагает ельцинский министр для реализации «интересов России в Таджикистане»? — «Первое. Мобилизуем наших партнеров по СНГ...» и т.д.

Прошло время. Российские номенклатурные «демократы» единолично у власти. 18 декабря 1993 года газета «Известия» сообщает, что г. Козырев готов «сам поставить вопрос о приостановке вывода войск из Латвии и Эстонии». «Правительства трех балтийских республик должны бы не требовать от России каких-то уступок, а вместе с Россией заняться улучшением положения русскоязычного населения и таким путем лишить Жириновского социальной базы. Если этого не произойдет, позиция Москвы ожесточится». Ну, как вам эта «политика», господа, знакома? Аналогичные взгляды и высказывания у российских официальных лиц — норма, я уже не говорю про генералов.

Теперь давайте посмотрим, как ведет себя русский «демократический» интеллект, не тот, что против Ельцина (там все ясно), а тот, который за, который с господами Козыревым, Гайдаром, Черномырдиным, Шумейко, Лобовым, Собчаком и прочими.

Остановимся на вполне демократическом и вполне профессиональном политическом журнале «Новое время». В N 47 за 1992 г., с. 22, один из авторов, излагая национальные интересы России, пишет: «Беларусь должна рассматриваться Россией как одна из основных несущих конструкций СНГ; координационный центр СНГ должен образоваться именно здесь, как это и предусматривалось изначально». В 16-м номере за 1993 год дано пространное обозрение вариантов российской политики в «ближнем зарубежье». Здесь и интересы России в Абхазии, и «русскоязычное население», и весь набор. «Можно попробовать осуществлять и политику «разделяй и властвуй», которая в состоянии обретать самые изощренные формы, — сообщается в обзоре. — Каковы ее возможные слагаемые? Показное миротворчество, сопряженное с тайной поддержкой одной из противоборствующих сил. Нагляднейший пример — Приднестровье, где Россия (будем откровенны) не вполне беспристрастна, или Абхазия. Далее — передача военной техники сопре-

дельным странам (скажем, Азербайджану и Армении), втянутым в разрушительное противоборство. Третья составляющая этого старого имперского правила — создание особых преимуществ для государств, идущих на наиболее тесные связи с Россией (скажем, для Беларуси или Казахстана), и, напротив, жесткое отношение к не вполне вписывающимся в такие рамки странам, раздувание изначально существующих противоречий между сопредельными с Россией странами (скажем, пограничных споров между Литвой и Беларусью)... Стравливание соседних государств позволило бы воспрепятствовать созданию на наших рубежах союзов стран с ясно выраженной антироссийской направленностью. Следовательно, любые политики, сидящие в Кремле, независимо от их личных взглядов, будут испытывать — пусть в разной мере — тягу к такого рода действиям».

Далее рассматриваются новые варианты политики России: «постоянная подпитка пророссийских сил в политических и военных кругах сопредельных стран..., жесткие и вызывающие действия российских вооруженных сил, все еще находящихся во многих сопредельных странах..., целенаправленное экономическое давление.

Все эти действия уже осуществляются... (!) Экономический рычаг пускается в дело в увязке с политическими требованиями... Конечная цель подобной политики — создание пояса зависимых от России государств, а при удачном стечении обстоятельств и воссоединение их с ее «материнским телом».

Комментарии, полагаю, излишни. Тем более что видно, как эта политика реализуется на деле. Но когда на экране телевизора появляется кто-либо из ельцинских «демократических» проводников этой имперской политики, скажем, господин Козырев, и, совершенно пустым, безразличным взором глядя на собеседника, начинает эдак тихо-тихо, вяло-вяло, что кажется: сейчас уснет прямо на экране, цедить в час по чайной ложке все то, что выше процитировано, да еще и пересыпая нудную речь трудными для народа словечками типа «геостратегия», «дефиниция» и т.п., — понять его сложно, но всем кажется: какой голубь, какой демократ, никакой агрессивности, хоть к ране приложи, и — ничего не понятно.

Но вот появляется г. Жириновский. Говорит то же самое, даже мягче по сути, но другим языком и в другой форме: грубо, кратко и примитивно. Вместо заумной «геостратегии» — «возвратим Финляндию и Польшу», вместо «дефиниции» — «закатаем под асфальт» и т.д. Понятно и шовинисту-академику, и последнему российскому бомжу.

Никакой принципиальной разницы между господином Жириновским и господами Козыревым, Гайдаром, Черномырдиным, Шумейко, Собчаком, Явлинским и прочими в политическом смысле, я считаю, нет. Есть различие только в темпераменте, уровне культуры и в поведении. Жириновский в юродивой форме говорит то же самое, что говорят и делают его номенклатурно-демократические оппоненты.

В России юродство всегда было своего рода мистикой, священнодействoм, там прислушивались к таким людям. Прав журналист П.Василевский, отмечая, что успех Жириновского на выборах в России — «свидетельство глубокого морального падения российского общества». Но в России так было всегда. Корни этой сервильности тянутся еще из Золотой Орды и монгольского ига. Из идеологии и учения цезаропапизма (подчиненность церковной власти государству), перенятого у Византии вместе с восточным христианством и как нельзя лучше соответствовавшего деспотическому образу мышления. В конце XV века вследствие династического брака Россией были заимствованы не только византийские символы, но и основные принципы византийской имперской политики. (В отличие от римской она делалась «чужими руками» — стравливанием соседей, расколом их обществ и т.д., см. вышеприведенные цитаты «современности».) В историческом развитии соединение этих принципов с жестокостью монголо-ордынских традиций дало ужаснейшие результаты: опричнина, петровщина, аракчеевщина, муравьевщина, сталинщина, ленинизм, бесчисленные войны, но главное не в этом. Образовался особый род жесткого имперского общества с неограниченным сервильным сознанием, где личность ничем не защищена ни перед кем и ни перед чем. Личность — ничто перед государством. Государство, его интересы, империя — все. Унижение человеческой личности стало способом самоутверждения в этом обществе, принимало отвратительные, извращенные формы.

Имперское государство с имперским общественным сознанием, имперской экстенсивной политикой, с многонациональной структурой не может быть демократическим. Это аксиома, о которой приходится напоминать. Не будет демократической России, пока будет эта старая Россия. Демократия и империализм несовместимы. Это антиподы. Существование этого государства драматично для самого же российского общества прежде всего тем, что в нем в силу его имперского содержания не сформировались полноценная европейская русская нация и полноценное европейское национальное сознание. Это лоскутный народ без очерченной национальной территории, перемешанный с финноугорскими, тюркскими, монгольскими и другими анклавами, распыленный в сибирских и азиатских колониях. Доминирующее его сознание не национальное, а имперское по сути. На имперском сознании построена идеология и основана ментальность подавляющего большинства русских. Если национальное сознание и деятельность нации направлены на внутреннее творческое саморазвитие общества, на вычленение и отделение от чуждого, то имперское сознание и деятельность направлены на экстенсивное развитие, на внешнее расширение, на поглощение и разрушение чуждого. Это сознание деструктивно. Оно конечно и стоит в стороне (в отклонении) от беспрерывного магистрального и эволюционного пути развития культуры. Империя, паразитируя на национальных (народных, этнических) культурах, разрушает их, порождая химеры. Империя есть всемирное зло.

Имперское общество антидемократично, в нем нет терпимости. Не удивительно, что на только что прошедших российских выборах не представлено было ни одной демократической партии. Все они стояли на имперских позициях. Прогноз результатов выборов в такой ситуации был ясен и прост. В России идет очередная политическая и экономическая перестройка имперской власти. Сначала раскололась КПСС по линии Горбачев—Ельцин. Победила ельцинская часть, взявшая на вооружение антикоммунизм, отдельные принципы демократии и экономические реформы либерального капитализма. Победа Ельцина в 1991 г. привела к полному уничтожению молодой, политически еще незрелой свободной русской демократии. Все только что возникшие русские демократические организации, совершенно оправданно поддержавшие Ельцина, пошли, однако, на полное сотрудничество с ельцинской «демократической номенклатурой» и растворились в ней. На место свободных демократов совершенно закономерно пришла красно-коричневая оппозиция.

В конце 1991 г. стало ясно, что примитивная имперская политика Горбачева может привести к взрыву. Империя могла рухнуть с грохотом и погребением. В это время в правительство России пришли Гайдар и другие последователи чикагской школы экономического либерализма. Появился план спасения империи через создание СНГ и проведение опережающей либеральной политики экономического давления на сопредельные страны со стороны России путем использования рублевой зоны, политики цен, инфляции, газово-нефтяной монополии, топливно-энергетического шантажа и политической работы российских спецслужб. В целом план этот осуществляется довольно успешно. На юге и востоке полыхают войны. Украина и Беларусь за два года ограблены и выдоены до крови, рыночные экономические реформы здесь заторможены, финансово-кредитная система расстроена, введение национальной валюты не допущено. Еще усилие, и, когда наша страна будет окончательно экономически разрушена, останется только «добровольно» загнать ее снова в российскую империю.

За это время особенно в Беларуси укрепились российские спецслужбы, созданы их структуры в правительстве, в армии, в бизнесе, лобби в Верховном Совете; на базе коммунистических организаций создан пророссийский интерфронт («Народное движение Беларуси»), организовано и зарегистрировано множество организаций-фантомов (типа разных «соборов») и других структур, занимающихся антигосударственной, антибелорусской деятельностью. Эта система оформилась летом 1992 года. Именно в это время возникают и искусственно муссируются идеи «двуязычия», ликвидации государственных национальных символов, так называемой «коллективной безопасности», «конфедерации с Россией», «экономического союза», «рублевой зоны», объединения денежных систем России и Беларуси, отказа от нейтралитета и т.д.

Мы стали свидетелями редкого явления, когда существующее правительство Беларуси проводит фактически оккупационную пророссий-

скую политику против своего государства, направленную на разрушение экономики и ликвидацию независимости. Понятно, что старая антинациональная номенклатурная власть, уцелевшая в Беларуси и сосредоточившаяся на «прихватизации», и не могла повести себя иначе, так же, как не могла себя повести по-другому Россия, оставшись империей.

Что же будет с Беларусью? Что же делать, где же выход? И кто его предлагает? Отвечу совершенно точно. Кроме Народного фронта, этого выхода не предлагает, не предлагал и не видит никто. Об этом просто не думают. Посмотрите, что говорили и творили 2-3 года назад и что говорят и творят теперь все эти странные господа, находящиеся у власти. У них нет ни самостоятельной политики, ни экономической концентрации, ни перспективы государственного развития Беларуси, ни смысла государственного существования. Они медленно тонут и пытаются лишь растянуть это падение, чтобы успеть обогатиться и отсрочить конец.

Мы повторяем уже несколько лет элементарное, политическую азбуку: в сложившейся ситуации выхода из кризиса нет, пока к власти не придут другие люди, неноменклатура, т.е. необходимы новые выборы новой народной власти. Все иллюзии по удержанию старых структур могут привести лишь к обнищанию людей, разрушению экономики и потере государственной независимости. Однако наше общество вынудили все-таки испытать судьбу. Ну и как вам теперь живется, уважаемые соотечественники, в мире иллюзий?

Наши законопроекты, программы, концепции, предложения по развитию экономики, общества и государства наиболее близки к тому пути, по которому развивается Эстония. (Советую, кстати, туда съездить и посмотреть, как там живут). Почти все наши подходы были отвергнуты этим Верховным Советом и правительством, хотя время подтвердило и доказало нашу правоту. Мы не сомневаемся в победе БНФ на приближающихся выборах, однако жаль утерянного времени, нашей разграбленной, разворованной страны. Поэтому первой задачей нового нормального парламента и правительства, если его сформирует БНФ, будет наведение элементарного порядка, будут приняты особые законы, изданы распоряжения, выделены средства и даны права по борьбе с уголовной преступностью. Для воюющих стран будут определены визовый режим и особые правила въезда в Беларусь, торговля оружием будет запрещена, так же, как и деятельность всяких деструктивных культов, демонических сект шарлатанов и аферистов, производящих насилие над сознанием личности. Награбленное и украденное у государства номенклатурой будет возвращено через суд. Бандиты и воры должны сидеть в тюрьме, а не занимать государственные посты.

Будет введен закон о люстрациях. Руководители КПСС — КПБ, являющиеся таковыми на 19 августа 1991 г., не получат права занимать государственные должности.

Будут отделены функции государственной власти, собственности и управления экономикой путем разгосударствления предприятий. Это

подорвет главное условие коррупции. Будет принят новый антикоррупционный закон о государственной службе.

Вторым шагом станет введение национальной валюты и упорядочение национальной финансово-кредитной и банковской системы: будет принят новый закон о земле (проект разработан в оппозиции БНФ еще два года назад), упорядочено все законодательство о собственности (поправки и предложения разработаны нами полтора года назад), о приватизации. Начнутся рыночные реформы. Остановится инфляция.

Третьим шагом станет ликвидация разрушительной большевистской системы Советов — пристанища коррупции и бывшей коммунистической номенклатуры и введение муниципальной системы местной власти, проведение выборов руководителей местных исполнительных органов.

Четвертый шаг: будет принята гарантированная система социальной защиты населения. Коммунистическая власть не создала пенсионного фонда: государство коммунистической номенклатуры присвоило себе все результаты труда людей и право распределения (в том числе и пенсионного). В результате теперь наше старое поколение находится практически на содержании нынешних работающих людей (ибо то, что оно на свою пенсию заработало, бывшее государство у них забрало). Новый же полноценный пенсионный фонд полностью может быть создан только лет через 20—30. Поэтому выход один — государство должно поделиться с теперешними пенсионерами за счет бюджета, а также продав часть своего имущества в счет пенсионного фонда. Это и будет сделано. (Горько в связи с этим сознавать, как разграбили Беларусь за три года правления этой старой власти. Потеряны огромные средства.)

Особое внимание будет обращено на молодежную политику, на социальный приоритет и стимулирование развития молодой семьи. Необходимо срочно остановить физическое вырождение нации. (Нас уже умирает больше, чем рождается.) Престиж, устройство и благополучие семьи станет важнейшим государственным делом. На это будут отпущены средства, созданы условия, изменены и разработаны адресные социальные подходы. Государство уверенно держится на молодом, энергичном, здоровом обществе. Государство должно и создать условия для такого общества, для реализации свободы, энергии и прав человека.

Будет принят закон об использовании иностранной рабочей силы. Граждане Беларуси получат приоритетное права на занятие вакантных рабочих мест. Будет взиматься плата с работодателя за прием на работу иностранных граждан и т.д., как это есть в других странах и планируется в России. Гражданин Беларуси не должен стоять безработным у ворот из-за того, что его место занял «дешевый» рабочий из Вьетнама или взяточник с юга.

Отмечу также, что БНФ как движение возрожденческо-народническое, близкое к христианской демократии и идеологии консервативных партий центра, полностью отрицает социализм и не принимает многие ценности и методы либерального капитализма. Мы выступаем за паритет прав человека, нации и государства, за социально-рыночную эконо-

мику, суть которой наилучшим образом воплощена в современной Германии благодаря продуманным действиям христианско-демократических правительств.

В процессе реформ будут приняты необходимые политические шаги и решения. Первое и важнейшее: Беларусь выйдет из СНГ. Наш путь — это путь балтийских стран, путь возвращения в европейскую цивилизацию. Нельзя даже формально состоять с Россией в каких-либо союзах или содружествах (это не касается двусторонних связей и торговли), чтобы не давать повода применения по отношению к Беларуси имперской политики. Будет поставлен вопрос о быстрейшем выводе с нашей территории российских войск. Ни одно решение, ни одна ратификация, ни один договор, ни одно постановление, принятые этим нелегитимным Верховным Советом после 29 октября 1992 г. (незаконного запрещения референдума) и направленные против государственных и национальных интересов Беларуси, не будут признаны. Такие решения, договоры будут объявлены недействительными, денонсированы и отменены; украденное и незаконно переданное в собственность другим государствам и их субъектам государственное имущество Беларуси будет национализировано и возвращено. Господам российским дельцам и корпорациям мы не советовали бы, пользуясь предательством и воровским моментом, раскрывать рот на наши нефтяные заводы и прочее. Можно крупно ошибиться...

Будут запрещены все коммунистические организации в Беларуси, выступающие против независимого белорусского государства, его конституции, символов, языка и занимающиеся подрывной антинациональной деятельностью. Демократическая власть в Беларуси приложит усилия для организации международного суда над идеологией и преступлениями коммунизма в нашей стране.

Мы не должны забывать, что в результате русской коммунистической политики (Пакта Молотова—Риббентропа, сталинско-ленинских решений и т.д.) Беларусь (Белорусская Народная Республика) потеряла треть своих исконных территорий с автохтонным белорусским населением, в том числе свою столицу Вильню, города Белосток, Смоленск, Брянск, Невель, Себеж, Новозыбков, Дорогобуж, огромные земли на востоке вплоть до Вязьмы. Русские коммунистические политики распоряжались нашими землями, роздали и забрали наши территории. Если в России теперь у власти некоммунисты, то пора восстановить справедливость.

В 1990 году депутатская делегация БНФ вела предварительные неофициальные переговоры с русскими на парламентском уровне о возможности возвращения Беларуси восточных земель — Смоленщины, Псковщины и Брянщины. Было найдено взаимопонимание и даже отмечено желание наших смоленских коллег присоединиться к Беларуси.

Вопрос о возвращении восточнобелорусских земель будет снова поставлен (об этом шла речь в 20-х и 30-х годах). Так же, как и вопрос о

компенсации за чернобыльскую катастрофу, о золотом запасе СССР, об имуществе за рубежом и др.

Будут продолжены усилия по укреплению нашего нейтралитета и созданию Балтийско-Черноморской ассоциации государств, а в перспективе и всех государств Восточной и Центральной Европы (бывший «соцлагерь», кроме России).

На пути к свободе и национально-культурному возрождению народ должен рассчитывать на свои силы. В этом деле не может помочь никто, если само общество не вызрело к свободе.

Наша нация глубоко и тяжело больна. Процесс выздоровления идет медленно и трудно с опозданием в осознании происходящего. Но этот процесс необратим, так как нет другого пути развития нации из исторического небытия, как возрождение. Возрождение или умирание. Третьего не дано. Время же (о, благотворное время!) работает на возрождение. Торопитесь осознать это, кто еще не понял, кто не успел еще бросить свой обязательный ком грязи в Народный фронт — остановитесь, чтобы не было поздно, досадно и стыдно.

Когда речь идет о существовании народа, о судьбе нации, третьего пути нет, господа. И не ищите его. И не тешьте себя иллюзиями о неучастии в драме, ибо сие есть неосознанная поддержка злу. Эта истина духовная и историческая, древняя, как заблуждение малодушных.

Начинается новый, 1994 год. Можно с уверенностью сказать, что в новом году номенклатура украдет еще больше, чем в прошедшем, тем более что она, по ее словам, очень любит белорусский народ, такой спокойный и толерантный, который, в свою очередь, по традиции любит номенклатуру и ее продажное правительство, которое довело тот же народ до критического положения. Здесь полная «згода», как постоянно твердит один известный говорильщик. Однако очевидно и другое: настал последний год номенклатуры. Время неумолимо.

1993

Юры ХАДЫКА
(1938)

Фізік, спецыяліст у галіне фізічнай оптыкі, мастацтвазнавец, культуролаг, грамадскі і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў Мінску. Скончыў фізічны факультэт Беларускага дзяржаўнага універсітэта (1960). Абараніў кандыдацкую і доктарскую дысертацыі. Вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута фізікі АН Беларусі. У 1980 г. за распрацоўку і забеспячэнне дзейнасці касмічнай сістэмы ранняга папярэджання аб ракетным нападзе адзначаны І прэміяй Савета Міністраў СССР. З 60-х г. у беларускім нацыянальна-адраджэнскім руху. Ініцыятар і стваральнік у АН Беларусі культурна-адраджэнскай суполкі «Семінар па вывучэнню старажытнабеларускага мастацтва» (1969). Прымаў непасрэдны ўдзел у стварэнні Музея старажытнабеларускай культуры (1979). Апублікаваў шэраг артыкулаў па гісторыі беларускага мастацтва. Аўтар манаграфій па фізіцы, гісторыі мастацтва і паліталогіі, сааўтар «Гісторыі беларускага мастацтва» ў 6-ці тамах. З кастрычніка 1988 г. актыўны ўдзельнік дэмакратычнага руху на Беларусі. Адзін з арганізатараў і кіраўнікоў Беларускага Народнага Фронту. У верасні 1989 г. за правядзенне шэсця-маніфестацыі «Чарнобыльскі Шлях» асуджаны на 2 месяцы папраўчых работ. За палітычную і культурна-адраджэнскую дзейнасць быў двойчы арыштаваны. Знаходзіўся ў турме, дзе 25 дзён трымаў галадоўку. Выйшаў на волю ў выніку масавых пратэстаў.

БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ НА МЯЖЫ ДВУХ СТАГОДДЗЯЎ

Беларускі нацыянальна-адраджэнскі рух імкліва сфарміраваўся на пачатку бягучага стагоддзя. Два галоўныя дзейнікі спрычыніліся да масавага выбуху беларускага нацыяналізму. Параза Расейскай імперыі ў расейска-японскай вайне і сканчэнне 40-гадовага тэрміну касацыі ў правах удзельнікаў нацыянальна-вызвольнага паўстання 1863— 1864 гг. і забароны ўсяго беларускага — друку, адукацыі, грамадскай дзейнасці. Расейская імперыя заўсёды праяўляла схільнасць да лібералізацыі ўнутрыпалітычнага жыцця і павагі правоў панявольных народаў толькі ва ўмовах знешняй ці ўнутранай пагрозы яе дэзынтэграцыі. Так было ў часы напалеонаўскіх войн, Першай і Другой сусветных войн. Так сталася ў часы гарбачоўскай «перабудовы», выкліканай глыбокім эканамічным і сацыяльна-палітычным крызісам таталітарна-камуністычнай сістэмы.

Але кожны раз перыяды адлігі змяняліся тым больш жорсткай рэакцыяй, чым больш глыбокімі былі працэсы лібералізацыі ў часы вымушанай слабасці імперыяльнай сістэмы і імперскай ідэалогіі, заквашанай на месіянскай ідэі «выбранасці» праваслаўнага панславізму. Што мы і назіраем сёння ў суседняй вялікай краіне і што выліваецца на галовы «малодшых братоў» праз расейскія сродкі масавай інфармацыі і знаходзіць радасны водгук у сэрцах прыхільнікаў «вялікай радзімы».

Гэткім выглядае знешні, незалежны ад волі і выбару беларусаў фон, на якім вось ужо амаль 100 год развіваецца нацыянальна-адраджэнская ідэя ў Беларусі. Што ж датычыцца ўнутраных асаблівасцяў беларускага нацыяналізму, то мо самай яскраваю яго рысаю з'яўляецца арганічны дэмакратызм як па мэтах, якія ён дэклараваў, так і па складу яго галоўных дзеячаў. Сапраўды, сярод іх не было прадстаўнікоў старых арыстакратычных родаў. Галоўным чынам гэта «разначынная інтэлігенцыя», дробная шляхта і сяляне. Менавіта выразам іх волі стаў Акт абвяшчэння незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі 25 сакавіка 1918 г. І менавіта ім давялося заплаціць сваімі жыццямі за кароткі перыяд «беларусізацыі» ў 20-х гг.

У кароткай абрэвіятуры БНР сканцэнтравана ўся беларуская нацыянальная ідэя пачатку стагоддзя. Краіна, упершыню названая беларускаю ў адрозненне ад палітычна-гістарычнай назвы Літва. Яна дэкларавана як дэмакратычная, антыманархісцкая і антыкаланіяльная праз форму палітычнай арганізацыі новай дзяржавы — Рэспублікі, унутраны лад якой мусіў быць заснаваны на прынцыпе сацыяльнай салідарнасці, — народная.

Таму, калі ў 1988 г. паўстаў БНФ «Адраджэнне» як першы агульнадэмакратычны рух у Беларусі, на сцягах якога была ідэя нацыянальнага адраджэння і дзяржаўнай незалежнасці, ён стаў натуральным правапераемнікам і прадаўжальнікам справы беларускіх нацыянал-дэмакратаў пачатку стагоддзя. І сёння, праз 8 год, мы з гонарам можам канстатаваць, што БНФ застаецца галоўнаю сілаю нацыянальнага адраджэння. І гэтыя 8 год не прайшлі дарэмна, таму што з розных бакоў можна пачуць меркаванні пра неабходнасць аб'яднаўчай нацыянальнай ідэі, якая б дазволіла Беларусі скансалідавацца ў перыяд цяжкіх сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў.

Што можна сказаць аб характары гэтай аб'яднаўчай ідэі? Ці можа быць дастатковаю ідэя дзяржаўнасці ці ідэя правоў чалавека і абароны Канстытуцыі? Так, — думаюць многія дэмакраты за межамі БНФ. Але перш чым выказаць сваё меркаванне, дазвольце мне даволі працяглую цытату з артыкула Д.Фурмана і А.Бухаўца з расейскага часопіса «Свободная мысль»: «... в конечном счете Лукашенко — лишь симптом, яркое болезненное проявление глубинных белорусских проблем, мук белорусской самоидентификации... Муки белорусов проистекают из их неопределенного, неуверенного отношения к самим себе, а это отноше-

ние, в свою очередь, — следствие особой, сложной ситуации, в которую поставила их история. Создать из себя нацию по типу прибалтийских наций, поляков или русских, как к этому стремились в начале века и стремятся ныне белорусские националисты, очевидно, уже не удастся... так же трудно им совсем отказаться от себя, стать просто русскими. Для этого время тоже упущено. Быть может, в составе Российской империи белорусы просто исчезли бы, став русскими, а католическое меньшинство «ушло бы в поляки», и идея белорусской нации сейчас воспринималась бы как исторический курьез вроде «нации сибиряков».

Пакінем на сумленні аўтараў песімізм гэтай ацэнкі, фактычнае прадказанне нам лёсу іспанамоўных лацінаамерыканскіх краін. Але адзначым, што галоўныя прычыны духоўнага заняпаду «белорусов — трудолюбивых, честных и спокойных людей» яны вызначылі дакладна. Гэта 200 гадоў каланіяльнага прыгнёту, русіфікацыі, знішчэння гістарычнай памяці і беларускай культуры. Таксама дакладна яны назвалі галоўнае лякарства ад крызісу самаідэнтыфікацыі. Гэта — нацыяналізм. Таму, я думаю, ні ідэя суверэннай дзяржаўнасці, ні ідэя грамадзянскай супольнасці недастатковыя самі па сабе, без той спецыфічнай афарбоўкі, якую ім надае нацыяналізм.

Нацыяналізм — тэрмін, які ў цэлым свеце эквівалентны тэрміну патрыятызм. Нацыяналізм стварыў сучасную Еўропу — сям'ю нацыянальных дзяржаў. Пад сцягам нацыяналізму былі разбураны такія імперыі, як іспанская, французская, англійская. І разбураецца расейская. Таму нацыяналізм быў ганебным словам у межах любой імперскай ідэалогіі і культуры. Самы свежы прыклад — савецкі імперыялізм, які падтрымліваў нацыянальна-камуністычныя рухі на ўсіх кантынентах, але жорстка падаўляў любыя праявы нацыяналізму на абшарах СССР.

Гэтая спадчына расейска-савецкага шавінізму дасталася і нам. З прыходам да ўлады прэзідэнта А.Лукашэнкі легалізавалася і атрымала дзяржаўную падтрымку дзейнасць шматлікіх шавіністычных груповак — сапраўднай пятай калоны, якая стала вызначаць як унутраную, так і знешнюю палітыку дзяржавы. Іх сацыяльная база мізэрная — актывісты камуністычных ветэранскіх арганізацыяў ды інтэлектуальныя ахвяры камуністычнага рэжыму. Але яны спарадзілі цэлую плеяду адстаўных палкоўнікаў невядомага паходжання, што абселі вышэйшыя дзяржаўныя пасады пры прэзідэнце Лукашэнку. Яны разгарнулі непрыхаваны і абразлівы наступ на суверэнітэт і парасткі нацыянальнага адраджэння Беларусі. Гэта знайшло сваё яскравае адлюстраванне ў беспрэцэдэнтным «рэферэндуме-95» і знаходзіць свой працяг у антыбеларускай палітыцы ў адукацыі, культуры і сродках масавай інфармацыі.

Фізічнае вызваленне, як вядома, пачынаецца з вызвалення духоўнага. Мы ніколі не пазбавімся ад згубных наступстваў каланіяльнага мінулага, ніколі не здолеем «создать из себя нацию», калі не адмовімся ад навязанай нам імперскай тэрміналогіі, імперскіх міфаў, хлусні, іншымі сло-

вамі. Калі не станем называць рэчы сваімі імёнамі: калабарантаў — калабарантамі, здраднікаў і шавіністаў — здраднікамі і шавіністамі. Калі не ўсвядомім, што разбуральная дзейнасць антыбеларускіх сіл у Беларусі не толькі выклікае глыбокі раскол у грамадстве, але і замаруджвае працэс дэмакратызацыі і эканамічных рэформаў, паглыбляе гаспадарчы крызіс і пакуты народа.

І самае страшэннае — адкрытая хлусня разбурае народную мараль, спараджае песімізм, недавер да ўлад, эгаізм і пачуццё ізаляванасці, адзіноты і пакінутасці. У атамізаваным грамадстве, якое не адчувае нацыянальнай салідарнасці, пачынаюць квітнець злачынства, карупцыя, уседазволенасць і безадказнасць улад.

Многія, мабыць, памятаюць, як пасля мітынгу 26 красавіка афіцыйныя СМІ па загаду шэрых палкоўнікаў абураліся тым, што 40 тыс. «нацыянал-фашыстаў» па закліку З.Пазняка ўхвалілі памяць «бандыта» Джахара Дудаева. Іх не спыніла тое, што гэты заклік падтрымала 40 тыс. чалавек. Яны называюць бандытам чалавека, які ўзначаліў нацыянальна-вызваленчую вайну маленькага народа супраць імперыі, — гэтак жа 10 год называлі бандытамі афганскіх маджахедаў, якім у рэшце рэшт і прайграла вайну рэгулярная, самая вялікая ў свеце армія. Яны называюць бандытам Дж.Дудаева, нягледзячы на тое, што гэта не Дудаеў з чачэнцамі прыйшоў у Калугу ці Тулу са зброяй і цяжкай вайсковай тэхнікай. А, наадварот, разанскія ці ўральскія парні руйнавалі гарады і вёскі Чачні, забівалі іх мірных жыхароў. Адзіная віна ахвяр у тым, што яны хочуць незалежнасці для сваёй радзімы. Які вораг для Беларусі Чачня? Што губляе Беларусь на Паўночным Каўказе, калі Чачня стане незалежнай? Чаму яна павінна падтрымліваць крывапраліцце, распаленае расійскімі імперскімі сіламі?

Калі Вы паспрабуеце адказаць на гэтыя пытанні, то і стане відавочным, па чыёй ініцыятыве была раскручана прапагандысцкая хлуслівая кампанія супраць БНФ і «бандыта» Дудаева, які на самой справе сваім мужным, самаахвярным змаганнем ужо стаў не проста нацыянальным героем Чачні, але эпічным героем. Я ўпэўнены, што прыйдзе час, калі і беларусы з удзячнасцю будуць ставіцца да памяці Дж.Дудаева, бо ён загінуў і за нашу свабоду.

Таму не толькі права, але і абавязак БНФ — выразна і дакладна, без выкарыстання эўфемізмаў ды іншасказанняў сфармуляваць сваё разуменне беларускай нацыянальнай ідэі, годна і цвёрда несці званне беларускіх нацыяналістаў, тлумачыць канструктыўны сэнс нацыяналізму і розніцу паміж ім з аднаго боку і камунізмам і фашызмам з другога.

Так што ж такое нацыяналізм? Які сэнс мае гэтае слова, якім хочуць абразіць нас нашыя ворагі?

Першае, што трэба адзначыць, — нацыяналізм не ёсць палітычная праграма. У свеце былі і існуюць сёння як левыя, так і правыя нацыяналістычныя партыі і рухі. Нацыяналізм хутчэй светапогляд. Пры гэ-

тым, падобна на камунізм і фашызм, светапогляд калектывісцкі. Дакладней, нацыяналізм — гэта свецкі варыянт заходне-хрысціянскага светапогляду. Гэта сцвярджэнне я мушу патлумачыць.

Хрысціянства, як вядома, — веравызнанне, заснаванае, як і іншыя монатэістычныя рэлігіі, на прызнанні роўнасці людзей. Аднак у сваёй практычнай рэалізацыі яно распадаецца на дзве галоўныя галіны, якія адрозніваюцца ў сваёй сацыяльнай практыцы. Калі на Усходзе царква прызнае над сабою аўтарытэт свецкай улады (так званая канцэпцыя цэзарапапізму), то на Захадзе аўтарытэт рымскага патрыярха вышэй за свецкую ўладу (канцэпцыя папацэзарызму). У выніку за стагоддзі гістарычнага развіцця ўсходняя галіна хрысціянства (праваслаўе) стала абслугоўваць імперскія інтарэсы свецкай улады, што асабліва выразна бачна на прыкладзе Расейскай імперыі, якая насіла характар сакральнай імперыі і захоўвае ідэалогію выбранасці, месіянізму да сённяшняга дня, нягледзячы на, здавалася б, неверагодныя трансфармацыі гэтай ідэалогіі ад хрысціянства да камунізму і назад.

У адрозненне ад гэтага ў Заходняй Еўропе наднацыянальная царква спрыяла нараджэнню ідэі роўнасці народаў побач з ідэяй роўнасці людзей. У выніку і склалася тая супольнасць роўных нацыянальных дзяржаў, якую завуць еўрапейскаю сям'ёю народаў. Праўда, станаўленню ідэі роўнасці нацый спрыяў і царкоўны раскол у заходнім хрысціянстве, які адбыўся ў XVI ст. З гэтага стагоддзя і можна лічыць пачатак ідэалогіі нацыяналізму, у фарміраванне якой пратэстанты зрабілі рашаючы ўнёсак.

Нацыяналізм прызнае натуральным фізічнае і духоўнае існаванне чалавека ў межах супольнасці, якая завецца нацыяй і якая імкнецца да аўтаномнага (суверэннага) дзяржаўнага існавання, арганічнага адзінства (цэласнасці) грамадства і культурнай самаідэнтыфікацыі сваіх членаў. Нацыяналізм супрацьстаіць, такім чынам, любым формам уніфікацыі чалавецтва ў выглядзе імперыялізму і г.д. і прызнае нацыянальна-культурную разнастайнасць чалавецтва не толькі вынікам сусветнай гісторыі, але і боскім провідам, які гарантуе ад фізічнага вымірання і духоўнай дэградацыі людзей як біялагічнага віду.

Нацыяналізм лічыць рэальна існуючай не толькі кожную смяротную асобу, але і патэнцыйна несмяротную суперчалавечую асобу — нацыю, якая ў сілу прынцыпа роўнасці людзей характарызуецца перасячэннем усёй той множнасці індывідуальных якасцей і рысаў, што ўласцівыя кожнаму з гэтых людзей, што прызнаюць сябе членамі нацыі. Гэта дазваляе нацыяналістам гаварыць аб нацыянальным характары, менталітэце, культуры, гісторыі, станоўчых і адмоўных якасцях нацыі таксама, як гэта гаворыцца адносна любога індывіда.

Акрамя духоўнай самаідэнтыфікацыі другой найістотнейшай уласцівасцю суперчалавечай асобы з'яўляецца належная ёй кампактная тэрыторыя рассялення, якая і стварае фізічную падставу для ўтварэння на-

цыянальнай дзяржавы як найвышэйшай формы самаарганізацыі і культурнага развіцця нацыі.

Для нацыяналістаў найвялікшым злачынствам супраць чалавецтва з'яўляецца генацыд — фізічнае альбо духоўна-культурнае знішчэнне нацыі ці пазбаўленне яе права на неабмежаванае валоданне і карыстанне сваёй тэрыторыяй, што таксама вядзе да знішчэння нацыі. А найвялікшай каштоўнасцю — прынцып роўнасці і аднолькавай годнасці любой нацыі — вялікай ці малой. У гэтым прынцыпе выяўляецца тыпалагічная роднасць нацыяналізму з хрысціянствам і яго галоўнае адрозненне ад фашызму і камунізму, заснаваных на ідэі выбранасці і выключнасці — ці расавай, ці сацыяльнай.

Беларуская нацыянальная ідэя як палітычная праграма рэалізацыі метадаў беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху павінна адлюстроўваць імкненне беларускай нацыі да аўтаномнага існавання ў межах сапраўды незалежнай нацыянальнай дзяржавы, якая будуе свае адносіны з блізкімі і далёкімі суседзямі на падставе роўнасці, адкрытасці і безумоўнай выгады для сябе.

Сёння гэты прынцып амаль не аспрэчваецца публічна, але рэальна не ажыццяўляецца ўрадам, размываецца і падрываецца праваслаўна-панславянскай дэмагогіяй, для якой адчынены шырока дзверы ў беларускія СМІ, сістэму культуры і адукацыі. Дастаткова згадаць шматлікія «інтэграцыйныя» дамовы, якія наносяць эканамічную шкоду Беларусі, а таксама прэзідэнцкую прапаганду рэлігійна афарбаванага панславізму, што відавочна супярэчыць не толькі беларускай нацыянальнай ідэі, але і Канстытуцыі краіны.

Беларуская нацыянальная ідэя не можа прызнаць нармальнай і дапушчальнай ніякую канцэпцыю грамадства, акрамя канцэпцыі арганічнага грамадства, пабудаванага на прынцыпе сацыяльнай салідарнасці, а не класавай барацьбы, канфрантацыі ці выключнасці тых ці іншых сацыяльных груп і кастаў.

Гэты прынцып рашуча разводзіць нацыяналістаў з партыямі марксісцка-ленінскага тыпу і групоўкамі, што дэкларуюць этнічную, сацыяльную ці рэлігійную выключнасць. На жаль, сёння мы бачым няздольнасць прэзідэнцкай улады стаць вышэй за карпаратыўныя ці канфесійныя інтарэсы, бачым палітыку, накіраваную на правакацыю расколу грамадства па моўных, культурных, рэлігійных, сацыяльных і нацыянальных прыкметах. І гэта сведчыць не толькі аб слабасці існуючай улады, але і выдае яе антыбеларускую накіраванасць.

З другога боку, наша вера ў прынцып арганічнага грамадства патрабуе ад нас паслядоўна і няўхільна прытрымлівацца негвалтоўных метадаў палітычнага змагання. Здраднікам і калабарантам мы не можам абяцаць згоды і даравання іх злачынстваў. Але мы павінны ўсімі сіламі ўмацоўваць прынцып прававой дзяржавы і пазбягаць гвалту. Што, зразумела, не азначае адмовы ад метадаў вулічнай дэмакратыі, таму што сёння

яна з’яўляецца амаль што адзіным сродкам абароны правоў асобы і нацыянальных інтарэсаў.

Беларуская нацыянальная ідэя мусіць ясна адлюстроўваць тыя рысы нацыянальнага характару і менталітэту, якія павінны быць адроджаны і ўвасоблены ў рысах сучаснай беларускай культуры, стаць галоўнымі матывамі гуманітарнай беларускай адукацыі. Тыя лепшыя рысы, што былі характэрнымі для нашых продкаў у часы незалежнай беларускай дзяржаўнасці. З пункту погляду існавання несмяротнай суперчалавечай асобы — беларускай нацыі, 200 год каланіяльнага заняпаду — толькі эпізод, хай дастаткова працяглы і цяжкі. Але трываласць культурнай традыцыі і адраджэнне гістарычнай памяці павінны дапамагчы сучасным грамадзянам Беларусі самаідэнтыфікавацца як нашчадкам і спадчыннікам вялікай і прыгожай культуры. Яе характэрнейшымі рысамі былі:

— свабодалюбства. Нашы продкі да канца XVIII ст. не ведалі замежнай акупацыі і звалі сваю краіну краінай «залатой вольнасці». Яны валодалі шырокімі асабістымі правамі, замацаванымі ў Статуце 1588 г., і не ведалі тыранічных рэжымаў. Гарады карысталіся магдэбургскім правам, а сельскія жыхары выраршалі свае праблемы на павятовых сойміках;

— патрыятызм і рыцарская самаахвярнасць. Беларусь размешчана на геакультурным разломе. Таму яе гісторыя — гэта гісторыя збройнага супрацьстаяння, крывавай барацьбы за незалежнасць. У XIII ст. нашы продкі пад Койданавам і Мазыром спынілі татара-мангольскае нашэсце. У XIV ст. яны правялі беларускую рэканкісту — адваявалі ў татар Украіну. Пад Грунвальдам спынілі націск на Усход нямецкіх крыжаносных ордэнаў. 300 год баранілі сваю незалежнасць ад націску з боку Масквы. Толькі ў 1795 г. незалежная Беларусь загінула разам з Украінай, Польшчай і Літвой пад ударам суседніх імперыялістычных захопнікаў, пасля чаго амаль у кожным пакаленні паўставала ў барацьбе за адраджэнне незалежнасці;

— глыбокая рэлігійнасць, альбо маральнасць. У Беларусі ніколі не панавала толькі адно веравызнанне, і вельмі доўга не існавала дзяржаўнай рэлігіі. Усе спробы ўвесці такую рэлігію прыносілі Беларусі шкоду. Менавіта па гэтай прычыне нашыя продкі былі шчырымі, а не фармальнымі вернікамі, што знайшло сваё адлюстраванне ў фальклоры, сакральным мастацтве і народных традыцыях;

— талерантнасць. Многія блытаюць сёння талерантнасць з рахманасцю, лагоднасцю, бесхрыбетнасцю. На самой справе, талерантнасць азначае здольнасць жыць побач і паважаць погляды і перакананні людзей іншых культуры і звычаяў. Але не ахвяруючы пры гэтым каштоўнасцямі сваёй, развіваючы і ўзбагачаючы яе лепшымі набыткамі суседзяў. Гэта, такім чынам, не невызначанасць, а, наадварот, найвышэйшая ступень культурнай вызначанасці. Сапраўды, сотні год на зямлі Беларусі жывуць татары і габрэі. Сюды беглі каталікі з Паўночнай Еўропы ў час Рэфармацыі, пратэстанты ў часы контррэфармацыі і стараверы з Масковіі. І

ўсе яны захоўвалі сваю непаўторную культуру, надаючы ёй разам з тым відавочнае беларускае адценне.

Гэтая асаблівасць беларускага менталітэту і культуры падвяргаецца асабліва настойлівым і бесперапынным нападам, калі пад выглядам клопату аб атрыманні адукацыі сусветнага ўзроўню нішчыцца беларуская сістэма адукацыі, асабліва ў галіне гістарычных ведаў;

— можна таксама гаварыць аб працалюбстве і павазе да ведаў і навукі як характэрных рысах традыцыйнай беларускай культуры, што адлюстраваліся ў вялікай колькасці навукаёмістых вытворчасцей, якія сканцэнтраваліся ў Беларусі пры камуністычнай уладзе.

Але менавіта ў гэтым накірунку — накірунку нацыянальна-культурнага адраджэння — існуючая ўлада наносіць свайму народу найбольшую шкоду. Працягваецца грубае і агрэсіўнае скажэнне гістарычнай праўды адносна Беларусі, мэтанакіравана і абразліва зневажаюцца старажытныя нацыянальныя сімвалы і каштоўнасці нацыянальнай культуры — найперш мова. Невукі і цемрашалы, якія кантралююць дзяржаўныя сродкі масавай інфармацыі, навязваюць чужыя звычаі і погляды, замінаючы працэсу самаідэнтыфікацыі беларусаў і адраджэнню пачуцця нацыянальнай годнасці і гонару, без якіх немагчыма спыніць нарастаючую амаральнасць і дэзінтэграцыю грамадства, аб'яднаць намаганні ў пераадоленні эканамічнага крызісу.

Цяпер мне засталося адказаць на кароткае, але найбольш складанае пытанне — што рабіць? Як ажыццявіць нацыянальна-дэмакратычную палітычную праграму ва ўмовах сучаснай беларускай рэальнасці?

Я мяркую, што найперш неабходна вызначыць прыярытэты ў дасягненні трох галоўных мэт нацыяналізму — дасягненне незалежнасці, грамадзянскага міру і нацыянальна-культурнага адраджэння. Тут, відавочна, ёсць і разыходжанні ў меркаваннях з нашымі дэмакратычнымі партыямі ліберальнага і сацыял-дэмакратычнага накірунку. З усяго вопыту дзейнасці БНФ, па майму глыбокаму перакананню, вынікае, што менавіта ад поспеху нацыянальна-культурнага адраджэння і самаідэнтыфікацыі беларусаў як самастойнай і годнай нацыі залежаць поспехі ў дасягненні сапраўднай дзяржаўнай незалежнасці і грамадзянскага міру. Толькі нацыянальна-культурнае адраджэнне дапаможа без сацыяльных разбурэнняў прайсці праз пакутлівую, цяжкую, але неадкладную і непазбежную працэдуру эканамічнага рэфармавання, якое павінна закрануць глыбінныя адносіны ўласнасці, рэструктурызацыю вытворчасці, сацыяльна-псіхалагічную сферу вытворчых адносін, фінансы і г.д.

Паскорыць працэс культурнай самаідэнтыфікацыі можна (як сведчыць прыток моладзі ў шырокі дэмакратычны рух гэтай вясною) праз рэформу сістэмы адукацыі і культуры, разняволенне сродкаў масавай інфармацыі. А ўсе гэтыя мэты лёгка дасягаюцца ў выпадку заваёвы палітычнай улады. Папярэджваючы расчараванне скептыкаў (маўляў, якое ж гэта адкрыццё!), хачу падкрэсліць, што БНФ заваёву палітычнай ула-

ды ніколі не разглядаў як першачарговую задачу. Пра гэта пераканаўча сведчыць наша даволі няўклюдная палітыка саюзаў з дэмакратычнымі партыямі і пастаянныя спрэчкі аб першынстве.

Зараз яны павінны быць адкінуты, а БНФ павінна прадэманстраваць сваю гатоўнасць да аб'яднання з усімі апазіцыйнымі сённяшняму рэжыму сіламі. Мы здолелі дасягнуць паразумення па шырокім коле пытанняў з партыямі «круглага стала». Наперадзе пошукі яшчэ больш глыбокіх формаў адзінства. Мінулай восенню мы з большага скаардынавалі выбарчую кампанію і ў выніку перашкодзілі прэзідэнту сарваць выбары. Зараз разам супрацьстаім ягоным спробам неабмежаванага дыктату. Усе гэтыя «кропкі росту» павінны атрымаць далейшае развіццё ў працэсе падрыхтоўкі да магчымых датэрміновых прэзідэнцкіх выбараў, а таксама ў выпадку абвастрэння сацыяльна-палітычнай сітуацыі, вельмі верагоднай у выніку няздольнасці сённяшняга рэжыму спыніць эканамічны спад.

Для гэтага мы павінны перахапіць прапагандысцкую ініцыятыву ў «шэрых палкоўнікаў» прэзідэнта. Мы павінны супрацьпаставіць змрочнаму, злоснаму і тупому шавінізму і расізму, клаўстрафобіі і рэваншызму іх танных агітак наступальны, канструктыўны, ясны, патрыятычны, лёгкі, шчыры і вясёлы нацыяналізм. Ідэя любові заўсёды больш высокая і прыцягальная за ідэю нянавісці.

Дарэчы, гэты філасофскі ідэалізм ніяк не супярэчыць эканамічнаму матэрыялізму. Усе гэтыя бясплённыя інтэграцыйныя дамовы, якія толькі нясуць шкоду інтарэсам Беларусі, пракладаюць шлях эканамічнаму нацыяналізму, разуменню таго, што для суверэннай краіны абарона нацыянальных эканамічных інтарэсаў — вышэйшы закон. Як сказаў Чэрчыль, «у Англіі ёсць толькі пастаянныя інтарэсы і няма пастаянных саюзнікаў». Вось бы пасмяяўся сэр Уінстан, калі б пачуў разважанні Аляксандра Рыгоравіча пра панславянскае адзінства і гістарычнае братэрства! Але пасмяяўся б не з яго, а з нас — тых, хто пакорліва слухае гэтую небяспечную дэмагогію.

Як любая таталітарная сістэма, сённяшні рэжым больш за ўсё баіцца слова. Таму А.Лукашэнка пачаў сваё прэзідэнцтва з усталявання цэнзуры над дзяржаўнымі сродкамі інфармацыі. Таму ўсе абяцанні прэзідэнцкай каманды наконт «круглых сталоў» і ўліку думкі апазіцыі — не больш чым хлусня. І таму яшчэ яны так баяцца маніфестацый і мітынгаў, што гэта — непадкантрольная ім інфармацыя.

Такім чынам, да трох кітоў нацыянальнай ідэі — дзяржаўнай незалежнасці, прававога салідарнага грамадства і культурнай самастойнасці — я дадаў бы некалькі рысаў тактычнага плану. Гэта — наступальны характар нашай агітацыі, яе талерантны характар ды імкненне да сталага саюзу ўсіх дэмакратычных апазіцыйных рэжыму сіл, якія згодны з нашым разуменнем нацыянальнай ідэі.

1995

Мікалай КРУКОЎСКІ
(1923)

Філосаф, мовазнавец, культуролаг, публіцыст, культурны і грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Машкова Аршанскага раёна (Віцебская вобл.). У гады Другой сусветнай вайны прымаў удзел у партызанскім руху на Беларусі. У 1945—1950 гг. вучыўся на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Працаваў у Інстытуце мовазнаўства АН Беларусі. У 1963—1993 гг. — на кафедры гісторыі філасофіі, логікі і эстэтыкі БДУ. Абараніў кандыдацкую і доктарскую дысертацыі (1956, 1984). З 1989 г. прымае актыўны ўдзел у культурным і грамадска-палітычным жыцці на Беларусі. З 1994 г. працуе ў Беларускім універсітэце культуры. Актыўна выступае ў друку. Аўтар шэрагу манаграфій і навуковых прац па эстэтыцы, культуралогіі («Логика красоты», 1965; «Кибернетика и законы красоты», 1977; «Homo pulcher — Человек красивый», 1985 і інш.). Сябра Саюза мастакоў Беларусі. У апошнія гады даследуе праблемы тэарэтычнай культуралогіі, станаўлення нацыянальнай самасвядомасці.

БЕЛАРУСКАЕ АДРАДЖЭННЕ І ФІЛАСОФІЯ ГЕГЕЛЯ

У часы сацыяльных крызісаў рэальнасць заўсёды прымушае чалавека думаць. Сам чалавек увогуле стаў homo sapiens'ам, чалавекам разумным, г. зн., думаючым, у перыяд глабальнага крызісу, звязанага, як вядома, з апошнім, чацвярцічным абледзяненнем на планеце Зямля. Тое, што крызісы грамадства перажываюцца звычайна ў галіне эканомікі і адчуваюцца як вострая матэрыяльная нястача або бяда, — гэта толькі з'яўны, другасны бок сітуацыі. У аснове ж, па сутнасці сваёй, тут заўсёды ляжыць, як гаварыў Эйнштэйн, «драма ідэй». І ў цяперашнім нашым крызісе прычынай усяго з'явіліся ідэі, як бы ні пратэставалі супраць гэтага прававерныя марксісты. Зрэшты, сам Маркс пагаджаўся з тым, што перш чым нешта пачынаць рабіць, чалавек павінен падумаць, як пра тое сведчыць яго вядомае параўнанне архітэктара з пчалой.

Пераважная большасць людзей цяпер лічыць, што такой прычынай нашага сённяшняга амаль што катастрафічнага крызісу з'явілася менавіта камуністычная ідэя ў яе Марксавай фармуліроўцы. Пры гэтым канкрэтная ацэнка такога яе ўздзеяння можа быць самай рознай: левыя лічаць, напрыклад, што ідэя сама тут была зусім ні пры чым і што яе сказілі бяздарныя выканаўцы, правыя — што цалкам вінаватая менавіта

камуністычная ідэя, уключаючы сюды і папярэднікаў Маркса ледзь не да самога Платона. Ісціна ж тут, як заўсёды, дзесьці пасярэдзіне. Безумоўна, класічны марксізм быў скажоны, ці, так бы мовіць, зрэвізаваны Леніным, які, каб дастасаваць яго да ўмоў сацыяльна адсталай Расіі, вельмі моцна перапрацаваў гэтае вучэнне, не кажучы ўжо пра Сталіна. Але і ў самой Марксавай ідэі і ўвогуле ў марксізме як сацыяльнай філасофіі меліся характэрныя рысы, якія непасрэдна спрычыніліся да яе сённяшняга краху з усімі яго эканамічнымі наступствамі. Гэта яе прынцыповая бездухоўнасць і матэрыялізм, ваяўнічы атэізм і тэорыя класавай барацьбы з устаноўкамі на палітычную дыктатуру і матэрыяльнапрымусовую сілу. Што з гэтага вынікла — вядома ўсім. Нават пэўны рамантычны арэол, які акружаў гэтую ідэю ў пачатку яе існавання, вельмі хутка развеяўся пад цяжарам тых злавесных даважкаў. На Беларусі ж марксісцкая ідэя мела яшчэ больш цяжкія наступствы, бо чужасць яе беларускаму соцыуму і яго ментальнасці была падвойнай: не толькі ў нацыянальным плане, але і ў плане сацыяльным, бо Беларусь была традыцыйна сялянскай краінай.

Усё гэта заканамерна прывяло да таго, што марксізм на Беларусі аказаўся даволі дружна пакінутым думаючай беларускай інтэлігенцыяй ужо ў самым пачатку крызіснага працэсу. Але пры гэтым, не без уплыву расійскай ментальнасці з яе традыцыйнай схільнасцю да чорна-белага мыслення, быў пакінуты не толькі марксізм, але і ўсе яго вялікія папярэднікі — прадстаўнікі нямецкай класічнай філасофіі і сярод іх асабліва Гегель (зрэшты, некаторыя нашы інтэлектуалы ўвогуле адвярнуліся ад філасофіі, кінуўшыся цалкам у эканоміку і звязаныя з ёю прагматычныя сферы сацыяльна-культурнай дзейнасці). Замест гэтага выявілася другая, процілеглая крайнасць: ратунак пачалі шукаць у некаторых кірунках сучаснай заходняй філасофіі, пераважна ў тых яе скептычна-песімістычных напрамках, што былі прадстаўлены там такімі вядомымі фігурамі, як Хайдэгер, Гадамер, Дэрыда і якія склалі сабой так званы постмадэрнісцкі дэструктывізм. Не кажучы ўжо аб тым, што такім спосабам паўтаралася старая небяспека новага запазычання чужой філасофскай ментальнасці з усімі яе магчымымі наступствамі, як тое ўжо раз здарылася ў нас з марксізмам, сам дэструктыўны, нігілістычны характар азначанага філасофскага кірунку ўжо па сваёй глыбіннай сутнасці не мог саслужыць ролю выратавальнага круга беларускай нацыянальнай культуры, што засталася ўвогуле пазбаўленай кіруючай філасофскай ідэі і стала імкліва падаць у прорву глыбокай бездухоўнасці. Не мог ужо толькі таму, што сам гэты накірунак узнік у заходняй філасофіі як характэрная прыкмета шпенглераўскага Untergang des Abendlandes (заходу Еўропы), як заканамерны вынік сыходнай фазы развіцця з яе характэрнымі для гэтай фазы рысамі паступовага нарастання бездухоўнасці і прагматычна-спажывецкага індывідуалізму, у той час як для Беларусі патрабавалася нейкая пазітыўная, актывізуючая развіццё ідэя, што магла

б ажывіць і натхніць сабой працэс адраджэння не толькі духоўнай, але і ўсёй беларускай нацыянальнай культуры ўвогуле. Што менавіта духоўная культура, а значыць, і філасофія павінна адыгрываць пры гэтым вядучую ролю, зараз стала агульнавядома пасля шырокага азнаямлення беларускай інтэлігенцыі з працамі О.Шпенглера, А.Тойнбі і асабліва П.Сарокіна. Але і на гэтых аўтарах з непазбежнасцю адбілася тое, што яны былі вымушаны, зрэшты, ствараць свае канцэпцыі ва ўмовах еўрапейскай сацыяльна-культурнай «восені» — прынамсі, амаль што ўсе іх працы носяць пераважна эмпірычны, а часам нават, як, напрыклад, у Шпенглера, і адкрыта ірацыянальны характар. Усё гэта, аднак, як убачым ніжэй, у крыштальна лагічнай форме мелася ўжо implicite ў філасофскай сістэме Гегеля.

Для таго, каб знайсці ў культуры іншых народаў нейкае духоўнае апірышча і ўвогуле патрэбныя ідэі для адраджэння сваёй уласнай нацыянальнай культуры, трэба заўсёды арыентавацца на тыя перыяды ў іх гісторыі, калі яны знаходзіліся на верхнім экстрэмуме свайго развіцця і перажывалі сваё культурна-гістарычнае «лета». Кроў для пералівання, як вядома, заўсёды бярэцца медыкамі толькі ў здаровых асоб квітнеючага ўзросту. Менавіта ў такім стане якраз і знаходзілася ў сярэдзіне мінулага стагоддзя нямецкая класічная філасофія і ў яе асобе Георг Вільгельм Фрыдрых Гегель, дыялектычнае мысленне якога, што б там ні казалі цяперашнія філосафы-постмадэрністы або англічанін Карл Попер, з'явілася найвялікшым дасягненнем філасофіі ўсіх часоў і народаў. Зрэшты, і Марксава філасофская канцэпцыя бярэ свой пачатак у Гегеля, дзякуючы чаму некаторыя яе ідэі захоўвалі сваю значнасць аж да гэтага часу, як, напрыклад, вучэнне аб тавары як дыялектычна-супярэчлівым адзінстве спажывецкай і менавай вартасці або аб грамадска-эканамічных фармацыях, у аснове якіх ляжыць зноў жа гегелеўская дыялектычная барацьба такіх процілегласцей як прадукцыйныя сілы і вытворчыя адносіны. Гегелеўскім разуменнем гэтых катэгорый пад прыкрыццём марксісцкай тэрміналогіі можна было, напрыклад, і ў так званыя застойныя часы карыстацца даволі эфектыўна ў тэарэтычных адносінах, як рабіў тое, напрыклад, і аўтар гэтых радкоў у галіне эстэтыкі, дзе яшчэ ў шасцідзесятых гадах аказалася магчымым, прычасаўшы злёгку Маркса пад Гегеля, распрацаваць канцэпцыю асноўных эстэтычных катэгорый, дастаткова добра дапасаваную завочна да вышэйазначаных эмпірычных канцэпцый Шпенглера, Тойнбі і Сарокіна, якія лічыліся ў тыя часы антымарксісцкімі і былі абсалютна недаступнымі.

Сказанае было тады магчымым таму, што лагічны механізм, на які, так бы мовіць, вобмацкам выйшлі пазней і Шпенглер, і Тойнбі, і Сарокін, у сваёй патэнцыяльнай форме знаходзіўся ўжо амаль што цалкам у Гегеля і асабліва ў яго славутых «Лекцыях па эстэтыцы», якія да здзіўлення дакладна супадаюць, напрыклад, з намнога пазнейшымі строга эмпірычнымі назіраннямі Сарокіна, хоць і распрацаваны яны ў Гегеля

чыста дэдуктыўным, г. зн., тэарэтычным, метадам (калі не лічыць магчымага ўплыву на яго таксама эмпірычнай «Гісторыі мастацтва старажытнасці» Вінкельмана). Зрэшты, і чыста эмпірычныя выхады на тую праблематыку маглі мець сваёй крыніцай таго ж самага Гегеля, калі ўлічыць, што Шпенглер, напрыклад, мог быць залежным ад М.Данілеўскага з яго канцэпцыяй культурна-гістарычных тыпаў, а гэты, у сваю чаргу, праз старэйшых славянафілаў — менавіта ад Гегеля, аўтарытэт якога ў тагачаснай Расіі быў проста агромністы.

Таму і сёння, калі пасля краху ў Беларусі марксізму як цэласнай філасофскай сістэмы, што прэтэндавала на тое, каб быць пакладзенай у аснову развіцця беларускай нацыянальнай культуры, утварыўся небяспечны ў культурных і палітычных адносінах вакуум, менавіта гегелеўская філасофія і пераважна дыялектыка-катэгарыяльны яе апарат маглі б адыграць рашаючую ролю ў стварэнні максімальна, думаецца, канструктыўнай тэарэтычнай канцэпцыі адраджэння беларускай нацыянальнай культуры. І тое магчыма ў двух, зрэшты, блізкіх узаемна да сябе аспектах. Па-першае, менавіта гегелеўская дыялектыка дае нам неабходны, строга лагічны апарат для распрацоўкі тэорыі культурна-гістарычнага развіцця народа, які вельмі добра пацвярджаецца дастаткова перака624ўчымі па сваёй рэпрэзентатыўнасці эмпірычнымі назіраннямі, згодна з якімі, па Сарокіну, кожная культура перажывае ў сваім развіцці дастаткова выразна акрэсленыя ў прынцыпе фазы, першая з якіх (гегелеўскае станаўленне) характарызуецца перавагай ідэальнага над рэальным, духоўнага над матэрыяльным, рацыянальнага над сенсорным; другая фаза (росквіт) — гарманічнай інтэграванасцю гэтых абодвух полюсаў, і, нарэшце, трэцяя фаза (упадак) вызначаецца ўжо, наадварот, перавагай рэальнага над ідэальным, матэрыяльнага над духоўным, сенсорнага над рацыянальным. Пры гэтым лагічная строгасць і дакладнасць гегелеўскага катэгарыяльнага апарата ў прынцыпе настолькі высокая, што ён і сёння можа быць інтэрпрэтаваны ў тэрмінах і паняццях сучаснай матэматычнай логікі і агульнай тэорыі сістэм, як у свой час было паказана польскім логікам С.Рагоўскім, а таксама аўтарам гэтага тэксту ў манаграфіі «Кібернетыка і законы прыгажосці». Праблема дакладнай фармалізацыі гегелеўскай дыялектычнай логікі захоўвае сваю вострую актуальнасць і да гэтага часу, і, напрыклад, такія сучасныя навуковыя кірункі, не кажучы ўжо аб агульнай тэорыі сістэм, як шматзначная логіка або тэорыя нячоткіх мностваў Задэ, маюць перад сабою агромністую, неўсвядомленую яшчэ, можа быць, дастаткова поўна навуковую і філасофскую перспектыву, асабліва калі ўлічыць неверагодныя поспехі сучаснай камп'ютэрнай тэхналогіі. У такім вось аспекце Гегель сёння цікавіць нас пераважна як дыялектык.

Па-другое, гегелеўская ідэалістычная філасофія, якая трактуе Сусвет як быццё Абсалютнай Ідэі, уяўляе сабой сёння для нас вялікую каштоўнасць як выдатны прыклад падыходу да рэчаіснасці з пазіцый канцэн-

траванай, так бы мовіць, духоўнасці. Такі менавіта падыход якраз і з'яўляецца найбольш характэрным, як толькі што было паказана, для культуры, якая перажывае першую з азначаных фаз свайго развіцця, сваю, згодна Шпенглеру, «вясну». А гэта і павінна больш за ўсё цікавіць кожнага, хто заклапочаны праблемай адраджэння сваёй духоўнасці і культуры ў цэлым, у нашым выпадку культуры беларускай. У гэтым выпадку Гегель блізкі нам ужо і як філосаф-ідэаліст. Бо ідэалізм, і ідэалізм не толькі ў вузка філасофскім плане, заўсёды з'яўляецца адначасова і рэлевантнай прыкметай стадыі пазітыўнага ўздыму культуры і вельмі дзейнасным інструментам такога ўздыму. Мы ўжо бачылі нават на Марксавым прыкладзе з архітэктарам і пчалой, што ўсялякае, нават самае дробнае, дзеянне пачынаецца з думкі і менавіта з думкі агульнай, у прынцыпе, тэарэтычнай. Увогуле кожнае дзеянне ўяўляе сабою своеасаблівую форму сілагізма: агульная ідэя як большая пасылка, канкрэтна-пачуццёвае ўспрыняцце — як пасылка меншая, і як вывад, нарэшце, — само тое дзеянне. Дзеянне як рэалізацыя, матэрыяльна-пачуццёвае ўвасабленне ідэі як своеасаблівы фінал дэдуктыўнага разумавання. Калі індуктыўнае мысленне, што ляжыць у аснове эмпірычнага падыходу, рухаецца звычайна ад канкрэтна-пачуццёвага сузірання рэчаіснасці да агульнай ідэі і ў выніку да фармулёўкі пэўнай заканамернасці, то дэдуктыўнае, наадварот, — ад агульнай ідэі да пачуццёвай рэчаіснасці, і ў выніку канструіруецца новы рэальны, аб'ектыўны факт. А стварэнне такіх новых аб'ектыўных рэальнасцей, што ўяўляюць сабою пэўную каштоўнасць для чалавека, якраз і з'яўляецца працэсам станаўлення культуры. Менавіта таму на фазе станаўлення культуры і ў ёй самой ідэальнае пераважае над рэальным, духоўнае над матэрыяльным.

Зразумелым становіцца тады, чаму нас не могуць задаволіць у якасці сродка ці інструмента адраджэння беларускай нацыянальнай культуры спасылкі на тыя заходнія філасофскія кірункі, якія арыентуюцца не на эсэнцыю, а на экзістэнцыю, не на ноўмены, а на феномены, не на розум, а на пачуццёвасць, як гэта бачыцца выразна на прыкладзе таго ж Хайдэгера і дэструктыўнага постмадэрнізму, што фактычна ідзе ад яго. Уласна кажучы, гэты накірунак пачаўся і не з Хайдэгера, а з самога Фрыдрыха Ніцшэ і яго славутага тэзіса Gott ist Tot (Бог памёр), з якога і пачаўся, па сутнасці, шпенглераўскі «заняпад Еўропы», г. зн., сыходная ўжо фаза гісторыі заходнееўрапейскай культуры, яе паступовы ўпадак. А калі дакладна, дык і яшчэ раней. Зрэшты, сам Маркс выразна ўкладаецца ў гэтую сінусаідальную крывую, чарговай вяршыняй якой быў Гегель, а з Феербахам пачынаецца ўжо, так бы мовіць, гульня на паніжэнне. Нямецкі філосаф-неатаміст Я.Хомес, напрыклад, зусім справядліва працягвае тую лінію далей ад Маркса праз Ніцшэ (не забудзем, што вядомы папярэднік Ніцшэ Макс Штырнер быў сучаснікам і добрым знаёмым Маркса!) аж да самога Хайдэгера. Так што Хайдэгер ні ў якім разе не з'яўляецца лагічным антыподам Маркса, як тое здаецца не-

каторым нашым маладым філосафам, што бяруць сабе Хайдэгера ў духоўныя правадыры, а, наадварот, своеасаблівым прадаўжальнікам менавіта марксавай справы! У сваёй дыскусіі з Сартрам аб прыродзе гуманізму ён, як здаецца, і сам на тое добра намякнуў. І гэтая лінія, што вядзе ўніз, даўно ўжо прасочваецца не толькі ў філасофіі, але і ў мастацкай культуры і ў культуры матэрыяльнай. У мастацтве, напрыклад, яна бачыцца ў пераходах ад класіцызму праз рэалізм да натуралізму, імпрэсіянізму і, нарэшце, праз абстракцыянізм і да сучаснага постмадэрнісцкага абсурдызму. У культуры матэрыяльнай — ад адухоўленай пратэстанцкай этыкай вытворча-індустрыяльнай яе фазы, адзначанай яшчэ Максам Вэберам, да сучаснага пачуццёва-спажывецкага перыяду з ўстаноўкай на актыўнае спажыванне і геданістычны індывідуалізм.

І таму не можа не выклікаць горкага здзіўлення той факт, што менавіта на гэты кірунак пераважна арыентуюцца некаторыя нашы беларускія філосафы, якія актыўна ўзяліся за распрацоўку культурна-філасофскай праблематыкі, аб чым сведчаць такія добрыя ў цэлым выданні, як спецыяльны некалі ўкладыш да газеты «Культура», вядомы пад назваю «ЗНО», або пэўныя старонкі часопіса «Крыніца», не кажучы ўжо пра выключную зарыентаванасць на песімізм і брыдоту з боку некаторых нашых пісьменнікаў і мастакоў. Было б несправядліва, канешне, абвінавачваць іх у нейкім свядомым злоўжыванні (у гэтым вельмі «преуспевали» ў свой час камуністычныя партідэолагі і афіцэры КДБ з іх «идеологическими диверсиями» і да т.п.), але папроку ў пэўнай абмежаванасці мыслення тое ўсё ж такі, думаецца, можа заслужыць. Або ў «чорна-белай» логіцы крайнасцей, да якой нас так доўга прывучалі бальшавікі. Паўплывала тут, магчыма, і тая школа, якую праходзілі і, здаецца, праходзяць і цяпер выпускнікі філасофскага факультэта БДУ, дзе альбо папранейшаму трымаюцца за марксісцка-ленінскі падол, альбо кідаюцца ва ўжо вядомыя нам дэструктыўна-нігілістычныя крайнасці, поўнасцю ігнаруючы філасофскія кірункі, зарыентаваныя на такія пазітыўныя культурныя каштоўнасці, як ісціна, дабро і прыгажосць. У гэтым сэнсе надзвычай цікавымі маглі б стаць, напрыклад, акрамя рускай рэлігійнай філасофіі і такія заходнія напрамкі, як пратэстанцкая філасофія і каталіцкі неатамізм, якія таксама, дарэчы, вельмі пачціва ставяцца да Гегеля і да ягонай філасофіі. Увогуле, праблема ўзаемаадносін рэлігіі і філасофіі на фазе станаўлення культуры з'яўляецца сёння вельмі актуальнай, асабліва ў кантэксце агульнай задачы адраджэння беларускай нацыянальнай культуры. Але гэта ўжо тэма іншай размовы.

Гаворачы аб адраджэнні культуры як аб першай фазе яе развіцця, для якой характэрна перавага ідэальнага яе пласта над матэрыяльным, трэба заўсёды памятаць, што гэта менавіта толькі асобная фаза, усяго толькі шпенглераўская, так бы мовіць, вясенняя пара. Гэта толькі яшчэ падыход да паўнацэннага існавання, да светлай пары квітнення, якую Шпенглер параўноўваў з летам і для якой тыповым з'яўляецца гарманічнае

ўжо адзінства ідэальнага і рэальнага, духоўнага і матэрыяльнага. І тут перад намі зноў паўстане велічная постаць нямецкага філосафа-ідэаліста. Менавіта Гегель упершыню сфармуляваў дыялектычныя законы развіцця, у тым ліку і законы развіцця культуры, як мы тое бачым у яго хоць бы «Лекцыях па эстэтыцы», даўшы ім дакладнае лагічнае абгрунтаванне. І менавіта гэтым законам развіцця свядома ці па невуцтву здрадзілі марксісцка-ленінскія філосафы, праігнараваўшы тое, што перавага ідэальнага над рэальным, агульнага над асабістым, а значыць, і грамадства над асобаю ўяўляе сабой толькі першую, пераходную па сутнасці, фазу развіцця. Яны ператварылі гэты, усяго толькі пераходны, стан у асноўную форму існавання соцыуму, што і прывяло ўсю сістэму так званага сацыялізму да хуткага яе закасцянення, ці «зацвярдзення», як некалі пісаў Рэне Генон, што ў канцы завяршылася, як вядома, ганебным крахам.

Такая ж небяспека чакае нас, дарэчы, і ў выпадку другой крайнасці, небяспека менавіта прыняцця за асноўную форму існавання, за росквіт апошняй, асенняй, па Шпенглеру, фазы развіцця з яе пералічанымі ўжо раней пачаткова-распаднымі прыкметамі. Тое і робяць якраз некаторыя нашы філосафы, невясёлыя вынікі чаго можна назіраць часам у нашай філасофскай і мастацкай літаратуры. Красамоўным сведчаннем такога распаднага, на жаль, мыслення можа быць, напрыклад, бліскуча напісанае, зрэшты, эсэ аднаго філосафа пад назвай «Мяне няма», якое вянчае сабой цэлы цыкл такіх жа бліскучых па форме літаратурна-філасофскіх накідаў, дзе ён услед за Жакам Дэрыдам знішчае не толькі аб'ект філасофскага разумавання, але і самога сябе як яго суб'екта, звёўшы, такім чынам, усю філасофію, як гавораць будаўнікі, да нулявога ўзроўню. Альбо ўрачыстая заява на старонках памянёнага ўжо «ЗНО» маладога і таксама, здаецца, таленавітага паэта, што ён мае «права рабіць з гною сваіх багоў», заява не толькі не арыгінальная, бо такое вядома ўжо нам ледзьве не з часу бадлераўскай «Падлы», але і неразумная, бо культывуе брыдоту, гэты эстэтычны сінонім смерці. Не дзіва, што пасля ўсяго гэтага другі тэарэтык «ЗНО» заклікае ўжо і да пахавання, і не каго-небудзь, а... усяго беларускага этнасу.

Адраджэнне беларускай культуры, як у свой час і вялікі італьянскі Рэнесанс, ёсць рух да квітнеючага жыцця. А жыццё ў процілегласць смерці якраз і ёсць гармонія, складаная і часам пакутліва супярэчлівая, але гармонія, да якой і заклікаў нас вялікі Гегель. Гармонія, што заўсёды звязваецца ў нашай свядомасці з такімі творцамі, як Тутмос, Фідый, невядомы нам аўтар Уты і Рэглінды, Леанарда, Рафаэль і Моцарт. А ў нас на Беларусі такім жа быў і Мікола Гусоўскі. Вось чаму дарагі нам і сёння гэты славуты немец. Вось у якім кірунку і нам трэба думаць, каб адрадзіць сваю культуру і каб з годнасцю несці імя беларуса як дастойнага прадстаўніка віда homo sapiens.

1996

Аляксей РАГУЛЯ
(1935)

Літаратуразнавец, крытык, культуролаг, педагог. Нарадзіўся ў в. Сянно Навагрудскага павету. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага універсітэта (1957). Працаваў настаўнікам беларускай і рускай мовы і літаратуры ў школах Мінскай вобласці (1957—1970). Вучыўся ў аспірантуры Мінскага педагагічнага інстытута. Кандыдат філалагічных навук (1975). З 1970 г. — выкладчык гэтай вышэйшай установы. Працаваў на кафедры беларускай літаратуры. З 1992 г. — загадчык кафедры культуры Беларускага педагагічнага універсітэта, прафесар. Сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі. Аўтар літаратурна-крытычных прац, манаграфій («Пафас станаўлення», «Імгненні...», 1990 і інш.). Даследуе гісторыю развіцця нацыянальнай культуры і літаратуры.

КУЛЬТУРА УТАПІЧНАГА МЫСЛЕННЯ І ВЫБАР НАЦЫЯНАЛЬНАГА ШЛЯХУ

Супярэчлівы характар сучасных цывілізацыйных працэсаў прымушае чалавецтва шукаць рэсурсы для пераадолення крызісных з'яў у самім чалавеку, у грамадзянскай арганізацыі яго духоўнай, матэрыяльна-прадметнай і сацыяльна-палітычнай дзейнасці. У вырашэнні праблем глабалістыкі сёння ўсё больш акрэслена вылучаецца роля антрапалагічнага аспекту. Розум планеты шукае спосабы дзеля стварэння гарманічных адносін паміж чалавечым і прыродным універсумамі, пераадолення аднабаковасці і гіпертрафаваных крайнасцей сучаснай цывілізацыі.

Менавіта такую антрапалагічную накіраванасць узяў беларускі адраджэнцкі рух ля сваіх вытокаў, у чым можна бачыць рэакцыю на ўсеагульны крызіс культуры, які ў Расійскай імперыі стаў асабліва зацяжным і глыбокім. Паэтызацыя адзінства чалавека з прыродным космасам, культ зямлі і плоднасці, усведамленне непаўторнай каштоўнасці зямнога існавання — гэтыя асаблівасці беларускай культуры закладзены ў яе архетыпах, у рытуалізме каляндарнага абраду. Ужо ў язычніцкі перыяд складаліся ўстойлівыя гуманістычныя беларускія традыцыі. Беларуская культура змагла супрацьстаяць ідэалогіі таталітарызму, пагроза якога стала рэальнай пасля надання ў Кіеве афіцыйнага статусу візантыйскаму варыянту хрысціянства. Клімент Смаляціч не адмаўляў язычніцкай

культуры. Аўтар «Слова пра паход Ігаравы» не змог абысціся без паэтычных вобразаў язычніцкага пантэона — Стрыбога, Крны і Жлі.

Эстэтыка і этыка Кірылы Тураўскага прасякнута ідэяй удасканалення чалавека пафасам духоўнай працы ў зямным яго існаванні. Ефрасіння Полацкая, сцвярджае аўтар жыція, таксама «всех хотяше видети, яко едину душю»[1] да таго, як сучаснікі і сама яна адыдуць у лепшы свет. У полацкі перыяд беларускай гісторыі складвалася свая, арыгінальная інтэрпрэтацыя хрысціянскага вучэння як рэлігіі дзеяння ў свеце.

Пазней, у эпоху Рэнесансу, гэтыя тэндэнцыі былі замацаваны ў беларускай школе жывапісу, у літаратуры, прававой культуры. У масавую свядомасць новае рэлігійнае светаадчуванне ўкараніла уніяцкая царква. Побач з традыцыйнай фальклорнай парадыгмай культурнага героя ў прафесійным мастацтве ў гэты час узнікае яго разнавіднасць: ідэалізаваны вобраз гаспадара-апекуна падданых і дзяржавы. У рэальнай гісторыі гэтаму ўзору найбольш адпавядаў Вітаўт, вобраз якога апаэтызаваны ў летапісах і паэмах.

Ідэя гаспадара ў доме, на сваёй зямлі ўвайшла ў этыку фізіякратаў, у мастацкую, перш за ўсё тэатральную, культуру. Яна дажыла да 20-х гг. нашага веку. Спробы яе практычнага ажыццяўлення ўвасоблены ў дзейнасці наркама земляробства Прышчэпава, які рабіў стаўку на культурныя гаспадаркі, але загінуў у гады рэпрэсій.

Сфарміраваная на нацыянальнай аснове парадыгма супрацьстаяла чужому эталону-вобразу камісара ў скураной куртцы. Арыентацыя на культурнага гаспадара ў доме стымулявала творчую энергію нацыі на адраджэнне такіх формаў культуры, у якіх адчувае патрэбу не толькі беларуская нацыя: паэтычны эпас, філасофскі тэатр, ідылія, дыстопія, споведзь. Невыпадкова самыя значныя творы названых жанраў — паэма «Яна і Я» і драматургія Янкі Купалы, «Новая зямля» і «Сымон-музыка» Якуба Коласа, проза і драматургія Максіма Гарэцкага і многія іншыя — былі варожа сустрэты бальшавіцкім афіцыёзам. Сакралізацыя ўзаемадзеяння чалавека з прыродным космасам у беларускай мастацкай культуры па сваім значэнні выходзіць за межы нацыянальных культурных патрэб. Раскрыццё глыбінных духоўных сувязей асобы з творчымі сіламі прыроды ажыццяўляецца на фоне крызісу класічнага рацыяналізму. Дэкарт перадаў творчую функцыю богу-дэміургу і тым самым адасобіў чалавека ад космасу і зняў з яго адказнасць за вынікі вытворчай дзейнасці ў прыродзе. Тым самым была адчынена дарога вузкім прагматычным інтарэсам, якія спусташаюць і прыроду і душу, паралізуюць волю да жыцця, цікавасць да яго непаўторных таямніц.

Знаходжанне Беларусі ў складзе Расійскай імперыі магло паставіць яе культуру ў сферу дэкадэнцкіх уплываў з метраполіі. Гэтага, аднак, не адбылося. Наадварот. Ва ўмовах прагматычнага і адначасова ірацыянальнага XX ст. быў створаны своеасаблівы духоўны свет з пачуццём замілавання да малапрыкметных праяў жыцця. У суседніх краінах переважа-

лі ніцшэанскія матывы «волі да ўлады», а нацыянальнае адраджэнне больш цікавілася «воляй да жыцця». Так сцвярджаліся асновы універсальнай этыкі, згодна з якой прырода існуе не толькі як аб'ект карыстання і эксплуатацыі. Альберт Швейцэр у кнізе «Культура і этыка»[2] неаднаразова падкрэсліваў, што этызацыя культуры, пачуццё замілавання перад самымі кволымі праявамі жыцця — гэта і ёсць шлях духоўнага пераадолення крызісу культуры. Беларуская культура, такім чынам, знайшла свой шлях да фарміравання сучаснай канцэпцыі сярэдняга класа, стабільнага развіцця і ўсталявання экалагічнай раўнавагі.

На жаль, гэты духоўны здабытак яшчэ не спажыты як след нават у сябе дома. Толькі ў апошні час высокая ступень этызацыі беларускай культуры прыцягвае ўвагу даследчыкаў за рубяжом. Галоўнай прычынай нерэалізаванасці беларускага духоўнага скарбу з'яўляецца адсутнасць па-сапраўднаму суверэннай прававой нацыянальна-тэрытарыяльнай дзяржавы. Гэты недахоп тармозіць сёння далейшы рост нават тых відаў культуры, дзе здабыткі былі традыцыйна найбольш важкімі, — тэатра і літаратуры. Беларуская мова на сённяшні дзень па-ранейшаму застаецца дзяржаўнай толькі фармальна, і гэта стрымлівае працэс вербалізацыі на новым, больш высокім, узроўні культурных здабыткаў і рэчаіснасці. Палітыка моўнага нігілізму разбуральна ўплывае на творчы патэнцыял асобы. Катэгарыяльны апарат і знакавая сістэма мовы метраполіі сфарміраваны ў сістэме іншай аксіялогіі і непрыдатныя для самаразвіцця духоўнай культуры ў Беларусі. Руская мова тут не набыла культуратворчую функцыю.

Выйсце з тупіка ёсць адно — пераадоленне двухмоўя, а заадно і раздваення асобы.

У мове, а значыць, і ў псіхіцы асобы захавана своеасаблівая духоўная сіла. В.Гумбальт[3] называў яе тэрмінам energia, ці духоўная сіла. Буйны мовазнавец і філосаф нямецкага адраджэння ў канцы XVIII — пачатку XIX стст., ён справядліва лічыў, што мова вызначае напрамак інтэлектуальнай і ідэальнай жыццядзейнасці асобы, калі ахоплівае ўсе сферы прадметнай і ідэальнай дзейнасці асобы і нацыі.

Цяперашняе беларускае кіраўніцтва прыдае мала значэння праблемам пераадолення духоўнага крызісу, нават карыстаецца з яго ў палітычных гульнях. Зрэшты, кіраўніком называць можна не кожную асобу на пасадзе. Кіраўнік не патурае сапсаваным густам і невуцтву масы — ён дапамагае масе ўзняцца на новыя духоўныя вышыні.

Калі гэтага няма, тады існуе пагроза разбурэння нацыянальнай культурнай традыцыі на гэтым грунце рэжыму. У Беларусі за гады бальшавіцкага панавання ў масавай свядомасці знікла ўяўленне пра рэальную магчымасць і патрэбу існавання без манапольнай улады апарату і наменклатуры. Калектывізацыя ў корані перакрэсліла індывідуальную ініцыятыву і волю да паўнакроўнага жыцця. Сёння афіцыйныя газеты гавораць не пра жыццё, а пра выжыванне. Харызма вяжа знутры ініцыя-

тыву беларускага індывідуальнага і нацыянальнага Я. Гэтыя асаблівасці духоўнай сітуацыі нельга не ўлічваць, калі мы гаворым пра нацыянальны менталітэт. Праўда, яны вызначаюць яго толькі часткова, бо беларуская нацыя мае немалыя запасы energia — духоўнага скарбу, які таксама складае істотную частку менталітэту.

У апошнія гады з'явілася нямала цікавых прац па гэтай праблеме. Пераважае, аднак, эмпірычны падыход. Думаецца, што надышоў час для прац абагульняльнага характару, каб вызначыць атрыбутыўныя якасці беларускага менталітэту, а значыць, і напрамак і мэты гістарычна-культурнага развіцця.

Дзеля гэтага варта больш пільна прыгледзецца да існуючай тыпалогіі утапічнага мыслення. Карл Мангейм у кнізе «Ідэалогія і утопія», якая выйшла ў Боне ў 1929 г., вылучае чатыры тыпы (стадыі) у развіцці утапічнага мыслення: аргіястычны хіліязм, ліберальна-гуманістычную ідэю, кансерватыўную ідэю, сацыяльна-камуністычную ідэю[4]. Нас больш цікавяць першыя тры, бо чацвёрты ёсць камбінацыя з першых двух.

Хіліясцкі тып свядомасці лічыць за несапраўднае нашае знаходжанне ўнутры рэальнай прасторы і часу. Тысячагадовае царства свабоды з'яўляецца апраўданнем рэвалюцыйнага энтузіязму, барацьбы, якая расцэньваецца як адзіны жыватворны прынцып самасцвярджэння ў свеце, як летуценны прарыў у свет, ажыццёўлены экстатычна-аргіястычнай энергіяй. Томас Мюнцэр гаварыў пра «мужнасць і сілу для ажыццяўлення немагчымага». У новым часе гэты энтузіязм знайшоў сваё адлюстраванне ў рэвалюцыйнай паэзіі: «Смело мы в бой пойдём за власть Советов и как один умрём в борьбе за это», «Врага прижал бы я к ранам груди, и захлебнулся б моею он кровью... О счастье битвы!». Ідэя камуністычнага раю і ўлада саветаў адышлі ў нябыт, а шчасце бітвы засталося.

Ліберальна-гуманістычная ідэя займаецца не тым быццём, якое яно ёсць, а тым, якім яно павінна быць. У адрозненне ад прыхільнікаў хіліясцкага бунтарскага ўзбуджэння, дзеячы ліберальна-гуманістычнага кірунку абапіраюцца на навуку і культуру. Гісторыя разглядаецца як працэс набліжэння рэальнага быцця да нарматыўнай ідэі.

Прынцыпова адрозніваецца ад двух першых кансерватыўная свядомасць. Яна не спыняецца на трансцэнзусе паміж існуючай рэальнасцю і утопіяй. Дух не канструіруецца абстрактна, ён успрымаецца як гістарычна абумоўленая ўнутры самой рэальнасці сіла. Гістарычны вобраз успрымаецца не як зроблены, а як расліна, што вырастае з нейкага ўнутранага цэнтра. Кансерватыўная ідэя не ацэньвае рэальна зямныя каштоўнасці, не дапускае разбуральнага рэвалюцыянісцкага энтузіязму. Гэты тып свядомасці стаў вызначальнай рысай беларускай адраджэнцкай культуры. Яна выклікана да жыцця патрэбай захаваць ад разбурэння духоўны скарб нацыі, традыцыйную народную мараль і этыку. Імперскай палітыцы дэнацыяналізацыі і разбурэння беларуская культура супрацьпаставіла сакралізацыю рэальных першапачатковых каштоўнас-

цей — «вобразы мілыя роднага краю», «сінія касачы», свой «родны кут», «скарб», «спадчыну», што засталася «ад прадзедаў спакон вякоў». Знакавая сістэма беларускай мастацкай культуры адлюстроўвае ўстойлівасць нацыянальнага духу ў яго змаганні з індустрыяй адчужэння, ператварэння чалавека ў вінцік, народа — у «русскоязычное население»:

Не ведаю, якім вузлом
Навекі я прывязан
Да старых сосен за сялом,
Да яблынь, груш і вязаў,
Да кладак гладкіх,
Валуноў,
Да траў, жытоў на ўзлесках,
Да партызанскіх курганоў
І помнікаў гвардзейскіх...
Адно я знаю: гэткі меч
На свеце не скуецца,
Каб мог ён вузел той рассеч,
Не закрануўшы сэрца[5].
(*Аляксей Пысін. «Вузел»*)

Кансерватыўны, ахоўны тып культуры зрабіў свой уплыў на характар беларускай утопіі. Як правіла, яна не выносіцца ў светлую будучыню, звернута да таго, што было ці магло быць па верагоднасці ў мінулым. Не характэрны для яе і вынас дзеяння за межы рэальнай прасторы. Замест жорсткай рацыяналістычнай рэгламентацыі чытачу прапануецца малюнак рэальна магчымага быцця ў яго чыстым, «натуральным» выглядзе. Уласна утопія як жанр у беларускай культуры не склалася, высокай мастацкай дасканаласці дасягнула ідылія, якая перарасла ў жанр філасофска-алегарычнай «казкі жыцця». Абодва гэтыя жанры існуюць у цеснай сувязі з такой разнавіднасцю антыутопіі, як дыстопія, якая стала найбольш эфектыўнай формай гістарыясофскага спасціжэння рэчаіснасці. Густа замешаная на сацыяльна-бытавым матэрыяле, беларуская дыстопія дасягнула свайго вышэйшага пункту ў творчасці В.Быкава. Дыстопія дала адказы на «заклятыя» пытанні беларускага сацыяльнага быцця. Сутнасць іх зводзіцца да наступнага.

Галоўная прычына трагічнага лёсу народа на працягу апошніх двухсот гадоў — выбар ненатуральнага шляху, які не адпавядае ментальнасці народа, духу яго культуры і прывёў грамадства да харызматычнага стану. Гэта шлях палітычных «уній», «саюзаў», «зон», па-цяперашняму — «інтэграцый». Такія «ідэйныя катэгорыі», як «сям'я», «Бацькаўшчына» (К.Чорны), «свой чалавек» (В.Быкаў), ператварыліся ў сваю процілегласць. Людзі патураюць «найяснейшай кароне» (В.Дунін-Марцінкевіч), служаць дохламу Змею (казачнік Рэдкі). Іерархія ўлады, узятая ў сваіх крайніх праявах, нагадвае бэстыярый (творчасць казачніка Рэдкага, М.Гарэцкага), дзе ўтульна адчувае сябе скаціна сваёй гадоў-

лі — паны Свінскія, таварышы Гарлахвацкія — свінячыя маманты. Над усімі стаіць нябачны людзям Цмок, ён жа Чорны (Я.Купала), ці ваенна-прамысловы комплекс (А.Макаёнак). Яго непасрэдныя памочнікі — відмы (Я.Купала), «жываеды» (Суліма) ці духоўныя янычары (У.Конан), так званыя свае людзі. Жыццё нагадвае жудасную рок-оперу, у якой музыку заказвае Чорны гаспадар напаўразбуранага «замчышча» — імперыі. Ён падахвочвае чорныя сотні на крывавае «жніва» звонам золата. «Добраахвотна» прынесенае прыведзенымі на вяроўках «касцятрупамі», яно крывавай поліўкай сцякае з рук Чорнага ў саганок, з якога сілкуюцца сілавыя структуры («Сон на кургане» Я.Купалы). Ёсць у гэтай краіне і мудрыя Асілкі (казачнік Рэдкі) — свае пракокі, але яны прыходзяць па часе, калі народ ужо зрабіў свой біблейскі «зыход» — толькі не на Бацькаўшчыну, а ў процілеглы бок і з торбамі на плячах, з жабрацкім гімнам — песняй пра Лазара («Раскіданае гняздо» Я.Купалы). Беларуская фантасмагорыя ставіць культурнага героя — інтэлігенцыю — перад неабходнасцю выканаць місію доктара ў хворым на харызму, замбіраваным грамадстве, дзе склалася новая разнавіднасць «бедных людзей» — ваўкалакаў і даносчыкаў па няволі.

Абагульняючы вопыт філасофскага пазнання айчыннай рэчаіснасці, беларускія мысліцелі Уладзімір Самойла і Ігнат Канчэўскі вызначылі беларускі шлях як шлях творчасці новых формаў сацыяльнага быцця. Новае нацыянальнае выхаванне павінна сфарміраваць «другую прыроду» асобы і нацыі. Вяртанне народу гістарычнай памяці павінна дапамагчы ўсвядоміць комплекс непаўнацэннасці ва ўсякіх яго формах — «тутэйшасці», «паміж Усходам і Захадам» і інш. Падзеі навейшага часу паказалі, што перадавая інтэлігенцыя недаацаніла пагрозы з боку духоўнага янычарства. Сацыяльныя нізы адарваны ад свайго ўласнага духоўнага скарбу. Зрабіць яго здабыткам масавай свядомасці — першачарговая задача дзяржаўнага значэння. Цяперашняе кіраўніцтва, аднак, уласнай ідэалогіі ў прынцыпе не мае з прычыны той жа недасведчанасці ў гісторыі культуры. У якасці афіцыйнай ідэалогіі ў Беларусі выкарыстоўваецца варыянт рускай культуры, прыстасаваны для апраўдання імперскіх памкненняў. Хацелася б звярнуць на гэта ўвагу рускай інтэлігенцыі: замілаванне паказным піетэтам не на дабро ні рускай, ні беларускай культуры.

Стварэнне беларускай школы ў Беларусі сёння з'яўляецца задачай, значэнне якой выходзіць за межы нацыянальнага культурнага працэсу.

1997

---

[1] Арлоў У. Еўфрасіння Полацкая. Мн., 1992. С. 190.

[2] Швейцер А. Культура и этика. М., 1973. С. 305—306.

[3] Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М., 1984. С. 53.

[4] Утопия и утопическое мышление. М., 1991. С. 128.

[5] Пысін А. Пойма. Мн., 1968. С. 103.

Леанід ЛЫЧ
(1929)

Гісторык, культуролаг, публіцыст. Нарадзіўся ў в. Магільнае Мінскай вобласці. Завочна скончыў гістарычнае аддзяленне Башкірскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута (1957). Працаваў настаўнікам. З 1962 г. — у Інстытуце гісторыі АН Беларусі. Абараніў кандыдацкую (1966) і доктарскую (1988) дысертацыі. У першыя гады навуковай дзейнасці займаўся пытаннямі развіцця транспарту на Беларусі, гісторыяй рабочага класа, сацыялістычнага спаборніцтва, сацыяльна-класавага развіцця грамадства. Адначасова з навуковай дзейнасцю выкладае ў Беларускім дзяржаўным універсітэце. Аўтар некалькіх манаграфій (сярод іх — «Беларуская нацыя і мова», 1994; «Гісторыя культуры Беларусі», 1996; (у сааўтарстве) і інш.). Даследуе пытанні культуры і мовы, царкоўна-рэлігійнага жыцця на Беларусі.

НАЦЫЯНАЛІЗМ

1. Тут у нас, як не ў людзей

Беларусы адносяцца да той жменькі еўрапейскіх народаў, якім па самых розных прычынах не ўдалося да канца прайсці стадыю нацыяналізму. Здавалася б, толькі радавацца трэба, што не давялося яго перажыць. Але радасць адразу знікае, як падумаеш, што мы, будучы ўжо і не такім малым па колькасці дый не абдзеленым ад прыроды розумам, працавітым народам, усё ж на працягу стагоддзяў, у адрозненне ад тых, хто да дна асушыў поўную чашу нацыяналізму, заставаліся без уласнай дзяржавы, былі пазбаўлены магчымасці выкарыстоўваць сваю родную мову ў грамадскім жыцці і вучыць дзетак на ёй, не мелі пасля гвалтоўнага скасавання ў 1839 г. духоўнымі і свецкімі ўладамі Расійскай імперыі Берасцейскай царкоўнай уніі сваёй уласнай, незалежнай ад Масквы царквы, дык усялякая радасць прападае ад таго, што нас абмінуў нацыяналізм.

А прыгледзьцеся, якая хлюпенькая ў беларусаў нацыянальная самасвядомасць! Мы перыядычна чуем не толькі ў грамадскіх месцах, але і па радыё здзеклівыя словы ў адрас нашага дзяржаўнага суверэнітэту, роднай мовы, але вельмі мала ў каго з-за страты нацыянальнага гонару гэта выклікае пратэст. Па-сур'ёзнаму ён не праявіўся, калі пасля майскага рэферэндуму 1995 г. з ініцыятывы дзяржаўных органаў народнай асветы

пачалі выкідаць, трушчыць першыя падваліны нацыянальнай адукацыі. Жыве сабе гэты рахманы беларускі народ у сярэдзіне Еўропы і нават сораму не мае, што да сённяшняга дня не стварыў у сваіх гарадах аніводнай сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай навучальнай установы на роднай мове. І ўсё гэта ад таго, што ён, не ў прыклад абсалютнай большасці еўрапейскіх народаў, не прайшоў сапраўднай школы нацыяналізму. Былі спробы выхаваць у беларусаў пачуццё нацыянальнага гонару, ды не ўдалося іх здзейсніць.

У сваім нацыянальным жыцці мы празмерна шмат зведалі такога, што не садзейнічала кансалідацыі народа. Ад часоў Рэчы Паспалітай у нас вельмі мала было палітыкаў, інтэлігентных асоб, якія вучылі б народ ні ў якіх выпадках не цурацца свайго, не ахвяроўваць ім на карысць чужога. Наадварот, варта было толькі каму-небудзь з нашага элітарнага асяроддзя разбагацець, выйсці ў людзі, здабыць адукацыю ў замежных універсітэтах, як ён тут жа выракаўся матчынага слова, роднай культуры і нават не хацеў лічыць сябе прадстаўніком свайго народа. Шматлікія прыклады такой здрады можна знайсці практычна на ўсіх стадыях нацыянальнай гісторыі. Праўда, мелі месца і выпадкі зусім адваротнага парадку, калі нашыя дзяржаўныя дзеячы, багатыя, адукаваныя людзі ўсёй душой і сэрцам служылі інтарэсам Бацькаўшчыны. Але іх было мала, каб істотным чынам паўплываць на яе лёс. Адсюль усе нашыя сённяшнія беды, адсюль наша дашчэнту дэфармаванае нацыянальна-культурнае жыццё, у якім адмысловае, адметнае часам і днём трэба шукаць з ліхтаром.

Нічуць не пабаюся памыліцца ў сцвярджэнні, што такіх здэбеларусізаваных палітыкаў усіх рангаў, такой здэбеларусізаванай інтэлігенцыі, асабліва ў яе самых верхніх зрэзах, у нашай краіне яшчэ ніколі не было. І гэта ў час, калі перад беларускай нацыяй павінна на ўвесь рост паўстаць праблема выратавання ад этнічнай смерці?

Даведзеная да крайне небяспечнай мяжы дэбеларусізацыя сённяшняга жыцця нашай краіны — гэта вынік працяглай яе паланізацыі і русіфікацыі, што стала прычынай абыякавага стаўлення многіх людзей да сваіх гістарычных традыцый, духоўнай спадчыны, прывяло ледзь не да поўнай адсутнасці разумнага нацыяналізму, які так высока цаніўся і цэніцца ў цывілізаваным свеце. Практычна ўсе на сёння магутныя, са здаровым, невядомым для нас, беларусаў, нацыянальным патэнцыялам народы спаўна зведалі нацыяналізм, ад чаго маюць вялікую выгаду. У свой час, каб не даць германскаму народу растварыцца, падпасці пад уплыў якіх-небудзь іншых этнічных супольнасцяў, была выдадзена ў некалькіх мільёнах экземпляраў брашурка з дзесяццю запаведзямі германскага нацыяналізму і патрыятызму, у якім быў і такі пункт: «Пішы заўсёды на нямецкай паперы, нямецкай ручкай, макаючы яе ў нямецкае чарніла і карыстайся нямецкай прамакальнай паперай».

2. Прыклад паказвалі суседзі

Багатую школу нацыяналізму прайшлі нашыя суседзі — рускія і палякі. Умовы ў першых былі значна лепшыя для матэрыялізацыі гэтай ідэі. На ўсход ад Маскоўскай (Рускай цэнтралізаванай) дзяржавы ляжалі велізарныя малазаселеныя тэрыторыі, далучыць якія не ўяўляла аніякай цяжкасці. І Масква гэта зрабіла проста «на выдатна». Некаторыя з такіх тэрыторый былі заняты шляхам звычайных ваенных экспедыцый без усялякіх людскіх страт. А калі такія і мелі месца, дык у асноўным з-за непрыстасаванасці членаў экспедыцый да жорсткіх прыродна-кліматычных умоў. Польшчы ж, каб павялічыць тэрыторыю і гэтым самым узвялічыць аўтарытэт свайго этнасу, развіць у яго пачуццё нацыянальнай вартасці, трэба было праявіць куды больш намаганняў і ў многіх выпадках зусім іншыя сродкі, пераважна мірныя. У гэтых мэтах яна ў дачыненні да свайго ўсходняга суседа — беларусаў вельмі тонка выкарыстала дыпламатыю, міжшлюбныя сувязі з багатымі і ўплывовымі родамі Вялікага Княства Літоўскага і нарэшце — наступальны каталіцызм. Усё гэта дазволіла ёй заключыць з ВКЛ шэраг вельмі выгадных для сябе палітычных уній. Зразумела, самай пажаданай і ў той жа час лёсавызначальнай для Польшчы стала апошняя — Люблінская унія 1569 г. Дзеля супакаення палітычных дзеячаў Княства яму на першым часе даваліся пэўныя правы ў розных сферах дзяржаўнага, эканамічнага і культурнага жыцця, але на практыцы — асабліва з другой паловы XVII ст. — гэтыя правы ўсёй часцей парушаліся, у выніку чаго беларусы ў складзе Рэчы Паспалітай ледзь не канчаткова пазбавіліся нацыянальнага суверэнітэту, у значнай ступені страцілі ў выніку жорсткай, а дзе-нідзе вельмі тонка прадуманай паланізацыі ўласцівыя ім этнакультурныя рысы і асаблівасці.

Будуючы жыццё на прынцыпах нацыяналізму, гэтыя дзяржавы пастараліся з дапамогай сваіх вучоных усяляк апраўдаць такую палітыку. Найбольш грунтоўна тэарэтычныя асновы рускага нацыяналізму былі выкладзены ў працах дзекабрыстаў і, бадай, лепш за ўсё ў «Русской Правде» Паўла Песцеля. Прызнаючы факт поліэтнічнасці Расіі, ён лічыў, «што права народнасці існуе праўдзіва для тых толькі народаў, якія карыстаюцца гэтым, маюць магчымасць яго захаваць... плямёны, якія падуладныя вялікай дзяржаве і не могуць па слабасці сваёй карыстацца самастойнаю палітычнаю незалежнасцю і падлеглыя такім чынам абавязкова знаходзіцца пад уладай ці заступніцтвам якой-небудзь з вялікіх суседніх дзяржаў, не могуць надзяляцца правам народнасці, бо яно ёсць для іх уяўнае і неіснуючае... А таму лепш і карысней будзе для іх саміх, калі яны злучацца духам і грамадствам з вялікай дзяржавай і зусім зліюць сваю народнасць з народнасцю пануючага народа, складаючы з ім толькі адзін народ і спыняючыся бескарысна марыць пра справу немагчымую і неажыццявімую». Выказвалася парада, каб далучаныя да рускай народнасці плямёны «складалі ў дзяржаве не толькі кепска прылеп-

леныя да яе часткі, але зліваліся б зусім у агульны склад, забываліся б на сваю колішнюю слабую народнасць і ўступалі б з задавальненнем у новую вялікасную народнасць...»[1]

Адначасова П.Песцель стаяў за тое, каб гэтая вялікая пануючая народнасць асабліва не супраціўлялася «паасобнаму існаванню народаў, якія могуць карыстацца поўнаю палітычнаю незалежнасцю». Праўда, такіх народаў у Расіі ён бачыў вельмі і вельмі мала, пакідаючы без права на ўласную дзяржаву Фінляндыю, Эстляндыю, Ліфляндыю, Курляндыю, Беларусь, Маларосію, Бесарабію, Крым, Грузію, увесь Каўказ, землі кіргізаў, народы Сібіры і г.д. Такім правам, дый то ва ўрэзаным выглядзе, надзялялася толькі Польшча, паколькі на працягу многіх стагоддзяў яна карысталася «адмысловаю палітычнаю незалежнасцю і складала вялікую самастойную дзяржаву»[2]. Насуперак гістарычным фактам Беларусь такою не бачылася, хаця на працягу доўгага часу і выступала ў асобе Вялікага Княства Літоўскага. У выпадку ўтварэння польскай незалежнай дзяржавы ёй перадаваліся цалкам Гродзенская губерня і Беластоцкая вобласць, часткай — Віленская і Мінская губерні.

Нацыяналізм — праўда, далёка не ў разумным праяўленні — у поглядах П.Песцеля з вялікай сілай прабіваўся на паверхню і тады, калі ён вёў гаворку пра форму дзяржаўнага ладу. Іншага тыпу дзяржавы, як адзінай, непадзельнай, для Расіі ён не ўяўляў, пішучы: «З першага погляду можа федэратыўная будова дзяржавы падацца зручнай і прыемнай: бо кожнай вобласці магчымасць дае дзейнічаць паводле свайго меркавання і сваёй волі; але пры самым уважлівым разглядзе лёгка пераканацца можна ў рашучай перавазе непадзельнай арганізацыі дзяржавы над федэратыўнай; асабліва дастасоўваючы гэта да Расіі пры вялізнай яе прасторы і вялікай колькасці розных плямёнаў і народаў, што яе насяляюць». А менавіта гэтыя ж фактары, наадварот, і абумоўлівалі неабходнасць для Расіі мець федэратыўны дзяржаўны лад. Развіваючы далей свае меркаванні аб перавагах непадзельнай, адзінай Расійскай дзяржавы, П.Песцель заключае: «...усялякая думка аб федэратыўным ладзе для яе пабудовы адхіляецца канчаткова як самая згубная шкода і найвялікшае зло. Пазбягаць належыць усяго таго, што апасродкавана ці неапасродкавана, прама ці ўскосна, адкрыта ці патаемна да такой пабудовы дзяржавы весці б магло.

З прычыны ўсяго тут сказанага аб'яўляецца Расійская дзяржава, у межах вышэйазначаных, адзінай і непадзельнай, якая адхіляе пры гэтым канчаткова ўсялякую федэратыўную арганізацыю, пабудову і існаванне дзяржавы»[3]. Як бачым, дзекабрыст П.Песцель быў адным з першых, хто спрычыніўся да выпрацоўкі тэарэтычнага погляду на Расію як на адзіную і непадзельную дзяржаву, дзе няма месца для нармальнага і адмысловага нацыянальна-культурнага развіцця ўсіх нярускіх народаў, а значыцца і захавання іх як самабытных этнасаў.

П.Песцель, як ніхто іншы да яго, добра разумеў, якую перашкоду для зліцця розных плямёнаў у адзін народ, асіміляцыі апошніх уяўляюць іх мовы. Таму ён рашуча выступаў за сціранне нацыянальных асаблівасцяў і найперш мовы. Для гэтага лічыў неабходным, каб, па-першае, «на цэлай прасторы Расійскай дзяржавы панавала адна толькі мова руская». Такі крок абгрунтоўваўся тым, што з пераходам на адну мову — рускую «ўсе зносіны тым самым надзвычайным чынам аблегчацца; паняцці і спосаб думак зробяцца аднароднеі; людзі, якія зносяцца на адной і той жа мове, найцяснейную сувязь паміж сабой займеюць і аднастайней складаць будуць адзін і той жа народ»[4].

Каб Расія не нагадвала сабой поліэтнічнай краіны, П.Песцель прапаноўваў знішчыць нават імёны яе народаў і плямёнаў. Ён верыў у рэальнасць ажыццяўлення такіх планаў і схіляў да гэтага сваіх аднадумцаў, пішучы: «Вопыты ўсіх стагоддзяў і ўсіх дзяржаў даказалі, што народы скрозь бываюць такімі, якімі іх робяць праўленні і законы, пад якімі яны жывуць»[5]. Праўленні і законы, што прапаноўваліся П.Песцелем, і каменя на камені не пакінулі б ад этнакультурных адметнасцяў шматлікіх плямёнаў Расіі. Няцяжка ўявіць, які прыгнечаны настрой агортвае сёння малдаван ад чытання тых радкоў з «Русской Правды» П.Песцеля, што прысвечаныя вызначэнню лёсу Бесарабіі і Малдовы ў складзе адзінай Расійскай імперыі. «Усе сродкі павінны быць прыняты, каб даць магчымасць дзвюм абласцям зусім абрусець і зрабіцца аднароднымі часткамі аднаго і таго ж цэлага, гэта значыць дзяржавы Расійскай»[6]. Цывілізаванаму чалавеку не проста зразумець такую сквапнасць на інтарэсы чужых народаў, жаданне сцерці іх з этнічнай карты зямлі, за што так выступаў П.Песцель.

Зусім не па-братэрску, не па-славянску ставіўся гэты адзін з самых папулярных прадстаўнікоў дзекабрысцкага руху да ўкраінцаў і беларусаў. Гісторыя, культурна-моўная спадчына, быт іх былі вельмі добра вядомымі П.Песцелю. Але дзеля правядзення ў жыццё сваіх шавіністычных планаў ён свядома не прызнаваў сапраўдных адметнасцяў паміж складовымі часткамі ўсходнеславянскай супольнасці народаў — велікаросамі, маларосамі і беларусамі і лічыў, што малыя адрозненні паміж імі «павінны быць зліты ў адну агульную форму. А таму і пастанаўляецца правілам, каб усіх жыхароў, якія насяляюць губерні Віцебскую, Магілёўскую [жыхароў іншых губерняў Беларусі ён адносіў да рускага народа. — *Л.Л.*], Чарнігаўскую, Палтаўскую, Курскую, Харкаўскую, Кіеўскую, Падольскую і Валынскую за сапраўдных расіян лічыць і ад гэтых апошніх ніякімі асобнымі назвамі не аддзяляць»[7], г.зн. называць тым жа найменнем, што і жыхароў вялікарускіх губерняў.

З мэтай прыцягнення на свой бок як мага большай колькасці прыхільнікаў П.Песцель усяляк імкнуўся даказаць, што абрусенне ўсіх іншародных плямёнаў будзе садзейнічаць «узвядзенню Расіі на вышэйшую ступень працвітання, велічы і магутнасці»[8].

Па-сур'ёзнаму здзіўляе, што П.Песцель выступаў за асіміляцыю нярускіх народаў Расіі, адначасова прызнаючы, як гэта скалечыць іх жыццё і балюча адаб'ецца на настроі. І тут ён ніколькі не памыляўся, бо, і сапраўды, мець уласную дзяржаву, належныя ўмовы для развіцця сваёй культуры — гэта жаданне ўсіх без выключэння народаў. З такім законным жаданнем чалавецтву давялося сутыкнуцца яшчэ на самых ранніх этапах яго гісторыі. Не маглі не ўлічваць яго і дзекабрысты, складаючы праекты дзяржаўнага механізму будучай Расіі. У «Русской правде» П.Песцеля запісана: «Народы, якія падуладныя вялікай дзяржаве і паходзяць не ад пануючага ў ёй, але ад іншых плямёнаў, жадаюць заўсёды для сябе незалежнасці і паасобнага палітычнага існавання, грунтуючыся на праве складаць паасобныя дзяржавы і называючы яго правам народнасці»[9]. Здавалася б зусім лагічным гэты разумны пастулат распаўсюдзіць і на нярускія народы царскай Расіі. Але аўтар «Русской правды» да іх лёсу ставіўся з прынцыпова іншых пазіцый.

Царызм жорстка расправіўся з дзекабрыстамі. У ліку пяці з іх, што былі павешаны, апынуўся і П.Песцель. Але дзекабрысцкія ідэі па частцы рускага нацыяналізму не толькі не былі забытымі, а, наадварот, атрымалі далейшае развіццё і распаўсюджанне, сталі магістральным напрамкам у правядзенні нацыянальнай палітыкі. Над узбагачэннем тэарэтычных палажэнняў гэтай ідэі папрацавала не адно пакаленне рускіх вучоных. Праўда, сустракаліся грамадска-палітычныя і культурныя дзеячы, вучоныя, погляды якіх прынцыпова адрозніваліся ад таго, што гаварылася вышэй.

Інакш, да прыкладу, глядзеў на мінулае і сучаснае, культуру Беларусі вядомы заснавальнік і тэарэтык анархізму, рускі публіцыст Міхаіл Бакунін. У адным з лістоў у герцэнаўскую газету «Колокол» ён пісаў: «Я патрабую толькі аднаго, каб усякаму народу, Літве, Курляндыі, Ліфляндыі, Беларусі са Смаленскам, Украіне з Кіевам былі цалкам дадзены магчымасць і права дзейнічаць па волі, хоча ён зліцца з Расіяй або Польшчаю — няхай зліваецца; хоча ён быць самастойным членам польскай або рускай ці агульнаславянскай федэрацыі — няхай будзе ім».

Ад таго часу, як Расія, Прусія і Аўстрыя падзялілі Рэч Паспалітую, а яшчэ больш пасля таго, як у адпаведнасці з рашэннямі Венскага міжнароднага кангрэса 1814—1815 гг. у склад Расійскай імперыі перайшла ўсходняя частка Варшаўскага герцагства, рэзкія перамены адбыліся ў польскім нацыяналізме. У перыяд існавання Рэчы Паспалітай ён меў увесь набор рысаў наступальнага характару і ледзь не прывёў да этнічнай смерці беларускую народнасць. Цяпер яму давялося заняць абарончыя рубяжы, ратуючы свой этнас ад русіфікацыі. І трэба сказаць, што рабілася гэта на вельмі высокім узроўні, чаму можна па-здароваму пазайздросціць сучасным беларусам. Са зброяй у руках палякі паспрабавалі абараніць свае нацыянальныя інтарэсы толькі двойчы: у час паўстанняў 1830—1831 і 1863—1864 гг. Увесь жа астатні час дзевяты вал русі-

фікацыі яны стрымлівалі з дапамогай адпаведнай сістэмы царкоўна-рэлігійнай дзейнасці, арганізацыі грамадскага і сямейнага ўзгадавання маладых пакаленняў. Бачачы, з якім гераізмам вядзе змаганне з русіфікацыяй прагрэсіўная частка польскага народа, да яе часам імкнуліся далучыцца і асобы беларускага паходжання. Паказальнай тут можа падацца пазіцыя ўраджэнца Віцебшчыны, беларуска-польскага паэта і фальклрыста, аўтара выдадзенай у 1840 г. у Парыжы кнігі «Беларусь...» Аляксандра Рыпінскага. У звароце да жанчын-маці ён рэкамендаваў ім лічыць сваім найпершым абавязкам навучыць дзіця вымаўляць святое імя Польшчы, калі яно яшчэ не гаворыць «мама», не даваць дзіцяці патрэбнай ежы «да таго часу, пакуль яно не папросіць па-польску». Зразумела, польскія жанчыны-маці слова ў слова не прытрымліваліся парады А.Рыпінскага, але моўнае выхаванне дзяцей у сям'і будавалі вельмі правільна: у першую чаргу вучылі іх размаўляць, чытаць і пісаць толькі па-польску, а ўжо затым далучалі да іншых моваў.

З усіх духоўных каштоўнасцяў палякі ў час навіслай над імі пагрозы русіфікацыі нічога гэтак не сцераглі, нічога гэтак не стараліся захаваць, як родную мову. Настойліва заклікаў іх да гэтага польскі пісьменнік і гісторык Юльян Нямцэвіч (1758—1841), слушна заяўляючы: «Мова — аснова нацыі, ці больш дакладна — уяўляе сабой адрозненне нацыі ад нацыі. Калі толькі сціраецца родная мова — гіне імя Бацькаўшчыны... Ніводзін народ не мае большай патрэбы стаяць на варце супраць гэтай пагрозы, як мы, палякі». І яны стаялі, прычым так, што не ўпускалі ніводнага выпадку, каб на ўсходзе пашырыць свой культурна-моўны ўплыў усё на тых жа самых да канца незасіміляваных беларусаў.

Аднак пры ўсім старанні адвесці ад сябе магутныя хвалі русіфікацыі этнакультурныя страты зведалі і палякі. І гэта зусім натуральна, бо яшчэ аніводнаму народу не ўдалося выратавацца ад асіміляцыі тытульнай нацыі, жывучы разам з ёю ў поліэтнічнай краіне. Палякаў можна пахваліць толькі за тое, што ў іх такія страты ў перыяд знаходжання ў складзе Расіі былі непараўнальна меншыя, чым у ўкраінцаў і беларусаў, што тлумачылася шэрагам важкіх прычын і аб'ектыўнага і суб'ектыўнага характару, але толькі не слабінкай з боку царскай улады, асабліва ў канцы XIX — пачатку XX ст. Самы артадаксальны выразнік яе нацыянальнай палітыкі, прафесар П.Кавалеўскі так пісаў: «Палякі, як і ўсе іншародцы ў Расіі, тады толькі могуць разлічваць на раўнапраўнасць у Расіі, калі яны на справе дакажуць, што яны перш за ўсё рускія, а затым палякі, армяне і інш.»[10].

3. Падтрыманы інтэлігенцыяй

Складанасць арганізацыі жыцця народаў шматнацыянальнай Расіі прыцягвала да сябе ўвагу палітыкаў і вучоных самых розных поглядаў. І як вынік, па дадзенай праблеме з'явілася безліч публікацый. І што характэрна, чым больш рашуча нярускія народы змагаліся за свае нацыянальныя інтарэсы, тым больш напорыста аўтары гэтых публікацый аба-

ранялі і апраўдвалі шавіністычны характар царскай палітыкі. Рускі нацыяналізм узводзіўся ў самы высокі ранг дзяржаўнага жыцця, не падлягаў аніякай крытыцы ў афіцыйным друку. Сярод строга вытрыманай у такім духу дарэвалюцыйнай літаратуры заслугоўваюць быць названымі наступныя працы: Соловьев В.С. «Национальный вопрос в России»; Локоть Т. «Оправдание национализма»; яго ж — «История России с национальной точки зрения»; Ковалевский П. И. «Национализм и национальное воспитание в России в двух частях»; «Национализм и религия Достоевского (Доклад, прочитанный в заседании «Союза возрождения России»)»; «Националисты в 3-ей Государственной Думе». Да многага з таго, што сказана вышэйзгаданымі аўтарамі і іх шматлікімі аднадумцамі па дадзеным пытанні, не можам не прыслухацца, хаця з вялікім спазненнем, і мы, беларусы. Цалкам адхіляючы пашыраны сярод іншародцаў выраз: «Рускія нацыяналісты-людаеды», дарэвалюцыйны рускі прафесар П.Кавалеўскі так адказваў ім: «Рускія нацыяналісты — людзі, якія ў сапраўднасці ўсёй душой любяць сваю радзіму і сваю нацыю, паважаюць яе мінулае і жадаюць ёй славы, магутнасці і велічы ў будучым. Такімі рускія былі, ёсць і будуць на векі вякоў». Карані рускага нацыяналізму гэты вучоны шукаў у самых адметных падзеях і фактах айчыннай гісторыі, у біяграфіях яе самых слаўных сыноў і дачок. На яго думку «першая яўная і рэзкая праява нацыяналізму сустракаецца ў асобе імператара Пятра І... Другім вялікім нацыяналістам рускай зямлі з'яўляецца дастойны вучань Пятра, народны геній — Ламаносаў». Як бачым, да ліку піянераў рускага нацыяналізму П.Кавалеўскі аднёс самых паважаных у Расіі людзей.

Рускія палітыкі і вучоныя не лічылі, што пачуццё нацыяналізму ўзнікае, умацоўваецца ў народзе стыхійна, спантанна. Наадварот, нацыяналізм, на іх думку, нараджаецца, пераўтвараецца ў магутную сілу грамадства толькі шляхам правядзення адпаведнай работы, асабліва з маладымі пакаленнямі, у чым рускія навучальныя ўстановы, праваслаўная царква мелі вельмі багаты вопыт. У яго абагульненне і ўзбагачэнне ўнеслі немалы ўклад вядомыя аўтарытэты ў навуцы і педагогіцы. Сярод іх можна назваць і вучонага-хіміка, стваральніка перыядычнай сістэмы элементаў Дзмітрыя Мендзялеева (1834—1907), якому належыць такая слушная думка: «Школа ўяўляе велізарную сілу, якая вызначае быт і лёс народаў і дзяржаў». Гэтую думку сусветна вядомага вучонага-хіміка цалкам падтрымліваў прафесар П.Кавалеўскі і з мэтай надання ёй практычнага характару даводзіў усім тым, чыя дзейнасць была звязана з асветай, што «выхаванне і адукацыя дзяцей грамадзян рускай народнасці павінна праводзіцца ў духу рускай народнасці і быць чыста рускім нацыянальным». Калі б на гэтую справу зусім інакш глядзелі свецкія і духоўныя ўлады царскай Расіі, нізашто не з'явілася б у друку праца П.Кавалеўскага «Национализм и национальное воспитание в России в двух частях». Яе аўтар не збаяўся заявіць і такое: «Лепш невуцтва, сагрэтае любоўю да

радзімы, чым адукацыя, звязаная з пагардай і непавагай да нацыі». Разумеецца, да нацыі сваёй. Каб яшчэ лепш пераканаць дзяржаўных дзеячаў, педагагічную інтэлігенцыю ў неабходнасці і мэтазгоднасці строга прытрымліваціца патрабаванняў нацыянальнай сістэмы адукацыі, сваю кнігу ён заканчвае такімі словамі: «Вялікая задача нашых педагогаў настойліва культываваць у рускіх дзецях іх рускія нацыянальныя рысы і ліквідоўваць усё, што будзе іх цягнуць на глебу касмапалітызму».

На «выдатна» разумеў ролю нацыянальных пачаткаў у дзейнасці навучальных устаноў папячыцель Віленскай вучэбнай акругі І.Карнілаў. Да выканання гэтых функцый ён прыступіў у час, калі на Беларусі вялася жорстская расправа з удзельнікамі паўстання на чале з Кастусём Каліноўскім, выкаранялася з усіх сфер грамадскага жыцця польская мова і на яе месцы ўводзілася руская, польская сістэма адукацыі замянялася рускай. І.Карнілаў меў цвёрдае перакананне, што «школа павінна служыць свайму народу і дзяржаве і таму павінна быць нацыянальнаю і патрыятычнаю», што «для ўздыму ў Расіі навучальна-выхаваўчай справы неабходна, каб персанал — што выхоўвае і навучае, — складаўся з надзейных рускіх праваслаўных людзей». Няцяжка зразумець, якую каласальную працу па разбурэнню нацыянальнай самасвядомасці беларускіх дзяцей ажыццявіў І.Карнілаў, кіруючы ў нашым краі дзейнасцю навучальна-выхабаўчых устаноў. Не адбылося якіх-небудзь пазітыўных пераmен у поглядах на дадзеную праблему і ў пераемнікаў І.Карнілава. «Малодшаму брату» рускага народа — беларусам царызм дазволіў адкрываць пачатковыя школы на іх роднай мове толькі ў 1914 г., г.зн. у год, калі грымнула Першая сусветная вайна. І тут нам, як на злосць, не пашанцавала.

Зусім не шкодзіла б сучасным беларускім палітыкам і блізкім да іх ідэолагам азнаёміцца з тым, як расійскія нацыяналісты разумелі ролю самой дзяржавы ва ўсталяванні нацыяналізму ў грамадстве. Пачнем з рускага эканаміста і філосафа Пятра Струве, які ў такой гранічна сціслай форме выказаўся па дадзеным пытанні: «Дзяржаўная магутнасць немагчыма па-за ажыццяўленнем нацыянальнай ідэі... Дзяржава і нацыя павінны арганічна зліцца». Яшчэ далей у гэтым пытанні ішоў яго сучаснік прафесар Т.Локаць, аўтар кнігі «Оправдание национализма». Ён катэгарычна заяўляў, што ў Расіі «дзяржаўная ўлада павінна быць нацыянальнай рускай!..», што ўсяляк трэба ахоўваць «палітычныя інтарэсы карэннай нацыянальнасці, пакуль карэнная нацыянальнасць не згуртуецца палітычна...» Не збіраўся адставаць ад іх П.Кавалеўскі, заяўляючы: «Усялякая дзяржава, жывая і дзеючая, павінна быць поўнай нацыяналізмам. Гэта яе душа. Гэта яе сутнасць. Гэта яе жыццё. Касмапалітычная дзяржава аморфная, бясформенная маса».

Не сакрэт, што вельмі многім беларусам характэрна адсутнасць такога высакароднага пачуцця, як нацыянальна-дзяржаўная свядомасць. Прычым гэтая хвароба ўласціва нават высокім прадстаўнікам самой

дзяржаўнай улады, элітарнай інтэлігенцыі. Іх практычна зусім не хвалюе, што палітычная інтэграцыя з Расіяй у канчатковым выніку прывядзе да ўзмацнення дзяржаўнага суверэнітэту апошняй за кошт аслаблення такога суверэнітэту Рэспублікі Беларусь. Яе палітыкам варта было б пазнаёміцца з тым, як на ролю дзяржавы некалі глядзелі рускія нацыяналісты, будучы моцна занепакоенымі тым, як бы яна не аслабела ў барацьбе нярускіх народаў за сваё нацыянальна-культурнае адраджэнне. Першым аб'яднальным элементам рускага народа яны лічылі самадзяржаўе, другім — праваслаўе. Каб не аслабіць ролі дзяржаўнага фактару ў лёсе рускага народа, прафесар П.Кавалеўскі папярэджваў усіх і кожнага такімі палымянымі выказваннямі: «...з заняпадам самадзяржаўя занепадала і Расія», «Усялякае парушэнне самадзяржаўя зараз жа мае вынікам за сабой падрыў дабрабыту нацыі і моцы дзяржавы», «...рускі народ не можа дзяржаўна існаваць без самадзяржаўя». Будучы зацікаўленым у яго магутнасці, П.Кавалеўскі прапаноўвае наступнае: «...усе вышэйшыя дзяржаўныя ўстановы і ўсе месцы начальнікаў устаноў павінны быць заняты людзьмі рускімі, шчыра прасякнутымі духам нацыяналізму».

Па розных прычынах далёка не ўсім ідэолагам рускага нацыяналізму ўдалося ўтрымацца на правільных пазіцыях. З-за празмернага жадання выслужыцца перад царызмам ці паводле ўласных перакананняў некаторыя вучоныя і палітыкі ў гэтым пытанні з цягам часу адкрыта сталі на пазіцыі рускага вялікадзяржаўнага шавінізму. У іх ліку апынуўся і П.Кавалеўскі, пішучы: «Кожны, хто добраахвотна перасяліўся ў Расію з мэтай карыстання яе выгодамі, хто б ён ні быў, павінен пакінуць сваю колішнюю нацыянальнасць за мяжою Расіі, у Расіі ён павінен стаць рускім, — у працілеглым выпадку яму няма месца ў Расіі»; што да апошняй «могуць быць зроблены прырашчэнні [тэрытарыяльныя. — *Л.Л.*] — але памяншэнне недапушчальна і немажліва», што «народнасці з ніжэйшай культурай павінны зліцца з рускімі». Бясконца парадаваў П.Кавалеўскі рускіх вялікадзяржаўнікаў і такою фразаю: «...хто жадае ў Расіі стаць роўным рускаму, той павінен стаць духам — рускім».

Перад тымі, хто адкрыта называў сябе рускімі нацыяналістамі, не была зачынена нават зала пасяджэнняў Трэцяй Дзяржаўнай Думы, дзе яны мелі сваю фракцыю. Пасля таго, як апошняя ў кастрычніку 1909 г. злілася з умерана-правымі і атрымала афіцыйную назву «Рускія нацыяналісты», у ёй налічвалася каля ста чалавек. Яе галоўны лозунг — «Расія для рускіх». Думская фракцыя «Рускія нацыяналісты» актыўна супрацоўнічала з заснаваным у лютым 1910 г. Усерасійскім нацыянальным клубам. У іх планах побач з іншымі было і патрабаванне русіфікацыі нацыянальных ускраін, якія і да гэтага ўжо паспелі шмат страціць адметнага, спецыфічнага, мелі шмат праблем з захаваннем свайго карэннага насельніцтва як самабытнага этнасу.

На трывалым падмурку нацыяналізму паспяхова вырашалі свае палітычныя, сацыяльна-палітычныя і культурныя патрэбы ўсе буйныя этна-

сы Еўропы. І ў каго такі падмурак быў мацнейшым, той дасягнуў найбольшага набытку для сваёй айчыны. Паводле трапнага і справядлівага выразу цытаванага вышэй прафесара П.Кавалеўскага, «веліч Францыі ішла побач і адпаведна напружана з напружаннем нацыяналізму». Добра разумеючы ролю апошняга, улады еўрапейскіх краін усяляк садзейнічалі ўмацаванню яго пазіцый у грамадстве. Прычым найбольшую ўвагу звярталі на маладыя пакаленні. У той жа Францыі ўжо дзецям 6-7-гадовага ўзросту даводзілі, што французская нацыя — перш за ўсё. У адной з спецыяльна складзеных для настаўнікаў пачатковых школ інструкцый гаварылася, што школьніку «трэба паказаць, што толькі ў нацыі чалавек ажыццяўляе цалкам сваю прыроду, што толькі ў ёй ён робіцца сапраўдным чалавекам, г.зн. маральнай істотай»[11]. Каб узняць на належную вышыню ролю нацыянальнага фактару, урад Францыі ў 1886 г. прыняў закон, у адпаведнасці з якім загадчыкамі і настаўнікамі пачатковых школ маглі прызначацца толькі асобы французскай нацыянальнасці. Нешта падобнае назіралася і ў іншых краінах Заходняй і Цэнтральнай Еўропы. У выніку ў іх вельмі інтэнсіўны маштабны характар набылі ўнутрыэтнічныя кансалідацыйныя працэсы, фарміраваліся народы з трывалай нацыянальнай самасвядомасцю.

4. Удакладняюцца фармулёўкі

Велізарную ролю і значэнне нацыяналізму ў лёсе буйных па колькасці народаў Еўропы з цягам часу заўважылі і правільна зразумелі яе значна меншыя этнасы. Цяпер па прыкладу першых і яны з большай павагай пачалі ставіцца да ўласных гістарычных традыцый, нацыянальных культурна-моўных каштоўнасцяў. Раней дык гэтаму неяк не надавалі асаблівага значэння іх носьбіты, таму мо буйныя народы так бязлітасна абыходзіліся з тым, што не належала ім. Пісаў жа вядомы рускі пісьменнік і гісторык Мікалай Карамзін: «Хто сам сябе не паважае, таго, без сумнення, і іншыя паважаць не будуць». Словам, у развіцці ідэі нацыяналізму наспявалі вельмі важныя перамены, якім станавілася амаль немагчыма супрацьстаяць. Як і меркавалася некаторымі далёкаабачлівымі вучонымі, у канцы XIX ст. і малыя па колькасці народы па прыкладу шматлікіх з усёй сур'ёзнасцю задумаліся таксама над уладкаваннем свайго нацыянальнага жыцця. Найчасцей за ўсё да гэтай разумнай, крайне патрэбнай думкі прыходзілі тыя з іх, што жылі пад уладай буйной дзяржаўнай нацыі ў поліэтнічнай краіне. Такой у поўнай ступені з'яўлялася і Расійская імперыя. Таму, калі адна частка яе вучоных усяляк распальвала сярод рускага народа нацыяналізм, другая, баючыся распаўсюджвання гэтай з'явы сярод нярускіх народаў, не толькі не ўсхваляла, а, наадварот, усяляк прыніжала яе. Так, нехта Вл.С. (хутчэй за ўсё Уладзімір Салаўёў, пяты том Збору твораў якога быў выдадзены ў Санкт-Пецярбургу ў канцы 90-х гг. і насіў назву «Национальный вопрос в России») у невялікім артыкуле «Нацыяналізм» для «Энциклопедичес-

кого словаря» Ф.Бракгаўза і І.Ефрона (Т. ХХа. СПб., 1897. С. 710) так піша: «Нацыяналізм — пераўтварэнне жывой народнай самасвядомасці ў адцягнены прынцып, які сцвярджае «нацыянальнае» — як безумоўную проціледгласць «універсальнага», і «сваё роднае» — як безумоўную проціледгласць «чужаземнага». Як бачым, нацыяналізму тут ужо не пяюцца дыфірамбы, хаця ніжэй у артыкуле заяўляецца, што калісьці ў англійскай палітычнай тэрміналогіі гэтым паняццем абазначалі імкненне ірландцаў да аўтаноміі. Зразумела, такое імкненне не толькі ірландцаў, але і кожнага іншага народа нельга не назваць прагрэсіўнай з'явай, бо без поўнай, сапраўднай дзяржаўнай аўтаноміі ніводзін з іх не ў стане здзейсніць свае нацыянальныя ідэалы. У канцы ж артыкула Вл.С. выяўляе сваё поўнае непрыняцце нацыяналізму: «Паслядоўнага тэарэтычнага апраўдання Н., як і ўсе адцягненыя пачаткі не дапускае. Практычнае значэнне ён часткова мае як адзнака дурных народных [цэлага народа!? — *Л.Л.*] схільнасцяў, асабліва ў краінах са стракатым шматнародным насельніцтвам. Асновай некаторай папулярнасці, якой яшчэ карыстаецца Н., ёсць памылковае яго змяшэнне з патрыятызмам».

З'яўленне такога зместу дэфініцыі «Нацыяналізм» у дадзеным энцыклапедычным даведніку не магло паўплываць на рост нацыяналізму як сярод пэўных колаў рускага народа, так і карэннага насельніцтва нацыянальных рэгіёнаў Расіі, бо і першыя і другія звязвалі з ім свае пэўныя надзеі, якія практычна нідзе і ні ў чым не супадалі паміж сабой.

Станоўчай адзнакі нацыяналізм не атрымаў у 13 томе «Большой Энциклопедии» (СПб., 1903. С. 713—714), якую выдавалі Бібліяграфічны інтстытут (Меер) у Лейпцыгу і Вене і Кнігавыдавецкае таварыства «Просвещение» ў Санкт-Пецярбургу. Аўтар артыкула не называецца. У ім нацыяналізм характарызуецца як «гістарычная з'ява, якая ўзнікла ў якасці значнага фактару сусветнай гісторыі не раней, як у XIX ст. Сутнасць гэтай з'явы заключаецца ў такім пераразвіцці нацыянальнага пачуцця, пры якім людзі, цэлыя групы людзей, часта вельмі шматлікія, пачынаюць пераацэньваць сваю нацыянальнасць, часам і сваю нацыю, і лічаць таму зусім справядлівым усялякія для яе перавагі ў параўнанні з іншымі нацыянальнасцямі і іншымі нацыямі, параўнальна з усім чалавецтвам. Падпарадкаванне іншых народаў ці, прынамсі, іх інтарэсаў і самастойнасці, а калі магчыма, дык і паглынанне іншых народаў, іх асіміляцыя ставіцца мэтай такіх нацыяналістычных праграм. Адны нічога не шкадуюць для германізацыі, другія ўжываюць самыя грубыя метады мадзьярызацыі, трэція вядуць тонкую самаадданую барацьбу для паланізацыі, чацвёртыя прапаведуюць абрусенне і г.д.». Мяккасць характарыстыкі апошняга віду нацыяналізму можна тлумачыць тым, што «Большая Энциклопедия» ўсё ж выдавалася ў Расіі і, відавочна, аўтар артыкула быў яе падданым. Ён не падзяляе, што народы, якім пагражае асіміляцыя, усяляк супраціўляюцца, вядуць барацьбу з апошняй, бо гэта стано-

віцца прычынай варожасці і нянавісці «там, дзе яшчэ нядаўна пра гэта нельга было і думаць».

Пэўная крытыка нацыяналізму ў друку Расіі зусім не азначала, што ад гэтага курсу збіраюцца адступіць яе палітыкі ці па-нацыяналісцку настроеныя колы інтэлігенцыі. У шэрагу выпадкаў рускі нацыяналізм набыў нават яшчэ больш агрэсіўны характар. Не сталі тут выключэннем і прэтэнзіі на Беларусь, якую ніяк не жадалі ў цэнтры прыняць за пэўны нацыянальны рэгіён Расійскай імперыі. Асабліва жорсткую лінію ў гэтым пытанні займалі рускамоўныя газеты, якіх тады нямала выходзіла ў нас. Так, «чарнасоценцы» з «Минского слова» сцвярджалі, што рускія ў Заходнім краі [яго асноўную частку складала беларуская этнічная тэрыторыя. — *Л.Л.*] павінны быць «толькі нацыяналістамі», што іншародцы, якія не хочуць знаходзіцца ў складзе самадзяржаўнай дзяржавы, павінны лічыцца «нашымі ворагамі, адкрытымі і смяротнымі»[12].

Не збіраўся ў пачатку другога дзесяцігоддзя XX ст. ставіць крыж на нацыяналізме рускі дзяржаўны дзеяч граф Сяргей Вітэ, пішучы: «Мне ўяўляецца, што ёсць нацыяналізм здаровы, перакананы, моцны, а таму не пужлівы, які імкнецца да аховы плёну гістарычнага жыцця дзяржавы, здабытага крывёю і потам народа і які дасягае гэтай мэты; і ёсць нацыяналізм хваравіты, эгаістычны, які імкнецца, відавочна, да той жа мэты, але як такі, што падпарадкоўваецца больш моцным пачуццям, чым розуму, што нярэдка прыводзіць да вынікаў супрацьлеглых. Першы нацыяналізм ёсць найвышэйшая праява любові і адданасці да дзяржавы, якая складае айчыну дадзенага народа, — другі складае таксама праяву тых жа пачуццяў, але апанаваных помстай, азартам, а таму такі нацыяналізм іншым разам выяўляецца ў формах дзікіх для XX стагоддзя.

(...) Я думаю, што першы тып [нацыяналізму. — *Л.Л.*] больш пажаданы для шчасця нашай айчыны»[13].

5. Прасвятленне беларусаў і яго сумныя вынікі

Нарэшце схамянулася і вельмі ўжо асцярожна, з аглядкай па баках, пацягнулася да прагрэсіўнага, разумнага ва ўсіх адносінах нацыяналізму і беларуская інтэлігенцыя. Прычын запозненага выхаду на гістарычную арэну ў яе было больш чым дастаткова. Але галоўнае, што ўсё ж яна прыйшла ў рух. У адрозненне ад рускага, у аснове сваёй наступальнага, нацыяналізму, у беларусаў ён пасля жорсткага задушэння паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага заставаўся пакорлівым, ціхмяным.

Гэткім жа архіабарончаым, скіраваным выключна ўнутр беларускі нацыяналізм заставаўся і на пачатку XX ст. У духу такога нацыяналізму пісалі і дзейнічалі многія нашыя адраджэнцы, заклікаючы людзей шанаваць свае духоўныя традыцыі і не квапіцца на чужыя. Вельмі добра прасочваецца гэта ў поглядах нашага таленавітага не па гадах крытыка і публіцыста Мечыслава Бабровіча (1891—1915; літ. псеўданім Лявон Гмырак). Не бачачы якойсьці рэальнай магчымасці для фізічнага супра-

ціўлення палітыцы асіміляцыі, ён лічыў, што з гэтай навалай можна ваяваць толькі чыста асветніцкім шляхам, праз усведамленне народам сваёй культурнай адметнасці ад іншых. Дзеля разумення такога ён даводзіў сваім людзям: «Калісь то ўсюды ў нас панавала беларуская мова, у ёй Богу маліліся, у ёй законы пісаліся, суды вяліся, найвялікшыя паны ёй гаварылі, — пасля наша гісторыя так злажылася, што ўсё гэта знікла, і цяпер наша мова не мае ніякіх правоў, цяпер саўсем хочуць нас адны абрусіць, другія — апалячыць, так, каб і са свету чыстая, родная наша мова звялася, людзі перасталі ёю гаварыць, і імя беларускае замёрла». Каб такая бяда не дайшла да свайго лагічнага канца, Лявон Гмырак маліў народ шанаваць усё дарагое і каштоўнае з духоўнай спадчыны, што засталося ад папярэдніх пакаленняў.

Заканамерная цяга этнічна-самасвядомых беларусаў да сваёй нацыянальнай культуры і мовы не выклікала аніякага спачування з боку рускіх дзяржаўных дзеячаў і значнай часткі той інтэлігенцыі, што так непахісна стаяла на пазіцыях свайго рускага нацыяналізму. Таксама і іншыя народы Еўропы, што давяршылі працэс складвання ў дзяржаўныя нацыі, не вызначаліся якой-небудзь павагай да тых, каго гісторыя пазбавіла такой магчымасці. Пасля таго як вялікія (па колькасці жыхароў) этнасы з дапамогай нацыяналізму ў асноўным, а хтосьці і поўнасцю, здзейснілі свае жыццёвыя ідэалы, яны (этнасы), нібы дамовіўшыся паміж сабой, сталі чыніць усялякія перашкоды распаўсюджванню таго ж самага нацыяналізму сярод сярэдніх і малых народаў. Бо існаваў страх, што рана ці позна яны прыйдуць да ўсведамлення прычын свайго прыгнечанага становішча, адшукаюць віноўніка і пачнуць з ім барацьбу за сваё вызваленне. Каб не здарылася такога, буйныя, дзяржаўныя нацыі зусім аб'ектыўнае імкненне народаў да нацыянальна-культурнага адраджэння незразумелым чынам назвалі нацыяналізмам, надаўшы яму зусім іншы сэнс у параўнанні з тым нацыяналізмам, які вывеў іх саміх у людзі. Узаемаадносіны народаў вельмі нагадвалі тое, пра што пісаў рускі байкапісец Іван Крылоў: «Что сходит с рук ворам, за то воришек бьют».

Паколькі ў большасці недзяржаўных, нятытульных народаў, што распачалі змаганне за сваё выжыванне, рэй у апошнім вяла буржуазія, іх нацыяналізм называлі буржуазным. Для народаў капіталістычных краін такое абвінавачванне не несла ў сабе аніякай пагрозы, а вось у Расіі, дзе адбылася «сацыялістычная» рэвалюцыя, яно кваліфікавалася як самае небяспечнае злачынства. Цалкам пацвярджаецца гэта і на прыкладзе гісторыі нашай краіны.

Абвінавачванню найлепшых сыноў і дачок беларускага народа ў нацыяналізме намнога менш гадоў, чам самому беларускаму нацыянальнаму руху. Пачаўся ён, як вядома, задоўга да Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. А бірка ж «беларускі нацыяналіст» з'явілася ўсяго толькі за некалькі гадоў да тых рэвалюцыйных падзей, і больш яна ніколі не знікала з ужытку бальшавіцкіх ідэолагаў і адданай ім інтэлігенцыі да самай леп-

шай часткі нашага грамадства. Асабліва модным было навешваць гэтую бірку на актыўных дзеячаў Беларускай Народнай Рэспублікі і яе шчырых прыхільнікаў. У такой сітуцыі ім даводзілася як толькі можна бараніцца, тлумачыць народу, што без трывалага пачуцця здаровага нацыяналізму немагчыма выжыць у той трывожны час, калі вялікія краіны Еўропы займаліся пераглядам дзяржаўных межаў, усяляк імкнуліся далучыць да сябе як мага больш тэрыторый. Бадай ні на адну з еўрапейскіх краін з такой прагай не глядзелі дзяржавы-гіганты (і не толькі), як на Беларусь. Таму не весці сярод яе народа нацыянальнай працы было б вялікім злачынствам. Пахвальна, што гэта добра ведалі многія нашыя дзяржаўныя, грамадска-палітычныя і культурныя дзеячы.

Пытанні нацыяналізму рэгулярна падымаў на сваіх старонках і нацыянальна-адраджэнскі друк Беларусі, у прыватнасці газета «Беларускі шлях». Нехта Я-р у артыкуле «Сучасная вайна і адраджэнне пад'ярэмных народаў у Расіі» прызнаваў, што ў нярускіх нацыях імперыі «нацыяналізм быў не шавіністычна-чарнасоценны, але ідэёвы, дзе выяўленне індывідуальнасьці і асобнасьці кожнай нацыі лічылася адным з найпатрэбнейшых здабыткаў агульнага чалавецтва, які не толькі не шкодзіць, але — наадварот — памагае сацыяльным ідэям усяго свету.

Гэта самая чыстая нацыянальная ідэя...»

Аднак у яе заўсёды было вельмі багата апанентаў, асабліва з боку прыхільнікаў бальшавізму, якія сталі паўнаўладнымі гаспадарамі на Беларусі пасля заканчэння Першай сусветнай і Грамадзянскай войнаў. Як і ў папярэднія гады, і з пераходам да мірнага жыцця тэрмін «беларускі нацыяналіст» найчасцей прышывалі людзям самавітым, з высокім становішчам у дзяржаўным, грамадска-палітычным жыцці. Ужо ў першы год існавання Інстытута беларускай культуры (1922), ролю якога ніяк нельга перабольшыць у справе нацыянальнага Адраджэння, адпаведныя органы і на многіх работнікаў гэтай навуковай установы не глядзелі інакш як на нацыяналістаў. Спашлюся на вытрымку з дакумента, які ўдалося адшукаць і азнаёміць з ім чытачоў гісторыку Таццяне Працька. Дакумент складзены 10 лістапада 1922 г. (г.зн. да ўтварэння СССР) у Дзяржаўным палітычным упраўленні (ДПУ) БССР і адасланы ў Маскву. Вось яго змест: «Дзейнасць контррэвалюцыйных груп канцэнтруецца вакол Інстытута беларускай культуры, дзе маюцца прадстаўнікі беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі, якія працуюць над адраджэннем беларускай культуры, сярод іх галоўную ролю адыгрываюць дзеячы беларускіх нацыянальных сацыялістычных партый, іх праца канцэнтруецца на моладзі і зводзіцца да выхавання самасвядомасці і прапаганды дзяржаўнай незалежнасці Беларусі ў яе этнаграфічных межах і палітычнай самастойнасці. Апорнымі пунктамі з'яўляюцца вышэйшыя навуковыя ўстановы, Педтэхнікум, Беларускія курсы і школы, дзе члены Інбелкульта займаюць кафедры і састаяць выкладчыкамі. Асабліва яры прапагандыст [паводле Т.Працькі — гэта Язэп Лёсік. — *Л.Л.*] намячаецца

да высылкі». Як вынік, супрацоўнікаў Інбелкульта абвінавацілі за вялікую прыхільнасць да нацыянальнай ідэі. У хуткім часе такім дзеячам дадуць палітычную клічку — беларускія «нацыянал-дэмакраты» («нацдэмы»). З працытаванага дакумента напрошваецца вывад, што Беларусь і да ўтварэння СССР не з'яўлялася тыпова суверэннай дзяржавай, бо такі яе самы сур'ёзны рэпрэсіўны орган, як ДПУ, піша даносы (іншага слова тут нельга адшукаць) на самую элітарную частку беларускай нацыі ў сталіцу суседняй дзяржавы Маскву, г.зн. займаецца звычайнай шпіёнскай дзейнасцю.

У сілу розных абставін весці сур'ёзную барацьбу з прыхільнікамі беларускай нацыянальнай ідэі асабліва не выпадала ў той час. Партыя бальшавікоў не магла адкрыта і рэзка стаць у апазіцыю да нацыянальнага руху ўсіх нярускіх народаў, спадзеючыся з дапамогай дадзенага магутнага фактару прыйсці да ўлады. Шмат прагрэсіўнага для ладавання нацыянальнага жыцця ва ўмовах функцыяніравання савецкіх рэспублік утрымлівалася ў рашэннях X (сакавік 1921) і XII (красавік 1923) з'ездаў Расійскай камуністычнай партыі (бальшавікоў). На першым з іх прынялі рэзалюцыю «Аб чарговых задачах партыі ў нацыянальным пытанні», на другім — «Па нацыянальным пытанні». Прыхільнікаў нацыянальнага адраджэння нярускіх народаў не магло не радаваць, што партыя лічыла галоўнай небяспекай велікарускі шавінізм, а не мясцовы нацыяналізм, выпрацавала курс на хутчэйшае пераадоленне фактычнай няроўнасці савецкіх нацый і народнасцяў. Хаця гэтыя з'езды праводзіліся Расійскай камуністычнай партыяй (бальшавікоў), іх рашэнні былі абавязковымі і для ўсіх такіх партый савецкіх рэспублік. У пытаннях іх партыйнага жыцця зусім не дзейнічаў прынцып нацыянальнага суверэнітэту, было ўведзена жорсткае падпарадкаванне рэгіянальных камуністычных партый (бальшавікоў) партыйнаму цэнтру ў Маскве.

Бальшавіцкая партыя ніколі не звязвала сябе з прынятымі ёю рашэннямі і вельмі часта парушала іх, калі гэта выклікалася яе інтарэсамі. Невыпадкова ў тым жа 1928 г. з вуснаў І.Сталіна можна было пачуць і такое, што зусім не стасавалася з рашэннямі X і XII з'ездаў партыі бальшавікоў. Выступаючы ў 1923 г. на нарадзе нацыянальных работнікаў пры ЦК УКП(б), ён заявіў: «Трэба помніць, што нашы камуністычныя арганізацыі ў нацрэспубліках і абласцях могуць развівацца і стаць на ногі, зрабіцца сапраўднымі марксісцкімі кадрамі толькі ў тым выпадку, калі яны пераадольваюць нацыяналізм. Нацыяналізм — асноўная ідэйная перашкода на шляху вырошчвання марксісцкіх кадраў, марксісцкага авангарда».

Такая ацэнка мясцовага нацыяналізму партыйным лідэрам развязвала рукі для барацьбы з актыўнымі дзеячамі нацыянальна-культурнага адраджэння ў саюзных рэспубліках. Вось чаму яна практычна ніколі не затухала і ў паслярэвалюцыйнай Беларусі, мяняючы толькі свае накірункі, характар і жорсткасць.

Да пачатку адкрытай і масавай барацьбы з «нацдэмаўшчынай» гэты небяспечны тэрмін вельмі любілі ўжываць у самых высокіх колах партыйных органаў рэспублікі. Так, калі 3 снежня 1926 года Бюро ЦК КП(б)Б вынесла рашэнне аб зняцці з рэпертуру Беларускага тэатра вядомай п'есы Я.Купалы «Тутэйшыя», дык гэта тлумачылася наяўнасцю ў апошняй элементаў «нацыянал-дэмакратызму».

Усе, хто ўважліва сачыў за друкам, зразумела ж, бачыў, як з году ў год пашыралася ўжыванне ў ім тэрмінаў «нацдэмакратызм», «нацыянал-дэмакраты», «нацдэмы», «нацыянальныя дэмакраты». Паступова гэтыя словы ўступілі ў сур'ёзнае сапернiцтва з надзвычай папулярным тады тэрмінам «беларусізацыя». На першым часе зусім нялёгка было прадбачыць, які з іх стане больш распаўсюджаным. Для пашырэння тэрміна «нацдэмакратызм» асабліва добра пастараліся ідэалагічныя службы бальшавіцкай партыі рэспублікі. Розныя варыяцыі «нацдэмакратызму» свядома трапілі і ў выдадзеную ў 1928 г. кнігу першага сакратара ЦК КП(б)Б Вільгельма Кнорына «За культурную рэвалюцыю». У ёй шмат правільных палажэнняў, слушных думак, цікавых фактаў, і, галоўнае, — адсутнічаюць заклікі да жорсткай расправы з «нацдэмамі», як гэта стане модным пазней. Першая партыйная асоба ў рэспубліцы прапануе абмяжоўвацца пакуль што «толькі бязлітаснай крытыкай рэштак буржуазнага нацыянал-дэмакратызму». Голас партыйнага лідэра не стаў марным лямантам прапаведніка ў пустыні. Ахвотнікаў бязлітасна крытыкаваць беларускіх «нацыянал-дэмакратаў» тут жа знайшлося нямала. І хто толькі дзеля гэтага не браўся за пяро! Але ў першую чаргу рэдакцыі газет і часопісаў, выдавецтвы выкарыстоўвалі матэрыялы, атрыманыя ад высокапастаўленых партыйных і савецкіх работнікаў, спадзеючыся, што да іх публікацый будзе больш даверу ў чытача. І ўсё ж пэўная надзея, што, можа, ужо ў самым зародку ўдасца спыніць барацьбу з «нацдэмаўшчынай», існавала. Падаў яе сам першы сакратар ЦК КП(б)Б Ян Гамарнік, ураджэнец украінскага горада Жытоміра. На гэтую пасаду ён заступіў у лістападзе 1928 г. і вымушаны быў пакінуць яе ў кастрычніку 1929 г., г.зн. з'яўляўся першай партыйнай асобай Беларусі ў час, калі яшчэ толькі зараджалася тут выкрыццё «нацдэмакратаў». Выступаючы 11 верасня 1929 г. на партыйным актыве Мінска, ён накінуўся з крытыкай на карэспандэнта газеты «Комсомольская правда» па Беларусі Ярухімовіча, які памылкова пісаў, што беларускі нацыянал-дэмакратызм бярэ пачатак ад «Нашай нівы». Я.Гамарнік абвергнуў артыкулы гэтай газеты, падпісаныя крыптонімам А.І., у якіх ачарнялася ўся інтэлігенцыя Беларусі, што вярнулася з эміграцыі на радзіму, не пагадзіўся, што яна падалася дамоў «для барацьбы супраць Савецкай улады» і выказаў упэўненасць, што на яе поглядах і паводзінах станоўча адбіліся размах эканамічнага будаўніцтва і развіццё беларускай нацыянальнай культуры. Партыйны кіраўнік стаяў на пазіцыі, што значная частка такой інтэлігенцыі

сумленна «супрацоўнічае з Савецкай уладай дзеля справы сацыялістычнага будаўніцтва»[14].

Памяркоўнае стаўленне першага сакратара ЦК КП(б)Б Яна Гамарніка да беларускай адраджэнскай ідэі магло б хоць трохі суняць жаданне ваяваць з ёю. Але не ў характары гэта было многіх беларускіх архіінтэрнацыяналістаў бальшавіцкага толку. Вельмі ўжо карцела паказаць партыйнаму цэнтру ў маскоўскім Крамлі сваю адданасць ідэі пралетарскага інтэрнацыяналізму. А хтосьці разлічваў сваёй бескапраміснай барацьбой з «беларускім нацыяналізмам» працерабіць сабе шлях да высокіх пасадаў у агульнасаюзных партыйных і савецкіх органах, што месціліся ў Маскве. І такіх шчаслiўчыкаў аказалася нямала.

Часта і даволі эфектна з пункту гледжання ідэалагічнага апарату ЦК КП(б)Б выкарыстоўваў сваё высокае службовае становішча з мэтай вядзення барацьбы з «нацдэмаўшчынай» на старонках перыядычнага друку рэктар Камуністычнага універсітэта імя У.І.Леніна ў Мінску Аляксандр Сянкевіч. Нагадаю, што ў 1906 г. ён быў удзельнікам нелегальнага з'езда настаўнікаў у вёсцы Мікалаеўшчына Мінскай губерні. Гэты артадаксальны бальшавік пайшоў куды далей за нядаўняга сакратара ЦК КП(б)Б В.Кнорына (у 1928 г. пераведзены на працу ў Выканкам Камінтэрна) у выкрыцці «нацдэмаў», даючы ім, прыкладам, і такую злосную характарыстыку: «Беларускі нацыянал-дэмакратызм стварае агульны фронт з беларускім нацыянал-фашызмам Заходняй Беларусі, з'яўляючыся, такім чынам, агентурай беларускага нацыянал-фашызму — складанай часткай польскага фашызму». Няцяжка ўявіць, як мог пачуваць сябе чалавек, якога прама ці ўскосна залічвалі ў разрад «нацдэмаў», якім давалі такую жахлівую характарыстыку высокапастаўленыя дзеячы партыі.

Рана, вельмі рана пачалі ў дачыненні адзін да аднаго ўжываць тэрміны «нацыяналіст», «нацдэм» і нашы пісьменнікі, што было на вялікую радасць праціўнікам беларусізацыі. Аднымі з першых трапілі ў разрад «нацдэмаў» таленавітыя майстры мастацкага слова Адам Бабарэка, Язэп Пушча, Уладзімір Дубоўка. Ніхто іншы, як сябры па пяру ўжо не проста бязлітасна крытыкавалі іх, а патрабавалі і самай жорсткай кары.

6. У бальшавіцкай інтэпрэтацыі

У пэўнай ступені змаганне з праявамі «нацыяналізму» ў дачыненні да памяркоўнага, цярплівага беларускага народа ішло ў намнога больш жорсткіх формах, чым гэтага мог патрабаваць час, і яно асабліва не выклікалася тымі падзеямі, што адбываліся ў нацыянальным жыцці СССР у цэлым. Нагадаю, што нават у першым выпуску «Большой Советской Энциклопедии» адсутнічала дэфініцыя «нацыяналізм», хаця том на літару «Н» з'явіўся ў свет у вельмі трывожны для ўсіх савецкіх народаў час — у 1939 г. У друку ж Беларусі тэрмін «нацыяналізм» па папулярнасці, магчыма, уступаў толькі такім словам, як «сацыялізм», «баль-

шавік», «рэвалюцыя» і іншым савецкім наватворам. Тэрмін «нацыяналізм» у яго бальшавіцкай інтэрпрэтацыі не згубіўся на Беларусі і пасля заканчэння вайны з фашысцкай Германіяй. Гэты ярлык вельмі любілі без усякага разбору навешваць на тых, хто ў той ці іншай форме супрацоўнічаў з акупантамі ці ў мірны час выступаў за ладаванне культурнага жыцця беларускага народа на яго прыродным нацыянальным грунце.

Неўзабаве слова «нацыяналізм» стала адным з самых папулярных у агульнасаюзным друку. Цяпер-то яно ўжо трапіла ў адпаведны том «Большой Советской Энциклопедии», падпісаны да выхаду ў свет у лістападзе 1954 г. Праўда, гаворка вялася тут выключна толькі пра буржуазны нацыяналізм, г.зн. пра той нацыяналізм, які ўжо не мог існаваць у СССР, дзе перамог, як тады пісалася, сацыялістычны лад. У «БСЭ» нацыяналізм характарызаваўся як «рэакцыйная буржуазная ідэалогія і палітыка, якая адстойвае інтарэсы буржуазіі дадзенай нацыі пад прыкрыццём ілжывага сцяга «агульнанацыянальных» інтарэсаў, якая [палітыка. — *Л.Л.*] апраўдвае нацыянальны прыгнёт, прапаведуе зняважлівыя адносіны да іншых нацый, распальвае варожасць паміж нацыямі і зацямняе класавую свядомасць працоўных».

Як бачым, цяпер нацыяналізму даецца зусім не такая, як ў XIX ст. характарыстыка. У гэтым жа энцыклапедычным выданні сцвярджалася, што ў СССР адсутнічаюць усялякія ўмовы, што параджаюць буржуазны нацыяналізм, і што толькі ў некаторых людзей яшчэ захоўваюцца нацыяналістычныя перажыткі капіталізму.

Разглядаемай дэфініцыі адзведзена яшчэ большае месца ў 10-м томе «Советской исторической энциклопедии» (1967). У ім тэрміну «нацыяналізм» не папярэднічае слова «буржуазны», што можна разумець як магчымасць існавання такой з'явы і ў іншых грамадствах. Таму, зразумела, і сама дэфініцыя выкладзена тут не так, як у «БСЭ». «Нацыяналізм — ідэалогія і палітыка, якая разглядае нацыю як вышэйшую і пазагістарычную форму грамад. адзінства, у рамках якога ўсе сацыяльныя слаі звязаны нібыта гарманіч. агульнасцю інтарэсаў... Н. звычайна носіць бурж. характар і накіраваны на дасягненне мэтаў буржуазіі, выдаваемых ёю за «агульнанацыянальныя» (...) Да тае пары, пакуль буржуазія выступае ў якасці прагрэсіўнага класа, Н. як першапачат. форма сац. самасвядомасці адыгрывае ў цэлым прагрэсіўную ролю».

У разглядаемым артыкуле таксама прызнавалася, што ў сацыялістычных дзяржавах няма глебы для нацыяналізму. «Аднак паколькі нац. адрозненні захоўваюцца, а ў свядомасці некаторых людзей яшчэ не зжыты нацыяналістычныя забабоны, і тут магчыма ўзнікненне супярэчнасцяў, звязаных з рэцыдывамі Н. ...»

Цяпер ужо дэфініцыя «нацыяналізм» прысутнічае і ў рознага роду філасофскіх слоўніках, у слоўніках замежных слоў з амаль агульным для ўсіх іх значэннем: «Нацыяналізм — рэакцыйная буржуазная ідэалогія і палітыка, накіраваная на распальванне нацыянальнай варожасці і нац-

коўвання адной нацыі на другую ў інтарэсах эксплуататарскіх класаў» (Словарь иностранных слов. М., 1955. С. 472); «Нацыяналізм, буржуазная ідэалогія і палітыка ў нацыянальным пытанні, якая грунтуецца на перабольшванні нацыянальных рысаў, выпрацоўцы і культываванні пачуццяў перавагі, выключнасці адных нацый перад другімі» (БелСЭ. Мн., 1973. Т. 7. С. 452); «Нацыяналізм. 1. Рэакцыйная буржуазная ідэалогія і палітыка ў галіне нацыянальных адносін і культуры, якая грунтуецца на перабольшванні нацыянальных рысаў, культываванні перавагі, выключнасці адных нацый перад другімі і распальванні нацыянальнай варожасці. 2. Нацыянальны рух у прыгнечаных краінах за незалежнасць народа, нацыі супраць іншаземных прыгнятальнікаў» (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (ТСБМ). Мн., 1979. Т. 3. С. 336).

Як бачым, ва ўсіх гэтых дэфініцыях «нацыяналізму» нічога не засталося з таго, што ў іх уключалі дарэвалюцыйныя рускія і заходнееўрапейскія палітыкі і вучоныя. Нацыяналізм падаецца як вельмі шкодная буржуазная ідэалогія, здатная толькі да распальвання варожасці паміж народамі. Толькі ў трэцім томе ТСБМ, у другой частцы дэфініцыі «нацыяналізм» апошні надзяляецца станоўчымі рысамі.

Ні ў першы перыяд пасля вайны з Германіяй, ні калі-небудзь пазней, ні сёння нікога з беларусаў, што стаялі ці стаяць у апазіцыі да афіцыйных уладаў, нельга называць нацыяналістамі ў тым азначэнні, якое даецца ім у вышэй прыведзеных літаратурных крыніцах. Нягледзячы на ўсё гэта, на Беларусі прычаплялі і прычапляюць падобны ярлык пэўным асобам. Мо тут кіруюцца другім азначэннем «нацыяналізму» з трэцяга тома ТСБМ, што нацыяналізм — гэта «нацыянальны рух у прыгнечаных краінах за незалежнасць народа, нацыі супраць іншаземных прыгнятальнікаў». Калі гэта так, дык ці ж можна да падобнага роду нацыяналізму ставіцца з непавагай? Выступаць жа за незалежнасць народа, росквіт яго нацыянальнай культуры і мовы заўсёды лічылася вельмі прэстыжнай справай. На такое здольныя толькі самыя прагрэсіўныя людзі, Нацыяналісты з вялікай літары, пра якіх так шмат добрага сказана ў рускай дарэвалюцыйнай навуковай літаратуры і публіцыстыцы, пра якіх і сёння з павагай гавораць ва ўсіх краінах цывілізаванага свету.

7. Час мяняць акцэнты

Калі глыбока ўнікнуць у мінулае і сучаснае беларускага народа, дык пераконваешся ў тым, што ўсе яго недапрацоўкі і страты ў пытаннях дзяржаўнага суверэнітэту, нацыянальнай культуры і мовы — гэта не вынік празмернай колькасці ў яго нацыяналістаў у небальшавіцкім разуменні гэтага слова, а, наадварот, іх вострая нястача, не вынік іх актыўнай дзейнасці, а хутчэй — празмерная пасіўнасць. Асабліва гэта моцна адчуваецца зараз, калі з-за грубых парушэнняў самой дзяржавай нормаў беларускага нацыянальнага жыцця яно ледзь не апусцілася да нулявога

цыклу і нікольki не лепшае, чым у сумнавядомыя гады бязмежнага панавання савецкай таталітарнай сістэмы.

У гэты судны час нашай гісторыі, калі дзяржава амаль цалкам адышла ад нацыянальных стандартаў, належным чынам не клапоціцца пра развіццё нацыянальнай культуры, асабліва яе прафесійных пластоў, свядома не дапускае беларускую мову ў дзейнасць сваіх органаў улады і кіравання, установы адукацыі і іншыя сферы грамадскага жыцця, святы абавязак усіх шчырых Нацыяналістаў узяць справу беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння ў свае ўласныя рукі. Дзеля дасягнення поспеху маецца вострая патрэба ў аб'яднанні намаганняў усіх грамадска-палітычных і культурна-асветніцкіх рухаў, якім дарагая гэта ідэя.

Не будучы ў стане стварыць сваім грамадзянам прыстойнае жыццё, урад Рэспублікі Беларусь настойліва вядзе нас на эканамічны, палітычны і культурны саюз з Расіяй. У гэтых умовах мы павінны імкнуцца да таго, каб па ўсіх жыццёва важных паказчыках узняцца на ўзровень рускага народа. Найперш трэба, хаця і з вялікім спазненнем, выйсці на тую стадыю нацыяналізму, якую так гераічна і стойка адолеў рускі народ, асабліва яго інтэлігенцыя, у канцы XIX — пачатку XX ст. Рускі народ прыслухаўся да голасу свайго дарадцы М.Дурнаво: «Сваім, нацыянальным жыццём ён унясе ў агульную сусветную барацьбу за дабро больш, чым жыццём чужым, пазбаўленым колеру, інтэрнацыянальным». Практыка на ўсе сто працэнтаў пацвердзіла правільнасць гэтых слоў. Рускім нацыяналістам удалося не толькі захаваць, але і ўзбагаціць прыродны, нацыянальны патэнцыял сваёй культуры, асабліва яе элітарныя пласты. Будзе злачынствам, асабліва як Беларусь давядуць да сапраўднага шлюбу з Расіяй, калі наша дзяржава, грамадскасць, найперш яго інтэлектуальныя станы, не выкарыстаюць рускі вопыт нацыяналізму, рускі вопыт абароны і развіцця сваёй культуры і мовы.

Час скеміць, што ва ўсіх сферах нашага культурна-моўнага жыцця рускі, украінскі, польскі элементы — гэта не больш як дэсерт, а ежа ў ім павінна быць толькі беларуская. Такіх разумных суадносін паміж сваім і чужым у культуры і мове прытрымліваюцца ўсе цывілізаваныя народы, дзякуючы чаму яны забяспечваюць высокі ўзровень свайго духоўнага жыцця, захоўваюць яго адметнасць і арыгінальнасць, устойлівасць ад усялякіх формаў асіміляцыі. Сучасную спекуляцыю нашых дзяржаўных дзеячаў на нацыянальным нігілізме ў пытаннях культуры і мовы, на рахманасці, талерантнасці беларускага народа, як выніку яго шматгадовай паланізацыі і русіфікацыі, аніяк нельга назваць разумнай палітыкай. Гэта блюзнерства, здзек са скалечанай нацыі. Таленавіты, не кажучы ўжо пра геніяльнага, палітык глядзіць на адно-два пакаленні людзей наперад. А яны, не сумняваюся, у адрозненне ад сучасных, будуць паўнавартаснымі ў нацыянальна-культурным, моўным развіцці беларусамі, тыповымі еўрапейцамі без усялякіх дамешак нацыянальнага нігілізму. Усе яны будуць ведаць сваю гісторыю, валодаць і карыстацца роднай, а не чужой мовай, без перакладчыкаў разумець рускіх, украінцаў, палякаў, а многія — і прадстаўнікоў асноўных нацыянальнасцей Заходняй Еўро-

пы. Апошняя ж прызнае беларусаў за адметны, самабытны этнас толькі тады, калі яны займеюць уласнае нацыянальнае аблічча. На вялікі жаль, сёння яны яго не маюць. І дзіўна, што палітыкі, шырокія колы інтэлігенцыі імкнуцца весці беларускі народ у Еўропу не іх уласным, а нейкім іншым шляхам.

Калісьці ў рускіх нацыяналістаў існавала думка, што іх урад можа паддацца ўплыву перадавых краін Еўропы і адступіць ад сваіх прыродных духоўных традыцый. Смелае выйсце з такога становішча ідэолагі рускага нацыяналізму бачылі ў наступным: «Асобы з антынацыянальным накіраваннем з рускіх нецярпімы на пасадах... Асабліва такія асобы нецярпімы ў ведамстве асветы»[15]. Не сакрэт, сёння ў нас на розных дзяржаўных пасадах, у органах народнай асветы асобаў з антыбеларускім накіраваннем хоць гаць гаці. Але веру, што здаровы беларускі нацыяналізм у іх абавязкова абудзіцца, калі яны на ўласныя вочы ўбачаць, як у саюзе Расіі з Беларуссю разараюцца апошнія беларускія культурна-моўныя пачаткі, дашчэнту разлагаецца ўласны духоўны патэнцыял некалі славутага сваёй гістарычнай памяццю, багатай, арыгінальнай культурнай спадчынай славянскага народа. Прыняўшы глыбока да сэрца гэтую жорсткую трагедыю беларускай нацыі, напэўна, многія з сённяшніх дэнацыяналізаваных палітыкаў і інтэлігентаў захочуць разам з беларускім паэтам Алесем Альфяровічам паўтарыць наступныя радкі з яго нядаўняга верша «Родная мова»:

Любую мову паважаю.
Любой не грэбую нічуць.
Вясці ж размову з родным краем
На мове матчынай хачу.

Зразумела, куды больш было б карысці, каб разумным сэнсам гэтых вершаваных радкоў прасякнуліся душы тых, ад каго ў многім залежыць лёс беларускай нацыі, ужо сёння, а не тады, калі ёй давядзецца правяраць здольнасць сваёй культуры і мовы выжываць і развівацца пасля здзяйснення задуманага беларускім урадам курсу на самае рашучае паглыбленне інтэграцыйных працэсаў нашай краіны з Расіяй, у тым ліку і ў сферы духоўнага жыцця.

1997

---

[1] Восстание декабристов: Документы. М., 1958. Т. VIII. С. 121, 122.
[2] Тамсама. С. 123.
[3] Тамсама. С. 126, 127.
[4] Тамсама. Т. VII. С. 149.

[5] Тамсама. С. 150.
[6] Тамсама. С. 141.
[7] Тамсама. С. 139.
[8] Тамсама. С. 150.
[9] Тамсама. С. 121.
[10] Ковалевский П.И. Национализм и национальное воспитание в России. СПб. 1912. С. 154.
[11] Чистяков Ив. Образование народа во Франции. М., 1904. С. 76.
[12] Цит по кн.: Солошенко В.И. Большевики в борьбе с мелкобуржуазными партиями в Белоруссии (1903 — март 1917 гг.). Мн., 1981. С. 185.
[13] Витте С.Ю. По поводу национализма: Национальная экономия и Фридрих Лист. СПб., 1912. С. 4, 5.
[14] Беларускі шлях. 1918. 10 ліп.
[15] Цыт. па кн.: Ялугін Э. Без эпітафіі. Мн., 1989. С. 211.
[16] Полымя. 1930. N 11—12. С. 165, 166.
[17] Ковалевский П.И. Национализм и национальное воспитание в России. С. 339.

Юры ТУРОНАК
(1929)

Эканаміст, гісторык, культуролаг, публіцыст, культурны дзеяч. Нарадзіўся ў м. Дукшты Свянцянскага павета. Вучыўся ў гімназіях Вільні, Беластока і Ольштына. Скончыў Гандлёвую акадэмію ў Шчэціне (1950) і Вышэйшую школу планавання і статыстыкі ў Варшаве (1952). Некалькі гадоў працаваў асістэнтам на кафедры эканамічнай геаграфіі гэтай установы. Пазней — у імпартна-экспартным прадпрыемстве хімічных вырабаў. З 1956 г. эканаміст-эксперт у Знешнегандлёвай палаце. Вывучаў кан'юнктуру міжнароднага рынку хімічных прадуктаў. Удзельнічаў у працы Камітэта хімічнай прамысловасці еўрапейскай Эканамічнай камісіі ў Жэневе. Выдаў кнігу «Польшча на міжнародным хімічным рынку» (1972). З 1956 г. звязаны з беларускімі культурнымі і грамадскімі арганізацыямі ў Польшчы. Адзін з ініцыятараў і стваральнікаў Беларускага грамадска-культурнага таварыства. Уваходзіў у яго кіраўнічыя органы (1956—1980). У супрацоўніцтве з Інстытутамі гісторыі і славістыкі Польскай акадэміі навук распрацоўвае гісторыю беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху XX ст. Доктар гістарычных навук (1986). Аўтар дзвюх манаграфій «Białoruś pod okupacją niemiecką» (Warszawa, 1989; 1993) і «Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi» (Warszawa, 1992), цэлага шэрага артыкулаў, прысвечаных праблемам беларускага адраджэнскага руху XX ст. З 90-х г. даследуе гісторыю Каталіцкай царквы на Беларусі.

КАНФЕСІЙНАЯ ТРАНСФАРМАЦЫЯ НА БЕЛАРУСІ І НАЦЫЯНАЛЬНАЯ САМАСВЯДОМАСЦЬ

Стык каталіцызму і праваслаўя, а з тым адначасова лацінскай і візантыйскай культур быў спецыфічным фактарам гісторыі Беларусі, зыходным пунктам яго разнастайных інтэрпрэтацый і палітычных інспірацый. Ён меў істотны ўплыў і на працэсы фарміравання нацыянальнай самасвядомасці яе жыхароў.

Згодна з загадам Ягайлы ад 22 лютага 1387 г. усе літоўцы (балты) — жыхары Вялікага княства Літоўскага былі абавязаны прыняць каталіцкую веру[1]. У той час яны жылі як на тэрыторыі сучаснай Літвы, так і на паўночна-заходніх абшарах сучаснай Беларусі, якія прадстаўлялі шырокую зону змешанага славяна-балцкага насельніцтва. Нам вядомы спробы размежавання абодвух этнасаў у XIII—XVI стст., аднак яны па-

казвалі максімальны абсяг пасялення славян ці балтаў, а не іх размежаванне ўнутры гэтай зоны, дзе густа перапляталася насельніцтва русінскае з літоўскім, яцвяжскім, прускім і іншым.

Фармальна дэкрэт Ягайлы не адносіўся да праваслаўных русінаў, якія толькі па сваёй волі маглі прымаць каталіцкую веру. Аднак маючы на мэце ўмацаванне гэтай веры, ён агаворваў, што ў выпадку змяшаных шлюбаў праваслаўны бок абавязваўся прыняць каталіцтва. Так была прыпынена экспансія праваслаўя сярод літоўцаў, што ўсё ж не паўстрымала іх ад моўнай беларусізацыі. У выніку колішнія балты з пэўнай дамешкай русінскай крыві ставаліся каталіцкай часткай беларускага народа.

Да паловы XVI ст. пашырэнне каталіцызму на Беларусі, па сутнасці, абмяжоўвалася да яе паўночна-заходняга рэгіёна — славяна-балцкай змешанай зоны, прыкладна паміж сучаснай граніцай з Літвой і лініяй Пружаны— Клецк— Мінск— Іказнь. У 1550 г. на гэтым абшары дзейнічала 136 каталіцкіх парафій, г.зн. амаль 90% іх агульнай колькасці на Беларусі[2]. Тут праз стагоддзі каталіцкія касцёлы існавалі побач з праваслаўнымі (пазней — уніяцкімі) цэрквамі, прычым і адны і другія будаваліся фундатарамі абедзвюх канфесій у залежнасці ад веравызнання падданых.

Новая вера, якая стала афіцыйнай ідэалогіяй ВКЛ, дыскрымінавала праваслаўную эліту, якая пазбаўлялася права займаць кіраўнічыя пасады ў дзяржаве. Барацьба гэтай эліты за раўнапраўе працягвалася цэлае XV ст., а яе найбольш драматычным эпізодам было паўстанне Свідрыгайлы, грамадзянская вайна 30-х г. і часовы распад дзяржавы на Вялікае княства Літоўскае і Вялікае княства Рускае. Канец гэтай барацьбе фармальна паклаў прывілей караля Жыгімонта Аўгуста (1563), хаця фактычна спынілася яна на пачатку XVI ст. пасля дапушчэння праваслаўных вяльможаў (Астрожскага, Хадкевіча і іншых) да ўдзелу ў Радзе ВКЛ.

Выглядала на тое, што дасягненне юрыдычнага раўнапраўя павінна было паспрыяць умацаванню тых традыцыйных ідэйных вартасцяў (праваслаўе, беларушчына), за якія быццам ішло змаганне. Аднак на справе адбылося адваротнае. Раўнапраўнасць русінскай эліты адкрыла перспектыву яе ўдзелу ў дзяржаўнай сферы, што паслядоўна павялічвала яе зацікаўленасць здабываннем асветы, якой не магла запэўніць Праваслаўная царква. У пошуках адукацыі маладыя русіны едуць за граніцу, найчасцей у Кракаў, адтуль прывозяць не толькі рэфармацыйныя ідэі, але і пальшчызну.

Аксіёмай беларускай гістарыяграфіі (і палітыкі) стала тэза аб «польска-ватыканскай агрэсіі» як прычыне нацыянальных нягод, у прыватнасці, паланізацыі эліты. Паслухайма аднак вядомых ідэолагаў Рэфармацыі. Ужо ў 1562 г. Сымон Будны заклікаў Радзівілаў: «Абыся ваши княжацкие милости не только в чужоземских языцех кохали, алебы ся тежь... и того здавна славного языка словеньского розмиловати и оным ся бавити рачили». А праз некалькі год Васіль Цяпінскі недвузначна пі-

саў пра «занедбане, а просто взгарду» роднай мовы, так ацэньваючы прычыну гэтай з'явы:

«А наостаток, што может быти жалоснейша, што шкарадша, иж и тые што межи нами зовут духовными и учители, смеле мовлю, намней его [свайго языка. — *Ю.Т.*] не вмеют, намней его вырозуменя не знают, ани се в ним цвичат, але ани школы ку науце его нигоде не мают, зачим в польские або в иные писма за такою неволею ... немалого заправуют»[3].

Выказванні Буднага і Цяпінскага паказваюць, што нацыянальная трансфармацыя русінскай эліты ВКЛ была вядомым фактам ужо ў палове XVI ст., калі яшчэ не было Люблінскай уніі, не існавалі езуіцкія калегіумы і акадэмія. Па-другое, сведчаць, што распаўсюджванне ідэй Рэфармацыі і контррэфармацыі пачыналася на беларускай мове, і толькі яе незнаёмасць, ці слабая знаёмасць, прымушала іх прапаведнікаў паслугоўвацца польскай мовай, як больш зразумелай «княжацким милостям». Калі б было інакш, контррэфармацыйная прапаганда езуітаў і іх асветная дзейнасць не адбывалася б на польскай мове, але на беларускай, аб чым сведчыць выдадзены імі ў Вільні каталіцкі «катехизм» кірылічным шрыфтам[4]. Дарэчы, на такі шлях неўзабаве ступілі і ідэолагі праваслаўя (гл. польскамоўны «Фринос» Мялеція Сматрыцкага, Вільня, 1610).

Феноменам тагачасных падзей было тое, што, прыняўшы польскую культуру, а за ёй і каталіцкую веру (а не наадварот), русінская эліта ВКЛ амаль нічога не зрабіла, а можа, не паспела зрабіць для падобнай трансфармацыі народа. Наўрад ці можна сумнявацца ў тым, што, кіруючыся прынцыпам cujus regio, ejus religio, яна магла прымусіць сваіх падданых прыняць новую веру, так, як у той час гэта адбывалася ў іншых краінах Еўропы. Такі крок садзейнічаў бы ідэйнай кансалідацыі насельніцтва, у прыватнасці, прадухіліў бы адчужэнне эліты ад ніжэйшых слаёў грамадства, паслядоўнасці чаго ў сферы агульнанацыянальнай самасвядомасці адчуваюцца і па сённяшні дзень.

Нежаданую магчымасць лацінізацыі несумненна адчувала іерархія Праваслаўнай царквы, якая, страціўшы ранейшых магутных апекуноў, магла лічыць ужо толькі на ўласныя сілы, а былі яны недастатковыя для супрацьстаяння каталіцкаму духавенству. Верагодна, пад яго уплывам з часам і грамадская эліта далучылася б да прапаганды лацінізацыі. Аднак такую магчымасць своечасова прадухіліла царкоўная унія, заключаная ў Брэсце (1596) стараннямі праваслаўных іерархаў ВКЛ.

Унія сталася важным фактарам захавання царкоўнай абраднасці, што гарантавалася не толькі Брэсцкім пагадненнем, але і пазнейшымі папскімі буламі, якія забаранялі пераводзіць уніяцкіх вернікаў у лацінскі абрад без папярэдняга дазволу Апостальскага пасаду. Такая забарона часта выклікала пратэсты русінскай шляхты і ўсяляк ёю абыходзілася, аднак рыма-каталіцкае духавенства не магло не лічыцца з папскімі загадамі. Яно магло праводзіць місіянерскую дзейнасць сярод іншаверцаў,

да якіх залічалі праваслаўных, але спробы перацягвання уніятаў у лацінскі абрад часта выклікалі скаргі уніяцкіх іерархаў, эпілогам якіх бывалі судовыя расправы. Такім чынам, нягледзячы на розныя непаслядоўнасці, Уніяцкая царква была да падзелаў Рэчы Паспалітай важным бар'ерам, які стрымліваў масавую лацінізацыю сялянства і мяшчанства.

Значэнне уніяцкага бар'ера выявілася ў XVII—XVIII стст., калі пасля захаплення рэфармацыйным рухам шляхту не вабіла ні старое праваслаўе, ні унія, якая трактавалася як мужыцкая, руская вера. Яе прыцягнуў лацінскі каталіцызм як пануючае веравызнанне ў Рэчы Паспалітай. У выніку неафіцкай стараннасці гэтай шляхты на ўсходніх і паўднёвых абшарах Беларусі, якія да канца XVI ст. былі амаль выключна полем дзейнасці Праваслаўнай царквы, узніклі дзесяткі каталіцкіх кляштараў, школ, пашырылася сетка парафій, што аднак не змагло паўплываць на пашырэнне каталіцызму сярод сялянства і мяшчанства.

Такім чынам да падзелаў Рэчы Паспалітай прагрэс лацінізацыі насельніцтва быў даволі сціплы: на пачатку 80-х г. XVIII ст. агульная колькасць католікаў лацінскага абраду на Беларусі (у яе сучасных межах) складала 430—440 тысяч, г.зн. каля 15% ад колькасці ўсіх жыхароў, прычым 84% каталіцкага насельніцтва канцэнтравалася ў паўночна-заходніх раёнах і толькі 16% на астатніх абшарах Беларусі[5]. У той час каля 70% усіх жыхароў лічылася уніятамі і 6% праваслаўнымі[6].

Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі (1772—1795) адбылася чарговая трансфармацыя канфесійнай структуры яе жыхароў, у чым рашаючую ролю адыграў распад Уніяцкай царквы. З пункту гледжання фарміравання нацыянальнай самасвядомасці беларусаў распад уніі меў выключнае значэнне: па-першае, ён датычыў пераважнай часткі народа, па-другое, працягваўся некалькі дзесяцігоддзяў, і па-трэцяе, у ім удзельнічалі акрамя саміх уніятаў магутныя знешнія сілы — расійская імперская палітыка, Праваслаўная і Каталіцкая цэрквы і мясцовае памешчыцтва.

Гэтаму пытанню прысвяцілі сваю ўвагу шматлікія даследчыкі, з'явіліся сотні навуковых распрацовак, але не спыняецца дыскусія, надалей разглядаюцца разнастайныя аспекты уніяцкага пытання — гістарычныя, дагматычныя, палітычныя, культурныя і іншыя. Нас цікавіць пытанне, у якой меры распад уніі паўплываў на ўмацаванне праваслаўя і каталіцызму на Беларусі і паслядоўна — на фарміраванне ідэйных пазіцый вернікаў гэтых канфесій.

Расійская імператрыца Кацярына II не затойвала таго, што адным з найбольш надзейных сродкаў русіфікацыі далучаных да Рэчы Паспалітай беларускіх і ўкраінскіх абшараў будзе аправаслаўленне іх жыхароў. Аднак заключаны ёю падзелавы трактат 1772 г. гарантаваў недатыкальнасць Каталіцкай царквы абодвух абрадаў (лацінскага і уніяцкага), што стрымлівала прымяненне расійскай дзяржаўнай адміністрацыяй сілавых дзеянняў у адносінах да уніятаў. Гэта аднак не выключала магчымасці добраахвотных канверсій, якія дасягаліся шляхам прапаганды права-

слаўя асабліва паспяхова сярод сялян у маёнтках новых расійскіх землеўладальнікаў. Нястойкімі аказаліся і некаторыя уніяцкія святары, якія добраахвотна пераходзілі ў праваслаўе. Першы быў полацкі дэкан Пятровіч, а следам за ім пайшоў святар Віцебскай царквы святой Тройцы[7].

Усё ж першыя поспехі праваслаўя на беларускіх землях былі меншыя ад спадзяваных. Паводле П.Н.Бацюшкава на абшары першага падзелу (у Магілёўскай і Полацкай губернях) у 1780— 1784 гг. да праваслаўя далучылася 117 тысяч уніятаў і ў другой фазе навяртанняў у 1794— 1795 гг. яшчэ каля 110 тысяч. Слабейшыя вынікі аказаліся ў Мінскай губерні, у якой на працягу 1794— 1796 гг. залічылі ў праваслаўе 80 тысяч уніятаў[8]. Такім чынам, да смерці Кацярыны II (6.11.1796) Уніяцкая царква на Беларусі страціла да 300 тысяч вернікаў.

Падзеі на Беларусі і ў яшчэ большай меры на Украіне выклікалі непакой у Ватыкане. Кардынал Кастэлі, прэфект кангрэгацыі Прапаганды Веры ўжо ў 1773 г. ацэньваў перспектыву Уніяцкай царквы ў Расійскай імперыі як безнадзейную і лічыў, што ў такіх умовах можна уніятам дазволіць пераходзіць у лацінскі абрад[9]. І хаця не адбылася афіцыйная адмена папскіх загадаў па гэтым пытанні і не спыняліся пратэсты уніяцкай іерархіі, магчымасць «ратавання уніяцкіх душ ад схізмы» ўсё шырэй успрымалася рыма-каталіцкім духавенствам на Беларусі як першачарговая задача. Ідэю лацінізацыі уніятаў падтрымалі і каталіцкія памешчыкі, якіх больш, чым збаўленне душ прыгоннага сялянства, хвалявала перспектыва ўжо не толькі абрадавай, але і канфесійнай ізаляцыі, якая ва ўмовах расійскай дзяржаўнасці набывала цалкам іншае значэнне, чым да гэтай пары.

Так пачалася барацьба за душы паміж Праваслаўнай і Каталіцкай цэрквамі, якіх пацiху інспіравалі і падтрымоўвалі адпаведна расійскія ўлады і мясцовыя памешчыкі. Адначасова раслі сілы і сродкі дзеяння не толькі Праваслаўнай царквы, але і Каталіцкага касцёла. У 1772 г. была заснавана Магілёўская дыяцэзія, якая ў 1783 г. атрымала ранг архідыяцэзіі. Ёй падпарадкоўвалася Віленская і заснаваная ў 1798 г. Мінская дыяцэзіі. За параўнальна кароткі час былі пабудаваны дзесяткі новых касцёлаў, не раз з дапамогай расійскіх улад, а сетка каталіцкіх парафій на Беларусі, якіх напярэдадні падзелаў Рэчы Паспалітай налічвалася 240, да 1830 г. павялічылася да 325-ці.

За панавання Кацярыны II працэс далучэння уніятаў да праваслаўя меў даволі выразны кампанійны характар — ён адбываўся ў два этапы: у 1780— 1784 і ў 1794— 1996 гг., і па смерці імператрыцы, за панавання Паўла (1796— 1801) і Аляксандра I (1801— 1825), раптоўна аслабеў і абмяжоўваўся да індывідуальных канверсій. У выніку, на праваслаўна-уніяцкім фронце запанавала шматгадовае перамір'е, аднак мала хто верыў у яго трываласць.

Найбольш плённа працавала каталіцкае духавенства. Нягледзячы на ўрадавыя забароны, яно надалей працягвала пераводзіць уніятаў у лацінскі абрад, з чым пацiху пагаджаліся базыльяне і некаторыя уніяцкія

іерархі, якія прадчувалі непазбежнасць новага наступлення ўрада і Праваслаўнай царквы на унію[10]. Акрамя новых здабыткаў, значная частка уніятаў, далучаных да праваслаўя за панавання Кацярыны, цяпер вярталася ў сваю веру або пераходзіла ў лацінства.

Наўрад ці можна, нават прыблізна, акрэсліць статыстычныя вынікі гэтага працэсу. Як правіла, Каталіцкая царква не хвалілася здабыткамі, а Уніяцкая — не вельмі скардзілася на страты, у сувязі з чым даследчыкі не выявілі дакументальных звестак, колькі беларускіх уніятаў перайшло ў лацінскі абрад, і прадстаўлялі адно свае больш ці менш верагодныя меркаванні[11].

На значнасць працэсу канверсій паказвае хуткі рост колькасці вернікаў Каталіцкага касцёла, які пачаўся неўзабаве пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай і працягваўся да 1842 г. Гэты рост значна перавышаў марудную тагачасную дынаміку ўсяго насельніцтва, у выніку чаго працэнтны удзел католікаў пастаянна павялічваўся. Найбольшыя змены адбыліся на абшары Мінскай губерні, у якой за гэты перыяд каталіцкае насельніцтва ўзрасло ў 2,4 раза, да 277 тысяч, і складала амаль 30% ад усіх жыхароў губерні[12]. Падобныя тэндэнцыі наглядаліся ў некаторых паветах Віцебскай губерні (Дрысенскі, Лепельскі), на Гродзеншчыне і Віленшчыне.

Дасягнутая ў першай трэці XIX ст. пазіцыя Каталіцкага касцёла на Беларусі была найзначнейшай за ўсю гісторыю. Магчыма, яна захавалася б і надалей, а лацінізацыя перайшоўшых уніятаў сталася б трывалым фактарам, калі б не паслядоўнасці польскага паўстання 1831 г. Паўстанне паўплывала на абвастрэнне расійскай палітыкі ў Паўночна-Заходнім краі, у прыватнасці, была адменена існаваўшая адукацыйная сістэма, скасавана большасць каталіцкіх кляштараў, ліквідавана Уніяцкая царква, якая на Полацкім Саборы (1839) была далучана да Праваслаўнай. Аднак Каталіцкі касцёл захаваў свае адміністрацыйныя структуры — дыяцэзіі, дэканаты і ўсе парафіі.

Неўзабаве пачаўся адобраны Мікалаем I працэс вышуквання ў каталіцкіх парафіях былых уніятаў і іх перацягванне ў праваслаўе, які ажыццяўляўся праваслаўным духавенствам з дзейснай дапамогай паліцыі. Гэты працэс, вядомы пад назвай «разбирательства», працягваўся 15 гадоў — з 1842 да 1857-мы, а яго вынікам былі тысячы канверсій, гэтым разам на карысць праваслаўя.

Вынікі канфесійнай неаднароднасці насельніцтва Беларусі выявіліся пад час чарговага паўстання 1863 г. Нягледзячы на прапаганду «Мужыцкай праўды», паўстання, як правіла, не падтрымала новаправаслаўнае сялянства, што і паўплывала на марны яго ход на Беларусі. Выглядала на тое, што канфесійная трансфармацыя не ўспрымалася ім як асаблівае насілле, з якім трэба было змагацца. А гэта была важная акалічнасць, якая дазволіла расійскім чыноўнікам трактаваць праваслаўнае сялянства як саюзніка ў змаганні з Каталіцкім касцёлам, які лічыўся адным з галоўных інспіратараў паўстання, апораю супрацьрасійскай і суп-

рацыправаслаўнай апазіцыі. Усё ж гэты саюзнік, пакуль што, мог быць толькі патэнцыяльны, паколькі звыш двухвяковы канфесійны мір не даваў уладам надзеі на раптоўную змену становішча.

Такую змену павінна была запэўніць планавая антаганізацыя грамадства, для дасягнення якой найбольш прыдатнай уяўлялася канфесійная сфера. Таму акрамя вядомых рэпрэсіўных дзеянняў як кантрыбуцыі, канфіскацыі маёнткаў, ссылкі і інш., галоўны ўдар скіроўваўся супраць каталіцызму. На працягу пяці гадоў пасля Студзеньскага паўстання расійскія ўлады закрылі на Беларусі амаль 100 парафіяльных касцёлаў і не меншую колькасць філіяльных храмаў, пераважная частка якіх была ператворана ў праваслаўныя цэрквы.

Гэтая акцыя, якой кіраваў віленскі генерал-губернатар, была добра прадумана і праводзілася там, дзе павінна была выклікаць жаданую рэакцыю насельніцтва. Яна ажыццяўлялася галоўным чынам у канфесійна змешаных раёнах Мінскай, Віленскай і Гродзенскай губерняў. Наўрад ці трэба падрабязна прадстаўляць пачуцці католікаў, якія былі выкліканы гэтымі мерапрыемствамі, яны абарочваліся не толькі супраць расійскіх улад, але і супраць адмоўнага праваслаўнага насельніцтва, якое карысталася забранымі касцёламі.

У такіх умовах, калі пачуццё крыўды змешвалася са злараднасцю і цяжка было спадзявацца на мірнае сужыццё, праваслаўнае насельніцтва Беларусі магло арыентавацца толькі на Расію і яе ўлады як духоўную і матэрыяльну апору. Гэта паясняе знешне парадаксальную з'яву, чаму асноўны цяжар антыкаталіцкіх рэпрэсіяў клаўся на Беларусь, а не на Літву, у якой паўстанне было больш пашырана. Там можна было закрыць храм, але мала было іншаверцаў, якія маглі б яго «прысабечыць». Такім чынам, паўстанне было толькі падставай для дзеянняў, сапраўднай прычынай якіх было імкненне да поўнага зліцця Беларусі з Расіяй.

Вядучая роля надалей адводзілася царкве. Зноў ажывілася спыненая ў 1857 г. акцыя вышукоўвання уніятаў, а калі іх ужо не ставала, прышла чарга на лацціннікаў. Новая акцыя працягвалася з 1864 да 1868 г. і прыдала Праваслаўнай царкве яшчэ 80 тысяч душ[13]. Аднак канверсіі не спыняліся да канца XIX ст., хаця ўжо не былі такімі гвалтоўнымі і паслядоўна ўплывалі на змену канфесійнай структуры насельніцтва Беларусі. Калі ў перыяд 1858—1897 гг. праваслаўнае насельніцтва павялічылася ў 2 разы, то каталіцкае — толькі на 28%, а яго доля ў агульнай колькасці насельніцтва зменшылася з 23 да 15%, г.зн. вярнулася да ўзроўню, які існаваў напярэдадні падзелаў Рэчы Паспалітай. Немагчыма ўстанавіць, ці гэтае вяртанне было толькі статыстычнай выпадковасцю, ці адлюстроўвала пераход у праваслаўе ўсіх былых уніятаў.

Моцна аслабленая пасля Студзеньскага паўстання пазіцыя Каталіцкага касцёла для русіфікатараў усё яшчэ была небяспечнай. Таму акрамя сілавых дзеянняў прапагандавалася і тэарэтычнае абгрунтаванне неабходнасці русіфікацыі, згодна з якім Беларусь уяўлялася часткай адзінай непадзельнай Русі, якая магла быць толькі праваслаўнай, а каталіц-

кая частка народа як «іншароднае цела» павінна была растапіцца ў праваслаўным моры або знікнуць з беларускай зямлі[14]. Пачаў ажыццяўляцца працэс «распалячвання» каталіцызму, які прадугледжваў увядзенне ў дадатковыя набажэнствы рускай мовы замест ужыванай дагэтуль польскай. Паводле задумы ініцыятараў канчатковай мэтай гэтага мерапрыемства мела быць «вяртанне» беларускіх католікаў не толькі да рускай народнасці, але і да праваслаўя[15].

Можна пагадзіцца з ацэнкамі, што стаўленне прыгоннага сялянства да канфесійных трансфармацый на Беларусі адлюстроўвала пазіцыю іх пана-ўладальніка. Іншае становішча было пасля адмены прыгоннага права (1861), калі, атрымаўшы юрыдычную свабоду, адзінка магла адобрыць або адкінуць патрабаванні ўлады ці націскі духавенства. І хаця стойкасць новаправаслаўнага грамадства выклікала розныя крытычныя заўвагі даследчыкаў, сфарміраваная на канец XIX ст. канфесійная структура насельніцтва Беларусі была несумненнай перамогай Расіі і Праваслаўнай царквы.

Праўда, усё яшчэ ішло ідэйнае змаганне, здараліся розныя хістанні і адступніцтвы ад праваслаўя, але гэта былі параўнальна дробныя праблемы, якія не ўплывалі на трываласць новай канфесійнай структуры насельніцтва. Нельга пераацэньваць і тых падзей, якія адбыліся пасля 1905 г. ва ўмовах веравызнаўчай свабоды ў Расійскай імперыі. Паводле афіцыйных звестак, у 1905—1090 гг. у «Паўночна-Заходнім краі» перайшло ў каталіцтва 56 тысяч праваслаўных[16]. Нягледзячы на эмацыянальныя рэакцыі духавенства і публіцыстаў, рэальны эфект гэтай чарговай трансфармацыі быў нязначны, а колькасць пакінуўшых праваслаўе складала менш чым 1% усяго насельніцтва Беларусі.

Больш істотны быў эфект міжканфесійнага супрацьстаяння, справакаванага расійскімі ўладамі пасля Студзеньскага паўстання. Яно паўплывала на адчужанасць праваслаўнага і каталіцкага насельніцтва, якое адпаведна веравызнанню падзялялася на «рускіх» і «польскіх». Супрацьстаянне найслабей выявілася на Магілёўшчыне і Віцебшчыне, дзе нешматлікае каталіцкае насельніцтва паддавалася асіміляцыйным працэсам[17]. На іншых абшарах Беларусі католікі здолелі абараніцца перад напорам праваслаўя і расейшчыны, што, аднак, гнала іх пад апеку пальшчызны.

Хрысціянства не сталася падставай ідэйнай кансалідацыі беларускага народа, яго сінтэзуючым фактарам. Не была ім унія, якая не аб'яднала двух абрадаў, тым больш не былі ім варагуючыя праваслаўе і каталіцызм. У такім становішчы ўзнікалі і развіваліся паралельныя арыентацыі на ўсход і на захад, што стрымлівала працэс нацыянальнага адраджэння.

Пачынаючы з другой паловы XIX ст. праваслаўную інтэлігенцыю задавальняла ідэалогія «заходне-русізму», якая не пагражала яе сацыяльным інтарэсам. Менш канфармісцкай была каталіцкая шляхта, прадстаўнікі якой паклалі пачатак беларускаму нацыянальнаму руху, апазі-

цыйнаму да праваслаўя і русіфікатарскай палітыкі ўрада. Такая ідэйная накіраванасць руху абмяжоўвала яго ўспрыманне праваслаўнай інтэлігенцыяй і закрывала яму шлях у народ. Адначасна гэта аблягчала русафільскім дзеячам весці змаганне з беларускім рухам, які ацэньваўся як польская інтрыга, накіраваная супраць адзінства праваслаўнай Русі.

На пачатку XX ст. новая генерацыя нацыянальных дзеячаў ужо не сумнявалася, што без успрыняцця адраджэнскай ідэі праваслаўнай большасцю народа яе пашырэнне на Беларусі немагчымае. Канцэпцыю адзінай нацыі так фармуляваў Вацлаў Іваноўскі ў прадмове да апрацаванага ім у 1904 г. першага буквара сучаснай беларускай мовы:

«Ці раз у нас сварка бывае; зыдуцца каталік з праваслаўным і сварацца «ах ты, кажэ, паляк, — а ты маскаль». І абодва ня ведама, што кажуць: ані той паляк, ані гэты маскаль, абоя хоць ружнай веры, а народу аднаго, бо абодва выраслі на зямельцы тутэйшай нашай, палеска-беларускай, і першае слова ў мові нашай бацькоўскай ад бацькоў пачулі, а сварацца толькі сабе на крыўду і на сорам, людзям на смех. Вось і знарок выдаем лемантар дваякімі знакамі, выбірай, што спанараўна, каб усякі пазнаў, што ці такіе, ці сякіе знакі, склады і словы тыеж, мова таяж і людзі, што мовай адной гавораць, — браты родные»[18].

Ідэя стварэння па-над канфесійнымі падзеламі агульнабеларускай нацыянальнай самасвядомасці прыцягнула як católікаў, так і праваслаўных. Яна ажыццяўлялася ў вострай ідэйнай барацьбе з прыхільнікамі заходне-русізму і паланізму — праціўнікамі самабытнасці беларускага народа. І хаця за кароткі час гэтая ідэя не змагла значна пашырыцца ў народных масах, яе поспех быў несумненны, на што паказваюць спробы будавання беларускай дзяржавы пад час Першай сусветнай вайны.

Стаўленне бальшавізму да рэлігіі — вядомае. Ён не цярпеў канкурэнцыі ў ідэалагічнай сферы, і ў выніку ў міжваенны перыяд ва ўсходняй Беларусі былі разгромлены як Праваслаўная, так і Каталіцкая царквы, ажыццяўлялася шырокая атэізацыі грамадства. Не была яна цалкам беспаспяховая, на што, магчыма, паўплывалі канфесійныя трансфармацыі ў мінулым, сумным эфектам якіх было пашырэнне ў народзе рэлігійнай абыякавасці. Іншае становішча было ў Заходняй Беларусі, у якой праваслаўе страціла ранейшую пазіцыю пануючага веравызнання, а вяртанне католікам забраных пасля Студзеньскага паўстання храмаў распальвала новыя антаганізмы. Іх драматычным эпілогам было абвастрэнне канфліктаў пад час нямецкай акупацыі (1941—1944), якія ў некаторых заходнебеларускіх раёнах нагадвалі падзеі Грамадзянскай вайны.

Спробы піянераў Адраджэння стварыць на двухканфесійнай базе адзіную нацыянальную самасвядомасць аказаліся мала паспяховымі. Гэтая ідэя ахапіла ў XX ст. тонкую праслойку інтэлігенцыі, але слаба ўспрымалася народнымі масамі. На іх стаўленне няшмат паўплываў прагрэс атэізацыі ў савецкі час, які, праўда, прытупіў рэлігійныя перакананні, але не аслабіў усведамлення этна-культурнай адметнасці.

Гэтая адметнасць, як несумяшчальная з уяўленнем Беларусі як часткі адзінай Русі, як крыніца пастаяннага супрацьстаяння, а на паваротах гісторыі і шкодных канфліктаў, абумовіла ў савецкі час дзеянні, аб якіх маглі толькі марыць найбольш ваяўнічыя прадстаўнікі «заходне-русізму». У 30-я г. пачалося масавае выгнанне беларускіх католікаў у Казахстан і Сібір, а ў 40-я і 50-я г. іх перасяленне ў Польшчу, у выніку чаго колькасць каталіцкага насельніцтва на Беларусі зменшылася прыкладна напалавіну і ў 1959 г. складала 600— 700 тысяч, г.зн. 6— 7% усіх жыхароў рэспублікі[19]. Праўда, у 90-я г., у выніку веравызнаўчай свабоды і дзейнасці Каталіцкага касцёла гэты паказчык узрос, аднак усё ж не перавышае 10% усіх жыхароў.

Такім чынам, роля русінскай стыхіі, якая заўсёды была пераважаючым кампанентам этнаструктуры беларускага народа, значна ўзрасла за пасляваеннае паўстагоддзе і сёння з'яўляецца рашаючай у фарміраванні нацыянальнага лёсу. Генетычна абумоўленую арыентацыю гэтай катэгорыі народа на ўсход пацвярджае не толькі шматвяковая гісторыя, але і падзеі апошніх гадоў — такія, як пасіўнае ўспрыняцце падараванай лёсам незалежнасці, настальгія па Савецкім Саюзе, падтрымка ідэй аб'яднання з Расіяй, адмаўленне ад беларускай мовы, нацыянальнай сімволікі і г.д.

У 1994 г. прафесар Аляксандр Рогалеў пісаў, што Беларусь непазбежна, аб'ектыўна «прарасла» адным сваім бокам у заходні свет, а другім — ва ўсходні, і дапускаў магчымасць, што хутка ўсе палітычныя партыі Беларусі падзеляцца па прынцыпу «заходнікаў» і «ўсходнікаў», бо этнічны «інстынкт» — самы моцны з усіх іншых жаданняў і інтарэсаў[20]. Аднак жа ў святле апошніх падзей можна засумнявацца ў правільнасці такога прагнозу. Сёння на беларускай палітычнай і ідэйнай сцэне ніякія празаходнія партыі ці групоўкі, нават разам узятыя, не маюць дастатковай сілы, здольнай супрацьставіцца арыентацыі «ўсходнікаў».

І калі раней, за савецкіх часоў, спасылкі на волю народа часта выклікалі падазрэнні, што была яна вынікам маніпуляцыі ўлад, то ў 90-я г. такіх падазрэнняў ужо не было і прарасійскі выбар пераважнай часткі беларускага народа не выклікаў сумненняў. Таму можна спадзявацца, што ў чарзе на Захад Беларусь не стане самастойна, толькі за «матушкай» Расіяй.

1998

[1] Туронак Ю. Фармаванне сеткі рыма-каталіцкіх парафіяў у Беларусі (1387— 1781) // Беларускі гістарычны агляд. Мінск. Снеж. 1995. Т. 2 Сш. 2.

[2] Тамсама.

[3] Цыт. па кн.: Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926. С. 384, 412.

[4] Тамсама. С. 431.

[5] Туронак Ю. Фармаванне сеткі...

[6] Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1993. Т. 1. С. 469.

[7] Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku. Warszawa, 1906. S. 182.

[8] Батюшков П.Н. Белоруссия и Литва. СПб., 1890. С. 322, 324.

[9] Loret M. Kosciół Katolicki a Katarzyna II 1772—1784. Kraków; Warszawa, 1910. S. 98—99.

[10] Бобровский П.О. Русская греко-униатская церковь в царствование императора Александра I. СПб., 1890. С. 163—164.

[11] Паводле П.О.Баброўскага (цыт. праца), у 1813—1828 гг. колькасць уніяцкага насельніцтва ў Расіі была на 200 тысяч меншая ад яго натуральнага прыросту; на думку аўтара, яны перайшлі ў лацінства. А.Грыцкевіч лічыць колькасць перайшоўшых у лацінства на 543 тыс. Гл.: Belarus Lithuania Poland Ukraine. The foundations of historical and cultural traditions in East Central Europe. Lublin; Rome, 1994. S. 251.

[12] Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Dział Rękopisów, 6039 II, Tablica wykazująca kościoły parafialne składające odtąd Dyecezyą Mińską.

[13] Киприанович Г.Я. Жизнь Иосифа Семашки, митрополита литовского и виленского, и воссоединение западнорусских униатов с православной церковью в 1839 г. Вильна, 1893. С. 372.

[14] Владимиров А. О положении православия в Северо-Западном крае // Русское обозрение. Март 1893. С. 202.

[15] Тамсама. Красавік 1893. С. 700.

[16] Wasilewski L. Litwa i Białoruś. Kraków, 1912. S. 86—87.

[17] Nasze kościoły. Archidiecezja Mohylowska. Warszawa; Petersburg, 1913. S. 36—40, 90, 92, 120.

[18] Беларускі лемэнтар або першая навука чытання. СПб., 1906. С. 6.

[19] Туронак Ю. Каталіцызм у Беларусі — маштаб праблемы // Скарыніч. Мн., 1991. Вып. 1. С. 235.

[20] Рогалеў А. Сапраўды, Беларусь — гэта не толькі Русь... // Літ. і мастацтва. 1994. N 43. 28 кастр.

КАМЕНТАРЫ

I. ПРАРОКІ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭІ

Антон ЛУЦКЕВІЧ

Краёвае становішчэ (с. 3)

Друкуецца паводле час. «Спадчына» (Мінск), 1996, N 1, с. 48—52, дзе ўпершыню апублікаваны беларускім гісторыкам А.Смаленчуком. Рукапіс выяўлены ў бібліятэцы Акадэміі навук Літвы (БАН Літвы, ф. 21, адз. зах. 334). У тэксце зроблена паметка: *Вільня, 1/IV 1914 г. Ант. Новіна.* Датуецца годам напісання.

«*За нашу і вашу волю*» («Za wolność naszą i waszą») — рэвалюцыйны лозунг польскага нацыянальна-вызваленчага руху з часоў Лістападаўскага паўстання 1830—1831 гг. (с. 4).

Хедэр (стараж.-яўр. *пакой*) — яўрэйская пачатковая школа для навучання хлопчыкаў асновам іудаізму (с. 4).

Сынагога (стараж.-грэч. *synagoge* — дом сходаў) — месца малітвы і вывучэння Торы, асяродак рэлігійнага і грамадскага жыцця яўрэяў (с. 4).

Стараверы — адна з назваў рэлігійных груп і цэркваў у Расіі, якія не прынялі царкоўнай рэформы XVII ст. (с. 4).

...«*аўтаномія in minus*» — аўтаномія на(з) мінус(ам), нявыгадная аўтаномія (с. 4).

Аб дзяржаўным будоўніцтве (с. 7)

Друкуецца паводле час. «Варта» (Менск), 1918, N 1, дзе пад крыптанімам *А.Н.* упершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

Вялікае Князьства Літоўскае — Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае, феадальная дзяржава на тэрыторыі Беларусі і Літвы (1230-я гг. — канец XVIII ст.). З 1569 г. у складзе Рэчы Паспалітай (с. 7).

Васіль Цяпінскі (1530(40)—1603) — беларускі гуманіст і рэфармацыйны дзеяч, пісьменнік, кнігавыдавец (с. 7).

...«тоже белорусы» — маецца на ўвазе частка беларускай інтэлігенцыі, якая працэс русіфікацыі беларускага народа разглядала як з'яву пазітыўную (с. 8).

Беларусь і Расея (с. 8)

Друкуецца паводле газ. «Гоман» (Вільня), 1918, 30 ліп., дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *І.Мялешка.* Датуецца годам першадруку.

...«*славянафільская ідэя*» — славянафільства, адзін з кірункаў расійскай грамадскай думкі, які развіваўся ў 40—70-я гг. XIX ст. Ідэолагі і прыхільнікі славянафільства выступалі супраць еўрапеізацыі Расіі, праклямавалі яе месіянізм, пасланніцтва (с. 9).

Мазепінства — звязана з асобаю Івана Мазепы (1644—1709), гетмана Левабярэжнай Украіны, які выступаў за самастойнасць Украіны і з гэтай прычыны ў час Паўночнай вайны 1700—1721 гг. перайшоў на бок шведскага войска; у трактоўцы расійскіх гісторыкаў яго імя з'яўляецца сімвалам здрады (с. 10).

Берасцейская ўмова — маецца на ўвазе мірны дагавор Савецкай Расіі з Германіяй, Аўстра-Венгрыяй, Балгарыяй і Турцыяй, падпісаны ў г. Брэст-Літоўску 3.3.1918 г. (с. 10).

Максім ГАРЭЦКІ

Развагі і думкі (*фрагмент*) (с. 11)

Друкуецца паводле выд.: «Велікодная пісанка», Вільня, 1914, с. 31—41, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *М.Горэцкі*. Датуецца годам першадруку.

...«трыядынай «российской» національнасьці» — адна з ідэалагічных катэгорый расійскага славянафільства, паводле якой вялікаросы, маларосы (украінцы) і беларусы ўтвараюць нацыянальнае адзінства (с. 12).

«Я ведаю толькі тое, што я нічога ня ведаю — лац. Scio me nihil scire, адзін з улюбёных афарызмаў старажытнагрэчаскага філосафа Сакрата (каля 470—399 г. да н.э.) (с. 12).

Младабеларусы — прадстаўнікі «маладой Беларусі» часоў выдання газет «Наша доля», «Наша ніва», удзельнікі беларускага нацыянальна-адраджэнцкага руху пачатку XX ст. (с. 13).

Дзядзька Янка і дзядзька Якуб — пачынальнікі новай беларускай літаратуры Янка Купала і Якуб Колас (с. 16).

...«парнаснікі» нашы — дзеячы беларускай культуры і літаратуры, звязаныя з першымі легальнымі беларускімі газетамі «Наша доля» і «Наша ніва» і беларускім культурна-нацыянальным рухам 1900—1914 гг. (с. 16).

Шаўчэнка Тарас (1814—1861) — украінскі паэт, мастак, рэвалюцыйны дэмакрат, пачынальнік новай украінскай літаратуры і нацыянальнай літаратурнай мовы (с. 16).

Талстой (Толстой) Леў (1828—1910) — расійскі пісьменнік (с. 16).

Янка КУПАЛА

Вера і національнасьць (с. 17)

Друкуецца паводле газ. «Наша ніва» (Вільня), 1914, N 27, 10 ліпен., с. 1, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *І.Л.* Датуецца годам першадруку.

Рубяжэвіцкі крыж — размова ідзе пра магчымы рэлігійны канфлікт паміж беларусамі-католікамі і беларусамі праваслаўнага веравызнання, сведкам якога мог быць Я.Купала ў вёсцы Рубяжэвічы (цяпер Стаўбцоўскі раён на Міншчыне), дзе жыла яго бабуля Кацярына і нарадзілася маці паэта Бянігна (с. 18).

Торжышчо (с. 18)

Друкуецца паводле газ. «Беларусь» (Менск), 1919, N 27, 20 лістап., с. 1, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *К-а*. Датуецца годам першадруку.

Акоў паломаных жандар... (с. 20)

Друкуецца паводле выд.: «Скарыніч», Масква—Мінск—Смаленск, 1997, вып. 3, с. 201—202. Упершыню за подпісам *Янка Купала* апублікаваны ў выд. «Надзвінне». Полацк, 1926. Датуецца годам першадруку.

Максім БАГДАНОВІЧ

Белорусское возрождение (*фрагмент*) (с. 22)

Друкуецца паводле выд.: Багдановіч М. Зб. тв.: У 2 т., Мінск, 1968, т. 2, с. 254—265. Упершыню апублікаваны ў час. «Украинская жизнь», (Масква), 1915, N 1—2 пад крыптанімам *М.Б.* У тэксце першадруку зроблены прыпіс: *июль 1914.* Датуецца годам напісання.

...«во главе с Дантом» — маецца на ўвазе Дантэ Аліг'еры (Dante Alighieri) (1265—1321), італьянскі паэт, аўтар «Боскай камедыі» (с. 23).

Проф. Карского — Карскі Яўхім (1861—1931), філолаг-славіст, этнограф, заснавальнік беларускага мовазнаўства і літаратуразнаўства (с. 24).

Статут 1588 — Трэці Статут Вялікага Княства Літоўскага, збор законаў феадальнага права. Дзейнічаў на тэрыторыі ВКЛ у 1589—1840 гг. (с. 25).

Полоцкая академия — каталіцкая езуіцкая вышэйшая навучальная ўстанова, існавала ў 1812—1820 гг. (с. 25).

...прекрасная повесть о Тристане и Изольде, видение Тундала, сказание о Трое — творы перакладной літаратуры XVI—XVII стст. (с. 26).

Роза (Rosa) Сальватор (1615—1673) — італьянскі жывапісец. Прадстаўнік дэмакратычнага руху ў італьянскім жывапісе XVII ст. (с. 26).

...краснослова Мелешки — асоба Івана Мялешкі з ананімнага твора «Прамова Мялешкі» (1-й пал. XVII ст.) (с. 27).

Ксендз Цецерский — Цяцерскі Фаўстын (1760—1832), польскі і беларускі рэлігійны і грамадскі дзеяч, удзельнік паўстання 1794 г. (с. 27).

К.Морашевский — Марашэўскі Каятан (г.н. і см. невяд.), польскі і беларускі драматург XVIII ст. (с. 27).

Sieńko Nalewajko — Налівайка Севярын (?—1597), кіраўнік казацка-сялянскага паўстання на Украіне (1595) і Беларусі (1596) (с. 27).

Котляревский — Катлярэўскі Іван (1769—1838), украінскі пісьменнік, класік новай украінскай літаратуры (с. 27).

Ровинский — Равінскі Вікенцій (1786—1855), паэт, драматург, адзін з верагодных аўтараў беларускай паэмы «Энеіда навыварат» (с. 27).

Петрук из-под Крошина — Багрым Паўлюк (1812—1891?), беларускі паэт 1-й пал. XIX ст. (с. 27).

Белорусы (с. 28)

Друкуецца паводле выд.: Багдановіч М. Зб. тв.: У 2 т. Мінск, 1968, т. 2, с. 254—265. Упершыню апублікаваны ў час. «Национальные проблемы», (Масква), 1915, N 2. Датуецца годам першадруку.

Мицкевич — *Міцкевіч* (Mickiewicz) Адам (1798—1855), польскі паэт, адзін з заснавальнікаў і арганізатараў тайных Таварыстваў філаматаў і філарэтаў, прадстаўнік «беларускай школы» польскага і еўрапейскага рамантызму (с. 30).

Я.Чечот — Чачот Ян (1796—1847), паэт і фалькларыст, адзін з арганізатараў і кіраўнікоў тайнага студэнцкага Таварыства філаматаў (с. 30).

Сырокомля (Кондратович) — Сыракомля Уладзіслаў (Людвік Кандратовіч) (1823—1862), польскі і беларускі паэт (с. 30).

Даревский-Верига — Вярыга-Дарэўскі Арцём (1816—1884), беларускі пісьменнік, адзін з арганізатараў узброенных выступленняў на Віцебшчыне ў час паўстання 1863—1864 гг. (с. 30).

Коротынский — Каратынскі (Korotyński) Вінцэсь (1831—1891), беларускі і польскі паэт, публіцыст і перакладчык, культурны дзеяч (с. 30).

Я.Лучина — Янка Лучына (Іван Неслухоўскі; 1851—1897), беларускі паэт, публіцыст і перакладчык, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры (с. 30).

Бурачок (Ф.Богушевич) — Багушэвіч Францішак (1840—1890), беларускі паэт, празаік і публіцыст, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры (с. 30).

«Наша доля» — штотыднёвая беларуская грамадска-палітычная, культурнаасветная і літаратурна-мастацкая газета на беларускай мове (друкавалася лацініцай і кірыліцай). Выходзіла ў Вільні з 10(23).11.1906 да 7(20).8.1915 (с. 30).

«Наша нива» — адна з першых беларускіх легальных газет. Выдавалася ў Вільні ў 1906—1915 гг. кірыліцай і лацінкай (да 1912 г.) (с. 31).

«Саха» — сельскагаспадарчы часопіс, выдаваўся на беларускай мове з красавіка 1912 да студзеня 1915 г. (с. 31).

«Маладая Беларусь» — літаратурна-мастацкі альманах кніжна-выдавецкай суполкі «Загляне сонца і ў наша аконца». Выходзіў у 1912—1913 гг. у Пецярбургу на беларускай мове (с. 31).

«Biełarus» — штотыднёвая грамадска-культурная і рэлігійна-асветная каталіцкая газета. Выдавалася ў Вільні ў 1913—1915 гг. (с. 31).

«Лучынка» — літаратурны і навукова-папулярны ілюстраваны часопіс для юнацтва і моладзі. Выдаваўся ў 1914 г. у Мінску на беларускай мове (с. 31).

«Раніца» — часопіс беларускіх студэнтаў у Пецярбургу. Адзіны нумар выйшаў у чэрвені 1914 г. (с. 31).

Вацлаў ЛАСТОЎСКІ

Шляхам творчасьці (с. 33)

Друкуецца паводле газ. «Гоман» (Вільня), 1916, 14 сак., дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *В.Л.* Датуецца годам першадруку.

Кірыла Тураўскі (1130(?)—1182(?)) — старажытны царкоўны дзеяч і пісьменнік-прапаведнік, майстар царкоўнага красамоўства (с. 34).

Клімент Смаляціч (? — пасля 1164) — старажытны царкоўны дзеяч, мысліцель і асветнік (с. 34).

Хадкевічы — магнацкі род у Вялікім Княстве Літоўскім (с. 34).

Сапегі — княжацкі род герба Ліс у Вялікім Княстве Літоўскім (с. 34).

Дастаеўскі (Достоевский) Фёдар (1821—1881) — расійскі пісьменнік, майстар псіхалагічнай прозы; продкі пісьменніка паходзілі з Беларусі (с. 34).

Сарбеўскі (Sarbiewski; Sarbievius) Мацей Казімір (1595—1640) — польскі навалацінскі паэт і тэарэтык літаратуры, езуіт (с. 34).

Ажэшкова — Ажэшка (Orzeszko) Эліза (1841—1910), польская пісьменніца і публіцыстка, паходзіла з Беларусі (с. 34).

Крашэўскі (Kraszewski) Юзаф Ігнацы (1812—1887) — польскі пісьменнік, публіцыст і гісторык (с. 34).

Нацыянальнае пытаньне (с. 35)

Друкуецца паводле час. «Kryvičanin» (Вільня), 1918, N 1, с. 5—6, дзе ўпершыню апублікаваны. Тэкст надрукаваны беларускім варыянтам лацінкі. Датуецца годам першадруку.

Лаўроў (Лавров) Пётр (1823—1900) — расійскі філосаф і сацыёлаг, рэвалюцыянер. Ідэолаг і тэарэтык расійскага народніцтва (с. 35).

Шпрынгер — Шпрангер (Spranger) Эдуард (1882—1963), нямецкі філосаф, псіхолаг і педагог. Аўтар ідэі цэласнай (структурнай) псіхалогіі (с. 36).

Градоўскі (Гродовский) Аляксандр (1841—1889) — расійскі юрыст, гісторык права, прафесар Пецярбургскага універсітэта (с. 36).

Нашы цэннасьці (с. 37)

Друкуецца паводле выд.: «Biełaruski kalendar «Svajak» na 1919 hod» (Вільня), 1918, с. 4—5, дзе ўпершыню апублікаваны, без подпісу. Тэкст надрукаваны беларускім варыянтам лацінкі. Датуецца годам першадруку.

Спенсер (Spencer) Герберт (1820—1903) — англійскі філосаф і сацыёлаг, адзін з творцаў пазітывізму (с. 37).

Тэйлар — Тайлар (Tylor) Эдуард Бернет (1832—1917), англійскі этнограф, даследчык першабытнай культуры (с. 37).

Кауцкі (Kautsky) Карл (1854—1938) — адзін з тэарэтыкаў і лідэраў нямецкай сацыял-дэмакратыі і II Інтэрнацыянала, пісьменнік і публіцыст (с. 37).

Бокль (Buckle) Генры Томас (1821—1862) — англійскі гісторык і сацыёлаг-пазітывіст (с. 37).

Зомбарт (Sombart) Вернер (1863—1941) — нямецкі эканаміст, сацыёлаг і гісторык, філосаф культуры (с. 37).

Што спрыяе разросту і ўпадку народаў і дзяржаў (с. 39)

Друкуецца паводле час. «Крывіч» (Коўна), 1926, N 11, с. 21—27, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Юры Верашчака*. Датуецца годам першадруку.

Крывічы, крывічанскае племя — аб'яднанне ўсходнеславянскіх плямён, якое паўстала ў другой палове I тысячагоддзя (с. 40).

...Расійска-польская ўгода ў Рызе — мірны дагавор паміж Савецкай Расіяй і Польшчай аб спыненні польска-савецкай вайны 1920 г. і нармалізацыі адносін. Падпісаны 18.3.1921 г. у Рызе (с. 42).

...дзедзіна (ад польск. *dziedzina*) — галіна, кірунак чаго-небудзь (с. 42).

...ні зімны, ні гарачы — радкі са Святога Пісання (Адкрыццё Іаана Багаслова; 3: 15—16) (с. 42).

Мітрафан ДОЎНАР-ЗАПОЛЬСКІ

Асновы дзяржаўнасьці Беларусі (с. 43)

Друкуецца паводле выд.: «Асновы дзяржаўнасьці Беларусі», (Гродна), 1919. У канцы тэксту подпіс *праф. М.Доўнар-Запольскі.* Датуецца годам першадруку.

Аляксандр III (1845—1894) — расійскі цар, праводзіў мэтанакіраваную русіфікатарскую палітыку ў адносінах да іншых народаў Расійскай імперыі (с. 44).

Абраам Смаленскі — Аўраамій Смаленскі (канец XII — пач. XIII ст.), старажытны царкоўны прапаведнік і кніжнік (с. 45).

Ефрасінія Полацкая — Ефрасіння Полацкая (1102—1173), старажытнабеларуская асветніца і культурны дзеяч (с. 45).

Францішак Скарына (1490 (?) — 1551 (?)), беларускі і еўрапейскі мысліцель, і гуманіст, асветнік, вучоны, пісьменнік, усходнеславянскі першадрукар, культурны дзеяч эпохі Адраджэння (с. 45).

Пратэстанцтва — пратэстантызм, адзін з кірункаў хрысціянства, узнік на пачатку XVI ст. ў Заходняй Еўропе (с. 46).

Кальвінізм — адзін з кірункаў пратэстантызму (с. 46).

Сацыніянства — рэлігійна-філасофскі рух XVI — першай паловы XVII ст. пераважна ў Польшчы і Вялікім Княстве Літоўскім, які прапагандаваў ідэі гуманізму, рацыяналізму і рэлігійнай талерантнасці (с. 46).

Жыгімонт III Ваза (1566—1632) — вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага і кароль Польшчы (1587—1632); кароль Швецыі (1592—1604) (с. 46).

Касцюшка Андрэй Тадэвуш Банавентура (1746—1817) — палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай, кіраўнік вызваленчага паўстання 1794 г. (с. 46).

Гогаль (Гоголь) Мікалай (1809—1852) — расійскі і ўкраінскі пісьменнік (с. 47).

Нарбут (Narbutt) Тэадор (1784—1864) — польскі гісторык і археолаг; даследаваў гісторыю ВКЛ, вывучаў старажытную міфалогію, этнаграфію і фалькларыстыку. Аўтар фундаментальнага даследавання «Гісторыя літоўскага народа», т. 1—9, 1835—1841 (с. 47).

Кіркор (Kirkor) Адам (1818—1886) — польскі і беларускі этнограф, гісторык, археолаг, выдавец, культурны і грамадскі дзеяч (с. 47).

Ярашэвіч (Jaroszewicz) Іосіф (1793—1860) — польскі гісторык, этнограф, юрыст; даследаваў гісторыю ВКЛ, фальклор і этнаграфію беларусаў (с. 47).

Даніловіч (Daniłowicz) Ігнат (1787—1843) — польскі гісторык і юрыст, адзін з першых даследчыкаў летапісных і заканадаўчых помнікаў Літвы і Беларусі (с. 47).

Кукальнік (Кукольник) Нестар (1809—1868) — расійскі пісьменнік (с. 47).

Баршчэўскі Ян (1794(?)—1851) — беларускі і польскі пісьменнік і выдавец, фалькларыст (с. 47).

Дунін-Марцінкевіч Вінцэнт (1808—1884) — беларускі паэт, драматург і тэатральны дзеяч, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры (с. 47).

Сапуноў (Сапунов) Аляксей (1851—1924) — беларускі гісторык, краязнавец, архівіст (с. 47).

Стукаліч (Стукалич) Уладзімір (1856—1918) — беларускі і расійскі літаратуразнавец, гісторык і краязнавец (с. 47).

Нікіфароўскі Мікалай (1845—1910) — беларускі культуролаг, этнограф і фалькларыст; даследаваў беларускія абрады, прыкметы і павер'і (с. 47).

Язэп ЛЁСІК

«Літва—Беларусь»: *Гістарычныя выведы* (с. 50)

Друкуецца паводле час. «Школа и культура Советской Белоруссии» (Менск), 1921, N 2, с. 12—22, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *Я.Лёсік.* У канцы тэксту паметка *Заканчэнне будзе.* У друку заключная частка даследавання так і не з'явілася. Датуецца годам першадруку.

Аляксандр ЦЬВІКЕВІЧ

Адраджэньне Беларусі і Польшча (*фрагмент*) (с. 59)

Друкуецца паводле выд.: «Адраджэньне Беларусі і Польшча», Вільня; Берлін, 1921, с. 44—47, 139—146. Датуецца годам першадруку.

...беларусы — гэта этнографічна teren przejsciowy, а беларусы-каталікі гэта амаль што звычайныя палякі — такога погляду ў міжваенным дваццацігоддзі прытрымліваліся прадстаўнікі польскай эндэцыі ў адносінах да беларускага пытання (с. 62).

Галецкі — Халецкі (Holecki) Оскар (1891—1973), польскі гісторык, даследаваў эпоху Ягелонаў, гісторыю Літвы (с. 63).

Недзялкоўскі (Niedziałkowski) Мячыслаў (1893—1940) — адзін з тэарэтыкаў і практыкаў ППС (PPS), публіцыст, польскі грамадскі і палітычны дзеяч (с. 63).

«Западно-руссизм» (*фрагмент*) (с. 65)

Друкуецца паводле выд.: «Западно-руссизм»: Нарысы па гісторыі грамадскай думкі на Беларусі ў XIX і пач. XX ст.», Менск, 1929, с. 7—16.

Пацёмкін (Потемкин) Грыгорый (1739—1791) — расійскі палітык, дзяржаўны дзеяч (с. 66).

Кацярына II (1729—1796) — расійская імператрыца, прычынілася да трох падзелаў Рэчы Паспалітай (с. 66).

Каніскі Георгій (1717—1795) — беларускі і расійскі праваслаўны царкоўны і грамадскі дзеяч (с. 67).

Безбародка (Безбородко) Аляксандр (1747—1799) — расійскі дзяржаўны дзеяч, палітык і дыпламат (с. 67).

Уладзімір I Святаславіч (?—1015) — вялікі князь кіеўскі (с. 67).

Ізяслаў Уладзіміравіч (?—1001) — князь полацкі, сын Уладзіміра Святаславіча і Рагнеды Рагвалодаўны (с. 67).

Святаслаў Ігаравіч (каля 942—972) — вялікі князь кіеўскі (с. 67).

Альгерд (1296—1377) — князь крэўскі і віцебскі; вялікі князь ВКЛ (с. 67).

Ягельлён — Ягайла, вялікі князь ВКЛ, кароль Польшчы, Венгрыі і Чэхіі (с. 67).

Ядвіга (каля 1374—1399) — польская каралева, жонка вялікага князя ВКЛ Ягайлы, заснавальніка дынастыі Ягелонаў (с. 67).

Вяземскі (Вяземский) Аляксандр (1727—1793) — расійскі дзяржаўны дзеяч (с. 68).

Каяловіч (Коялович) Міхаіл (1828—1891) — расійскі і беларускі гісторык, этнограф, публіцыст, адзін з галоўных ідэолагаў «западно-руссизма» (с. 68).

Павел I (1754—1801) — расійскі імператар (с. 68).

Чартарыйскі (Czartoryski) Адам Казімір (1734—1823) — польскі дзяржаўны дзеяч, літаратурны крытык, мецэнат (с. 69).

Віленскі універсітэт — адна са старэйшых навучальных устаноў у Літве і на Беларусі. Заснаваны ў 1520 г. езуітамі як калегіум (с. 69).

Мікалай I (1796—1855) — расійскі імператар, падавіў паўстанне дзекабрыстаў (с. 69).

Увараў (Уваров) Сяргей (1786—1855) — расійскі дзяржаўны дзеяч, граф, міністр асветы (1833—1849) (с. 69).

Сямашка (Семашко) Іосіф (1799—1868) — праваслаўны царкоўны дзеяч, падтрымліваў русіфікатарскую палітыку (с. 69).

Мураўёў (Муравьев) Міхаіл (1796—1866) — расійскі дзяржаўны дзеяч, генерал, кіраваў падаўленнем нацыянальна-вызваленчага руху беларускага і польскага народаў, паўстання 1863—1864 гг. (с. 70).

Ігнат КАНЧЭЎСКІ

Адвечным шляхам: *Дасьледзіны беларускага сьветагляду* (с. 73)

Друкуецца паводле выд.: «Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду», Вільня, 1921, дзе ўпершыню апублікавана пад псеўданімам *Ігнат Абдзіраловіч*. У канцы тэксту пазначана: *Вільня. 12.5.21.* Датуецца годам напісання.

Пасьвячаецца У.І. — магчыма, пад ініцыяламі У.І. крыецца прозвішча Усевалада Ігнатоўскага (с. 73).

Гедымін (каля 1275—1341) — вялікі князь ВКЛ (с. 75).

Каліта — Іван I Каліта (каля 1284—1341), князь маскоўскі з 1325 г., вялікі князь уладзімірскі з 1328 г.; заклаў падваліны палітычнай і эканамічнай магутнасці будучай Расійскай дзяржавы (с. 75).

Вітаўт (1350—1430) — вялікі князь ВКЛ, прыхільнік цэнтралізаванай Беларуска-літоўскай дзяржавы (с. 75).

...вялікі Адам — маецца на ўвазе Адам Міцкевіч (с. 77).

Ліга Народаў — Ліга Нацый, міжнародная арганізацыя, створаная ў 1919 г. дзеля развіцця супрацоўніцтва паміж народамі і як гарант міжнароднай бяспекі (с. 79).

Пётр — Пётр I Вялікі (1672—1725), расійскі цар (з 1683 г.), імператар (з 1721 г.) (с. 77).

«Славянские ручьи сольются в русском море»... — радкі з верша А.Пушкіна «Клеветникам России» (с. 80).

Маскоўскі Інтэрнацыянал — III Інтэрнацыянал, міжнародная рэвалюцыйная арганізацыя, якая аб'ядноўвала камуністычныя партыі розных краін; утворана 2—6 сакавіка 1919 г. у Маскве на ўстаноўчым Кангрэсе. Праіснавала да мая 1943 г. (с. 80).

Dulce et docorum est pro patria mori (лац.) — прыемна і ганарова памерці за бацькаўшчыну (с. 82).

Бэргсон — Бергсон (Bergson) Анры (1859—1941), французскі філосаф, аказаў значны ўплыў на развіццё філасофскай думкі XX ст. (с. 82).

Гэракліт Цёмны — Геракліт Эфескі (каля 540— 480 да н.э.), старажытнагрэчаскі філосаф, адзін з прадстаўнікоў антычнай дыялектыкі (с. 82).

Арыстафан (каля 445— каля 385 да н.э.) — афінскі камедыёграф, прадстаўнік старажытнагрэчаскай палітычнай камедыі (с. 82).

Францішак з Асізіі — Францыск Асізскі (сапр. Giovanni Bernardone, каля 1181— 1226), італьянскі прапаведнік, заснавальнік ордэна францысканцаў (с. 83).

Французская рэвалюцыя — адбылася ў 1789— 1799 гг., знішчыла ў Францыі абсалютную манархію (с. 83).

Кальвін (Calvin) Жан (1509— 1564) — дзеяч рэфармацыі, заснавальнік кальвінізму (с. 83).

Смутны час (Смутное время) — тэрмін, які абазначае падзеі канца XVI — пачатку XVII ст. у Расіі, уведзены ва ўжытак расійскімі пісьменнікамі XVII ст. (с. 83).

Хай ня будзе «чалавекаў у футлярах» — асноваю для перыфразы паслужыла назва аднаго з апавяданняў А.Чэхава «Человек в футляре» (с. 89).

«гробы повапленыя» — радкі з Святога Пісання (Евангелле ад Матфея 23:27) (с. 87)

«Усё рушыцца, усё цячэ, нельга два разы плёхацца ў адну раку» — думка прыпісваецца старажытнагрэчаскаму філосафу Гераклiту (с. 89).

...бог Ксенафана — Ксенафан Калафонскі (каля 575— 420 да н.э.), старажытнагрэчаскі філосаф і паэт, выступаў з крытыкай антрапамарфізму і політэізму (с. 89).

Оўэн (Owen) Роберт (1771— 1858) — англійскі сацыяліст-утапіст і філантроп, грамадскі і палітычны дзеяч, прыхільнік філасофіі Асветніцтва (с. 91).

Фур'е (Fourier) Шарль (1772— 1837) — французскі мысліцель, творца «фур'ерызму», аднаго з галоўных накірункаў утапічнага сацыялізму (с. 91).

Піліп Фор — верагодна, маецца на ўвазе Фор (Faure) Фелікс (1841— 1890), французскі палітык, у 1895— 1899 прэзідэнт Францыі (с. 91).

Маркс (Marx) Карл Генрых (1818— 1883) — нямецкі філосаф, эканаміст, публіцыст і палітычны дзеяч, творца камуністычнай ідэалогіі (с. 91).

...урад А.Луцкевіча — урад Беларускай Народнай Рэспублікі, утвораны ў 1918 г. (с. 94).

Пілсудскі (Piłsudski) Юзаф (1867— 1935) — польскі палітычны, вайсковы і дзяржаўны дзеяч (с. 94).

Скульскі (Skulski) Леапольд (1877? — да 1945) — польскі грамадскі і палітычны дзеяч, у 1919— 1922 гг. пасол сейма, у 1919— 1920 гг. прэм'ер, у 1920— 21 гг. міністр унутраных спраў (с. 94).

«І будзе ўнукаў панаванне...» — радкі з верша Я.Купалы «Ворагам беларушчыны» (с. 94).

«Прыйдзе к нам воля святая, чаканая...» — радкі з верша Алеся Гаруна «Маці-Беларусі» (с. 95).

Гэгэль — Гегель (Hegel) Георг Вільгельм Фрыдрых (1770— 1831), нямецкі філосаф, адзін з прадстаўнікоў нямецкай класічнай філасофіі (с. 95).

«На маісеявым сядалішчы селі кніжнікі і фарысеі» — радкі са Святога Пісання (Евангелле ад Маифея; 23: 2) (с. 95).

...і «Айцом нікога не завеце, бо адзін у вас Айцец на небе, і настаўнікамі не завецеся, бо адзін настаўнік — Хрыстос» — радкі са Святога Пісання (Евангелле ад Матфея; 23: 8-10) (с. 95).

Бакунін (Бакунин) Міхаіл (1814—76) — расійскі рэвалюцыянер, адзін з творцаў анархізму (с. 96).

...«мы стары сьвет зруйнуем» — радкі с «Інтэрнацыяналу», міжнароднага пралетарскага гімна (тэкст Э.Пацье, музыка П.Дэгейтэра); рускі тэкст напісаны ў 1902 г. паэтам А.Коцам. У 1918—1943 гг. з'яўляўся дзяржаўным гімнам Савецкага Саюза (с. 96).

Леві — магчыма, маецца на ўвазе Левінэ (Leviné) Эйген (1883—1919), адзін з лідэраў рабочага руху ў Германіі (с. 97).

Цэткін (Zetkin) Клара (1857—1933) — дзеячка нямецкага сацыялістычнага і камуністычнага руху, у 1920—1933 гг. дэпутат нямецкага рэйхстага (с. 97).

Жыд (Gide) Шарль (1847—1932) — французскі эканаміст і гісторык, тэарэтык каапературыўнага руху ў Францыі (с. 99).

...«мёртвыя будуць хаваць сваіх мерцьвякоў» — радкі са Святога Пісання (Евангелле ад Матфея; 8:22) (с. 100).

«Прыходзьце да Мяне ўсе струджаныя і пакрыўджаныя» — радкі са Святога Пісання (Евангелле ад Матфея; 11:28) (с. 100).

Уладзімір САМОЙЛА

«Гэтым пераможаш!»: *Нарысы крытычнага оптымізму* (с. 101).

Друкуецца паводле выд.: «Заходняя Беларусь» (Вільня), 1924, кн. 1, с. 9—70, дзе ўпершыню апублікавана пад псеўданімам *Суліма.* Тэкст пазначаны прыпісам: *Вільня, жнівень 1923 г.*

Лейбніц (Leibniz) Готфрыд Вільгельм (1646—1716) — нямецкі філосаф і матэматык, мовавед, фізік (с. 103).

Гётэ (Goethe) Іаган Вольфганг (1749—1832) — нямецкі пісьменнік эпохі «Sturm und Drang», мысліцель, вучоны і дзяржаўны дзеяч (с. 104).

Кант (Kant) Імануіл (1724—1804) — нямецкі філосаф, пачынальнік нямецкай класічнай філасофіі, творца трансцэндэнтальнага ідэалізму (с. 104).

Напалеон I (Napoleon Buonaparte; 1769—1821) — французскі імператар у 1804—1814 гг. і ў сакавіку—чэрвені 1815 г. (с. 104).

Ян Фіхтэ — Фіхтэ (Fichte) Іаган Готліб (1762—1814) — нямецкі філосаф, адзін з прадстаўнікоў нямецкай класічнай філасофіі (с. 104).

Бэкон (Bacon) Фрэнсіс (1561—1626) — англійскі дзяржаўны дзеяч, філосаф і юрыст, адзін з галоўных прадстаўнікоў эмпірызму ў філасофіі (с. 108).

Дэкарт (Descartes) Рэнэ (1596—1650) — французскі філосаф і матэматык, прапагандаваў у сваіх поглядах рацыяналізм (с. 111).

Спіноза (Spinoza, d'Espinosa) Борух (1632—77) — нідэрландскі філосаф, пантэіст (с. 113).

Джардано Бруно — Бруна (Bruno) Джардана (1548—1600) — італьянскі філосаф, паэт, прадстаўнік рэнесансавай філасофіі (с. 113).

...«пшэпустэк» (польск. *przepustka*) — пропуск (с. 117).

Натан Мудры — старажытнаяўрэйскі дзяржаўны дзеяч, адзін з персанажаў драмы Г.Лесінга «Натан Мудры» (с. 120).

Лесінг (Lessing) Готхальд Эфраім (1729—81) — нямецкі драматург, пачынальнік нямецкай класічнай літаратуры, тэарэтык мастацтва і літаратурны крытык эпохі Асветніцтва (с. 120).

...«пунктамі Вільсона» — Вільсан (Wilson) Томас Вудра (1856—1924), амерыканскі палітык і юрыст, у 1913—1921 гг. прэзідэнт ЗША, у звароце да Кангрэса

ЗША 8 студзеня 1918 г. прадставіў праграму міру («14 пунктаў Вільсана»), у якой акрэсліў умовы заканчэння Першай сусветнай вайны (с. 121).

De jure (лац.) — у сілу закона, юрыдычна (с. 121).

Рэнан (Renan) Жазеф Эрнест (1823—92) — французскі пісьменнік, гісторык, філосаф і філолаг; займаўся семіталогіяй, гісторыяй рэлігіі і філасофіяй культуры (с. 122).

«Vivos voco!» (лац.) — клічу жывых! (с. 123).

Бунін (Бунин) Іван (1870—1953) — расійскі пісьменнік, лаўрэат Нобелеўскай прэміі 1933 г. (с. 125).

Вільгельм II Гогенцолерн (1859—1941) — нямецкі імператар і прускі кароль у 1888—1918 гг. (с. 126).

Пуанкарэ (Poincare) Раймон (1860—1934) — французскі дзяржаўны і палітычны дзеяч, у 1913—1920 гг. прэзідэнт Францыі (с. 126).

Студніцкі-Гізберт (Studnicki-Gizbert) Уладзіслаў (1867—1953) — польскі грамадскі і палітычны дзеяч, публіцыст, у міжваенным дваццацігоддзі быў звязаны з віленскім перыядычным выданнем «Słowo», выступаў з нападкамі на дзеячаў беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху (с. 126).

Беларускі соймавы клюб — Беларускі пасольскі клуб (1922—1930), нацыянальная дэпутацкая фракцыя ў сейме Польскай Рэспублікі (с. 128).

Душэўскі — Дуж-Душэўскі Клаўдзій (1891—1959), беларускі палітычны і грамадскі дзеяч (с. 129).

Ксэркс I — Ксеркс (каля 517—465 да н.э.), цар дзяржавы Ахеменідаў, падавіў паўстанне ў Вавілоне ў 482 да н.э. (с. 130).

Шэльлінг — Шэлінг (Schelling) Фрыдрых Вільгельм (1775—1854), нямецкі філосаф, адзін з прадстаўнікоў філасофіі нямецкага рамантызму (с. 134).

Лясаль — Ласаль (Lassalle) Фердынанд (1825—64), нямецкі мысліцель і сацыялістычны дзеяч, адзін з арганізатараў рабочага руху ў Германіі (с. 135).

Токвіль (Tocqueville) — Таквіль Алексіс (1805—59), французскі гісторык, сацыёлаг і палітычны дзеяч (с. 139).

Гэйнэ — Гейнэ (Heine) Генрых (1797—1856), нямецкі паэт і публіцыст (с. 141).

Віндэльбанд (Windelband) Вільгельм (1848—1915) — нямецкі філосаф, стваральнік бадэнскай школы неакантыянства (с. 150).

Арыстоцель (384—322 да н.э.) — старажытнагрэчаскі філосаф, мысліцель і вучоны, стваральнік фармальнай логікі (с. 152).

Булгакаў (Булгаков) Сергій (1871—1944) — расійскі эканаміст, філосаф і тэолаг (с. 153).

Андрэеў (Андреев) Леанід (1871—1919) — расійскі празаік і драматург, адзін з заснавальнікаў экспрэсіянізму ў расійскай літаратуры XIX — пачатку XX ст. (с. 153).

Mutato mutando (лац.) — зменена тое, што змяняецца (с. 156).

Гломбіньскі (Głąbiński) Станіслаў (1862— каля 1943) — польскі эканаміст, юрыст, палітычны дзеяч, адзін з ідэолагаў польскіх нацыянал-дэмакратаў (с. 157).

Вітас — (Witos) Вінцэнт (1875—1945), дзеяч польскага рабочага руху, палітык і публіцыст, прэм'ер-міністр Польшчы (1920—1921, 1923—1926) (с. 157).

Muttersprache (ням.) — матчына мова (с. 158).

«Бо на гэтым камяні збудуе для цябе Бог царкву сваю...» — радкі са Святога Пісання (Евангелле ад Матфея; 16 : 18) (с. 159).

О «старой» и «новой» унии (с. 159)

Друкуецца паводле выд.: «Скарыніч» Смаленск, 1997, вып. 3, с. 166—181, дзе на рускай мове апублікаваны тэкст як дакумент невядомага аўтара. Першапачаткова выяўлены беларускім навукоўцам А.Каўкам у гістарычным архіве г. Львова сярод рукапісных матэрыялаў Івана Агіенкі, вядомага ўкраінскага рэлігійнага і культурнага дзеяча (ф. 254, воп. 2, спр. 14, арх. 1—8 адв.). Праблему аўтарства і час напісання дадзенага тэксту ўдалося вырашыць, дзякуючы адшуканаму намі польскаму варыянту. На польскай мове артыкул быў апублікаваны пад назваю «Unja w przeszłości i przyszłości» ў тыднёвіку «Przegląd Wileński» (Вільня), 1929, N7—8, с. 9—10; N 9, с. 5—6; N 10, с. 4—6 пад псеўданімам *Privatissimus.* Паводле сведчання сына Уладзіміра і звестак польскага гісторыка А.Бергман такім псеўданімам падпісваўся Уладзімір Самойла. Датуецца годам публікацыі.

Я.Зенюк — заходнебеларускі грамадскі дзеяч (с. 164).

...par excellence (франц.) — пераважна, з перавагаю (с. 166).

Громада — маецца на ўвазе Беларуская сялянска-работніцкая грамада (с. 168).

Андрусовский мир — Андросаўскае пераміp'е (1667), якім закончылася вайна Расіі з Рэччу Паспалітай (с. 168).

БХД — Беларуская хрысціянская дэмакратыя, клерыкальная беларуская нацыянальная партыя. Дзейнічала з мая 1917 да 1940 г. (с. 171).

Ялбржиковский — Ялбжыкоўскі (Jałbrzykowski) Рамуальд (1876—1955), польскі рэлігійны дзеяч, з 1926 г. — віленскі арцыбіскуп, выступаў супраць беларусізацыі каталіцкага касцёла ў Заходняй Беларусі, варожа ставіўся да беларускага культурна-нацыянальнага руху ў міжваенным дваццаціголдзі (с. 173).

Якуб КОЛАС

Ноч, калі папараць цвіце (с. 175)

Друкуецца па выд.: Колас Я. Зб. тв.: У 14 т., 1972—1978, т. 5, с. 546—547. Упершыню апублікавана ў зборніку прозы «Казкі жыцця», 1926. Датуецца паводле каментарыяў да т. 5, с. 622 (с. 175).

II. З ПАЗІЦЫЙ КРАЁВАГА ПАТРЫЯТЫЗМУ

Раман СКІРМУНТ

Głos przeszłości i potrzeba chwili (*фрагмент*) (с. 179)

Друкуецца паводле выд.: «Głos przeszłości i potrzeba chwili», Львоў, 1905, с. 6—12, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Romunt.* Датуецца годам публікацыі.

Po upustach krwi 63 roku... — маецца на ўвазе паўстанне 1863—1864 гг. (с. 179).

...czterdziestoletnia wedrówka w pustyni — Р.Скірмунт праводзіць аналогію з вандроўкай яўрэйскага народа пад кіраўніцтвам прарока Майсея з егіпецкай няволі ў зямлю абяцаную (с. 180).

Ruryk — Рурык, паводле летапісаў нарманскі правадыр — заснавальнік старажытнарускай дзяржавы ў другой палове IX ст. і дынастыі Рурыкавічаў (с. 180).

Piast — Пяст, легендарны заснавальнік польскай дынастыі Пястаў; тэрмін «ziemia piastowska» ўжываецца як сінонім гістарычных польскіх земляў уключна з Шлёнскам і Памор'ем (с. 180).

Młodo-Litwini — прадстаўнікі нацыянальна-дэмакратычнай плыні літоўскага адраджэнскага руху канца XIX — пачатку XX ст. (с. 183).

...bratniej z Polską unii — Люблінская унія 1569 г., у выніку якой Польшча (Карона) і Вялікае Княства Літоўскае ўтварылі агульную дзяржаву — Рэч Паспалітую (с. 181).

Міхал РОМЕР

Zagadnienie narodowe białoruskie (с. 184)

Друкуецца паводле газ. «Prawda» (Варшава), 1907, N 32, 10 жн., с. 374—375; N 33: 17 жн., с. 387—388; N 34, 24 жн., с. 400—401; N 35: 31 жн., с. 413; N 36, 7 верас., с. 424—425, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *Michal Romer*. У падзагалоўку тэкста пазначана: *Szkic publicystyczno-etnograficzny*. Датуецца годам першадруку.

«Krytyka» — польскі грамадска-літаратурны штомесячнік, выдаваўся ў 1896—1914 гг. (з перапынкам у 1898 г.) у Варшаве (с. 190).

...eo ipso (лац.) — тым самым (с. 192).

...tertium gaudens (лац.) — трэці радуецца (с. 192).

N. D-cye — скарочаная назва партыі Narodowa Demokracja (Народная дэмакратыя) (с. 194).

«Stronnictwo krajowe Litwy i Białej Rusi» — адна з асноўных палітычных арганізацый прадстаўнікоў краёвай ідэі (с. 195).

...Związek polski demokratyczny na Białej Rusi — адна з польскіх дэмакратычных арганізацый краёвага накірунку (с. 195)

«Biełaruskaja Sacyalistycznaja Hramada» — Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ) — рэвалюцыйна-дэмакратычная нацыянальная партыя, дзейнічала з пачатау 1900-х г. да 1918 г. (с. 197).

«Gołos Biełorussii» — радыкальна-кансерватыўная газета, выдавалася ў 1906 г. (пасля выхаду першага нумара была зачынена) (с. 197).

...«Biełoruskij Sbornik» Romanowa — Раманаў Еўдакім (1855—1922), беларускі мовазнавец, этнограф, фалькларыст, археолаг. Адна з яго асноўных фальклорна-этнаграфічных прац «Белорусский сборник» (вып. 1—9, 1886—1912) шырока асвятляе побыт і культуру беларусаў (с. 199).

«Biełoruskija narodnyja piesni» Szejna — Шэйн Павел (1826—1900), беларускі і расійскі фалькларыст і этнограф. Склаў зборнік «Беларускія народныя песні» (больш за тысячу песень), які выйшаў у 1874 г. (с. 199).

«Białaruskije z notami pieśni z wakolicy Homiela» Pradczenko — Радчанка Зінаіда (1839—1916), беларуская фалькларыстка і этнограф (с. 199).

«Pieśni z nad Niemna i Dźwiny» Czeczota — маюцца на ўвазе фальклорныя зборнікі Яна Чачота, выдадзеныя ў Вільні ў 1837—1846 гг. (с. 199).

...«bardzo ciekawa praca M.Federowskiego pt. Lud Białoruski» — Федароўскі Міхал (1853—1923), польскі і беларускі фалькларыст, культуролаг, этнограф, археолаг (с. 199).

Gdzie szukać orjentacji? (с. 200)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1913, N 1—2, с. 2—6, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *M.R.* Датуецца годам першадруку.

...status quo — існуючы стан рэчаў (с. 200).

Тадэвуш УРУБЛЕЎСКІ

Народ і дзяржава (с. 206)

Друкуецца паводле выд.: «Заходняя Беларусь» (Вільня), 1924, кн. 1, с. 71—92, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Т.Вароніч.* Тэкст суправаджаецца паметкай рэдактара: *Гэтая праца была прачытана аўтарам яе як публічны рэферат у 1918 годзе і цяпер перапрацавана ім для «Зах. Бел.»* (с. 206).

...у «Песьні аб зялёным Эрыне» — ірландская народная песня (с. 207).

Паводле Рэнана (Qu'est...) — (франц.) — што такое народ? Народ — гэта душа, пэўная маральна-этычная, духоўная пастава. Чалавек не з'яўляецца нявольнікам ані сваёй расы, ані сваёй мовы, ані сваёй рэлігіі, ані вады сваіх рэк, ані ланцуга сваіх гор. Вялікая супольнасць людзей крышталёва чэсных і здаровых душою, з гарачым сэрцам, творыць маральную свядомасць, якая называецца народам (с. 208).

Нэйман (Neumann) Фрыдрых (1835—1910) — нямецкі гісторык і культуролаг (с. 208).

Кірхгоф (Kirchhoff) Альфрэд (1838—1907) — нямецкі географ, прафесар універсітэта ў г. Гале (с. 208).

Гэрц — Герц (Hertz) Фрыдрых (1878—1964), аўстрыйскі сацыёлаг і эканаміст (с. 208).

...Ельлінка — Елінек (Jellinek) Георг (1851—1911), нямецкі юрыст (с. 209).

Кутшэба (Kutrzeba) Станіслаў (1876—1946) — гісторык польскага права, выдавец першакрыніц старажытнага польскага права (с. 209).

...у дзень Йом-Кіпур — адно з найважнейшых рэлігійных свят у яўрэйскім календары, так званы судны дзень; штогод адзначаецца восенню (паміж 15 верасня і 15 кастрычніка) (с. 209).

...«Ты, Сьвятая Тора, — адзіная арка прымірэння нашага народу» — радкі з Пяцікніжжа Майсеева (с. 209).

Кернэр — Кернер (Kerner) Тэадор (1791—1813), нямецкі паэт (с. 211).

Гэрдэр — Гердэр (Herder) Іаган Готфрыд (1744—1803), нямецкі філосаф, крытык і эстэтык, тэарэтык літаратурнага руху ў Германіі ў 70—80-х г. XVIII ст. (с. 211).

Шыльлер — Шылер (Schiller) Іаган Фрыдрых (1759—1805), нямецкі паэт, драматург і тэарэтык мастацтва эпохі Асветніцтва (с. 211).

Штэйн (Stein) Генрых Фрыдрых Карл (1757—1831) — прускі палітык і дзяржаўны дзеяч, ініцыятар стварэння нямецкага гістарычнага таварыства (с. 211).

Шлейермахер (Schleiermacher) Фрыдрых (1768—1834) — нямецкі пратэстанцкі тэолаг, філосаф, перакладчык філасофскіх трактатаў Платона (с. 211).

Гумплёвіч (Gumplowicz) Людвік (1838—1909) — польскі сацыёлаг і юрыст, у сацыялагічных даследаваннях асаблівую ўвагу надаваў паняццям «барацьбы» і «расы» (с. 212).

Паскаль Фіорэ (1837—1914) — італьянскі юрыст (с. 212).

Magna civitas (лац.) — вялікая грамадзянскасць (с. 212).

«droit entre les pouvoirs» (франц.) — міжнароднае права (с. 212).

Даляй ляма — далай-лама, вышэйшая духоўная будысцкая асоба ў Тыбеце і тэакратычны кіраўнік дзяржавы; час зараджэння інстытута далай-ламы адносіцца да пачатку XV ст. (с. 212).

Вэрсальская канферэнцыя — Версальскае мірнае пагадненне, падпісанае ў Версалі 28 чэрвеня 1919 г. ЗША, Англіяй, Францыяй і інш. з аднаго боку і Германіяй з другога. Закончыла Першую сусветную вайну (с. 213).

Ленін — Ульянаў Уладзімір (1870—1924), арганізатар расійскай бальшавіцкай партыі, тэарэтык марксізму, ідэолаг камунізму, першы кіраўнік Савецкай дзяржавы (с. 213).

Мэдэм — сапраўднае Грынберг Уладзімір (1879—1923), расійскі сацыялістычны дзеяч, з 1900 г. у Бундзе, арганізаваў яўрэйскае школьніцтва (с. 213).

Караль V — магчыма, Карл V Мудры (1338—1380) з дынастыі Валуа, з 1384 г. французскі кароль, ці Карл V (1500—1558), імператар «Свяшчэннай Рымскай імперыі» (с. 215).

Quo jure vivis? (лац.) — дзе правы жыцця? (с. 215).

«Gujus regio, ejus religio» (лац.) — чыя ўлада, таго і рэлігія (с. 215).

...«Gujus regio ejus lingua» (лац.) — чыя ўлада, таго і мова (с. 215).

«Kampf der Nationaliteten in Oesterreich» (ням.) — нацыянальная барацьба ў Аўстрыі (с. 216).

Вард — магчыма, маецца на ўвазе Вард (Ward) Лестар Франк (1841—1913), амерыканскі сацыёлаг (с. 219).

Канстанцыя СКІРМУНТ

Podręczniki białoruskie (c. 220)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1924, N 15, 14 верас., с. 3—6, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *Konstancja Skirmuntt.* Назва артыкула мае падзагаловак *Azja czy Europa.* Артыкул суправаджаецца заўвагай рэдактара: *Z całym naciskiem podkreślamy, że artykuły, zamieszczane w rubryce «Wolna Trybuna», nie są wyrazem poglądów redakcyjnych, a nieraz nawet daleko odbiegają od zasadniczego stanowiska pisma. Czujmy się jednakże w obowiązku udzielenia gościny wszystkim tym głosom, poruszającym zagadnienia krajowe, dla których są zamknięte szpalty pism polskich, jak wiądomo, bez wyjątku niemal hołdujących w większym lub mniejszym stopniu, jasnej doktrynie nacjonalistycznej.*

Cycianow — Цыцыянаў (Цицианов) Аляксандр (1850—1885), расійскі рэвалюцыянер-народнік (с. 221).

Aleksander II — Аляксандр II (1818—1881), з 1855 г. расійскі імператар, праводзіў русіфікатарскую палітыку ў адносінах да польскага, беларускага, украінскага народаў і інш. Забіты нарадавольцам І.Грынявіцкім (с. 222).

Kiereński — Керанскі (Керенский) Аляксандр (1881—1970), юрыст, расійскі палітычны дзеяч, быў звязаны з сацыялістамі-рэвалюцыянерамі, з ліпеня 1917 г. — прэм'ер Часовага ўраду ў Расіі (с. 222).

Per aspera ad astra (лац.) — праз церні да зорак (с. 222).

Per aspera! (с. 223).

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1925, N 9, 31 мая, с. 3—4, дзе апублікаваны пад псеўданімам *Futurus*. Датуецца годам першадруку

Sursum corda! (лац.) — узвысімся духам! (с. 224).

Sub specie aeternitatis (лац.) — з пункту погляду вечнасці (с. 224).

Fascynacja nazwy i potęga litery (*фрагмент*) (с.226)

Друкуецца паводле выд.: «Fascynacja nazwy i potęga litery», Wilno, 1928, с. 4—12. На прыканцы тэксту зроблена паметка: *Styczeń 1928*. Датуецца годам напісання.

«Semiramida północna» — так у метафарычнай форме К.Скірмунт назвала Кацярыну II, праводзячы аналогію з царыцай Асірыі Семірамідай (с. 226).

Michał Hruszewski — Грушэўскі Міхайла (1866—1934), украінскі гісторык і палітык, тэарэтык нацыяльнай ідэі (с. 226).

Nestor — Нестар, старажытнарускі летапісец напачатку XII ст., манах Кіева-Пячэрскага манастыра (с. 226).

Wspaniały okrzyk pieśniarza Krywiczów — маецца на ўвазе Янка Купала (с. 227).

Ludźmi zwacca! — размова ідзе пра верш Янкі Купалы «А хто там ідзе?» (с. 227).

Tredjakowski — Традзьякоўскі (Тредьяковский) Васіль (1703—1768), расійскі паэт, філолаг, у 1745—1759 акадэмік Расійскай акадэміі навук, прадстаўнік эпохі Асветніцтва (с. 228).

Prof. Miller — Мілер (Miller) Герард Фрыдрых (1705—1783), расійскі гісторык і вучоны, прыхільнік нарманскай тэорыі (с. 228).

Z pism F.Duchińskiego — Духінські Францішак (1816—1893), польскі гісторык і этнограф (с. 228).

Popowski — магчыма, маецца на ўвазе Папоўскі (Поповский) Мікалай (1730—1760), расійскі асветнік, філосаф і паэт (с. 228).

Karamzin — Карамзін (Карамзин) Мікалай (1766—1826), расійскі пісьменнік і гісторык, атрымаў афіцыйны тытул царскага гістарыёграфа, аўтар «Истории государства Российского» (т. 1—12, 1816—1829) (с. 228).

Książe Uchtomski — адзін з прадстаўнікоў княжацкай дынастыі князёў Ухтомскіх (Рурыкавічаў) (с. 229).

Cyryl i Mefody — Кірыл (каля 827—869) і Мефодзій (каля 815—885), браты з Салуні (Салонікаў), манахі-місіянеры, адыгралі значную ролю ў развіцці мовы, пісьменства і культуры славян (с. 229).

Zapomnienie historji (с. 230)

Друкуецца паводле выд.: «Zapomnienie historji», Wilno, 1931. Упершыню апублікаваны ў тыднёвіку «Przegląd Wileński» (Вільня), 1931, N 20, 8 лістап., с. 3—5 пад псеўданімам *Futurus*. Тэкст суправаджаецца заўвагай рэдактара: *Nie na wszystkie poszczególne poglądy Sz. Autorki możemy się zgodzić bez zastrzeżeń, zasadniczą jednakże myśl artykułu podzielamy w zupełności...*

Tabula rasa (лац.) — у даслоўным перакладзе — чыстая дошка, незапоўненая прастора (с. 232).

Delirium tremens (лац.) — белая гарачка, вострае псіхічнае расстройства пры злоўжыванні гарэлачнымі вырабамі (с. 233).

Людвік АБРАМОВІЧ

Z uwag redaktora (*фрагмент*) (с. 235)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1927, N 9, 18 мая, с. 3, дзе апублікаваны за подпісам *Od red.* Рэдактарскія «ўвагі» Л.Абрамовіча з'явіліся як рэакцыя і адначасова як каментарый да артыкула Dryhwicza «O krajowości», што быў надрукаваны ў тым жа нумары віленскага тыднёвіка. Датуецца годам першадруку.

Krajowść a regjonalizm (с. 235)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1927, N 11, 26 чэрв., с. 2—4, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *L.A.* Датуецца годам першадруку.

Władysław Warneńczyk — Уладыслаў III Варненчык (1424—1444) з дынастыі Ягелонаў, з 1434 г. — кароль Польшчы, з 1440 г. кароль венгерскі (с. 236)

Kazimierz Jagiellończyk — Казімір IV Ягелончык (1427—1492) з дынастыі Ягелонаў, з 1440 г. князь ВКЛ, з 1440 г. — кароль Польшчы (с. 236)

Świdrygiello — Свідрыгайла Баляслаў (каля 1370—1452), у 1430—1432 г. вялікі князь літоўскі, інспіраваў напады крыжакоў на Рэч Паспалітую (с. 236)

Aleksander I — Аляксандр I (1777—1825), з 1801 г. расійскі імператар, быў адным з кіраўнікоў Венскага кангрэса 1814—1815 гг. і арганізатараў Свяшчэннага саюза (с. 237)

Ogiński — Агінскі Міхал Клеафас (1765—1833), граф, польскі кампазітар, палітычны дзеяч, удзельнік паўстання 1794 г., аўтар славутага паланеза «Развітанне з Айчынай» (с. 237)

III. У ЛЮСТЭРКУ НАЦЫЯНАЛ-КАМУНІЗМУ

Зміцер ЖЫЛУНОВІЧ

Лёс Беларусі (с. 243).

Друкуецца паводле газ. «Дзянніца» (Петраград), 1918, N 1, 1 сак., дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Д.Ж.* Датуецца годам першадруку.

Аб нацыянальным руху (с. 245)

Друкуецца паводле газ. «Дзянніца» (Петраград), 1918, N 5, 23 сак., дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *Д.Жылуновіч*. Датуецца годам першадруку.

Павел КАРАВАЙЧЫК

«Воздайте Кесарево Кесареви и Божие — Богови»
(*фрагмент*) (с. 249)

Друкуецца паводле газ. «Дзянніца» (Масква), 1918 N 31, 15 кастр., дзе ўпершыню апублікаваны пад пеўданімам *Павал Любецкі*. Датуецца годам першадруку.

«Незалежнікі» — дзеячы беларускага нацыянальна-адраджэнцкага руху, якія сталі на пазіцыях адбудовы Беларусі як незалежнай суверэннай дзяржавы (с. 250).

Гешэфты (ням. geschaft) — выгадная здзелка, паразуменне, хаўрус (с. 250).

...«плевелы» і пшаніца перамешаны» — перафраза са Святога Пісання (Евангелле ад Матфея, 13:29—30) (с. 250).

«Воздайте Кесарево Кесареви, а Божие — Богови» — цытата з Евангелля ад Матфея (23:21) (с. 250).

З пратакола пасяджэння прадстаўнікоў І канферэнцыі беларускіх секцый РКП(б).

О взаимосвязи национально-государственного строительства
с культурным (*фрагмент*) (с. 251)

Друкуецца паводле выд.: «Культурное строительство в СССР. 1917—1927», Москва, 1988, с. 54—62, дзе ўпершыню апублікавана. Надрукавана паводле копіі пратакола, які захоўваўся ў ЦПА ИМЛ пры ЦК КПСС (ф. 17, воп. 4, адз. зах. 95, арк. 18—24). Датуецца часам напісання.

Нецецкий — адзін з дзеячаў беларускага нацыянал-камунізму (с. 251).

Польский мятеж — размова ідзе пра паўстанне 1863—1864 гг. (с. 252).

Дыло — Дыла Язэп (1880—1973), беларускі пісьменнік, грамадскі і палітычны дзеяч (с. 252).

Беганский — адзін з прадстаўнікоў беларускага нацыянал-камунізму (с. 253).

Драко-Дракон — адзін з дзеячаў беларускага нацыянал-камунізму (с. 253).

Устинович — адзін з прадстаўнікоў беларускага нацыянал-камунізму (с. 254).

...пресловутая «Белорусская Рада» — маецца на ўвазе Рада Беларускай Народнай Рэспублікі (с. 254).

Протоковский, Рыбак, Дашуто, Бальбеко — прадстаўнікі беларускага нацыянал-камунізму (с. 254—255).

Яўсей КАНЧАР

Белорусский вопрос (*фрагмент*) (с. 257)

Друкуецца паводле выд.: «Белорусский вопрос» Петроград, 1918, с. 104—109. Упершыню апублікаваны ў газ. «Дзянніца» (Петраград) 1918, N 39, 23 лістап. за подпісам *Ев.Канчер.* Датуецца годам першадруку (с. 257).

Группа деятелей в Минске и Вильне — верагодна, размова ідзе пра палітычныя групоўкі А.Луцкевіча, В.Ластоўскага, Я.Лёсіка, якія выступалі за суверэнную Беларускую дзяржаву (с. 260).

Группа деятелей в Москве и Петрограде — маюцца на ўвазе дзеячы беларускага нацыянал-камунізму Я.Дыла, З.Жылуновіч, П.Каравайчык, А.Чарвякоў і інш. (с. 260).

Гюи де Мопассан — Мапасан (Maupassant) Гі дэ (1850—1893), французскі пісьменнік, прадстаўнік французскага рэалізму XIX ст. (с. 262).

Шекспир — Шэкспір (Shakespeare) Уільям (1564—1616), англійскі паэт, драматург і акцёр (с. 262).

Аляксандр БУРБІС

Докладная записка (с. 263)

Друкуецца паводле час. «Беларускі гістарычны часопіс» (Мінск), 1993, N 4, с. 71—72. Тэкст адшукаў беларускі гісторык і літаратуразнавец А.Каўка. Дакумент падпісаны *Ал.Бурбис. 19 января 1921 г. Москва.* Датуецца годам напісання.

Мясников — Мяснікоў (Мяснікян) Аляксандр (1886—1925), адзін з бальшавіцкіх кіраўнікоў кастрычніцкіх падзей 1917 г. у Мінску; партыйны і дзяржаўны дзеяч (с. 264).

Кнорин — Кнорын (Кнорыньш) Вільгельм (1890—1938), дзеяч камуністычнай партыі (с. 264).

Ландер — Ландэр Карл (1883—1937), партыйны і савецкі дзяржаўны дзеяч (с. 264).

Пикель — Пікель, партыйны і савецкі дзеяч (с. 264).

Рейнгольд — магчыма, Берзін (Берзінь) Рэйнгольд (1888—1939), савецкі ваенны і палітычны дзеяч (с. 264).

Облискомзап — Аблвыкамзах (Абласны выканаўчы камітэт саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці і фронту), першы вышэйшы заканадаўчы орган савецкай улады ў Заходняй вобласці і на Заходнім фронце. Дзейнічаў у Мінску (9.12.1917—12.01.1919) і ў Смаленску (з 19.02.1918) (с. 264).

Иоффе — Іофэ Адольф (1883—1927), савецкі дзяржаўны і партыйны дзеяч, дыпламат. У 1918 г. увайшоў у дэлегацыю ад Савецкай Расіі на перамовах з Германіяй у Брэсце (с. 264).

Литовско-Белорусская Республика — Літоўска-Беларуская Рэспубліка (Літ.-Бел.). Утворана ў 1919 г. шляхам аб'яднання Беларускай ССР і Літоўскай ССР па рашэнню ЦК РКП(б) (с. 264).

Усевалад ІГНАТОЎСКІ

Кароткі нарыс гісторыі Беларусі (*фрагмент*) (с. 266)

Друкуецца паводле выд.: «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі», Менск, 1926, с. 24—27. Датуецца годам першадруку.

Выстарчыць (польск. *wystarczy)* — дастаткова (с. 266).

«Вісьне скарга уздоўж Нёмна» — фрагмент верша Якуба Коласа «Родныя песні» (с. 267—268).

...«пан сахі і касы» — радок з верша Янкі Купалы «Я — мужык-беларус» (с. 269).

Бранiслаў ТАРАШКЕВІЧ

З апошняга слова ў Віленскім акруговым судзе над Грамадой (*фрагмент*) (с. 270)

Друкуецца паводле выд.: Aleksandra Bergman. «Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczu», Warszawa,1977, с. 157—164, дзе ўпершыню апублікаваны. Прапанаваны тэкст з'яўляецца фрагментам апошняга слова падсуднага, з якім выступіў Б.Тарашкевіч на судовым працэсе ў першай палове 1928 г. Архіўны матэрыял выяўлены польскім гісторыкам і даследчыкам А.Бергман у Цэнтральным гістарычным архіве Літоўскай Рэспублікі (ф. 129, воп. 2, адз. зах. 2357/VIII, т. IV, с. 386—389). Датуецца паводле даты ў пратаколах судовых пасяджэнняў за 1928 г.

Gabriel Narutowicz — Нарутовіч Габрыель (1863—1922), першы прэзідэнт Рэспублікі Польшча, інжынер-канструктар, польскі грамадскі і палітычны дзеяч, застрэлены ў Варшаве 16 снежня 1922 г. нацыяналістам Э.Невядомскім (с. 270).

Quo vadis, Polonia? (лац.) — куды ідзеш, Польшча? (с. 270).

Za rządem Sikorskiego — у 1922—1923 гг. польскі урад узначальваў Уладзіслаў Сікорскі (1881—1943), палітык і польскі вайсковы дзеяч (с. 271).

Rahula — Рагуля Васіль (1879—1955), беларускі грамадскі і палітычны дзеяч, пасол і сенатар польскага парламента ў 1920—1930-х гг. (с. 271).

Rząd Grabskiego — Грабскі Уладзіслаў (1874—1938), палітык, эканаміст, гісторык. Узначальваў польскі ўрад у 1920 г. і 1923—1925 гг. (с. 271).

PPS (Polska Partja Socjalistyczna) — партыя польскіх сацыялістаў. Паўстала ў лістападзе 1892 г. У 1918—1930 гг. ППС актыўна выступала супраць польскіх «нацыянал—дэмакратаў» і камуністаў; падтрымлівала ўрады У.Сікорскага, У.Грабскага і А.Скшынецкага (с. 271).

BWRH — Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ), дзейнічала ў 1925—1927 гг. як масавая легальная нацыянал-вызваленчая і рэвалюцыйна-дэмакратычная арганізацыя працоўных Заходняй Беларусі (с. 271).

Komintern — Камуністычны Інтэрнацыянал (1919—1943), 3-я міжнародная камуністычная арганізацыя (с. 271).

KPZB — Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ), рэвалюцыйная марксісцкая партыя ў Заходняй частцы Беларусі, якая ўваходзіла ў склад ІІ Рэчы Паспалітай. Дзейнічала нелегальна ў 1923—1938 гг. у складзе Камуністычнай партыі Польшчы (с. 271).

Rauze — Раўзе, пракурор віленскага акруговага суда (с. 271)

ND (Narodowa Demokracja) — тайная, элітарная арганізацыя, утвораная ў красавіку 1893 г. па ініцыятыве польскага грамадскага і палітычнага дзеяча Р.Дмоўскага. Выступала з крайніх нацыяналістычных пазіцый. Трактавала беларусаў і ўкраінцаў як этнічны элемент і матэрыял для паланізацыі (с. 272).

Doumergue — Думерг Гастон (1863—1937), французскі палітык і публіцыст, грамадскі і палітычны дзеяч, у 1931—1932 гг. прэзідэнт Францыі (с. 273).

Nienawiść Torquemady — Тарквемада Томас (1420—1498), стаяў на чале іспанскай інквізіцыі, прычыніўся да масавага выгнання яўрэяў з Іспаніі (с. 274).

Słowacki — Славацкі Юліуш (1809—1849), паэт і драматург, адзін з творцаў польскага рамантызму (с. 274).

IV. ВЕХІ БЕЛАРУСКАГА ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Казімір СВАЯК

Царква ці касьцёл (с. 274)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі звон» (Вільня), 1921, N 16, 14 кастр., с. 2, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Каз. Св.* Датуецца годам першадруку (с. 277).

Шопэнгаўэр — Шапенгаўэр (Schopenhauer) Артур (1788—1860), нямецкі філосаф (с. 277).

...Сьвятой Праксэды Полацкай — св. Ефрасіння Полацкая (с. 279).

...між сьцілай і харыбдай — метафарычны выраз, звязаны з грэчаскай міфалогіяй, азначае адначасовую пагрозу з двух бакоў (с. 279).

Ex nihilo (лац.) — з нічога (с. 280).

...mane, thekel, fares (арамейск.) — вылічана, узважана, раздзелена. Выраз ужываецца як грозны напамінак аб прадвызначанасці лёсу (с. 280).

Культуртрэгер (ням. *Kulturtrager*) — носьбіт культуры, ужыта ў іранічным значэнні (с. 280).

Вячаслаў БАГДАНОВІЧ

Праваслаўная царква на Беларусі (с. 281)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі сьцяг» (Коўна), 1923, N 1, с. 2—4, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Вячаслаў Сьвятагор.* Датуецца годам першадруку.

Астрожскі Канстанцін (1460?—1530), князь, ваеначальнік і дзяржаўны дзеяч Вялікага Княства Літоўскага, з 1497 г. гетман ВКЛ, з 1511 г. кашталян віленскі, з 1522 г. ваявода троцкі, актыўны абаронца праваслаўя (с. 282).

Біблія Астрожскага — Астрожская біблія, адно з першых поўных друкаваных выданняў царкоўнаславянскай Бібліі, якое падрыхтавалі сябры астрожскага культурна-асветніцкага гуртка. Выдадзена І.Фёдаравым у 1581 г. (с. 282).

...Зізаніем Сматрыцкім — памылка; гаворка ідзе пра Лаўрэнція Зізанія (?—1634), педагога, царкоўнага дзеяча, аўтара падручніка «Граматыка славенска...» (1596) (с. 282).

Уладзіслаў ТАЛОЧКА

U kolebki mesjanizmu białoruskiego (с. 287)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1922, N 24—25, 24 чэрв., с. 3, дзе апублікаваны пад псеўданімам *Ad.Sołoduch*. Датуецца годам першадруку.

Sztomiesiacznik Biełaruskaho Studenctwa — друкаваны орган беларускіх студэнцкіх арганізацый Віленскага універсітэта, выходзіў у 20-я г. у Вільні (с. 288).

...S.Radzimicza — псеўданім не расшыфраваны (с. 288).

Ruś Podkarpacka a Białoruś (с. 289)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1922, N 28—29, 23 ліп., с. 6—7, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Ad.Sołoduch*. Датуецца годам першадруку.

Problem Białorusi Zachodniej (с. 291)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1923, N 6, 25 сак., с. 2—5, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Wł.T.* Датуецца годам першадруку.

...in spe (лац.) — у надзеі, спадзяванні (с. 291).

«Biełarus» — каталіцкая газета, якая выходзіла ў Вільні ў 1913—1915 гг. (с. 293).

«Krynica» — «Крыніца», назва газеты ў 1917—1925 гг. і 1939—1940 гг. «Беларуская крыніца» («Biełaruskaja krynica»). Друкаваны партыйны орган Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (с. 293).

«Homan» — «Гоман» («Homan»), беларуская грамадска-палітычная і літаратурная газета нацыянальна-адраджэнскага руху. Выдавалася ў Вільні ў 1916—1918 гг. кірыліцай і лацінкай (с. 293).

«Jednašć» — грамадска-палітычная газета паланафільскай арыентацыі. Выходзіла ў Вільні лацінкай (с. 293).

...P.Aleksiuka — Аляксюк Павел (1892—?), беларускі грамадскі і палітычны дзеяч (с. 293).

Wschód czy Zachód? (с. 294)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1923, N 7, 15 крас., с. 2—3, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Wł.T.* Датуецца годам першадруку.

«Naszaje Zyćcio» — «Нашае жыцьцё», друкаваны орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі, выходзіў на беларускай мове лацінкай у 20-я г. у Вільні (с. 294).

Łaurynowicz — псеўданім Корчыка Паўла (1891—1940), дзеяча рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі і Польшчы (с. 294).

Янка СТАНКЕВІЧ

Думкі і разважаньні (с. 296)

Друкуецца паводле час. «Крывіч» (Коўна), 1923, N 1, с. 39—42, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Брачыслаў Скарыніч*. Датуецца годам першадруку.

ДРЫГВІЧ

Nowe momenty w psychice narodu białoruskiego (с. 301)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1924, N 16, 28 верас., с. 2—3 і N 17, 12 кастр., с. 2—4, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Dryhwicz*. Датуецца годам першадруку.

...ani jednego Pugaczowa — Пугачоў Емяльян (1740 ці 1742—1775), данскі казак, кіраўнік паўстання сялян і казакоў у Расіі (1773—1775 гг.) (с. 302).

...czy Stieńki Razina — Разін Сцяпан (каля 1630—1671), данскі казак, кіраўнік сялянскага і казацкага паўстання 1670—1671 гг. у Расіі (с. 302).

...Żelieźniaka — Жалязняк (Залізняк) Максім (каля 1740—?), запарожскі казак, адзін з кіраўнікоў сялянскага паўстання 1768 г. на Правабярэжнай Украіне (с. 302).

...Gonty — Гонта Іван (?—1768), сотнік надворных казакоў польскіх магнатаў Патоцкіх, удзельнік гайдамацкага руху, узяты ў палон шляхтаю і замучаны (с. 302).

...Chmielnickiego — Хмяльніцкі Багдан (каля 1595—1657), казацкі гетман, у час «патопу» дзейнічаў сумесна з маскоўскімі і шведскімі войскамі супраць Рэчы Паспалітай (с. 302).

...wypadków z r. 1848 w Galicji — маецца на ўвазе сялянскае паўстанне 1846 г. у Галіцыі і так званая «кракаўская рэвалюцыя» (20—21 лют. 1846 г.) супраць аўстра-венгерскага панавання ў Галіцыі і Польшчы (с. 302).

Dwie dusze (с. 306)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1924, N 19, 9 лістап., с. 3—5, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Dryhwicz*. У падзагалоўку да артыкула пазначана: *Z powodu art. Wschód czy Zachód p. Konstancji Skirmuntt*. Датуецца годам першадруку.

Kultura i polityka (с. 310)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1925, N 19, 22 лістап., дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Dryhwicz*. Датуецца годам першадруку.

S.K-i — крыптанім не расшыфраваны (с. 310).

O krajowości (c. 314)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1927, N 9, 18 мая, с. 2—3, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Dryhwicz*. Датуецца годам першадруку.

Radziwiłłowa — Радзівіл Магдалена (?—1945), княгіня, фундатарка і мецэнат Беларускага выдавецкага таварыства ў Вільні. Пры фінансавай дапамозе княгіні былі надрукаваны «Вянок» М.Багдановіча, «Родныя з'явы» Я.Коласа, «Рунь» М.Гарэцкага, «Васількі» Ядвігіна Ш., «Курганная кветка» К.Буйло (с. 315).

Тамаш ГРЫБ

На два фронты! (с. 329)

Друкуецца паводле час. «Iskry Skaryny» (Прага), 1934, N 3, с. 5—13, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *T.Hryb*. Датуецца годам першадруку.

Адвечны шлях — гэта ёсць шлях Скарыны (с. 339)

Друкуецца паводле час. «Iskry Skaryny» (Прага), 1935, N 1, с. 1—2, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *T.Hryb*. Датуецца годам першадруку.

Альбін СТАПОВІЧ

Czynniki procesu asymilacyjnego (c. 317)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1931, N 13, 4 ліп., с. 1—2, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Al.S.* Датуецца годам першадруку.

...za 50 lat Białorusinów nie będzie — выраз належыць польскаму дзяржаўнаму і палітычнаму дзеячу Л.Скульскаму (с. 319).

Plaga nacjonalizmu (c. 320)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1932, N 9, 15 мая, с. 1—3, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Al.S.* Датуецца годам першадруку.

Dmowski — Дмоўскі Раман (1864—1939), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў польскай эндэцыі (с. 321).

Balicki — Баліцкі Зыгмунт (1858—1916), палітычны дзеяч, сацыёлаг і публіцыст, адзін з ідэолагаў польскага нацыянальна-дэмакратычнага руху (с. 321)

Blaski i cienie białoruskiej inteligencji (c. 323)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1933, N 10, 31 мая, с. 3—5, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Al.S.* Датуецца годам першадруку.

Prof. Marjan Zdziechowski — Здзехоўскі Мар'ян (1861—1938), польскі літаратуразнавец і публіцыст, з 1899 г. прафесар Ягелонскага універсітэта ў Кракаве,

у 1919—1932 гг. прафесар Віленскага універсітэта імя Стэфана Баторыя. Паходзіў з Беларусі (с. 323)

Bez maski i w masce (с. 326)

Друкуецца паводле тыднёвіка «Przegląd Wileński» (Вільня), 1934, N 1, 16 студз., с. 2—3, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *Al.S.* Датуецца годам першадруку.

Adam Smith — Сміт Адам (1723—1790), шатландскі эканаміст і філосаф, адзін з творцаў класічнай эканоміі (с. 326).

Адам СТАНКЕВІЧ

Этычныя падставы нацыянальна-культурных правоў нацыянальных меншасьцяў (с. 351)

Друкуецца паводле час. «Калосьсе» (Вільня), 1937, кн. 3, с. 158—160, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *Ад. Станкевіч.* Публікацыя суправаджаецца заўвагай рэдактара: *Кс. Ад. Станкевіч як прадстаўнік ад Бел. Нац. к-ту ў Вільні на Кангрэс Нацыянальных меншасьцяў у Лондане 14—15 ліпеня 1937 г., дзеля незалежных з яго прычын нямогучы там быць асабіста, пад вышэй азначаным загалоўкам прызначаны яму рэферат выслаў на гэны Кангрэс поштай. Выкідаючы з гэтага рэферату тое, што для беларускага чытача няцікавае, галоўныя пункты яго падаем у цэласьці.* Датуецца годам публікацыі.

...suum quique (лац.) — кожнаму сваё (с. 353).

Хрысьціянства і беларускі народ (*фрагмент*) (с. 343)

Друкуецца паводле выд.: «Хрысьціянства і беларускі народ», Вільня, 1940, с. 164—181. Датуецца годам кніжнай публікацыі.

Луцкевіч Іван (1881—1919) — беларускі археолаг, этнограф, публіцыст, выдавец, палітычны і грамадска-культурны дзеяч; адзін з ідэолагаў беларускага культурна-адраджэнцкага і нацыянальна-вызваленчага руху (с. 345).

Мітр. А.Шэптыцкі — Шаптыцкі Андрэй (1865—1944), львоўскі грэка-каталіцкі святар. Украінскі рэлігійны і культурны дзеяч (с. 345).

Зэльба Язэп (? — не пазней 1940), беларускі каталіцкі святар (с. 345).

Гарасімовіч Вінцэсь (? — не пазней 1940), беларускі каталіцкі святар (с. 345).

«Da Złučeńnia» — беларускі рэлігійны часопіс, выдаваны езуітамі (Альберцін—Вільня, 1932—1936). Рэдактарам часопіса быў кс. А.Неманцэвіч (с. 346).

Вінцук ГАДЛЕЎСКІ

Славянская ідэя на «ройстах» (*фрагмент*) (с. 354)

Друкуецца паволе газ. «Беларускі фронт» (Вільня), 1938, N 6, 5 чэрв., с. 3—4, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *В.Г.* Датуецца годам першадруку.

А.Брукнэр — Брукнер (Brűckner) Аляксандр (1856—1939), польскі гісторык, філолаг, славіст і культуролаг (с. 335).

Што такое нацыяналізм? (*фрагмент*) (с. 356)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі фронт» (Вільня), 1939, N 3, 1 лют., с. 1, дзе апублікаваны без подпісу. Аўтарства В.Гадлеўскага вызначана па публікацыі В.Пануцэвіча «Вінцэсь Гадлеўскі. Публіцыстыка» (гл.: Беларуская царква (Чыкага), 1965, N 28). Датуецца годам першадруку.

Народ-нацыя (*фрагмент*) (с. 358)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі фронт» (Вільня), 1939, N 5, 1 сак., с. 1, дзе ўпершыню апублікаваны без подпісу. Аўтарства В.Гадлеўскага вызначана па публікацыі В.Пануцэвіча (гл. вышэй). Датуецца годам першадруку.

Патрэба нацыянальнай ідэі (с. 359)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі фронт» (Вільня), 1939, N 16, 15 жн., с. 1, дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

Мікалай ШКЯЛЁНАК

Аб «тутэйшых» (с. 362)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі фронт» (Вільня), 1939, N 14, 15 ліп., с. 2—3, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *М.Ш.* Датуецца годам першадруку. Інфармацыйны матэрыял да біяграфіі М.Шкялёнка падрыхтаваны Ю.Туронкам.

«Przegląd Wileński» — грамадска-палітычны часопіс. Выходзіў на працягу 1912—1938 гг. у Вільні, асвятляў культурна-нацыянальнае і рэлігійнае жыццё на землях былога ВКЛ. Фактычна з'яўляўся органам прыхільнікаў краёвай ідэі. Неадменным рэдактарам часопіса быў Л.Абрамовіч, адзін з ідэолагаў краёвай ідэі (с. 363).

V. НА РАЗЛОМАХ ВАЙНЫ

Усевалад ВЕРАС

Як створым нашую сілу (с. 369)

Друкуецца паводле рататарнага выд.: «Як створым нашую сілу». У брашуры не пададзена месца і года выдання. Паводле сцвярджэнняў і аргументаў гісторыка Ю.Туронка, аўтарам мог быць Фабіян Акінчыц. З аналізу зместу і тэхнічнай якасці паперы вынікае, што публікацыя пабачыла свет дзесьці на памежжы 1940 г. і першай паловы 1941 г. у Берліне. Захоўваецца ў прыватным архіве д-ра Ю.Туронка. Датуецца 1940 — першай паловай 1941 г. Інфармацыйны матэрыял да артыкула падрыхтаваны Ю.Туронкам.

Уладзіслаў КАЗЛОЎСКІ

Нацыянальнасьць і рэлігія (с. 378)

Друкуецца паводле газ. «Менская газэта» (Менск), 1941, N 3, 1 кастр., с. 3, дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

Старыя прывычкі (с. 379)

Друкуецца паводле газ. «Беларуская газэта», (Менск), 1942, N 60, 20 жн., с. 1, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *У.Казлоўшчык*. Датуецца годам першадруку.

Ксёндз Абрантовіч — Абрантовіч Фабіян (1884—1940), беларускі рэлігійны і грамадскі дзеяч, доктар філасофіі, адзін з заснавальнікаў хрысціянскай дэмакратыі. З 1928 г. — місіянер у Харбіне, аўтар мемуараў і падарожных нататак (с. 380).

Вацлаў ІВАНОЎСКІ

Спольшчаныя і змаскоўшчаныя (с. 383)

Друкуецца паводле газ. «Менская газэта» (Менск), 1941, N 17, 11 снеж., с. 3, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *В.Тройца*. Датуецца годам першадруку.

...польскую Картускую Бярозу — Бяроза Картузская, мясцовасць у былым Палескім ваяводстве, дзе ў 1934—1939 гг. знаходзіўся канцэнтрацыйны лагер для палітычных вязняў (с. 384)

Фабіян АКІНЧЫЦ

Увагі на часе (*фрагмент*) (с. 385)

Друкуецца паводле газ. «Беларуская газэта» (Менск), 1943, N 25, 1 крас., с. 3, N 28, 11 крас., с. 3—4, дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

Адольф Гітлер (Hitler) — сапраўднае прозвішча Шыкльгрубер (1889—1945), ідэолаг і тэарэтык нямецкага нацыянал-сацыялізму, дыктатар III Рэйха, з 1933 г. рэйхсканцлер, ініцыятар развязвання Другой сусветнай вайны (с. 387).

Антон АДАМОВІЧ

Арыентацтва — хвароба беларуская (с. 388)

Друкуецца паводле газ. «Раніца» (Берлін), 1944, N 25, 18 чэрв., дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Я.Самадум* (прыналежнасць псеўданіма ўстаноўлена Лявонам Юрэвічам, даследчыкам беларускай літаратуры ў ЗША). Датуецца годам першадруку.

Езавітаў Канстанцін (1833—1946) — беларускі вайсковы, палітычны і грамадскі дзеяч, гісторык, публіцыст і педагог (с. 390).

Варонка Язэп (1891—1952) — беларускі палітычны і грамадскі дзеяч, адзін з ініцыятараў абвяшчэння БНР. З 1923 г. у ЗША (с. 391).

Захарка Васіль (1877—1943) — беларускі палітычны дзеяч. На палітычнай канферэнцыі беларускіх дзеячаў у Берліне (1925) выступіў супраць прызнання Мінска адзіным цэнтрам нацыянальна-дзяржаўнага адраджэння Беларусі (с. 391).

Серада Іван (1879—?) — беларускі палітычны дзеяч, старшыня Рады БНР (1918) (с. 391).

Бялевіч Яўхім (1888—?) — дзеяч беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху (с. 391).

«Biełaruski Hołas» — беларуская газета, выдавалася ў Вільні (1942—1944) беларускім варыянтам лацінкі (с. 391).

«Беларуская газэта» — беларуская газета, выдавалася ў Мінску (27.7.1941—28.6.1944) пад кантролем нямецкіх адміністрацыйных улад (с. 393).

VI. БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА НА ЭМІГРАЦЫІ

Часлаў СІПОВІЧ

Асновы беларускага патрыятызму (с. 403)

Друкуецца паводле час. «Божым шляхам» (Парыж), 1947, N 3, с. 4—6, дзе апублікаваны за подпісам *а.др. Ч.Сіповіч. Датуецца годам першадруку.*

...беларус «роднаму слову ўмеў кніжны даць ход» — радкі з верша Янкі Купалы (с. 404)

«О, край родны, край прыгожы...» — радок з паэмы Якуба Коласа «Сымон-музыка» (с. 404).

Буйло Канстанцыя (1893—1986) — беларуская паэтэса (с. 404).

Зязюля Андрэй — псеўданім А.Астрамовіча (гл. ніжэй) (с. 404).

Танк Максім (1912—1995) — беларускі паэт, сапраўднае прозвішча Скурко Яўген; грамадскі і культурны дзеяч, удзельнік беларускага грамадска-палітычнага руху ў Заходняй Беларусі (с. 404).

Арсеньнява Наталля — Арсеннева (1903—1997), беларуская паэтэса. З 1944 г. знаходзілася ў эміграцыі, брала ўдзел у беларускім культурным і літаратурным жыцці ў ЗША (с. 404).

Тамаш Аквінскі (Thomas Aquinas) (каля 1225—1274) — італьянскі філосаф і тэолаг, творца тамізму, кананізаваны ў 1323 г. (с. 404).

Cultus latriae (лац.) — культ Бога і толькі Бога; у апазіцыі да культу анёлаў (с. 405).

Леў ГАРОШКА

Што дало Беларусі хрысьціянства? (с. 408)

Друкуецца паводле час. «Божым шляхам» (Парыж), 1951, N 4, с. 3—5, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *а. Л.Гарошка.* Датуецца годам першадруку.

...а. Магнушэўскі — Магнушэўскі Войцех (?—1828), каталіцкі святар, з 1810 г. на душпастырстве ў Крошыне, арганізаваў парафіяльную школу, якую наведваў Паўлюк Багрым — беларускі паэт (с. 410).

Каліноўскі Вікенцій Канстанцін (1838—1864) — кіраўнік паўстання 1863—1864 гг. у Літве і Беларусі, публіцыст і паэт (с. 410).

Праф. Эпімах-Шыпіла — Эпімах-Шыпіла Браніслаў (1859—1934), дзеяч беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху; філолаг, гісторык, мовазнавец, рэдактар першага зборніка Я.Купалы «Жалейка» (с. 410).

Кс. Лісоўскі — Лісоўскі Адам (1884—1929), беларускі каталіцкі святар (с. 410).

Кс. Будзька — беларускі каталіцкі святар (с. 411).

Кс. Астрамовіч — Астрамовіч Андрэй (1878—1921), беларускі каталіцкі святар, рэлігійны і культурны дзеяч, паэт, больш вядомы пад літаратурным псеўданімам Андрэй Зязюля (с. 411).

Пад знакам «рускае і польскае веры» (*фрагмент*) (с. 412)

Друкуецца паводле час. «Божым шляхам» (Парыж), 1954, N 60, с. 12—24; N 61, с. 6—10, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *а.Л.Гарошка*. Датуецца годам першадруку.

«Скора сын бацьку, а бацька сыночка...» — радкі з верша Янкі Купалы (с. 413).

...маскоўскім царом Іванам III — Іван III (1440—1505), з 1462 вялікі князь маскоўскі. Пад час праўлення Івана III сфарміравалася тэрытарыяльнае ядро Расійскай дзяржавы (с. 414).

Сапега Леў (1557—1633) — дзяржаўны дзеяч ВКЛ, з 1581 г. пісар вялікі, з 1585 г. падканцлер, з 1589 г. канцлер вялікі, з 1623 г. ваявода віленскі, з 1625 г. гетман вялікі. Адстойваў палітычны суверэнітэт ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай (с. 419).

Будны Сымон (каля 1530—1593) — рэлігійны рэфарматар, гуманіст, асветнік, філосаф і гісторык ВКЛ (с. 419).

Андрэй Цікота — беларускі каталіцкі святар, у 20-я гг. духоўны кіраўнік братоў-марыянаў у Друі (с. 422).

Істотныя адзнакі беларускае культуры (с. 430)

Друкуецца паводле час. «Божым шляхам» (Парыж), 1955, N 66—67, с. 17—20, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *а. Л.Гарошка*. Датуецца годам першадруку.

Шіякка — Шыякa (Sciacca) Мішэль Федэрыка, італьянскі філосаф (с. 430).

Стары Улас (1865—1939) — псеўданім беларускага паэта і празаіка Уладзіслава Сіва-Сівіцкага, збіральніка беларускага фальклору (с. 432).

Станіслаў СТАНКЕВІЧ

Чаму нас не разумее Захад? (с. 436)

Друкуецца паводле выд.: «З гісторыяй на Вы», Мінск, 1996, вып. 3, с. 57—63. Упершыню апублікаваны ў газ. «Бацькаўшчына» (Мюнхэн), 1952. 27 студ., с. 1—3 пад псеўданімам *Язэп Каранеўскі*. Датуецца годам першадруку.

Мікалай ЛАПІЦКІ

Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква
(*фрагмент*) (с. 443)

Друкуецца паводле час. «Царкоўны Сьветач» (Чыкага), 1952, N 2, с. 4—7, дзе ўпершыню апублікаваны пад крыптанімам *М.Л.* Датуецца годам першадруку.

Цамблак Грыгорый (1365?—1419?) — царкоўны дзеяч, балгарскі і рускі пісьменнік (с. 445).

Мітрапаліт Мелхісэдэк — у свецкім жыцці Паеўскі Міхаіл (1878—1931), рэлігійны дзеяч, мітрапаліт Мінскі і Беларускі. Прыхільнік абвяшчэння Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы (с. 445).

Леў АКІНШЭВІЧ

Пра «цывілізацыйныя асновы» беларускага
гістарычнага працэсу (с. 447)

Друкуецца паводле час: «Запісы» (Нью-Йорк), 1953, N 2, кн. 2, с. 70—79, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *Праф. Л.Акіншэвіч*. Датуецца годам першадруку.

...славянафіл Н.Данілеўскі — Данілеўскі (Данилевский) Мікалай (1822—1885), расійскі сацыёлаг і публіцыст, ідэолаг панславізму (с. 448).

...гісторык Паўлаў-Сільванскі (Павлов-Сильванский) Мікалай (1869—1908), расійскі гісторык (с. 448).

В.Ліпінскі — Ліпіньскі (Lipiński) Вацлаў (1896—1949), польскі гісторык (с. 448)

С.Тамашэўскі — украінскі гісторык (с. 448).

Н.Бердяев — Бярдзяеў (Бердяев) Мікалай (1874—1948), расійскі філосаф і рэлігійны дзеяч (с. 449).

А.Тойнбі — Тойнбі (Toynbee) Арнольд Джозеф (1889—1975), англійскі гісторык і сацыёлаг (с. 449).

...часы Макіявэлі — Макіявелі (Machiavelli) Ніколо (1469—1527), італьянскі гісторык, філосаф і дыпламат, палітык і мысліцель эпохі Адраджэння (с. 451).

Вітаўт ТУМАШ

Важнейшыя мамэнты культурных працэсаў Беларусі (с. 456)

Друкуецца паводле час. «Запісы» (Нью-Йорк), 1954, N 2, кн. 3, с. 65—85 і час. «Конадні» (Нью-Йорк), 1955, N 3, с. 55—74, дзе ўпершыню апублікаваны пад псеўданімам *Р.Максімовіч*. Датуецца гадамі першадруку.

Князь Усяслаў Полацкі Чарадзей — Усяслаў Брачыславіч (?—1101), полацкі князь у 1044—1101 г., упамінаецца ў «Слове пра паход Ігаравы» (с. 457).

...князя Курбскага — Курбскі (Курбский) Андрэй (1528—1583), князь, пісьменнік, пачаткова дарадца Івана IV Грознага, з 60-х гг. XVI ст. яго праціўнік (с. 457).

Вальтэр Шубарт — нямецкі культуролаг (с. 458).

...Баўтрамеевых ночаў — Варфаламееўскай ноччу ў еўрапейскай гісторыі было названа масавае забойства гугенотаў каталікамі ў ноч на 24 жніўня 1572 г. (дзень св. Варфаламея) у Парыжы (с. 458).

...яп. Язафат Кунцэвіч — Кунцэвіч Іасафат (1580—1623) — уніяцкі царкоўны дзеяч ВКЛ (с. 458).

Пётра Бязсонаў — Бяссонаў (Бессонов) Пётр (1828—1898), расійскі фалькларыст, гісторык літаратуры, славіст (с. 461).

Длугаш (Długosz) Ян (1415—1480), польскі гісторык, царкоўны дзеяч і дыпламат, адзін з аўтараў вядомага твора «Летапісы, або Хронікі слаўнага Каралеўства Польскага» (кн. 1—12, 1455—1480) (с. 463).

Файт Штос — (Stoβ) Файт, Ствош (Stwosz) Віт (каля 1455—1543), нямецкі і польскі скульптар, адзін з вядомых прадстаўнікоў позняй готыкі (с. 464).

Пэтрарка — Петрарка (Petrarca) Франчэска (1304—1374), італьянскі паэт, пачынальнік гуманістычнай культуры эпохі Адраджэння (с. 467).

Бокачыо (Boccaccio) Джавані (1313—1375) — італьянскі пісьменнік, гуманіст эпохі Ранняга Адраджэння, аўтар «Дэкамерона» (с. 467).

Чосэр (Chaucer) Джэфры — англійскі паэт, аўтар вядомых «Кантэрберыйскіх апавяданняў» (с. 467).

Цыцэрон (Cicero) Марк Тулій (106—43 да н.э.) — аратар і пісьменнік, рымскі палітычны дзеяч (с. 478).

Сматрыцкі Мялецій (1577—1633), беларускі і ўкраінскі пісьменнік-палеміст, грамадскі і царкоўны дзеяч (с. 478).

Сімяон Полацкі (1629—1630), беларускі і расійскі паэт, драматург, асветнік і грамадскі дзеяч (с. 478).

Вэбэр — магчыма, Вэбер (Weber) Альфрэд (1868—1958), нямецкі эканаміст і сацыёлаг, ці Вэбер (Weber) Макс (1864—1920), нямецкі гісторык, сацыёлаг і эканаміст (с. 482).

Сьвятаслаў КОЎШ

Шляхам аўтакефаліі (с. 486)

Друкуецца паводле час. «Царкоўны Сьветач» (Чыкага), 1974, N 1, с. 7—13, дзе ўпершыню апублікаваны за подпісам *прат. С.Коўш*. Датуецца годам першадруку.

VII. У ПОШУКАХ АЛЬТЭРНАТЫВЫ І ДЫЯЛОГУ

Аляксей КАЎКА

«Письмо русскому другу» (*фрагмент*) (с. 495)

Друкуецца паводле выд.: «Скарыніч», Мінск, 1991, вып. 1, с. 153—155.

Тэрыторыя ці нацыя? (с.497)

Друкуецца паводле выд.: «Жывом: Старонкамі беларускага самапазнання», Масква; Менск, 1997, с. 75—86. На прыканцы тэксту пацетка *Жнівень, 1992 г.* Датуецца годам напісання.

Лукаш Саланевіч — Саланевіч (Солоневич) Лук'ян (1868 — ?), журналіст, адмаўляў самастойнасць беларускага народа, яго гісторыю і культуру. Паходзіў з Беларусі (с. 499)

Іван Саланевіч (1891—1953), расійскі філосаф і грамадскі дзеяч у эміграцы (с. 499)

«Северо-западная жизнь» — газета чарнасоценнага накірунку, выходзіла ў Вільні ў 1911—1915 гг. (с. 499)

...з Купалавых «Тутэйшых» — трагікамедыя Я.Купалы «Тутэйшыя» (1921) (с. 500).

З данясення (...) князя М.Далгарукава — размова, верагодна, ідзе пра князя Далгарукава Васілія Андрэевіча (1804—1868), расійскага дзяржаўнага дзеяча, ваеннага міністра з 1853 г., кіраўніка сумнавядомага III Аддзялення (с. 500).

Машыцкі — прадстаўнік ЦК РКП(б) у Беларусі і Літве (с. 501).

Чычэрын (Чичерин) Георгій (1872—1936), савецкі дыпламат, партыйны і дзяржаўны дзеяч, ад імя бальшавікоў Расіі падпісаў Брэсцкі мір (с. 501)

Мамонько Язэп — вайсковы дзеяч, настаўнік, дзеяч беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху (с. 501).

...М.Драгаманава — Драгаманаў Міхаіл (1841—1895), украінскі гісторык, філосаф, літаратуразнавец і фалькларыст, дзеяч украінскага нацыянальна-вызваленчага руху, падкрэсліваў гістарычна-этнічную адметнасць беларускага і украінскага народаў (с. 501).

Маланюк Я. — украінскі пісьменнік, вучоны і культурны дзеяч (с. 502).

Гарбачоў (Горбачев) Міхаіл (н. 1931) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч (с. 503).

Аксаков И. — Аксакаў Іван (1823—86), расійскі публіцыст і грамадскі дзеяч, адзін з ідэолагаў славянафільства (с. 504).

Алег БЕМБЕЛЬ

Роднае слова і маральна-этычны прагрэс (*фрагмент*) (с.506)

Друкуецца паводле выд.: «Роднае слова і маральна-этычны прагрэс», London, 1985, с. 153—169, дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

...моўную Нарач — возера Нарач, на паўночным захадзе Беларусі (с. 507).

Энгельс (Engels) Фрыдрых (1820—1895) — нямецкі мысліцель і палітычны дзеяч, адзін з творцаў і тэарэтыкаў марксізму (с. 510).

Ніл ГІЛЕВІЧ

«І суверэнітэт духу!» (*фрагмент*) (с. 514)

Друкуецца паводле выд.: «Выбар», Мінск, 1993, с. 110—113. Упершыню апублікаваны ў «Народнай газеце» (Мінск), 1990, 2 кастр. Датуецца годам першадруку.

А.І.Салжаніцына — Салжаніцын (Солженицын) Аляксандр (н. 1918), расійскі пісьменнік, вязень савецкіх лагераў і турмаў, у 1974 г. пазбаўлены грамадзянства і дэпартаваны ў Заходнюю Германію, у 1994 г. вярнуўся ў Расію (с. 516).

Васіль БЫКАЎ

Ад нянавісці да сораму (с. 517)

Друкуецца паводле газ. «Народная газета» (Мінск), 1991, 3 студз., дзе ўпершыню апублікаваны. У аснове артыкула — тэкст выступлення пісьменніка на Рымскім кангрэсе літаратараў у кастрычніку 1990 г.

...«афганцаў» — так на постсавецкай тэрыторыі і ў Беларусі называюць у паўсядзённасці ўдзельнікаў савецкай ваеннай інтэрвенцыі ў Афганістане (1979—1989) (с. 519).

Алесь АДАМОВІЧ

Хорошо пережить фюрера (с. 521)

Друкуецца паводле газ. «Megapolis-express» (Масква), 1991, 20 чэрв., дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

...для «Карателей» — раман-эсэ А.Адамовіча (с. 521).

...голос Молотова — Молатаў (Скрабін) Вячаслаў (1890—1986), партыйны і дзяржаўны дзеяч СССР, дыпламат, адзін з ініцыятараў і ўдзельнікаў падпісання сумнавядомага пакта «Рыбентропа—Молатава» (с. 522).

Валерий Чалидзе — Чалідзе Валерый, расійскі праваабаронца (с. 523).

Мераб Мамардашвили — Мамардашвілі Мераб (1930—90), грузінскі пісьменнік і філосаф (с. 523).

Тимур Пулатов — Пулатаў Цімур (н. 1939), узбекскі пісьменнік (с. 523).

Ион Друцэ — Друцэ Іон (н. 1928), малдаўскі пісьменнік (с. 523).

Па прапісцы — я ў Маскве... (*фрагмент*) (с. 523)

Друкуецца паводле газ. «Свободные Новости» (Мінск), 1991, N 21, дзе ўпершыню апублікаваны. З інтэрв'ю беларускай журналісткі Г.Айзенштат з А.Адамовічам. Датуецца годам першадруку.

«АиФ» — маскоўскае перыядычнае выданне «Аргументы и факты» (с. 523).

Чосіч — Чосіч Дабраіца (н. 1921), сербскі пісьменнік, грамадскі і палітычны дзеяч, прэм'ер Югаславіі на пачатку 90-х г. (с. 524).

Наш век даказаў бяссілле ўсякай сілы (*фрагмент*) (с. 525)

Друкуецца паводле газ. «Звязда» (Мінск), 1995, 26 студ., дзе ўпершыню апублікаваны. У аснове публікацыі інтэрв'ю беларускага карэспандэнта А.Мяснікова з пісьменнікам. Датуецца годам першадруку.

Шэварднадзе Эдуард (н. 1928) — грузінскі палітык, дзяржаўны дзеяч і дыпламат у СССР. З 1992 г. прэзідэнт Рэспублікі Грузія (с. 525).

Сяргей ДУБАВЕЦ

Белорусы уходят... Белорусы возвращаются... (с. 526)

Друкуецца паводле час. «Нёман» (Мінск), 1991, N 10, с. 183—189; 1992, N 10, с. 156—159. Датуецца гадамі першадруку.

Кафка (Kafka) Франц (1883—1924) — аўстрыйскі пісьменнік, прыхільнік экзістэнцыялізму (с. 528).

Саганович Г. — Сагановіч Генадзь (н. 1961), беларускі гісторык, даследуе гісторыю ВКЛ і мінулае беларускага збройнага часу, аўтар гістарычнага даследавання «Невядомая вайна», прысвечанага вайне 1654—1667 гг. паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Масковіяй (с. 533).

...«Бокалы пеним дружно мы»... — радкі з драматычнага твора А.Пушкіна «Пир во время чумы» (с. 534).

Сартр (Sartre) Жан Поль (1905—1980) — французскі пісьменнік, філосаф і публіцыст, адзін з патрыярхаў французскага экзістэнцыялізму (с. 536).

Бабков И. — Бабкоў Ігар (н. 1957), беларускі філосаф (с. 536).

Уитмен — Уітмен (Whitman) Уолт (1819—1892), амерыканскі паэт і публіцыст, рэфарматар амерыканскай паэзіі (с. 537).

Камю (Camus) Альберт (1913—1960) — французскі пісьменнік, эсэіст, філосаф, публіцыст (с. 541).

Гальяш Левчик — Леўчык Гальяш (1880—1944), беларускі паэт, празаік і перакладчык, культурны дзеяч міжваеннага дваццацігоддзя ў Заходняй Беларусі (с. 543)

Альфрэд МАЙХРОВІЧ

Нацыянальная традыцыя і развіццё духоўнай культуры Беларусі (с. 544)

Друкуецца паводле выд.: «Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры Беларуси», Минск, 1992, с. 228—246, дзе ўпершыню надрукаваны фрагмент беларускай версіі ў аўтарскім перакладзе публікуецца ўпершыню.

Анатоль МАЙСЕНЯ

На сямі вятрах (с. 558).

Друкуецца паводле выд.: «Страна несбывшихся надежд», Минск, 1997, с. 98—104. Упершыню апублікаваны ў газеце «Звязда» (Мінск), 1992, 15—16 снеж. Датуецца годам першадруку.

...прэм'ера Польшчы Х.Сухоцкай — Сухоцкая (Suchocka) Ханна (н. 1946), юрыст, польскі дзяржаўны і палітычны дзеяч, з 1989 г. — пасол у сейме III Рэчы Паспалітай Польскай, у 1992—1993 гг. прэм'ер-міністр Рэспублікі Польшча, з 1997 гг. — міністр юстыцыі (с. 558).

Ракіта Ян Марыя (н. 1950) — польскі грамадскі і палітычны дзеяч, з 1989г. пасол у сейме III Рэчы Паспалітай Польскай (с. 561).

Онышкевіч (Onyszkiewicz) Януш (н. 1937) — польскі культурны і грамадскі дзеяч, у 1981—1990 гг. звязаны з незалежным аб'яднаннем прафесійных саюзаў

NSZZ «Solidarność» («Салідарнасць»), з 1989 г. пасол польскага сейма, у 1992—1993 і з 1997 г. міністр абароны Рэспублікі Польшча (с. 563).

Уладзімір КОНАН

Хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларусі (с. 566)

Прапанаваны тэкст напісаны ў 1993 г. У дадзеным выданні друкуецца ўпершыню. Датуецца годам напісання.

Ежы Клачоўскі — (Kłoczowski) Ежы (н. 1924), польскі гісторык, дырэктар Інстытута Цэнтральна-Усходняй Еўропы Польскай акадэміі навук (с. 566).

Уласаў Аляксандр (1874—1941) — выдавец, беларускі грамадскі і культурны дзеяч (с. 567).

Палуян Сяргей (1890—1910) — беларускі культурны дзеяч, пісьменнік, крытык і публіцыст (с. 567).

Гмырак Лявон (1891—1915) — беларускі культурны дзеяч, пісьменнік, крытык і публіцыст (с. 567).

Ермаловіч Мікалай (н. 1921) — беларускі гісторык і літаратуразнавец (с. 569).

Салаўёў (Соловьёв) Уладзімір (1853—1900) — расійскі рэлігійны філосаф і пісьменнік (с. 635).

Грыцкевіч Анатоль (н. 1929) — беларускі гісторык (с. 573).

Штыхаў Георгій (н. 1927) — беларускі археолаг і гісторык (с. 573).

...князя Васілія III — Васілій (Василий) III (1479—1533), вялікі князь маскоўскі з 1505, сын Івана III (с. 576).

Феадосій — (Феодосий) Касой, манах Кірыла-Белазёрскага манастыра. Выступаў супраць асноўных догматаў феадальнай царквы (с. 577).

...у чэраве расійска-імперскага Левіафана — метафарычны выраз, звязаны з біблейскай міфалогіяй, азначае нешта вялізнае і пачварнае (с. 578).

Саверчанка Іван (н. 1962) — беларускі літаратуразнавец і гісторык (с. 579).

Радзівіл Чорны Мікалай (1515—1565), палітычны і дзяржаўны дзеяч ВКЛ, дыпламат (с. 579).

Кішка Станіслаў (1455?—1514) — палітычны і культурны дзеяч ВКЛ, кальвініст, падтрымліваў рух антытрынітарыяў (с. 580).

Беларуская нацыянальная ідэя: гістарычны аспект і сучасныя праблемы (с. 589)

Прапанаваны тэкст быў напісаны як рэферат да выступлення на адным з пасяджэнняў Управы БНФ у снежні 1997 г. Друкуецца ўпершыню.

Іпацій Пацей (Адам Львовіч; 1541—1613) — царкоўны, дзяржаўны і палітычны дзеяч ВКЛ (с. 577).

Грынявіцкі Ігнат (1855—1881) — рэвалюцыянер-народнік. Паходзіў з Беларусі (с. 592).

Зянон ПАЗЬНЯК

О русском империализме и его опасности (с. 595)

Друкуецца паводле газ. «Народная газета» (Мінск), 1993, 17 снеж., дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

Жириновский — Жырыноўскі Уладзімір (н. 1946), юрыст, расійскі палітычны дзеяч (с. 595).

Ельцин — Ельцын Барыс (н. 1931), савецкі дзяржаўны і партыйны дзеяч, пасля распаду Савецкага Саюза ў 1991 г. абраны прэзідэнтам Расійскай Федэрацыі (с. 595).

Козырев — Козыраў Андрэй (н. 1951), дыпламат, расійскі дзяржаўны і палітычны дзеяч (с. 595).

Гайдар — Гайдар Ягор (н. 1956), эканаміст, расійскі дзяржаўны і палітычны дзеяч (с. 595).

Черномырдин — Чарнамырдзін Віктар (н. 1938), расійскі дзяржаўны і палітычны дзеяч, у 1992—1998 гг. — прэм'ер-міністр Расіі (с. 595).

...сторонники Хасбулатова—Руцкого — Хасбулатаў Руслан (н. 1942), эканаміст, расійскі дзяржаўны дзеяч. Руцкой Аляксандр (н. 1947), расійскі дзяржаўны дзеяч (с. 597).

Шумейко — Шумейка Уладзімір (н. 1945), расійскі дзяржаўны дзеяч (с. 598).

Лобов — Лобаў Алег (н. 1935), расійскі дзяржаўны дзеяч (с. 598).

Собчак — Сабчак Анатолій (н. 1937), юрыст, расійскі палітычны і дзяржаўны дзеяч (с. 598).

Явлинский — Яўлінскі Грыгорый (н. 1952), эканаміст, расійскі і палітычны дзеяч (с. 599).

Юры ХАДЫКА

Беларуская нацыянальная ідэя на мяжы двух стагоддзяў (с. 606)

Друкуецца паводле газ. «Беларуская маладзёжная» (Мінск), 1995, 6 снеж.; 13 снеж., с. 3, дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

...з прыходам да ўлады А.Лукашэнкі — Лукашэнка Аляксандр (н. 1954), з 1994 г. прэзідэнт Рэспублікі Беларусь (с. 607).

Дудаеў Джахар (1944—1996) — у 1991 г. абраны прэзідэнтам Чэчэнскай Рэспублікі, загінуў у час расійска-чэчэнскага ўзброенага канфлікту (с. 609).

Мікола КРУКОЎСКІ

Беларускае адраджэнне і філасофія Гегеля (с. 615)

Друкуецца паводле выд. «Беларусіка-Albaruthenica», Беларуска-нямецкае грамадска-культурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучаснасць, перспектывы. Мінск, 1996, кн. 7, с. 155—160, дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

Эйнштэйн (Einstein) Альберт (1879—1955), фізік-тэарэтык, адзін з творцаў сучаснай фізікі (с. 615).

Платон (428 ці 427 да н.э. — 348 ці 347 да н.э.), старажытнагрэчаскі філосаф, вучань Сакрата (с. 616).

Хайдэгер (Heidegger) Марцін (1889—1976) — нямецкі філосаф, адзін са стваральнікаў нямецкага экзістэнцыялізму (с. 616).

Ніцшэ (Nietzsche) Фрыдрых (1844—1900) — нямецкі філосаф (с. 619).

Феербах (Feuerbach) Людвіг (1804—1872) — нямецкі філосаф (с. 619).

Штырнер (Stirner) Макс (сапр. прозвішча Каспар Шмидт, 1806—1856) — нямецкі філосаф-младагегельянец (с. 619).

Тутмас (Тутмес), старажытнаегіпецкі скульптар (с. 621).

Фідый (пач. 5 в. да н.э. — каля 432 ці 431 да н.э.), старажытнагрэчаскі скульптар (с. 621).

Леанарда — Леанарда да Вінчы (1452—1519), італьянскі мастак, скульптар, вучоны і інжынер (с. 621).

Рафаэль — Рафаэль Санці (Raffaello Santi) (1483—1520), італьянскі мастак эпохі Адраджэння (с. 621).

Моцарт (Mozart) Вольфганг Амадэй (1756—1791) — аўстрыйскі кампазітар (с. 621).

Гусоўскі Мікалай (1472-я г. — пасля 1533), прадстаўнік новалацінскай паэзіі, беларускі культурны дзеяч эпохі Адраджэння (с. 621).

Аляксей РАГУЛЯ

Культура утапічнага мыслення і выбар нацыянальнага шляху (с. 623)

Друкуецца паводле выд. «Беларусіка-Albaruthenica», Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу. Мінск, 1997, кн. 6, ч. 2, с. 74—85, дзе ўпершыню апублікаваны.

...наркама земляробства Прышчэпава — Прышчэпаў Дзмітрый (1896—1940), народны камісар (міністр) земляробства ў БССР (1924—1925) (с. 623).

Швейцэр (Schweitzer) Альберт (1875—1965) — нямецкі і французскі мысліцель, пратэстанцкі тэолаг і місіянер (с. 623).

Гумбальд (Humbolt) Вільгельм (1767—1835) — нямецкі філолаг, мовазнавец і філосаф (с. 624).

Мангейм (Mannheim) Карл (1893—1947) — нямецкі сацыёлаг (с. 625).

Мюнцэр (Munzer, Muntzer) Томас (каля 1490—1525) — нямецкі рэлігійны і грамадскі дзеяч эпохі Рэфармацыі (с. 625).

Пысін Аляксей (1920—1981) — беларускі паэт, удзельнік Другой сусветнай вайны (с. 626).

Чорны Кузьма (1900—1944) — беларускі пісьменнік, аўтар цыкла сацыяльна-філасофскіх аповесцей і раманаў (с. 626).

...казачнік Рэдкі (канец XIX — пачатак XX ст.) — беларускі народны казачнік (с. 626).

Макаёнак Андрэй (1920—1982) — беларускі драматург, у 1966—1977 гг. галоўны рэдактар часопіса «Нёман» (с. 627).

Леанід ЛЫЧ

Нацыяналізм (с. 629)

Друкуецца паводле газ. «Літаратура і мастацтва» (Мінск), 1997 г., 14; 21 ліст., дзе ўпершыню апублікаваны. Датуецца годам першадруку.

...пасля майскага рэферэндуму 1995 г. — размова ідзе пра рэферэндум, праведзены 14.5.1995 г. па ініцыятыве А.Лукашэнкі, прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Пытанні, вынесеныя на рэферэндум, датычыліся дзяржаўнай сімволікі, змянення статусу рускай мовы на Беларусі, эканамічнага саюза з Расіяй (с. 628).

Песцель — (Пестель) Павел (1793—1826), адзін з арганізатараў Паўднёвага таварыства дзекабрыстаў (с. 630).

Струве Пётр (1870—1944) — расійскі эканаміст, філосаф і публіцыст (с. 636).

Гамарнік Ян (1894—1937) — савецкі партыйны і ваенны дзеяч (с. 644).

Адам Бабарэка (1899—1938), беларускі пісьменнік і крытык, у 30-я г. рэпрэсіраваны (с. 644).

Язэп Пушча (1902—1964) — беларускі паэт, адзін з заснавальнікаў літаратурна-творчых аб'яднанняў «Маладняк» і «Узвышша» (с. 645).

Дубоўка Уладзімір (1900—1976) — беларускі паэт, перакладчык. У 1930—1957 гг. знаходзіўся ў турмах і канцэнтрацыйных лагерах у Расіі (с. 645).

Юры ТУРОНАК

Канфесійная трансфармацыя на Беларусі і нацыянальная самасвядомасць (с. 651).

Тэкст напісаны ў лютым 1998 г. для дадзенага выдання.

ІМЯННЫ ПАКАЗАЛЬНІК*

---

* Імянны паказальнік падрыхтаваны Наталляй Мазоўка і Наталляй Давыдзенка.

АСНОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ

Белнацкам	— Беларускі нацыянальны камісарыят
БНР	— Беларуская Народная Рэспубліка
БНСП	— Беларуская нацыянал-сацыялістычная партыя
БПС-Р	— Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў
БСГ	— Беларуская сацыялістычная грамада
БССР	— Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка
БХД	— Беларуская хрысціянская дэмакратыя
БЦР	— Беларуская цэнтральная рада
ВКЛ	— Вялікае Княства Літоўскае
ГПУ	— Государственное политическое управление
КПЗБ	— Камуністычная партыя Заходняй Беларусі
КПП	— Камуністычная партыя Польшчы
Лит.-Бел.	— Литовско-Белорусская Советская Социалистическая Республика
НКВД	— Народный комиссариат внутренних дел
Облискомзап	— Областной исполнительный комитет Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Западной области и фронта
РКП; РКП(б)	— Российская коммунистическая партия (большевиков)
РСФСР	— Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика
СВБ	— Саюз вызвалення Беларусі
СМІ	— сродкі масавай інфармацыі
СССР	— Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік
ТБМ	— Таварыства беларускай мовы
ТСБМ	— Таварыства сяброў беларускай мовы
ЦК КПСС	— Центральный комитет Коммунистической партии Советского Союза
ЦК РКП	— Центральный комитет Российской коммунистической партии
ЦПА ИМЛ	— Центральный партийный архив Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС
амер.	— амерыканскі
англ.	— англійскі
аўстр.	— аўстрыйскі
бел.	— беларускі
ваен.	— ваенны
вял.	— вялікі
гіст.	— гістарычны
грамад.	— грамадскі
гр.-каталіцкі	— грэка-каталіцкі
груз.	— грузінскі
дух. сэм.	— духоўная сэмінарыя
еп.	— епіскап
зах.	— заходні
італ.	— італьянскі
кат.	— каталіцкі
кс.	— ксёндз
культ.	— культурны
малд.	— малдаўскі
міт.	— мітрапаліт
нап.	— напрыклад
нац.	— нацыянальны
нідэрл.	— нідэрландскі

ням. — нямецкі
паліт. — палітычны
рас. — расійскі
рус. — рускі
с.-д. — сацыял-дэмакратычны
страж. — старажытны
страж.-грэч. — старажытнагрэчаскі
страж.-рым— старажытнарымскі
сав. — савецкі
укр. — украінскі
чэш. — чэшскі
BSH — Białoruska Socjalistyczna Hromada
BWRH — Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada
KPZB — Komunistyczna Partia Zahodniej Białorusi
PPS — Polska Partia Socjalistyczna
W.Ks.Litewskie — Wielkie Księstwo Litewskie
ZSRR — Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

БІБЛІЯГРАФІЯ

У бібліяграфію ўключаны мастацкія творы, аналітычныя даследаванні і па-собныя артыкулы беларускіх, польскіх, расійскіх і заходнееўрапейск[іх] пісьменнікаў, філосафаў, культуролагаў, гісторыкаў і сацыёлагаў. Усё гэта да[з]воліць чытачу і даследчыку больш грунтоўна асэнсаваць існасць і агульныя за[ка]намернасці культурна-цывілізацыйных працэсаў на Беларусі ў кантэксце ўза[ема]дзеяння з цывілізацыйнымі працэсамі на Усходзе і Захадзе

Абдзіраловіч І. (1993), Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускаг[а] сьветагляду, Менск

Адамовіч А. (1992), Апакаліпсіс па графіку, пер. з рас. М.Тычынь[і], Мінск

Адамовіч Ант. (1955), Якуб Колас у супраціве саветызацыі, Мюнхэн

Акудовіч В. (1998), Беларускі інтэлектуалізм. Гады буры і націску, Лі[]таратура і мастацтва, 19 чэрв., Мінск

Багдановіч М. (1991), Поўны збор твораў: у 3 т., Вершы, паэмы, пе[]раклады, наследаванні і чарнавыя накіды, пад рэд. А. Лойкі, т. 1, Мінс[к]

Багдановіч М. (1993), Поўны збор твораў: у 3 т., Мастацкая проза[,] пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды[,] пад рэд. М.Мушынскага, т. 2, Мінск

Багдановіч М. (1995), Поўны збор твораў: у 3 т., Публіцыстыка, ліс[]ты, летапіс жыцця і творчасці, пад рэд. У.Конана, т. 3, Мінск

Брыль Я. (1994), Вячэрняе: лірычныя запісы і мініяцюры, Мінск

Брыль Я. (1994), Пішу як жыву: аповесць, апавяданні, мініяцюры[,] эсэ, Мінск

Быкаў В. (1992), На крыжах: Выступленні, артыкулы, інтэрв'ю[,] Мінск

Беларусіка-Albaruthenica (1993), пад рэд. А.Мальдзіса і інш., кн. 1[,] Мінск

Беларусіка-Albaruthenica (1993), Фарміраванне і развіццё нацыяналь-най самасвядомасці беларусаў, пад рэд. А.Мальдзіса і інш., кн. 2, Мінск

Беларусіка-Albaruthenica (1994), Нацыянальная і рэгіянальная культу-ры, іх узаемадзеянне, пад рэд. А.Мальдзіса і інш., кн. 3, Мінск

Беларусіка-Albaruthenica (1995), Яўрэйская культура Беларусі і яе ўза-емадзеянне з беларускай і іншымі культурамі, пад рэд. А.Мальдзіса і інш., кн. 4, Мінск

Беларусіка-Albaruthenica (1995), Культура беларускага замежжа; Бела-руска-амерыканскія гістарычна-культурныя ўзаемадачыненні, пад рэд. У.Конана і А.Мальдзіса, кн. 5, Мінск

Беларусіка-Albaruthenica (1996), Беларуска-нямецкае грамадска-куль-турнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучаснасць, перспектывы, пад рэд. Л.Кулажанкі, А.Мальдзіса і інш., кн. 7, Мінск

Беларусіка-Albaruthenika (1997), Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу, пад рэд. У.Конана і інш., кн. 6 (у 2-х частках), Мінск

Беларусь (1995), Энцыклапедычны даведнік, Мінск

Власт [Ластоўскі В.], (1910), Кароткая гісторыя Беларусі, Вільня

Гарэцкі М. (1920), Гісторыя беларускае літэратуры, Вільня

Гарэцкі М. (1984), Збор твораў: у 4 т., Апавяданні, 1913—1930, пад рэд. С.Андраюка, т. 1, Мінск

Гарэцкі М. (1985), Збор твораў: у 4 т., Аповесці. Драматычныя абразкі, пад рэд. М.Мушынскага, т. 2, Мінск

Гарэцкі М. (1985), Збор твораў: у 4 т., На імперыялістычнай вайне і інш., пад рэд. А.Адамовіча і інш., т. 3, Мінск

Гарэцкі М. (1984), Збор твораў: у 4 т., Камароўская хроніка. Летапіс жыцця і творчасці, пад рэд. А.Адамовіча, т. 4, Мінск

Гарэцкі М. (1990), Творы: Дзве душы і інш., [т. 5], Мінск

Гарэцкі Р. (1997), Шляхам Адраджэння, Мінск

Гісторыя Беларусі (1994), Даведачна-інфармацыйны дапаможнік, аўтары-складальнікі Э.Дубянецкі і інш., Мінск

Доўнар-Запольскі М. (1993), Гісторыя Беларусі, Мінск

Дубавец С. (1992), Практыкаванні: Проза, эсэ, крытыка, Мінск

Ермаловіч М. (1990), Старажытная Беларусь: Полацкі і Новагародскі перыяды, Мінск

З гісторыяй на «Вы» (1991; 1994; 1997), укладальнік вып. 1—2 У.Арлоў, укладальнік вып. 3 — Я.Запруднік, Мінск

За дзяржаўную незалежнасьць Беларусі (1960), Дакументы і матэрыялы, Лёндан

Замежная Беларусь (1926), Матэрыялы і дакументы, пад рэд. П.Крэчэўскага, кн. 1, Прага

Ігнаценка І. (1995), Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі: Асаблівасці і вынікі, Мінск

Канфесіі на Беларусі (1998), пад рэд. У.Навіцкага, Мінск

Карскі Е. (1992), Беларускі народ і яго мова, (рэпрынт. выд. 1920, рэд. Я.Л.), Мінск

Касяк І. (1956), З гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу, Нью-Йорк

Каўка А. (1997), Жывом! Старонкамі беларускага самапазнання, Масква—Мінск

Каўка А. (1979), Letter to russian friend — Письмо русскому другу, London

Каўка А. (1989), Тут мой народ: Францішак Скарына і беларуская літаратура XVI — пач. XX стст., Мінск

Кіпель В. (1993), Беларусы ў ЗША, пер. з англ. С.Шупы, Мінск

Колас Я. (1972—1978), Збор твораў: у 14 т., Мінск

Конан У. (1986), Развіццё эстэтычнай думкі ў Беларусі (1917—1934), Мінск

Конан У. (1989), Ля вытокаў самапазнання: Станаўленне духоўных каштоўнасцей у святле фальклору, Мінск

Конан У. (1996), Этнічная і нацыянальная ідэнтыфікацыя: аналіз паняццяў у кантэксце гістарычнага лёсу беларусаў, [у:] Грамадзянская супольнасць і праблемы нацыянальна-культурнай ідэнтыфікацыі ў Беларусі, Брэст

Конан У. (1997), Архетыпы нашай культуры, Мінск

Купала Я. (1995), Поўны збор твораў: у 9 т., Вершы, пераклады, 1904—1917, пад рэд. У.Гніламёдава, т. 1, Мінск

Купала Я. (1996), Поўны збор твораў: у 9 т., Вершы, пераклады, 1908—1910, пад рэд. В.Рагойшы, т. 2, Мінск

Купала Я. (1997), Поўны збор твораў: у 9 т., Вершы, пераклады, 1911—1914, пад рэд. М.Мушынскага, т. 3, Мінск

Купала Я. (1989), Тутэйшыя: Трагікамедыя, [у:] Паэмы. Драматычныя творы, Мінск

Ластоўскі В. (1997), Выбраныя творы, уклад., прадм. і камент. Я.Янушкевіча, Мінск

Лёсік Я. (1917), Аўтаномія Беларусі, Мінск

Лыч Л. (1994), Беларуская нацыя і мова, Мінск

Майхровіч А. (1996), Які ён, шлях Беларусі да дэмакратычнай дзяржавы? Мінск

Мальдзіс А. (1994), І ажываюць спадчыны старонкі: Выбранае, Мінск

Мушынскі М. (1975), Беларуская крытыка і літаратуразнаўства. 20—30-я гг., Мінск

Мушынскі М. (1990), І нічога апроч праўды: Якой быць «Гісторыі беларускай літаратуры», Мінск

Найдзюк Я. (1943), Беларусь учора і сёньня, Мінск

Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей, (1993—1995), пад рэд. В.Каваленкі, кн. 1—4, Мінск

Недасек Н. [Ант. Адамовіч] (1962), Камунізм і «беларускі нацыяналізм»: Гістарычны агляд, Запісы, кн. 1, Мюнхэн

Падгол У. (1997), Стэрэатыпы палякаў у свядомасці беларусаў, Спадчына, N 3; 4, Мінск

Пазьняк З. (1992), Сапраўднае аблічча, Мінск

Платонаў Р. (1996), Палітыкі, ідэі, лёсы, Мінск

Рагойша В. (1982), Кантакты: Літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ, Мінск

Сакалоўскі У. (1996), Беларускае культурнае адраджэнне вачамі нямецкіх вучоных, Спадчына, N 3, Мінск

Сакалоўскі У. (1996), Гісторыя Беларусі: погляд з Нямеччыны, Спадчына, N 6, Мінск

Сачанка Б. (1990), Мне сняцца сны аб Беларусі..., Мінск

Семашкевіч Р. (1971), Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярргу (канец XIX — пачатак XX ст.), Мінск
Скарыніч (1991; 1993; 1997), Літаратурна-навуковы гадавік, уклад. Каўка, вып. 1—3, Масква—Мінск—Смаленск
Станкевіч А. (1934), Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалень-, Вільня
Станкевіч Я. (1957), Беларускае нацыянальнае адраджэньне (1902—15): Нашаніўцы, людзі й плыні, Бацькаўшчына, N 6; 7; 9—12, Мюнн
Ткачоў М. (1994), Паходня: кніга публіцыстыкі, Мінск
Туронак Ю. (1993), Беларусь пад нямецкай акупацыяй, пер. з пол. В. дановіч, камент. А. Літвіна, Мінск
Усебеларускі з'езд 1917 года (1993), Сведчанне сучасніка, Публікаыя В.Скалабана, Беларускі гістарычны часопіс, 1—4, Мінск
Францыск Скарына і яго час (1988), Энцыклапедычны даведнік, інск
Цьвікевіч А. (1919), Беларусь: Палітычны нарыс, Берлін
Цьвікевіч А. (1921), Адраджэньне Беларусі і Польшча, Вільня—Берн
Цьвікевіч А. (1922), Пагляд П.Безсонава на беларускую справу, Коў-
Цьвікевіч А. (1929), «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамакай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX ст., Менск
Чарота І. (1995), Пошук спрадвечнай ісціны: Беларуская літаратура X стагоддзя ў працэсах нацыянальнага самавызначэння, Мінск
Чыквін Я. (1997), Далёкія і блізкія: Беларускія пісьменнікі замежжа, ласток
Шантыр Ф. (1918), Патрэбнасьць нацыянальнага жыцьця для Беласаў і самаазначэньня народу, Мінск
Шляхам гадоў (1990—1994), Гісторыка-літаратурны зборнік, вып. -4, укладальнікі Г.Кісялёў, У.Мархель, Я.Янушкевіч, Мінск
Шыбека З. (1998), Гарады Беларусі, Мінск
Энцыклапедыя гісторыі Беларусі (1993—1997), т. 1—4, Мінск (вынне працягваецца)
Этнаграфія беларусаў (1985), Гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісрыя, Мінск
Этнаграфія Беларусі (1989), Энцыклапедыя, Мінск
Юрэвіч Л. (1997), Архіўная кніга, Нью-Йорк

Абдиралович И. (1990), Извечный путь: Опыт белорусского мировозения, Нёман, N 1, Минск

Апостол национального возрождения (1995), Публикацию подготовили В.Н.Михнюк, Н.М.Климович, А.Н.Гесь, Нёман, N 1, Минск

Бердяев Н. (1946), Русская идея: Основные проблемы русской мысл… XIX и начала XX века, Париж 1946.

Бубнов Г. (1996), Что происходит в «русском» пространстве? Нёма… N 1, Минск

Вячорка В. (1990), Тысячелетнее соседство, Нёман, N 6, Минск

Данилевский Н. (1991), Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому.

Довнар-Запольский М. (1990), Основы государственности Белоруссии, Нёман, N 2, Минск

Дубавец С. (1994), Почему мы не стали русскими? Читая забыты… роман, Нёман, N 10, Минск

Езовитов К. (1919), Белорусы и поляки: Документы и факты, пер… бел., Ковно

Жумарь С. (1996), Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны, Минск

Запрудский С. (1996), Языковая гармония: Белорусский вариант, Нёман, N 8, Минск

Зам А. (1995), Белорусы: Опыт самоидентификации, пер. с нем… Н.Телевич, N5, Нёман, Минск

Игнатенко И. (1992), Октябрьская революция и самоопределени… Белоруссии, Минск

Идеи гуманизма в общественно-политической и философской мысли Белоруссии (дооктябрьский период), (1997), Минск

Кавко А. (1988), Белорусский Дом — Белорусский Храм: К проблем… национального возрождения, Нёман, N 9, Минск

Канчер Е. (1918), Белорусский вопрос, сборник статей, Петроград

Канчер Е. (1993), Из истории общественных национальных и революционных движений белорусов, предисл., биограф. сведения о деятелях белорусского национального движения — В.Скалабана. Подготовка текста очерка Е.Канчера для печати, примечания — В.Сороки и В.Скалабана, Нёман, N 1, Минск

Карский Е. (1903—1922), Белорусы, т. 1—3, Варшава; Петроград

Коваленко В. (1991), Откуда веют непамятливые ветры. Литературно-публицистические заметки, Нёман, N 1, Минск

Коваленко В. (1994), Возвращение к самим себе, Нёман, N 3, Минск

Коваленко В. (1993), Полюс тревоги: Национальное самосознание и мораль, Нёман, N 4, Минск

Коваленко В. (1995), Трагическая мечта о буйном колошении... Философия национальной жизни в творчестве М.Горецкого, Нёман, N 3, Минск

Конон В. (1985), Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в., Минск

Конон В. (1988), Пророк в своем отечестве, Нёман, N 1, Минск

Конон В. (1990), В свободе и творчестве — спасение мира, Нёман, N 11, Минск

Конон В. (1993), О белорусской идее, Нёман, N 3, Минск

Конон В. (1993). Великий сход. Первый Всебелорусский форум: политический и духовный смысл, Нёман, N 11, Минск

Конон В. (1994), Вера и нация: Христианство в судьбе белорусов, Нёман, N 5, Минск

Конон В. (1995), Народ в координатах культуры, Нёман, N 2, Минск

Конон В. (1995), «Где Крым, где Рим, а где моя Отчизна», Нёман, N 5, Минск

Конон В. (1996), О вирусе китча в белорусоведении, Нёман, N 9, Минск

Круталевич В. (1975), Рождение Белорусской Советской Республики, Минск

Кудравец А. (1994), История остается, Нёман, N 4, Минск

Левяш И. (1996), Геополитика как ипостась национальной идеи: белорусское измерение, [у:] Грамадзянская супольнасць і праблемы нацыянальна-культурнай ідэнтыфікацыі ў Беларусі, Брэст

Ленхард Х. (1993), «Жизненное пространство на Востоке», Немцы в Белоруссии. 1941—1944, Пер. с нем. Г.Белькевича. Предисловие А.Кудравца. Послесловие, подготовка текста и примечания А.Литвина, Нёман, N 5, Минск

Литвин А. (1994), Белорусская Краёвая Оборона: К вопросу о создании белорусского национального войска в годы второй мировой войны, Нёман, N 4, Минск

Лойко О. (1991), Сквозь дебри мифов продираясь..., Нёман, N 8, Минск

Люкс Л. (1993), Россия между Западом и Востоком, Москва

Майсеня А. (1997), Страна несбывшихся надежд, Минск

Майхрович А. (1992), Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры Беларуси, Минск

Майхрович А. (1997), Становление нравственного сознания: Из истории духовной культуры Беларуси, Минск

Мартос А. (1990), Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни, (рэпрынт. выд. 1966), Минск

Новина А. [Луцкевіч А.], (1909), Белорусы. Санкт-Петербург

Павловский С., Саганович Г. (1991), Древняя Литва и современная Летува, Нёман, N 1, Минск

Пичета В. (1961), Белоруссия и Литва XV—XVI вв.: Исследовани по истории социально-экономического, политического и культурно развития, Москва

Платонов Р., Сташкевич Н. (1992), Тернистый путь к свободе, Не ман, N 10—11, Минск

Плеханов Г. (1926), Западники и славянофилы, [в:] Сочинения, т. 23 Москва—Ленинград 1926.

Полуян В. (1978), Революционно-демократическое движение в За падной Белоруссии (1927—1939), Минск

Протько Т., Лапец П., Антонович Т. (1990), Янка Купала: траги ческий 1930-й, Нёман, N 1, Минск

Размышления о России и русских (1994): Штрихи к истории нацио нального характера, Москва

Русь—Литва—Беларусь (1997), Проблемы национального самосоз нания в историографии и культурологии, под ред. А.Кавко, Москва

Сидоревич А. (1990), Антон Луцкевич. Главы из книги, Нёман, N 7 Минск

Соколовский В. (1996), Золушка Европы? Белорусская культура в Ав- стрии и Швейцарии, Нёман, N 10, Минск

Сташкевич Н. (1985), Приговор революции: Крушение антисовет- ского движения в Белоруссии, 1917—1925, Минск

Сулима В. (1988), «Сим победиши!..» Очерк критического оптимиз- ма. Пер. с бел. и коммент. В.Конона, Нёман, N 1, Минск

Суровцев Ю. (1996), «...Быть вместе, оставаясь каждый самим со- бой», Нёман, N 8, Минск

Терешкович П. (1988), Русские в Беларуси, Постинтернационалисти- ческая рефлексия, Нёман, N 6, Минск

Тимофеева О. (1993), Возрождение русской религиозно-философ- ской мысли, Санкт-Петербург.

Туронак Ю. (1988), Ваша национальность? Нёман, N 12, Минск

Турук Ф. (1921), Белорусское движение: Очерк истории националь- ного и революционного движения белорусов, Москва

Улащик Н. (1934), «История белорусского народа» В.И.Пичеты и ее роль в изучении истории Белоруссии, Историографический ежегодник, 1980, Москва

Улащик Н. (1985), Введение в изучение белорусско-литовского лето- писания, Москва

Флоренский П. (1914), Столп и утверждение истины: Опыт правос- лавной теодицеи в двенадцати письмах, Москва

Чарота И. (1996), О некоторых особенностях характера и мироотра- жения белорусов, Нёман, N 9, Минск

Ширяев Е. (1991), Белорусы: история и территория, Нёман, N 7, Минск

Adamovich A.(1958), Opposition to Sovietization in Belorussian literature (1917 - 1957), Series I, nr 38, Munich

Argumenty do dialogu polsko-białoruskiego (1986), zesz. 1 , Warszawa

Antologia poezji białoruskiej (1978), wybór i oprac. J. Huszcza, wstęp A. Barszczewski, Wrocław - Warszawa - Kraków

Bardach J. (1988), O dawnej i niedawnej Litwie, Poznań

Bardach J. (1995), Trzeci Rzym w myśli rosyjskiej (schyłek XIX-XX wiek), [w:] Historia – idee – polityka, Warszawa

Barszczewski A. (1984), Janka Kupała – poeta więzi polsko-białoruskiej, Przegląd Humanistyczny, nr 9-10, Warszawa

Barszczewski A. (1996), Białoruska literatura w Polsce, [w:] Słownik literatury polskiej XX wieku, pod red. A. Brodzkiej i inn. , Wrocław - Warszawa - Kraków

Bartmiński J. (1993), Polskie rozumienie Ojczyzny i jego warianty, [w:] Pojęcie Ojczyzny we współczesnych językach europejskich, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin

Bartoszewicz J. (1924), Znaczenie polityczne Kresów Wschodnich dla Polski, Warszawa

Beauvois D. (1994), Mit „kresów wschodnich", czyli jak mu położyć kres, [w:] Polskie mity polityczne XIX i XX wieku, pod red. W. Wrzesińskiego, t. 9, Wrocław

Bednarczuk L. (1993), Języki Wielkiego Księstwa Litewskiego na tle porównawczym, Wilno

Bergman A. (1974), Antoni Łuckiewicz (1884 - 1946), Szkic biograficzny, Przegląd Historyczny, t. LXV, zesz. 4, Warszawa

Bergman A. (1977), Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczu, Warszawa

Bergman A. (1983), Włodzimierz Samojło-Sulima wobec kwestii białoruskiej w Polsce międzywojennej, Przegląd Historyczny, t. LXV, zesz. 4, Warszawa

Bergman A. (1984), Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej, Warszawa

Białokozowicz B. (1998), Między Wschodem a Zachodem. Z dziejów formowania się białoruskiej świadomości narodowej, Białystok

Bratkiewicz J. (1991), Wielkoruski szowinizm: w świetle teorii kontynuac
Warszawa

Bronowski S. (1919), Państwo polskie a kwestia białoruska, Warszawa

Brückner A. (1974), Kultura, piśmiennictwo, folklor, wybór prac pod re
W. Berbelickiego i T. Ulewicza, Warszawa

Byelorussian Statehood (1988), Reader and Bibliography, edited by Vitaut Kip
and Zora Kipel, New York

Chlebowczyk J. (1983), O prawie do bytu małych i młodych narodów, Warszawa

Czaplejewicz E. (1996), Czym jest literatura kresowa? [w:] Kresy w literaturz
Twórcy dwudziestowieczni, pod red. E. Czaplejewicza, E. Kasperskiego, Warszawa

Czarniauski Wł. (1991), List w obronie Białorusinów katolików, Więź, nr
Warszawa

Czekanowski J. (1918), Stosunki narodowościowo-wyznaniowe na Litwie i Ru
w świetle źródeł oficjalnych, Lwów

Deruga A. (1969), Polityka Wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorus
i Ukrainy 1918 - 1919, Warszawa

Dworzaczek W. (1907), Polityka „ Koła posłów Polaków z Litwy i Rusi", Wilno

Eberhard P. (1992), Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej
Fraza, nr 2, Rzeszów

Eberhard P. (1994), Przemiany narodowościowe na Białorusi, Warszawa

Engelhardt F. (1943), Weissruthenien: Volk und Land, Berlin

Europa i co z tego wynika (1990), Rozmowy w Castel Gandolfo, przygotowa
i przedmową opatrzył K. Michalski, Warszawa

Europa jest mozaiką ojczyzn (1995), Z Włodzimierzem Odojewskim rozmawia
Lidia Wójcik, Nowe Książki, nr 5, Warszawa

Fedorowski M. (1897 - 1981), Lud białoruski, t. 1 - 8, Kraków; Warszawa

Gadamer H. (1992), Dziedzictwo Europy, przeł. A. Przyłębski, Warszawa

Giedrojć J. (1994), Autobiografia na cztery ręce, oprac. K. Pomian, Warszawa

Głogowska H. (1996), Białoruś 1914 - 1929. Kultura pod presją polityki, Białystok

Gomółka K. (1994), Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918 - 1945, Warszawa

Gomółka K. (1992), Białorusini w II Rzeczypospolitej, Gdańsk

Gomółka K. (1992), Próby białorutenizacji Kościoła prawosławnego w Polsce międzywojennej, Obóz, nr 2, Warszawa

Grathoff R. (1991), Polskie sąsiedztwo, tłum. A. Kłoskowska, Kultura i Społeczeństwo, nr 4, Warszawa

Guthier S. (1986), Białorusini: identyfikacja narodowa i asymilacja 1897 - 1970, Argumenty do diałogu Polsko-Białoruskiego, zesz. 1, Warszawa

Halecki O. (1916), Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego, Kraków

Herbaczewski J. (1905), Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej, Kraków

Janion M. (1991), „ Szkoła białoruska" w poezji polskiej, Przegląd Wschodni, nr 1, Warszawa

Janowicz S. (1987), Białoruś, Białoruś, Warszawa

Janowicz S. (1991), Białoruska mniejszość narodowa w Polsce, Więź, nr 2, Warszawa

Janowicz S. (1993), Terra incognita: Białoruś, Białystok

Janowicz S. (1993), Pisarz białoruski w powojennej Polsce, Integracje, nr 11, Warszawa

Janowicz S. (1997), Literatura białoruska. Ginące zjawisko europejskie?, Kartki , nr 1, Białystok

Jäger W. (1919), Weissruthenien. Land. Bewohner. Geschichte. Volkswirtschaft. Kultur. Dichtung, Berlin

Jestem biskupem Kościoła powszechnego (1991), Rozmowa z bp. Tadeuszem Kondrusiewiczem, administratorem apostolskim na Białorusi, Więź, nr 2, Warszawa

Jezierski E. (1919), Litwa z Koroną, Warszawa

Jundziłł Z. (1958), Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W. X. Litewskiego, Alma mater Vilnensis, zesz. 5, Londyn

Jung C. (1976), Archetypy i symbole. Pisma wybrane, przeł. J. Prokopiuk Warszawa

Jurkiewicz J. (1983), Rozwój polskiej myśli politycznej na Białorusi i Litwie w latach 1905-1922, Poznań

Kalinowski W. (1920), Kwestja polska a Białoruś, Warszawa

Karpiński W. (1994), Polska a Rosja: z dziejów słowiańskiego sporu, Warszawa

Kasperski E. (1996), Kresy, pogranicza i mity, [w:] Literatura i różnorodność. Kresy i pogranicza, Warszawa

Kategoria Europy w kulturach narodów słowiańskich (1992), pod red. T. Dąbek-Wirgowej i A. Makowieckiego, Warszawa

Kategoria narodu w kulturach słowiańskich (1993), pod red. T.Dąbek-Wirgowej i A. Makowieckiego, Warszawa

Kłoskowska A. (1990), Kultura narodowa i narodowa identyfikacja, [w:] Oblicza polskości, pod red. A. Kłoskowskiej, Warszawa

Kłoskowska A. (1996), Kultury narodowe u korzeni, Warszawa

Kolbuszewski J. (1988), Legenda Kresów w literaturze polskiej XIX i XX w., [w:] Między Polską etniczną a historyczną, Wrocław

Kolbuszewski J. (1996), Kresy, Wrocław

Kosman M. (1979), Historia Białorusi, Wrocław

Kresy - pojęcie i rzeczywistość (1997), zbiór studiów pod red. K. Handke, Warszawa

Krynicki S. (1987), Białoruś nieznana. Przyczynki do stosunków polsko-białoruskich, Nowa Koalicja, nr 7, Warszawa

Krótki zarys zagadnienia białoruskiego (1928), opracow. Sztabu Generalnego. Oddział II, Warszawa

Kundera M. (1984), Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej, Zeszyty Literackie, nr 5, Paryż

Lazari A. (1996), Czy Moskwa będzie Trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim, Katowice

Łatyszonek O. (1995), Białoruskie formacje wojskowe 1917 - 1923, Białystok

Łatyszonek O. (1995), Białoruski ruch narodowy, [w:] Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-41, Warszawa

Łuckiewicz A. (1920), Polska okupacja na Białorusi, Wilno

Maliszewski E. (1918), Białoruś w cyfrach i faktach, Piotrków

McMillin A. (1977), A History of Byelorussian Literature, Giessen

Mentalność rosyjska (1995), Słownik opracow. i zredag. A. Lazari, Katowice

Messina G. (1952), La letteratura Belorussa, Firenza

Miłosz Cz. (1990), Rodzinna Europa, Warszawa

Miłosz Cz. (1992), Szukanie ojczyzny, Kraków

Mironowicz E. (1993), Białorusini w Polsce 1941-1943, Warszawa

Mniejszości narodowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w świetle statystyk XIX i XX wieku (1995), pod red. Z. Sułowskiego i J. Skarbeka, Lublin

Na pograniczu (1992), studia i szkice, pod red. H. Karwackiej i J. Nosowicza, Białystok

Narody i stereotypy (1995), pod red. T. Walas, Kraków

Obserwator (1924), Optymizm krytyczny jako próbka filozofji białoruskiej, Przegląd Wileński, nr 5, Wilno

Obst J. (1919), Odwieczny spór Polski z Moskwą o Litwę, Warszawa

Olechnowicz M. (1986), Polscy badacze folkloru i języka białoruskiego w XIX wieku, Łódź

Podlaski K. (1990), Białorusini, Litwini, Ukraińcy. Nasi wrogowie czy bracia, Białystok

Polacy w Kościele katolickim w ZSRR (1991), pod red. E. Walewandra, Lublin

Polska - Białoruś 1918 - 1945 (1994), zbiór studiów pod red. W. Balceraka, Warszawa

Ponarski Z. (1997), Władysław Tołoczko – ostatni obywatel Wielkiego Księstwa Litewskiego, Białoruskie Zeszyty Historyczne, nr 8, Białystok

Poźniak T. (1989), Literatura białoruska, [w:] Dzieje literatur europejskich, red. W. Floryana, t. III. cz. 1, Warszawa

Poźniak T. (1992), Polacy w białoruskim odrodzeniu kulturalno-literackim, St Polono - Slavica - Orientalia, pod red. B. Białokozowicza, t. 13, Warszawa

Poźniak T. (1993), Antologia literatury białoruskiej od XIX do początku XX wi Wrocław

Poźniak T. (1997), Antologia poezji białoruskiej XX wieku, Wrocław

Privatissimus [Samojło Wł.] , (1929), Unja w przeszłości i przyszłości, Przeg Wileński, nr 7 - 8; 9; 10, Wilno

Prokop J. (1993), Uniwersum polskie, Kraków

Przebinda G. (1992), Włodzimierz Sołowjow wobec historii, Kraków

Radzik R. (1994), Formowanie się świadomości narodowej Białorusinów , Przeg Powszechny, nr 1, Warszawa

Radzik R. (1994), Literackie źródła nowoczesnej białoruskości, Przeg Powszechny, nr 3, Warszawa

Renan E. (1882), Qu'est-ce qu'une nation, Paris

Rudzińska-Frelichowa M. (1936), Uwagi nad literaturą białoruską, Roczniki pr naukowych zrzeszenia studentów Uniwersytetu Warszawskiego, t. I, Warszawa

Sadowski A. (1991), Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce, Kraków

Sadowski A. (1995), Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańcó Białystok

Sawicka E. (1996), Przystanek Europa. Rozmowy nie tylko o literaturze, Warszaw

Skaradziński B. (1991), Marzenia Kazimierza Podlaskiego a rzeczywistość, Wię nr 2, Warszawa

Skirmuntt K. (1907), Kartki polityczne, Wilno

Skirmuntt K. (1913), Kartki krajowe. Reminiscencye z prasy wileński (1906 - 1913), Wilno

Sorokin P. (1951), Social Philosophies of an Age Crisis, Boston

Spengler O. (1924), Der Untergang des Abendlandes, Bd. 1 - 2, München

Stankievich J. (1953), Etnographical and Historical Territories and Boundaries of Whiteruthenia (Kryvia, Byelorussia), New York

Stereotypy i uprzedzenia (1992), pod red. Z.Chlewińskiego i I.Kurcz, Warszawa

Studia polsko-litewsko-białoruskie (1988), pod red. J. Tomaszewskiego, E. Smułkowej, H. Majeckiego, Warszawa

Studnicki W. (1922), Zarys statystyczno-ekonomiczny ziem połnocno-wschodnich, Wilno

Sulima [Samojło Wł.], (1924), Prof. Zdziechowski o duszy białoruskiej, Przegląd Wileński, nr 4; 5; 6, Wilno

Sulima [Samojło Wł.], (1931), „Nowy" i „najnowszy" kurs polityki polskiej w sprawie białoruskiej, Przegląd Wileński, nr 17 - 23, Wilno

Szczebedev U.(1923), La letteratura Bianco Rutena, L'Europa Orientale, nr 1, Roma

Tomaszewski J. (1988), Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX - XX wieku [w:] Między Polską etniczną a historyczną, Wrocław

Traczuk J.(1992), Prasa białoruska w II Rzeczypospolitej (1918 - 1939), [w:] Studia Polono - Slavica - Orientalia, Acta Litteraria, t. XIII, Warszawa

Turonek J. (1989), Białoruś pod okupacją niemiecką, Warszawa - Wrocław - Kraków

Turonek J. (1992), Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi, Warszawa

Turonek J. (1992), Białoruski ruch narodowy, Obóz, nr 2, Warszawa

Uliasz S. (1994), Literatura Kresów – kresy literatury. Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego, Rzeszów

Vakar N. (1956), Belorussia. The Making of Nation: A Case Study Harvard University Press Cambridge, Massachussets

W kręgu kultury białoruskiej (1994), zbiór studiów i materiałów pod red. W. Piłata, Olsztyn

Wasilewski L. (1907), Litwa i jej ludy, Warszawa

Wasilewski L. (1912), Litwa i Białoruś. (Przeszłość -Teraźniejszość -Tendencje

rozwojowe), Kraków

Wasilewski L. (1917), O wschodnią granicę Państwa polskiego, Warszawa

Wasilewski L. (1929), Sprawy narodowościowe w teorji i w życiu, Warszawa

Zaniewska T. (1993), A dusza jest na Wschodzie. Polsko-białoruskie związki literackie, Białystok

Zaniewska T. (1997), Strażnicy pamięci. Poezja białoruska w Polsce po roku 1956, Białystok

Zaprudnik J. (1989), Belorussian Reawakening, Problems of communism, vol. 38, 4, New York

Zaprudnik J. (1993), Belarus: At Crossroads in History, Boulder - San-Francisko - Oxford

Zdziechowski M. (1918), O „tutejszości", Dziennik Miński, nr 4, Mińsk

Ziejka F. (1995), Mieszkańcy smutnej arkadii. Szkic do portretu Białorusinów w polskiej literaturze, [w:] Narody i stereotypy, pod red. T. Walas, Kraków

Zienkiewicz T. (1997), Polskie życie literackie w Mińsku w XIX i na początku XX wieku (do roku 1921), Olsztyn

Ziółkowski M. (1991), Bezdroża białoruskiej niezależności, Więź, nr 2, Warszawa

Znaniecki F. (1990), Współczesne narody, przekł. i wstęp J.Szackiego, Warszawa

Żyćka U., Łęska M. (1939), Działalność popowstaniowa Polaków na Ziemi Mińskiej, Warszawa

Żyranik B. (1921), Zarys literatury białoruskiej, Kraków